

The background of the top half of the poster is a photograph of the entrance gate to the Namangan State Pedagogical Institute. The gate is a large, white, modern structure with a flat roof. On the front edge of the roof, the name of the institute is written in large, blue, capital letters. The gate is flanked by trees and a clear blue sky.

**NAMANGAN DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**“PEDAGOGIK TA’LIM VA TARBIYA
TRANSFORMATSIYASIDA FUNDAMENTAL,
AMALIY VA INNOVATSION
TADQIQOTLARNING KONSEPTUAL ASOSLARI”**

**MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI TO’PLAMI**

23 IYUN 2026

www.journal.namspi.uz

**“PEDAGOGIK TA’LIM VA TARBIYA TRANSFORMATSIYASIDA
FUNDAMENTAL, AMALIY VA INNOVATSION
TADQIQOTLARNING KONSEPTUAL ASOSLARI”
MAVZUSIDA XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI TO'PLAMI**

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE ON “CONCEPTUAL
FOUNDATIONS OF FUNDAMENTAL, APPLIED, AND
INNOVATIVE RESEARCH IN THE TRANSFORMATION OF
PEDAGOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING”**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ:
«КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ,
ПРИКЛАДНЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В
ТРАНСФОРМАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И
ВОСПИТАНИЯ»**

Anjuman, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar [vazirligining](#)
[2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘iga muvofiq](#)
tashkil etildi.

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov

Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

M.R.Qodirxonov

Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrirlar: A.O'rmonjonov; R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Pedagogik ta'lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami NamDPI ilmiy-texnikaviy Kengashining 2026-yil 11-iyundagi 6-sonli yig'ilishida ko'rib chiqilib ilmiy to'plam sifatida nashr etish uchun tavsiya etilgan (Bayonnoma №6).

Tezis va maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
УВЕРЕННОСТИ И ИГРОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТУДЕНТОВ-
БАСКЕТБОЛИСТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВУЗОВ КАЗАХСТАНА И
УЗБЕКИСТАНА**

Костикова Оксана Валентиновна

Наманганский государственный педагогический институт,
и.о. профессора кафедры физической культуры и спорта,
Наманган, Узбекистан

E-mail: kostikova.oksana@mail.ru Tel.: +998943065936

Григоркевич Александр Анатольевич

НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени
академика Е.А. Букетова» Караганда, Казахстан
ассоциированный профессор, доктор PhD,

E-mail: GrigorkevichA@mail.ru Tel.: +7 702 107 9930

Сулеева Карина Мадиевна

НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени
академика Е.А. Букетова» Караганда, Казахстан
PhD, ассоциированный профессор кафедры теории и методики физической культуры и
спортивной подготовки

E-mail: suleevakarina@gmail.com Tel.: +7 701 746 7718

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические условия формирования уверенности и игровой устойчивости студентов-баскетболистов в образовательной среде вузов Казахстана и Узбекистана. Актуальность исследования связана с тем, что в учебно-тренировочном процессе по баскетболу студенту недостаточно владеть техническими действиями: он должен сохранять активность после ошибки, принимать решение в условиях игрового давления и взаимодействовать с партнёрами без снижения уверенности. В исследовании приняли участие 40 студентов: контрольная группа была сформирована на базе Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова, экспериментальная группа — на базе Наманганского государственного педагогического института. В экспериментальной группе применялись игровые упражнения 1×1, 2×2, 3×3 с ограничением времени, сменой ролей, продолжением действия после ошибки и кратким педагогическим разбором игровых решений. Полученные данные показали рост уверенности, игровой устойчивости и готовности к командному взаимодействию, а также снижение ситуативной тревожности.

Ключевые слова: баскетбол, студенты, уверенность, игровая устойчивость, ситуативная тревожность, командное взаимодействие, психолого-педагогическое сопровождение, работа с ошибкой, Казахстан, Узбекистан.

Annotatsiy. Maqolada Qozog'iston va O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari sharoitida talaba-basketbolchilarda ishonch va o'yin barqarorligini shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlari yoritilgan. Tadqiqotda basketbol mashg'ulotlarida texnik harakatlarni bajarish bilan bir qatorda, talabaning xatodan keyin faoliyatni davom ettirishi, o'yin bosimi sharoitida tez qaror qabul qilishi va jamoa bilan samarali hamkorlik qilishi muhimligi asoslanadi. Tadqiqotda 40 nafar talaba ishtirok etdi: nazorat guruhi Qozog'istondagi

akademik E.A. Buketov nomidagi Qarag‘anda milliy tadqiqot universiteti talabalari, eksperimental guruh esa Namangan davlat pedagogika instituti talabalari asosida shakllantirildi. Eksperimental guruhda 1×1, 2×2, 3×3 formatidagi o‘yin mashqlari, vaqt cheklovi, o‘yin rollarini almashtirish, xatodan keyin harakatni davom ettirish va qisqa pedagogik tahlil qo‘llanildi. Natijalar ishonch, o‘yin barqarorligi va jamoaviy hamkorlikka tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining oshganini hamda situativ xavotirning kamayganini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: basketbol, talabalar, ishonch, o‘yin barqarorligi, situativ xavotir, jamoaviy hamkorlik, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash, xato bilan ishlash, Qozog‘iston, O‘zbekiston.

Abstract. The article examines psychological and pedagogical conditions for developing confidence and game resilience among student basketball players in the educational environment of universities in Kazakhstan and Uzbekistan. The relevance of the study is determined by the fact that in basketball training it is not enough for students to master technical actions: they also need to remain active after mistakes, make decisions under game pressure and interact with teammates without losing confidence. The study involved 40 students: the control group was formed at Karaganda Buketov University, and the experimental group was formed at Namangan State Pedagogical Institute. The experimental group used 1×1, 2×2 and 3×3 game exercises with time limits, role changes, continuation of action after mistakes and short pedagogical analysis of game decisions. The results showed an increase in confidence, game resilience and readiness for team interaction, as well as a decrease in situational anxiety.

Keywords: basketball, students, confidence, game resilience, situational anxiety, team interaction, psychological and pedagogical support, error correction, Kazakhstan, Uzbekistan.

Введение. В студенческом баскетболе качество учебно-тренировочного процесса определяется не только тем, насколько правильно студент выполняет передачу, ведение или бросок. В реальной игре техническое действие редко выполняется в спокойной обстановке. Игрок действует при сопротивлении, ограниченном времени, эмоциональном напряжении и оценке со стороны партнёров, соперников и преподавателя. Поэтому даже при достаточном уровне технической подготовки студент может избегать инициативы, отказываться от броска, торопиться с передачей или снижать активность после ошибки.

Для вузов Казахстана и Узбекистана данная проблема имеет не только спортивное, но и педагогическое значение. В Республике Казахстан развитие физической культуры и спорта регулируется Законом «О физической культуре и спорте» [1]. В Республике Узбекистан вопросы популяризации физической культуры, развития массового спорта и привлечения молодёжи к регулярным занятиям закреплены в нормативных документах, направленных на повышение роли спорта в воспитании и социальной активности молодёжи [2; 3; 4]. Следовательно, вузовская система физического воспитания должна формировать не только двигательные умения, но и личностные качества, позволяющие студенту действовать уверенно, ответственно и устойчиво.

Баскетбол обладает высоким потенциалом для такой работы. Он требует быстрого выбора, взаимодействия с партнёрами, эмоционального контроля, готовности к контакту

и способности продолжать игру после неудачного действия. Ошибка в баскетболе не завершает эпизод: после промаха нужно бороться за подбор или возвращаться в защиту, после потери мяча — переключаться, после неточной передачи — восстанавливать позицию. Поэтому преподавателю важно не только исправлять технические ошибки, но и формировать у студентов способность оставаться в игре после неудачи.

Психологическая сторона спортивной деятельности связана с уверенностью, самоэффективностью, мотивацией и уровнем тревожности. Уверенность помогает студенту активнее принимать решения, ситуативная тревожность может ограничивать инициативу, а мотивация поддерживает готовность к повторной попытке после неудачного действия [5; 6; 7]. В спортивной практике эти качества особенно важны, потому что игровая ситуация постоянно меняется и требует немедленного ответа.

В ранее выполненных исследованиях подчёркивалось влияние стресса и тревожности на соревновательное поведение спортсменов [8]. Методические работы по баскетболу также показывают, что техническая подготовка становится более эффективной, когда она связана с игровой ситуацией, взаимодействием и принятием решений [9; 10; 11]. Международные методические материалы FIBA ориентируют тренера и преподавателя на обучение через игровые формы, постепенное усложнение условий и развитие взаимодействия между участниками [13; 14].

Проблема исследования заключается в том, что в учебно-тренировочном процессе по баскетболу недостаточно системно используются психолого-педагогические условия, направленные на формирование уверенности, игровой устойчивости и правильного поведения студента после ошибки.

Цель исследования — определить психолого-педагогические условия, способствующие формированию уверенности и игровой устойчивости студентов-баскетболистов в образовательной среде вузов Казахстана и Узбекистана.

Гипотеза исследования: если в учебно-тренировочный процесс включить игровые упражнения с ограничением времени, сменой ролей, продолжением действия после ошибки и кратким педагогическим обсуждением, то это будет способствовать росту уверенности, игровой устойчивости, готовности к командному взаимодействию и снижению ситуативной тревожности студентов.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось в межвузовском формате. Контрольная группа была сформирована на базе НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова». Экспериментальная группа была сформирована на базе Наманганского государственного педагогического института.

В исследовании приняли участие 40 студентов, занимающихся баскетболом в рамках учебно-тренировочного процесса:

- контрольная группа — 20 студентов университета имени академика Е.А. Букетова, Казахстан;
- экспериментальная группа — 20 студентов Наманганского государственного педагогического института, Узбекистан.

Продолжительность эксперимента составила 6 недель. Занятия проводились 3 раза в неделю по 80 минут. Контрольная группа занималась по традиционной программе: технические упражнения, учебные задания и учебная игра. В экспериментальной группе применялись специальные психолого-педагогические условия, направленные на формирование уверенности и игровой устойчивости.

Экспериментальная работа строилась вокруг четырёх условий.

Первое условие — игровое давление. Студенты выполняли упражнения 1×1, 2×2 и 3×3 с ограничением времени на принятие решения. Это создавало ситуацию, близкую к реальной игре, где нельзя долго готовиться к действию.

Второе условие — продолжение действия после ошибки. После промаха, потери мяча или неточной передачи студент не останавливался, а сразу выполнял следующее игровое действие: возвращался в защиту, открывался для передачи, боролся за подбор или участвовал в следующем эпизоде.

Третье условие — смена игровой роли. Каждый участник последовательно выполнял функции атакующего, защитника и организатора взаимодействия. Это помогало студентам лучше понимать игровую ситуацию и ответственность каждой роли.

Четвёртое условие — краткий педагогический разбор. После серии упражнений обсуждалась не только ошибка, но и возможное следующее решение. Такой разбор не должен был усиливать страх неудачи; его задача состояла в том, чтобы перевести ошибку в материал для обучения.

Ключевой принцип экспериментальной методики состоял в следующем: ошибка не фиксировалась как неудача, а рассматривалась как начало следующего игрового решения. Это позволило сместить акцент с наказания за ошибку на сохранение активности и поиск продолжения игрового действия.

Для оценки динамики использовалась 10-балльная шкала самооценки. Оценивались четыре показателя: уверенность при выполнении игровых действий, ситуативная тревожность перед учебной игрой, игровая устойчивость после ошибки, готовность к командному взаимодействию.

Таблица 1

Показатели психолого-педагогической оценки студентов-баскетболистов

№	Показатель	Содержание оценки	Направленность результата
1	Уверенность при выполнении игровых действий	Готовность выполнять передачу, бросок, ведение и принимать решение в игре	Чем выше балл, тем лучше
2	Ситуативная тревожность перед учебной игрой	Напряжение, страх ошибки, неуверенность перед игровым заданием	Чем ниже балл, тем лучше
3	Игровая устойчивость после ошибки	Способность продолжать активные действия после промаха, потери или неточной передачи	Чем выше балл, тем лучше
4	Готовность к командному взаимодействию	Способность принимать роль в команде и взаимодействовать с партнёрами	Чем выше балл, тем лучше

В таблицах 2 и 3 представлены средние значения по группам — М.

Для показателей, где увеличение значения отражает положительную динамику, использовалась формула:

$$\text{Прирост (\%)} = ((P_2 - P_1) / P_1) \times 100$$

где P_1 — показатель до эксперимента, P_2 — показатель после эксперимента.

Для показателя ситуативной тревожности, где положительным результатом является снижение значения, применялась формула:

$$\text{Снижение (\%)} = ((P_1 - P_2) / P_1) \times 100$$

Результаты исследования. Первичное оценивание показало, что до начала эксперимента контрольная и экспериментальная группы имели близкие значения по всем изучаемым параметрам. Это позволило провести сравнительный анализ динамики показателей.

Таблица 2

Исходные показатели психолого-педагогической оценки студентов до эксперимента, М

Показатель	Контрольная группа, Казахстан	Экспериментальная группа, Узбекистан
Уверенность при выполнении игровых действий, баллы	5,8	5,7
Ситуативная тревожность перед учебной игрой, баллы	6,4	6,5
Игровая устойчивость после ошибки, баллы	5,2	5,1
Готовность к командному взаимодействию, баллы	6,1	6,0

После завершения эксперимента в обеих группах была отмечена положительная динамика, однако изменения в экспериментальной группе оказались более выраженными.

Таблица 3

Показатели психолого-педагогической оценки студентов после эксперимента, М

Показатель	Контрольная группа, Казахстан	Экспериментальная группа, Узбекистан
Уверенность при выполнении игровых действий, баллы	6,3	7,5
Ситуативная тревожность перед учебной игрой, баллы	6,0	4,7
Игровая устойчивость после ошибки, баллы	5,7	7,3
Готовность к командному взаимодействию, баллы	6,6	7,6

Для более наглядного анализа была рассчитана динамика психолого-педагогических показателей.

Таблица 4

Динамика психолого-педагогических показателей студентов

Показатель	Контрольная группа, Казахстан	Экспериментальная группа, Узбекистан
Уверенность при выполнении игровых действий	+8,6 %	+31,6 %
Снижение ситуативной тревожности	6,3 %	27,7 %
Игровая устойчивость после ошибки	+9,6 %	+43,1 %
Готовность к командному взаимодействию	+8,2 %	+26,7 %

Данные таблицы 4 показывают, что наибольшие изменения в экспериментальной группе связаны с игровой устойчивостью после ошибки. Этот показатель увеличился на 43,1 %, что отражает способность студентов продолжать активные действия после промаха, потери мяча или неточной передачи. Прирост уверенности при выполнении игровых действий составил 31,6 %, готовности к командному взаимодействию — 26,7 %, а ситуативная тревожность снизилась на 27,7 %.

Прирост игровой устойчивости после ошибки в экспериментальной группе был рассчитан следующим образом:

$$((7,3 - 5,1) / 5,1) \times 100 = 43,1 \%$$

Прирост уверенности при выполнении игровых действий составил:

$$((7,5 - 5,7) / 5,7) \times 100 = 31,6 \%$$

Снижение ситуативной тревожности в экспериментальной группе составило:

$$((6,5 - 4,7) / 6,5) \times 100 = 27,7 \%$$

Для наглядного представления результатов динамика психолого-педагогических показателей контрольной и экспериментальной групп представлена на рисунке 1.

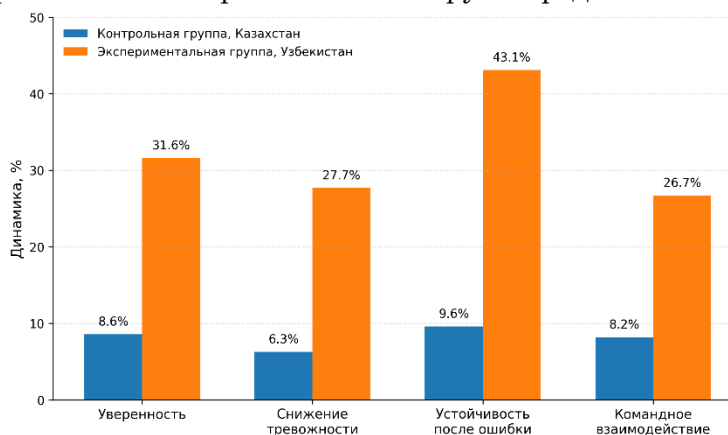

Рисунок 1. Динамика психолого-педагогических показателей студентов контрольной и экспериментальной групп, %

Как видно из рисунка 1, по всем изучаемым показателям динамика экспериментальной группы, сформированной на базе Наманганского государственного педагогического института, выше, чем динамика контрольной группы, сформированной на базе Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова. Наиболее заметное различие выявлено по показателю игровой устойчивости после ошибки: в контрольной группе прирост составил 9,6 %, в экспериментальной группе — 43,1 %. По показателю уверенности при выполнении игровых действий прирост составил соответственно 8,6 % и 31,6 %, по снижению ситуативной тревожности — 6,3 % и 27,7 %, по готовности к командному взаимодействию — 8,2 % и 26,7 %.

Полученные данные показывают, что игровые упражнения с продолжением действия после ошибки, сменой игровых ролей и кратким педагогическим разбором оказывают более выраженное влияние на психологическую готовность студентов к учебной игре, чем традиционная организация занятий.

Обсуждение результатов исследования. Полученные результаты показывают, что формирование уверенности и игровой устойчивости требует особой организации учебно-тренировочного процесса. Простое повторение технических элементов не всегда

помогает студенту справиться с игровым напряжением. Он может знать, как выполнить действие, но не решаться выполнить его в ситуации контакта, сопротивления или оценки со стороны партнёров.

Экспериментальная методика изменила саму логику занятия. В центре оказалась не только правильность выполнения действия, но и способность студента оставаться в игре после ошибки. Это принципиально важно для баскетбола: после промаха, потери мяча или неточной передачи игра продолжается, и студент должен быстро включиться в следующее действие.

Педагогическое сопровождение в данном исследовании понималось не как постоянная подсказка преподавателя, а как создание условий, при которых студент учится анализировать ошибку без страха и сохранять активность в следующем игровом эпизоде.

Рост уверенности в экспериментальной группе можно объяснить тем, что студенты чаще выполняли действия в условиях, приближенных к реальной игре. Они не просто бросали, передавали или вели мяч, а делали это при сопротивлении, ограничении времени и необходимости выбора. Постепенно ситуация давления становилась привычной, а значит — менее пугающей.

Снижение ситуативной тревожности связано с изменением отношения к ошибке. Если ошибка воспринимается как наказуемый результат, студент начинает избегать риска. Если ошибка становится частью обучения, он сохраняет активность и быстрее возвращается в игру. В этом проявляется важная педагогическая задача: не только исправить движение, но и сохранить у студента желание действовать.

Межвузовский характер исследования усиливает значение полученных данных. В образовательной среде Казахстана и Узбекистана существуют общие задачи: развитие физической культуры, вовлечение молодёжи в спорт, формирование командности, ответственности и устойчивости. Поэтому предложенные условия могут быть использованы не как локальная методика одной группы, а как практический подход для занятий баскетболом в вузовской среде.

Ограничением исследования является то, что контрольная и экспериментальная группы были сформированы на базе разных вузов и разных стран. Поэтому полученные результаты следует рассматривать как данные квазиэкспериментального межвузовского исследования. Вместе с тем близкие исходные показатели групп позволяют говорить о корректности сравнительного анализа в рамках поставленной цели.

Заключение. Проведённое исследование показало, что формирование уверенности и игровой устойчивости студентов-баскетболистов требует специальных психолого-педагогических условий. К ним относятся игровые упражнения с ограничением времени, задания с продолжением действия после ошибки, смена игровых ролей, активное взаимодействие с партнёрами и краткий педагогический разбор игровых решений.

Главный результат исследования состоит в том, что работа с ошибкой должна рассматриваться как самостоятельный компонент подготовки студентов-баскетболистов. Если студент после промаха, потери мяча или неточной передачи сохраняет активность, возвращается в защиту, открывается для партнёра или принимает новое решение, значит, формируется не только техническая, но и психологическая готовность к игре.

В экспериментальной группе, сформированной на базе Наманганского государственного педагогического института, были выявлены положительные изменения по всем изучаемым показателям. Наиболее выраженная динамика отмечена по игровой устойчивости после ошибки — 43,1 %, уверенности при выполнении игровых действий — 31,6 %, готовности к командному взаимодействию — 26,7 %. Ситуативная тревожность перед учебной игрой снизилась на 27,7 %.

Полученные данные позволяют считать, что предложенные психолого-педагогические условия могут быть использованы на занятиях по баскетболу в вузах Казахстана и Узбекистана. Их преимущество состоит в том, что они не требуют сложного оборудования, легко включаются в обычное занятие и помогают решать не только двигательную, но и воспитательную задачу: формировать уверенного, устойчивого и командно ориентированного студента.

Список использованной литературы

1. О физической культуре и спорте: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 228-V ЗРК.
2. О мерах по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта в Республике Узбекистан: Указ Президента Республики Узбекистан от 24 января 2020 года № УП-5924.
3. О мерах по поднятию на новый этап привлечения молодежи к массовому спорту в махаллях: постановление Президента Республики Узбекистан от 11 апреля 2022 года № ПП-201.
4. Об утверждении Концепции развития физической культуры и массового спорта в Республике Узбекистан на период 2019–2023 годы: постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 13 февраля 2019 года № 118.
5. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change // *Psychological Review*. — 1977. — Vol. 84, № 2. — P. 191–215.
6. Spielberger C.D. *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. — Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1983.
7. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // *Psychological Inquiry*. — 2000. — Vol. 11, № 4. — P. 227–268.
8. Boltobaev S.A., Kostikova O.V., Azizov S.V., Azizov N.N. Influence of stress and anxiety on highly qualified athletes // *International Journal of Health Sciences*. — 2022. — Vol. 6, Special Issue 3. — P. 1394–1410. — DOI: 10.53730/ijhs.v6nS3.5588.
9. Костикова О.В. Спортивные игры и методика их преподавания (Баскетбол): учебник. — Наманган: Sunrise-Pro, 2025. — 264 с. — ISBN 978-9910-631-92-4.
10. Костикова О.В. Спортивные игры и методика их преподавания (Методика организации спортивной подготовки баскетболистов): учебное пособие. — Наманган: Sunrise-Pro, 2025. — 306 с. — ISBN 978-9910-595-18-9.
11. Костикова О.В., Азизов С.В., Болтобаев С.А., Азизова Р.И., Махмуджонов А.А. Развитие у юных баскетболистов скорости и точности броска // *Физическая культура, спорт — наука и практика*. — 2025. — № 2. — С. 109–114.
12. Маматкулов Р.С. *Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi (Basketbol): o'quv qo'llanma*. — Toshkent: Zebo print, 2022.
13. FIBA. *Mini-Basketball Coaches Manual*. — International Basketball Federation, 2020.
14. FIBA. *Start Coaching: Facilitator Handbook*. — International Basketball Federation, 2021.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА ШКОЛЬНИКОВ
К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Нуритдинова Дилноза Абдумаликовна

Учитель английского языка средней школы № 29 Уйчинского района
Наманганской области, независимый соискатель (докторант PhD) Наманганского
государственного педагогического института

Gmail: dj_8085@mail.ru

Сатаров Александр Хашимович

к.п.н., доцент кафедры креативной педагогики и психологии
Наманганского государственного педагогического института

e-mail: satarov1951@inbox.ru

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические основы формирования интереса школьников к изучению английского языка. Анализируются психолого-педагогические подходы к понятию познавательного интереса, факторы, влияющие на его развитие, а также роль учителя в организации эффективного образовательного процесса. Особое внимание уделяется современным методам обучения, способствующим повышению мотивации учащихся и формированию устойчивого интереса к изучению английского языка.

Ключевые слова: интерес, мотивация, английский язык, школьники, обучение, познавательная деятельность, образовательный процесс.

**MAKTAB O'QUVCHILARINING INGLIZ TILINI O'RGANISHGA BO'LGAN
QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY PEDAGOGIK –ASOSLARI**

Nuritdinova Dilnoza Abdumalikovna

Namangan viloyati Uychi tumani 29-sonli maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi,
NamDPI mustaqil izlanuvchi doktoranti

Gmail: dj_8085@mail.ru

Satarov Aleksandr Xoshimovich

k.p.n., Namangan davlat pedagogika institute kreativ pedagogika va psihologiya
kafedrasi dotsenti

e-mail: satarov1951@inbox.ru

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Bilishga oid qiziqish tushunchasi, uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar hamda ta'lim jarayonida o'qituvchining roli tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ingliz tilini o'rganishga bo'lgan barqaror qiziqishni shakllantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik metodlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: qiziqish, motivatsiya, ingliz tili, o'quvchilar, ta'lim, bilish faoliyati, pedagogik texnologiyalar.

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING STUDENTS' INTERST IN
LEARNING ENGLISH**

Nuritdinova Dilnoza Abdumalikovna

English Language Teacher at Secondary School No. 29, Uychi District, Namangan
Region, Independent Researcher, Namangan State Pedagogical Institute
Gmail: dj_8085@mail.ru

Satarov Aleksandr Hashimovich

Associate Professor of the Department of Creative Pedagogy and Psychology of
Namangan State Pedagogical Institute
e-mail:satarov1951@inbox.ru

Abstract: this article examines the theoretical foundations of developing students' interest in learning English. The study analyzes psychological, pedagogical, and methodological approaches to fostering and maintaining learners' motivation and interest in foreign language education. Particular attention is paid to the concepts of cognitive interest, intrinsic motivation, and learner engagement as key factors influencing successful language acquisition. The paper reviews the works of leading scholars in educational psychology and language teaching methodology and identifies the main conditions that contribute to the development of a sustainable interest in English learning. The findings highlight the importance of learner-centered instruction, interactive teaching methods, meaningful communication, and a supportive educational environment. The study concludes that a systematic application of these theoretical principles can significantly enhance students' motivation and improve learning outcomes in English language education.

Keywords: English language learning, student interest, motivation, cognitive interest, foreign language education, learner engagement, educational psychology, teaching methods

Введение. В современных условиях глобализации и стремительного развития международных связей владение английским языком становится одной из важнейших компетенций личности. Английский язык является средством международного общения, инструментом получения образования, профессионального роста и межкультурного взаимодействия. В связи с этим перед образовательными учреждениями стоит задача не только обеспечить качественное обучение иностранному языку, но и сформировать у учащихся устойчивый интерес к его изучению. Интерес является важным компонентом учебной деятельности и выступает движущей силой процесса обучения. Именно наличие интереса способствует активному восприятию знаний, развитию познавательной активности и формированию положительного отношения учебному предмету. Отсутствие интереса, напротив, приводит к снижению мотивации и ухудшению результатов обучения. Формирование интереса школьников к изучению английского языка требует создания благоприятных педагогических условий применения современных образовательных технологий и учета возрастных особенностей учащихся. Поэтому изучение теоретических основ данной проблемы является актуально направления педагогических исследований.

Использованная литература и методология исследования.
Использованная литература. Проблема формирования интереса к обучению рассматривается в трудах многих отечественных и зарубежных ученых. Значительный вклад в разработку теории познавательного интереса внесли Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Г.И. Щукина и другие исследователи. По мнению Г.И.

Щукиной, познавательный интерес представляет собой важнейший мотив учебной деятельности, который способствует активному усвоению знаний и развитию личности учащегося. [4] А.Н. Леонтьев рассматривал интерес как один из ведущих факторов, определяющих направленность деятельности человека. [2] Л.С. Выготский подчеркивал значение социальной среды и общения в развитии познавательной активности учащихся. [1]

А современные исследования показывают, что формирование интереса школьников к изучению английского языка зависит от следующих факторов таких как:

1. Содержания учебного материала [11]
2. Методов и форм организации обучения
3. Личности учителя и его профессиональной компетенции
4. Психологического климата в классе
5. Использования информационно-коммуникационных технологий
6. Индивидуальных особенностей учащихся.

Методологическую основу исследования составили системный, деятельный и личностно-ориентированные подходы. В процессе исследования были использованы методы анализа научной литературы, сравнительного анализа педагогических концепций и обобщения теоретических источников.

Результаты и обсуждения. Анализ научных источников позволил определить основные педагогические условия формирования интереса школьников к изучению английского языка. Можно рассмотреть следующие важнейшие условия такие как:

~ **создание положительной мотивации**, которое является одним из важнейших условий формирования у учащихся понимания практической значимости английского языка. Осознание возможностей использования языка в будущем способствует повышению учебной активности и заинтересованности

~ **использование интерактивных методов обучения**, является одним из современных методов обучения, в которую включаются такие как ролевые игры, дискуссии, проектная работа и групповые формы деятельности, позволяют сделать процесс изучения языка более увлекательным и эффективным. Интерактивные методы создают условия для активного участия каждого учащегося в образовательном процессе

~ **применение цифровых технологий**, очень распространена в настоящее время использование мультимедийных презентаций, образовательных платформ, мобильных приложений и интернет - ресурсов способствует повышению интереса учащихся к изучению английского языка. Цифровые технологии обеспечивают наглядность, доступность и разнообразие учебного материала

~ **личностно-ориентированный подход**- это учет индивидуальных особенностей учащихся, который позволяет создавать условия для успешного обучения каждого школьника. Такой подход способствует развитию уверенности в своих силах и формированию устойчивого интереса к предмету

~ **создание ситуации успеха** – положительная оценка достижений учащихся, поддержка со стороны учителя и создание благоприятной атмосферы на уроках оказывают значительное влияние на развитие интереса к изучению английского языка.

Таким образом, формирование интереса школьников к изучению иностранного языка представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий комплексного подхода и использования современных педагогических технологий.

Заключение

Формирование интереса школьников к изучению английского языка является одной из важнейших задач современного образования. Интерес выступает основным фактором успешной учебной деятельности, обеспечивая высокую мотивацию, активность и самостоятельность учащихся.

Проведённый анализ научной литературы показал, что устойчивый интерес формируется под воздействием различных факторов, среди которых особое значение имеют содержание обучения, методы преподавания, личность учителя и образовательная среда. Эффективное использование интерактивных методов обучения, цифровых технологий и личностно-ориентированного подхода способствует развитию положительной мотивации и повышению качества языковой подготовки школьников.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой инновационных технологий обучения, направленных на формирование устойчивого интереса учащихся к изучению английского языка в условиях цифровой технологии образования.

Методические рекомендации:

1. Необходимо адаптировать содержание текстов на английском языке в учебниках для 6-7 классов.
2. Необходимо проанализировать уровень развития интереса к изучению английского языка учащихся 6-7 классов
3. Регулярно применять в процессе обучения дидактические игры и цифровизацию.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2002.
4. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. — М.: Просвещение, 1979.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — М.: Просвещение, 1991.
6. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. — М.: Просвещение, 1991.
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2018.
8. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge University Press, 2014
9. Сатаров А.Х. Педагогическое мастерство. — Н.: Usmon Nosir, 2024
10. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. — London: Pearson Education, 2015.
11. Susannah R., Kay B. Guesss What Level 6.-Cambridge University Press,2015.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИГРОВЫХ УПРАЖНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ-БАСКЕТБОЛИСТОВ

Костикова Оксана Валентиновна

и.о. профессора кафедры физической культуры и спорта
Наманганский государственный педагогический институт
Наманган, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается эффективность применения игровых упражнений в развитии технической подготовленности студентов-баскетболистов в условиях педагогического вуза. Актуальность исследования обусловлена государственными задачами по популяризации физической культуры и массового спорта, повышению двигательной активности молодёжи и совершенствованию качества подготовки будущих специалистов физической культуры. В педагогическом эксперименте приняли участие 20 студентов, разделённых на контрольную и экспериментальную группы. В экспериментальной группе применялся комплекс игровых упражнений, направленный на развитие ведения мяча, передач, бросков и принятия решений в малых игровых формах. Для оценки технической подготовленности использовались контрольные тесты, проведённые до и после эксперимента. Результаты исследования показали более выраженную положительную динамику в экспериментальной группе. Наиболее значительный прирост выявлен в показателях бросков после ведения, штрафных бросков и передач мяча. Полученные данные позволяют говорить о педагогической целесообразности применения игровых упражнений в учебно-тренировочном процессе по баскетболу.

Ключевые слова: баскетбол, студенты, техническая подготовленность, игровые упражнения, педагогический эксперимент, спортивные игры, физическая культура.

Введение. Развитие физической культуры и спорта в Республике Узбекистан рассматривается как важное направление укрепления здоровья населения, воспитания молодёжи и формирования активного образа жизни. В Указе Президента Республики Узбекистан № УП-5924 от 24 января 2020 года определены задачи по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта, расширению охвата населения регулярными занятиями и созданию условий для системного развития спортивной деятельности [1]. В постановлении Президента Республики Узбекистан № ПП-201 от 11 апреля 2022 года особое внимание уделено привлечению молодёжи к массовому спорту в махаллях [2]. В Концепции развития физической культуры и массового спорта в Республике Узбекистан на период 2019–2023 годы подчеркнута необходимость широкого вовлечения населения, особенно молодёжи, в регулярные занятия физической культурой и массовым спортом [3].

Для педагогического вуза данные задачи имеют прямое значение. Именно здесь формируются будущие специалисты, которые в дальнейшем будут работать с детьми, подростками и студенческой молодёжью. Следовательно, занятия по спортивным играм должны быть направлены не только на повышение физической подготовленности студентов, но и на формирование методического понимания учебно-тренировочного процесса: как обучать техническим действиям, как подбирать упражнения, как связывать отдельный приём с реальной игровой ситуацией.

Баскетбол занимает значимое место в системе физического воспитания студентов. Его педагогическая ценность заключается в комплексном воздействии на физическое развитие, координацию, быстроту реакции, точность движений, игровое мышление и командное взаимодействие [5; 8; 9]. При этом обучение техническим действиям в баскетболе не может ограничиваться механическим повторением отдельных элементов. Практика показывает, что студент может правильно выполнить передачу, ведение или бросок в спокойных условиях, но снижает качество действия при сопротивлении защитника, дефиците времени и необходимости быстро принять решение [12; 13].

Особое значение в технической подготовке баскетболистов имеют бросковые действия, поскольку именно они определяют результативность атакующих действий. В ранее выполненных исследованиях рассматривались вопросы штрафного броска, скорости и точности броска, а также динамики игровых показателей в баскетболе [7; 10; 11]. Эти положения важны для настоящего исследования, так как в экспериментальной методике основное внимание уделялось не изолированному выполнению технических элементов, а их применению в игровых условиях.

В современной методике спортивных игр всё большее значение приобретает игровой подход, при котором техническое действие осваивается не отдельно от игры, а внутри двигательной и тактической ситуации. Такой подход позволяет соединить технику, движение, выбор решения и взаимодействие с партнёрами [14; 15]. Поэтому применение игровых упражнений можно рассматривать как педагогически обоснованное средство повышения технической подготовленности студентов-баскетболистов.

Цель исследования — определить эффективность применения игровых упражнений в развитии технической подготовленности студентов-баскетболистов.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1. Определить исходный уровень технической подготовленности студентов-баскетболистов.
2. Разработать и применить комплекс игровых упражнений для экспериментальной группы.
3. Сравнить динамику технических показателей в контрольной и экспериментальной группах.
4. Обосновать педагогическую целесообразность применения игровых упражнений в учебно-тренировочном процессе по баскетболу.

Материалы и методы исследования

Исследование проводилось в условиях учебно-тренировочного процесса по баскетболу среди студентов педагогического вуза. В педагогическом эксперименте приняли участие 20 студентов, которые были разделены на две группы:

- контрольная группа — 10 человек;
- экспериментальная группа — 10 человек.

Продолжительность педагогического эксперимента составила 6 недель. Занятия проводились 3 раза в неделю по 80 минут. Контрольная группа занималась по традиционной программе, включающей изучение и повторение основных технических элементов баскетбола. Экспериментальная группа, наряду с базовыми упражнениями, выполняла игровые задания, включающие сопротивление защитника, ограничение времени, взаимодействие в парах и малых группах.

Для оценки технической подготовленности студентов использовались четыре контрольных теста. Их содержание представлено в таблице 1.

Таблица 1

Контрольные тесты для оценки технической подготовленности студентов-баскетболистов

№	Контрольный тест	Оцениваемый показатель	Единица измерения
1	Ведение мяча «змейкой» между стойками	Скорость и контроль мяча	секунды
2	Передачи мяча в стену за 30 секунд	Быстрота и точность передач	количество точных передач
3	Штрафные броски	Точность броска	попадания из 10 попыток
4	Броски после ведения	Техника броска в игровой ситуации	попадания из 10 попыток

Выбор тестов обусловлен тем, что они позволяют оценить основные технические действия баскетболиста: ведение мяча, передачу, штрафной бросок и бросок после движения. Использование тестовых показателей в баскетболе позволяет объективнее оценивать динамику подготовленности спортсменов и студентов, что подтверждается ранее проведёнными исследованиями по комплексному тестированию баскетбольной студенческой команды [12]. Кроме того, включение штрафных бросков и бросков после ведения связано с высокой значимостью бросковой подготовки в структуре результативных игровых действий [7; 11].

В экспериментальной группе применялись следующие виды игровых упражнений:

- ведение мяча с изменением направления и скорости;
- ведение мяча с пассивным и активным сопротивлением защитника;
- передачи в парах и тройках в движении;
- броски после ведения, остановки и получения передачи;
- упражнения 1×1, 2×2 и 3×3;
- малые игры с ограничением времени на атаку;
- игровые задания с обязательным выполнением передачи перед броском.

Особенность экспериментальной методики заключалась в том, что технические действия не выполнялись отдельно от игровой ситуации. Студент должен был не только правильно выполнить элемент, но и выбрать момент, направление движения, способ передачи или завершения атаки. Такой подход соответствует современным требованиям к обучению спортивным играм, где важны не только двигательный навык, но и способность применять его в изменяющейся ситуации [8; 9; 14; 15].

Для обработки полученных данных использовался сравнительный анализ результатов контрольной и экспериментальной групп до и после педагогического эксперимента. В таблицах 2 и 3 представлены средние значения результатов по группам — М.

Основным показателем являлся процентный прирост результата.

Для тестов, где увеличение показателя означает улучшение результата — передачи мяча, штрафные броски, броски после ведения — прирост рассчитывался по формуле:

$$\text{Прирост (\%)} = ((P_2 - P_1) / P_1) \times 100$$

где:

P_1 — результат до эксперимента;

P_2 — результат после эксперимента.

Для теста «ведение мяча “змейкой”», где уменьшение времени выполнения означает улучшение результата, применялась обратная формула:

$$\text{Прирост (\%)} = ((P_1 - P_2) / P_1) \times 100$$

где:

P_1 — время выполнения теста до эксперимента;

P_2 — время выполнения теста после эксперимента.

Такой способ обработки данных позволил определить наличие положительной динамики и степень выраженности изменений в каждой группе.

Результаты исследования

На первом этапе эксперимента было проведено исходное тестирование. Полученные данные показали, что контрольная и экспериментальная группы находились примерно на одном уровне технической подготовленности. Результаты первичного тестирования представлены в таблице 2.

Таблица 2

Показатели технической подготовленности студентов до эксперимента, М

Контрольный тест	Контрольная группа	Экспериментальная группа
Ведение мяча «змейкой», сек.	16,8	16,7
Передачи мяча в стену за 30 сек., кол-во	21,4	21,6
Штрафные броски, попадания из 10	4,2	4,1
Броски после ведения, попадания из 10	3,8	3,9

Данные таблицы 2 показывают, что до начала эксперимента различия между группами были незначительными. Это позволило использовать обе группы для дальнейшего сравнения динамики технических показателей.

После завершения педагогического эксперимента было проведено повторное тестирование. Его результаты представлены в таблице 3.

Таблица 3

Показатели технической подготовленности студентов после эксперимента, М

Контрольный тест	Контрольная группа	Экспериментальная группа
Ведение мяча «змейкой», сек.	15,9	14,8
Передачи мяча в стену за 30 сек., кол-во	23,0	26,4
Штрафные броски, попадания из 10	4,8	6,1
Броски после ведения, попадания из 10	4,5	6,3

Как видно из таблицы 3, положительная динамика наблюдалась в обеих группах. Однако в экспериментальной группе улучшение результатов было более выраженным. Это особенно заметно в показателях передач, штрафных бросков и бросков после ведения.

Для более наглядного сравнения была рассчитана динамика прироста технических показателей. Результаты представлены в таблице 4.

Таблица 4

Динамика прироста технических показателей студентов

Контрольный тест	Прирост в контрольной группе	Прирост в экспериментальной группе
Ведение мяча «змейкой»	5,4 %	11,4 %
Передачи мяча в стену	7,5 %	22,2 %
Штрафные броски	14,3 %	48,8 %
Броски после ведения	18,4 %	61,5 %

Данные таблицы 4 показывают, что применение игровых упражнений оказало более заметное влияние на развитие технической подготовленности студентов экспериментальной группы.

Прирост результата в тесте «ведение мяча “змейкой”» в контрольной группе был рассчитан следующим образом:

$$((16,8 - 15,9) / 16,8) \times 100 = 5,4 \%$$

В экспериментальной группе по этому же тесту:

$$((16,7 - 14,8) / 16,7) \times 100 = 11,4 \%$$

По тесту «передачи мяча в стену за 30 секунд» в экспериментальной группе прирост составил:

$$((26,4 - 21,6) / 21,6) \times 100 = 22,2 \%$$

По тесту «броски после ведения» в экспериментальной группе:

$$((6,3 - 3,9) / 3,9) \times 100 = 61,5 \%$$

Наиболее высокий прирост был получен в тесте “Броски после ведения” — 61,5 % в экспериментальной группе. Это связано с тем, что в процессе занятий студенты постоянно выполняли бросковые действия не статично, а после перемещения, смены направления, получения передачи или преодоления сопротивления защитника.

Положительная динамика в передачах также объясняется тем, что в экспериментальной группе передачи выполнялись не только на месте, но и в движении, с изменением дистанции, направления и скорости взаимодействия. Это развивало не только техническую точность, но и игровое мышление.

Обсуждение результатов

Результаты педагогического эксперимента свидетельствуют о том, что игровые упражнения являются эффективным средством развития технической подготовленности студентов-баскетболистов. Их преимущество состоит в объединении технического действия, двигательной активности и принятия решения.

В традиционном обучении студент часто выполняет технический элемент в заранее заданных условиях: ведёт мяч по прямой, выполняет передачу партнёру или бросает без

сопротивления. Это помогает освоить основу движения, но не всегда готовит к игре, где ситуация постоянно меняется.

Игровые упражнения создают более сложную педагогическую среду. Студент вынужден контролировать мяч, видеть партнёра, оценивать положение защитника, выбирать направление движения и завершать действие в ограниченное время. Именно поэтому такие упражнения развивают не только технику, но и способность применять её в игре.

Полученные данные согласуются с современными подходами к подготовке баскетболистов, согласно которым эффективность обучения повышается при использовании малых игровых форм, игровых ограничений и упражнений, приближенных к соревновательной деятельности [14; 15]. В условиях педагогического вуза это имеет особую значимость, поскольку студенты осваивают не только технику баскетбола, но и методику её преподавания будущим обучающимся [8; 9; 13].

Прирост показателей штрафных бросков и бросков после ведения подтверждает, что бросковая подготовка становится более результативной, когда она выполняется не только в стандартных условиях, но и после предшествующего игрового действия. Это согласуется с исследованиями, в которых подчёркивается значение точности броска, скорости выполнения броскового действия и анализа результативности атакующих действий в баскетболе [7; 10; 11].

Следует учитывать, что исследование проводилось на ограниченной выборке студентов. Поэтому полученные результаты не претендуют на универсальное обобщение для всех категорий обучающихся. Вместе с тем они позволяют говорить о педагогической целесообразности применения игровых упражнений в условиях конкретного учебно-тренировочного процесса.

Практическая значимость исследования заключается в том, что предложенный комплекс упражнений может быть использован на занятиях по спортивным играм, в секционной работе и при подготовке студентов, специализирующихся в области физической культуры и спорта.

Выводы

1. Исходное тестирование показало, что контрольная и экспериментальная группы имели примерно одинаковый уровень технической подготовленности.
2. Применение игровых упражнений в экспериментальной группе способствовало более выраженному улучшению результатов по всем контрольным тестам.
3. Наиболее значительный прирост выявлен в показателях бросков после ведения — 61,5 %, штрафных бросков — 48,8 % и передач мяча в стену — 22,2 %.
4. Игровые упражнения позволяют формировать технические навыки не изолированно, а в условиях, приближенных к реальной соревновательной деятельности.
5. Использование малых игровых форм 1×1, 2×2 и 3×3 повышает качество учебно-тренировочного процесса, так как развивает технику, игровое мышление и командное взаимодействие студентов.

Список литературы:

Нормативно-правовые источники:

1. О мерах по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта в Республике Узбекистан: Указ Президента Республики Узбекистан от 24 января 2020 г. № УП-5924.

2. О мерах по поднятию на новый этап привлечения молодежи к массовому спорту в махаллях: постановление Президента Республики Узбекистан от 11 апреля 2022 г. № ПП-201.
3. Об утверждении Концепции развития физической культуры и массового спорта в Республике Узбекистан на период 2019–2023 годы: постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 13 февраля 2019 г. № 118.
Научная и учебно-методическая литература:
4. Богданов М.Ю. Развитие координационных способностей у юношей, занимающихся баскетболом на этапе начальной подготовки // Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. — 2018.
5. Гомельский А.Я. Библия баскетбола. — Москва: Эксмо, 2016. — 352 с.
6. Джалиев И.М.О. Анализ биомеханических характеристик броска в баскетболе и их коррекция в процессе обучения // Academic Research in Educational Sciences. — 2025.
7. Костикова О.В. Значение штрафного броска в баскетболе FIBA 3×3 // Экономика и социум. — 2024. — № 6-1 (121). — С. 1167–1173.
8. Костикова О.В. Спортивные игры и методика их преподавания (Баскетбол): учебник. — Наманган: Sunrise-Pro, 2025. — 264 с. — ISBN 978-9910-631-92-4.
9. Костикова О.В. Спортивные игры и методика их преподавания (Методика организации спортивной подготовки баскетболистов): учебное пособие. — Наманган: Sunrise-Pro, 2025. — 306 с. — ISBN 978-9910-595-18-9.
10. Костикова О.В. Эффективность быстрых атак сборной Наманганской области по баскетболу: динамика показателей // Экономика и социум. — 2024. — № 12-1 (127).
11. Костикова О.В., Азизов С.В., Болтобаев С.А., Азизова Р.И., Махмуджонов А.А. Развитие у юных баскетболистов скорости и точности броска // Физическая культура, спорт — наука и практика. — 2025. — № 2. — С. 109–114.
12. Костикова О.В., Курбангалиева Л.М., Азизова Р.И. Результаты комплексного тестирования в женской баскетбольной студенческой команде // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — 2012. — № 5. — С. 235.
13. Маматкулов Р.С. Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi (basketbol): o'quv qo'llanma. — Toshkent, 2022.
14. FIBA. Mini-Basketball Coaches Manual. — International Basketball Federation, 2020.
15. FIBA. Start Coaching: Facilitator Handbook. — International Basketball Federation, 2021.

**ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНО-
ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ ПО БАСКЕТБОЛУ**

Григоркевич Александр Анатольевич

ассоциированный профессор, доктор PhD,

НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени
академика Е.А. Букетова», Караганда, Казахстан

E-mail: GrigorkevichA@mail.ru Tel.: +7 702 107 9930

Сулеева Карина Мадиевна

PhD, ассоциированный профессор кафедры теории и методики физической культуры и
спортивной подготовки, НАО «Карагандинский национальный исследовательский
университет имени академика Е.А. Букетова», Караганда, Казахстан

E-mail: suleevakarina@gmail.com Tel.: +7 701 746 7718

Аннотация. В статье рассматривается применение цифровых технологий как средства психолого-педагогического сопровождения студентов в учебно-тренировочном процессе по баскетболу. Актуальность исследования обусловлена необходимостью перехода от традиционного исправления ошибок к более наглядной, индивидуализированной и психологически комфортной обратной связи. Исследование проведено на базе Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова. В нём приняли участие 24 студента-баскетболиста: 12 студентов основной группы и 12 студентов второго состава. В экспериментальной группе использовались видеоанализ, электронное анкетирование, самооценка ошибок и индивидуальные рекомендации после просмотра игровых эпизодов. Оценивались мотивация к занятиям, уверенность при выполнении технических действий, осознанность собственных ошибок, ситуативная тревожность и удовлетворённость цифровым сопровождением. Полученные результаты показали, что цифровые технологии усиливают осознанность студентов, повышают уверенность и снижают тревожность перед контрольными упражнениями.

Ключевые слова: баскетбол, студенты, цифровые технологии, видеоанализ, самооценка, мотивация, уверенность, ситуативная тревожность, педагогическое сопровождение, учебно-тренировочный процесс.

Annotatsiya. Maqolada basketbol bo'yicha o'quv-mashg'ulot jarayonida raqamli texnologiyalardan psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida foydalanish masalasi yoritilgan. Tadqiqot akademik E.A. Buketov nomidagi Qarag'anda milliy tadqiqot universiteti bazasida o'tkazildi. Unda basketbol bilan shug'ullanuvchi 24 nafar talaba ishtirok etdi. Nazorat guruhi odatiy mashg'ulot dasturi asosida, eksperimental guruh esa video tahlil, elektron so'rovnoma, o'z-o'zini baholash va xatolarni raqamli qayd etish asosida shug'ullandi. Tadqiqot davomida motivatsiya, texnik harakatlarni bajarishdagi ishonch, xatolarni anglash, situativ xavotir va raqamli qo'llab-quvvatlashdan qoniqish ko'rsatkichlari baholandi. Natijalar eksperimental guruhda motivatsiya, ishonch va xatolarni anglash darajasining oshganini, shuningdek, situativ xavotirning kamayganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: basketbol, talabalar, raqamli texnologiyalar, video tahlil, o'z-o'zini baholash, motivatsiya, ishonch, situativ xavotir, pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'quv-mashg'ulot jarayoni.

Abstract. The article examines the use of digital technologies as a means of psychological and pedagogical support for students in basketball training. The study was conducted at Karaganda Buketov University. It involved 24 student basketball players: 12 students from the main basketball group and 12 students from the second team. The control group trained according to a traditional program, while the experimental group used video analysis, electronic questionnaires, self-assessment of mistakes and individual recommendations after reviewing game episodes. The study assessed motivation for basketball training, confidence in performing technical actions, awareness of personal mistakes, situational anxiety and satisfaction with digital support. The results showed that digital technologies increase students’ awareness, improve confidence and reduce anxiety before control exercises.

Keywords: basketball, students, digital technologies, video analysis, self-assessment, motivation, confidence, situational anxiety, pedagogical support, training process.

Введение. Современный учебно-тренировочный процесс по баскетболу уже не может ограничиваться только объяснением преподавателя, повторением технического действия и устным исправлением ошибки. Студенту важно не просто услышать замечание, а увидеть собственное действие, понять причину ошибки, соотнести её со своими ощущениями и получить конкретное направление для повторного выполнения. Именно поэтому цифровые технологии становятся не внешним украшением занятия, а рабочим инструментом психолого-педагогического сопровождения.

В Республике Казахстан развитие физической культуры и спорта имеет государственное значение и регулируется Законом «О физической культуре и спорте» [1]. В условиях университета физическая культура выполняет не только оздоровительную, но и образовательную функцию. Она формирует дисциплину, устойчивость, мотивацию, способность к самоанализу и взаимодействию в команде.

В научной литературе подчёркивается значение спортивной инфраструктуры, условий занятий и физкультурно-спортивной среды для здоровья, социальной активности и качества организации физического воспитания студентов [2; 3]. Однако современная спортивно-образовательная среда уже не ограничивается залом, инвентарём и расписанием занятий. Она дополняется цифровыми инструментами: видеозаписью, электронными формами самооценки, фиксацией ошибок, цифровой обратной связью и индивидуальными рекомендациями.

Психологическая сторона учебно-тренировочного процесса связана с уверенностью, мотивацией, самооценкой и тревожностью. Согласно теории самоэффективности А. Bandura, уверенность человека в собственных возможностях влияет на активность и устойчивость поведения [4]. В теории самодетерминации Е.Л. Deci и Р.М. Ryan подчёркивается значение внутренней мотивации и личной вовлечённости в деятельность [5]. С.Д. Spielberger рассматривает тревожность как фактор, который может усиливать напряжение в ситуации оценки и контроля [6].

Для баскетбола это особенно значимо. Ошибка в передаче, ведении или броске часто возникает в условиях скорости, сопротивления и дефицита времени. Если студент не понимает причину ошибки, он начинает действовать осторожнее, избегает инициативы и теряет уверенность. Цифровое сопровождение позволяет сделать ошибку видимой, конкретной и пригодной для анализа.

В работах О. В. Костиковой цифровизация баскетбола рассматривается шире, чем простое применение технических средств. Фиджитал – баскетбол представлен как направление, объединяющее физическую и цифровую спортивную среду, и открывающее новые возможности для вовлечения молодёжи в современный спорт [7]. Использование технических средств обучения в физической культуре и спорте также рассматривается как фактор повышения наглядности, оперативности обратной связи и индивидуализации педагогического воздействия [8].

Методическая основа обучения баскетболу предполагает последовательное освоение технических действий, их игровое применение и постепенное усложнение условий выполнения упражнений [9]. Материалы FIBA также ориентируют преподавателя и тренера на обучение через игровые формы, обратную связь, постепенное усложнение заданий и активное взаимодействие участников [10; 11].

Проблема исследования заключается в том, что цифровые технологии в учебно-тренировочном процессе по баскетболу нередко используются эпизодически: для записи упражнения или демонстрации ошибки. При этом их потенциал как средства психолого-педагогического сопровождения студента используется недостаточно.

Цель исследования — определить влияние цифрового сопровождения на мотивацию, уверенность, осознанность ошибок, ситуативную тревожность и удовлетворённость студентов учебно-тренировочным процессом по баскетболу.

Гипотеза исследования: включение в учебно-тренировочный процесс видеоанализа, электронного анкетирования, самооценки ошибок и индивидуальной цифровой обратной связи будет способствовать повышению мотивации, уверенности и осознанности студентов, а также снижению ситуативной тревожности перед контрольными упражнениями.

Материалы и методы исследования

Исследование проводилось на базе кафедры спортивно-педагогических дисциплин Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова. Кафедра осуществляет подготовку специалистов в сфере физического воспитания и спорта; в образовательную программу входят спортивно-педагогические дисциплины, включая «Баскетбол с методикой преподавания».

В исследовании приняли участие 24 студента-баскетболиста:

- контрольная группа — 12 студентов основной группы по баскетболу;
- экспериментальная группа — 12 студентов второго состава по баскетболу.

Участники представляли разные курсы и факультеты, имели неодинаковый уровень спортивной подготовленности: от студентов без спортивного разряда до спортсменов I разряда и кандидатов в мастера спорта. Это позволило рассматривать цифровое сопровождение не только как средство технической коррекции, но и как способ индивидуализации работы со студентами разного уровня подготовленности.

Продолжительность эксперимента составила 6 недель. Занятия проводились 3 раза в неделю по 80 минут. Контрольная группа занималась по традиционной программе: технические упражнения, игровые задания, учебная игра. Экспериментальная группа выполняла тот же объём учебно-тренировочной работы, но дополнительно проходила цифровой маршрут сопровождения.

Таблица 1

Модель цифрового сопровождения студентов-баскетболистов

Этап	Цифровой инструмент	Педагогическая задача	Ожидаемый эффект

1	Видеофиксация упражнения или игрового эпизода	Показать студенту действие со стороны	Студент видит реальную ошибку, а не только слышит замечание
2	Электронная самооценка после занятия	Зафиксировать мотивацию, уверенность, тревожность и отношение к заданию	Преподаватель получает быструю обратную связь
3	Цифровая фиксация повторяющихся ошибок	Выделить типичные затруднения в технике и игровом решении	Ошибка становится конкретной и управляемой
4	Индивидуальная рекомендация	Связать ошибку с конкретным способом исправления	Студент понимает, что именно нужно изменить
5	Повторное выполнение действия	Проверить изменение после анализа	Формируется осознанное закрепление навыка

Как видно из таблицы 1, цифровое сопровождение было построено не как разовая видеозапись занятия, а как повторяющийся педагогический цикл: фиксация действия — самооценка — анализ ошибки — рекомендация — повторное выполнение. В центре модели находилась не техника сама по себе, а осознанное отношение студента к собственному действию.

Для оценки эффективности цифрового сопровождения использовалась анкета самооценки по 10-балльной шкале. Оценивались пять показателей: мотивация к занятиям баскетболом, уверенность при выполнении технических действий, осознанность собственных ошибок, ситуативная тревожность перед контрольными упражнениями и удовлетворённость цифровым сопровождением.

В таблицах результатов представлены средние значения по группам — М. Для показателей, где увеличение значения отражает положительную динамику, использовалась формула:

$$\text{Прирост (\%)} = ((P_2 - P_1) / P_1) \times 100,$$

где P_1 — показатель до эксперимента, P_2 — показатель после эксперимента.

Для показателя ситуативной тревожности, где положительным результатом является снижение значения, применялась формула:

$$\text{Снижение (\%)} = ((P_1 - P_2) / P_1) \times 100.$$

Результаты исследования

На первом этапе было проведено анкетирование студентов контрольной и экспериментальной групп. После завершения шестинедельного эксперимента анкетирование было проведено повторно. Итоговые данные представлены в таблице 2.

Таблица 2

Динамика показателей студентов по результатам анкетирования, М / %

Показатель	Контрольная группа	Динамика	Экспериментальная группа	Динамика
Мотивация к занятиям баскетболом	7,2 → 7,5	+4,2 %	6,6 → 8,1	+22,7 %

Уверенность при выполнении технических действий	7,0 → 7,3	+4,3 %	6,1 → 7,8	+27,9 %
Осознанность собственных ошибок	6,8 → 7,1	+4,4 %	5,9 → 8,0	+35,6 %
Ситуативная тревожность перед контрольными упражнениями	5,1 → 4,9	3,9 %	6,0 → 4,4	26,7 %
Удовлетворённость цифровым сопровождением	6,5 → 6,8	+4,6 %	5,8 → 8,3	+43,1 %

Данные таблицы 2 показывают, что традиционные занятия также дали положительную динамику, однако изменения в контрольной группе были умеренными. В экспериментальной группе, где применялось цифровое сопровождение, прирост оказался более выраженным по всем показателям.

Наиболее заметный результат связан с удовлетворённостью цифровым сопровождением — 43,1 %. Это показывает, что студенты положительно восприняли видеоанализ, электронное анкетирование и индивидуальную обратную связь. Прирост осознанности собственных ошибок составил 35,6 %, уверенности при выполнении технических действий — 27,9 %, мотивации к занятиям — 22,7 %. Ситуативная тревожность перед контрольными упражнениями снизилась на 26,7 %.

Прирост осознанности собственных ошибок в экспериментальной группе был рассчитан следующим образом:

$$((8,0 - 5,9) / 5,9) \times 100 = 35,6 \%$$

Прирост уверенности при выполнении технических действий составил:

$$((7,8 - 6,1) / 6,1) \times 100 = 27,9 \%$$

Снижение ситуативной тревожности составило:

$$((6,0 - 4,4) / 6,0) \times 100 = 26,7 \%$$

Для наглядного представления логики цифрового сопровождения в учебно-тренировочном процессе предложен рисунок 1.

Цифровое сопровождение помогает студенту увидеть ошибку, понять её причину и повторно выполнить действие более осознанно.

Рисунок 1. Алгоритм цифрового сопровождения студента-баскетболиста

Рисунок 1 показывает, что цифровое сопровождение в исследовании рассматривалось как педагогический цикл, а не как простая запись упражнения. Его смысл состоял в том, чтобы студент увидел ошибку, осознал её причину, получил конкретную рекомендацию и повторил действие уже с пониманием необходимой коррекции.

Обсуждение результатов исследования

Полученные результаты позволяют рассматривать цифровые технологии как практический инструмент психолого-педагогического сопровождения студентов-баскетболистов. В контрольной группе изменения были положительными, но небольшими. Это ожидаемо: обычный тренировочный процесс сам по себе способствует некоторому росту уверенности, мотивации и игрового опыта. Однако без системной цифровой обратной связи студент не всегда ясно понимает, какие именно ошибки повторяются и как их исправлять.

В экспериментальной группе цифровое сопровождение изменило характер участия студентов в занятии. Видеоанализ позволил увидеть техническое действие со стороны, электронная анкета — зафиксировать субъективное состояние, а индивидуальная рекомендация — связать ошибку с конкретным способом исправления. Студент перестал быть только исполнителем упражнения и стал участником анализа собственного тренировочного процесса.

Особенно важным является рост осознанности собственных ошибок. В баскетболе ошибка часто возникает быстро: неправильный выбор направления ведения, несвоевременная передача, поспешный бросок, потеря равновесия, недостаточный контроль дистанции. Без видеозаписи студент может не замечать её причины. При использовании цифрового анализа ошибка становится видимой и конкретной. Это снижает неопределённость и помогает студенту воспринимать замечание не как критику, а как рабочий материал.

Снижение ситуативной тревожности в экспериментальной группе связано с тем, что цифровая обратная связь делает контрольные упражнения более понятными. Студент видит, что именно оценивается, какие ошибки повторяются и какие действия уже улучшаются. Когда процесс становится прозрачным, уменьшается страх перед проверкой и повышается уверенность в собственных действиях.

Полученные данные согласуются с современным направлением развития спорта, где физическая подготовка всё чаще дополняется цифровыми инструментами анализа, обратной связи и самооценки. В этом отношении фиджитал-баскетбол показывает более широкий вектор развития: цифровая среда становится не внешним приложением к спортивной деятельности, а частью новой модели вовлечения молодёжи в спорт [7].

При этом цифровые технологии не заменяют преподавателя. Их роль состоит в усилении педагогического воздействия. Видеоанализ, электронная самооценка и фиксация ошибок создают условия для диалога между преподавателем и студентом. Техническая ошибка превращается из повода для замечания в предмет совместного анализа и последующего улучшения.

Ограничением исследования является небольшая выборка и использование самооценочной шкалы. Поэтому полученные результаты не следует переносить на все студенческие команды без дополнительной проверки. Вместе с тем выявленная динамика показывает практическую значимость цифрового сопровождения и позволяет

рекомендовать его для учебно-тренировочного процесса по баскетболу в системе высшего образования.

Заключение

Проведённое исследование показало, что цифровые технологии могут использоваться как действенное средство психолого-педагогического сопровождения студентов в учебно-тренировочном процессе по баскетболу. Наиболее значимыми средствами стали видеоанализ, электронное анкетирование, самооценка ошибок и индивидуальная обратная связь.

Главный результат исследования состоит в том, что цифровое сопровождение помогает студенту не только увидеть техническую ошибку, но и спокойнее принять её как часть учебного процесса. Это повышает осознанность, снижает тревожность и усиливает личную включённость в тренировочную работу.

В экспериментальной группе были выявлены более выраженные положительные изменения по всем изучаемым показателям: удовлетворённость цифровым сопровождением увеличилась на 43,1 %, осознанность собственных ошибок — на 35,6 %, уверенность при выполнении технических действий — на 27,9 %, мотивация к занятиям баскетболом — на 22,7 %. Ситуативная тревожность перед контрольными упражнениями снизилась на 26,7 %.

Полученные данные позволяют рекомендовать применение видеоанализа и электронного анкетирования на занятиях по баскетболу в системе высшего образования. Эти средства не требуют сложного оборудования, легко включаются в обычное занятие и помогают сделать обучение более наглядным, индивидуализированным и психологически комфортным.

Список использованной литературы

1. О физической культуре и спорте: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 228-V ЗРК.
2. Grigorkevich A.A., Saktaganova Z.G., Barbanova N.V., Nazarova A.M., Grigorkevich V.B. The influence of sports facilities on the life and health of people // *Opcion*. — 2018. — Vol. 34, Issue 87-2. — P. 521–542.
3. Saktaganova Z., Grigorkevich A. Physical Culture and Sports in the USSR and Soviet Kazakhstan in the 1940s–1980s // *Bulletin of the Karaganda University. History. Philosophy Series*. — 2019. — Vol. 94, № 2. — P. 80–87.
4. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change // *Psychological Review*. — 1977. — Vol. 84, № 2. — P. 191–215.
5. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // *Psychological Inquiry*. — 2000. — Vol. 11, № 4. — P. 227–268.
6. Spielberger C.D. *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. — Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1983.
7. Костикова О.В. Перспективы развития фиджитал-баскетбола в системе современного спорта Узбекистана // *Latin American Journal of Education*. — 2026. — Vol. 6, № 4. — P. 1378–1384. — DOI: 10.5281/zenodo.19744784.
8. Костикова О.В. Jismoniy tarbiya va sportda o’qitishning texnik vositalari // *Scientific Impulse*. — 2023. — Vol. 1, № 6. — P. 1273–1278.
9. Костикова О.В. Спортивные игры и методика их преподавания (Баскетбол): учебник. — Наманган: Sunrise-Pro, 2025. — 264 с. — ISBN 978-9910-631-92-4.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

10. FIBA. Mini-Basketball Coaches Manual. — International Basketball Federation, 2020.
11. FIBA. Start Coaching: Facilitator Handbook. — International Basketball Federation, 2021.

**ЦИФРОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ДИАГНОСТИКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА: ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ В
ПРОФИЛАКТИКЕ НАСИЛИЯ СРЕДИ ДЕТЕЙ**

¹Жумагалиева А. С., ²Мурзагулова М.Д.

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, докторант 2-курса

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, старший преподаватель

E-mail: 1zhumagalievaigul016@gmail.com, 2miraulan70@gmail.com

Телефон: 8 707 744 7159

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы применения цифровых инструментов диагностики в профессиональной деятельности социального педагога. Раскрываются возможности цифровых платформ, онлайн-опросников, LMS-аналитики и алгоритмов обработки данных для раннего выявления факторов риска насилия среди детей. Предложена трехэтапная модель интеграции цифровой диагностики в работу школьного социального педагога: сбор данных, анализ и выявление групп риска, реагирование и последующий мониторинг. Особое внимание уделено этическим и правовым аспектам обработки данных несовершеннолетних.

Ключевые слова: социальный педагог, цифровые инструменты, насилие среди детей, профилактика насилия, цифровая педагогика, раннее выявление, социально-педагогическое сопровождение.

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy pedagogning kasbiy faoliyatida raqamli diagnostika vositalaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari ko'rib chiqiladi. Bolalar orasida zo'ravonlik xavfi omillarini erta aniqlashda raqamli platformalar, onlayn so'rovnomalar, LMS-tahlil va ma'lumotlarni qayta ishlash algoritmlarining imkoniyatlari ochib beriladi. Maktab ijtimoiy pedagogi faoliyatiga raqamli diagnostikani integratsiya qilishning uch bosqichli modeli taklif etiladi: ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va xavf guruhlarini aniqlash, javob choralari hamda keyingi monitoring. Voyaga yetmaganlar haqidagi ma'lumotlarni qayta ishlashning axloqiy va huquqiy jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy pedagog, raqamli vositalar, bolalar orasidagi zo'ravonlik, zo'ravonlik profilaktikasi, raqamli pedagogika, erta aniqlash, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Abstract: The article examines the theoretical and practical foundations of using digital diagnostic tools in the professional activity of a social pedagogue. The possibilities of digital platforms, online questionnaires, LMS analytics, and data processing algorithms for the early identification of risk factors of violence among children are revealed. A three-stage model for integrating digital diagnostics into the work of a school social pedagogue is proposed: data collection, analysis and identification of risk groups, response, and further monitoring. Special attention is paid to the ethical and legal aspects of processing minors' data.

Keywords: social pedagogue, digital tools, violence among children, violence prevention, digital pedagogy, early identification, social and pedagogical support.

Введение. Современный этап развития образования характеризуется цифровой трансформацией, которая затрагивает не только учебный процесс, но и воспитательную, профилактическую и социально-педагогическую работу. В международных исследованиях последних лет цифровая трансформация образования рассматривается

не как самоцель, а как средство повышения качества педагогических решений, расширения доступа к данным и усиления адресной поддержки обучающихся [1].

Проблема насилия среди детей остается одной из наиболее острых в социальной педагогике. Она включает не только физическое насилие, но и психологическое давление, буллинг, кибербуллинг, социальную изоляцию, унижение, угрозы и различные формы небезопасного взаимодействия в школьной и цифровой среде. В материалах UNICEF подчеркивается, что профилактика насилия требует участия семьи, школы, специалистов сопровождения и местного сообщества, а онлайн-риски должны рассматриваться как продолжение общей системы защиты ребенка [2].

Казахстанские авторы К. И. Жумажанова, Г. К. Длимбетова, Г. Ж. Фахрутдинова и С. У. Абенова обращают внимание на то, что деятельность социального педагога в школе часто перегружена отчетностью, тогда как реальная помощь ребенку требует системной работы с классом, родителями и педагогами [3].

Традиционные методы диагностики – наблюдение, беседа, анкетирование, анализ документации – сохраняют свою значимость, однако не всегда позволяют быстро охватить всех обучающихся и регулярно отслеживать динамику риска. В связи с этим возникает необходимость научного осмысления цифровой диагностики как вспомогательного инструмента социального педагога. Она не заменяет личный контакт со специалистом, но помогает своевременно увидеть признаки неблагополучия и обосновать профилактические действия.

Цель статьи – теоретически обосновать и систематизировать возможности применения цифровых инструментов диагностики в деятельности социального педагога по профилактике насилия среди детей.

Для достижения цели определены следующие задачи:

- раскрыть теоретические основания социально-педагогической профилактики насилия среди детей;
- рассмотреть возможности цифровых платформ, онлайн-опросников, LMS-аналитики и алгоритмов обработки данных;
- предложить модель интеграции цифровой диагностики в деятельность школьного социального педагога;
- определить этические ограничения применения цифровых инструментов при работе с несовершеннолетними.

Научная новизна статьи заключается в рассмотрении цифровой диагностики как элемента социально-педагогической профилактики, объединяющего мониторинг, анализ факторов риска, работу с семьей, межпрофессиональное взаимодействие и последующий контроль динамики состояния ребенка. Практическая значимость состоит в том, что предложенная модель может быть использована социальными педагогами, школьными психологами, классными руководителями и администрацией школы при разработке профилактических программ.

Основная часть. Теоретические основы профилактической деятельности социального педагога связаны с пониманием ребенка как участника нескольких взаимосвязанных сред: семьи, класса, школы, цифрового пространства и более широкого социального окружения. В современных работах акцент переносится с реагирования на уже совершившийся факт насилия на раннее выявление факторов риска и создание безопасной образовательной среды. Такой подход соответствует логике социально-педагогической профилактики: специалист должен не только фиксировать проблему, но

и предупреждать ее развитие через работу с ребенком, родителями и педагогическим коллективом.

В казахстанских исследованиях последних лет подчеркивается значимость профессиональной компетентности социального педагога в профилактике рискованного и виктимного поведения подростков. М.Д. Мурзагулова, Л.А. Сулейменова, М.М. Байбекова и Г.А. Кыргызхан рассматривают правовую и профессиональную компетентность социального педагога как условие предупреждения виктимного поведения подростков, указывая среди факторов риска домашнее насилие, буллинг, небезопасную образовательную среду и негативное влияние информационной среды [4, с. 288-302].

Профилактика буллинга и насилия должна строиться на взаимодействии нескольких участников образовательного процесса. М. Мырзапейсова в работе о социально-педагогической профилактике буллинга обращает внимание на необходимость учета возрастных, гендерных и поведенческих особенностей школьников [5]. М.М. Туленбаева и соавторы, анализируя профилактику буллинга в школах, подчеркивают распределение ролей между учителями, психологами и администрацией школы, что важно и для деятельности социального педагога [6].

Зарубежные авторы также рассматривают профилактику насилия как комплексную школьную систему. В. Сайнц и Б. Мартин-Мойя на основе сравнительного анализа программ профилактики буллинга делают вывод, что результативность таких программ повышается при вовлечении всей школьной общности, включая педагогов, родителей и учащихся [7]. М. Салех, Ф. Ханум и Рукияти показывают, что профилактика буллинга и кибербуллинга требует целостного школьного подхода, а не отдельных разовых мероприятий [8]. Эти выводы позволяют рассматривать цифровую диагностику как инструмент, который связывает наблюдения разных участников и помогает своевременно организовать помощь.

Е. Аялев, анализируя значение данного документа, подчеркивает важность защиты приватности и персональных данных детей в цифровую эпоху [9]. Следовательно, цифровая диагностика в школе должна строиться на принципах конфиденциальности, минимизации данных и профессиональной ответственности.

Под цифровой диагностикой в деятельности социального педагога можно понимать совокупность процедур, платформ и аналитических инструментов, направленных на сбор и интерпретацию данных о социальном благополучии ребенка, его образовательной активности, коммуникации, эмоциональном состоянии и возможных факторах риска. При этом цифровая диагностика не является медицинским или психологическим диагнозом. Она выполняет ориентирующую функцию: помогает выявить сигналы, которые требуют дальнейшего профессионального анализа.

К первой группе инструментов относятся онлайн-опросники и цифровые формы анкетирования. Преимущество таких инструментов заключается в скорости обработки данных и возможности регулярного повторения опроса. Однако вопросы должны быть сформулированы этично, без давления на ребенка и без прямого обвинительного содержания.

Ко второй группе относятся цифровые платформы мониторинга и электронные формы фиксации наблюдений. Социальный педагог может использовать их для накопления информации от классных руководителей, школьного психолога, администрации и родителей. Такой подход позволяет видеть не отдельный эпизод, а

динамику: изменения посещаемости, снижение учебной активности, замкнутость, конфликты со сверстниками, частые жалобы на самочувствие или резкое изменение поведения.

К третьей группе относятся LMS-аналитика и данные цифровой образовательной среды. В школьной практике LMS-аналитика может указывать на снижение активности ученика, пропуски, невыполнение заданий и резкое изменение коммуникации. Эти показатели не доказывают факт насилия, но могут стать основанием для профилактической беседы.

К четвертой группе относятся алгоритмы обработки данных и элементы искусственного интеллекта. OECD Digital Education Outlook 2026 подчеркивает, что искусственный интеллект в образовании должен использоваться как инструмент поддержки педагогических решений, а не как замена профессионального суждения педагога [10]. Поэтому в деятельности социального педагога алгоритм может выделять тревожные сочетания признаков, но не должен самостоятельно определять статус ребенка или семьи.

Для практического применения цифровой диагностики предлагается трехэтапная модель. Первый этап – сбор данных. Он включает краткие онлайн-опросники для учащихся, анкеты для родителей, сведения от классного руководителя, данные о посещаемости и учебной активности. На этом этапе важно соблюдать добровольность участия, объяснять цель сбора информации и ограничивать доступ к результатам только специалистами сопровождения.

Второй этап – анализ и выявление групп риска. Социальный педагог сопоставляет цифровые данные с педагогическим наблюдением и информацией от семьи и школы. Возможна первичная дифференциация: низкий риск – наблюдение; средний риск – профилактическая беседа и работа с родителями; высокий риск – срочное включение команды сопровождения. Важным условием является недопущение автоматического вывода на основании одного показателя.

Третий этап – реагирование и последующий мониторинг. В зависимости от уровня риска социальный педагог организует индивидуальную беседу, консультацию родителей, взаимодействие с психологом, профилактическую работу в классе или межведомственное сопровождение. Повторный мониторинг через определенный период позволяет оценить, снизился ли риск и какие меры оказались наиболее эффективными.

Заключение. Проведенный анализ показывает, что цифровые инструменты диагностики могут стать важным элементом социально-педагогической профилактики насилия среди детей. Их значение заключается не в техническом контроле за ребенком, а в своевременном выявлении факторов риска и организации помощи. Цифровая диагностика помогает социальному педагогу увидеть динамику состояния учащегося, сопоставить информацию из разных источников и быстрее определить необходимость профилактического вмешательства.

Теоретический анализ казахстанских и зарубежных источников позволяет сделать вывод, что эффективная профилактика насилия строится на системном подходе. В нее должны быть включены ребенок, семья, классный руководитель, школьный психолог, администрация и при необходимости внешние службы.

Предложенная трехэтапная модель – сбор данных, анализ и выявление групп риска, реагирование и последующий мониторинг – позволяет систематизировать применение цифровой диагностики в школьной практике.

Вместе с тем цифровые инструменты имеют ограничения. Они не могут самостоятельно установить факт насилия, определить виновных или заменить личную беседу с ребенком. Их данные требуют осторожной интерпретации, так как тревожные показатели могут быть связаны не только с насилием, но и с болезнью, учебным стрессом, семейным кризисом или другими временными обстоятельствами.

Перспективы дальнейших исследований связаны с эмпирической апробацией предложенной модели, разработкой локализованных цифровых опросников для школьников и родителей.

Список использованных интернет-источников:

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms? – Paris: UNESCO, 2023. – URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/technology>
2. UNICEF Kazakhstan. Protecting children online. – UNICEF Kazakhstan, 2024. – URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/en/stories/protecting-children-online>
3. Zhumazhanova K. I., Dlimbetova G. K., Fakhрутдинова G. Zh., Abenova S. U. The activity of a social pedagogue in modern education in Kazakhstan // Серия «Педагогика». – 2024. – URL: <https://bulpedps.enu.kz/index.php/main/article/view/446/286>
4. Murzagulova M. D., Suleimenova L. A., Baibekova M. M., Kyrgyzkhan G. A., Sydykova Z. Y. Legal competence of a social educator in the prevention of adolescent victim behavior // Gumilyov Journal of Pedagogy. – 2025. – № 3 (152). – P. 288–302. – DOI: 10.32523/3080-1710-2025-152-3-288-302. – URL:
5. Myrzapeissova M. Socio-Pedagogical Prevention of Bullying in the School Environment // Journal of Pedagogy and Psychology. – 2025. – URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/2033>
6. Tulenbaevna M. M. et al. Collaborative roles in schoolwide bullying prevention // Frontiers in Education. – 2025. DOI: 10.3389/feduc.2025.1677350. – URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2025.1677350/full>
7. Sainz V., Martín-Moya B. The importance of prevention programs to reduce bullying: A comparative study // Frontiers in Psychology. – 2023. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1066358. – URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9878318/>
8. Saleh M. N. I., Hanum F., Rukiyati. Stakeholders’ perspectives on whole-school approaches to prevent and address bullying and cyberbullying in Indonesian high schools // Social Sciences & Humanities Open. – 2025. DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.102336. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291125010678>
9. Ayalew Y. E. General Comment No. 25 on Children’s Rights in Relation to the Digital Environment: Is It Enough to Protect Children’s Right to Privacy in the Digital Era? // Human Rights Law Review. – 2024. – Vol. 24, Issue 3. DOI: 10.1093/hrlr/ngae018. – URL: <https://academic.oup.com/hrlr/article/24/3/ngae018/7692952>
10. OECD. OECD Digital Education Outlook 2026: Exploring Effective Uses of Generative AI in Education. – Paris: OECD Publishing, 2026. DOI: 10.1787/062a7394-en. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-digital-education-outlook-2026_062a7394-en.html

**INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF
FUTURE SOCIAL EDUCATORS**

¹Ismailova A.E., ²Murzagulova M.D.

¹Al-Farabi Kazakh National University, 2nd year Doctoral Student

²Al-Farabi Kazakh National University, Senior Lecturer

E-mail: ismaylova_akerke@mail.ru, miraulan70@gmail.com Tel: +7 707 744 7159

Abstract: The article examines the development of professional competence of future social educators in the context of current innovations in pedagogical education. The relevance of the topic is determined by the transformation of higher education, the expansion of digital pedagogy, the growing importance of inclusive practices and the need for practice-oriented training of specialists who work with children, families and educational communities. The article clarifies the content of professional competence of future social educators, identifies its main structural components and substantiates the role of innovative teaching technologies in its formation. Special attention is paid to practice-oriented learning, case studies, project-based learning, digital tools, inclusive education and reflective methods.

Keywords: social educator, professional competence, social pedagogy, pedagogical innovations, practice-oriented learning, digital pedagogy, inclusive education.

Annotatsiya: Maqolada pedagogik ta’limdagi zamonaviy innovatsiyalar sharoitida bo’lajak ijtimoiy pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi ko’rib chiqiladi. Mavzuning dolzarbligi oliy ta’limning transformatsiyasi, raqamli pedagogikaning kengayishi, inklyuziv amaliyotlarning ahamiyati ortib borishi hamda bolalar, oilalar va ta’lim jamoalari bilan ishlaydigan mutaxassislarni amaliyotga yo’naltirilgan holda tayyorlash zarurati bilan belgilanadi. Maqolada bo’lajak ijtimoiy pedagoglarning kasbiy kompetentligi mazmuni aniqlashtiriladi, uning asosiy tarkibiy komponentlari belgilanadi va uni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning roli asoslanadi. Amaliyotga yo’naltirilgan ta’lim, keys-stadi usuli, loyiha asosida o’qitish, raqamli vositalar, inklyuziv ta’lim va refleksiv metodlarga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so’zlar: ijtimoiy pedagog, kasbiy kompetentlik, ijtimoiy pedagogika, pedagogik innovatsiyalar, amaliyotga yo’naltirilgan ta’lim, raqamli pedagogika, inklyuziv ta’lim.

Аннотация: В статье рассматривается развитие профессиональной компетентности будущих социальных педагогов в контексте современных инноваций в педагогическом образовании. Актуальность темы определяется трансформацией высшего образования, расширением цифровой педагогики, растущей важностью инклюзивных практик и необходимостью практико-ориентированной подготовки специалистов, работающих с детьми, семьями и образовательными сообществами. В статье уточняется содержание профессиональной компетентности будущих социальных педагогов, определяются ее основные структурные компоненты и обосновывается роль инновационных педагогических технологий в ее формировании. Особое внимание уделяется практико-ориентированному обучению, тематическим исследованиям, проектному обучению, цифровым инструментам, инклюзивному образованию и рефлексивным методам.

Ключевые слова: социальный педагог, профессиональная компетентность, социальная педагогика, педагогические инновации, практико-ориентированное обучение, цифровая педагогика, инклюзивное образование.

Introduction. Modern pedagogical education is developing in conditions of rapid social, technological and institutional changes. The professional activity of a social educator is also changing: today this specialist is expected not only to organize educational and preventive work, but also to support children and families, participate in the prevention of social risks, cooperate with teachers and psychologists, and help create an inclusive and safe educational environment. The problem of developing professional competence of future social educators has become one of the important issues in higher pedagogical education.

The relevance of the topic is connected with the fact that the traditional model of professional training, focused mainly on theoretical knowledge, is no longer sufficient. A future social educator needs the ability to analyze real socio-pedagogical situations, communicate with different participants of the educational process, work with vulnerable children, use digital tools and reflect on the results of professional actions. Recent studies confirm that the formation of professional competence of future social educators requires an integrated and practice-oriented approach [1].

The research problem lies in the contradiction between the growing complexity of the professional functions of social educators and the insufficient integration of innovative, digital, inclusive and practice-oriented methods into their university training. Many students acquire theoretical knowledge, but experience difficulties when they need to apply this knowledge in real professional situations: in communication with parents, in preventive work, in inclusive support, or in the analysis of social risks.

The purpose of the article is to theoretically substantiate the development of professional competence of future social educators in the context of innovations in the education system.

The objectives of the article are:

- to clarify the concept of professional competence of future social educators;
- to define its main components;
- to analyze the role of innovative teaching technologies in professional training.

The theoretical basis of the article includes modern research on social pedagogy, professional competence, practice-oriented training, digital competence of future teachers and inclusive education. The scientific novelty of the article is reflected in the interpretation of professional competence as an integrated system that combines cognitive, practical, communicative, digital and inclusive components.

Main Part. Professional competence of a future social educator can be defined as an integrated personal and professional quality that includes knowledge, skills, values, practical experience and readiness to solve socio-pedagogical tasks in changing educational conditions. It is not limited to subject knowledge. It also includes the ability to diagnose social problems, organize preventive work, support children and families, cooperate with other specialists and evaluate the results of professional activity.

In educational and methodological literature, social pedagogy is considered as a field focused on supporting the child, family and educational environment through preventive, diagnostic, communicative and corrective work [2]. Therefore, the training of future social educators should combine theoretical preparation with practical forms of learning. Zhoomartova emphasizes that the professional preparation of specialists in the social sphere must be connected with the formation of practical skills, ethical responsibility and readiness to work with different groups of people [3].

Kazakhstan researchers also pay attention to the need to modernize the training of social educators. Utegenova et al. show that the development of professional competence of future social educators is more effective when an integrated approach is used. Their study included students of L.N. Gumilyov Eurasian National University and demonstrated the importance of combining theoretical courses, practical tasks and professional reflection [4]. Magauova, Makhambetova and Lukashova, comparing educational programs for training social pedagogues in Kazakhstan, Lithuania and Germany, note that the competence-based approach should be reflected not only in learning outcomes, but also in the content of practice and professional modules [5].

The first structural component of professional competence is the cognitive component. It includes knowledge of social pedagogy, developmental psychology, family pedagogy, inclusive education, prevention of social risks and methods of socio-pedagogical diagnostics. This component creates the theoretical foundation for professional action. Without it, the future specialist cannot correctly analyze the child’s social situation or select appropriate methods of support.

The second component is the practical component. It reflects the ability to apply theoretical knowledge in real or simulated professional situations. Practice-oriented training is especially important in this regard. Zhanybekova, Zhukenova and Taubaeva argue that practice-oriented learning helps future social educators form both personal and professional qualities necessary for solving socio-pedagogical tasks at school and in other educational settings [6]. This means that professional training should include not only lectures and seminars, but also case analysis, project work, role-playing, observation, pedagogical practice.

The third component is the communicative component. The activity of a social educator is based on interaction with children, parents, teachers, school administration and external organizations. A future specialist must be able to conduct dialogue, listen actively, resolve conflicts, provide support without pressure and build trust. Communication is especially important when working with children who experience adaptation difficulties, bullying, family problems or social exclusion.

The fourth component is the digital component. In the modern educational environment, social educators need to use digital tools for communication, documentation, monitoring, online counseling and educational projects. Galimullina et al. emphasize that digital competence of future teachers includes not only technical skills, but also the ability to use digital technologies in accordance with pedagogical goals, to evaluate information critically and to act responsibly in a digital environment [7]. For future social educators, this component is directly connected with digital ethics, data protection and the ability to choose appropriate online forms of support.

The fifth component is the inclusive component. The social educator must be ready to work with children with special educational needs, children from socially vulnerable families, migrant children and learners who face difficulties in communication or adaptation. Inclusive competence includes respect for diversity, the ability to organize a supportive environment, cooperation with families and specialists, and prevention of exclusion. Research on inclusive professional competence confirms that teachers and educational specialists need targeted preparation for inclusive practice [8].

Table 1. Comparative characteristics of innovative technologies in the professional training of future social educators

Innovative technology	Main pedagogical purpose	Competencies developed in future social educators	Possible application in training
Practice-oriented learning	To connect theoretical knowledge with real professional tasks	Practical, diagnostic, communicative and reflective competencies	Analysis of school situations, observation tasks, pedagogical practice, preparation of support plans
Case-study method	To teach students to analyze complex socio-pedagogical situations	Analytical thinking, decision-making, ethical responsibility	Discussion of cases related to family difficulties, bullying, adaptation problems and inclusive support
Project-based learning	To develop students' ability to design socially significant activities	Organizational, creative, communicative and preventive competencies	Development of social projects, preventive programs, family support initiatives and inclusive activities
Digital tools	To support communication, monitoring, feedback and electronic documentation	Digital competence, information literacy, data responsibility	Use of electronic portfolios, online surveys, educational platforms and digital feedback tools
Simulation and role-playing	To prepare students for professional communication in difficult situations	Communicative competence, emotional stability, mediation skills	Role-playing conversations with parents, children, teachers and multidisciplinary teams

Innovations in the education system create favorable conditions for developing all these components. Project-based learning allows students to design preventive programs, social projects, family support activities and inclusive initiatives. Case-study methods help students analyze real professional situations and compare possible solutions. Simulation and role-playing make it possible to practice communication with children, parents and colleagues. Digital platforms support collaboration, electronic portfolios and feedback.

Conclusion. The development of professional competence of future social educators is an important condition for the transformation of pedagogical education. The modern social educator works in a complex educational environment and must be prepared for preventive, diagnostic, communicative, inclusive, digital activity.

The article shows that professional competence has an integrated structure. Its key components are cognitive, practical, communicative, digital and inclusive. These components are interrelated and should be developed systematically in higher education programs.

Innovative teaching technologies play a significant role in this process. Practice-oriented learning, project-based learning, case studies, simulation methods, digital tools help

students connect theory with real professional situations. They also develop independence, responsibility, analytical thinking and readiness for continuous professional growth.

Innovative technologies can be considered an important resource for increasing the quality of professional training of future social educators. Their systematic use creates conditions for the development of specialists who are able to work with children, families and educational communities in a competent, ethical and flexible way.

A comparative overview of innovative technologies also shows that each method has its own educational value. Practice-oriented learning strengthens the connection between university training and real socio-pedagogical work; case studies and simulations develop professional decision-making; project-based learning forms responsibility and initiative; digital tools expand communication and monitoring opportunities and professional growth. The effective preparation of future social educators requires a balanced combination of these methods rather than reliance on only one technology.

References:

1. Utegenova M., Sholpankulova G., Shavaliyeva Z., Zhmailo T., Yerepbayev N. Formation of professional competence for future social educators based on an integrated approach // Journal of Education and E-Learning Research. - 2023. - Vol. 10, No. 3. - P. 548-556. - DOI: 10.20448/jeelr.v10i3.4971.
2. Sokolova N. A. et al. Social Pedagogy: Textbook and Practical Course for Universities / ed. by N. A. Sokolova. - 2nd ed., rev. and suppl. - Moscow: Yurait Publishing House, 2024. - 211 p.
3. Zhoomartova E. Zh. Social Pedagogy: Educational and Methodological Complex. - Bishkek: International University of Kyrgyzstan, 2021.
4. Magauova A., Makhambetova Zh., Lukashova S. Comparative analysis of educational programs for training social pedagogues on the example of universities in Kazakhstan, Lithuania and Germany // Rural Environment. Education. Personality. - 2021. - Vol. 14. - P. 281-289. - DOI: 10.22616/REEP.2021.14.031.
5. Zhanybekova L. T., Zhukonova G. B., Taubaeva G. Z. Practice-oriented training of social educators at the university: difficulties of professional and personal formation // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series Pedagogical Sciences. - 2025. - No. 1 (76). - P. 276-292. - DOI: 10.48371/PEDS.2025.76.1.018.
6. Galimullina E. Z., Ljubimova E. M., Mukhametshina D. R., Sozontova E. A. Analysis of requirements for the digital competence of a future teacher // European Journal of Educational Research. - 2022. - Vol. 11, No. 3. - P. 1729-1745. - DOI: 10.12973/eu-er.11.3.1729.
7. Deniz S. The professional competence of teachers in inclusive education // Journal of Education and E-Learning Research. - 2021. - Vol. 8, No. 4. - P. 389-397.
8. Kereibayeva A. Zh. M. Forming the professional competence of the future teacher to work in an inclusive educational environment // Bulletin of Special Pedagogy. - 2023.

МЕКТЕП ҚАБЫРҒАСЫНДАҒЫ ЖАСТАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Қ.И.Садыков, А.Т.Жумабекова, И.Б.Мендығалиев, Е.Ж.Аргенова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды
қ., Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада мектеп қабырғасындағы оқушыларға отансүйгіштік тәрбие берудің маңызы мен тиімді жолдары қарастырылған. Жас ұрпақтың бойында Отанға деген сүйіспеншілікті, ұлттық құндылықтарға құрметі, азаматтық жауапкершілікті қалыптастыру мәселелері жан-жақты қарастырылған. Елжандылық тәрбиені жүзеге асыруда білім беру ұйымдарының, отбасының және қоғамдық ортаның рөлі айқындалады. Сонымен қатар, тәрбие сағаттары, әскери-патриоттық іс-шаралар, тарихи-танымдық жұмыстар мен ұлттық дәстүрлерді насихаттау арқылы оқушылардың отансүйгіштік қасиеттерін дамыту жолдары ұсынылады. Зерттеу нәтижелері патриоттық тәрбиенің жастардың ұлттық санасын қалыптастырудағы және қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз етудегі маңызын көрсетеді.

Кілт сөздер: Патриоттық тәрбие, елжандылық, ұлттық сана, ұлттық құндылықтар, жастар тәрбиесі, мектеп оқушылары, азаматтық жауапкершілік, Отанға сүйіспеншілік, әскери-патриоттық тәрбие, тәрбие жұмысы.

Зерттеудің көкейтестілігі: Үкімет басшысы президент Қасым - Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауларында және «Жаңа Қазақстан» құрудағы басты мәселердің бірегейі отанымыздың болашағы жастардың салауатты өмір салтын ұстануымен елжандылық тәрбиесі. Бүгінде білім – қоғамның әлеуметтік – экономикалық, интеллектуальдық және рухани дамуының стратегиялық бағдары ғана емес, сонымен қатар біздің қоғамымыздың қауіпсіздігінің кепілі екендігі анық[1].

Жаңа, Мәңгілік Қазақстан оқушы жастарын елжандылыққа тәрбиелеуде жалпы білім беретін оқу орындарында, «Алғашқы әскери және технологиялық дайындық» сабақтары үдерісімен мен сабақ кестесінен тыс жүргізілетін отансүйгіштік бағыттағы патриоттық іс – шаралардың, бүгінгі күн талабына қажеттілігі өте жоғары екендігінде ешқандай күмән жоқ. Қазақ халқының өткені мен бүгінін тразыға сала отырып, келешегіне отаншылдық туын арқау еткен асқақ, жолдары таза жас ұрпақ тәрбиелеу мен қасиетті отанның қадірін ұғындыру, ар – намыс, атамекен сияқты киелі түсініктермен байланыстыру арқылы болашаққа бағыт сілтеу әрбір ұстаздың міндеті және басты борышы деп білеміз[2].

Жаңа, Мәңгілік Қазақстан жастарын елжандылыққа тәрбиелеуде оқу орындарында, сабақ кестесінен тыс жүргізілетін отансүйгіштік бағыттағы патриоттық іс – шаралардың, бүгінгі күн талабына қажеттілігі өте жоғары. Себебі жастарды елжандылыққа тәрбиелеуде дұрыста, нақты бағдар беретін арнайы ұйымдастырылған мектеп қабырғасындағы әскери – спорттық клубтардың жүргізетін іс-шараларымен, қолданбалы әскери спорт түрлерінен өткізетін сайыстары және білікті мамандармен, тұлғатанушылардың қатынасуымен ерлік пен патриотизм жайында өткізілетін дөңгелек үстел - сұхпаттары мен пікір алмастыруылары заман талабына сай өте қажет[3].

ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты: «Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту» деп көрсетілген. Сонымен қатар маңызды мәселелердің бірегейі 2022 жылдан бастап «Әскери патриоттық тәрбие» беру қағидалары бекітіліп және 2030 жылға дейінгі «Жастарды әскери патриоттық тәрбиеге баулу» тұжырымдамасы қабылданған болатын".

Патриотизм-мемлекеттің Мәңгі Ел болып қалыптасуына басты әсер ететін негізгі рухани тірегі бола отырып, жаһандану заманындағы қоғамның дамуына, жастардың отан сүйгіштік және адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына, туған жері мен отаны үшін жан қиярлықтай ерлік іске баратын, ұлт пен мемлекет дамуын негіздейтін әлеуметтік құбылыс.

Біздің мақсатымыз – бірінші кезекте салауатты өмір салтын ұстана отырып, сабақтан тыс өткізілетін отансүйгіштікке тәрбиелейтін әскери қолданбалы ойындар түрлерін жан-жақты жетілдіру арқылы, болашақта өркениетті өзін-өзі қорғай алатын, ой еңбегі мен дене дайындығы бірдей, күшіне ақылы сай саналы ұлағатты ұрпақ тәрбиелеу, ал бұл жалпы білім беретін мектеп оқушыларының талпыныс ізденістерімен ұштасып жатыр. Жоғарыда айтылғандай бүгінгі жаһандану дәуірінде ел болашағы үшін ең маңызды мәселелердің бірі – өскелең ұрпаққа патриоттық тәрбие беру. Себебі елін сүйетін, халқының өткені мен бүгініне құрметпен қарап, болашағына жауапкершілікпен қарайтын азаматтар ғана ұлттың тұтастығын, мемлекеттің тәуелсіздігін сақтап қала алады. Сондықтан осы тұрғыда патриоттық тәрбие – ұлт болашағы мен тәуелсіздіктің басты кепілі болып саналады[4].

«Өткеніңді ұмытқаның өшкенінің белгісі, өткеніңді еске алғаның өскенің белгісі» деп халқымыз босқа айтпаған болар. Бүгінгі таңда, яғни Жаңа Қазақстан құруда жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу – елдің рухани жаңғыруының негізгі шарттарының бірі. Жастар бойында патриоттық сезім қалыптастыру – тек білім беру мекемелерінің емес, жан-ұямен балабақшадан бастап бүкіл қоғамның ортақ міндеті. Себебі кәзіргі таңда тәуелсіз еліміздің ертеңі – бүгінгі мектеп қабырғасындағы оқушылар екендігі анық. Елжандылық тәрбие – мектеп қабырғасынан бастауын алатын қасиетті сезім, яғни бұл дегеніміз туған жеріне, халқына, тіліне, тарихына деген құрмет пен сүйіспеншілікті дамыту. Дегенмен қазіргі таңдағы өкінішке орай халқымыздың болмысына жат, жаһандану мен шетелдік мәдениеттің әсерінен кейбір жастардың өз елінің құндылықтарын бағаламай, басқа елге қызығушылық танытып өз ана тілінде сөйлеуге ұялатын келеңсіз жағдайларға бой алдыру, яғни жалған отаншылдықтың түрлері де жоқ емес десе болады. Мәселен: кейбір жасөспірімдер санасында «Мен үшін не жақсы – мемлекет үшін сол жақсы болмақ» немесе «Маған өмір сүру қай жерде жақсы болса, сол жер менің елім» секілді отаншылдықтан бас тартуды уағыздайтын, мемлекеттік және ұлттық егемендікті жоққа шығаратын идеологияларда жоқ емес. Тарих тағлымдары көрсеткендей жалған отансүйгіштіктің ең кесірлі түрі – өзінің мақсаттары мен мүдделері үшін отансүйгіштікті саудаға салу ұлтшылдыққа әкеп соғары әбден мүмкін десекте болады[5].

Жаһандану заманы қоғамның дамуына байланысты жасөспірімдерге білім беру, оларды елжандылыққа тәрбиелеу және дамыту жұмыстары барған сайын қыйындап күрделеніп бара жатыр. Ең маңызды шаралардың бірі: орта мектепті бітірген жас өмірге белсене атсалыса араласа отырып, ғылымның шапшаң дамуына ілесуі, ашылған

пайдалы жаңалықтарды өздігінше оқып меңгеру, оларды өзі қызмет ететін салаларына қатыстыларын іс жүзіне асыра білуі сонымен қатар өмірде қолдана білуі. Сонымен қатар жастар мектеп қабырғасында жүріп –ақ әлемдік құрылым қалыптасуының негізгі ғылыми ұстанымдарын, ойлаудың әдіс-тәсілдерін, еліне деген сүйіспеншілік, патриотизм, танымның заңдылықтарын толық жан-жақты игеруі тиіс.

Бүгінде таңдағы жаһандану заманында Қазақстан Республикасындағы әрбір ұлт, әрбір халық санына қарамастан өздеріне тиісті, лайықты орындарын алған. Ал көпұлтты мемлекеттегі адамдардың патриотизмі олардың ұлтаралық қарым – қатынас мәдениетімен бірлікте қарастырылады. Жалпы білім беретін орта мектептің оқушыларында отансүйгіштік қасиетін қалыптастыру «Алғашқы әскери және технологиялық дайындық» оқу үдерісінде әскери патриоттық үрдісті жетілдірудің құралы бола отырып, бүгінгі заман талабына сай отаншылдық сезімі жоғары тұлғаны қалыптастырады. Негізінен патриотизм көпұлттылық және ұлттық бөліктерден тұрады. Ұлттық патриотизм әдетте адамдардың белгілі бір ұлтқа тән екендігімен, өз тілімен, мәдениетімен, сол аймаққа тән дәстүрлерімен тығыз байланысты. Ал интернационализмді әрбір адамның өзін сол мемлекет халқының бір бөлігі ретінде сезінуі түрлі ұлттық қауымдастық өкілдерінің ортақ Отанына деген сүйіспеншілігі мен шын берілгендігін көруге болады. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі жағдайында барлық ұлттардың ортақ сана – сезімін қамтитын интернационализм идеясымен ұлттық патриотизм идеясының біртұтастығы қажет. Оның темірқазығы – Қазақстанды осындағы барлық ұлттардың өз Отаным деп сезінуі болмақ[6].

Зерттеудің нысаны: жалпы білім беретін мектептердегі жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру үрдісі.

Зерттеу жұмысының мақсаты: жалпы білім беретін мектептерде оқушыларға әскери - патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізу әдістеріннің бағытын ғылыми тұрғыда негіздеу және оны теориялық тұрғыда оқу-тәрбие процесіне ендіру жолдарын анықтау.

Зерттеу жұмыстың міндеттері: -оқушыларды елжандылыққа тәрбиелеуде сабақтан тыс өткізілетін патриоттық іс-шараларды тиімді пайдалану жолдарын қарастыру;

- жалпы білім беру мектептерінде оқушылармен тәжірбелік-эксперименттік жұмысын ұйымдастыру және оның нәтижелерін анықтау.

Жұмысымызда орындауда басты міндет оқушыларға әскери - патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізу әдістеріннің бағытын ғылыми тұрғыда негіздеу және оны теориялық тұрғыда оқу-тәрбие процесіне ендіру жолдарын анықтау болып табылды. Зеріттеу жұмыстары Қарағанды қаласының № 16 КММ жалпы білім беретін мектебі базасында өтті. Эксперименттің бастапқы кезеңінде тақырыпқа тиесілі өзекті материалдарды талдау, ғылыми - зеріттеу ізденістерінде педагогикалық болжамның объективті дұрыстығын тексеруді қамтамасыз ететін педагогикалық әдістерді пайдаландық. Жұмысымыздағы тәжірибелік–эксперимент жұмысы үш кезеңнен (анықтау, қалыптастырушы және қорытындылау) өткізілді. Тәжірибелік–эксперименттік жұмыс барысында «Жалпы білім беру оқу орындарында патриоттық тәрбие беру жолдарына» байланысты ресми құжаттарға талдау жасай отырып, жастарды елжандылыққа тәрбиелеуде пайдалану мүмкіндіктері бар құндылықтар қарастырылды. Сонымен қатар оқушылардың әскер қатарында қызмет етуге қызығушылық жағдайы, жеке мүмкіндіктері зерттелініп, патриоттық тәрбие беру жолдарының түрлері мен құндылықтары негізінде елжандылық сезімін қалыптастыруға әсер етуші факторлар

сараланып, ғылыми - зерттеу талаптарына сай тәжірбие өткізу талабы бойынша эксперимент және бақылау топтарына қатынасатын оқушылар таңдалып алынды. Жұмысты орындауда алдымызға қойылған, зерттеу мәселесі мен міндеттерге сәйкес арнайы сауалнама өткізілді:

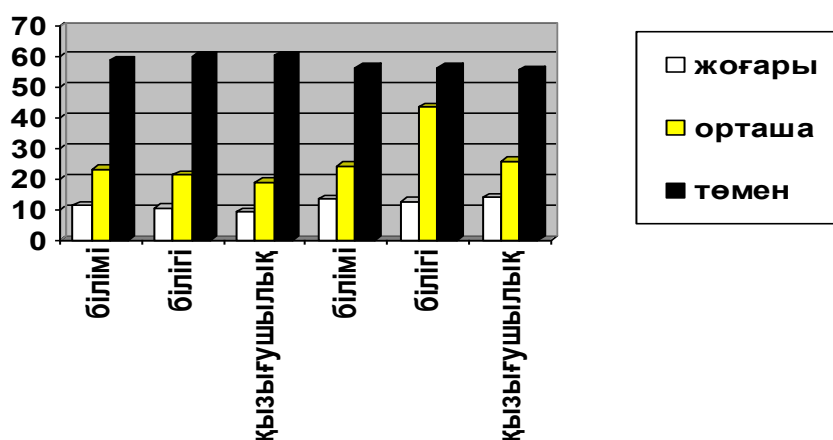
1. Ұлттық патриотизм дегеніміз не?
2. Қазақстандық патриотизмге қойылатын талаптар мен міндеттер қандай?
3. Патриотизм оқушылардың бойында қандай қасиеттері қалыптастырады деп санайсыз?
4. Оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеуде «Алғашқы әскери және технологиялық дайындық» пәнін оқытудың маңызы қандай?
5. Қалай ойлайсыз жастарды елжандылыққа тәрбиелеуде әскери қолданбалы сайыстардың маңыздылығы бар ма және ар ұятты, ар-намысты оятуға себеп болама?
6. Әскери дәстүрлерді ұстану арқылы жастарды елжандылық - патриоттыққа тәрбиелеуге болады (болмайды) деп санайсыз ба? т.б.
7. Сабақтан тыс өткізілетін патриоттық тақырыптардағы «Дөңгелек үстелдер», «Сұхбаттар мен пікір таластар» маңызды деп санайсыз ба?

Экспримерттік жұмысқа 49 оқушы қатысты, оның 24 эксперименттік, 25 бақылау тобына кірді. Анықтаушы эксперимент барысында сауалнама көмегімен оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын қалыптастыру және отансүйгіштік көзқарас деңгейін анықталды. Сауалнама жауаптарын сараптау, оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарының қалыптасуы, заманауи тұрғыда отансүйгіштіктік түсініктің мәні, жалпы еліміздің қарулы күштеріне көзқарас туралы субъективті түсініктері мен білімдері туралы хабардар етті. Сауалнама қортындысы бойынша оқушылардың әскери өмір туралы білім деңгейлері қанағаттандырылғы болғанымен, әскери қызметке қызығушылығының әлде жеткіліксіз деңгейде екендігі байқалды. Сондықтан эксперимент тобындағы оқушыларға арналып «Әскери - патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізу әдістері бағытын ғылыми тұрғыда негіздеу» атты арнайы курс енгізілді.

1-кесте. Әскери - патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізу әдістеріннің бағытын ғылыми тұрғыда негіздеу.

Тақырыптың аты	Сағат саны	
	Дәріс	Семинар
Оқушылардың патриоттық білімін шыңдау – адаматтық көзқарас қалыптастырудағы маңызы	2	
Әскери педагогика арқылы патриоттық көзқарас қалыптастыру	2	
Жастардың патриоттық білімін шыңдауда әскери тәрбиенің мазмұны		2
Алғашқы әскери және технологиялық дайындық пәні арқылы болашақ отан қорғаушыларды елжандылыққа тәрбиелеу.		2
Барлығы:	4	4

Ондағы алдымызға қойылған мақсат сабақтан тыс өткізілетін патриоттық іс-шараларда, оқушыларға әскери - патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізу әдістеріннің бағытын ғылыми тұрғыда негіздеу, оны оқу-тәрбие процесіне ендіру жолдарын анықтау. Тәжірбиеге қатынасушы мектеп оқушыларының патриоттық білім деңгейін тексеріп-анықтау мақсатында біз үш деңгей белгілеп, сол бойынша эксперимент-тәжірбие жұмыстарын жүзеге асырдық.

Бақылау тобы. Эксперименттік тобы.

Сурет -1. Алғашқы әскери және технологиялық дайындық сабақтарын ұйымдастыруда, патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің қалыптасу деңгейінің диаграммасы.

Зеріттеу жұмысымызды орындауда арнайы жүргізілген анықтаушы эксперимент нәтижелерін мынадай критерийлер бойынша сараланды.

Жоғарғы деңгейі – отансүйгіштік тәрбие бойынша түсініктері жоғары, әскери өмір саласындағы рухани мұраларды біліп, оның әскери тәрбиенің алғы шарты екендігін түсініп, әскери патриоттық білімін шыңдап қалыптастырудың мазмұнын терең анықтай алатын, олардың теориялық және эмперикалық ұстанымдарын тұтас қабылдайтын, әскери қызметшілердің отанын қорғаудағы ізгі қасиеттерін құрметтейтіндер.

Орта деңгейі - отансүйгіштік тәрбие бойынша түсініктері жоғары, әскери өмір саласындағы рухани мұралардан хабары бар, патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын меңгеруге, танып білуге талпыныс білдіргенмен, айтарлықтай қызығушылық танытпайды, әскери қызметті құрметтеу бойынша өз көзқарасын толық айқын жеткізіп көрсете алмайды.

Төменгі деңгейі - отансүйгіштік тәрбие бойынша жалпылама түсініктері бар, патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарына қызығушылық танытпайды, әскери қызметті түсініп білуге аса ықылас білдірмейді, әскери қызметке көзқарасы немқұрайлы және әскери борышын өтеуге өзін міндеттімін деп санамайтындар.

Жүргізілген зеріттеу жұмысымыздың нәтижелері бойынша, өзіміз дайындаған факультатив бағдарлама оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарының қалыптасуы бойынша әскери көзқарастың бірлігін, тұтастығын және сабақтастығын жан-жақты қамтып, болашақ отан қорғашылардың

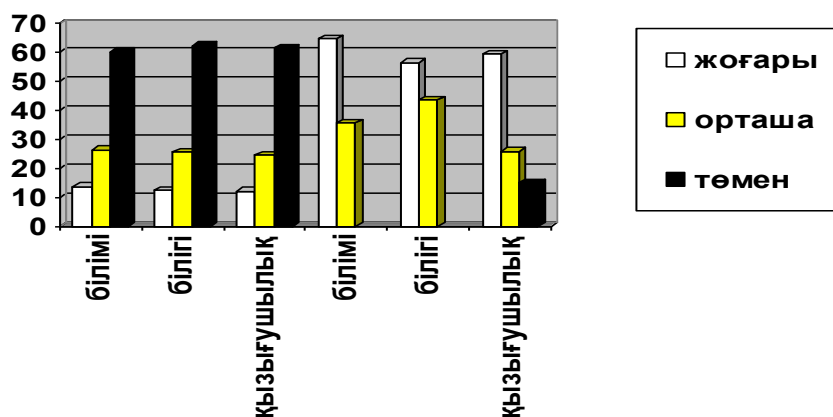
патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің алға қойылған мақсаттар бойынша әскери тәрбиенің нәтижелі жүзеге асырылуына тірек болды, ол дегеніміз: - болашақ әскери жетекшінің оқушыларға патриоттық тәрбие берудегі дербестігін дамыту және қабілеттерін жетілдіруді жүзеге асыру. Алғашқы кезеңде, оқу үдерісі мен сабақтан тыс өткізілетін патриоттық іс-шараларда, заманауи талаптарға сай оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын және отансүйгіштік көзқарастарды қалыптастыру болып табылды. Яғни, оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын, сондай-ақ отансүйгіштік ұғымын қалай түсінеді, елжандылық көзқарастарды қалыптастырудың қандай жолдарын біледі және заманауи патриоттық тәрбие мәселелер төңірегіндегі ой-пікірлерін, ұғым-түсініктерін зерделеу болды.

Зеріктеу барысында анықталған жағдайды негізге ала отырып, біз оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын қалыптасуы бойынша біліктілігін тереңдету мақсатында, қалыптасушы тәжірибе алдында эксперименталды және бақылау топтарының оқушыларының алдында патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдары бойынша қосымша ақпараттармен қамтамассыз ету бойынша жұмыстар жүргіздік.

Кесте-2. Оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарының қалыптасу деңгейі.

Деңгейлері	Бақылау тобы			Эксперименттік тобы		
	білім	білік, іскерлі	қызығушылық	білім	білік, іскерлі	қызығушылық
Жоғары	13,6%	12,2%	12,1%	64,5%	56,4%	59,2%
Орташа	26,3%	25,6%	24,6%	35,5%	43,6%	25,8%
Төмен	60,1%	62,2%	61,3%	-	-	15%

Оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын қалыптастыруды анықтау, бақылау және қалыптастыру экспериментін жүргізу кезіндегі алынған зеріктеу көрсеткіштері оқушылардың теориялық, іс-тәжірибелік даярлығы бойынша бойынша білімі, білігі мен іскерлігі, ал әскери пәнге қызығушылығы жоғары, орташа, төмен көрсеткіштерінің нәтижесіне ден қоятын болсақ және анықтаушы эксперимент нәтижесімен салыстырып тоқталатын болсақ, анықтаушы экспериментпен бақылау эксперимент нәтижесін салыстырғанда оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын қалыптастыру және отан алдында әскери борышыын өтеп қызмет жасауға көзқарасы бойынша, эксперименттік топта жүргізілген факультатив және тағы басқа патриотизм тақырыбында жүргізілген шаралардан кейін жоғары қызығушылығы 59,2 пайызға өсті, орташа 1,8 пайызға артты, төмен 40,5 пайызға кеміді. Білім жоғары 51,3 пайызға өсті, орташа 11,4 пайызға артты, төмен деңгейі 56,4 пайызға кеміді. Білік іскерлік жоғары 43,8 пайызға, орташа 20,2 пайызға, төмен 56,6 пайызға кеміді.

Бақылау тобы.

Эксперименттік тобы.

Сурет -2. Оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарының қалыптасу деңгейінің диаграммасы.

Эксперименттік жұмыс жүргізу қортындысы бойынша жалпы білім беру оқу орындарында патриоттық тәрбие беру жолдары, оқыту үдерісі мен сабақтан тыс уақытта өткізілетін патриоттық тәрбие бойынша іс-шаралардың атқарылуы, зеріттеу жұмыстарында оқушылардың патриоттық білімін шыңдап жетілдірудің әдістері мен жолдарын қалыптастыруда қажетті іскерліктер және дағдыларды игеруге және отансүйгіштік әскери көзқарастарының дамып жетілуіне ықпал етеді деген пікірдеміз.

Сондықтан еліміздің болашағы ұрпақ тәрбиесінде елжандылық-патриотизмді басты бағыт етіп алу – әрбір саналы азаматтың борышы деп білеміз. Отанын шынайы сүйетін, елімен жерін әрқашанда қорғауға әзір, халқының төл мәдениеті мен тарихына құрметпен қарайтын елжанды жастар барда – Тәуелсіз Қазақстанның болашағы жарқын, тұғыры биік болары сөзсіз

Зерттеу жұмысымыздың қортындысы Қарағанды қаласының № 16 КММ жалпы білім беретін мектебінің оқу үрдісі мен сабақтан тыс өткізілетін патриоттық шараларда пайдалану бойынша шынайы акті жасалынып енгізілді.

Пайдаланған дереккөздер тізімі:

1. Токаев Қ.К. Қазақстан Мемлекет басшысының Қазақстан «Әділетті Қазақстан: құқықтық тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» Жолдауы, Астана.-. 02.12.24 ж

2..Рамашов Н.Р., Иманбетов А.Н. «Әскери патриоттық тәрбие негіздері»: Оқу-әдістемелік құралы. – Қарағанды: «Арқо», 2013. – 105 б.

3.Қожмжаров Е.Ж. «Бастапқы әскери дайындықты оқыту әдістемесі», Оқу – әдістемелік құралы, Қарағанды: 2015ж. - 199 б.

4.Иманбетов А.Н. Қазақ этнопедагогикасының негізінде студенттерге патриоттық тәрбие беру: П.ғ.к., автореф. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2007. – 30б.

5. Садықов Қ.И., Д.З.Елешов., А.Е.Садыкова. Елжандылық тәрбие-ұлт болашағының кепілі. Дене шынықтыру және спортты дамытудың мәселері мен болашағы. Ғылыми еңбектер жинағы, Қарағанды: 2025.-270-272 бб. Ғылыми электрондық баслым.

6.Садықов К.И., Біраяқ Ж.Б. Жастарды елжандылыққа баулудағы әскери-спорттық клубтың маңыздылығы «Бастапқы әскери дайындықтың өзекті мәселелрі» Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – 15-16 қыркүйек 2024ж. 46-51бб

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ЕЛЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

¹ Ж.К. Саликов, ¹Ж.К.Мукашев, ¹Е.Е.Есенжолов, ²А.Е.Садыкова.

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зеріттеу университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан.

Аңдатпа: Аталмыш мақалада Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы негізінде жасөспірімдерді елжандылыққа тәрбиелеудің маңызы қарастырылған. Елі мен халқының егемендігі үшін жан қиған, Алаш зиялыларының ұлттық тәуелсіздік, мемлекетшілдік, білім мен ғылым, ана тілі және ұлттық құндылықтарды сақтау жөніндегі идеяларының қазіргі жастардың азаматтық ұстанымын қалыптастырудағы рөлі талданады. Сондай-ақ, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Мағжан Жұмабаев сынды тұлғалардың ғажап еңбектері арқылы жастардың ұлттық сана-сезімін, тарихи жадын және патриоттық қасиеттерін дамыту жолдары айқындалады. Алаш мұрасын білім беру және тәрбие үдерісінде тиімді пайдалану жастардың ел тағдырына жауапкершілікпен қарауына, ұлттық құндылықтарды құрметтеуіне және тәуелсіз Қазақстанның дамуына үлес қосатын тұлға болып қалыптасуына ықпал ететіні негізделеді.

Кілт сөздер: елжандылық тәрбие, Алаш қайраткерлері, рухани мұра, ұлттық сана, отансүйгіштік, ұлттық құндылықтар, жастар тәрбиесі, Алаш қозғалысы, тарихи жады, азаматтық ұстаным, мемлекетшілдік идеясы, ұлттық тәрбие.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік тізгінін өз қолына алғаннан бері 35 жыл өтті, еліміз үшін осы ұлы жеңіс пен егеменділік, үлкен құндылығын жоғалтқан халқымыздың тарихи маңызды шындыққа ие болуына шексіз мүмкіндіктер жасады десек қателеспеген болар едік. "Демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет" деп жариялау әлеуметтік ғылымдарға жаңа міндеттер қойды: құқықтану, саясаттану, философия, тарих ғылымдары. Солардың бірі-осы халқымыздың ұлт ретінде қалыптасуына, оның рухани ұлттық және саяси санасын оятуға, өзінің мемлекеттілігін жариялау үшін күресін дамытуға зор ықпал еткен Алаш қайраткерлерінің саяси күресі мен құқықтық көзқарасын зерделеу болып табылады.

Үкімет басшысы президент Қасым - Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауларында және «Жаңа Қазақстан» құрудағы басты мәселердің бірегейі отанымыздың болашағы жастардың салауатты өмір салтын ұстануымен елжандылық тәрбиесі. Сондықтан бүгінгі таңдағы тәуелсіз Қазақстан жағдайында жүзеге асырылып жатқан сындарлы мемлекеттік саясаттың нәтижесінде ұлттық тарихымыздың көмескі тартқан беттері қайта зерделеніп, ұзақ уақыт бойы бұрмаланып немесе жабық күйінде келген тарихи шындықтар өз бағасын алуда. Бұл Жаңа Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан салиқалы саясат нәтижесі және көптеген аса құнды жоғалтқандарымыз табылып, тарих қойнауындағы маңызды шындық тәуелсіздік үшін күрескен ақтандақтар ерлігі өздеріне тиесілі тұғырлы орындарын табуда десек қателеспеген болар едік. Осы маңызды іс-шаралардың бірегейі қазақ халқының азаттығы мен тәуелсіздігі жолында күрескен Алаш қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметі мен рухани мұрасының жаңа қырлары

тереңінен көрсетіліп, ақтаңдақ зиялылардың тәуелсіз мемлекет құру жолындағы жанқиярлық ерлік еңбектері ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттелуде[1].

Тарих тағлымдарына көз жүгіртсек, Алаш-біздің ата-бабаларымыздан бастау алатын ежелгі сөз. Көне көз қарттардан естігеніміздей, "алты алашқа" қазақ, қырғыз, өзбек, түрік, башқұрт, қарақалпақ халықтары кіреді. Шынында да туысқан бұл халықтардың ертеден келе жатқан көшпелі өмірі, тілі, әдет-ғұрыптары бір десек еш қателеспеген болар едік.

Дана, қазақ халқының тілінде елі мен кіндік қаны тамған туған жеріне бей-жай қарамайтын асылда-құрметті адамдарды "Алаш азаматы" деп атайды, ал ешкім білмейтін адамдарды "Алашта шетелдік азамат жоқ"деп құрметтейді. Басында бұл сөз елдің аузында жақсы ниетпен айтылған болатын болса, кейіннен зиялылардың қуғын-сүргіні жазықсыз қудалануы кезінде біз бұл сөзден бас тарттық. Мұның себебі қылышынан қан тамған Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында біз әлі ақ пен қараны ажырата алмадық.

Еліміз егемендігін алғаннан кейін енді әлеуметтік әділеттілік орнады және әркім ашық пікір айта алады, солардың бірі - "Алаша"мәселесі. Сондықтан біз көптеген зеріттеуші ғалымдардың пікіріне қосыла отырып кәзіргі шиеленіскен жаһандану заманында "Алаш-Орда қайраткерлерінің мұрасы арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие беру аса маңызды деп санаймыз.

Осы аса маңызды тұрғыдан алғанда, қазақ халқының ұлттық және саяси санасының қалыптасуына зор ықпал еткен, ұлттың дербес мемлекеттігін қалпына келтіру идеясын көтерген Әлихан Бөкейхан бастаған Алаш қозғалысының тарихи маңызы ерекше. Алаш қайраткерлері патшалық Ресей мен кейінгі кеңестік биліктің қыспағына қарамастан, қазақ халқының саяси құқықтарын қорғап, ұлттық мүддені сақтап қалу жолында табанды күрес жүргізді. Сондықтан олардың саяси-құқықтық көзқарастары мен мемлекеттік басқару жөніндегі тұжырымдамаларын зерттеу бүгінгі күн үшін де өзекті болып табылады[2].

Біздіңде пікірімізше Алаш қозғалысына тек саяси құбылыс ретінде баға беру жеткіліксіз. Ол қазақ халқы қоғамының рухани, мәдени, ағартушылық және әлеуметтік дамуына серпін берген кең ауқымды ұлттық жаңғыру қозғалысы болды десек еш қателеспеген болар едік. Алаш зиялылары халықтың тарихи жадын жаңғыртып, ұлттық құндылықтарды сақтауға, білім мен ғылымды дамытуға, өркениетті қоғам қалыптастыруға бағытталған идеяларды ұсынды. Бұл қозғалыс қазақ халқының өткенін саралап, бүгінін бағамдап, болашағына бағыт-бағдар берген ұлттық құбылыс ретінде тарихта ерекше орын алады.

Алаш қайраткерлерінің басты мақсаттарының бірі – қазақтың ұлттық мемлекеттілігін қалыптастырумен қатар, ана тілінің қоғамдық мәртебесін көтеру болды. Олар қазақ тілін мемлекеттік басқару, білім беру және мәдениет салаларында кеңінен қолдануды жақтады. Бұл ұстанымдар Ахмет Байтұрсынұлының, Сәкен Сәдуақасұлының және басқа да зиялылардың еңбектері мен қызметтерінен анық байқалады. Қазақ тілін ұлттың рухани тұтастығын қамтамасыз ететін негізгі құндылық ретінде қарастырған Алаш қайраткерлері оның сақталуы мен дамуын ел болашағының кепілі деп білді.

«Тарих – халықтың жады, тіл – ұлттың жаны» деген қағида Алаш зиялыларының шығармашылығы мен қоғамдық қызметінде айқын көрініс тапты. Ахмет Байтұрсынұлы бастаған алашшыл қайраткерлер ана тілінің қоғам өміріндегі орны

мен маңызы туралы терең ойлар айтып, оны ұлттық бірегейліктің басты белгісі ретінде бағалады. Бұл идеялар сол кезеңдегі әдеби шығармаларда да кеңінен көрініс тапты[3].

Әсіресе, Мағжан Жұмабаев пен Сұлтанмахмұт Торайғыровтың поэзиясында ана тілі ұлттық рухтың, халықтық болмыстың және азаттық идеясының символы ретінде жырланды. Алаш дәуірінде қалыптасқан әдебиет ұлттық сананы оятудың пәрменді құралына айналды. Алғашқы кезеңдерде үгіттік және ағартушылық сипат басым болғанымен, кейіннен Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезов сияқты көрнекті қаламгерлердің шығармалары арқылы көркемдік деңгейі жоғары, терең философиялық мазмұндағы туындылар дүниеге келді. Бұл шығармалар қазақ әдебиетінің жаңа сапалық деңгейге көтерілгенін көрсетіп қана қоймай, ұлттық идеяның көркем әдебиет арқылы кеңінен насихатталуына жол ашты[4].

Тарихи деректерге сүйенетін болсақ Алаш қозғалысы қазақ халқының қоғамдық-саяси өмірінде ғана емес, ұлттық мәдениеті мен әдебиетінің дамуында да шешуші рөл атқарды. Оның идеялық мұрасы қазіргі тәуелсіз Қазақстанның рухани жаңғыру үдерісімен сабақтасып, ұлттық құндылықтарды дәріптеу мен мемлекеттілікті нығайту ісінде маңызды мәнге ие болып отыр.

Солардың бірегейі ретінде халқымыздың ұлт болып қалыптасуына, оның ұлттық және саяси сана –сезімінің оянуына, өзінің дербес мемлекеттігін жариялау жолындағы күресінің дамуына орасан зор әсерін тигізіп, осы үрдістерге тікелей басшылық жасаған Алихан Бөкейханов бастаған Алаш қайраткерлерінің қылышынан қан тамған Кеңес үкіметімен саяси күресі мен құқықтық көзқарасын зерттеу деп айтуға толық негіз бар. Аталмыш қозғалысқа тек саяси-қоғамдық тұрғыдан ғана баға беру тым аздық етеді, оны аса ірі рухани-мәдени қозғалыс ретінде кешенді түрде қарастырып, осы құбылыстың қазақ халқына, жеке тұлғаға ықпалын анықтаудың концептуальды жолдарын қарастырғанымыз абзал. Алаш қозғалысы – сол тұстағы қазақ елімен қоғамының барлық жағын қамтыған маңызды салалы, саралы құбылыс. Біздің пікірімізше бұл қозғалыс, қазақ халқының өмірінің өткенін есте сақтап, бүгінгісін таразыға салған және болашаққа бағыт айқындаған, тәуелсіздікті ғана мұрат еткен қасиетті құбылыс[5].

Қазіргі таңдада әліде басты мәселе болып отырған, Алаш зиялыларының дербес мемлекеттілікке ұмтылыстарында қазақ тілінің мәртебесі туралы да ойлар менмұндалап тұрды. Оны олардың сол тұста жазған мақалаларынан және Ахмет Байтұрсынұлының, Сәкен Сәдуақасұлының оқу комиссариатында басшылық еткен кезіндегі іс-қимылдарынан аңғаруға болады. Кез келген қоғамның «Атасы-тарих, Анасы-тіл» болғандықтан тіл – ұлт руханиятының негізгі өзегі екендігін де Алаш зиялыларының қоғамдық ойларынан және көркем шығармашылығынан байқауға болады. Тілдің қоғамдағы орны мен рөлі жөніндегі қисынды пікірлер Ахмет атамyz бастаған алашшылдардың мақалаларынан айқын көрініп жатты. Сондай-ақ, ана тілі тақырыбы ұлтты ұйыстырушы, халықтың төл болмысын айқындаушы фактор ретінде қазақ поэзиясында, әсіресе, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанмахмұт Торайғыров өлеңдерінде ерекше жаңа леппен жырлана бастады. «Алаш әдебиеті» деп аталатын жаңа әдеби дәуірдің бастапқы кезеңдерінде ұраншылдық, насихатшылдық басым болғанымен, халқымыздың біртуар жас ақиық дарындары Жүсікбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Мұхтар Әуезовтердің шығармалары жазыла, жарық көре бастаған тұстан бері қарай көркемдігі жоғары дүниелер жазылды[6].

Қазақ қоғамының оянуына, сілкінуіне сол кезеңдегі ақтаңдақтардың М. Дулатов ұйымдастырған қазақ баспасөзі өлшеусіз үлес қосты деп нық сеніммен айта аламыз. Себебі ұлттық қозғалыстың серпінді болуына, қарқынды өрістеуіне зор ықпал жасаған «Қазақ» газеті алдымен аталады. Ахмет Атамыз басшылық жасаған бұл ұлы басылым Алаш идеясын қазақ сахарасына тарата отырып, өзінің зор миссиясын абыроймен орындады. «Қазақ» басылымынан кейін алаштық идеяны Х.Ғаббасов пен Р.Марсеков авторы болған «Сарыарқа» газеті және М.Шоқай шығарған «Бірлік туы» газеті шынайы шындықпен бұқара халықты таныстырып отырды. Бұл газеттер бостандықты аңсаған бойларында тектілік рухы бар қазақ баласының бойына ұлттық сезімді, ұлттық ождан мен абыройды сіңірді [7].

Басты мәселе жалпы Қазақ ғылымының тууына Алаш зиялыларының тікелей ықпалы тигені бәрімізге белгілі. Қазақ тіл білімі мен әдебиеттануының басында Ахмет атамыз тұрса, медицина, биология, табиғаттану салаларынан Х.Досмұхамедұлы, математикадан М.Дулатов пен Ә.Ермеков, психологиядан Ж.Аймауытов, педагогикадан М.Жұмабаев, ауыл шаруашылығынан Т.Шонанұлы, Қ.Кемеңгерұлы өте құнды-озық арнайы еңбектер жазды. Қазақ жазуының, ұлт грамматикасының дүниеге келуіндегі Ахмет атамыздың еңбегі айрықша аталады. Мұхтар Әуезовтің сөзімен айтсақ: «...Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны – «Қырық мысал», «Маса», «Қазақ» газетінің 1916 жылдағы қазақ баласына істеген еңбегін, өнер-білім, саясат жолындағы қажымаған қайратын біз ұмытсақ та, тарих ұмытпайтын істер болатын» [8].

Зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты–мектеп оқушылары мен жастардың отансүйгіштік тәлім-тәрбиесі, қазіргі таңдағы шиеленіскен геосаяси жағдайларда елін, жерін халықын шынайы сүйетін Алаш ұлылары мұрасы арқылы ұлттық рухта, елінің патриотты етіп баулуға аса зор көңіл бөліп ықпал жасау болатын. Біз Қарағанды қаласы БӘЖ/еЖС кафедрасы филиалы №16 жалпы білім беретін орта мектеп оқушылары арасында ғылыми зерттеу жұмысымыз бойынша қойылған міндеттер мен мақсаттарды шешу, яғни жастарға патриоттық тәрбие беруде алаш қайраткерлерінің мұрасын тиімді пайдалану жолдарын ұсыну бойынша, сауалнама жүргізген болатынбыз. Оған кездейсоқ әдіспен таңдалынлып аталған мектептің 10 сынып оқушылары ат салыса қатынасты. Экспериментке тең бөлініп барлығы 32 оқушы, яғни бақылау және тәжірбиелік топ қатысты. Бастапқы кезеңде тақырыпқа тиесілі өзекті материалдарды талдау, ғылыми - зеріттеу ізденістерінде педагогикалық эксперимент болжамның объективті дұрыстығын тексеруді қамтамасыз ететін педагогикалық әдістерді пайдаландық. Жұмысымыздағы тәжірбиелік–эксперимент жұмысы үш кезеңнен (анықтау, қалыптастырушы және қорытындылау) өткізілді. Анықтаушы эксперимент нәтижелерін ғылыми зеріттеу жұмыстарында кеңінен қолданылатын арнайы, Алаш орда қайраткерлері мұрасы тақырыбына байланыстырылып жасалған сауалнамада алынған жауаптарды саралай келе, берген жауаптарын үш деңгейге бөліп қарастырдық.

Жоғары деңгей: Алаш қайраткерлерінің өшпес рухани мұрасы туралы түсініктері жоғары, партия қайраткерлерінің өмірбаяны мен рухани мұрасын біледі және жақсы бағалай алады, сол арқылы жастарды Отанын шын сүйетін патриоттар ретінде тәрбиелеуде орны ерекше деп санайтындар.

Орта деңгей: Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы туралы түсініктері бар, Алаш қайраткерлерінің өмірбаяны мен рухани мұрасын біледі және бағалай алады, сол

арқылы жастарды Отанын шын сүйетін патриоттар ретінде тәрбиелеуде заманауи қыйыншылықтар болғаныменен орны бар деп санайтындар.

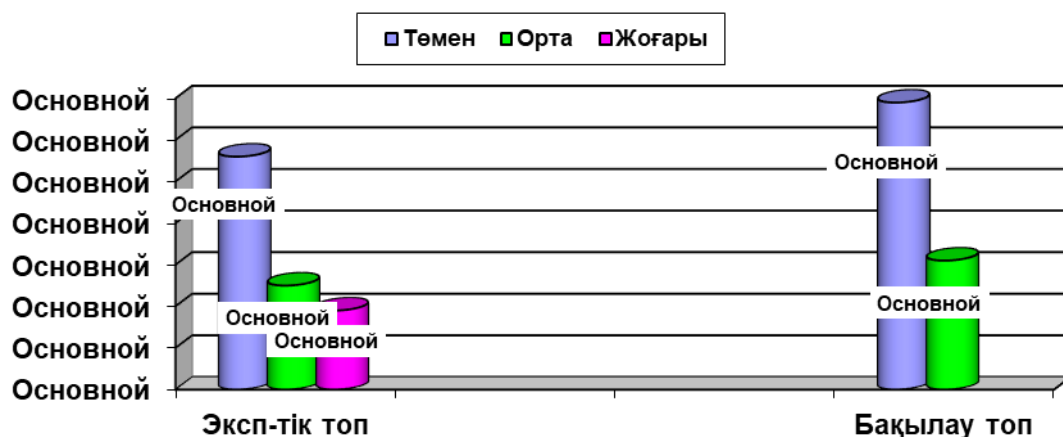
Төмен деңгей: Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы туралы түсініктері аз, партия қайраткерлерінің өмірбаяны туралы білетіндері мардымсыз, елімен халқы үшін жасаған рухани мұрасын білмейді, сол арқылы жастарды Отанын шын сүйетін патриоттар ретінде тәрбиелеуге болады дегенге жете сенбейтіндер. Осы деңгейлер бойынша алынған жауаптарды математикалық әдістер арқылы өңдеуден өткізіп арнайы кестеге түсірдік.

1-кесте

Бақылау сауалнамасының көрсеткіштері.

Деңгейлер	Эксперимент тобындағы жастар саны- 16	Бақылау тобындағы оқушылар саны-16
Төмен	9 (56 %)	11 (69 %)
Орта	4 (25 %)	5 (31 %)
Жоғары	3 (19 %)	-
Барлығы	16	16

Эксперимент тобындағы жастарды Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы түсініктері мен жастарға патриоттық тәрбие берудегі рөлі туралы түсініктерінің көрсеткіштеріне саралау жасар болсақ: төмен деңгей 56 пайыз - 9 бала, орта деңгей 25 пайыз - 4бала, жоғары деңгей 19 пайыз- 3 болса; бақылау тобындағы көрсеткіші: төмен деңгей 69 пайыз - 11бала, орта деңгей 31 - 5 пайыз, жоғары деңгейде білетіндер жоқ. Біз бұл алынған нәтижелерді диаграммаға түсіріп көрсетер болсақ айырмашылық айқын байқалады.

Сурет -1. Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы түсініктері мен жастарға патриоттық тәрбие берудегі рөлі туралы түсініктерінің көрсеткіштері.

Біз жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеуде Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасын тиімді пайдалана білсек міндетті түрде өз жемісін береді есептейміз. Өйткені, Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасын азда болса жастарымыз таныса, шынайы отансүйгіштік сезімдері елімен халқының тағдырына жауапкершіліктері мен қызығушылығы сөзсіз артатын болады деп санадық. Сол себепті, зерттеу жұмысты орындау барысында эксперимент тобындағы №16 орта мектеп оқушылары арнап, біз

көтеріп отырған өзекті мәселе бойыша білімдерін артыру мақсатында «Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы арқылы патриоттық тәрбие берудің» сынып сағатының бағдарламасының жобасын дайындап, алғашқы әскери және технологиялық дайындық оқушысы және сынып жетпісінің сабақтан тыс уақытта ұйымдастырып өткізуі үшін тәрбие сағатын ұсынған болатынбыз.

2-кесте. «Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы мәңгілік» атты патриоттық тәрбие сынып сағатының бағдарламасының жобасы.

№	Тақырыптар	Сағат	Өткізу түрі	Кім жауапты
1	Алаш қайраткерлерінің өмірбаяны	1	Пікір сайыс	Сынып жетекшісі
2	Алаш қайраткерлерінің мұрасындағы патриоттық ойлар	1	Әңгіме	АӘТД-оқытушы ұйымдастырушысы.

Жаңа Қазақстанның болашағы жастарды елін шын сүйетін азамат етіп тәрбиелеуде біз ұсынып отырған «Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы мәңгілік» атты патриоттық тәрбие сынып сағатының рөлі айтарлықтай дей аламыз. Біз оны тәрбие сынып сағатынан кейін жүргізген сауалнама қорытындысы нәтижесін жоғарыдағы үш деңгей бойынша саралаудан кейін нақты білдік. Арнайы тәрбие сағатынан кейінгі жүргізілген қорытынды сауалнамада алынған нәтижені математикалық әдістер арқылы өңдеуден өткізіп арнайы кестеге түсірдік.

3-кесте. Қорытынды сауалнама көрсеткіштері.

Деңгейлер	Эксперимент тобындағы оқушылар саны- 16	Бақылау тобындағы оқушылар саны-16
Төмен	4 (25 %)	8 (50 %)
Орта	5 (31 %)	6 (37 %)
Жоғары	7 (44 %)	2 (13 %)
Барлығы	16	16

Қорытынды сауалнама көрсеткіштерін бақылау сауалнама көрсеткіштерімен салыстырар болсақ арнайы тәрбие сағатынан кейін, Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы жайлы жастардың білімдерінің көк жиегі кеңейіп, түсініктерінің молайғанын айқын байқауға болады. Қорытынды сауалнаманың нәтижесін бақылау сауалнамасы нәтижесімен салыстырар болсақ: Эксперимент тобындағы жастардың төмен деңгей 31 пайыз кемігенін, орта деңгей <6 пайыз жоғарласа, жоғары деңгей < 19 пайызға өскен, ал бақылау тобындағы көрсеткіші: төмен деңгей <19 пайызға кемісе, орта деңгей <6 пайыз жоғарласа, жоғары деңгейде <13 пайызға өскенін байқадық. Бұл көрсеткіштердің қалай өзгергендігін арнайы диаграмаға түсірер болсақ армашылық айқын көрінеді.

2-сурет. Қорытынды сауалнамасының диаграммасы

Біз осы арнайы тәрбие сынып сағатын өткізу арқылы мектеп оқушыларының Алаш орда қайраткерлерінің өшпес өмірбаяны мен рухани мұрасына деген қызығушылықтарының артқанын, онда жасөспірімдерге отансүйгіштік ойлардың заманауи талаптарға сай, нақты қазіргі шиеленіскен геосаяси жағдайларда патриоттық - отансүйгіштік тәрбие беруде нақты қолдануға болады дегенді анықтай алдық. Сол себепті ғылыми зерттеу жұмысымызда жасалған зеріттеулер қорытындысы бойынша Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы негізінде жастарға патриоттық тәрбие беруде тиімді пайдалануға болады деген қорытындыға келдік.

Қылышынан қан тамған Кеңес үкіметі заманында «Күш – жігер мен әл- қуаты мол, отансүйгіштік идеяларын бойына сіңірген, Отан алдында адал қызмет атқарған және өз елінің болашағына имандай сенген алаш ақтандақтары осын-ау үлкен саяси ойының құрбандығына шалынып, халықымыздың мәңгілік жан-жарасына айналды деп айтуға болады. Өмір тоқтамайды, елімен халқы үшін қызмет етіп ерлік пен батырлық жасаған, «Алаш Орда» қайраткерлерінің өшпес өнегесі замандарға жалғаса береді. Бұған дәлел, бүгінгі қоғамда ақтандақтардың өшпес халқына жасаған қызметі мен ерлік істеріне сәйкес тиесілі мәртебелі марапаттарға ие болуы, соның бірі Қарағанды қаласының бір ауданының Әлихан Бөкейханов атына беріліп, еліміздің көптеген мектептеріне Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақов Дулатов аттары және Сакен Сейфуллин атындағы театырлардың болуы, үкіметіміздің салиқалы саясаты аталар өшпес ерлігін бағалағаны деп білеміз. Дана халқымыз қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат – міндеттердің ең бастысы елі мен жұртын қорғайтын қоғам қайраткерлері - батырлар ісін, ерлік өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу деген болатын. Сондықтан осындай өз заманының озық зиялы, аталарымыздың елімен халқы үшін жасаған өшпес істерін дәріптеу мен насихаттау арқылы ғана өз Отанының шынайы патриоттарын тәрбиелей аламыз деп білеміз.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Токаев Қ.К. Қазақстан Мемлекет басшысының Қазақстан «Әділетті Қазақстан: құқықтық тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» Жолдауы, Астана.-. 02.12.24 ж
2. Құл-Мұхаммед М. "Алаш" бағдарламасы: зорлық-зомбылық және шындық. - Алматы: 2000, - 82-90 ББ.
3. Дулатов М. Таңдамалы шығармалар жинағы - Алматы: 2002. –Б. 142-144.
4. Бөкейханов Ә. Таңдамалы шығармалар жинағы –Алматы: 2003, - Б.85-88.
5. Бөкейханов Ә. Таңдамалы шығармалар жинағы. –Алматы: 2003, - 95б.
- 6.Ахмедов Ғ. Алаш «Алаш» болғанда. -Алматы: Жалын, 1996. -220б.
- 7.Қозыбаев М. Ақтандақтар ақиқаты. – Алматы: Ғылым, 1996 . – 510 б.
- 8.Әуезов М. Алаш арыстары. - Астана: Елорда, 2005. -215б

BADIIY MATNLAR O‘QISH ORQALI CHET TILIDA OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Xodjayev Dilshod Xamidxonovich

Namangan Davlat Universiteti doktoranti dilshod8282772@gmail.com

Annotatsiya: Maqola chet tilini o‘qitish jarayonida o‘qib tushunishni og‘zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. O‘qish talabalarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishning muhim manbai hamda chet tilini o‘rganishga oid ta’limiy va kasbiy motivlarini rivojlantirish vositasi ekanligi ta’kidlangan. Talabalar tomonidan amalga oshiriladigan o‘quv faoliyatiga nutq faoliyatini kiritish zarurligi alohida qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutqni rivojlantirish, chet tili, axborotga bo‘lgan ehtiyojlar, motivatsiya, shaxsiy ahamiyatga ega axborot, o‘qish.

РАЗВИТИЕ УСТНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ ПОСРЕДСТВОМ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Ходжаев Дилшод Хамидхонович

Докторант Наманганского Государственного Университета

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению чтения как средства развития устной речи в процессе обучения иностранному языку. Отмечается роль чтения как важного источника удовлетворения информационных потребностей студентов и средства развития учебно-профессиональной мотивации к изучению иностранного языка. Подчеркивается необходимость включения речевой деятельности в учебную деятельность, осуществляемую студентами.

Ключевые слова: развитие устной речи, иностранный язык, информационные потребности, мотивация, личностно значимая информация, чтение.

DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE THROUGH READING LITERARY TEXTS

Khodjayev Dilshod

PhD Student at Namangan State University

Abstract: The article is devoted to reading consideration as development tools of oral speech in the context of foreign language training. The reading role as important source of satisfaction of informative needs of students and development tool of educational and professional motives of foreign language learning is noted. Need of inclusion of speech activity in the educational activity realized by students is emphasized.

Keywords: development of oral speech, foreign language, informative requirements, motivation., personal-significant information, reading.

Kirish. Bugungi kunda yoshlarning bo‘sh vaqtlarini o‘tkazishning ko‘plab usullari paydo bo‘lganligi sababli ular orasida kitob mutoalaasiga qiziqish pasaygan va bu albatta yoshlarning ta’lim-tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu munosabat bilan hukumat tomonidan kitob mutolasi muhimligi, yoshlar orasida chet tillarini professional darajada

egallashni targ'ib qilish lozimligi haqida ko'p bora aytiladi. Davlat rahbari tomonidan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusning bittasi aynan kitobxonlikka qaratilgan bo'lib, u yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan. Yoshlar o'rtasida kitob mutolaasini rivojlantirish va respublikada chet tillarini o'rganish samaradorligini oshirish maqsadida hukumat tomonidan bir-qator qaror va farmonlar qabul qilindi [1].

Asosiy qism. Barcha ilg'or ko'ngilochar texnik vositalar qurshovida qolgan zamonaviy maktab o'quvchilari orasida mutolaa madaniyatini shakllantirish jarayoni tizimiy o'rganildi, mavjud holatni anglash va uning rivojlanish istiqbollari tahlil qilindi, xorijiy tajribalarni qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqildi va bunda milliylikni e'tiborga olgan holda chora tadbirlar ishlab chiqildi.

Badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish orqali chet tilida og'zaki nutqni rivojlantirish imkoniyatlari chet tilini o'qitish nazariyasi va amaliyotida ta'kidlangan va samarali foydalanib kelinmoqda. Ko'pgina zamonaviy xorijiy va mahalliy metodistlar va amaliyotchi o'qituvchilar o'qishni barcha bosqichlarda va turli sharoitlarda nutqqa o'rgatish vositasi sifatida tavsiya qiladilar va ulardan muvaffaqiyatli foydalanadilar.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, og'zaki nutqning o'qishga asoslangan rivojlanishi odatda og'zaki nutqning takomillashuvi va boyitish davri bilan bog'liq. Og'zaki nutqni o'rgatishning boshlang'ich bosqichining maqsadi - "cheklangan lingvistik material" dan foydalangan holda "asosiy nutq mexanizmlarini shakllantirish" [6].

Umum ta'lim maktablarida o'quvchilarni og'zaki nutqni rivojlantirish hanzuz oqsamoqda. Bu, birinchi navbatda, ta'lim jarayonining tashqi sharoitlari bilan bog'liq: umuman olganda, chet tilini o'rganishga kamroq soat ajratiladi. Ikkinchi sababi darsliklarda berilgan mashqlar o'qib tushunish va tinglab tushunishga qaratilgan. O'quvchilarni gapirish qobiliyatini rivojlantiruvchi mashqlar to'plami bir me'yorga keltirilmaganligi va uni baholash murakkabligidir.

Bunday sharoitda boshlang'ich bosqichda og'zaki nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhim ichki omil - bu ko'pchilik o'quvchilar tomonidan chet tiliga akademik fan sifatida qiziqishning yo'qligi [3]. Bunday holda, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv motivlarining ixtisoslashtirilgan fanlarga yo'naltirilganligi kuzatiladi, chet tilini o'rganishning kasbiy va ta'lim motivlari yetarli darajada rivojlanmagan va kuchaytirishni aniq talab qiladi.

Bu jarayonda o'quvchilarning kognitiv ehtiyojlarini qondirishning muhim manbalaridan biri, shu bilan birga, ularning chet tilini o'rganishga bo'lgan akademik va kasbiy motivlarini saqlab qolish va rivojlantirish vositasi sifatida badiiy adabiyotlarni o'qishga qaratish mantiqan to'g'ri ko'rinadi. Bunday holda, o'qish og'zaki tilni o'rgatish vositasi sifatida maxsus tashkil etilishi kerak.

Demak, badiiy adabiyotlarni o'qishdan maqsad og'zaki nutqning mazmunini boyitish, bu mazmunni o'quvchilarning kognitiv ehtiyojlariga moslashtirish, ya'ni informatsion og'zaki nutqni rivojlantirish bo'lishi kerak.

Ilmiy, uslubiy va psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish og'zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida o'qishdan foydalanishning uchta asosiy yondashuvini aniqlashga imkon beradi.

1) Og'zaki nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish. Ko'pgina hollarda bu yondashuv afzalroqdir. Biroq, ma'lumotga boy matnlardan foydalanganda ham, o'quvchilar

nutqi mazmunsiz bo’lishi mumkin. Bu bir qator sabablarga ko’ra sodir bo’ladi: tilni yetarli darajada faol bilmaslik, matnning qiyinligi yoki unga mos keladigan fikrlash shakli tufayli uning shakli bilan mashg’ul bo’lish, matndan ma’lumot olishning iloji yo’qligi, unga qiziqishning yo’qligi, matndagi ma’lumotlar allaqachon barcha o’quvchilarga ma’lum ekanligini bilish va boshqalar. Shunday ekan, og’zaki nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish o’qishdan og’zaki nutqqa o’rgatish vositasi sifatida foydalanishning bir yo’li, xolos.

2) O’qish orqali rivojlangan og’zaki nutqning informatsion tomonini ta’minlash. Ma’lumotli nutq deganda mazmuni o’quvchilar uchun kommunikativ ahamiyatga ega bo’lgan nutq tushuniladi, ya’ni yangilik va qiziqish kabi axborot almashinuvi elementlarini o’z ichiga oladi. Buning sababi shundaki, bir matnni guruh bo’lib o’qiyotganda, o’quvchilar matnga asoslangan nutqning informatsion (tarbiyaviy) xususiyatini yaxshi bilishadi (ya’ni, matn mazmuni barchaga ma’lum bo’lsa, bu ma’lumotlarning almashinuvi faqat ta’lim maqsadlarida tabiiy ko’rinadi) [7].

3) Og’zaki nutqni informatsion qilish uchun matnli materiallarning maxsus tanlovi zarur - birinchi navbatda o’quvchilar uchun shaxsiy ma’lumotlarni o’z ichiga olgan materiallar (bu ma’lumotlar har bir talaba uchun farq qilishi mumkin). Shaxsga tegishli ma’lumotlar o’quvchilarning umumiy shaxsiyatini aks ettiruvchi matn mazmuni sifatida tushunilishi kerak. Bunday sharoitda badiiy adabiyotdagi ma’lumotlar chet tilini o’rganish uchun ichki motivatsiyani kuchaytirishga yordam beradi. Shaxsiy ahamiyatga ega bo’lgan ma’lumotlarni individual o’quvchilar tomonidan idrok etishning noaniqligi tufayli (bu o’quvchilarning qiziqish muammosiga bo’lgan hissiy munosabati, ularning ma’lum bir masala bo’yicha turli darajadagi xabardorligi, matnda tasvirlangan voqealarni turlicha baholashlari tufayli ko’p jihatdan ularning ichki ta’lim motivlari bilan belgilanadi. Binobarin, badiiy adabiyotlarni mutolaasi orqali og’zaki nutqni o’rgatish vositasi sifatida foydalanishning uchinchi yondashuvi uning asosida yaratilgan nutq so’zlariga turtki berish vositasi sifatida xizmat qilish qobiliyatidir.

Yana bir bor ta’kidlash kerakki, bu jihatlarda o’qish va og’zaki nutq o’rtasidagi chegarani tekshirish — nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish, og’zaki nutqning informativligi va motivatsiyasini ta’minlash — og’zaki nutqni o’rgatish vositasi sifatida maxsus tashkil etilgan o’qib tushunish va mazmun bo’yicha gapirish muvaffaqiyatli bo’ladi. O’qish jarayonining tashkil etilishi va tabiatiga tabaqalanmagan yondashuv asossizdir, chunki bu jihatlar matndan ma’lumot olish va uni motivatsion, mazmunli va lingvistik jihatdan uzatishga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

Badiiy matn va gap o’rtasidagi ushbu uchta munosabatni o’rganish birlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi kerak. Bu ham bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

O’quvchilarning turli xil matnlardan turli xil ma’lumotlarni idrok etish xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko’rsatdiki, eng muvaffaqiyatli o’qish matnlari o’quvchilarga shaxsan mazmunli ma’lumotni yetkazib beradigan narsa, ya’ni dominant ichki o’rganish motiviga javob beradigan - kognitiv qiziqish motivi.

Tabiiyki, aniq ma’lumotni olish niyatida o’qish, olingan ma’lumotlar bo’yicha keyinchalik taassurot almashish motivini o’z ichiga oladi. Shunday qilib, olingan ma’lumotni uzatish xarakterini ko’plab sub’ektiv va ob’ektiv omillar - o’quvchining faol og’zaki va intellektual tayyorgarligi darajasi, aniq matnning mazmuni, nutq vaziyati va vazifasi, ma’lumot yetkazilish usuli va boshqalar bilan aniqlash mumkin bo’lsa-da, shunga qaramay, eng muhim omil bu o’qilayotgan matnni mazmunidir. Biroq, amaliyot shuni ko’rsatadiki,

o’qish jarayonining "dastlabki" motivatsiyasini saqlab qolish va uni og’zaki nutq motivatsiyasiga o’tkazish uchun ma’lum shartlar zarur.

Nutq faoliyatining mazmuni tabiiy bo’lishi uchun mazmuni bo’yicha talab qilinadigan nutq so’zlashuvidan foydalanadigan (yoki ishlatishga majbur bo’ladigan) tashqi yoki ichki sharoitlar bilan bog’liq bo’lishi kerak. Bu shartlar nutqiy vaziyatni tashkil etadi — «nutq harakatini mo’ljallangan rejamiz bo’yicha amalga oshirish uchun zarur bo’lgan og’zaki va og’zaki bo’lmagan shartlar yig’indisi — bu shartlar matnda yoki o’qituvchi tomonidan ko’rsatilganmi» [4].

Til o’rganish jarayonida vaziyatni motivatsiyaning uzatilishini ta’minlovchi omil sifatida ko’rib chiqsak, vaziyatning quyidagi ta’rifini qabul qilishimiz kerak: "Vaziyat - bu shaxsda tegishli munosabatni amalga oshirish orqali uning rivojlanishi uchun zarur bo’lgan harakatlarning xatti-harakatlariga kiritilishini belgilaydigan sharoitlar (ichki va tashqi)".

Nutq faoliyati xususiyatga bog’liq ega bo’lganligi sababli, ya’ni "bu faqat biron bir faoliyatga kiritilgan nutq harakatlari tizimi" [5], faqat chet tilini o’zlashtirish qaysi aniq faoliyatni o’z ichiga olishini qat’iy tahlil qilish bizga ushbu faoliyatning etakchi motivini ham, nutq harakatlarining shakllanishini ta’minlaydigan muammoli vaziyatlar tizimini ham aniqlashga imkon beradi.

Nutq faoliyatini o’quvchilarning ongli bilish faoliyatiga kiritish mumkin. Bunday holda, nutq faoliyati, odatda, chet tilini o’zlashtirish vazifasi bilan bog’liq bo’lgan tashqi motivlar tomonidan boshqariladi. Nutq faoliyatining bu turi simulyatsiya qilingan nutq holatlarida o’qish orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Simulyatsiya qilingan nutq vaziyati - bu javob faqat o’quv faoliyati davomida sodir bo’ladi. A.A. Alxazishvilining tasnifiga ko’ra, bu "sun’iy" holat [2].

Masalan: "Tasavvur qiling, do’stingiz matnni o’qimagan";

"Tasavvur qiling, do’stingiz matnda tasvirlangan voqealar paytida hozir bo’lgan va ular haqida so’rang";

"Siz safardan hozirgina qaytdingiz. Taassurotlaringizni matnda tasvirlanganlar bilan solishtiring."

Bunday vaziyatlardan foydalanish matn yordamida ishlab chiqilgan og’zaki nutqning motivatsiyasiga sezilarli hissa qo’shadi. Biroq, bu holatda o’quvchilarning nutqi rasmiy shaklda bo’lib qoladi.

O’quvchilarning o’rganishdagi umumiy shaxsiy yo’nalishini hisobga olishning usullaridan biri o’quvchilarning chet tilidagi nutq faoliyatini shaxsiy muhim ma’lumotlar almashinuvi sifatida tashkil etishdir. Bu idrok etish ixtisoslashtirilgan fanlarga kognitiv qiziqish motivatsiyasi bilan belgilanadigan ma’lumotdir [3]. Shu sababli, ushbu turdagi ma’lumotlar almashinuvini osonlashtirish uchun o’quvchilarning umumiy shaxsiy yo’nalishini hisobga olgan holda matnlarni maxsus tanlash kerak. Biroq, bu etarli emas. Ko’pgina hollarda, maxsus tashkil etilgan o’qitish bilan, o’quvchilarning matnga asoslangan nutqi rasmiy ravishda informatsion bo’lib qoladi.

Kognitiv qiziqish bilan boshqariladigan nutq faoliyati tabiiy nutq vaziyatiga imkon qadar yaqin sharoitlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin deb taxmin qilish kerak va aynan badiiy matnlarda shaxsiy ahamiyatga ega bo’lgan ma’lumotlarning mavjudligi bunday vaziyatlarni yaratish jarayoniga imkon beradi. Tabiiy vaziyat deganda "aytishni rag’batlantiradigan ob’ektlarning ma’lum bir doirasi mavjud bo’lgan" holat tushuniladi [7].

O’quv jarayonida tabiiy nutqiy vaziyatlarni yaratish uchun o’quvchilarda chet tiliga muloqot vositasi sifatida munosabatini shakllantirish zarur. O’qituvchi bu vaziyatlarni

yaratishda o'z kasbiy faoliyatining o'ziga xos jihatlaridan qochishi kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchi o'quv jarayonidan chalg'igan va suhbat mavzusiga qizg'in qiziqish bildirishi kerak. Bu o'quvchilar uchun ham, o'qituvchi uchun ham muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin, chunki ikkinchisi ko'pincha o'quvchilarning asosiy fanlari bo'yicha ilgari noma'lum (to'liq yoki qisman) ma'lumotlarni oladi. Boshqa tomondan, tabiiy nutqiy vaziyatlarni yaratishda o'qituvchi o'quvchilarga o'z fikrlarini chet tilida yetarli darajada ifoda eta olmaslik qo'rquvini yengishga yordam berishi kerak. Biroq, tabiiy nutqiy vaziyatlar orqali o'rganishning boshida o'quvchilar nutqidagi xatolar soni sezilarli darajada ko'p bo'lishi tabiiy. Chunki ularning og'zaki nutq avtomatizmlarining rivojlanish darajasi hali o'z fikrlarini chet tilida yetarlicha adekvat muloqot qilishni ta'minlay olmaydi. O'rganishning dastlabki bosqichida, tilni bilish asoslari shakllanayotganda, informatsion nutqda bu xatolar muqarrar.

Biroq, simulyatsiya qilingan va tabiiy nutq holatlariga asoslangan mashqlarni bajarish, nutqdagi hotolarni sezilarli darajada kamayishiga olib keladi.

Shunday qilib, tabiiy nutq vaziyati o'qilgan matnda mavjud bo'lgan shaxsiy ahamiyatga ega ma'lumotlarni yetkazishda rag'batlantiruvchi aloqa bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Z.I. Klychnikova tomonidan taklif qilingan tasnif, matndagi semantik ma'lumotlar toifalarini to'rt guruhga ajratadigan asos sifatida ishlatilishi mumkin:

1. kategorik-kognitiv;
2. situatsion-kognitiv;
3. baholovchi-hissiy;
4. rag'batlantiruvchi-ixtiyoriy.

Birinchi ikkita guruhni shartli ravishda "substantiv" ma'lumot, uchinchi va to'rtinchi - "semantik" deb atash mumkin.

"Tarkib" ma'lumotlari doimo matnda aniq ifodalangan, shuning uchun uni nutqqa tarjima qilish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. O'qituvchi tomonidan tayinlangan har qanday an'anaviy yoki tabiiy nutq vaziyati matn mazmunini yetkazish uchun yetarli. Agar o'qish motivi matn mazmunini o'rganish bo'lsa va bu motiv muayyan nutqiy vaziyat bilan mustahkamlangan bo'lsa, matn mazmunini yetkazishni sinfda yetarli darajada motivlangan nutqiy harakat deb hisoblash mumkin.

Semantik ma'lumotlar asosan matnda bevosita ifodalanganligi sababli, uni og'zaki tilda ifodalash bilan bog'liq muammolar paydo bo'ladi. Bu, birinchi navbatda, ushbu turdagi nutqni baholash muammosi. O'qish ma'noni anglash maqsadida qilingan bo'lsa ham, nutqning semantik jihatini rivojlantirish uchun muayyan muammoli vaziyat kerak. Ushbu muammo matnning semantik ma'lumotlarini nutqga "o'tkazish" uchun uni o'quvchining o'zi matndan topishi kerak, ya'ni o'qish paytida ular tomonidan aniqlanishi lozim.

Og'zaki nutqda o'quvchilarda matndan semantik ma'lumot almashishga turtki bo'lsa, bu ma'lumot birinchi navbatda o'quvchilar tomonidan matnda aniqlanadi, so'ngra o'qituvchi tomonidan qo'yilgan muammoli vaziyatda mustahkamlanadi va shundan keyingina uning nutqdagi ko'rinishi motivatsiyali deb hisoblanishi mumkin. Shuni ta'kidlash lozimki, mazmunli axborotni uzatishdan farqli o'laroq, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etilganda har bir gap bilan semantik ma'lumotlarning uzatilishi o'quvchilarning yangi so'z birikmalarni o'zlashtirilishi osonlashadi. Bu umuman shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni, xususan, bevosita ifodalangan semantik ma'lumotlarni idrok etishning noaniqligi bilan izohlanadi [3].

Xulosa. Shubhasiz, chet tilini o’qitishning boshqa sharoitlarida o’qish matnlarini tanlashda o’quvchilarning umumiy shaxsiyatini hisobga olish ham og’zaki nutqning informatsion xususiyatiga hissa qo’shadi va natijada og’zaki nutqni o’qitishning umumiy samaradorligini oshiradi.

Taqdim etilgan yondashuv ma’lum chegaralarda va tegishli o’zgartirishlar bilan, o’qish og’zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida ishlatiladigan har qanday kontekstda ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lex.uz sayt ma’lumotlaridan foydalandi. www.lex.uz
2. Alxazishvili A.A. Psixologicheskie osnovy obucheniya ustnoy inostrannoy rechi. – Tbilisi: Ganatleba, 1974. – 117 b.
3. Kargina Ye.M. Rol uchebnogo predmeta v protsesse formirovaniya professionalnoy motivatsii // Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovatsii. – 2014. – № 6–3 (38). – B. 13–16.
4. Leontev A.A. O rechevoy situatsii i printsipe rechevykh deystviy // Russkiy yazyk za rubezhom. – 1968. – № 2. – B. 28–35.
5. Leontev A.A. Yazyk, rech, rechevaya deyatelnost. – Moskva: LENAND, 2023. – 216 b.
6. Osnovnye metodicheskie polozheniya obucheniya inostrannomu yazyku v yazykovom pedagogicheskom vuze: metodicheskoe pismo. – Leningrad, 1974. – 45 b.
7. Passov Ye.I. Osnovy metodiki obucheniya inostrannym yazykam. – Moskva: Russkiy yazyk, 1977. – 213 b.

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРЕСА ШКОЛЬНИКОВ СРЕДНЕГО ЗВЕНА К
ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОГО
СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Сулеева К.М., Ярошенко А.В.

Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика
Е.А.Букетова, г.Караганда, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования устойчивого интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой в условиях обновленного содержания образования Республики Казахстан. Цель исследования заключалась в разработке и экспериментальном обосновании педагогической модели формирования интереса учащихся к занятиям физической культурой. Исследование проводилось на базе гимназии имени Каныша Сатпаева г. Караганды с участием учащихся 6 «Б» и 6 «Г» классов. Использовались методы анализа научной литературы, анкетирования, педагогического наблюдения, тестирования физической подготовленности, педагогического эксперимента и математической статистики. Полученные результаты показали, что применение разработанной педагогической модели, основанной на использовании игровых, интерактивных и цифровых технологий, способствует повышению интереса учащихся к занятиям физической культурой и улучшению показателей физической подготовленности. Полученные данные подтверждают эффективность предложенной модели и возможность её внедрения в практику общеобразовательных школ Республики Казахстан.

Ключевые слова: физическая культура, интерес к занятиям, школьники среднего звена, обновленное содержание образования, педагогическая модель, физическая подготовленность, мотивация, цифровые технологии.

Введение. Современный этап развития системы образования Республики Казахстан характеризуется существенными изменениями содержания школьного образования, направленными на формирование гармонично развитой личности, способной к саморазвитию, ведению здорового образа жизни и активному участию в общественной жизни. В этой связи особую актуальность приобретает проблема повышения интереса школьников к занятиям физической культурой как одному из важнейших факторов укрепления здоровья, формирования двигательной активности и развития личности обучающихся [1–3].

Вопросы формирования интереса и мотивации учащихся к занятиям физической культурой нашли отражение в трудах отечественных и зарубежных ученых. Теоретические основы изучения интереса представлены в работах А.Н. Леонтьева, Л.С. Выготского, Л.И. Божович, Н.Г. Морозовой, Н. Hidi и К.А. Renninger, рассматривающих интерес как сложное личностное образование, оказывающее влияние на активность и успешность деятельности [4–8]. Вместе с тем результаты многочисленных исследований свидетельствуют о снижении мотивации учащихся к занятиям физической культурой, уменьшении уровня их двигательной активности и ухудшении показателей физической подготовленности. По данным отечественных и зарубежных исследователей, интерес к урокам физической культуры во многом определяется содержанием учебного материала,

организацией образовательного процесса, использованием современных педагогических технологий и учетом индивидуальных особенностей обучающихся.

Теоретические и методические аспекты физического воспитания школьников раскрыты в работах Б.А. Ашмарина, Ж.К. Холодова, В.С. Кузнецова, Л.П. Матвеева, Ю.Ф. Курамшина, которые подчеркивают важность формирования устойчивой мотивации и интереса обучающихся к систематическим занятиям физическими упражнениями [9–12]. Однако в условиях обновленного содержания образования Республики Казахстан проблема поиска эффективных педагогических средств и методов повышения интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой сохраняет свою актуальность.

Цель исследования – разработать и экспериментально обосновать педагогическую модель формирования интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой в условиях обновленного содержания образования Республики Казахстан.

Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

1. Изучить состояние проблемы формирования интереса школьников к занятиям физической культурой в научно-методической литературе.
2. Выявить исходный уровень интереса и физической подготовленности школьников среднего звена.
3. Разработать педагогическую модель формирования интереса учащихся к занятиям физической культурой.
4. Экспериментально проверить эффективность разработанной модели.

Материалы и методы исследования

Исследование проводилось на базе гимназии имени Каныша Сатпаева г. Караганды. В педагогическом эксперименте приняли участие учащиеся 6 «Б» класса (контрольная группа) и 6 «Г» класса (экспериментальная группа).

Для решения поставленных задач были использованы следующие методы исследования:

- анализ и обобщение научно-методической литературы;
- анкетирование учащихся;
- педагогическое наблюдение;
- тестирование физической подготовленности;
- педагогический эксперимент;
- методы математической статистики.

Для определения уровня интереса школьников к занятиям физической культурой использовалась методика Н.Г. Лускановой. Физическая подготовленность оценивалась с помощью контрольных испытаний: бег 30 м, прыжок в длину с места, бросок набивного мяча, кистевая динамометрия, подтягивание, челночный бег 3×10 м и наклон вперед.

Педагогический эксперимент включал констатирующий, формирующий и контрольный этапы. На констатирующем этапе определялся исходный уровень интереса школьников к занятиям физической культурой и показатели их физической подготовленности. Формирующий этап был связан с внедрением разработанной педагогической модели в учебный процесс экспериментальной группы. Контрольный этап предусматривал оценку эффективности проведенной работы и сравнительный анализ полученных результатов.

Результаты исследования

На констатирующем этапе исследования было установлено, что большинство школьников характеризуются средним и низким уровнем интереса к занятиям физической культурой. Так, в контрольной группе высокий уровень интереса был выявлен у 31,02% учащихся, средний – у 47,25%, низкий – у 21,72%. В экспериментальной группе данные показатели составили соответственно 22,39%, 50,35% и 27,22%.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что значительная часть учащихся не проявляет устойчивого интереса к занятиям физической культурой, что обуславливает необходимость поиска эффективных педагогических средств, направленных на повышение мотивации и вовлеченности школьников в учебный процесс (Таблица 1). Аналогичные выводы представлены в исследованиях К.Г. Зеленского, Р.Р. Магомедова и А.В. Федоровой, отмечающих, что снижение мотивации учащихся связано с однообразием содержания уроков и недостаточным использованием современных педагогических технологий [13]. Вместе с тем результаты проведенного анкетирования позволили выявить предпочтения школьников относительно содержания уроков физической культуры.

Таблица 1. Уровень интереса школьников к занятиям физической культурой до и после эксперимента

Группа	Этап исследования	Высокий, %	Средний, %	Низкий, %
КГ	До эксперимента	31,02	47,25	21,72
КГ	После эксперимента	37,92	44,14	17,92
ЭГ	До эксперимента	22,39	50,35	27,22
ЭГ	После эксперимента	44,48	40,34	15,16

Анализ анкетирования показал, что наибольший интерес у школьников вызывают игровые виды спорта, подвижные игры и соревновательные упражнения. Учащиеся отмечали необходимость разнообразия содержания уроков, применения современных технологий обучения, а также использования игровых и интерактивных методов обучения.

На основании результатов констатирующего эксперимента была разработана педагогическая модель формирования интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой. При ее разработке учитывались положения обновленного содержания образования Республики Казахстан, современные подходы к организации физического воспитания, а также возможности использования интерактивных и цифровых технологий обучения [1, 2, 14, 15].

Модель предусматривала использование игровых и соревновательных методов, интерактивных технологий, цифровых образовательных ресурсов, музыкального сопровождения, элементов рефлексии, QR-кодов, Google Forms, а также современных технических средств контроля физического состояния учащихся.

После завершения формирующего эксперимента было проведено повторное исследование уровня интереса школьников к занятиям физической культурой.

Установлено, что в экспериментальной группе наблюдалась более выраженная положительная динамика по сравнению с контрольной группой.

Высокий уровень интереса в экспериментальной группе увеличился с 22,39% до 44,48%, тогда как в контрольной группе – с 31,02% до 37,92%. Одновременно произошло снижение количества учащихся с низким уровнем интереса: в экспериментальной группе – с 27,22% до 15,16%, в контрольной группе – с 21,72% до 17,92%.

Как видно из таблицы 2, в экспериментальной группе после внедрения педагогической модели произошло существенное увеличение доли учащихся с высоким уровнем интереса к занятиям физической культурой — с 22,39 до 44,48 %, тогда как количество школьников с низким уровнем интереса снизилось с 27,22 до 15,16 %. В контрольной группе изменения носили менее выраженный характер. Полученные результаты свидетельствуют об эффективности разработанной педагогической модели формирования интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой.

Таблица 2. Распределение учащихся по уровням интереса к занятиям физической культурой до и после педагогического эксперимента

Категория	Высокий	Средний	Низкий
КГ до	31,02	47,25	21,72
КГ после	37,92	44,14	17,92
ЭГ до	22,39	50,35	27,22
ЭГ после	44,48	40,34	15,16

Наряду с изменением мотивационной сферы были выявлены положительные изменения показателей физической подготовленности учащихся. Наиболее выраженный прирост в экспериментальной группе наблюдался в показателях силы кисти, гибкости, скоростно-силовых качеств и силовой выносливости (Таблица 3).

Таблица 3. Темпы прироста показателей физической подготовленности учащихся экспериментальной группы

Показатель	Мальчики, %	Девочки, %
Бег 30	11,86	12,26
Сила кисти (левая)	188,53	253,00
Сила кисти (правая)	172,58	127,51
Прыжок в длину	10,45	13,59
Бросок набивного мяча	35,08	34,52
Подтягивания	65,45	58,09
Челночный бег	11,38	11,35
Наклон вперед	74,77	73,60

Полученные результаты согласуются с данными отечественных и зарубежных исследований, в которых отмечается положительное влияние устойчивого интереса к занятиям физической культурой на уровень двигательной активности и физической подготовленности школьников. Так, в экспериментальной группе после завершения педагогического эксперимента доля учащихся с высоким уровнем интереса к занятиям физической культурой увеличилась с 22,39 до 44,48%, тогда как количество школьников с низким уровнем интереса снизилось с 27,22 до 15,16%. Одновременно были зафиксированы положительные изменения показателей физической подготовленности: темп прироста силы кисти левой руки составил 188,53% у мальчиков и 253,00% у девочек, силы кисти правой руки – 172,58% и 127,51% соответственно, а прирост

результатов в подтягивании достиг 65,45% у мальчиков и 58,09% у девочек. Улучшение показателей физической подготовленности учащихся экспериментальной группы подтверждает положения теории физического воспитания о взаимосвязи мотивационной сферы личности и эффективности учебно-воспитательного процесса, представленные в работах Л.П. Матвеева, Ж.К. Холодова, В.С. Кузнецова и Ю.Ф. Курамшина [9–12]. Следовательно, использование игровых, интерактивных и цифровых технологий в образовательном процессе может рассматриваться как эффективное средство формирования устойчивого интереса учащихся к занятиям физической культурой в условиях обновленного содержания образования.

Заключение

Проведенное исследование показало, что проблема формирования интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой сохраняет свою актуальность в условиях обновленного содержания образования Республики Казахстан. Установлено, что исходный уровень интереса большинства учащихся характеризуется средними и низкими значениями, что сопровождается недостаточным уровнем их физической подготовленности.

Результаты педагогического эксперимента свидетельствуют об эффективности разработанной педагогической модели, основанной на активном использовании интерактивных средств и методов обучения. Включение в содержание уроков игровых и соревновательных технологий, цифровых образовательных ресурсов, QR-кодов, Google Forms, музыкального сопровождения, элементов рефлексии, а также современных технических средств контроля физического состояния учащихся способствовало повышению интереса школьников к занятиям физической культурой, увеличению их двигательной активности и улучшению показателей физической подготовленности.

В экспериментальной группе доля учащихся с высоким уровнем интереса к занятиям физической культурой увеличилась с 22,39 до 44,48 %, а количество школьников с низким уровнем интереса снизилось с 27,22 до 15,16 %, что свидетельствует о высокой эффективности предложенной педагогической модели. Наряду с этим были отмечены положительные изменения показателей физической подготовленности, что подтверждает эффективность предложенной педагогической модели.

Таким образом, использование интерактивных, игровых и цифровых технологий в процессе физического воспитания позволяет создать условия для активного вовлечения школьников в учебную деятельность, способствует формированию устойчивого интереса к занятиям физической культурой и может быть рекомендовано для широкого внедрения в практику общеобразовательных школ Республики Казахстан.

Список использованных источников

1 Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023–2029 годы.

2 Методические рекомендации по изучению предмета «Физическая культура» (5–9 классы) в рамках обновления содержания образования.

3 Инструктивно-методическое письмо НАО имени И. Алтынсарина «Об особенностях образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2025–2026 учебном году». Астана, 2025. С. 91–93.

4 Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.psyoffice.ru/3740-leontev-a.-n.-problemy-razvitijapsikhiki..html>

- 5 Выготский Л.С. Психология развития ребенка. М.: Смысл; Эксмо, 2005. - 512 с.
- 6 Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968. С. 226–271.
- 7 Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе. М.: Знание, 1979. - 48 с.
- 8 Hidi H., Renninger K.A. The Four-Phase Model of Interest Development // Educational Psychologist. 2006. Vol. 41. No. 2. P. 111–127.
- 9 Ашмарин Б.А., Виноградов Ю.А., Вяткина З.Н. и др. Теория и методика физического воспитания: учеб. для студентов фак. физ. культуры пед. ин-тов по спец. 3.03 «Физическая культура» / под ред. Б.А. Ашмарина. – М.: Просвещение, 1990. – С. 12–14.
– Режим доступа:
https://ksderbenceva.ucoz.ru/dokumenty/teorija_i_metodika_fiz_vospitanija.pdf
- 10 Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта. М.: Академия, 2017. - 496 с.
- 11 Матвеев Л.П. Теория и методика физического воспитания. М.: Спорт, 2021. - 520 с.
- 12 Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры. М., 2004. - 442 с.
- 13 Зеленский К.Г., Магомедов Р.Р., Федорова А.В. Формирование мотивации у учащихся среднего общего образования к занятиям физической культурой и спортом // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2023. № 4 (218). С. 118–122.
- 14 Типовая учебная программа по учебному предмету «Физическая культура» для 5–9 классов уровня основного среднего образования. 2022.
- 15 Мусабеков А. Инновационные подходы в обучении физической культуре // Вестник образования Казахстана. 2021. № 6 (22). С. 52–54.

BO’LAJAK O’QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA SUN’IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARINING O’RNI VA IMKONIYATLARI

Raxmonov Ismoiljon Alisher o’g’li
Namangan davlat pedagogika instituti doktorant.

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik ta’lim tizimiga ta’siri, bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi o’rni hamda ta’lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning afzalliklari va pedagogik istiqbollari yoritilgan.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, pedagogik ta’lim, bo’lajak o’qituvchi, raqamli kompetentlik, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на систему педагогического образования, их роль в развитии профессиональной компетентности будущих учителей, а также возможности совершенствования образовательного процесса. Также освещены преимущества и педагогические перспективы использования средств искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, педагогическое образование, будущий учитель, цифровая компетентность, инновационные технологии.

Abstract. The article analyzes the impact of artificial intelligence technologies on the pedagogical education system, their role in developing the professional competence of future teachers, and the possibilities for improving the educational process. The advantages and pedagogical prospects of using artificial intelligence tools are also highlighted.

Keywords: artificial intelligence, pedagogical education, future teacher, digital competence, innovative technologies.

So’nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimida tub o’zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt nafaqat o’quv materiallarini yaratish va tahlil qilish, balki ta’lim jarayonini individuallashtirish, o’quv faoliyatini monitoring qilish hamda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkonini bermogda.

Sun’iy intellekt texnologiyalari bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda bir qator pedagogik imkoniyatlarni mavjud:

– birinchidan, sun’iy intellekt vositalari talabalarining mustaqil ta’lim faoliyatini qo’llab-quvvatlaydi. Murakkab mavzularni tushuntirish, dars ishlanmalari yaratish, metodik tavsiyalar ishlab chiqish hamda o’quv materiallarini tayyorlashda samarali yordam beradi.

– ikkinchidan, bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishda sun’iy intellekt muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy pedagog nafaqat fan mazmunini, balki raqamli texnologiyalarni ham puxta egallashi zarur. Shu jihatdan ishlash ko’nikmalarini shakllantirish pedagogik ta’limning ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib bormogda.

– uchinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini shaxsga yo’naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Adaptiv ta’lim tizimlari talabaning individual ehtiyojlari va bilim darajasiga mos o’quv materiallarini taklif etib, ta’lim samaradorligini oshiradi.

– o’rtinchidan, sun’iy intellekt bo’lajak o’qituvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. AI tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va baholash jarayonida talabalar mustaqil xulosa chiqarish ko’nikmalarini egallaydilar.

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanishda akademik halollik, axborot xavfsizligi va pedagogik etika masalalariga ham alohida e’tibor qaratilishi zarur. Bo’lajak o’qituvchilar suniy intellekt vositalaridan oqilona va mas’uliyatli foydalanish madaniyatiga ega bo’lishlari lozim.

Sun’iy intellekt – insonning aqliy faoliyatiga xos bo’lgan o’rganish, tahlil qilish, muammolarni hal etish, qaror qabul qilish va muloqot qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali amalga oshirishga qaratilgan texnologiyalar majmuasidir. Zamonaviy sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, ulardagi qonuniyatlarni aniqlash va olingan natijalar asosida prognozlar yaratish imkoniyatiga ega. Ta’lim sohasida sun’iy intellekt o’quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim natijalarini tahlil qilish, o’quv materiallarini yaratish hamda o’qituvchi faoliyatini qo’llab-quvvatlash vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Pedagogik ta’lim – ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga qodir bo’lgan pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qaratilgan uzluksiz ta’lim tizimidir. Pedagogik ta’limning asosiy maqsadi zamonaviy bilim, ko’nikma va kompetensiyalarga ega, innovatsion fikrlaydigan hamda ta’lim muammolarini samarali hal qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik ta’lim mazmuni sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari va innovatsion pedagogik yondashuvlar bilan boyib bormoqda.

Bo’lajak o’qituvchi – pedagogik ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan, kelgusida ta’lim-tarbiya faoliyatini amalga oshirishga tayyorlanayotgan shaxsdir. Zamonaviy bo’lajak o’qituvchi nafaqat o’z mutaxassisligi bo’yicha chuqur bilimga ega bo’lishi, balki ta’lim jarayonini tashkil etish, raqamli vositalardan foydalanish, innovatsion metodlarni qo’llash hamda o’quvchilar bilan samarali kommunikatsiya o’rnatish kompetensiyalarini ham egallashi zarur. Sun’iy intellekt davrida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga qo’yilayotgan talablar yanada kengaymoqda.

Raqamli kompetentlik – axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli, samarali va xavfsiz foydalanish bo’yicha bilim, ko’nikma va malakalar majmuasidir. U axborotni izlash, tahlil qilish, saqlash, qayta ishlash, raqamli kontent yaratish, onlayn muloqot qilish hamda axborot xavfsizligini ta’minlash kabi komponentlarni o’z ichiga oladi. Bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetentligi zamonaviy ta’lim muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning muhim sharti hisoblanadi. Sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish ham aynan raqamli kompetentlikning rivojlanganlik darajasiga bog’liq.

Innovatsion texnologiyalar – ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yangi pedagogik, axborot va raqamli yechimlar tizimidir. Ular ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda o’qitish sifatini yaxshilashga qaratilgan. Innovatsion texnologiyalar tarkibiga masofaviy ta’lim platformalari, virtual va kengaytirilgan reallik, adaptiv ta’lim tizimlari, raqamli laboratoriyalar hamda sun’iy intellektga asoslangan vositalar kiradi. Mazkur texnologiyalar bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo’ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalari pedagogik ta’lim tizimining transformatsiyalashuviga kuchli ta’sir ko’rsatib, bo’lajak o’qituvchilarni

tayyorlash jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Sun’iy intellekt vositalari ta’lim mazmunini individuallashtirish, o’quv jarayonini samarali tashkil etish, ta’lim natijalarini monitoring qilish hamda talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini qo’llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetentligi, tanqidiy va kreativ fikrlashi, axborot bilan ishlash madaniyati hamda kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, generativ sun’iy intellekt vositalarining pedagogik faoliyatga integratsiyalashuvi bo’lajak pedagoglarni zamonaviy ta’lim muhitida samarali faoliyat yuritishga tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

Shu sababli pedagogik oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga oid bilim, ko’nikma va malakalarni o’quv dasturlariga tizimli ravishda kiritish, bo’lajak o’qituvchilarning AI savodxonligini rivojlantirish hamda sun’iy intellektdan foydalanishning etik va huquqiy jihatlariga oid kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PQ-358-son qarori, 2024-yil 14-oktabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.
3. Murodova M.M. Sun’iy intellekt vositalarining ta’lim jarayonidagi afzalliklari // Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – № 2. – B. 45–49.
4. Qosimova M.A. Sun’iy intellekt orqali xorijiy til o’qitish samaradorligini oshirish // Foreign Languages in Uzbekistan. – 2024. – № 1. – B. 118–124.
5. Azizova Q.M. Pedagogik mahorat markazlari tinglovchilarida sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida kreativ g’oyalarni rivojlantirish // Sun’iy intellekt va o’qitishning zamonaviy an’analari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Andijon, 2025. – B. 27–30.

COMPETENCE-ALIGNED CONTENT DESIGN FOR THE ELECTRICIAN
PROFESSION: AN ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL MODEL WITH A TWO-
CIRCUIT ASSESSMENT SYSTEM

Bakhodirjon S. Nuridinov ¹

Hasan Yo. Kalanov ²

¹ Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Senior Prosecutor of the
Educational and Methodological Department, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor

² Institute for the Development of Professional Education, Tashkent, Uzbekistan,
Independent Researcher

E-mail: x.qalanov@edu.uz

Abstract. Mismatches between the competences formed in technical and vocational education and those required at the workplace remain a structural obstacle to workforce development, and the obstacle is sharpest for high-risk manual trades whose occupational standards are still being elaborated. This thesis presents an organizational-pedagogical model that aligns the content of training for the profession 30710502 “Electrician” with authentic labour functions and qualification requirements. Constructed through a design-based logic, the model couples eight functional blocks, five auditable implementation conditions, four integrated teaching methods, and a two-circuit assessment system that appraises programme quality and learner readiness on separate registers. A monitoring-corrective feedback loop converts the architecture from a static curriculum into a self-correcting system. The work contributes a transferable, standard-anchored content-design template for technical professions and a methodological basis for raising the quality of electrician training; empirical validation is identified as the next stage.

Keywords: vocational education; competence-based training; electrician profession; organizational-pedagogical model; descriptor–competence matrix; two-circuit assessment; reflective and simulation-based learning.

Introduction. The relevance of the problem addressed here follows from a simple asymmetry: a vocational system is judged by the labour market, yet it is governed by curricula that are written and then left largely unchanged. When the tasks performed on the job evolve faster than the documents that prescribe training, graduates accumulate credentials that employers discount, and the cost of re-training is displaced onto enterprises. This asymmetry is especially consequential in transition economies that are simultaneously rebuilding their qualifications systems. In Uzbekistan, where a national qualifications framework is being reconstructed and occupational standards for many manual trades have yet to be drafted, the alignment of training content with labour functions has become both a pedagogical and a policy priority within the country’s development strategies.

The problem acquires a particular severity in the electrician’s trade. Here content cannot be reduced to a catalogue of topics, because the work demands that knowledge, manual operation, diagnostic judgement, and safety discipline be developed and certified together, under conditions in which error may be not merely inefficient but dangerous. The significance of solving this problem is therefore twofold — it concerns the employability of graduates and the physical safety of practice. Accordingly, the aim of this study is to design

an organizational-pedagogical model capable of aligning the content of electrician training with labour functions and qualification requirements, and of sustaining that alignment over time through an explicit assessment and feedback mechanism.

Object, subject and methods. The *object* of the research is the process by which the content of vocational education for the electrician profession is designed and organised. The *subject* is the set of organizational-pedagogical conditions, teaching methods, and assessment mechanisms through which that content is brought into correspondence with labour functions and qualification descriptors. Methodologically the study follows a design-based research strategy: rather than testing a ready intervention, it constructs and justifies a pedagogical artefact. Four operations were combined — analysis and decomposition of professional standards and the legal-regulatory base into discrete labour functions; competence mapping, in which functions are rendered as measurable descriptors and cross-referenced with curriculum elements, practical tasks and assessment tools through a descriptor–competence matrix; pedagogical synthesis of the model’s architecture and methods; and the design of an assessment apparatus, including an error taxonomy with a safety-based critical-error rule. The validity claimed at this stage is design validity — internal coherence, traceability to standards, and feasibility — while empirical effectiveness is reserved for a subsequent phase.

Scientific analysis and results

The principal result is an eight-block architecture that holds the normative, design, process, and outcome dimensions of content within a single regulated system (Figure 1). The foundation layer imports external legitimacy from standards and converts it into measurable targets; the design layer is where the descriptor–competence matrix performs its alignment work; the process layer enacts content as authentic professional activity; and the outcome layer certifies attainment. The decisive feature is the eighth, monitoring-corrective block, whose feedback path obliges any misalignment surfaced in assessment or employer feedback to re-enter design rather than accumulate as drift. It is this control loop, and not the inventory of blocks, that distinguishes the model from a conventional curriculum document.

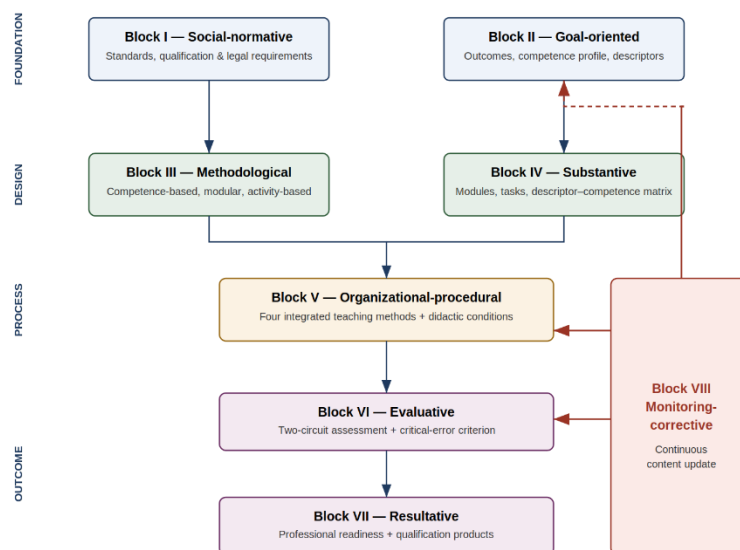

Figure 1. Eight-block architecture of the organizational-pedagogical model, grouped into four layers and closed by a monitoring-corrective feedback loop.

The process layer is realised through four integrated methods, configured to the labour functions of the trade rather than offered as novelties. A project-constructive method moves the learner from reproducing a given algorithm to planning the work; a situational-diagnostic method develops fault analysis and evidence-based decision-making; a simulation-practical method allows hazardous or rare operations to be rehearsed safely; and a reflective-corrective method, grounded in the experiential learning cycle, requires learners to analyse their own performance and plan correction. Each method terminates in a documented artefact that serves at once as a learning activity and as assessment evidence, dissolving the usual boundary between teaching and examination. Sequenced cumulatively, the four methods drive the learner along an ascending trajectory of readiness — reproductive, productive, partially exploratory, and adaptive-creative — defined by growing autonomy and task complexity rather than by accumulated marks.

Assessment in the model is deliberately bifurcated, and this two-circuit logic constitutes the study’s second core result (Table 1). The first circuit appraises the quality of the educational content against expert criteria; the second appraises the learner’s readiness across four competence dimensions. Keeping the two on independent registers prevents a weak programme from being concealed behind lenient grading and supplies the monitoring-corrective block with two clean evidentiary streams. The assessment is completed by an error taxonomy in which safety violations are treated categorically: regardless of the quality of the surrounding work, a safety-related error is designated a critical error and mandates re-performance after a corrective exercise — encoding the professional principle that, in electrical work, an otherwise competent performance containing a safety breach is a failed performance.

Table 1. *Structure of the two-circuit assessment system.*

Circuit	Object of appraisal	Criteria / dimensions	Use of results
Circuit 1	Quality of educational content (expert evaluation)	Normative compliance; professional relevance; structural coherence; feasibility; assessment validity; adaptability	Programme improvement
Circuit 2	Learner professional readiness (competence assessment)	Motivational-value; cognitive; practical-operational; reflective-adaptive — resolving into four readiness levels	Validation of individual competence

The author’s scientific approach

The conceptual contribution advanced here can be stated as three propositions. First, alignment is not a property that a syllabus possesses once it is well written; it is a condition that must be continuously regenerated, and is therefore best secured by a control loop in which the descriptor–competence matrix renders misalignment visible at the level of individual descriptors, tasks, and instruments. Second, the appraisal of programme quality and the certification of learner readiness are distinct epistemic objects and should be measured separately, since conflating them allows each to mask deficiencies in the other.

Third, in a high-risk trade safety must enter the assessment logic as a categorical criterion rather than as one weighted factor among many. Taken together, these propositions reframe content design in vocational education from the drafting of a document to the engineering of a self-correcting system.

Conclusion. The study yields three principal scientific results: an eight-block organizational-pedagogical model that unifies the design, enactment, assessment, and renewal of training content; a two-circuit assessment system that separates programme quality from learner readiness and feeds a monitoring-corrective loop; and an error taxonomy with a critical-error rule that embeds safety judgement directly into certification. Their practical significance lies in providing institutions with a concrete, standard-anchored template — organised around the descriptor–competence matrix — for converting occupational standards into teachable and assessable content, and in offering policymakers a mechanism that links the elaboration of trade standards to their pedagogical realisation. Because the architecture is designed to be trade-agnostic, it is in principle transferable to other technical professions facing the same alignment problem.

Future research will proceed from design to evidence. The immediate priorities are the empirical piloting of the model with learner cohorts and employer panels, the establishment of the reliability and validity of the two assessment circuits, and an examination of the architecture’s transferability to adjacent technical trades. Pursuing these steps would convert a coherent design into evidenced practice and contribute, in a concrete and transferable way, to the quality of technical-workforce preparation prioritised in national development strategy.

Selected references

Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). Maidenhead: Open University Press.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner*. New York: Basic Books.

Spencer, L. M., & Spencer, S. M. (1993). *Competence at work*. New York: John Wiley & Sons.

European Commission. (2008). *The European Qualifications Framework for Lifelong Learning*. Luxembourg: Publications Office of the EU.

Asian Development Bank. (2023). *Skills development in Uzbekistan: A sector assessment*. Manila: ADB.

ADABIYOT DARSLARIDA LOYIHA METODIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi

NamDPI O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Email: abdujabborovanilufar1214@gmail.com Tel: +998952430398

Annotatsiya: Maqolada adabiyot darslarida loyiha metodidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari va uning samaradorligini tasdiqlovchi xalqaro va milliy ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilingan. Loyiha metodining pedagogik mohiyati, uning adabiyot fani bilan ichki uyg'unligi, hamda Kingston, Frontiers in Education va boshqa tadqiqotchilarning meta-tahlil natijalariga asoslangan holda metodning o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish va ijodiy kompetentlikni rivojlantirishdagi roli ochib berilgan. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: loyiha metodi, adabiyot o'qitish, mustaqil faoliyat, tanqidiy fikrlash, ijodiy kompetentlik, badiiy tahlil, pedagogik nazariya, meta-tahlil, hamkorlikda o'qitish, adabiy ta'lim.

Аннотация: В статье анализируются теоретико-методологические основы использования метода проектов на уроках литературы, а также результаты международных и национальных научных исследований, подтверждающих его эффективность. На основе метаанализов Kingston, Frontiers in Education и других исследователей раскрывается роль метода проектов в развитии критического мышления, самостоятельного исследования и творческой компетентности учащихся. На основе анализа существующей научной литературы разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: метод проектов, преподавание литературы, самостоятельная деятельность, критическое мышление, творческая компетентность, художественный анализ, педагогическая теория, метаанализ, обучение в сотрудничестве, литературное образование.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations of using the project method in literature classes, as well as the results of international and national scientific studies confirming its effectiveness. Based on meta-analyses by Kingston, Frontiers in Education, and other researchers, the role of the project method in developing students' critical thinking, independent research, and creative competence is revealed. Practical recommendations are developed based on an analysis of existing scientific literature.

Keywords: project method, literature teaching, independent activity, critical thinking, creative competence, literary analysis, pedagogical theory, meta-analysis, collaborative learning, literary education.

Kirish. Hozirgi zamon ta'lim paradigmasi o'quvchini bilim qabul qiluvchidan bilim yaratuvchiga aylantirishni talab qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida o'quvchilarning mustaqil ijodiy va tadqiqiy faoliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu talabni adabiyot o'qitish metodikasida ro'yobga chiqarishning eng samarali yo'llaridan biri loyiha metodidir.

Mavzuning dolzarbligi: jahon pedagogikasida loyiha metodi (Project-Based Learning, PBL/PjBL) bo'yicha keng ilmiy baza shakllangan bo'lsa-da, bu natijalarning o'zbek adabiyot o'qitish metodikasi nuqtai nazaridan tizimli tahlili hali yetarli emas. Aynan shu bo'shliq mazkur tadqiqotning maqsadini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi: loyiha metodining pedagogik mohiyatini, uning xalqaro ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan samaradorligini va adabiyot fani bilan nazariy uyg'unligini tahlil qilish hamda shu asosda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: loyiha metodining pedagogik-falsafiy ildizlarini o'rganish; metodning samaradorligi bo'yicha mavjud xalqaro meta-tahlil va tizimli sharhlar natijalarini umumlashtirish; loyiha metodi va adabiyot fanining ichki uyg'unligini nazariy asoslash; metodni adabiyot darslarida qo'llashning ilmiy tamoyillarini belgilas

Loyiha metodi amerikalik faylasuf va pedagog J. Dyuning tajribaviy ta'lim (experiential education) falsafasidan kelib chiqadi. Dyui ta'kidlaganidek, “bilim o'quvchiga tashqaridan tayyor holda berilmaydi, balki uning real faoliyati va tajribasi jarayonida shakllanadi”. Bu g'oya keyinchalik uning shogirdi U. Kilpatrik tomonidan “loyiha metodi” nomi bilan tizimlashtirildi va aniq pedagogik bosqichlarga ega ta'lim texnologiyasiga aylandi.

Loyiha metodining falsafiy negizi konstruktivizm nazariyasiga borib taqaladi: bilim o'quvchi tomonidan faol ravishda “quriladi”, passiv qabul qilinmaydi. Bu qarash zamonaviy pedagogikada keng tarqalgan bo'lib, o'quvchi shaxsini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi.

Loyiha metodining (xorijiy adabiyotlarda “Project-Based Learning” - PBL yoki “Project-based Learning”- PjBL deb yuritiladi) ta'lim samaradorligiga ta'siri so'nggi o'n yillikda bir qancha yirik ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Kingston tomonidan o'tkazilgan keng qamrovli meta-tahlil natijalariga ko'ra, loyiha metodi o'quvchilarning o'quv yutuqlarini oshirib, ijtimoiy fanlar, tabiiy fanlar, matematika va savodxonlik sohalarida an'anaviy o'qitishga nisbatan ko'pincha samaraliroq natija beradi.

Project-based learning bo'yicha tizimli sharh va meta-tahlil ishi shuni ko'rsatadiki, ushbu metod o'quvchilarda muammoni aniqlash va hal etish, qaror qabul qilish, ijtimoiy hamkorlik, ijodiy fikrlash, risk olish, vaqtni boshqarish kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantiradi. Loyiha asosidagi ta'lim jarayonida o'quvchilar o'z-o'zini baholash faoliyatiga jalb etiladi, bu esa ularning o'z-o'zini refleksiya qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotda loyiha metodining samaradorligi borasida bir xil bo'lmagan natijalar ham qayd etilgan. Xususan, loyiha asosidagi ta'limni boshqa o'qitish strategiyalari bilan qiyoslagan tadqiqotlarda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha statistik jihatdan ahamiyatli farq topilmagan holatlar ham uchraydi. Bu esa metodning samaradorligi ko'p jihatdan uni qo'llash sifati, vaqt resursi va o'qituvchi tayyorgarligiga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Gumanitar va ijodiy fanlar bo'yicha o'tkazilgan empirik tadqiqotlar ham diqqatga sazovor. Xususan, oliy ta'lim muassasasi talabalari ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda loyiha asosidagi ta'lim (PBL) va raqamli texnologiyalarning didaktik integratsiyasi kabi konstruktivistik yondashuvlar talabalarning originallik, tasavvur, ijodiy fikrlash va o'zini ifoda etish kompetensiyalarining sezilarli darajada o'sishiga olib kelgani aniqlangan. Garchi bu tadqiqot tasviriy san'at sohasida o'tkazilgan bo'lsa-da, uning natijalari - ijodiy-gumanitar fanlarda loyiha metodining tafakkur va ijodiy ifoda ko'nikmalariga ta'siri - adabiyot fani uchun ham nazariy ahamiyatga ega, chunki ikki soha ham o'quvchining badiiy-estetik ijodkorligiga tayanadi.

Adabiyot fanining tabiati boshqa o’quv fanlaridan farqli ravishda, faqat bilim emas, balki ko’ngil tarbiyasi va estetik kamolotga ham xizmat qiladi. B. To’xliyev ta’kidlaganidek, adabiyot fanining o’ziga xosligi shundaki, unda boshqa fanlar bilan alohida bog’lanish zaruri yo’q - bu bog’lanish fanning tabiatiga singdirilgan, chunki inson ko’pqirrali olamda yashaydi va o’zaro aloqadorlikdagina mavjuddir.

Aynan shu xususiyat loyiha metodini adabiyotga tatbiq etishning nazariy asosini tashkil etadi. Loyiha metodi o’z mohiyatiga ko’ra fanlararo integratsiyaga, ko’p qirrali faoliyatga asoslangan bo’lgani uchun, u adabiyot fanining tabiati bilan organik bog’liqdir. Q. Yo’ldoshev adabiy ta’limning maqsadini shunday izohlaydi: “Tayyor tushunchalar berish emas, balki o’quvchilarning o’zlarida ma’naviy qarashlar va estetik did qaror toptirishga erishish”. Loyiha metodida ham natija - tayyor bilim emas, balki o’quvchining o’z mehnati bilan yaratgan mahsuloti va shu jarayonda shakllangan shaxsiy qarashlari.

Pedagogika ilmida loyiha metodini tasniflashning bir necha mezonlari mavjud: faoliyat xarakteriga ko’ra tadqiqiy, ijodiy, amaliy-yo’naltirilgan, axborot loyihalari; ishtirokchilar soniga ko’ra individual, juftlik, guruh; davomiylikiga ko’ra qisqa muddatli, o’rta muddatli, uzoq muddatli. Bu umumpedagogik tasnif adabiyot fani kontekstida qayta ko’rib chiqilganda, uning o’ziga xos shakllari ajratiladi: tadqiqiy loyiha badiiy asarning ilmiy-nazariy muammosini mustaqil o’rganish, ijodiy loyiha badiiy ijod jarayoniga jalb etish, axborot-taqdimot loyihasi yozuvchi va davr haqida bilim tizimlashtirish va qiyosiy loyiha turli asar, muallif yoki adabiy davrlarni tahliliy taqqoslash.

M. Mirqosimova ta’kidlaganidek, badiiy tahlil malakasini shakllantirishda o’quvchining mustaqil qiyosiy fikrlash qobiliyati alohida ahamiyatga ega, bu esa qiyosiy loyiha shaklining nazariy zaruriyatini ko’rsatadi.

Loyiha metodi qo’llanilganda o’qituvchining pedagogik roli tubdan o’zgaradi. An’anaviy “bilim uzatuvchi” o’rnini “jarayon boshqaruvchisi”, “maslahatchi” va “hamkasb” roli egallaydi. M. Mirqosimovanning ta’kidlashicha, o’qituvchi o’quvchilarning mustaqil ijodiy izlanishlari yo’nalishidan doimo xabardor bo’lib, zarur maslahatlar berishi va ularning faoliyatini yo’naltirishi lozim.

Xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan muammolardan kelib chiqib, loyiha metodini adabiyot darslarida qo’llashning beshta tamoyili belgilandi: maqsadga muvofiqlik (loyiha mavzusi adabiy ta’limning bosh maqsadiga xizmat qilishi), uyg’unlik (an’anaviy usullarni inkor etmasdan boyitish), faollik (o’quvchining faol ijodkor sifatida ishtiroki), differentsiatsiya (har bir o’quvchining individual qobiliyatiga moslashtirish) va metodik tayyorgarlik (o’qituvchining loyiha boshqarish ko’nikmalariga ega bo’lishi, chunki tadqiqotlar buning natijaga sezilarli ta’sir qilishini ko’rsatadi).

Xulosa. O’tkazilgan nazariy tahlil va xalqaro ilmiy manbalarni umumlashtirish shuni ko’rsatadiki, loyiha metodi ko’pchilik holatlarda an’anaviy o’qitish usullariga nisbatan yuqori pedagogik samaraga ega, ayniqsa o’quvchilarning XXI asr ko’nikmalari - tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodiy ifoda va o’z-o’zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda metodning samaradorligi shartsiz emasligi, balki uni qo’llash sifati va kontekstga bog’liqligi ham qayd etilgan, bu esa metodni mexanik tarzda emas, ilmiy asoslangan tamoyillar bilan tatbiq etish zarurligini ko’rsatadi.

Loyiha metodining nazariy tahlili shuni ko’rsatadiki, uning samarali qo’llanilishi uchun adabiyot fanining o’ziga xos tabiati – ko’ngil tarbiyasi, estetik kamolot va fanlararo integratsiya xususiyatlari hisobga olinishi shart. Faqat shu nazariy asosga tayangan holda

loyiha metodi adabiyot darsining mazmunini boyituvchi, shaklan emas, mohiyatan samarali vositaga aylanadi.

O‘zbek adabiyot o‘qitish amaliyotida loyiha metodining samaradorligini o‘rganuvchi mahalliy empirik tadqiqotlarni ko‘paytirish; turli adabiy janrlar (epik, lirik, dramatik) uchun loyiha metodining ixtisoslashtirilgan modelini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. — Toshkent: Shafolat nur fayz, 2020.
3. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
4. Matchonov S., Matyoqubova T. Adabiyot o‘qitishdagi zamonaviy yondashuvlar // Ilm va ta’lim. - 2019. - №3.
5. Mirzayeva Z., Jalilov K. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi: Fan dasturi. — Toshkent: TDO‘TAU, 2018.
6. Talabalarning ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda tasviriy san’at fanlarining o‘rni va zamonaviy o‘qitish metodlari // ResearchGate, 2025. – Available at: researchgate.net/publication/395457229.
7. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. – 256 b.
8. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 192 b.
9. Mirqosimova M. O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 148 b.

FROM REACTIVE MONITORING TO PREDICTIVE GOVERNANCE: A DATA-
DRIVEN EARLY-WARNING MODEL FOR MANAGING STUDENT INTERNSHIP
RISK IN HIGHER EDUCATION

Akbarov Behzodbek Saybjon ugli

Chief Specialist of the Office of the Vocational Education Agency under the Ministry of
Higher Education, Science and Innovation e-mail: bek.akbarov1992@gmail.com | ORCID:
0009-0002-0751-332X

Zafarova Sariya Rustamovna

Bachelor's degree graduate of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

Abstract. Although the digitalization of internship management in higher education has advanced considerably, most existing systems remain reactive: they record what has already happened rather than anticipate where the process is likely to fail. This study reframes internship governance as a predictive task and proposes a four-layer early-warning model that converts routinely collected supervision data into forward-looking risk signals. Drawing on a conceptual-analytical methodology combined with expert appraisal, the model integrates a data layer, a feature layer, a machine-learning risk-scoring layer, and a tiered action layer that triggers graduated mentor responses. Comparative expert assessment indicates that a predictive configuration substantially outperforms the conventional reactive approach in the timeliness of risk detection, the prevention of internship dropout, and the objectivity of assessment. The findings suggest that shifting the locus of management from documentation toward anticipation can measurably improve both the continuity and the quality of professional practice. The proposed model offers a transferable framework for higher education institutions seeking to embed analytics-based decision-making into internship policy.

Keywords: internship governance, predictive analytics, early-warning system, risk scoring, machine learning, higher education, mentoring, professional practice.

1. Introduction. Professional internships occupy a pivotal position in higher education because they are the point at which abstract academic knowledge is tested against the demands of real work. The quality of this experience shapes graduate employability more directly than almost any other component of the curriculum. In recent years a substantial body of practice in Uzbekistan and elsewhere has been devoted to digitalizing the internship cycle, moving paper-based diaries, supervisor reports and evaluation forms onto unified electronic platforms. These efforts have improved transparency and reduced clerical error, yet they have left one structural limitation largely untouched.

The limitation is temporal. Existing digital systems are, in essence, archival: they capture the state of an internship after each event has occurred and present it for inspection. A late submission, a missed mentoring session or a collapse in employer engagement is visible only once it has already become a fact. By the time a supervisor reviews the accumulated record, the window in which a corrective intervention could have changed the outcome has frequently closed. Management thus remains reactive, intervening at the point of failure rather than ahead of it.

This paper argues that the next meaningful advance in internship management is not further digitalization of the same records but a change in their temporal orientation — from description toward anticipation. The central proposition is that the data already generated

by routine supervision contain weak but detectable signals of emerging difficulty, and that these signals can be combined into a forward-looking risk indicator before underperformance or dropout materializes. The objective of the study is therefore to design and justify a predictive early-warning model that transforms internship governance from a reactive into an anticipatory practice, and to assess, through expert appraisal, whether such a model offers a demonstrable advantage over the prevailing approach.

2. Literature Review. Research on internship management has traditionally clustered around three concerns: the organizational and legal framework that regulates placement, the mechanisms that secure continuity across the preparatory, in-progress and concluding phases, and the digital tools that support monitoring and assessment. Studies in the first stream emphasize clear placement policies, defined supervisory responsibilities and compliance with labour and safety regulation as preconditions for a sound experience. Work in the second stream demonstrates that fragmentation between phases — where planning, supervision and evaluation are handled by separate actors without an integrating logic — is among the most persistent causes of weak outcomes.

The third and most recent stream concerns digitalization. Comparative analyses of dual-education and work-integrated-learning systems in Germany, the United States, Canada and France consistently associate effective practice with real-time monitoring, structured mentoring and tight university–employer coupling. Within this literature, however, the analytical role assigned to the resulting data is almost always descriptive. Electronic diaries, interim reports and key performance indicators are treated as instruments of record and accountability, not as inputs to prediction. The possibility that accumulated supervision data might be modelled to forecast individual risk has received comparatively little systematic attention in the higher-education internship context, even though analogous early-warning systems are now well established in the wider field of learning analytics, where behavioural and engagement signals are routinely used to identify students at risk of academic failure.

This juxtaposition exposes a clear gap. The learning-analytics tradition has matured a predictive methodology but has applied it chiefly to coursework rather than to workplace-based learning; the internship-management tradition has matured a rich understanding of process but has stopped short of predictive modelling. The present study positions itself at the intersection of these two bodies of work, transferring the anticipatory logic of learning analytics into the specific governance context of professional internships.

3. Research Methodology. The study adopts a conceptual-analytical design supplemented by structured expert appraisal, an approach appropriate where the aim is to construct and validate a governance model rather than to estimate population parameters. The work proceeded in three stages. First, the prevailing reactive practice was decomposed analytically to isolate the specific points at which information about an emerging problem exists but is not acted upon in time. Second, a predictive model was synthesized to address those points, organized as four interacting layers. Third, the model was submitted to experienced internship supervisors, faculty coordinators and enterprise mentors, who rated the comparative effectiveness of the reactive and predictive configurations against a set of governance criteria.

Three complementary methods underpinned this process. Systemic analysis was used to treat the internship as a single managed system whose phases are interdependent rather than discrete. Comparative analysis contrasted the informational behaviour of the reactive

and predictive models, making explicit what each does with the same underlying data. Expert appraisal, conducted through semi-structured evaluation, provided a defensible basis for judging the model's plausibility and practical value in the absence of a full longitudinal deployment. The reliability of the conclusions rests on the convergence of these three perspectives and on the grounding of the model in documented features of existing supervision data.

4. The Proposed Predictive Early-Warning Model. The model reorganizes internship governance around a single question: which students are drifting toward an unsatisfactory outcome, and how early can that drift be detected? To answer it, the model is structured as four interacting layers, each transforming the output of the preceding one. The overall architecture is presented in Figure 1.

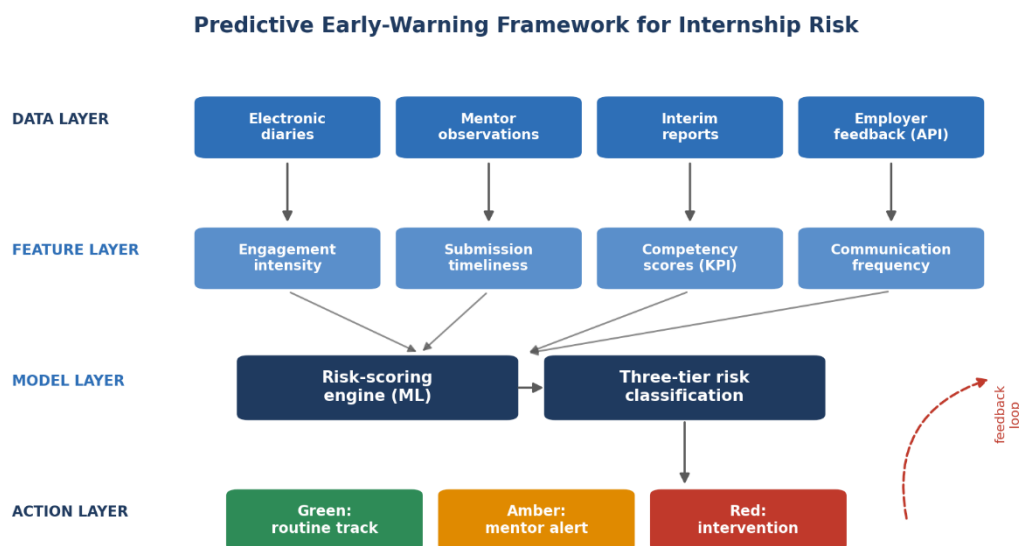

Figure 1. Conceptual framework of the four-layer predictive early-warning model, showing the transformation of raw supervision data into graduated mentor action.

As Figure 1 indicates, the data layer assembles the signals that supervision already produces — electronic diary entries, mentor observations, interim reports and employer feedback received through application programming interfaces. The feature layer converts these raw records into measurable behavioural indicators such as engagement intensity, submission timeliness, competency attainment and communication frequency. The model layer applies a risk-scoring engine that weights and combines these indicators into a single composite score and assigns each student to one of three risk tiers. The action layer then translates that classification into proportionate responses, ranging from routine tracking for low-risk cases to active intervention for high-risk ones, with the outcomes of those responses fed back to recalibrate the scoring engine.

The relationship between the conventional and proposed approaches is summarized in Table 1, which contrasts how each handles the same internship process.

Table 1. Comparison of the reactive and predictive internship-governance paradigms.

Dimension	Reactive (traditional) model	Predictive (proposed) model
Temporal stance	Records events after they occur	Anticipates risk before it materializes
Use of data	Documentation and accountability	Input to forecasting and decision support
Trigger for action	Manifest failure or complaint	Threshold crossing in composite risk score
Mentor role	Corrective, after the fact	Preventive, ahead of the fact
Assessment basis	Largely subjective end review	Continuous, indicator-based scoring
Primary outcome	Late remediation	Early, graduated intervention

Table 1 makes explicit that the two paradigms are not distinguished by the data they collect, which may be identical, but by what they do with it. The reactive model exhausts its analytical ambition at the moment of recording; the predictive model treats each record as evidence about a future state. This distinction is the conceptual core of the contribution and underlies every subsequent design choice.

Operationalizing the model requires a technical infrastructure capable of ingesting heterogeneous data in near real time and routing risk signals to the appropriate actors. Figure 2 sets out this data-flow architecture.

Data-Flow Architecture of the Early-Warning System

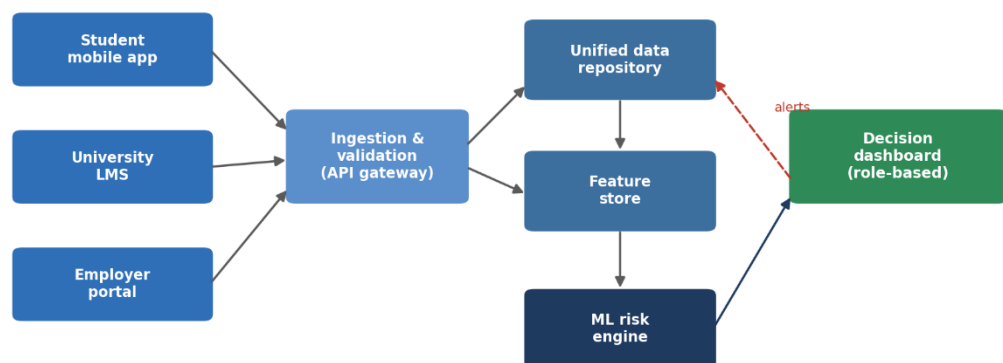

Figure 2. Data-flow architecture, tracing the movement of information from source systems through ingestion and modelling to a role-based decision dashboard, with an alert channel returning to the source environments.

Figure 2 shows three categories of source — the student mobile application, the university learning-management system and the employer portal — feeding an ingestion-and-validation gateway. Validated data populate a unified repository and a derived feature store, from which the risk engine computes scores. Results surface on a role-based dashboard that presents each stakeholder with the view relevant to their responsibilities, while an alert channel returns time-critical warnings to the originating environments. The architecture deliberately separates raw storage from the feature store so that the indicators driving prediction are versioned, auditable and reproducible — a requirement for any system whose outputs influence consequential decisions about students.

The behavioural indicators that compose the risk score are detailed in Table 2, which specifies their data source and the rationale for their inclusion.

Table 2. Behavioural risk indicators, their sources and predictive rationale.

Indicator	Data source	Predictive rationale
Engagement intensity	Electronic diary activity	Declining activity often precedes disengagement and withdrawal
Submission timeliness	Report timestamps	Accumulating delays signal weakening commitment or workload distress
Competency attainment	Mentor-scored KPIs	Stagnant competency growth indicates ineffective placement learning
Communication frequency	Platform messaging logs	Reduced contact with mentors correlates with isolation and drift
Employer feedback valence	API from employer portal	Negative or absent feedback flags a deteriorating placement fit

Table 2 demonstrates that none of the proposed indicators requires data collection beyond what a digitalized internship already generates. The novelty lies in interpretation rather than instrumentation: each indicator is reframed from a record of compliance into a leading signal of risk. This economy of means is a deliberate design principle, since it allows the model to be layered onto existing platforms without imposing additional reporting burden on students or mentors.

The diagnostic value of the composite score is best appreciated dynamically. Figure 3 illustrates how the score evolves across the weeks of an internship for three representative cohorts.

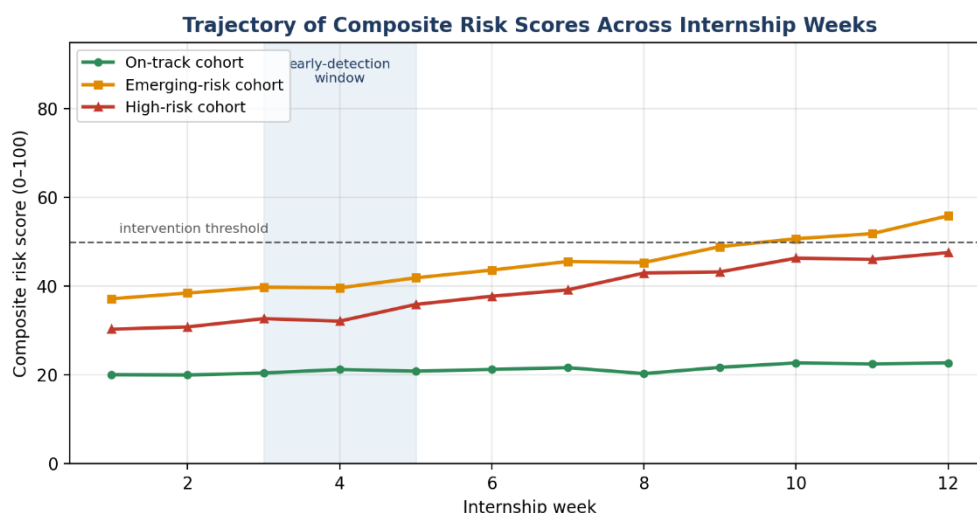

Figure 3. Trajectory of composite risk scores across internship weeks for on-track, emerging-risk and high-risk cohorts, with the early-detection window and intervention threshold marked.

The pattern in Figure 3 is instructive. The on-track cohort remains low and stable throughout. The two problematic cohorts, by contrast, begin to diverge upward as early as the third to fifth week — the shaded early-detection window — long before either crosses the intervention threshold. It is precisely this lead time that the reactive model forfeits: by waiting for the threshold to be breached, or for an end-of-placement review, it discards several weeks during which a low-cost mentoring adjustment could have altered the trajectory. The predictive model's advantage is therefore not merely that it detects risk, but that it detects it while remediation is still inexpensive and effective.

5. Results and Discussion

The expert appraisal assessed the two paradigms against five governance criteria. The aggregated ratings, expressed as effectiveness percentages, are reported in Table 3 and visualized in Figure 4.

Table 3. Expert-rated effectiveness of the reactive and predictive models across five governance criteria (%).

Governance criterion	Reactive model	Predictive model
Timeliness of risk detection	28	81
Capacity for timely intervention	34	78
Prevention of internship dropout	41	73
Efficiency of mentor workload	46	69
Objectivity of assessment	52	84

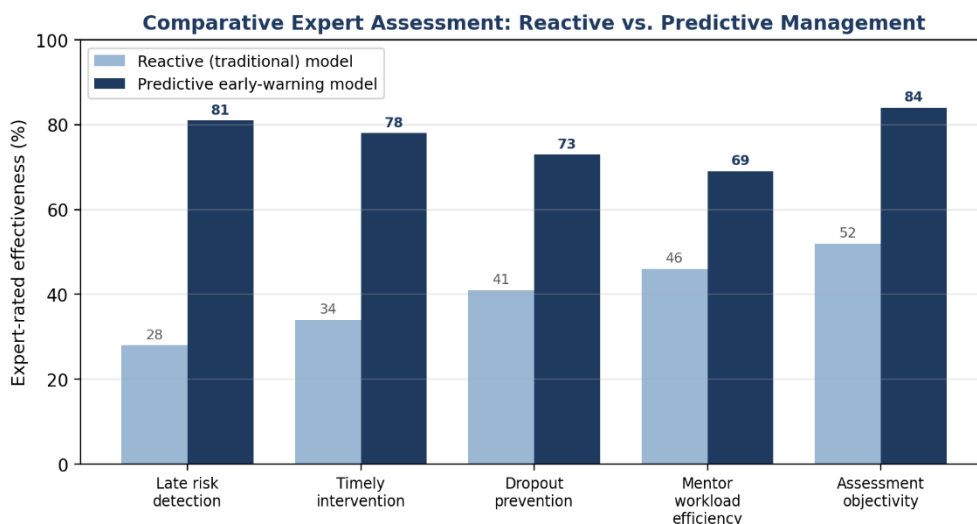

Figure 4. Comparative expert assessment of the reactive and predictive models across the five governance criteria.

Both Table 3 and Figure 4 point in the same direction. The predictive model is rated substantially higher on every criterion, but the margin is largest precisely where the reactive model is structurally weakest — the timeliness of detection, where the gap exceeds fifty percentage points. This is the expected signature of the temporal reorientation described in Section 4: the predictive model's principal gains accrue to the dimensions that depend on acting early. The narrower, though still clear, advantage in mentor-workload efficiency reflects a subtler benefit. By directing attention toward the minority of students who are actually drifting, the model spares supervisors the diffuse effort of monitoring everyone equally, concentrating their limited time where it changes outcomes.

These results should be read with appropriate caution. They derive from expert judgement rather than from a controlled longitudinal trial, and expert ratings, however experienced their source, are estimates of plausible rather than realized effect. The convergence of the ratings across independent evaluators nonetheless lends them weight, and they are consistent with the established performance of analogous early-warning systems in coursework-based learning analytics. The discussion also surfaces a genuine tension that any deployment must manage: predictive scoring concentrates considerable influence in an algorithm, and a poorly calibrated model could stigmatize students or entrench bias. The model addresses this partly through its feedback loop, which continuously recalibrates the engine against observed outcomes, and partly through the principle that the algorithm informs but does not replace mentor judgement — the action layer escalates human attention rather than automating consequential decisions.

Situated against the broader literature, the model advances the field in a specific way. It does not contest the value of digitalization, continuity or university–employer coupling established by prior work; it builds on them. What it adds is the missing analytical step that converts the data those advances produce into anticipatory insight. In doing so it brings the internship-management tradition into contact with the predictive methodology of learning analytics, a connection that, on the evidence assembled here, is both feasible and worth pursuing.

6. Conclusion and Recommendations. This study set out to reframe internship governance as a predictive rather than a reactive task. It proposed a four-layer early-warning model that turns routinely collected supervision data into forward-looking risk signals, and it showed, through structured expert appraisal, that this reorientation yields its largest benefits exactly where conventional practice is weakest: in detecting and acting on emerging risk before it hardens into failure. The central conclusion is that the value of internship data lies less in what they record than in what they can predict, and that realizing this value requires a shift in the temporal logic of management rather than the collection of new information.

Several recommendations follow for institutions wishing to adopt the approach. The model should be layered onto existing digital platforms rather than replacing them, exploiting data that are already gathered so as to avoid additional reporting burden. The risk-scoring engine should be introduced as decision support that escalates human attention, never as an automated arbiter of student outcomes, and it should be governed by a transparent, regularly recalibrated set of indicators. Mentor capacity should be redirected by the model toward the minority of genuinely at-risk students, and the feedback loop should be treated as integral rather than optional, since it is the mechanism by which the system stays accurate and fair over time. Future work should move beyond expert appraisal to a controlled longitudinal deployment capable of estimating realized effects on dropout and competency attainment, and should examine the ethical governance of predictive scoring in workplace-based learning, a question whose importance grows with the model's influence.

References

1. Akbarov, B. S. (2024). Organizational and legal basis of the processes of organizing and conducting continuous professional practice of students. *Proceedings of the International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, Toronto, 166–170.
2. Akbarov, B. S. (2024). Theoretical analysis of the management of the processes of organizing and conducting continuous professional practice of students. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 2(7), 1–4.
3. Akbarov, B. S. (2025). Digitalization of internship processes and ways of improving their management. *Tadqiqotlar*, 64(1), 311–314.
4. Astin, A. W. (1999). Student involvement: A developmental theory for higher education. *Journal of College Student Development*, 40(5), 518–529.
5. Deschaine, M. E., & Jankens, B. P. (2017). Creating successful and sustainable educational administrative internship experiences. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 7(1), 5–20.
6. Kroon, N., & Franco, M. (2022). Antecedents, processes and outcomes of an internship program: An employer's perspective. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 14(2), 556–574.
7. Narayanan, V. K., Olk, P. M., & Fukami, C. V. (2010). Determinants of internship effectiveness: An exploratory model. *Academy of Management Learning & Education*, 9(1), 61–80.
8. Nicho, M. et al. (2024). A strategic evaluation of educational continuity for accessibility during uncertainty in an educational practicum. *International Journal of Information and Communication Technology Education*, 20(1), 1–31.
9. OECD. (2019). *Education at a glance 2019: OECD indicators*. OECD Publishing.
10. Selznick, P. (1996). Institutionalism “old” and “new”. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270–277.

HINDISTON RESPUBLIKASINING ILM-FAN DIPLOMATIYASI VA TASHQI SIYOSIY TAMOYILLARINING O'ZBEKISTON UCHUN AHAMIYATI

To'raev O'tkir Xudoyberdiyevich

Innovatsion rivojlanish agentligi Murojaatlar bilan ishlash bo'yicha bosh mutaxassisi
turaevutkir@gmail.com <https://orcid.org/0009-0008-5927-2330>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hindiston Respublikasining Jawoharlal Nehru tomonidan shakllantirilgan ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillari — Panchsheel (Besh tamoyil), Nizolsiz harakat (Non-Aligned Movement), "Qo'shni birinchi" (Neighbourhood First), "Sharqqa yo'l" (Act East) va strategik avtonomiya — tahlil qilinadi hamda ushbu tajribaning O'zbekiston uchun ahamiyati o'rganiladi. Nehruning ilmiy infratuzilma — CSIR, TIFR, IIT — va ilm-fan diplomatiyasini tashqi siyosatning asosiy instrumentiga aylantirish tajribasi zamonaviy O'zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan amaliy modellar sifatida ko'rib chiqiladi. Metodologiyada adabiyotlar tahlili, solishtirma tahlil va siyosiy hujjatlar tahlili qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: ilm-fan diplomatiyasi; Panchsheel; Nizolsiz harakat; Act East; strategik avtonomiya; O'zbekiston; innovatsion rivojlanish

Abstract: This article analyses the science diplomacy and foreign policy principles of the Republic of India as formulated by Jawaharlal Nehru — Panchsheel, the Non-Aligned Movement, the Neighbourhood First Initiative, Act East Policy, and strategic autonomy — and examines their relevance and applicability to Uzbekistan's contemporary development agenda. Nehru's approach to building scientific infrastructure (CSIR, TIFR, IIT) and leveraging science diplomacy as a key foreign policy instrument is examined as a practical model for Uzbekistan's innovation-driven national strategy. The methodology includes literature review, comparative analysis, and policy document analysis.

Keywords: science diplomacy; Panchsheel; Non-Aligned Movement; Act East; strategic autonomy; Uzbekistan; innovation development

Аннотация: В данной статье анализируются принципы науко-дипломатии и внешней политики Республики Индия, сформулированные Джавахарлалом Неру, — Панчшила, Движение неприсоединения, политика «Соседство прежде всего», «Действуй на Восток» и стратегическая автономия, — а также исследуется их значение и применимость для Узбекистана. Подход Неру к созданию научной инфраструктуры (CSIR, TIFR, IIT) и использованию науко-дипломатии как ключевого инструмента внешней политики рассматривается как практическая модель для инновационной стратегии Узбекистана. Методология включает обзор литературы, сравнительный анализ и анализ политических документов.

Ключевые слова: наука-дипломатия; Панчшила; Движение неприсоединения; Act East; стратегическая автономия; Узбекистан; инновационное развитие

Kirish. Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida ilm-fan diplomatiyasi — davlatlarning ilmiy-texnik hamkorlik va innovatsion salohiyatini tashqi siyosatning samarali instrumenti sifatida qo'llashi — tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yo'nalishda Hindiston Respublikasining postkolonial tajribasi, xususan, Jawoharlal Nehru (1889–1964) boshchiligida shakllangan tizimli yondashuv, jahon siyosatshunosligida alohida o'rin tutadi.

Hindistonning mustaqillikka erishgan 1947-yildan boshlab Nehru ilm-fan va diplomatiyani o'zaro uzviy bog'liq jarayonlar sifatida ko'rib, ularni milliy taraqqiyotning asosi qilib belgiladi. U bir tomondan CSIR (Council of Scientific and Industrial Research), TIFR (Tata Institute for Fundamental Research) va IIT (Indian Institutes of Technology) kabi yirik ilmiy muassasalarni barpo etdi; ikkinchi tomondan esa Panchsheel, Nizolsiz harakat (NAM) va fan-madaniy almashinuv mexanizmlarini xalqaro hamkorlikning asosiy vositalariga aylantirdi.

O'zbekiston Respublikasi ham 1991-yildan boshlab mustaqil taraqqiyot yo'lida ilm-fan, ta'lim va innovatsiyani ustuvor yo'nalish sifatida belgilab, bu sohalarida xalqaro hamkorlikni kengaytirib kelmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan e'lon qilingan "Yangi O'zbekiston" strategiyasi va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot dasturlarida ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim o'rin egallaydi. Shu nuqtai nazardan, Hindistonning Nehru davridan boshlangan ilm-fan diplomatiyasi modeli O'zbekiston uchun qimmatli amaliy tajriba sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillarini tahlil qilish hamda ularning O'zbekiston uchun tatbiqiy ahamiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: Nehruning ilm-fan diplomatiyasi modeli qanday tarkibiy elementlardan iborat? Hindistonning tashqi siyosiy tamoyillari — Panchsheel, NAM, "Qo'shni birinchi", Act East va strategik avtonomiya — o'z amaliy samaradorligini qanday ko'rsatdi? Ushbu tajriba O'zbekistonning zamonaviy xalqaro hamkorlik strategiyasiga qanday tatbiq etilishi mumkin?

Metodologiya. Ushbu tadqiqot bir nechta o'zaro to'ldiruvchi uslublar asosida amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillariga oid manbalar — UNESCO rasmiy hujjatlari, Hindiston Tashqi Ishlar Vazirligi (MEA) siyosiy hujjatlari, Taylor & Francis, Springer va Elsevier nashrlarida chop etilgan ilmiy maqolalar, shuningdek, Nehru Memorial Museum & Library arxiv materiallari — keng qamrovda o'rganildi.

Ikkinchi bosqichda solishtirma tahlil metodi qo'llanildi: Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi tajribasi O'zbekistonning joriy innovatsion rivojlanish strategiyasi bilan qiyosiy tahlil qilindi. Xususan, Hindistondagi CSIR, TIFR va IIT tizimlarining tashkil etilish jarayoni O'zbekistondagi Innovatsion rivojlanish vazirligi, Texnoparklar va akademik institutlar faoliyati bilan taqqoslandi.

Uchinchi bosqichda Hindiston va O'zbekistondagi ilmiy siyosatga oid rasmiy hujjatlar tahlil qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmonlari va qarorlari, "Yangi O'zbekiston" strategiyasining ilm-fan va innovatsiyaga oid bo'limlari hamda xalqaro hamkorlik to'g'risidagi ikki tomonlama bitimlar asosiy manba sifatida foydalanildi. Tadqiqotda triangulyatsiya tamoyili qo'llanilgan bo'lib, bu natijalarning ishonchligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Natijalar. Ilmiy infratuzilma va Nehruning strategik qarorlari. Tadqiqot natijasida Nehruning ilm-fan siyosati uchta asosiy yo'nalishda amalga oshirilganligi aniqlandi. Birinchidan, muassasaviy infratuzilma yaratish: CSIR tarmog'ini kengaytirish orqali mamlakat bo'ylab 38 dan ortiq ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarini barpo etish, TIFR orqali fundamental tadqiqotlar uchun yetakchi markaz tashkil etish va IIT tizimini yo'lga qo'yib, yuqori malakali muhandis-olimlar tayyorlashni tizimli darajaga ko'tarish. Ikkinchidan, ilm-fan diplomatiyasini xalqaro maydonning asosiy instrumentiga aylantirish. Uchinchidan,

Hindistonning tashqi siyosiy tamoyillarini — Panchsheel va NAM — ilmiy-texnik hamkorlikning huquqiy va axloqiy platformasiga asoslash.

Tashqi siyosiy tamoyillar va ularning amaliy samarasi. Panchsheel (1954) — suverenitetni hurmat qilish, tajovuzkorlik qilmaslik, ichki ishlarga aralashmaslik, tenglik va tinchlikda hamkorlik tamoyillari — Hindistonning barcha davlatlar bilan, shu jumladan O'zbekiston bilan ham, munosabatlarda asosiy diplomatik platforma bo'lib xizmat qilmoqda. NAM 1961-yilda tashkil etilgan vaqtdan beri Hindistonga xalqaro maydonda mustaqil pozitsiyani saqlash va rivojlanayotgan mamlakatlar bilan hamkorlikni kengaytirish imkonini berdi. 2014-yilda e'lon qilingan Act East siyosati ASEAN davlatlari bilan savdo aylanmasini 40 foizdan ziyod oshirdi va mintaqaviy strategik hamkorlikni yangi sifat bosqichiga ko'tardi.

Hindiston-O'zbekiston hamkorligining mavjud ko'rinishlari. Tadqiqot O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi strategik sheriklik munosabatlari 2011-yildan beri doimiy rivojlanib kelayotganligini ko'rsatdi. Ikki mamlakat o'rtasida ilm-fan, ta'lim, farmatsevtika, axborot texnologiyalari va energetika sohalarida hamkorlik shartnomalari imzolangan. Hindistonning ITEC (Indian Technical and Economic Cooperation) dasturi doirasida yuz dan ortiq o'zbek mutaxassisi Hindistonda malaka oshirdi. Shuningdek, Hindistondagi IIT va boshqa yetakchi universitetlarda o'zbek talabalari ta'lim olish imkoniyati kengaytirildi.

O'zbekiston uchun amaliy model sifatida ilm-fan diplomatiyasi. Hindistonning tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilm-fan muassasalarini barpo etish va ularni tashqi siyosatning instrumentiga aylantirish davlatning xalqaro obro'sini oshirish va iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish uchun strategik resurs bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonning innovatsion rivojlanish agentligi va texnoparklar tizimi shu yo'nalishda muhim qadamlarni bosib o'tgan bo'lsa-da, Hindiston tajribasi bu jarayonni yanada tizimlashtirish va xalqarolashtirish yo'llarini ko'rsatadi.

Muhokama. Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi modeli, o'z ahamiyatini yo'qotmasdan, bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Biroq ushbu tajribani O'zbekistonga tatbiq etishda bir qator farqlar va cheklovlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, O'zbekiston va Hindiston iqtisodiy, demografik va geosiyosiy jihatdan turli sharoitlarda joylashgan. Hindiston 1,4 milliarddan ortiq aholiga ega katta davlat bo'lib, uning ilmiy salohiyati va xalqaro ta'siri O'zbekistonnikidan sezilarli darajada yuqori.

Ikkinchidan, Nehruning Panchsheel tamoyillarini Xitoy bilan munosabatlarda qo'llash tajribasi, xususan 1962-yilgi mojaro, bu tamoyillarning amaliyotdagi chegaralarini ko'rsatdi. O'zbekiston esa o'z mintaqasida — Markaziy Osiyoda — Rossiya, Xitoy va G'arb kuchlari o'rtasida murakkab geosiyosiy muvozanatni saqlashga majbur. Shu nuqtai nazardan, strategik avtonomiya doktrinasi O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, Hindistonning NAM doirasidagi tajribasi ko'rsatadiki, har qanday ko'p tomonlama hamkorlik mexanizmi ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy resurslarni teng taqsimlash muammosiga duch keladi. O'zbekiston ushbu muammoni hal etishda yanada aniq va o'lchanadigan hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishi lozim. Shu bilan birga, "Qo'shni birinchi" siyosatining O'zbekiston uchun varianti — O'rta Osiyo hamkorligi doirasida infratuzilma, savdo va ilmiy hamkorlikni kuchaytirish — mintaqaviy integratsiya jarayonini tezlashtirishi mumkin.

Hindistonning Act East siyosatiga o'xshash "Ko'p vektorli diplomatiya" yondashuvini O'zbekiston allaqachon amalda qo'llamoqda. "Yangi O'zbekiston" strategiyasi Rossiya, Xitoy, AQSh, Yevropa Ittifoqi, Hindiston, Turkiya va Janubiy Koreya bilan bir vaqtda hamkorlikni

kengaytirishni ko'zda tutadi. Bu yondashuv Hindiston strategik avtonomiyasining o'zbekona ko'rinishi bo'lib, ikkala mamlakat ham yirik geosiyosiy bloklarga qo'shilmasdan, barcha yo'nalishlar bo'yicha munosabatlarni rivojlantirishni afzal ko'radi.

Xulosa. Hindiston Respublikasining ilm-fan diplomatiyasi tajribasi va tashqi siyosiy tamoyillari O'zbekiston uchun qimmatli strategik darslar to'plami hisoblanadi. Nehruning CSIR, TIFR va IIT orqali yaratgan ilmiy infratuzilmasi, ilm-fan va madaniy almashinuvni diplomatik instrument sifatida qo'llash tajribasi, Panchsheel va NAM orqali mustaqil xalqaro pozitsiyani saqlab qolish uslubi — ularning barchasi O'zbekistonning joriy innovatsion rivojlanish strategiyasiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan amaliy modellardir.

O'zbekiston uchun eng dolzarb xulosalar quyidagilardan iborat: birinchidan, ilm-fan muassasalari — universitetlar, tadqiqot markazlari va texnoparklar — tashqi siyosatning faol ishtirokchisiga aylantirilishi lozim; ikkinchidan, xalqaro ilmiy hamkorlik shartnomalari nafaqat resurs almashishni, balki O'zbekiston olimlarining global tadqiqot tarmog'iga integratsiyasini ta'minlashi kerak; uchinchidan, "Ko'p vektorli diplomatiya" doirasida ilm-fan va ta'lim almashinuv dasturlari ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq.

Hindiston va O'zbekiston o'rtasidagi strategik sheriklik ushbu umumiy tamoyillar asosida yanada chuqurlashtirilishi mumkin. Xususan, IIT modeli asosida O'zbekistonda muhandislik va texnologiya universitetlarini qo'shma boshqaruv tamoyillari asosida rivojlantirish, ITEC dasturini kengaytirish va Hindiston-O'zbekiston ilmiy hamkorlik fondi tashkil etish kabi aniq takliflar amalga oshirilishi mumkin. Bunday hamkorlik nafaqat ikki mamlakatning manfaatlarini, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining innovatsion taraqqiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO Digital Library. Problems of Indian Science Since Nehru. UNESCO, 1968. unesdoc.unesco.org
2. Jawaharlal Nehru Pioneering India's Scientific Progress. IJFANS, 2024. [ijfans.org](https://www.ijfans.org)
3. Council of Scientific and Industrial Research. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/CSIR>
4. History of Indian Institutes of Technology. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/IIT>
5. Sengupta, A. Phenomenological Perspective of Science Diplomacy of India. Cogent Social Sciences, 2025. Taylor & Francis Online
6. Science Diplomacy Review. FISD Publication, 2021. [fisd.in](https://www.fisd.in)
7. Five Principles of Peaceful Coexistence. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Five_Principles_of_Peaceful_Coexistence
8. Non-Aligned Movement. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Non-Aligned_Movement
9. India's Neighbourhood First Policy. MEA. <https://www.mea.gov.in>
10. Ten years of India's Act East Policy. ORF. <https://www.orfonline.org>
11. India Between Superpowers: Strategic Autonomy. CFR. <https://www.cfr.org>
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.
13. Hindiston-O'zbekiston strategik sheriklik to'g'risidagi birgalikdagi bayonot. 2011-yil. Hindiston Tashqi Ishlar Vazirligi.
14. UNESCO Archives. Jawaharlal Nehru Multimedia Series. UNESCO, 2023.
15. India's Technical and Economic Cooperation (ITEC) Programme Annual Report. Ministry of External Affairs, India, 2023.

**УПРАВЛЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНЫМ РАЗРЫВОМ В ПРОЦЕССЕ
ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ СТУДЕНТОВ: ОТ ОРГАНИЗАЦИИ
ПРАКТИКИ К СОПРЯЖЕНИЮ С ТРЕБОВАНИЯМИ РЫНКА ТРУДА**

Акбаров Бехзодбек Сайбжон угли

*Главный специалист Управления профессионального образования при Министерстве
высшего образования, науки и инноваций. e-mail: bek.akbarov1992@gmail.com |*

ORCID: 0009-0002-0751-332X

Зафарова Сария Рустамовна

*Выпускница бакалавриата Ташкентского государственного университета узбекского
языка и литературы.*

Аннотация. В статье предложена модель управления компетентностным разрывом — расхождением между компетенциями, формируемыми у студента в ходе производственной практики, и требованиями, предъявляемыми работодателями. Несмотря на достигнутый прогресс в цифровизации и непрерывности практики, её результативность по-прежнему оценивается преимущественно по факту прохождения, а не по степени соответствия выпускника реальным запросам рынка труда. Исследование переносит фокус управления с организации процесса на измеримое сопряжение его результатов с профилем требований работодателя. На основе концептуально-аналитического подхода и экспертной оценки разработана четырёхблочная модель, включающая формализацию требований, диагностику входных компетенций, расчёт разрыва и итеративную корректировку заданий практики. Сопоставительная оценка показала, что управление, ориентированное на сокращение разрыва, существенно превосходит традиционную организацию практики по динамике формирования компетенций и по объективности итоговой оценки. Модель обладает практической переносимостью и может быть встроена в действующие цифровые платформы вузов.

Ключевые слова: компетентностный разрыв, производственная практика, рынок труда, профиль компетенций, диагностика, высшее образование, индивидуальная траектория, обратная связь.

Введение. Производственная практика является тем звеном высшего образования, в котором теоретические знания студента проходят проверку реальными условиями труда. От качества этого опыта в значительной мере зависит конкурентоспособность выпускника на рынке труда. В последние годы основные усилия были направлены на цифровизацию практики, обеспечение её непрерывности и построение интегрированных моделей управления отдельными её этапами. Эти меры повысили прозрачность и управляемость процесса, однако оставили нерешённым один принципиальный вопрос.

Вопрос состоит в критерии результативности. В сложившейся практике успешность определяется главным образом по факту прохождения: студент посетил организацию, заполнил дневник, получил итоговую оценку. При этом ключевой содержательный показатель — насколько компетенции, фактически сформированные в ходе практики, соответствуют тому, что требуется работодателю, — как правило, не измеряется и не управляется напрямую. В результате практика может быть безупречно организована и при этом не сокращать разрыв между подготовкой студента и запросом рынка труда.

Настоящая работа исходит из того, что следующим содержательным шагом в развитии управления практикой является не дальнейшее совершенствование организации процесса, а смещение фокуса на его результат — на измеримое сопряжение сформированных компетенций с требованиями работодателя. Цель исследования — разработать и обосновать модель управления компетентностным разрывом, которая превращает практику из формально организованного процесса в инструмент целенаправленного сокращения расхождения между подготовкой выпускника и потребностями рынка труда.

Обзор литературы. Исследования по организации производственной практики традиционно концентрируются вокруг трёх направлений: организационно-правовых основ размещения студентов, механизмов обеспечения непрерывности между этапами практики и цифровых инструментов мониторинга и оценки. Сравнительный анализ систем дуального обучения и обучения, интегрированного с трудовой деятельностью, в Германии, США, Канаде и Франции устойчиво связывает эффективность практики с тесным взаимодействием вуза и работодателя, наставничеством и мониторингом в режиме реального времени.

Вместе с тем в этой литературе требования работодателя чаще всего фигурируют как внешний контекст, а не как операционализируемый эталон, относительно которого можно измерить результат практики. Параллельно в исследованиях рынка труда и кадрового обеспечения накоплен богатый аппарат описания компетентностных профилей и разрывов навыков, однако этот аппарат редко переносится в плоскость управления конкретной производственной практикой. Возникает разрыв уже на уровне самих исследований: традиция управления практикой развила понимание процесса, но не довела его до сопряжения с измеримым профилем требований; традиция анализа рынка труда выработала язык компетентностных разрывов, но применяет его преимущественно на макроуровне. Настоящее исследование располагается на пересечении этих направлений, перенося логику анализа компетентностных разрывов в управление производственной практикой.

Методология исследования. Исследование выполнено в концептуально-аналитическом ключе с привлечением структурированной экспертной оценки, что соответствует задаче построения и проверки управленческой модели, а не оценки статистических параметров генеральной совокупности. Работа включала три этапа. На первом этапе традиционная организация практики была аналитически разложена для выявления точек, в которых результат практики остаётся несопряжённым с требованиями работодателя. На втором этапе была синтезирована модель управления компетентностным разрывом, организованная как последовательность взаимосвязанных блоков. На третьем этапе модель была вынесена на оценку опытных руководителей практики, преподавателей и наставников от предприятий.

В основу процесса положены три взаимодополняющих метода. Системный анализ позволил рассматривать практику как единый управляемый процесс, результат которого соотносится с внешним эталоном. Сравнительный анализ противопоставил традиционную организацию практики и управление разрывом, эксплицировав различие в обращении с одними и теми же данными. Экспертная оценка, проведённая в форме полуструктурированного интервью, обеспечила обоснованную основу для суждения о практической ценности модели в отсутствие полномасштабного

лонгитюдного внедрения. Достоверность выводов опирается на сходимость этих трёх перспектив.

Предлагаемая модель управления компетентностным разрывом

Модель перестраивает управление практикой вокруг одного вопроса: насколько компетенции, формируемые у студента, приближаются к требованиям работодателя, и как целенаправленно сокращать сохраняющееся расхождение. Общая логика модели представлена на рисунке 1.

Концептуальная модель управления компетентностным разрывом

Рисунок 1. Концептуальная модель управления компетентностным разрывом, отражающая сопоставление профиля требований рынка труда с профилем компетенций студента и цикл обновления.

Как показано на рисунке 1, два исходных профиля — профиль требований рынка труда и профиль компетенций студента — сводятся в блоке диагностики, где вычисляется компетентностный разрыв. Результат диагностики направляется по трём каналам: целевая корректировка заданий практики, построение индивидуальной траектории развития и обратная связь вузу и работодателю. Замыкающий цикл обновления обеспечивает периодическую актуализацию профиля требований, что делает модель устойчивой к изменению запросов рынка труда.

Принципиальное отличие предлагаемого подхода от традиционного обобщено в таблице 1.

Таблица 1. Сопоставление традиционной организации практики и управления компетентностным разрывом.

Параметр	Традиционная организация	Управление разрывом
Критерий результата	Факт прохождения практики	Степень сопряжения с требованиями рынка
Эталон оценки	Внутренняя программа практики	Формализованный профиль работодателя
Роль данных	Документирование и отчётность	Расчёт разрыва и принятие решений

Параметр	Традиционная организация	Управление разрывом
Корректировка	Постфактум, по итогам	Итеративно, в ходе практики
Оценивание	Преимущественно субъективное	Профильное, по разрыву компетенций
Итог	Формально пройденная практика	Целенаправленно сокращённый разрыв

Таблица 1 показывает, что два подхода различаются не собираемыми данными, которые могут совпадать, а критерием результата. Традиционная организация считает практику завершённой по факту её прохождения; управление разрывом оценивает её по степени приближения студента к профилю требований. Именно это смещение критерия составляет концептуальное ядро предлагаемого вклада.

Содержательный смысл компетентностного разрыва нагляднее всего раскрывается через сопоставление двух профилей по ключевым навыкам. Такое сопоставление приведено на рисунке 2.

Рисунок 2. Профиль компетентностного разрыва: сопоставление требований рынка труда и фактического уровня студента по шести ключевым группам навыков.

Рисунок 2 демонстрирует, что разрыв распределён неравномерно: наибольшее расхождение наблюдается по техническим навыкам, цифровой грамотности и коммуникации, тогда как по командной работе и профессиональной этике уровень студента близок к требуемому. Такое распределение имеет прямое управленческое значение: оно позволяет не распылять ресурсы практики равномерно, а

концентрировать корректирующие задания на тех группах навыков, где разрыв наиболее велик. В этом состоит практическая выгода профильной диагностики по сравнению с интегральной итоговой оценкой.

Операционально модель реализуется как итеративный алгоритм, представленный на рисунке 3.

Алгоритм управления компетентностным разрывом

итеративный цикл

Рисунок 3. Алгоритм управления компетентностным разрывом как итеративный цикл от формализации требований до повторной оценки и обратной связи.

Согласно рисунку 3, цикл начинается с формализации требований работодателя и оценки входных компетенций студента, продолжается расчётом разрыва и корректировкой заданий практики и замыкается повторной оценкой с обратной связью. Итеративность принципиальна: разрыв сокращается не однократным воздействием, а серией согласованных корректировок, каждая из которых опирается на результат предыдущей.

Состав индикаторов, по которым вычисляется разрыв, и их источники приведены в таблице 2.

Таблица 2. Индикаторы компетентностного разрыва, их источники и управленческое назначение.

Индикатор	Источник данных	Управленческое назначение
Технические навыки	КРП-оценка наставника	Выявление профильного дефицита подготовки
Решение проблем	Кейс-задания практики	Оценка готовности к нестандартным ситуациям
Командная работа	Наблюдение наставника	Диагностика социально-профессиональной зрелости
Коммуникация	Логи взаимодействия	Оценка профессионального общения
Цифровая грамотность	Платформенная активность	Соответствие требованиям цифрового рабочего места

Таблица 2 показывает, что ни один индикатор не требует сбора данных сверх тех, что уже формируются в цифровизированной практике. Новизна состоит в

интерпретации: каждый индикатор переосмысливается из показателя выполнения в меру расхождения с эталоном. Эта экономия средств является сознательным принципом построения, так как позволяет встроить модель в действующие платформы без дополнительной отчётной нагрузки на студента и наставника.

Результаты и обсуждение

Действие модели нагляднее всего проявляется в динамике сокращения разрыва по этапам практики. Соответствующие данные представлены на рисунке 4.

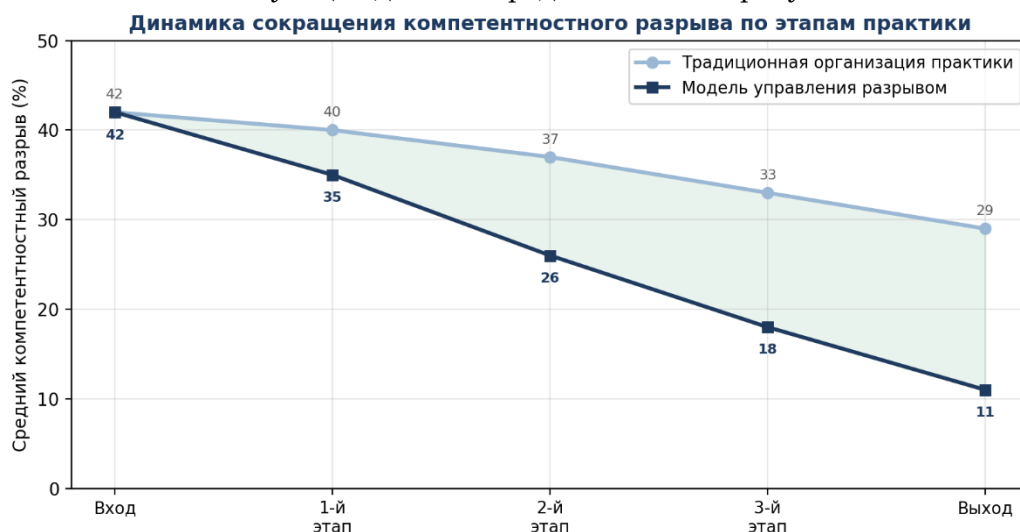

Рисунок 4. Динамика сокращения среднего компетентностного разрыва по этапам практики при традиционной организации и при управлении разрывом.

Как видно на рисунке 4, при традиционной организации разрыв сокращается медленно и преимущественно за счёт естественного накопления опыта, тогда как управление разрывом обеспечивает его более быстрое и устойчивое сокращение — с сорока двух до одиннадцати процентов к выходу из практики против двадцати девяти процентов в традиционной модели. Закрашенная область между кривыми отражает дополнительный эффект, обеспечиваемый целевой корректировкой заданий. Существенно, что преимущество накапливается именно на промежуточных этапах, где корректировка ещё способна изменить траекторию, а не на выходе, когда возможности воздействия уже исчерпаны.

Экспертная оценка двух подходов по пяти критериям приведена в таблице 3.

Таблица 3. Экспертная оценка эффективности подходов по пяти критериям (%).

Критерий	Традиционная организация	Управление разрывом
Соответствие требованиям рынка	37	82
Своевременность корректировки	32	79
Динамика формирования компетенций	44	76

Критерий	Традиционная организация	Управление разрывом
Адресность ресурсов практики	41	74
Объективность итоговой оценки	49	85

Таблица 3 подтверждает направленность результатов: управление разрывом получает более высокую оценку по каждому критерию, причём наибольшее преимущество — по соответствию требованиям рынка и своевременности корректировки, то есть именно по тем измерениям, в которых традиционная организация структурно слаба. Это ожидаемое следствие смещения критерия результата, описанного выше: основные выигрыши приходятся на параметры, зависящие от сопряжения с эталоном и от своевременности воздействия.

Полученные результаты следует трактовать с надлежащей осторожностью. Они опираются на экспертное суждение, а не на контролируемый лонгитюдный эксперимент, и представляют собой оценку вероятного, а не реализованного эффекта. Тем не менее сходимость оценок независимых экспертов придаёт им вес и согласуется с известными результатами исследований сопряжения подготовки с рынком труда. Обсуждение выявляет и содержательное напряжение, которое должно учитываться при внедрении: формализация требований работодателя в виде профиля неизбежно упрощает реальную сложность профессии, и чрезмерно жёсткий профиль способен сузить образовательные цели практики до узкоутилитарных. Модель частично снимает это напряжение за счёт цикла обновления, периодически актуализирующего профиль, и за счёт принципа, согласно которому диагностика разрыва информирует, но не подменяет педагогическое суждение наставника.

В соотношении с более широкой литературой модель развивает поле специфическим образом. Она не оспаривает ценности цифровизации, непрерывности и взаимодействия вуза и работодателя, установленной предшествующими работами, а опирается на них. Её вклад состоит в недостающем аналитическом шаге, превращающем данные практики в измеримое сопряжение с требованиями рынка труда. Тем самым традиция управления практикой соединяется с аппаратом анализа компетентностных разрывов — связь, которая, судя по собранным данным, является осуществимой и заслуживающей дальнейшей разработки.

Заключение и рекомендации. Исследование ставило целью переосмыслить управление производственной практикой через призму компетентностного разрыва. Предложена четырёхблочная модель, превращающая практику в инструмент целенаправленного сокращения расхождения между подготовкой студента и требованиями рынка труда, и показано, что такое смещение фокуса даёт наибольший эффект именно там, где традиционная организация наиболее слаба, — в соответствии требованиям рынка и в своевременности корректировки. Основной вывод состоит в том, что ценность практики определяется не фактом её прохождения, а степенью сокращения компетентностного разрыва, и что достижение этого требует смены критерия результата, а не сбора новых данных.

Из исследования следует ряд рекомендаций. Модель целесообразно встраивать в действующие цифровые платформы, используя уже собираемые данные и не создавая

дополнительной отчётной нагрузки. Профиль требований работодателя должен формализоваться совместно с предприятиями и периодически актуализироваться, чтобы оставаться адекватным изменяющемуся рынку труда. Диагностика разрыва должна выступать инструментом поддержки решений наставника, а не автоматическим арбитром образовательных целей. Ресурсы практики следует направлять адресно — на те группы навыков, где разрыв наиболее велик. Дальнейшую работу целесообразно перенести от экспертной оценки к контролируемому лонгитюдному внедрению, способному оценить реализованный эффект на трудоустройство выпускников, а также исследовать этические аспекты формализации профессиональных требований в управлении практикой.

Список использованной литературы

1. Акбаров Б. С. Цифровизация процессов производственной практики и пути совершенствования управления // *Tadqiqotlar*. — 2025. — Т. 64, № 1. — С. 311–314.
2. Акбаров Б. С. Факторы управления организацией и проведением непрерывной профессиональной практики студентов // *Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar*. — 2025. — № 5. — С. 1080–1084.
3. Игрушина Е. И. Непрерывная производственная практика студентов как педагогическая система интеграционной связи вуза и производства // *Наука. Инновации. Технологии*. — 2008. — № 2. — С. 16–21.
4. Калинюк Ю. В., Смышляева Л. Г. Непрерывное профессиональное развитие рабочих кадров региона в формате кластерно-сетевого взаимодействия // *Педагогическое образование на Алтае*. — 2021. — № 1. — С. 115–120.
5. Каримова М. Моделирование процесса профессиональной подготовки специалиста // *Общество и инновации*. — 2021. — Т. 2, № 8/S. — С. 274–282.
6. Куликова Л. М. Организация самостоятельной работы студентов вуза в условиях производственной практики // *Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта*. — 2013. — № 3. — С. 131–138.
7. Федосова И. В., Деревцова Е. Н. Социальное партнёрство вуза как фактор повышения качества профессиональной подготовки // *Russian Journal of Education and Psychology*. — 2015. — № 8. — С. 306–321.
8. Deschaine M. E., Jankens B. P. Creating successful and sustainable educational administrative internship experiences // *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*. — 2017. — Vol. 7, № 1. — P. 5–20.
9. Kroon N., Franco M. Antecedents, processes and outcomes of an internship program: an employer's perspective // *Journal of Applied Research in Higher Education*. — 2022. — Vol. 14, № 2. — P. 556–574.
10. Narayanan V. K., Olk P. M., Fukami C. V. Determinants of internship effectiveness: an exploratory model // *Academy of Management Learning & Education*. — 2010. — Vol. 9, № 1. — P. 61–80.

ADABIYOT O’QITISHDA TADQIQIY METODDAN FOYDALANISH

Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi

NamDPI O’zbek tii va adabiyoti yo’nalishi talabasi

Email: abdujabborovanilufar1214@gmail.com Tel: +998952430398

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanishning nazariy asoslari, mohiyati va amaliy ahamiyati ko’rib chiqilgan. Tadqiqiy metodning o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi, badiiy asarni chuqur idrok etishdagi va kasbiy kompetentlikni shakllantirishdagi o’rni tahlil qilingan. Tajriba-sinov ishlarining natijalari va metodning amaliyotga tatbiq etish usullari bayon etilgan.

Kalit so’zlar: tadqiqiy metod, adabiyot o’qitish, mustaqil fikrlash, badiiy tahlil, o’quvchi faoliyati, kompetentlik, interfaol ta’lim.

Abstract: This article examines the theoretical foundations, essence, and practical significance of using the research method in literature classes. The role of the research method in developing students' independent thinking skills, enhancing their deep perception of literary works, and forming professional competence is analyzed. The results of experimental testing and methods for implementing this approach in practice are presented.

Keywords: research method, literature teaching, independent thinking, literary analysis, student activity, competence, interactive education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы, сущность и практическая значимость использования исследовательского метода на уроках литературы. Анализируется роль исследовательского метода в развитии навыков самостоятельного мышления учащихся, углублении восприятия художественного произведения и формировании профессиональной компетентности. Изложены результаты опытно-экспериментальной работы и методы внедрения данного подхода в практику.

Ключевые слова: исследовательский метод, преподавание литературы, самостоятельное мышление, художественный анализ, деятельность учащегося, компетентность, интерактивное обучение.

Kirish. Bugungi kunda O’zbekiston ta’lim tizimida kechayotgan islohlarda o’quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va tadqiqiy ko’nikmalarni shakllantirish masalasini ustuvor vazifaga aylantirdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ta’lim sohasidagi buyruq va qarorlarida ham o’quvchilarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni o’zi izlanib, kashf etib o’zlashtirishga yo’naltirish zarurligi alohida ta’kidlanmoqda.

Adabiyot o’qitish metodikasi fani tarixida badiiy asarni o’rganishda turli yondashuv va metodlar qo’llanib kelingan. Shu bilan birga, hozirga qadar adabiyot darslarida tadqiqiy metodning amaliy qo’llanilishi etarli darajada o’rganilmagan. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Adabiyot darslarida o’quvchilar ko’pincha o’qituvchi yoki darslik muallifining tayyor xulosalarini passiv tarzda qabul qilib o’rganishadi. Holbuki, “O’quvchilarning vazifasi darslik mualliflari nima degan bo’lsa, o’shani o’qituvchisining ko’magida o’zlashtirib olishdan iborat deb qaraladigan an’anaviy yondashuv bugungi ta’lim maqsadlariga to’liq javob bermaydi” Yangi pedagogik paradigma esa o’quvchini ta’lim jarayonining faol

subyektiga aylantirish, uning mustaqil izlanish va tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantirishni talab qilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatish hamda uning o'quvchilar ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi vazifalar hal etilgan: adabiyot o'qitish metodikasi sohasidagi ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish; tadqiqiy metodning mohiyati, turlari va adabiyot darslariga tatbiq etish usullarini aniqlash; tajriba-sinov ishlarini o'tkazish va natijalarni tahlil qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: adabiy va metodik manbalarni nazariy tahlil qilish; kuzatish (sinf darslarini kuzatish va tahlil qilish); pedagogik tajriba-sinov (nazorat va tajriba guruhlarida dars o'tish); so'rovnoma (o'quvchi va o'qituvchilar bilan); statistik tahlil.

Tadqiqot bazasi sifatida umumta'lim maktablarining 8-9-sinf o'quvchilari tanlandi. Tajriba guruhi (n=45) darslarida tadqiqiy metod qo'llanilib, nazorat guruhi (n=44) an'anaviy metod asosida o'qitildi. Tajriba uch chorak davom etdi.

Tadqiqotda asosiy nazariy tayanch sifatida Q. Yo'ldoshev, Q. Husanboyeva, B. To'xliyev, M. Mirqosimova kabi o'zbek metodist olimlarining asarlari, shuningdek, J. Dyui, J. Piaje, B. Blum kabi xorijiy pedagog-psixologlarning ta'lim nazariyalaridan foydalanildi.

Tadqiqiy metod - bu o'quvchini faol ilmiy izlanish sub'yektiga aylantiruvchi, uning mustaqil tarzda muammo qo'yish, faraz bildirish, ma'lumot to'plash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiruvchi ta'lim metodidir. Bu metod adabiyot darslarida badiiy asarni faqat o'qib-o'rganish emas, balki u haqda mustaqil ilmiy fikr yuritish, turli manbalarga murojaat qilish va o'z xulosasini asoslash orqali amalga oshiriladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyot o'qitish metodikasi tarixida tadqiqiy metodning shakllanishiga bir qator olimlar o'z hissalarini qo'shgan. B. To'xliyev ta'kidlaganidek, adabiy ta'limning asosiy yo'nalishi o'quvchilar ongiga badiiy asarning mo'jizakor ta'sir kuchini amaliy jihatdan ta'minlashdan iborat. M. Mirqosimova esa o'quvchilarning badiiy asar ustida mustaqil ijodiy tadqiqot olib borishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozimligini alohida ta'kidlagan.

Adabiyot darslarida tadqiqiy metod quyidagi turlarda namoyon bo'ladi: qiyosiy-tahliliy tadqiqot - o'quvchi ikki yoki undan ortiq asarni, yozuvchini yoki davrni qiyoslab o'rganadi; muammoli tadqiqot - dars boshida muammo qo'yilib, o'quvchi badiiy matn asosida uning yechimini izlaydi; matn-lingvistik tadqiqot - o'quvchi badiiy tilning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi; tarixiy-madaniy tadqiqot - asar va davr konteksti o'rganiladi.

Tadqiqiy metodning o'ziga xos bosqichlari mavjud. Birinchidan, muammo qo'yish bosqichi: o'qituvchi dars boshida o'quvchilarni hayajonlantiradigan muammoli savol beradi yoki o'quvchilarning o'zi asar o'qiganida paydo bo'lgan savollarini bildiradi. Ikkinchidan, faraz bildirish bosqichi: o'quvchilar mavjud bilimlariga tayanib muammoning taxminiy yechimini bildiradilar. Uchinchidan, ma'lumot to'plash bosqichi: o'quvchilar adabiy manba, lug'at, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanib dalillar to'playdi. To'rtinchidan, tahlil va sintez bosqichi: to'plangan ma'lumotlar tahlil qilinib, xulosa shakllantiriladi. Beshinchidan, taqdimot bosqichi: o'quvchilar o'z xulosalarini guruhga taqdim etadi va muhokama o'tkaziladi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko’rsatdiki, tadqiqiy metod qo’llangan tajriba guruhlarida o’quvchilarning badiiy asarni mustaqil tahlil qilish ko’nikmasi sezilarli darajada oshdi. Nazorat va tajriba guruhlarida o’rtasidagi farq quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Ko’rsatkich	Nazorat guruh (%)	Tajriba guruh (%)
Mustaqil tahlil qilish ko’nikmasi	48	79
Ijodiy fikrlash darajasi	43	74
Adabiyotga qiziqish	55	84
Og’zaki nutq sifati	52	76
O’z fikrini asoslash qobiliyati	40	72

Jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, tadqiqiy metod qo’llanilgan tajriba guruhlarida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yutuqlar qayd etilgan. Xususan, mustaqil tahlil qilish ko’nikmasida 31 foizlik o’sish kuzatilgan, bu esa metodning samaradorligidan dalolat beradi.

Adabiyot darsida tadqiqiy metoddan foydalanishning samarali usullaridan biri muammoli savol asosida darsni tashkil etishdir. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romanini o’rganishda o’quvchilarga: “Otabek va Kumushning fojiasi - ijtimoiy muhit taqozosimi yoki shaxsiy xato-kamchiliklari natijasimi?” degan tadqiqiy savol beriladi. O’quvchilar dalillarni to’plab, asoslab, o’z xulosasini bildiradi.

Tadqiqiy metodning yana bir ko’rinishi - qiyosiy tadqiqotdir. Masalan, o’quvchilar Alisher Navoiy va Hamid Sulaymon g’azallari uslubini qiyoslab tahlil qiladi, ularning o’xshash va farqli jihatlarini aniqlaydi. Bu jarayon o’quvchida nafaqat adabiy-tahliliy ko’nikma, balki ilmiy fikrlash madaniyatini ham shakllantiradi.

“O’quvchilarga tayyor tushunchalar berishdan ko’ra, badiiy matn asosida o’quvchilarning o’zlarida ma’naviy qarashlar va estetik did qaror toptirishni ustuvor ahamiyatga ega”. Aynan tadqiqiy metod shu maqsadni amalga oshirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

So’rovnoma natijalari ko’rsatganidek, tadqiqiy metod bilan ishlaydigan o’quvchilarning 78% i adabiyot darsidan qiziqib chiqishini, 82%i asarni yanada chuqurroq tushunishini va 69%i mustaqil o’qishga motivatsiyasi ortganini qayd etdi. O’qituvchilarning 91%i bu metodning an’anaviy metodga nisbatan samarali ekanligini ta’kidladi.

Tadqiqiy metodda o’qituvchi bilim uzatuvchi emas, balki jarayonni yo’naltiruvchi, savollar orqali o’quvchini izlanishga undovchi shaxs sifatida namoyon bo’ladi.

O’qituvchi o’quvchilarning mustaqil ijodiy izlanishlari qay yo’sinda ketayotganligidan xabardor bo’lib, zarur maslahatlar berishi va ularning faoliyatini boshqarishi lozim.

O’qituvchi tadqiqiy dars oldidan bir necha ishni amalga oshirishi kerak: maqsadli muammoli savollar tayyorlash; o’quvchilar foydalanishi mumkin bo’lgan qo’shimcha adabiyotlar ro’yxatini tuzish; guruhlarini shakllantirish strategiyasini belgilash; baholash mezonlarini aniq ko’rsatish. Blum taksonomiyasi asosida tayyorlangan savol-topshiriqlar tizimi tadqiqiy darsning samaradorligini oshiradi.

Tadqiqiy metod vazifalarning murakkabligi yosh xususiyatlariga moslashtirilishi zarur. Kichikroq yoshdagi o’quvchilar uchun tadqiqiy savol aniq, qisqa matn doirasida bo’lishi va jamoaviy tarzda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqiy metodni adabiyot darslarida qo’llashda ba’zi muammolar ham kuzatildi. Birinchidan, ushbu metod ko’p vaqt talab qiladi, shu bois barcha darslarda qo’llash imkonsiz. Ikkinchidan, ba’zi o’quvchilar tadqiqot olib borish uchun zarur ko’nikmalardan mahrum bo’lib, dastlab qiynalib qolishadi. Uchinchidan, maktab kutubxonalarida qo’shimcha adabiyotlarning yetishmasligi muammo tug’dirdi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish yo’llari sifatida quyidagilar taklif qilinadi: bir o’quv choragida 2-3 ta tadqiqiy dars o’tkazish; tadqiqiy ko’nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish (avval kichik, so’ng murakkab vazifalar); internet va raqamli resurslardan foydalanishni o’rgatish; o’quvchilarni juftlik va kichik guruhda ishlashga yo’naltirish.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanish o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini, badiiy asarni chuqur idrok etishini va adabiyotga bo’lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqiy metod o’quvchilarni ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol sub’yektiga aylantiradi.

Bo’lajak adabiyot o’qituvchilari o’z ish faoliyatlarida ta’lim jarayonidagi har bir o’quvchining alohida, o’ziga xos bo’lgan tabiiy-ijodiy imkonlariga e’tibor berishlari maqsadga muvofiq. Tadqiqiy metod aynan shu imkoniyatni ro’yobga chiqarishning eng samarali usuli hisoblanadi.

Tadqiqiy metodning samarali qo’llanilishi uchun zarur shartlar mavjud: o’qituvchining metodologik tayyorgarligi, maqsadli muammoli savol tizimi, o’quvchilarda tadqiqot ko’nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, baholashning aniq va adolatli mezonlari. Bu shartlar ta’minlanganda tadqiqiy metod adabiyot darsining asosiy metodiga aylanishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar: raqamli texnologiyalar asosida tadqiqiy metodlarni rivojlantirish; turli ta’lim bosqichlarida tadqiqiy metodning xususiyatlarini o’rganish; tadqiqiy metod va dars ishlanmalari majmuasini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. — Toshkent: Shafoat nur fayz, 2020.
2. To’xliyev B. Adabiyot o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
3. Yo’ldoshev Q. Adabiyot o’qitishning ilmiy-nazariy asoslari. — Toshkent: O’qituvchi, 1996.
4. Mirqosimova M. Adabiy tahlil metodikasi (Adabiyot o’qituvchilari va talabalar uchun qo’llanma). — Toshkent: RO’MM, 1993.
5. Mirqosimova M. O’quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. Monografiya. — Toshkent: Fan, 2006.
9. Matchonov S., Matyoqubova T. Adabiyot o’qitishdagi zamonaviy yondashuvlar // Ilm va ta’lim. - 2019. - №3.
10. Mirzayeva Z., Jalilov K. O’zbek adabiyotini o’qitish metodikasi: Fan dasturi. — Toshkent: TDO’TAU, 2018. — 42 b.

**TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIM KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI**

Xojiqulova Oltinoy Akramovna

Andijon davlat tibbiyot instituti asistent o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning mustaqil ta’limining nazariy asoslari, uning pedagogik mohiyati hamda turli ilmiy yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan tasniflari tahlil qilinadi. Mustaqil ishning o’qitish vositasi va o’quvilmay bilish shakli sifatidagi ikkiyoqlama mohiyati yoritiladi. Shuningdek, mustaqil ta’limni tashkil etishda qo’llaniladigan o’qitish metodlari, ularning talabalarning reproduktiv va produktiv fikrlash faoliyatini rivojlantirishdagi o’rni asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari mustaqil ta’limni samarali tashkil etish orqali talabalarning kognitiv faolligini oshirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ta’lim sifatini yaxshilash imkoniyatlarini ko’rsatib beradi.

Kalit so’zlar: mustaqil ta’lim, mustaqil ish, oliy ta’lim, talabalarning o’quv faoliyati, o’qitish metodlari, kognitiv faollik, ijodiy fikrlash.

KIRISH. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida bilimlarni o’zlashtirish jarayonini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim jarayonida talabaning shaxsiy faolligi, mustaqil fikrlashi va o’zo’zini rivojlantirishga bo’lgan intilishi ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish, uni ilmiy asoslangan holda yo’lga qo’yish oliy ta’lim muassasalari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Talabalarning mustaqil ta’limi bilimlarni chuqur va ongli egallash, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg’unlashtirish, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim jarayonida talaba axborot manbalarini izlash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish ko’nikmalarini egallaydi. Bu esa uning intellektual salohiyati va ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Pedagogik adabiyotlarda mustaqil ta’limning mohiyati, shakl va turlari, uni tashkil etish mexanizmlari hamda samaradorligini oshirish masalalari keng yoritilgan bo’lsada, ta’lim jarayonining o’zgaruvchan sharoitlarida ushbu masalani qayta tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda. Xususan, mustaqil ta’limning nazariy asoslarini aniqlash, uning tasniflarini tizimlashtirish va o’qitish metodlarini takomillashtirish bugungi kun talablariga mos holda qayta ko’rib chiqilishini taqozo etadi. Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi talabalarning mustaqil ta’limining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning asosiy tasniflarini yoritish hamda oliy ta’lim amaliyotida qo’llaniladigan samarali o’qitish metodlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari mustaqil ta’limni tashkil etish jarayonini takomillashtirishga, talabalarning o’quv faolligini oshirishga hamda ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Mustaqil ish o’quvchining o’z bilimini, ko’nikma va malakalarini mustaqil ravishda shakllantirish jarayonini ifodalaydi. Bir qator mualliflar mustaqil ishni o’qitish metodlariga kiruvchi usul sifatida hisoblaydi. Talabalarning mustaqil ishlari ularning ijodiy tafakkuri, intellektual va motivatsion faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, o’qitish va o’rganish metodlarini tushunish yondashuvlarini ko’rib chiqish lozim. Eng keng qabul qilingan yondashuv metodlarni bilim manbalariga va talabalarning faoliyat xususiyatiga qarab

tasniflashdir. Bu tasnifda “og’zaki”, “vizual” va “amaliy” metodlar ajratiladi. Biroq, ushbu atamalar usulning mohiyatini to’liq aks ettirmaydi. Masalan, o’qituvchining so’zi (hikoya, ma’ruza, suhbat) barcha ta’lim shakllari va metodlarida keng qo’llaniladi, u integratsion va o’tkazuvchi xususiyatga ega bo’lib, alohida metod sifatida ajratish qiyin. Vizual vositalar esa ta’lim prinsiplarini aks ettiradi va butun o’qitish jarayonini qamrab oladi, shuning uchun alohida vizual metodlarni ajratish ma’nosiz. Shu bilan birga, “amaliy metodlar” ta’lim xarakterini noaniq ifodalaydi va mustaqil faoliyatni rivojlantirishga bevosita yo’naltirilmagan bo’lishi mumkin. Bir qator mualliflar mustaqil ishni o’qitish metodlariga kiruvchi usul sifatida hisoblaydi. Shu nuqtai nazardan, o’qitish va o’rganish metodlarini tushunish yondashuvlarini ko’rib chiqamiz. Eng keng qabul qilingan yondashuv metodlarni bilim manbalariga va talabalarning faoliyat xususiyatiga qarab tasniflashdir. Bizning fikrimizcha, bilim manbalariga ko’ra o’qitish metodlarini tasniflashning asosiy mezonini formal belgi bo’lib, u talaba bilimlarni qaysi manbadan olishini aniqlaydi: o’qituvchining so’zidan, vizual vositalardan yoki amaliy ishlar orqali. Bizning fikrimizcha, ushbu tasnifdagi “og’zaki”, “vizual” va “amaliy” atamalar usulning mohiyatini to’liq aks ettirmaydi. Bizning fikrimizcha, ushbu tasnifdagi “og’zaki”, “vizual” va “amaliy” atamalar usulning mohiyatini to’liq aks ettirmaydi. Masalan, o’qituvchining so’zi (hikoya, ma’ruza, suhbat), barcha ta’lim shakllari va metodlarida keng qo’llaniladi, har qanday o’qitish usuli uchun asos bo’lib xizmat qiladi, u integratsion va o’tkazuvchi xususiyatga ega, shuning uchun uni alohida o’qitish metodi sifatida ajratish qiyin. So’z bu asosiy o’quv vositasi bo’lib, metod emas. Vizual vositalar ta’lim prinsipi bo’lib, shundan kelib chiqib, butun o’qitish jarayoni va barcha metodlarni qamrab oladi. Shu sababli, alohida vizual o’qitish metodlarini ajratish ma’nosiz. Bundan tashqari, ilmiy ma’noda metod deb ataladigan narsa mustaqil ravishda, boshqa metodlardan mustaqil qo’llanilishi mumkin bo’lgan narsa bo’lishi kerak. O’qituvchining so’zisiz yoki kitob so’zisiz vizual metodlar chuqur bilim manbai bo’la olmaydi. Oxiroqibat, “amaliy metodlar” atamasini o’qitish xarakterini noaniq ifodalaydi. Bunday metodlar tasnifi o’qituvchini talabalarni ijodiy mustaqillik va individualligini, ularning ijodiy tafakkuri va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga majbur qilmaydi, ya’ni ta’lim talabaning mustaqilligini rivojlantirishga yo’naltirilmagan. Ikkinchi tasnifga ko’ra, ta’lim metodlariga (I. Ya. Lerner, M. N. Skatkin va boshqalar) quyidagilar kiradi:

1. Axborotqabul qiluvchi metod;
2. Ko’rsatma reproduktiv metod;
3. Yangi materialni muammoli tarzda taqdim etish;
4. Qisman izlanish yoki ehuristik suhbat metodi;
5. Tadqiqot metodi.

Shunga muvofiq, talabalarning mustaqil faoliyat turlari qatoriga ham reproduktiv, ham tadqiqotga yo’naltirilgan mustaqil ish kiradi.

Oliy ta’limdagi nashr etilgan asarlar va o’ziga xos o’qitish amaliyotining tahlili shuni ko’rsatadiki, metodistlar va amaliyotchi o’qituvchilar talabalarning mustaqil ishlarining mohiyatini uni amalga oshirishni boshqarish usullarini aniqlash, o’quv faoliyatini tashkil etish shakllarini tavsiflash, mashg’ulotlarning didaktik maqsadlarini belgilash va boshqalar orqali ochib berishadi. Bu “talabalarning mustaqil ishi” tushunchasini talqin qilishdagi farqlarni tushuntiradi. “Mustaqil ish”ning turli ta’riflariga asoslanib, tadqiqotchilar turli tamoyillarga asoslangan tasniflarni tuzadilar. Shunday qilib, L.G. Vyatkinning fikriga ko’ra, bularga quyidagilar kiradi: 1) bilim obyektlarini tahlil qilishda talabaning aqliy jarayonlari; 2) o’rganish maqsadlari; 3) axborot manbai; 4) o’rganish tabiati; 5)

talabalarning kognitiv faoliyatining tuzilishi. Pedagogik va metodik adabiyotlarda mustaqil ishning turli tasniflari ko‘rib chiqiladi: • didaktik maqsadlarga ko‘ra; • bilim manbalariga ko‘ra; • individualizatsiya darajasiga ko‘ra; • tashkil etish shakliga ko‘ra; • belgilarga ko‘ra va boshqalar. Ba’zi tasniflarning asosida mustaqil ishning ikki yo‘nalish bo‘yicha farqlanishi yotadi: 1. Majburiy (auditoriyaviy) ish o‘quv mashg‘ulotlari jarayonida va ularga tayyorgarlik ko‘rishda bajariladigan ish; 2. Qo‘shimcha (auditoriyadan tashqari) ish maxsus individual reja asosida, shaxsiy qiziqish va moyilliklardan kelib chiqqan holda majburiy akademik ishdan tashqari bajariladigan ish. Boshqa tasniflar asosida mustaqil ishni: o‘quv, ilmiy va ijtimoiy ishlariga ajratish mumkin; yana boshqalarida esa mustaqil ishning bosqichlari o‘quv mashg‘ulotlarining shakliga bog‘liq holda tavsiflanadi: ma’ruza, amaliy, laboratoriya mashg‘ulotlari va boshqalar. V.A. Dobromyslov, V.V. Golubkov, E.Ya. Golant tadqiqotlarida mustaqil ishlarning mantiqiy tasnifi keltirilgan. Uning mohiyati shundaki, talabalarning fikrlash amallarini hisobga olgan holda o‘qitish usullari qo‘llaniladi. Shu nuqtai nazardan mustaqil ishlar quyidagilarga ajratiladi: 1. Faktlarni kuzatish va tushunchalarning belgilari yoki xususiyatlarini aniqlash; 2. Hodisalar orasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash; 3. Tushunchalarni belgilash va o‘rganilayotgan narsalarni umumlashtirish; 4. Bir qator hodisalar ichida tipik narsani ajratib ko‘rsatish; 5. Faktlar orasidagi bog‘liqliklarni aniqlash. B.P. Yesipov mustaqil ish turlarini o‘quv jarayoni bo‘g‘inlariga qarab tasniflaydi:

1. Yangi bilimlarni olish maqsadida bajariladigan mustaqil ishlar;
2. Mavjud bilimlar asosida bajariladigan mustaqil ishlar;
3. Talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini takrorlash va tekshirish maqsadida

bajariladigan mustaqil ishlar. Bunday tasnif sovet maktabining 1950 yillarning ikkinchi yarmidagi tajribasini umumlashtiradi va darsning an‘anaviy tuzilishiga tayangan. Shu bilan birga, u o‘qituvchilarning darsni yanada moslashuvchan va turlicha tuzilishga ega qilish bo‘yicha ijodiy izlanishlarini hisobga olmaydi. V.P. Strezikozin tasnifi esa bilim manbalari va o‘qitish usullariga asoslangan: 1. O‘quv kitobi bilan ishlash; 2. Ma’lumotnomalar bilan ishlash; 3. Masalalar yechish; 4. O‘quv mashqlari, insholar va tavsiflar, kuzatuvlar va laboratoriya ishlari. Garchi ushbu tasnif kengroq deb hisoblangan bo‘lsada, u talabalarning kognitiv faoliyatining ichki tomonini va mustaqil ishning turli turlarining muhim xususiyatlarini hisobga olmaydi, chunki bir xil manba, masalan, o‘quv kitobi bilan turli xil kognitiv jarayonlar amalga oshirilishi mumkin. O‘z vaqtida B.P. Yesipov va V.P. Strezikozin tasniflari mustaqil ishning nazariy asoslarini chuqurlashtirishda ijobiy rol o‘ynadi, mustaqillik o‘quv jarayonining turli bosqichlarida mavjud bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatdi va uning tashkil etilishi jarayonida turli manbalarni muvaffaqiyatli qo‘llash mumkinligini namoyish etdi. Umumiy farqlarga qaramay, yuqorida keltirilgan tasniflarning asosiy umumiy xususiyati shundaki, ular kognitiv jarayonlarning mohiyatidan kelib chiqqan, shuning uchun talabalarning kognitiv faoliyatini samarali umumiy rivojlanishga yo‘naltirishda yetarlicha yordam bermaydi. Bizning fikrimizcha, talabalarning mustaqil ishini yanada batafsil tasniflagan E.G. Tareva, bu hodisaning murakkabligi va ko‘p qirrali xususiyatlarini yetarlicha aks ettiradi. Mustaqil ishning belgilari Mazmuni Turi bo‘yicha Takroriy mustaqil ishlar (namuna bo‘yicha); rekonstruktiv mustaqil ishlar; g‘oyaviy (evristik) mustaqil ishlar; tadqiqotiy mustaqil ishlar. Shakli bo‘yicha Auditoriyada bajariladigan mustaqil ish; auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ish. Maqsadi bo‘yicha Materialni joriy o‘rganish; o‘quv tadqiqot ishlari; ilmiy tadqiqot ishlari. Mo‘ljali bo‘yicha Majburiy bajariladigan; majburiy bo‘lmagan. Tashkiliy shakli bo‘yicha Frontal (butun

sinf bilan); juftlikda; individual. Nazorat shakli bo'yicha Og'zaki nazorat shakllari; yozma nazorat shakllari; dasturlashtirilgan nazorat shakllari. Ma'lumki, ko'plab fanlarni o'rganishda reproduktiv faollik hali ham ustunlik qiladi. O'quv faoliyatining xususiyatiga asoslangan mustaqil ish uchun turli xil tasniflash sxemalari taklif qilingan, garchi bu sxemalar asosan bir xil bo'lsa ham. Ko'pgina olimlar mustaqil ishning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatishadi: reproduktiv, tanlab reproduktiv va ijodiy. Auditoriyadan tashqari ishda talabalar o'quv faoliyati pedagog tomonidan qo'llaniladigan ta'limiy ta'sirlarga qarab reproduktiv yoki ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Talabalar kognitiv faoliyatini shunday tahlil qilish psixologik jihatdan asosli hisoblanadi. Mahalliy psixologlar, xususan, A.M. Matyushkin, S.L. Rubinshteyn [2] va boshqa ko'plab olimlar keng ko'lamli eksperimental material asosida shuni ko'rsatdiki, insonning fikrlashi psixologik jarayon sifatida turli darajalarda kechadi. Shunga muvofiq, ikki turdagi fikrlash ajratiladi – reproduktiv va produktiv. S.L. Rubinshteyn [2] fikriga ko'ra, produktiv fikrlashga yangi ijodiy yechimlar, kashfiyotlar va umumlashtirishlarga olib keladigan psixik jarayonlar kiradi; reproduktiv fikrlash esa bevosita yangi natija bermaydigan, ammo bilvosita uning yuzaga kelishiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan barcha fikrlash operatsiyalari va jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, muallif ta'kidlaganidek, ushbu ikki turdagi fikrlashni alohida o'rganish chuqur xato bo'lardi, chunki haqiqiy bilish jarayonida reproduktiv fikrlash, sifat jihatidagi farqlarga qaramay, dialektik birlikda mavjud bo'ladi. Eksperimental tadqiqotlar natijalari asosan faktlarning empirik qayd etilishiga qisqacha taqdim etiladi, talabalarning auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlardagi mustaqil ishlarini tashkil etish esa ko'pincha o'rganilayotgan tushunchalarni ixtiyoriy ravishda yodlash va ularni amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash uchun qo'llash maqsadiga yo'naltiriladi. Boshqacha aytganda, talaba bilimlarni tushunishi, anglab olishi va xotirada saqlashi kerak, shunda o'sha yoki keyingi seminar, amaliy mashg'ulot, kollokvium yoki imtihonda ularni takrorlash yoki oddiy vazifalarni yechishda qo'llash mumkin bo'ladi. Ammo kursning asosiy tushunchalarini talqin qilish, ularni tizimlashtirish, umumlashtirish va kognitiv vazifani aniqlash yo'llarini belgilash, uning tuzilmasi va mustaqil ish jarayonida foydalaniladigan elementlarni anglash talabaning izlanish va kashfiyot faoliyati predmetiga aylanishi kam uchraydi. Buning sababi shundaki, oliy ta'lim didaktikasida hanuzgacha talabalarning mustaqil ishining mohiyati yetarlicha ochildmagan, natijada talabalar tomonidan mustaqil bajariladigan aniq vazifalar faqat fan (mazmun) tomonini hisobga olgan holda tuziladi, lekin faoliyatning jarayon tomoniga bog'lanmagan bo'ladi. Natijada, talabalar bunday ishlarni bajarishga bo'lgan qiziqishi asta-sekin pasayadi. Oliy ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan mustaqil ish yangi materialni bosqichmabosqich o'zlashtirish, uni mustahkamlash, qo'llash, takrorlash va boshqa jarayonlarni nazarda tutadi. Aslida, individual o'quviy bilish jarayoni yagona va bo'linmas jarayon bo'lishiga qaramay, u sun'iy tarzda bo'linadi, bu esa talabalar fikrlashining rivojlanishini sekinlashtiradi yoki hech bo'lmaganda ularning rivojlanishiga xizmat qiladigan bilimlarni egallashiga to'sqinlik qiladi. Bunday faoliyat jarayonida ularni ijodiy qo'llash tajribasi deyarli to'planmaydi. Talabaning mustaqil ishining samaradorligi uning tashkil etilishi, mazmuni va bilimlarning xususiyati, o'quv jarayonining mantiqi, mavjud va kutilayotgan bilimlar o'rtasidagi bog'liqlik, bajarish natijalari va boshqa omillarga bog'liq.

Mustaqil ishning mohiyatini shunday tushunish uning tashqi va ichki tomonlarini hisobga olish imkonini beradi. Bir tomondan, mustaqil ish talabani o'quv jarayonida mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarish vositasi sifatida namoyon bo'ladi; boshqa

tomondan, u o’quviy va ilmiy bilishning o’ziga xos shakli sifatida namoyon bo’ladi. Shu bois, oliy ta’lim tizimida talabalarining mustaqil ishining ikki birlikli mohiyati haqida so’z boradi: u bir vaqtning o’zida o’qitish vositasi va o’quvilmoy bilish shaklidir. Bizning tadqiqotimizda talabaning mustaqil ishi bu o’qituvchisiz va uning bevosita ishtiroki yoki yordamisiz amalga oshiriladigan talabalarining o’quv faoliyatini boshqarishni ta’minlovchi pedagogik sharoitlarni tashkil etish tizimi sifatida tavsiflanadi. Mustaqil ishning murakkabligi va mehnatkashligi ortib borishi bilan u talabalarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi, amaliy ko’nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi, aqliy mehnat madaniyatini oshiradi va egallangan bilimlarni yanada anglashli va chuqur qiladi. Mustaqil ishning yakuniy maqsadi jamiyat ehtiyojlari bilan belgilanadi, chunki bizga yangi turdagi o’qituvchi va talaba o’z bilimlarini doimiy yangilay oladigan va ularni amaliyotga tatbiq eta oladigan ijodiy shaxs kerak. Shu nuqtai nazardan, mustaqil ishning mohiyatini ochishda asosiy pozitsiyalar shundan iborat. Ammo zamonaviy jamiyatning informatizatsiyalashuvi va pedagogik tizim sharoitida mustaqillik masalasi sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tariladi. Keyingi paragrafda o’quv faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalariga bag’ishlanadi.

Talabalarining mustaqil ta’limi oliy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi ekanligi, u shaxsning intellektual, ijodiy va kasbiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi ilmiy jihatdan asoslandi. Mustaqil ish nafaqat bilimlarni o’zlashtirish vositasi, balki talabaning o’quvilmoy bilish faoliyatining alohida shakli sifatida namoyon bo’lishi aniqlashtirildi. Shu bois mustaqil ta’limni tashkil etish masalasi faqat tashkiliy jihat bilan cheklanmay, uning mazmuni, metodlari va pedagogik sharoitlarini kompleks yondashuv asosida ko’rib chiqishni taqozo etadi. Pedagogik va metodik adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatdiki, mustaqil ish tushunchasiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas, bu esa uning turli mezonlar asosida tasniflanishiga olib kelgan. Mavjud tasniflarning aksariyati bilim manbalari, o’quv jarayoni bosqichlari yoki tashkiliy shakllarga tayanadi, biroq ular talabalarining kognitiv faoliyatining ichki mexanizmlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada, mustaqil ish ko’pincha reproduktiv xarakterda tashkil etilib, talabalarining ijodiy va produktiv fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari to’liq ishga solinmaydi. Tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, mustaqil ishning samaradorligi uning fikrlash jarayonlari reproduktiv va produktiv faoliyatning dialektik birligi asosida tashkil etilishiga bevosita bog’liq. Aynan shu yondashuv talabalarda mustaqil izlanish, umumlashtirish, muammo qo’yish va yechim topish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mustaqil ishning murakkablashib borishi talabalarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi, aqliy mehnat madaniyatini oshiradi hamda bilimlarni ongli va chuqur egallashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Стрезикозин; ВТФ. Руководство учебным процессом в школе [Текст]: М: Просвещение, 1972:270;с.
2. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. - Скаткин. М., 1982. 386 с.
3. Голант, Е.Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения [Текст] / Е.Я. Голант // Воспитание познавательной активности и самостоятельности учащихся. Казань, 1969. Ч. 1. С. 3640
4. Дайри, Н.Г. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения [Текст] / Н.Г. Дайри. М.: Просвещение, 1967

5. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках [Текст] / Б.П. Есипов. М.: Учпедгиз, 1961. 239 с
6. Кобыляцкий, И.И. Научнопедагогические основы воспитательной работы в высшей школе [Текст] / И.И. Кобыляцкий. Одесса: Издво ОГУ, 1974. 156 с.
7. Левитов, Н.Д. Детская и педагогическая психология [Текст] / Н.Д. Левитов. М.: Учпедгиз, 1960. 188 с.
8. Лемберг, Р.Г. О самостоятельной работе учащихся [Текст] / Р.Г.
9. Лернер, И.Я. Дидактика средней школы [Текст] / И.Я. Лернер, М.Н.10. М.: Педагогика, 1989. Т. 1. 258 с.

**KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIKNING SAMARALI RIVOJLANISHIGA TA’SIR
ETUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR**

Madmarova Gulchehra Qodirovna

Andijon davlat chet tillari instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Dastlab qaraganda, faoliyat va ijod bir-biriga zid tushunchalardek tuyuladi. Faoliyat ongli, rejalashtirilgan va maqsadga yo’naltirilgan bo’lsa, ijod ko’pincha spontan, ongdan tashqari va tartibga solinmaydigan jarayon sifatida namoyon bo’ladi. Ammo psixologik nuqtayi nazardan, inson ruhiy hayoti bu ikki jarayonning almashinuviga asoslanadi: faoliyat – ongli ijodning shakli, ijod esa ong osti energiyasining ifodasi. Shaxs ijodiy natijaga erishish uchun ongli faoliyatga kirishib, madaniyatning normativ asoslarini o’zlashtirishi lozim. Aks holda, yaratilgan mahsulot madaniy jihatdan tushunarsiz bo’ladi. Demak, ijodiy faollik faoliyat jarayonida shakllanadi va uning ichki mexanizmlaridan biridir. Ushbu maqolada kasbiy-pedagogik ijodkorlikning samarali rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik omillar haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Ijodkorlik, ijod, kreativlik, kompetensiya, mahorat, individuallik, qobiliyat, shaxsiy o’z-o’zini rivojlantirish.

Ijodkorlikning mohiyatini tashkil etuvchi asosiy psixologik xususiyatlar – originallik, tafakkur moslashuvchanligi, sezgirlik va yangi g’oyalarni yaratishga ichki ehtiyoj kiradi. Bular shaxsning ijodiy potensialini belgilovchi omillardir. Ushbu sifatlar mavjud bo’lmasa, haqiqiy ijodiy faoliyatni amalga oshirish mumkin emas. Insonda ilgari to’plangan tajriba asosida shakllangan “ijodga yo’nalgan ichki ustanovka” yangi g’oyalarni izlashga doimiy ehtiyojni yuzaga keltiradi. Bu ehtiyoj nafaqat faoliyat samaradorligini oshiradi, balki tafakkur jarayonini ham doimiy ravishda rag’batlantiradi.

Ijodkorlik mohiyatan ikki qarama-qarshi, ammo o’zaro bog’liq jihatni o’zida mujassam etadi:

1. Natija sifatidagi ijod – bu yangi mahsulot, yangilik yoki g’oyaning paydo bo’lish jarayonidir;

2. Jarayon sifatidagi ijod – bu insonning o’z imkoniyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini ro’yobga chiqarish orqali o’zini rivojlantirishidir.

Amerikalik psixolog K.Rodgers ijodiy jarayonni “shaxsning o’ziga xos individualligidan kelib chiqqan holda, hayotiy tajriba, insonlar va vaziyatlar ta’sirida yangi mahsulot yaratish jarayoni”, deb ta’riflaydi. Uning nazariyasiga ko’ra, ijod bu shaxsning o’zini ifoda etish va hayotni qayta qurish shaklidir.

V.Drujinin va N.Xazratova tadqiqotlariga ko’ra, ijodiy qobiliyatlar kamida ikki bosqichda shakllanadi:

Birinchi bosqich – “umumiy kreativlik” (3–5 yosh) – bu boladagi ijodiy xatti-harakatlarning boshlang’ich, ixtisoslashmagan shaklidir. Bu davrda bola kattalarga taqlid qilib ijodiy modelni o’zlashtiradi (bu jarayon “bolalar ijodi” fenomeni sifatida tanilgan).

Ikkinchi bosqich – “ixtisoslashgan kreativlik” (13–20 yosh) – bu davrda bola ilgari shakllangan umumiy kreativlik asosida o’zining kasbiy yo’nalishiga xos ijodiy faoliyatni rivojlantiradi. Bu bosqichda namuna, ideal shaxs, oila va tengdoshlar qo’llab-quvvatlovi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur bosqichning yakunida shaxs ikki xil yo’ldan birini tanlaydi:

- taqlid darajasida qoladi,
- originallikka intilib, mustaqil ijod sari o’tadi.

Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, kreativlik intellekt singari umumiy iqtidor negizida shakllanadi, ammo u insonning ijtimoiy tajribasi va motivatsion tizimiga bevosita bog’liq.

Birinchi qarashda ijodkorlik taqlidga ziddek tuyuladi, biroq paradoks shundaki, har qanday ijodning ildizida aynan taqlid mavjud. Inson madaniyatni o’zlashtirish va uni o’zgartirish uchun avvalo mavjud ijodiy modelni o’rganadi. Taqlid bu jarayonda shaxsni madaniy-tarixiy tajribaga olib kiradi. “Namuna”, “stereotip”, “etalon” tushunchalari oddiy qarashda ijod bilan qarama-qarshi bo’lsa-da, aslida ular ijodga tayanch bosqich sifatida xizmat qiladi.

3–5 yosh oralig’i bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun eng samarali davr hisoblanadi. Bu yillarda bola she’r, ertak, hikoya to’qish orqali o’zining “ijodi”ni namoyon etadi. 8–15 yoshda ijodiy faoliyatda taqlid unsurlari kuchayadi, originallik kamayadi. Ammo 16–17 yoshda inson o’ziga xoslikni qayta kashf etadi va haqiqiy, mustaqil ijodiy faoliyatga o’tadi.

Taqlid – bu madaniyatda mustahkamlangan ijodiy faoliyat usullarini egallash vositasi. U shaxsni madaniyat tomonidan yaratilgan eng yuqori pog’onaga olib chiqadi. Taqlid faoliyati kamayib borishi bilan bir qatorda shaxsning mustaqil ijodiy harakatlari kuchayadi. Shaxs haqiqiy ijodkorlik bosqichiga chiqishi uchun ijod unga shaxsiy, hissiy jihatdan yaqin faoliyatga aylanishi lozim. Boshqacha aytganda, inson o’z idealiga chuqur hamdardlik bilan qarasa, u holda bu ideal orqali o’zining ijodiy “men”ini anglay boshlaydi. Bu holat – taqlid bosqichini yengib o’tishning asosiy psixologik shartidir.

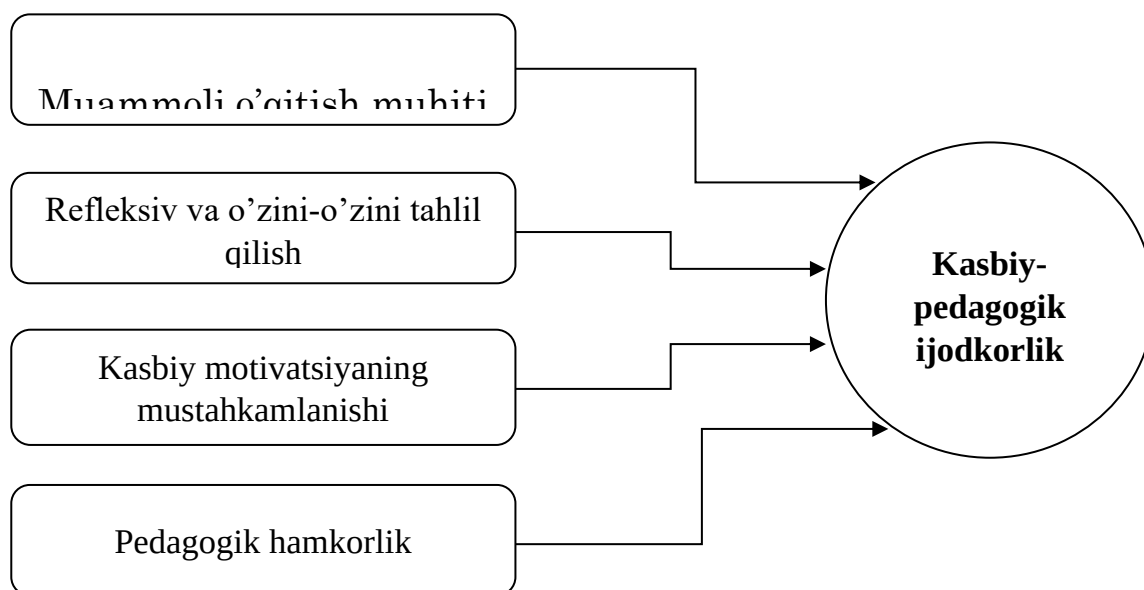
Demak, ijodiy faoliyatda hissiy, intellektual va irodaviy jarayonlar bir butun tizim sifatida amal qiladi. Ijodiy tafakkurning o’ziga xos xususiyatlari – tasavvur, intuitsiya va obrazli fikrlash insonni boshqa bilish shakllaridan ajratib turadi. Bo’lajak o’qituvchilarda kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bu, o’z navbatida, ta’lim tizimida o’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ochish, mustaqil fikrlashini qo’llab-quvvatlash va faol, yangilik yaratuvchi shaxsni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlik umumiy ijodiy faoliyatdan bir qator o’ziga xos pedagogik belgilari bilan farq qiladi:

1. Ma’naviy-axloqiy yo’nalganlik. O’qituvchining ijodiy faoliyati faqat bilim berishga emas, balki shaxsni tarbiyalash, unda ijobiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan. Shu bois pedagogik ijodning markazida insonparvarlik, mehr, empatiya va axloqiy mas’uliyat turadi.
2. Subyekt-subyekt munosabatiga asoslanish. Pedagogik ijodkorlik o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro hurmat va hamkorlik asosida amalga oshadi. Bu jarayonda o’qituvchi o’quvchini faol subyekt sifatida ko’radi, uni ta’lim jarayonining hamkoriga aylantiradi.
3. Pedagogik refleksiya va o’zini tahlil qilish. Ijodiy pedagog o’z faoliyatini doimiy tahlil qiladi, o’z tajribasini qayta baholaydi, xatolarni tan olib ularni bartaraf etish yo’llarini izlaydi. Shu jihatdan, pedagogik ijodkorlik – bu refleksiv tafakkurning amaliy ifodasidir.
4. Innovatsion yo’nalganlik va adaptivlik. Pedagogik ijodkorlik o’qituvchidan ta’lim jarayonidagi o’zgarishlarga moslashuvchanlik, yangi texnologiyalarni sinovdan o’tkazish, o’quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga qarab metodlarni moslashtirishni talab etadi.

5. Ta’limiy maqsadlarning integrativligi. Ijodkor o’qituvchi o’z faoliyatida fanlararo aloqani, o’quvchilarning ijtimoiy, estetik, axloqiy va intellektual rivojini uyg’un tarzda ta’minlaydi. Shu bois pedagogik ijodkorlik ta’lim-tarbiya jarayonining integrativ mohiyatini ochib beradi.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlikning samarali rivojlanishi quyidagi pedagogik omillarga tayanadi (1-rasmga qarang):

1-rasm. Kasbiy-pedagogik ijodkorlikning samarali rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik omillar

a) Muammoli o’qitish muhitining yaratilishi – o’quvchilarda mustaqil fikrlashni rag’batlantiruvchi, o’qituvchida esa yangi metodlarni sinovdan o’tkazishga turtki beruvchi muhitni yaratish;

b) Refleksiv va o’z-o’zini tahlil qilish faoliyatini yo’lga qo’yish – o’qituvchi o’z darsini, muloqot uslubini, baholash tizimini tahlil qilib, ularni takomillashtiradi;

c) Kasbiy motivatsiyaning mustahkamlanishi – o’qituvchining o’z ishidan qoniqish, kasbiy maqsad sari intilish hissi kuchaytiriladi;

d) Pedagogik hamkorlik – tajriba almashish, “Lesson Study”, “Peer Coaching” yoki “Professional Learning Community” kabi platformalarda faol ishtirok etish.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlik o’qituvchidan nafaqat bilim va metodik tayyorgarlikni, balki individual yondashuv, o’ziga xos uslub va ijodiy tafakkurni ham talab qiladi. Pedagogik faoliyatda individuallik quyidagilarni ta’minlaydi:

- o’qituvchining o’z “men” konsepsiyasini shakllantiradi;
- ta’lim jarayoniga yangicha ruh olib kiradi;
- o’quvchilarda ijodiy faoliyatga ijobiy munosabat uyg’otadi;
- o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida ishonchli pedagogik hamkorlikni qaror toptiradi.

Insonning kasbiy faoliyati, ayniqsa pedagogik sohada, uning shaxsiy-psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog’liqdir. Har bir o’qituvchi ta’lim-tarbiya jarayoniga o’zining noyob individualligini, o’ziga xos uslubini va dunyoqarashini olib kiradi. Shu sababli

individuallashtirish – bu o’qituvchining tashqi, obyektiv mehnat sharoitlariga moslashishning ichki mexanizmidir.

O’qituvchi faoliyatida individuallik uch asosiy ko’rinishda namoyon bo’ladi:

- individual xususiyatlar;
- individual faoliyat uslubi;
- shaxsiy individuallik (yagonalik).

Individual xususiyatlar o’qituvchining kasb tanlash motivlari, darsda qo’llaydigan uslublari, kasbiy munosabatlari, faoliyat uslubi va o’quv jarayonidagi psixologik pozitsiyasida aks etadi. Har bir pedagog o’zining temperamentiga, idrok qilish tezligiga, sezgirlik darajasiga va emotsional barqarorligiga ko’ra o’ziga xos uslubni tanlaydi.

Individual pedagogik uslub – bu o’qituvchining tabiiy qobiliyatlari, tug’ma psixologik fazilatlari hamda ijtimoiy tajribasi asosida shakllangan kasbiy o’ziga xoslikdir. U quyidagi uchta asosiy omil ta’sirida vujudga keladi:

1. O’qituvchining shaxsiy-psixologik xususiyatlari (temperament, hissiy barqarorlik, empatiya, o’zini nazorat qilish qobiliyati);
2. Pedagogik faoliyatning mazmuni va murakkabligi (fan xususiyatlari, ta’lim shakli, o’quvchilarning yosh bosqichi);
3. O’quvchilarning individual xususiyatlari (faollik, bilish motivlari, ehtiyojlari, fe’l-atvori).

Pedagogik uslub quyidagi jihatlarda o’z ifodasini topadi:

- ish sur’ati va reaksiya tezligi;
- muammoli vaziyatlarga nisbatan reaksiyasi;
- dars usullarini tanlashdagi mustaqillik;
- o’quvchilar bilan muloqot uslubi;
- tarbiyaviy ta’sir vositalarini qo’llash;
- rag’bat va jazo usullarini tanlashdagi farqlar.

Mazkur jihatlar o’qituvchining pedagogik muloqot madaniyati va psixologik sezgirligi darajasini belgilaydi.

Demak, o’qituvchi individualligi va kasbiy-pedagogik ijodkorlik faoliyati o’zaro uyg’un holda rivojlanar ekan, u ta’lim jarayonining ijodkor tashkilotchisiga, o’quvchi shaxsini esa o’z-o’zini anglay oladigan mustaqil ijodkor subyektga aylantiradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Sh.A.Do’stmuhammedova, G.Baykunasva, G.Ziyaviddinova "Umumiy psixologiya "(Yosh davrlar va pedagogik psixologiya) 2020-yil
2. Z.T.Nishanova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova."Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya" Toshkent- 2019-yil.
3. B.Karimova "Ijtimoiy psixologiya" Toshkent-2007.
4. Cramond, B. & Wang, L. (2012). The audacity of creativity assessment. In S. Hunsaker (ed.), Identification of students for gifted and talented education services: Theory and practice, pp. 337–361. Mansfield, CT: Creative Learning Press.
5. Dewey, J. (1938/2008). The Later Works of John Dewey, Vol. 4, 1925–1953: 1929: The Quest for Certainty (Collected Works of John Dewey). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

**BO’LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O’QITUVCHILARINING NUTQ MADANIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI.**

Saydanova Dilafruz Sadirdinovna
Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Jamiyat rivojlanishi va ta’lim sohasini modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida aloqa jarayoni nafaqat o’qitishda, birinchi navbatda, balki XXI asrning raqobatbardosh shaxsini tarbiyalash va shakllantirishda, ijodiy, ijtimoiy ahamiyatga ega, doimiy o’zgaruvchan haqiqatlarga moslasha oladigan muvaffaqiyatga hissa qo’shadigan ustuvorlikni saqlab qoladi. “Tilning ijtimoiy vazifasi nutqiy faoliyatda, ya’ni nutq sifatida kishilar o’rtasida aloqa, fikrlashish, so’zlashishni amalga oshirishda yaqqol ko’rinadi. Ushbu maqolada bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirishning dolzarbligi haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Nutq faoliyati, nutq textikasi, notiqlik, mimika, pantomimika, nutq qobiliyatlari, Muloqot vositasi

Nutq faoliyati kishilarning birbirlariga tushunarli bo’lgan til vositasida o’zaro fikr almashishlari, nutqiy aloqaga kirishishlaridir”. Rivojlangan nutq qobiliyatlari va shakllangan kommunikativ kompetentsiyalar shaxsda muhim ahamiyatga ega, chunki aloqa sub’ektlari o’rtasidagi munosabatlar madaniyati shakllanadigan aloqa jarayonisiz hayotiy faoliyatni tasavvur qilib bo’lmaydi. Rivojlangan kommunikativ kompetensiyalarga ega bo’lgan shaxs ijtimoiy va kasbiy muloqotda erkin ishtirok etishi, mavjud muammoli vaziyatlarni hal qilishi shubhasiz. Shu bilan birga, “faoliyati bevosita aloqa, o’zaro ta’sir, axborot almashinuvi bilan bog’liq bo’lgan kelajakdagi o’qituvchilarni kasbiy tayyorlashning ko’plab muhim jihatlari o’zgarishsiz qolmoqda”. Ilmiy bilimlar ushbu masala bo’yicha barcha o’quv fanlarini birlashtirish masalalarini yetarlicha aks ettirmaydi. Talabalarni kasbiy tayyorlash asoslari nafaqat kasbiy bilimlar, ko’nikmalar, ko’nikmalar to’plamini, balki tilshunoslikning rivojlanish tendentsiyalari, aloqa nazariyasi va kasbiy faoliyat ta’sir ko’rsatadigan shaxsiy va kasbiy fazilatlarini aniqlash tizimini ham tashkil etadi. Shu munosabat bilan talabalarning kasbiy va nutqiy ta’limini shakllantirish jarayonlarini ilmiy qayta ko’rib chiqish zarurligini ta’minlaydigan ijtimoiy-pedagogik, intellektual-kommunikativ va kasbiy-lingvistik mexanizmlarni yaratish va ulardan foydalanish zarur bo’ladi.

“Muloqot vositasi kommunikatsiya nutqiy (og’zaki va yozma), paralingvistik (tovush oxangi, gap tezligi, ovoz temбри), kinetik (hatti-harakat, mimika, harakatning boshqa shakllari) va narsa belgisi (haykal, rasmlar) vositalar tarzida amalga oshiriladi. Nutqiy malakaga, ko’nikmaga ega bo’lmagan o’qituvchi yoki talaba tilimizning sofliğini ham, boyligini ham namoyish eta olmaydi”.

Hozirgi vaqtda pedagogika fani va amaliyotida kasbiy va nutqiy ta’limni shakllantirish g’oyasi til bo’lmagan universitetlarning dasturlariga "nutq madaniyati" kursini kiritish orqali hal qilinmoqda. Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, aksariyat hollarda o’quv jarayonida talabalarning kasbiy va nutqiy ta’limini shakllantirishda umumiy kasbiy va maxsus fanlarning imkoniyatlari muvofiqlashtirilmaydi. Ilmiy ishlar natijalarini o’rganish shuni ko’rsatadiki, erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda an’anaviy ta’lim tizimi kasbiy va nutqiy ta’limni to’liq emas, balki shakllantirish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, kasbiy va

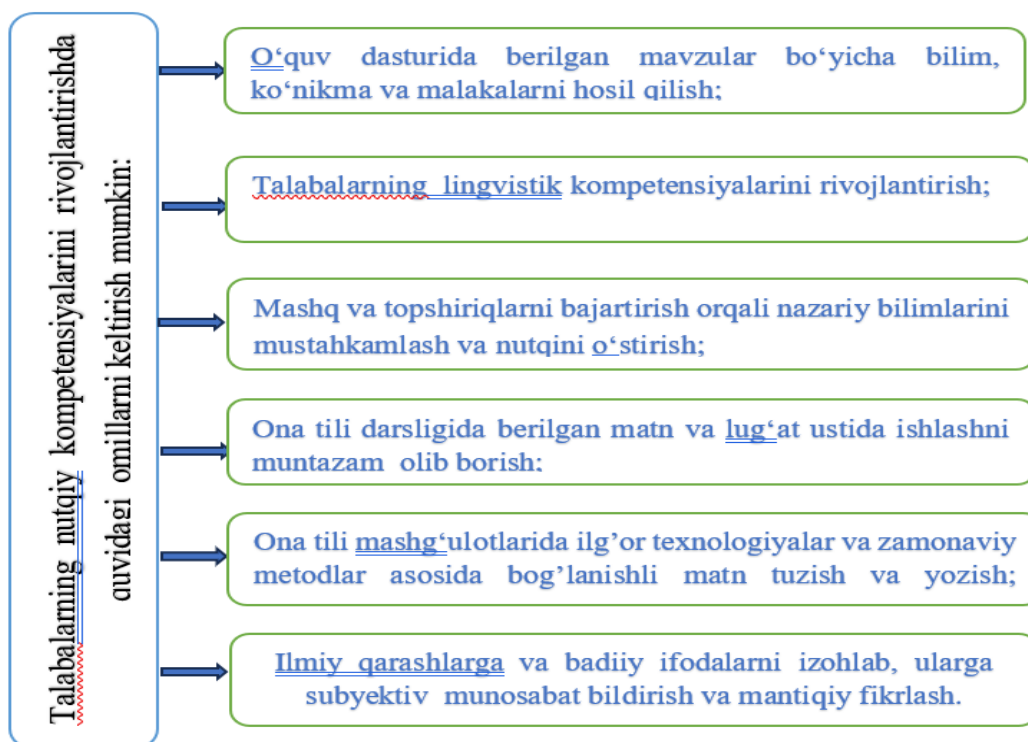

nutqiy ta'limni shakllantirish alohida vazifa sifatida qaraladi, garchi amalda u asosan talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'liq holda hal qilinadi. Bundan tashqari, pedagogik nazariyalar va ular asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar odatda talabalarda turli xil ta'lim turlarini yoki ularning guruhlarini shakllantirishga qaratilgan, ammo kasbiy va nutqiy ta'limning yaxlit xususiyatlariga emas. Bularning barchasi nomuvofiqliklar paydo bo'lishiga va ijtimoiy buyurtma va pedagogika nazariyasi va ta'lim amaliyotida kasbiy va nutqiy ta'limni shakllantirish muammosini hal qilish o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishiga olib keladi. Shunga qaramay, ilmiy va pedagogik bilimlar keskinlashgan qarama-qarshilikni hal qilishga imkon beradigan ilmiy shartlarga ega. “Talabalarning kasbiy va nutqiy ta'limni shakllantirish muammosini hal qilishda tayanadigan nazariyalar va texnologiyalar orasida til, nutq madaniyati, lingvistik shaxs, nutq aloqasi, ta'lim nazariyasi haqidagi ilmiy nazariyalar eng muhim hisoblanadi”. Ta'lim taraqqiyotining hozirgi bosqichida ilm - fan va ta'lim sohalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda, chunki ular demokratik, huquqiy va dunyoviy davlat asoslarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi hamda har bir ta'lim muassasasida ta'limning barcha bosqichlarida o'qitish darajasi va sifatini oshirish, zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish ustidan nazoratni kuchaytirish, o'smirlar va yoshlarni badiiy va ilmiy kitoblarni o'qishga undash, ularning ijodkorligini mustahkamlash va tabiiy, aniq va matematik fanlarni o'rganishga ko'proq e'tibor berish zarur. Vazifalarni hal qilish va kasbiy ta'limni takomillashtirish uchun kelajakdagi o'qituvchining nutq madaniyatini shakllantirish darajasini oshirish uchun innovatsion ta'lim va tarbiya texnologiyalarini o'z vaqtida joriy etish zarur. Buning uchun nutq madaniyatini takomillashtirish bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalda sinab ko'rish, zamonaviy o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning butun tizimini modernizatsiya qilish muhimdir. Zamonaviy o'qituvchining yuqori darajadagi kasbiy madaniyatga ega bo'lishi shubhasizdir, uning tarkibiy qismlaridan biri nutq madaniyati, kommunikativ kompetentsiyalar to'plami, nutqning kommunikativ fazilatlarini tizimi to'g'risida chuqur lingvistik bilimlar. Bu shaxsga o'z fikrlarini erkin ifoda etish va maqbul qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu pedagogik shaxsning mukammalligini tavsiflovchi nutqning bunday individual xususiyatlari va fazilatlarining umumiyliigi va tizimidir. Notiqlik – o'qituvchi faoliyatining eng asosiy jihatlaridan biridir. “Tinglovchilarga biror narsa-hodisani tushuntirish, isbot etish yoki ularning hissiyotiga, tushunchasiga ta'sir qilish niyatida so'zlangan nutq notiqlik faoliyatiga kiradi. Bu hodisani san'at darajasiga ko'tara olgan har bir shaxs notiqdir”. “Nutq madaniyati kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismlaridan biridir. Yosh mutaxassislar nutq faoliyatining barcha turlarida ravon bo'lishi, suhbatni malakali olib borishi, umuman, muloqotning kundalik va biznes sohasida o'zini ishonchli his qilishi kerak”. Oliy o'quv yurtlarida pedagogik faoliyatning holatini tahlil qilib, kelajakdagi o'qituvchining nutq madaniyatini kasbiy tayyorgarlikda shakllantirish kerakli darajada amalga oshirilmasligini umumlashtiramiz. Natijada, inson hayotining turli sohalarida aloqa jarayoni sezilarli kamchiliklar bilan davom etadi. Universitetda kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchining nutq madaniyatini shakllantirish muammosi juda muhimdir, chunki bu yuqori madaniyatning standarti va tashuvchisi bo'lgan o'qituvchi. Oliy o'quv yurtlarida kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchining nutq madaniyatini shakllantirish kerakli darajada sodir bo'lmaydi, chunki yuzaga kelgan qarama-qarshiliklar va kamchiliklar barcha pedagogik vazifalarni amalga oshirishga imkon bermaydi, ya'ni:

- talabalarning psixologik, pedagogik va lingvodidaktik tayyorgarligi o'rtasida yaqin bog'liqlik yo'q;

- bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish va tarbiyalashda bugungi kunda samarasiz deb hisoblangan an'anaviy texnika va usullardan eng ko'p foydalaniladi;
- talabalarning nutq madaniyatini va uni tashkil etish shakllarini takomillashtirish jarayonining mazmuni yangilanmadi.

“Nutqiy faoliyat tildan foydalanuvchilarning gapirish, nutq so'zlash bilan birga, tinglash jarayoni ham. Mashhur amerikalik notiq psixolik Deyl Karnegi “yaxshi suhbatdosh - yaxshi gapirishni emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir” deganda aynan shu qobiliyatning insonda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi”. Ushbu qarama-qarshiliklar universitetda o'quv jarayonini samarasiz tashkil etish natijasida yuzaga keldi, kelajakdagi o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish jihatlariga qisqa e'tibor qaratilmoqda. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, pedagogika universitetlari va pedagogika fakultetlari bitiruvchilari nutq madaniyatining cheklanganligi bilan ajralib turadi, chunki butun o'quv davrida kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim bo'lgan aloqa ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan. Kelajakdagi o'qituvchilarning nutq madaniyati juda ko'p narsani talab qiladi, ular stilistik va orfoepik nutqda sezilarli kamchiliklarga ega. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq faoliyati darajasini yaxshilash jarayonida innovatsion o'qitish texnologiyalarini joriy etish bir qator qarama-qarshiliklarga duch keladi, bu esa o'z navbatida izchil monologik nutqni rivojlantirish uchun individual jumalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga imkon bermaydi. (1-rasm)

1-rasm: Talabalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda omillari

Barkamollikning yetishmasligi, Gaziyeva X. ta'kidlaganidek, "o'quv jarayonining tashkiliy tuzilishi izchil nutqning shakllanishida aks etadi. Mavjud didaktik va uslubiy zamonaviy ishlanmalarni hisobga olgan holda bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati darajasini yaxshilash zarurati tug'iladi". Kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi jarayonida kommunikativ va nutq madaniyatini shakllantirishdir. Ushbu g'oyalarni amalda qo'llash qiyin emas, ushbu jarayonning muhim omilini hisobga olish kerak, ya'ni shaxsning amaliy-amaliy faoliyatini va uning boshqa aloqa sub'ektlari bilan o'zaro ta'sirini takomillashtirish kerak. Jamiyat va ta'lim sohasini demokratlashtirish va insonparvarlashtirishning dinamik tendentsiyalari munosabati bilan ushbu jihat aloqa jarayonini kasbiy faoliyatning asosiy turi deb biladigan ko'plab tadqiqotchilarning katta qiziqishini jalb qiladi. Tadqiqotchilarning muhim qismi aloqa - bu maxsus faoliyat, inson faoliyatining boshqa turlarini ta'minlaydigan shakl. Har qanday hayotiy vaziyatda shaxsning nutq madaniyati muhim ahamiyat kasb etadi.

“Uzoq davrlardan buyon kishilarning o‘zaro munosabatlarida, ular birbirlarini tushunishlarida, fikr almashishlarida nutq, nutqiy munosabatlar hamisha muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Bugun zamon talabiga mos ravishda tilning kommunikativ-funksional tamoyiliga asosan nutqiy faoliyatga e’tibor kuchaydi. Nutqiy faoliyat til va nutq dialektikasiga muvofiq tarzda ro’yobga chiquvchi hodisa bo’lib, uning har qanday turi so’zlovchi va tinglovchi o’rtasidagi o‘zaro munosabat vositasi hisoblanadi”.

Aloqa aloqa qiluvchi sub'ektlarning ketma-ket harakatlari (faoliyati) bilan tavsiflanadi, nutq akti sub'ektlarining yaqin o'zaro ta'siri davom etadi. Mavzular uchun psixologik qulaylik va hissiy farovonlik aynan aloqa jarayonini yaratadi. Kasbiy kompetentsiyalar, aloqa ko'nikmalarini shakllantirishning yetarli darajada emasligi va aloqa texnologiyasi bo'yicha nazariy bilimlarning past darajasi ko'pincha o'qituvchilarning samarasiz aloqa usullaridan foydalanishiga olib keladi, chunki talabalar bilan muloqotda qo'rqitish va nozkarashma qilish ularga ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish imkonini beradi. Ushbu uslublar o'qituvchining ijodiy individualligini rivojlantirishga imkon bermaydigan, ularning pedagogik faoliyatida doimiy shtamlarga aylanishi omilini hisobga olmaydi, buning natijasida butun pedagogik jarayonning samaradorligi pasayadi.

Ta'lim va tarbiya jarayoniga innovatsion texnologiyalarni jadal rivojlantirish va joriy etish davrida uslubiy tavsiyalarga katta e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda universitetlarda kelajakdagi o'qituvchining nutq madaniyatini takomillashtirish kasbiy tayyorgarlik jarayonida bosqichma-bosqich amalga oshirilishini unutmagan, nutq faoliyatini o'qitishni optimallashtirish jarayonini kuchaytirish zarur. Talabalarning nutq madaniyatining yuqori darajasi ularning kommunikativ kompetentsiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam berishi ilmiy asoslangan. O'quv jarayonining muvaffaqiyati uning mazmuniga bog'liq bo'lib, unda aloqa jarayoni barcha sub'ektlarning yaqin o'zaro ta'siri bilan davom etadi. Faqat bilan tizimli ish va ushbu tizimning asosiy tamoyillarini amalga oshirishda kerakli natijalar mumkin. “Ta’limni modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida ilmiy-nazariy tadqiqotlar va olimlarning amaliy izlanishlari asosida kommunikativ yo’nalishni o’qitish texnologiyasi ishlab chiqilgan”.

Taniqli innovatsion o'qituvchi V. A. Suxomlinskiyning bayonoti shubhasizdir, chunki o'qituvchining nutq madaniyati "uning ma'naviy madaniyatining ko'zgusi", u o'qituvchidan so'zni mohirona egallashni talab qildi, chunki "maktab devorlarida aytilgan har bir so'z o'ychan, dono, maqsadga muvofiq va to'liq bo'lishi kerak".

Universitetda kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchining nutq madaniyatini shakllantirish muammosini o'rganishda olimlar, o'qituvchilar va psixologlarning katta hissalariga qaramay, ushbu jihat to'liq o'rganilmagan, talabalar shaxsini shakllantirishning madaniy va nutqiy jihatlarini o'rganish kerak, bu bugungi kunda yetarli emas. Bugungi kunda oliy ta'lim bitiruvchisida kasbiy kompetentsiyani har tamonlama shakllantirish uchun, birinchi navbatda, uning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo'ldoshev. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. Darslik. Toshkent. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2013. 11-bet.
2. Sharipova, Feruza. "Axborot kummunikatsiyalari hamda muloqotning inson hayotidagi muhim ahamiyatlari." *Journal of new century innovations* 11.6 (2022): 3-6.
3. La'lixon Muhammadjonova, Sardor Alimov, Shuxratjon Rajabov. Notiqlik san'ati. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2022. 44 b.
4. Ibragim o'g'li, Buriyev Abror, et al. "Ta'lim oluvchilarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning pedagogik munosabatlarni." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.7 (2023): 664-667.
5. Abdumannonovna, Djurayeva Buvsara. "Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarini joriy etishning pedagogik muammolari." *Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali* 1.3 (2023): 38-42.
6. Qilichev E., Qilichev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Buxoro, 2002, 7- bet.
7. Xakimov, S., and A. Maxamadxonov. "Zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati: zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati." (2023): 1772-1775.

KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHGA YO’NALTIRILGAN INNOVATSION MUHITNI YARATISH SHART-SHAROITLARI

Madmarova Gulchehra Qodirovna
Andijon davlat chet tillari instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Innovatsion ta’lim muhiti bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirishda muhim metodik omil sifatida namoyon bo’lib, u faqat texnologik vositalar majmui emas, balki pedagogik, psixologik, didaktik va reflektiv omillarning o’zaro uyg’unlashgan yaxlit tizimini ifodalaydi. Bunday muhitda ta’lim jarayoni an’anaviy bilim uzatishga yo’naltirilgan modeldan, talabaning shaxsiy tajribasi, ijodiy faolligi va kasbiy o’sishini qo’llab-quvvatlovchi subyekt-subyekt munosabatlariga asoslanadi. Ushbu maqolada yuqoridagi masalalar yuzasidan ilmiy mulohazalar yuritilgan.

Kalit soʻzlar: innovatsion ta’lim, kasbiy refleksiya, ijodkorlik, ijod, kreativlik, kompetensiya, mahorat, individuallik, qobiliyat, shaxsiy oʻz-oʻzini rivojlantirish.

Metodik nuqtayi nazardan innovatsion ta’lim muhiti bo’lajak o’qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida interfaol, vitagen, raqamli va reflektiv texnologiyalarning integratsiyasi orqali tashkil etilib, ta’lim mazmuni va shakllarining moslashuvchanligini ta’minlaydi. Ushbu muhit talabalarda pedagogik vaziyatlarni ijodiy tahlil qilish, innovatsion yechimlar ishlab chiqish hamda o’z faoliyatiga reflektiv yondashish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning tajriba-sinov ishlari oliy pedagogik ta’lim muassasalarining 60110100 – Pedagogika (qo’shimcha tarbiya fani o’qituvchisi) yo’nalishi 4-kurs talabari bilan 7- va 8-semestrlarida tashkil etildi. Olib borilgan eksperimental ishlar ushbu yo’nalishda majburiy fan sifatida o’qitiladigan “Kreativ pedagogika” fani asosida olib borildi. Aynan ushbu fanni tanlab olishdan maqsad, talabalar bu fanda kreativlik, ijodkorlik, divergent tafakkur, nostandart vaziyatlarda to’g’ri qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda bir nechta yechim topish kabi ko’nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Tajriba-sinov ishlari olib borilgan mashg’ulotlar Andijon davlat pedagogika institutining pedagogika va psixologiya kafedrasidan ishlab chiqilgan “Kreativ pedagogika” fanining o’quv dasturi asosida tashkil etildi. Talabalarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirishga asoslangan mashg’ulotlar, topshiriqlar, mustaqil ta’lim uchun ishlab chiqilgan mashqlar to’plami shular jumlasidan. Quyidagi ushbu fanga ajratilgan soatlar va dars loyihasiga namunalarni ko’rib chiqamiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Kreativ pedagogika fanining mazmuni va mavzular ro’yxati

Fan/modul kodi KePed410	O’quv yili 2024-2025	Semestr 7-8	ECTS – Kreditlar 6-4	
Fan/mavzu turi Majburiy	Ta’lim tili O’zbek/rus		Haftadagi dars soatlari 6-4	
	Fanning nomi	Auditoriya mashg’ulotlari (soat)	Mustaqil ta’lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Kreativ pedagogika	150	150	300

T/R	Mavzu nomi	Ajratilgan soat		
		M	A	S
1	Kreativ pedagogika fan sifatida	2	2	2
2	Kreativ ta’lim muhiti: mohiyati, xususiyatlari	2	2	2
3	Didaktik ta’minotni yaratishga kreativ yondashuv	2	2	2
4	Bo’lajak o’qituvchilarda kreativ tasavvurni rivojlanishi va pedagogikada ilmiy ijodkorlik	2	2	2
5	Kreativ kompetensiya modelining shakllanishi	2	2	2
6	O’qituvchining ta’lim jarayoniga kreativ yondashuvi	2	2	2
7	Kreativ topshiriqlar tizimi. Kreativ darsning innovatsion tuzilishi	2	2	2
8	Pedagogik qobiliyatni shakllantirishda kreativ yondashuv	2	2	2
9	Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda kreativ yondashuv	2	2	2
10	Kreativ kompetensiyaning mazmuni va tuzilishi	2	2	2
11	Ta’lim-tarbiya jarayonida o’quvchilarning ma’naviy kompetensiyalarini shakllantirishda kreativ yondashuv	2	2	4
12	O’qituvchining kreativ salohiyatini rivojlantirish usullari	2	2	4
13	Pedagogik muloqot – o’qituvchining ijodiy faoliyati sifatida	2	2	4
14	Bo’lajak o’qituvchilarning ijodkorligini rivojlantirishda AKTning ahamiyati	2	2	4
15	Bo’lajak o’qituvchilarning ijodkorligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o’rni	2	2	4
16	Umumta’lim maktablarida tarbiya fanini o’qitishda kreativ yondashuv	2	4	4
17	O’quv topshiriqlarini ishlab chiqishga kreativ yondashuv	2	4	4
18	Badiiy pedagogika imkoniyatlaridan foydalanishda kreativ yondashuv	2	4	4
19	Ijodiy vazifalar tizimi	2	4	4
20	NFTM-TRIZ uzluksiz kreativ ta’lim tizimining konseptual asoslari va modeli	2	4	4
Jami:		40	50	60

Fanni o’qitishdan maqsad – bakalavr talabalariga ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo’nalishlari va strategiyasi, tanqidiy va ijodiy fikrlash, yangiliklarini o’zlashtirish, ularni amaliyotda sifatli qo’llash, to’ldirish va yangilash qobiliyatiga ega bo’lishga yo’naltiradigan nazariy va amaliy ma’lumotlar berishdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarni kreativ pedagogika asoslariga oid bilimlar bilan qurollantirish; metodik jihatdan pedagogik jarayonni kreativ samarali tashkil etish uchun zarur ko’nikmalarni egallash; kreativ pedagogika fanining o’ziga xosliklarini hisobga olgan holda zamonaviy yangi texnologiyalarni keng doirada qo’llay olishga yo’naltirish; pedagogik faoliyatni amalga oshirishda ijodiy va metodik savodxonlikni oshirish; yangiliklarni yaratadigan ijodiy shaxsni shakllantirishdan iborat.

Yuqorida jadvalda berilgan mavzularni yangi o’qitish metodikasi va texnologiyalari asosida tashkil etishda birinchi navbatda innovatsion ta’lim muhitini tashkil etish shart-sharoitlarini ta’minlash lozim.

Innovatsion ta’lim muhitini yaratish shart-sharoitlari deganda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirishni ta’minlaydigan, ta’lim jarayonining mazmuni, shakli, texnologiyalari va boshqaruv mexanizmlarini maqsadga muvofiq tashkil etishga xizmat qiluvchi pedagogik, psixologik va tashkiliy omillar majmui tushuniladi. Ushbu shart-sharoitlar ta’lim jarayonini an’anaviy reproduktiv modeldan ijodiy, refleksiv va innovatsion faoliyatga yo’naltirilgan modelga o’tkazishni nazarda tutadi.

Innovatsion ta’lim muhitida ta’limga ijodiy yondashuv o’qituvchidan o’quv mashg’ulotini loyihalash jarayoniga ijodiy, tizimli va ilmiy asoslangan tarzda yondashishni talab qiladi. Bunday yondashuvda o’qituvchi faqat dars mazmunini rejalashtirish bilan cheklanmay, balki talabalarning o’quv-bilish faoliyatini boshqarish, ularda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va refleksiv tafakkurni rivojlantirishni ham ko’zda tutadi.

O’quv mashg’ulotiga tayyorgarlik jarayonida o’qituvchi har bir mavzu bo’yicha ta’lim maqsadlarini aniq belgilashi, kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishga yo’naltirilgan pedagogik vazifalarni to’g’ri qo’yishi, kutilayotgan o’quv faoliyati natijalarini oldindan prognoz qilishi lozim. Shu bilan birga, innovatsion ta’lim muhiti talablaridan kelib chiqqan holda, ta’limni tashkil etishning shakllari, interfaol, vitagen, raqamli va refleksiv metod hamda vositalarini maqsadga muvofiq tanlash, o’quv vaqtini oqilona taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur jarayon natijasida o’qituvchi va talabalar faoliyatining aniq tartiblangan, mantiqan izchil va ijodiy xarakterga ega bo’lgan algoritmi shakllanadi. Ana shu tarzda o’quv jarayonini texnologik asosda loyihalay olgan o’qituvchigina innovatsion ta’lim muhiti sharoitida talabalarning o’quv-bilish faoliyatini erkin boshqara oladi, ularda pedagogik tafakkur, ijodiy tashabbuskorlik va kasbiy refleksiyani samarali rivojlantira oladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.A.Do’stmuhammedova, G.Baykunasva, G.Ziyaviddinova "Umumiy psixologiya "(Yosh davrlar va pedagogik psixologiya) 2020-yil
2. Z.T.Nishanova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova."Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya" Toshkent- 2019-yil.
3. B.Karimova "Ijtimoiy psixologiya" Toshkent-2007.
4. Cramond, B. & Wang, L. (2012). The audacity of creativity assessment. In S. Hunsaker (ed.), Identification of students for gifted and talented education services: Theory and practice, pp. 337–361. Mansfield, CT: Creative Learning Press.
5. Dewey, J. (1938/2008). The Later Works of John Dewey, Vol. 4, 1925–1953: 1929: The Quest for Certainty (Collected Works of John Dewey). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

**BO’LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O’QITUVCHILARINI NUTQ MADANIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING METODIK SHART SHAROITLARI**

Saydanova Dilafruz Sadirdinovna
Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Globallashuv va axborot jamiyati sharoitida tildan to'g'ri va samarali foydalanish qobiliyati muvaffaqiyatli muloqot va martaba o'sishi uchun zarur bo'lgan muhim kasbiy mahoratga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyatining rivojlanishi nafaqat adabiy til normalarini o'zlashtirish, balki fikrlarni aniq va aniq etkazish, ishontirish va turli xil auditoriyalar bilan o'zaro aloqada bo'lish qobiliyatini shakllantirishdir. Bobning birinchi qismida oliy ta'lim tizimida nutq madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi, bunda ushbu yondashuvlarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish zarurligiga e'tibor qaratiladi. Nutq madaniyatini o'qitishning nazariy asoslari va uslubiy jihatlari ko'rib chiqiladi, tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va ritorika elementlarini o'z ichiga olgan fanlararo yondashuvning ahamiyati ta'kidlanadi. Talabalarda to'g'ri nutqning ahamiyati va uni doimiy ravishda takomillashtirish zarurligi to'g'risida xabardorlikni shakllantirishda o'qituvchilarning roliga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqola yuqoridagi muammolarni xal qilishda ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Nutq faoliyati, nutq textikasi, notiqlik, mimika, pantomimika, nutq qobiliyatlari, Muloqot vositasi.

Zamonaviy jamiyatda nutq madaniyatini o'rganish turli xil mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanadi va kasbiy o'sish masalalarini muvaffaqiyatli hal qilish ko'p jihatdan ularning til tayyorgarligi sifatiga bog'liq. Ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchining ish uslubiga va uning turli zamonaviy usullardan foydalanish qobiliyatiga bog'liq. “Avvalo, o'quvchilarning savodxonligini oshirishda, to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqni, ongni yaxshilash, ona tili va o'qish savodxonligini oshirish kabi bir qator xususiyatlarni o'rganishni qanday tashkil qilishni bilish kerak.

Pedagogikada uchta asosiy savolga javob bera olish muhimdir: "nima uchun o'rgatish kerak?"(o'quv maqsadlari), " nimani o'rgatish kerak?(ta'lim mazmuni) va qanday o'qitish kerak?"(o'qitish shakllari va usullari). “Zamonaviy o'qitish usullarini tanlashda quyidagi mezonlarni hisobga olish kerak, unga muvofiq qo'llaniladigan usullar talaba o'zini qulay va erkin his qiladigan muhitni yaratishi, o'quvchining manfaatlarini rag'batlantirishi, o'quv jarayoniga uning his-tuyg'ulari, his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini jalb qilishi, nutqini, ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirishi, o'quvchini faollashtirishi, uni asosiy shaxsga aylantirishi kerak. ushbu jarayonning boshqa ishtirokchilari bilan faol aloqada bo'lgan o'quv jarayoni, talaba ona tilini o'rganish uning shaxsiyati va qiziqishlari, kelajakdagi kasbi bilan ko'proq bog'liqligini anglagan vaziyatlarni yaratish, til ustida mustaqil ishlashni o'rganish, uning jismoniy, intellektual va hissiy qobiliyatlari darajasida, turli xil ish shakllarini (individual) ta'minlash., guruh, jamoaviy)”.

O'qituvchilar nutqining muhim xususiyati nafaqat ekspressivlik, balki hissiyot va ekspressivlikdir. O'qituvchi dars mavzusini ochib berib, fikr-mulohazalarni taqdim etish, talabada xabarga kerakli reaksiyani uyg'otish haqida g'amxo'rlik qiladi, keyin bu o'qituvchi nutqining ekspressivligidan dalolat beradi.

O'qituvchining nutqi o'ziga xos standart, o'quvchilarning og'zaki bayonotlari uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, ammo nutqning yana bir vazifasi tinglovchilarning e'tiborini jalb qilish va ularning qiziqishini uyg'otishdir. Ekspressivlik axborot va hissiydir. Axborot ekspressivligiga talabalarni qiziqtiradigan ma'lumotlarni tanlash orqali erishiladi.

Oliy ta'limda o'qishning tashkiliy shakllarini tanlash o'quv va dasturiy hujjatlar (o'quv rejalari va o'quv dasturlari) bilan belgilanadi. O'qituvchilarga rejalashtirilgan tashkiliy shakllarning didaktik maqsadlariga muvofiq o'quv mazmunini tanlash vazifasi yuklatilgan. Shuning uchun o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllarining xususiyatlarini, ularning didaktik maqsadlarini, o'quv materialining mazmunini tanlashga qo'yiladigan talablarni va ularni amalga oshirish metodologiyasini bilish asosan o'qituvchining pedagogik mahoratini belgilaydi.

Talaba shaxsini shakllantirish u tayyor bilimlarni idrok etganda emas, balki yangi bilimlarni "kashf etishga" qaratilgan o'z faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Bilish jarayoni biluvchining mustaqil faoliyati sifatida tashkil etilishi kerak. Fransuz yozuvchisi va adabiyotshunos, adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti Anatol Frans. "Juda ko'p narsalarni o'rgatish orqali bema'niligingizni qondirishga urinmang. Faqat qiziqishni uyg'oting. Tinglovchilaringizning ko'zlarini oching, lekin miyangizni ortiqcha yuklamang. Unga uchqun tushirish kifoya. Olov o'zi uchun oziq - ovqat bo'lgan joyda yonadi", deb yozgan. Shunga bo'g'liq holda quyidagi tamoyillarni keltirib o'tamiz.

Uzluksizlik prinsipi har bir oldingi bosqichdagi faoliyat natijasi keyingi bosqichning boshlanishini ta'minlaydigan ta'limni shunday tashkil etishni anglatadi. Jarayonning uzluksizligi tarkib va metodologiyani o'qitishning barcha bosqichlari o'rtasidagi uzluksizlik bilan ta'minlanadi.

Dasturiy-maqsadli tamoyil. Ma'ruza mavzusidagi o'quv maqsadlariga muvofiq, ushbu maqsadlarga erishish vositasi sifatida o'quv dasturining savollarini tanlash kerak. O'qituvchi har bir talabaga ta'lim mazmunini maksimal (ijodiy) darajada taqdim etadi va uning davlat bilim standarti darajasida o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Psixologik qulaylik tamoyili o'quv jarayonining stressli omillarini olib tashlashni, Oliy ta'limda va darsda hamkorlik pedagogikasi g'oyalarini amalga oshirishga qaratilgan do'stona muhitni yaratishni o'z ichiga oladi.

O'zgaruvchanlik tamoyili talabalarda o'zgaruvchan fikrlashni rivojlantirishni, ya'ni muammoni hal qilishning turli xil variantlari imkoniyatlarini tushunishni, maqbul variantni tanlash qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Ongli (mexanik bo'lmagan) o'qitish tamoyili talabalarning o'quv faoliyatida ijodkorlikka maksimal e'tiborni, ularning o'z tajribalarini egallashni, nostandart muammolarga mustaqil ravishda yechim topish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Hissiylik va o'rganishga qiziqishning tamoyili. Agar o'qituvchi jimgina, ifodasiz gapirsa, yuzida charchoq va befarqlik bo'lsa, u bu tamoyilni amalga oshira olmaydi. Ammo agar u harakatchan bo'lsa, yetarlicha baland va ifodali gapiradi, intonatsiya, yuz ifodalari va imo-ishoralar bilan (albatta, me'yorida), agar uning ko'zlari bo'lsa, uning butun ko'rinishi tomoshabinlar bilan muloqot qilish quvonchini ifodalaydi, agar u ko'tarilayotgan bo'lsa, ishtiyoq bilan, keyin tomoshabinlar undan impuls bilan yuqadi va ushbu harakatning sherigiga aylanadi. Tinglovchilarning imkoniyatlari chegaralanmagan. Vaqti-vaqti bilan siz bo'shashishingiz kerak: qandaydir hazil, dono ibora, maqol, iqtibos, kulgi va dam olishni keltirib chiqaradi. Bularning barchasi ma'ruzada ko'zda tutilishi va bunday dam olish uchun mumkin bo'lgan joylar va vositalarni belgilashi kerak. Biroq, uzoq muddatli bo'shatishga yo'l

qo'ymaslik kerak-charchagan tinglovchilarni yana safarbar qilish qiyin bo'ladi. Ushbu didaktik tamoyillar rivojlanayotgan ta'lim pedagogikasida nazariy asosni tashkil etadi.

Faoliyat bosqichlari

1. Tashkiliy daqiqa.

Ushbu bosqichda talabaning darsdagi faoliyati uchun ijobiy o'zini o'zi belgilashi tashkil etiladi, ya'ni faoliyatga qo'shilishning ichki ehtiyojining paydo bo'lishi uchun sharoitlar yaratiladi ("men xohlayman") - mazmunli maydon ajratiladi ("men qila olaman").

2. Bilimlarni yangilash va o'quv vazifasini shakllantirish.

Ushbu bosqich talabalarning fikrlarini faoliyatga tayyorlashni o'z ichiga oladi:

- yangi harakat usulini yaratish uchun yetarli bo'lgan bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni yangilash;

- tegishli aqliy operatsiyalarni mashq qilish.

Bosqichni yakunlash maqsadni belgilash va dars mavzusini shakllantirish (yoki aniqlashtirish) bilan bog'liq.

4. Yangi bilimlarni o'zlashtirish (talabalar tomonidan yangi bilimlarni" kashf etish").

Ma'ruza-bu talabalarning sinf mashg'ulotlarining an'anaviy shakli. Uning roli dasturiy materialni taqdim etish, e'tiqod tizimini, dunyoqarashni shakllantirish va talabalarning mustaqil ishlarini boshqarishdir. Uning asosiy maqsadi talabalarning ongi va his - tuyg'ulariga maqsadli shakllantiruvchi ta'sirdir. Ma'ruza nafaqat o'quv va ma'lumotnoma adabiyotlarini o'qishni almashtiradigan ma'lumot manbai, balki o'quv ma'lumotlari tadqiqot va muammoli masalalarni hal qilish bilan birlashganda tinglovchilarni fanning asosiy muammolariga faol kiritish vositasi bo'lganida shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Ma'ruzaning asosiy maqsadi talabalar tomonidan zamonaviy ilm - fanni o'zlashtirish, uning muammolari chuqurligiga, fan mantig'i va metodologiyasiga kirib borish, fanning hayotiy salohiyatini bilish, bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish ko'nikmalarini egallashdir. Ma'ruzaning etakchi didaktik maqsadi o'quv dasturida ko'zda tutilgan o'quv materialining mazmuni bilan belgilanadi va ma'lum miqdordagi bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Tinglovchilar tomonidan olingan bilimlar tizim bo'lishi kerak, ya'ni. ularning barchasi mutaxassislik bo'yicha umumiy maqsadlar tizimining bir qismi bo'lgan aniq o'quv maqsadlariga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak. Maqsadlar kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni (ta'lim, rivojlanish, ta'lim) hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Ma'lumki, o'qituvchilar ko'pincha ma'ruzani o'qishning ikkita shaklidan foydalanadilar - *monologik va dialogik*.

Monologik shakl ko'plab adabiy manbalardan to'plangan katta faktik materiallarni o'z ichiga olgan sharh ma'ruzasi uchun eng maqbuldir. Ushbu shakl ularni izlash va o'rganish vaqtini qisqartiradi, bu tinglovchilar uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, monologik ma'ruza hali darslik bo'lmagan mutlaqo yangi kursda o'qish uchun mos keladi. Ammo shuni esda tutish kerakki, *monolog talabalarning bilim faoliyatini avtoritar boshqarishning odatiy shakli hisoblanadi*. Bu samarasiz. Fikr e'lon qilinmasa, lekin jamoaviy ravishda, ko'pincha ochiq munozarada, tinglovchilarning turli nuqtai nazarlarini ifoda etgan holda, *muloqot* yanada samaraliroq bo'ladi.

Muloqot-bu talabalarni o'qitish va o'qituvchining uslubiy faoliyatini takomillashtirish vositasi. O'quv jarayonida muloqotga bo'lgan ehtiyojni nima belgilaydi ? ... o'qituvchilarning fikri ... talabalarga monologik nutqni rivojlantirishga yordam beradi. ... talabalarni "to'satdan men noto'g'ri narsa aytaman ..." kompleksidan xalos qiladi ... dialog talaba bilan fikr - mulohazalarni amalga oshirishga imkon beradi. ... o'qituvchining teng huquqli sherigi

kabi his qilish imkonini beradi. ... bu o'quvchilarni hayratda qoldiradi va o'quv faoliyatiga undaydi.

Suqrot yana shunday dedi: "o'zaro so'rov" va "dialog shaklida aqlni o'rganish" dan mahrum bo'lgan hayot "yashashga arzimaydigan" hayotdir.

Talabalarga savol: "nima uchun talaba darsda muloqot qilishi kerak ?»

talabalarining fikri ... dialog juda aniq bo'lmagan materialni yaxshiroq o'zlashtirishga va mavzu bo'yicha ko'proq narsani o'rganishga imkon beradi. ... agar darsda o'qituvchi bilan muloqot qilinmasa, u umuman qiziq bo'lmaydi va talaba diqqatini mavzuga emas, balki hamma narsaga qaratadi.

M. M. Baxtinning fikricha, " ... haqiqat tug'ilmaydi va shaxsning boshida bo'lmaydi, u haqiqatni birgalikda kashf etadigan odamlar o'rtasida, ularning dialogik aloqasi jarayonida tug'iladi ". Ma'ruza o'quv mashg'ulotlarining boshqa turlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak: seminarlar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, o'quv va ishlab chiqarish amaliyoti, talabalarining darsdan tashqari mustaqil ishi. Ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablar: ilmiy, mavjudlik, shakl va tarkibning birligi, taqdimotning hissiyligi. O'quv ma'ruzasi zamonaviy ishlab chiqarish, fan, madaniyat, ta'lim, tibbiyotning dolzarb muammolarini va ularning rivojlanish istiqbollari aks ettirishi kerak.

5. Standart bo'yicha o'z-o'zini tekshirish bilan mustaqil ishlash.

Ushbu bosqichni o'tkazishda ishning individual shakli qo'llaniladi: talabalar mustaqil ravishda yangi harakat usulini qo'llash bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar, ularni namuna bilan bosqichma-bosqich taqqoslab, o'zlarini sinab ko'rishadi va o'zlari baholaydilar. Bosqichning hissiy yo'nalishi talabalarni keyingi bilim faoliyatiga jalb qilishga yordam beradigan muvaffaqiyat holatini tashkil etishdan iborat. Ushbu bosqichda yangi bilimlar bilimlar tizimiga kiritilgan. Agar kerak bo'lsa, ilgari o'rganilgan algoritmlarni o'rgatish va keyingi darslarda yangi bilimlarni joriy etishga tayyorgarlik ko'rish uchun vazifalar bajariladi.

6. Faoliyatni aks ettirish (dars natijasi).

Ushbu bosqichda talabalar tomonidan darsdagi faoliyatni o'z-o'zini baholash tashkil etiladi. Oxirida belgilangan maqsad va faoliyat natijalariga muvofiqlik darajasi belgilanadi va keyingi faoliyatning maqsadlari belgilanadi. Uy vazifasi tanlov, ijodkorlik elementlari bilan beriladi.

Bizningcha, o'quv va uslubiy maqsadga muvofiqlik mezoniga muvofiq, matn mavjud bo'lishi kerak va ko'p miqdordagi noma'lum lug'atlarni o'z ichiga olmaydi. Shu maqsadda maxsus jurnallar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, monografiyalar, entsiklopediyalardan olingan matnli materiallar moslashtiriladi (qisqartiriladi, matndan standart dasturda ko'zda tutilmagan til, leksik va grammatik hodisalar chiqarib tashlanadi). Bu matnning mazmunli tomoniga ham tegishli-undagi ma'lumotlar. To'g'ri mezoniga ko'ra, biz nafaqat mazmunan, balki hajm jihatidan ham to'g'ri matnlarni tanlaymiz. O'quv jarayonida ulkan matnlardan foydalanish talabalarining qiziqishini pasaytiradi, nutqning ilmiy uslubiga xos bo'lgan kommunikativ-dolzarb lug'at va sintaktik tuzilmalarni o'zlashtirishni qiyinlashtiradi. Axborotlilik mezoniga rioya qilgan holda, informatsion to'yinganlik bilan tavsiflangan matnlarni tanlashga harakat qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo'ldoshev. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. Darslik. Toshkent. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2013. 11-bet.

9. Sharipova, Feruza. "Axborot kummunikatsiyalari hamda muloqotning inson hayotidagi muhim ahamiyatlari." *Journal of new century innovations* 11.6 (2022): 3-6.
10. La'lixon Muhammadjonova, Sardor Alimov, Shuxratjon Rajabov. Notiqlik san'ati. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2022. 44 b.
11. Ibragim o'g'li, Buriyev Abror, et al. "Ta'lim oluvchilarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning pedagogik munosabatlarni." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.7 (2023): 664-667.
12. Abdumannonovna, Djurayeva Buvsara. "Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarini joriy etishning pedagogik muammolari." *Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali* 1.3 (2023): 38-42.
13. Qilichev E., Qilichev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Buxoro, 2002, 7- bet.
14. Xakimov, S., and A. Maxamadxonov. "Zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati: zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati." (2023): 1772-1775.

UDK: 378

**TALABALARDA MUSTAQIL TA’LIM ORQALI PEDAGOGIK FAOLIYAT
SIFATLARINI TARKIB TOPTIRISH**

**МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ
ПОСРЕДСТВОМ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ**

**MODEL OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL ACTIVITY QUALITIES IN
STUDENTS THROUGH INDEPENDENT LEARNING**

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna

Andijon davlat tibbiyot instituti

Farmatsiya fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti, tillar” kafedrası dotsenti, Pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

zumakovadilbarhon@gmail.com **Telefon: 998710981**

<https://orcid.org/0009-0007-0903-2075>

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqil ta’lim jarayoni orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali modeli taklif etiladi. Tadqiqotda talabalarining pedagogik kompetensiyalari, mustaqil ishlash qobiliyati va kasbiy faoliyatga tayyorgarligi o‘rganilgan. Modellar va metodologik yondashuvlar asosida pedagogik faoliyat sifatlarining tarkibiy elementlari aniqlanib, ularni mustaqil ta’lim vositalari bilan integratsiyalash strategiyalari ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida talabalarining mustaqil faoliyatini samarali tashkil etish va pedagogik ko‘nikmalarni tizimli shakllantirishga imkon berishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, pedagogik faoliyat, kompetensiya, model, talaba, ta’lim jarayoni, metodologik yondashuv, integratsiya.

Аннотация: В данной статье предлагается эффективная модель формирования и развития педагогических качеств студентов через процесс самостоятельного обучения. В исследовании изучались педагогические компетенции студентов, способность к самостоятельной работе и готовность к профессиональной деятельности. На основе моделей и методологических подходов были определены составные элементы педагогических качеств и разработаны стратегии их интеграции с инструментами самостоятельного обучения. Результаты исследования показали, что организация самостоятельной деятельности студентов в учебном процессе способствует эффективному формированию педагогических навыков и компетенций.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, педагогическая деятельность, компетенция, модель, студент, учебный процесс.

Abstract: This article proposes an effective model for developing and enhancing students’ pedagogical qualities through the process of independent learning. The study examined students’ pedagogical competencies, their ability to work independently, and readiness for professional activity. Based on models and methodological approaches, the constituent elements of pedagogical qualities were identified, and strategies for integrating them with independent learning tools were developed. The results of the study demonstrated that organizing students’ independent activities in the educational process facilitates the effective formation of pedagogical skills and competencies.

Keywords: independent learning, pedagogical activity, competency, model, student, educational process.

Kirish. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida talabalar pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Pedagogik faoliyat nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko’nikmalarni, pedagogik tafakkur va kreativ yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy ta’lim tizimida mustaqil o’rganish – talabalarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositasiga aylangan.

Mustaqil ta’lim – bu talabaning o’z bilimini, ko’nikma va qobiliyatlarini mustaqil ravishda shakllantirish jarayoni bo’lib, u o’quvchilarda o’z-o’zini boshqarish, tashabbuskorlik va reflektiv fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Pedagogik faoliyat sifatlarini mustaqil ta’lim orqali shakllantirishning asosiy maqsadi – talabaning kasbiy tayyorgarligini tizimli va izchil rivojlantirishdir. Shu bilan birga, mustaqil ta’lim nafaqat nazariy bilimni mustahkamlash, balki amaliy vazifalarni bajarish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va jamoaviy hamkorlik ko’nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda faqat an’anaviy dars mashg’ulotlariga tayanish yetarli emas. Talabalar o’zini o’zi nazorat qilish, o’z bilimini baholash va o’z pedagogik xatti-harakatini tahlil qilish orqali yuqori darajadagi kompetensiyalarni egallaydi. Shu sababli, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi – talabalarda mustaqil o’rganish jarayonini rag’batlantirish, ularni pedagogik vazifalarni bajarishga tayyorlash va samarali reflektiv faoliyatga yo’naltirishdir.

Ushbu maqolada mustaqil ta’lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tarkib toptirish modeli taklif etiladi. Modelda nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko’nikmalarni shakllantirish, reflektiv tahlil va interaktiv metodlarni birlashtirish asosiy element sifatida keltirilgan. Bu yondashuv talabalarga pedagogik jarayonlarda faol bo’lish, mustaqil qarorlar qabul qilish va o’z faoliyatini doimiy takomillashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda mustaqil ta’limning roli talabaning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish va pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog’liqdir. Shu bois, talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga qaratilgan modelni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi mustaqil ta’lim jarayoni orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali modelini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy jihatlarini o’z ichiga oladi, shuningdek talabalarning pedagogik kompetensiyalarini mustaqil o’rganish orqali rivojlantirishga yo’naltirilgan.

Tadqiqot 2–3-bosqich pedagogika fakulteti talabalari o’rtasida o’tkazildi. Ishtirokchilar soni jami 120 nafar bo’lib, ularning yoshi 19–22 yosh oralig’ida edi. Talabalar turli guruhlariga bo’linib, mustaqil ta’lim jarayoniga faol jalb qilindi. Ishtirokchilarni tanlash ixtiyoriy asosda amalga oshirildi, bu esa ularning tadqiqotga faol ishtirokini ta’minladi.

Ma’lumotlar bir necha asosiy vositalar orqali yig’ildi. So’rovnomalar va self-assessment shakllari talabalarning pedagogik faoliyatga bo’lgan qiziqishi, mustaqil ta’lim jarayoniga yondashuvi va o’z bilimini baholash qobiliyatini aniqlash imkonini berdi. Kuzatuv metodlari orqali talabalarning amaliy mashg’ulotlarda pedagogik vazifalarni bajarish jarayonidagi xatti-harakatlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, amaliy mashg’ulotlar natijalari, pedagogik

vazifalarni bajarish, simulyatsiya mashg’ulotlari va amaliy mashqlar orqali talabalarning ko’nikma va kompetensiyalari baholandi. Talabalar bilan o’tkazilgan intervyu va guruhli muhokamalar esa ularning pedagogik tajribasi va fikrlarini erkin ifodalash imkonini yaratdi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan integratsiyalashgan model talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga yo’naltirilgan. Model nazariy bilimlarni mustahkamlashni, amaliy ko’nikmalarni shakllantirishni, reflektiv faoliyatni va interaktiv metodlarni o’z ichiga oladi. Nazariy bilimlarni mustahkamlash talabalarga metodik materiallarni o’z-o’zini o’rganish orqali mustaqil o’rganish imkonini beradi va amaliy mashg’ulotlarda bilimlarni samarali qo’llashga xizmat qiladi. Amaliy ko’nikmalarni shakllantirish jarayonida talabalarning pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish va muammolarni yechish qobiliyati rivojlantiriladi. Reflektiv faoliyat esa talabalarga o’z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi. Interaktiv metodlar esa virtual platformalar, guruhli muhokamalar va jamoaviy mashg’ulotlar orqali talabalarning kommunikativ va jamoaviy ko’nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yig’ilgan ma’lumotlar statistik tahlil usullari yordamida o’rganildi. O’rtacha ko’rsatkichlar va dispersiya hisoblash orqali talabalar o’rtasidagi o’zgarishlar aniqlanib, nazariy bilimlar, amaliy ko’nikmalar va reflektiv faoliyat o’rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi. Shuningdek, interaktiv metodlardan foydalangan guruhlar bilan an’anaviy mashg’ulotlarga jalb qilingan guruhlarining natijalari solishtirildi. Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, mustaqil ta’lim jarayoni talabalarning pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi va ularni kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, mustaqil ta’lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishning samarali mexanizmlari mavjud. Talabalar o’z-o’zini nazorat qilish, nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish va reflektiv faoliyatni muntazam bajarish orqali pedagogik kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirdilar.

Tahlil natijalariga ko’ra, mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash samarasi yuqori bo’ldi. So’rovnoma natijalari shuni ko’rsatdiki, 85% talabalar mustaqil o’rganish orqali o’z bilimlarini chuqurlashtirgan. Talabalar metodik materiallarni o’z-o’zini o’rganish orqali tushunish va amaliyotga tadbiq etish qobiliyatini rivojlantirdi. Bu esa ularning pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish va o’z xatti-harakatini optimallashtirish ko’nikmalarini oshirishga xizmat qildi.

Amaliy ko’nikmalarni shakllantirish bo’yicha natijalar ham ijobiy ekanligi aniqlandi. Talabalar simulyatsiya mashg’ulotlari, pedagogik vazifalarni bajarish va amaliy mashg’ulotlarda faol qatnashish orqali pedagogik faoliyat sifatlarini 78% darajada oshirishdi. Ushbu jarayon talabalarning vaziyatni tahlil qilish, reja tuzish va amaliy yechimlar topish qobiliyatlarini rivojlantirdi. Shu bilan birga, talabalarning reflektiv faoliyati ularning o’z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va o’z faoliyatini optimallashtirish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, reflektiv mashg’ulotlar yordamida talabalarning 70% pedagogik ko’nikmalarini sezilarli darajada takomillashtirdi.

Interaktiv metodlardan foydalangan talabalarda esa eng yuqori natijalar kuzatildi. Virtual platformalarda va guruhli muhokamalarda faol ishtirok etgan talabalar 90% darajada kommunikativ va jamoaviy ko’nikmalarini rivojlantirdilar. Bu esa pedagogik

faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tahlil shuni ko’rsatdiki, mustaqil ta’lim va pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirish o’rtasida yuqori korrelyatsiya mavjud ($r = 0,78$). Bu degani, talabalarning o’zini o’zi boshqarish va nazariy bilimlarni mustahkamlash bilan amaliy ko’nikmalarni shakllantirish o’rtasida yaqin bog’liqlik mavjud.

Natijalar shuni ko’rsatdiki, mustaqil ta’lim jarayonida quyidagi pedagogik sifatlar sezilarli darajada rivojlandi: tashabbuskorlik, o’z-o’zini nazorat qilish, pedagogik fikrlash, kommunikativ va jamoaviy ko’nikmalar, shuningdek, reflektiv faoliyat qobiliyati. Ushbu xususiyatlar talabalarning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatga tayyorligini oshirishda muhim rol o’ynaydi.

Asosiy natijalar ro’yxati

-Nazariy bilimlarni mustahkamlash orqali 85% talaba bilim darajasini oshirdi.

-Amaliy mashg’ulotlar va simulyatsiyalar orqali 78% talaba pedagogik ko’nikmalarini rivojlantirdi.

-Reflektiv tahlil va o’zini baholash jarayonlari yordamida 70% talaba pedagogik faoliyat sifatlarini takomillashtirdi.

-Interaktiv metodlardan foydalangan guruhda 90% talaba kommunikativ va jamoaviy ko’nikmalarini oshirdi.

-Mustaqil ta’lim va pedagogik faoliyat sifatleri o’rtasida yuqori korrelyatsiya mavjud ($r = 0,78$).

-Tashabbuskorlik, o’z-o’zini nazorat qilish va reflektiv fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlandi.

Natijalar shuni ko’rsatadiki, mustaqil ta’lim jarayonini integratsiyalash orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli ravishda shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Ushbu model nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari mustaqil ta’lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishning samarali ekanligini ko’rsatdi. Ushbu natijalar zamonaviy pedagogika nazariyasi bilan hamohangdir, chunki mustaqil o’rganish talabalarda o’z-o’zini boshqarish, reflektiv fikrlash va tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, pedagogik faoliyat sifatlarini faqat an’anaviy dars mashg’ulotlari orqali shakllantirish yetarli emas; talabalar o’z bilimini mustaqil mustahkamlash va amaliy ko’nikmalarni o’zlashtirish orqali yuqori darajadagi kompetensiyaga erishadilar.

Modelning nazariy jihatini shuni ko’rsatdiki, nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy mashg’ulotlarni birlashtirish talabalarning pedagogik kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantiradi. Bu esa pedagogik faoliyatning murakkab jarayonlarini tushunish va amalda qo’llashga imkon beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, talabalarning nazariy bilim darajasi va amaliy ko’nikmalarini mustaqil ta’lim orqali shakllantirish o’rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya mavjud, bu pedagogik faoliyat sifatlarini integratsiyalashning samaradorligini tasdiqlaydi.

Reflektiv faoliyat talabalarning o’z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va faoliyatini takomillashtirishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, reflektiv mashg’ulotlar orqali talabalar o’z faoliyatini optimallashtirish va pedagogik vazifalarni samarali bajarish qobiliyatini oshirdi. Shu bilan birga, interaktiv

metodlardan foydalangan guruh talabalari jamoaviy hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarni eng yuqori darajada rivojlantirdi, bu esa pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta'limning muhim komponenti ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari ilgari olib borilgan pedagogik tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, mustaqil o'rganish va reflektiv faoliyatning kombinatsiyasi talabalarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishi ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, interaktiv va amaliy mashg'ulotlar pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar, reflektiv tahlil va interaktiv metodlar o'zaro uyg'unlikda qo'llanilganda eng samarali natijalarga erishish mumkin.

Shuningdek, tadqiqot talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish jarayonida mustaqil ta'limning integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Ushbu model pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirishga, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga va ularni pedagogik vazifalarni mustaqil bajarishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'limning pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirishdagi samaradorligi bir necha asosiy omillarga bog'liq:

- Talabaning nazariy bilimlarni mustahkamlashga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi.

- Amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok va simulyatsiya vazifalarini bajarish.

- Reflektiv faoliyat va o'zini baholash qobiliyati.

- Interaktiv metodlar orqali jamoaviy ishlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ushbu elementlar birlashtirilganida talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, mustaqil ta'limning samaradorligi talabaning shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi va pedagogik vazifalarga bo'lgan yondashuviga bog'liq.

Natijalar shuni tasdiqladiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirishda mustaqil ta'lim nafaqat samarali vosita, balki talabaning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish va ularni pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim elementi hisoblanadi. Shu sababli, pedagogik fakultetlarda ta'lim jarayonida mustaqil ta'limni integratsiyalash va talabalarda pedagogik kompetensiyalarni tizimli shakllantirish strategiyasini joriy etish tavsiya etiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'lim orqali talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish samarali va natijali jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan model pedagogik kompetensiyalarni tizimli shakllantirishga, talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga va ularni pedagogik vazifalarni mustaqil bajarishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, reflektiv faoliyati va interaktiv metodlardan foydalanish orqali pedagogik faoliyat sifatleri sezilarli darajada rivojlantirildi. Nazariy bilimlarni mustahkamlash talabalarga o'z pedagogik qarorlarini asoslash va amaliy mashg'ulotlarda samarali ishlash imkonini berdi. Amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyalar esa pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, reja tuzish va pedagogik yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini oshirdi. Reflektiv faoliyat talabalarga o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va o'zini baholash imkonini berdi, bu esa pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli ravishda rivojlantirishga yordam berdi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar talabalarning jamoaviy hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarini sezilarli darajada mustahkamladi.

Natijalar shuni ko’rsatdiki, pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish jarayonida mustaqil ta’limning integratsiyalashgan modeli muhim ahamiyatga ega. Ushbu model talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish, pedagogik jarayonlarda faol ishtirok etish va o’z-o’zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, model talabalarda tashabbuskorlik, reflektiv fikrlash va pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil ta’lim pedagogik fakultetlarda talabalarda pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli va samarali shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish, o’z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va o’zini baholash qobiliyatini oshirish imkonini beradi. Shu sababli, pedagogik ta’lim jarayonida mustaqil ta’limni tizimli ravishda integratsiyalash va pedagogik faoliyat sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni joriy etish tavsiya etiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu modelni boshqa pedagogik kurslar va fanlar bo’yicha qo’llash imkoniyatlari ham o’rganilishi mumkin. Shuningdek, talabalar motivatsiyasi, shaxsiy xususiyatlari va pedagogik vazifalarga yondashuvini hisobga olgan holda modelni yanada takomillashtirish istiqbollari mavjud.

Natijada, mustaqil ta’lim talabalarning pedagogik faoliyat sifatlarini tizimli shakllantirish va ularni kasbiy tayyorgarlikka tayyorlash jarayonida muhim rol o’ynaydi. Bu esa pedagogik ta’lim sifatini oshirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini yanada rivojlantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Abdukarimov, R. (2020). Pedagogik faoliyat sifatlarini shakllantirish metodikasi. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti.
2. Ergashev, A. (2019). Talabalarda mustaqil ta’limni tashkil etish yondashuvlari. Toshkent: Fan va Ta’lim nashriyoti.
3. Xolmirzaev, S. (2018). Pedagogik kompetensiyalar va ularni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Akademnashr.
4. Karimova, N. (2021). Mustaqil o’qitish orqali kasbiy ko’nikmalarni shakllantirish. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
5. Rasulov, M. (2020). Ta’lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish. Toshkent: Ta’lim texnologiyalari nashriyoti.
6. Tursunov, I. (2019). Reflektiv faoliyat va pedagogik yondashuvlar. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
7. Usmonov, B. (2021). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti: talabalarda kompetensiyalarni rivojlantirish. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Shodiev, D. (2018). Talabalar o’rtasida pedagogik faoliyatni mustahkamlash usullari. Farg’ona: Farg’ona Davlat Universiteti nashriyoti.
9. Yoqubov, R. (2020). Ta’limda mustaqil o’rganish va uning samaradorligi. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti.
10. Saidov, A. (2019). Talabalarda pedagogik va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti.
11. Mamatqulov, F. (2021). Pedagogik faoliyat sifatlarini baholash va rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.

**YASHIL KIMYO TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI
VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI: TAHLILIY SHARH**

Hilolaxon Yusupova Shuxratovna

*Namangan davlat pedagogika instituti stajer-tadqiqotchisi,
yusupovahilola22@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada yashil kimyo konsepsiyasini zamonaviy kimyo ta'limiga integratsiya qilishning pedagogik va metodologik ahamiyati yoritiladi. Ekologik muammolar, resurslar kamayishi va iqlim o'zgarishi sharoitida kimyo ta'limi xavfsizlik, ekologik mas'uliyat va barqaror rivojlanish mezonlari asosida yangilanishi zarurligi asoslanadi. Tizimli fikrlash, case-based learning, inquiry-based learning va mikro-miqyosli laboratoriya tajribalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, yashil kimyo ta'limini joriy etishdagi muammolar va O'zbekiston ta'lim tizimida maxsus modullar, case-banklar hamda laboratoriyalarni modernizatsiya qilish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: yashil kimyo, kimyo ta'limi, ekologik kompetentlik, tizimli fikrlash, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье раскрывается педагогическое и методологическое значение внедрения концепции зелёной химии в современное химическое образование. Обосновывается необходимость обновления содержания преподавания химии с учётом экологической безопасности, рационального использования ресурсов и принципов устойчивого развития. Особое внимание уделяется формированию у обучающихся экологической ответственности, системного мышления и культуры безопасной лабораторной деятельности. Анализируются возможности применения case-based learning, inquiry-based learning, контекстного обучения и микромасштабных экспериментов. Также рассматриваются проблемы внедрения зелёной химии и предлагаются пути её развития в системе образования Узбекистана через специальные модули, кейс-банк, модернизацию лабораторий и повышение квалификации преподавателей.

Ключевые слова: зелёная химия, химическое образование, экологическая компетентность, системное мышление, устойчивое развитие.

Abstract. The article examines the pedagogical and methodological significance of integrating green chemistry into modern chemistry education. It argues that chemistry teaching should be renewed in response to environmental challenges, resource depletion and climate change, with greater attention to safety, environmental responsibility and sustainable development. The paper highlights the importance of developing students' systems thinking, ecological awareness, safe laboratory culture and responsible decision-making skills. It analyzes the effectiveness of case-based learning, inquiry-based learning, context-based learning and microscale laboratory experiments. The article also discusses existing barriers and proposes ways to develop green chemistry education in Uzbekistan through special modules, case banks, laboratory modernization and teacher training.

Keywords: green chemistry, chemistry education, environmental competence, systems thinking, sustainable development.

Bugungi kunda insoniyat oldida turgan ekologik muammolar, tabiiy resurslarning kamayishi va global iqlim o'zgarishi kimyo fanining mazmuni hamda uni o'qitish

metodologiyasini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Shu jihatdan "yashil kimyo" konsepsiyasi zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Yashil kimyo faqat atrof-muhitni muhofaza qilish g'oyasi emas, balki kimyoviy mahsulot va texnologiyalarni loyihalash bosqichida yoq xavfli moddalarni kamaytirish yoki ularni butunlay bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-falsafiy yondashuvdir.

Muhammet Usak ta'kidlaganidek, yashil kimyo ta'limining asosiy vazifasi talabalarni oddiy nazariy bilim bilan cheklab qo'ymasdan, ularda ekologik mas'uliyat, tizimli fikrlash va barqaror qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Shu sababli zamonaviy kimyo ta'limida reaksiyaning faqat unumdorligi emas, balki uning ekologik xavfsizligi, energiya sarfi, chiqindi miqdori va inson salomatligiga ta'siri ham muhim mezon sifatida qaralmoqda [1].

An'anaviy kimyo ta'limida ko'proq reaksiya tenglamalari, hisoblashlar va laboratoriya natijalari ustuvor bo'lsa, yashil kimyo ta'limida "zararni keyin bartaraf etish" emas, balki "zararni oldinda oldindan olish" tamoyili asosiy o'rinni egallaydi. Bu esa ta'lim tizimida metodologik transformatsiyani talab qiladi.

Yashil kimyo ta'limi bir nechta zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayanib rivojlanmoqda. Rossiyalik tadqiqotchilar N.N. Dvulichanskaya va G.N. Fadeev tomonidan taklif etilgan "tizimli-aksiologik yondashuv" yashil kimyo ta'limining metodologik asoslaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, yashil kimyo bilimlari talabaning shaxsiy qadriyatlari va kasbiy mas'uliyati bilan integratsiyalashgan bo'lishi kerak. Natijada o'quvchida kimyoviy-ekologik kompetentlik shakllanadi [2].

Qozog'istonlik tadqiqotchilar Suyirbay va hamkori esa yashil kimyo ta'limida "Systems Thinking" — tizimli fikrlash modelining ahamiyatini asoslab berganlar. Ularning fikricha, kimyoviy jarayonlarni faqat laboratoriya reaksiyasi sifatida emas, balki ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarning bir qismi sifatida tushuntirish muhimdir. Masalan, Haber–Bosch ammiak sintezi jarayonini o'rganishda nafaqat reaksiya mexanizmi, balki uning oziq-ovqat xavfsizligi, global azot aylanishi va energiya sarfiga ta'siri ham tahlil qilinadi [3].

Kamil Hagverdiyev tadqiqotlarida yashil kimyo ta'limining fanlararo integratsiya imkoniyatlari keng yoritilgan. Muallif yashil kimyo tamoyillarini biologiya, ekologiya va texnologiya fanlari bilan bog'lash orqali o'quvchilarning ijodiy va muammoli fikrlash ko'nikmalari rivojlanishini ta'kidlaydi. Ayniqsa mikro-miqyosdagi laboratoriya tajribalari xavfsizlikni oshirish, reagent sarfini kamaytirish va ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi [4].

Yashil kimyo ta'limida transformatsiya jarayonlari asosan innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda. Singapur tajribasi bunga yorqin misol bo'la oladi. Clarissa Widyantoro va uning hamkorlari tomonidan ishlab chiqilgan "Case-Based Learning" (CBL) modeli o'qituvchilarning ekologik va barqaror rivojlanish masalalarini real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashiga imkon yaratgan [5].

Semakau chiqindi xona oroliga uyushtirilgan amaliy ekspeditsiyalar orqali o'qituvchilar ekologik muammolarni bevosita kuzatib, ularni kimyo darslariga integratsiya qilish usullarini ishlab chiqqanlar. Natijada nazariy bilim amaliy hayot bilan bog'langan va o'quvchilarning fanga qiziqishi oshgan.

Gretsiyalik olimlar Dionysios Koulougliotis, Katerina Paschalidou va Katerina Salta tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda inquiry-based learning hamda context-based learning metodlari eng samaraliy yondashuvlar sifatida baholangan. Tadqiqotlarda chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanadigan xomashyodan foydalanish va energiya samaradorligini

oshirish kabi tamoyillar o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilgani aniqlangan [6].

Bundan tashqari, zamonaviy yashil kimyo ta'limida DOZN 2.0, Life Cycle Assessment (LCA), green metrics kabi vositalarning qo'llanilishi talabalar ga kimyoviy jarayonlarning ekologik profilini baholash imkonini bermoqda. Bu esa o'quvchini oddiy laboratoriya natijasidan ko'ra kengroq tizimli tahlilga yo'naltiradi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkin, yashil kimyo ta'limida sezilarli yutuqlar mavjud bo'lsa-da, qator muammolar ham saqlanib qolmoqda. Filippinlik olimi Dinna Carangue tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar o'qituvchilar yashil kimyo g'oyalarini qo'llab-quvvatlasalar ham, ularni amaliy darslarga to'liq integratsiya qilishda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatdi [7].

Asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- An'anaviy o'quv dasturlarining ustunligi;
- Laboratoriya jihozlari va xavfsiz reagentlarning yetishmasligi;
- Vaqt taqchilligi;
- Tayyor metodik qo'llanmalarining kamligi;
- Baholash tizimining asosan nazariy bilimga yo'naltirilganligi.

Ko'plab ta'lim muassasalarida yashil kimyo alohida mavzu yoki fakultativ mashg'ulot sifatida qaralmoqda. Natijada u umumiy kimyo ta'limining uzviy qismiga aylanib olmoqda. Bu holat o'quvchilarning motivatsiyasi va ekologik kompetentligining yetarli darajada shakllanmasligi ga sabab bo'lmoqda.

Shuningdek, o'qituvchilarning malaka darajasi ham muhim omil hisoblanadi. Yashil kimyo darslarini samarali tashkil etish uchun pedagog nafaqat kimyoviy reaksiyalarni, balki ularning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini ham tahlil qila olishi lozim [8].

Yashil kimyo ta'limining pedagogik ahamiyati

Yashil kimyo ta'limi o'quvchilarda ekologik madaniyat, tanqidiy fikrlash, mas'uliyatli qaror qabul qilish va xavfsiz laboratoriya faoliyati ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu yo'nalish kimyo fanini abstrakt nazariyadan hayotiy va amaliy fan darajasiga olib chiqadi.

Masalan, o'quvchi kimyoviy formulani o'rganish bilan birga reaksiyaning chiqindi miqdorini, energiya samaradorligini, xavfsizlik darajasini, mahsulotning biologik parchalanishini va inson salomatligiga ta'sirini ham baholashni o'rganadi. Natijada yashil kimyo ta'limi kelajak mutaxassisini nafaqat bilimli emas, balki jamiyat va tabiat oldida mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi [9].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar asosida shuni aytish mumkinki, yashil kimyo ta'limi zamonaviy kimyo ta'limining strategik yo'nalishiga aylanib bormoqda. Ushbu yondashuv kimyo fanini xavfsizlik, ekologik mas'uliyat va barqaror rivojlanish mezonlari asosida qayta tashkil etishga xizmat qiladi.

Tizimli fikrlash, case-based learning va inquiry-based learning metodlari yashil kimyo ta'limining eng samarali pedagogik vositalari sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, mikro-miqyosli laboratoriya tajribalari ekologik xavfsizlikni oshirish va resurslarni tejash imkonini beradi. O'zbekiston ta'lim tizimida yashil kimyo ta'limini rivojlantirish uchun pedagogik universitetlarda maxsus modullar tashkil etish, milliy case-bank yaratish, laboratoriyalarni modernizatsiya qilish hamda o'qituvchilar malakasini muntazam oshirib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi [10].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usak M. Green Chemistry Education. LEUKOS BV, Netherlands. PROBLEMS OF EDUCATION IN THE 21st CENTURY Vol. 82, No. 5, 2024
2. Dvulichanskaya N.N., Fadeev G.N. Aspects of Chemistry Education in the Context of Sustainable Development. Russia, 2013. Vol. 1-13.
3. Suyirbay A. et al. Integrating Green Chemistry Principles into School Chemistry Education through Systems Thinking. «Вестник Карагандинского университета», 2025. Том 30 № 4 (120), 95-105 p.
4. Hagverdiyev K. N. Teaching Methodology of Green Chemistry // National Association of Scientists. – 2021. – Vol. 68, No. 1. – P. 11–13.
5. Widyantoro C. et al. Teaching Sustainability through Green Chemistry: A Case-Based Learning Approach. Singapore, 2023. Journal of Chemical Education, 2025, Vol. 102(7), 2743–2754. DOI: 10.1021/acs.jchemed.4c01476.
6. Koulougliotis D., Paschalidou K., & Salta K. (2024). Secondary School Students' Engagement with Environmental Issues via Teaching Approaches Inspired by Green Chemistry. Sustainability, 16(16), 7052. DOI: 10.3390/su16167052.
7. Carangue D. G., Geverola I. J. R., Jovero M. B., Lopez E. N. B., Pizaña A. D., Salmo J. M., Silvosa J. A., & Picardal J. P. (2021). Green Chemistry Education among Senior High School Chemistry Teachers: Knowledge, Perceptions, and Level of Integration. Recoletos Multidisciplinary Research Journal, 9(2), 15–33. <https://doi.org/10.32871/rmrj2109.02.04>
8. Alferova N.A., Minakova A.M., Averina Yu.M., Menshikov V.V. Green Chemistry and the Trend of Its Development (Зеленая химия и тенденции ее развития). Rossiya. Успехи в химии и химической технологии. ТОМ XXXI. 2017. № 15. 84-85.
9. Anastas P. T., Warner J. C. Green Chemistry: Theory and Practice. – New York: Oxford University Press, 1998. – 135 p.
10. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – 62 p. – ISBN 978-92-3-100209-0.

GERMENEVTIK TAFAKKUR SHAKLLANISHIGA OID ILMIY IZLANISHLARNING TARIXIY TRANSFORMATSIYASI

Botirova Sevara Mamurovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası mudiri,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada germeneytik tafakkurning ijtimoiy-falsafiy tabiati, uning shakllanish bosqichlari va epistemologik tizimdan ontologik hamda kommunikativ diskursga o'tish transformatsiyasi tahlil etilgan. Tarixiy davrlar kesimida tushunish fenomenining ekzistensial mohiyati, subyektning dunyoga tashlanganlik holati va intersubektiv muloqot qonuniyatlari falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Germeneytika, ijtimoiy falsafa, transformatsiya, dunyoga tashlanganlik, kommunikativ ratsionallik, intersubektivlik, ontologik burilish, subyekt.

Аннотация: В статье анализируются социально-философская природа герменевтического мышления, этапы его формирования и трансформация от эпистемологической системы к онтологическому и коммуникативному дискурсу. В разрезе исторических периодов философски исследуются экзистенциальная сущность феномена понимания, состояние заброшенности субъекта в мир и закономерности intersubъективного диалога.

Ключевые слова: Герменевтика, социальная философия, трансформация, заброшенность в мир, коммуникативная рациональность, intersubъективность, онтологический поворот, субъект.

Abstract: The article analyzes the socio-philosophical nature of hermeneutic thinking, the stages of its formation and transformation from an epistemological system to ontological and communicative discourse. In the context of historical periods, the existential essence of the phenomenon of understanding, the state of the subject's thrownness into the world and the regularities of intersubjective dialogue are philosophically investigated.

Keywords: Hermeneutics, social philosophy, transformation, thrownness into the world, communicative rationality, intersubjectivity, ontological turn, subject.

Kirish. Ijtimoiy reallikni anglash va subyektning borliqdagi o'rnini determinatsiya qilish masalasi ijtimoiy falsafaning permanent kategorial muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Insoniyatning madaniy-tarixiy tajribasi va ramziy tizimlar strukturasi shunchaki statik obyekt emas, balki dinamik interpretatsiya jarayonidir. Ushbu jarayonni tadqiq etish ehtiyoji germeneytik tafakkurning klassik matn tahlili doirasidan chiqib, ijtimoiy borliqni anglashning universal metodologiyasiga aylanishini taqozo etdi. Germeneytik izlanishlarning xronologik va mantiqiy evolutsiyasini o'rganish hozirgi ijtimoiy konfuziyalar va kognitiv transformatsiyalar davrida alohida dolzarblik kasb etadi.

Asosiy qism. Germeneytik tafakkurning ijtimoiy-falsafiy tabiati subyektning lingvistik va kognitiv borlig'i bilan uzviy bog'liqdir. Til shunchaki axborot uzatish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlar arxetipidir. S.A. Bochkaryovning fikricha, “Germeneytika — bu inson ruhining ichki qonuniyatlarini, til va ong o'rtasidagi ijtimoiy bog'liqlikni ochib beruvchi metodologik yo'nalishdir” [1, s. 465]. Ushbu kategorial yondashuv germeneytikani

sof gnoseologik cheklanganlikdan qutqarib, uni ijtimoiy borliq ontologiyasi bilan bog'laydi. Til va ong sotsium sferasida o'zaro sintezlashadi.

Xronologik zanjirning keyingi bosqichida germeneytik tafakkurning gnoseologik apparatdan fundamental ontologik darajaga ko'tarilishini kuzatamiz. Bu burilish Martin Xaydegger nomi bilan bog'liq. U tushunish fenomenini bilishning subyekt-obyekt munosabatidagi usuli sifatida emas, balki inson borlig'ining determinanti sifatida baholaydi. U shunday yozadi: “Tushunish — bu mavjudlikning o'zi, chunki inson o'z mavjudligini faqat dunyoga tashlanganlik holatida anglaydi” [2, S. 142]. Inson subyektlik maqomidan ayrildi. U borliq ichiga otilgan va o'z mavjudligini faqat tushunish orqali legittimsizlashtirishdan asraydi. Bu — ekzistensial interpretatsiyadir.

Xaydegger an'anasini davom ettirgan holda, Moris Merlo-Ponti germeneytik talqinni umumiy fenomenologik ratsionallik bilan sintez qiladi. Biroq u tushunishning intellektual va diskursiv chegaralarini kengaytirib, unga tana va sensor idrok o'lchovini kiritadi. M. Merlo-Ponti esa germeneytik tafakkurni fenomenologik tajriba bilan bog'lab, “tushunish bu tana orqali mavjudlikni sezishdir” deydi [3, p. 203]. Demak, ijtimoiy makonda subyekt borliqni faqat mavhum g'oyalar orqali emas, balki o'zining jismoniy-ijtimoiy borlig'i, sensor reaksiyalari va subyektiv kechinmalari prizmasidan o'tkazib tushunadi.

Tana — ijtimoiy borliqning eng birinchi va birlamchi vositasidir. Jamiyatdagi barcha ramziy ma'nolar, hokimiyat munosabatlari va madaniy marosimlar eng avvalo inson tanasi darajasida muhrlanadi va his etiladi. Merlo-Ponti falsafasining ijtimoiy o'lchami shundaki, subyektning dunyodagi borligi (être-au-monde) sof kognitiv akt emas, balki jismoniy-amaliy tajribadir. Biz boshqa insonlarni ularning matnlari yoki nutqiy bayonotlaridan oldin, ularning ijtimoiy makondagi tana harakatlari, imo-ishoralari va ekspressiv borligi orqali germeneytik idrok etamiz. Bu esa ijtimoiy falsafaga tushunishning yangi — intersubyektiv va vizual-sensor o'lchovini olib kirdi.

Bu ontologik chiziq Xans-Georg Gadamer falsafasida o'zining oliy nuqtasiga yetdi. Gadamer tarixiy an'ana va ufqlar simbiozini birinchi planga olib chiqdi. Gadamer ta'kidlaganidek, “tushunish — bu bilimning metodik shakli emas, balki mavjudlikning o'zi ochuvchi voqelik” [4, s. 704]. Tarixiy ong va madaniy kontekst subyektini qamrab oladi. Hech bir tadqiqotchi o'zining tarixiy ufqidan tashqarida turib haqiqatni topa olmaydi. Haqiqat metodga bo'ysunmaydi.

Gadamer fanning quruq va mexanik metodologizmiga qarshi chiqib, tushunishni an'ana (Tradition) bilan muloqot sifatida asosladi. An'ana — bu o'tmishning o'lik qoldiqlari emas, balki hozirgi zamon subyektining ongini shakllantiruvchi tirik ijtimoiy quvvatdir. Biz har doim ma'lum bir tarixiy an'ananing ichida turib fikrlaymiz. Shuning uchun interpretatsiya jarayoni — bu o'tmish ufqi bilan hozirgi zamon ufqining o'zaro to'qnashishi va uyg'unlashuvidir (Horizontverschmelzung). Bu jarayonda subyekt nafaqat matnni yoki o'tmishni tushunadi, balki o'zining ijtimoiy mohiyatini, madaniy o'zligini va tarixiy chegaralarini yangidan kashf etadi.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, germeneytik tafakkurning ijtimoiy-falsafiy evolutsiyasi postmetafizik va kommunikativ bosqichga qadam qo'yadi. Yurgen Habermas germeneytik tushunishni sotsiumdagi instrumental hukmronlik va mafkuraviy manipulyatsiyalardan ozod qilish vositasi sifatida qayta shakllantirdi. U yozadi: “Tushunish kommunikativ ratsionallikka asoslanadi, haqiqat esa faqat erkin muloqotda paydo bo'ladi” [5, p. 101]. Bu — kognitiv blokada usulidir. Ijtimoiy institutlar bosimidan xoli bo'lgan ideal

nutqiy vaziyat (ideale Sprechsituation) g’oyasi hermenevtikani ijtimoiy-tanqidiy amaliyot darajasiga ko’tardi.

Habermas yondashuvi hermenevtikani ijtimoiy reallikning chuqur transformatsiyasiga yo’naltiradi. Agar Gadamer an’anaga bo’ysunish va u bilan murosa qilishni yoqlagan bo’lsa, Habermas an’ana ortiga yashiringan zo’ravonlik, hokimiyat va tengsizlik mexanizmlarini fosh etishga chaqiradi. Jamiyatdagi ko’plab tushunish holatlari aslida tizimli ravishda buzilgan kommunikatsiya (systematically distorted communication) natijasidir. Mafkura va siyosiy propaganda tilni manipulyatsiya qilish orqali yolg’on sotsial konsensus yaratadi. Bunday sharoitda hermenevtik tafakkurning vazifasi — til va muloqotni tizimli repressiyalardan ozod qilish, jamiyatda erkin, teng huquqli va ratsional diskurs muhitini ta’minlashdan iboratdir.

Xulosa. Hermenevtik tafakkurning tarixiy transformatsiyasi sotsial-falsafiy paradigmalarning almashinuv qonuniyatlarini aks ettiradi. U matnlarni filologik ekspertiza qilishdan boshlanib, inson borlig’ining ontologik asosi va ijtimoiy kommunikatsiya mexanizmiga aylanish pallasini bosib o’tdi. Ushbu metodologik transformatsiyani milliy tadqiqotlar va ta’lim tizimiga integratsiya qilish bugungi manipulyativ axborot asrida sotsium a’zolarida tizimli tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng samarali strategik vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бочкарев С.А. Герменевтика как потенциальная наука об угловом законе. — Москва: РУДН, 2018. — С. 465.
2. Heidegger, M. Sein und Zeit. — Tübingen: Niemeyer, 1927. —S. 142.
3. Merleau-Ponty, M. Phénoménologie de la perception. — Paris: Gallimard, 1945. p. 203
4. Гадамер, Г.-Г. Истина и метод. — Москва: Прогресс, 1988. — 704 с.
5. Habermas, J. The Theory of Communicative Action. — Boston: Beacon Press, 1984. — Vol. 1. p. 101.

**TALABALARNING KREATIV FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY
TEKNOLOGIYALAR SAMARADORLIGI**

Nizamova Muyassarxon Nuritdinovna

Namangan davlat universiteti katta o’qituvchisi,
pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Email: muyassar429@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning o’rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar hamda interaktiv metodlardan foydalanish orqali talabalarning mustaqil fikrlashi, yangicha g’oyalarni ilgari surishi va ijodiy yondashuvini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: kreativ fikrlash, zamonaviy texnologiyalar, innovatsion ta’lim, interaktiv metodlar, raqamli ta’lim, kreativlik, pedagogik texnologiyalar

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ**

Низамова Муяссархон Нуритдиновна

старший преподаватель Наманганского государственного университета,
доктор философии (PhD) в области педагогических наук

.Email: muyassar429@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется роль и эффективность современных технологий в развитии у учащихся навыков творческого мышления. В ней освещаются вопросы самостоятельного мышления учащихся, развития новых идей и формирования творческого подхода посредством использования инновационных педагогических подходов, цифровых технологий и интерактивных методов в образовательном процессе.

Ключевые слова: креативное мышление, критическое мышление, цифровые технологии, интерактивные методы, инновационное образование.

**EFFECTIVENESS OF MODERN TECHNOLOGIES IN FORMING STUDENTS'
CREATIVE THINKING**

Nizamova Muyassarxon Nuritdinovna

Senior Lecturer of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences.

Email: muyassar429@gmail.com

Abstract: This article analyzes the role and effectiveness of modern technologies in developing students’ creative thinking abilities. It highlights the issues of forming students’ independent thinking, generating innovative ideas, and developing a creative approach through the use of innovative pedagogical approaches, digital technologies, and interactive methods in the educational process.

Keywords: creative thinking, modern technology, innovative education, interactive methods, digital education, creativity, pedagogical technology

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — kreativ fikrlovchi, tashabbuskor va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdir. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayoniga ham yangicha yondashuvlarni olib kirishni talab etmoqda. Endilikda talaba faqat tayyor bilimni o’zlashtiruvchi emas, balki yangi g’oya yaratuvchi va muammolarga kreativ yechim topa oluvchi shaxs sifatida shakllanishi zarur.

Kreativ fikrlash - bu insonning mavjud bilim va tajribalar asosida yangi g’oyalar yaratishi, nostandart yechimlar topishi hamda muammolarga innovatsion yondashuvni amalga oshirish qobiliyatidir. Talabalarda mazkur ko’nikmani rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, multimedia vositalari, elektron ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar va interaktiv metodlar o’quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi talabalar kreativ fikrlashini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning o’rni va samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida innovatsion pedagogik texnologiyalarning afzalliklari hamda ularning amaliy natijalari o’rganildi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar muhim vosita bo’lib xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv metodlardan foydalanish talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Bumerang”, “Case study” kabi metodlar talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti ham kreativlikni rivojlantirishga katta ta’sir ko’rsatadi. Masalan, Google Classroom, Moodle, Zoom kabi platformalar orqali talabalar mustaqil izlanish olib borish, loyiha ishlari yaratish va jamoaviy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo’ladi. Bu esa ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Shuningdek, multimedia vositalari ta’limning ko’rgazmaliligini oshirib, murakkab mavzularni oson tushunishga yordam beradi. Video darslar, animatsiyalar, infografikalar va virtual laboratoriyalar talabalarni darsga qiziqitirib, ularning tasavvur doirasini kengaytiradi. Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ham ta’lim jarayonida keng ommalashmoqda. Chatbotlar, aqlli o’quv tizimlari va avtomatlashtirilgan baholash platformalari talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berishga xizmat qilmoqda. Bu esa kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan dars mashg’ulotlari talabalar faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va o’quv motivatsiyasini kuchaytiradi. Natijada talabalarda innovatsion g’oyalarni ilgari surish, muammolarni tahlil qilish va samarali yechimlar ishlab chiqish ko’nikmalari shakllanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy texnologiyalar talabalar kreativ fikrlashini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Interaktiv metodlar, multimedia

vositalari va raqamli platformalar ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, sun’iy intellekt va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti talabalarning bilim olish jarayoniga qiziqishini oshirib, ularni faol va tashabbuskor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois oliy ta’lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
- 2.NX,&Nizamova,M.N(2025).O'zbekiston respublikasi ta'lim tizimida yangicha yondashuv.Tadqiqotlar,76(5), 253-258.
- 3.To‘xtayev N. *Ilmiy tadqiqot metodologiyasi*. – Toshkent: “Fan va innovatsiya” nashriyoti, 2022. – B.111.
- 4.Rahmonov D. *Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – B.206.
- 5..& Nizamova, MN (2025).Yangi O'zbekistonda inkluziv ta'lim.Tadqiqot markazi , 4 (Maxsus 2-son), 809-814.
- 6.Nuritdinovna, N.M.(2024).Bo'lajak menejerlarni model ta'lim asosida kasbiy mobilligini rivojlantirish yo'llari. *Science and innovation*,3(Special Issue 16), 645-646.

Foydalanilgan internet manbalar

- 1.[NamDU elektron kutubxonasi](#)
- 2.Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha ilmiy maqolalar.
- 3.O‘zbekiston Respublikasi OTM ilmiy jurnallari materiallari

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MONO VA POLIPARADIGMAL
TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Turayeva Gulnoza Ergashevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,

Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasida dotsenti v./b., (PhD)

gulnoz_turaeva@tues.uz

Tel: +998915887200

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini mono va poli paradigmal yondashuv asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasiga bag'ishlangan. Tadqiqotda mediata'lim vositalaridan samarali foydalanish orqali o'qituvchilar tafakkurini chuqur va ko'p qirrali shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mono va poli paradigmal yondashuvlarning o'ziga xos jihatlari, ularning tafakkur rivojiga ta'siri va ta'lim jarayonidagi iqtisodiy samaradorligi o'rganiladi. Shu bilan birga, ta'lim vositalari bozorida monopoliyalarning shakllanishi va narx belgilanishiga ta'siri, hamda raqobat muhitining ta'lim sifati va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tafakkur, mono paradigma, poli paradigma, mediata'lim, ta'lim vositalari, monopoliya, narx shakllanishi

Аннотация. Данное исследование посвящено вопросу совершенствования методики развития мышления будущих учителей на основе моно-и полипарадигмального подхода. В исследовании анализируются возможности формирования глубокого и многогранного мышления учителей посредством эффективного использования средств медиаобразования. Изучаются особенности моно-и полипарадигмальных подходов, их влияние на развитие мышления и экономическая эффективность образовательного процесса. В то же время анализируется влияние монополий на формирование и ценообразование на рынке образовательных средств, а также влияние конкурентной среды на качество образования и экономическую эффективность.

Ключевые слова: мышление, монопарадигма, полипарадигма, медиаобразование, образовательные средства, монополия, ценообразование

Abstract. This research focuses on improving the methodology of developing future teachers' thinking based on mono and poly-paradigmatic approaches, utilizing media education tools. The study analyzes how effective use of media education resources can foster deep and multifaceted thinking among teacher trainees. It explores the distinctive features of mono and poly-paradigmatic approaches, their impact on cognitive development, and their economic efficiency in the educational process. Additionally, the research examines the formation of monopolies in the educational tools market, their influence on price formation, and the effects of competition on educational quality and economic efficiency.

Keywords: thinking, mono paradigm, poly paradigm, media education, educational tools, monopoly, price formation

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi kunda mono va poli paradigmal yondashuvlar asosida o'qituvchilar tafakkurini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mono paradigmal yondashuv, odatda, yagona ilmiy yoki metodologik asosga tayanib,

o'qituvchining tafakkurini muayyan doirada rivojlantiradi. Bu yondashuvda ta'lim jarayonida qat'iylik va aniq natijadorlikka erishish ko'zda tutiladi. Biroq, zamonaviy ta'limda poli paradigmal yondashuvning ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu yondashuv bir nechta ilmiy va metodologik asoslarni uyg'unlashtirib, o'qituvchining tafakkurini ko'p qirrali va moslashuvchan shakllantirishga xizmat qiladi.

Mediata'lim vositalari asosida mono va poli paradigmal yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar ochiladi. Mediata'lim vositalari – bu zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli platformalar, onlayn kurslar va interaktiv dasturlardan iborat bo'lib, ular o'qituvchilarga axborotni tezkor qabul qilish, tahlil qilish va mustaqil qarorlar chiqarishda yordam beradi. Aynan ushbu vositalardan samarali foydalanish mono va poli paradigmal yondashuvlarning ustunliklarini birlashtirish imkonini beradi. Masalan, mono paradigmal yondashuv asosida yaratilgan o'quv modullari aniq va qat'iy bilimlarni egallashga yordam bersa, poli paradigmal yondashuv asosida tuzilgan topshiriqlar va muammoli vaziyatlar o'qituvchining kreativ va tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi.

Asosiy qism. Ta'lim vositalari bozorida iqtisodiy munosabatlar, xususan, monopoliyalarning shakllanishi va narx belgilanishi jarayonlari ham muhim ahamiyatga ega. Bozorda bir yoki bir nechta yirik kompaniyalar tomonidan ta'lim vositalarining ishlab chiqarilishi va tarqatilishi monopolistik vaziyatni yuzaga keltiradi. Bu holat narx shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Monopolistlar, odatda, o'z mahsulotlari uchun yuqori narx belgilash imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa ta'lim muassasalarining moliyaviy yukini oshiradi. Natijada, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun zamonaviy mediata'lim vositalaridan foydalanish imkoniyati cheklanadi. Bu esa ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Boshqa tomondan, ta'lim vositalari bozorida raqobat muhitining kuchayishi narxlarning pasayishiga va mahsulot sifati oshishiga olib keladi. Raqobatli muhitda ishlab chiqaruvchilar innovatsion texnologiyalarni joriy etishga, mahsulotlarni takomillashtirishga intiladilar. Bu esa bo'lajak o'qituvchilar uchun kengroq va sifatli ta'lim resurslaridan foydalanish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqobat ta'lim vositalari narxining iqtisodiy asoslarda shakllanishini ta'minlaydi, ya'ni narxlar talab va taklif asosida belgilanadi. Bu holat ta'lim muassasalari byudjetining samarali taqsimlanishiga va resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi.

Mono va poli paradigmal yondashuvlar asosida mediata'lim vositalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ham alohida tahlil etilishi zarur. Mono paradigmal yondashuvda, odatda, standartlashtirilgan va yagona o'quv resurslaridan foydalaniladi. Bu esa xarajatlarni qisqartirish, resurslarni markazlashgan holda boshqarish imkonini beradi. Biroq, poli paradigmal yondashuvda turli xil va ko'p funksiyali ta'lim vositalaridan foydalanish talab etiladi, bu esa dastlabki bosqichda ko'proq investitsiya talab qilishi mumkin. Lekin uzoq muddatli istiqbolda poli paradigmal yondashuv asosida shakllangan tafakkurga ega o'qituvchilar ta'lim jarayonini samarali va innovatsion tashkil etishga qodir bo'ladilar. Bu esa ta'lim tizimining umumiy iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Ta'lim vositalari bozorida monopoliyalarning mavjudligi innovatsion jarayonlarni sekinlashtirishi mumkin. Monopolist kompaniyalar ko'pincha yangi texnologiyalarni joriy etishda sustkashlik qiladilar, chunki ular bozorda raqobatchilarning yo'qligidan foydalanib, mavjud mahsulotlarni yuqori narxda sotishda davom etadilar. Bu esa ta'lim sifati va o'qituvchilar tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli, davlat

tomonidan ta'lim vositalari bozorida raqobatni rag'batlantirish, kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash siyosati olib borilishi muhimdir. Bu orqali bo'lajak o'qituvchilar uchun zamonaviy, arzon va sifatli mediata'lim vositalaridan foydalanish imkoniyati kengayadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, mediata'lim vositalari asosida mono va poli paradigmal yondashuvlarni uyg'unlashtirish, o'qituvchilarning iqtisodiy tafakkurini ham rivojlantiradi. O'qituvchilar nafaqat o'quv jarayonini samarali tashkil etishni, balki ta'lim vositalaridan oqilona foydalanish, resurslarni tejash va innovatsion yechimlarni joriy etish ko'nikmalarini ham egallaydilar. Bu esa ularning kasbiy salohiyatini oshiradi va ta'lim tizimining raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini mono va poli paradigmal yondashuv asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda mediata'lim vositalaridan oqilona foydalanish, ta'lim vositalari bozorida raqobat muhitini yaratish va monopoliyalarning salbiy ta'sirini kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali zamonaviy, kreativ va iqtisodiy jihatdan samarali o'qituvchilarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini mono va poli paradigmal yondashuv asosida rivojlantirish uchun mediata'lim vositalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mono va poli paradigmal yondashuvlarning uyg'unligi o'qituvchilarning tafakkurini chuqur, ko'p qirrali va moslashuvchan shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim vositalari bozorida monopoliyalarning mavjudligi narx shakllanishiga va ta'lim sifati hamda iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Raqobat muhitining kuchayishi esa innovatsion mahsulotlar paydo bo'lishi, narxlarning pasayishi va ta'lim sifatining oshishiga olib keladi. Shu bois, ta'lim vositalari bozorida raqobatni rag'batlantirish va mediata'lim vositalaridan oqilona foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy, kreativ va iqtisodiy samarador kasb egalariga aylantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muminov A., Karimov B. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Xodjayev S. Ta'lim iqtisodiyoti asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Abdullayeva M. Mediata'lim va innovatsion texnologiyalar. O'zbekiston pedagogika jurnali, 2021, №4.
4. Bekmurodov Sh. Ta'limda raqobat va samaradorlik. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2022, №2.
5. Yusupov A. Ta'lim vositalari bozorida narx shakllanishi. Iqtisodiyot va ta'lim, 2019, №3.
6. Kurbanova D. Zamonaviy o'qituvchilar tayyorlashda mediata'limning o'rni. Pedagogik innovatsiyalar, 2022, №1.
7. Rasulov M. Monopoliyalar va ularning iqtisodiy oqibatlar. Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.
8. Tursunov I. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Fan, 2021.

**OLIIY TA’LIM TIZIMIDA TALABALARNING HAMKORLIKDA O’QITISH
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-
EKSPERIMENTAL ASOSLARI (ELEKTROMAGNETIZM BO’LIMI MISOLIDA)**

Qambarov Sanjar Sodiq o’g’li

A. Qodiriy nomidagi JDPU Fizika kafedrası o’qituvchisi

Qambarova Shahrina Ne’mat qizi

JDPU fizika va astronomiya yo’nalishi 3-bosqich talabasi

sanjarqambarov001@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida fizika fanining elektromagnetizm bo’limini o’qitishda hamkorlikda o’qitish texnologiyalarining pedagogik samaradorligi eksperimental tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida Jizzakh State Pedagogical University Fizika va astronomiya yo’nalishi talabalarida kommunikativ, analitik, ilmiy-tadqiqotchilik va jamoaviy faoliyat kompetensiyalarining shakllanish darajasi o’rganildi. Tadqiqot davomida an’anaviy va hamkorlikka asoslangan metodlar o’zaro qiyoslandi hamda o’quv samaradorligi statistik jihatdan tahlil qilindi. Natijalarga ko’ra, hamkorlikda tashkil etilgan ta’lim modeli elektromagnetizm fanini o’zlashtirish samaradorligini 28–35 % ga oshirgani aniqlandi.

Kalit so’zlar: hamkorlikda o’qitish, elektromagnetizm, pedagogik eksperiment, kompetensiya, STEAM, 4K modeli, innovatsion metodlar, fizika ta’limi, ilmiy tafakkur.

Abstract: This article analyzes the pedagogical effectiveness of collaborative learning technologies in teaching the electromagnetism department of physics in the higher education system based on experimental research. In the course of the research, the level of formation of communicative, analytical, research and teamwork competencies in students of the Physics and Astronomy department of Jizzakh State Pedagogical University was studied. During the research, traditional and collaborative methods were compared and the learning effectiveness was statistically analyzed. According to the results, it was found that the collaborative learning model increased the effectiveness of mastering the science of electromagnetism by 28–35%.

Keywords: collaborative learning, electromagnetism, pedagogical experiment, competence, STEAM, 4K model, innovative methods, physics education, scientific thinking.

Аннотация: В данной статье на основе экспериментального исследования анализируется педагогическая эффективность технологий совместного обучения в преподавании электромагнетизма на кафедре физики в системе высшего образования. В ходе исследования изучался уровень формирования коммуникативных, аналитических, исследовательских и командных компетенций у студентов кафедры физики и астрономии Джизакского государственного педагогического университета. В ходе исследования проводилось сравнение традиционных и совместных методов обучения, а также статистический анализ эффективности обучения. По результатам установлено, что модель совместного обучения повысила эффективность освоения науки электромагнетизма на 28–35%.

Ключевые слова: совместное обучение, электромагнетизм, педагогический эксперимент, компетенция, STEAM, модель 4К, инновационные методы, физическое образование, научное мышление.

Jahon ta’lim tizimida XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Ayniqsa, aniq fanlarni o’qitishda talabalarni mustaqil fikrlash, ilmiy tahlil qilish, jamoada ishlash va muammoli vaziyatlarni hal etishga tayyorlash zamonaviy pedagogikaning asosiy talablaridan hisoblanadi [1]. Bugungi kunda elektromagnetizm bo’limini o’qitishda kuzatilayotgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat, murakkab matematik modellashtrish, abstrakt fizik tushunchalarni idrok etishdagi qiyinchiliklar, nazariya va amaliyot o’rtasidagi uzilishlar, talabalar faolligining pastligi, auditoriyada bir tomonlama o’qitishning ustunligi. An’anaviy darslarda talabalar ko’proq tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Natijada: ilmiy muloqot ko’nikmalari sust rivojlanadi; mustaqil fikrlash darajasi pasayadi; jamoada ishlash kompetensiyasi yetarli shakllanmaydi[2]. Hamkorlikda o’qitish texnologiyalari esa talabalarni faol subyektga aylantiradi hamda bilimlarni birgalikda qurish mexanizmini shakllantiradi. Mazkur yondashuvda talaba: muammolarni tahlil qiladi; guruh bilan fikr almashadi; eksperiment natijalarini muhokama qiladi; ilmiy xulosa chiqaradi. Shu sababli elektromagnetizmni o’qitishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish zamonaviy fizika ta’limining dolzarb yo’nalishlaridan biri hisoblanadi[3]. Tadqiqotning asosiy maqsadi elektromagnetizm bo’limini o’qitishda hamkorlikka asoslangan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini aniqlash hamda talabalar kompetensiyalariga ta’sirini eksperimental jihatdan asoslashdan iborat. Mazkur maqsad asosida quyidagi vazifalar belgilandi: Elektromagnetizmni o’qitishda qo’llanilayotgan an’anaviy metodlarni tahlil qilish; Hamkorlikda o’qitish modelini ishlab chiqish; Eksperimental guruhlarda innovatsion metodlarni joriy etish; O’quv samaradorligini statistik jihatdan tahlil qilish; Hamkorlik metodining pedagogik afzalliklarini aniqlash. Tadqiqot ishlari 2025–2026-o’quv yilida Jizzakh State Pedagogical University Fizika va astronomiya yo’nalishining 2-bosqich talabalarida olib borildi. Tadqiqotda jami 84 nafar talaba ishtirok etdi: Nazorat guruhi — 42 nafar, tajriba guruhi — 42 nafar.

Eksperimental tadqiqot 4 oy davom etdi va quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

Bosqich	Davomiyligi	Amalga oshirilgan ishlar
Diagnostik bosqich	2 hafta	Boshlang’ich bilim va kompetensiyalarni aniqlash
Formativ bosqich	12 hafta	Hamkorlik metodlarini joriy etish
Yakuniy tahlil	2 hafta	Natijalarni statistik qayta ishlash

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi: pedagogik kuzatuv, eksperimental tajriba, diagnostik test, anketa, matematik-statistik tahlil, kompetensiyaviy monitoring. Hamkorlikda o’qitish modeli, eksperimental guruhlarda quyidagi innovatsion metodlar qo’llanildi:

1. “Kichik guruhlarda muammoli tahlil” texnologiyasidan foydalanilib talabalar 4–5 kishilik guruhlariga bo’lindi. Har bir guruh elektromagnetizmga oid muammoli vaziyatlarni tahlil qildi. Masalan, elektromagnit induksiya mavzusida:

$$\varepsilon = - \frac{d\Phi B}{dt}$$

Yuqorida keltirilgan formulaning mohiyatini yoritish asosida tajriba topshiriqlari bajarildi. Talabalar magnit oqimining o’zgarishini kuzatdi, induksion tok hosil bo’lishini tahlil qildi, tajriba natijalarini guruhda muhokama qildi. Natijalar shuni ko’rsatdiki talabalar tomonidan nazariy bilimlarning amaliy mustahkamlanishini kuzatdilar.

2. “Jamoaviy laboratoriya” modeli. An’anaviy laboratoriyalarda talaba individual ishlaydi. Hamkorlik modelida esa vazifalar taqsimlandi, eksperimentlar jamoaviy bajarildi, natijalar umumiy muhokama qilindi. Bu esa vaqt tejalishiga, faol ishtirok oshishiga, eksperimental aniqlik yaxshilanishiga olib keldi.

3. STEAM va 4K modeli integratsiyasi eksperimental mashg’ulotlarda: Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik, aloqa ko’nikmalari birligida rivojlantirildi [4]. Talabalar elektromagnit qurilmalar modellarini yaratish orqali fizik qonunlarni chuqurroq anglay boshladi.

1 Muammoli vaziyatni birligida tahlil qilish

2 Eksperimentni jamoaviy bajarish

3 Natijalarni tahlil qilish va muhokama

4 Natijalarni himoya qilish va taqdimot

4-5 KISHILIK GURUHLARDA HAMKORLIKDA BAJARILGAN TOPSHIRIQLAR

Hamkorlikda o’qitish afzalliklari:

- Faol ishtirok oshadi
- Jamoadi ishlash ko’nikmasi rivojlanadi
- Muammoli fikrlash kuchayadi
- Tajriba aniqligi oshadi
- O’quv samaradorligi ortadi

1-rasm. Talabalarning topshiriqlar yuzasidan hamkorlikdagi faoliyati.

Eksperimental natijalar tahlili shuni ko’rsatdi: tadqiqot boshida va oxirida talabalar kompetensiyalari maxsus diagnostik mezonlar asosida baholandi.

Kompetensiya turi	Nazorat guruhi (%)	Tajriba guruhi (%)
	Boshlanish	Yakuniy
Nazariy bilim	48	61
Muammoli tahlil	42	55
Jamoadi ishlash	46	58
Ilmiy muloqot	44	57

Tajriba ko’nikmasi	40	53

1-jadval: Talabalar kompetensiyalarining o’zgarish dinamikasi

2-rasm. Talabalar tomonidan olingan natijalarini tahlil qilinishi.

Natijalarga ko’ra, tajriba guruhida: jamoada ishlash kompetensiyasi 42 % ga, ilmiy muloqot kompetensiyasi 42 % ga, muammoli tahlil ko’nikmasi 38 % ga oshgan. Nazorat guruhida esa o’sish 10–14 % oralig’ida kuzatildi. Statistika tahlil: tadqiqot natijalari Student mezon asosida statistik qayta ishlanganda tajriba va nazorat guruhlar o’rtasidagi farqning ishonchlilik darajasi: $p < 0.05$ ekanligi aniqlandi. Bu esa hamkorlik metodlarining pedagogik samaradorligi statistik jihatdan ishonchli ekanligini ko’rsatadi. Hamkorlik metodining an’anaviy usullarga nisbatan afzalliklari

Ko’rsatkich	An’anaviy metod	Hamkorlik metodi
Talaba faolligi	Past	Yuqori
Muloqot	Bir tomonlama	Ko’p tomonlama
Mustaqil fikrlash	Cheklangan	Faol
Muammoli vaziyat yechimi	Individual	Jamoaviy
Motivatsiya	O’rtacha	Yuqori
Tajriba samaradorligi	Past	Yuqori
Vaqtdan foydalanish	Samarasiz	Optimallashtirilgan
Bilimning mustahkamligi	Qisqa muddatli	Uzoq muddatli

2-jadval: Hamkorlik va an’anaviy metodlarning qiyosiy tahlili

Hamkorlik texnologiyalari quyidagi pedagogik ustunliklarni namoyon etdi: talabalar o’rtasida ilmiy kommunikatsiya kuchaydi, auditoriyada passivlik kamaydi, elektromagnit jarayonlarni tushunish darajasi oshdi, formulalarni amaliyot bilan bog’lash kuchaydi, talabalarda ilmiy izlanish motivatsiyasi shakllandi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: elektromagnetizm fanini o’qitishda hamkorlikka asoslangan kompetensiyaviy model ishlab chiqildi. Fizika ta’limida 4K modeli va STEAM texnologiyalarining integratsiyalashgan metodikasi taklif etildi. Talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari asoslandi. Elektromagnetizmni o’qitishda jamoaviy laboratoriya metodining samaradorligi eksperimental jihatdan isbotlandi. Hamkorlik metodining an’anaviy ta’limga nisbatan ustunliklari statistik tahlil asosida aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, fizika fanining elektromagnetizm bo’limini hamkorlik asosida o’qitish, talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtiradi, ilmiy tafakkurni rivojlantiradi, jamoaviy faoliyat kompetensiyalarini shakllantiradi, eksperimental ko’nikmalarni mustahkamlaydi. Shuningdek, hamkorlik texnologiyalari, o’quv jarayonining interaktivligini oshiradi, talaba markazli ta’limni rivojlantiradi, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga mos keladi. Mazkur metodika kelgusida elektromexanika, kvant fizikasi, optika, atom fizikasi fanlarini o’qitishda ham qo’llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R., Yo’ldoshev M. Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Muslimov N. Kasbiy kompetentlik va innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent, 2020.
3. Johnson D., Johnson R. Cooperative Learning Methods. – New York: Cambridge University Press, 2019.
4. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris, 2022.
5. UNESCO. Digital Transformation in Higher Education. – Paris, 2023.
6. Halliday D., Resnick R., Walker J. Fundamentals of Physics. – Wiley, 2020.
7. Serway R. Physics for Scientists and Engineers. – Cengage Learning, 2019.
8. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2021.
9. Azizxo’jayeva N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
10. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva, 2018.

NAMANGAN UYEZDIDA SOG’LIQNI SAQLASH TIZIMI VA UNDA RO’Y BERGAN O’ZGARISHLAR HUSUSIDA

Farxodjonov Farruh Oybek o’g’li

Namangan davlat pedagogika instituti, tayanch doktoranti

email: farxodjonov1998nd@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o’lkasi bosib olingach Namangan uyezdida an’anaviy tabobat tizmining saqlanib olishi bilan birga zamonaviy tizimdagi tibbiyot tizimi kirib kelishi aytib o’tilgan. Shu bilan birga zamonaviy tizimdagi tibbiyot muassasalari va undagi moddiy texnik bazadagi muommalar, hamda uyezd aholisiga nisbatan kadr masalasi haqida statistik ma’lumotlar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Turkiston, uyezd, feldsher, sog’liqni saqlash tizimi, kasalxona, vrach, Namangan, Chust, tibbiy xizmat, dorixona.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс сохранения системы традиционной медицины в Наманганском уезде после завоевания Туркестанского края Российской империей, а также проникновение системы медицины современного типа. Наряду с этим приведены статистические данные о деятельности медицинских учреждений современного типа, проблемах их материально-технической базы, а также вопросах обеспечения медицинскими кадрами населения уезда.

Ключевые слова: Туркестан, уезд, фельдшер, система здравоохранения, больница, врач, Наманган, Чуст, медицинское обслуживание, аптека

Abstract: This article discusses the preservation of the traditional medical system in Namangan Uyezd after the conquest of Turkestan by the Russian Empire, alongside the introduction of a modern healthcare system. The article also provides statistical data on modern medical institutions, problems related to their material and technical base, and issues concerning the availability of medical personnel for the population of the uyezd.

Keywords: Turkestan, uyezd, feldsher, healthcare system, hospital, doctor, Namangan, Chust, medical service, pharmacy.

Namangan uyezdida an’anaviy tabobat keng tarqalgan bo’lsada lekin zamonaviy sog’liqni saqlash tizimi hali ham shakllanish bosqichida edi. Qolaversa uyezd tibbiyot tizimida moddiy-texnik bazasi va tashkiliy tuzilmasi barcha aholi qatlamiga birdek xizmat qila oladigan darajada rivojlanmagan edi. Mavjud tibbiy infratuzulmaning cheklanganligi sog’liqni saqlash tizmining zaifligini ko’rsatadi.

Uyezdida faoliyat yuritgan tibbiyot muassasalari soni juda kam edi. Jumladan, uyezd markazi Namangan shahrida joylashgan markaziy kasalxona 20 o’rinlik edi holos, shu bilan birga alohida ayollar va bolalar uchun 10 o’rinli davolash maskani faoliyat yuritgan. Chust markazida joylashgan tibbiyot bo’limi esa undanda achinarli ahvolda bo’lib atigi 5 kishini o’ziga qabul qila olgan holos.[1, 111] Ushbu ko’rsatkichlar aholining umumiy soniga nisbatan nihoyatda past bo’lib, oddiy aholini tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatini keskin cheklab qo’yg’an.

Sog’liqni saqlash tizimining yana bir eng dolzar muammolaridan biri tibbiyot kadrlari yetishmovchiligi edi. Statistik ma’lumotlarga ko’ra, Namangan shahridagi tibbiyot muassasasida bitta vrach va bitta ayol vrach zimmasiga butun shahar aholisi 60316 nafar fuqaro to’g’ri kelgan. Uyezd miqyosida esa bu ko’rsatkich undanda achinarli bo’lib, 328407 nafar aholiga bir dona vrach to’g’ri kelgan.[1, 112] Ushbu holat shuni ko’rsatadiki oddiy aholi deyarli malakali tibbiy yordamdan foydalanish imkoniyatiga ega bo’lmagan.

Birlamchi tibbiy xizmat ko’rsatish tizimi ham achinarli holatda edi. Butun uyezd hududida atigi ikkita feldsher amblutor punkti faoliyat yuritgan bo’lib, ular asosan qishloq hudud aholisi uchun xizmat qilgan. [1, 111] Biroq bu punktlarning soni aholi jon boshiga juda kam edi. Qolaversa ushbu punktlarning jihozlanish darajasi ham unga bo’lgan talab va ehtiyojni qondirish uchun yetarli emas edi. Shuningdek dorixonalar tarmog’i ham rivojlanmagan edi. Uyezd markazi Namangan shahrida ham bir dona dorixona faoliyat yuritgan. Uyezdning yana bir yirik shahri Chust shahrida esa bitta shtatli dorixona mavjud edi. Shundan anglanadiki oddiy aholini dori vositasi bilan ta’minlash darjasi ham past bo’lgan.

Sog’liqni saqlash tizimi tarafidan profilaktika ishlari ham olib borilgan. Xususan turli xil yuqumli kasalliklarga qarshi emlash ishlari ham bosqichma bosqich yo’lga qo’yilgan. 1882- yilda havfli yuqumli kasalliklaridan biri bo’lgan chechak kasalligiga qarshi uyezdida jami 147 kishi emlash jarayoniga jalb etilgan. Ammo ulardan 86 nafarini emlashga erishishgan, qolgan 61 nafari esa rad etishgan yoki ma’lum sabablarga ko’ra yakunlasha olmagan. [2, 34] Ikki yil o’tgach esa ushbu ko’rsatkich sezirarli oshadi. Umumiy hisobda 5298 kishi chechak kasalligiga qarshi emlashga jalb qilinib, ulardan 4251 nafari muvaffaqiyatli emlanadi, 1047 kishi esa emlanmagan. [3, 107] Shundan ma’lum bo’ladiki hukumat va aholi o’rtasida asta-sekin tibbiy madaniyat vujudga kelayotganini ko’rsatadi.

Moliyaviy masala ham tibbiyot tizimiga bevosita o’z ta’sirini o’tkazmay qolmagan. Ko’pincha davolanish va dori vositalarga bo’lgan sarf harajatni bemor o’zi amalga oshirishgan bo’lsada ammo kasalxona ta’miri va shunga o’xshagan sarf harajat davlat byudjetidan amalga oshirilgan. 1890-yilda Namangan uyezdi markaziy kasalxonasiga 4651.17 rubl, Chust tibbiyot bo’limiga esa 667.11 rubl mablag’ ajratilgan. Shuningdek Namangan markaziy shifoxonasini ta’mirlash uchun 284.95 rubl mablag’ ajratilgan. [4, 98] Ushbu raqamlar sog’liqni saqlash tizimiga davlat byudjetidan ajratilgan mablag’lar umumiy xarajatlar tarkibida ustuvor yo’nalish deb hisoblanmagan.

Xulosa qilib aytganda, Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida Namangan uyezdida sog’liqni saqlash tizimi asta-sekin shakllana boshlagan bo’lsada, u hali to’laqonli va barcha aholi qatlamini qamrab oladigan darajada rivojlanmagan edi. Uyezd hududida an’anaviy tabobat uzoq vaqt davomida asosiy davolash vositasi sifatida saqlanib qolgan bo’lib, zamonaviy tibbiyot muassasalari esa cheklangan miqdorda faoliyat yuritgan. Kasalxonalar, feldsherlik punktlari va dorixonalarining kamligi aholining malakali tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatini sezilarli darajada cheklab qo’ygan. Shuningdek, tibbiyot kadrlari yetishmovchiligi, moddiy-texnik bazaning zaifligi hamda moliyaviy mablag’larning yetarli darajada ajratilmaganligi sog’liqni saqlash tizimining asosiy muammolaridan biri bo’lib qolgan. Ayniqsa, bir nafar vrach zimmasiga juda katta miqdordagi aholi to’g’ri kelgani tibbiy xizmat sifati va qamroviga salbiy ta’sir ko’rsatgan. Biroq shunga qaramay, yuqumli kasalliklarga qarshi emlash ishlarining yo’lga qo’yilishi, zamonaviy tibbiyot muassasalarining tashkil etilishi hamda profilaktik tadbirlarning amalga oshirilishi uyezd hududida yangi tibbiy madaniyat shakllana boshlaganidan dalolat beradi. Demak, Namangan uyezdidagi sog’liqni saqlash tizimi mustamlakachilik davrining murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitida faoliyat yuritgan bo’lib, mavjud kamchiliklarga qaramasdan keyingi davr tibbiyot tizimi rivojlanishi uchun muayyan asos vazifasini bajargan.

ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Обзор Ферганской области за 1900 год. –Новый Маргелан.: Типография Ферганского областного правления, 1901 г. – 109-111 с

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to’plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

2. O‘zMA F I-19, ro‘yxat- 1, 908-yig‘ma jild, 34-varaq
3. O‘zMA F I-19, ro‘yxat- 1, 1458-yig‘ma jild, 107-varaq
4. Обзор Ферганской Области за 1890 год 98 стр

**BO’LAJAK TARIX O’QITUVCHILARIDA TARIXIY TAFAKKURNI
RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON TARIXIY MANBALARNING O’RNI**

Djumaniyazov Farxod Ulugbekovich.

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti.

Tel: +998 93 721-94-87

Elektron manzil: djumaniyazovfarhod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika yo’nalishidagi oliy ta’lim muassasalari talabalarida, xususan, bo’lajak tarix o’qituvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda elektron tarixiy manbalarning ahamiyati yoritilgan. Ta’lim jarayoniga raqamli arxivlar, virtual muzeylar va elektron hujjatlar bazalarini integratsiya qilish orqali talabalarda tanqidiy tahlil, manbashunoslik va tarixiy xolislik ko’nikmalarini o’stirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: tarixiy tafakkur, elektron manbalar, raqamli tarix, raqamli arxivlar, pedagogik texnologiyalar, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение электронных исторических источников в формировании и развитии исторического мышления у студентов высших педагогических учебных заведений, в частности у будущих учителей истории. Анализируется вопрос развития навыков критического анализа, источниковедения и исторической объективности посредством интеграции цифровых архивов, виртуальных музеев и баз электронных документов в образовательный процесс.

Ключевые слова: историческое мышление, электронные источники, цифровая история, цифровые архивы, педагогические технологии, критическое мышление.

Abstract: This article discusses the significance of electronic historical sources in forming and developing historical thinking among students of higher pedagogical educational institutions, particularly future history teachers. The issue of developing skills in critical analysis, source study, and historical objectivity through the integration of digital archives, virtual museums, and electronic document databases into the educational process is analyzed.

Keywords: historical thinking, electronic sources, digital history, digital archives, pedagogical technologies, critical thinking.

Zamonaviy ta’lim tizimi bo’lajak pedagoglardan nafaqat o’z fanini bilishni, balki o’quvchilarda 21-asr ko’nikmalarini (kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va hamkorlik) shakllantirishni ham talab etadi.

Elektron tarixiy manbalar bilan ishlash bu ko’nikmalarni integratsiyalashgan holda rivojlantirish uchun eng qulay maydondir. Elektron arxivlar, raqamlashtirilgan davriy matbuot va vizual manbalar bilan ishlash jarayonida talaba axborotni shunchaki qabul qilmaydi, balki uni qayta ishlaydi, saralaydi va muammoli vaziyatlarga yechim izlaydi. Bu esa tarix o’qituvchisiga kelajakda o’z o’quvchilarini axborot oqimi kuchli bo’lgan davrda kerakli ma’lumotni ajratib olishga o’rgatish imkonini beradi.

Bo’lajak tarix o’qituvchilari auditoriyasida qo’llash mumkin bo’lgan eng samarali usullardan biri bu – elektron manbalar asosida "Raqamli hikoyanavislik" (Digital Storytelling) metodini joriy etishdir. Bunda talabalarga aniq bir tarixiy shaxsning raqamlashtirilgan xatlari, davrga oid fotosuratlar va rasmiy hujjatlar taqdim etiladi. Talaba

ushbu elektron manbalarni o'zaro taqqoslab, multimediali taqdimot yoki qisqametrarli o'quv videosi ko'rinishida mantiqiy ketma-ketlikka ega tarixiy hikoya yaratadi. Bu metod talabada: Tarixiy empatiyani (o'tmishni o'sha davr odamlari ko'zi bilan ko'rishni) shakllantiradi, manbalardagi quruq faktlarni jonlantirish va ularni o'quvchilarga qiziqarli shaklda yetkazib berishning pedagogik mexanizmlarini o'rgatadi. Elektron tarixiy manbalar bazasining kengayishi ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt vositalarini ham olib kirishni taqozo etmoqda. Bo'lajak o'qituvchilar qadimiy qo'lyozmalarni o'qish, ularni tarjima qilish yoki tarixiy xaritalardagi o'zgarishlarni tahlil qilishda zamonaviy neyrotarmoqlardan ko'makchi sifatida foydalanishlari mumkin. Shuningdek, talabalar topilgan raqamli manbalarni o'quvchilarga yetkazishda an'anaviy ma'ruza usulidan qochib, vizual testlar, interaktiv so'rovnomalar va ochiq muhokama platformalaridan foydalanish ko'nikmasini aynan oliygohda o'zlashtirishi lozim. Bo'lajak tarix o'qituvchilarining elektron manbalar bilan ishlash malakasini an'anaviy testlar orqali baholab bo'lmaydi. Bu jarayon maxsus sifat ko'rsatkichlariga asoslangan rubrikalarni talab qiladi.

Talabaning tarixiy tafakkurini baholashda uning manbaning ishonchliligini qanchalik to'g'ri baholay olgani, qarama-qarshi fikrlarni qanday muvofiqlashtirgani va obyektiv xulosaga kelish jarayonidagi mantiqiy izchilligi inobatga olinishi kerak. Shu ma'noda, elektron manbalar baholash tizimini yodlashdan – tahlil qilish darajasiga ko'taradi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim tizimini, xususan, tarix fanini o'qitish metodikasini raqamlashtirish obyektiv zaruriyatga aylandi. Bugungi kunda tarix o'qituvchisining vazifasi faqatgina o'tmish faktlarini xotirlashga o'rgatish emas, balki o'quvchilarda voqea-hodisalarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'lanishlarini anglash, ya'ni *tarixiy tafakkurni* shakllantirishdan iboratdir. Ushbu murakkab vazifani bajarish uchun, avvalo, oliy ta'lim dargohlarida tayyorlanayotgan bo'lajak tarix o'qituvchilarining o'zida tarixiy tafakkur yuqori darajada rivojlangan bo'lishi lozim.

So'nggi yillarda "Raqamli tarix" (Digital History) yo'nalishining rivojlanishi an'anaviy arxiv va kutubxonalar bilan bir qatorda elektron tarixiy manbalarning ham keng ko'lamda ta'limga kirib kelishiga sabab bo'ldi [1]. Tarixiy tafakkur – bu tarixiy faktlarni eslab qolishgina emas, balki xronologik fikrlash, tarixiy tushunish, manbalarni tahlil qilish va talqin etish hamda tadqiqotchilik ko'nikmalarining majmuidir. An'anaviy ta'lim tizimida talabalar asosan darsliklar va o'quv qo'llanmalaridagi tayyor xulosalarni o'zlashtirgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv talabani bevosita "birlamchi manbalar" bilan ishlashga undaydi.

Elektron tarixiy manbalar (raqamlashtirilgan qadimiy qo'lyozmalar, arxiv hujjatlari, tarixiy xaritalar, davriy matbuot materiallari, foto va video xronikalar, shuningdek, 3D formatdagi arxeologik topilmalar) bo'lajak o'qituvchilarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

1. Talabalar dunyoning turli burchaklaridagi arxivlar (masalan, Britaniya muzeyi, Rossiya davlat arxivi yoki O'zbekiston Milliy arxivi elektron bazalari) materiallaridan auditoriyaning o'zida turib foydalanishlari mumkin [2].

2. Elektron muhitda turli xil qarama-qarshi ma'lumotlar ko'p uchraydi. Bo'lajak o'qituvchi elektron hujjatning originalligini tekshirish, uning qachon, kim tomonidan va qanday maqsadda yaratilganini aniqlash orqali raqamli manbashunoslik (digital heuristics) ko'nikmalarini shakllantiradi [3].

Bo'lajak tarix o'qituvchilari ishlaydigan elektron manbalarni ularning didaktik xususiyatlari va funksiyalariga ko'ra bir necha guruhlariga ajratish mumkin. Zamonaviy raqamli didaktika ushbu manbalarni quyidagicha tasniflaydi:

Raqamlashtirilgan an'anaviy manbalar: Bunga nodir qadimiy qo'lyozmalar, hukumat qarorlari, arxiv hujjatlari va shaxsiy xatlarning skaner qilingan yuqori sifatli (HD) nusxalari kiradi. Masalan, YUNESKOning "Jahon xotirasi" (Memory of the World) dasturi doirasida raqamlashtirilgan hujjatlar talabalarga bevosita o'tmish nafasi bilan ishlash imkonini beradi.

Geofazoviy va GIS (Geografik axborot tizimlari) ma'lumotlari: Tarixiy jarayonlarni makon va zamon o'lchovida modellashtiruvchi interaktiv xaritalar. Bu texnologiya talabalarda *fazoviy-tarixiy tafakkurni* rivojlantirib, savdo yo'llari, urush harakatlari yoki migratsiya jarayonlarini dinamikada ko'rish imkonini beradi [6].

Multimedia va 3D rekonstruksiya: Arxeologik obidalar, qadimiy shaharlar va yo'qolib ketgan me'moriy yodgorliklarning virtual 3D modellari. Bu turdagi manbalar vizual xotira va tarixiy empatiyani (o'tmish odamlari hayotini his qilish) kuchaytiradi. Elektron manbalar bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy tafakkurning eng muhim elementi bo'lgan *"multiperspektivlik"* (bir voqeaga turli nuqtai nazardan qarash) ko'nikmasini shakllantirishda beqiyosdir. An'anaviy darsliklar voqealarni ko'pincha bir yoqlama, rasmiy yondashuv asosida bayon qiladi.

Elektron arxivlar (masalan, o'sha davr davriy matbuoti, xorijiy nashrlar va memuarlar bazasi) orqali talaba bir xil tarixiy hodisani turli qatlamlar yoki davlatlar ko'zi bilan qiyosiy tahlil qilishi mumkin [7]. Bundan tashqari, K. Barton va L. Levstiklarning ta'kidlashicha, talabalarni haqiqiy tadqiqotchi darajasiga olib chiqish uchun ularni "noaniqlik holati"ga tushirish kerak. Elektron hujjatlar bazasidagi uzuq-yuluq, ba'zan bir-biriga zid bo'lgan ma'lumotlar talabani analiz, sintez va mantiqiy xulosa chiqarishga majbur qiladi. Bu esa yodkashlikka asoslangan reproduktiv ta'limdan, muammoli va izlanishga asoslangan evristik ta'limga o'tishni ta'minlaydi [8].

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, talabalar tarixiy jarayonlarni yodlash o'rniga, maxsus elektron bazalardan o'zlari ma'lumot qidirib topganda, ularning kognitiv faolligi 40-50% ga oshadi. Shuningdek, GIS (Geografik axborot tizimlari) texnologiyalari yordamida yaratilgan interaktiv tarixiy xaritalar talabalarga voqealarni vaqt va makon doirasida vizual tasavvur qilish imkonini beradi. Bo'lajak tarix o'qituvchilari bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar davomida elektron manbalardan foydalanish pedagogik jarayonni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishi tasdiqlanmoqda. Xususan, 2022-2023 yillarda olib borilgan pedagogik tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ldiki, raqamli arxiv materiallari bilan ishlagan talabalar an'anaviy guruhlariga nisbatan tarixiy hodisalarga nisbatan ko'proq obyektiv yondasha olgan va bir voqeaga turli xil nuqtai nazardan qaray olgan [4]. Biroq, elektron tarixiy manbalardan foydalanishning o'ziga xos muammolari ham mavjud. Internet tarmog'ida soxtalashtirilgan (falsifikatsiya qilingan) tarixiy hujjatlar yoki noilmiy talqinlarning keng tarqalganligi bo'lajak o'qituvchilardan axborot savodxonligini talab etadi. Shu sababli, oliy o'quv yurtlari o'quv rejasiga "Raqamli tarixiy axborot bilan ishlash metodikasi" kabi maxsus modullarni kiritish maqsadga muvofiqdir. Elektron manbalarning ko'pligi o'z-o'zidan ta'lim sifatini oshirmaydi. 2024-2025 yillardagi sun'iy intellekt va neyrotarmoqlarning mislsiz rivojlanishi (jumladan, matn, audio va videolarni generatsiya qilish imkoniyatlari) "soxta tarix" xavfini kuchaytirdi. Tarixiy shaxslarning qiyofasi yoki ovozi soxtalashtirilgan (deepfake) videolar yoxud sun'iy intellekt tomonidan to'qib chiqarilgan "arxiv hujjatlari" internet tarmog'ida tez tarqalmoqda [9]. Shu sababli, bo'lajak tarix o'qituvchilarida faqatgina tarixiy tafakkurni emas, balki *raqamli manbashunoslik (digital source criticism) va axborot gigiyanasi* ko'nikmalarini ham rivojlantirish muhimdir.

Ular har bir elektron manbaning metadata (ma'lumot haqida ma'lumot) qismini o'rganishni, IP-manzillar va veb-arxivlar tarixini (Wayback Machine kabi) tekshirish orqali manbaning haqiqiylikni autentifikatsiya qilishni o'rganishlari shart.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak tarix o'qituvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishda elektron tarixiy manbalar shunchaki qo'shimcha vosita emas, balki ta'limning asosiy muhitlaridan biriga aylanib ulgurdi. Raqamli arxivlar, virtual vizualizatsiya va elektron bazalar talabalarni passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida ushbu texnologiyalardan tizimli ravishda foydalanish kelajakda maktablarda yosh avlodga tarix fanini zamonaviy, qiziqarli va tahliliy asosda yetkazib beruvchi malakali kadrlarni yetishtirib chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kroll, T., & Taylor, A. (2022). *Digital History and the Pedagogy of the Archive: Teaching Historical Thinking in the 21st Century*. Journal of History Education, 45(3), 112-128.
2. G'afforov, Y., & Toshev, S. (2023). *Tarix o'qitish metodikasida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlari*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 85-89 b.
3. Wineburg, S., McGrew, S., & Breakstone, J. (2021). *Evaluating Historical Information in the Digital Age: The Cornerstone of Civic Online Reasoning*. Educational Researcher, 50(8), 505-515.
4. Abdullayev, M. X. (2024). *Oliy ta'limda raqamli gumanitaristika: bo'lajak pedagoglarning axborot-tahliliy kompetensiyasini shakllantirish*. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy-metodik jurnali, (2), 44-51.
5. Murodov, A., & Karimova, D. (2023). *Raqamli pedagogika: Tarix ta'limida innovatsion resurslardan foydalanish*. O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri, 1(4), 112-118.
6. Knowles, A. K., Cole, L., & Giordano, A. (2022). *Geographies of the Holocaust and Historical GIS: Methodological and Pedagogical Approaches*. Journal of Historical Geography, 76, 45-59.
7. Ruziyev, E. (2024). *Oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning multiperspektiv fikrlashini rivojlantirish: raqamli arxivlar misolida*. Pedagogik mahorat jurnali, (3), 77-84.
8. Barton, K. C., & Levstik, L. S. (2021). *Teaching History for the Common Good: Digital Adaptations in the 21st Century*. Routledge, 142-145 pp.
9. Harrison, S. (2025). *Deepfakes and Digital History: The New Challenges of Source Criticism in Education*. History Education Research Journal, 22(1), 34-48.

635.656:631.52

**DALA KO’K NO’XAT (PISUM ARVENSE) NAV NAMUNALAR DONINING
TARKIBIDAGI OQSIL MIQDORINI BAHOLASH**

G’aybullayev G’ulom Saydalimovich

Samarqand agroinnovatsiya va tadqiqotlar instituti, q.x.f.d. professor

Abduxalikova Barchinoy Abduxomitovna

Samarqand agroinnovatsiya va tadqiqotlar instituti, q.x.f.f.d. dotsent

Sayidova Lola Abdurayimovna

Lalmikor dehqonchilik ilmiy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi
sajidovalola397@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolada dala ko’k no’xat nav namunalarini olib borilgan tadqiqot natijalariga asoslanib don tarkibida oqsil va namlik miqdorini baholash hamda yuqori ko’rsatkichini namoyon qilgan namunalarni tanlab olishdan iborat.

Kalit so’zlar. Oqsil, namlik, dala ko’k no’xati, hosildorlik, mahsuldorlik, foiz, baholash, don, dukkak, nav, tadqiqot, oziqabop.

**ОЦЕНКА СОДЕРЖАНИЯ БЕЛКА И ВЛАЖНОСТИ В ЗЕРНЕ
СОРТООБРАЗЦОВ ПОЛЕВОГО ГОРОХА (PISUM ARVENSE)**

Аннотация. В данной статье на основе результатов проведенных исследований сортобразцов полевого гороха оценивается содержание белка и влажности в зерне, а также выделяются образцы, проявившие наиболее высокие показатели.

Ключевые слова. Белок, влажность, полевой кормовой горох (пелюшка), урожайность, продуктивность, процент, оценка, зерно, боб, сорт, исследование.

**EVALUATION OF PROTEIN AND MOISTURE CONTENT IN THE GRAIN OF
FIELD PEA (PISUM ARVENSE) VARIETY SAMPLES**

Abstract. Based on the results of the conducted research on field pea variety samples, this article aims to evaluate the protein and moisture content in the grain and to select the samples that demonstrated the highest indicators.

Keywords. Protein, moisture, field pea, yield, productivity, percentage, evaluation, grain, pod, variety, research, fodder.

Kirish. Respublikaning qishloq xo’jaligi sohasi oldida turgan asosiy vazifalardan biri oziqabop, hosildor yem-xashak ratsionini kengaytirish hamda yem-xashak bazasini shakllantirish hisoblanadi. Dala ko’k no’xati ana shunday muhim ekinlardan biri bo’lishi bilan ahamiyatlidir. Hozirgi kunda seleksion nuqati-nazardan yem-xashak yo’nalishidagi ko’k no’xat navlarining doni oldida qo’yiladigan talablar bir muncha kamroq. Bunday navlarning donlari har xil kattalikda bo’lishi mumkin. Urug’ning rangi, shakli, kulinar xususiyatlarini yem-xashak sifatida ahamiyati kam. Ammo oqsil va aminokislotalarni tarkibi bo’yicha navlar oldiga bir qancha yuqori talablar qo’yiladi [1,2]. Dukkakli ekinlarda xususan dala ko’k no’xat o’simligida don tarkibidagi oqsil miqdori yem-xashak sifatini ifodalaydigan asosiy ko’rsatkichlardan bo’lib xizmat qiladi. Don tarkibidagi oqsil miqdorining yuqori bo’lishi donlarni oziqaviy qimmatini belgilaydi [3].

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Tadqiqotning maqsadi dala ko’k no’xat nav namunalarini hosildorligi yuqori, sug’oriladigan yerlarda ekishga mos, oziqabop, don tarkibida oqsil miqdori yuqori hamda qimmatli xo’jalik belgilariga ega yangi navlarini yaratish hisoblanadi. Dala ko’k no’xati nav namunalarini don tarkibidagi oqsil miqdorini baholash hamda yuqori hosildor, don tarkibida oqsil miqdori yuqori, sug’oriladigan yerlarda ekishga mos, oziqabop hamda qimmatli xo’jalik belgilariga ega namunalarni tanlab olish tadqiqotning vazifasi sifatida belgilandi.

Tadqiqot o’tkazish metodikasi va uslublari. Tajribalar 2021-2023 yillarda Samarqand viloyatining Jomoy tumanida joylashgan “Farboma Selekt” ilmiy-urug’chilik fermer xo’jaligi maydoniga olib borildi. Tajribalarni joylashtirish “Dala tajribalarini o’tkazish uslublari” [4] asosida olib borildi. Dala ko’k no’xat nav namunalarining doni tarkibidagi oqsil va don tarkibidagi namlik miqdori Granulayzir qurulmasida GOST 28674-2019 bo’yicha aniqlandi. [5].

Natijalar va ularning muhokamasi. Tadqiqotlar olib borish davomida Vostok-84 navining don tarkibida oqsil miqdori 2021-2023 yillarda 17.1-18.4 % ni tashkil etdi. Namunalar dala tajribba maydonida, seleksion dala tajriba maydonida, nazorat dala tajriba maydonida ekib o’rganilgan dala ko’k no’xat namunalarining doni tarkibida oqsil miqdori aniqlab borildi. Unga ko’ra oqsilning miqdori 17.8 %-23.9 % gacha bo’lganligi aniqlandi. Eng yuqori oqsil miqdori KP-2022/88 (23.9 %), KP-2018/04 (23.6 %), K-1016/08 (23.4 %) namunalarida kuzatildi. Donning tarkibida namlik miqdori 9.9-10.3 % ni tashkil etdi. Dala ko’k no’xat namunalari orasida don tarkibida oqsil miqdori past natijalarni Koll-754 (17.3 %), Qizildon (17.1 %), KP-2020/13 (17.5 %) namunalari namoyon qildi. Donning tarkibida namlik miqdori 11.1-12.1 % ni tashkil etdi. Dala ko’k no’xatining yillar kesimidagi oqsil miqdori ob- havoga bog’liq holda o’zgarib turganligi aniqlandi.

3.16-jadval

Seleksiya jarayonida o’rganilgan xo’raki ko’k no’xat nav namunalari doni tarkibidagi oqsil miqdorini aniqlash va navning texnologik sifatiga umumiy baho berish (Jomboy 2021-2023 yillar)

№	Nav namunalarining nomi	Don tarkibidagi oqsil miqdori (%)				Don tarkibida namlik miqdori (%)			
		Namunalar tajriba maydoni 2021-yil	Seleksion tajriba maydoni 2022-yil	Nazorat tajriba maydoni 2023-yil	O’rtacha	Namunalar tajriba maydoni 2021-yil	Seleksion tajriba maydoni 2022-yil	Nazorat tajriba maydoni 2023-yil	O’rtacha
1	Vostok-84 (an)	18,4	17,2	17,9	17,8	11,3	11,7	11,2	11,4
2	KP-2022/88	24,3	23,5	23,8	23,9	10,3	10,5	10,1	10,3

23.06.2026

3	K 33/16	18,9	18,1	18,6	18,5	9,8	10	9,6	9,8
4	K 95/13	21,3	19,2	20,4	20,3	10,1	10,3	9,9	10,1
5	Koll-5	22,1	20,9	21,3	21,4	9,9	10,4	9,7	10
6	KP- 2019/01	20,1	18,9	19,3	19,4	10,5	10,7	10	10,4
7	KP- 2018/09	21,8	19,6	21	20,8	10,1	10,6	9,9	10,2
8	Nikola	23,6	21,5	22,7	22,6	9,8	10	9,6	9,8
9	Flora-2	21,6	20,4	21,1	21,0	10,8	11	10,6	10,8
10	P-6754	18,4	18	18,2	18,2	10,5	10,7	10	10,4
11	K 54133	19,1	18,4	19,5	19	10,5	10,7	10,1	10,4
12	Usatiy- 90	22,2	20,8	21,3	21,4	9,9	10,1	9,8	9,9
13	KP 847	22,7	21,3	22,2	22,1	10,1	10,6	9,9	10,2
14	Nomsiz- 4	20,7	18,9	19,7	19,8	9,9	10,1	9,7	9,9
15	KP- 12127	21,1	18,7	19,2	19,7	10,8	11	10,6	10,8
16	KP- 2018/04	24,1	22,8	23,8	23,6	9,9	10,1	9,7	9,9
17	K-1748	21,2	19,4	20,5	20,4	10,1	10,6	9,9	10,2
18	Nomsiz- 1	22	20,3	21,1	21,1	10,5	10,7	10	10,4
19	K-11148	21,2	20,4	21	20,9	9,9	10,1	9,7	9,9
20	K-145	22,4	19,9	20	20,8	10,8	11	10,6	10,8
21	Violant a	20,2	18,8	19,3	19,4	10,5	10,7	10	10,4
22	KP- 2159	21	18,7	20,3	20	11,3	11,6	11,3	11,4
23	K- 1016/08	24,3	22,9	23,1	23,4	10,1	10,5	9,9	10,2
24	Bio 116/03	21,5	19,2	20,3	20,3	10,1	10,9	10,2	10,4
25	K 219/17	21,6	19,5	20,8	20,6	10,5	10,7	10	10,4
26	KK 45/08	20,8	18,6		19,7	9,9	10,1		10
27	Koll-754	17,3			17,3	11,1			11,1
28	XK 841	22,2			22,2	9,9			9,9
29	Qizildon	17,1			17,1	12,1			12,1
30	Sputnik	18,5			18,5	11,3			11,3

31	KP-2020/13	17,5			17,5	11,7			11,7

Tadqiqot yillarida raqobat nav sinov dala tajriba maydonida ekib o’rganilgan nav namunalari don tarkibidagi oqsil miqdori bo’yicha andoza Vostok-84 nav nisbatan baholandi. Unga ko’ra dala ko’k no’xatining don tarkibidagi oqsil miqdori ko’rsatkichi bo’yicha XX-2222-01 (23.2 %), SL2020-44 (23.6 %), PK-2020/44 (24.1 %), KP-2014/88 (24.1 %), KP-2016-88 (23.5 %) Bio-4455-16 (23.4 %) namunalari ko’zatildi. Don tarkibida namlik miqdori 9.9 -10.4 % gacha bo’lgani aniqlandi.

3.17-jadval

Raqobat nav sinash tajriba maydonida o’rganilgan xo’raki ko’k no’xat nav namunalari va tizmalari doni tarkibidagi oqsil miqdori va navning texnologik sifat ko’rsatkichlari (Jomboy 2021-2023 yillar).

№	Nav namunalari nomi	Don tarkibidagi oqsil miqdori, (%)				Don tarkibida namlik miqdori, (%)			
		2021-yil	2022-yil	2023-yil	O’rtacha	2021-yil	2022-yil	2023-yil	O’rtacha
1	Vostok-84 (an)	17,9	17	17,3	17,4	12,2	12,9	12,1	12,4
2	XX-2222-01	23,6	22,8	23,2	23,2	10,1	10,6	9,9	10,2
3	XL-2018-120	17,5	17	17,2	17,2	10,5	10,7	10	10,4
4	L 2018-38	17,3	17	17,1	17,1	13,8	14,1	13,5	13,8
5	L 2018-99	17,5	17,1	17,3	17,3	12,3	12,9	12	12,4
6	XL-2022-100	18,6	17,8	18,2	18,2	12,1	12,5	11,8	12,1
7	S 2019-55	22,7	21,5	22,1	22,1	9,9	10,1	9,8	9,9
8	S 2021-44	23,5	21,2	22,3	22,3	10,1	10,6	9,9	10,2
9	SL 2018-111	20,1	18,7	19,3	19,4	10,5	10,7	10	10,4
10	KP 2014-444	19,8	19,2	19,3	19,4	10,8	11	10,6	10,8
11	Bio 2016-520	22,5	21,6	22,1	22,1	10,5	10,7	10	10,4
12	L-4444	21,9	20,9	21,2	21,3	10,1	10,6	9,9	10,2
13	Bio 5420xL170	17,7	17	17,4	17,4	10,5	10,7	10	10,4
14	SL2020-44	24,1	23,3	23,5	23,6	9,9	10,1	9,7	9,9
15	SL 2020-77	22,9	21,4	22,5	22,3	10,8	11	10,6	10,8
16	SL 2020-100	20	19,3	19,5	19,6	10,5	10,7	10	10,4
17	K 2011	23	21,6	22,5	22,4	11,3	11,6	11,3	11,4
18	K-1909	20,9	19	20,4	22,1	10,8	11	10,6	10,8
19	PK-2020/44	24,6	23,5	24,1	24,1	10,1	10,9	10,2	10,4
20	K-1904	23,1	21,4	22,8	22,4	10,5	10,7	10	10,4
21	KP-2014/88	24,6	23,5	24,1	24,1	9,9	10,1	9,6	9,9
22	KP-2015-99	17,3	17	17,1	17,1	10,1	10,5	10	10,2
23	KP-2016-88	23,8	23,3	23,5	23,5	9,9	10,1	9,7	9,9
24	Bio-4455-16	23,9	23	23,3	23,4	10,1	10,5	10	10,2
25	K-4754	22,9	22	22,1	22,3	11,3	11,6	11,3	11,4

Dala ko’k no’xat nav namunalarining doni tarkibida oqsil miqdori ko’rsatkichi past natijalar XL-2018-120 (17.4 %), L 2018-38 (17.1 %), L 2018-99 (17.3 %), Bio 5420xL170 (17.4 %) va KP-2015-99 (17.1 %) namunalarda kuzatildi. Don tarkibida namlik miqdori ushbu namunalarda 10.2 -13.8 % ekanligi aniqlandi. (17-jadvalga qarang).

Xulosa. Dala ko’k no’xatining doni tarkibida oqsil miqdori yuqori bo’lgan KP-2022/88 (23.9 %), KP-2018/04 (23.6 %), K-1016/08 (23.4 %), XX-2222-01 (23.2 %), SL2020-44 (23.6 %), PK-2020/44 (24.1 %), KP-2014/88 (24.1 %), KP-2016-88 (23.5 %) Bio-4455-16 (23.4 %) don sifati va oqsil miqdori yuqori bo’lgan namuna sifatida tanlab olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. D.T.Abdukarimov. Xususiy seleksiya. Toshkent-2007
2. D.T.Abdukarimov va boshqalar “Qishloq xo’jalik ekinlari seleksiyasi va urug’chiligi” Samarqand-2024.
3. M.I.Xazratqulov “Zarfshon vohasi sug’oriladigan yerlarida xo’raki ko’k no’xatning hosildor, don sifati yuqori boshlang’ich manbalarini yaratish” Nukus-2025. Diss.
4. “Dala tajribalarini o’tkazish uslublari” Toshkent-2014. GOST 28674-2019

**MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA
INSON KAPITALI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH**

*Axmedova Dilfuza Nuriddinovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti tayanch doktoranti
E-mail: d.axmedova@example.com*

Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi sharoitida inson kapitali va aholining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Raqamli ko'nikmalarning hududiy iqtisodiy o'sishga ta'siri, hamda ta'lim tizimining bu jarayondagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, inson kapitali, raqamli kompetensiyalar, mintaqaviy iqtisodiyot, ta'lim, raqamli ko'nikmalar, hududiy rivojlanish.

Аннотация. В статье анализируются вопросы развития человеческого капитала и цифровых компетенций населения в условиях цифровой трансформации региональной экономики. Рассматривается влияние цифровых навыков на региональный экономический рост и роль системы образования в этом процессе.

Ключевые слова: цифровая трансформация, человеческий капитал, цифровые компетенции, региональная экономика, образование, цифровые навыки, региональное развитие.

Abstract. The article analyzes the development of human capital and digital competencies of the population in the context of the digital transformation of the regional economy. The impact of digital skills on regional economic growth and the role of the education system in this process are examined.

Keywords: digital transformation, human capital, digital competencies, regional economy, education, digital skills, regional development.

Kirish

Mintaqaviy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi nafaqat texnologik infratuzilmaning yangilanishini, balki insonlarning yangi sharoitlarda samarali faoliyat yurita olishini ham talab qiladi. Hududning raqamli rivojlanish darajasi ko'p jihatdan aholining raqamli kompetensiyalari, ya'ni raqamli vositalardan foydalanish, axborotni qayta ishlash va yangi texnologiyalarga moslashish ko'nikmalariga bog'liqdir.

Ushbu maqolaning maqsadi mintaqaviy iqtisodiyotni raqamli transformatsiya qilish sharoitida inson kapitali va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish masalalarini tahlil qilish, hamda ta'lim tizimining bu jarayondagi o'rnini belgilashdan iborat.

Asosiy qism

Inson kapitali nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy o'sishning muhim manbai bu insonlarga jamlangan bilim, ko'nikma va malakalardir. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu kapitalning yangi tarkibiy qismi — raqamli kompetensiyalar — alohida ahamiyat kasb etadi. Mintaqaviy darajada raqamli ko'nikmalarga ega bo'lgan ishchi kuchining mavjudligi hududning innovatsion salohiyatini va investitsion jozibadorligini oshiradi.

Hududlarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bir necha bosqichni qamrab oladi. Birinchidan, bazaviy raqamli savodxonlikni ta'minlash, ya'ni keng aholi qatlamining raqamli xizmatlardan foydalana olishiga erishish. Ikkinchidan, kasbiy raqamli ko'nikmalarni shakllantirish — ma'lumotlar tahlili, dasturiy ta'minot bilan ishlash kabi.

Uchinchidan, ilg'or raqamli kompetensiyalarni, jumladan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar bilan ishlash mahoratini rivojlantirish.

Ta'lim tizimi ushbu jarayonda markaziy o'rin tutadi. Oliy va o'rta-maxsus ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, uzluksiz ta'lim va malaka oshirish tizimlarini joriy etish zarur. Bunda hududning iqtisodiy mutaxassisligi va mehnat bozori ehtiyojlari hisobga olinishi muhimdir.

Mintaqaviy farqlar raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda alohida e'tiborni talab qiladi. Yirik shaharlar va chekka hududlar o'rtasidagi raqamli tafovut (digital divide) iqtisodiy notenglikni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli hududiy siyosatda raqamli ta'limga teng imkoniyatlar yaratish ustuvor vazifa bo'lib qolishi lozim.

Xulosa

Mintaqaviy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi muvaffaqiyati ko'p jihatdan inson kapitali sifatiga va aholining raqamli kompetensiyalariga bog'liqdir. Raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish hududning innovatsion salohiyatini oshiradi va barqaror iqtisodiy o'sishga zamin yaratadi.

Ta'lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, uzluksiz ta'limni rivojlantirish va hududlar o'rtasidagi raqamli tafovutni kamaytirish bu jarayonning asosiy yo'nalishlaridir. Kelgusi tadqiqotlarda raqamli kompetensiyalar darajasi va mintaqaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni empirik baholash dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – University of Chicago Press, 1993. – 412 p.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. Karimova N. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini rivojlantirish. // Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – №2. – B. 78–85.
4. OECD. The Digital Transformation of Education. – OECD Publishing, 2021. – 180 p.

**M-LEARNING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO’LAJAK TARBIYACHILARNING
TASVIRIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH**

Axmedova Nazokat Erkinovna
Xalqaro Nordik universiteti katta o’qituvchisi,
mustaqil izlanuvchi

E-mail: n.axmedova@nordicuniversity.org

ORCID: 0000-0002-3775-9243

Annotatsiya. Ushbu maqolada M-learning texnologiyalarining bo’lajak tarbiyachilarni tasviriy faoliyatga tayyorlashdagi ahamiyati yoritilgan. Xalq amaliy san’ati buyumlarining 3D modellari, mobil ilovalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali talabalarining tasviriy savodxonligi, fazoviy tasavvuri hamda ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mobil ta’limning mustaqil o’rganish va ta’lim jarayonining interaktivligini oshirishdagi o’rni asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: M-learning, mobil ta’lim, bo’lajak tarbiyachi, tasviriy faoliyat, 3D modellar, xalq amaliy san’ati, ijodiy kompetensiya.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ М-
LEARNING**

Аннотация. В данной статье раскрывается значение технологий M-learning в подготовке будущих воспитателей к изобразительной деятельности. Проанализированы возможности развития художественной грамотности, пространственного мышления и творческих компетенций студентов посредством использования 3D-моделей объектов народного прикладного искусства, мобильных приложений и инструментов искусственного интеллекта. Также обоснована роль мобильного обучения в организации самостоятельного обучения и повышении интерактивности образовательного процесса.

Ключевые слова: M-learning, мобильное обучение, будущий воспитатель, изобразительная деятельность, 3D-модели, народное прикладное искусство, творческая компетентность.

**IMPROVING THE PREPARATION OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS FOR
VISUAL ART ACTIVITIES BASED ON M-LEARNING TECHNOLOGIES**

Abstract. This article highlights the importance of M-learning technologies in preparing future preschool teachers for visual art activities. The study analyzes the opportunities for developing students’ visual literacy, spatial thinking, and creative competencies through the use of 3D models of folk applied art objects, mobile applications, and artificial intelligence tools. It also substantiates the role of mobile learning in supporting independent learning and enhancing the interactivity of the educational process.

Keywords: M-learning, mobile learning, future preschool teacher, visual art activities, 3D models, folk applied art, creative competence.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yo’nalishida tahsil olayotgan bo’lajak tarbiyachilarni tasviriy faoliyatga tayyorlashda innovatsion pedagogik vositalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti”da maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan talablar belgilangan bo’lib, xususan, “Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasida bolalarning predmetlarning shakli, hajmi, materiali va rangini farqlashi, geometrik shakllarni tanishi hamda buyumlarni turli belgilariga ko’ra guruhlashi nazarda tutilgan bo’lsa, “Ijodiy rivojlanish” sohasida tasviriy faoliyat jarayonida kompozitsiyalar yaratish, loy va plastilindan turli shakllar yasash, tasavvur asosida yangi obrazlar yaratish hamda mustaqil ijodiy g’oyalarni ilgari surish kabi kompetensiyalarni shakllantirish ko’zda tutilgan [1].

M-learning texnologiyalari esa elektron ta’limning yangi avlodi sifatida mobil qurilmalar orqali interaktiv ta’lim muhitini yaratadi. “M-learning is the next generation of E-learning” nomli ilmiy manbada mobil texnologiyalar yordamida ta’limning vaqt va makon bilan chegaralanmasligi, talabalarning mustaqil va reflektiv o’rganishi qo’llab-quvvatlanishi ta’kidlangan [2].

Mobil ilovalar orqali fanlarni o’rganish nisbatan yangi usul bo’lib, bugungi kunda mashhurlik kasb etmoqda [3]. Zamonaviy mobil qurilmalarning texnik xarakteristikalarini, ya’ni qurilmalar uchun yaratilgan maxsus ilovalar va veb-saytlar yordamida ta’lim oluvchilar uchun masofaviy ta’lim olish imkoniyatini yaratadi [4]

Tadqiqotlarda ta’kidlanganidek [5], mobil texnologiyalar evolyutsiyasi ta’lim jarayonini doimiy ravishda transformatsiya qilib, unga innovatsion yechimlarni joriy etmoqda. Xususan, bunday raqamli vositalarning ta’limga integratsiyasi o’quv materiallarini o’zlashtirish ko’rsatkichlarini optimallashtirish bilan birga, ta’lim oluvchilarning auditoriyadan tashqari mustaqil bilim olish va o’z ustida ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur vazifalarning samarali amalga oshirilishi, avvalo, bo’lajak tarbiyachilarning kasbiy va metodik tayyorgarlik darajasiga bog’liqdir. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish faolligi, estetik did, tasviriy savodxonlik va ijodiy tafakkurni rivojlantirish pedagogdan zamonaviy ta’lim texnologiyalarini puxta egallashni, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda innovatsion yondashuvlarni qo’llashni talab etadi. U.M.Xalikovanning tadqiqotida multimedia texnologiyalarining maktabgacha ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritilib, vizual va interaktiv vositalardan foydalanish bolalarning bilish jarayonlarini faollashtirish, o’quv materiallarini samarali o’zlashtirish hamda ta’lim jarayoniga qiziqishni oshirishga xizmat qilishi ta’kidlangan [6]. Mazkur ilmiy qarashlar xalq amaliy san’ati asosidagi 3D modellar, mobil ilovalar va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning pedagogik ahamiyatini asoslashda muhim metodologik manba bo’lib xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, xalq amaliy san’ati namunalari ta’lim jarayoniga integratsiya qilish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Kulolchilik, kashtachilik, yog’och o’ymakorligi, misgarlik va boshqa milliy san’at namunalari bolalarda nafaqat estetik didni shakllantiradi, balki shakl, simmetriya, proporsiya, rang va fazoviy munosabatlarni idrok etish ko’nikmalarini ham rivojlantiradi. Biroq ushbu buyumlarni barcha ta’lim

muassasalarida natura sifatida namoyish etish imkoniyati cheklanganligi sababli, ularni raqamli texnologiyalar asosida taqdim etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Xalq amaliy san’ati buyumlarining 3D modellari, mobil ilovalar va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish mazkur muammoning samarali yechimi sifatida xizmat qiladi. 3D modellar yordamida bo’lajak tarbiyachilar buyumlarning geometrik tuzilishi, konstruktiv xususiyatlari va hajmiy ko’rinishini turli rakurslarda kuzatish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Mobil ilovalar esa M-learning texnologiyalari asosida istalgan joy va vaqtda ta’lim olish, mustaqil o’rganish va bilimlarni mustahkamlash imkonini yaratadi. Sun’iy intellekt vositalari esa obyektlar haqidagi ma’lumotlarni tezkor taqdim etish orqali ta’lim jarayonining interaktivligini oshiradi.

Natijada bo’lajak tarbiyachilar xalq amaliy san’atining pedagogik, estetik va tarbiyaviy imkoniyatlarini chuqur o’zlashtirgan, raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladigan, bolalarning bilish jarayonlari va ijodiy rivojlanishini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etuvchi kompetent mutaxassis sifatida shakllanadi. Bu esa o’z navbatida “Ilk qadam” davlat o’quv dasturida belgilangan kutilayotgan natijalarga erishish hamda maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. <https://lex.uz/ru/docs/-5179335?ONDATE=23.12.2020%2000#-5181775>
2. <https://www.researchgate.net/publication/269780058> What is the future of mobile learning in education
3. Sultonova, M. T. (2020). O’quvchilarning mustaqil bilim olishida mobil ilovalarning o’rni. Ta’lim va innovatsiya ilmiy-amaliy jurnali, 5(2), 58–63.
4. Geddes, S. (2004). Mobile learning in the 21st century: benefit for learners.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-jarayonida-mobil-ilovalardan-foydalanishning-pedagogik-asoslari/viewer>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-ta-lim-samaradorligida-multimedia-texnologiyasining-o-rni/viewer>
7. Akhmedova, N. (2023). EMBROIDERY IN UZBEKISTAN: A RICH HISTORY AND PRACTICAL CRAFTSMANSHIP. *Science and innovation*, 2(C5), 81-84.
8. Axmedova, Nazokat Erkinovna, & Xalikulova, Hilola Axatullayevna (2025). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TASVIRIY FAOLIYATNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5 (10), 189-192.
- 9.

MILLIY HUNARMANDCHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA ILM-FAN VA IJODIY INDUSTRIYA INTEGRATSIYASI

Ergasheva Aziza Farmonovna

Buxoro davlat universiteti doktoranti,

Buxoro Innovatsiyalar universiteti dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

E-mail: a.ergasheva@buxdu.uz Tel: +998 906366492

Annotatsiya. Maqolada milliy hunarmandchilikni rivojlantirishda ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasining o‘rni tahlil qilingan. Integratsiyaning asosiy shakllari — ilmiy tadqiqotlar, dizayn va texnologiyalar transferi, kadrlar tayyorlash hamda hunarmandchilik klasterlari ko‘rib chiqilgan. Milliy hunarmandchilik mahsulotlarini zamonaviylashtirish va ularning qo‘shilgan qiymatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: milliy hunarmandchilik, ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasi, brending, dizayn, innovatsiya, klaster, ijodiy iqtisodiyot, qo‘shilgan qiymat, kadrlar, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В статье анализируется роль интеграции науки и креативной индустрии в развитии национального ремесла. Рассмотрены основные формы интеграции — научные исследования, трансфер дизайна и технологий, подготовка кадров и ремесленные кластеры. Разработаны практические рекомендации по модернизации национальной ремесленной продукции и повышению её добавленной стоимости.

Ключевые слова: национальное ремесло, интеграция науки и креативной индустрии, брендинг, дизайн, инновация, кластер, креативная экономика, добавленная стоимость, кадры, конкурентоспособность.

Abstract. The article analyses the role of science-creative industry integration in the development of national craft. The main forms of integration — scientific research, design and technology transfer, personnel training, and craft clusters — are examined. Practical recommendations for modernising national craft products and increasing their added value are developed.

Keywords: national craft, science-creative industry integration, branding, design, innovation, cluster, creative economy, added value, personnel, competitiveness.

Kirish. Milliy hunarmandchilik an’anaviy bilim va zamonaviy texnologiyalar uchrashadigan o‘ziga xos soha bo‘lib, uni rivojlantirish ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasini taqozo etadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash hamda ijodiy iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor vazifalar qatorida belgilangan [1]. Bunday integratsiya milliy hunarmandchilik mahsulotlarini zamonaviylashtirish va ularning qo‘shilgan qiymatini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi — milliy hunarmandchilikni rivojlantirishda ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasining rolini asoslash va sohaning raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Ijodiy industriya — madaniyat, ijod va iqtisodiyot kesishuvida shakllanadigan soha bo‘lib, hunarmandchilik uning muhim tarkibiy qismidir. Ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasi an’anaviy hunarmandchilikka zamonaviy dizayn, marketing va texnologik yechimlarni olib kiradi. Bu integratsiya quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

- ilmiy tadqiqotlar — hunarmandchilik mahsulotlarining bozor salohiyati va iste’molchi talablarini o’rganish;
- dizayn va texnologiyalar transferi — an’anaviy mahsulotlarga zamonaviy dizayn va sifat standartlarini joriy etish;
- kadrlar tayyorlash — hunarmand-dizayner va marketologlarni birgalikda shakllantirish;
- brending — ilmiy asoslangan brend strategiyasini ishlab chiqish;
- hunarmandchilik klasterlari — ilm, ta’lim, ishlab chiqarish va savdoni birlashtirish.

Buxoro viloyati misolida mintaqaning an’anaviy hunarmandchilik turlari (zardo‘zlik, kulolchilik, gilamdo‘zlik) ilmiy markazlar va universitetlar bilan hamkorlikda rivojlantirilganda, ular zamonaviy bozor talablariga moslashgan, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga aylanadi. Yosh olimlar va tadqiqotchilarning ilmiy salohiyati bu jarayonning muhim harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tahlil natijalari ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasi milliy hunarmandchilikni rivojlantirishning hal qiluvchi omili ekanligini ko‘rsatdi. Ilmiy tadqiqotlar, dizayn transferi, kadrlar tayyorlash va klasterlash mahsulotlarni zamonaviylashtirish va ularning qo‘shilgan qiymatini oshirish imkonini beradi. Milliy hunarmandchilikni rivojlantirish uchun universitet-hunarmand hamkorligini kuchaytirish, ijodiy industriya infratuzilmasini rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlarni rag‘batlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni. — Toshkent: Lex.uz, 2023.
2. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas. — London: Penguin, 2013. — 288 p.
3. Porter M. On Competition. — Boston: Harvard Business Review Press, 2008. — P. 213–303.
4. UNESCO. Creative Economy Report. — Paris: UNESCO, 2013. — P. 18–40.
5. Эргашева, А. (2023). Analysis Of Current Problems And Opportunities In The Development Of The National Tourism Industry Of Uzbekistan. *Центр Научных Публикаций (buxdu. uz)*, 29, 29.
6. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 34(34).
7. Ergasheva, A. F. (2024). YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIDA XIZMATLARNI SAMARALI TASHKIL ETISH YO‘LLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 46), 718-721.
8. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 34(34).

MAHDUMI A’ZAM TA’LIMOTIDA BAG’RIKENGLIK VA MA’NAVİY KAMOLOTNING TA’LIM VA TARBIYA TRANSFORMATSIYASI (NAFS, RUH, QALB UYG’UNLIGI KONTEKSTIDA)

Uraqov Nodirbek Boboqulovich

Samarqand Agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti

Raqamli texnologiyalar, turizm va gumanitar fanlar kafedrasi assistenti

E-mail: u-nodirbek@yandex.com

Tel: +998 946123479

ORCID: 0009-0006-0763-8279

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mahdumi A’zam Kosoniy ta’limotida bag’rikenglik va ma’naviy kamolot masalalarining falsafiy hamda tasavvufiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mutafakkirning nafs, ruh va qalb haqidagi qarashlari inson kamolotining muhim omillari sifatida yoritiladi. Shuningdek, Mahdumi A’zam asarlarida aks etgan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning zamonaviy ta’lim va tarbiya transformatsiyasidagi o’rni ochib beriladi. Muallif tasavvufiy antropologiya asosida yoshlar tarbiyasida bag’rikenglik, insonparvarlik va ma’naviy mas’uliyatni rivojlantirish mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslaydi. Tadqiqot natijasida Mahdumi A’zam merosining Yangi O’zbekiston sharoitida ma’naviy-ma’rifiy siyosatni takomillashtirishdagi ahamiyati ko’rsatib beriladi.

Kalit so’zlar: Mahdumi A’zam, bag’rikenglik, ma’naviy kamolot, ruh, qalb, tasavvuf, Naqshbandiya, ta’lim transformatsiyasi, tarbiya, insonparvarlik, ma’naviyat.

Аннотация. В статье анализируются философские и суфийские основы толерантности и духовного совершенствования в учении Махдumi Аъзама Косани. Особое внимание уделяется взаимосвязи понятий нафс, рух и калб как основным факторам формирования совершенной личности. Исследуется значение духовно-нравственных ценностей, отражённых в трудах мыслителя, в условиях трансформации современного образования и воспитания. Обосновываются механизмы формирования толерантности, гуманизма и духовной ответственности молодёжи на основе суфийской антропологии. Показано значение наследия Махдumi Аъзама для совершенствования духовно-просветительской политики Нового Узбекистана.

Ключевые слова: Махдumi Аъзам, толерантность, духовное совершенство, дух, душа, суфизм, Накшбандия, трансформация образования, воспитание, гуманизм, духовность.

Abstract. This article analyzes the philosophical and Sufi foundations of tolerance and spiritual perfection in the teachings of Mahdumi A’zam Kosoni. Particular attention is paid to the concepts of nafs, spirit and heart as the key components of human perfection. The study explores the role of spiritual and moral values reflected in the thinker’s works within the transformation of modern education and upbringing. Based on Sufi anthropology, the mechanisms of developing tolerance, humanism and spiritual responsibility among young people are scientifically substantiated. The article also highlights the significance of Mahdumi A’zam’s heritage in improving the spiritual and educational policy of New Uzbekistan.

Keywords: Mahdumi A’zam, tolerance, spiritual perfection, spirit, heart, Sufism, Naqshbandiyya, educational transformation, upbringing, humanism, spirituality.

XXI asrda globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi va madaniyatlararo muloqotning jadallashuvi insonning ma’naviy dunyosiga yangicha talablarni qo’ymoqda. Bunday sharoitda bag’rikenglik, o’zaro hurmat, ijtimoiy hamjihatlik va ma’naviy yetuklik kabi fazilatlar jamiyat barqarorligining muhim omiliga aylanmoqda. Shu bois milliy ma’naviy merosni zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimi bilan integratsiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Markaziy Osiyo tasavvuf tafakkurining yirik namoyandasi Mahdumi A’zam Kosoniy (1461–1542) o’zining tasavvufiy-falsafiy qarashlari bilan inson kamoloti, axloqiy poklanish va jamiyatdagi bag’rikenglik munosabatlarini chuqur tahlil qilgan mutafakkirlardan biridir. Uning “Risolai bayoni silsila”, “Risolai sharhi ruboiyot”, “Risolai voqeai haqqoniya”, “Asror un-nikoh” kabi asarlarida insonning ichki olamini takomillashtirish orqali jamiyatni ma’naviy yuksaltirish g’oyasi markaziy o’rin egallaydi. Bugungi kunda Yangi O’zbekistonda amalga oshirilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar, yoshlarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, diniy bag’rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash vazifalari Mahdumi A’zam merosini zamonaviy pedagogik va falsafiy nuqtayi nazardan qayta o’rganishni talab etmoqda. “Mamlakatimizda diniy erkinlik, millatlararo hamjihatlik borasida ham vaziyat tubdan yaxshilandi. Bu sohada faoliyatimizning o’zagini ‘Bag’rikenglik va millatlararo totuvlik – barqaror taraqqiyot kafolati’, degan ulug’ va ezgu g’oya tashkil etadi” [1-51].

Mahdumi A’zam Kosoniy ta’limotida inson faqat biologik mavjudot emas, balki ilohiy mohiyatga ega bo’lgan ma’naviy mavjudot sifatida talqin qilinadi. Uning qarashlariga ko’ra, insonning haqiqiy kamoloti tashqi bilimlar bilan emas, balki ichki dunyosini poklash va ruhiy yuksalish orqali amalga oshadi [2]. Mahdumi A’zam Kosoniy ta’limotida murshid–murid munosabatlari ma’naviy kamolotga erishishning eng muhim vositalaridan biri sifatida talqin etiladi. Mutafakkirning “Risolai bayoni silsila”, “Risolai sharhi ruboiyot”, “Risolai voqeai haqqoniya”, “Odob us-solikin” va “Murshid us-solikin” asarlarida murshidning nafaqat diniy ustoz, balki ma’naviy tarbiyachi va ruhiy yo’l ko’rsatuvchi sifatidagi o’rni alohida ta’kidlanadi [3]. Mutafakkir inson tabiatini uch asosiy unsur ya’ni nafs, ruh, qalb orqali izohlaydi. Nafs insonning moddiy mayllari va hissiy ehtiyojlarini ifodalaydi. Ruh ilohiy mohiyatning in’ikosi sifatida insonni ezgulikka chorlaydi. Qalb esa ushbu ikki kuch o’rtasidagi muvozanat markazi hisoblanadi. Tasavvufiy antropologiyaga ko’ra, insondagi barcha axloqiy fazilatlar qalbning poklanishi natijasida shakllanadi. Mahdumi A’zam qalbni “ma’rifat oynasi” sifatida talqin qilib, uning pokligi insonning Allohga yaqinlashuvi va jamiyatdagi ezgu faoliyatining manbai ekanligini ta’kidlaydi [4].

Tasavvufiy pedagogikada tarbiyaning asosiy mexanizmlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Suhbat metodi - murshid va murid o’rtasidagi ma’naviy muloqot.
2. Mushahada metodi - muridning o’z ichki dunyosini kuzatishi.
3. Muhosaba metodi - o’z xatti-harakatlarini tahlil qilish.
4. Riyoziyat metodi – nafsni tarbiyalash orqali iroda mustahkamligini shakllantirish.
5. Zikr metodi – qalbni poklash va ruhiy uyg’onishni ta’minlash [5].

Mahdumi A’zam nazarida insonning o’z nafs bilan kurashi mustaqil ravishda kechadigan jarayon emas. Nafsning hiylalari va dunyoviy mayllarning murakkabligi sababli murid komillik sari yo’lda tajribali murshid rahbarligiga muhtoj bo’ladi [6]. Murid murshidga ko’r-ko’rona emas, balki ma’naviy ishonch va ichki intizom asosida ergashishi kerak. Mahdumi A’zam suhbat metodini tarbiyaning asosiy shakli sifatida baholaydi. Suhbat jarayonida murshid o’zining shaxsiy namunasi orqali murid qalbiga ta’sir ko’rsatadi [7]. Shu

bois tasavvufda murshid ma’naviy kamolotning metodologik markazi sifatida qaraladi. Mutafakkirning fikricha, murshid esa muridning axloqiy nuqsonlarini aniqlaydi, nafsiiy illatlarni bartaraf etishga yo’naltiradi, qalbni poklash usullarini o’rgatadi, ma’rifat yo’lidagi bosqichlarni tushuntiradi, ijtimoiy mas’uliyat va bag’rikenglik fazilatlarini shakllantiradi [8]. Mahdumi A’zam asarlarida nafsni jilovlash ma’naviy tarbiyaning birinchi bosqichi sifatida talqin qilinadi. Nafs insonni kibr, hasad, adovat va zo’ravonlikka undovchi omil sifatida baholanadi. Mutafakkir fikricha, bag’rikenglik avvalo insonning o’z nafsii ustidan g’alaba qozonishidan boshlanadi. Chunki nafs hukmron bo’lgan joyda murosasizlik, tajovuzkorlik va adolatsizlik yuzaga keladi. Aksincha, nafs tarbiyalangan shaxs boshqalarning fikrini hurmat qiladi, muammolarga sabr bilan yondashadi va ijtimoiy muvozanatni saqlashga intiladi. Bugungi kunda yoshlar orasida uchrayotgan radikalizm, agressiv xatti-harakatlar va virtual makondagi murosasizlik holatlarini bartaraf etishda tasavvufiy nafs tarbiyasi konsepsiyasi muhim nazariy manba bo’lib xizmat qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, Mahdumi A’zamning nafs haqidagi qarashlari zamonaviy pedagogikada emotsional intellekt, konfliktologik kompetensiya va axloqiy refleksiya tushunchalari bilan uyg’unlashadi. Bugungi zamonaviy pedagogikada ushbu tamoyillar mentorlik, refleksiv ta’lim, individual rivojlanish trayektoriyasi va kompetensiyaviy yondashuv shaklida namoyon bo’lmoqda. Shu jihatdan Mahdumi A’zam ta’limoti zamonaviy tarbiya nazariyasining ma’naviy-falsafiy asoslarini boyituvchi muhim manba hisoblanadi. Mahdumi A’zamning nafs, ruh va qalb haqidagi qarashlari zamonaviy ta’lim transformatsiyasi uchun konseptual model yaratish imkonini beradi. Ushbu modelning markazida insonning ma’naviy kamoloti va bag’rikenglik madaniyatini shakllantirish g’oyasi turadi [9]. An’anaviy ta’lim tizimi asosan bilim berishga qaratilgan bo’lsa, Mahdumi A’zam ta’limotida tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni shakllantirishdan iboratdir. Komil inson esa bilim, axloq va ma’naviyat uyg’unligiga erishgan shaxs sifatida tavsiflanadi [10].

Mahdumi A’zam ta’limotida ruh insonning ilohiy mohiyatini ifodalovchi eng yuksak qadriyatdir. Ruhning pokligi insonning ma’naviy kamolot darajasini belgilaydi. Mutafakkirning fikricha, ruhiy yuksalish quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi: bular o’zini anglash, nafsni tarbiyalash, qalbni poklash, ma’rifatga erishish, jamiyat manfaatiga xizmat qilish. Bu bosqichlar bugungi zamonaviy ta’lim falsafasidagi “uzluksiz shaxsiy rivojlanish” konsepsiyasi bilan hamohangdir. Mahdumi A’zamning insonparvarlik g’oyalari insonning millati, dini yoki ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar hurmat qilinishini nazarda tutadi. Bu jihat uning bag’rikenglik haqidagi qarashlarini universal ahamiyatga ega falsafiy konsepsiyaga aylantiradi.

Mahdumi A’zam ta’limotida qalb insonning ma’naviy markazi hisoblanadi. Qalbning pokligi axloqiy yetuklikning asosiy mezon sifatida talqin etiladi. Tasavvufda esa qalb, mehr-muhabbat manbai, ma’rifat maskani, ilohiy haqiqatni idrok etish vositasi, axloqiy fazilatlar markazi hisoblanadi. Mutafakkir qalbni tarbiyalash orqali jamiyatdagi nizolar, ziddiyatlar va ma’naviy inqirozlarni bartaraf etish mumkinligini ta’kidlaydi. Bugungi pedagogik amaliyotda qalb tarbiyasi, empatiyani rivojlantirish, ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish, vatanparvarlik tuyg’ularini mustahkamlash, ma’naviy immunitetni kuchaytirish, bag’rikenglik madaniyatini rivojlantirish kabi yo’nalishlarda namoyon bo’lishi mumkin.

Mahdumi A’zamning pedagogik qarashlari Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasida ilgari surilgan “ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash” g’oyasi bilan

hamohangdir. Shu sababli uning merosi nafaqat tarixiy-tasavvufiy ahamiyatga, balki zamonaviy pedagogik va ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ham egadir. Mahdumi A’zamning ma’naviy kamolot va komil inson haqidagi qarashlari Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasida ilgari surilgan yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ularning ma’naviy salohiyatini yuksaltirish vazifalari bilan mazmunan uyg’unlashadi [1, 46–52-b.]. Yangi O’zbekistonda ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan. Bu jarayonda milliy ma’naviy merosning pedagogik imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mahdumi A’zamning tasavvufiy qarashlari quyidagi jihatlari bilan zamonaviy ta’lim transformatsiyasiga xizmat qiladi: Birinchidan, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim tamoyillarini ma’naviy jihatdan boyitadi. Ikkinchidan, yoshlarni ekstremistik va destruktiv g’oyalardan himoya qiluvchi axloqiy immunitetni shakllantiradi. Uchinchidan, diniy bag’rikenglik va fuqarolik madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. To’rtinchidan, ma’naviy yetakchilik va ijtimoiy mas’uliyat kompetensiyalarini rivojlantiradi. Beshinchidan, ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlaydi. Mahdumi A’zam merosi asosida quyidagi konseptual modelni taklif etish mumkin: **Nafsni anglash → Nafsni tarbiyalash → Qalbni poklash → Ruhiiy yuksalish → Bag’rikenglik → Ijtimoiy hamjihatlik → Komil inson**. Mazkur modelning har bir bosqichi zamonaviy pedagogik kompetensiyalar bilan bog’lanadi:

Tasavvufiy bosqich	Pedagogik mazmun	Tasavvufiy bosqich	Pedagogik mazmun
Nafsni anglash	O‘z-o‘zini baholash kompetensiyasi	Bag’rikenglik	Fuqarolik kompetensiyasi
Nafsni tarbiyalash	Emotsional intellekt	Ijtimoiy hamjihatlik	Ijtimoiy mas’uliyat
Qalbni poklash	Axloqiy kompetensiya	Komil inson	Integral shaxs modeli
Ruhiiy yuksalish	Ma’naviy refleksiya		

Ushbu model zamonaviy ta’lim tizimida, yoshlar orasida radikallashuvning oldini olish, ma’naviy immunitetni kuchaytirish, diniy bag’rikenglikni rivojlantirish, millatlararo totuvlikni mustahkamlash, liderlik va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishda amaliy natijalarni ta’minlashi mumkin[11]. Mazkur model yoshlar tarbiyasida ma’naviy qadriyatlarni tizimli shakllantirish imkonini beradi. Pedagogik jihatdan ushbu model: refleksiv ta’lim, ma’naviy treninglar, debat va munozaralar, mentorlik tizimi, ma’naviy-ma’rifiy loyihalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar

1. Yoshlar orasida bag’rikenglik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan trening dasturlarini ishlab chiqish.
2. Kelajak (tarbiyaviy, murabbiylik) soatlarida Mahdumi A’zam asarlaridan foydalanish
3. Magistratura va doktorantura bosqichlarida Mahdumi A’zam ta’limotining pedagogik imkoniyatlarini o’rganishga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish.
4. Yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytirishga qaratilgan innovatsion metodik qo’llanmalar yaratish.

Xulosa

Mahdumi A’zam Kosoniy ta’limoti bag’rikenglik va ma’naviy kamolot masalalarining chuqur falsafiy hamda tasavvufiy talqinini o’zida mujassam etadi.

Mutafakkirning nafs, ruh va qalb haqidagi qarashlari insonning axloqiy yetukligi, ma’naviy poklanishi va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishning konseptual asoslarini belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, Mahdumi A’zam merosi zamonaviy ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida bag’rikenglik madaniyatini rivojlantirish, yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash hamda barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim metodologik manba bo’lib xizmat qiladi. Shuningdek, mutafakkirning insonparvarlik, sabr-toqat, mehr-oqibat va ma’naviy mas’uliyatga oid qarashlari Yangi O’zbekistonning ma’naviy taraqqiyot strategiyasi bilan uyg’unlashib, yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Maxdumi A’zam Dahbediy. Majmua ar-rasoil: risolalar to‘plami. – Toshkent: “Qamar-media” MChJ, 2020. – 616 b.
3. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai bayoni silsila // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 261–276.
4. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai sharhi ruboiyot // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 277–298.
5. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai Zikr // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 299–324.
6. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai Murshid us-solikin // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 79–142.
7. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai voqeai haqqoniya // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 72–78.
8. Maxdumi A’zam Kosoniy. Risolai Odob us-solikin // Majmua ar-rasoil. – Toshkent: Qamar-media, 2020. – B. 528–560.
9. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
10. Hasanov B. Naqshbandiya ta’limoti va ma’naviy kamolot masalalari. – Toshkent: Fan, 2021.
11. Uraqov N.B. Maxdumi A’zam Kosoniy ta’limotida bag’rikenglik g’oyalarining tasavvufiy-falsafiy tahlili // Tamaddun nuri. – 2026. – №1 (76). – B. 42–49.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В ОБУЧЕНИИ СПОРТИВНЫМ НАВЫКАМ В ВОЛЕЙБОЛЕ

Рушен Исмаиловна Азизова
*Наманганский государственный
педагогический институт, доцент
тел. +99888-370-75-45*

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности использования цифровых платформ в обучении спортивным навыкам в волейболе. Проанализировано влияние видеоанализа, виртуальных образовательных сред, мобильных приложений и технологий искусственного интеллекта на техническую и тактическую подготовку спортсменов. Особое внимание уделено вопросам индивидуализации тренировочного процесса, повышению эффективности обратной связи и мотивации обучающихся.

Ключевые слова: волейбол, цифровые платформы, спортивные навыки, видеоанализ, искусственный интеллект, дистанционное обучение, инновационные технологии.

Annotatsiya. Mazkur maqolada voleybol sport turida sport ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish jarayonida raqamli platformalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Videoanaliz, virtual o'quv muhitlari, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalarning sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida mashg'ulotlarni individuallashtirish, teskari aloqa samaradorligini oshirish va o'quv motivatsiyasini kuchaytirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: voleybol, raqamli platformalar, sport ko'nikmalari, videoanaliz, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim, innovatsion texnologiyalar.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential of digital platforms in teaching volleyball skills. The impact of video analysis systems, virtual learning environments, mobile applications, and artificial intelligence technologies on athletes' technical and tactical training is examined. Special attention is paid to the individualization of the training process, enhancement of feedback effectiveness, and improvement of learners' motivation.

Keywords: volleyball, digital platforms, sports skills, video analysis, artificial intelligence, distance learning, innovative technologies.

ВВЕДЕНИЕ

В мировой системе спортивного образования процессы цифровизации оказывают существенное влияние на методику подготовки спортсменов. Современные информационно-коммуникационные технологии создают новые возможности для подготовки волейболистов, повышая эффективность формирования и совершенствования спортивных навыков. В частности, системы видеоанализа, мобильные приложения, облачные платформы и технологии, основанные на элементах искусственного интеллекта, позволяют проводить глубокий анализ технических действий спортсменов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Волейбол является технически и тактически сложным видом спорта, требующим от игроков быстрого принятия решений, высокой координации и точности движений. В связи с этим использование инновационных педагогических подходов в обучении спортивным навыкам приобретает особую значимость.

Цифровые платформы выводят взаимодействие между преподавателем (тренером) и спортсменом на качественно новый уровень. В частности, системы видеонализа позволяют спортсменам просматривать собственные технические действия, выявлять ошибки и своевременно их исправлять. Такой подход способствует развитию рефлексивного обучения и самоконтроля.

По мнению Casey и Jones (2023), цифровые технологии становятся важным инструментом модернизации спортивного образования и подготовки спортсменов. Авторы отмечают, что традиционные методы обучения, основанные исключительно на устных объяснениях тренера и многократном повторении двигательных действий, уже не в полной мере соответствуют потребностям современного поколения обучающихся, выросшего в условиях цифровой среды. Использование цифровых платформ позволяет сделать процесс обучения более наглядным, интерактивным и ориентированным на индивидуальные особенности спортсменов.

Особое значение исследователи придают технологиям видеонализа. Просмотр и последующий анализ видеозаписей собственных действий помогают спортсменам объективно оценивать качество выполнения технических элементов, выявлять ошибки и сравнивать свои движения с эталонными образцами. Такой подход способствует развитию навыков самоконтроля и рефлексии, что является важным условием успешного формирования двигательных навыков. В волейболе видеонализ позволяет детально изучать технику подачи, приёма мяча, передачи, блокирования и нападающего удара, обеспечивая более глубокое понимание особенностей выполнения каждого элемента.

Casey и Jones также подчеркивают эффективность мобильных образовательных средств, которые обеспечивают постоянный доступ спортсменов к учебным материалам независимо от места и времени занятий. Использование мобильных приложений позволяет получать видеонструкции, выполнять теоретические задания, отслеживать индивидуальные показатели и поддерживать постоянную связь с тренером. Благодаря этому процесс обучения выходит за рамки спортивного зала и продолжается в самостоятельной деятельности спортсмена.

Важным результатом внедрения цифровых технологий авторы считают повышение активности обучающихся в тренировочном процессе. Возможность оперативного получения обратной связи, самостоятельного анализа своих достижений и визуального контроля прогресса способствует росту учебной мотивации и вовлечённости спортсменов. Исследование показало, что спортсмены, регулярно использующие цифровые образовательные ресурсы, демонстрируют более высокий уровень усвоения учебного материала, быстрее осваивают новые технические действия и проявляют большую самостоятельность в процессе подготовки [1].

Таким образом, результаты исследования Casey и Jones подтверждают, что интеграция цифровых платформ, систем видеонализа и мобильных образовательных технологий в процесс спортивной подготовки способствует повышению качества обучения, эффективности формирования двигательных навыков и развитию познавательной активности спортсменов.

По мнению Kirk (2021), развитие цифровых технологий оказывает существенное влияние на содержание физического воспитания и спортивной подготовки, трансформируя традиционные подходы к обучению двигательным действиям. Исследователь отмечает, что современные цифровые средства не только расширяют возможности преподавателей и тренеров, но и позволяют создавать более гибкую и персонализированную образовательную среду, ориентированную на индивидуальные потребности каждого спортсмена.

Одним из ключевых преимуществ цифровых технологий является обогащение содержания обучения. Если ранее основными источниками информации являлись объяснения тренера и демонстрация упражнений, то сегодня обучающиеся могут использовать широкий спектр цифровых ресурсов: интерактивные видеоматериалы, электронные учебники, обучающие платформы, симуляционные программы, мобильные приложения и базы данных спортивной статистики. Это способствует более глубокому пониманию техники движений, тактики игры и закономерностей тренировочного процесса.

Особое внимание Kirk уделяет формированию индивидуальных образовательных траекторий спортсменов. В традиционной системе подготовки все спортсмены зачастую осваивают одинаковую программу независимо от уровня подготовленности, физических возможностей и темпов обучения. Цифровые технологии позволяют учитывать индивидуальные особенности каждого занимающегося и адаптировать содержание подготовки в соответствии с его потребностями. Благодаря этому спортсмен получает возможность двигаться по собственной образовательной траектории, уделяя больше внимания тем компонентам подготовки, которые требуют совершенствования.

В условиях подготовки волейболистов данный подход имеет особое значение. Например, спортсмен, испытывающий трудности при выполнении верхней передачи мяча, может получать дополнительные видеоматериалы, специальные упражнения и индивидуальные рекомендации через цифровую платформу. В то же время игрок, успешно освоивший данный элемент, может перейти к более сложным техническим и тактическим заданиям. Таким образом обеспечивается дифференциация учебного процесса и создаются условия для более эффективного освоения спортивных навыков.

Kirk также подчеркивает роль цифровых технологий в организации непрерывного обучения спортсменов. Использование онлайн-платформ позволяет обучающимся получать доступ к учебным материалам не только во время тренировок, но и в период самостоятельной подготовки. Спортсмены могут анализировать собственные выступления, изучать игровые ситуации, знакомиться с современными методиками тренировки и контролировать динамику своего развития. Это способствует формированию навыков самообразования и повышению ответственности за результаты собственной подготовки.

Кроме того, цифровые инструменты обеспечивают возможность постоянного мониторинга достижений спортсменов. Электронные системы фиксируют результаты тестирования, показатели физической подготовленности, технические ошибки и динамику их исправления. Полученные данные позволяют тренеру своевременно корректировать тренировочные программы, а спортсменам — видеть собственный прогресс и ставить новые цели.

По мнению исследователя, цифровизация спортивного образования способствует переходу от модели обучения, ориентированной преимущественно на деятельность тренера, к модели, в центре которой находится сам обучающийся. В такой системе спортсмен становится активным участником образовательного процесса, самостоятельно анализирует информацию, принимает решения и несёт ответственность за результаты своей подготовки.

Таким образом, Kirk (2021) рассматривает цифровые технологии как важный фактор повышения качества физического воспитания и спортивной подготовки. Их использование позволяет обогатить содержание обучения, индивидуализировать тренировочный процесс, обеспечить непрерывность образования и создать благоприятные условия для всестороннего развития личности спортсмена [2].

Согласно исследованиям Goodyear и Armour (2022), цифровые платформы ускоряют процесс обратной связи между тренером и спортсменом, что положительно влияет на эффективность тренировочной деятельности [3].

Harvey и Jarrett (2024) тоже научно обосновали, что использование технологий видеонализа в тренировке волейболистов способствует снижению количества технических ошибок и повышению качества выполнения игровых действий [4].

Возможности искусственного интеллекта в спортивной деятельности также стремительно расширяются. Bartlett и O'Donoghue (2023) отмечают, что программные комплексы на основе искусственного интеллекта способны автоматически оценивать технику движений спортсменов и предоставлять рекомендации по её совершенствованию [5].

Molinari и соавторы (2024) в своих исследованиях уделяют особое внимание цифровым системам тренерского сопровождения как одному из наиболее перспективных направлений модернизации спортивной подготовки юных волейболистов. Авторы отмечают, что современные цифровые технологии позволяют значительно повысить эффективность обучения техническим действиям благодаря постоянному мониторингу деятельности спортсменов, оперативной обратной связи и персонализации тренировочного процесса.

По мнению исследователей, традиционная система обучения в волейболе часто ограничивается наблюдением тренера и его субъективной оценкой техники выполнения упражнений. В то же время цифровые системы тренерского сопровождения обеспечивают объективный контроль качества двигательных действий на основе видеозаписи, компьютерного анализа и статистической обработки данных. Это позволяет своевременно выявлять ошибки и разрабатывать индивидуальные рекомендации для каждого спортсмена.

Особую роль в развитии технических навыков играют системы автоматизированного видеонализа. Используя специальные программы, тренер может детально рассматривать выполнение волейболистом различных технических элементов: подачи, приёма мяча, верхней и нижней передачи, блокирования и нападающего удара. Замедленный просмотр движений, поккадровый анализ и возможность сравнения действий спортсмена с модельными образцами помогают более точно выявлять недостатки техники и определять пути их устранения.

Molinari и соавторы подчеркивают, что цифровые платформы позволяют реализовать принцип индивидуализации подготовки. Каждый спортсмен получает доступ к персональному электронному профилю, в котором фиксируются результаты

тестирования, показатели технической подготовленности, уровень освоения отдельных элементов и рекомендации по дальнейшему совершенствованию. Такой подход способствует более эффективному управлению тренировочным процессом и позволяет учитывать возрастные, физические и психологические особенности занимающихся.

Важным преимуществом цифровых систем является возможность организации непрерывного взаимодействия между тренером и спортсменом. Даже вне тренировочных занятий юные волейболисты могут получать задания через мобильные приложения, просматривать обучающие видеоматериалы, выполнять самостоятельный анализ своих игровых действий и получать консультации от тренера в режиме онлайн. Благодаря этому образовательный процесс становится непрерывным и выходит за пределы спортивного зала.

Авторы отмечают, что использование цифровых технологий положительно влияет на мотивацию юных спортсменов. Визуализация собственного прогресса, наличие рейтинговых показателей, графиков развития и электронных достижений повышают заинтересованность занимающихся в тренировочном процессе. Возможность наблюдать улучшение собственных результатов способствует формированию устойчивой мотивации к занятиям спортом и повышает уровень ответственности за качество выполнения тренировочных заданий.

Существенное значение цифровые системы имеют и для контроля тренировочных нагрузок. Современные платформы способны фиксировать количество выполненных технических действий, интенсивность тренировок, частоту сердечных сокращений и другие показатели функционального состояния спортсменов. Полученная информация помогает тренеру оптимизировать объём и интенсивность нагрузок, предупреждать переутомление и снижать риск возникновения спортивных травм.

По результатам проведённого исследования Molinari и соавторы пришли к выводу, что спортсмены, использующие цифровые системы тренерского сопровождения, демонстрируют более высокие темпы освоения технических элементов по сравнению с обучающимися, занимающимися по традиционным методикам. Особенно заметные улучшения были зафиксированы в точности выполнения передач мяча, стабильности подачи и эффективности игровых действий в соревновательных условиях.

Таким образом, исследование Molinari и соавторов (2024) подтверждает, что цифровые системы тренерского сопровождения являются эффективным инструментом развития технических навыков юных волейболистов. Их использование способствует объективизации контроля, индивидуализации обучения, повышению мотивации спортсменов и совершенствованию качества тренировочного процесса в целом [6].

Williams и Hodges (2022) указывают, что использование мультимедийных технологий в обучении спортивным играм способствует повышению мотивации занимающихся и улучшению качества усвоения учебного материала [7].

Côté и Erickson (2023) показали, что системы цифрового мониторинга занимают важное место в долгосрочном развитии спортсменов и позволяют более эффективно контролировать динамику их подготовки [8].

В настоящее время такие цифровые платформы, как Hudl, Dartfish, Coach's Eye и VolleyStation, широко используются в подготовке волейболистов. Эти программы

позволяют анализировать технические действия в замедленном режиме, собирать статистические данные и разрабатывать индивидуальные рекомендации для спортсменов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ научной литературы и современных подходов к организации спортивной подготовки свидетельствует о том, что цифровые платформы становятся важным компонентом образовательного процесса в системе обучения волейболистов. В условиях цифровой трансформации образования применение современных информационно-коммуникационных технологий позволяет существенно повысить эффективность формирования и совершенствования спортивных навыков, а также создать благоприятные условия для всестороннего развития спортсменов.

Использование систем видеонализа обеспечивает объективную оценку качества выполнения технических элементов, способствует своевременному выявлению ошибок и повышает эффективность их коррекции. Благодаря возможности многократного просмотра, кадрового анализа и сравнения действий спортсменов с эталонными образцами значительно ускоряется процесс освоения технических приёмов волейбола. Это особенно важно при обучении таким сложным элементам, как подача, передача мяча, блокирование и нападающий удар.

Мобильные приложения и цифровые образовательные платформы расширяют возможности традиционного обучения, обеспечивая спортсменам постоянный доступ к учебным материалам, видеоресурсам, методическим рекомендациям и средствам самоконтроля. В результате учебно-тренировочный процесс становится более гибким, непрерывным и ориентированным на самостоятельную деятельность обучающихся. Одновременно возрастает роль обратной связи между тренером и спортсменом, что положительно влияет на качество усвоения учебного материала.

Особую значимость в современных условиях приобретают технологии искусственного интеллекта и цифрового мониторинга. Их использование позволяет осуществлять персонализированный анализ тренировочной деятельности, прогнозировать результаты подготовки, контролировать уровень физической и технической готовности спортсменов, а также своевременно корректировать содержание тренировочных программ. Это способствует реализации принципа индивидуализации обучения и повышению эффективности подготовки волейболистов различного возраста и квалификации.

Следует отметить, что цифровые технологии оказывают положительное влияние не только на техническую и тактическую подготовку спортсменов, но и на их учебную мотивацию. Интерактивный характер цифровых платформ, возможность визуального контроля собственных достижений и получение оперативной обратной связи повышают интерес обучающихся к занятиям, способствуют развитию самостоятельности, ответственности и стремления к самосовершенствованию.

Таким образом, интеграция цифровых платформ в систему обучения спортивным навыкам в волейболе является одним из перспективных направлений модернизации спортивного образования. Комплексное использование видеонализа, мобильных приложений, виртуальной образовательной среды, технологий искусственного интеллекта и цифровых систем мониторинга способствует повышению качества учебно-тренировочного процесса, совершенствованию технической и тактической

подготовленности спортсменов, развитию их познавательной активности и достижению более высоких спортивных результатов.

В перспективе дальнейшее совершенствование цифровых технологий и расширение их применения в практике подготовки волейболистов позволит создавать интеллектуальные обучающие системы нового поколения, обеспечивающие максимально эффективное управление тренировочным процессом и способствующие подготовке конкурентоспособных спортсменов, способных успешно выступать на национальном и международном уровнях.

Список литературы

1. Casey A., Jones B. *Digital Technologies in Physical Education and Sport*. London: Routledge, 2023.
2. Kirk D. *Physical Education Futures*. Routledge, 2021.
3. Goodyear V., Armour K. *Young People, Social Media and Health*. Routledge, 2022.
4. Harvey S., Jarrett K. Video Analysis in Volleyball Skill Acquisition. *Journal of Sports Pedagogy*, 2024, Vol. 18(2), pp. 55–68.
5. Bartlett R., O'Donoghue P. *Performance Analysis in Sport*. Routledge, 2023.
6. Molinari M., Rossi F., Bianchi L. Digital Coaching Systems in Volleyball Training. *International Journal of Sports Science*, 2024, Vol. 14(3), pp. 101–112.
7. Williams A.M., Hodges N.J. *Skill Acquisition in Sport*. Routledge, 2022.
8. Côté J., Erickson K. Athlete Development and Digital Monitoring Technologies. *Sport Science Review*, 2023, Vol. 32(1), pp. 21–37.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASINI
RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN “GENDER KIDS” MOBIL ILOVASINING
ILMIY-METODIK ASOSLARI**

Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna
Xalqaro Nordik universiteti katta o’qituvchisi, mustaqil izlanuvchi
E-mail: mahliyoqosimjonovna06@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3361-600X

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan “Gender Kids” mobil ilovasining ilmiy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan mobil ilova bolalar, ota-onalar va pedagoglar uchun mo’ljallangan bo’lib, unda gender tarbiyaga oid ma’lumotlar, interaktiv topshiriqlar, audio ertaklar, testlar va metodik tavsiyalar jamlangan. Tadqiqot davomida gender identifikatsiyasining shakllanishiga ta’sir etuvchi pedagogik omillar o’rganilib, ularni raqamli texnologiyalar asosida qo’llab-quvvatlash imkoniyatlari yoritildi. Natijalar “Gender Kids” mobil ilovasi maktabgacha ta’lim amaliyotida qo’llash uchun istiqbolli raqamli pedagogik vosita ekanligini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: gender identifikatsiyasi, maktabgacha ta’lim, mobil ilova, raqamli pedagogika, gender tarbiya, innovatsion texnologiyalar, ota-onalar.

**SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE “GENDER
KIDS” MOBILE APPLICATION AIMED AT DEVELOPING GENDER IDENTITY IN
PRESCHOOL CHILDREN**

Abstract. This article analyzes the scientific and methodological foundations of the “Gender Kids” mobile application designed to support the development of gender identity in preschool children. The application developed by the author is intended for children, parents, and educators and includes information on gender education, interactive activities, audio stories, tests, and methodological recommendations. The study examines pedagogical factors influencing the formation of gender identity and highlights opportunities for supporting this process through digital technologies. The findings indicate that the “Gender Kids” mobile application can serve as a promising digital pedagogical tool in preschool education.

Keywords: gender identity, preschool education, mobile application, digital pedagogy, gender education, innovative technologies, parents.

**НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ
«GENDER KIDS», НАПРАВЛЕННОГО НА РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Аннотация. В статье анализируются научно-методические основы мобильного приложения «Gender Kids», направленного на развитие гендерной идентичности детей дошкольного возраста. Разработанное автором приложение предназначено для детей, родителей и педагогов и включает материалы по гендерному воспитанию, интерактивные задания, аудиосказки, тесты и методические рекомендации. В исследовании рассмотрены педагогические факторы формирования гендерной

идентичности и возможности их поддержки посредством цифровых технологий. Полученные результаты показывают, что мобильное приложение «Gender Kids» может быть использовано в качестве перспективного цифрового педагогического инструмента в дошкольном образовании.

Ключевые слова: гендерная идентичность, дошкольное образование, мобильное приложение, цифровая педагогика, гендерное воспитание, инновационные технологии, родители.

Maktabgacha yosh davri shaxs rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi[1]. Aynan ushbu davrda bolaning o'zini anglash jarayoni, ijtimoiy munosabatlarga moslashuvi hamda gender identifikatsiyasi shakllanadi[2]. Gender identifikatsiyasi bolaning o'zini muayyan jins vakili sifatida anglashi, o'z jinsiga xos ijtimoiy rollar va xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish jarayonini ifodalaydi[3]. Ushbu jarayonga oila, ta'lim muhiti, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda zamonaviy raqamli texnologiyalar ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda bolalarning raqamli qurilmalardan foydalanish darajasi ortib borayotganligi pedagogik faoliyatga yangi yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan raqamli pedagogik vositalarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1. Gender identifikatsiyasini rivojlantirish bo'yicha mavjud tadqiqotlarning asosiy qismi nazariy xarakterga ega bo'lib, raqamli pedagogik vositalar imkoniyatlari yetarli darajada yoritilmagan[4].
2. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan gender tarbiyaga yo'naltirilgan mobil ilovalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar soni cheklangan.
3. Ota-onalar va pedagoglarni gender tarbiya jarayoniga raqamli platformalar orqali jalb etish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.
4. Gender identifikatsiyasini shakllantirishda interaktiv topshiriqlar, audio ertaklar va diagnostik vositalarning kompleks qo'llanilishiga oid metodik tavsiyalar kam uchraydi[5].

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashtirish va loyihalash metodlaridan foydalanildi. Mavjud ilmiy manbalar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar o'rganildi hamda ularni raqamli texnologiyalar yordamida qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tadqiqot natijasida muallif tomonidan “Gender Kids” mobil ilovasi ishlab chiqildi. Ilovani loyihalashda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, gender tarbiyaning pedagogik tamoyillari hamda ota-onalar va pedagoglarning ehtiyojlari hisobga olindi.

“Gender Kids” mobil ilovasi bir nechta funksional bo'limlardan iborat. Ilovaning “Gender identifikatsiyasi” bo'limida bolalarga o'z jinsiga oid tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi ma'lumotlar taqdim etilgan. “Men kimman?” bo'limida esa ranglar, kiyimlar, o'yinchoqlar va rasmlar asosida bolaning qiziqishlarini aniqlashga qaratilgan interaktiv topshiriqlar joylashtirilgan.

Ilovaning muhim afzalliklaridan biri ota-onalar va pedagoglar uchun alohida bo'limlarning mavjudligidir. Mazkur bo'limlarda gender tarbiya bo'yicha testlar, metodik tavsiyalar va amaliy topshiriqlar berilgan. Bu esa ota-onalar va pedagoglarning pedagogik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ilovaga audio ertaklar va tarbiyaviy hikoyalar kiritilgan bo’lib, ular bolalarda ijobiy axloqiy sifatlarni rivojlantirish, o’zaro hurmat va hamkorlik ko’nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Mualliflik ilovasining ilmiy-metodik ahamiyati shundaki, u gender tarbiya jarayonida bola, ota-ona va pedagog hamkorligini yagona raqamli platforma orqali tashkil etish imkonini beradi. Ushbu jihat ilovani maktabgacha ta’lim amaliyotida qo’llash istiqbollarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan “Gender Kids” mobil ilovasi maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion raqamli pedagogik vosita sifatida tavsiflanadi. Ilova tarkibiga kiritilgan interaktiv topshiriqlar, audio ertaklar, testlar va metodik tavsiyalar bolalar, ota-onalar hamda pedagoglarning ehtiyojlarini kompleks ravishda qamrab oladi.

Mazkur ilovani maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatiga joriy etish gender tarbiya samaradorligini oshirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini rivojlantirish va zamonaviy raqamli pedagogika imkoniyatlaridan samarali foydalanishga xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ilovaning amaliy samaradorligini tajriba-sinov ishlari asosida o’rganish mazkur yo’nalishdagi tadqiqotlarning muhim istiqbollaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kohlberg, L. (1966). A cognitive-developmental analysis of children’s sex-role concepts and attitudes. Stanford University Press. <https://psycnet.apa.org/record/1967-35096-001>
2. UNESCO. (n.d.). Early childhood care and education. UNESCO. <https://www.unesco.org/en/early-childhood-education>
3. Razzoqova, M. Q. (2025). MAKTABGACHA TA’LIMDA JINSIY TARBIYANING ILMIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI VA NOTO’G’RI YONDASHUVLARNING OQIBATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(10), 232-237.
4. Razzoqova, M. Q. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini shakllantirishda uchraydigan muammolar. Nordic Press. <https://research.nordicuniversity.org/index.php/nordic/article/view/1646>
5. Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna. (2026, May 19). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING OMILLARI VA TAMOIYILLARI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20279367>

**SANOAT KORXONALARINING INVESTITSION-INNOVATSION FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILM-FAN VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI**

Azizova Habiba Arslonovna

Toshkent davlat texnika universiteti tayanch doktoranti,

Buxoro Innovatsiyalar universiteti o’qituvchisi

E-mail: habibaazizova21@gmail.com Tel: +998 972371004

Annotatsiya. Maqolada sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini oshirishda ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasining o’rni tahlil qilingan. Integratsiyaning asosiy shakllari — texnologiyalar transferi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, oliy ta’lim muassasalari va korxonalar hamkorligi hamda innovatsion klasterlar ko’rib chiqilgan. O’zbekiston sharoitida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: investitsion-innovatsion faoliyat, samaradorlik, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi, texnologiyalar transferi, tijoratlashtirish, innovatsion klaster, texnopark, sanoat korxonasi, ilmiy-tadqiqot, davlat-xususiy sheriklik.

Аннотация. В статье анализируется роль интеграции науки и производства в повышении эффективности инвестиционно-инновационной деятельности промышленных предприятий. Рассмотрены основные формы интеграции — трансфер технологий, коммерциализация научных разработок, сотрудничество вузов и предприятий, инновационные кластеры. Разработаны практические рекомендации по укреплению интеграции науки и производства в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: инвестиционно-инновационная деятельность, эффективность, интеграция науки и производства, трансфер технологий, коммерциализация, инновационный кластер, технопark, промышленное предприятие, научное исследование, государственно-частное партнёрство.

Abstract. The article analyses the role of science–production integration in improving the efficiency of the investment and innovation activity of industrial enterprises. The main forms of integration — technology transfer, commercialisation of scientific developments, university–enterprise cooperation, and innovation clusters — are examined. Practical recommendations for strengthening science–production integration in the conditions of Uzbekistan are developed.

Keywords: investment and innovation activity, efficiency, science–production integration, technology transfer, commercialisation, innovation cluster, technopark, industrial enterprise, scientific research, public–private partnership.

Kirish. Sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini oshirish bugungi kunda ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga izchil joriy etish bilan uzviy bog’liqdir. «O’zbekiston – 2030» strategiyasida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash, ilmiy va innovatsion faoliyat uchun zamonaviy infratuzilmalar yaratish ustuvor vazifalar qatorida belgilangan [1]. Shu ma’noda ilm-fan va ishlab chiqarish o’rtasidagi uzilishni bartaraf etish investitsion-innovatsion faoliyat samaradorligining muhim sharti bo’lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasining sanoat korxonalari investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini oshirishdagi rolini asoslash va ushbu integratsiyani mustahkamlash yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi deganda ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta’lim muassasalari va sanoat korxonalari o‘rtasida bilim, texnologiya va resurslar almashinuvini ta’minlovchi tizimli hamkorlik tushuniladi. Bunday integratsiya korxonalarga yangi texnologiyalarni nisbatan kam xarajat va xavf bilan o‘zlashtirish, ilmiy ishlanmalarni mahsulotga aylantirish hamda investitsiya samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Integratsiyaning samaradorlikka ta’siri quyidagi shakllar orqali namoyon bo‘ladi:

- texnologiyalar transferi — ilmiy muassasalarda yaratilgan ishlanmalarni korxona ishlab chiqarishiga joriy etish orqali innovatsion investitsiyalar samaradorligini oshirish;
- ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish — patentlar, litsenziyalar va startaplar orqali ilmiy natijalarni iqtisodiy qiymatga aylantirish;
- birgalikdagi ilmiy-tadqiqot loyihalari — korxona va universitetlar tomonidan moliyalashtiriladigan amaliy tadqiqotlar, qo‘shma laboratoriyalar;
- innovatsion klasterlar va texnoparklar — ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarishni hududiy darajada birlashtiruvchi infratuzilma;
- kadrlar almashinuvi — olimlar va amaliyotchilarning o‘zaro hamkorligi orqali bilimning tezkor uzatilishi.

O‘zbekiston sharoitida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish, texnoparklar va texnologiyalarni tijoratlashtirish markazlari faoliyatini kengaytirish hamda korxonalarining ilmiy-tadqiqot xarajatlarini rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur chora-tadbirlar investitsion-innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishning kompleks asosini yaratadi.

Xulosa. Tahlil natijalari ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini oshirishning hal qiluvchi omili ekanligini ko‘rsatdi. Texnologiyalar transferi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, innovatsion klasterlar va davlat-xususiy sheriklik integratsiyaning samarali shakllari hisoblanadi. O‘zbekistonda ushbu integratsiyani mustahkamlash uchun innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va ilm-fan natijalarini tijoratlashtirishni rag‘batlantirish zarur. Aynan yoshlarning ilmiy salohiyati va innovatsion faolligi ushbu jarayonning harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risidagi 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni. — Toshkent: Lex.uz, 2023.
2. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix of University–Industry–Government Relations. — Research Policy, 2000. — Vol. 29. — P. 109–123.
3. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1934. — 255 p.
4. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook. — Paris: OECD Publishing, 2023. — P. 25–48.
5. Yo‘ldoshev N.Q. Innovatsion menejment. — Toshkent: «Iqtisodiyot» nashriyoti, 2020. — B. 76.

**ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ РЕСУРС РАЗВИТИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ОБЩЕСТВА**

Азизова Рушен Исмаиловна
Наманганский государственный
педагогический институт, доцент
тел. +99888-370-75-45

Назарова Альфия Минниязимовна –
Карагандинский национальный исследовательский
университет им. Е.А. Букетова, старший преподаватель
Тел.: +7-701- 686 -66- 09

Аннотация: В статье рассматривается роль физического воспитания в формировании и развитии человеческого капитала общества. Обосновано, что физическое воспитание способствует укреплению здоровья населения, развитию физических, интеллектуальных и социальных качеств личности, повышению производительности труда и конкурентоспособности человеческих ресурсов. Проанализированы современные подходы российских и казахстанских ученых к исследованию взаимосвязи физического воспитания и качества человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, физическое воспитание, физическая культура, здоровье населения, образование, развитие личности, социальный капитал.

Annotatsiya: Maqolada jismoniy tarbiyaning jamiyat inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishdagi o’rni yoritilgan. Jismoniy tarbiya aholi salomatligini mustahkamlash, shaxsning jismoniy, intellektual va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda inson resurslarining raqobatbardoshligini ta’minlashdagi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Rossiya va Qozog’iston olimlarining inson kapitali hamda jismoniy tarbiya o’rtasidagi bog’liqlikka oid ilmiy qarashlari ko’rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: inson kapitali, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, sog’lom turmush tarzi, ta’lim, shaxs rivojlanishi, ijtimoiy kapital.

Abstract: The article examines the role of physical education in the formation and development of human capital in society. It is substantiated that physical education contributes to public health improvement, development of physical, intellectual and social qualities, enhancement of labor productivity and competitiveness of human resources. Modern approaches of Russian and Kazakh researchers to the study of the relationship between physical education and human capital are analyzed.

Keywords: human capital, physical education, physical culture, public health, education, personality development, social capital.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях развития общества человеческий капитал становится важнейшим фактором экономического роста и устойчивого развития государства. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев на совещании, посвященное задачам развития сферы науки и высшего образования, сказал: «Основная цель - развивать человеческий капитал в нашей стране». Он отметил, что мы должны усилить внимание к человеческому капиталу, задействовать все возможности для реализации потенциала нашей молодежи» [1].

Конкурентоспособность страны во многом определяется уровнем образования, здоровья, профессиональной подготовки и социальной активности населения. В этой связи особую значимость приобретает физическое воспитание, которое оказывает непосредственное влияние на формирование физически и интеллектуально развитой личности.

Теория человеческого капитала рассматривает человека как основной ресурс общественного развития. По мнению многих исследователей, инвестиции в здоровье и образование обеспечивают долгосрочный социально-экономический эффект. Именно поэтому физическое воспитание необходимо рассматривать не только как компонент образовательного процесса, но и как стратегический ресурс развития человеческого капитала.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Понятие человеческого капитала получило широкое распространение благодаря исследованиям экономистов и педагогов. В современной научной литературе человеческий капитал определяется как совокупность знаний, умений, навыков, здоровья, мотивации и личностных качеств, обеспечивающих эффективную деятельность человека.

Российский ученый В.А. Кабачков отмечает, что здоровье человека является фундаментальной составляющей человеческого капитала, поскольку именно оно обеспечивает возможность полноценной трудовой и социальной деятельности [2]. Аналогичной позиции придерживается Л.П. Матвеев, подчеркивающий, что физическая культура выступает важнейшим средством гармоничного развития личности [3].

Физическое воспитание способствует накоплению биологического, социального и интеллектуального потенциала человека, создавая основу для успешной самореализации в профессиональной и общественной жизни.

Всем известно, что физическое воспитание есть фактор укрепления здоровья населения, а одним из важнейших компонентов человеческого капитала является здоровье. Современные исследования показывают, что регулярная двигательная активность положительно влияет на функционирование сердечно-сосудистой, дыхательной и нервной систем организма.

По мнению В.И. Ляха [4], систематические занятия физическими упражнениями способствуют повышению работоспособности, развитию двигательных качеств и профилактике хронических заболеваний. Особенно важное значение физическое воспитание имеет в детском и подростковом возрасте, когда закладываются основы здоровья будущего поколения.

Казахстанский исследователь А.К. Кусаинов отмечает, что инвестиции в физическое воспитание детей следует рассматривать как одну из наиболее эффективных форм долгосрочных инвестиций в человеческий капитал государства. Данный подход основан на том, что физическое воспитание оказывает комплексное воздействие на развитие личности, формируя не только физическое здоровье, но и интеллектуальные, социальные и нравственные качества, необходимые для успешной жизнедеятельности человека в современном обществе.

По мнению ученого, физически здоровый ребенок обладает более высоким уровнем работоспособности, быстрее усваивает учебный материал, эффективнее адаптируется к образовательной среде и демонстрирует более устойчивую мотивацию к обучению. В результате повышается качество образовательной подготовки, что в дальнейшем

способствует формированию квалифицированных специалистов и конкурентоспособных трудовых ресурсов.

Особое внимание А.К. Кусаинов уделяет экономическому аспекту проблемы. Он подчеркивает, что государственные вложения в развитие физической культуры и спорта среди детей позволяют значительно сократить будущие расходы на здравоохранение, социальную поддержку и реабилитацию населения. Формирование у подрастающего поколения устойчивой потребности в регулярной двигательной активности способствует профилактике сердечно-сосудистых заболеваний, ожирения, нарушений опорно-двигательного аппарата и других распространенных заболеваний, которые оказывают существенное влияние на экономический потенциал страны.

Кроме того, занятия физической культурой способствуют развитию таких качеств, как дисциплинированность, ответственность, целеустремленность, способность работать в коллективе и принимать решения в нестандартных ситуациях. Именно эти компетенции сегодня рассматриваются как важные составляющие человеческого капитала, определяющие профессиональную успешность личности и инновационный потенциал общества.

Исследователь также отмечает, что в условиях глобализации и цифровой трансформации экономики возрастает потребность в физически и психически устойчивых специалистах, способных эффективно функционировать в условиях высоких интеллектуальных нагрузок. В этой связи физическое воспитание становится важным инструментом формирования не только физического, но и интеллектуального потенциала нации.

Таким образом, согласно концепции А.К. Кусаинова, физическое воспитание детей представляет собой стратегическое направление государственной политики, поскольку инвестиции в здоровье и физическое развитие подрастающего поколения обеспечивают долгосрочный социальный и экономический эффект, способствуют повышению качества человеческого капитала и укреплению конкурентоспособности государства в будущем [5]. Формирование культуры здоровья способствует снижению социальных и экономических затрат на медицинское обслуживание населения.

Современные научные данные свидетельствуют о тесной взаимосвязи между физической активностью и когнитивным развитием человека. Регулярные занятия физической культурой улучшают память, внимание, скорость мышления и способность к обучению.

По мнению В.К. Бальсевича [6], двигательная активность стимулирует развитие центральной нервной системы и способствует формированию интеллектуальных способностей личности. В условиях цифровизации общества данное направление приобретает особую актуальность.

Казахстанский ученый К.К. Жампеисов подчеркивает, что физическое воспитание способствует развитию не только физических качеств, но и таких личностных характеристик, как ответственность, дисциплинированность и способность к самоорганизации [7].

Физическое воспитание выполняет важные социальные функции, способствуя формированию социальных компетенций и гражданской ответственности. В процессе занятий физической культурой дети и молодежь приобретают навыки взаимодействия, сотрудничества и командной работы.

П.К. Петров в своих исследованиях подчеркивает, что современные образовательные технологии, применяемые в системе физического воспитания, выполняют не только оздоровительную и обучающую функции, но и оказывают значительное влияние на социальное развитие личности. По мнению ученого, физическое воспитание представляет собой уникальную образовательную среду, в которой создаются благоприятные условия для формирования коммуникативных компетенций, навыков межличностного взаимодействия и успешной социальной адаптации обучающихся.

По мнению П.К. Петрова, наибольшим потенциалом в развитии коммуникативных качеств личности обладают интерактивные, проектные, игровые, личностно-ориентированные и цифровые образовательные технологии. Их применение в физическом воспитании способствует формированию навыков сотрудничества, лидерства, социальной ответственности, эффективного общения и адаптации обучающихся к современным социальным условиям, что является важной составляющей человеческого капитала общества.

Особую роль в этом процессе играют интерактивные педагогические технологии, командные формы обучения, спортивные игры, проектная деятельность и цифровые образовательные платформы. Их использование способствует активному вовлечению обучающихся в совместную деятельность, требующую постоянного общения, координации действий, взаимопомощи и принятия коллективных решений. В процессе таких занятий дети и молодежь учатся эффективно взаимодействовать со сверстниками, аргументированно выражать собственную точку зрения, учитывать интересы других участников и конструктивно разрешать возникающие конфликтные ситуации.

П.К. Петров отмечает, что командные спортивные игры являются одним из наиболее эффективных средств развития коммуникативных качеств личности. Во время участия в соревнованиях и тренировках обучающиеся приобретают опыт сотрудничества, распределения ролей и ответственности за общий результат. Постоянное взаимодействие в спортивном коллективе способствует развитию лидерских качеств, организаторских способностей и навыков социального партнерства.

Особое значение в современных условиях приобретают цифровые образовательные технологии, позволяющие расширить возможности коммуникации между участниками образовательного процесса. Использование мобильных приложений, онлайн-платформ, систем видеоанализа и электронных дневников физической активности способствует развитию цифровой грамотности, культуры общения в информационной среде и навыков совместной работы с использованием современных информационно-коммуникационных технологий.

Исследователь также подчеркивает, что физическое воспитание оказывает положительное влияние на процесс социальной адаптации обучающихся. Участие в коллективных спортивных мероприятиях помогает детям быстрее адаптироваться к новым социальным условиям, преодолевать психологические барьеры, развивать уверенность в собственных силах и формировать позитивную самооценку. Особенно важна эта функция для детей и подростков, испытывающих трудности в общении или адаптации к школьной среде.

Кроме того, современные образовательные технологии в физическом воспитании способствуют формированию толерантности, уважения к окружающим и культуры межличностных отношений. В процессе совместной двигательной деятельности

обучающиеся приобретают опыт взаимодействия с представителями различных социальных групп, что способствует развитию социальной зрелости и гражданской ответственности.

По мнению П.К. Петрова, развитие коммуникативных качеств и социальной адаптации средствами физического воспитания имеет стратегическое значение для формирования человеческого капитала общества. Современный специалист должен обладать не только профессиональными знаниями и навыками, но и высоким уровнем коммуникативной культуры, способностью эффективно работать в коллективе и быстро адаптироваться к изменяющимся условиям социальной среды. Именно поэтому использование современных образовательных технологий в физическом воспитании следует рассматривать как важный инструмент подготовки конкурентоспособной личности, способной успешно функционировать в условиях динамично развивающегося общества [8].

Особое значение физическая культура приобретает в контексте формирования социального капитала общества. Участие в спортивных мероприятиях способствует укреплению межличностных связей, развитию чувства коллективизма и социальной ответственности.

Современные стратегии развития образования как в Узбекистане, так и в Казахстане, ориентированы на создание условий для формирования конкурентоспособного человеческого капитала. В этой связи возрастает роль физического воспитания как средства повышения качества жизни населения.

По мнению казахстанского исследователя Б.Т. Сейтказиева [9], физическое воспитание должно рассматриваться как важнейший элемент государственной политики в области развития человеческого капитала. Интеграция современных образовательных технологий, цифровых платформ и инновационных методик позволяет повысить эффективность физкультурно-оздоровительной деятельности.

Особое внимание следует уделять формированию устойчивой мотивации к здоровому образу жизни, которая становится важным фактором сохранения и приумножения человеческого капитала в течение всей жизни человека.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, проведённый анализ научных исследований позволяет сделать вывод о том, что физическое воспитание является неотъемлемым компонентом формирования и развития человеческого капитала общества. Современные научные подходы рассматривают физическую культуру не только как средство укрепления здоровья населения, но и как важнейший социально-педагогический механизм развития интеллектуального, нравственного и профессионального потенциала личности.

Особый интерес представляют исследования П.К. Петрова, который рассматривает современные образовательные технологии в физическом воспитании как эффективный инструмент развития коммуникативной культуры, социальной адаптации и личностного роста обучающихся. В условиях цифровой трансформации общества данные качества становятся важнейшими характеристиками современного человеческого капитала.

Казахстанские учёные А.К. Кусаинов, К.К. Жампеисов и Б.Т. Сейтказиев акцентируют внимание на стратегическом значении физического воспитания для долгосрочного социально-экономического развития государства. По мнению А.К.

Кусаинова, инвестиции в физическое воспитание детей представляют собой инвестиции в будущее страны, поскольку способствуют формированию здорового, образованного и социально активного поколения. Казахские исследователи подчёркивают, что развитие физической культуры обеспечивает не только укрепление здоровья населения, но и повышение качества человеческого потенциала, являющегося главным ресурсом инновационной экономики.

Общим для взглядов российских и казахских авторов является понимание того, что здоровье, физическая подготовленность, социальная активность, дисциплинированность, ответственность и способность к сотрудничеству являются важнейшими составляющими человеческого капитала. Формирование этих качеств начинается именно в процессе физического воспитания и продолжается на протяжении всей жизни человека.

В современных условиях цифровизации, глобализации и ускоренного технологического развития возрастает необходимость модернизации системы физического воспитания на основе инновационных педагогических и цифровых технологий. Это позволит повысить эффективность образовательного процесса, расширить возможности индивидуализации обучения и обеспечить более качественное развитие человеческого капитала.

Следовательно, физическое воспитание следует рассматривать как стратегический ресурс государства и важнейший инструмент реализации задач устойчивого развития общества. Инвестиции в физическую культуру и спорт являются инвестициями в здоровье нации, качество человеческого капитала и конкурентоспособность страны в долгосрочной перспективе. Именно поэтому дальнейшее совершенствование системы физического воспитания должно стать одним из приоритетных направлений государственной образовательной и социальной политики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.Послание Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана 26.12.2025.
- 2.Кабачков В.А. Физическая культура и здоровье населения. – Москва: Спорт, 2021. – 312 с.
- 3.Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Спорт, 2019. – 520 с.
4. Лях В.И. Физическая культура. Теория и методика обучения. – Москва: Просвещение, 2021. – 384 с.
5. Кусаинов А.К. Современное образование и человеческий капитал. – Астана: Фолиант, 2020. – 276 с.
6. Бальсевич В.К. Онтоткинезиология человека. – Москва: Теория и практика физической культуры, 2018. – 275 с.
7. Жампеисов К.К. Инновационные технологии физического воспитания молодежи. – Алматы: Білім, 2022. – 248 с.
8. Петров П.К. Информационные технологии в физической культуре и спорте. – Москва: Академия, 2022. – 288 с.
9. Сейтказиев Б.Т. Человеческий капитал и развитие образования в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 231 с.

**JAMOAVIY SPORT TURLARIDA INDIVIDUAL TAYYORGARLIKNI
REJALASHTIRISH TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI**

Azizov Sobitxon Valiyevich

Namangan davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat va sport kafedrası professori
tel.:+998 97 374 12 67

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamoaviy sport turlarida individual tayyorgarlikni rejalashtirish tizimining transformatsiyasi masalalari tahlil qilingan. Zamonaviy sport amaliyotida sportchilar tayyorgarligini boshqarishda individual yondashuvning o’rni, mashg’ulot yuklamalarini differensial rejalashtirish tamoyillari hamda sportchilarning jismoniy, funksional, psixologik va texnik-taktik xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, ilmiy monitoring tizimlari, videoanaliz vositalari va diagnostik usullarning tayyorgarlik jarayonini transformatsiyalashdagi roli ko’rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: transformatsiya, individual tayyorgarlik, jamoaviy sport turlari, mashg’ulot jarayoni, sportchilar tayyorgarligi, monitoring, raqamli texnologiyalar, funksional holat, sport natijalari.

Аннотация. В данной статье проанализированы вопросы трансформации системы планирования индивидуальной подготовки в командных видах спорта. Рассмотрены роль индивидуального подхода в управлении подготовкой спортсменов в современной спортивной практике, принципы дифференцированного планирования тренировочных нагрузок, а также значение учета физических, функциональных, психологических и технико-тактических особенностей спортсменов. Кроме того, изучена роль цифровых технологий, систем научного мониторинга, средств видеоанализа и диагностических методов в трансформации процесса спортивной подготовки.

Ключевые слова: трансформация, индивидуальная подготовка, командные виды спорта, тренировочный процесс, подготовка спортсменов, мониторинг, цифровые технологии, функциональное состояние, спортивные результаты.

Abstract. This article analyzes the issues of transforming the system of planning individualized training in team sports. The study examines the role of the individual approach in managing athlete preparation in modern sports practice, the principles of differentiated planning of training loads, and the importance of considering athletes’ physical, functional, psychological, and technical-tactical characteristics. In addition, the role of digital technologies, scientific monitoring systems, video analysis tools, and diagnostic methods in the transformation of the training process is discussed.

Keywords: transformation, individualized training, team sports, training process, athlete preparation, monitoring, digital technologies, functional state, sports performance.

KIRISH

Zamonaviy sportning jadal rivojlanishi sportchilarni tayyorlash tizimiga yangi talablarni qo’ymoqda. Xalqaro musobaqalarda raqobatning kuchayishi, sport natijalarining yildan-yilga o’sib borishi hamda sportchilarning funksional imkoniyatlariga qo’yilayotgan yuqori talablar mashg’ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etishni taqozo etadi. Ayniqsa, futbol, voleybol, gandbol, basketbol kabi jamoaviy sport

turlarida yuqori natijalarga erishish sportchilar tayyorgarligini individuallashtirish bilan bevosita bog'liqdir.

Sport tayyorgarligi nazariyasida individuallashtirish tamoyili sportchining yoshi, jinsi, jismoniy rivojlanish darajasi, funksional holati, psixologik xususiyatlari, texnik-taktik tayyorgarligi va sport mahoratini hisobga olgan holda mashg'ulot jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Mazkur tamoyil sportchining individual imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etish va sport natijalarini oshirishga xizmat qiladi.

Jamoaviy sport turlarida bir jamoa tarkibidagi sportchilar umumiy maqsad yo'lida harakat qilsalar-da, ularning organizmi yuklamalarga turlicha moslashadi. Bir xil mashg'ulot dasturi ayrim sportchilarda yuqori samaradorlikni ta'minlasa, boshqalarida ortiqcha charchash yoki tayyorgarlik samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy sport amaliyotida sportchilarning individual xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ularga mos mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So'nggi yillarda sport fanida raqamli texnologiyalar, videoanaliz tizimlari, GPS-monitoring, yurak urish chastotasini nazorat qiluvchi qurilmalar hamda sun'iy intellekt elementlarining keng joriy etilishi sportchilarning individual tayyorgarlik darajasini aniq baholash imkonini bermoqda. Ushbu texnologiyalar murabbiylarga mashg'ulot yuklamalarini sportchining real funksional holatiga mos ravishda boshqarish, tiklanish jarayonlarini nazorat qilish va musobaqa faoliyatini optimallashtirish imkoniyatini yaratmoqda.

V.N. Platonov, Yu.V. Verxoshanskiy, V.N. Seluyanov, T. Bompa, M. Kellmann, T. Reilly va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlarida sportchilar tayyorgarligini individuallashtirishning nazariy asoslari hamda amaliy mexanizmlari yoritilgan. Ularning fikricha, individual yondashuv sportchilarning jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarligini samarali rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi jamoaviy sport turlarida mashg'ulot jarayonini individuallashtirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy yondashuvlar hamda individual tayyorgarlik texnologiyalarining sport natijalariga ta'sirini o'rganishdan iborat.

ASOSIY QISM

Jamoaviy sport turlarida sportchilar o'yin davomida turli vazifalarni bajaradilar. Masalan, futbol darvozaboni, himoyachisi va hujumchisining funksional talablari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Shu sababli barcha sportchilarga bir xil mashg'ulot yuklamasini berish kutilgan natijani bermaydi.

Sport tayyorgarligi nazariyasida individuallashtirish tamoyili asosiy didaktik va metodik tamoyillardan biri hisoblanadi. Ushbu tamoyil sportchining yoshiga, jinsi, sport staji, tayyorgarlik darajasi, sog'ligi va psixologik holatiga mos ravishda mashg'ulotlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

V.N. Platonov sport tayyorgarligi tizimida individual yondashuv sportchining funksional imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etish imkonini berishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, sport natijalarining o'sishi sportchining individual xususiyatlarini chuqur o'rganish va ularga mos yuklamalarni qo'llash bilan chambarchas bog'liq [1].

Bompa va Buzzichelli sportchilarni tayyorlashda individual periodizatsiya modelidan foydalanishni tavsiya etadilar. Ularning fikricha, mashg’ulot hajmi va intensivligini sportchining tiklanish imkoniyatlariga moslashtirish natijadorlikni oshiradi[2].

Reilly futbolchilarda o’yin ampluasiga qarab jismoniy tayyorgarlik vositalarini differensial qo’llash zarurligini ta’kidlaydi. Himoyachilar va hujumchilarning yugurish faoliyati hamda energiya sarfi sezilarli darajada farqlanadi[3].

J.L. Kozina jamoaviy sport turlarida individuallashtirilgan tayyorgarlik sportchilarning texnik va taktik faoliyat samaradorligini oshirishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. U sportchilarning individual psixofiziologik ko’rsatkichlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi[4].

Sergiyenko sport tanlovi va tayyorgarlik tizimida individual qobiliyatlarni aniqlash texnik mahoratni rivojlantirishning muhim omili ekanligini ko’rsatadi [5].

V.N. Seluyanov tomonidan ishlab chiqilgan sport adaptatsiyasi nazariyasida ham mashg’ulot yuklamalarini sportchining individual funksional imkoniyatlariga moslashtirish muhimligi ko’rsatilgan[6].

Yu.V. Verxoshanskiy sport natijalarining o’sishi sportchi organizmining individual moslashuv reaksiyalariga bog’liqligini qayd etadi. Olimning fikricha, bir xil yuklama turli sportchilarda turlicha adaptatsion o’zgarishlarni keltirib chiqaradi[7].

Jamoaviy sport turlarida individuallashtirish quyidagi yo’nalishlarda amalga oshiriladi:

Sportchilarning tezkorlik, kuch, chidamlilik va chaqqonlik ko’rsatkichlari turlicha bo’ladi. Shu sababli mashg’ulot yuklamalari individual test natijalariga asoslangan holda belgilanadi.

Iordanskaya (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko’ra, sportchilarning funksional holatini kompleks monitoring qilish individual tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqishda muhim axborot manbai hisoblanadi. Muallifning fikricha, fiziologik ko’rsatkichlarning muntazam tahlili mashg’ulot yuklamalarini sportchining real imkoniyatlariga moslashtirish va musobaqa faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [8].

Har bir sportchining texnik mahorati turlicha shakllanadi. Voleybolda bog’lovchi, hujumchi va libero texnik harakatlarining mazmuni o’zaro farq qiladi. Gandbolda esa darvozabonning texnik tayyorgarligi maydon o’yinchilarinikidan keskin ajralib turadi.

Sportchining o’yin tafakkuri, qaror qabul qilish tezligi va taktik vaziyatlarni baholash qobiliyati ham individual xususiyat hisoblanadi. Shu sababli videoanaliz, o’yin statistikasi va individual topshiriqlar orqali taktik tayyorgarlik takomillashtiriladi.

Platonov yuqori malakali sportchilarda individual taktik model yaratish musobaqa samaradorligini oshirishini ta’kidlaydi.

Jamoa tarkibidagi sportchilarning emotsional barqarorligi, motivatsiyasi va stressga chidamliligi turlicha bo’ladi. Musobaqa oldi tayyorgarligida psixologik treninglar individual xususiyatlarga mos ravishda tashkil etilishi zarur.

Kellmann sportchilarning tiklanish va stress ko’rsatkichlarini muntazam monitoring qilish mashg’ulot samaradorligini oshirishini qayd etadi. Psixologik monitoring individual yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi [9].

T.F.Abramova (2020) sport tayyorgarligini boshqarishda ilmiy monitoring tizimining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadi. Tadqiqotchining ta’kidlashicha, yurak urish chastotasi, funksional tayyorgarlik darajasi, tiklanish sur’ati va mashg’ulot yuklamalariga

organizmning javob reaksiyalarini muntazam nazorat qilish murabbiylarga sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tayyorgarlik dasturlarini optimallashtirish imkonini beradi. Bunday yondashuv ortiqcha yuklanish xavfini kamaytiradi va sport natijalarining barqaror o’sishini ta’minlaydi [10].

Bugungi kunda GPS-tizimlar, yurak urish chastotasi monitorlari, videoanaliz dasturlari va sun’iy intellekt elementlari bizga sportchilarning individual ko’rsatkichlarini baholash imkonini bermoqda.

Zamonaviy monitoring vositalari yordamida quyidagi ko’rsatkichlar nazorat qilinadi:

- yurak urish chastotasi;
- yugurish hajmi va tezligi;
- yuklamaga moslashuv darajasi;
- tiklanish sur’ati;
- texnik harakatlar samaradorligi;
- psixologik holat.

O’tkazilgan tadqiqotlar sportchilarning funksional holatini muntazam nazorat qilish ortiqcha yuklanish xavfini kamaytirishini ko’rsatmoqda.

XULOSA

O’tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko’rsatdiki, jamoaviy sport turlarida mashg’ulot jarayonini individuallashtirish sportchilar tayyorgarligi samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy sport amaliyotida sportchilarning jismoniy, funksional, psixologik hamda texnik-taktik xususiyatlari o’rtasidagi individual farqlarni hisobga olmasdan turib yuqori sport natijalariga erishish qiyin.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Jamoaviy sport turlarida individuallashtirish tamoyili sportchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos mashg’ulot dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa sportchilarning sport mahoratini yanada samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. Sportchilarning funksional holati, jismoniy tayyorgarligi, tiklanish sur’ati va psixologik xususiyatlarini muntazam monitoring qilish mashg’ulot yuklamalarini ilmiy asosda boshqarish imkoniyatini yaratadi. Natijada ortiqcha yuklanish, surunkali charchash va sport jarohatlarining oldini olish mumkin bo’ladi.

3. Futbol, voleybol, gandbol va boshqa jamoaviy sport turlarida o’yin ampuasi va sportchilarning vazifalaridan kelib chiqib differensial mashg’ulot vositalaridan foydalanish tayyorgarlik samaradorligini oshiradi. Darvozabonlar, himoyachilar, yarim himoyachilar va hujumchilar uchun alohida tayyorgarlik dasturlarini qo’llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

4. Zamonaviy monitoring vositalari, jumladan GPS-tizimlar, yurak urish chastotasini nazorat qiluvchi qurilmalar, videoanaliz texnologiyalari va raqamli diagnostika tizimlari sportchilarning individual ko’rsatkichlarini aniq baholash hamda mashg’ulot jarayonini optimallashtirish imkonini bermoqda.

5. Psixologik tayyorgarlikni individuallashtirish sportchilarning musobaqa faoliyatidagi barqarorligini oshiradi, stressga chidamliligini rivojlantiradi va murakkab o’yin vaziyatlarida samarali qaror qabul qilishiga yordam beradi.

6. Ilmiy monitoring va individual yondashuv asosida tashkil etilgan mashg’ulot jarayoni sportchilarning funksional imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etish, sport natijalarini yaxshilash hamda jamoaning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

7. Kelgusida jamoaviy sport turlarida sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili va raqamli sport texnologiyalaridan foydalanish individuallashtirilgan tayyorgarlik tizimini yanada takomillashtirish, sportchilarning holatini real vaqt rejimida nazorat qilish va sport natijalarini prognozlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shunday qilib, jamoaviy sport turlarida mashg’ulot jarayonini individuallashtirish sport tayyorgarligining ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib, uning ilmiy asosda tashkil etilishi sportchilarning individual salohiyatini to’liq ro’yobga chiqarish va yuqori sport natijalariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Platonov V.N. Sport tayyorgarligi nazariyasi va metodikasi. Kiev, 2018.
2. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics, 2019.
3. Reilly T. Science and Soccer. London, 2017.
4. Kozina J.L. O’yin sport turlarida mashg’ulot jarayonini individuallashtirishning nazariy-metodik asoslari. Kiev, 2011.
5. Sergiyenko L.P. Sport tanlovi: nazariya va amaliyot. Kiev, 2013.
6. Seluyanov V.N. Sport adaptatsiyasi nazariyasi. Moskva, 2015.
7. Verxoshanskiy Yu.V. Sport mashg’ulotlari nazariyasi asoslari. Moskva, 2013.
8. Iordanskaya F.A. Futbolchilarning funksional tayyorgarligini monitoring qilish. Moskva, 2013.
9. Kellmann M. Recovery and Performance in Sport. London, 2018.
10. Abramova T.F. Zamonaviy sport tayyorgarligida ilmiy monitoring tizimi. 2020.

UDK:631.5.445.152.559

**RETARDANT QO‘LLASH MUDDATI VA ME‘YORLARI HAMDA SUG‘ORISH
TARTIBINING TUPROQNING HAJM MASSASI, G‘OVAKDORLIGIGA TA’SIRI**

Ma’mura Sadirdin qizi Atabyaeva

-q.x.f.d., professor AndQXAI **ORCID:** 0009-0003-9959-1818 Doi
mamuraatabaeva20@gmail.com

Begijon Shavkatbek o‘g‘li Saydaliyev

Tayanch doktorant AndQXAI **ORCID:** 0009-0004-6218-9790

Annotatsiya: Mazkur maqolada turli sug‘orish tartiblari, nazariy ko‘chat qalinligi va Entojan o‘shishni sozlovchi preparatini qo‘llashning tuproqning agrofizik xossalariga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqotlarda sug‘orish oldi tuproq namligini ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % va 65-70-60 % tartibida saqlash hamda ko‘chat qalinligini me‘yorlashtirish natijasida tuproq hajm massasining kamroq zichlashishi va g‘ovakdorlikning yaxshilanishi aniqlangan. Ayniqsa, Entojan preparatini 3 martada 15:45:90 gr/ga hamda 6 martada 10:15:45:90:90:120 gr/ga me‘yorlarda qo‘llash tuproqning suv-fizik va agrofizik xossalarini maqbullashtirib, g‘ozaning o‘shib-rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratgan.

Kalit so‘zlar: g‘o‘za, sug‘orish tartibi, ChDNS, nazariy ko‘chat qalinligi, Entojan preparati, tuproq hajm massasi, g‘ovakdorlik, agrofizik xossalar, suv-fizik xossalar, tuproq zichligi, o‘shishni sozlovchi modda.

**EFFECT OF RETARDANT APPLICATION TIMING, RATES AND
IRRIGATION REGIMES ON SOIL BULK DENSITY AND POROSITY**

Abstract: This article investigates the effects of different irrigation regimes, theoretical plant density, and the application of the growth-regulating preparation Entojan on the agrophysical properties of soil. The studies revealed that maintaining pre-irrigation soil moisture at 70-70-60% and 65-70-60% relative to field moisture capacity (FMC), along with regulating plant density, reduced soil compaction and improved soil porosity. In particular, the application of Entojan at rates of 15:45:90 g/ha in 3 applications and 10:15:45:90:90:120 g/ha in 6 applications optimized the water-physical and agrophysical properties of the soil, creating favorable conditions for cotton growth and development.

Keywords: cotton, irrigation regime, field moisture capacity (FMC), theoretical plant density, Entojan preparation, soil bulk density, soil porosity, agrophysical properties, water-physical properties, soil compaction, growth-regulating substance.

**ВЛИЯНИЕ СРОКОВ И НОРМ ПРИМЕНЕНИЯ ВЛИЯНИЕ СРОКОВ
И НОРМ ПРИМЕНЕНИЯ РЕТАРДАНТА И РЕЖИМОВ ОРОШЕНИЯ НА
ОБЪЁМНУЮ МАССУ И ПОРИСТОСТЬ ПОЧВЫ**

Аннотация: В данной статье изучено влияние различных режимов орошения, теоретической густоты стояния растений и применения регулятора роста Энтожан на агрофизические свойства почвы. Исследования показали, что поддержание предполивной влажности почвы на уровне 70-70-60% и 65-70-60% от ППВ, а также регулирование густоты стояния растений способствовали снижению уплотнения почвы

и улучшению её пористости. В частности, применение препарата Энтожан в нормах 15:45:90 г/га при трёхкратном внесении и 10:15:45:90:90:120 г/га при шестикратном внесении оптимизировало водно-физические и агрофизические свойства почвы, создавая благоприятные условия для роста и развития хлопчатника.

Ключевые слова: хлопчатник, режим орошения, ППВ, теоретическая густота стояния растений, препарат Энтожан, объемная масса почвы, пористость почвы, агрофизические свойства, водно-физические свойства, уплотнение почвы, регулятор роста.

Tadqiqotning dolzarbligi. Hozirgi kunda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortib borishi paxta yetishtirish samaradorligini oshirishni, mavjud yer va suv resurslaridan oqilona foydalanishni hamda tuproq unumdorligini saqlab qolish bilan bir qatorda uni muntazam ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, tuproqning agro-fizik xossalari, xususan hajm massasi va g‘ovakdorligini maqbul holatda saqlash g‘o‘za hosildorligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Xitoy seleksiyasiga mansub g‘o‘za navlarini yetishtirishda zamonaviy agrotekhnologiyalarni qo‘llash, sug‘orish rejimini ilmiy asosda tashkil etish, ko‘chat qalinligini optimal darajada belgilash hamda o‘simlikning o‘sishi va rivojlanishini tartibga soluvchi preparatlardan foydalanish tuproqning fizik holatini yaxshilashga xizmat qiladi. Natijada tuproqning hajm massasi me‘yorlashib, g‘ovakdorligi ortadi, suv-havo rejimi yaxshilanadi va ildiz tizimining faol rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi. Bu esa o‘z navbatida g‘ozaning o‘sish va rivojlanish jarayonlarini jadallashtirib, hosildorlik hamda tola sifatining oshishiga, ishlab chiqarish samaradorligining yuksalishiga xizmat qiladi.

Mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF–5853-sonli “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni, 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni hamda 2022-yil 1-martdagi PQ–144-sonli “Qishloq xo‘jaligida ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori asosida amalga oshirilmoqda. Ushbu me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda tuproq unumdorligini oshirish, suv tejovchi agrotekhnologiyalarni joriy etish, paxtachilikda resurstejamkor texnologiyalardan foydalanish va yuqori hosildor navlarni yetishtirish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Ma’lumki, g‘o‘za navlarining har biri turli tuproq-iqlim sharoitlarida o‘ziga xos agroteknik yondashuvlarni talab etadi, shu bois har qanday navni yetishtirishda, ayniqsa O‘zbekiston sharoitida tuproqqa ishlov berish tizimini to‘g‘ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi, chunki resurs tejamkor texnologiyalar asosida, jumladan kombinatsiyalashgan agregatlar yordamida bajariladigan ishlov berish jarayonlari ayrim hollarda tuproqning biologik faolligiga, xususan mikrobiologik jarayonlarga salbiy ta’sir ko‘rsatib, urug‘larning unib chiqish darajasi, o‘simliklarning dastlabki o‘sishi va keyingi rivojlanish bosqichlariga salbiy ta’sir etishi natijasida hosildorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin, shu nuqtai nazardan Xitoy seleksiyasiga mansub g‘o‘za navlarini yetishtirishda tuproqqa ishlov berish tizimini sug‘orish rejimi, ko‘chat qalinligi hamda o‘sishni tartibga soluvchi moddalardan foydalanish bilan uyg‘un holda olib borish, o‘simlikning biologik xususiyatlariga moslashgan kompleks agroteknik chora-tadbirlarni qo‘llash yuqori va sifatli hosil olishda muhim omil hisoblanadi.

Respublikamiz olimlari tomonidan turli tuproq-iqlim sharoitlarida, V.Kondratyuk, S.Saidumarov, Q.Mirzajonov, M.Toshboltaev, F.Xasanova, O.Maxmudov, A.To’xtaqo’ziev, I.Karabaev, A.Haydarov, D.Mavlyanov va boshqalar tomonidan o’tkazilgan izlanishlarda tuproqqa asosiy ishlov berish usullari bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Ma’lumki, yuqori unumli texnik vositalarning g’ildiraklari tuproqning fizik xossalarini o’zgarishiga, unda kechadigan mikrobiologik jarayonlarga salbiy ta’sir etishi natijasida, urug’larning unib chiqishi va o’simliklarning o’sib-rivojlanishiga hamda hosildorlikning keskin kamayishiga olib keladi. O’zbekistonda S.N.Rijov, V.P.Kondratyuk va Yu.A.Pogosov [1; B. 18-20], I.Revut [2; B. 365] va boshqa olimlar o’simlikning eng qulay o’sib, rivojlanishi uchun tuproqning hajm massasi 1,1-1,3 g/sm³ oralig’ida bo’lishini ta’kidlashgan. Dunyo dehqonchiligida K.S.Gangwar at. all [3; rr. 242-252], P.L.G.Vlek, L.Tamene [4; rr. 10-20], R.Derpsh [5; rr. 7-39] kabi olimlar ekish oldidan ortiqcha agrotexnik tadbirlar o’tkazmasdan minimal ishlov berish usullarini qo’llash natijasida, tuproqning agrofizik xossalarini maqbul holda saqlanishi ta’minlanishini ta’kidlashgan.

M.V.Muxmadjonov [6; B. 152], A.A.Baranov, M.A.Belousov, F.I.Reshetnikov [7; S. 28-31], V.P.Kondratyuk [8; B. 134-135], Q.M.Mirzajonov, A.Mannanova [9; S. 116] kabi olimlar haydalma qatlam chuqurligini 40 sm ga yetkazib haydalgan tipik bo’z tuproqlarda uning hajm massasi, suv o’tkazuvchanligi va donadorligi, g’ovakligi kabi agrofizik hamda suv-fizik xususiyatlarining ijobiy o’zgarishi natijasida turli mikroorganizmlarning hayot faoliyati kuchayishi, ularning ta’sirida chirindi (gumus) miqdorining ortishi, nam zaxirasi ko’payib, nam saqlash qobiliyati ortishi tufayli o’simlikning jadal o’sib rivojlanishi uchun qulay tuproq sharoiti vujudga kelganligini ta’kidlab o’tishgan.

Shu bois, Andijon viloyatining och tusli bo’z tuproqlari sharoitida g’o’za yetishtirish samaradorligini oshirish, tuproq unumdorligini saqlash va yaxshilash bilan bir qatorda tuproqning hajm massasi hamda g’ovakdorligiga turli agrotexnologik omillarning ta’sirini o’rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Xitoy seleksiyasiga mansub g’o’za navlarini parvarishlashda sug’orish rejimini ilmiy asosda tashkil etish, ko’chat qalinligini optimal darajada shakllantirish hamda o’simlikning o’sishini tartibga soluvchi moddalardan samarali foydalanish orqali o’simlikning o’sish va rivojlanish jarayonlarini boshqarish imkoniyati kengayadi. Natijada tuproqning zichlanish darajasi kamayib, g’ovakdorligi ortadi, oziqa moddalarining o’zlashtirilishi yaxshilanadi hamda hosildorlik va tola sifati oshishi bilan birga ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirishga erishiladi.

Tadqiqot metodikasi. Andijon qishloq xo’jaligi va agrotexnologiyalar instituti o’quv tajriba xo’jaligining o’tloq bo’z tuproqlari sharoitida 2023-2025 yillarda tajribalar olib borilgan. Tajriba dalasi tuprog’i o’tloqi bo’z tuproq, mexanik tarkibiga ko’ra o’rta qumoq, sho’rlanmagan, sizot suvlari 2,5 -3,0 metr chuqurlikda joylashgan bo’lib, nisbatan kamroq namlanib turadigan sharoitda shakllangan. Tajriba 13 ta variantlardan iborat bo’lib, 3 qaytariqda, bir yarusda joylashgan bo’lib, har bir variant 8 qatorda, umumiy variant maydoni 608 m² ni, hisobiy maydoni esa 304 m² ni tashkil etadi

Tadqiqotlar 2023-2025 yillar mobaynida asosiy ekin sifatida g’o’zaning maxalliy “Andijon 36” xamda Xitoydan keltirilgan g’o’zaning **XinLuZhong-52** navlari parvarishlash quyidagi tajriba tizimi asosida olib borilgan (1-jadval).

No	G'o'za navlari	Sug'orish tartibi CHDNS %	Entojan preparatini qo'llash muddati va me'yorlari gr/ga	Ko'chat qalinligi ming tup/ga
1	Andijon – 36 (nazorat)	70-75-65	15:45:90	150-160
2	XinLuZhong - 52	70-75-65	15:45:90	150-160
3				180-200
4				220-240
5			10:15:45:90:90:120	150-160
6				180-200
7				220-240
8		65-70-60	15:45:90	150-160
9				180-200
10				220-240
11			10:15:45:90:90:120	150-160
12				180-200
13				220-240

Tadqiqot olib borilgan 2023–2025 yillarda xorijdan introduksiya qilingan g'ozaning yangi XinLuZhong–52 navini turli sug'orish me'yorlari, ko'chat qalinligi hamda vegetatsiya davrida o'sishni tartibga soluvchi preparat qo'llash muddati va me'yorlarining tuproq hajm massasiga ta'sirini aniqlash maqsad qilindi. Shu maqsadda tuproq namunalari g'ozaning vegetatsiya davri boshida va yakunida hajmi 500 sm³ bo'lgan metall silindr yordamida har 10 sm qatlam bo'yicha olinib, N.A. Kachinskiy usuli asosida tahlil etildi. Olingan natijalarni baholash asosan haydov (0–30 sm) va haydov osti (30–50 sm) qatlamlari kesimida amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalari. Olib borilgan 2023-2025 yildagi tadqiqotlarimizda g'ozaning amal davri boshida tuproqning hajm massasini aniqlash maqsadida tajriba maydonining 5 nuqtasidan (konvert usulida) N.A.Kachinskiy usulida 50x50 sm diametrda chuqurcha kavlanib, har 10 sm kesmadan tuproq namunalari olinib, tahlillar olib borildi. Bunda, tuproqning haydov (0-30 sm) qatlamida uch yilda o'rtacha 1,281 g/sm³ ni, haydov osti (30-50 sm) qatlamda 1,354 g/sm³ ni tashkil etgan bo'lsa, tuproqning g'ovakdorligi haydov qatlamda (0-30 sm) 52,5 % ni, haydov osti (30-50 sm) 49,9 % ni tashkil qilib, g'ozaning amal davri davomida o'tkazilgan agrotexnik tadbirlar ta'sirida barcha variantlarda hajm massa va g'ovakdorlikni ortib borishi kuzatildi.

Tadqiqotlarimizda g'ozaning Andijon-36 navini 2023-2025 yillarda ishlab chiqarish sharoitida olib boriladigan agrotexnologiya asosida parvarishlashda nazariy ko'chat qalinligi 150-160 ming tup/ga miqdorda, sug'orish oldi tuproq namligi cheklangan dala nam sig'imi (ChDNS) ga nisbatan 70-75-65% etib belgilanib hamda o'sishni sozlovchi modda Entojan preparatini 15:45:90 gr/ga me'yorlarda qo'llanilgan 1-variant (nazorat) da g'ozaning amal davri ohiriga kelib, tuproqning hajm massasi haydov (0-30 sm) qatlamda 1,365 g/sm³ ni, haydov osti (30-50 sm) qatlamda 1,411 g/sm³ ni, tuproqning g'ovakdorligi esa qatlamlarga mos ravishda 49,4-47,7 % tashkil etib, dastlabki holatiga nisbatan qatlamlarga mos ravishda

0,084-0,058 g/sm³, zichlashigani xamda g’ovakdorlik esa qatlamlarga mos ravishda 3,1-2,1% gacha kamaygani aniqlandi.

G’o’zaning xorijiy XinLuZhong -52 navini parvarishlashda nazariy ko’chat qalinligi 150-160 ming tup/ga miqdorda, sug’orish oldi tuproq namligi cheklangan dala nam sig’imi (ChDNS) ga nisbatan 70-75-65% etib belgilangan o’sishni sozlovchi modda Entojan preparatini 15:45:90 gr/ga me’yorlarda qo’llanilgan 2-variantda g’o’zani amal davri oxiriga kelib, tuproqning hajm massasi haydov (0-30 sm) qatlamda 1,355 g/sm³ ni, haydov osti (30-50 sm) qatlamda 1,395 g/sm³ ni, tuproqning g’ovakdorligi qatlamlarga mos ravishda 49,8-48,3 % ni tashkil etib, amal davri boshidagi holatga nisbatan qatlamlarga mos holda 0,073-0,042 g/sm³ gacha ortgani, g’ovakdorlik esa 2,7-1,6 % ga kamaygani xamda 1-variant (Andijon -36 navi, nazorat) nisbatan 0,011-0,016 g/sm³ gacha kamayishi, g’ovakdorlik qatlamlarga mos ravishda 0,4-0,6 % ortishi aniqlanib, bu esa g’o’za navlarining biologiyasi va ildiz tizimining joylashuvi bilan izohlanadi.

Xuddi shu sug’orish tartibida nazariy ko’chat qalinligi 220-240 ming tup/ga miqdorda parvarishlanib o’sishni sozlovchi modda entoanni 6 martda (10:15:45:90:90:120 gr/ga) qo’llanilgan 7-variantda tuproqning hajm massasi dastlabkiga nisbatan g’o’zaning amal davri oxiriga kelib qatlamlarga mos ravishda 0,072-0,037 g/sm³ gacha ortgani, g’ovakdorlik esa 2,7-1,4 % gacha kamayganligi kuzatilgan bo’lsa, nazorat 1- variantga nisbatan tuproqning hajm massasi 0,012-0,021 g/sm³ gacha kamroq zichlashgani, g’ovakdorlik 0,5-0,8 % gacha ortib yaxshilanganligi, yuqorida keltirilgan sug’orish tartibi xamda nazariy ko’chat qalinligida, o’sishni sozlovchi moddani 3 martda qo’llanilgan (15:45:90 gr/ga) me’yorlarda qo’llanilgan 4-variantga nisbatan tuproqning xajm massasi qatlamlarga mos ravishda 0,007-0,003 g/sm³ gacha kamroq zichlashgani, g’ovakdorligi 0,3-0,1 % gacha ortib yaxshilanganligi tadqiqotlarimizda kuzatildi.

Olib borgan tadqiqotlarimizda tuproqning xajm massa ko’rsatkichlari o’sishni sozlovchi modda Entojan preparatini 10:15:45:90:90:120 gr/ga me’yorlarda qo’llanilib, o’simlikning nazariy ko’chat qalinligini 150-160 ming tup/ga miqdorga yetkazilib, sug’orish oldi tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 70-75-65% etib belgilanib parvarishlangan (5-variant) g’o’zani amal davri oxiriga kelib, tuproqning hajm massasi haydov qatlamlarga mos ravishda dastlabki xolatga nisbatan 0,074-0,041 g/sm³ gacha zichlashgani, g’ovakdorlik esa 2,7-1,6 % kamayganligi, xuddi shu sug’orish tartibida va nazariy ko’chat qalinligida parvarishlanib, o’suv davrida o’sishni sozlovchi modda entoanni 3 martda qo’llanilgan 2-variantga nisbatan o’rtacha uch yilda farq kuzatilmagan bo’lsa, nazaroat 1- variantga nisbatan qatlamlarga mos ravishda 0,01-0,016 g/sm³ gacha kamroq zichlashgani, g’ovakdorlik esa 0,4-0,6 % gacha orib yaxshilanganligi aniqlandi. Tadqiqotlarimizda sug’orish oldi tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 65-70-60% etib belgilanib, nazariy ko’chat qalinligi 150-160 ming tup/ga miqdorda qoldirib, o’sishni sozlovchi modda Entojan preparatini 15:45:90 gr/ga me’yorlarda qo’llanilgan (8-variant) g’o’zani amal davri oxiriga kelib, tuproqning hajm massasi g’o’zaning amal davri oxiriga kelib dastlabki xolatga nisbatan qatlamlarga mos ravish 0,061-0,032 g/sm³ gacha zichlashganligi, g’ovakdorli esa 2,2-1,2 % kamayganli, 2- variantga nisbatan esa tuproqning xajm massasi 0,013-0,009 g/sm³ kamroq zichlashganligi g’ovakdorlik esa 0,5-0,4 % gacha yaxshilanganligi aniqlangan bo’lsa, sug’orish oldi tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 65-70-60% etib belgilanib, nazariy ko’chat qalinligi 150-160 ming tup/ga miqdorda qoldirib, o’sishni sozlovchi modda Entojan preparatini 6 martda qo’llanilgan (10:15:45:90:90:120 gr/ga me’yorlarda) 11- variantga nisbatan o’rtacha uch yilda tuproqning hajm massasi qatlamlarga mos ravishda 0,007 g/sm³

kamroq zichlashganligi g’ovakdorlik esa 0,3 % gacha yaxshilanganligi tadqiqotlarimizda aniqlandi.

1-jadval

Xorijiy g’o’za navining parvarishlashda tuproqning hajm massasi, g’ovakdorligiga retardant qo’llash muddati va me’yorlari hamda sug’orish tartibining ta’siri., g/sm³ (2023-2025 y. o’rtacha)

2023-2025 y. o'rtacha								
	G'o'za navlari	Sug'orish tartibi CHDNS %	Entojan preparatini qo'llash muddati va me'yorlari gr/ga	Ko'chat qalinligi ming tup/ga	Tuproqning xajm massasi g/sm ³		Tuproqning g'ovakdorligi %	
					0-30	30-50	0-30	30-50
Amal davri boshida					1,281	1,354	52,5	49,9
Amal davri oxirida								
1	Andijon – 36 (назорат)	70-75-65	15:45:90	150-160	1,365	1,411	49,4	47,7
2	XinLuZhong - 52	70-75-65	15:45:90	150-160	1,355	1,395	49,8	48,3
3				180-200	1,353	1,393	49,9	48,4
4				220-240	1,360	1,393	49,6	48,4
5			10:15:45:90:90:120	150-160	1,355	1,395	49,8	48,3
6				180-200	1,355	1,391	49,8	48,5
7				220-240	1,353	1,390	49,9	48,5
8		65-70-60	15:45:90	150-160	1,342	1,386	50,3	48,7
9				180-200	1,345	1,390	50,2	48,5
10				220-240	1,352	1,391	49,9	48,5
11			10:15:45:90:90:120	150-160	1,349	1,394	50,0	48,4
12				180-200	1,349	1,389	50,0	48,6
13				220-240	1,349	1,390	50,0	48,5

Xulosa qilib aytganda, sug’orish oldi tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 70-70-60 % etib belgilanib, nazariy ko’chat qalinligi 220-240 ming tup/ga qoldirilgan variantlarda tuproq hajm massasining kamroq zichlashishi va g’ovakdorlikning yaxshilanishi kuzatildi. Ayniqsa, Entojan preparati 6 martada 10:15:45:90:90:120 gr/ga me’yorlarda qo’llanilgan 7-variantda nazorat 1-variantga nisbatan tuproq hajm massasi 0,012-0,021 g/sm³ gacha kamroq zichlashgani va g’ovakdorlik 0,5-0,8 % gacha yaxshilangani xamda sug’orish oldi tuproq namligi ChDNS ga nisbatan 65-70-60 % etib belgilanib, nazariy ko’chat qalinligi 150-160 ming tup/ga qoldirilgan variantlarda ham tuproqning agrofizik xossalari yaxshilandi. Bunda Entojan preparati 3 martada 15:45:90 gr/ga me’yorlarda qo’llanilgan 8-variantda 2-variantga nisbatan tuproq hajm massasi 0,013-0,009 g/sm³ gacha kamroq zichlashgani va g’ovakdorlik 0,5-0,4 % gacha yaxshilangani kuzatildi. Bu holat sug’orish tartibi, ko’chat qalinligi va Entojan preparatining birgalikdagi ta’siri natijasida tuproqning suv-fizik hamda agrofizik xossalari maqbullashgani bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Рыжов С.Н., Кондратюк В.П., Погосов Ю.А. Новое в обработке орошаемых почв под хлопчатник. Хлопководство, 1971, №9. С. 18-20
2. Ревут И.Б. – Физика почв. К. Москва. 1972. С. 365.
3. Gangwar K.S., K.K.Singh, S.K.Sharma, O.K.Tomar. - Alternative tillage and crop residue management in wheat after rice in sandy loam soils of Indo-Gangetic plains. Soil and Tillage Research, June 2005. pp 242-252.
4. Vlek, P.L.G., and L. Tamene. Conservation agriculture: *In* Lead papers, World Congr. on Conserv. Agric., 4th, New Delhi. 4–7 Feb. 2009. World Congr. on Conserv. Agric. 2009. New Delhi. pp. 10–20.
5. Derpsch R., No-tillage and Conservation Agriculture:// A Progress Report. In: No-Till Farming Systems, Goddard T., Zebisch M., Gan Y., Ellis W., Watson A. and Sombatpanit S. (eds). World Association of Soil and Water Conservation, Special Publication, WASWAC, Bangkok, - 2008, No. 3, pp. 7-39.
6. Муҳаммаджонов М.В. Ёўза агротехникаси. - Тошкент, 1954. Б. 152
7. А.А.Баранов, М.А.Белоусов, Ф.И.Решетников Применяемый водный аммиак. Удобрения и их применении в хлопководстве [7; С. 28-31],
8. Кондратюк В.П. Результаты исследований глубины и технологии обработки почв при обычном и послойном внесении под посев хлопчатника в 1964-1965 гг. Севообороты обработка почв под хлопчатника. Ташкент. 1969. С. 134-135
9. Мирзажанов К. Маннанова А. Агрономические основы высокого урожая.-Ташкент. Мехнат 1986. С. 116

**OLIY TA’LIM MUASSASALARINI INNOVATSION FAOLIYATNI
MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY
MODELLARI VA XUQUQIY ASOSLARI**

Gafurov Ma’ruf Xakimovich

*Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti “Mintaqaviy va korporativ
strategiyalar” kafedrası assistenti*

(+998883200070, marufgafurov0202@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu tezis oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy modellari va ularni tartibga soluvchi huquqiy asoslarni tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi moliyalashtirish manbalari diversifikatsiyasi, risklarni taqsimlash va natijadorlikka yo’naltirilgan mexanizmlarni asoslashdir. Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy yondashuv va institutsional tahlil qo’llanadi. Ilmiy yangilik sifatida OTMlar uchun aralash moliyalashtirish modeli va indikatorli shartnoma amaliyoti taklif etiladi.

Аннотация. Данный тезис анализирует современные модели финансирования инновационной деятельности высших учебных заведений и их правовые основы. Цель исследования заключается в обосновании диверсификации источников, распределения рисков и механизмов, ориентированных на результативность. Методология включает нормативно-правовой анализ, сравнительный подход и институциональный анализ. Научная новизна состоит в предложении смешанной модели финансирования для вузов и практики индикаторных договоров для управления результатами.

Abstract. This thesis analyzes modern models for financing innovation activities in higher education institutions and their legal foundations. The study aims to justify source diversification, risk-sharing arrangements, and performance-oriented mechanisms. The methodology combines legal and regulatory analysis, comparative review, and institutional economics. Scientific novelty is presented through a proposed blended financing model for universities and an indicator-based contracting approach to improve accountability and innovation outcomes.

Kalit so’zlar: innovatsion moliyalashtirish; aralash model; grant va kontrakt; vechur mexanizmi; davlat-xususiy sheriklik; intellektual mulk; natijadorlik indikator.

Ключевые слова: инновационное финансирование; смешанная модель; грант и контракт; венчурный механизм; государственно-частное партнерство; интеллектуальная собственность; индикатор результативности.

Keywords: innovation financing; blended funding model; grants and contracts; venture mechanism; public-private partnership; intellectual property; performance indicators.

Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish deganda ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlari, texnologiya transferi va startup tashabbuslarini resurslar bilan ta’minlash tizimi tushuniladi. Bu tizimning mexanizmi odatda uch bosqichda namoyon bo’ladi: mablag’ jalb qilish, mablag’ni taqsimlash va natijani tijoratlashtirishdan olingan daromadni qayta investitsiya qilish. Masalan, universitet huzuridagi ilmiy markaz grant yutib olib laboratoriya infratuzilmasini yangilaydi, keyin patentlangan yechimni sanoat korxonasiga litsenziyalab qo’shimcha daromad oladi va bu daromadni yangi izlanishlarga yo’naltiradi. Amaliyotda R&D xarajatlarining YAIMdagi ulushi rivojlangan

mamlakatlarda 2–3 foiz atrofida bo’lib, universitetlar bu zanjirda muhim ulushni egallaydi, ko’plab o’tish iqtisodiyotlarida esa ko’rsatkich 0,2–0,6 foiz diapazonida bo’lishi innovatsion moliyalashtirishning institutsional zaifligini bildiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, innovatsiya jarayoni noaniqlik va axborot asimmetriyasi bilan kechadi, shu bois moliyalashtirish modellari riskni taqsimlaydigan va natijani o’lchaydigan shartnomaviy konstruksiyalarga tayanishi zarur [3].

Moliyalashtirishning klassik byudjet modeli innovatsion faoliyatni davlat xarajatlari orqali qo’llab-quvvatlashni anglatadi va uning huquqiy tayanchi budjet intizomi, davlat xaridlari hamda maqsadli dasturlar orqali belgilanadi. Ushbu model mexanizmi smeta asosida ajratma, xarajat turlari bo’yicha limitlash va nazorat-audit tartibidan iborat bo’lib, natijalar ko’pincha moliyaviy intizom mezonlari bilan baholanadi. Masalan, OTMga ilmiy asbob-uskunalar uchun ajratilgan mablag’ tender orqali sarflanadi, biroq tender sikli uzoq bo’lgani sababli texnologiya tez eskirishi mumkin va bu innovatsion siklga salbiy ta’sir qiladi. Statistik jihatdan, ko’plab tizimlarda byudjet mablag’larining katta qismi ish haqi va kommunal xarajatlarga ketib, tadqiqot infratuzilmasiga yo’naltiriladigan ulush nisbatan past bo’lishi kuzatiladi, bu esa natijada patentlar va tijorat shartnomalari sonining sekin o’sishiga olib keladi. Ilmiy izoh sifatida aytish mumkinki, byudjet modeli ijtimoiy ahamiyatli fundamental tadqiqotlarda samarali, ammo bozorga yaqin innovatsiyalarda moslashuvchanlik yetishmagani uchun qo’shimcha modellarga ehtiyoj tug’diradi [1].

Grant-kontakt modeli innovatsion g’oyalarni tanlov asosida moliyalashtirish va aniq natija majburiyatlari bilan shartnomalashtirishni bildiradi. Bu model mexanizmi loyihaning TRL darajasini aniqlash, KPilar belgilash, bosqichma-bosqich moliyalashtirish va yakuniy deliverable’larni qabul qilish tartibi orqali ishlaydi. Masalan, biotexnologiya yo’nalishidagi loyiha uchun grant shartnomasida 12 oy ichida prototip, 18 oy ichida klinik oldi sinovlari va 24 oy ichida patent arizasi topshirish kabi ko’rsatkichlar kiritilishi mumkin, natijaga erishilmasa moliyalashtirish qisqartiriladi. Raqamiy ko’rsatkich sifatida, ko’plab grant dasturlarida loyihalarning 10–30 foizi tijoratlashuv bosqichiga o’ta oladi, shuning uchun portfel yondashuvi va seleksiya sifati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ilmiy izoh shuki, grant-kontakt modeli principal-agent muammosini yumshatadi, chunki ijrochi bilan buyurtmachi o’rtasidagi axborot tafovuti indikatorli hisobotlar va oraliq monitoring bilan qisqaradi [3].

Aralash moliyalashtirish modeli OTM innovatsiyasini bir vaqtning o’zida bir nechta manba: byudjet, grant, xo’jalik shartnomasi, xayriya endowment va tijorat daromadlari hisobidan ta’minlashni anglatadi. Ushbu model mexanizmi “moliyaviy trassa” qurish orqali loyihaning hayot sikliga mos manbani tanlashdan iborat: fundamental bosqichda byudjet va grant, prototipda sanoat kontrakti, bozorga chiqishda venchur va daromad ulushi asosidagi shartnomalar qo’llanadi. Masalan, muhandislik startapi dastlab universitet laboratoriyasida budjet-asosli infratuzilmadan foydalanadi, keyin sanoat hamkori bilan tajriba partiyasi uchun kontrakt tuzadi, so’ng aksiyadorlik ulushi evaziga investitsiya oladi. Raqamli mezon sifatida, innovatsion portfelda manbalar diversifikatsiyasi oshsa, bitta manbaning uzilishi tufayli loyihaning to’xtab qolish ehtimoli pasayadi, amaliy baholashlarda diversifikatsiya koeffitsienti 0,6–0,8 diapazoniga chiqishi barqarorlikni kuchaytirishi qayd etiladi. Ilmiy izoh sifatida, aralash model institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, chunki har bir manba o’zining monitoring va risk talablarini ma’lum bosqichda optimal tarzda qoplaydi [6].

Davlat-xususiy sheriklik va korporativ buyurtma modeli innovatsiyani bozor signallari bilan bog'lash va OTMni real sektor ehtiyojlariga yaqinlashtirishni nazarda tutadi. Bu model mexanizmi konsorsium shartnomalari, birgalikdagi laboratoriyalar, natijani birgalikda egallash va daromadni ulushlash qoidalari orqali ishlaydi. Masalan, kimyo texnologiyalari bo'yicha qo'shma laboratoriya tashkil etilib, reaksiya yo'li optimallashtiriladi: $C_2H_4 + H_2 \rightarrow C_2H_6$ kabi gidrogenlash jarayonlarida katalizator sarfini kamaytirish maqsad qilinadi, korxona esa xomashyo tejamkorligi hisobidan iqtisodiy samara oladi va OTMga royalti to'laydi. Statistik jihatdan, sanoat bilan hamkorlikdagi loyihalarda prototipdan ishlab chiqarishga o'tish ulushi odatda grant loyihalariga qaraganda yuqoriroq bo'ladi, chunki buyurtmachi bozorni oldindan kafolatlaydi; ayrim tahlillarda bu farq 1,5–2 baravar ekani ta'kidlanadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, DXS shartnomalari to'g'ri tuzilsa, investitsiya riski, texnologik risk va bozor riski alohida subyektlar o'rtasida taqsimlanadi, biroq huquqiy aniqlik past bo'lsa, bahslar va kechikishlar tranzaksiya xarajatlarini oshiradi [5].

Venchur va startup-ekotizim modeli yuqori riskli, ammo yuqori o'sish potensialiga ega universitet spin-offlarini moliyalashtirishni bildiradi. Bu model mexanizmi pre-seed va seed bosqichlarida kichik chekli investitsiyalar, keyingi bosqichlarda konvertatsiya qilinadigan qarz, aksiyadorlik ulushi hamda “milestone-based” tranjshelar bilan ishlaydi. Masalan, IT yo'nalishidagi universitet startapi dastlab 50–100 ming AQSh dollari ekvivalentida urug' investitsiya olib MVP yaratadi, keyin foydalanuvchi bazasi va daromad modeli isbotlangach, 0,5–1 million ekvivalentidagi keyingi raundga chiqadi va universitet IP ulushi orqali uzoq muddatli daromadga ega bo'ladi. Raqamiy ko'rsatkich sifatida, venchur portfollarda muvaffaqiyat ehtimoli past bo'lib, odatda startaplarning 60–70 foizi uch yil ichida bozorni tark etadi, shuning uchun inkubatsiya va mentorlik xizmatlari moliyalashtirishning ajralmas qismi bo'lishi zarur. Ilmiy izohga ko'ra, venchur modeli innovatsiyadagi “option value”ni monetizatsiya qiladi, ya'ni bugungi noaniq g'oya kelajakda katta qiymatga aylanish ehtimoli uchun kapital to'lanadi, bu esa an'anaviy bank krediti bilan qoplanmaydi [2].

Innovatsion moliyalashtirishning huquqiy asoslari deganda OTMning mablag' jalb qilishi, daromad olishi, mulkni boshqarishi va intellektual mulkni muhofaza qilishi bo'yicha normalar majmuasi tushuniladi. Bu asoslarning mexanizmi odatda uch blokda jamlanadi: ta'lim va ilm-fan to'g'risidagi normalar, byudjet-moliya normalari hamda fuqarolik-huquqiy shartnomalar va IP normalari. Masalan, patent huquqi aniq bo'lmasa, universitet va tadqiqotchi o'rtasida mualliflik mukofoti va litsenziya daromadini taqsimlash bo'yicha nizolar kuchayadi, bu esa texnologiya transferini sekinlashtiradi. Statistik dalil sifatida, patentlash va litsenziyalash faol bo'lgan universitetlarda tadqiqot natijalarining tijoratlashuv ko'rsatkichi yuqoriroq bo'lib, ayrim tizimlarda litsenziya daromatlari ilmiy budjetning 2–5 foizigacha yetishi mumkinligi kuzatiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, huquqiy aniqlik “institutsional ishonch”ni oshiradi, investor va sanoat hamkori uchun kutilmagan huquqiy risklarni kamaytiradi hamda shartnoma bajarilishini kafolatlash orqali moliyalashtirish narxini pasaytiradi [6].

Intellektual mulkni boshqarish modeli innovatsion moliyalashtirishda markaziy bo'lib, u patent, foydali model, sanoat namunasi, dasturiy ta'minot va nou-xauni rasmiylashtirish tartibini qamrab oladi. Ushbu model mexanizmi IP portfelini yuritish, texnologiya tayyorlik darajasiga mos himoya strategiyasini tanlash va litsenziya shartnomalarida royalti stavkalarini belgilash orqali ishlaydi. Masalan, farmatsevtik yo'nalishda molekulyar tuzilma va sintez yo'li himoyalanaadi, bunda oddiy misol sifatida atsetilsalitsil kislota $C_9H_8O_4$ formulasi kabi moddalarda analoglar bilan farqlash muhim, ITda esa algoritm va kod

mualliflik huquqi bilan qo’riqlanadi. Raqamiy ko’rsatkich sifatida, patentni olish va saqlash xarajatlari mamlakatlar kesimida farq qiladi, biroq o’rtacha hisobda bir patent oilasini yuritish bir necha mingdan o’n minglab pul ekvivalentigacha borishi IP fondini rejalashtirish zarurligini ko’rsatadi. Ilmiy izoh shuki, IP siyosati to’g’ri bo’lsa, universitet aktivlari “garovga yaroqli” va investorga tushunarli bo’ladi, bu esa venchur kelishuvlarda baholashni shaffoflashtiradi va texnologiya transferi ofislarining rolini kuchaytiradi [4].

Moliyalashtirish samaradorligini baholash natijadorlikka yo’naltirilgan boshqaruvni anglatadi va uning mazmuni resurslar, jarayon va natija ko’rsatkichlarini muvozanatli o’lchashdan iborat. Bu yondashuv mexanizmi KPilar tizimi, indikatorli shartnomalar va “balanced scorecard”ga o’xshash ko’rsatkichlar matritsasini joriy etish orqali ishlaydi. Masalan, bir tomondan, ilmiy maqolalar soni va iqtiboslar, ikkinchi tomondan, patent arizalari, litsenziya shartnomalari, startaplar soni va sanoat kontraktlari hajmi birgalikda baholanadi, chunki faqat bibliometriya tijoratlashuvni to’liq aks ettirmaydi. Raqamiy jihatdan, amaliy boshqaruvda 10–15 ta asosiy indikator bilan cheklanish maqsadga muvofiq bo’lib, haddan tashqari ko’p indikator monitoring xarajatlarini oshirib, ijrochilarni “hisobot uchun ishlash”ga undashi mumkin. Ilmiy izoh sifatida, natijadorlik indikatorlari institut ichidagi rag’batlarni moslashtiradi, biroq indikatorlar noto’g’ri tanlansa, Goodhart qonuni kuchayib, real innovatsion sifat o’rniga oson o’lchanadigan, ammo past qiymatli natijalar ko’payishi ehtimoli yuzaga keladi [2].

Ushbu tezis doirasida OTMlar uchun zamonaviy integratsiyalashgan model konsepsiyasi taklif etiladi, uning ta’rifi “aralash moliyalashtirish + IP boshqaruvi + indikatorli shartnoma” uchligiga asoslanadi. Mazkur konsepsiyaning mexanizmi quyidagicha ishlaydi: birinchidan, loyiha portfeli TRL bo’yicha segmentlanadi; ikkinchidan, har segment uchun mos moliya manbasi va huquqiy shartnoma shakli tanlanadi; uchinchidan, IP natijalari bo’yicha universitet, jamoa va investor ulushlari oldindan aniq yoziladi va royalti oqimi qayta investitsiya fondiga yo’naltiriladi. Masalan, TRL 1–3 bosqichida grant, TRL 4–6 bosqichida sanoat kontrakti, TRL 7–9 bosqichida venchur va bozor daromadi qo’llanadi, bunda shartnomalarda “milestone”lar, audit va nizolarni hal etish tartibi aniq belgilanadi. Raqamiy natija sifatida, bunday integratsiya tijoratlashuv siklini qisqartirishi va resurslar samaradorligini oshirishi mumkin, amaliy baholashlarda texnologiya transferi kelishuvlari sonining yiliga 15–25 foiz o’sishi kabi maqsadli ko’rsatkichlar qo’yilishi realistik hisoblanadi. Ilmiy izoh shuki, konsepsiya bozor va davlat mexanizmlarini qarama-qarshi qo’ymaydi, aksincha, ularni bir portfel ichida institutsional uyg’unlashtiradi va shuning uchun o’tish iqtisodiyotlari sharoitida barqaror moliyalashtirish arxitekturasini yaratishga xizmat qiladi [5].

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish samaradorligi manbalar diversifikatsiyasi, risklarni oqilona taqsimlash va huquqiy aniqlik darajasiga bevosita bog’liq. Byudjet modeli fundamental yo’nalishlarda zarur tayanch bo’lsa-da, grant-kontakt, DXS, venchur va aralash moliyalashtirish instrumentlari bozorga yaqin innovatsiyalar uchun moslashuvchanlikni ta’minlaydi. Intellektual mulkni boshqarish va indikatorli shartnomalar universitet ichidagi rag’batlarni natijaga yo’naltiradi hamda investorlar uchun ishonchni oshiradi. Taklif etilgan integratsiyalashgan model TRL bo’yicha moliyalashtirish “trassasi”ni qurish orqali ilmiy natijalarni tijoratlashtirish va qayta investitsiya mexanizmini kuchaytiradi. Natijada OTM innovatsion ekotizimining institutsional barqarorligi ortib, ilmiy g’oyaning iqtisodiy qiymatga aylanish ehtimoli oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to’plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

1. Abdukarimov A. A. Innovatsion iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. Toshkent. Iqtisodiyot. 2019. 320 b.
2. Tidd J., Bessant J. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. Hoboken. Wiley. 2021. 688 p.
3. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge. Cambridge University Press. 1990. 152 p.
4. G‘ulomov S. S., Qosimov A. A. Intellekktual mulk va innovatsiyalarni tijoratlashtirish. Toshkent. Fan va texnologiya. 2020. 256 b.
5. Varnavskiy V. G. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: teoriya i praktika. Moskva. Izdatel’skiy dom GU VShE. 2018. 312 s.

**EGRA STANDARTLARI ASOSIDA RAVON O’QISHNI SHAKLLANTIRISHDA
MULTIMEDIA RESURLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI**

Davlatova Saidaxon Tojimuxammadovna
Qo’qon universiteti Ta’lim kafedrası katta o’qituvchisi
Yakubova Ozodaxon Odiljon qizi
Qo’qon universiteti BT 1-22-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda boshlang’ich ta’lim bosqichidagi o’quvchilarning o’qish savodxonligi darajasini tizimli va samarali baholash uchun mo’ljallangan EGRA (Early Grade Reading Assessment) xalqaro baholash dasturining chuqur ilmiy asoslari va O’zbekistonda erishilgan amaliy natijalarini yoritiladi. Maqolada EGRA dasturining mohiyati, o’tkazilish tartibi va ushbu baholash dasturi orqali olinadigan natijalarning tahlili yoritiladi. Raqamli texnologiyalarning dars jarayoniga samarasi va uning amaliy tahlili o’tkaziladi.

Kalit so’zlar. EGRA, baholash, o’qish savodxonligi, boshlang’ich sinf, natijalar, ta’lim dasturi.

Абстрактный. В данной научной работе рассматриваются глубокие научные основы международной программы оценки уровня грамотности чтения в начальной школе (EGRA), предназначенной для систематической и эффективной оценки уровня грамотности учащихся начальной школы, а также практические результаты, достигнутые в Узбекистане. В статье обсуждается сущность программы EGRA, порядок ее реализации и анализ результатов, полученных в рамках данной программы оценки. Проводится анализ влияния цифровых технологий на учебный процесс и его практическое изучение.

Ключевые слова: EGRA, оценка, грамотность чтения, начальная школа, результаты, образовательная программа.

Abstract. This scientific thesis discusses the deep scientific foundations of the international assessment program EGRA (Early Grade Reading Assessment), designed to systematically and effectively assess the level of reading literacy of students at the primary education stage, and the practical results achieved in Uzbekistan. The article discusses the essence of the EGRA program, the procedure for its implementation, and an analysis of the results obtained through this assessment program. The impact of digital technologies on the teaching process and its practical analysis are conducted.

Keywords: Keywords. EGRA, assessment, reading literacy, primary school, results, educational program.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida yoshlarning bilimli, savodli hamda raqamli texnologiyalardan xabardor bo’lishi juda muhim hisoblanadi. Ayniqsa, bu kabi tushunchalar boshlang’ich ta’limda qo’yilishi o’qituvchilarning zimmasiga bir qator vazifalarni yuklaydi. O’sib rivojlanayotgan yosh avlodni har tomonlama yuksaltirishda boshlang’ich ta’lim juda muhimdir. Shu jumladan, yoshlarning savodli bo’lishida, o’qish savodxonligi darslari ham bu jarayonning katta qismini egallaydi. Yoshlarning matnni qay darajada o’qiy olishi, uni tushunishi hamda amaliy hayotda qo’llashi muhimdir. Savodli bo’lgan o’quvchilar kelgusida qolgan barcha bilimlarni oson o’zlashtira oladi.

O’quvchilarning o’qish savodxonligi darslarini nazorat qilib borishda va ularning bilimini baholashda bir qator baholash dasturlari mavjud. Ulardan biri EGRA (Early Grade Reading Assessment) xalqaro baholash dasturi bo’lib, bu o’quvchilarning o’qish tezligi, o’qiganini tushunish darajasi, harfni tanish va tovush-harf munosabatini anglay olish kabi erta savodxonlik ko’nikmalarini baholaydi. Bu baholash esa ta’lim jarayonida muammoli nuqtalarni erta aniqlash, o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida individual yondashuvni kuchaytirish hamda boshlang’ich ta’lim sifatini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi.

XXI asr bu raqamli texnologiyalar asri desak ham mubolag’a bo’lmaydi. Jadal rivojlanib borayotgan bu zamonda, raqamli texnologiyalardan samarali va o’rinli foydalanish barcha uchun qiziqarli va foydali bo’lib bormoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarini dars jarayonida qo’llash nafaqat o’qituvchi uchun yordamchi, balki, o’quvchilarning bilim o’zlashtirishida ham katta yordam bermoqda. Faqatgina bu texnologiyalardan o’rinli va samarali foydalanilsa bas. Boshlang’ich ta’lim o’quvchilari o’yin faoliyati yoshida bo’lganligi uchun rang-barang, qiziqarli, musobaqali, ko’rgazmali narsalarni juda yaxshi ko’radi va o’zlashtirishi ham osonlashadi. Raqamli texnologiyalarni dars jarayonida qo’llash esa, bir qator afzalliklarni keltirib chiqaradi.

Asosiy qism . Boshlang’ich ta’lim jarayonida o’qish savodxonligi darslari o’quvchilarning fikrlash dunyosi, kommunikatsiyasi, tasavvuri, dunyoqarashi, nutqini rivojlantiradigan, kelgusida esa boshqa fanlarni egallashda poydevor bo’ladigan fanlardan biridir. Bu jarayonda o’quvchilarning bu fan yuzasidan olgan bilimi va uning qay darajada ekanligi muhimdir. O’qish savodxonligi darslarida o’quvchilarning matnni qay darajada o’qishi, uni tushunishi va anglashini baholashda EGRA xalqaro baholash dasturidan foydalanamiz. Early Grade Reading Assessment (EGRA) dasturi boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish tezligi, aniqligi, matnni tushunish darajasi va og’zaki nutq ko’nikmalarini aniqlashga xizmat qiluvchi dastur hisoblanadi. EGRA dasturi USAID hamda RTI International bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan bo’lib, u boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish savodxonligi bo’yicha asosiy ko’nikmalarini o’lchashga xizmat qiladi. USAID (United States Agency for International Development) — AQShning xalqaro taraqqiyot bo’yicha agentligi bo’lib, ta’limda mustahkam asosiy ko’nikmalarni shakllantirishga katta e’tibor qaratadi. USAID EGRA dasturining yaratilishi va jahon bo’ylab joriy etilishiga bevosita homiylik qilgan. Bu dastur 100 dan ortiq tillarda va 65 dan ortiq davlatda qo’llanilgan. EGRA — bu o’quvchilarning o’qish ko’nikmalarini og’zaki baholovchi diagnostik tizim hisoblanib, odatda 1-3 sinflarda o’tkaziladi va o’quvchilarda besh asosiy komponentni o’lchaydi: fonematik anglash, tovush va harf uyg’unligini tushunish, so’z boyligi, o’qish tezligi va matnni anglash darajasi.

EGRA dasturining asosiy maqsadi: o’quvchilarda o’qishning poydevor ko’nikmalari qay darajada shakllanganini erta bosqichda aniqlash va ta’lim jarayonidagi muammolarni vaqtida aniqlashdan iborat.

Respublikamizda ham mazkur dastur amaliyotga joriy etilmoqda. Dastur yurtimizda ilk marta 2019-yil noyabr oyida USAID ko’magida pilot loyiha sifatida sinovdan o’tkazildi. Mazkur dastlabki baholash o’quvchilarning erta savodxonlik ko’nikmalarini tahlil qilishga qaratilgan bo’lib, dastur natijalari boshlang’ich ta’limning holatini chuqur o’rganish imkonini berdi. Ushbu pilot tajribadan so’ng EGRA metodikasining samaradorligini tasdiqlandi va natijada baholash doirasini kengaytirish bo’yicha qaror qabul qilindi. Shu qarorga muvofiq, 2021-yil 15-noyabr 7-dekabr kunlari O’zbekiston tarixida ilk bor milliy miqyosda keng ko’lamli EGRA baholashi o’tkazildi. Ushbu baholashda umumiy hisobda

11000 dan ortiq o’quvchi qamrab olindi, baholash 937 ta davlat maktabida o’tkazildi. Bunda o’quvchining o’zbek, rus, qoraqalpoq, qozoq, tojik, qirg’iz va turkman tillari, shuningdek, ikkinchi til sifatida o’zbek tiliga oid ko’nikmalari baholandi. Ushbu jarayon o’quvchilarning o’qish darajasidagi umumiy holatni aniqlash, mavjud muammolarni ko’rsatish va ta’lim sifatini oshirish uchun muhim tahliliy ma’lumotlar taqdim etdi. EGRAning O’zbekistonda joriy etilishi boshlang’ich ta’limdagi yondashuvni sifat jihatdan yangilashga, o’quvchilarni erta bosqichda baholashning samarali tizimini yaratishga xizmat qilmoqda

EGRA xalqaro baholash standartlarini dars jarayonida qo’llashda raqamli texnologiyalardan foydalanish samarali va ko’zlangan maqsadga aniq yetib borishda asos bo’lib xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalarni va multimedia vositalarni masalan, animatsiyalar, video-roliklar, audio-matnlar, interfaol mashqlarni dars jarayonida qo’llash bir qator afzalliklarni yuzaga keltiradi. Jumladan: vizuallik oshadi, o’quvchi eshitib, yozgan narsasidan ko’ra, ko’rgan materialni tez tushunadi va uzoq muddat yodida saqlanib qoladi. Bundan tashqari o’quvchilarning darsga bo’lgan qiziqishi ortadi, faollashadi, guruhlarda jamoa bo’lib ishlaydi, hamkorlik shakllanadi.

Dastur maktablarda pedagogik kuzatuv metodi sifatida, boshlang’ich sinf o’quvchilarning o’qish savodxonligi darslari 2 hafta davomida kuzatib borildi. Bu jarayonda dars umumiy tahlil qilinib, o’quvchilarning faolligi, ularning bilim darajasi, imkoniyati va qobiliyati aniqlandi. Kuzatuvlar maxsus ishlab chiqilgan "Kuzatuv varaqasi" asosida quyidagi mezonlar bo’yicha olib borildi:

O’quvchining matnni vizual qabul qilishi (ko’z bilan kuzatishi).

Notanish so’zlarni o’qiy olishi yoki bo’g’inlash holatlari.

Raqamli o’quv vositalari (elektron doska, planshet) qo’llanilganda o’quvchining diqqat bilan darsni tinglashi.

Kuzatuvlar natijasida o’quvchilarning o’qish jarayonidagi xatti-harakatlarida quyidagi farqlar aniqlandi:

Kuzatuv mezon	An’anaviy dars jarayonida	Raqamli texnologiya qo’llanilganda
Diqqatning davomiyligi	8-10 daqiqadan so’ng o’quvchilarning chalg’ishi kuzatildi.	Dars oxirigacha (35-40 min) o’quvchilarda diqqat va yuqori qiziqish saqlanib qoldi.
Matnni kuzatish	O’quvchilarda navbatdagi qatorni yo’qotib qo’yishdi yoki barmoq bilan ulab o’qishdi.	Ekrandagi rangli markerlar va electron matnlar yordamida adashish holatlari 50% ga kamaydi.
Psixologik to’siqlar	O’ziga bo’lgan ishonchi past, matnni o’qishda qo’rquv bor	Interaktiv o’yinlar orqali o’qishda o’quvchilar qo’rquvdan xalos bo’ldi va faollashdi.

Pedagogik kuzatuv natijalari shuni ko’rsatdiki, an’anaviy ta’lim jarayonida faqat an’anaviy metodlardan foydalanish o’quvchilarda tez charchash, zerikish va diqqatning tez tarqalishiga sabab bo’ladi. Raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar bilan esa o’quvchining darsga bo’lgan qiziqishi oshadi, vizual diqqati kuchayadi

Xulosa. EGRA xalqaro baholash dasturi boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish savodxonligi darslarini baholashda samarali vosita ekanligi aniqlandi. O’qish savodxonligi darslarida raqamli texnologiyalarning qo’llanilganda esa, o’quvchilarning o’zlashtirishi oshdi

va faollashdi. Shu bilan bir qatorda EGRA tadqiqotni tashkil etish va topshiriqlarni tayyorlash va ularni amalga oshirish uchun barcha ta’lim loyihalari va dasturlari ishlab chiqilishi kerak bo’ladi. EGRA tadqiqotni tashkil etish va topshiriqlarini tayyorlash oddiy bir va ikki bo’g’inli so’zlar, qisqa jumlar va tanish hikoyadan foydalanish kerak. O’qish matnlarining milliy o’quv dasturiga muvofiqligi qanchalik tasdiqlangan bo’lsa, matnlardan, parchalardan foydalanish ham o’qish qismlarini tanlashning to’g’riligi yoki maqsadga muvofiqligi bilan bog’liq muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Savodxonlik bo’yicha baholash natijalari hisobotlari, 2022.
2. Davlatova Saidaxon Tojimuhammadovna: EGRA dasturi asosida o’quvchilarning o’qish savodxonligidagi muammolarni aniqlash va bartaraf etish metodikasi, 2023.
3. RTI International. Early Grade Reading Assessment (EGRA) Toolkit. Washington, DC, 2016. USAID. EGRA Implementation Guide. Washington, 2015.
4. Gove, A., & Wetterberg, A. The Early Grade Reading Assessment: Applications and Interventions to Improve Basic Literacy. RTI Press, 2011.
5. UNICEF. Early Grade Reading Assessment Country Reports. New York, 2018–2022.
6. USAID Uzbekistan. EGRA Uzbekistan Early Grade Reading Assessment Report. Tashkent, 2021–2022.
7. USAID. The Early Grade Reading Assessment (EGRA) in Tajikistan: Retrospective Briefing Note. – Dushanbe, 2022.
8. RTI International. Report on the Self-Administered EGRA/EGMA Pilot in Ghana (English). – Washington, 2020.
9. Abadzi, H. (2018). Teaching Reading in Early Grades: A Guide for Practitioners. – World Bank.
10. UNESCO. (2021). Monitoring Literacy Skills in Early Grades. – Paris: UNESCO Institute for Statistics.
11. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Ta’limni rivojlantirish milliy strategiyasi – 2030. – Toshkent, 2020.
12. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish sifatini tekshirishga bag’ishlangan rus tilidagi sayt [Elektron resurs]. -PYL: http://www.centeroko.ru/pirls06/pirls06_pub.htm/

**KORONAR REVASKULYARIZATSIYADAN KEYIN SIMPATOADRENAL TIZIM
FAOLLIGINING DINAMIK O‘ZGARISHLARINI SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA
PROGNOZLASH**

Xolmirzayev S.A., Xujamberdiyev M.A.¹, Uzbekova N.R.²

Impuls Tibbiyot Instituti

Patologiya va mikrobiologiya kafedrası o‘qituvchisi

Andijon davlat tibbiyot instituti Fakultet terapiya

kafedrası mudiri, T.f.d., professor¹

Andijon davlat tibbiyot instituti Fakultet terapiya

kafedrası professori, T.f.d., dotsent²

E-mail: saidkamolkholmirzaev1@gmail.com

Tel: +998 90 279 46 36

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurak ishemik kasalligi bo‘lgan bemorlarda koronar revaskulyarizatsiyadan keyin simpatoadrenal tizim faolligining operatsiyadan oldin, 12 hafta va 24 haftadagi dinamik o‘zgarishlarini baholash hamda sun’iy intellekt asosida prognozlash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot konsepsiyasi koronar revaskulyarizatsiya o‘tkazilgan bemorlarda katexolaminlar, yurak ritmi variabelligi, malon dialdegid, elektrokardiografik va exokardiografik ko‘rsatkichlarni kompleks tahlil qilishga asoslanadi. Maqolada klinik-laborator va instrumental ma’lumotlar asosida “rezidual simpatoadrenal xavf”ni aniqlashga qaratilgan sun’iy intellekt modeli taklif etiladi. Bunday yondashuv revaskulyarizatsiyadan keyingi davrda yuqori xavfli bemorlarni erta aniqlash, individual kuzatuv algoritmini yaratish va profilaktik choralarni takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: koronar revaskulyarizatsiya, simpatoadrenal tizim, katexolaminlar, yurak ritmi variabelligi, malon dialdegid, oksidlovchi stress, sun’iy intellekt, prognostik model, individual monitoring.

Аннотация: В данной статье рассматриваются динамические изменения активности симпатoadренальной системы после коронарной реваскуляризации у пациентов с ишемической болезнью сердца до операции, через 12 и 24 недели, а также возможности их прогнозирования с использованием искусственного интеллекта. Концепция исследования основана на комплексном анализе катехоламинов, вариабельности сердечного ритма, малонового диальдегида, электрокардиографических и эхокардиографических показателей у пациентов после коронарной реваскуляризации. В статье предложена модель искусственного интеллекта, направленная на выявление «остаточного симпатoadренального риска» на основе клинико-лабораторных и инструментальных данных. Такой подход может способствовать раннему выявлению пациентов высокого риска, разработке индивидуального алгоритма наблюдения и совершенствованию профилактических мероприятий после реваскуляризации.

Ключевые слова: коронарная реваскуляризация, симпатoadренальная система, катехоламины, вариабельность сердечного ритма, малоновый диальдегид, окислительный стресс, искусственный интеллект, прогностическая модель, индивидуальный мониторинг.

Abstract: This article discusses the dynamic changes in sympathoadrenal system activity after coronary revascularization in patients with ischemic heart disease before the

procedure, at 12 weeks, and at 24 weeks, as well as the potential role of artificial intelligence-based prediction. The research concept is based on the comprehensive assessment of catecholamines, heart rate variability, malondialdehyde, electrocardiographic, and echocardiographic parameters in patients after coronary revascularization. The article proposes an artificial intelligence-based model aimed at identifying “residual sympathoadrenal risk” using clinical, laboratory, and instrumental data. This approach may contribute to early detection of high-risk patients, development of individualized follow-up algorithms, and improvement of preventive strategies after revascularization.

Keywords: coronary revascularization, sympathoadrenal system, catecholamines, heart rate variability, malondialdehyde, oxidative stress, artificial intelligence, predictive model, individualized monitoring.

Kirish. Yurak ishemik kasalligi zamonaviy kardiologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri bo’lib, uning patogeneza koronar ateroskleroz, miokard perfuziyasining pasayishi, endotelial disfunktsiya, mikrovaskulyar buzilishlar va neyrohumoral faollashuv muhim rol o’ynaydi. 2024-yilgi ESC surunkali koronar sindromlar bo’yicha tavsiyalarida YIK faqat epikardial koronar arteriyalardagi stenoz bilan emas, balki mikrovaskulyar disfunktsiya, endotelial disfunktsiya, vazokonstriksiya va autonom disregulyatsiya bilan bog’liq kompleks klinik holat sifatida qaraladi [1].

Koronar revaskulyarizatsiya stentlash yoki aortokoronar shuntlash miokard perfuziyasini yaxshilash, anginoz simptomlarni kamaytirish va ayrim yuqori xavfli bemorlarda klinik prognozni yaxshilashga qaratilgan muhim davolash usulidir [1,2]. Biroq revaskulyarizatsiyadan keyingi natijalar faqat koronar qon oqimining mexanik tiklanishi bilan belgilanmaydi. Operatsiyadan keyingi davrda simpatoadrenal tizim faolligi, yurak ritmi variabelligi, oksidlovchi stress, malon dialdegid darajasi, chap qorincha funksiyasi va aritmogenlik xavfi bemorning uzoq muddatli prognoziga ta’sir qilishi mumkin [3,4].

Miokard ishemiyasi organizm tomonidan stress holati sifatida qabul qilinadi. Bunga javoban simpatik nerv tizimi va buyrak usti bezining medullar qismi faollashadi, adrenalin, noradrenalin va dofamin sekretsiyasi ortadi. Dastlab bu javob yurak qon haydash hajmini va arterial bosimni saqlashga xizmat qiladi. Ammo uzoq davom etuvchi simpatoadrenal giperfaollik miokard kislorodga ehtiyojini oshiradi, taxikardiya, oksidlovchi stress, lipid peroksidlanishi, aritmogenlik va miokard remodelingini kuchaytiradi [4,5].

So’nggi yillarda sun’iy intellekt va mashinaviy o’rganish algoritmlari kardiologiyada klinik xavfni prognozlash, invaziv muolajalardan keyingi natijalarni baholash va murakkab biomarkerlar o’rtasidagi yashirin bog’liqliklarni aniqlashda keng qo’llanmoqda. PKI dan keyingi og’ir kardiovaskular asorat holatlari va CABGdan keyingi atrial fibrillyatsiyani prognozlash bo’yicha mashinaviy o’rganish modellari ishlab chiqilmoqda [7,8]. Shu sababli koronar revaskulyarizatsiyadan keyin simpatoadrenal tizim faolligining 12 va 24 haftadagi dinamikasini AI (sun’iy intellekt) yordamida prognozlash fanlararo innovatsion yondashuv sifatida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Revaskulyarizatsiyadan oldingi davrda bemor organizmida miokard ishemiyasi, og’riq, arterial bosim o’zgarishi, yurak yetishmovchiligi belgilari yoki psixoemotsional stress sababli simpatoadrenal tizim faollashgan bo’lishi mumkin. Bu davrda adrenalin, noradrenalin va dofamin darajasining oshishi yurak urish tezligi, miokard qisqaruvchanligi, arterial bosim va kislorodga ehtiyojni kuchaytiradi. Koronar arteriyalarda stenoz yoki mikrovaskulyar disfunktsiya mavjud bo’lsa, ortgan metabolik ehtiyoj yetarli perfuziya bilan qoplanmaydi va ishemiya yanada chuqurlashadi [1,4].

Operatsiyadan oldingi bosqichda simpatoadrenal tizim faolligini baholash bemorning boshlang'ich neyrogumoral xavf profilini aniqlash imkonini beradi. Bu bosqichda katexolaminlar, yurak urish tezligi, arterial bosim, EKGdagi ST-T o'zgarishlari, aritmiyalar, ExoKGda chap qorincha chiqarish fraksiyasi, diastolik funksiya va malon dialdegid darajasi birgalikda baholanishi lozim. MDA lipid peroksidlanishining muhim mahsuloti bo'lib, oksidlovchi stress va membrana shikastlanishini aks ettiradi. YIKda MDA darajasining ortishi kasallik og'irligi va oksidlovchi shikastlanish bilan bog'liq bo'lishi mumkin [5,6]. 12 haftalik davr revaskulyarizatsiyadan keyingi erta tiklanish bosqichi sifatida baholanishi mumkin. Bu muddatda miokard perfuziyasi yaxshilanishi, anginoz simptomlar kamayishi, jismoniy faollik tiklanishi va yurakning kislorodga ehtiyoji bilan ta'minoti o'rtasidagi nomutanosiblik kamayishi kutiladi. Shunga mos ravishda simpatoadrenal tizim faolligi pasayishi, yurak ritmi variabelligi ko'rsatkichlari yaxshilanishi va oksidlovchi stress markerlari kamayishi mumkin [3,4]. Biroq ayrim bemorlarda 12 haftadan keyin ham noradrenalin yoki adrenalin yuqori saqlanishi, SDNN (normal sinus urishlari orasidagi intervallarning standart og'ishi) va RMSSD (ketma-ket N-normal intervallar orasidagi farqlarning kvadratik o'rtacha ildizi) past bo'lishi, LF/HF (past chastotali yurak ritmi komponenti / yuqori chastotali yurak ritmi komponenti) disbalansi saqlanishi hamda MDA darajasi yetarli kamaymasligi mumkin. Bu holat revaskulyarizatsiyadan keyingi “rezidual simpatoadrenal xavf”ni ko'rsatadi. Bunday bemorlarda koronar oqim mexanik jihatdan tiklangan bo'lsa ham, vegetativ regulyatsiya, mikrosirkulyatsiya va oksidlovchi stress to'liq normallashtirmagan bo'lishi mumkin.

24 haftalik davr esa neyrogumoral moslashuvning nisbatan barqaror bosqichini aks ettiradi. Agar ushbu muddatda ham katexolaminlar yuqori, YRV past, MDA yuqori, EKGda aritmiyalar mavjud yoki ExoKGda chap qorincha funksiyasi yetarli tiklanmagan bo'lsa, bemor uzoq muddatli noxush yurak-qon tomir hodisalari xavfi yuqori guruhga kirishi mumkin. Shu sababli operatsiyadan oldingi, 12 haftalik va 24 haftalik ko'rsatkichlarni ketma-ket tahlil qilish bir martalik tekshiruvga nisbatan ko'proq prognostik ma'lumot beradi.

Simpatoadrenal tizim faolligini baholashda katexolaminlar bilan birga YRV ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega. SDNN yurak ritmi umumiy variabelligini, RMSSD parasimpatik faollikni, LF/HF esa simpatik-parasimpatik muvozanatni baholashda qo'llanadi. CABGdan keyin YRV indeksleri vaqtincha pasayishi, keyinchalik esa bir necha oy davomida tiklanishi mumkinligi haqida ma'lumotlar mavjud [3]. Shu sababli YRVni 12 va 24 haftada baholash revaskulyarizatsiyadan keyingi vegetativ tiklanish darajasini aniqlashda foydali bo'lishi mumkin.

Malon dialdegid esa simpatoadrenal faollik bilan oksidlovchi stress o'rtasidagi bog'lovchi laborator marker sifatida qaraladi. Katexolaminlarning ortiqcha sekretsiyasi mitoxondrial ROS hosil bo'lishi, monoaminooksidaza faolligi va lipid peroksidlanishini kuchaytiradi. Natijada MDA darajasi ortadi. MDA hujayra membranalari, PZLP zarralari va endotelial strukturalarni modifikatsiyalab, endotelial disfunktsiya va aterosklerotik pilakcha beqarorligiga hissa qo'shishi mumkin [5,6]. Shuning uchun MDA ni katexolaminlar va YRV bilan birga baholash revaskulyarizatsiyadan keyingi biologik tiklanishni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ushbu maqolada taklif etilayotgan sun'iy intellekt modeli uch vaqt nuqtasidagi ma'lumotlarni birlashtirishga asoslanadi: operatsiyadan oldin, 12 hafta va 24 hafta. Modelga yosh, jins, arterial gipertenziya, qandli diabet, chekish, dislipidemiya, tana vazni indeksi,

revaskulyarizatsiya turi, adrenalin, noradrenalin, dofamin, MDA, SDNN, RMSSD, LF/HF, yurak urish tezligi, arterial bosim, EKGdagi aritmiyalar, ST-T o'zgarishlari, chap qorincha chiqarish fraksiyasi, diastolik funksiya va qabul qilinayotgan dori vositalari kiritilishi mumkin.

Modelning asosiy vazifasi 12 va 24 haftada simpatoadrenal tizim giperfaolligi saqlanib qoladigan bemorlarni oldindan aniqlashdan iborat. Buning uchun “rezidual simpatoadrenal xavf indeksi” taklif etilishi mumkin. Ushbu indeks katexolaminlar, YRV, MDA, EKG va ExoKG ko'rsatkichlarini birlashtirib, bemorlarni past, o'rta va yuqori xavf guruhlariga ajratadi. Mashinaviy o'rganish algoritmlari sifatida logistic regression, random forest, gradient boosting, XGBoost yoki CatBoost modellaridan foydalanish mumkin [7,8].

AI modelining afzalligi shundaki, u alohida ko'rsatkichlarni emas, balki ularning murakkab kombinatsiyasini baholaydi. Masalan, faqat noradrenalin darajasining yuqori bo'lishi har doim ham yuqori xavfni anglatmasligi mumkin. Ammo noradrenalin yuqoriligi SDNN pasayishi, MDA ortishi va chap qorincha funksiyasining yomonlashuvi bilan birga kechsa, bu bemorda klinik xavf ancha yuqori bo'lishi mumkin. Bunday chiziqli bo'lmagan bog'liqliklarni aniqlashda sun'iy intellekt usullari oddiy statistik yondashuvlarga nisbatan kengroq imkoniyat beradi.

Model natijalarini klinik jihatdan tushunarli qilish uchun SHAP tahlili kabi izohlanuvchi AI usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. SHAP tahlili har bir bemorda xavfni qaysi omillar oshirayotganini ko'rsatadi: masalan, noradrenalin yuqoriligi, RMSSD pasayishi, MDA ortishi yoki LVEF kamayishi. Bunday yondashuv shifokorga model qarorini tushunish, bemor bilan muhokama qilish va individual davolash rejasini shakllantirish imkonini beradi. AI asosidagi prognozlash modellarini ishlab chiqish va bayon qilishda TRIPOD+AI kabi xalqaro hisobot standartlariga rioya qilish zarur [9].

Mazkur yondashuv konferensiyaning “Tibbiyot, farmatsevtika, veterinariya, san'at va arxitekturada fanlararo innovatsion yondashuvlar” yo'nalishiga mos keladi. Chunki bu maqolada kardiologiya, laborator diagnostika, elektrofiziologiya, exokardiografiya va sun'iy intellekt texnologiyalari yagona ilmiy konsepsiyada birlashtiriladi. Bu oddiy klinik kuzatuv emas, balki bemorning biologik, neyrohumoral va instrumental ko'rsatkichlari asosida shaxsiy prognoz yaratishga qaratilgan raqamli tibbiyot yondashuvidir.

Xulosa. Koronar revaskulyarizatsiyadan keyin simpatoadrenal tizim faolligining dinamik o'zgarishlarini baholash yurak ishemik kasalligi bo'lgan bemorlarning uzoq muddatli prognozini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Operatsiyadan oldin, 12 hafta va 24 hafta muddatlarda katexolaminlar, YRV, MDA, EKG va ExoKG ko'rsatkichlarini kompleks tahlil qilish revaskulyarizatsiyadan keyingi rezidual simpatoadrenal xavfni aniqlash imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi prognostik model ushbu ko'p o'lchamli ma'lumotlarni yagona tizimga birlashtirib, yuqori xavfli bemorlarni erta aniqlash, individual monitoring strategiyasini shakllantirish va profilaktik choralarni takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq bunday modelni klinik amaliyotga joriy etish uchun yetarli hajmdagi ma'lumotlar bazasi, ichki va tashqi validatsiya, diskriminatsiya, kalibratsiya hamda klinik foydalilik ko'rsatkichlarini baholash talab etiladi. Shunday qilib, koronar revaskulyarizatsiyadan keyingi simpatoadrenal tizim dinamikasini AI asosida prognozlash tibbiyotda fanlararo innovatsion yondashuvlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vrints C., Andreotti F., Koskinas K.C., Rossello X., et al. 2024 ESC Guidelines for the management of chronic coronary syndromes. *European Heart Journal*. 2024;45:3415–3537. doi:10.1093/eurheartj/ehae177.
2. Neumann F.J., Sousa-Uva M., Ahlsson A., Alfonso F., et al. 2018 ESC/EACTS Guidelines on myocardial revascularization. *European Heart Journal*. 2019;40:87–165. doi:10.1093/eurheartj/ehy394.
3. Matusik P.S., et al. Heart Rate Variability and Coronary Artery Bypass Grafting. *Journal of Clinical Medicine*. 2024.
4. Badrov M.B., et al. Effects of 6 Months of Exercise-Based Cardiac Rehabilitation on Autonomic Function and Neuro-Cardiovascular Stress Reactivity in Coronary Artery Disease Patients. *Journal of the American Heart Association*. 2019.
5. Simantiris S., Papastamos C., Antonopoulos A.S., et al. Oxidative Stress Biomarkers in Coronary Artery Disease. *Current Topics in Medicinal Chemistry*. 2023;23(22):2158–2171. doi:10.2174/1568026623666230502140614.
6. Hadi N., et al. Estimation of Serum Malondialdehyde as a Marker of Oxidative Stress and Predictive Biomarker for Severity of Coronary Artery Disease and Cardiovascular Outcomes. *Cureus*. 2024.
7. Jolfayi A.G., et al. Applied Machine Learning to Predict 1-Year Major Adverse Cardiovascular Events After Percutaneous Coronary Intervention. 2025.
8. Eini P., et al. Machine Learning and Regression-Based Models for Predicting Postoperative Atrial Fibrillation After Coronary Artery Bypass Grafting. 2026.
9. Collins G.S., Moons K.G.M., Dhiman P., Riley R.D., Beam A.L., et al. TRIPOD+AI statement: updated guidance for reporting clinical prediction models that use regression or machine learning methods. *BMJ*. 2024;385. doi:10.1136/bmj-2023-078378.
10. Kong A.S.Y., et al. Oxidative Stress Parameters as Biomarkers of Cardiovascular Disease: Toward a Standardized Approach. *Antioxidants*. 2022;11(6):1175. doi:10.3390/antiox11061175.

**KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING AXBOROT
MODELLASHTIRISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Parmonov Shaxzod Abdumajit o‘g‘li

Jizzax politexnika instituti,

Energetika va elektr texnologiyasi kafedrasasi assistenti

E-mail: parmonovshaxzod979@gmail.com,

Tel: +998941939797

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning axborot modellashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Tadqiqot davomida axborot modellashtirish kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi aniqlanib, uni rivojlantirishga qaratilgan metodik model ishlab chiqilgan. Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasida taklif etilgan metodikaning samaradorligi isbotlangan. Tadqiqot natijalari bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, axborot modellashtirish, kasbiy kompetensiya, raqamli texnologiyalar, oliy ta’lim, innovatsion pedagogika, modellashtirish, loyiha faoliyati.

Аннотация. В статье раскрываются теоретико-методологические основы совершенствования методики развития навыков информационного моделирования студентов на основе компетентностного подхода. Разработана методическая модель формирования компетенций информационного моделирования и экспериментально доказана её эффективность.

Ключевые слова: компетентностный подход, информационное моделирование, профессиональная компетентность, цифровые технологии, высшее образование, моделирование, проектное обучение.

Annotation. The article reveals the theoretical and methodological foundations for improving the methodology of developing students' information modeling skills based on a competency-based approach. A methodological model for developing information modeling competencies has been designed and its effectiveness has been experimentally verified.

Keywords: competency-based approach, information modeling, professional competence, digital technologies, higher education, modeling, project-based learning.

Kirish. Dunyo miqyosida ta’lim tizimining raqamlashtirilishi va innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi mutaxassislarni tayyorlash sifatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy mehnat bozori nafaqat nazariy bilimga ega, balki murakkab texnologik jarayonlarni modellashtira oladigan, axborotlarni tahlil qiladigan hamda optimal qarorlar qabul qila oladigan mutaxassislarni talab etmoqda[1, 9, 10].

Axborot modellashtirish bugungi kunda energetika, elektrotexnika, mashinasozlik, qurilish, iqtisodiyot va boshqaruv kabi ko‘plab yo‘nalishlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talabalarning axborot modellashtirish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim oluvchining bilim, ko’nikma va malakalarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalashga qaratilgan bo’lib, kasbiy faoliyatga tayyor mutaxassisni shakllantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo’ladi[3, 6, 7].

Tadqiqotning maqsadi

Talabalarining axborot modellashtirish ko’nikmalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish va uning samaradorligini eksperimental jihatdan asoslash.

Tadqiqot predmeti

Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarining axborot modellashtirish kompetensiyalarini rivojlantirish metodlari, vositalari va pedagogik shart-sharoitlari.

Tadqiqot vazifalari

- kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini tahlil qilish;
- axborot modellashtirish kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasini aniqlash;
- metodik model ishlab chiqish;
- tajriba-sinov ishlarini tashkil etish;
- metodika samaradorligini statistik tahlil qilish.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, anketa-so’rov, test sinovlari, ekspert baholash, matematik-statistik tahlil, pedagogik tajriba hamda modellashtirish metodlaridan foydalanildi[2, 4, 5].

Axborot modellashtirish kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi

Tahlillar asosida axborot modellashtirish kompetensiyasi quyidagi komponentlardan tashkil topishi aniqlandi[5, 6]:

Motivatsion komponent

Talabaning modellashtirish faoliyatiga qiziqishi va kasbiy ehtiyojlari.

Kognitiv komponent

Nazariy bilimlar va modellashtirish usullari haqidagi tushunchalar.

Operatsion komponent

Axborot modellarini yaratish, tahlil qilish va ulardan foydalanish ko’nikmalari.

Refleksiv komponent

Faoliyat natijalarini baholash va takomillashtirish qobiliyati.

Taklif etilayotgan metodik model

Metodik model quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Diagnostik bosqich;
2. Motivatsion bosqich;
3. Nazariy tayyorgarlik bosqichi;
4. Amaliy modellashtirish bosqichi;
5. Loyiha faoliyati bosqichi;
6. Monitoring va baholash bosqichi.

Modelda loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, keys-stadi va raqamli texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari

Tajriba-sinov ishlari 2024–2025 o’quv yilida Jizzax politexnika institutining 2-bosqich talabalarida olib borildi.

Tadqiqotda jami 58 nafar talaba ishtirok etdi.

- Tajriba guruhi – 28 nafar;

- Nazorat guruhi – 30 nafar.

Tajriba boshida va yakunida talabalar axborot modellashtirish kompetensiyalari darajasi aniqlashtirildi.

1-jadval

Talabalarning kompetensiyalar shakllanganlik darajasi (%)

Daraja	Tajriba guruhi (boshlanish)	Tajriba guruhi (yakuniy)	Nazorat guruhi (boshlanish)	Nazorat guruhi (yakuniy)
Yuqori	17,8	42,9	20,0	26,7
O'rta	39,3	46,4	40,0	43,3
Past	42,9	10,7	40,0	30,0

Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida yuqori darajadagi ko'rsatkich 25,1 foizga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida ushbu o'sish 6,7 foizni tashkil etdi[2, 3, 8].

Natijalar tahlili

Pedagogik tajriba davomida loyiha asosida o'qitish texnologiyasi, virtual laboratoriyalar, MATLAB, Simulink va boshqa dasturiy vositalardan foydalanish talabalar kompetensiyalarining sezilarli darajada rivojlanishiga olib keldi[8, 9].

Talabalar:

- murakkab tizimlarning axborot modellarini yaratish;
- modellashtirish natijalarini tahlil qilish;
- muammoli vaziyatlar uchun optimal yechimlar ishlab chiqish;
- jamoaviy loyihalarda ishlash

ko'nikmalarini egalladilar.

Statistik tahlillar natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlar orasidagi farq ishonchli ekanligi aniqlandi ($p < 0,05$).

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Tadqiqot natijasida:

- axborot modellashtirish kompetensiyasining pedagogik tuzilmasi takomillashtirildi;
- kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish metodik modeli ishlab chiqildi;
- metodikaning samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari ishlab chiqildi;
- modellashtirish kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlandi.

Muhokama

Olingan natijalar kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Ayniqsa, raqamli ta'lim texnologiyalari va loyiha faoliyatining integratsiyasi axborot modellashtirish kompetensiyalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi[3, 5, 6].

Mazkur natijalar N.A. Muslimov, O'Q. Tolipov, A.V. Xutorskoy va E.F. Zeerlarning kompetensiyaviy ta'lim bo'yicha ilmiy qarashlari bilan uyg'unlik kasb etadi[2, 3, 5, 6].

Xulosa

Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning axborot modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish oliy ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi[1, 2].

Taklif etilgan metodika talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi, raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi va amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasini yuksaltiradi [2, 4].

Taklif etilgan metodika:

- talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi;
- kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi;
- amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasini yuksaltiradi.

Tajriba-sinov natijalari metodikaning samaradorligini tasdiqladi va uni oliy ta’lim muassasalari amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiqligini ko’rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
2. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Tolipov O’Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2022.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования. – Москва: Академия, 2020.
6. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Наука, 2021.
7. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании. – Москва: Логос, 2022.
8. Полат Э.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2021.
9. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris, 2023.
10. OECD. Future of Education and Skills 2030. Paris, 2023.

ВЛИЯНИЕ ДВОРОВЫХ ФУТБОЛЬНЫХ ТУРНИРОВ НА МОТИВАЦИЮ ПОДРОСТКОВ К СИСТЕМАТИЧЕСКИМ ЗАНЯТИЯМ СПОРТОМ

Жамолиддинов Озодбек, студент 3 курса,

Наманганский государственный педагогический институт

Костикова Оксана Валентиновна,

научный руководитель, и. о. профессора кафедры физической культуры и спорта,

Наманганский государственный педагогический институт

Аннотация. В статье рассматривается проблема повышения мотивации подростков к систематическим занятиям спортом в условиях общеобразовательной школы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью поиска доступных, эмоционально привлекательных и педагогически эффективных форм спортивно-воспитательной работы, способных вовлекать подростков в регулярную двигательную активность. Цель исследования — определить влияние дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом. В исследовании использовались анализ научно-методической литературы и нормативных документов, педагогическое наблюдение, беседа, анкетирование, педагогический эксперимент, а также методы количественного и качественного анализа данных. Экспериментальная работа проводилась на базе общеобразовательной школы № 60 Нового Наманганского района. В исследовании приняли участие 28 подростков, распределённых на экспериментальную и контрольную группы по 14 человек. Установлено, что систематическое включение подростков в дворовые футбольные турниры способствует росту интереса к занятиям спортом, повышению эмоциональной вовлечённости, инициативности и готовности к командному взаимодействию. В экспериментальной группе доля подростков с высоким уровнем мотивации увеличилась с 14,3 % до 42,9 %, а с низким уровнем снизилась с 50,0 % до 14,2 %. Полученные результаты свидетельствуют о положительном влиянии дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков и позволяют рассматривать данную форму работы как эффективное средство вовлечения подростков в систематическую спортивную деятельность.

Ключевые слова: подростки, мотивация, занятия спортом, дворовый футбол, футбольные турниры, внеурочная деятельность, общеобразовательная школа, массовый спорт.

Введение

Формирование устойчивой мотивации подростков к систематическим занятиям спортом остаётся одной из актуальных задач современной педагогики, школьного физического воспитания и системы воспитательной работы с молодёжью. В подростковом возрасте особенно активно складывается отношение к двигательной активности, соревнованию, дисциплине, коллективному взаимодействию и собственному здоровью. Именно в этот период становится наиболее заметно, какие формы физкультурно-спортивной работы действительно вовлекают школьников в активную деятельность, а какие воспринимаются формально и не вызывают устойчивого внутреннего интереса [5, 6].

В современных условиях вопрос приобщения подростков к регулярной физической активности приобретает особую значимость не только с позиции укрепления здоровья, но и с точки зрения воспитания, социализации и организации содержательного досуга. Недостаточная двигательная активность детей и подростков

рассматривается как серьёзная педагогическая и социальная проблема, поскольку она связана не только с ухудшением физического состояния, но и с ослаблением интереса к спортивной деятельности, снижением уровня организованности, уменьшением включённости в коллективные формы полезной занятости. Всемирная организация здравоохранения указывает, что дети и подростки 5–17 лет должны ежедневно получать не менее 60 минут физической активности, умеренной или высокой интенсивности [5, 6]. Эти ориентиры подчёркивают важность поиска таких форм спортивной работы, которые были бы не только полезными, но и действительно привлекательными для самих подростков.

Для Республики Узбекистан данная тема имеет не только педагогическое, но и государственное значение. В последние годы в стране последовательно реализуется курс на развитие массового спорта, расширение спортивной инфраструктуры по месту жительства, усиление работы с молодёжью в махаллях, поддержку детского и юношеского спорта, а также дальнейшую популяризацию футбола как одного из наиболее массовых и доступных видов спорта [1–4]. Серьёзную нормативную основу для актуализации темы составляют государственные документы, принятые в последние годы. Указ Президента Республики Узбекистан от 4 декабря 2019 года № УП-5887 «О мерах по поднятию на совершенно новый этап развития футбола в Узбекистане» закрепил концептуальные направления развития футбола до 2030 года и обозначил необходимость его системной популяризации [1]. Постановление Президента Республики Узбекистан от 11 апреля 2022 года № ПП-201 определило меры по поднятию на новый этап привлечения молодёжи к массовому спорту в махаллях [2]. Особое значение для настоящего исследования имеет Постановление Президента Республики Узбекистан от 20 марта 2024 года № ПП-136 «О мерах по развитию и расширению сети футбольной инфраструктуры в махаллях», в котором предусмотрены расширение футбольной среды по месту жительства, организация соревнований «Лига махалли», поддержка системного отбора талантливой молодёжи и создание дополнительных условий для популяризации футбола среди детей и подростков [3]. Кроме того, Постановление Президента Республики Узбекистан от 3 ноября 2023 года № ПП-355 направлено на расширение сети футбольных образовательных учреждений и развитие футбольной инфраструктуры, соответствующей международным стандартам [4]. Эти документы показывают, что развитие футбола в стране рассматривается как часть более широкой государственной политики, связанной с воспитанием молодёжи, организацией содержательного досуга, расширением доступности спорта и укреплением здорового образа жизни [1–4].

Особое место футбол занимает ещё и потому, что в условиях Узбекистана он остаётся одним из наиболее доступных, понятных и эмоционально привлекательных видов спорта. Он не требует сложной материальной базы, хорошо воспринимается подростками, создаёт естественные условия для соревновательного взаимодействия, командной сплочённости, проявления личной инициативы и переживания успеха. В отличие от форм спортивной работы, которые воспринимаются школьниками как внешняя обязанность, дворовой футбол нередко включается в сферу их собственных интересов. При грамотной педагогической организации дворовые футбольные турниры способны выполнять не только развлекательную, но и выраженную воспитательную функцию, способствуя росту интереса подростков к регулярным занятиям спортом,

расширению двигательной активности и формированию более устойчивой спортивной мотивации [7–10].

Практика показывает, что традиционные формы школьной физкультурной деятельности не всегда обеспечивают устойчивую мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом. Для школьников данного возраста особенно важны эмоциональная насыщенность, соревновательный интерес, возможность проявить себя, почувствовать поддержку команды, ощутить личную значимость и занять определённое место в группе сверстников [7–10]. Если подросток включается в деятельность с желанием, видит собственный прогресс, получает положительный эмоциональный опыт и ощущает себя полноценным участником общего дела, интерес к спортивной активности становится более устойчивым. Если же спорт воспринимается только как требование или формальная обязанность, мотивация быстро ослабевает.

Анализ научной литературы показывает, что мотивация подростков к занятиям спортом зависит от совокупности внутренних и внешних факторов: интереса к самой деятельности, эмоционального опыта, поддержки со стороны сверстников и взрослых, чувства собственной значимости, переживания успеха и условий, в которых осуществляется спортивное взаимодействие [7–10]. Однако вопрос о влиянии именно дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков в условиях общеобразовательной школы освещён недостаточно полно. Особенно мало исследований, в которых данная форма работы рассматривается как специальное педагогическое средство формирования устойчивого интереса подростков к систематическим занятиям спортом.

Это и определило выбор темы настоящего исследования.

Цель исследования — определить влияние дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом.

Объект исследования — процесс формирования мотивации подростков к занятиям спортом.

Предмет исследования — дворовые футбольные турниры как форма спортивно-воспитательной работы, влияющая на мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом.

Гипотеза исследования заключалась в предположении о том, что систематическое включение подростков в дворовые футбольные турниры будет способствовать более выраженному росту мотивации к занятиям спортом по сравнению с традиционными формами школьной физкультурной деятельности.

Материалы и методы исследования

Исследование проводилось на базе общеобразовательной школы № 60 Нового Наманганского района. В педагогическом эксперименте приняли участие 28 подростков. Для сопоставления результатов были сформированы две группы: экспериментальная и контрольная, по 14 человек в каждой. Экспериментальная группа была включена в систему специально организованных дворовых футбольных турниров, тогда как контрольная группа продолжала заниматься в обычном режиме школьной физкультурной деятельности.

В исследовании использовались следующие методы: анализ научной и учебно-методической литературы, изучение нормативных документов, педагогическое наблюдение, беседа, анкетирование, педагогический эксперимент, методы количественного и качественного анализа полученных данных. Такой набор методов

позволил рассмотреть проблему как с теоретической, так и с практической стороны, а также сопоставить исходное и итоговое состояние мотивационной сферы подростков.

Оценка мотивации подростков к занятиям спортом осуществлялась на основе анкетирования, педагогического наблюдения и бесед. При определении уровня мотивации учитывались интерес к занятиям спортом, желание участвовать в футбольных турнирах, регулярность включения в спортивную деятельность, эмоциональное отношение к соревнованиям, готовность к командному взаимодействию и проявлению инициативы. На основе совокупности этих признаков были выделены высокий, средний и низкий уровни мотивации.

Обработка результатов осуществлялась с использованием методов описательной статистики и сравнительного анализа процентного распределения показателей на констатирующем и контрольном этапах исследования.

Результаты исследования

На начальном этапе исследования в обеих группах преобладали подростки со средним и низким уровнями мотивации к занятиям спортом. В экспериментальной группе высокий уровень мотивации был выявлен у 14,3 % участников, средний — у 35,7 %, низкий — у 50,0 %. В контрольной группе эти показатели составили соответственно 14,3 %, 42,9 % и 42,9 %. Такие данные указывали на необходимость поиска более привлекательных и действенных форм вовлечения подростков в спортивную деятельность.

После завершения педагогического эксперимента в экспериментальной группе были зафиксированы более выраженные положительные изменения по сравнению с контрольной. **Динамика уровней мотивации подростков в экспериментальной и контрольной группах представлена в табл. 1.**

В экспериментальной группе доля подростков с высоким уровнем мотивации увеличилась до 42,9 %, а с низким уровнем снизилась до 14,2 %. В контрольной группе изменения также имели положительный характер, однако были менее выраженными: высокий уровень мотивации составил 21,4 %, низкий — 28,6 %. Эти результаты показывают, что участие в дворовых футбольных турнирах оказало более заметное влияние на мотивационную сферу подростков, чем обычные формы школьной физкультурной деятельности.

Таблица 1

Динамика уровня мотивации подростков к занятиям спортом, %

Уровень мотивации	Экспериментальная группа (до эксперимента)	Экспериментальная группа (после эксперимента)	Контрольная группа (до эксперимента)	Контрольная группа (после эксперимента)
Высокий	14,3	42,9	14,3	21,4
Средний	35,7	42,9	42,9	50,0
Низкий	50,0	14,2	42,9	28,6

Наряду с количественными изменениями были выявлены и качественные сдвиги. По данным наблюдения и бесед, подростки экспериментальной группы стали активнее включаться в командное взаимодействие, охотнее участвовали в обсуждении игр, чаще проявляли инициативу и выражали готовность к повторному участию в соревнованиях.

Для части подростков участие в турнирах стало первым положительным опытом включения в регулярную спортивную деятельность. Это позволяет говорить не только о количественном изменении распределения уровней мотивации, но и о более глубокой положительной динамике отношения подростков к спортивной деятельности в целом.

Обсуждение

Полученные результаты позволяют говорить о положительном влиянии дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом. Это можно объяснить тем, что такая форма работы сочетает несколько значимых для подросткового возраста факторов: доступность, соревновательный интерес, эмоциональную вовлечённость, возможность проявить себя и почувствовать свою значимость в коллективе [7–10].

В отличие от более формализованных форм физкультурной работы, дворовой турнир воспринимается подростками как более близкая и понятная деятельность. Здесь подросток не просто выполняет задание, а становится участником живого игрового взаимодействия, в котором важны личный вклад, инициатива, поддержка товарищей и общий результат команды. Именно это делает дворовые футбольные турниры особенно перспективными как средство повышения интереса к занятиям спортом.

Особенно важно, что турнирная форма работы позволяет включать в спортивную деятельность не только уже активных подростков, но и тех школьников, чья мотивация на начальном этапе была недостаточно выраженной. Подобный эффект объясняется тем, что дворовый футбол воспринимается подростками не как абстрактная физическая нагрузка, а как содержательная, эмоционально насыщенная и социально значимая деятельность. В ней подросток получает возможность не только двигаться, но и общаться, соревноваться, проявлять характер, чувствовать себя частью команды и переживать успех в понятной для него форме.

Результаты исследования согласуются с современными научными представлениями о том, что устойчивость спортивной мотивации подростков зависит не только от внешнего контроля, но и от удовольствия от самой деятельности, чувства принадлежности к группе, опыта успеха и положительного эмоционального фона [7–10]. В данном случае турнирная форма позволила создать условия, при которых спортивная активность воспринималась подростками не как обязанность, а как значимая и интересная часть школьной и внеурочной жизни.

Вместе с тем следует учитывать, что исследование проводилось на ограниченной выборке и в условиях одной общеобразовательной школы. Кроме того, оценка мотивации строилась на педагогической диагностике по совокупности признаков, а не на применении стандартизированного психометрического инструментария. Поэтому полученные результаты целесообразно рассматривать как убедительное педагогическое подтверждение эффективности данной формы работы в конкретных условиях школьной практики. Однако даже в этих рамках выявленная положительная динамика позволяет рассматривать дворовые футбольные турниры как перспективное средство повышения интереса подростков к систематическим занятиям спортом.

Заключение

Проведённое исследование показало, что систематическая организация дворовых футбольных турниров положительно влияет на мотивацию подростков к занятиям спортом в условиях общеобразовательной школы. Наиболее заметные изменения проявились в росте доли подростков с высоким уровнем мотивации, снижении

количества участников с низким уровнем мотивации, усилении эмоциональной вовлечённости, инициативности и готовности к командному взаимодействию.

Практическая значимость исследования заключается в том, что дворовые футбольные турниры могут использоваться как доступная и педагогически оправданная форма работы с подростками в общеобразовательной школе, во внеурочной деятельности и в системе массового спорта. Такая форма спортивной активности соответствует современным задачам развития массового спорта, поддержки двигательной активности детей, усиления работы в махаллях и создания условий для содержательного досуга школьников [1–6].

Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением выборки, уточнением диагностических критериев мотивации, а также с изучением возможностей применения аналогичной модели в других командных видах спорта.

Список литературы

1. О мерах по поднятию на совершенно новый этап развития футбола в Узбекистане: Указ Президента Республики Узбекистан от 4 дек. 2019 г. № УП-5887.
2. О мерах по поднятию на новый этап привлечения молодежи к массовому спорту в махаллях: Постановление Президента Республики Узбекистан от 11 апр. 2022 г. № ПП-201.
3. О мерах по развитию и расширению сети футбольной инфраструктуры в махаллях: Постановление Президента Республики Узбекистан от 20 марта 2024 г. № ПП-136.
4. О мерах по расширению сети футбольных образовательных учреждений и развитию футбольной инфраструктуры, соответствующей международным стандартам: Постановление Президента Республики Узбекистан от 3 нояб. 2023 г. № ПП-355.
5. World Health Organization. WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour. Geneva: World Health Organization, 2020.
6. Physical activity: fact sheet // World Health Organization. 2024.
7. Hopkins C. S. et al. A systematic review of factors associated with sport participation among adolescents. 2022.
8. Liu T. et al. Associations of sport participation with subjective well-being among children and adolescents. 2023.
9. Sullivan N. et al. Sport-based adolescent mental health interventions: a systematic review. 2025.
10. Visek A. J. et al. The fun integration theory: toward sustaining children and adolescents sport participation. 2015.

**NUTQ BUZILISHLARI ETIOLOGIYASI HAQIDA TUSHUNCHA VA ULARNI
BOLANING UMUMIY VA XUSUSIY KOMPONENTLARI RIVOJLANISHIDAGI
O’RNI**

Ro’ziyeva Nozimaxon Oybek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika: logopediya yo’nalishi 3-kurs talabasi
E-mail: nozimaroziyeva05@gmail.com
Tel: +998 88 048 04 09

Annotatsiya: Barcha nutq buzilishlarining kelib chiqish sababi (etiologiyasi) ni o’rganish, har bitta nutq kamchiligidan o’ziga xos etiologiyasi haqida va bu sabablarning oqibatlarini qanday kechishi borasida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Etiologiya, prenatal, natal, postnatal, asfiksiya, kauzalik, determinizm, etiologik muammolari.

**ПОНИМАНИЕ ЭТИОЛОГИИ НАРУШЕНИЙ РЕЧИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ
ОБЩИХ И СПЕЦИФИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ РЕБЕНКА**
Розиева Нозимахон Ойбек кизи

Андижанский государственный педагогический институт
Специализация: 3 курс логопедии
E-mail: nozimaroziyeva05@gmail.com
Тел.: +998 88 048 04 09

Аннотация: В статье рассматриваются причины (этиология) всех речевых расстройств, специфическая этиология каждого речевого дефекта и последствия этих причин.

Ключевые слова: этиология, пренатальный, натальный, постнатальный, асфиксия, причинно-следственная связь, детерминизм, этиологические проблемы.

**UNDERSTANDING THE ETIOLOGY OF SPEECH DISORDERS AND THEIR
ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S GENERAL AND SPECIFIC
COMPONENTS**

Ro'ziyeva Nozimakhon Oybek qizi
Andijan State Pedagogical Institute
Special pedagogy: 3rd year student of speech therapy
E-mail: nozimaroziyeva05@gmail.com
Tel: +998 88 048 04 09

Abstract: The study of the cause (etiology) of all speech disorders, the specific etiology of each speech defect, and the consequences of these causes are discussed.

Keywords: Etiology, prenatal, natal, postnatal, asphyxia, causality, determinism, etiological problems.

Kirish. XXI asr, ayni zamonaviy, gullab yashnagan asr. Bu davrda har sohada yangiliklar, innovatsiyalar va bir qancha kashfiyotlar yaratilib kelmoqda. . Shu bilan birgalikda turli tumman kasalliklar ham o’zini ko’rsatmay qo’ymayapti Hozirgi kunda jamiyatimizda bir necha yillardan beri tuzalmas kasalliklarga ham yeshim topilmoqda, lekin atmosfera havosi va turli zararli omillar natijasida yana yangidan yangi kasalliklar paydo bo’lmoqda. Ayni shundan kasalliklar ham logopediya sohasida aniqlanmoqda. Buni bir so’z bilan “Nutq kamchiliklari” deya ta’riflashimiz mumkin. Har qanday kasallikni o’ziga xos kelib chiqish sababi bo’ladi. Aynan shunday nutq kamchililarini ham o’ziga hos kelib chiqish etiologiyasi mavjud.

Asosiy qism. “Etiologiya” termini grekcha so’zdan olingan bo’lib, (etio – sabab, logos – fan, o’rganish) sabablarni o’rganuvchi fan ma’nosini bildiradi [1]. Biz etiologiya tushunchasini har sohada qo’llashimiz mumkin. Ya’ni biron ishni yani oqibatni yuzaga kelishi uchun albatta uni sababi bo’lishi lozim. Huddi shunday biron bir nutq nuqsonini ham paydo bo’lishi albatta biron bir sabab natijasida yuzaga keladi.

Yirik patafiziolog I.V.Davidovskiyning tadqiqotlari bu muammoni hal qilishga katta hissa qo’shdi. Uning yozishicha: “ Har qanday asl mazmun sabablardan boshlanib keladi, ya’ni kauzzalik va determenizm tushunchalaridan boshlanadi. Bu ikki bir biriga bog’liq, biroq har hil tushunchalar ikki tomonlama talqin etiladi. Birinchi tomondan sababiyat haqida, ya’ni sabab-oqibat munosabatlari sifatida sharhlansa (aslida “etiologiya” tushunchasining mazmuni shunday bo’lishi kerak), ikkinchi tomondan hodisalar mohiyatini bilish haqida, ya’ni uning asosida yotgan qonuniyatlarni bilish sifatida sharhlanadi”[1].

Haqiqatdan ham yuqoridagi olimning fikrlarini maqullasa bo’ladi albatta. Bir so’z bilan kauzzalik ya’ni hodisalar o’rtasida sabab – oqibat borligini bildiruvchi termin ham malum bir kasallikni oqibat, uning qanday qilib kelib shiqqanligini sabab deya qarashga majbur qiladi. Unga hamohang bo’lgan determenizm ya’ni barcha voqea va hodisalar qonuniyatlarga ko’ra yuz beradi. Bu ikkala tushuncha ham har bir kasallikning kelib chiqish tarixi, sababi bor deya ko’rsatadi.

Hamma nutq buzilishlari kelib chiqishiga ko’ra ikki guruhga bo’linadi:

1. Organik harakterdagi nutq buzilishlari.
2. Funksional harakterdagi nutq buzilishlari.

Organik nutq buzilishlari o’z navbatida ma’lum joyning zararlanishiga ko’ra:

1. Markaziy
2. Periferik .

Funksional buzilishlar – bunda nutq jarayonida ishtirok etadigon a’zolar tuzilishida hech qanday o’zgarishlar bo’lmaydi [2]. Funksional nutq buzilishini bir so’z bilan noto’g’ri nutqiy malaka deb qarashimiz ham mumkin. Chunki bunda bolada nutq apparatining anatomik tuzilishida jiddiy nuqson kuzatilmasada, tovushlarni to’g’ri talaffuz qilish, ularni farqlash va nutqda qo’llash jarayonida kamchiliklar namoyon bo’ladi. Bunday holat ko’pincha noto’g’ri nutqiy muhit, taqlid, pedagogik qarovsizlik yoki artikulyatsion mashqlarning yetarli rivojlanmaganligi natijasida yuzaga keladi. Shu sababli funksional nutq buzilishlarini barvaqt aniqlash hamda logopedik korreksion ishlarni izchil tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarda nutq buzilishlarini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi [2]. Ekzogen – organik omillar deganda bola markaziy nerv sistemasiga va bola organizmiga yaxlit ta’sir

etuvchi turli hil zararli ta’sirlarni tushunamiz. Bu omillarning ta’sir etish vaqtiga qarab quyidagilarga bo’linadi:

1. Homiladorlik, ya’ni (prenatal) bolaning ona qornidaligi vaqtidagi ta’sirlar.
2. Tug’ruq vaqtidagi jarohatlar (natal).
3. Turli xil zararli omillarning tug’ruqdan keyingi davrda ta’siri (postnatal) [1].

Yuqoridagi sabalarni keng qamrovlicha ko’rib chiqamiz. Prenatal ya’ni bolaning ona qornidaligi vaqti, bunda asosan homiladorlik paytida onaning qattiq stress va depressiyaga uchraganligi, homilaning turli zararli omillar bilan: alkogol, tamaki, kuchli antibiotiklar tasirida zararlanganligi, homila rivojlanishi uchun zarur bo’lgan oqsil va vitaminlarning yetishmasligi nutq nuqsonini keltirib chiqaruvchi prenatal sabab hisoblanadi. Ikkinchi asosiy sabablardan biri natal yani tug’ruq paytidagi travmalar. Bunda asosan bolaning vakum eksrakti, ombur bilan olinishi, onaning chanoq suyagi torligi sababli bola boshining tug’ruq yo’lidan siqilib o’tishi va uzoq qolib ketishi bularning barcha barchasi nutq nuqsonlarini keltirib chiqaruvchi ikkinchi asosiy sabab natal davr hisoblanadi. Bundan tashqari natal davr uchun xos bo’lgan yana bir xususiyat bu – asfiksiyadir. Asfiksiya bu organizmda kislorod yetishmasligidir. Ya’ni bola tug’ruq yo’lida ko’p qolib ketishi natijasida nafas olishning kamayishi sababli kislorod yetishmaslik holati kuzatiladi. Uchinchi sabab esa postnatal sabab hisoblanadi. Bu asosan bola tug’ilganidan keyingi sabablar hisoblanadi. Ya’ni bola tug’ilganidan so’ng olgan jarohatlari va turli psixik ta’sirlar natijasida nutq nuqsonini keltirib chiqarishi mumkin.

Nutq buzilishlari etiologiyasida nasliy omillar ham ma’lum ahamiyatga ega. Ko’pincha ular, hatto ahamiyatsiz omillar ta’siri ostida nutq patologiyalarini yuzaga keltiruvchi “moyillik” vazifasini bajaradilar.

Nutq buzilishlarini kelib chiqishida nasliy omillar, odatda, ekzogen- organik va ijtimoiy omillar bilan birgalikda keladi. Shuningdek, ular ayrim nutq buzilishlarining keltirib chiqarishda boshlovchi omil bo’lib xizmat qiladilar. Bularga xromosoma sindromi va nerv tizimini nasliy degenerativ kasalliklarida kuzatiluvchi nutq buzilishlari nomi bilan alohida guruhni tashkil qiladi. Ularning xususiyati kasallikning o’zidan kelib chiqadi [1].

Haqiqatdan ham nutq nuqsonlari nafaqat orttirilgan va homiladorlik paytida paydo bo’lgan balki nasladan naslga o’tuvchi ham bo’lishi mumkin. Bu albatta nasliy omil bo’lib xizmat qiladi va avlodlarda dominant va retsessiv ko’rinishda namoyon bo’lishi mumkin.

Xromosoma sindromi (yoki xromosoma kasalligi) tug’ma hisoblanadi va odatda, progridient oqimga ega bo’lmaydi. Deyarli barcha xromosoma sindromlarida bolaning jismoniy, nerv-psixik rivojlanishida orqada qolish kuzatiladi, shuningdek, u yoki bu darajada nutq rivojlanishi ham buziladi.

Xromsoma sindromi ikki guruhga bo’linadi:

Birinchi guruh – autosoma strukturasi yoki sonining o’zgarishi bilan bog’liq sindromlar

Ikkinchi guruh – jinsiy xromosomalarning o’zgarishi bilan bog’liq sindromlar [1].

Shunday ekan barcha nutq nuqsonlarining kelib chiqishi turlicha bo’lishi mumkin. Shu bilan birgalikda etiologiyalarni o’rganish davomida bir qancha muammolarni ham uchratishimiz mumkin.

Nutq buzilishlari etiologiyasining muhim muammolari quyidagilardir:

1. Miya jarohatlanishi vaqti, xarakteri va o’chog’ini hisobga olgan holda po’stloq genezi (alaliya, afaziya) sistemali nutq buzilishlari sababini o’rganish.
2. Turli xil ko’rinishdagi nutq buzilishlarining kelib chiqishida nasliy omillar rolini aniqlash.

3. Duduqlanishning turli xil shakllarini keltirib chiqarishga moyil sharoitlar va sabablarni batafsil o’rganish.

4. Nutq buzilishlarining tarqalganligi va uning sabablari haqida statistik ma’lumotlarni o’rganish [1].

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun yangidan yangi korreksiya ishlarini amalga oshirish va kasalliklarning sababini chuqurroq o’rganish bunday muammolarni sonini kamaytirishga yordam beradi.

Boladagi nutq buzilishlari nafaqat talaffuz jarayoniga, balki uning psixik rivojlanishi, tafakkuri, xotirasi va ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi[3]. Haqiqatdan ham nutqda kuzatiluvchi buzilishlar faqatgina nutqni emas balki nutq hosil bo’lgunga qadar va undan keyin amalga oshadigon jarayonlarga ham o’z ta’sir kuchini ko’rsatadi. Ya’ni bola nutqida kamchiligi bo’lsa u omma oldida gaprishga uyaladi, natijada uning psixikasida salbiy og’ishlar yuzaga keladi. Bundan tashqari uning ijtimoiylashuv jarayonida ham ortda qolishiga sabab bo’ladi. Natijada bolaning tashqi muhitga integratsiyasi yo’qolib boradi, shu bilan birgalikda bilish jarayonlarida ham turli buzilishlar kuzatiladi.

Tafakkurning o’ziga xos xususiyatlari uni til bilan bevosita bog’liqligidir. Tafakkur nutqda namoyon bo’ladi. Tafakkur inson hayoti tajribasida sezgi, idrok va tasavvurlar asosida yuzaga keladi va rivojlanadi. Tafakkur tufayli sezgi va idrok asosida olamni aks ettirish yanada aniq va to’g’ri bo’ladi. Tafakkur borliqni umumlashgan holda aks etishidir. Qachonki muammoli vaziyat paydo bulganda tafakkur ishga tushadi[4]. Aynan shuning uchun ham nutq komponentlari tafakkur jarayoni bilan o’zaro bog’liqdir. Shu sababdan bolaning nutqi rivojlanuvchi muhitning qay darajada talabga javob berishini, uning bolaga qanchalik ijobiy ta’sir etish doiralarini bilish ayniqsa muhimdir. Chunki aynan nutq jarayonida tafakkur ham birdek rivojlanib boradi, agarda nutqda qandaydir buzilish kuzatilsa bu albatta tafakkurga ham o’z ta’siri ko’rsatmay qolmaydi.

Xulosa. Xulosa o’rnida shuni aytishimiz joizki har bir kasallikning ortida o’ziga xos etiologik xususiyatlari o’rin olgan bo’ladi. Huddi shunday nutq nuqsonining ham o’ziga xos kelib chiqish sabablari mavjuddir. Bunday sabablar oqibatida nafaqat bir organ, balki u bilan bog’liq bo’lgan bir necha organlar ham zararlanadi. Misol tariqasida nutq ya’ni insonning faol muloqot organi. Bu organda yuzaga keluvchi buzilishlar faqatgina nutq rivojlanishini izdan chiqaribgina qolmay, unga javob beruvchi va u bilan hamkorlikda ishlovchi o’zaro bir biri bilan bog’langan oranlarni ham ishini normadan chetga chiqarishi mumkin. Shu bois endi o’sib kelayotgan har bir yosh avlodni yashayotgan ijtimoiy muhitini nazorat qilish har qachongidan ham muhimroqdir. Chunki yosh bolalarga noto’g’ri oilaviy muhit, noto’g’ri tanlangan do’stlar davrasi, o’quv jarayonida o’qituvchi tomonidan talab qilinadigon haddan tashqari og’ir yuklamalar va qattiqo’llik bolaning nutq rivojlanishidagi buzilishlarni keltirib chiqarish bilan bir qatorda, uning psixik jarayonlarini, bilish jarayonlari ishini buzishi ham mumkin. Shu sababli rivojlanayotgan bolaning tashqi muhitdan kelayotdan turli xil ta’sirlardan himoya qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Y.Ayupova, Logopediya o’quv darsligi, O’zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati Nashriyoti Toshkent 2007.
2. T.B.Filicheva, L.C.Volkova, G.V.Chirkina, L.Mo’minova, M.Ayupova, Logopediya o’quv qo’llanma, Toshkent – o’qituvchi – 1993.
3. A.P. Лурия Основы нейропсихологии. — Москва: Академия, 2003.
4. S.Hasanov D.Abdumadjidova N.Ataeva “Shaxsning bilish jarayonlari” Toshkent – 2016

ERISTIK DISKURSDA KOMMUNIKATIV NIYATNING O’RNI VA ROLI

Karimova Madina Saydulla qizi
Andijon davlat chet tillari instituti doktoranti

karimovamadina398@gmail.com

Tel: +998 979927687

Annotatsiya. Mazkur maqolada eristik diskursning asosiy pragmatik mezoni sifatida kommunikativ niyat va uning strategik tabiati tahlil qilinadi. Tadqiqotda eristik muloqotni boshqa bahs-munozara shakllaridan farqlovchi muhim omil sifatida g’alabaga yo’naltirilgan niyatning o’rni yoritiladi. Nutqiy aktlar nazariyasi, intensionallik konsepsiyasi, relevantlik nazariyasi hamda strategik kommunikatsiya tamoyillari asosida eristik niyatning lingvopragmatik mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, eristik diskursda ochiq va yashirin kommunikativ maqsadlarning o’zaro munosabati, manipulyativ ta’sir mexanizmlari hamda kommunikativ ustunlikka erishish strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari eristik diskursni uning tashqi shakliy belgilariga emas, balki kommunikativ maqsad va niyatlar tizimiga tayangan holda tavsiflash zarurligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: eristik diskurs, kommunikativ niyat, intensionallik, strategik kommunikatsiya, nutqiy akt, manipulyatsiya, kommunikativ ustunlik, g’alaba strategiyasi.

Аннотация. В данной статье коммуникативное намерение и его стратегическая природа рассматриваются как основной прагматический критерий эристического дискурса. Особое внимание уделяется роли намерения, ориентированного на достижение победы, как важнейшему фактору, отличающему эристическую коммуникацию от других форм спора и дискуссии. На основе теории речевых актов, концепции интенциональности, теории релевантности и принципов стратегической коммуникации раскрывается лингвопрагматическая сущность эристического намерения. Кроме того, анализируются взаимоотношения между явными и скрытыми коммуникативными целями, механизмы манипулятивного воздействия и стратегии достижения коммуникативного превосходства в эристическом дискурсе. Результаты исследования показывают, что эристический дискурс следует характеризовать не по его внешним формальным признакам, а на основе системы коммуникативных целей и намерений.

Ключевые слова: эристический дискурс, коммуникативное намерение, интенциональность, стратегическая коммуникация, речевой акт, манипуляция, коммуникативное превосходство, стратегия победы.

Annotation. This article examines communicative intention and its strategic nature as the primary pragmatic criterion of eristic discourse. The study highlights the role of victory-oriented intention as a key factor distinguishing eristic communication from other forms of debate and discussion. Drawing on Speech Act Theory, the concept of intentionality, Relevance Theory, and the principles of strategic communication, the linguopragmatic essence of eristic intention is explored. The article also analyzes the relationship between explicit and implicit communicative goals, mechanisms of manipulative influence, and strategies for achieving communicative dominance in eristic discourse. The findings demonstrate that eristic discourse should be characterized not by its external formal features but by the system of communicative goals and intentions underlying the interaction.

Keywords: eristic discourse, communicative intention, intentionality, strategic communication, speech act, manipulation, communicative dominance, victory strategy.

Kirish. Eristik diskursni faqat uning tashqi ko’rinishlari – qo’pol leksika, baland ohang yoki hujumkor nutqiy vositalar orqali belgilash yetarli emas, chunki bu belgilar boshqa kommunikativ vaziyatlarda ham uchrashi mumkin. Shu bilan birga, eristik yo’nalish ayrim hollarda ochiq agressiyasiz, hatto muloyim va xushmuomala nutq shaklida ham namoyon bo’ladi. Demak, eristiklikni aniqlashda hal qiluvchi omil nutqning tashqi shakli emas, balki uning ortida turgan kommunikativ niyatdir. Agar muloqotning asosiy maqsadi haqiqatni birgalikda izlash yoki muammoni hal etish emas, balki raqib ustidan ustunlikka erishish, uni mag’lub etish yoki pozitsiyasini zaiflashtirish bo’lsa, u eristik xususiyat kasb etadi. Shu sababli yondashuv eristik diskursni tashqi jihatdan unga yaqin bo’lgan jonli bahs, keskin munozara yoki emotsional suhbat kabi kommunikativ hodisalardan aniq va ishonchli tarzda farqlashda samaralidir. O. Issers ta’biri bilan aytganda ham har qanday nutqiy strategiya – bu so’zlovchining muayyan kommunikativ maqsadiga erishish uchun tanlagan harakatlar majmuidir; strategiyani tushunish esa avvalo uning ortidagi motivlarni anglashni talab qiladi. [1,62]

Nutqiy aktlar nazariyasi eristik niyatning mohiyatini tushunishda alohida ahamiyat kasb etadi. J. Ostin nutqni lokutiv, illokutiv va perlokutiv qatlamlarga ajratib, nutqning mazmuni emas, balki u orqali bajarilayotgan harakat markaziy o’rin tutishini asoslab bergan edi. Uning talqinida illokutiv kuch so’zlovchining kommunikativ maqsadi bilan belgilanadi. [2,94] Shunga ko’ra, nutq tasodifiy hodisa emas, balki maqsadga yo’naltirilgan intensional faoliyat shakli hisoblanadi.

Asosiy qism. Intensionallik nazariyasi esa nutqiy niyatning falsafiy asoslarini ochib beradi. Inson ongining barcha holatlari – ishonch, istak, maqsad va niyatlar muayyan obyekt yoki vaziyatga qaratilgan bo’ladi. Nutqiy niyat ana shu umumiy intensionallikning lisoniy aksidir. [3,1] Eristik diskursda ushbu jarayon yanada murakkab tus oladi. Bunda so’zlovchi asl maqsadini ochiq ifodalash o’rniga uni boshqa kommunikativ niyat ortiga yashiradi. Masalan, ustunlikka erishish yoki raqibni zaiflashtirish istagi yordam ko’rsatish, maslahat berish yoki hamkorlikka chaqirish ko’rinishida taqdim etilishi mumkin. Ichki maqsad bilan uning tashqi ifodasi o’rtasida yuzaga keladigan ushbu tafovut kezi kelganda manipulyativ ta’sirning psixologik va falsafiy asosini tashkil etadi.

Eristik diskursni tahlil qilishda relevantlik nazariyasining imkoniyatlari ham salmoqlidir. D. Sperber va D. Uilson kommunikatsiyada ikki turdagi niyatni farqlaydilar: axborot niyati va kommunikativ niyat. Birinchisi muayyan axborotni tinglovchiga yetkazishga qaratilgan bo’lsa, ikkinchisi shu axborotni yetkazish maqsadining mavjudligini namoyon etishga xizmat qiladi. [4,46] Eristik muloqotda esa ko’pincha haqiqiy kommunikativ niyat yashirin qoladi. Tinglovchi nutqning yuzaki maqsadini qabul qiladi, biroq uning ortida yotgan strategik maqsadni darhol anglamasligi mumkin.

Y. Habermas inson faoliyatining kommunikativ va strategik shakllarini farqlaydi. Kommunikativ dinamizmo’zaro tushunish va kelishuvga erishishga xizmat qilsa, strategik dinamizm suhbatdoshning xatti-harakatlari va qarorlariga ta’sir o’tkazish orqali maqsadga erishishni ko’zlaydi. [5,285]

J. Ostin tilning konstativ emas, balki performativ tabiatini ochib berdi: gapirish – bu nafaqat biror narsa haqida xabar berish, balki ayni paytda biror harakatni – va’da berish, buyurish, ayblash, tahdid qilish bajarishdir. [2,120] J. Serl nutqiy aktning muvaffaqiyatli

bo'lishi uchun zarur shartlarni belgiladi va har bir nutqiy aktning negizida so'zlovchining muayyan niyati (illokutiv maqsad) yotishini asoslab berdi. [3.29]

Shuni alohida ta'kidlash joizki, niyat – eristik diskursni boshqa, tashqi ko'rinishi o'xshash bo'lgan diskurs turlaridan ajratuvchi asosiy mezonlardan biridir. Masalan, yuqoridagi boblarda ta'kidlab o'tganimizdek, ilmiy bahs (munozara) ham, eristik tortishuv (jadal) ham tashqi jihatdan o'xshash – ikkalasida ham qarama-qarshi fikrlar to'qnashadi; ularning niyati tubdan farq qiladi: ilmiy bahsning niyati – haqiqatni birgalikda izlash; eristik tortishuvning niyati – raqibni mag'lub etish.

Kommunikativ niyatning muhim xususiyatlaridan biri uning ko'p sathli va murakkab tuzilishga egaligidir. Real muloqot jarayonida so'zlovchi odatda yagona maqsad bilan cheklanmaydi; aksincha, uning nutqida o'zaro bog'liq bir necha niyatlar bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishi mumkin. Bunda ochiq ifodalangan kommunikativ maqsad ko'pincha chuqurroq va yashirin strategik maqsadni niqoblash vazifasini bajaradi. Masalan, maslahat berish, yordam ko'rsatish yoki hamkorlikka undash kabi oshkora maqsadlar ortida suhbatdoshni chalg'itish, uning pozitsiyasini zaiflashtirish yoki kommunikativ ustunlikka erishish istagi yashirinishi mumkin.

Mana shu ko'p bosqichli tuzilma eristik diskursni murakkab pragmatik hodisaga aylantiradi. Tinglovchi, odatda, nutqning yuzaki maqsadini oson anglaydi, biroq uning ortida turgan asl niyatni aniqlash uchun qo'shimcha interpretativ faoliyat talab etiladi; bunda kontekst, nutqiy vaziyat, intonatsiya, leksik tanlov, implikaturalar hamda ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari muhim ko'rsatkich vazifasini bajaradi.

Shuni ham qayd etish lozimki, eristik niyatning ildizi inson tabiatining chuqur ijtimoiy-psixologik qatlamlariga borib taqaladi. Inson – ijtimoiy mavjudot bo'lib, u doimo o'z mavqeyini, obro'sini va ta'sirini saqlash va oshirishga intiladi. Muloqotda bu intilish ba'zan raqobat va ustunlik kurashiga aylanadi: inson o'z fikrining, o'z shaxsining ustunligini isbotlashni istaydi. Eristik niyat – shu tabiiy ustunlik intilishining nutqiy ifodasidir. Sog'lom muloqot bu intilishni jilovlaydi va uni hamkorlik, hurmat doirasida saqlaydi; eristik muloqot esa, aksincha, bu intilishni jilovsiz qo'yib yuboradi va uni g'alaba istagiga aylantiradi. Shu sababli eristik niyat barcha madaniyat va tillarda uchraydi: u inson tabiatining umumiy xususiyatiga – ustunlik va e'tirof izlashga asoslanadi.

Eristik diskursda g'alaba tushunchasi o'ziga xos mazmunga ega bo'lib, uni odatiy musobaqa yoki o'yinlardagi g'alaba bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Bu yerda asosiy maqsad haqiqatni aniqlash yoki eng asosli pozitsiyani himoya qilish emas, balki raqib ustidan ustunlikka erishishdir. Bu ustunlik mantiqiy dalillar orqali qo'lga kiritilishi mumkin, biroq eristik muloqotda bunga har doim ham rioya qilinmaydi. Zarur hollarda kamsitish, shaxsga hujum qilish, mavzudan chalg'itish, manipulyativ usullarni qo'llash yoki auditoriya hissiyotlariga ta'sir etish kabi strategiyalar ham ishga solinadi. Masalan:

“You don't even know if her first name is Jane or Jean, ya goddam moron!” ... “You never want to discuss anything. That's the way you can always tell a moron.” (J. D. Salinger, “The Catcher in the Rye” – Holden va Stradlater to'qnashuvi).

Holdenning motivi – yuzaki xushmuomalalik ostiga berkitilgan barqaror nafrat ustiga qurilgan. Stradlater bilan janjalda u kommunikativ niyatini ataylab oshkor qiladi: raqibni so'z bilan tahqirlab, urishga undaydi. Ma'g'lubiyatning oldindan kafolatlanmaganligi ham ko'rinadi – Holden hujum qiladi-yu, ammo natija teskari – jismoniy ma'g'lubiyat. Niyat va perlokutiv natija o'rtasidagi tafovutga ishora.

Xulosa. Eristik kommunikatsiyada muhim bo’lgan jihat raqibning obyektiv ma’noda mag’lub etilishi emas, balki uning mag’lub bo’lib ko’rinishidir. Suhbatdoshning javobsiz qolishi, ikkilanishi, o’z pozitsiyasini yetarlicha himoya qila olmasligi yoki auditoriya oldida noqulay vaziyatga tushishi ko’pincha g’alaba belgisi sifatida talqin qilinadi. Demakki, eristik muvaffaqiyatning mezoni mantiqiy asoslanganlikdan ko’ra ko’proq kommunikativ taassurot va psixologik ta’sir bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Issers O.C. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – 5-е изд. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – С. 62–98.
2. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – P. 94–120.
3. Searle J.R. Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 1–29.
4. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. – 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1995. – P. 46–64.
5. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – P. 285–295

O‘ZBEK FANTASTIK ADABIYOTI TARIXI VA AN‘ANALARI

*Mohira Tursunova Ilxomjanovna PhD.,
Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti.*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola o‘zbek fantastik adabiyotining tarixi, an‘analari va rivojlanish yo‘llarini keng qamrovli tarzda tadqiq etadi. Maqolada o‘zbek adabiyotida fantastika yo‘nalishining paydo bo‘lish sabablari va ilk ko‘rinishlari qadimgi mifologik va xalq og‘zaki ijodidan tortib XX asrning professional fantastikasigacha bo‘lgan davr tahlil qilinadi. O‘zbek fantastikasining Sharq an‘analari, Sovet davri mafkurasi va zamonaviy global tendentsiyalar kesishmasida shakllanishi ko‘rsatiladi. Abdulla Qahhor, Mirkarim Osim, Tohir Malik, O‘tkir Hoshimov va boshqa mualliflarning asarlari tahlil qilinib, janrning o‘ziga xos belgilari va an‘analari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: fantastika, ilmiy fantastika, o‘zbek adabiyoti, janr, Sharq adabiyoti, Sovet davri adabiyoti, zamonaviy o‘zbek nasri, mifologiya, utopiya, distopiya.

Аннотация. Данная научная статья всесторонне исследует историю, традиции и пути развития узбекской фантастической литературы. В статье анализируются причины возникновения и первые проявления фантастического направления в узбекской литературе, начиная с древней мифологии и устного народного творчества и заканчивая профессиональной фантастикой XX века. Показано, что узбекская фантастика формировалась на пересечении восточных литературных традиций, советской идеологии и современных глобальных тенденций. На основе анализа произведений Абдуллы Каххара, Миркарима Осима, Тохира Малика, Уткира Хошимова и других авторов выявляются и рассматриваются специфические особенности и традиции данного жанра.

Ключевые слова: фантастика, научная фантастика, узбекская литература, жанр, восточная литература, литература советского периода, современная узбекская проза, мифология, утопия, антиутопия.

Abstract. This scholarly article comprehensively examines the history, traditions, and developmental pathways of Uzbek fantasy literature. The study analyzes the origins and early manifestations of fantasy in Uzbek literature, tracing its evolution from ancient mythology and folklore to the emergence of professional fantasy writing in the twentieth century. The article demonstrates how Uzbek fantasy developed at the intersection of Eastern literary traditions, Soviet ideological influences, and contemporary global trends. Through an analysis of the works of Abdulla Qahhor, Mirkarim Osim, Tohir Malik, O‘tkir Hoshimov, and other authors, the distinctive characteristics and traditions of the genre are identified and explored.

Keywords: fantasy, science fiction, Uzbek literature, genre, Eastern literature, Soviet-era literature, contemporary Uzbek prose, mythology, utopia, dystopia.

Kirish

Fantastika insoniyatning sarhadsiz tasavvur quvvatini aks ettiruvchi adabiy janr bo‘lib, u faqat G‘arb madaniyatining mahsuli emas. O‘zbek adabiyotida fantastik unsurlar juda qadimdan mavjud bo‘lib, ular xalq ertaklari, epik dostonlar va Sharq mumtoz adabiyotining bag‘rida yashab kelgan. Biroq mustaqil adabiy yo‘nalish sifatida o‘zbek fantastikasi XX asrda, ayniqsa Sovet davri va undan keyingi davrda to‘liq shakllanib rivojlandi.

O‘zbek fantastikasini o‘rganish bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, bu janr o‘zbek xalqining kelajak haqidagi tafakkurini, ilmiy va texnologik taraqqiyotga munosabatini aks ettiradi. Ikkinchidan, fantastika orqali jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma’naviy muammolari ramziy tarzda ifodalanadi. Uchinchidan, fantastika o‘zbek adabiyotini jahon adabiy jarayoniga bog‘laydigan ko‘priklardan biridir.

Ushbu maqolada o‘zbek fantastik adabiyotining besh asosiy bosqichi ajratib ko‘rsatiladi: qadimgi va o‘rta asr davrining mifologik-fantastik merosi; XIX asr oxiri – XX asr boshidagi Jadid adabiyotida fantastik unsurlar; Sovet davrida (1920 – 1980) ilmiy fantastikaning shakllanishi; mustaqillik davri (1991 – 2010) fantastikasi; zamonaviy o‘zbek fantastikasi (2010 yildan bugunga qadar).

O‘zbek fantastikasining ildizlari milloddan avvalgi davrga borib taqaladi. Avesto zardushtiylikning muqaddas kitobi kosmogoniya, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash, g‘ayritabiiy mavjudotlar haqidagi tasvirlar bilan to‘la. Bu asar o‘zbek fantastik adabiyotining eng qadimgi manbayi hisoblanadi. Avesto‘da tilga olingan deva, pari, div va simurg kabi obrazlar keyinchalik xalq ertaklari va mumtoz adabiyotga o‘tib, o‘zbek fantastikasining asosiy arxetiplarini shakllantirdi.

O‘zbek xalq ertaklari “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” turmush sikli, “Zumrad va Qimmat”, “Uch og‘a-ini” kabi asarlar fantastik elementlarga boy. Bu ertaklarda uchuvchi gilamlar, ko‘rinmas qilinib qo‘yuvchi mo‘jizaviy buyumlar, odam qiyofasiga kiradigan jinlar va ajdaholar bilan kurashuvchi qahramonlar tasvirlanadi. Xalq og‘zaki ijodining bu an‘anasi keyinchalik yozma adabiyotda ham davom etdi.

“Go‘ro‘g‘li” dostonida Ravshan o‘z otasi Go‘ro‘g‘lining buyrug‘i bilan g‘ayritabiiy tezlikda uchuvchi Gyrat otga minib, bir kechada ming chaqirim yo‘l bosadi. Bu obraz zamonaviy fantastikaning “tezkor transport” motivini eslatadi.

Akademik Botirbek Saidov o‘z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek: “O‘zbek xalq ertaklaridagi fantastik obrazlar bu sof tasavvur mahsuli emas, balki qadimgi kishilarning tabiat kuchlarini tushuntirishga va kelajakni ko‘zlashga bo‘lgan intilishining ramziy ifodasi”

O‘rta asrlar O‘rta Osiyosi buyuk faylasuf va olimlarini yetishtirib, ular fantastik g‘oyalarni ilmiy idrok bilan uyg‘unlashtirdilar. Abu Rayhon Beruniy (973 – 1048) o‘zining “Qonuni Mas’udiy” va “Hind” asarlarida kosmologik mulohazalar bayon etib, koinotning chegarasizligi va boshqa sayyoralarda hayot mavjud bo‘lishi mumkinligi haqida fikr yuritdi. Bu mulohazalar zamonaviy ilmiy fantastikaning asosiy temasini koinotni o‘zlashtirish va begona sivilizatsiyalar bilan muloqot mavzusini VIII asr oldin ko‘tara olgan edi.

Abu Ali ibn Sino (980 – 1037) nafaqat tibbiyot va falsafa sohasida, balki adabiyotda ham fantastik yo‘nalishning kashshofi bo‘ldi. Uning “Hayy ibn Yaqzon” allegoriyasida ruh o‘zining kosmik safarini bosib o‘tadi. Bu asar “kosmik sayohat” janrining o‘rta asrlar versiyasi sifatida baholash mumkin. Ibn Sino allegoriyasida tabiat sirlarini bilish uchun ruhonim qahramon turli olamlar yer, suv, havo, olov olamlarini kesib o‘tadi.

Ibn Sino o‘zining “Hayy ibn Yaqzon” asarida yozadi: “Men inson zotini cheksiz koinotning bir zarrasi sifatida ko‘raman; biroq shu zarrachaning tafakkur quvvati yulduzlardan ham yiroqroq masofalarni bosib o‘tishga qodirdir”

Alisher Navoiy (1441 – 1501) o‘zining “Lison ut-tayr” dostonida Simurg g‘ayritabiiy qush obrazini yaratib, ruhiy va jismoniy koinotni kashf etish allegoriyasini berdi. Simurg obrazi bu o‘zbek adabiyotining eng kuchli fantastik metaforalaridan biri bo‘lib, keyinchalik zamonaviy o‘zbek fantastik nasrida ham qayta jonlantirildi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida o‘zbek adabiyotida katta burilish ro‘y berdi. Jadid harakati Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar Qori va boshqalar boshchiligidagi amalga oshirilgan madaniy yangilanish o‘zbek adabiyotiga g‘arb adabiy janrlarini, jumladan ilmiy-publitsistik fantastikani ham olib kirdi.

Jadid mualliflari uchun kelajak haqidagi utopik tasvirlar ijtimoiy islohotlar uchun muhim qurol edi. Ular kelajakdagi ma’rifatli O‘rta Osiyo jamiyatini tasvirlar ekan, zamonaviy texnologiya va ta’limning ro‘lini ko‘rsatishga harakat qildilar. Bu narsa o‘zbek adabiyotida ijtimoiy-utopik fantastikaning dastlabki ko‘rinishlari hisoblanadi.

Abdulla Avloniy (1878 – 1934) o‘z maqolalarida zamonaviy texnologiya temir yo‘l, telegraf, havo kemasiga munosabatini bildirgan holda ularni o‘zbek hayotiga tatbiq etish imkoniyatlarini fantastik tarzda tasvirlagan. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asarida texnologik taraqqiyot va ma’naviy kamolotning uyg‘unligi haqida kelajakka qaratilgan mulohazalar bor.

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889 – 1929) o‘z dramatik asarlarida, ayniqsa “Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari” (1916) va “Boy ila xizmatchi” (1918) pyesalarida yangi, erkin jamiyat haqidagi utopik qarashlari bilan o‘zbek adabiyotida inqilobiy utopiya janrining asosini qo‘ydi. Uning asarlarida kelajakdagi teng huquqli jamiyat qiyofasi aniq tasvirlanib, bu kelajakka erishish yo‘llari fantastik-romantik uslubda ko‘rsatilgan.

Hamza dramaturgiyasida fantastik unsurlar bevosita emas, balki ramziy va allegorik tarzda namoyon bo‘ladi. Masalan, “Zaharli hayot” asarida qahramonlarning orzulari va tushlaridagi sahnalar realizm chegarasini kesib o‘tib, fantastik makon-zamon tasvirlariga kiradi.

Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi o‘zbek adabiyotiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatdi. Bir tomondan, mafkuraviy cheklovlar adabiy erkinlikni toraytirdi; boshqa tomondan, Sovet davlatining ilm-fan va texnologiyaga katta e’tibori ilmiy fantastikaning rivojlanishi uchun ma’lum darajada zamin hozirladi. “Koinotni o‘zlashtirish”, “komunistik kelajak” va “texnologik inqilob” kabi mavzular rasmiy mafkuraga mos kelgani uchun fantastika ma’qullanadigan janrga aylandi.

Bu davrda o‘zbek ilmiy fantastikasi asosan ikki yo‘nalishda rivojlandi: birinchisi Sovet ilmiy yutuqlarini ulug‘lovchi, kelajakdagi kommunistik utopiyaning tasvirlovchi asarlar; ikkinchisi ezop tili orqali yashirin tanqid va chuqur insoniy muammolarni ko‘taruvchi asarlar. Ikkinchi yo‘nalish ayniqsa Khrushcheyov “yumshashi” (1956 – 1964) davrida faollashdi.

Abdulla Qahhor (1907 – 1968) o‘zbek nasrining klassigi bo‘lib, u fantastika janriga ham murojaat qildi. Uning “Dahshat” (1937) va “Sincalak” kabi hikoyalarida realizm bilan fantastik unsurlar uyg‘unlashib, o‘zbek psixologik-fantastik nasrining dastlabki namunalarini berdi. Qahhorning “Dahshat” hikoyasida voqealar kundalik turmushdan birdan fantastik mayzonga sirpanib ketib, o‘quvchini hayratga soladi.

Qahhorning badiiy uslubiga xos bo‘lgan ixchamlik va ruhiy kuchlanish keyinchalik o‘zbek fantastika mualliflari uchun namuna vazifasini o‘tadi. U o‘z hikoyalarida fan va texnologiyaning inson psixologiyasiga ta’sirini sinchkovlik bilan tahlil qildi.

“Sincalak” hikoyasida Qahhor shunday yozadi: “U kichkina mavjudot qadimgi dunyo va yangi dunyo o‘rtasida ko‘prik bo‘lib turardi; uni o‘ldirsang, o‘z o‘tmishingni o‘ldirasan”

Mirkarim Osim (1905 – 1965) o‘zbek bolalar adabiyotida fantastika yo‘nalishining asoschisi hisoblanadi. Uning “Sehrli qo‘g‘irchoq” (1948) va boshqa asarlarida bolalar uchun mo‘ljallangan, ammo kattalar uchun ham qiziqarli bo‘lgan fantastik syujetlar ishlab chiqildi.

Osimning asarlarida Sharq ertaklarining an’anaviy elementlari zamonaviy texnologik g’oyalar bilan uyg’unlashtirildi.

Mirkarim Osim ijodida ayniqsa ko’zga tashlanadigan jihat bu an’anaviy o’zbek xalq ertagining syujet va obrazlarini zamonaviy ilmiy-fantastik kontekstda qayta ifodalash. Uchuvchi gilam samolyot, ko’rinmas shapka optik maxfiylik texnologiyasi, sehrli oyna televizor yoki kompyuter kabi talqin qilinadi.

1960-yillar koinot tadqiqoti davri o’zbek ilmiy fantastikasi uchun alohida rag’bat berdi. Gagarin parvoziidan (1961) keyin kosmik mavzular butun Sovet adabiyotida, jumladan o’zbek adabiyotida ham keng yoyildi. Bu davrda bir qator o’zbek yozuvchilari ilmiy fantastika janriga murojaat qildi.

Hamid G’ulom (1919 – 1993) bu davr o’zbek fantastikasida muhim rol o’ynadi. Uning “Tong yulduzi” (1963) va “Koinot sayyohi” kabi asarlarida o’zbek yigitlarining kosmosdagi sarguzashtlari, begona sivilizatsiyalar bilan muloqot va koinotning siri haqidagi mavzular ishlanadi. G’ulomning yozish uslubi Arkadiy va Boris Strugatskiy kabi rus ilmiy-fantastika ustalari ta’sirini ko’rsatadi, biroq o’zbekona kolorit va milliy qahramon tipini saqlaydi.

Bu davrda ilmiy fantastika sohasida yozan yana bir muhim muallif Xudoyberdi To’xtaboyev (1931-yilda tug’ilgan). Uning “Sariq devni minib” (1967) romani o’zbek bolalar adabiyotida fantastik janrning eng yaxshi namunalaridan biri hisoblanadi. Roman qahramoni Hayot va uning do’sti sarguzashtlari orqali o’zbek mifologiyasi va zamonaviy fantastika o’rtasidagi ko’prikning mohir o’rnatilishi ko’rsatilgan.

To’xtaboyevning “Sariq devni minib” romanidagi mashhur satrlar: “Dev dedi: ‘Men ming yildan beri uyqudaman. Siz meni uyg’otdingiz. Endi sizga bir savolim bor, bu dunyo o’zgardimi?’ – ‘Ha,’ – dedi Hayot, – ‘lekin biz ham o’zgardik’”

Sovet tsenzurasi o’zbek fantastikasini ham chetlab o’tmadi. Ko’plab mualliflar siyosiy tizimni, jamiyatdagi adolatsizliklarni bevosita tanqid eta olmas, buning o’rniga fantastik va allegorik vositalardan foydalanardi. Bu hodisa “ezop tili” deb ataladi antik fabulist Ezopdan kelib chiqqan atama bo’lib, yashirin tanqidiy mazmunni metafora va allegoriya orqali ifodalash mahoratini anglatadi.

Masalan, “begona sayyora” obrazi ko’pincha Sovet tizimiga alternativ bo’lgan jamiyat modeli sifatida ishlatildi. “Robot” va “sun’iy intellect” mavzulari esa mexanik itoatkorlikka va insoniy erkin tafakkur o’rtasidagi qarama-qarshilikni ramziy ifodalash uchun xizmat qildi.

1991-yilda O’zbekiston mustaqilligini qo’lga kiritgach, adabiyot yangi erkinliklarga ega bo’ldi. Tsenzura bartaraf etildi, milliy an’analarga qaytish imkoni ochildi va jahon adabiyotiga chiqish yo’li kengaydi. Biroq bu o’tish davri o’z qiyinchiliklarini ham olib keldi: kitob bozori inqirozi, matbaa muammolari va o’quvchilar bazasining torayishi.

Mustaqillik davrida o’zbek fantastikasi ham yangilanish jarayonini boshdan kechirdi. Bir tomondan, Sovet davri ilmiy fantastikasining o’rniga yangi milliy o’zlikni izlaydigan, tarixi va mifologiyadan ilhom oladigan fantastika shakllandi. Boshqa tomondan, G’arb fantastikasining ayniqsa Tolkien, Asimov, Lem, Dick asarlarining tarjima va ta’siri ostida yangi janrlar (fantezi, kiberpunk, distopiya) o’zbek adabiyotiga kirib keldi.

Tohir Malik (1946-yilda tug’ilgan) mustaqillik davri o’zbek nasrining yetakchi vakili bo’lib, u detektiv, tarixiy va fantastik janrlarni mohirlik bilan uyg’unlashtirdi. Uning “Shaytanat” (1994 – 2003) roman-seriyasida fantastik elementlar bilan real hayot muammolari, jinoyat olami va siyosiy kurash bir-biriga chirmashib ketadi.

Malik ayniqsa uning “Ulug’bek xazinasini” va “Zulmat saltanati” asarlarida tarixiy-fantastik uslubni mukammal namoyish etdi. Bu asarlarda o’rta asr O’rta Osiyo tarixi fantastik vositalar orqali qayta talqin qilinib, bugungi o’quvchiga yangicha mazmun kasb etadi.

Tohir Malik “Ulug’bek xazinasini” asarida yozadi: “Ulug’bek yulduzlarga qarar ekan, bu olamning cheksizligini his qildi. Insonning umri bir nafas, ammo tafakkuri cheksiz. Va bu cheksizlik Xudoning insonga bergan eng katta tuhfasini”

O’tkir Hoshimov (1941 – 2013) o’zbek nasrining so’nggi o’n yilliklarining eng katta ustalaridan biri o’z asarlarida realistik voqelikni mistik va fantastik unsurlar bilan mohirona uyg’unlashtirdi. Uning “Ikki eshik orasi” (1994) va “Nur borki, soya bor” asarlarida tush, xotira va haqiqat o’rtasidagi chegara bulaniqlanib, sehrli realizm an’anasi namoyon bo’ladi.

Hoshimov ijodida fantastika bevosita “ilmiy” shakl emas, balki psixologik-ruhiy mazmun kasb etadi. Uning qahramonlari ko’pincha o’tmish va hozir o’rtasida qolib, ikki zamonni bir-biri bilan muloqotga olib kiradigan gipnotik vaziyatlarda tasvirlanadi. Bu yo’nalish ruhiy fantastika (psychological fantasy) o’zbek adabiyotida Hoshimov tufayli alohida o’rin egalladi.

O’tkir Hoshimov “Ikki eshik orasi»da shunday yozadi: “Ba’zan o’tmish shu qadar kuchli turtki beradiki, odam hozirgi zamondan chiqib ketib, o’n yil, yigirma yil avvalgi paytga qaytib qoladi. Bu vaqt mashinasi emas. Bu inson qalbining o’zi”

Mustaqillik davri o’zbek fantastikasining o’ziga xos xususiyati Lotin Amerikasi sehrli realizmi (Markes, Borxes) an’anasini milliy mifologiya bilan uyg’unlashtirish. Ko’plab yosh mualliflar bu yo’nalishda ish olib bordi. Ularda o’zbek xalq ertaklarining obrazlari pari, dev, ajdaho, sehrli buyumlar zamonaviy shahar hayoti bilan mos olib kelinadi.

Bu yo’nalishda Erkin A’zam (1950-yilda tug’ilgan) alohida o’rin tutadi. Uning qisqa hikoyalarida “Oltin baliq” (1989), “Boqiy darbadar” (1995) zamonaviy o’zbek shahar hayotining fantastik-absurd qirralari kashf etiladi. A’zam hikoyalarida voqelikni o’zgartiruvchi sehrli element birdan paydo bo’lib, hayotning oddiy oqimini to’xtatadi va chuqur falsafiy savollar ko’taradi.

2010-yillardan boshlab o’zbek adabiyotida fantastika yangi bosqichga o’tdi. Internet va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi, bir tomondan, o’zbek yosh mualliflarining jahon fantastikasi bilan bevosita tanishishini ta’minladi; boshqa tomondan, yangi nashr va tarqatish imkoniyatlarini yaratdi. O’zbek tilidagi onlayn adabiy platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va elektron kitoblar fantastika janrining yangi nashrlarga yo’l topishini engillashtirdi.

Bu davrda kiberpank, distopiya va post-apokaliptik yo’nalishlar o’zbek adabiyotiga yanada faolroq kirib keldi. Zamonaviy o’zbek yosh mualliflari Zulfiya Qurolboy qizi, Farhodjon Qalandar va boshqalar G’arb fantastikasining janr qoidalarini o’zbek milliy muhiti va madaniy kontekstida ishlatishga harakat qilmoqda.

Zamonaviy o’zbek fantastikasida distopik yo’nalish kuchayib bormoqda. Bu yo’nalish Orwell va Xakslar asarlari ta’sirida shakllanib, zamonaviy jamiyatning muammolarini raqamli nazorat, ekologik inqiroz, siyosiy vakilsizlik fantastik vositalar orqali ko’rsatishga qaratilgan. O’zbek distopiyasi G’arb namunalaridan farqli o’laroq, Sharq va Sovet davri merosini ham hisobga oladi.

Bu yo’nalishda yosh mualliflar Sovet davri “ezop tili” an’anasini yangi texnologik vositalar bilan uyg’unlashtirmoqda. Ularning asarlarida sun’iy intellekt nazorat qiluvchi

totalitar davlat, ekologik falokat sabab bo’lgan sivilizatsiya qulashi va genetik muhandislikning axloqiy muammolari kabi zamonaviy mavzular ko’tariladi.

Zamonaviy o’zbek fantastikasining yana bir muhim yo’nalishi tarixiy fantastika va “alhistoriya” (alternativ tarix) janri. Bu janrda mualliflar tarixning muhim burilish nuqtalarida “agar boshqacha bo’lganida nima bo’lard?” degan savolga javob izlaydi. O’zbek tarixi Temuriylar davri, Sovet istilosiga qarshilik, mustaqillik davri bu janr uchun boy material beradi.

Masalan, “Agar Ulug’bek o’ldirilmaganda” yoki “Agar Sovet hokimiyati o’rnatilmaganda” kabi kontr-faktual syujetlar zamonaviy o’zbek adabiyotida muhokama qilinmoqda. Bu janr o’zbek o’quvchilariga milliy tarixni yangicha ko’z bilan ko’rish imkonini beradi va tarixiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy o’zbek fantastikasida gender masalasi tobora ko’proq ko’tarilmoqda. Ayol mualliflar va ayol qahramonlar fantastika janrida yangi ovozni olib kirdi. O’zbek ertaklaridagi passiv “malika” va “pari” obrazlarining o’rniga zamonaviy fantastikada faol, mustaqil, kuchli ayol qahramonlar paydo bo’lmoqda.

Bu o’zgarish faqat janr ichidagi evrilish emas, balki keng ijtimoiy jarayonning aksidir. O’zbek jamiyatida ayollarning ijtimoiy roli haqidagi munozaralar adabiyotda, shu jumladan fantastikada ham o’z ifodasini topmoqda. Fantastik makon bu muallif va o’quvchi uchun ijtimoiy cheklovlardan qisman ozod bo’lgan, yangi imkoniyatlarni sinab ko’rish mumkin bo’lgan makon.

O’zbek fantastikasining G’arb ilmiy fantastikasidan asosiy farqi undagi Sharq falsafiy va kosmologik tasavvurlarning kuchli mavjudligidir. G’arb fantastikasi ko’pincha lineer taraqqiyot (progress) modeliga asoslanadi: insoniyat doimo oldinga boradi, texnologiya barchani xallos qiladi. O’zbek fantastikasida esa siklik vaqt tushunchasi, karma, ruhning cheksiz sayohati, insonning tabiat bilan uyg’unligi kabi Sharq falsafiy elementlari muhim o’rin tutadi.

Bu farq ayniqsa kosmik makon tasvirida ko’rinadi. G’arb fantastikasida koinot ko’pincha zabt etilishi kerak bo’lgan “hududsiz chegara” sifatida ifodalanadi. O’zbek fantastikasida esa koinot insonning ruhiy holati bilan bevosita bog’liq, ichki va tashqi olam o’rtasidagi uyg’unlik makoni.

O’zbek fantastikasidagi qahramon ko’pincha G’arb “super-hero” tipidan farq qiladi. O’zbek fantastik qahramoni bu jamoaviy qadriyatlar vakili: u oilasini, elini, vatanini himoya qiladi. Uning g’ayriodatiy kuchi shaxsiy ambitsiyadan emas, balki ijtimoiy majburiyatdan kelib chiqadi. Bu xususiyat xalq ertaklarining “Alpomish” va “Go’ro’g’li” kabi an’anaviy qahramonlaridan meros olgan.

Shu bilan birga, zamonaviy o’zbek fantastikasida qahramon tipi yangilanmoqda. Individual erkinlik, shaxsiy tanlov va jamiyat bilan ziddiyat mavzulari tobora kuchayib bormoqda. Bu o’zgarish globallashuv va zamonaviy o’zbek jamiyatidagi qadriyatlar evrilishini aks ettiradi.

O’zbek fantastik nasrining til xususiyatlari ham o’ziga xosdir. Klassik mumtoz adabiyot ta’sirida o’zbek fantastikasi ko’pincha boyitilgan metaforik til, she’riy ichki monolog va lirik chekintmalarni o’z ichiga oladi. Bu uslub ingliz tilida yozuvchi fantastika mualliflaridan farq qilib, o’zbek fantastikasiga alohida estetik qiymat beradi.

Bundan tashqari, o’zbek fantastikasida xalq maqollari, hikmatlari va klassik she’riyatdan iqtiboslar keng qo’llanadi. Bu usul asarni chuqurlashtiradi va o’quvchini milliy

madaniy xotira bilan bog'laydi. Hatto futuristik kosmik sarguzashtlarda ham milliy til va uslub elementlari saqlanib qoladi.

O'zbek fantastikasida din, asosan islom muhim mavzu va kontekst sifatida mavjud. Bu munosabat murakkab: bir tomondan, islomiy kosmologiya (farishtalar, jinlar, jannat va do'zax tasvirlari) fantastik adabiyot uchun boy material beradi; boshqa tomondan, diniy aqidalar ba'zi fantastik g'oyalar bilan (evolyutsiya, sun'iy hayot, begona tirik mavjudotlar) kesishishi mumkin.

Sovet davrida din rasman taqiqlangan, fantastikada diniy mavzular yashirin yoki allegorik tarzda ishlatilgan. Mustaqillik davrida esa diniy va fantastik motivlarning aniq uyg'unlashuvi namoyon bo'la boshladi. Zamonaviy o'zbek fantastikasida jinlar va farishtalar bilan muloqot, Qurondagi kosmologik tasvirlarni zamonaviy ilm bilan solishtirish kabi mavzular ochiqroq ko'tarilmoqda.

O'zbek ilmiy fantastikasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatgan adabiyot rus ilmiy fantastikasi. Ivan Efremov (“Andromeda tumani”, 1957), Arkadiy va Boris Strugatskiylar («Pikinik yo'l chetida», 1972), Aleksandr Bel'nev asarlari o'zbek tili va madaniyati orqali o'zbek adabiyotiga kirib keldi. Sovet davrida o'zbek mualliflari bu asarlar ta'sirida shakllanib, o'zbek milliy kontekstiga moslashtirilgan versiyalarni yaratdi.

Strugatskiy akalar ta'siri ayniqsa kuchli: ularning «ezop tili» bilan yozilgan ijtimoiy-tanqidiy fantastikasi o'zbek mualliflariga chuqur xuddi shunday yashirin tanqid qilish san'atini o'rgatdi. “Dahshatli shahar” (1988) kabi asarlar o'zbek fantastikasida ham aks-sado topdi.

1990-yillardan boshlab G'arb fantastikasining ta'siri kuchaydi. Tolkiennning “Uzuklar hukmdori” (inglizcha, 1954—1955; o'zbek tarjiması kechroq paydo bo'ldi), Azimovning “Muassasa” sikli, Uells va Vern asarlarining ta'siri zamonaviy o'zbek fantastikasida seziladi. Biroq bu ta'sir ko'r-ko'rona o'xshatish tarzida emas, balki milliy kontekstga moslashtirilgan sintez shaklida namoyon bo'ladi.

O'zbek fantastikasining G'arb fantastikasidan eng asosiy farqi texnologiyaga munosabatda. G'arb ilmiy fantastikasida texnologiya ko'pincha neytral yoki ijobiy kuch sifatida tasvirlanadi. O'zbek fantastikasida esa texnologiya ko'proq insoniy qadriyatlar va milliy an'analar nuqtai nazaridan baholanadi: texnologiya insonni yoki insoniy munosabatlarni almashtira olmasligiga urg'u beriladi.

O'zbek fantastikasi qozoq, qirg'iz, tojik, turkman kabi qo'shni xalqlar adabiyotlari bilan ko'plab umumiy an'ana va motivlarga ega. Bu xalqlarning barchasi umumiy mifologik meros Avesto, Alpomish, Manas dostonlaridan oziqlanadi. O'rta Osiyo fantastikasida umumiy “steppe” arxetipi cheksiz kenglik, erkinlik, kuchli qahramonlar muhim o'rin tutadi.

Chingiz Aytmatov (qirg'iz muallifi, ammo o'zbek madaniyati bilan yaqin aloqada) “Asrga tatigulik kun” (1980) romani bilan O'rta Osiyo fantastikasida yangi namuna yaratdi. Uning asarida kosmik sivilizatsiyalar bilan muloqot va mahalliy mifologiya shunday mohirlik bilan uyg'unlashtirilgaki, bu roman O'rta Osiyo fantastikasining klassikasiga aylandi.

Roman o'zbek bolalar va o'smir adabiyotining eng mashhur fantastik asari hisoblanadi. Syujet: zamonaviy o'zbek o'smiri Hayot qadimgi devorli qasr xarobasida eski idishni topib, unda qamalib yotgan sariq devni ozod qiladi. Dev yaxshi va yomonlikning ikkala tomonini ham biluvchi, ming yillik tajribaga ega, ammo zamonaviy dunyoni bilmaydigan qahramon. Ular birga sarguzashtlarga otiladilar.

Asarning falsafiy o’qi: an’ana va zamonaviylik o’rtasidagi muloqot. Dev eski dunyoning vakili, Hayot yangi zamonning. Ikkalasi bir-biridan o’rganadi. Bu tema o’zbek madaniyatidagi “Qanday qilib milliy an’anani saqlab qolgan holda zamonaviy bo’lish mumkin? Degan asosiy savol ga javob izlaydi.

“Sariq devni minib”dan: “Dev unga qarab dedi: ‘Sen bizning zamonamizda yashagan bo’lsang, hech narsa qilolmas eding. Sening zamoningda esa men hech narsa qilolmayapman. Balki ikki zamonning kuchini birlashtirsak, ikkalamiz birlashib bir narsa qilarmiz?’”

Roman psixologik jihatdan ham chuqur: dev obrazi Hayotning ichki “yovvoyi” tabiatini, tsivilizatsiya qatlamlari ostidagi instinktiv kuchni ifodalaydi. Freydcha tahlil nuqtai nazaridan, dev – Id (instinkt), Hayot – Ego (real men), va asar syujeti – bu ikki kuchning integratsiyasi haqida.

Erkin A’zam zamonaviy o’zbek nasrining eng nozik kalami hisoblanadi. Uning qisqa hikoyalari ko’pincha Kafkaning absurdizmi va Borhesning metafiktsiyasi bilan solishtirilib, o’zbek adabiyotida magik realizm yo’nalishini to’la shakllantirdi.

“Oltin baliq” hikoyasida zamonaviy o’zbek shahrining odatiy oilasi g’ayritabiiy baliq topib oladi. Baliq tilak bajaradi, ammo har bir bajariladigan tilakning narxi bor, oila a’zolari birma-bir o’z eng qimmatli narsalarini yo’qota boshlaydi. Hikoya orzuning bahosi va insoniy qadriyatlar haqida falsafiy savol tarzida yakunlanadi.

Erkin A’zam “Oltin baliq” hikoyasida yozadi: “Baliq yana bir tilakni bajardi. Uy to’ldi moddiy boyliklardan. Lekin uyda biror kishi yo’q edi, endi bari oltin orqasidan ketib qolgan, oltin esa ularni ichidan yeb tamom qilgan edi”

Hoshimovning bu romani zamonaviy o’zbek adabiyotidagi ruhiy-mistik yo’nalishning eng yorqin namunasi. Roman ikki zamon 1960-yillar va 1990-yillar o’rtasida o’ynab, vaqt va xotiraning nisbiy tabiatini tadqiq etadi.

Qahramon Xurshid yoshligidagi bir sevgilisiga qaytib, o’sha davr bilan hozirgi zamon o’rtasida «eshik» topishga harakat qiladi. Roman strukturasi o’zi fantastik: har bir bob alohida vaqt qatlamida sodir bo’lib, ular oxir-oqibat birga kelganda yaxlit obraz hosil qiladi. Hoshimovning “vaqt eshiklarini ochish” metafori zamonaviy o’zbek fantastikasining eng kuchli obrazlaridan biriga aylandi.

O’zbek fantastikasi bir qator muammolar bilan yuzma-yuz turibdi. Birinchisi adabiy tanqidning zaifligi: o’zbek adabiyotshunosligida fantastika ko’pincha “jiddiy” emas, deb qabul qilinadi, bu esa janrning akademik o’rganilishiga to’sqinlik qiladi. Ikkinchisi mualliflarning iqtisodiy muammolari: fantastika yozish uchun katta vaqt va tadqiqot kerak, ammo o’zbek kitob bozori hali bu sarmoyani to’liq qoplab bera olmaydi. Uchinchisi tarjima muammosi: O’zbekistondagi eng iqtidorli fantastika mualliflari ko’pincha o’z asarlarini rus yoki ingliz tilida yozishni afzal ko’rmoqda, chunki bu tillarda xalqaro auditoriya keng. Bu narsa o’zbek tili fantastikasining rivojlanishini sekinlashtiradi.

Shu bilan birga, o’zbek fantastikasi uchun muhim imkoniyatlar ham mavjud. Birinchisi raqamli nashr: onlayn platformalar va elektron kitoblar yangi mualliflarga auditoriyaga chiqish yo’lini osonlashtirdi. Ikkinchisi xalqaro aloqalar: o’zbek yozuvchilarining xalqaro residensiyalar, adabiy tanlovlar va tarjima dasturlariga jalb etilishi kuchaymoqda. Uchinchisi milliy tarix va mifologiyaning boyligi: O’zbek tarixi va mifologiyasi fantastika uchun benihoya boy material. Temuriylar davri, Ipak yo’li, So’g’d madaniyati, zamonaviy O’rta Osiyo geosiyosati bularning barchasi jahon auditoriyasini qiziqtira oladigan o’zbek fantastikasi uchun asos bo’la oladi.

O‘zbek fantastikasining kelajagi bir necha yo‘nalishda rivojlanishi mumkin. Birinchisi “O‘rta Osiyo fantaziyasi” janrining mustahkamlanishi: Tolkien qanday Yevropa mifologiyasidan jahon fantaziyasini yaratgan bo‘lsa, o‘zbek mualliflari ham O‘rta Osiyo mifologiyasi, tarixi va landshaftiga asoslanib global auditriyaga mo‘ljallangan epik fantaziya yaratish imkoniga ega. Ikkinchisi ilmiy fantastika: O‘zbekiston endi kosmik sanoat, sun‘iy intellekt va biotexnologiya sohasida faol rivojlanish yo‘lida. Bu rivojlanish o‘zbek ilmiy fantastikasi uchun yangi, real ilmiy asosda qurilgan syujetlar beradi. Uchinchisi zamonaviy ijtimoiy-tanqidiy fantastika: distopiya, kiberpank va ekoantropik fantastika yo‘nalishlari o‘zbek jamiyatining dolzarb muammolarini raqamli nazorat, ekologiya, urbanizatsiya, ijtimoiy tengsizlik fantastik vositalar orqali tadqiq etish uchun keng maydon ochadi.

Xulosa

O‘zbek fantastik adabiyoti bu bir necha ming yillik tarixga ega, biroq hali to‘la kashf etilmagan adabiy makon. U qadimgi Avesto mifologiyasidan zamonaviy distopik romangacha bo‘lgan uzluksiz zanjirni tashkil etadi. Ushbu maqolada ko‘rib chiqqanimizdek, o‘zbek fantastikasi beshta asosiy bosqichdan o‘tib, har bir davrda o‘z zamonasining ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolariga nisbatan nozik javob bergan.

O‘zbek fantastikasining o‘ziga xos xususiyatlari Sharq falsafasi va kosmologiyasi, milliy qahramon tipi, lirik-metaforik til uslubi, diniy va mifologik motivlar uni jahon fantastikasida alohida ovoz sifatida ajratib turadi. Bu janr G‘arb ilmiy fantastikasi hamda Sovet maktabining ta‘sirini o‘ziga singdirgan holda, o‘zbek milliy ruhini va estetikasini saqlab qolgan.

Kelajakka qarasak, o‘zbek fantastikasi yangi avlod mualliflari qo‘lida yanada kuchayishi mumkin. Ular bir tomondan boy milliy madaniy merosdan Alpomish, Avesto, Temuriylar davri, Navoiy she‘riyati ilhom oladi; boshqa tomondan, zamonaviy global adabiy va texnologik o‘zgarishlarni o‘z asarlariga aks ettiradi. Bu ikki kuch orasidagi ijodiy kuchlanish o‘zbek fantastikasini yangi badiiy cho‘qqilarga ko‘tarish potentsialini beradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek fantastik adabiyoti bu faqat bir janr emas, balki o‘zbek xalqining kelajakni tasavvur qilish, o‘tmishni qayta talqin etish va hozirgi kunni tanqidiy ko‘z bilan ko‘rish usuli. U milliy o‘zlikni saqlash va yangilashning adabiy vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. A‘zam, E. (1995). Boqiy darbadar. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
2. Avesto: Zardushtiylikning muqaddas kitobi. (Tarjimon: Matyoqubov, O., 2001). Toshkent: Sharq.
3. Aytmatov, Ch. (1980). Asrga tatigulik kun (I dnyo dolshe veka dlyitsya). Frunze: Kyrgyzstan.
4. G‘ulom, H. (1963). Tong yulduzi. Toshkent: O‘zdavnashr.
5. Hoshimov, O‘. (1994). Ikki eshik orasi. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
6. Hoshimov, O‘. (2004). Nur borki, soya bor. Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Ibn Sino. (1982). Hayy ibn Yaqzon. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
8. Karimov, I. (1998). O‘zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent: O‘zbekiston.
9. Malik, T. (1994—2003). Shaytanat (Roman-seriya). Toshkent: Sharq nashriyoti.
10. Malik, T. (1998). Ulug‘bek xazinasi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
11. Mirzayev, T. (2006). O‘zbek xalq qahramonlik eposi. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Navoiy, A. (1991). Lison ut-tayr. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
13. Osim, M. (1948). Sehrli qo‘g‘irchoq. Toshkent: Bolalar nashriyoti.
14. Qahhor, A. (1964). Asarlar to‘plami, 3 jild. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.

15. Saidov, B. (2015). O'zbek xalq og'zaki ijodining adabiy an'analar bilan aloqasi. Toshkent: Fan.
16. Strugatskiy, A., Strugatskiy, B. (1972). Piknik na obochine. Moskva: Molodaya gvardiya.
17. To'xtaboyev, X. (1967). Sariq devni minib. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
18. Yusupov, N. (2019). Zamonaviy o'zbek nasrida janr muammolari. Toshkent: Akademnashr.
19. Ziyodullayev, Sh. (2011). O'zbek adabiyotida ilmiy fantastika: tarix va nazariya. Samarqand Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi, 3-son, 45—52-betlar.

**JAMIYAT HAYOTIDA SIYOSIY ELITA ISHTIROKINING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

G‘ofir Aliyev Quvatovich

Navoiy davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: gofur.aliyev@gmail.com

Tel: +998 338090999

Anotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat hayotida siyosiy elitaning ishtirokining o‘ziga xos xususiyatlari ijtimoiy-falsafiy va siyosiy tahlil asosida yoritib beriladi. Siyosiy elita tushunchasining nazariy asoslari, uning jamiyat boshqaruvidagi o‘rni, bajaradigan funksiyalari hamda legitimlik va ijtimoiy ishonch bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida siyosiy elita faoliyatiga qo‘yilayotgan yangi talablar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Siyosiy elita, jamiyat, davlat boshqaruvi, legitimlik, ijtimoiy ishonch, globallashuv, siyosiy jarayonlar, ijtimoiy barqarorlik, strategik boshqaruv, fuqarolik jamiyati.

Аннотация: В данной статье на основе социально-философского и политического анализа освещаются специфические особенности участия политической элиты в жизни общества. Анализируются теоретические основы понятия политической элиты, ее роль в управлении обществом, выполняемые функции, а также ее связь с легитимностью и социальным доверием. Также раскрываются новые требования, предъявляемые к деятельности политической элиты в условиях глобализации и цифровой трансформации.

Ключевые слова: Политическая элита, общество, государственное управление, легитимность, социальное доверие, глобализация, политические процессы, социальная стабильность, стратегическое управление, гражданское общество.

Abstract: This article highlights the specific characteristics of the political elite's participation in social life through socio-philosophical and political analysis. The theoretical foundations of the concept of the political elite, its role in public administration, the functions it performs, and its connection with legitimacy and social trust are analyzed. It also reveals new requirements for the activities of the political elite in the context of globalization and digital transformation.

Keywords: Political elite, society, public administration, legitimacy, social trust, globalization, political processes, social stability, strategic management, civil society.

Kirish. Siyosiy elita jamiyatning boshqaruv jarayonida markaziy rol o‘ynaydigan ijtimoiy qatlamdir. Siyosatshunoslik adabiyotlarida siyosiy elita — bu xalq boshqaruvining strategik qarorlarini tayyorlaydigan va amalga oshiradigan nufuzli guruh deb ta’riflanadi. U jamiyat tuzilmasida kichik sonli bo‘lishiga qaramay, muhim siyosiy hokimiyat resurslarini egallaydi hamda davlat siyosatini shakllantirish va jamiyat hayot yo‘nalishlarini belgilashda hal qiluvchi funksiyani bajaradi. Siyosiy elita tushunchasi klassik olimlar — V. Pareto, G. Moska va R. Mixel’s nazariyalarida o‘z aksini topgan bo‘lib, ular jamiyatda boshqaruvchi ozchilik va boshqariluvchi ko‘pchilikning mavjudligini asos sifatida ko‘rsatgan [1]. Bu nazariy yondashuvlarda siyosiy elita nafaqat hokimiyatni amalga oshiruvchi guruh, balki ijtimoiy jarayonlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan institut sifatida ham qaraladi.

Siyosiy elitaning jamiyat hayotidagi ishtiroki bir qator funksiyalar orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, elita strategik rejalashtirish va davlat siyosati yo'nalishlarini belgilar ekan, ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, xavfsizlik va madaniyat kabi sohalarida muhim qarorlarni qabul qiladi. Ikkinchidan, u jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, manfaatlar muvozanatini yo'lga qo'yish hamda ijtimoiy nizolarni boshqarish kabi vazifalarni bajaradi. Siyosiy elitaning qarorlari ko'pincha jamiyat institutlarining funksiyalarini belgilashda o'z aksini topadi; masalan, qonunchilik tashabbuslari yoki ijtimoiy siyosat strategiyalari elita qarorlari orqali shakllanadi [2]. Bu jarayonda siyosiy elitaning malakasi, jamiyat bilan muloqot darajasi va professional salohiyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda siyosiy elita tarkibidagi gender va demografik muvozanat masalalari ham jiddiy e'tibor talab qiladi. Global statistik ma'lumotlarga ko'ra, xotin-qizlar parlament vakolatxonalarining o'rtacha 27 % atrofini egallaydi — bu 2004 yilda 15.6 % bo'lgan ko'rsatkichdan sezilarli o'sishni anglatadi, ammo baribir ko'pchilik lavozimlarda erkaklar ustunligini ko'rsatadi. Boshqa statistikaga ko'ra, vazirlik darajasidagi kabinet lavozimlarida ayollar ulushi global bo'yicha taxminan 23.3 % bo'lib, bu holat siyosiy elitaning yuqori ishtirokidagi gender notengligini aks ettiradi. Bu raqamlar siyosiy elita tuzilmasida hali ham erkaklar hukmronligini ko'rsatadi: masalan, siyosiy sohada erkaklar hissa ayollarga nisbatan taxminan uch barobar ortiqroq bo'lishi qayd etilgan tahlillar mavjud [3].

Asosiy qism. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida siyosiy elitaning roli yanada murakkablashmoqda. Endilikda siyosiy elita nafaqat milliy siyosatni, balki global jarayonlarni ham hisobga olgan holda strategik yo'nalishlarni belgilashi lozim. Buning uchun elita intellektual salohiyat, strategik tafakkur, innovatsion yondashuv hamda jamiyat bilan doimiy muloqotga asoslangan siyosiy madaniyatni shakllantirishi kerak [4]. Shunday qilib, siyosiy elitaning jamiyat hayotidagi o'ziga xos ishtiroki uni zamonaviy jamiyatning ajralmas va har tomonlama tahlil etilishi lozim bo'lgan ijtimoiy tashkilotga aylantiradi.

Jamiyat faoliyatining samaradorligi va barqarorligi ko'p jihatdan siyosiy elitaning qaror qabul qilish, boshqaruv strategiyalarini belgilash va ijtimoiy jarayonlarni muvofiqlashtirish salohiyatiga bog'liqdir. Siyosiy elita — bu jamiyatning kichik, ammo siyosiy hokimiyat va ijtimoiy ta'sir resurslarini egallagan noyob qatlamidir. Nazariy jihatdan klassik sotsiologlar, jumladan Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca va Robert Michels siyosiy elitaning doimiy mavjudligini va boshqaruvchi ozchilik hamda boshqariluvchi ko'pchilik o'rtasidagi munosabat strukturasi sifatida uni ilmiy asoslab bergan [5]. Ularning fikricha, elita tuzilmasi jamiyat ijtimoiy evolyutsiyasining ajralmas qismidir va hokimiyat doimo bir guruhning qo'lida jamlanadi. Bu jamiyat hayotida resurslarni taqsimlash, hokimiyat mexanizmini faoliyati va strategik qarorlar tizimini shakllantirishda o'ziga xos rol o'ynaydi.

Siyosiy elitaning jamiyatdagi roli faqatgina boshqaruv funksiyasidan iborat emas. Elita jamiyat barqarorligini ta'minlash, fuqarolar manfaatlarini muvozanatlash, ijtimoiy nizolarni boshqarish, normativ-huquqiy tizimni shakllantirish va demokratik institutlarning samaradorligini mustahkamlashda ham hal qiluvchi o'rin tutadi. Siyosiy elitaning qarorlari orqali davlat siyosati mazmuni aniqlanadi: u ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, xavfsizlik va madaniyat sohalarida amalga oshiriladigan yo'nalishlarni belgilaydi. Masalan, parlament va hukumat vakolatlaridagi gender ko'rsatkichlariga oid statistik ma'lumotlar siyosiy elita tarkibidagi ijtimoiy muvozanatga oid holatni ochib beradi. 2024-yilda parlament vakolatlarining dunyo bo'yicha taxminan 27 % atigi ayollar tomonidan egallanganligi ko'rsatildi — bu raqam ilgari past bo'lsa ham, siyosiy elita strukturida hanuzgacha gender notengligini anglatadi. Shuningdek, vazirlik darajasidagi kabinet lavozimlarida ayollar

oʻrtacha 23.3 % ulushga ega boʻlishi global siyosiy strukturadagi gender balansining cheklanganligini koʻrsatadi [6]. Bu statistika siyosiy elitaning tarkibiy xususiyatlari va jamiyatdagi muvozanat masalalarini yanada chuqur tahlil etishni talab qiladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, bugungi globallashtirish sharoitida siyosiy elitaning roli yanada murakkablashmoqda. Endilikda siyosiy elita nafaqat milliy siyosatni shakllantiradi, balki global jarayonlar, xalqaro hamkorlik, ekologik muammolar va axborot oqimlarini ham nazarda tutadigan strategiyalar ishlab chiqishi lozim. Bu esa elita uchun yuqori intellektual salohiyat, innovatsion yondashuv va jamiyat bilan samarali muloqotni talab etadi. Shu tariqa, siyosiy elita nafaqat hukmron guruh sifatida, balki jamiyatning strategik yoʻnalishlarini belgilovchi institut sifatida mustahkamlanadi.

Siyosiy elitaning jamiyat hayotidagi oʻziga xos ishtiroki uni jamiyat boshqaruvi ijtimoiy mexanizmining markaziga qoʻyadi. Siyosiy elita strategik qarorlarni qabul qilish, ijtimoiy resurslarni taqsimlash, demokratik institutlarning barqarorligini taʼminlash va jamiyat manfaatlarini muvozanatlash funktsiyalarini bajaradi. Statistik maʼlumotlar esa siyosiy elitaning tarkibi va jamiyatdagi muvozanat haqida aniq tasavvur beradi hamda ularni tanqidiy tahlil qilish zaruratini koʻrsatadi.

Siyosiy elita jamiyat hayotida nafaqat boshqaruv funksiyasini bajaruvchi, balki ijtimoiy jarayonlar, normativ-huquqiy tizimlar va ijtimoiy munosabatlar muvozanatini saqlashda ham markaziy rol oʻynaydi. Uning faoliyati keng qamrovli boʻlib, davlat siyosatini belgilashdan tashqari, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, manfaatlar muvozanatini saqlash, normativ huquqiy bazani shakllantirish hamda ijtimoiy nizolarni boshqarish kabi koʻplab funksiyalarni ham oʻz ichiga oladi.

Avvalo, siyosiy elitaning eng muhim funktsiyalaridan biri — ijtimoiy barqarorlikni taʼminlash. Bu faqat tartib-intizomni saqlash bilan cheklanmaydi: elita iqtisodiy, madaniy va siyosiy sohalarida uzluksiz oʻzgarishlar yuz berayotgan murakkab jamiyatda ijtimoiy adolat, tenglik va inklyuzivlik siyosatini olib boradi.

Siyosiy elita manfaatlar muvozanatini saqlash nuqtai nazaridan ham muhim rol oʻynaydi. Jamiyatda turli ijtimoiy guruhlar, etnik jamoalar yoki iqtisodiy qatlamlar oʻrtasida manfaat toʻqnashuvi yuzaga kelganda, elita vositachilik vazifasini bajaradi. U shaffof siyosiy institutlar yordamida nizolarni hal etadi va ijtimoiy konsensusni shakllantiradi. Masalan, Global Peace Index (GPI) hisobotlariga koʻra, tinchlik indeksi yuqori boʻlgan davlatlarda siyosiy elitaning xalqaro va ichki nizolarni hal etishdagi samaradorligi yuqori ekanligi aniqlangan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy ishonchni mustahkamlashga xizmat qilmoqda [7].

Normativ-huquqiy bazani shakllantirish — siyosiy elitaning yana bir asosiy funksiyasi. Parlamentlar, hukumat va sud tizimi elitaning demokratik nazoratiga asoslangan siyosat va qonunchilik mexanizmlarini ishlab chiqadi. Masalan, koʻplab davlatlarda soʻnggi oʻn yillikda qabul qilingan ijtimoiy himoya qonunlari orqali qashshoqlikka qarshi kurash, sogʻliqni saqlash tizimini takomillashtirish va taʼlim imkoniyatlarini kengaytirish yoʻnalishida sezilarli oʻzgarishlar amalga oshirildi. Bu jarayon siyosiy elitaning faolligi tufayli ijtimoiy institutlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, siyosiy elita fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda siyosiy qarorlarning ijtimoiy qabul qilinishini taʼminlaydi. Aksar demokratik davlatlarda siyosiy partiyalar, nodavlat tashkilotlar, ekspert guruhlari va fuqarolik platformalari elita bilan uzviy aloqada boʻlib, siyosatni muhokama qiladi hamda unga ijtimoiy fikrni kiritadi. Masalan, bir qator Yevropa davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlari orqali oʻtgan soʻnggi soʻrov natijalari shuni koʻrsatdiki, xalqning taxminan 60-70 % ijtimoiy siyosatning

shakllanishida bevosita ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Bu siyosiy elita va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro muloqotning mustahkamligini anglatadi.

Shu bilan birga, statistik tahlillar siyosiy elitaning ijtimoiy barqarorlik va manfaatlar muvozanatini ta'minlashda hali ham turli muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Masalan, gender notengligi ko'rsatkichlariga qaraganda, dunyo bo'yicha siyosiy elitaning yuqori lavozimlarida ayollar o'rtacha 30 % atrofida ishtirok etadi, bu esa siyosiy qarorlar qabul qilinishida muvozanatning to'la ta'minlanmaganligini bildiradi. Bu holat siyosiy elitaning strukturaviy xususiyatlarini foydalanuvchi muhitidan ajratib bo'lmashligini ham ko'rsatadi [8].

Umuman olganda, siyosiy elitaning jamiyat hayotidagi ishtiroki oddiy boshqaruv chegarasidan ancha kengroq bo'lib, u ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, manfaatlar muvozanatini saqlash, normativ-huquqiy tizimni shakllantirish va fuqarolik jamiyati bilan uzviy hamkorlikni tashkil etish kabi kompleks funksiyalarni bajaradi. Ushbu funksiyalar jamiyatni strategik yo'nalishda rivojlantirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va barqaror taraqqiyotga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Siyosiy elita jamiyat hayotida ko'p qirrali va strategik ahamiyatga ega bo'lgan funksiyalarni bajaradi. Ularning faoliyati oddiy boshqaruv yoki ma'muriy vazifalar bilan cheklanib qolmaydi, balki jamiyatning umumiy rivojlanish yo'nalishini belgilash, ijtimoiy jarayonlarni muvofiqlashtirish va davlat siyosatini shakllantirish kabi murakkab vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Siyosiy elita eng avvalo strategik rejalashtirish funksiyasini bajaradi: uzoq muddatli taraqqiyot dasturlari, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, xavfsizlik siyosati va institutsional o'zgarishlar aynan ular tomonidan ishlab chiqiladi. Masalan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, uzoq muddatli rivojlanish strategiyalari qabul qilingan davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari barqaror bo'lib, oxirgi 20 yil davomida o'rtacha yillik o'sish 4–5 % ni tashkil etgan. Bu siyosiy elitaning strategik qarorlari iqtisodiy institutlar faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti siyosiy elita faoliyatining mazmuni va uslubini tubdan o'zgartirmoqda. Avvallari siyosiy qarorlar asosan milliy doira va ichki ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda siyosiy elita global iqtisodiy integratsiya, xalqaro xavfsizlik, ekologik muammolar, migratsiya oqimlari va axborot oqimlarining tezlashuvi kabi omillarni ham inobatga olgan holda qaror qabul qilishi zarur [9]. Bu esa siyosiy boshqaruvni yanada murakkab, ko'p darajali va tezkor jarayonga aylantiradi.

Shuningdek, axborot ochiqligi zamonaviy siyosiy boshqaruvning ajralmas tamoyiliga aylanib, siyosiy elita bilan jamiyat o'rtasidagi masofani sezilarli darajada qisqartirmoqda. Raqamli texnologiyalar, ochiq ma'lumotlar (open data) portallari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muloqot platformalari orqali fuqarolar siyosiy jarayonlar haqida tezkor va to'liq ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa siyosiy elita faoliyatining shaffofligini oshirib, qarorlar qabul qilish jarayonini jamoatchilik uchun tushunarli va kuzatiladigan holga keltiradi.

BMTning E-Government Development Index hisobotiga ko'ra, elektron hukumat tizimi rivojlangan davlatlarda fuqarolarning davlat xizmatlaridan foydalanish darajasi 25–35 % ga yuqori bo'ladi. Ochiq ma'lumotlar siyosati yuritilgan mamlakatlarda esa fuqarolarning hukumatga bo'lgan ishonchi an'anaviy boshqaruv tizimiga ega davlatlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekani qayd etilgan. OECD tahlillarida ochiq ma'lumotlar va raqamli

platformalar orqali jamoatchilik bilan muloqot qiluvchi davlatlarda davlat xizmatlarining samaradorligi oshgani va byurokratik jarayonlar qisqargani ko’rsatiladi [10].

Shunday qilib, axborot ochiqligi va innovatsion yondashuv siyosiy elita faoliyatini zamonaviy talablar asosida tashkil etishga yordam beradi. Ular jamiyat bilan samarali muloqotni yo’lga qo’yadi, qarorlarning ijtimoiy qabul qilinishini oshiradi va siyosiy boshqaruv samaradorligini ta’minlab, jamiyat taraqqiyotiga sezilarli hissa qo’shadi.

Xulosa. Jamiyat hayotida siyosiy elitaning ishtiroki murakkab, ko’p qirrali va strategik ahamiyatga ega bo’lgan ijtimoiy hodisa ekanligi yuqoridagi tahlillarda yaqqol namoyon bo’ldi. Siyosiy elita nafaqat davlat boshqaruvini amalga oshiruvchi guruh, balki jamiyat taraqqiyotining yo’nalishini belgilovchi, ijtimoiy institutlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy kuch sifatida namoyon bo’ladi. Ularning qarorlari iqtisodiyot, ta’lim, sog’liqni saqlash, madaniyat, xavfsizlik kabi jamiyatning tayanch sohalariga bevosita ta’sir ko’rsatadi va ijtimoiy tizimning qanday ishlashini belgilab beradi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, siyosiy elitaning samaradorligi faqat rasmiy vakolatlar bilan emas, balki legitimlik, ijtimoiy ishonch, shaffoflik va hisobdorlik kabi omillar bilan ham chambarchas bog’liqdir. Korrupsiya, manfaatlar to’qnashuvi va yopiq boshqaruv siyosiy elita obro’sini pasaytirib, jamiyatda ishonchsizlik va beqarorlikni kuchaytiradi. Aksincha, ochiq boshqaruv, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlik siyosiy legitimlikni mustahkamlab, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, siyosiy elita jamiyat hayotining markaziy boshqaruv mexanizmi sifatida ijtimoiy taraqqiyotning asosiy drayveri hisoblanadi. Ularning faoliyati samaradorligi jamiyat barqarorligi, iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy adolat va demokratik institutlarning mustahkamligida o’z aksini topadi. Shu sababli siyosiy elitaning jamiyat hayotidagi o’ziga xos xususiyatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. International Telecommunication Union. (2023). Measuring digital development: Facts and figures 2023. ITU.
2. Institute for Economics & Peace. (2023). Global Peace Index 2023. Vision of Humanity.
3. Michels, R. (1915). Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy. Hearst’s International Library.
4. Mosca, G. (1939). The ruling class. McGraw-Hill.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). Government at a glance 2022. OECD Publishing.
6. Pareto, V. (1935). The mind and society. Harcourt, Brace.
7. Transparency International. (2023). Corruption perceptions index 2023.
8. United Nations. (2023). E-government survey 2023: The future of digital government. UN DESA.
9. UNESCO. (2023). Global education monitoring report 2023. UNESCO Publishing.
10. World Bank. (2023). Worldwide governance indicators. World Bank.

THEMATIC DISTRIBUTION AND CORPUS-BASED STATISTICAL ANALYSIS OF LOYALTY LEXEMES IN ENGLISH AND UZBEK

Aziza Umurzakova

Doctoral Student at Navoi State University

aziza.umurzakova1999@gmail.com

Abstract. This study presents a corpus-based analysis of the thematic distribution of lexical units representing the concept of loyalty in English and Uzbek. The analysis focuses on key lexemes, including Uzbek *sadoqat*, *sodiqlik*, *vafo*, *vafodorlik*, *fidoyilik*, *fidokorlik*, and *sidq*, and their English counterparts *loyalty*, *fidelity*, *allegiance*, *faithfulness*, *commitment*, and *devotion*. The aim of the study is to identify the dominant functional domains of these lexemes and to examine the factors influencing their distribution. The analysis draws on data from the Corpus of Contemporary American English (COCA) and a manually compiled Uzbek dataset representing a range of discourse types. The findings indicate clear cross-linguistic differences in thematic distribution: in Uzbek, loyalty is predominantly associated with interpersonal, ethical, and socio-cultural domains, whereas in English it shows a broader distribution, with a particularly strong presence in institutional and economic contexts, including business and marketing discourse.

Keywords: loyalty, *sadoqat*, corpus linguistics, thematic distribution, lexical semantics, comparative analysis

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “SADOQAT” KONSEPTINI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLARNING TEMATIK TAQSIMOTI VA KORPUS ASOSIDAGI STATISTIK TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “sadoqat” konseptini ifodalovchi leksik birliklarning tematik taqsimoti korpus materiallari asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot obyektni o‘zbek tilidagi *sadoqat*, *sodiqlik*, *vafo*, *vafodorlik*, *fidoyilik*, *fidokorlik* va *sidq* leksemalari hamda ularga mos keluvchi inglizcha *loyalty*, *fidelity*, *allegiance*, *faithfulness*, *commitment* va *devotion* birliklari tashkil etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi mazkur leksemalarning qaysi mavzuviy va funksional sohalarida faol qo‘llanishini aniqlash hamda ularning taqsimotidagi tillararo xususiyatlarni ochib berishdan iborat. Tahlil Corpus of Contemporary American English (COCA) ma’lumotlari hamda turli diskurs turlarini qamrab oluvchi o‘zbek tilidagi korpus materiallari asosida amalga oshirildi. Natijalar ingliz va o‘zbek tillarida “sadoqat” konseptining tematik faollashuvida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. O‘zbek tilida mazkur konsept asosan shaxslararo munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy-madaniy sohalar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lsa, ingliz tilida uning qo‘llanish doirasi kengroq bo‘lib, institutsional hamda iqtisodiy diskurslarda, xususan biznes va marketing sohalarida faolroq uchrashi kuzatildi.

Kalit so‘zlar: *sadoqat*, *loyalty*, korpus lingvistikasi, tematik taqsimot, leksik semantika, qiyosiy tahlil.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ И КОРПУСНО- СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ КОНЦЕПТ «ВЕРНОСТЬ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье на основе корпусных данных проводится сопоставительный анализ тематического распределения лексических единиц, репрезентирующих концепт «верность» в английском и узбекском языках. Объектом исследования выступают узбекские лексемы *sadoqat*, *sodiqlik*, *vafo*, *vafodorlik*, *fidoyilik*, *fidokorlik* и *sidq*, а также их английские соответствия *loyalty*, *fidelity*, *allegiance*, *faithfulness*, *commitment* и *devotion*. Цель исследования заключается в выявлении основных тематических и функциональных сфер употребления данных единиц, а также в определении особенностей их распределения в сопоставляемых языках. Анализ выполнен на материале *Corpus of Contemporary American English (COCA)* и специально сформированного массива узбекских текстов, охватывающего различные типы дискурса. Результаты исследования показали наличие существенных различий в тематической репрезентации концепта «верность». Если в узбекском языке данный концепт преимущественно связан с межличностными отношениями, нравственными ценностями и социокультурной сферой, то в английском языке он характеризуется более широким спектром функционирования и активно представлен в институциональном и экономическом дискурсах, включая сферу бизнеса и маркетинга.

Ключевые слова: верность, *loyalty*, корпусная лингвистика, тематическое распределение, лексическая семантика, сопоставительный анализ.

The analysis is based on frequency counts of selected loyalty-related lexemes extracted from the *Corpus of Contemporary American English (COCA)* and a manually compiled Uzbek dataset designed to represent comparable discourse types, including literary, journalistic, political, and everyday texts. The data were examined using both qualitative and quantitative approaches, with occurrences grouped into six thematic domains (*personal*, *socio-political*, *ethical*, *business and marketing*, *religious*, and *professional*) based on contextual usage. Domain classification was carried out through manual coding, with ambiguous cases resolved through contextual interpretation. The reported percentages reflect the relative distribution of the selected lexemes within each dataset rather than normalized frequencies, and are intended to indicate general usage tendencies rather than exact proportional equivalence. While these domains are shared across both languages, their statistical distribution differs significantly, suggesting distinct patterns of conceptual prioritization.

According to the quantitative findings, in Uzbek the concept of *sadoqat* is most prominently realized within the domain of **personal relationships**, where it accounts for approximately 30% of the total occurrences, compared to 25% in English. This domain represents the highest frequency in the Uzbek data. Lexical units such as *vafo*, *vafodorlik*, *sadoqat*, and *sodiqlik* are actively used and demonstrate strong collocational productivity. These lexemes frequently occur in combinations such as “*do’stiga sadoqat*,” “*vafo va sadoqat*,” “*sodiq yor*,” “*vafodor inson*,” and “*sodiq do’st*,” which highlight interpersonal trust, emotional attachment, and moral commitment. These patterns suggest that, in Uzbek usage, loyalty is closely associated with relational and value-based contexts.

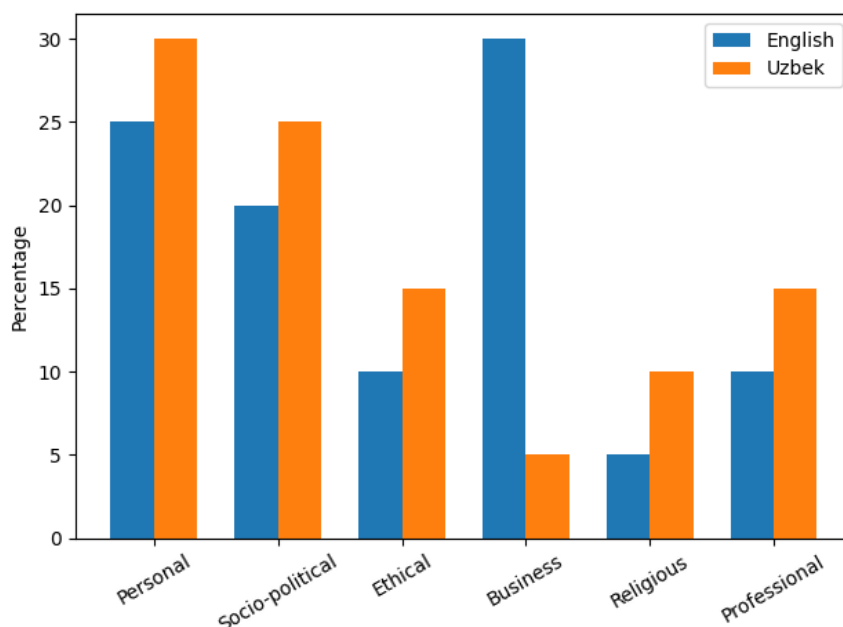

Figure 1. Thematic distribution of loyalty-related lexemes in English and Uzbek across domains.

In English, although the personal domain also shows a notable presence (approximately 25%), it is comparatively less dominant. Lexical units such as *loyalty*, *loyal*, *faithfulness*, and *devotion* occur in collocations like “*loyal friend*,” “*remain loyal*,” and “*faithful partner*,” reflecting similar interpersonal meanings. However, the data indicate that this domain is not the primary area of usage in English. Instead, loyalty demonstrates a more diversified distribution across institutional and economic contexts, which reduces the relative prominence of interpersonal usage.

A particularly notable divergence between the two languages is observed in the **business and marketing domain**, where English demonstrates the highest frequency, accounting for approximately 30% of occurrences. In this domain, loyalty-related lexemes form stable and widely used collocations such as “*brand loyalty*,” “*customer loyalty*,” “*loyalty card*,” and “*loyalty programs*.” Here, loyalty is primarily associated with consumer behavior and institutional practices rather than interpersonal or moral values.

In contrast, Uzbek shows a considerably lower frequency in this domain (approximately 5%), suggesting that the integration of the concept into business and marketing discourse is relatively recent and less conventionalized. While expressions such as “*sodiqlik kartasi*” and “*sodiqlik dasturi*” are attested, their usage remains limited. Instead of direct equivalents of “*loyal customer*,” Uzbek more frequently employs “*doimiy mijoz*,” which emphasizes regularity rather than value-based commitment. This difference suggests that the conceptualization of loyalty in Uzbek business discourse is still developing and has not yet reached the level of functional expansion observed in English.

In contrast to the divergence observed in the business and marketing domain, the **ethical, socio-political, religious, and professional spheres** demonstrate a relatively balanced and comparable distribution of loyalty lexemes in both English and Uzbek. According to the data, these domains collectively account for approximately 45–50% of

occurrences in English and around 50–55% in Uzbek (see Figure 1), indicating that they constitute a substantial portion of usage in both languages, with only moderate variation across domains.

Within the **ethical domain**, loyalty is conceptualized in both languages as a core moral virtue associated with integrity, honesty, and personal character. Uzbek expressions such as “*sadoqat va halollik*,” “*vafo insonni ulug‘ qiladi*,” and “*sodiqlik insoniy fazilat*” emphasize the intrinsic moral value of loyalty as a defining human quality. Similarly, English collocations such as “*loyalty as a virtue*,” “*moral loyalty*,” and “*loyalty to one’s principles*” reflect an ethical framing, although often articulated in a more abstract and individual-centered manner.

In the **socio-political domain**, both languages exhibit high frequency and functional relevance, yet differ in conceptual orientation. Uzbek discourse prominently features collocations such as “*Vatanga sadoqat*,” “*xalqga sadoqat bilan xizmat qilish*,” and “*milliy sadoqat*,” which foreground devotion to the homeland, collective identity, and national unity. In contrast, English political discourse employs expressions such as “*loyalty to the Constitution*,” “*loyalty to democratic values*,” and “*national loyalty*,” where the object of loyalty is predominantly institutional and ideological rather than territorial or emotional. Despite this difference, the overall frequency of usage remains relatively comparable, indicating that loyalty plays an equally significant role in the political lexicon of both languages.

The **religious domain** further illustrates both convergence and divergence. Uzbek demonstrates a slightly higher frequency (10%) compared to English (5%), reflecting the stronger integration of spiritual values within the conceptualization of loyalty. Collocations such as “*Allohga sadoqat*,” “*iymon va sadoqat*,” and “*sadoqat bilan ibodat qilish*” indicate that loyalty is closely associated with faith, devotion, and moral purity. English equivalents such as “*devotion to God*,” “*faithful devotion*,” and “*religious commitment*” are also present, but tend to occur less frequently and often within more formal or textual contexts, suggesting a comparatively reduced role of religious discourse in shaping the concept.

In the **professional domain**, both languages display moderate and comparable usage. Uzbek expressions such as “*kasbga sadoqat*,” “*sadoqat bilan xizmat qilish*,” and “*fidoyi xodim*” highlight dedication to one’s work and professional responsibility. English collocations such as “*employee loyalty*,” “*loyal workforce*,” and “*professional commitment*” similarly reflect the association of loyalty with organizational stability and productivity. However, in both languages, this domain remains secondary compared to more dominant spheres such as interpersonal and socio-political contexts.

Overall, the analysis of these four domains indicates that, despite some quantitative variation, the distribution of loyalty-related lexemes in the ethical, socio-political, religious, and professional spheres remains broadly comparable in both English and Uzbek. In both languages, loyalty is consistently associated with positive values such as moral integrity, social responsibility, and collective cohesion.

The observed differences are primarily related to patterns of conceptual orientation rather than frequency: in Uzbek, loyalty tends to be more closely linked to spiritual and interpersonal contexts, whereas in English it is more frequently realized in institutional and abstract frameworks. These findings suggest that, while the core evaluative meaning of loyalty is shared, its functional distribution reflects broader linguacultural tendencies.

References

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

1. Biber D., Conrad S., Reppen R. *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 300 p.
2. McEnery T., Hardie A. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 294 p.
3. Sinclair J. *Corpus, Concordance, Collocation*. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 179 p.
4. Stubbs M. *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*. – Oxford: Blackwell, 2001. – 272 p.

**RADIOCHASTOTALI KATETER ABLATSIYASIDAN KEYINGI
SUPRAVENTRIKULAR ARITMIYALARDA KATEXOLAMINLAR ALMASHINUVI
VA YURAK RITMI O’ZGARUVCHANLIGI O’RTASIDAGI BOG’LIQLIK**

Abdulxamidov Abduvali Alisher o’g’li
Impuls tibbiyot instituti
Patologiya, mikrobiologiya va fiziologiya
kafedrasi o’qituvchisi
E-mail: abduvaliabdulxamidov@gmail.com
Tel: +998 94 309 97 97

Annotatsiya: Supraventrikulyar aritmiyalar yurak ritmi buzilishlarining keng guruhi bo’lib, ularning rivojlanishida qayta kiruvchi, kuchaygan avtomatizm, triggerlangan faollik va vegetativ boshqaruvdagi o’zgarishlar muhim o’rin tutadi. Radiochastotali kateter ablatsiyasi supraventrikulyar taxiaritmiyalarda yuqori samarali davolash usuli hisoblanadi, biroq muolajadan keyingi klinik holat faqat aritmogen substratning bartaraf etilishi bilan belgilanmaydi. Postablatsion davrda yurak urishini sezish, sinus taxikardiya, supraventrikulyar ekstrasistoliyalalar va vegetativ labillik saqlanishi mumkin. Ushbu holatlarda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o’zgaruvchanligini birgalikda baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada radiochastotali kateter ablatsiyasidan (RChKA) keyingi supraventrikulyar aritmiyalarda adrenalin, noradrenalin, dofamin, DOFA, monoaminooksidaza (MAO), vanililmandel kislotasi, malon dialdegid (MDA) va yurak ritmi o’zgaruvchanligi ko’rsatkichlari o’rtasidagi ehtimoliy bog’liqliklar tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, katexolaminlar yurak avtomatizmi, atrioventrikulyar (AV) o’tkazuvchanlik, miokard qo’zg’aluvchanligi va kalsiy almashinuviga ta’sir ko’rsatadi, yurak ritmi o’zgaruvchanligi esa vegetativ regulatsiyaning funksional ko’rsatkichi hisoblanadi. Shu sababli RChKAdan keyingi bemorlarni elektrokardiografiya (EKG) va sutkalik EKG kuzatuvi bilan birga simpato-adrenal tizim (SAT) markerlari va yurak ritmi o’zgaruvchanligi asosida baholash postablatsion kuzatuvni takomillashtirishga yordam berishi mumkin.

Kalit so’zlar: supraventrikulyar aritmiya; RChKA; katexolaminlar; adrenalin; noradrenalin; MAO; vanililmandel kislotasi; yurak ritmi o’zgaruvchanligi; postablatsion moslashuv.

Аннотация: Суправентрикулярные аритмии представляют собой широкую группу нарушений сердечного ритма, в патогенезе которых важную роль играют механизм re-entry, усиленный автоматизм, триггерная активность и нарушения вегетативной регуляции. Радиочастотная катетерная абляция является высокоэффективным методом лечения суправентрикулярных тахикардий, однако клиническое состояние пациента после процедуры определяется не только устранением аритмогенного субстрата. В постаблационном периоде могут сохраняться ощущение сердцебиения, синусовая тахикардия, суправентрикулярные экстрасистолы и вегетативная лабильность. В таких случаях совместная оценка обмена катехоламинов и вариабельности сердечного ритма имеет важное научно-практическое значение. В данной статье проанализированы возможные взаимосвязи между показателями адреналина, норадреналина, дофамина, ДОФА, моноаминоксидазы, ванилилминдальной кислоты, малонового диальдегида и вариабельности сердечного

ритма при суправентрикулярных аритмиях после радиочастотной катетерной абляции. Анализ литературы показывает, что катехоламины оказывают влияние на автоматизм сердца, атриовентрикулярную проводимость, возбудимость миокарда и обмен кальция, тогда как вариабельность сердечного ритма является функциональным показателем вегетативной регуляции. В связи с этим оценка пациентов после радиочастотной катетерной абляции не только с помощью электрокардиографии и суточного ЭКГ-мониторирования, но и на основе маркеров симпатoadреналовой системы и вариабельности сердечного ритма может способствовать совершенствованию постаблационного наблюдения.

Ключевые слова: суправентрикулярная аритмия; радиочастотная катетерная абляция; катехоламины; адреналин; норадреналин; моноаминоксидаза; ванилилминдальная кислота; вариабельность сердечного ритма; постаблационная адаптация.

Abstract: Supraventricular arrhythmias represent a broad group of cardiac rhythm disorders, in the development of which re-entry mechanisms, enhanced automaticity, triggered activity, and alterations in autonomic regulation play an important role. Radiofrequency catheter ablation is a highly effective treatment method for supraventricular tachyarrhythmias; however, the post-procedural clinical status is not determined solely by elimination of the arrhythmogenic substrate. During the post-ablation period, palpitations, sinus tachycardia, supraventricular extrasystoles, and autonomic lability may persist. In such cases, the combined assessment of catecholamine metabolism and heart rate variability has important scientific and practical significance. This article analyzes the potential relationships between adrenaline, noradrenaline, dopamine, DOPA, monoamine oxidase, vanillylmandelic acid, malondialdehyde, and heart rate variability parameters in supraventricular arrhythmias after radiofrequency catheter ablation. The literature analysis indicates that catecholamines influence cardiac automaticity, atrioventricular conduction, myocardial excitability, and calcium metabolism, whereas heart rate variability serves as a functional marker of autonomic regulation. Therefore, assessment of patients after radiofrequency catheter ablation using not only electrocardiography and 24-hour ECG monitoring, but also sympathoadrenal system markers and heart rate variability parameters, may contribute to the improvement of post-ablation follow-up.

Keywords: supraventricular arrhythmia; radiofrequency catheter ablation; catecholamines; adrenaline; noradrenaline; monoamine oxidase; vanillylmandelic acid; heart rate variability; post-ablation adaptation.

Kirish. Supraventrikulyar aritmiyalar klinik kardiologiyada tez-tez uchraydigan ritm buzilishlari guruhiga kiradi. Ushbu guruhga atrioventrikulyar tugun qayta kirish taxikardiyasi (AVTQT), atrioventrikulyar qayta kirish taxikardiyasi AVQT, fokal bo’lmacha taxikardiyasi, bo’lmacha titrashi va boshqa supraventrikulyar taxiaritmiyalar kiradi. Ularning patofiziologik mexanizmlari turlicha bo’lsa-da, ko’pchiligida qayta kiruvchi, avtomatizm kuchayishi yoki triggerlangan faollik asosiy rol o’ynaydi. Klinik jihatdan bu aritmiyalar yurak urishini sezish, ko’krak qafasida noxushlik, hansirash, bosh aylanishi, xavotir, presinkopal holatlar va jismoniy faollik cheklanishi bilan namoyon bo’ladi.

Radiochastotali kateter ablatsiyasi supraventrikulyar aritmiyalarni davolashda patogenetik yo’naltirilgan usul hisoblanadi. AVTQTda sekin yo’l modifikatsiyasi, AVQTda qo’shimcha o’tkazuvchi yo’lni bartaraf etish, bo’lmacha titrashida kavo-trikuspidal istmus

bo‘ylab ikki tomonlama blokada hosil qilish, fokal bo‘lmacha taxikardiyasida esa ektopik o‘choqni yo‘qotish muolajaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Shu sababli RChKA faqat simptomlarni kamaytirish emas, balki aritmiyaning elektrofiziologik substratiga bevosita ta’sir qilish imkonini beradi.

Biroq RChKAdan keyingi klinik natija faqat ablatsiya nishonining muvaffaqiyatli bartaraf etilishi bilan chegaralanmaydi. Ayrim bemorlarda aritmiya qaytalanmasa ham, yurak urishini sezish, sinus taxikardiya, ekstrasistoliyalar yoki vegetativ noxushliklar saqlanishi mumkin. Bunday holatlarda haqiqiy aritmiya qaytalanishini vegetativ labillik, simpatik faollik ortishi yoki yurak ritmini sezishning kuchayishi bilan farqlash zarur.

Simpato-adrenal tizim yurak ritmini boshqarishda muhim o‘rin tutadi. Adrenalin va noradrenalin sinus tugun avtomatizmini kuchaytiradi, AV tugun orqali impuls o‘tishini tezlashtiradi, miokard qo‘zg‘aluvchanligini oshiradi va hujayra ichida kalsiy almashinuviga ta’sir qiladi. Dofamin va DOFA katexolaminlar biosintezi zanjirida muhim o‘rin tutadi. MAO katexolaminlarning parchalanishida qatnashadi, vanililmandel kislotasi esa katexolaminlar almashinuvining yakuniy metabolitlaridan biri hisoblanadi.

Yurak ritmi o‘zgaruvchanligi vegetativ regulyatsiyaning funksional ko‘rsatkichi bo‘lib, yurakka simpatik va parasimpatik ta’sirlar nisbatini baholashga yordam beradi. RChKAdan keyingi davrda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o‘zgaruvchanligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish postablatsion moslashuv, yurak urishini sezish va aritmiya qaytalanishi xavfini chuqurroq tushuntirish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi RChKAdan keyingi supraventrikulyar aritmiyalarda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o‘zgaruvchanligi o‘rtasidagi bog‘liqlikning ilmiy-amaliy ahamiyatini adabiyotlar tahlili asosida yoritishdan iborat.

Material va usullar. Tahlil uchun supraventrikulyar aritmiyalar, RChKA, elektrofiziologik tekshiruv, katexolaminlar almashinuvi, SAT faolligi, MAO, vanililmandel kislotasi, MDA va yurak ritmi o‘zgaruvchanligiga oid xalqaro klinik qo‘llanmalar, elektrofiziologiya bo‘yicha darsliklar, ilmiy maqolalar va mahalliy tadqiqotlar o‘rganildi.

Asosiy e’tibor supraventrikulyar taxikardiyalar bo‘yicha Yevropa kardiologlar jamiyati (ESC) qo‘llanmalari, Amerika yurak assotsiatsiyasi tavsiyalari, kateter ablatsiyasi bo‘yicha zamonaviy elektrofiziologik manbalar, yurak ritmi o‘zgaruvchanligi standartlari va autonom regulyatsiya haqidagi tadqiqotlarga qaratildi. Shuningdek, SAT faolligi, katexolaminlar ekskretsiyasi, MAO faolligi, vanililmandel kislotasi va MDA ko‘rsatkichlarini yurak-qon tomir kasalliklari kontekstida o‘rgangan mahalliy ilmiy ishlar ham tahlilga kiritildi.

Adabiyotlar tanlashda quyidagi mezonlarga e’tibor berildi: mavzuga bevosita aloqadorlik, klinik-amaliy ahamiyat, nashrning ilmiy ishonchliligi, xalqaro tavsiyalar bilan mosligi va RChKAdan keyingi postablatsion kuzatuvga tatbiq etish imkoniyati. Maqolada tahlil natijalari mavjud ilmiy manbalarni umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish shaklida bayon qilindi.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, supraventrikulyar aritmiyalarni davolashda RChKA yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa AVTQTda sekin yo‘l modifikatsiyasi ko‘p hollarda taxikardiya qayta chaqirilmasligiga olib keladi va bemorlarning simptomatik holatini sezilarli yaxshilaydi. AVQTda qo‘shimcha o‘tkazuvchi yo‘lning bartaraf etilishi, bo‘lmacha titrashida kavo-trikuspidal istmus blokingning hosil qilinishi, fokal bo‘lmacha taxikardiyasida ektopik o‘choqning yo‘qotilishi muolajaning asosiy elektrofiziologik natijasi hisoblanadi [1,3,7].

Shunga qaramay, RChKA muvaffaqiyatli bajarilgan bemorlarda ham postablatsion davrda yurak urishini sezish, sinus taxikardiya yoki qisqa supraventrikulyar ekstrasistoliyalar saqlanishi mumkin. Bu simptomlar har doim aritmiyaning qaytalanishini anglatmaydi. Ba’zi holatlarda ular vegetativ qayta moslashuv, simpatik faollikning nisbiy ustunligi, psixoemotsional zo’riqish yoki yurak ritmini sezishning kuchayishi bilan bog’liq bo’lishi mumkin [10,11,14].

Katexolaminlar yurak ritmini boshqarishda asosiy biologik faol mediatorlardan hisoblanadi. Noradrenalin asosan simpatik nerv uchlari faolligini, adrenalin esa buyrakusti bezi mag’iz qavati javobini aks ettiradi. Bu mediatorlar β -adrenoretseptorlar orqali yurak urish tezligini oshiradi, AV tugun orqali impuls o’tishini tezlashtiradi, miokard qisqaruvchanligini kuchaytiradi va kalsiy oqimini faollashtiradi. Fiziologik sharoitda bu javob adaptatsion ahamiyatga ega bo’lsa, ortiqcha yoki davomli faollik sharoitida ekstrasistoliyalar, triggerlangan faollik va taxikardik xurujlarga moyillikni oshirishi mumkin [9–11].

AVTQTda katexolaminlar aritmiyaning asosiy anatomik substratini yaratmaydi, biroq mavjud qayta kirish mexanizmini funksional faollashtirishi mumkin. Simpatik tonus ortganda AV tugun o’tkazuvchanligi tezlashadi, refrakterlik davri o’zgaradi va ekstrasistolik impulslarning qayta kirish konturiga kirish ehtimoli oshishi mumkin. Shu sababli AVTQT xurujlari ko’pincha emotsional stress, uyqusizlik, jismoniy zo’riqish, kofein yoki vegetativ disbalans fonida paydo bo’lishi kuzatiladi.

Yurak ritmi o’zgaruvchanligi katexolaminlar ta’sirini to’ldiruvchi funksional ko’rsatkichdir. Katexolaminlar biokimyoviy jihatdan SAT faolligini aks ettirsa, yurak ritmi o’zgaruvchanligi vegetativ ta’sirlarning yurak ritmiga funksional natijasini ko’rsatadi. Masalan, yurak ritmi o’zgaruvchanligining pasayishi parasimpatik himoya ta’siri susayishi yoki simpatik ustunlik kuchayishini ko’rsatishi mumkin. Bunday holat postablatsion yurak urishini sezish yoki sinus taxikardiya bilan birga kechishi ehtimoldan xoli emas [12,13].

RChKAdan keyingi davrda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o’zgaruvchanligi o’rtasidagi bog’liqlikni tahlil qilish bir necha klinik vazifani bajaradi. Birinchidan, bu aritmiya qaytalanishi bo’lmagan holatlarda yurak urishini sezish simptomining vegetativ asosini tushuntirishga yordam beradi. Ikkinchidan, simpatik faollik yuqori saqlanayotgan bemorlarni ajratish imkonini beradi. Uchinchidan, postablatsion moslashuvning ijobiy yoki noxush kechishini baholashga yordam beradi.

MAO faolligi katexolaminlar almashinuvining muhim ko’rsatkichi hisoblanadi. MAO katexolaminlarni dezaminlash orqali ularning biologik ta’sirini cheklaydi. MAO faolligi pasayganda katexolaminlarning ta’siri davomiyroq bo’lishi, bu esa yurak urish tezligi, AV o’tkazuvchanlik va vegetativ simptomlarga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli faqat adrenalin yoki noradrenalin miqdorini emas, balki ularning parchalanish mexanizmlarini ham baholash zarur.

Vanililmandel kislotasi katexolaminlar almashinuvining yakuniy metabolitlaridan biri bo’lib, SAT faolligini bilvosita baholashda qo’llanilishi mumkin. Sutkalik siydikda vanililmandel kislotasi miqdorini aniqlash katexolaminlar aylanishi va ularning metabolik faolligi haqida qo’shimcha ma’lumot beradi. RChKAdan keyin bu ko’rsatkichning pasayishi SAT faolligi kamayishini, yuqori saqlanishi esa davom etayotgan neyrohumoral faollikni ko’rsatishi mumkin.

Oksidlovchi stress ham ushbu bog’liqlikda muhim o’rin tutadi. Simpatik faollik ortganda yurak urish tezligi, arterial bosim, miokard kislorod ehtiyoji va metabolik yuklama

oshadi. Bu jarayonlar lipid peroksidlanishini kuchaytirishi mumkin. MDA lipid peroksidlanish mahsuloti sifatida oksidlovchi stressni baholashda qo'llaniladi. SAT markerlari yuqoriligi, yurak ritmi o'zgaruvchanligi pasayishi va MDA ortishi birgalikda vegetativ-metabolik disbalans belgisi sifatida qaralishi mumkin [17–19].

Ushbu ma'lumotlar bevosita RChKAdan keyingi supraventrikulyar aritmiyalarning bo'yicha yetarli bo'lmasa-da, SAT faolligi va oksidlovchi stress yurak-qon tomir tizimi funksional buzilishlarida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Postablatsion kuzatuvda EKG va sutkalik EKG kuzatuvni asosiy diagnostik usullar bo'lib qoladi. Biroq faqat ritm yozuvlarini baholash ayrim bemorlarda simptomlarning asl mexanizmini to'liq tushuntirib bermasligi mumkin. Agar bemorda yurak urishini sezish saqlansa, lekin sutkalik EKG kuzatuvda klinik ahamiyatli taxikardiya aniqlanmasa, yurak ritmi o'zgaruvchanligi va SAT markerlarini baholash muhim qo'shimcha ma'lumot beradi.

Amaliy jihatdan postablatsion bemorlarni uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh: ritm barqarorlashgan, yurak ritmi o'zgaruvchanligi yaxshilangan va SAT markerlari kamaygan bemorlar. Ikkinchi guruh: aritmiya qaytalanmagan, ammo yurak urishini sezish va simpatik faollik belgilari saqlangan bemorlar. Uchinchi guruh: aritmiya qaytalanishi, yurak ritmi o'zgaruvchanligi pasayishi va SAT markerlari yuqoriligi birga kuzatilgan bemorlar. Bunday yondashuv postablatsion kuzatuvni individuallashtirish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Mavjud adabiyotlar RChKANing supraventrikulyar aritmiyalardagi samaradorligini yetarli darajada tasdiqlaydi. Biroq RChKAdan keyingi davrda katexolaminlar almashinuvi, MAO, vanililmandel kislotasi, MDA va yurak ritmi o'zgaruvchanligi o'rtasidagi bog'liqlik yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ayniqsa AVTQTda sekin yo'l modifikatsiyasidan keyingi vegetativ va biokimyoviy moslashuv bo'yicha ma'lumotlar cheklangan. Bu esa ushbu yo'nalishda prospektiv klinik tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Supraventrikulyar aritmiyalarda RChKA aritmogen substratni bartaraf etishga qaratilgan yuqori samarali davolash usuli hisoblanadi. Biroq postablatsion klinik holat faqat elektrofiziologik muvaffaqiyat bilan belgilanmaydi. Vegetativ regulatsiya, SAT faolligi, katexolaminlar almashinuvi va oksidlovchi stress postablatsion moslashuvda muhim rol o'ynashi mumkin.

Katexolaminlar yurak avtomatizmi, AV o'tkazuvchanlik, miokard qo'zg'aluvchanligi va kalsiy almashinuviga ta'sir ko'rsatadi. Yurak ritmi o'zgaruvchanligi esa ushbu vegetativ ta'sirlarning funksional ko'rsatkichi sifatida baholanadi. Shu sababli RChKAdan keyingi bemorlarda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o'zgaruvchanligini birgalikda tahlil qilish aritmiya qaytalanishi, yurak urishini sezish va vegetativ disbalansni chuqurroq tushuntirishga yordam beradi.

RChKAdan keyin EKG va sutkalik EKG kuzatuviga qo'shimcha ravishda SAT markerlari, MAO, vanililmandel kislotasi, MDA va yurak ritmi o'zgaruvchanligini baholash postablatsion kuzatuvni takomillashtirish uchun istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar:

1. RChKAdan keyingi bemorlarni baholashda faqat EKG natijasi bilan cheklanmasdan, sutkalik EKG kuzatuvni va yurak ritmi o'zgaruvchanligi ko'rsatkichlarini ham tahlil qilish maqsadga muvofiq.
2. RChKAdan keyin yurak urishini sezish saqlangan bemorlarda haqiqiy aritmiya qaytalanishini sinus taxikardiya, supraventrikulyar ekstrasistoliyalarning va vegetativ labillikdan farqlash kerak.

3. Postablatsion davrda adrenalin, noradrenalin, dofamin, DOFA, MAO va vanililmandel kislotasini baholash SAT faolligi haqida qo’shimcha ma’lumot berishi mumkin.

4. MDA ko’rsatkichini SAT markerlari bilan birga baholash simpatik faollik va oksidlovchi stress o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlashda foydali bo’lishi mumkin.

5. AVTQT bo’lgan bemorlarda sekin yo’l modifikatsiyasidan keyin taxikardiya qayta chaqirilmasa ham, yurak urishini sezish saqlansa, vegetativ regulyatsiya va katexolaminlar almashinuvi alohida baholanishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Brugada J., Katritsis D.G., Arbelo E., Arribas F., Bax J.J., Blomström-Lundqvist C., et al. 2019 ESC Guidelines for the management of patients with supraventricular tachycardia. *European Heart Journal*. 2020;41(5):655–720. doi:10.1093/eurheartj/ehz467.
2. Page R.L., Joglar J.A., Caldwell M.A., Calkins H., Conti J.B., Deal B.J., et al. 2015 ACC/AHA/HRS Guideline for the management of adult patients with supraventricular tachycardia. *Circulation*. 2016;133(14):e506–e574. doi:10.1161/CIR.0000000000000311.
3. Katritsis D.G., Camm A.J. Atrioventricular nodal reentrant tachycardia. *Circulation*. 2010;122(8):831–840. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.110.936591.
4. Katritsis D.G., Josephson M.E. Classification, electrophysiological features and therapy of atrioventricular nodal reentrant tachycardia. *Arrhythmia & Electrophysiology Review*. 2016;5(2):130–135. doi:10.15420/AER.2016.18.2.
5. Delacretaz E. Supraventricular tachycardia. *New England Journal of Medicine*. 2006;354(10):1039–1051. doi:10.1056/NEJMcp051145.
6. Link M.S. Evaluation and initial treatment of supraventricular tachycardia. *New England Journal of Medicine*. 2012;367(15):1438–1448. doi:10.1056/NEJMcp1111259.
7. Huang S.K.S., Miller J.M., eds. *Catheter Ablation of Cardiac Arrhythmias*. 4th ed. Philadelphia: Elsevier; 2020.
8. Yan G.X., Kowey P.R., Antzelevitch C., eds. *Management of Cardiac Arrhythmias*. 3rd ed. Cham: Humana Press/Springer; 2020. doi:10.1007/978-3-030-41967-7.
9. Shen M.J., Zipes D.P. Role of the autonomic nervous system in modulating cardiac arrhythmias. *Circulation Research*. 2014;114(6):1004–1021. doi:10.1161/CIRCRESAHA.113.302549.
10. Goldberger J.J., Arora R., Buckley U., Shivkumar K. Autonomic nervous system dysfunction: JACC focus seminar. *Journal of the American College of Cardiology*. 2019;73(10):1189–1206. doi:10.1016/j.jacc.2018.12.064.
11. Stavrakis S., Kulkarni K., Singh J.P., Katritsis D.G., Armondas A.A. Autonomic modulation of cardiac arrhythmias: methods to assess treatment and outcomes. *JACC: Clinical Electrophysiology*. 2020;6(5):467–483. doi:10.1016/j.jacep.2020.02.014.
12. Malik M., Bigger J.T., Camm A.J., Kleiger R.E., Malliani A., Moss A.J., Schwartz P.J. Heart rate variability: standards of measurement, physiological interpretation, and clinical use. *Circulation*. 1996;93(5):1043–1065. doi:10.1161/01.CIR.93.5.1043.
13. Shaffer F., Ginsberg J.P. An overview of heart rate variability metrics and norms. *Frontiers in Public Health*. 2017;5:258. doi:10.3389/fpubh.2017.00258.
14. Emkanjoo Z., Alasti M., Arya A., et al. Heart rate variability: does it change after RF ablation of reentrant supraventricular tachycardia? *Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology*. 2005;14(3):147–151. doi:10.1007/s10840-006-4836-y.

15. Psychari S.N., Theodorakis G.N., Koutelou M.G., Livanis E.G., Kremastinos D.T. Cardiac denervation after radiofrequency ablation of supraventricular tachycardias. *American Journal of Cardiology*. 1998;81(6):725–731. doi:10.1016/S0002-9149(97)01008-4.
16. Steinberg J.S., Varma N., Cygankiewicz I., Aziz P., Balsam P., Baranchuk A., et al. 2017 ISHNE-HRS expert consensus statement on ambulatory ECG and external cardiac monitoring/telemetry. *Heart Rhythm*. 2017;14(7):e55–e96. doi:10.1016/j.hrthm.2017.03.038.
17. Ойбекова Г.С., Хужамбердиев М.А., Вахабов Б.М. Функциональная активность симпатoadреналовой системы и процессов перекисного окисления липидов у лиц молодого возраста, занимающихся IT-профессией. *Journal of Modern Medicine*. 2025;4(11):827–839.
18. Ойбекова Г.С., Комилова М.О.; илмий раҳбар: Хужамбердиев М.А. Role of the sympathoadrenal system in arterial hypertension. В кн.: Актуальные вопросы современной науки: сборник статей X Международной научно-практической конференции. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение»; 2023. С. 286–288. ISBN 978-5-00236-136-6.
19. Khujamberdiev M.A., Oybekova G.S., Vakhobov B.M. Sympathoadrenal activity, catecholamines, and the pathogenesis of hypertensive disease among young population. *American Journal of Medicine and Medical Sciences*. 2024;14(6):124–127.

TARVUZ PO‘STLOG‘IDA UCHRAYDIGAN SITRULLINNI INSON ORGANIZMIGA TA’SIRI

Xudoynazarov Javohir Shavkat o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Biologiya yo‘nalishi 2 – kurs talabasi

E – mail: javohirxudoynazarov87@gmail.com

Annotatsiya. Tarvuz global oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlovchi asosiy ekinlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada tarvuz po‘stlog‘ida uchraydigan sitrullin moddasi va uning inson organizmiga ta’siri haqida olib borilgan tadqiqotlardan qisqacha bayon qilindi. Sitrullin aminokislota sifatida qon aylanish tizimi faoliyatini yaxshilashi, qon tomirlarini kengaytirishi hamda organizmda azot oksidi hosil bo‘lishini faollashtirishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotlar natijasida sitrullinning yurak-qon tomir tizimi, mushak faoliyati, immunitet hamda umumiy metabolik jarayonlarga ijobiy ta’siriga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tarvuz po‘stlog‘idan tabiiy biofaol modda sifatida foydalanishning istiqbollari va uning oziq-ovqat hamda farmatsevtika sohalarida ham keng qo‘llash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: tarvuz, tarvuz po‘stlog‘i, L-sitrullin, bioaktiv birikmalar, yurak-qon tomir tizimi,

Аннотация. Арбуз считается одной из основных сельскохозяйственных культур, обеспечивающих глобальную продовольственную безопасность. В данной статье кратко представлены результаты исследований вещества цитруллина, содержащегося в арбузной корке, и его влияния на организм человека. Цитруллин как аминокислота имеет важное значение благодаря способности улучшать кровообращение, расширять кровеносные сосуды и активизировать выработку оксида азота в организме. Результаты исследований подтверждают положительное влияние цитруллина на сердечно-сосудистую систему, мышечную деятельность, иммунитет и общие метаболические процессы. Кроме того, использование арбузной корки в качестве природного биоактивного вещества открывает перспективы её широкого применения в пищевой и фармацевтической промышленности.

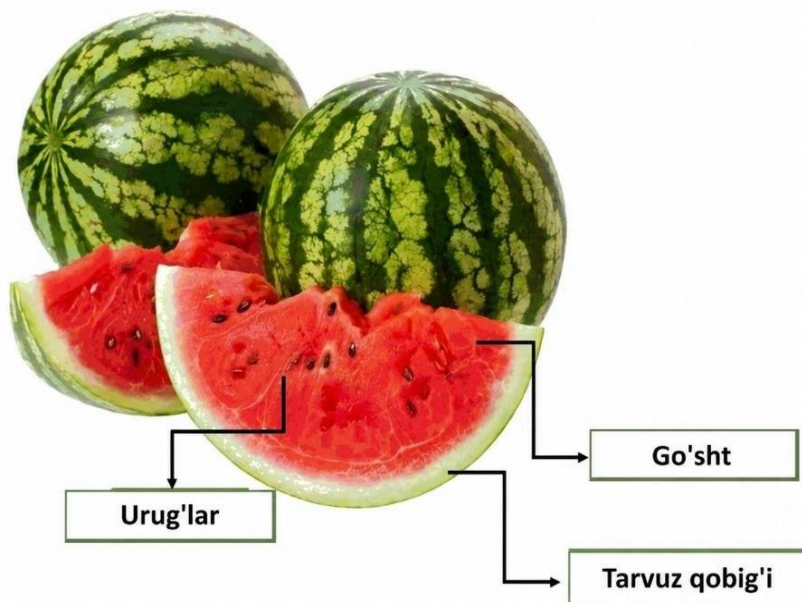
Ключевые слова: Арбуз, арбузная корка, L-цитруллин, биоактивные соединения, сердечно-сосудистая система,

Abstract. Watermelon is considered one of the main crops ensuring global food security. This article briefly describes studies conducted on citrulline found in watermelon rind and its effects on the human body. Citrulline, as an amino acid, is important for improving blood circulation, dilating blood vessels, and stimulating the production of nitric oxide in the body. Research results confirm that citrulline has positive effects on the cardiovascular system, muscle function, immunity, and overall metabolic processes. In addition, the use of watermelon rind as a natural bioactive substance offers promising prospects and provides wide application opportunities in the food and pharmaceutical industries.

Keywords: Watermelon, watermelon rind, L-citrulline, bioactive compounds, cardiovascular system.

KIRISH: Dunyo bo‘yicha tarvuz eng ko‘p yetishtirilmoqda va shu yetishtirilayotgan tarvuzning Osiyoda (79,5%), Afrikada (7,5%) va Amerikada (6,9%) yetishtiriladi. Har yili taxminan 3,1 million gektar maydonda tarvuz yetishtirish uchun yer ajratililadi va har yili taxminan 104 million tonna ishlab chiqariladi. Xitoy ushbu hosilning asosiy ishlab

chiqaruvchisi bo'lib, global ishlab chiqarishning 67 foizini tashkil qiladi. FAO ma'lumotlariga ko'ra, tarvuzning pishishi uchun zarur bo'lgan vaqt iqlimga qarab farq qiladi, odatda 80 dan 110 kungacha davom etadi[1]. Tarvuz iste'moli ularning ta'mi, ozuqaviy qiymati va jozibali rangi tufayli ortib bormoqda, bu qizil va sariqdan pushti ranggacha o'zgaradi (1-rasm). Tarvuzning rangi asosan karotinoidlarga va ularning pishib yetilishdavrda xromoplastlarda cho'kish darajasiga bog'liq. Tarvuzlar tarkibida b-karotin, prolikopen, fitoen va z-karotin mavjud. Masalan, qizil tarvuzlarda likopen va b-karotin mavjud bo'lsa. Boshqa tomondan, oq rangli tarvuzlar avval ko'rsatilganidek, past darajadagi karotinoidlarni o'z ichiga oladi[2].

Tarvuz keng aholi tomonidan keng iste'mol qilinadi nihoyatda ozuqaviy moddalarga boy, past kaloriyaligini bo'lgani uchun butun dunyo bo'ylab, va chanqoqni qondiruvchi xususiyatlarga ega. Tarvuz shuningdek, xolesterinsiz va vitaminlarga, ayniqsa B1, B6 va C vitaminlariga boy, shuningdek likopen, karotinoid va magniy kabi minerallar bor. Ushbu komponentlar sog'liq uchun ijobiy ta'sirga ega, masalan yurak-qon tomir salomatligini yaxshilash, gipertenziyani boshqarish gipertenziv bemorlar, LDL oksidlanishini pasaytirish va oldini olish yoshga bog'liq kasalliklar va saratonning ayrim turlarida juda foydali hisoblanadi[7].

1- rasm Tarvuz mevasining qisimlari

Tarvuz ko'plab mamlakatlarda eng ko'p iste'mol qilinadigan mevalardan biridir. Chanqoqni qondirishdan tashqari, meva bir qator sog'liq uchun foydali ekanligi ham ma'lum. U taniqli antioksidant bo'lgan va prostata saratonining oldini olishda potentsial rol o'ynaydigan likopenning boy manbaidir[3]. Tarvuz tarkibida 91% dan ortiq suv va 7% gacha uglevodlar mavjud. Bundan tashqari, tarvuzda bir qator muhim mikroelementlar va vitaminlar mavjud bo'lib shulardan eng muhimi bu L- sitrulin hisoblanadi. L-Sitrullin oqsil bo'lmagan aminokislota bo'lib, birinchi marta tarvuzning Citrullus vulgaris Schrad navida aniqlangan. Tarvuz po'stlog'i meva umumiy og'irligining 30–40% ni tashkil qiladi, bu odatda ekologik muammolarni keltirib chiqaradigan chiqindixonalarga tashlanadigan agrosanoat chiqindisi hisoblanadi[6]. Tarvuz po'stlog'i (qo'shimcha mahsulot) kabi bioaktiv birikmalar manbai hisoblanadi, fenolik, likopen va sitrulin, ular foydali ta'sir ko'rsatadi

inson salomatligiga. Ushbu birikmalar orasida sitrulin ajratib olinmoqda unga erkin radikallarni yig'uvchi va azot ishlab chiqaruvchisi sifatidagi roli uchun e'tibor yuqori hisoblanadi. L-sitrullin sovuqdan kelib chiqadigan qon bosimining ko'tarilishiga qarshi turish, shu bilan qon tomir funksiyasini yaxshilash, qon bosimini pasaytirish va sovuq ta'siridan kelib chiqadigan yurak-qon tomir yukini yengillashtirish potentsialiga ega. L-Sitrullin mushaklarning kuchsizligi, o'roqsimon hujayrali anemiya, yurak-qon tomir kasalliklari va gipertenziya kabi holatlarni yaxshilash, shuningdek, charchoqni yumshatish salohiyati uchun o'rganilgan[4].

2-rasm Tarvuz po'stlog'idan ajratib olingan sitrullin kukuni
Bodibildingda u energiyani oshirish, sport natijalarini yaxshilash, qon aylanishini

yaxshilash va mushaklarning o'sishini rag'batlantirish uchun qo'llaniladi(1-jadval). L-Sitrullin antioksidant xususiyatlari tufayli yurak salomatligi, funktsional oziq-ovqat va kosmetika uchun nutrasevtik vositalarda istiqbolli qo'llanmalarga ega[5].

1- Jadval

Tabiiy sitrullinning inson organizm faoliyatiga ta'siri

№	Foydali xususiyatlari	Biologik ta'siri	Organizm uchun ahamiyati
1	Qon aylanishini yaxshilaydi	Azot oksidi (NO) sintezini kuchaytiradi	Qon tomirlari kengayadi va qon oqimi yaxshilanadi
2	Yurak - qon tomir tizimini qo'llab - quvvatlaydi	Arterial bosimni me'yorlashtirishga yordam beradi	Gipertoniya xavfini kamaytiradi
3	Mushak faoliyatini yaxshilaydi	Energiya almashinuvini faollashtiradi	Jismoniy chidamlilik oshadi
4	Charchoqni kamaytiradi	Ammiak va metabolitlarni chiqarishni tezlashtiradi	Sportdan keyingi tiklanishni tezlashtiradi
5	Antioksidant xususiyatlari	Erkin radikallar faolligini pasaytiradi	Hujayralarni oksidlovchi stressdan himoya qiladi
6	Immun tizimiga ta'siri	Moddalar almashinuv jarayonlarini faollashtiradi	Organizmning himoya qobiliyatini kuchaytiradi

Xulosa. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, tarvuz po’stlog’i tarkibidagi sitrullin yuqori fiziologik faollikka ega bo’lib, yurak-qon tomir tizimini qo’llab-quvvatlash, qon aylanishini yaxshilash, antioksidant himoyani kuchaytirish hamda mushak faoliyatini rag’batlantirish kabi ijobiy xususiyatlarni namoyon etadi. Tarvuz po’stlog’ini qayta ishlash orqali biofaol komponentlarni ajratib olish agrosanoat chiqindilarini kamaytirish, ekologik muammolarni bartaraf etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tabiiy L-sitrullin asosidagi funksional oziq-ovqat mahsulotlari, biologik faol qo’shimchalar va farmatsevtik preparatlar yaratish istiqbolli yo’nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.P. Tarazona-Díaz, J. Viegas, M. Moldao-Martins, E. Aguayo, Bioactive compounds from flesh and by-product of fresh-cut watermelon cultivars, *J. Sci. Food Agric.* 91 (2011) 805–812, <https://doi.org/10.1002/jsfa.4250>.
2. M.Tarazona-Díaz, E. Aguayo, Assessment of by-products from fresh-cut products for reuse as bioactive compounds, *Food Sci. Technol. Int.* 19 (2013) 439–446, <https://doi.org/10.1177/1082013212455346>.
3. Bekele, Y., & Ramaswamy, H. S. (2013). Study on Extraction and Storage Stability of Watermelon Pulp Powder as Food Ingredient. *Ethiopian Journal of Applied Science and Technology*, 1, 121-128.
4. FAO. Watermelon j Land & Water j Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. <https://www.fao.org/land-water/databases-and-software/crop-information/watermelon/en/>.
5. D. Neglo, C. O. Tettey, E. K. Essuman, N. K. Kortei, A. A. Boakye, G. Hunkpe, F. Amarh, P. Kwashie and W. S. Devi, Comparative antioxidant and antimicrobial activities of the peels, rind, pulp and seeds of watermelon (*Citrullus lanatus*) fruit, *Sci. Afr.*, 2021, 11, e00582.
6. S. Zamuz, P. E. Munekata, B. Gull’ on, G. Rocchetti, D. Montesano and J. M. Lorenzo, *Citrullus lanatus* as source of bioactive components: An up-to-date review, *Trends in Food Science & Technology*, 2021, 111, 208–222.
7. G. Bianchi, L. Provenzi and A. Rizzolo, Evolution of volatile compounds in ‘Cuoredolce®’ and ‘Rugby’ mini-watermelons (*Citrullus lanatus* (Thunb.) Matsumura and Nakai) in relation to ripening at harvest, *J. Sci. Food Agric.*, 2020, 100(3), 945–952.

SEMIZLIK BILAN BOG‘LIQ BEPUSHTLIKNING EPIDEMIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sidikova Nixola A’loxon qizi

Impuls tibbiyot instituti talabasi

Annotatsiya. Maqolada semizlik (ortiqcha tana vazni va obezite) bilan bog‘liq bepushtlikning epidemiologik xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. So‘nggi yillarda reproduktiv yoshdagi aholi orasida semizlik tarqalishining keskin o‘sishi va u bilan parallel ravishda bepushtlik chastotasining ko‘tarilishi global ahamiyatga ega muammoga aylangan. Ishda jahon va mintaqaviy darajadagi tarqalish ko‘rsatkichlari, tana massasi indeksi (TMI) bilan reproduktiv buzilishlar o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlik, ayollar va erkaklar bepushtligining patofiziologik mexanizmlari hamda asosiy xavf omillari tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, TMI ortishi anovulyatsion bepushtlik xavfini sezilarli darajada oshiradi, spontan homiladorlik ehtimolini pasaytiradi va yordamchi reproduktiv texnologiyalar samaradorligini kamaytiradi. Xulosada profilaktik va davolash tadbirlarining yo‘nalishlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: semizlik, obezite, bepushtlik, tana massasi indeksi, epidemiologiya, reproduktiv salomatlik, polikistoz tuxumdonlar sindromi, anovulyatsiya.

Kirish

Semizlik XXI asrning eng jiddiy jamoat salomatligi muammolaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, semizlik tarqalishi 1975-yildan beri uch baravardan ortiq oshgan va bu o‘shish ayniqsa reproduktiv yoshdagi aholi orasida sezilarli kechmoqda. Ortiqcha tana vazni nafaqat yurak-qon tomir, endokrin va onkologik kasalliklar bilan, balki reproduktiv funksiyaning buzilishi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Bepushtlik — muntazam jinsiy hayot va kontratsepsiyasiz bir yil davomida homiladorlikning yuzaga kelmasligi bilan ta’riflanadigan holat — dunyo bo‘ylab reproduktiv yoshdagi juftliklarning taxminan 8–12 foizini qamrab oladi. So‘nggi o‘n yilliklarda semizlik epidemiyasi bilan bir vaqtda bepushtlik chastotasining ham ko‘tarilishi kuzatilmoqda, bu esa ikki holat o‘rtasidagi sababiy-oqibatli aloqalarni o‘rganishni dolzarb qilib qo‘ymoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — semizlik bilan bog‘liq bepushtlikning epidemiologik xususiyatlarini, jumladan tarqalish ko‘rsatkichlari, tana massasi indeksi bilan reproduktiv buzilishlar o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlik hamda asosiy xavf omillarini zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Material va metodlar

Tadqiqot tahliliy-sharh (analitik obzor) ko‘rinishida amalga oshirildi. PubMed, Scopus, ScienceDirect va Web of Science ma’lumotlar bazalarida 2010–2025-yillar oralig‘ida nashr etilgan ilmiy manbalar “semizlik” (obesity), “bepushtlik” (infertility), “tana massasi indeksi” (body mass index), “epidemiologiya” va “reproduktiv salomatlik” kalit so‘zlari bo‘yicha qidirildi. Tahlilga kogort, ko‘ndalang kesim (cross-sectional), holat-nazorat tadqiqotlari, meta-tahlillar va tizimli sharhlar kiritildi. Tana vazni darajalari JSST tasnifiga binoan baholandi: normal vazn — TMI 18,5–24,9 kg/m²; ortiqcha vazn — 25,0–29,9 kg/m²; semizlik (obezite) — $\geq 30,0$ kg/m².

Semizlik va bepushtlikning global tarqalishi

Semizlik tarqalishi global miqyosda barqaror o’sish tendensiyasini namoyish etmoqda. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda kattalar orasida semizlik darajasi 1980-yildagi taxminan 13–19 foizdan 2017–2018-yillarga kelib 42–43 foizgacha ko’tarilgan. Reproduktiv yoshdagi (20–44 yosh) ayollarning qariyb to’rttdan biri ortiqcha vaznga, yana shunchasi esa semizlikka ega deb baholanadi. Prognozlariga ko’ra, 2025-yilga kelib reproduktiv yoshdagi ayollarning taxminan 20 foizi obezite holatida bo’lishi mumkin.

Shu bilan birga, reproduktiv yoshdagi ayollar orasida bepushtlik tarqalishi yuqori darajada saqlanib qolmoqda; ayrim baholashlarga ko’ra u 15 foiz atrofida bo’lib, har yili o’rtacha 0,37 foizga oshib bormoqda. Past va o’rta daromadli mamlakatlarda bu muammo yanada keskinroq, chunki bu hududlarda ginekologik va reproduktiv yordamdan foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Masalan, yordamchi reproduktiv texnologiyalar uchun murojaat qilgan bepusht ayollar orasida ortiqcha TMI tarqalishi 76 foizdan oshib ketishi qayd etilgan. Bu ko’rsatkichlar semizlik va bepushtlik o’rtasidagi epidemiologik bog’liqlikning tasodifiy emasligini, balki populyatsiya darajasida tizimli xususiyatga ega ekanligini ko’rsatadi.

Tana massasi indeksi va reproduktiv buzilishlar o’rtasidagi bog’liqlik

Epidemiologik tadqiqotlar tana massasi indeksi bilan reproduktiv funksiya buzilishlari o’rtasida ishonchli miqdoriy bog’liqlik mavjudligini ko’rsatadi. 18 yoshida TMI 32 kg/m^2 dan yuqori bo’lgan ayollarda anovulyatsion bepushtlikning nisbiy xavfi (RR) taxminan 2,7 ni (95% ishonch oralig’i 2,0–3,7) tashkil etadi. Ovulyatsiyasi saqlanib qolgan, ammo subfertil ayollarda esa TMI ning har bir birlikka ortishi spontan homiladorlik ehtimolini taxminan 4–5 foizga kamaytiradi.

Quyidagi jadvalda tana vazni darajalari va reproduktiv ko’rsatkichlar o’rtasidagi bog’liqlik umumlashtirilgan.

TMI / holat	Reproduktiv oqibat (epidemiologik ko’rsatkich)
$\text{TMI} \geq 32 \text{ kg/m}^2$ (18 yoshda)	Anovulyatsion bepushtlikning nisbiy xavfi $\text{RR} \approx 2,7$
$\text{TMI} > 29\text{--}32 \text{ kg/m}^2$	Har bir TMI birligiga spontan homiladorlik ehtimoli $\approx 4\text{--}5\%$ pasayadi
$\text{TMI} > 27 \text{ kg/m}^2$	Birlamchi anovulyatsion bepushtlik xavfi 2–3 baravar yuqori
Obezite ($\text{TMI} \geq 30$)	Hayz tsikli buzilishlari 30–36% hollarda; bepushtlik $\text{OR} \approx 3,3$

1-jadval. Tana massasi indeksi va reproduktiv buzilishlar o’rtasidagi epidemiologik bog’liqlik (umumlashtirilgan ma’lumotlar).

Muhim jihat shundaki, semizlik darajasi qanchalik yuqori bo’lsa, hayz tsikli buzilishlari va anovulyatsiya chastotasi shunchalik ko’payadi. Bolalik davridagi semizlik ham mustaqil xavf omili sifatida qaraladi: 7 yoshdagi ortiqcha vazn keyinchalik voyaga yetgan davrda hayz buzilishlarini bashorat qiluvchi omil bo’lishi mumkin.

Ayollarda semizlik bilan bog’liq bepushtlik mexanizmlari

Gormonal va metabolik buzilishlar

Semizlikda yog’ to’qimasi faol endokrin organ sifatida ishlaydi va gormonal muvozanatni buzadi. Adiposit to’qimasidagi aromataza fermenti androgenlarni estrogenlarga aylantirishni kuchaytiradi, natijada periferik giperestrogeniya yuzaga keladi.

Bu esa gipotalamus-gipofiz-tuxumdon o’qi (HPO) bo’ylab manfiy teskari aloqani buzib, gonadotropinlar sekretsiasini va ovulyatsiyani izdan chiqaradi.

Bundan tashqari, semizlik insulinrezistentligi va giperinsulinemiya bilan kechadi. Yuqori insulin darajasi jigarda jinsiy gormonlarni bog’lovchi globulin (SHBG) sintezini pasaytiradi, bu esa erkin androgenlar miqdorini oshiradi va giperandrogeniyani kuchaytiradi. Adipokinlar muvozanatining buzilishi — leptin darajasining ortishi va adiponektin darajasining pasayishi — tuxumdon funksiyasiga, ovulyatsiya uchun zarur gormonal muhitga hamda endometriy retseptivligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Polikistoz tuxumdonlar sindromi (PCOS)

Semizlik bilan bog’liq anovulyatsion bepustlikning katta qismi polikistoz tuxumdonlar sindromi bilan bevosita bog’liqdir. Semizlik PCOS ning klinik ko’rinishlarini — giperandrogeniya, anovulyatsiya va metabolik buzilishlarni — kuchaytiradi. Yuqori TMI ga ega PCOS bilan og’rigan ayollarda homiladorlik ehtimoli pastroq bo’lib, vazn yo’qotish homiladorlik ehtimolini oshirishi qayd etilgan. Shu sababli PCOS semizlik va bepustlik o’rtasidagi epidemiologik bog’liqlikda markaziy o’rin tutadi.

Yordamchi reproduktiv texnologiyalar samaradorligi

Semizlik nafaqat tabiiy homiladorlik ehtimolini, balki yordamchi reproduktiv texnologiyalar (YRT) samaradorligini ham pasaytiradi. Ortiqcha vaznli va semiz ayollar ovulyatsiyani qo’zg’atuvchi dorilarga (masalan, klomifen) zaifroq javob beradi va ularda gonadotropinlarning yuqoriroq dozalari talab qilinadi. Tuxumdonlarni stimullash natijasida kamroq follikullar va oositlar olinadi, urug’lanish darajasi pasayadi, embrion sifati yomonlashadi. Bundan tashqari, erta homiladorlik yo’qotish xavfi ortadi. Shu bois ko’plab mualliflar YRT dan oldin vaznni kamaytirishni birlamchi davolash maqsadi sifatida tavsiya etadi.

Erkaklarda semizlik va bepustlik

Semizlik epidemiologik jihatdan erkaklar bepustligi bilan ham bog’liq. Ortiqcha tana vazni gipotalamus-gipofiz-moyak o’qi faoliyatini buzadi: aromataza faolligi ortishi natijasida testosteron darajasi pasayadi va estrogen darajasi ko’tariladi. Bu gormonal o’zgarishlar spermatogenezga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Klinik tadqiqotlar yuqori TMI bilan sperma sifati ko’rsatkichlari — sperma konsentratsiyasi, harakatchanligi (motillik), umumiy soni va normal morfologiyasi — o’rtasida teskari bog’liqlik borligini ko’rsatadi. Semizlikda kuzatiladigan surunkali yallig’lanish, giperinsulinemiya, giperleptinemiya va oksidlanish stressi spermatozoidlar DNK sining fragmentatsiyasini kuchaytiradi, bu esa urug’lanish va embrion rivojlanishiga zarar yetkazadi. Markaziy (abdominal) semizlik, jumladan, bel aylanasi kattaligi, hatto normal TMI da ham sperma konsentratsiyasini pasaytiruvchi mustaqil xavf omili sifatida qaralmoqda.

Ayni paytda ayrim tadqiqotlar TMI bilan sperma sifati o’rtasidagi bog’liqlikni bir ma’noli tasdiqlamaydi, bu esa erkaklar bepustligida semizlikning roli yanada chuqurroq mexanistik o’rganishni talab etishini ko’rsatadi.

Asosiy xavf omillari va modifikatsiyalanuvchi jihatlar

Epidemiologik tahlillar semizlik bilan bog’liq bepustlikda quyidagi asosiy xavf omillarini ajratib ko’rsatadi: yuqori tana massasi indeksi va, ayniqsa, visseral (qorin bo’shlig’i) yog’ to’planishi; o’tirib ishlaydigan, kam harakatli turmush tarzi; nomutanosib ovqatlanish; insulinrezistentligi va metabolik sindrom; PCOS mavjudligi; hamda yosh

omilining semizlik bilan o‘zaro ta’siri. Shuni ta’kidlash kerakki, yosh ulg‘aygan sayin semizlikning reproduktiv salbiy ta’siri yanada kuchayadi.

Bularning aksariyati modifikatsiyalanuvchi omillar bo‘lib, ularga ta’sir ko‘rsatish orqali bepustlik xavfini kamaytirish mumkin. Hatto tana vaznining 5–10 foizga kamayishi ham ko‘plab ayollarda ovulyatsiya tiklanishiga va homiladorlik ehtimolining ortishiga olib kelishi mumkinligi qator tadqiqotlarda qayd etilgan.

Mintaqaviy kontekst va amaliy ahamiyat

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ham semizlik bilan bog‘liq reproduktiv buzilishlar masalasi tobora dolzarblashib bormoqda. Urbanizatsiya, ovqatlanish odatlarining o‘zgarishi (yuqori kaloriyal va qayta ishlangan oziq-ovqatlar iste’molining ortishi), jismoniy faollikning kamayishi mintaqada ortiqcha vazn va semizlik tarqalishining o‘shishiga olib kelmoqda. Bu jarayon, o‘z navbatida, reproduktiv yoshdagi aholi salomatligiga ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda.

Mahalliy sharoitda muammoning ko‘lamini aniq baholash uchun reproduktiv yoshdagi aholi orasida tana massasi indeksi va bepustlik ko‘rsatkichlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganuvchi maxsus epidemiologik tadqiqotlar o‘tkazish zarur. Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami darajasida reproduktiv maslahat xizmatlariga vazn nazoratini integratsiya qilish, oilaviy poliklinikalar va ayollar maslahatxonalarida profilaktik ish olib borish samarali natija berishi mumkin.

Sog‘liqni saqlash tizimi nuqtai nazaridan, semizlikni bartaraf etishga qaratilgan keng qamrovli jamoat salomatligi tadbirlari — sog‘lom ovqatlanishni targ‘ib qilish, jismoniy faollikni rag‘batlantirish va aholi o‘rtasida xabardorlikni oshirish — nafaqat surunkali kasalliklar, balki bepustlik yukini ham kamaytirishga xizmat qiladi.

Muhokama Keltirilgan ma’lumotlar semizlik va bepustlik o‘rtasidagi epidemiologik bog‘liqlikning ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, populyatsiya darajasidagi tarqalish ko‘rsatkichlari ikki holatning parallel o‘shishini namoyish etadi; ikkinchi tomondan, TMI ortishi bilan reproduktiv buzilishlar xavfining miqdoriy o‘shishi individual darajada ham bog‘liqlikni tasdiqlaydi.

Bu bog‘liqlikning kuchli tomoni — uning ham ayollar, ham erkaklarda kuzatilishi va aniq biologik mexanizmlar (gormonal disbalans, insulinrezistentligi, adipokinlar buzilishi, oksidlanish stressi) bilan izohlanishidir. Biroq ayrim cheklovlar ham mavjud: tadqiqotlarning bir qismida yosh, bepustlik davomiyligi, chekish va ijtimoiy-iqtisodiy omillar kabi aralashtiruvchi (confounding) ko‘rsatkichlar to‘liq nazorat qilinmagan. Shuningdek, jonli tug‘ilish (live birth) darajasi bo‘yicha yetarli ma’lumotlar har doim ham mavjud emas.

Klinik amaliyot nuqtai nazaridan, semizlikni bepustlikning modifikatsiyalanuvchi xavf omili sifatida e’tirof etish profilaktik va davolash strategiyalarining asosini tashkil etadi. Turmush tarzini o‘zgartirish, ovqatlanishni tartibga solish va jismoniy faollikni oshirish orqali vaznni nazorat qilish reproduktiv natijalarni yaxshilashning eng samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, epidemiologik ma’lumotlar bepustlikni davolashga yondashuvni shaxsiylashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Yuqori TMI ga ega bemorlarda davolashdan oldingi bosqichda kompleks baholash — metabolik holat, insulinrezistentligi va PCOS borligini aniqlash — davolash samaradorligini oshiradi. Vazn yo‘qotishga qaratilgan dietologik va jismoniy faollik dasturlari, zarur hollarda esa tibbiy yoki jarrohlik (bariatrik) aralashuvlar reproduktiv funksiyani tiklashda muhim rol o‘ynashi mumkin. Shunga qaramay, vazn

yo‘qotish aralashuvlarining jonli tug‘ilish darajasiga ta’siri bo‘yicha dalillar hali ham yetarli emas va qo‘shimcha yuqori sifatli klinik tadqiqotlarni talab etadi.

Epidemiologik nuqtai nazardan yana bir muhim jihat — semizlikning reproduktiv oqibatlari faqat homiladorlikning yuzaga kelishi bilan cheklanmasligidir. Yuqori TMI ona va homila uchun homiladorlik davridagi asoratlar (gestatsion diabet, preeklampsiya, erta tug‘ilish) xavfini ham oshiradi, bu esa muammoning ijtimoiy-tibbiy yukini yanada kengaytiradi.

Xulosa Semizlik bilan bog‘liq bepushtlik global jamoat salomatligi muammosi sifatida muhim epidemiologik ahamiyatga ega. Reproductiv yoshdagi aholi orasida semizlik tarqalishining o‘sishi bepushtlik chastotasining ko‘tarilishi bilan parallel kechmoqda. Tana massasi indeksining ortishi anovulyatsion bepushtlik xavfini oshiradi, spontan homiladorlik ehtimolini pasaytiradi, ham ayollarda, ham erkaklarda reproduktiv funksiyani izdan chiqaradi va yordamchi reproduktiv texnologiyalar samaradorligini kamaytiradi.

Shu sababli semizlik profilaktikasi va davolanishini reproduktiv salomatlikni saqlash dasturlariga integratsiya qilish, reproduktiv yoshdagi aholi orasida vaznni nazorat qilishni rag‘batlantirish hamda bepushtlikni davolashda vaznni kamaytirishni birlamchi tadbir sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Kelajakdagi tadqiqotlar jonli tug‘ilish darajasiga e’tibor qaratgan, aralashtiruvchi omillar to‘liq nazorat qilingan keng ko‘lamli kogort va aralashuv (intervention) tadqiqotlarini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. Obesity and overweight: key facts. Geneva: WHO; 2024.
2. Practice Committee of the American Society for Reproductive Medicine. Obesity and reproduction: a committee opinion. Fertility and Sterility. 2021;116(5):1266–1285.
3. Silvestris E., de Pergola G., Rosania R., Loverro G. Obesity as disruptor of the female fertility. Reproductive Biology and Endocrinology. 2018;16(1):22.
4. Talmor A., Dunphy B. Female obesity and infertility. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology. 2015;29(4):498–506.
5. Broughton D.E., Moley K.H. Obesity and female infertility: potential mediators of obesity’s impact. Fertility and Sterility. 2017;107(4):840–847.
6. Dağ Z.Ö., Dilbaz B. Impact of obesity on infertility in women. Journal of the Turkish-German Gynecological Association. 2015;16(2):111–117.
7. Gautam D., Purandare N., et al. Obesity and female infertility. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology. 2023;90:102365.
8. Frontiers in Endocrinology. Obesity and its impact on female reproductive health: unraveling the connections. 2023;14:1326546.
9. Appiah E.K., Sefogah P.E., et al. Obesity and overweight among women with infertility undergoing ART in a low income setting. Scientific Reports. 2025;15:6163.
10. BMC Public Health. Association between metabolically healthy obesity and female infertility: NHANES 2013–2020. 2023;23:1546.
11. Leisegang K., Sengupta P., et al. Obesity and male infertility: mechanisms and management. Andrologia. 2021;53(1):e13617.
12. Reproductive Biology and Endocrinology. Obesity has a detrimental impact on temporal decline of sperm quality in normospermic patients. 2025;23:95.
13. Darand M., Salimi Z., et al. Obesity is associated with quality of sperm parameters in men with infertility: a cross-sectional study. Reproductive Health. 2023;20:134.
14. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology. Obesity and male infertility. 2023;90:102375.

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR IJODIDA QOFIYADOSHLIK
SAN’ATLARI**

Tursunova Naimaxon Murolimjon qizi

Andijon Davlat Universiteti

Adabiyotshunoslik (o‘zbek adabiyoti) yo‘nalishi 1-kurs magistranti

E-mail: naimaxontursunova3@gmail.com

Tel: +998882801936

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk shoir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur she’riyatidagi qofiyadoshlikka asoslangan lafziy san’atlarning badiiy-estetik vazifalari tadqiq etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida shoir g‘azallari, ruboiylari va masnaviylarida qo‘llanilgan tarse’, zulqofiyatayn, zulqavofiy, musajja va qalbul qofiya kabi badiiy vositalar tanlab olingan. Maqolada Shayx Ahmad Taroziy, Atoulloh Husayniy kabi mumtoz adabiyotshunoslarning nazariy qarashlari asosida Bobur ijodidagi ushbu san’atlarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mumtoz she’riyatning poetik qurulishi va Bobur lirik merosini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, mumtoz poetika, lafziy san’atlar, qofiya san’atlari, tarse’, zulqofiyatayn, zulqavofiy, musajja’, musalsal qofiya, tazmini muzdavaj.

Abstract: This article examines the artistic and aesthetic functions of rhyme-based verbal literary devices in the poetry of the great poet and statesman Zahiriddin Muhammad Babur. The study focuses on such poetic devices as tarse’, zulqofiyatayn, zulqavofiy, musajja’, and qalb al-qafiya employed in the poet’s ghazals, rubā’īs, and masnavīs. Based on the theoretical views of classical literary scholars such as Shaykh Ahmad Tarazi and Ataullah Husayni, the article analyzes the distinctive features and poetic functions of these literary devices in Babur’s works. The findings contribute to a deeper understanding of the poetic structure of classical poetry and the artistic characteristics of Babur’s lyrical heritage.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, classical poetics, verbal literary devices, rhyme-based poetic devices, tarse’, zulqofiyatayn, zulqavofiy, musajja’, qalb al-qafiya, musalsal rhyme, tazmin-i muzdavaj.

Аннотация: В данной статье исследуются художественно-эстетические функции словесных поэтических приёмов, основанных на рифмовке, в творчестве великого поэта и государственного деятеля Захириддина Мухаммада Бабура. В качестве объекта исследования выбраны такие художественные средства, как тарсе’, зулькофиятайн, зулькавофий, мусаджжа’, кальб аль-кафия, использованные поэтом в газелях, рубайи и маснави. На основе теоретических взглядов классических литературоведов Шейха Ахмада Тарази и Атауллы Хусайни анализируются специфические особенности данных поэтических приёмов в произведениях Бабура. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию поэтической структуры классической поэзии и лирического наследия Бабура.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, классическая поэтика, словесные художественные приёмы, рифменные искусства, тарсе’, зулькофиятайн, зулькавофий, мусаджжа’, мусалсалная рифма, тазмин-и муздаваж.

Mumtoz poetika ilmi aruz, ilmi qofiya va ilmi badia kabi sohalardan iborat bo‘lib, qofiyadoshlikka asoslangan badiiy san’atlar bevosita qofiya nazariyasi va badia ilmining o‘zaro kesishuv nuqtasida shakllangan. Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi she’riy

san’atlarga, xususan, qofiyadoshlikka asoslangan badiiy vositalarga boyligi bilan ajralib turadi. Mumtoz adabiyotda qofiya nafaqat shakliy unsur, balki mazmun va ohangni kuchaytiruvchi muhim badiiy omil hisoblanadi. Qofiyadoshlikka asoslangan san’atlar shoir she’rlarida musiqiylik, ohangdorlik va mazmuniy uyg’unlikni ta’minlagan. Bobur qofiya san’atlaridan ijodining turli janrlarida badiiy vazifalarda foydalangan.

Tarse’ – san’atiga deyarli ilmi badiaga doir barcha risolalarda birinchi sharh beriladi. Shayh Ahmad Taroziy “Funun ul-balag’a” asarida quyidagicha ta’rif beradi: Tarse’– lug’atta oltun, kumushga javohirni o’rnatmoqni ayturlar. Va istiloh birla tarse’ ul bo’lurkim, har kalimakim, avvalgi misrada kelur, so’nggi misraning har kalimasin ul kalimalarning muqobalasinda kelturub, vazn birla muvofiq va lafz birla, muttafiqlik va ohir harf birla muttahid qilurlar, netokkim, “Kalomi majid” va “Furqoni hamid” ta kelubtur:

Innal-abrora lafi na’im

Va innal-fujjora lafi jahim”

Bundan anglashiladiki, tarse’ san’atida har ikkala misradagi so’zlar o’zaro teng, qofiyadosh va vazndosh bo’lishi kerak. Ayrim arab olimlari bu san’atni sajning bir turi deb atashgan. To’xtamurod Boboyev tilida aytganda “o’z sherigi” bilan kelishidir, tarse’ baytlarni shunday ziynatlaydiki, uning musiqiyligi va ohangdorligi ortadi, kitobxonni tezroq eslab qolishiga yordam beradi. Atoullloh Husayniy ham “Badoyi’us sanoye” asarida tarse’ni lafziy san’atlarga bag’ishlangan qismining boshida keltiradi. Quyida Bobur ijodiga mansub tarse’ san’ati asosida yozilgan baytlarni ko’rishimiz mumkin:

Sendek menga bir yori jafokor topilmas,

Mendek senga bir zori vafodor topilmas.

Ijodkor yoriga vafodor, sadoqatli va unga muhtoj ekanligi, bunday inson topilmasligi va yorining esa unga azob beruvchi ekanligini, bu darajadagi jafokor ham topilmasligini kitobxonga tarse’ san’ati yordamida ifodalab bergan. Bu bayt tarkibidagi *sendek mendek, bir bir, menga senga, yori zori, jafokor vafodor, topilmas topilmas* juftliklari tarse san’atini shakllantirgan.

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,

Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.

Yaxshi kishi ko’rmag’ay yomonlig’ hargiz,

Har kimki yamon bo’lsa, jazo topqusidur.

Yoki:

Ko’rdung dog’i ko’zushta giriftor etting.

So’rdung dog’i so’zushta giriftor etting.

Bu tab’u kamoling bila o’z boshing uchun,

Boshdin meni o’zungga giriftor etting.

Yuqoridagi Boburning ruboyi janriga mansub belgilab ko’rsatilgan baytdagi juftliklar o’zaro vaznda, qofiyada tengdir. Shoir tarse’ san’atini masnaviy janrida ijod qilish mobaynida ham qo’llagan:

Habib bo’lsa edi, yo raqib o’lsa edi,

Raqib o’lsa edi, yo habib bo’lsa edi.

Bobur bu misralarda qarshi tarafning yo *habib do’st* yo *raqib dushman* ya’ni har ikkisidan biri bo’lishini xohlaydi. *Habib raqib, bo’lsa o’lsa, edi edi, yo yo, raqib habib, bo’lsa o’lsa, edi edi* so’zlari tarsega misol bo’la oladi.

Zulqofiyatayn – arabcha so’z bo’lib, “ikki qofiyalik” degan ma’noni bildiradi. Odatda bir bayt tarkibida faqat bir qofiya ishtirok etsa, zulqofiyatayn san’atini qo’llagan ijodkor endi

bir baytda ikki qofiya yaratadi. Zulqofiyataynning ikki ko‘rinishi mavjud bo‘lib, biri mutakkarrin, ikkinchisi mahjub qofiyadir. Mutakarrin qofiya bu qofiyadosh so‘zlarning misralar yakunida ketma-ket kelishi bo‘lsa, mahjub qofiya esa qofiyalarning misralarda turli o‘rinlarda kelishidir. Zahiriddin Muhammad Bobur g‘azaliyotida zulqofiyataynning har ikkala ko‘rinishi ham mavjuddir.

So‘zlab ul la’li shakarxoni shakarrez etasen,
Ochib ul zulfi sumansoni dilovez etasen.

Shoir baytda zulqofiyataynning mutakkarin qofiya turini qo‘llagan, *shakarxon*, *sumanson* va *shakarrez*, *dilovez* so‘zlari o‘zaro qofiyadoshdir. Zahiriddin Muhammad Boburning masnaviy janriga oid baytlarida mahjub qofiyaga asoslangan san’atlar bisyordir:

Qolg‘on ko‘nglumni olg‘asen bot,
Olg‘on nazaringni solg‘asen bot.

Yoki:

Ne balo, berding intizor manga,
Ko‘p jaf o qilding, ey nigor, manga.

Va:

Nechakim, qildim vafo, ko‘rdum jaf o,
Nechakim, ko‘rdum jaf o, qildim vafo.

Zulqavofiy – arabcha so‘z bo‘lib, “ko‘p qofiyalik” degan ma’noni bildiradi. Unda bir bayt tarkibida uch va undan ortiq qofiyalar ishtirok etadi. Ba’zan zulqavofiy muvozana san’ati bilan ham uyg‘unlik kasb etishi mumkin:

Sen husn sariri podshohi!

Men ishq faqiri dodxohi!

Bu misralarda sen men, sariri faqiri, podshohi dodxohi so‘zlari yordamida zulqavofi san’ati shakllangan. Quyidagi misralarda esa dur hur, gul mul, rayxon miynon so‘zlari qofiyadoshlikka hizmat qilgan:

Tishing – dur, labing – marjon, hading – gul, xating - rayxon

Yuzing – hur, soching – anbar, so‘zung – mul, menging - miynon.

Qofiyadoshlikka asoslangan san’atlardan yana biri bu boshqofiyadir. **Boshqofiya** – qofiyadosh so‘zlarning misralar boshida kelishidir. Bobur quyidagi g‘azalida boshidan ohirigacha boshqofiya san’atidan foydalangan:

Shoh Sulton Uvays binni Mahmud,

Moh Sulton Uvays binni Mahmud.

Qaddi og‘zingdin ayru tortarmen -
Oh, Sulton Uvays binni Mahmud.

Meni yod ayla bazmi ishqingda,
Goh, Sulton Uvays binni Mahmud.

Xushturur hamrahim agar sensen –
Rox, Sulton Uvays binni Mahmud.

Podshahdur agarchi Bobur lek,
Shoh, Sulton Uvays binni Mahmud.

Boshqofiyadan foydalangan ijodkorning she’rlarida musiqiylik, she’riy ravonlik, o’ynoqilik yuzaga keladi. Bu san’atga namunalarni Boburning ruboyilar janrida ham ko’rishimiz mumkin. Masalan:

Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,
Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur.
Sarrishtayi ayshdin ko’ngulni zinhor,
Uz oh, Zahiriddin Muhammarnad Bobur.

Yoki:

Shohim sanga ma’lum emastur, ne qilay,
Ohim sanga ma’lum emastur, ne qilay?
Men yuz, qoshing dermen-u sen — badr-u hilol,
Mohim, sanga ma’lum emastur ne qilay?

Musalsal qofiya – so’zma-so’z “zanjirli qofiya” degan ma’noni bildiradi. Musalsal san’atida shoir she’rdagi barcha misralarni shunday qofiyalaydiki, natijada birorta misra qofiyasiz qolmaydi, ya’ni barcha misrani qofiya bilan bezaydi. Mazkur san’atni asosan Bobur ruboiylarda uchratishimiz mumkin. Masalan, quyidagi ruboiyda *nob*, *mehrob*, *asbob* va *tob* so’zlari qofiyadosh bo’lgan:

Ne ishratu aysh uchun mayi nob manga,
Ne toat uchun go’shai mehrob manga,
Ne fisq qilurg’a bordur asbob manga,
Ne zohid o’lurg’a toqatu tob manga.

Yoki:

Ey qomati sarvu lablari obi hayot,
Budur tilagimki, yetkamen vaslingga bot!
Hajringda manga ne sabr qoldi, ne sabot,
Yo kel bu sorig’a yo meni o’zungga qot!

Yuqoridagi baytda shoir yorining go’zalligini tasvirlaydi uni “sarvdek qomati”, “hayot suvidek lablari” deya madh etadi. Uning yagona orzusi yorga yetishishdir. Hijron azobidan sabr va toqat qolmagan, shuning uchun yordan kelib, uni bu g’amdan qutqarishini, yoki o’zini olib ketishini so’raydi, bu misralarda *hayot*, *bot*, *sabot*, *qot* so’zlari qofiyadosh bo’lib kelgan.

Musajja – bunda bir bayt to’rtga bo’linadi, birinchi, ikkinchi va uchinchi qism o’zaro qofiyalanadi, to’rtinchi qism esa qofiyalanmaydi. Buning amaliy isboti sifatida Bobur g’azallarining birida ko’rib chiqamiz:

Qaro zulfung firoqida parishon ro’zgorim bor,
Yuzungnung ishtiyoqida ne sabru ne qarorim bor.

Labing bag’rimni qon qildi, ko’zumdin qon ravon qildi,
Nega holim yamon qildi, men ondin bir so’rorim bor.

Jahondin manga g’am bo’lsa, ulusdin gar alam bo’lsa,
Ne g’am yuz muncha xam bo’lsa, seningdek g’amgusorim bor.

Agar muslixmen, gar mufsid va gar oshiqmen, gar obid,
Ne ishing bor sening, zohid, meningki ixtiyorim bor.

Fig‘onim oshti bulbuldin, g‘ami yo‘q zarra bu quldin,

Base, Bobur, o‘shal guldin ko‘ngulda xorxorim bor.

Yuqoridagi g‘azalda ham baytlar to‘rt qismga bo‘linib, uch qism o‘zaro qofiyalangan: 2-misrada *qon, ravon va yamon*, 3-misrada *g‘am, alam va xam*, 4-misrada *mufsid, obid va zohid*, 5-misra *bulbuldin, quldin va guldin* so‘zlari qofiyadoshlikka asoslangan musajja san‘atini shakllantirgan. Yoki:

Ey yuzi nasrin, qomati shamshod,
Necha qilursen jomima bedod?

Sen kibi purkor, shevasi bisyor,
Bilmadi, ey yor, hech kishi yod.

Javrda nodir, zulmda mohir,
Ishvada qodir, g‘amzada ustod.

Yor g‘amidin, hajr alamidin,
Sabr kamidin nolayu faryod!

Boburi bedil, ey buti qotil,
Javrunnga moyil, zulmunga mu‘tod.

Tazmini muzdavaj – san‘atining asosiy qoidasi qofiyadosh va ohangdosh so‘zlarning yonma-yon kelishidir. Atoulloh Husayniy bu san‘atga “tazmini muzdavaj” deb nom beradi. Bu so‘zlarning lug‘aviy ma‘nosiga to‘xtalib o‘tsak, tazmin “bir nimani bir nimaning orqasiga qo‘ymoq”, muzdavaj “juftlashgan” degan ma’nolarni bildiradi. Quyida esa Bobur qalamiga mansub she‘rlarda bu san‘atning go‘zal namunalarini ko‘rishimiz mumkin:

Xushturur visoli yor, anda bo‘lmasa dayyor,
Bo‘lsa vasl beag‘yor davlatu saodat tut! -
Va:

Chog‘ir bag‘ir qonidur barcha ishq ahlig‘a,
Zihi alarki, bu maydin dame oyilmishlar.
Yoki:

A‘zoyu javohiringni hozir qilg‘il,
Jon birla ko‘ngul hoziru nozir qilg‘il.
Har lahza bir andishayu bir fikrni qo‘y,
Andishayu fikringni borin bir qilg‘il.

Mulamma – “yarqiroq”, “yarqiratirgan” degan ma‘noni bildirib, shoir she‘rda qofiya uchun bir emas, ikki yoki uch tildagi so‘zlardan qo‘llansa mulamma san‘ati shakllanadi.

Boshda gar yo‘qtur jalolat gavharidin afsare,
Yonima basdur mazallat tufrog‘idin bistare.

Kirgali ko‘ksun aro ko‘nglum ishi kuymakdurur,
Men nechuk kuymayki, ko‘ksun ichra bordur axgare.

Sabru hushu aklu dinimni olibtur, naylayin,
Sarvqadde, gulruhye, rayhonxate, nasrinbare.

Kirpidek xanjarin el ko'ksiga ko'rgan zamon,
Ko'zuma har kiprikin, yo Rabki, qilg'il xanjare!

Abrashini yeldurub yetgach yiqildim, do'stlar,
Ohkim, umrum daraxtini yiqitti sarsare.

Ganji husnida ko'rung zulfi bila gulgunasin,
Go'yo o't soldi har yon ganj uzra ajdare.

Hajr shomidin mening qon yutmog'imni yod eting,
Cheksangiz ul nozanin birla sabuxiy sog'are.

Har nechuktur umrni, Bobur, xush o'tkarmak kerak –
Kim, bu besh kun umr g'amgin bo'lg'ali qilmas gari.
Yuqoridagi misralardagi qofiyalar ikki tildan arabcha va forschadan olingan. Qofiya sifatida olingan afsare istare, axgare, nasrinbar, ajdare, sog'are, gari so'zlari forschadan olingan bo'lsa, xanjare, sarsar so'zlari esa arabchadir. G'azal boshidan oxirigacha oshiq qalbidagi iztirob, jon kuydiruvchi ishq o'tining kuchi, ayriliq azobi va oxirida esa hayotga nisbatan chuqur mulohaza – umrni chiroyli o'tkazish zarurati bilan yakunlanadi.

Qalbul qofiya – san'atida birinchi misrada ohangdosh va qofiyadosh so'zlar birin-ketin kelib, ikkinchi misrada esa o'sha so'zlarning o'rni almashgan holda keladi. Masalan:

Ko'ngilga bo'ldi ajoyib balo qaro soching,
Shikasta ko'ngluma ermish qaro balo soching.
Yuqoridagi baytning birinchi misrasida kelgan balo va qaro so'zlari ikkinchi misrada o'rni almashib birin-ketin kelmoqda.

Quyidagi baytda ham shoir dunyoda sendek menga ozor beradigan yor yo'q, men kabi senga sadoqatli oshiq ham topilmaydi deyish orqali qalbul qofiya san'atiga yana bir go'zal namuna yaratgan:

Sendek menga bir yori jafokor topilmas,
Mendek senga bir zori vafodor topilmas.

Tavsim – bu san'atda e'tirof etilgan insonning ismiga uyg'un tarzda qofiyadosh so'zlar keltiriladi. Bu san'at haqida bir qancha risolalarda ham ma'lumotlar berilgan. Atoulloh Husayniy, Husayn Voiz Koshifiylar tavsimsan'ati haqida so'z yuritib, unga namunalar keltirishgan. Xususan, Atoulloh Husayniy shunday yozadi: “Tavsim uldurkim, qofiyani andoq harf asosida tuzurlarkim, madh etilguchining nomin yoki she'r maqsadidagi bir nimani o'zga bayt ohirida qo'ysalar, o'shul tarzda voqi' bo'lur.” [Atoulloh Husayniy, 1981: 120]

Quyida esa Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub ruboyidan namuna:

Yuz hamd angakim, hamdin aning ahli maqol,
Yuz yil desalar tugatmagi amri mahol.
Vasfida xirad ojiz erur, notiq - lol,
Ne nav' sifat qilay oni Jalla Jalol.
“Jalla Jalol” – bu Alloh taolo ning ismlaridan biri bo'lib, qolgan misradagi so'zlar shu ismga qofiyalangan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida qo'llanilgan badiiy san'atlar shoirning so'z qo'llash mahorati yuqori darajada ekanligidan dalolat beradi. Bobur she'riyatidagi bu nafis ifoda usullari va ohangdorlik o'zbek tilining naqadar boy, teran

va go’zal imkoniyatlarga ega ekanligini namoyon etadi. Shoir nafaqat o’zbek adabiyoti, balki o’zining ilmiy va badiiy merosi bilan jahon tamadduni rivojiga beqiyos hissa qo’shgan buyuk siymolardan biri desak mubolag’a bo’lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Anvar Hojiahmedov. Mumtoz badiiyat malohati. – Toshkent: “Sharq”, 1999.
2. Anvar Hojiahmedov. She’r san’atlarini bilasizmi?. – Toshkent: “Sharq”, 2001.
3. Anvar Hojiahmedov. She’riy san’atlar va mumtoz qofiya. – Toshkent: “Sharq”, 1998.
4. Atoulloh Husayniy. Badoyi’us sanoyi’ .- Toshkent: G’ofur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashiryoti, 1981.
5. Orzigul Hamroyeva. Mumtoz qofiya nazariyasi asoslari. – Toshkent: “Bookmany Prient”, 2022.
6. To’xtamurod Boboyev. She’r ilmi ta’limi. – Toshkent: O’qituvchi, 1996.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur. Sochining savdosi tushdi. – Toshkent: “Sharq”, 2007.
8. Shayx Ahmad Ibn Xudaydod Taroziy. Funun ul-balog’a. – T.:Xazina, 1996.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE

Bokhodirova Madinabonu Bokhodir qizi

Student of XTA-BR-24, 60111800-Foreign Language and Literature

Scientific supervisor: (PhD) Dadabayev Zafar Zakirovich

Abstract. Artificial Intelligence (AI) has become an important part of higher education, changing how students study, complete assignments, and interact with learning materials. This paper examines the influence of AI on students' academic performance by reviewing recent studies published between 2020 and 2025. The review focuses on AI tools such as intelligent tutoring systems, adaptive learning platforms, and generative AI applications, including ChatGPT. Findings show that AI can improve academic achievement by supporting personalized learning, increasing motivation, and helping students develop self-regulated learning skills. However, the benefits of AI depend on how students and teachers use these technologies. Excessive dependence on AI may reduce critical thinking skills and create concerns related to academic honesty, data privacy, and unequal access to technology. The study concludes that AI is most effective when used as a supportive educational tool rather than a replacement for teachers or independent learning. Recommendations are provided for students, educators, and institutions to encourage responsible and ethical AI integration in higher education.

Keywords: artificial intelligence, academic performance, higher education, learning outcomes, educational technology, self-regulated learning

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) стал важной частью высшего образования, изменяя способы обучения студентов, выполнения заданий и взаимодействия с учебными материалами. В данной статье рассматривается влияние ИИ на академическую успеваемость студентов посредством обзора современных исследований, опубликованных в период с 2020 по 2025 год. Основное внимание уделяется таким инструментам ИИ, как интеллектуальные обучающие системы, адаптивные образовательные платформы и приложения генеративного искусственного интеллекта, включая ChatGPT.

Результаты показывают, что ИИ способен повышать академические достижения за счёт поддержки персонализированного обучения, повышения мотивации и развития навыков саморегулируемого обучения. Однако преимущества использования ИИ во многом зависят от того, каким образом студенты и преподаватели применяют данные технологии. Чрезмерная зависимость от ИИ может привести к снижению навыков критического мышления, а также вызвать проблемы, связанные с академической честностью, конфиденциальностью данных и неравным доступом к технологиям. В заключение отмечается, что искусственный интеллект наиболее эффективен тогда, когда используется как вспомогательный образовательный инструмент, а не как замена преподавателям или самостоятельному обучению. В статье представлены рекомендации для студентов, преподавателей и образовательных учреждений по ответственному и этичному внедрению ИИ в систему высшего образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, академическая успеваемость, высшее образование, результаты обучения, образовательные технологии, саморегулируемое обучение.

Annotatsiya. Sun’iy intellekt (SI) oliy ta’limning muhim qismiga aylanib, talabalarning o’qish usullari, topshiriqlarni bajarishi va o’quv materiallari bilan o’zaro aloqasini o’zgartirmoqda. Ushbu maqolada 2020–2025-yillarda chop etilgan zamonaviy tadqiqotlar asosida sun’iy intellektning talabalarning akademik ko’rsatkichlariga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda intellektual o’qitish tizimlari, moslashuvchan ta’lim platformalari hamda ChatGPT kabi generativ sun’iy intellekt vositalariga alohida e’tibor qaratilgan. Natijalar shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt shaxsiylashtirilgan ta’limni qo’llab-quvvatlash, motivatsiyani oshirish va o’z-o’zini boshqarib o’rganish ko’nikmalarini rivojlantirish orqali akademik yutuqlarni yaxshilashi mumkin. Biroq, uning afzalliklari talabalar va o’qituvchilar ushbu texnologiyalardan qanday foydalanishiga bog’liq. Sun’iy intellektga haddan tashqari tayanish tanqidiy fikrlash ko’nikmalarining pasayishiga, akademik halollik, ma’lumotlar maxfiyligi va texnologiyalardan foydalanishdagi tengsizlik bilan bog’liq muammolarga olib kelishi mumkin. Maqola xulosasiga ko’ra, sun’iy intellekt o’qituvchilar yoki mustaqil ta’lim o’rnini bosuvchi vosita emas, balki ta’lim jarayonini qo’llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida qo’llanilganda eng samarali natija beradi. Tadqiqotda talabalar, o’qituvchilar va ta’lim muassasalari uchun sun’iy intellektni oliy ta’limga mas’uliyatli va axloqiy jihatdan to’g’ri integratsiya qilish bo’yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, akademik ko’rsatkichlar, oliy ta’lim, ta’lim natijalari, ta’lim texnologiyalari, o’z-o’zini boshqarib o’rganish.

Artificial intelligence has become an important part of modern higher education and is now closely connected to the way students learn and complete academic work. In many universities, AI-based tools are gradually being integrated into teaching, assessment, and communication processes, which has changed the traditional learning environment. Students today are no longer limited to textbooks and classroom explanations since they can access AI systems that help them understand complex topics, generate ideas, and receive immediate academic support. The impact of this change became especially visible after the COVID-19 pandemic, when education systems around the world shifted towards online learning. Since that time, digital tools powered by artificial intelligence have become a normal part of student life. Many learners now use systems such as intelligent tutoring platforms and generative AI tools to assist with writing, studying languages, preparing assignments, and organizing their academic schedules. This development is often seen as beneficial because it allows learning to become more flexible and personalized. Artificial intelligence can adjust to individual learning needs, provide quick feedback, and offer support at any time, which can improve student engagement and understanding. However, at the same time, this increasing reliance on AI raises important concerns. Issues such as academic integrity, the development of independent thinking skills, and the risk of overdependence on technology are becoming central discussions in higher education.

Although artificial intelligence technologies are becoming increasingly common in higher education, there is still an ongoing debate about how they truly affect students’ academic performance. On one hand, several studies suggest that AI can enhance learning outcomes by providing personalized support and adaptive learning experiences, which aligns with ideas discussed in modern educational technology literature, such as *Teaching in a Digital Age* by Bates (2022) and *Artificial Intelligence in Education* by Holmes, Bialik and Fadel (2019). These works emphasize that technology can improve learning when it is used to support teaching rather than replace it. On the other hand, some scholars argue that

excessive reliance on AI may reduce students’ ability to think critically and solve problems independently. Concerns have also been raised about academic dishonesty and the possibility that students may rely too heavily on automated tools rather than developing their own understanding. These concerns are consistent with discussions in *Artificial Intelligence: A Modern Approach* by Russell and Norvig (2021), which highlights both the power and limitations of intelligent systems, and *Human Compatible* by Russell (2019), which warns about the risks of overdependence on autonomous technologies. Therefore, there is a clear need for a balanced academic review that carefully examines both the advantages and limitations of artificial intelligence in education. Such a review is necessary to understand not only how AI improves academic performance, but also how it may reshape students’ cognitive development and learning behavior in the long term.

This study aims to examine the impact of artificial intelligence tools on students’ academic performance in higher education, with particular attention to how these technologies influence learning outcomes and overall academic achievement. It also seeks to identify the different ways in which AI supports the learning process, including its role in providing personalized guidance, improving understanding, and enhancing student engagement, as discussed in educational technology research such as Bates (2022) and Holmes, Bialik, and Fadel (2019). In addition, the study analyzes the main challenges and risks associated with the use of AI in higher education. These include concerns related to academic integrity, overreliance on technology, and the development of independent thinking skills, which are also highlighted in works such as Russell and Norvig (2021) and Russell (2019), where both the benefits and limitations of intelligent systems are critically discussed. Finally, the study aims to provide practical recommendations for the responsible integration of artificial intelligence in educational settings. These recommendations focus on ensuring that AI is used as a supportive learning tool rather than a replacement for human instruction, in line with the broader perspective of *Human Compatible* by Russell (2019) and *Teaching in a Digital Age* by Bates (2022).

This study is important because artificial intelligence is becoming an unavoidable part of modern higher education and is increasingly influencing how students learn, think, and perform academically. As highlighted in *Teaching in a Digital Age* by Bates (2022), the integration of technology into education is not just a technical change but a pedagogical shift that affects the entire learning process. Understanding the impact of AI is essential for students because it helps them use these tools more responsibly and effectively, avoiding overdependence while still benefiting from personalized support and faster access to information. For teachers, this understanding is equally important as it supports the development of more effective and balanced teaching strategies that combine traditional instruction with AI-assisted learning, a perspective also supported in *Artificial Intelligence in Education* by Holmes, Bialik and Fadel (2019). For universities and policymakers, the findings of this study can contribute to the development of ethical guidelines and institutional policies that regulate the use of AI in academic environments. These policies are necessary to ensure academic integrity, protect student data, and promote equal access to educational technologies. So, the study aims to support a more responsible and informed approach to the integration of artificial intelligence in higher education.

This study adopts a systematic literature review approach in order to explore and synthesize existing research on the relationship between artificial intelligence and students’

academic performance in higher education. A systematic review is considered appropriate for this topic because it allows for a structured and transparent analysis of multiple studies, helping to identify common findings, differences, and overall trends in the literature. The review focuses on academic studies published between 2020 and 2025, a period that reflects the rapid growth of artificial intelligence tools in education, including intelligent tutoring systems and generative AI applications. This timeframe is particularly important because it captures both the expansion of digital learning after the COVID-19 pandemic and the more recent integration of advanced AI technologies into everyday academic practice. The overall purpose of this research design is to provide a clear and balanced understanding of how AI influences academic performance by combining evidence from different educational contexts and study designs, rather than relying on a single source or experiment.

Relevant studies were collected from well-established academic databases, including Scopus, ERIC, Web of Science, and Google Scholar, to ensure that the review is based on credible, peer-reviewed, and academically reliable sources. These databases were selected because they index a wide range of journals and conference proceedings in education, psychology, and technology-related fields, which are directly relevant to the topic of artificial intelligence in higher education. The search process was guided by a structured set of keywords reflecting different dimensions of the research topic. These included artificial intelligence, academic achievement, higher education, AI in education, learning outcomes, intelligent tutoring systems, generative AI, and student performance. Boolean operators such as AND and OR were used to refine the search results and ensure that only studies closely aligned with the research objectives were included. In addition, reference lists of selected articles were manually reviewed to identify further relevant studies that might not have appeared in the initial database search. This technique helped to broaden the scope of the review and reduce the risk of missing important contributions in the field. Only studies that directly examined the relationship between artificial intelligence tools and academic performance in higher education were considered relevant. Priority was given to recent publications to reflect the rapid development of AI technologies and their increasing use in educational contexts. This systematic and carefully filtered approach ensured that the collected data were both comprehensive and relevant to the aims of the study.

The studies included in this review were selected based on clearly defined criteria to ensure relevance, quality, and consistency with the objectives of the research. First, only studies that focused on university or college students were considered, as the aim of this paper is to examine the impact of artificial intelligence within higher education settings. Second, the selected studies had to investigate the use of artificial intelligence tools in educational environments. This includes technologies such as intelligent tutoring systems, adaptive learning platforms, and generative AI applications that are directly used to support teaching and learning processes. Third, the studies were required to include measurable academic outcomes. This means that the research had to provide clear indicators of academic performance, such as grades, test scores, learning achievement, or other quantifiable learning results, in order to allow for meaningful comparison and analysis. Finally, only studies published in English between 2020 and 2025 were included. This time frame was chosen to reflect the most recent developments in artificial intelligence and its growing application in education, ensuring that the review remains up to date and relevant to current academic practice.

The analysis of the selected studies was done using a thematic approach, which means the findings were organized into key ideas instead of being treated separately. This method was chosen because it makes it easier to understand patterns across different studies and combine both numerical results and written explanations clearly. After reviewing the literature, the findings were grouped into several main themes, including academic achievement, student motivation, self-regulated learning, personalized education, and ethical issues related to artificial intelligence in higher education. These themes appeared repeatedly across many studies, showing that they are central to understanding how AI affects learning. To make the analysis stronger, the discussion of findings was also linked to well-known academic books in the field. For example, ideas about personalized learning were connected to *Teaching in a Digital Age* by Bates (2022) and *Artificial Intelligence in Education* by Holmes, Bialik and Fadel (2019), which both explain how technology can support individual learning needs. In a similar way, *Machine Learning* by Mitchell (1997) and *Artificial Intelligence: A Modern Approach* by Russell and Norvig (2021) helped explain how AI systems learn from data and adapt to users over time. Issues such as student independence and responsible use of AI were also interpreted using ideas from *Human Compatible* by Russell (2019) and *Life 3.0* by Tegmark (2017), which discuss how intelligent systems can influence human thinking and decision making. At the same time, ethical concerns like academic honesty and overreliance on technology were considered in relation to *The Fourth Education Revolution* by Seldon and Abidoye (2018), which explores how AI is changing education in both positive and challenging ways. Overall, this approach helped combine research findings with established academic ideas, making the analysis more balanced and easier to understand. Instead of looking at each study separately, the results were connected into a bigger picture of how artificial intelligence is shaping academic performance in higher education.

The findings from the reviewed literature generally show that artificial intelligence has a positive impact on students' academic achievement when it is used in a meaningful and structured way within education. Many studies suggest that AI-based tutoring systems and adaptive learning platforms can make difficult topics easier to understand by offering clear explanations that are adjusted to the learner's level, along with instant feedback that helps students correct mistakes quickly. Across several meta-analytic studies, students who use AI-supported learning tools tend to achieve better academic results compared to those who rely only on traditional learning methods. This improvement is often explained by the fact that AI allows learning to become more personalized, which means students are not forced to follow a single pace or style of teaching. Instead, learners can move through material at a speed that matches their own understanding, repeat challenging sections when needed, and receive targeted support in areas where they struggle. As a result, learning becomes more flexible, less stressful, and more accessible, especially for students who may need additional academic support outside the classroom. The evidence suggests that AI can contribute positively to academic achievement, but its effectiveness depends strongly on how it is integrated into the learning process and whether it is used as a support tool rather than a replacement for active student engagement.

One of the most important contributions of artificial intelligence in education is its ability to create learning experiences that are tailored to individual students rather than treating all learners in the same way. Unlike traditional classroom teaching, where one pace and one method are applied to everyone, AI-based systems can adjust content according to

each student’s performance, progress, and learning style. These systems continuously collect and analyze data from student interactions, such as quiz results, time spent on tasks, and types of errors made. Based on this information, the system identifies strengths and weaknesses and then adapts the learning material accordingly. Students who struggle with specific topics are given additional explanations, simpler examples, and extra practice tasks, while more advanced learners are able to move ahead without unnecessary repetition. Another important benefit of this approach is flexibility. Students are not restricted to classroom timing or teacher availability, since AI tools can provide support at any time of day. This is especially useful for independent learning outside the classroom, where students may need guidance while studying alone. In many cases, this reduces frustration and helps learners feel more in control of their academic progress. In addition, personalized learning often improves confidence. When students receive support that matches their level of understanding, they are less likely to feel overwhelmed or left behind. Over time, this can lead to stronger academic performance and better long-term retention of knowledge, since learning becomes more structured around individual needs rather than general expectations. Artificial intelligence also has a noticeable impact on student motivation and engagement. One of the main reasons for this is the interactive nature of AI tools, which makes learning feel more dynamic compared to traditional methods. Chatbots and virtual assistants, for example, provide immediate responses to questions, which helps students avoid confusion and maintain their focus during study sessions. This instant feedback creates a smoother learning experience because students do not have to wait for teachers or classmates to clarify doubts. As a result, they are more likely to continue studying instead of losing interest or feeling stuck. In many cases, this also encourages students to ask more questions, since AI systems do not create fear of judgment or embarrassment. Gamified learning systems further increase engagement by turning academic tasks into more interactive experiences. Features such as rewards, progress bars, levels, and achievement badges make learning feel more structured and goal-oriented. Students often find this type of system more motivating because they can clearly see their progress and feel a sense of accomplishment after completing tasks. Personalized feedback also plays a key role in sustaining motivation. Instead of receiving general comments, students get specific guidance on what they did well and what needs improvement. This makes learning feel more supportive and less discouraging, especially for students who struggle academically. Overall, AI creates a more responsive and engaging learning environment where students feel supported, involved, and motivated to continue learning consistently over time. Several studies suggest that artificial intelligence plays an important role in developing students’ self-regulated learning skills. In many cases, students who regularly use AI-based learning tools show improvement in how they manage their time, organize their academic tasks, and structure their study routines. This is mainly because AI systems often guide learners step by step, helping them plan what to study, identify priorities, and track their progress over time. Another important factor is accessibility. AI tools are available at any time, which means students are not limited by classroom schedules or teacher availability. They can review materials, ask questions, and receive explanations whenever they need

support. This flexibility makes learning more adaptable to individual lifestyles and personal study patterns.

As a result, students gradually become more independent in their learning process. Instead of relying only on teachers for direction, they start taking more responsibility for their own academic progress. Over time, this can strengthen essential skills such as discipline, consistency, and goal setting, which are important not only for academic success but also for lifelong learning. Although artificial intelligence brings clear benefits to education, its integration into higher education also creates a number of serious academic, ethical, and technological challenges that cannot be ignored.

One of the main concerns raised by educators is the risk of academic dishonesty. With the help of generative AI tools, students can now produce essays, summaries, and answers within seconds. While this can be useful for learning support, it also increases the temptation to submit work that is not their own. As a result, some students may complete assignments without fully understanding the content, which can weaken real learning and reduce the development of critical thinking skills.

Another important issue is data privacy. AI-based educational systems often collect and process large amounts of personal information, including students' learning behavior, performance history, and interaction patterns. If this data is not properly protected, there is a risk that it could be misused, accessed without permission, or shared with third parties. This raises concerns about how securely student information is stored and how transparently it is being used by educational platforms.

Overdependence on Technology
Overreliance on artificial intelligence is another challenge that may affect students in the long term. While AI can provide quick answers and useful guidance, excessive dependence on these tools may reduce students' ability to think independently and solve problems on their own. In some cases, students may start to rely on AI for every task, which can limit the development of essential academic skills such as analysis, reasoning, and effective communication.

Educational Inequality
Finally, there is the issue of unequal access to technology. Not all students have the same level of access to devices, high-speed internet, or advanced AI tools. This creates a gap between students who can fully benefit from AI-supported learning and those who cannot. As a result, instead of reducing educational inequality, AI may unintentionally make it worse if access is not distributed fairly across different social and economic groups.

The findings of this review suggest that artificial intelligence can improve students' academic performance when it is integrated responsibly and supported by effective teaching practices. Not only does AI contribute through personalized learning and instant feedback, but it also helps increase student motivation, which together leads to better overall learning outcomes. However, the effectiveness of AI is not guaranteed. The results show that it depends heavily on how it is used in real educational settings. Once AI is treated as a learning support tool rather than a replacement for thinking, it can genuinely enhance understanding. But the thing is, when students start relying on it as a shortcut to complete assignments, the development of critical thinking and deeper learning may be weakened. Teachers still play an essential role in this process. No wonder educators remain central in higher education, because human teachers provide emotional support, ethical direction, creativity, and

personal understanding that AI cannot fully replace. While AI can explain, generate, and assist, it cannot truly replace the human connection that often shapes meaningful learning experiences. This is why the future of education is likely to be built on cooperation between teachers and AI rather than competition. AI can handle repetition and information delivery, while teachers focus on guidance, interpretation, and intellectual development.

At the same time, universities need to take responsibility for how AI is introduced into academic environments. Students must be trained in AI literacy so they can evaluate information critically and use these tools in a responsible way. But the challenge is not only technical; it is also ethical. Without clear guidelines, the use of AI may create confusion about academic honesty and acceptable learning practices. Once proper policies and educational support systems are in place, AI has the potential to become a powerful academic tool. However, without them, their benefits may be reduced by misuse and misunderstanding. Artificial intelligence is transforming higher education and reshaping the way students learn, study, and perform academically. The evidence reviewed in this paper shows that AI can support academic achievement positively, especially through personalized learning, increased motivation, and the development of self-regulated learning skills. Students benefit from flexible systems that provide instant feedback and continuous academic support, which helps them learn more efficiently and independently. At the same time, it is no wonder that these benefits come with important challenges that need careful consideration. Issues such as academic integrity, data privacy, and overdependence on technology remain central concerns in modern education. Once students begin to rely too heavily on AI, there is a risk that independent thinking and deeper understanding may gradually weaken. The thing is, the effectiveness of AI in education depends heavily on how it is used. Unlike traditional learning tools, AI systems can either enhance learning or reduce student effort depending on the way they are integrated. This is why it is important to treat AI as a supportive tool rather than a complete replacement for human teaching and learning processes. This is why the future success of artificial intelligence in education depends on balanced and ethical integration. Students, educators, and institutions must work together to ensure that AI enhances learning while still preserving critical thinking, creativity, and academic honesty. When this balance is achieved, AI can become a powerful and sustainable part of modern education rather than a disruptive force.

References

1. Bates, A. W. (2022). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning*. Tony Bates Associates Ltd.
2. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. MIT Press.
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education*. Center for Curriculum Redesign.
4. Kumar, K. L. (2020). *Educational technology and the teaching-learning process*. Pearson.
5. Lee, K. F. (2018). *AI superpowers: China, Silicon Valley, and the new world order*. Houghton Mifflin Harcourt.
6. Mitchell, T. M. (1997). *Machine learning*. McGraw Hill.
7. Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. Viking.
8. Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
9. Seldon, A., & Abidoye, O. (2018). *The fourth education revolution: Will artificial intelligence liberate or infantilise humanity?* University of Buckingham Press.
10. Tegmark, M. (2017). *Life 3.0: Being human in the age of artificial intelligence*. Knopf.

**SIYOSIY MASLAHATCHI - JAMOATCHILIK BILAN ALOQA
TEXNOLOGIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY SUB’EKTI**

Dexkanov Narimon Burxonjonovich
Namangan davlat universiteti
Tarix kafedrası professori
E-mail: narimon-b@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada siyosiy maslahatchining jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalarini shakllantirishdagi yetakchi roli tarixiy va nazariy nuqtai nazardan yoritiladi. Muallif siyosiy maslahatchilik kasbining shakllanish bosqichlarini ko’rib chiqadi, uning siyosiy kommunikatsiya tizimidagi o’rnini belgilaydi hamda maslahatchi bajaradigan asosiy rollarni - tahlilchi, strateg, vositachi va imijmeyker rollarini - ochib beradi. Ishda siyosiy maslahatchining sub’ektlilik mavqeyi, ya’ni texnologiyalarni nafaqat qo’llovchi, balki yaratuvchi va boshqaruvchi shaxs sifatidagi ahamiyati asoslanadi. Maqola xulosasida zamonaviy sharoitda maslahatchi faoliyatining axloqiy va huquqiy chegaralari masalasiga e’tibor qaratiladi.

Kalit so’zlar: siyosiy maslahatchi, jamoatchilik bilan aloqa, siyosiy kommunikatsiya, saylov kampaniyasi, jamoatchilik fikri, siyosiy imij, vositachilik, siyosiy konsalting, axborot jamiyati, demokratiya.

Аннотация: В статье с исторической и теоретической точек зрения раскрывается ведущая роль политического консультанта в формировании технологий связей с общественностью. Автор рассматривает этапы становления профессии, её место в системе политической коммуникации и основные роли консультанта - аналитика, стратега, посредника и имиджмейкера. Обосновывается субъектная позиция консультанта как создателя и управляющего технологиями.

Ключевые слова: политический консультант, связи с общественностью, политическая коммуникация, избирательная кампания, общественное мнение, политический имидж, посредничество, политический консалтинг, информационное общество, демократия.

Abstract: The article reveals, from a historical and theoretical perspective, the leading role of the political consultant in shaping public relations technologies. The author examines the stages of formation of the consulting profession, defines its place within the system of political communication, and discloses the main roles performed by the consultant - analyst, strategist, mediator and image-maker. The work substantiates the consultant’s subject position, that is, their significance as a person who not only applies technologies but also creates and manages them. The conclusion focuses on the ethical and legal limits of the consultant’s activity in modern conditions.

Keywords: political consultant, public relations, political communication, election campaign, public opinion, political image, mediation, political consulting, information society, democracy.

Jamiyat hayotida siyosat va jamoatchilik o’rtasidagi muloqot hech qachon o’z-o’zidan, tasodifiy tarzda kechmaydi. Bu muloqot ortida har doim uni ongli ravishda tashkil etuvchi, yo’naltiruvchi va boshqaruvchi kuch turadi. Zamonaviy siyosiy hayotda ana shunday kuch - siyosiy maslahatchidir. U siyosiy sub’ekt bilan jamoatchilik o’rtasidagi axborot ko’prigini quradi va shu ma’noda jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalarini shakllantirishning markaziy figurasiga aylanadi.

Axborot jamiyati sharoitida jamoatchilik fikri siyosiy hokimiyatning eng muhim resurslaridan biriga aylandi. Kim jamoatchilik fikrini shakllantira olsa, o’sha siyosiy maydonda ustunlikka erishadi. Biroq jamoatchilik fikri murakkab va o’zgaruvchan hodisa bo’lib, unga ta’sir o’tkazish maxsus bilim, malaka va texnologiyalarni talab qiladi. Aynan shu

zaruriyat siyosiy maslahatchi kasbini hayotga olib keldi va uning ahamiyatini yildan-yilga oshirib bormoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi siyosiy maslahatchining nima uchun aynan asosiy sub’ekt deb tan olinishi kerakligini ko’rsatish, uning kasbiy roli, vazifalari va mas’uliyatini ochib berishdir. Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, ko’pgina tadqiqotlarda jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalarining o’zi tahlil qilinadi, biroq bu texnologiyalarni yaratuvchi va boshqaruvchi shaxsning roli ikkinchi darajali masala sifatida qoldiriladi. Ushbu ishda esa aynan sub’ekt - siyosiy maslahatchi tahlil markaziga qo’yiladi.

Siyosiy maslahatchilik mustaqil kasb sifatida XX asrning birinchi yarmida, ommaviy axborot vositalari va saylov kurashining rivojlanishi bilan birga vujudga kelgan. Dastlab nomzodlarga maslahat beruvchi yakka shaxslar - ko’pincha jurnalistlar, advokatlar yoki tajribali siyosatchilar - paydo bo’lgan bo’lsa, keyinchalik bu faoliyat butun bir sanoatga, ya’ni siyosiy konsaltingga aylandi. Maxsus agentliklar, tahliliy markazlar va PR-kompaniyalar tashkil topdi.

Texnologik taraqqiyot bu kasbning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatdi. Radioning paydo bo’lishi siyosiy yetakchiga ovozi orqali keng auditoriyaga murojaat qilish imkonini berdi. Televideniyeining kirib kelishi esa siyosiy imij tushunchasini butunlay o’zgartirdi: endi nomzodning tashqi ko’rinishi, yuz ifodasi, gapirish uslubi va xatti-harakatlari ham hal qiluvchi ahamiyat kasb eta boshladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan maslahatchi faoliyati yana bir bosqichga ko’tarildi - endi kommunikatsiya bir tomonlama emas, balki interaktiv, ya’ni jamoatchilik bilan ikki tomonlama bo’lib qoldi.

Bu tarixiy taraqqiyot shuni ko’rsatadiki, siyosiy maslahatchi vaqt o’tishi bilan oddiy “maslahat beruvchi” maqomidan butun kommunikativ kompaniyani loyihalovchi va boshqaruvchi professional maqomiga ko’tarilgan. Har bir yangi texnologiya unga yangi imkoniyatlar bilan birga yangi mas’uliyatlarni ham yukladi. Aynan shu evolyutsiya uning sub’ektlik mavqeyini bosqichma-bosqich mustahkamladi va uni siyosiy jarayonning ajralmas qismiga aylantirdi.

Siyosiy kommunikatsiya tizimi an’anaviy ravishda uchta asosiy bo’g’indan iborat deb qaraladi: axborot manbai (siyosiy sub’ekt - nomzod, partiya yoki institut), uzatish kanali (ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa vositalar) hamda qabul qiluvchi (jamoatchilik, saylovchilar). Bu chiziqli sxema kommunikatsiyaning umumiy mantig’ini ko’rsatadi, biroq u muhim bir bo’g’inni - jarayonni loyihalovchi va boshqaruvchi kuchni e’tibordan chetda qoldiradi.

Siyosiy maslahatchi bu tizimning hech bir alohida bo’g’iniga to’liq tegishli emas. U axborot manbaining o’zi ham, kanal ham, qabul qiluvchi ham emas - u butun tizimni yuqoridan turib loyihalaydi va muvofiqlashtiradi. Maslahatchi xabar qanday shakllantirilishi, qaysi kanal orqali, qaysi auditoriyaga, qaysi vaqtda va qanday shaklda yetkazilishi kerakligini belgilaydi. U auditoriyaning javob reaksiyasini kuzatadi va shunga qarab keyingi harakatlarni tuzatadi.

Shuning uchun maslahatchini tizimning oddiy ishtirokchisi emas, balki uni boshqaruvchi sub’ekt sifatida tushunmoq lozim. Texnologiyalar - jamoatchilik fikrini o’rganish so’rovnomalari, siyosiy reklama, ommaviy axborot vositalari bilan ishlash, ijtimoiy tarmoqlardagi targ’ibot, jamoat tadbirlari - bularning barchasi maslahatchi qo’lidagi vositalardir. Ammo bu vositalarning o’zi maqsadsiz va yo’nalishsiz hech narsa bermaydi; ularga ma’no, maqsad va izchillik beradigan kuch aynan maslahatchining o’zidir. Shu

ma’noda u dirijyorga o’xshaydi: har bir cholg’u o’z ovozigaga ega, biroq ularni yagona ohangga birlashtiruvchi dirijyor bo’lmasa, musiqa vujudga kelmaydi.

Siyosiy maslahatchi faoliyatini chuqurroq tushunish uchun u bajaradigan asosiy rollarni alohida ko’rib chiqish maqsadga muvofiq. Bu rollar bir vaqtning o’zida, bir shaxsda birlashadi va ularning uyg’unligi maslahatchining professional mahoratini belgilaydi.

Birinchi rol - tahlilchi roli. Maslahatchi jamoatchilik fikrini ilmiy usullar bilan o’rganadi, ijtimoiy kayfiyatni, aholining muammolari va kutilmalarini aniqlaydi, raqiblar faoliyatini va umumiy siyosiy vaziyatni baholaydi. Bu rol butun ishning poydevorini tashkil etadi, chunki noto’g’ri tahlil asosida qurilgan har qanday strategiya muvaffaqiyatsizlikka mahkum bo’ladi. Tahlilchi sifatida maslahatchi sotsiologik so’rovlar, fokus-guruhlar va statistik ma’lumotlarga tayanadi.

Ikkinchi rol - strateg roli. To’plangan ma’lumotlar asosida maslahatchi kommunikativ maqsadlarni belgilaydi, ularga erishishning bosqichma-bosqich rejasini tuzadi, resurslarni taqsimlaydi va asosiy xabarni - kompaniyaning markaziy g’oyasini - shakllantiradi. Strateg sifatida u alohida tadbirlar bilan emas, balki butun jarayonning yaxlit mantig’i bilan ishlaydi, har bir qadamni umumiy maqsadga bo’ysundiradi.

Uchinchi rol - vositachi roli. Maslahatchi siyosiy sub’ekt bilan jamoatchilik o’rtasida o’zaro tushunishni ta’minlaydi. U murakkab siyosiy g’oyalarni jamoatchilik tushunadigan oddiy va aniq tilga “tarjima” qiladi, ayni paytda jamoatchilik ehtiyojlari va kayfiyatini siyosiy sub’ektga yetkazadi. Bu ikki tomonlama vositachilik sog’lom muloqotning asosini tashkil etadi.

To’rtinchi rol - imijmeyker roli. Maslahatchi siyosiy sub’ektning jamoatchilik ongidagi obrazini, ya’ni imijini maqsadli tarzda shakllantiradi. Imij - bu sun’iy niqob emas, balki siyosatchining real fazilatlarini jamoatchilik uchun tushunarli va jozibali shaklda taqdim etishdir. Bu rollarning barchasi bir shaxsda birlashishi siyosiy maslahatchini ko’p qirrali va murakkab kasb egasiga aylantiradi hamda undan keng qamrovli bilim va malakani talab qiladi.

Siyosiy maslahatchining asosiy sub’ekt sifatidagi mavqeyi puxta mantiqqa asoslanadi. Jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalari o’z mohiyatiga ko’ra neytral vositalardir; ularning yo’nalishi, samaradorligi va natijasi ularni qo’llaydigan shaxsga bog’liq. Bir xil texnologiya - masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi kompaniya yoki teledebat - bir maslahatchi qo’lida katta muvaffaqiyat keltirsa, boshqasi qo’lida kutilgan natijani bermasligi, hatto teskari ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Bu farqning sababi texnologiyaning o’zida emas, balki uni boshqaradigan sub’ektning malakasi, tafakkur tarzi, vaziyatni his qilishi va qaror qabul qilish qobiliyatida yotadi. Aynan maslahatchi qaysi texnologiyani, qachon va qanday tarzda qo’llashni hal qiladi; aynan u alohida vositalarni yagona, izchil va maqsadga yo’naltirilgan tizimga birlashtiradi. Texnologiya - bu asbob, maslahatchi esa - shu asbobni mohirona ishlatuvchi usta.

Aynan shu sababli jamoatchilik bilan aloqa jarayonini sub’ektsiz, ya’ni faqat texnologiyalar majmui sifatida tahlil qilish yetarli emas va hatto chalg’ituvchi bo’lishi mumkin. Jarayonni to’liq tushunish uchun uning markazida turgan siyosiy maslahatchini - uning maqsadlari, qadriyatlarini, malakasi va mas’uliyatini - hisobga olish zarur. Sub’ektni e’tibordan chetda qoldirish texnologiyalarning real ijtimoiy ta’sirini noto’g’ri baholashga olib keladi.

Siyosiy maslahatchi jamoatchilik fikriga ta’sir o’tkazishning kuchli vositalariga ega bo’lganligi sababli, uning faoliyati doimo jiddiy axloqiy savollar bilan bog’liq. Jamoatchilik

fikrini halol shakllantirish bilan uni manipulyatsiya qilish o’rtasidagi chegara ko’pincha nozik va aniq emas. Bir tomondan, maslahatchi o’z mijozining manfaatlarini himoya qilishi kerak; ikkinchi tomondan, u jamiyat va demokratik jarayonlar oldida ham mas’uliyat his etishi lozim.

Dezinformatsiya, soxta va’dalar, raqiblarga qarshi qora targ’ibot, jamoatchilik qo’rquvi va his-tuyg’ularidan suiiste’mol qilish kabi usullar qisqa muddatda foyda keltirgandek tuyulishi mumkin. Biroq uzoq muddatda bunday usullar jamoatchilik ishonchini yo’qotishga, siyosiy tizimga bo’lgan e’tiqodning susayishiga va demokratik institutlarga zarar yetkazishga olib keladi. Tarix shuni ko’rsatadiki, manipulyatsiyaga asoslangan kompaniyalar oxir-oqibat o’z mualliflariga ham teskari ta’sir ko’rsatadi.

Shu bois zamonaviy siyosiy maslahatchidan nafaqat yuqori kasbiy malaka, balki mustahkam axloqiy mas’uliyat ham talab qilinadi. Uning faoliyati huquqiy doiralarda, halollik, shaffoflik va jamiyat manfaatlarini hisobga olish tamoyillariga rioya qilingan holda amalga oshirilishi kerak. Ko’plab mamlakatlarda PR va siyosiy konsalting sohasida kasbiy etika kodekslari qabul qilingan bo’lib, ular maslahatchi faoliyatining ma’naviy chegaralarini belgilab beradi. Aynan shunday mas’uliyatli yondashuv jamiyat manfaatlariga mos keladigan sog’lom siyosiy kommunikatsiyani ta’minlaydi.

Yuqorida bayon etilgan tahlil siyosiy maslahatchi jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalarini shakllantirishning asosiy sub’ekti ekanligini ishonchli tarzda ko’rsatadi. U siyosiy kommunikatsiya tizimini yuqoridan turib loyihalaydi, unda tahlilchi, strateg, vositachi va imijmeyker rollarini o’zida birlashtiradi hamda neytral texnologiyalarga maqsad, mazmun va yo’nalish beradi. Maslahatchi texnologiyaning passiv ijrochisi emas, balki uning faol yaratuvchisi, boshqaruvchisi va harakatlantiruvchi kuchidir.

Shu bilan birga, maslahatchi faoliyatining kuchi uning mas’uliyatini ham bevosita oshiradi. Demokratik jamiyatda siyosiy maslahatchining vazifasi jamoatchilikni chalg’itish yoki manipulyatsiya qilish emas, balki ochiq, halol va o’zaro ishonchga asoslangan muloqotni qaror toptirishdir. Faqat shunday yondashuv orqaligina siyosiy kommunikatsiya jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda siyosiy maslahatchi faoliyatining milliy va madaniy o’ziga xosliklarini, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning bu kasbga ta’sirini hamda kasbiy etikani huquqiy jihatdan tartibga solish masalalarini chuqurroq o’rganish dolzarb va istiqbolli yo’nalish bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Dekhkanov, N. B. (2019). Formation of public authority-strategic base of providing the stable development of the society. In *Global science. Development and novelty* (pp. 55-57).
2. Karimov I. A. Siyosiy kommunikatsiya va jamoatchilik bilan aloqa asoslari. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2020. - B. 188.
3. Kadirov, A., & Dehkano, N. (2020). The role of Pr in the democratization of post-soviet society. *Journal of Advanced Research In Dynamical and Control Systems*, 12(6), 1108-1111.
4. Дехканов, Н. Б. (2019). Стратегия действий-теоретическая основа развития взаимодействия народа и власти, личности и государства. *Тенденции развития науки и образования*, (55-11), 5-8.
5. Дехканов, Н. Б. (2010). Реформации в структуре местных властей в Узбекистане. *Молодой ученый*, (10), 75-77.
6. Дехканов, Н. Б. (2010). Территориально-политическая классификация Узбекистана. *Молодой ученый*, (10), 201-203.

**PEDAGOGIKA YO’NALISHI TALABALARIDA KREATIV TAFAKKURNING
KASBIY-PEDAGOGIK O’ZIGA XOSLIGI VA STRUKTUR KOMPONENTLARI**

Maxmudova Dilnoza Xaytmirzayevna
Namangan davlat universiteti
Matematika kafedrası dotsenti
E-mail: dmahmudova687@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada pedagogika yo’nalishi talabalarida kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o’ziga xosligi va uning struktur komponentlari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi b’o’lajak pedagoglarda kreativ tafakkurning tarkibiy tuzilishini aniqlash, uni umumiy psixologik kreativlikdan ajratuvchi kasbiy belgilarni ochib berish va bu komponentlarni rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy umumlashtirish, ilmiy manbalarni o’rganish hamda pedagogik kuzatish metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar kreativ tafakkur motivatsion, kognitiv, operatsional va refleksiv komponentlardan tashkil topgan yaxlit tizim ekanligini, bu komponentlar o’zaro uzviy bog’liqligini va maqsadli interfaol ta’lim muhitida samarali rivojlanishini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: kreativ tafakkur, pedagogik ta’lim, kasbiy kompetentlik, struktur komponentlar, divergent tafakkur, ijodiy faoliyat, motivatsiya, refleksiya, interfaol metodlar, talaba.

Аннотация: В статье теоретически и практически анализируется профессионально-педагогическая специфика креативного мышления у студентов педагогического направления и его структурные компоненты. Основная цель исследования - выявить внутреннюю структуру креативного мышления будущих педагогов и обосновать педагогические условия её развития. Результаты показали, что креативное мышление представляет собой целостную систему из мотивационного, когнитивного, операционального и рефлексивного компонентов.

Ключевые слова: креативное мышление, педагогическое образование, профессиональная компетентность, структурные компоненты, дивергентное мышление, творческая деятельность, мотивация, рефлексия, интерактивные методы, студент.

Abstract: The article provides a theoretical and practical analysis of the professional-pedagogical specificity of creative thinking among students of pedagogical specialties and of its structural components. The main purpose of the research is to identify the internal structure of creative thinking in future teachers, to reveal the professional features that distinguish it from general psychological creativity, and to substantiate the pedagogical conditions for its development. The study employed theoretical analysis, comparative generalization, the study of scholarly sources and pedagogical observation. The results showed that creative thinking is an integral system consisting of motivational, cognitive, operational and reflexive components, which are closely interconnected and develop effectively within a purposeful interactive learning environment.

Keywords: creative thinking, pedagogical education, professional competence, structural components, divergent thinking, creative activity, motivation, reflection, interactive methods, student.

Zamonaviy jamiyatning jadal raqamlashuvi, axborot oqimlarining ko‘payishi va ta’lim paradigmlarining tubdan o‘zgarishi sharoitida pedagog kasbiga qo‘yiladigan talablar ham mohiyatan yangilanmoqda. Bugungi o‘qituvchidan endi faqat tayyor bilimlarni o‘quvchilarga uzatuvchi shaxs sifatida emas, balki o‘quv jarayonini ijodiy loyihalovchi, nostandart pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qiluvchi va o‘quvchilarda ham ijodiy salohiyatni uyg‘ota oladigan kasb egasi sifatida faoliyat yuritish talab qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan pedagogika yo‘nalishi talabalarida kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muammosi oliy pedagogik ta’limning eng dolzarb masalalaridan biriga aylanib bormoqda.

Kreativ tafakkur muammosi psixologiya va pedagogikada uzoq vaqtdan beri o‘rganilib kelinayotgan masala bo‘lsa-da, uning aynan kasbiy-pedagogik faoliyat kontekstidagi o‘ziga xosligi yetarlicha ochib berilmagan. Ko‘pgina tadqiqotlarda kreativlik umumiy psixologik qobiliyat sifatida, ya’ni shaxsning yangilik yaratishga moyilligi tarzida talqin qilinadi. Biroq pedagog faoliyatidagi kreativlik o‘ziga xos belgilarga ega: u doimo boshqa insonga - o‘quvchiga - yo‘naltirilgan, ma’suliyatli, vaziyatga bog‘liq va metodik mazmun bilan to‘yingan bo‘ladi. Aynan shu farq mavzuning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, ta’lim sohasidagi islohotlar o‘qituvchidan ijodiy yondashuvni ob’ektiv ravishda talab qilmoqda. Ikkinchidan, an’anaviy ta’lim tizimi ko‘pincha talabalarda reproduktiv, ya’ni tayyor namunani takrorlashga asoslangan fikrlashni shakllantiradi, bu esa kreativ salohiyatni cheklaydi. Uchinchidan, b‘o‘lajak pedagoglarning kreativligini maqsadli rivojlantirish uchun avvalo bu hodisaning tarkibiy tuzilishini aniq bilish zarur, chunki tuzilishi noma’lum bo‘lgan sifatni rejali tarzda rivojlantirib bo‘lmaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi pedagogika yo‘nalishi talabalarida kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o‘ziga xosligini nazariy jihatdan asoslash va uning struktur komponentlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilab olindi: kreativ tafakkur tushunchasining mohiyatini ochib berish; uning pedagogik faoliyatdagi o‘ziga xos belgilarini ajratish; kreativ tafakkurning asosiy struktur komponentlarini aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatish; hamda bu komponentlarni rivojlantirishning samarali pedagogik usullarini asoslash.

Tadqiqot nazariy xususiyatga ega bo‘lib, unda bir qator o‘zaro to‘ldiruvchi ilmiy metodlardan foydalanildi. Asosiy metod sifatida nazariy tahlil qo‘llanildi: muammoga oid psixologik-pedagogik adabiyotlar, ilmiy maqolalar va monografiyalar o‘rganilib, kreativ tafakkur tushunchasining turli talqinlari tahlil qilindi va tizimlashtirildi.

Qiyosiy umimlashtirish metodi yordamida kreativlik va kreativ tafakkur, umumiy hamda kasbiy kreativlik tushunchalari o‘zaro qiyoslandi, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Bu metod kreativ tafakkurning aynan pedagogik faoliyatdagi o‘ziga xos belgilarini ajratish imkonini berdi.

Strukturaviy-tizimli yondashuv kreativ tafakkurni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish va uning tarkibiy komponentlarini ajratish uchun qo‘llanildi. Bu yondashuv har bir komponentni alohida-alohida emas, balki bir-biri bilan bog‘liqlikda, yagona funksional tizim doirasida o‘rganishga asoslandi. Bundan tashqari, pedagogik kuzatish metodi orqali talabalarining amaliy mashg‘ulotlar, seminarlar va pedagogik amaliyot davridagi ijodiy faolligi to‘g‘risida sifatiiy ma’lumotlar to‘plandi. Olingan ma’lumotlar mantiqiy tahlil va sintez yo‘li bilan umimlashtirildi.

O’tkazilgan nazariy tahlil natijasida, eng avvalo, kreativ tafakkur tushunchasining mohiyati aniqlashtirildi. Kreativ tafakkur - bu muammoni yangicha ko’rish, nostandart va o’ziga xos yechimlar topish, mavjud bilim hamda tajribani mutlaqo yangi vaziyatlarga ijodiy ko’chira olish qobiliyatidir. U ko’p hollarda divergent tafakkur, ya’ni bitta muammoga ko’plab muqobil yechim ishlab chiqish qobiliyati bilan chambarchas bog’liq bo’lib, fikrning ravonligi, moslashuvchanligi, originalligi va ishlab chiqilganligi kabi sifatlar orqali namoyon bo’ladi.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri kreativ tafakkurning pedagogik faoliyatdagi kasbiy o’ziga xosligini aniqlash bo’ldi. Aniqlanishicha, b’olajak pedagogning kreativligi umumiy kreativlikdan bir qator belgilari bilan farqlanadi. Birinchidan, u doimo o’quvchiga yo’naltirilgan bo’lib, ijodning maqsadi badiiy yoki shaxsiy o’zini namoyon etish emas, balki o’quvchining rivojlanishiga xizmat qilishdir. Ikkinchidan, pedagogik kreativlik vaziyatga bog’liq xususiyatga ega: o’qituvchi dars jarayonida real vaqt rejimida, ko’pincha kutilmagan vaziyatlarda ijodiy qaror qabul qilishga majbur bo’ladi. Uchinchidan, bu kreativlik metodik mazmun bilan to’yingan - u o’quv materialini turli usullarda taqdim eta olish, metodlarni moslashtirish va qayta loyihalashda ifodalanadi.

Tadqiqotning markaziy natijasi sifatida pedagogika yo’nalishi talabalarida kreativ tafakkurning to’rtta asosiy struktur komponenti ajratildi. Bu komponentlar quyidagilardan iborat:

1. Motivatsion komponent ijodiy faoliyatga bo’lgan ichki qiziqish, yangilikka intilish, kasbiy o’sishga ehtiyoj, mustaqillik va muammoni hal qilishdan qoniqish hissini o’z ichiga oladi. Bu komponent kreativ faoliyatning harakatlantiruvchi kuchi, uning “dvigateli” hisoblanadi: ichki motivatsiyasi kuchli bo’lgan talaba qiyinchiliklarga qaramay ijodiy izlanishni davom ettiradi, yangi g’oyalarni sinab ko’rishdan cho’chimaydi. Motivatsiya zaif bo’lganda esa hatto yuqori intellektual salohiyat ham ijodiy natijaga aylanmaydi.

2. Kognitiv komponent keng va chuqur bilim doirasi, boy tasavvur, assotsiativ fikrlash, tahlil, sintez, taqqoslash va umumlashtirish kabi aqliy amallarni egallaganlikni qamrab oladi. Bu komponent yangi g’oyalar tug’ilishi uchun zaruriy intellektual zamin yaratadi, chunki ijod hech qachon bo’sh joydan paydo bo’lmaydi - u doimo mavjud bilimlarni yangicha qayta tartiblash va bog’lash asosida vujudga keladi. Pedagog uchun bu, ayniqsa, o’z fani va qo’shni sohalar bo’yicha keng bilimga ega bo’lishni taqozo etadi.

3. Operatsional komponent divergent tafakkur usullari, ijodiy muammolarni yechish texnikalari, pedagogik metodlarni moslashtirish, loyihalash va yangi didaktik vositalar yaratish ko’nikmalarini birlashtiradi. Aynan shu komponent g’oyani amaliy harakatga, mavhum fikrni esa aniq pedagogik yechimga aylantiradi. Talaba qanchalik boy g’oyalarga ega bo’lmasin, agar uni amalga oshirish ko’nikmalariga ega bo’lmasa, kreativlik amaliy natija bermaydi.

4. Refleksiv komponent o’z faoliyatini tahlil qila olish, o’z ijodiy yechimlarining samaradorligini baholash, xatolardan xulosa chiqarish, o’z fikrlash jarayonini kuzatish va o’z-o’zini takomillashtirish qobiliyatini o’z ichiga oladi. Bu komponent kreativ tafakkurni ongli ravishda boshqarishni, uni stixiyali ijoddan maqsadga yo’naltirilgan kasbiy faoliyatga aylantirishni ta’minlaydi. Refleksiya tufayli talaba o’z ijodiy tajribasidan o’rganadi va keyingi faoliyatini takomillashtiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, ushbu to’rt komponent bir-biridan ajralgan holda emas, balki o’zaro uzviy bog’liqlikda, yagona funksional tizim sifatida faoliyat ko’rsatadi. Motivatsion komponent kognitiv izlanishni rag’batlantiradi; kognitiv asos operatsional

ko'nikmalar orqali amaliy g'oyalarga aylanadi; refleksiv komponent esa butun jarayonni nazorat qiladi, baholaydi va keyingi bosqichda motivatsiyani yangidan kuchaytiradi. Shu tariqa tizim yopiq va o'zini-o'zi rivojlantiruvchi tsiklni hosil qiladi. Kuzatishlar shuni ham ko'rsatdiki, interfaol va faol metodlar qo'llanilgan o'quv guruhlarida talabalarning ijodiy faolligi, g'oyalar ravonligi va mustaqilligi sezilarli darajada yuqori bo'lgan.

Olingan natijalar kreativ tafakkurni pedagogik ta'lim kontekstida yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish zarurligini tasdiqlaydi. An'anaviy yondashuvda kreativlik ko'pincha faqat kognitiv qobiliyat yoki tug'ma iste'dod sifatida talqin qilinadi. Biroq tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bunday tor talqin pedagogik faoliyat uchun yetarli emas, chunki u motivatsiya va refleksiya kabi muhim jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradi. Aslida pedagogning kreativligi to'rtta komponentning uyg'un birikuvi sifatida shakllanadi.

Natijalardan kelib chiqadigan muhim amaliy xulosa shuki, talabalarda kreativ tafakkurni rivojlantirish stixiyali jarayonga tashlab qo'yilmasligi, balki maqsadli va tizimli tarzda boshqarilishi lozim. Buning uchun har bir struktur komponentni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar yaratish zarur. Motivatsion komponentni rivojlantirish uchun talabalarni ijodiy muvaffaqiyat vaziyatlariga jalb qilish, ularning tashabbusini rag'batlantirish va baholashda ijodiylikni qadrlash muhim. Kognitiv komponentni boyitish keng fanlararo bilim berish, mustaqil izlanishni qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi.

Operatsional komponentni rivojlantirishning eng samarali yo'llari sifatida muammoli ta'lim, loyihaviy metod, pedagogik keyslar tahlili, miya hujumi (brainstorming) va ijodiy seminarlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday faol metodlar talabani tayyor yechimni qabul qiluvchi passiv tinglovchidan faol ijodiy izlanuvchiga aylantiradi. Refleksiv komponentni shakllantirish esa o'z faoliyatini muntazam tahlil qilish, ijodiy kundalik yuritish, o'zaro va o'z-o'zini baholash amaliyotlari orqali ta'minlanadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o'ziga xosligini aniqlashtirib, uning struktur modelini taklif etganligida ko'rinadi. Amaliy ahamiyati esa olingan natijalardan oliy pedagogik ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini loyihalashda, talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanish mumkinligida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot nazariy xususiyatga ega bo'lib, kelgusida taklif etilgan struktur modelni eksperimental yo'l bilan tekshirish va kreativ tafakkur rivojlanishini o'lchovchi diagnostik vositalar ishlab chiqish istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari pedagogika yo'nalishi talabalarida kreativ tafakkur kasbiy kompetentlikning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatdi. Uning kasbiy-pedagogik o'ziga xosligi o'quvchiga yo'naltirilganlik, vaziyatga bog'liqlik va metodik mazmun bilan to'yinganlikda namoyon bo'ladi va aynan shu belgilar uni umumiy psixologik kreativlikdan farqlaydi. Kreativ tafakkur motivatsion, kognitiv, operatsional va refleksiv komponentlardan tashkil topgan yaxlit, o'zaro bog'liq tizimdir.

Bu komponentlarni alohida emas, balki uyg'unlikda, tizimli ravishda rivojlantirish b'olajak pedagoglarni zamonaviy ta'limning yuqori talablariga tayyorlashning muhim shartidir. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayoniga ijodiy faollikni rag'batlantiruvchi interfaol va muammoli metodlarni izchil hamda maqsadli ravishda joriy etish maqsadga muvofiqdir. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan struktur modelni amaliy-eksperimental asoslash va kreativ tafakkurni rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maxmudova D. X. Oliy ta’limda talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning nazariy asoslari. Ilm sarchashmalari ilmiy-nazariy, metodik jurnal. ISSN 2010-6246. 2026.5/1-son. 123-127 bb.
2. Maxmudova D. X. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning Akmeologik-gamifikatsion ta’lim tizimi: konsepsiya, nazariy asoslar va didaktik mexanizmlar. NamDU Ilmiy Axborotnomasi 2026-3-son. 1259-1261 bb.
3. Maxmudova D. X. The impact of gamification tools on the development of creative thinking in higher education: an empirical study. International bulletin of applied science and technology (Vol. 6, Number 4, pp. 106–110). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19659898>.
4. Maxmudova D. X. Acmeological approach to developing creative thinking in primary education: atheoretical-conceptualmodel Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research ISSN:2349-5707. Volume:13, Issue4, April-2026. eISSN:2349-5715. 1542-1549pp.
5. Maxmudova D. X. Gamifikatsion didaktik tizimning akmeologik tamoyillari: kreativlik va professional kamolotning integratsiyasi Ilm-fan axborotnomasi. ISSN: 3030-3931, Impact factor: 8,841 Volume 13, issue 1, Aprel 2026. 1978-1984 pp.
6. Maxmudova D. X. Didactic conditions for enhancing Students’ creative activity in a digital Gamified environment. International conference on Social sciences & humanities. Hosted from Toronto, Canada. 20th April 2026. 87-91 pp. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19674355>.
7. Maxmudova D. X. Fostering creativity through achievement-based learning Strategy in higher education: an empirical study. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya konferensiya. Vol.5 No.09 (2026): ZDPP. 20.04.2026. 32-35 bb.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA
KRITIK FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA‘LIM
PLATFORMALARINING O‘RNI

Zokirova Ma’suma Qahramonjon qizi

Turan International University

Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: masumazokirova5@gmail.com

Tel: +998902222759

Annotatsiya: Ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kritik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli ta’lim platformalarining o‘rni tahlil qilingan. Raqamli ta’lim muhitining imkoniyatlari, interaktiv vositalar va zamonaviy platformalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning tahliliy, mantiqiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, integrativ yondashuv asosida turli fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, kritik fikrlash, boshlang‘ich sinf, raqamli ta’lim platformalari, ko‘nikma, innovatsiya, metod, didaktik imkoniyatlar, tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируется роль цифровых образовательных платформ в развитии навыков критического мышления у учащихся начальных классов на основе интегративного подхода. Рассматриваются возможности цифровой образовательной среды, интерактивных инструментов и современных платформ в формировании аналитического, логического и самостоятельного мышления учащихся. Также раскрываются педагогические возможности обеспечения междисциплинарной интеграции, решения проблемных ситуаций и развития навыков критической оценки информации.

Ключевые слова: интегративный подход, критическое мышление, начальные классы, цифровые образовательные платформы, навык, инновация, метод, дидактические возможности, анализ

Abstract: This article examines the role of digital educational platforms in developing critical thinking skills among primary school students based on an integrative approach. The study highlights the opportunities provided by digital learning environments, interactive tools, and modern educational platforms for enhancing students’ analytical, logical, and independent thinking abilities. It also explores the pedagogical potential of interdisciplinary integration, problem-solving activities, and critical evaluation of information within digital learning contexts.

Keywords: integrative approach, critical thinking, primary school, digital educational platforms, skill, innovation, method, didactic possibilities, analysis

KIRISH

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy jamiyatda shaxsdan nafaqat bilimlarni egallash, balki ularni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va amaliyotda qo‘llash kabi yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’lim

bosqichidan boshlab o’quvchilarda kritik fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

D. Klasterning fikriga ko’ra: [1]: kritik fikrlashni raqamliga asoslangan tafakkur hisoblanadi. Unga ko’ra, kritik fikrlash savol berishdan boshlanib, ishonchli dalillar bilan mustahkamlangan fikrlarga tayanadi va ijtimoiy ko’rinishga ega. Kritik fikrlash jarayonida har bir o’quvchi o’z fikrlarini, baholarini va qarashlarini shakllantiradi. Bu tafakkur mustaqil bo’lib, shaxsiy yondashuvga asoslanadi. Kritik fikrlashning asosiy maqsadi yangi ma’lumotni shunchaki yig’ish emas, balki undan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirishdir. O’quvchilarda kritik fikrlashni rivojlantirish uchun ularning ta’limga bo’lgan qiziqishini faollashtirish zarur.

AQShlik psixolog D. Xalpernning fikricha: [2]: (“Psixologik kritik tafakkur” qo’llanmasi muallifi) kritik fikrlashni kutilgan natijaga erishish ehtimolini oshiruvchi kognitiv g’oyalar va texnikalar yig’indisidir. Unga ko’ra, kritik fikrlash muammolarni hal qilish, xulosalar chiqarish, ehtimoliy baholar berish va qaror qabul qilish jarayonlarida ishlatiladigan tafakkur turidir. Bu tafakkur maqsadga yo’naltirilgan bo’lib, avtomatik va bir xil tafakkurga zid keladi. Shuningdek, kritik fikrlash jarayonida inson o’z tafakkurini ham baholaydi, ya’ni o’z xulosalarini shakllantirishda qanday omillarni hisobga olganini tahlil qiladi.

Tanqidiy fikrlash o’quvchilarning raqamlini tahlil qilish, baholash, solishtirish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur ko’nikma integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki fanlararo integratsiya o’quvchilarni turli nuqtai nazardan fikr yuritishga, muammoga kompleks yondashishga undaydi. Bu jarayonda raqamli texnologiyalaridan foydalanish o’quvchilarning bilish faoliyatini yanada faollashtiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo’ladi.

Raqamli texnologiyalari ta’lim jarayoniga interaktivlik, vizuallik va mustaqillik elementlarini olib kiradi. Interaktiv platformalar, ta’limiy dasturlar, elektron resurslar va multimediya vositalari orqali o’quvchilarga muammoli vaziyatlar taqdim etiladi, turli manbalardan axborot izlash va ularni tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Bunday sharoitda o’quvchilar faqat tayyor bilimni o’zlashtirish bilan cheklanmay, balki o’z fikrini shakllantirish, asoslash va himoya qilishga o’rganadi.

Fanlararo integratsiya asosida raqamli texnologiyalarini qo’llash o’quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, ona tili savodxonligi, matematika va informatika fanlarini integratsiyalashgan holda tashkil etilgan raqamli topshiriqlar o’quvchilardan matnni tahlil qilish, masala shartini tushunish, algoritmik fikrlash va natijani baholashni talab etadi. Bu jarayon o’quvchilarning muammoni hal etish ko’nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularni mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Shu kabi raqamli platformalarga misol tariqasida quyidagi platformalarni ko’rib chiqish o’rinli:

Stanford Mobile Inquiry-based Learning

Environment (SMILE) - bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim olish jarayonida turli innovatsion yondashuvni taqdim qiladi.

Ushbu platforma qo'llash, tahlil qilish, baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan: SMILE o'quvchilarni faol o'rganish jarayoniga jalb qiladi va ularni o'z savollarini berishga, ulashishga, javob berishga va baholashga undaydi. Dastur aniq belgilangan vaqt rejimida ishlaydi, bu esa o'qituvchilarga har bir o'quvchining o'rganish yo'lini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, bu o'z navbatida kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

SMILEning asosiy maqsadi - o'quvchilarning savol berish qobiliyatini oshirish, darslarda o'quvchi markazli amaliyotlarni rag'batlantirishga qaratilgan.

Ushbu vosita o'quvchilarning egallagan natijalaridagi farqlarni aniqlashga mo'ljallangan. Platformada savolning beshta darajasi aniqlangan:

- Oddiy xotira va oddiy arifmetik hisob-kitobni talab qiluvchi savollar.
- Oddiy tahlil va farqlashni talab qiluvchi savollar.
- O'rta darajadagi tahlil va analizni talab qiluvchi savollar.
 - Chuqur tahlil va mulohazani talab qiluvchi savollar.
- Diqqatni chalg'ituvchi ma'lumotlardan voz kechib, faqat aniq ma'lumotdan xulosa chiqarish.

PhET Interactive Simulations- bu interaktiv simulyatsiyalar portali bo'lib, tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarga ilmiy tushunchalarni eksperiment orqali o'rgatadi. Ushbu platforma o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida *Estudy* elektron ta'lim platformasi ham ushbu tizimda uyg'un tarzda kiritilgan. U matematika, tabiatshunoslik, informatika

kabi fanlar bo'yicha o'quv kurslarni hamda egallangan bilimlarni mustahkamlash uchun 300 dan ziyod ongni oshiradigan o'yinli vazifalarni o'z ichiga oladi. Platformadan dars davomida ham, bo'sh vaqtda ham foydalanish mumkin. O'quvchilar uning yordamida o'zlashtirgan materialni mustahkamlash bilan birga, mustaqil ravishda dasturdan ilgarilab ketishlari ham mumkin. Platforma TAS-IX tarmog'ida joylashtirilgan, bu esa undan bepul foydalanish imkonini beradi. O'quv-metodik komplekslar Android, IOS platformalari va “Matematika” va “Alifbo” mobil ilovalari uchun o'zbek va rus tillarida ongni o'stiradigan o'yinlar to'plamiga ega interfaol o'quv dasturini ham o'z ichiga oladi.

Ayniqsa, 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san'at, o'zbek tili va musiqiy savodxonlik bo'yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan. Bu o'quvchilarni fanga yanada ko'proq qiziqtirish hamda bugungi o'smirlar hayotida muhim bo'lgan gadjetlarni foydali vositaga aylantirish maqsadida ishlab chiqildi. Kengaytirilgan ilovani 1 marta yuklab olinadi va oflayn rejimida ishlaydi.

Wordwall platformasining afzalliklari

Wordwall boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos interaktiv topshiriqlar yaratish imkonini beradi.

Masalan, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn o'qilgandan so'ng quyidagi topshiriqlar beriladi:

- Muallif nima demoqchi bo'lgan?
- Qahramonning xatti-harakatlarini qanday baholaysiz?
- Agar siz uning o'rnida bo'lsangiz nima qilardingiz?

Bunday savollar o'quvchilarning reflektiv va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Moodle platformasining integrativ imkoniyatlari

Moodle platformasi murakkabroq ta'lim jarayonlarini tashkil etish uchun mo'ljallangan.

Ushbu platforma orqali fanlararo loyihalar tashkil etish mumkin.

Masalan, “Suv – hayot manbai” mavzusida:

- tabiatshunoslik fanida suvning xususiyatlari;
- matematika fanida suv sarfi bo'yicha hisob-kitoblar;
- ona tili fanida suvni asrash mavzusida matn yozish;

kabi topshiriqlar integratsiyalashadi.

Natijada o'quvchi bir muammoni turli fanlar nuqtayi nazaridan o'rganadi va chuqurroq tahlil qiladi.

Raqamli platformalar orqali WebQuest texnologiyasidan foydalanish

WebQuest internet manbalari asosida tashkil etiladigan tadqiqot faoliyati hisoblanadi.

O'quvchilarga ma'lum bir muammo beriladi va uni hal qilish uchun turli elektron manbalarni o'rganish topshiriladi.

Masalan, “Nima uchun daraxtlar tabiat uchun muhim?” mavzusida o'quvchilar:

- internetdan ma'lumot qidiradilar;
- ma'lumotlarni taqqoslaydilar;
- eng muhim dalillarni ajratib oladilar;
- taqdimot tayyorlaydilar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, integrativ yondashuv asosida raqamli texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Raqamli ta'lim muhitida tashkil etilgan integratsiyalashgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, mustaqil

fikrlashini rivojlantiradi va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv boshlang’ich ta’lim amaliyotida keng qo’llanilishi pedagogik jarayon samaradorligini yanada oshirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Халперн Д. Психология критического мышления / Халперн Д. – СПб : Питер, 2000. – 512 с
2. Клустер Д. Что такое критическое мышление? / Д. Клустер // Перемена. – 2001. – № 4. – С. 5–13 с
3. B.R Adizov Boshlang’ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: ped. fan. dok. ... diss. – T.: 2003. – 280 b.
4. Ennis, R. H. (2011). The Nature of Critical Thinking: An Outline of Critical Thinking Dispositions and Abilities. University of Illinois.
5. Paul, R., & Elder, L. (2014). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson.
6. Drake, S. M., & Reid, J. (2018). Integrated Curriculum in the Primary Classroom: A Pedagogical Approach. Routledge.
7. Yusupova, M., & Rakhimova, D. (2020). Integrative Approaches in Primary Education. Journal of Pedagogical Innovations, 12(3), 45–56.
8. Khairullina, F. (2019). Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. Pedagogika, 2, 28–35.

DIGITAL TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION: A TRANSFORMATIONAL APPROACH

Jamaldinov Sarvar Azimjanovich
Researcher of the Namangan state pedagogical institute

Abstract. This article examines the possibilities of applying a transformational approach to educational activity in the context of digital education. The study analyzes the pedagogical, psychological, and technological foundations of organizing educational processes in a digital environment. The transformational approach is interpreted as a mechanism for qualitative changes in students’ values, worldview, social responsibility, and digital culture. The research substantiates the role of digital platforms, interactive technologies, virtual communication environments, and artificial intelligence tools in enhancing educational effectiveness. The findings demonstrate that a transformational approach contributes to the development of students’ independent thinking, civic responsibility, digital ethics, and social-emotional competencies.

Keywords: digital education, educational activity, transformational approach, digital pedagogy, digital competence, educational technologies, digital citizenship, social-emotional competence.

Introduction

The rapid development of information technologies and the expansion of the digital educational environment have significantly transformed the nature, content, and methods of educational activity. Today, educational institutions are expected not only to provide knowledge but also to cultivate students’ spiritual values, social responsibility, critical thinking, and digital culture.

In the context of digital education, traditional educational methods are increasingly insufficient for addressing contemporary challenges. Therefore, the transformational approach has emerged as an innovative pedagogical strategy aimed at creating profound changes in learners’ cognitive, emotional, and behavioral spheres. Unlike traditional approaches, transformational learning encourages students to reconsider existing beliefs, construct new meanings, and develop adaptive competencies necessary for the digital era.

Educational activity in digital environments should not merely focus on information transmission; rather, it should facilitate the formation of responsible digital citizens capable of ethical behavior, collaboration, and lifelong learning. Consequently, the integration of transformational principles into educational practice has become one of the most pressing issues in modern pedagogical science.

Literature Review

The theoretical foundations of transformational learning were established by Jack Mezirow, who argued that meaningful learning occurs through critical reflection and the transformation of personal perspectives. According to Mezirow, educational experiences should stimulate learners to question assumptions and reconstruct their understanding of reality [1].

The works of Lev Vygotsky emphasized the social nature of learning and the importance of interaction in personal development. Digital technologies have expanded these interactional opportunities by enabling collaborative and network-based learning environments [3].

Research conducted by Paulo Freire highlighted the importance of dialogue and learner-centered educational practices. Contemporary digital education environments provide new opportunities for implementing Freirean principles through interactive communication platforms and virtual communities [2].

Recent studies indicate that transformational educational practices positively influence students' digital literacy, social-emotional competence, self-regulation, and civic engagement. These findings support the necessity of integrating transformational approaches into educational activities conducted within digital learning ecosystems [4].

Methodology

The study employed theoretical analysis, comparative analysis, synthesis, and pedagogical modeling methods. Scientific literature related to digital education, transformational learning, educational technologies, and student development was systematically reviewed.

A conceptual model was developed to illustrate the relationship between digital educational environments and transformational educational outcomes.

The main part.

The rapid development of digital technologies in the education system is fundamentally changing not only the teaching process, but also the content, forms and methods of educational activities. In modern society, the formation of students' spiritual and moral values, civic responsibility, social activity and digital culture requires innovative pedagogical approaches in addition to traditional educational methods. In this regard, the transformational approach is emerging as one of the effective strategies for organizing educational activities in a digital educational environment [5].

The main goal of the transformational approach is not only to form knowledge and skills in a person, but also to create qualitatively new changes in his worldview, values, social position and behavior [6]. This approach serves the student's self-understanding, critical thinking, independent decision-making and the development of a sense of social responsibility. The digital educational environment creates broad opportunities that support these processes.

In the context of digital education, educational activities are not limited to traditional audiences. E-learning platforms, virtual communication tools, artificial intelligence technologies, social networks and online collaborative environments expand students' participation in the educational process. In such an environment, students not only gain knowledge, but also gain social experience through various social projects, virtual discussions, analysis of problem situations, online volunteering and team activities [7].

Reflection is of particular importance in educational activities organized on the basis of a transformational approach. Students begin to understand their strengths and weaknesses by analyzing their thoughts, views and actions [8]. Electronic portfolios, online diaries, reflective blogs and interactive forums maintained using digital tools increase the effectiveness of this process [13]. As a result, the student learns to independently determine his own path of personal development.

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to’plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

TRANSFORMATIONAL APPROACH-BASED MODEL OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE DIGITAL EDUCATION ENVIRONMENT

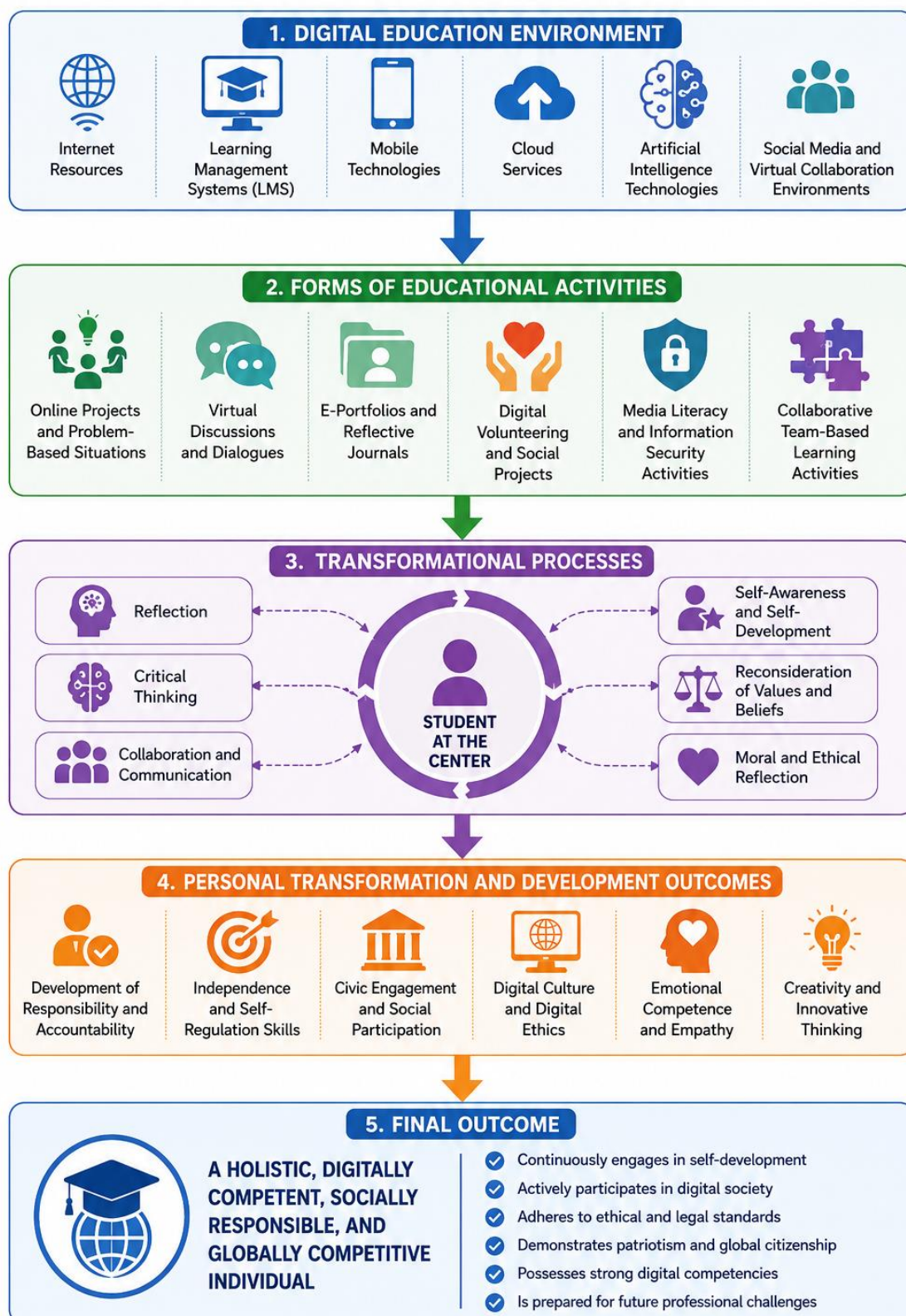

**Figure 1. Transformational approach-based model of educational activity
in the digital educational environment**

This model demonstrates that the digital education environment serves as the foundation for organizing educational activities through modern technological tools and platforms. These activities facilitate transformational processes that encourage students to critically reflect on their experiences, reconstruct their values, and develop self-awareness. As a result, learners acquire essential twenty-first-century competencies, including digital literacy, social responsibility, emotional intelligence, and innovative thinking. Ultimately, the model contributes to the formation of a well-rounded individual capable of active participation in both local and global digital societies [9].

The transformational approach also serves to develop digital citizenship competencies in students. Since most young people today are actively involved in the information space, one of the important tasks is to form in them the skills of information security, media literacy, Internet ethics and responsible digital behavior. The transformational model of educational activity ensures the adaptation of students to the requirements of modern society by developing these aspects [10].

In addition, collaborative projects organized in a digital environment develop students' communicative competence, leadership skills and teamwork skills. The opportunity to collaborate virtually with peers from different regions and countries enriches the experience of intercultural communication and contributes to the formation of qualities such as tolerance, forbearance and global thinking.

In general, the transformational approach to educational activity in the context of digital education is manifested as a comprehensive pedagogical system that ensures the intellectual, spiritual, social and emotional development of the student [11]. Through this approach, educational activity is enriched in content, integrated with modern technologies and becomes an effective tool serving the personal and professional development of students [12].

Conclusion

The rapid expansion of digital technologies has fundamentally transformed the organization and implementation of educational activities within modern educational institutions. In the context of digital education, educational work is no longer limited to traditional face-to-face interactions; instead, it extends to virtual platforms, online communities, collaborative projects, and technology-enhanced learning environments. These changes necessitate the adoption of innovative pedagogical approaches capable of addressing the intellectual, social, emotional, and moral development needs of learners in the digital age.

The findings of this study demonstrate that the transformational approach provides an effective framework for enhancing educational activities in digital environments. By emphasizing critical reflection, active participation, self-awareness, collaboration, and value transformation, this approach facilitates meaningful personal growth and encourages learners to become responsible, self-regulated, and socially engaged individuals. Digital technologies serve not only as instructional tools but also as catalysts for transformative educational experiences that promote lifelong learning and personal development.

Furthermore, the proposed transformational model highlights the interconnected relationship between the digital education environment, educational activities, transformational processes, and developmental outcomes. The integration of digital

platforms, artificial intelligence tools, reflective practices, and collaborative learning opportunities contributes to the development of essential twenty-first-century competencies, including digital literacy, digital citizenship, emotional intelligence, creativity, and civic responsibility.

In conclusion, the transformational approach should be regarded as a strategic direction for the modernization of educational activities in digital education, ensuring not only academic achievement but also the holistic development of learners as active and responsible members of the digital world.

Used literature:

1. Jack Mezirow (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
2. Paulo Freire (2005). *Pedagogy of the Oppressed* (30th Anniversary Edition). New York: Continuum.
3. Lev Vygotsky (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
4. John Dewey (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
5. Peter Senge (2006). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. New York: Doubleday.
6. Azimjanovich, J. S. (2026, January). ENHANCING EDUCATIONAL AND ETHICAL VALUES OF PRE-SERVICE TEACHERS IN A DIGITAL EDUCATION CONTEXT. In *London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation (LIMCMRI)* (Vol. 3, No. 2, pp. 453-457).
7. Azimjanovich, J. S. (2026, January). DEVELOPING EDUCATIONAL AND MORAL VALUES OF FUTURE TEACHERS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT. In *International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations (ICMSI)* (Vol. 1, No. 2, pp. 52-55).
8. TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING PERSONAL AND SOCIAL COMPETENCIES OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION (Jamaldinov Sarvar Azimjanovich, Trans.). (2026). *London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation (LIMCMRI)*, 3(2), 241-244. <https://worldsciencepub.com/index.php/lmc/article/view/4467>
9. Azimjanovich, J. S. (2025, December). RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA PEDAGOGIK TARBIYA JARAYONINING METODIK YANGILANISHLARI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 265-271).
10. Azimjanovich, J. S. (2025). RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA TARBIYAVIY FAOLIYATNING O'ZIGA XOS JIHATLARI. *Shokh Articles Library*, 1(1).
11. Jamaldinov, S. A. (2024). THE ROLE OF THE FAMILY IN FORMING ENTREPRENEURIAL MOTIVATION. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4), 404-409.
12. Azimjanovich, J. S. (2025). MAKTAB VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH. *Research Focus*, 4(Special Issue 2), 249-256.
13. Azimjanovich, J. S. (2025). DIGITAL UPBRINGING CONCEPTS IN INTERNATIONAL PRACTICE. *SHOKH LIBRARY*, 1(11).
14. Azimjanovich, J. S. (2024). OILA MUHITIDA TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI. *ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(17), 111-122.

OLIIY TA’LIM TIZIMIDA SIFAT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING USTUVOR YO’NALISHLARI

Qudratbek Shavkat o’g’li Maxmudov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ta’lim sifatini ta’minlash bo’limi bosh mutaxassisi, p.f.f.d.
(PhD), dotsent

ANNOTATSIYA

Tezisdagi oliy ta’lim tizimida sifat madaniyatini shakllantirishning ustuvor yo’nalishlari o’rganilib, tahlil sifat madaniyati nazariyasi hamda yurtimizda so’nggi yillarda qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlarni qiyosiy o’rganishga asoslanadi. Sifat madaniyati strukturaviy-boshqaruv va madaniy-qadriyatlar elementlarining uyg’un birikmasi sifatida talqin qilinib, uni shakllantirishning bir nechta ustuvor yo’nalishlari aniqlashtirilgan. Shuningdek, tezisdagi ushbu yo’nalishlarning me’yoriy-huquqiy asoslari va amalga oshirish shartlari yoritilgan.

Kalit so’zlar: sifat madaniyati, oliy ta’lim, sifat ta’minoti, akkreditatsiya, milliy reyting, akademik mustaqillik, me’yoriy-huquqiy asos, ustuvor yo’nalish, sifat qadriyatlari.

PRIORITY AREAS FOR DEVELOPING A QUALITY CULTURE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

ABSTRACT

This thesis examines the priority areas for developing a quality culture in the higher education system. The analysis is based on a comparative study of the theory of quality culture and the regulatory legal documents adopted in our country in recent years. Quality culture is interpreted as a harmonious combination of structural-managerial and cultural-value elements, and several priority areas for its development are identified. The thesis also highlights the regulatory and legal foundations of these areas and the conditions for their implementation.

Keywords: quality culture, higher education, quality assurance, accreditation, national ranking, academic independence, regulatory and legal framework, priority area, quality values.

Kirish

Zamonaviy oliy ta’limda sifat ta’minoti tobora rasmiy nazorat tartibidan sifat madaniyatini shakllantirishga tomon siljimoqda. L.Harvi va B.Stensaker sifat madaniyatini tashkilotning sifatni doimiy oshirishga yo’naltirilgan madaniyati sifatida ta’riflab, uni rasmiy boshqaruv mexanizmlaridan kengroq tushuncha deb baholaydilar [7]. Yevropa universitetlari assotsiatsiyasi ta’rifiga ko’ra esa sifat madaniyati ikki elementdan, ya’ni strukturaviy-boshqaruv elementi va madaniy-psixologik (qadriyatlar) elementidan iborat [11]. G.Bendermaher va mazkur tadqiqotdagi hammualliflar liderlik va kommunikatsiya ushbu ikki elementni bog’lovchi asosiy omillar ekanligini ko’rsatganlar [8].

Mamlakatimizda ham oliy ta’lim sifatini ta’minlash bo’yicha keng ko’lamli me’yoriy-huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim xizmatlari tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar belgilangan [1], oliy ta’lim tashkilotlarini kompleks davlat akkreditatsiyasidan o’tkazishda baholash mezonlari indikatorlari tasdiqlangan [3], oliy ta’lim tashkilotlari milliy reytingini yuritish tartibi joriy etilgan [4], oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari qabul qilingan [2] hamda oliy ta’lim to’g’risidagi yangi nizom tasdiqlangan [5]. Mazkur hujjatlar sifat madaniyatini shakllantirish uchun mustahkam me’yoriy-huquqiy zamin yaratadi.

Sifat madaniyati tushunchasi va tarkibi

Sifat madaniyati tushunchasi sifatni belgilashning turli yondashuvlari bilan bog‘liq bo‘lib, L.Harvi va D.Grin sifatni mukammallik, maqsadga muvofiqlik, transformatsiya va boshqa indikatorlar orqali ta’riflashning beshta usulini ko‘rsatganlar [9]. Keyinchalik sifat tushunchasi sifat madaniyati g‘oyasiga kengaytirildi, ya’ni bugungi kunda sifat alohida nazorat funksiyasi emas, balki tashkilotning umumiy madaniyatidan kelib chiqadigan qadriyat sifatida talqin qilinadi [7; 10]. Sifat madaniyatining ikki elementli tabiati uni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, strukturaviy-boshqaruv elementi rasmiy tizimlar, jarayonlar va mezonlarni qamrab olsa, madaniy-qadriyatlar elementi jamoaning sifatga bo‘lgan munosabati, ishonchi va majburiyatini ifodalaydi [8; 11]. G.Bendermaher boshchiligidagi boshqa bir tadqiqotning yo‘l tahlili modelida ushbu ikki elementning o‘zaro muvozanati sifat madaniyatining barqarorligini ta’minlashini asoslab berilgan [12]. Bundan kelib chiqadiki, sifat madaniyatini shakllantirish ustuvor yo‘nalishlari ham har ikki elementni qamrab olishi kerak.

Sifat madaniyatini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlari

Sifat madaniyati nazariyasi va sohaga oid tadqiqotlar tahlili sifat madaniyatini shakllantirishning oltita ustuvor yo‘nalishini aniqlash imkonini beradi. Ushbu yo‘nalishlar har ikki elementni, ya’ni strukturaviy-boshqaruv va madaniy-qadriyatlar elementlarini qamrab oladi va 1-rasmda umumlashtirilgan. Muhimi shuki, yurtimizda hozirda olib borilayotgan keng ko‘lamli ta’lim islohotlari ushbu yo‘nalishlarning aksariyatini rasmiy darajada tasdiqlaydi va qo‘llab-quvvatlaydi.

1-rasm. Sifat madaniyatini shakllantirishning oltita ustuvor yo‘nalishi

Sifat tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash. Birinchi yo‘nalish sifat ta’minoti jarayonlarini muassasaning rasmiy tuzilmasi va boshqaruv tizimiga singdirishni nazarda tutib, bu sifat madaniyatining strukturaviy elementini hosil qiladi, ya’ni sifat siyosati, mas’ul tuzilmalar, ichki tartib-qoidalar va jarayonlar aniq belgilanadi. Institutsional mustahkamlash sifat ta’minotini tasodifiy tadbirlardan tizimli va doimiy jarayonga aylantiradi, bu esa sifat madaniyatining barqaror poydevori hisoblanadi.

Natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv va rag‘batlantirish. Ikkinchi yo‘nalish sifatni boshqaruv qarorlari va rag‘batlantirish tizimi bilan bog‘lash bo‘lib, sifat madaniyati faqat ichki hujjatlarda emas, balki resurslar taqsimoti, motivatsiya va natijalarni e’tirof etishda namoyon bo‘lishi kerak. Natijaga yo‘naltirilgan yondashuv professor-o‘qituvchilar va

tuzilmalarni sifatni real oshirishga undaydi hamda sifat majburiyatini institutsional rag’bat bilan mustahkamlaydi.

Dalillarga asoslangan ichki sifat baholash va monitoring. Uchinchi yo’nalish sifatni aniq mezonlar va ishonchli ma’lumotlar asosida muntazam baholash va kuzatish hisoblanib, o’z-o’zini baholash, ichki audit va ko’rsatkichlar monitoringi sifat madaniyatining dalillarga asoslangan asosini yaratadi. Bunday monitoring sifatni doimiy takomillashtirish sikli bilan bog’lab, qaror qabul qilishni intuitsiyadan dalilga ko’chiradi.

Akademik mustaqillik va mas’uliyat uyg’unligi. To’rtinchi yo’nalish akademik mustaqillikni sifat uchun mas’uliyat bilan uyg’unlashtirishdir. Sifat madaniyati nazariyasiga ko’ra, sifat madaniyasiga o’tish nazorat va tartibga solishdan kengaytirilgan avtonomiya, ishonch va ta’limni rivojlantirishga tomon siljishni anglatadi [7]. Biroq mustaqillikning kengayishi sifat uchun mas’uliyatning o’sishi bilan birga kelmasa, u sifat madaniyatiga aylanmaydi. Shu sababli mustaqillik va hisobdorlikni muvozanatlash bu yo’nalishning markazida turadi.

Jamoa va talabalarni sifat qadriyatlariga jalb etish. Beshinchi yo’nalish sifat madaniyatining madaniy-psixologik elementini, ya’ni jamoaning sifatga bo’lgan ishonchi, qadriyatlari va majburiyatini shakllantirishga qaratilgan bo’lib, bizningcha, pedagogik boshqaruv va sifat madaniyatini uyg’unlashtirish orqali jamoaning sifatga bo’lgan majburiyatini oshirish mexanizmlari qo’llanishi lozim. G.Bendermaher boshchiligidagi izlanishlarda ham jamoaviy o’rganish, kasbiy rivojlanish va qo’llab-quvvatlash tarmoqlari sifat madaniyatini kuchaytirishning markazida turishi ko’rsatilgan [8]. Shuningdek, talabalarning ham sifat jarayonlariga jalb etilishi sifat madaniyatini umumiy qadriyatga aylantiradi.

Liderlik va sifat bo’yicha kommunikatsiya. Oltinchi yo’nalish liderlik va muloqotni sifat madaniyatining ikki elementini bog’lovchi mexanizm sifatida rivojlantirishdir. Mavzuga oid tadqiqotlarda liderlik va kommunikatsiya strukturaviy-boshqaruv hamda madaniy-psixologik elementlarni bir-biriga bog’lovchi hal qiluvchi omillar ekanligini aniqlangan bo’lib [8], kafedra va fakultet darajasidagi liderlar sifat qadriyatlarini namoyon etib, ochiq muloqot orqali jamoani sifat jarayonlariga safarbar qiladi.

Bizningcha, mazkur yo’nalishning har biri sifat madaniyatining muayyan elementiga xizmat qiladi.

Muhokama

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, sifat madaniyatini shakllantirishning aksariyat ustuvor yo’nalishlari strukturaviy-boshqaruv elementiga tegishli bo’lib, Respublikamizda olib borilayotgan ta’lim islohotlari aynan shu elementni jadal mustahkamlamoqda. Ta’lim sifatini ta’minlash bo’yicha qabul qilingan chora-tadbirlar [1; 5], akkreditatsiya va milliy reyting mexanizmlarining joriy etilishi [2; 3] hamda natijaga yo’naltirilgan boshqaruvga o’tish [4] sifat madaniyatining institutsional zaminini yaratmoqda hamda ushbu islohotlar ushbu yo’nalishlar davlat siyosati darajasida tasdiqlanganini ko’rsatadi.

Shuni ta’kidlash etish lozimki, sifat madaniyati nazariyasiga ko’ra, strukturaviy element o’zicha yetarli emas; u madaniy-qadriyatlar elementi bilan muvozanatlanishi kerak [7; 8]. Aks holda sifat ta’minoti rasmiy talablarni bajarishga va ortiqcha byurokratiyaga aylanib qolishi mumkin [13]. Shu sababli jamoa va talabalarni sifat qadriyatlariga jalb etish hamda liderlik va kommunikatsiya yo’nalishlari ayniqsa muhim hisoblanadi va aynan shu jihatlarni o’zimizning monografik tadqiqotimizda pedagogik boshqaruv orqali asoslashga harakat qilganmiz [6]. Ko’rinadiki, OTMLarda sifat madaniyatini shakllantirishning

samaradorligi nafaqat islohotlarni rasmiy bajarishga, balki rahbariyat va akademik jamoaning sifat qadriyatlarini ichki qabul qilishiga bog'liq. Ushbu tahlilimizning cheklovi sifatida sifat madaniyatining madaniy-qadriyatlar elementini baholash sifat tadqiqot usullarini talab qilishini qayd etish lozim.

Xulosa

Tezirimizda oliy ta'lim tizimida sifat madaniyatini shakllantirishning yuqorida tahlilga tortilgan oltita ustuvor yo'nalishi aniqladik. Ushbu yo'nalishlar sifat madaniyatining ham strukturaviy, ham madaniy elementlarini qamrab oladi va olib borilayotgan ta'lim islohotlarida o'z tasdig'ini topadi. Sifat madaniyatini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun strukturaviy-boshqaruv yo'nalishlarini madaniy-qadriyatlar yo'nalishi bilan muvozanatli ravishda amalga oshirish maqsadga muvofiq. Aynan shunday yaxlit yondashuv sifat madaniyatini rasmiy talabdan institutsional qadriyatga aylantirib, oliy ta'lim sifati va xalqaro raqobatbardoshlikni barqaror ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-maydagi PF-76-son “Ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim xizmatlari ko’rsatish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-7513052>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-apreldagi PF-58-son “Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo’shimcha chora-tadbirlari to’g’risida” Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-8129755>
3. Oliy ta’lim tashkilotlarini kompleks davlat akkreditatsiyasidan o’tkazishda baholash mezonlari bo’yicha indikatorlarni tasdiqlash haqida: 2025-yil 23-dekabrdagi 3732-son. URL: <https://lex.uz/docs/-7937311>
4. Oliy ta’lim tashkilotlari milliy reytingini yuritish to’g’risidagi nizomni tasdiqlash haqida: 2026-yil 28-fevraldagi 3783-son. URL: <https://lex.uz/docs/8067678>
5. Oliy ta’lim to’g’risidagi nizomni tasdiqlash haqida: 2026-yil 3-apreldagi 3807-son. URL: <https://lex.uz/docs/-8117474>
6. Maxmudov Q.Sh. OTMlarning xalqaro xaqobatbardoshligini oshirishda pedagogik boshqaruv va sifat madaniyati. Monografiya. -T.: “ZEBO PRINTS”, 2026. 176 b.
7. Harvey L., Stensaker B. Quality Culture: understandings, boundaries and linkages // European Journal of Education. 2008. Vol. 43, No. 4. P. 427-442. DOI: 10.1111/j.1465-3435.2008.00367.x.
8. Bendermacher G. W. G., oude Egbrink M. G. A., Wolfhagen I. H. A. P., Dolmans D. H. J. M. Unravelling quality culture in higher education: a realist review // Higher Education. 2017. Vol. 73, No. 1. P. 39-60. DOI: 10.1007/s10734-015-9979-2.
9. Harvey L., Green D. Defining Quality // Assessment and Evaluation in Higher Education. 1993. Vol. 18, No. 1. P. 9-34. DOI: 10.1080/0260293930180102.
10. Harvey L., Williams J. Fifteen Years of Quality in Higher Education // Quality in Higher Education. 2010. Vol. 16, No. 1. P. 3-36. DOI: 10.1080/13538321003679457.
11. European University Association. Quality Culture in European Universities: A Bottom-Up Approach. Brussels: EUA, 2006. 47 p.
12. Bendermacher G. W. G., oude Egbrink M. G. A., Wolfhagen I. H. A. P., Leppink J., Dolmans D. H. J. M. Reinforcing pillars for quality culture development: a path analytic model // Studies in Higher Education. 2019. Vol. 44, No. 4. P. 643-662. DOI: 10.1080/03075079.2017.1393060.
13. Sursock A. Examining Quality Culture Part II: Processes and Tools, Participation, Ownership and Bureaucracy. Brussels: European University Association, 2011. 50 p.

УДК 378.147:159.9

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В
УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Райимжонов Нодира Лочин кизи

Наманганский государственный педагогический институт, докторант

Tel: +998936818031

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические механизмы формирования профессиональных компетенций будущих педагогов в условиях трансформации современной образовательной среды. Анализируются процессы профессиональной социализации, развития профессиональной идентичности, мотивационной сферы, рефлексивных способностей и коммуникативной компетентности студентов педагогических направлений подготовки. Особое внимание уделяется влиянию цифровизации образования, компетентностного подхода и инновационных педагогических технологий на формирование профессионально значимых качеств будущего учителя. Обосновывается необходимость создания образовательной среды, способствующей развитию субъектной позиции обучающихся и их готовности к профессиональной деятельности в условиях быстро меняющихся социальных и образовательных реалий.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, компетентностный подход, профессиональная социализация, профессиональная идентичность, цифровизация образования, образовательная трансформация, социально-психологические механизмы.

Annotatsiya: Maqolada ta’lim transformatsiyasi sharoitida bo’lajak pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari tahlil qilingan. Pedagogika yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi, kasbiy identifikatsiyasi, motivatsion sohasi, refleksiv qobiliyatlari hamda kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayonlari yoritilgan. Ta’limni raqamlashtirish, kompetensiyaviy yondashuv va innovatsion pedagogik texnologiyalarning bo’lajak o’qituvchi shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Tez o’zgarayotgan ijtimoiy va ta’limiy sharoitlarda talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirish uchun qulay ta’lim muhitini yaratish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetensiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy ijtimoiylashuv, kasbiy identifikatsiya, ta’limni raqamlashtirish, ta’lim transformatsiyasi, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar.

Abstract: The article examines socio-psychological mechanisms of professional competence formation among future teachers in the context of educational transformation. The processes of professional socialization, professional identity development, motivation, reflective abilities, and communicative competence of pedagogical students are analyzed. Special attention is paid to the impact of digitalization, competency-based education, and innovative pedagogical technologies on the development of professionally significant qualities of future teachers. The necessity of creating an educational environment that promotes students’ subjectivity and readiness for professional activity in rapidly changing social and educational conditions is substantiated.

Keywords: *professional competencies, competency-based approach, professional socialization, professional identity, digitalization of education, educational transformation, socio-psychological mechanisms.*

ВВЕДЕНИЕ

Современный этап развития общества характеризуется масштабными трансформационными процессами, затрагивающими все сферы жизнедеятельности человека, включая систему образования. Цифровизация, глобализация, развитие искусственного интеллекта, изменение рынка труда и возрастающие требования к качеству подготовки специалистов обуславливают необходимость пересмотра традиционных подходов к профессиональному образованию будущих педагогов.

В условиях трансформации образования особую актуальность приобретает проблема формирования профессиональных компетенций будущих учителей, способных эффективно функционировать в динамично изменяющейся образовательной среде. Современный педагог должен обладать не только предметными знаниями, но и высоким уровнем коммуникативной культуры, способностью к рефлексии, критическому мышлению, социальной мобильности и профессиональному саморазвитию.

Исследователи отмечают, что эффективность формирования профессиональных компетенций определяется не только содержанием образовательных программ, но и действием социально-психологических механизмов, обеспечивающих профессиональное становление личности будущего специалиста. В связи с этим возникает необходимость научного осмысления роли данных механизмов в подготовке педагогических кадров нового поколения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В современной педагогической науке профессиональная компетентность рассматривается как интегративное качество личности, включающее совокупность знаний, умений, навыков, ценностных ориентаций и личностных качеств, необходимых для успешного выполнения профессиональной деятельности. Компетентностный подход ориентирован на подготовку специалиста, способного эффективно решать профессиональные задачи в условиях постоянно изменяющейся социальной и образовательной среды.

Исследователи Узбекистана уделяют значительное внимание проблемам формирования профессиональных компетенций будущих педагогов в условиях модернизации системы образования. Так, У.И. Иноятов отмечает, что компетентностный подход является основой подготовки конкурентоспособных педагогических кадров, способных эффективно осуществлять профессиональную деятельность в условиях инновационного развития общества [1]. По мнению Н.А. Муслимова, процесс формирования профессиональной компетентности будущего учителя предполагает развитие не только профессиональных знаний и умений, но и личностных качеств, обеспечивающих успешную педагогическую деятельность и профессиональное саморазвитие [2]. О.М. Мусурмонова подчеркивает, что в условиях цифровой трансформации образования особое значение приобретают социально-психологические факторы профессионального становления личности педагога, среди которых ведущую роль играют профессиональная мотивация, рефлексия, коммуникативная культура и способность к инновационной деятельности [3]. Исследователь отмечает, что эффективное формирование профессиональных компетенций возможно лишь в

образовательной среде, ориентированной на развитие субъектности будущего специалиста и его готовности к непрерывному самообразованию.

А.В. Хуторской подчеркивает, что компетентность является интегральным показателем готовности личности к практической деятельности и включает когнитивный, деятельностный и ценностно-мотивационный компоненты [4]. Исследования В.А. Сластенина показывают, что профессиональная компетентность педагога формируется в процессе активного освоения профессионального опыта и представляет собой единство теоретической подготовленности и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности [5]. По мнению Э.Ф. Зеера, развитие профессиональных компетенций связано с процессом профессионального становления личности и предполагает непрерывное совершенствование профессионально значимых качеств специалиста [6].

В зарубежной педагогической науке проблема формирования профессиональных компетенций рассматривается в контексте концепции непрерывного образования и профессионального развития личности. Дж. Хэтти отмечает, что эффективность профессиональной подготовки будущих педагогов определяется не столько объемом усвоенных знаний, сколько способностью применять их в реальных образовательных ситуациях, осуществлять рефлекссию и адаптироваться к новым требованиям образовательной среды [7]. К. Роджерс подчеркивает важность личностно-ориентированного подхода, согласно которому профессиональная компетентность развивается через самоактуализацию, осознание собственных возможностей и активное взаимодействие с социальной средой [8].

В условиях образовательной трансформации происходит расширение структуры профессиональных компетенций педагога. Наряду с традиционными компонентами возрастает значение цифровой компетентности, навыков межкультурной коммуникации, проектной деятельности, эмоционального интеллекта и способности к непрерывному обучению. Согласно докладом Организации экономического сотрудничества и развития (OECD), современный педагог должен обладать компетенциями XXI века, включающими критическое мышление, цифровую грамотность, коммуникацию, сотрудничество и готовность к инновационной деятельности [9].

Таким образом, формирование профессиональных компетенций будущих педагогов осуществляется под воздействием комплекса социально-психологических механизмов, обеспечивающих профессиональное развитие личности, успешную адаптацию к условиям трансформации образования и готовность к эффективной педагогической деятельности.

Одним из ключевых социально-психологических механизмов выступает профессиональная социализация. Она представляет собой процесс усвоения студентом профессиональных норм, ценностей, моделей поведения и способов взаимодействия, характерных для педагогической деятельности.

В процессе обучения будущий педагог осваивает систему профессиональных ролей, знакомится с этическими нормами профессии и формирует представления о собственном профессиональном будущем. Особую роль в данном процессе играют педагогическая практика, взаимодействие с преподавателями-наставниками и участие в профессиональных сообществах.

Современная образовательная среда предоставляет широкие возможности для профессиональной социализации посредством участия студентов в научных проектах, волонтерской деятельности, онлайн-сообществах педагогов и профессиональных конкурсах.

Эффективность социализации во многом зависит от характера межличностных отношений в образовательном коллективе, уровня психологической поддержки и возможностей для самореализации студентов.

Важнейшим механизмом профессионального становления является формирование профессиональной идентичности. Данный процесс связан с осознанием человеком своей принадлежности к педагогическому сообществу, принятием ценностей профессии и формированием устойчивого образа «Я-педагог».

Профессиональная идентичность обеспечивает внутреннюю готовность личности к выполнению профессиональных функций и способствует развитию профессиональной ответственности.

В условиях цифровой трансформации образования данный процесс приобретает новые особенности. Будущий педагог вынужден адаптироваться к изменяющимся требованиям профессии, осваивать новые технологии и пересматривать традиционные представления о роли учителя в образовательном процессе.

Развитие профессиональной идентичности происходит через механизмы самоопределения, самопознания, профессиональной рефлексии и профессионального выбора. Важным фактором выступает наличие позитивных профессиональных образцов и успешного опыта педагогической деятельности.

Существенное значение в формировании профессиональных компетенций принадлежит мотивационной сфере личности.

Исследования показывают, что высокий уровень внутренней мотивации способствует активному освоению профессиональных знаний и развитию профессионально значимых качеств. Будущие педагоги с выраженной профессиональной мотивацией демонстрируют более высокие показатели академической успеваемости, профессиональной активности и готовности к саморазвитию.

В современных условиях особое значение приобретают такие мотивы, как стремление к самореализации, желание оказывать влияние на развитие личности обучающихся, потребность в творческой деятельности и социальной значимости профессии.

Образовательные организации могут способствовать развитию профессиональной мотивации посредством внедрения практико-ориентированных технологий обучения, проектной деятельности, исследовательской работы и системы наставничества.

Одним из важнейших психологических механизмов формирования профессиональных компетенций является рефлексия.

Рефлексивные процессы обеспечивают осмысление собственного опыта, анализ результатов деятельности и корректировку профессионального поведения. Благодаря рефлексии будущий педагог получает возможность объективно оценивать свои достижения и выявлять направления дальнейшего профессионального роста.

В условиях трансформации образования рефлексия становится необходимым инструментом адаптации к новым профессиональным требованиям. Способность к критическому анализу собственной деятельности позволяет педагогу эффективно осваивать инновационные технологии и внедрять их в образовательную практику.

Развитию рефлексивных способностей способствуют портфолио достижений, педагогические кейсы, тренинговые технологии, самоанализ уроков и участие студентов в исследовательской деятельности.

Педагогическая деятельность по своей природе является коммуникативной, поэтому развитие коммуникативной компетентности выступает одним из приоритетных направлений профессиональной подготовки.

Социально-психологическими механизмами формирования коммуникативной компетентности являются межличностное взаимодействие, групповая динамика, социальная перцепция, эмпатия и социальная рефлексия. В процессе обучения будущие педагоги осваивают навыки эффективного общения, разрешения конфликтов, организации сотрудничества и управления образовательным взаимодействием.

Особую значимость данные механизмы приобретают в условиях цифровизации образования, когда значительная часть коммуникации осуществляется в онлайн-среде. Современный педагог должен уметь эффективно взаимодействовать с обучающимися как в традиционном, так и в цифровом образовательном пространстве. Цифровая трансформация образования существенно изменяет характер профессиональной подготовки будущих педагогов.

Использование электронных образовательных платформ, технологий искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности способствует развитию цифровых компетенций и формированию новых профессиональных навыков.

Цифровая образовательная среда расширяет возможности профессиональной коммуникации, самообразования и академической мобильности студентов. Вместе с тем она требует развития навыков информационной безопасности, критической оценки информации и цифровой культуры.

Таким образом, цифровизация выступает не только технологическим фактором, но и важным социально-психологическим механизмом профессионального развития будущего педагога.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Трансформация современной образовательной системы предъявляет новые требования к профессиональной подготовке педагогических кадров. В данных условиях особую значимость приобретают социально-психологические механизмы формирования профессиональных компетенций будущих педагогов.

Проведенный анализ показал, что ведущими механизмами профессионального становления выступают профессиональная социализация, развитие профессиональной идентичности, мотивация профессиональной деятельности, рефлексия и коммуникативное развитие личности. Их взаимодействие обеспечивает формирование у будущих педагогов готовности к эффективной профессиональной деятельности в условиях динамично изменяющейся образовательной среды.

Особое влияние на данный процесс оказывает цифровая трансформация образования, способствующая развитию новых компетенций и изменению содержания педагогической деятельности. В связи с этим важнейшей задачей педагогических вузов становится создание образовательной среды, обеспечивающей гармоничное развитие профессиональных и личностных качеств будущего учителя.

Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением влияния искусственного интеллекта, цифровых образовательных экосистем и инновационных

педагогических технологий на механизмы формирования профессиональных компетенций будущих педагогов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Иноятлов У.И. Теория и практика профессионального образования в Узбекистане. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2020.
2. Муслимов Н.А. Профессиональное формирование личности будущего педагога. – Ташкент: TDPU, 2019.
3. Мусурмонова О.М. Педагогические основы формирования профессиональной компетентности будущих специалистов. – Ташкент: O‘qituvchi, 2021.
4. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. – М.: Эйдос, 2017.
5. Сластенин В.А. Педагогика. – М.: Академия, 2021.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. – Екатеринбург: РГППУ, 2020.
7. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Смысл, 2019.
8. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем. – М.: Логос, 2021.
9. Rogers C. Freedom to Learn. – New York: Merrill, 2019.
10. Hattie J. Visible Learning for Teachers. – London: Routledge, 2020.
11. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2023.
12. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021.

**SUPRAVENTRIKULAR ARITMIYALARDA RADIOCHASTOTALI KATETER
ABLATSIIYASIDAN KEYINGI VEGETATIV REGULYATSIYA O'ZGARISHLARI**

To'xtanazarov Do'stmuhammad¹

Abdulxamidov Abduvali²

Abdurahmanov Adhamjon³

Azizxanova Robiyaxon⁴

Impuls tibbiyot instituti

Patologiya, mikrobiologiya va fiziologiya

kafedra o'qituvchilari

E-mail: tuxtanzarovdostmuhammad@gmail.com¹

abduvaliabdulkhamidov@gmail.com²

Tel: +998 93 054 98 74

Annotatsiya: Ushbu maqolada supraventrikulyar aritmiyasi bo'lgan bemorlarda radiochastotali kateter ablatsiyasidan (RChKA) keyingi vegetativ regulyatsiya o'zgarishlari tahlil qilindi. Supraventrikulyar aritmiyalarda yurak ritmini boshqarishda atriоventrikulyar tugun, qo'shimcha o'tkazuvchi yo'llar, bo'lmacha miokardi va vegetativ nerv tizimi o'zaro bog'liq holda ishtirok etadi. Radiochastotali kateter ablatsiyasi aritmogen substratni bartaraf etuvchi yuqori samarali usul bo'lsa-da, muolajadan keyingi davrda ayrim bemorlarda yurak urishini sezish, sinus taxikardiya, vegetativ labillik va yurak ritmi variabelligi ko'rsatkichlarida o'zgarishlar kuzatilishi mumkin. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ablatsiyadan keyingi vegetativ o'zgarishlar ablatsiya sohasi, aritmiya mexanizmi, mahalliy parasimpatik tolalar shikastlanishi, simpatik faollik va bemorning dastlabki vegetativ holatiga bog'liq. Yurak ritmi variabelligi ko'rsatkichlari SDNN, RMSSD, LF/HF nisbati hamda katexolaminlar darajasini baholash postablatsion davrda vegetativ regulyatsiya holatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada supraventrikulyar aritmiyalarda RChKA dan keyingi vegetativ regulyatsiya o'zgarishlarining patofiziologik mexanizmlari, klinik ahamiyati va ilmiy baholash mezonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: supraventrikulyar aritmiya, radiochastotali kateter ablatsiyasi, vegetativ regulyatsiya, simpato-adrenal tizim, yurak ritmi variabelligi, katexolaminlar, SDNN, RMSSD, LF/HF.

Аннотация: В данной статье проанализированы изменения вегетативной регуляции после радиочастотной катетерной аблации у пациентов с суправентрикулярными аритмиями. В формировании и поддержании суправентрикулярных аритмий участвуют атриовентрикулярный узел, дополнительные проводящие пути, миокард предсердий и вегетативная нервная система. Радиочастотная катетерная аблация является высокоэффективным методом устранения аритмогенного субстрата, однако в постаблационном периоде у части пациентов могут сохраняться сердцебиение, синусовая тахикардия, вегетативная лабильность и изменения показателей variability сердечного ритма. Анализ литературы показывает, что постаблационные вегетативные изменения зависят от зоны аблации, механизма аритмии, повреждения локальных парасимпатических волокон, симпатической активности и исходного вегетативного статуса пациента. Оценка variability сердечного ритма, включая SDNN, RMSSD, LF/HF, а также уровня катехоламинов имеет важное значение для определения состояния вегетативной

регуляции после аблации. В статье освещены патофизиологические механизмы, клиническое значение и критерии оценки вегетативных изменений после радиочастотной катетерной аблации при суправентрикулярных аритмиях.

Ключевые слова: суправентрикулярная аритмия, радиочастотная катетерная аблация, вегетативная регуляция, симпато-адреналовая система, вариабельность сердечного ритма, катехоламины, SDNN, RMSSD, LF/HF.

Abstract: This article analyzes changes in autonomic regulation after radiofrequency catheter ablation in patients with supraventricular arrhythmias. The atrioventricular node, accessory pathways, atrial myocardium, and the autonomic nervous system are closely involved in the initiation and maintenance of supraventricular arrhythmias. Radiofrequency catheter ablation is a highly effective method for eliminating the arrhythmogenic substrate; however, some patients may experience palpitations, sinus tachycardia, autonomic lability, and changes in heart rate variability during the post-ablation period. The literature suggests that post-ablation autonomic changes depend on the ablation site, arrhythmia mechanism, local parasympathetic denervation, sympathetic activity, and baseline autonomic status. Assessment of heart rate variability parameters, including SDNN, RMSSD, LF/HF ratio, as well as catecholamine levels, is important for evaluating autonomic regulation after ablation. This article discusses the pathophysiological mechanisms, clinical significance, and assessment criteria of autonomic changes after radiofrequency catheter ablation in supraventricular arrhythmias.

Keywords: supraventricular arrhythmia, radiofrequency catheter ablation, autonomic regulation, sympathoadrenal system, heart rate variability, catecholamines, SDNN, RMSSD, LF/HF.

Kirish. Supraventrikulyar aritmiyalar yurak ritmi buzilishlarining keng guruhi bo'lib, ularning elektrofiziologik substrati His tutamidan yuqorida joylashgan tuzilmalar bilan bog'liq. Ushbu guruhga atrioventrikulyar tugun re-entry taxikardiyasi (AVNRT), atrioventrikulyar re-entry taxikardiyasi (AVRT), fokal bo'lmacha taxikardiyasi va tipik bo'lmacha titrash kiradi [1,2]. Klinik amaliyotda bu aritmiyalar ko'pincha yurak urishini sezish, bosh aylanishi, hansirash, ko'krak sohasida noqulaylik, xavotir va ayrim holatlarda gemodinamik beqarorlik bilan namoyon bo'ladi.

Radiochastotali kateter ablatsiyasi supraventrikulyar aritmiyalarni davolashda asosiy invaziv usullardan biri hisoblanadi. ESC 2019 yo'riqnomasida supraventrikulyar taxikardiyalarda kateter ablatsiyasi yuqori samaradorlikka ega ekanligi ko'rsatilgan: AVNRTda o'tkir muvaffaqiyat 97%, qaytalanish 2%, asoratlari 0,3%; AVRTda o'tkir muvaffaqiyat 92%, qaytalanish 8%; kavo-trikuspidal istmusga bog'liq bo'lmacha titrashida esa o'tkir muvaffaqiyat 95% atrofida baholangan [1]. Shunga qaramay, ablatsiyadan keyingi davrda ayrim bemorlarda aritmogen substrat bartaraf etilgan bo'lsa ham, yurak urishini sezish, sinus taxikardiya yoki vegetativ labillik saqlanishi mumkin.

Bu holatning asosiy sabablaridan biri yurak ritmining faqat elektrofiziologik substrat bilan emas, balki vegetativ nerv tizimi va simpato-adrenal tizim faolligi bilan ham boshqarilishidir. Atrioventrikulyar tugun o'tkazuvchanligi, bo'lmacha miokardi qo'zg'aluvchanligi, sinus tuguni faolligi va qo'shimcha o'tkazuvchi yo'llar elektrofiziologik xususiyatlari simpatik va parasimpatik ta'sirlarga sezgir [3,4]. Shu sababli RChKA dan keyin faqat aritmiya qaytalanishini emas, balki vegetativ regulyatsiya holatini ham baholash muhimdir.

Vegetativ regulatsiyani baholashda yurak ritmi variabelligi (HRV) keng qo'llaniladi. SDNN umumiy ritm variabelligini, RMSSD qisqa muddatli parasimpatik faollikni, LF/HF nisbati esa avtonom balansdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ko'rsatkich sifatida ishlatiladi [4]. Biroq LF/HF nisbatini mutlaq “simpato-vagal balans” sifatida talqin qilish ehtiyotkorlikni talab qiladi, chunki LF komponentiga simpatik, parasimpatik va barorefleks mexanizmlar birgalikda ta'sir ko'rsatadi [4].

Simpato-adrenal tizim faolligini baholashda katexolaminlar: adrenalin, noradrenalin, dofamin va ularning metabolitlari muhim laborator ko'rsatkichlar hisoblanadi. Supraventrikulyar aritmiyalarda katexolaminlar miokard qo'zg'aluvchanligini oshiradi, triggerlangan faollikni kuchaytiradi, bo'lmacha ektopek impulsini rag'batlantiradi va yurak urish tezligini oshiradi [5,6]. Shu bois RChKA'dan keyingi davrda HRV va katexolaminlar almashinuvini birgalikda baholash dissertatsiya mavzusi uchun ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb yo'nalish hisoblanadi.

Material va metodlar. PubMed/MEDLINE, European Heart Journal, Circulation, Heart Rhythm, Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology, American Heart Journal va xalqaro klinik yo'riqnomalar ma'lumotlari o'rganildi. Asosiy manbalar sifatida 2019-yilgi ESC supraventrikulyar taxikardiya yo'riqnomasi, 2015 ACC/AHA/HRS supraventrikulyar taxikardiya yo'riqnomasi, HRV bo'yicha xalqaro standartlar va RChKA'dan keyingi HRV o'zgarishlariga bag'ishlangan klinik tadqiqotlar tanlandi [1,2,4,7,8].

Tahlilga quyidagi turdagi manbalar kiritildi: klinik yo'riqnomalar, randomizatsiyalangan nazoratli tadqiqotlar, prospektiv va retrospektiv kuzatuv tadqiqotlari, HRV bo'yicha standart hujjatlar, elektrofiziologiya va kateter ablatsiyasi bo'yicha fundamental adabiyotlar. Asosiy baholash mezonlari: RChKA samaradorligi, ablatsiyadan keyingi sinus ritm xususiyatlari, HRV ko'rsatkichlari, sinus taxikardiya, yurak urishini sezish, vegetativ labillik va simpato-adrenal tizim faolligi bo'ldi.

Natijalar

Supraventrikulyar aritmiyalarda RChKA aritmogen substratni bartaraf etishga qaratilgan etiologik davolash usuli hisoblanadi. AVNRTda asosiy nishon sekin yo'l modifikatsiyasi, AVRTda qo'shimcha atrioventrikulyar yo'lni yo'qotish, tipik bo'lmacha titrashida kavo-trikuspidal istmus bo'ylab ikki tomonlama blok hosil qilish, fokal bo'lmacha taxikardiyasida esa eng erta faollashuvchi ektopek o'choqni ablatsiya qilishdan iborat [1,2].

AVNRT bo'yicha randomizatsiyalangan tadqiqotda kateter ablatsiyasi antiaritmik dori terapiyasiga nisbatan ustun bo'lgan. Katritsis va hammualliflar tadqiqotida 5 yillik kuzatuv davomida ablatsiya qilingan bemorlarda aritmiya yoki o'tkazuvchanlik buzilishi bo'lmagan, dori terapiyasi guruhida esa ko'plab bemorlar qayta taxikardiya sababli kardioversiya uchun hospitalizatsiya qilingan [9]. Bu RChKA nafaqat aritmiya epizodlarini kamaytirishi, balki bemorlarning uzoq muddatli klinik barqarorligini yaxshilashini ko'rsatadi.

Biroq RChKA muvaffaqiyati aritmiyaning to'liq yo'qolishi bilan cheklanmaydi. Ayrim bemorlarda muolajadan keyingi yurak urishini sezish aritmiya qaytalanishini anglatmasligi mumkin. U sinus taxikardiya, supraventrikulyar ekstrasistoliyalalar, vegetativ labillik yoki bemorning yurak ritmiga sezgirliги ortishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin [10,11]. Shuning uchun postablatsion davrda vegetativ regulatsiyani baholash klinik simptomlarni to'g'ri talqin qilishga yordam beradi.

HRV vegetativ regulyatsiyani baholashda eng ko’p qo’llaniladigan noinvaziv usullardan biridir. 24 soatlik Holter monitoring asosida SDNN, RMSSD, LF, HF va LF/HF kabi ko’rsatkichlarni aniqlash mumkin [4]. SDNN NN intervallar umumiy dispersiyasini aks ettiradi va uzoq muddatli umumiy vegetativ ta’sirlar bilan bog’liq. RMSSD esa ketma-ket NN intervallar farqining kvadratik o’rtacha ildizi bo’lib, ko’proq parasimpatik, ya’ni vagal faollikni aks ettiradi [4].

Emkanjoo va hammualliflar 75 nafar re-entry tipidagi supraventrikulyar taxikardiyasi bo’lgan bemorlarda RChKA’dan oldin va 1 oy keyin HRV ko’rsatkichlarini baholagan. Tadqiqotda AV tugun sekin yo’li, posteroseptal qo’shimcha yo’llar hamda erkin devor qo’shimcha yo’llari ablatsiyasi alohida guruhlar sifatida ko’rib chiqilgan. 1 oydan keyin HRVning vaqt va chastota domeni ko’rsatkichlarida sezilarli o’zgarish aniqlanmagan, ammo AVNRT sekin yo’li va erkin devor qo’shimcha yo’llari ablatsiyasidan keyin o’rtacha sinus ritmi tezligi oshgan [7]. Mualliflar buni mahalliy parasimpatik ta’sirning kamayishi yoki sinus tuguni regulyatsiyasidagi o’zgarishlar bilan izohlagan.

Pürerfellner va hammualliflar AVNRTda sekin yo’l ablatsiyasidan keyin ketma-ket Holter yozuvlari asosida HRVni baholagan va sekin yo’l ablatsiyasi doimiy vegetativ disbalans chaqirmasligini ko’rsatgan [8]. Ushbu natija postablatsion sinus taxikardiyaning barcha bemorlarda uchramasligini va vegetativ javob individual bo’lishini ko’rsatadi.

Demak, mavjud dalillar RChKA’dan keyingi HRV o’zgarishlari bir xil emasligini bildiradi. Ba’zi bemorlarda o’rtacha yurak urish tezligi oshishi yoki subyektiv yurak urishini sezish kuzatiladi, ammo standart HRV ko’rsatkichlarida doimiy va keskin o’zgarish hamma tadqiqotlarda aniqlanmagan [7,8]. Bu holat vegetativ regulyatsiyani faqat bitta ko’rsatkich bilan emas, balki HRV, klinik simptomlar, Holterdagi ritm epizodlari va katexolaminlar bilan birgalikda baholash kerakligini ko’rsatadi.

Simpato-adrenal tizim yurak ritmini boshqarishda bevosita ishtirok etadi. Noradrenalin asosan simpatik nerv uchlaridan, adrenalin esa buyrak usti bezi mag’iz qavatidan ajraladi. Ushbu mediatorlar beta-adrenergik retseptorlar orqali sinus tuguni avtomatizmini oshiradi, AV tugun o’tkazuvchanligini tezlashtiradi va miokard hujayralarida kalsiy oqimini kuchaytiradi. Natijada yurak urish tezligi, qo’zg’aluvchanlik va triggerlangan faollik ortadi [5,6].

Fokal bo’lmacha taxikardiyasida ayrim shakllar adrenergik faollik bilan kuchayadi. Ayniqsa, abnormal avtomatizm va triggerlangan faollik mexanizmlari katexolaminlarga sezgir bo’lishi mumkin. Shu sababli stress, jismoniy zo’riqish, uyqusizlik, og’riq, tireotoksikoz yoki simpatik faollikni oshiruvchi boshqa holatlar supraventrikulyar taxikardiya epizodlarini kuchaytirishi mumkin [1,5].

RChKA’dan keyin aritmogen substrat bartaraf etilsa ham, simpato-adrenal tizim faolligi darhol normallashtirilishi mumkin. Bemor muolaja stressi, og’riq, xavotir, sedatsiya ta’siri, yallig’lanish javobi yoki ritmning yangi holatiga moslashish davrini boshdan kechiradi. Shu sababli postablatsion davrda adrenalin, noradrenalin, dofamin va ularning metabolitlarini baholash vegetativ regulyatsiya o’zgarishlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Dissertatsiya doirasida simpato-adrenal tizimni baholash uchun 24 soatlik siydikda katexolaminlar yoki ularning metabolitlarini aniqlash, HRV ko’rsatkichlari bilan solishtirish va klinik simptomlar bilan korrelyatsion tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bunda RChKA’dan oldingi va keyingi davrda SDNN, RMSSD, LF/HF, yurak urish tezligi, supraventrikulyar

ekstrasistoliyalalar soni hamda katexolaminlar darajasi birgalikda baholansa, vegetativ regulatsiya dinamikasi aniqroq yoritiladi.

RChKA’dan keyingi vegetativ o’zgarishlar ablatsiya joyiga bog’liq bo’lishi mumkin. AVNRTda sekin yo’l ablatsiyasi Koch uchburchagi sohasida bajariladi. Bu anatomik hudud AV tugun va unga yaqin vegetativ tolalar bilan bog’liq bo’lgani uchun ayrim bemorlarda sinus ritm tezligi yoki HRV ko’rsatkichlarida o’zgarish kuzatilishi mumkin [7,8].

Qo’shimcha yo’l ablatsiyasida vegetativ javob yo’lning joylashuviga bog’liq bo’lishi ehtimol. Posteroseptal yo’llar yurakning parasimpatik innervatsiyasi yuqori bo’lgan hududlarga yaqin joylashgan bo’lsa-da, ayrim tadqiqotlarda posteroseptal yo’l ablatsiyasidan keyin o’rtacha yurak urish tezligida sezilarli oshish kuzatilmagan [7]. Erkin devor qo’shimcha yo’llarida esa sinus ritmi tezligi oshishi haqida ma’lumotlar mavjud [7].

Tipik bo’lmacha titrashida RChKA kavo-trikuspidal istmus bo’ylab o’tkazuvchanlik blokini hosil qilishga qaratiladi. Bu muolajaning asosiy elektrofiziologik yakuniy mezon taxikardiyaning to’xtashi emas, balki istmus bo’ylab ikki tomonlama blokning tasdiqlanishidir [1]. Vegetativ jihatdan esa bu guruhda asosiy e’tibor postablatsion sinus ritm barqarorligi, bo’lmacha ekstrasistoliyalari, bo’lmacha fibrillyatsiyasi xavfi va yurak urish tezligi dinamikasiga qaratilishi kerak.

Fokal bo’lmacha taxikardiyasida vegetativ mexanizmlar yanada muhim bo’lishi mumkin, chunki ayrim fokal ATlar abnormal avtomatizm yoki triggerlangan faollik bilan bog’liq. Bu mexanizmlar katexolaminlar ta’sirida kuchayishi mumkin [5]. Shuning uchun fokal AT bo’lgan bemorlarda RChKA’dan keyingi katexolaminlar va HRV tahlili ayniqsa ilmiy ahamiyatga ega.

Muhokama. Supraventrikulyar aritmiyalarda RChKA asosiy aritmogen substratni bartaraf etadi, ammo vegetativ regulatsiya holati alohida ilmiy va klinik ahamiyatga ega. Aritmiya qaytalanmagan bemorda ham yurak urishini sezish, sinus taxikardiya yoki ekstrasistoliyalalar postablatsion shikoyatlar sifatida uchrashi mumkin. Bunday holatda faqat EKG yoki Holterda taxikardiya qaytalanishini izlash yetarli emas; vegetativ regulatsiya va simpato-adrenal tizim faolligi ham baholanishi kerak.

Mavjud tadqiqotlar RChKA’dan keyingi HRV o’zgarishlari bo’yicha bir xil xulosa bermaydi. Emkanjoo va hammualliflar 1 oydan keyin HRVning standart vaqt va chastota ko’rsatkichlarida sezilarli o’zgarish topmagan, ammo ayrim guruhlarda yurak urish tezligi oshgan [7]. Pürerfellner va hammualliflar esa sekin yo’l ablatsiyasidan keyin HRVda muhim o’zgarish yo’qligini bildirgan [8]. Bu natijalar postablatsion vegetativ javob individual bo’lishi va faqat aritmiya mexanizmi bilan emas, balki ablatsiya sohasi, bemorning bazal vegetativ holati, psixoemotsional stress va komorbid omillar bilan ham bog’liq bo’lishini ko’rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, dissertatsiya mavzusi uchun eng to’g’ri ilmiy yondashuv — RChKA’dan oldin va keyin vegetativ regulatsiyani kompleks baholashdir. HRV ko’rsatkichlari parasimpatik va umumiy vegetativ modulyatsiyani baholashga yordam beradi, katexolaminlar esa simpato-adrenal tizimning laborator ifodasi sifatida qo’shimcha ma’lumot beradi. SDNN pasayishi umumiy vegetativ moslashuv zaxirasi kamayishini, RMSSD pasayishi vagal faollik susayishini, LF/HF oshishi esa simpatik ustunlik yoki barorefleksor regulatsiya o’zgarishini ko’rsatishi mumkin [4]. Biroq LF/HF talqinida ehtiyotkorlik zarur, chunki bu ko’rsatkich yagona va mutlaq simpatik marker emas.

Klinik jihatdan bu yondashuv bir nechta muhim masalani hal qiladi. Birinchidan, RChKA’dan keyingi yurak urishini sezish aritmiya qaytalanishimi yoki vegetativ labillikmi — buni ajratishga yordam beradi. Ikkinchidan, postablatsion sinus taxikardiya yoki

supraventrikulyar ekstrasistoliyalar bo’lgan bemorlarda davolash taktikasini aniqlaydi. Uchinchidan, simpato-adrenal faollik yuqori saqlangan bemorlarda stressni kamaytirish, uyqu, jismoniy faollik, beta-blokator yoki boshqa individual yondashuvlar zarurligini ko’rsatishi mumkin.

Alohida ta’kidlash kerakki, RChKA’dan keyingi vegetativ o’zgarishlar har doim patologik holat deb baholanmasligi kerak. Ba’zi bemorlarda yurak urish tezligining vaqtincha oshishi yoki HRVning qisqa muddatli o’zgarishi muolaja stressi, lokal miokard shikastlanishi va vegetativ moslashuv bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Shuning uchun baholash vaqt nuqtalari muhim: muolajadan oldin, erta postablatsion davrda va keyingi kuzatuvda alohida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Dissertatsiya uchun tavsiya etiladigan ilmiy model quyidagicha bo’lishi mumkin: RChKA’dan oldin va keyin bemorlarda 24 soatlik Holter monitoring orqali SDNN, RMSSD, LF, HF, LF/HF, o’rtacha yurak urish tezligi va supraventrikulyar ekstrasistoliyalar baholanadi; shu davrlarda 24 soatlik siydik yoki qon plazmasida katexolaminlar aniqlanadi; klinik simptomlar esa maxsus so’rovnoma yoki palpitatsiya chastotasi orqali qayd etiladi. Keyin HRV va katexolaminlar o’rtasidagi bog’liqlik, shuningdek klinik shikoyatlar bilan korrelyatsiya tahlil qilinadi. Bu yondashuv RChKA’dan keyingi vegetativ regulyatsiya o’zgarishlarini faqat nazariy emas, balki miqdoriy baholash imkonini beradi.

Xulosa. Supraventrikulyar aritmiyalarda radiochastotali kateter ablatsiyasi yuqori samarali davolash usuli bo’lib, AVNRT, AVRT, fokal bo’lmacha taxikardiyasi va tipik bo’lmacha titrashida aritmogen substratni bartaraf etishga imkon beradi. Biroq muolajadan keyingi klinik holat faqat aritmiyaning qaytalanishi yoki qaytalanmasligi bilan belgilanmaydi. Vegetativ regulyatsiya, simpato-adrenal tizim faolligi, sinus tuguni javobi va yurak ritmi variabelligi postablatsion davrda muhim o’rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili RChKA’dan keyin ayrim bemorlarda yurak urish tezligi oshishi, sinus taxikardiya, yurak urishini sezish va HRV ko’rsatkichlarida individual o’zgarishlar bo’lishi mumkinligini ko’rsatadi. Bunday o’zgarishlar ablatsiya sohasi, aritmiya mexanizmi, mahalliy parasimpatik denervatsiya, simpatik faollik va bemorning dastlabki vegetativ holatiga bog’liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brugada J., Katritsis D.G., Arbelo E., Arribas F., Bax J.J., Blomström-Lundqvist C., et al. 2019 ESC Guidelines for the management of patients with supraventricular tachycardia. *European Heart Journal*. 2020;41(5):655–720. DOI: 10.1093/eurheartj/ehz467.
2. Page R.L., Joglar J.A., Caldwell M.A., Calkins H., Conti J.B., Deal B.J., et al. 2015 ACC/AHA/HRS Guideline for the Management of Adult Patients With Supraventricular Tachycardia. *Circulation*. 2016;133(14):e506–e574. DOI: 10.1161/CIR.0000000000000311.
3. Orejarena L.A., Vidaillet H. Jr., DeStefano F., Nordstrom D.L., Vierkant R.A., Smith P.N., Hayes J.J. Paroxysmal supraventricular tachycardia in the general population. *Journal of the American College of Cardiology*. 1998;31(1):150–157. DOI: 10.1016/S0735-1097(97)00422-1.
4. Task Force of the European Society of Cardiology and the North American Society of Pacing and Electrophysiology. Heart rate variability: standards of measurement, physiological interpretation, and clinical use. *Circulation*. 1996;93(5):1043–1065. DOI: 10.1161/01.CIR.93.5.1043.

5. Satomi K. Focal Atrial Tachycardia. In: Hirao K., editor. Catheter Ablation: A Current Approach on Cardiac Arrhythmias. Singapore: Springer; 2018. p. 119–126. DOI: 10.1007/978-981-10-4463-2_12.
6. Almuti K., Bozorgnia B., Rothman S.A. Supraventricular Arrhythmias. In: Yan G.X., Kowey P.R., editors. Management of Cardiac Arrhythmias. 2nd ed. New York: Humana Press; 2011. p. 141–163. DOI: 10.1007/978-1-60761-161-5_7.
7. Emkanjoo Z., Alasti M., Arya A., Haghighi M., Dehghani M.R., Fazelifar A.F., Heydari R., Sadr-Ameli M.A. Heart rate variability: does it change after RF ablation of reentrant supraventricular tachycardia? Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology. 2005;14(3):147–151. DOI: 10.1007/s10840-006-4836-y.
8. Pürerfellner H., Mascherbauer R., Nesser H.J. Absence of significant changes in heart rate variability after slow pathway ablation of AV nodal reentrant tachycardia by using serial Holter recordings. American Heart Journal. 1998;136(2):259–263. DOI: 10.1053/hj.1998.v136.90244.
9. Katritsis D.G., Zografos T., Katritsis G.D., Giazitzoglou E., Vachliotis V., Paxinos G., Camm A.J., Josephson M.E. Catheter ablation vs. antiarrhythmic drug therapy in patients with symptomatic atrioventricular nodal re-entrant tachycardia: a randomized, controlled trial. Europace. 2017;19(4):602–606. DOI: 10.1093/europace/euw064.
10. Schwagten B., Knops P., Janse P., Kimman G., Van Belle Y., Szili-Torok T., Jordaens L. Long-term follow-up after catheter ablation for atrioventricular nodal reentrant tachycardia: a comparison of cryothermal and radiofrequency energy in a large series of patients. Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology. 2011;30(1):55–61. DOI: 10.1007/s10840-010-9530-4.
11. Bathina M.N., Mickelsen S., Brooks C., Jaramillo J., Hepton T., Kusumoto F.M. Radiofrequency catheter ablation versus medical therapy for initial treatment of supraventricular tachycardia and its impact on quality of life and healthcare costs. American Journal of Cardiology. 1998;82(5):589–593. DOI: 10.1016/S0002-9149(98)00416-0.
12. Goldberg A.S., Bathina M.N., Mickelsen S., Nawman R., West G., Kusumoto F.M. Long-term outcomes on quality-of-life and health care costs in patients with supraventricular tachycardia: radiofrequency catheter ablation versus medical therapy. American Journal of Cardiology. 2002;89(9):1120–1123. DOI: 10.1016/S0002-9149(02)02285-3.
13. Tan A.Y., Li H., Wachsmann-Hogiu S., Chen L.S., Chen P.S., Fishbein M.C. Autonomic innervation and segmental muscular disconnections at the human pulmonary vein–atrial junction: implications for catheter ablation of atrial-pulmonary vein junction. Journal of the American College of Cardiology. 2006;48(1):132–143. DOI: 10.1016/j.jacc.2006.02.054.
14. He B., Scherlag B.J., Nakagawa H., Lazzara R., Jackman W.M., Po S.S. The intrinsic autonomic nervous system in atrial fibrillation: a review. ISRN Cardiology. 2012;2012:490674. DOI: 10.5402/2012/490674.
15. Huang S.K.S., Miller J.M., editors. Catheter Ablation of Cardiac Arrhythmias. 4th ed. Philadelphia: Elsevier; 2020. ISBN: 978-0-323-52992-1.

THE ROLE OF CLIL IN DEVELOPING LANGUAGE AND SUBJECT COMPETENCE

Dilnoza Ergasheva,

Student, Namangan State Institute of Foreign Languages Tel: +998936682238

Scientific supervisor: Phd O. Xoshimova

Annotatsiya. Ushbu maqola CLIL (Content and Language Integrated Learning — Kontent va tilni integratsiyalashgan o'qitish) yondashuvining o'quvchilarda til va fan kompetensiyalarini bir vaqtda rivojlantirishdagi rolini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada CLIL metodologiyasining nazariy asoslari, uning an'anaviy til o'qitishdan farqlari, shuningdek, amaliy tatbiqi bo'yicha tavsiyalar bayon etilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, CLIL yondashuvi o'quvchilarning tilni real kontekstda egallashiga, fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga kommunikativ kompetensiyalarini oshirishga sezilarli hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: CLIL, integratsiyalashgan o'qitish, til kompetensiyasi, fan kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, ikki tilli ta'lim, 4C tamoyili, kognitiv rivojlanish, chet tili o'qitish.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию роли подхода CLIL (Content and Language Integrated Learning — интегрированное предметно-языковое обучение) в одновременном развитии языковой и предметной компетенций учащихся. В статье рассматриваются теоретические основы методологии CLIL, её отличия от традиционного преподавания языков, а также практические рекомендации по внедрению данного подхода. Исследование показывает, что CLIL способствует усвоению языка в реальном контексте, углублению предметных знаний и повышению коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: CLIL, интегрированное обучение, языковая компетенция, предметная компетенция, коммуникативный подход, двуязычное образование, принцип 4C, когнитивное развитие, обучение иностранным языкам.

Abstract. This article examines the role of CLIL (Content and Language Integrated Learning) in the simultaneous development of language and subject competence among learners. The study explores the theoretical foundations of CLIL methodology, its distinctions from traditional language teaching approaches, and practical recommendations for its effective implementation. Research findings indicate that CLIL significantly contributes to authentic language acquisition in meaningful contexts, deepening subject knowledge while enhancing communicative competence. The article argues that CLIL represents a transformative pedagogical framework for modern foreign language education.

Keywords: CLIL, integrated learning, language competence, subject competence, communicative approach, bilingual education, 4C framework, cognitive development, foreign language teaching.

INTRODUCTION

In the era of globalisation, the demand for individuals with both strong communicative competence in foreign languages and deep subject-area knowledge has grown substantially. Traditional approaches to language teaching, which separate

linguistic instruction from content learning, have increasingly been viewed as insufficient to meet these demands [1]. As a result, innovative pedagogical models that bridge language and content instruction have gained considerable attention worldwide.

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is one such approach, offering an integrated framework in which a foreign language is used as the medium of instruction for non-linguistic subjects. Originally developed and theorised in European educational contexts in the 1990s, CLIL has since expanded globally, demonstrating its potential to simultaneously cultivate both linguistic and academic competencies [2].

The relevance of this research is determined by the growing need to reform language education in Uzbekistan in alignment with international standards, as well as the increasing integration of English as a medium of instruction across higher educational institutions. This article aims to analyse the theoretical underpinnings of CLIL, identify its key components, and assess its impact on developing dual competencies in learners.

MAIN BODY

• Theoretical Foundations of CLIL

CLIL, as a term and methodology, was formally coined by David Marsh in 1994. It refers to any dual-focused educational context in which an additional language is used as a medium for the teaching and learning of both language and content [3]. Unlike immersion programmes or content-based instruction, CLIL maintains an equal emphasis on both dimensions, ensuring that neither language development nor subject mastery is sacrificed.

The conceptual backbone of CLIL is the 4C Framework, proposed by Coyle, Hood, and Marsh (2010), which identifies four interconnected pillars: Content (subject matter and knowledge), Communication (language use and development), Cognition (higher-order thinking skills), and Culture (intercultural awareness and citizenship) [4]. This framework ensures that CLIL lessons are holistic, integrating cognitive challenge with authentic language use.

Krashen's Input Hypothesis also provides theoretical support for CLIL: when learners receive comprehensible input slightly above their current level of competence ($i+1$), natural language acquisition occurs. CLIL creates precisely such conditions, as subject-specific content provides rich, meaningful input that motivates learners to engage with the foreign language for authentic communicative purposes [5].

• CLIL and Language Competence Development

One of the most significant contributions of CLIL lies in its capacity to accelerate and deepen language competence. Because learners engage with the target language not as an end in itself but as a tool for accessing subject content, language acquisition occurs in a meaningful, purposeful context. Studies across European and Asian educational settings have consistently demonstrated that CLIL learners achieve higher levels of fluency, vocabulary breadth, and functional communicative ability compared to peers in conventional language classrooms [2].

Moreover, CLIL promotes the development of academic language — the formal, technical register required for higher education and professional communication. Learners are exposed to discipline-specific vocabulary, complex grammatical structures, and discourse patterns that are rarely encountered in general language courses. This exposure is particularly

valuable in preparing students for university-level study and international professional environments [1].

- **CLIL and Subject Competence Development**

Beyond language gains, CLIL has been shown to enhance subject-area competence in meaningful ways. When learners engage with academic content through a foreign language, they are required to process information more deliberately and deeply. This additional cognitive effort, sometimes described as the CLIL cognitive load effect, encourages critical thinking, problem-solving, and analytical reasoning skills [4].

Research in European schools has demonstrated that CLIL students frequently match or exceed the subject knowledge of their peers taught through the first language, while simultaneously acquiring foreign language proficiency. The dual challenge of processing both language and content activates higher-order thinking skills as defined by Bloom's Taxonomy, including analysis, synthesis, and evaluation [3].

- **Implementation Challenges and Practical Recommendations**

Despite its evident advantages, CLIL implementation presents notable challenges. Teachers are required to possess both subject expertise and foreign language proficiency, a combination that is not always readily available. Additionally, the development of CLIL-appropriate materials — which must simultaneously address linguistic scaffolding and content objectives — demands significant time and professional development [2].

To address these challenges, the following practical recommendations are proposed: (1) institutions should invest in targeted teacher training programmes that build both linguistic confidence and CLIL pedagogical skills; (2) collaborative lesson planning between language teachers and subject specialists

should be encouraged; (3) scaffolding strategies such as graphic organisers, bilingual glossaries, and visual supports should be systematically incorporated; and (4) formative assessment tools should be designed to evaluate both language and content performance without penalising learners for linguistic errors in subject assessments [5].

CONCLUSION

CLIL represents a powerful and increasingly relevant pedagogical paradigm for modern education. By integrating language and content instruction within a single coherent framework, it addresses the dual demands of linguistic and academic competence development that traditional approaches are often unable to meet. The 4C Framework, grounded in cognitive and linguistic theory, provides a robust structure for designing CLIL lessons that are both academically rigorous and linguistically rich.

For educational institutions in Uzbekistan and other contexts undergoing language-in-education reform, CLIL offers a viable and evidence-based pathway toward producing graduates who are genuinely bilingual and academically competent. Effective implementation, however, requires sustained investment in teacher development, curriculum design, and institutional support. Future research should focus on longitudinal studies of CLIL outcomes in Central Asian educational contexts to further validate and refine its application.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / REFERENCES

1. Marsh, D. (1994). Bilingual Education and Content and Language Integrated Learning. International Research Project. University of Sorbonne, Paris.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge
3. University Press.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

4. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M.J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford: Macmillan Education.
5. Dalton-Puffer, C. (2007). Discourse in Content and Language Integrated Learning (CLIL) Classrooms. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
6. Krashen, S.D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
7. Ball, P., Kelly, K., & Clegg, J. (2015). Putting CLIL into Practice. Oxford: Oxford University Press.
8. Cummins, J. (2001). Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. Clevedon: Multilingual Matters.

**AEROBIK REABILITATSIYANING QAYTA MIOKARD INFARKTI VA
GOSPITALIZATSIYA XAVFIGA TA’SIRI**

Isabayev Abdulaziz Qodir o‘g‘li
“Impuls” tibbiyot instituti, Patologiya va
mikrobiologiya kafedrası mudiri
Gmail: doc.cardioabdulaziz@gmail.com, +9989059900650.

Annotatsiya

Ushbu maqolada miokard infarktidan keyingi bemorlarda aerobik reabilitatsiyaning qayta miokard infarkti va gospitalizatsiya xavfiga ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqotda zamonaviy klinik yo‘riqnomalar, sistematik sharhlar, meta-tahlillar va randomizatsiyalangan tadqiqotlar asosida aerobik mashqlarga asoslangan kardioreabilitatsiyaning klinik samaradorligi baholandi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, miokard infarktidan keyin muntazam va individual tanlangan aerobik reabilitatsiya bemorlarning funksional holatini yaxshilaydi, jismoniy yuklamaga chidamliligini oshiradi, yurak-qon tomir xavf omillarini kamaytiradi hamda qayta gospitalizatsiya ehtimolini pasaytiradi. Shuningdek, kompleks kardioreabilitatsiya dasturi tarkibida aerobik mashqlarning qo‘llanilishi qayta miokard infarkti xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Aerobik reabilitatsiya samarasi mashq intensivligi, davomiyligi, bemorning klinik holati va dori terapiyasiga rioya qilish darajasiga bog‘liq. Maqolada aerobik reabilitatsiyaning asosiy mexanizmlari, xavfsizlik jihatlari va klinik amaliyotdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: aerobik reabilitatsiya, kardioreabilitatsiya, miokard infarkti, qayta miokard infarkti, gospitalizatsiya, ikkilamchi profilaktika.

Аннотация

В данной статье проанализировано влияние аэробной реабилитации на риск повторного инфаркта миокарда и госпитализации у пациентов после перенесенного инфаркта миокарда. На основании современных клинических рекомендаций, систематических обзоров, метаанализов и рандомизированных исследований оценена клиническая эффективность кardioreабилитации, основанной на аэробных физических нагрузках. Анализ литературы показал, что регулярная и индивидуально подобранная аэробная реабилитация после инфаркта миокарда улучшает функциональное состояние пациентов, повышает толерантность к физической нагрузке, способствует снижению сердечно-сосудистых факторов риска и уменьшает вероятность повторной госпитализации. Кроме того, применение аэробных упражнений в составе комплексной программы кardioreабилитации имеет важное значение в снижении риска повторного инфаркта миокарда. Эффективность аэробной реабилитации зависит от интенсивности и продолжительности физических нагрузок, клинического состояния пациента и приверженности медикаментозной терапии. В статье освещены основные механизмы действия аэробной реабилитации, вопросы безопасности и ее значение в клинической практике.

Ключевые слова: аэробная реабилитация, кardioreабилитация, инфаркт миокарда, повторный инфаркт миокарда, госпитализация, вторичная профилактика.

Abstract

This article analyzes the effect of aerobic rehabilitation on the risk of recurrent myocardial infarction and hospitalization in patients after myocardial infarction. The clinical effectiveness of exercise-based cardiac rehabilitation was evaluated based on current clinical guidelines, systematic reviews, meta-analyses, and randomized studies. Literature analysis showed that regular and individually prescribed aerobic rehabilitation after myocardial infarction improves patients' functional status, increases exercise tolerance, reduces cardiovascular risk factors, and decreases the likelihood of rehospitalization. In addition, aerobic exercise as part of a comprehensive cardiac rehabilitation program plays an important role in reducing the risk of recurrent myocardial infarction. The effectiveness of aerobic rehabilitation depends on exercise intensity and duration, the patient's clinical status, and adherence to pharmacological therapy. The article discusses the main mechanisms of aerobic rehabilitation, safety aspects, and its importance in clinical practice.

Keywords: aerobic rehabilitation, cardiac rehabilitation, myocardial infarction, recurrent myocardial infarction, hospitalization, secondary prevention.

Kirish. Miokard infarkti yurak-qon tomir kasalliklari ichida o'lim, nogironlik va takroriy gospitalizatsiyaga olib keluvchi asosiy klinik holatlardan biridir. Zamonaviy reperfuzya strategiyalari, antiagregantlar, statinlar, beta-blokatorlar, renin–angiotenzin–aldosteron tizimi blokatorlari va boshqa dori vositalari infarktdan keyingi prognozni sezilarli yaxshilagan bo'lsa-da, rezidual xavf to'liq bartaraf etilmaydi. Qayta miokard infarkti, yurak yetishmovchiligi, aritmiyalar, stent trombozi, yurak-qon tomir sababli qayta yotqizilish va hayot sifati pasayishi infarktdan keyingi muhim muammolar bo'lib qolmoqda [1,2].

Shu sababli miokard infarktidan keyingi bemorlarni yuritishda ikkilamchi profilaktika markaziy o'rin tutadi. Ikkilamchi profilaktika keng tushuncha bo'lib, u dori terapiyasini optimallashtirish, qon bosimi, LDL-xolesterin, glikemiya va tana vaznini nazorat qilish, chekishni tashlash, ovqatlanishni to'g'rilash, psixologik yordam va muntazam jismoniy faollikni o'z ichiga oladi [1,3]. Kardioreabilitatsiya aynan shu yo'nalishlarni birlashtiruvchi multidisiplinar aralashuv hisoblanadi. ESC 2021 profilaktika yo'riqnomasida kardioreabilitatsiya nafaqat mashq treningi, balki jismoniy faollik bo'yicha maslahat, bemor ta'limi, xavf omillarini o'zgartirish, ovqatlanish bo'yicha maslahat, kasbiy va psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oluvchi kompleks dastur sifatida ta'riflanadi [1].

Aerobik reabilitatsiya kardioreabilitatsiyaning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, yurish, yugurish yo'lakchasi, suzish, past yoki o'rtacha intensivlikdagi chidamlilik mashqlari kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bunday mashqlar yurak-qon tomir tizimining funksional zaxirasini oshiradi, endotelial funksiyani yaxshilaydi, simpatik faollikni kamaytiradi, yurak urish tezligi variabelligini tiklaydi, arterial bosim, lipid almashinuvi va insulin sezgirliklarga ijobiy ta'sir qiladi [2,4]. Shu mexanizmlar orqali aerobik reabilitatsiya faqat jismoniy chidamlilikni oshiribgina qolmay, balki qayta infarkt va gospitalizatsiya xavfini kamaytiruvchi patogenetik yo'nalish sifatida baholanishi mumkin.

2024-yilgi Yevropa kardiologlar jamiyati (ESC) surunkali koronar sindromlar yo'riqnomasida mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya yoki jismoniy mashq terapiyasi aterosklerotik yurak-qon tomir kasalligi bo'lgan bemorlarda gospitalizatsiya, noxush yurak-qon tomir hodisalar va o'lim xavfini kamaytirishi ta'kidlangan [3]. 2020-yilgi ESC sport kardiologiyasi yo'riqnomasi esa koronar arteriya kasalligi bo'lgan barcha shaxslarda mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiyaning yurak o'limi va qayta gospitalizatsiyaning kamaytirish uchun tavsiya qiladi [2]. Shunday qilib, aerobik reabilitatsiya zamonaviy

kardiologiyada qo’shimcha tavsiya emas, balki dalilga asoslangan davolash-profilaktika strategiyasidir. Maqsad, miokard infarktidan keyingi bemorlarda aerobik reabilitatsiyaning qayta miokard infarkti va gospitalizatsiya xavfiga ta’sirini zamonaviy klinik yo’riqnomalar, sistematik sharhlar va meta-tahlillar asosida tahlil qilish.

Material va usullar

Ushbu maqola dalilga asoslangan adabiyot sharhi shaklida tayyorlandi. Adabiyotlarni tanlashda PubMed/MEDLINE, Cochrane Library, European Heart Journal, European Journal of Preventive Cardiology va ESC klinik yo’riqnomalari ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tahlilga 2016–2024-yillar oralig’ida chop etilgan sistematik sharhlar, meta-tahlillar, randomizatsiyalangan nazoratli tadqiqotlar, konsensus hujjatlari va ESC yo’riqnomalari kiritildi. Asosiy e’tibor miokard infarkti yoki koronar yurak kasalligi bo’lgan bemorlarda mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiyaning klinik yakuniy nuqtalarga, qayta miokard infarkti, gospitalizatsiya, yurak-qon tomir o’limi, umumiy o’lim va hayot sifatiga ta’siriga qaratildi.

Kiritish mezonlari quyidagilardan iborat bo’ldi: 1) kattalar populyatsiyasi; 2) miokard infarkti, o’tkir koronar sindrom yoki koronar yurak kasalligi mavjudligi; 3) aerobik yoki mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya dasturi; 4) nazorat guruhi yoki odatiy davolash bilan taqqoslash; 5) klinik yakuniy nuqtalar haqida ma’lumot berilishi. Chiqarish mezonlari: pediatrik populyatsiya, faqat sportchilar populyatsiyasi, klinik yakuniy nuqtalarsiz fiziologik tajribalar, takroriy yoki metodologik sifati past manbalar.

Natijalar

Aerobik reabilitatsiyaning umumiy klinik samarasi

Kardioreabilitatsiya dasturlari miokard infarktidan keyingi bemorlarda ko’p komponentli aralashuv sifatida ishlaydi. ESC 2021 profilaktika yo’riqnomasida yurak-qon tomir hodisasi yoki revaskulyarizatsiyadan keyingi profilaktika va reabilitatsiya dasturlari yurak-qon tomir sababli gospitalizatsiya, miokard infarkti, yurak-qon tomir o’limi va ayrim dasturlarda umumiy o’limni kamaytirishi qayd etilgan [1]. Bu fikr aerobik mashqning alohida emas, balki dori terapiyasi, xavf omillarini nazorat qilish va bemor ta’limi bilan birga eng katta samara berishini ko’rsatadi.

Dibben va hammualliflar tomonidan 2023-yilda European Heart Journal jurnalida chop etilgan yirik meta-tahlilda 85 ta randomizatsiyalangan tadqiqot va 23 430 nafar koronar yurak kasalligi bo’lgan bemor baholangan. Tadqiqotda mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir o’limini RR 0,74; 95% CI 0,64–0,86; gospitalizatsiyani RR 0,77; 95% CI 0,67–0,89; miokard infarktini esa RR 0,82; 95% CI 0,70–0,96 darajasida kamaytirgani ko’rsatilgan [4]. Bu natijalar aerobik reabilitatsiyaning aynan qayta infarkt va gospitalizatsiya xavfiga klinik ahamiyatli ta’sirini ko’rsatadi.

Cochrane Library tomonidan 2021-yilda yangilangan sharhda ham mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya koronar yurak kasalligi bo’lgan bemorlarda miokard infarkti xavfini kamaytirishi, umumiy gospitalizatsiyani sezilarli kamaytirishi va 12 oygacha kuzatuvda hayot sifatini yaxshilashi ko’rsatilgan [5]. Cochrane sharhining ahamiyati shundaki, u randomizatsiyalangan tadqiqotlarni tizimli baholab, kardioreabilitatsiyaning klinik foydasini turli mamlakatlar, turli yosh guruhlari va turli reabilitatsiya modellarida umumlashtirgan.

Qayta miokard infarkti xavfiga ta’siri

Qayta miokard infarktining rivojlanishida aterosklerotik pilakcha beqarorligi, endotelial disfunksiya, yallig’lanish, trombotsitar faollik, arterial bosimning yetarli nazorat qilinmasligi, dislipidemiya, insulin rezistentlik va vegetativ disbalans muhim rol o’ynaydi. Aerobik mashqlar ushbu mexanizmlarning bir nechtasiga bir vaqtda ta’sir qiladi. Muntazam aerobik yuklama endotelial azot oksidi biofaolligini oshiradi, arterial qattiqlikni kamaytiradi, qon bosimini pasaytiradi, triglitseridlar va glyukoza almashinuviga ijobiy ta’sir qiladi, tana vazni nazoratini yaxshilaydi va yallig’lanish markerlarini pasaytirishi mumkin [2,3,6].

Dibben va hammualliflar tomonidan o’tkazilgan meta-tahlilda aerobik kardio-reabilitatsiya olgan bemorlarda miokard infarkti rivojlanish xavfi nazorat guruhiga nisbatan 18% ga past bo’lgani aniqlangan (RR=0,82; 95% CI: 0,70–0,96) [4]. Ushbu natija aerobik reabilitatsiyaning qayta ishemik hodisalarning oldini olishdagi klinik ahamiyatini ko’rsatadi. Biroq meta-tahlil tarkibiga kiritilgan tadqiqotlarda “miokard infarkti” yakuniy nuqtasi ko’pincha takroriy miokard infarkti yoki yangi rivojlangan miokard infarkti sifatida baholangan. Shu sababli natijalarni talqin qilishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Aerobik reabilitatsiyaning himoya ta’siri, ehtimol, antitrombotsitar terapiya, statinlar, renin–angiotenzin–aldosteron tizimi blokatorlari va boshqa ikkilamchi profilaktika choralarining samarasi bilan birgalikda namoyon bo’ladi. Shunday qilib, aerobik reabilitatsiya miokard infarktining qaytalanish xavfini kamaytiruvchi muhim qo’shimcha strategiya sifatida qaralishi mumkin, ammo uni standart medikamentoz davolashning o’rnini bosuvchi emas, balki uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida baholash lozim [4].

Kardioreabilitatsiya dozasining ahamiyati ham muhim. Santiago de Araújo Pio va hammualliflarning sistematik sharhi va meta-regressiya tahlilida yuqori dozali kardioreabilitatsiya, ya’ni ko’proq mashg’ulot sessiyalari va uzoqroq davomiylik, o’lim va morbidlikka ijobiyroq ta’sir ko’rsatishi qayd etilgan [7]. ESC 2021 profilaktika yo’riqnomasida mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya dozasining umumiy hajmi 1000 birlikdan oshishi va sessiyalar soni 36 tadan yuqori bo’lishi yaxshi klinik natijalar bilan bog’lanishi ta’kidlangan [1,7]. Bu reabilitatsiyada faqat “boshlash” emas, balki yetarli davomiylik va qatnashuv muhimligini ko’rsatadi.

Gospitalizatsiya xavfiga ta’siri

Miokard infarktidan keyin gospitalizatsiya ko’pincha qayta stenokardiya, yurak yetishmovchiligi, aritmiyalar, dori qabul qilishdagi nomuvofiqlik, nazoratsiz gipertenziya, diabet, psixologik stress va reabilitatsiya yetishmovchiligi bilan bog’liq bo’ladi. Aerobik reabilitatsiya gospitalizatsiya xavfini kamaytirishda bir nechta yo’l orqali ta’sir ko’rsatadi: funksional zaxirani oshiradi, yuklamaga tolerantlikni yaxshilaydi, simptomlarni kamaytiradi, bemorning dori terapiyasiga rioya qilishini kuchaytiradi va xavf omillarini faol nazorat qilishga yordam beradi [1,2,8].

2023-yilgi meta-tahlilda mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya umumiy gospitalizatsiyaning RR 0,77; 95% CI 0,67–0,89 darajasida kamaytirgan [4]. Bu taxminan 23% nisbiy xavf kamayishini anglatadi. Klinika uchun bu natija juda muhim, chunki gospitalizatsiya nafaqat bemor prognozini yomonlashtiradi, balki sog’liqni saqlash tizimi xarajatlarini ham oshiradi. Shu sababli aerobik reabilitatsiya cost-effective, ya’ni iqtisodiy jihatdan ham maqbul strategiya sifatida ko’riladi [1,4,8].

CROS-II tahlilida zamonaviy dori terapiyasi va revaskulyarizatsiya davrida ham kardioreabilitatsiya ishtiroki koronar arteriya kasalligi bo’lgan bemorlarda umumiy o’limni

kamaytirish bilan bog'liq bo'lgan. Bu tadqiqotda 31 ta ish va 228 337 nafar bemor ma'lumotlari baholangan, kuzatuv davri 9 oydan 14 yilgacha bo'lgan [8]. Garchi kuzatuv tadqiqotlarida tanlanish xatosi ehtimoli mavjud bo'lsa-da, katta real klinik populyatsiyada olingan ma'lumotlar kardioreabilitatsiyaning amaliy samaradorligini qo'llab-quvvatlaydi.

Aerobik reabilitatsiya mexanizmlari

Aerobik reabilitatsiyaning klinik samarasi bir nechta patofiziologik mexanizmlar bilan tushuntiriladi. Birinchidan, muntazam aerobik yuklama miokardning kislorodga bo'lgan talabini kamaytiradi: tinch holatdagi va submaksimal yuklamadagi yurak urish tezligi pasayadi, sistolik qon bosimi nazoratlanadi, yurakning yuklama paytidagi ish samaradorligi oshadi [2,6]. Bu stenokardiya epizodlari va ishemik stress ehtimolini kamaytirishi mumkin.

Ikkinchidan, aerobik mashqlar endotelial funksiyani yaxshilaydi. Jismoniy yuklama paytida qon oqimining oshishi shear stressni kuchaytiradi, bu esa eNOS faollashuvi va azot oksidi ishlab chiqarilishini rag'batlantiradi. Natijada koronar va periferik tomirlarning vazodilatatsion salohiyati oshadi, arterial qattiqlik pasayadi, mikrotsirkulyatsiya yaxshilanadi [3,6].

Uchinchidan, aerobik reabilitatsiya vegetativ nerv tizimiga ijobiy ta'sir qiladi. Miokard infarktidan keyin simpatik faollikning ortishi va parasimpatik tonusning pasayishi aritmiyalar, yurak yetishmovchiligi va yomon prognoz bilan bog'liq. Muntazam mashq yurak urish tezligi variabelligini yaxshilashi, simpatik giperfaollikni kamaytirishi va barorefleks sezuvchanlikni oshirishi mumkin [2].

To'rtinchidan, metabolik omillar yaxshilanadi. Aerobik mashqlar insulin sezgirligini oshiradi, glyukoza transportini kuchaytiradi, tana vazni va visseral yog' miqdorini kamaytiradi, dislipidemiya nazoratiga yordam beradi. Bu holatlar ateroskleroz progressiyasini sekinlashtirish va qayta koronar hodisalarni kamaytirish uchun muhim [1,3].

Beshinchidan, yallig'lanish va trombotik faollik kamayishi mumkin. Miokard infarktidan keyingi surunkali past darajali yallig'lanish aterosklerotik pilakcha beqarorligiga hissa qo'shadi. Muntazam aerobik mashqlar CRP, IL-6 va oksidlovchi stress markerlariga ijobiy ta'sir qilishi mumkin, ammo bu yo'nalishda klinik yakuniy nuqtalar bilan bog'lovchi dalillar hali ham to'liq bir xil emas [4,6].

Mashq turi, intensivligi va xavfsizlik

ESC 2024 surunkali koronar sindromlar yo'riqnomasida aerobik mashqlar uchun kamida haftasiga 3 kun, afzalroq 6–7 kun, o'rtacha yoki o'rtacha-yuqori intensivlik tavsiya etiladi. Aerobik mashqlar yurish, yugurish, velotrenajyor, suzish kabi faoliyatlardan iborat bo'lishi mumkin [3]. Mashq intensivligi maksimal yurak urish tezligi, $VO_2\max$, yurak urish tezligi zaxirasi yoki ventilator chegaralar asosida individual belgilanadi [3,9].

Yuqori intensivlikdagi interval mashqlar ayrim tanlangan, past xavfli va stabil bemorlarda $VO_2\text{peak}$ ni oshirish uchun qo'llanishi mumkin. Biroq hozirgi dalillar yuqori intensivlikdagi interval mashqlarni o'rtacha intensivlikdagi uzluksiz mashqlardan ustun deb umumiy tavsiya qilish uchun yetarli emas [3,10]. Shu sababli miokard infarktidan keyingi ko'pchilik bemorlarda o'rtacha intensivlikdagi uzluksiz aerobik mashqlar eng maqbul, xavfsiz va amaliy jihatdan qulay yondashuv hisoblanadi.

Mashq dasturi boshlanishidan oldin bemor xavf tabaqalanishidan o'tishi kerak. Bunga anamnez, fizik ko'rik, EKG, EHO-KG, yuklama testi yoki kardiopulmonal mashq testi, dori terapiyasini baholash, yurak yetishmovchiligi yoki aritmiya xavfini aniqlash

kiradi [2,3]. Stabil bo’lmagan stenokardiya, dekompensatsiyalangan yurak yetishmovchiligi, yuqori darajali aritmiyalar, nazoratsiz arterial gipertenziya, faol tromboembolik holat va og’ir infeksiyon kasalliklarda mashq vaqtincha kontraindikatsiya hisoblanadi [2,3].

Markazga asoslangan, uy sharoitidagi va tele-reabilitatsiya

An’anaviy kardioreabilitatsiya ko’pincha shifoxona yoki reabilitatsiya markazida, mutaxassis nazorati ostida amalga oshiriladi. Bunday yondashuv yuqori xavfli yoki yaqinda infarkt o’tkazgan bemorlar uchun xavfsizlik nuqtayi nazaridan afzal. Shu bilan birga, real amaliyotda bemorlarning reabilitatsiyaga yo’naltirilishi va qatnashish darajasi past bo’lib qolmoqda [1,11].

Uy sharoitidagi kardioreabilitatsiya va telehealth/mHealth yondashuvlari qatnashuvni oshirish uchun qo’llanadi. Cochrane sharhlarida uy sharoitidagi kardioreabilitatsiya ayrim bemorlarda markazga asoslangan dasturlarga yaqin samaradorlik ko’rsatishi mumkinligi bildirilgan [12]. ESC 2021 profilaktika yo’riqnomasida home-based CR, telehealth va mHealth aralashuvlari bemor ishtirokini va uzoq muddatli sog’lom xulq-atvorga rioya qilishni oshirish uchun ko’rib chiqilishi mumkinligi aytiladi [1].

O’zbekiston sharoitida bu yondashuv amaliy jihatdan muhim. Chunki barcha hududlarda to’liq jihozlangan kardioreabilitatsiya markazlari mavjud bo’lmashligi mumkin. Shuning uchun xavf tabaqalanishidan o’tgan past va o’rtacha xavfli bemorlarda shifokor tomonidan tuzilgan individual aerobik yurish dasturi, masofaviy nazorat, arterial bosim va yurak urish tezligini monitoring qilish, muntazam qayta ko’riklar orqali bosqichma-bosqich reabilitatsiya tashkil etilishi mumkin.

Muhokama

Tahlil qilingan manbalar aerobik reabilitatsiyaning miokard infarktidan keyingi bemorlarda qayta infarkt va gospitalizatsiya xavfini kamaytirishda muhim o’ringa ega ekanligini ko’rsatadi. Eng kuchli dalillar Cochrane sharhlari, ESC yo’riqnomalari va 2023-yilgi European Heart Journal meta-tahlilidan kelib chiqadi [1–5]. Ushbu manbalarda mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya koronar yurak kasalligida yurak-qon tomir o’lim, MI va gospitalizatsiya xavfini kamaytirishi ko’rsatilgan.

Biroq natijalarni talqin qilishda bir nechta nuqtaga e’tibor berish zarur. Birinchidan, “aerobik reabilitatsiya” ko’pincha kompleks kardioreabilitatsiyaning bir qismi sifatida baholangan. Ya’ni qayta infarkt va gospitalizatsiya xavfining kamayishi faqat aerobik mashqning o’zidan emas, balki xavf omillarini nazorat qilish, dori terapiyasiga rioya qilish, ovqatlanish, psixologik yordam va bemor ta’limi bilan birga yuzaga kelgan bo’lishi mumkin [1,6]. Shu sababli maqola xulosasida aerobik mashqni alohida “yagona davolash” sifatida emas, balki kompleks ikkilamchi profilaktikaning asosiy komponenti sifatida ko’rsatish to’g’ri bo’ladi.

Ikkinchidan, qayta MI bo’yicha dalillar gospitalizatsiya va yurak-qon tomir o’limi kabi yakuniy nuqtalarga qaraganda ayrim tadqiqotlarda kamroq barqaror bo’lishi mumkin. 2023-yilgi meta-tahlilda MI xavfi sezilarli kamaygan bo’lsa-da, turli tadqiqotlarda bemorlar populyatsiyasi, infarkt turi, revaskulyarizatsiya holati, dori terapiyasi, mashq turi va kuzatuv muddati farq qilgan [4]. Shu sababli amaliyotda eng ishonchli yondashuv — bemorni individual xavf darajasiga qarab reabilitatsiyaga yo’naltirishdir.

Uchinchidan, reabilitatsiya samarasi qatnashuv va davomiylikka bog’liq. Dasturga faqat qisqa muddat qatnashish yoki mashqlarni erta to’xtatish klinik foydani kamaytiradi. Meta-regressiya tahlillari va ESC tavsiyalarida sessiyalar soni va umumiy mashq hajmi muhim ekani ta’kidlanadi [1,7]. Shuning uchun shifokorlar bemorni reabilitatsiyaga

yuborish bilan cheklanmasdan, uning qatnashuvi, mashq intensivligi, xavfsizligi va davomiyligini ham nazorat qilishi kerak.

To’rtinchidan, reabilitatsiya xavfsizligi to’g’ri tanlangan bemor va nazoratga bog’liq. Yaqinda miokard infarkti o’tkazgan, LVEF pasaygan, aritmiya yoki yurak yetishmovchiligi bo’lgan bemorlarda mashq dasturi albatta shifokor nazorati, EKG monitoring yoki yuklama testi asosida belgilanadi [2,3]. Bemorlarning o’zicha yuqori intensiv mashqlarga o’tishi xavfli bo’lishi mumkin. Shu sababli aerobik reabilitatsiya “ko’proq harakat qiling” degan umumiy tavsiya emas, balki individual retseptga ega davolash usulidir.

Beshinchidan, amaliy tizim muammolari mavjud. ESC yo’riqnomalarida ham kardioreabilitatsiyaga yo’naltirish, qatnashish va uzoq muddat rioya qilish darajasi pastligi qayd etilgan [1]. Ayollar, keksa bemorlar, uzoq hududlarda yashovchilar, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyati past bemorlar va ko’p komorbid holatga ega bemorlarda reabilitatsiyadan foydalanish yanada past bo’lishi mumkin. Shu sababli avtomatik yo’naltirish, shifokor va hamshira tomonidan faol tushuntirish, uy sharoitidagi dasturlar, telefon orqali monitoring va mobil ilovalar reabilitatsiya qamrovini oshirishga yordam beradi [1,11–14].

O’zbekiston klinik amaliyotida miokard infarktdan keyingi bemorlar ko’pincha dori terapiyasi bo’yicha tavsiya oladi, ammo tizimli aerobik reabilitatsiya hamma joyda to’liq yo’lga qo’yilmagan. Shu bois tibbiyot muassasalarida infarktdan keyingi bemorlar uchun minimal reabilitatsiya algoritmini joriy etish maqsadga muvofiq: xavf tabaqalanishi, dastlabki yuklama testi, individual yurish/mashq rejasi, arterial bosim va puls nazorati, dori terapiyasi bilan uyg’unlashtirish, 4–6 haftalik qayta baholash va 3–6 oylik davomiy monitoring. Bu nafaqat klinik natijalarni yaxshilashi, balki qayta gospitalizatsiya va sog’liqni saqlash xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Xulosa

Aerobik reabilitatsiya miokard infarktdan keyingi bemorlarda ikkilamchi profilaktikaning muhim va dalilga asoslangan tarkibiy qismidir. Zamonaviy meta-tahlillar va ESC yo’riqnomalari mashqqa asoslangan kardioreabilitatsiya qayta miokard infarkti, yurak-qon tomir sababli va umumiy gospitalizatsiya, shuningdek yurak-qon tomir o’lim xavfini kamaytirishini ko’rsatadi. Eng ishonchli natija aerobik mashqlar kompleks kardioreabilitatsiya dasturi tarkibida, dori terapiyasi, xavf omillarini nazorat qilish, ovqatlanish va psixologik qo’llab-quvvatlash bilan birga qo’llanganda kuzatiladi.

Amaliy jihatdan har bir miokard infarkti o’tkazgan bemor, agar kontraindikatsiya bo’lmasa, reabilitatsiyaga yo’naltirilishi kerak. Mashq turi, intensivligi, davomiyligi va nazorat darajasi bemorning klinik holati, yurak qisqaruvchanligi, aritmiya xavfi, qon bosimi, komorbid kasalliklari va jismoniy tayyorgarligiga qarab individual belgilanadi. Past va o’rtacha xavfli bemorlarda uy sharoitidagi va tele-reabilitatsiya elementlari reabilitatsiya qamrovini oshirish uchun qo’llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Visseren F.L.J., Mach F., Smulders Y.M., et al. 2021 ESC Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice. **European Heart Journal**. 2021;42(34):3227–3337. DOI: 10.1093/eurheartj/ehab484.
2. Pelliccia A., Sharma S., Gati S., et al. 2020 ESC Guidelines on sports cardiology and exercise in patients with cardiovascular disease. **European Heart Journal**. 2021;42(1):17–96. DOI: 10.1093/eurheartj/ehaa605.
3. Vrints C., Andreotti F., Koskinas K.C., et al. 2024 ESC Guidelines for the management of chronic coronary syndromes. **European Heart Journal**. 2024;45(36):3415–3537. DOI: 10.1093/eurheartj/ehae177.

4. Dibben G.O., Faulkner J., Oldridge N., Rees K., Thompson D.R., Zwisler A.D., Taylor R.S. Exercise-based cardiac rehabilitation for coronary heart disease: a meta-analysis. **European Heart Journal**. 2023;44(6):452–469. DOI: 10.1093/eurheartj/ehac747.
5. Dibben G., Faulkner J., Oldridge N., Rees K., Thompson D.R., Zwisler A.D., Taylor R.S. Exercise-based cardiac rehabilitation for coronary heart disease. **Cochrane Database of Systematic Reviews**. 2021;11:CD001800. DOI: 10.1002/14651858.CD001800.pub4.
6. Ambrosetti M., Abreu A., Corrà U., Davos C.H., Hansen D., Frederix I., et al. Secondary prevention through comprehensive cardiovascular rehabilitation: from knowledge to implementation. 2020 update. **European Journal of Preventive Cardiology**. 2021;28(5):460–495. DOI: 10.1177/2047487320913379.
7. Santiago de Araújo Pio C., Marzolini S., Pakosh M., Grace S.L. Effect of cardiac rehabilitation dose on mortality and morbidity: a systematic review and meta-regression analysis. **Mayo Clinic Proceedings**. 2017;92(11):1644–1659. DOI: 10.1016/j.mayocp.2017.07.019.
8. Salzwedel A., Jensen K., Rauch B., Doherty P., Metzendorf M.I., Hackbusch M., et al. Effectiveness of comprehensive cardiac rehabilitation in coronary artery disease patients treated according to contemporary evidence-based medicine: update of the Cardiac Rehabilitation Outcome Study (CROS-II). **European Journal of Preventive Cardiology**. 2020;27(16):1756–1774. DOI: 10.1177/2047487320905719.
9. Hansen D., Abreu A., Ambrosetti M., Cornelissen V., Gevaert A., Kemps H., et al. Exercise intensity assessment and prescription in cardiovascular rehabilitation and beyond: why and how. **European Journal of Preventive Cardiology**. 2022;29(1):230–245. DOI: 10.1093/eurjpc/zwab007.
10. Gomes-Neto M., Durães A.R., Reis H.F.C., Neves V.R., Martinez B.P., Carvalho V.O. High-intensity interval training versus moderate-intensity continuous training on exercise capacity and quality of life in patients with coronary artery disease: a systematic review and meta-analysis. **European Journal of Preventive Cardiology**. 2017;24(16):1696–1707. DOI: 10.1177/2047487317728370.
11. Santiago de Araújo Pio C., Chaves G.S.S., Davies P., Taylor R.S., Grace S.L. Interventions to promote patient utilisation of cardiac rehabilitation. **Cochrane Database of Systematic Reviews**. 2019;2:CD007131. DOI: 10.1002/14651858.CD007131.pub4.
12. Anderson L., Sharp G.A., Norton R.J., Dalal H., Dean S.G., Jolly K., et al. Home-based versus centre-based cardiac rehabilitation. **Cochrane Database of Systematic Reviews**. 2017;6:CD007130. DOI: 10.1002/14651858.CD007130.pub4.
13. Jin K., Khonsari S., Gallagher R., Gallagher P., Clark A.M., Freedman B., et al. Telehealth interventions for the secondary prevention of coronary heart disease: a systematic review and meta-analysis. **European Journal of Cardiovascular Nursing**. 2019;18(4):260–271. DOI: 10.1177/1474515119826510.
14. Abell B., Glasziou P., Hoffmann T. The contribution of individual exercise training components to clinical outcomes in randomised controlled trials of cardiac rehabilitation: a systematic review and meta-regression. **Sports Medicine Open**. 2017;3:19. DOI: 10.1186/s40798-017-0086-z.
15. Piepoli M.F., Corrà U., Dendale P., Frederix I., Prescott E., Schmid J.P., et al. Challenges in secondary prevention after acute myocardial infarction: a call for action. **European Journal of Preventive Cardiology**. 2016;23(18):1994–2006. DOI: 10.1177/2047487316663873.

**IMMUN HUYAYRALARINING MIKROSKOPIK TUZILISHI. LIMFOTSITLAR,
FAGOTSITLAR VA ULARNING TURLARI**

Abdumutalibov Ruzimuxammad Abdunabi o’g’li
Kokand universiteti Andijon filiali,
Mikrobiologiya, virusologiya va immunologiya kafedrası O’qituvchisi
E-mail: teachermuhammad0051@gmail.com
Tel: +998 93 069 00 51
Hasanova Ro’zixon Oybek qizi
Kokand universiteti Andijon filiali
Davolash ishi yo’nalishi 24-27-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola immun tizimining asosiy funksional birliklari — limfotsitlar va fagotsitlarning mikroskopik tuzilishi hamda ularning organizm himoyasidagi o’rnini o’rganishga bag’ishlangan. Ishda immun hujayralarining morfologik xususiyatlari, ularning turlarga bo’linishi (T-limfotsitlar, B-limfotsitlar, neytrofillar, makrofaglar va boshqalar) hamda har bir turning o’ziga xos funksional vazifalari zamonaviy sitologik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: immunitet, limfotsit, fagotsit, makrofag, mikroskopik tuzilish, sitologiya, T-hujayralar, B-hujayralar, fagositoz.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению микроскопического строения лимфоцитов и фагоцитов — основных функциональных единиц иммунной системы, а также их роли в защите организма. В работе на основе современных цитологических данных проанализированы морфологические особенности иммунных клеток, их классификация (Т-лимфоциты, В-лимфоциты, нейтрофилы, макрофаги и другие), а также функциональные особенности каждого типа клеток.

Ключевые слова: иммунитет, лимфоцит, фагоцит, макрофаг, микроскопическое строение, цитология, Т-клетки, В-клетки, фагоцитоз.

Abstract. This article is devoted to the study of the microscopic structure of lymphocytes and phagocytes, which are the main functional units of the immune system, as well as their role in the protection of the organism. Based on modern cytological data, the study analyzes the morphological characteristics of immune cells, their classification (T lymphocytes, B lymphocytes, neutrophils, macrophages, and others), and the specific functional roles of each cell type.

Keywords: immunity, lymphocyte, phagocyte, macrophage, microscopic structure, cytology, T cells, B cells, phagocytosis.

Kirish: Immun tizimi organizmni genetik jihatdan begona bo’lgan turli agentlardan, jumladan patogen bakteriyalar, viruslar, zamburug’lar, parazitlar, o’zgargan o’sma hujayralari hamda toksinlardan himoya qiluvchi murakkab, ko’p bosqichli va o’z-o’zini boshqaruvchi biologik tizim hisoblanadi [1]. Ushbu tizimning samaradorligi uning tarkibiga kiruvchi immun hujayralarining tuzilishi, organizm bo’ylab taqsimlanishi va funksional faolligiga bevosita bog’liq. Immun hujayralari (leykotsitlar) qon, limfa, limfoid a’zolar (suyak ko’migi, timus, taloq, limfa tugunlari, bodomsimon bezlar, appendiks va Peyyer blyashkalari), shuningdek, turli to’qimalarning interstitsial maydonlarida joylashgan bo’lib, doimiy ravishda migratsiya qiladi va patogen omillar bilan to’qnashganda tezkor immun

javobni ta’minlaydi. Immun hujayralarining mikroskopik tuzilishini o’rganish immunologiyaning muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki hujayra morfologiyasi, ya’ni yadro shakli, sitoplazma hajmi va tarkibi, organellalarning (lizosomalar, mitoxondriyalar, endoplazmatik to’r va Golji apparati) rivojlanish darajasi, sirt retseptorlari hamda bo’yalish xususiyatlari hujayraning qaysi guruhga mansubligi, yetilish bosqichi, funksional holati va bajaradigan vazifasi haqida muhim ma’lumot beradi. Romanovskiy–Gimza usuli bilan bo’yalgan qon yoki to’qima surtmalarini yorug’lik mikroskopida tekshirish orqali immun hujayralarini turlarga ajratish mumkin. Elektron mikroskopiya va immunogistokimyoviy usullar esa monoklonal antitanalar yordamida ularning ultrastrukturaviy xususiyatlari hamda sirt markerlarini aniqlash imkonini beradi.

Immun hujayralari asosan ikki yirik guruhga bo’linadi: limfotsitlar va fagotsitlar. Har ikkala guruh ham tug’ma (nospetsifik) va adaptiv (spetsifik) immun javoblarda ishtirok etadi, biroq ularning ta’sir mexanizmlari, funksiyalari va mikroskopik tuzilishida sezilarli farqlar mavjud. Limfotsitlar adaptiv immunitetning asosiy hujayralari bo’lib, antigenlarni tanib olish, immunologik xotirani shakllantirish, antitanalar sintezini ta’minlash va boshqa immun hujayralari faoliyatini boshqarish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Ular suyak ko’migida joylashgan gemopoetik ildiz hujayralardan rivojlanadi va yetilish joyiga qarab uch asosiy turga bo’linadi: B-limfotsitlar — suyak ko’migida yetiladi va antigen bilan uchrashgandan so’ng plazmatik hujayralarga differensiyalanib, immunoglobulinlar (antitanalar) ishlab chiqaradi; T-limfotsitlar — timusda yetiladi va hujayraviy immunitetni ta’minlaydi. Ular yordamchi T-limfotsitlar (CD4+), sitotoksik T-limfotsitlar (CD8+) va regulator T-limfotsitlarga bo’linadi; NK-hujayralar (tabiiy killerlar) — tug’ma immunitet tarkibiga kirib, virus bilan zararlangan hamda transformatsiyalangan o’sma hujayralarini antitanalarsiz yo’q qilish qobiliyatiga ega. Mikroskopik jihatdan limfotsitlar kichik o’lchamli (7–10 mkm), dumaloq yoki biroz oval shakldagi hujayralar bo’lib, yirik va intensiv bazofil bo’yaluvchi yadroga ega. Ularning sitoplazmasi tor bo’lib, kam miqdordagi mitoxondriyalar va ribosomalarni saqlaydi, bu esa tinch holatdagi limfotsitlarning sintetik faolligi nisbatan past ekanligini ko’rsatadi. Biroq faollashgandan so’ng sitoplazma hajmi ortadi va organellalar soni ko’payadi. Elektron mikroskopiya limfotsitlar yuzasida mikrovorsinkalar hamda maxsus retseptorlar, jumladan T-limfotsitlarda TCR (T-cell receptor) kompleksi aniqlanadi. Fagotsitlar esa tug’ma immunitetning eng qadimiy va tezkor himoya mexanizmlaridan birini amalga oshiruvchi hujayralar hisoblanadi. Ularning asosiy vazifasi fagotsitoz, ya’ni patogen mikroorganizmlar, hujayra qoldiqlari va boshqa begona zarrachalarni yutib, lizosomal fermentlar yordamida parchalashdan iborat. Fagotsitlarning asosiy turlariga neyetrofillar, monotsitlar, makrofaglar va dendritik hujayralar kiradi. Neytrofillar qon leykotsitlarining 50–70 % ini tashkil etuvchi eng ko’p uchraydigan fagotsitlar bo’lib, segmentlangan yadro va ikki xil granulalarga ega. Monotsitlar qonda aylanuvchi yirik fagotsitlar bo’lib, to’qimalarga o’tgach makrofaglarga differensiyalanadi. Makrofaglar esa yuqori fagotsitar faollikka ega bo’lib, antigenlarni qayta ishlash va taqdim etishda muhim rol o’ynaydi. Dendritik hujayralar antigen taqdim qiluvchi eng samarali hujayralardan biri bo’lib, ular antigenlarni ushlab qolish va T-limfotsitlarga taqdim etishga moslashgan uzun sitoplazmatik o’simalarga ega.

Asosiy qism. Immun hujayralarining mikroskopik tuzilishini to’liq anglash uchun ularni ikki asosiy guruh — limfotsitlar va fagotsitlar doirasida o’rganish maqsadga muvofiqdir. Har bir hujayra turi o’ziga xos morfologik belgilar, jumladan o’lchami, shakli, yadro va sitoplazma tuzilishi hamda organellalarining rivojlanganlik darajasi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy

mikroskopiya usullari ushbu xususiyatlarni batafsil o'rganish imkonini beradi. Limfotsitlar adaptiv immun tizimining asosiy hujayralari bo'lib, suyak ko'migidagi pluripotent ildiz hujayralardan rivojlanadi. [1,5] Ular qon leykotsitlarining 20–40 % ini tashkil etadi va o'lchamiga ko'ra kichik, o'rta va yirik limfotsitlarga bo'linadi. Yorug'lik mikroskopida limfotsitlar yirik, intensiv bazofil bo'yaluvchi yadro va tor sitoplazmaga ega bo'lgan dumaloq hujayralar sifatida ko'rinadi. Elektron mikroskopiya ularning sitoplazmasida kam sonli mitoxondriyalar va sust rivojlangan Golji apparati aniqlanadi. Antigen bilan uchrashgandan so'ng limfotsitlarda blastik transformatsiya kuzatilib, sitoplazma hajmi va organellalar soni ortadi. Limfotsitlarning asosiy turlariga B-limfotsitlar, T-limfotsitlar va NK-hujayralar kiradi. B-limfotsitlar suyak ko'migida yetiladi va antigen ta'sirida plazmatik hujayralarga differensiyalanib, antitanalar ishlab chiqaradi. T-limfotsitlar timusda yetilib, hujayraviiy immunitetni ta'minlaydi. NK-hujayralar esa tug'ma immunitet tarkibiga kirib, virus bilan zararlangan hamda o'sma hujayralarini yo'q qilishda ishtirok etadi. Fagotsitlar tug'ma immunitetning asosiy effektor hujayralari bo'lib, ularning vazifasi fagotsitoz jarayonini amalga oshirishdan iborat. Fagotsitoz davomida bakteriyalar, hujayra qoldiqlari va boshqa begona zarrachalar hujayra tomonidan yutilib, lizosomal fermentlar yordamida parchalanadi. Fagotsitlarning asosiy vakillariga neytrofillar, monotsitlar, makrofaglar va dendritik hujayralar kiradi.

Neytrofillar qon leykotsitlarining 50–70 % ini tashkil etuvchi eng ko'p uchraydigan fagotsitlardir. Ular segmentlangan yadro va fermentlarga boy granulalarga ega bo'lib, yallig'lanish o'chog'iga birinchi bo'lib yetib boradi. Monotsitlar qonda aylanib yuruvchi yirik fagotsitlar bo'lib, to'qimalarga o'tgach makrofaglarga differensiyalanadi. Makrofaglar kuchli fagotsitar faollikka ega bo'lib, antigenlarni qayta ishlab T-limfotsitlarga taqdim etadi [3,4]. Dendritik hujayralar esa eng samarali antigen taqdim qiluvchi hujayralar hisoblanadi va tug'ma hamda adaptiv immunitet o'rtasida bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajaradi [5].

Eozinofillar va bazofillar ham immun himoyada muhim ahamiyatga ega. Eozinofillar asosan parazitlarga qarshi kurashda ishtirok etsa, bazofillar allergik reaksiyalar va yallig'lanish mediatorlarini ajratishda muhim rol o'ynaydi. Limfotsitlar va fagotsitlar immun javob jarayonida o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatadi. Makrofaglar antigenlarni qayta ishlab T-limfotsitlarga taqdim etadi, T-limfotsitlar esa sitokinlar yordamida fagotsitlarni faollashtiradi. B-limfotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan antitanalar fagotsitoz jarayonini kuchaytiradi. Shu sababli ushbu hujayralarning morfologik va funksional xususiyatlarini o'rganish immun tizimi faoliyatini tushunish, shuningdek immunologik va gematologik kasalliklarni tashxislashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Immun tizimining asosi bo'lgan limfotsitlar va fagotsitlar mikroskopik tuzilishi hamda funksional vazifalariga ko'ra bir-birini to'ldiruvchi murakkab mexanizmni tashkil etadi. Limfotsitlar (T, B va NK hujayralar) o'zining yirik yadroli tuzilishi bilan ajralib turib, organizmda spetsifik immun xotirani shakllantirish va antigenlarni aniq nishonga olishga mas'uldir. Fagotsitlar (neytrofillar, makrofaglar va boshqalar) esa kuchli fermentativ apparati yordamida yot zarralarni bevosita qamrab olish va parchalash orqali birlamchi himoya chizig'ini yaratadi. Ushbu hujayralar va ularning turlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik organizmning infeksiyalarga qarshi barqarorligini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, immun hujayralarining mikroskopik darajadagi ixtisoslashuvi inson salomatligini saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularning faoliyatini o'rganish zamonaviy tibbiyot va immunologiyaning fundamental asosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abbas A.K., Lichtman A.H., Pillai S. *Cellular and Molecular Immunology*. 10th ed. Elsevier, 2020.
2. Ross M.H., Pawlina W. *Histology: A Text and Atlas*. 8th ed. Wolters Kluwer, 2018.
3. Kumar V., Abbas A.K., Aster J.C. *Robbins & Cotran Pathologic Basis of Disease*. 10th ed. Elsevier, 2020.
4. Mescher A.L. *Junqueira's Basic Histology: Text and Atlas*. 16th ed. McGraw-Hill, 2021.
5. Owen J.A., Punt J., Stranford S.A. *Kuby Immunology*. 8th ed. W.H. Freeman, 2019
6. Abdumutalipov R.A. Efir moyli o'simliklarning bioekologik xususiyatlari. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 8, Issue 05, May (2025) <https://doi.org/10.5281/zenodo.15510402>

**PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPLEMENTING THE ADAPTIVE-
INTEGRATIVE APPROACH IN TEACHING MATHEMATICS TO CHEMISTRY
STUDENTS**

Yusupova Yashnar Feruz qizi

Namangan State University, PhD student (basic doctoral student)

Tel.: +998 90 154 30 02

E-mail: yusupovayashnar@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada kimyo yo’nalishi talabalariga matematikani o’qitishda adaptiv-integrativ yondashuvni amaliyotga joriy etishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy tahlil qilinadi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarning tizimli tahlili asosida besh zaruriy pedagogik shart aniqlangan: fanlararo hamkorlikni institutsional qo’llab-quvvatlash; professor-o’qituvchilarning uzluksiz, mazmunga yo’naltirilgan kasbiy rivojlanishi; matematika va kimyo o’quv dasturlarining o’zaro muvofiqlashtirilishi; talabaga yo’naltirilgan, kontekstga asoslangan va modellashtirishga tayanuvchi didaktik metodlardan foydalanish; shakllantiruvchi, kompetensiyaga yo’naltirilgan baholash va o’z vaqtida fikr-mulohaza berish. Shartlarning o’zaro bog’liqligi asosanib, ularni amaliyotga joriy etish bo’yicha amaliy tavsiyalar va keyingi tadqiqotlar uchun tekshiriladigan farazlar taklif etilgan.

Kalit so’zlar: pedagogik shart-sharoitlar; adaptiv-integrativ yondashuv; kimyogarlar uchun matematika; fanlararo ta’lim; kasbiy rivojlanish; shakllantiruvchi baholash; modellashtirish; o’quv dasturlarini muvofiqlashtirish.

Аннотация. В статье проводится научный анализ педагогических условий внедрения адаптивно-интегративного подхода к обучению математике студентов-химиков. На основе систематического анализа международной научной литературы выявлены пять необходимых педагогических условий: институциональная поддержка междисциплинарного сотрудничества; непрерывное, содержательно-ориентированное профессиональное развитие преподавателей; согласование учебных программ по математике и химии; применение студентоцентрированных, контекстных и моделирующих дидактических методов; формирующее, компетентностно-ориентированное оценивание со своевременной обратной связью. Обоснована взаимозависимость условий, предложены практические рекомендации по их реализации и проверяемые гипотезы для последующих эмпирических исследований.

Ключевые слова: педагогические условия; адаптивно-интегративный подход; математика для химиков; междисциплинарное обучение; профессиональное развитие; формирующее оценивание; моделирование; согласование учебных программ.

Abstract. This article presents a scholarly analysis of the pedagogical conditions required for implementing the adaptive-integrative approach in teaching mathematics to chemistry students. On the basis of a structured review of international peer-reviewed literature, five necessary pedagogical conditions are identified: institutional and organisational support for interdisciplinary cooperation; sustained, content-specific professional development of faculty; curricular alignment between the mathematics and chemistry components of the programme; the systematic use of student-centred, context-based and modelling-oriented didactic methods; and formative, competence-oriented assessment with timely feedback. The interdependence of the conditions is substantiated, and practical

recommendations together with testable propositions for subsequent implementation research are proposed.

Keywords: pedagogical conditions; adaptive–integrative approach; mathematics for chemists; interdisciplinary teaching; professional development; formative assessment; mathematical modelling; curricular alignment.

1. INTRODUCTION

The mathematics problem in undergraduate chemistry - the persistent gap between students' mathematical preparation and the mathematical demands of their chemistry courses - has been repeatedly documented over the past two decades. A recent large-scale study of general chemistry shows that prior mathematical knowledge is among the strongest predictors of where students begin a chemistry course, even though the rate of subsequent learning proves comparatively independent of prior mathematics [1]. Building on this and related findings, an increasing body of curricular work argues that mathematics for chemists should be reorganised around chemical contexts, so that mathematical concepts are introduced as responses to recognisable chemical problems rather than as decontextualised abstractions [2]. Within this broader reform agenda, the adaptive–integrative approach treats the preparation of future chemists in mathematics as a dual task: adapting mathematical content to the professional field of chemistry, and integrating mathematical and chemical reasoning within shared tasks, modules and assessments.

However, design proposals do not implement themselves. Research on the introduction of integrated STEM and context-based approaches in school and university programmes has shown repeatedly that whether a reform takes hold depends not on the elegance of its design but on a constellation of contextual factors: organisational structures, faculty preparation, curricular alignment, didactic practices, and assessment regimes [3, 4]. In the pedagogical tradition these factors are commonly described as “pedagogical conditions” - the necessary circumstances under which a pedagogical approach can be effective and sustained. In international research the same constellation is captured through the literature on implementation, faculty professional development, and the conditions that shape teaching practice in higher education [5, 6].

The present paper addresses a gap between the design literature on the adaptive–integrative approach and the implementation literature on educational reform. Its objective is to identify and articulate the pedagogical conditions under which the adaptive–integrative approach can be implemented in teaching mathematics to chemistry students. The objectives are threefold: (1) to derive, from peer-reviewed research, a set of necessary pedagogical conditions; (2) to relate each condition to specific empirical findings and to the design principles of the adaptive–integrative approach; and (3) to formulate practical recommendations and testable propositions for subsequent implementation research.

2. METHODS

The study is conceptual–analytical. It develops a set of pedagogical conditions on the basis of a structured narrative review of research literature on (a) integrated STEM and interdisciplinary teaching in higher education, (b) faculty professional development for evidence-based instruction, (c) context-based and modelling-oriented teaching of mathematics in scientific disciplines, and (d) formative assessment in mathematics and science. The aim of the review was to identify the contextual factors that recurrently mediate the success or failure of pedagogical reform in mathematics teaching for science students.

Sources were identified through searches in Google Scholar, ERIC, Scopus and ScienceDirect using combinations of the terms “pedagogical conditions”, “integrated STEM”, “interdisciplinary teaching”, “professional development”, “context-based learning”, “mathematics for chemists”, “formative assessment” and “evidence-based teaching”. Priority was given to peer-reviewed journal articles and edited-volume chapters published between 2007 and 2024. Sources were screened in two stages: an initial title-and-abstract screening for thematic relevance, followed by full-text reading aimed at extracting reported barriers, supports and design features.

Recurring barriers and supports reported in the reviewed sources were grouped along five levels at which pedagogical reform must be supported: the institutional level (organisation, structures, time, resources); the faculty level (knowledge, beliefs, professional growth); the curricular level (alignment, coordination between disciplines); the didactic level (teaching methods at the level of individual lessons); and the assessment level (the kinds of evidence of learning that are elicited and how they are used). For each level, one principal pedagogical condition was formulated and anchored in the relevant peer-reviewed research.

Because the study is conceptual rather than empirical, its conclusions take the form of testable propositions rather than verified findings. A formal systematic-review protocol was not adopted, so selection bias cannot be fully excluded. The reviewed literature is dominated by North American, Western European and East Asian contexts; transfer to other educational systems requires cultural and curricular adaptation.

3. RESULTS AND ANALYSIS

The synthesis of the reviewed sources yields five necessary pedagogical conditions for the sustained implementation of the adaptive–integrative approach. They are listed in Table 1 and elaborated below. The conditions are formulated as necessary, but no single condition is claimed to be sufficient: in implementation practice they interact, and the absence of any one of them tends to undermine the others.

Table 1. Five pedagogical conditions for implementing the adaptive–integrative approach

№	Level	Pedagogical condition	Principal evidence base
1	Institutional	Organisational structures, time allocation and resources support interdisciplinary cooperation between mathematics and chemistry teaching.	[3, 4]
2	Faculty	Sustained, content-specific professional development equips mathematics and chemistry faculty with the knowledge and confidence to teach in an integrated way.	[3, 5]
3	Curricular	The mathematics and chemistry curricula are jointly designed so that mathematical content is sequenced and selected in relation to chemical needs.	[2, 7]
4	Didactic	Lessons employ student-centred, context-based and modelling-oriented methods that situate mathematical concepts in chemical phenomena.	[7, 8]

5	Assessment	Formative, competence-oriented assessment with timely feedback monitors learners’ progress and informs adaptive instruction.	[6]

Condition 1: institutional and organisational support. Research on integrated STEM education has consistently identified organisational structures as a superordinate factor that subsumes most other barriers. In a large-scale needs-assessment study of integrated STEM, Stohlmann and colleagues report that the separate organisation of STEM subjects - distinct departments, separate class periods, separate funding lines - is the single most frequently cited obstacle to integration, and that adequate preparation for integrated STEM requires a considerable rethinking of pre-service courses and in-service workshops [3]. Margot and Kettler’s systematic review of teachers’ perceptions of STEM integration confirms this pattern at a wider scale and adds that lack of dedicated collaborative time and insufficient institutional incentives are repeatedly named as principal barriers [4]. For the adaptive–integrative approach, this translates into a concrete requirement: institutions must allocate time and resources for joint planning between mathematics and chemistry faculty, support shared teaching materials, and recognise integrated teaching in workload and career-progression criteria.

Condition 2: sustained, content-specific professional development. The same body of research that identifies institutional barriers also documents a pervasive readiness problem: most teachers and university lecturers have been trained in a single discipline, and they do not feel well-prepared to teach in an integrated way [3]. Margot and Kettler’s synthesis emphasises that effective professional development for integrated teaching must be sustained over time, content-specific, and aligned with the curriculum the teachers are expected to deliver [4]. In higher education, comparable findings have been reported in faculty-development programmes for evidence-based STEM teaching: Tomkin and colleagues show that significant change in instructional practice requires multi-year support structures, including learning communities and ongoing coaching, rather than short workshops [5]. For the adaptive–integrative approach, this means that the mathematics lecturers who serve chemistry students must develop their knowledge of chemical phenomena and curricula, while chemistry lecturers must develop their ability to articulate the mathematical structure of chemical reasoning.

Condition 3: curricular alignment. Even with motivated faculty and supportive institutional structures, the adaptive–integrative approach cannot operate if the mathematics and chemistry components of the programme are sequenced and structured independently. Comparative analyses of mathematics provision in science programmes show that two models predominate - a generic mathematics service course delivered by a mathematics department, and discipline-embedded mathematics taught within the science department - and that each has characteristic limitations for the transfer of mathematical reasoning to the disciplinary context [7]. The chemistry-first curriculum design proposed by Parsons and colleagues offers a constructive resolution: mathematical topics are selected and sequenced on the basis of their explanatory role in chemistry, building on recognisable chemical concepts so as to facilitate deeper understanding [2]. The curricular condition therefore requires explicit alignment documents that specify which mathematical competencies are needed, in what sequence and in connection with which chemical topics.

Condition 4: student-centred, context-based and modelling-oriented methods. Curricular alignment and faculty preparation translate into student learning only when day-to-day teaching practices situate mathematical content in authentic chemical contexts and engage students as active modellers rather than passive recipients of formulas. Bennett, Lubben and Hogarth’s synthesis of research on context-based and STS approaches in science teaching shows that situating concepts in authentic contexts improves both motivation and conceptual understanding without compromising performance on traditional measures [8]. In the specific case of mathematics-in-chemistry, an extended modelling cycle has been shown empirically to capture the transitions students must make between the chemical phenomenon and its mathematical representation; problem-solving trajectories that explicitly traverse these transitions are associated with more successful outcomes [7]. Lecturers should therefore structure lessons inductively - starting from chemical phenomena, scaffolding students through modelling steps, and returning to chemical interpretation - rather than presenting mathematical formalism first.

Condition 5: formative, competence-oriented assessment with timely feedback. If a programme states that its aim is the integrated development of mathematical and chemical competence, but examines students only on isolated computations, the intended approach is undermined by the assessment regime itself. Research on formative assessment in higher education demonstrates that frequent, low-stakes assessment with timely and actionable feedback is among the most reliably effective interventions in undergraduate teaching, with particularly clear gains in mathematics-rich subjects [6]. This implies a shift toward assessment items that probe both mathematical and chemical reasoning together - context-based tasks, project-based modelling assignments, reflective portfolios - alongside regular diagnostic checks that allow lecturers to adapt instruction to the heterogeneous mathematical backgrounds documented at scale in general chemistry [1].

Interdependence of the conditions. The five conditions are not independent. Institutional support without faculty preparation produces poorly executed integration; faculty preparation without curricular alignment produces isolated good lessons that do not accumulate into competence; curricular alignment without supportive didactics produces well-structured but inert content; supportive didactics without formative assessment cannot diagnose and correct misconceptions; and formative assessment without the other four conditions degenerates into testing for its own sake. The convergence of these dependencies across the literature on integrated STEM [3, 4], faculty professional development [5], context-based teaching [8] and formative assessment [6] justifies treating the conditions as a connected system rather than as a checklist.

4. DISCUSSION

The five conditions identified above bring together strands of research that are usually treated separately. The integrated-STEM and interdisciplinary-teaching literature [3, 4] has documented the institutional and faculty preconditions for effective integration but has tended to focus on school rather than university contexts; the curriculum-design literature for mathematics-in-science [2, 7] has clarified what curricular alignment should look like but has paid less attention to the institutional supports it requires; the context-based and modelling literature [8] has demonstrated the value of student-centred didactics but has not always engaged with the assessment regimes that sustain or undermine such practices; and the formative-assessment literature in higher education [6] has produced convergent evidence on effective feedback without explicitly addressing its role within integrated

approaches. By drawing these strands together, the present paper identifies the pedagogical conditions under which the adaptive–integrative approach can plausibly succeed in teaching mathematics to chemistry students.

Three aspects of the analysis deserve closer scrutiny. First, the institutional condition is the easiest to neglect because it is the least visible in everyday teaching practice. Reform initiatives that focus exclusively on lesson design routinely founder on the absence of dedicated collaborative time and on incentive structures that reward mono-disciplinary rather than integrative teaching [3, 4]. Second, the faculty condition is the slowest to fulfil because deep changes in instructional practice require multi-year support structures rather than short workshops [5]. Third, the alignment between curriculum, didactics and assessment is sometimes assumed rather than designed; the literature reviewed here suggests that explicit alignment documents - specifying which mathematical competencies are needed in connection with which chemical topics and how they will be assessed - are an important implementation tool.

The principal limitation of the present work is its conceptual nature. The five conditions are grounded in well-established research traditions, but their joint operation in the specific context of mathematics teaching for chemistry students has not yet been tested in a coordinated empirical design. Subsequent work should pursue at least three lines of investigation: (i) implementation case studies of programmes that have attempted to fulfil all five conditions; (ii) quasi-experimental comparison of cohorts in which the conditions are more versus less fully present, with outcomes measured on both mathematical and chemical competence; and (iii) design-based research on the practical instruments - alignment documents, collaborative-time protocols, formative-assessment item banks - that operationalise the conditions in routine practice.

5. CONCLUSION AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS

The adaptive–integrative approach to teaching mathematics to chemistry students is unlikely to succeed as a stand-alone lesson-design strategy. Its sustained implementation requires a connected system of pedagogical conditions operating at five levels: institutional support for interdisciplinary cooperation, sustained content-specific professional development of faculty, curricular alignment between mathematics and chemistry, student-centred and modelling-oriented didactics, and formative competence-oriented assessment with timely feedback.

On the basis of the analysis, the following practical recommendations are proposed for higher education institutions: (1) allocate dedicated joint-planning time for mathematics and chemistry faculty and recognise integrated teaching in workload and career-progression criteria; (2) organise multi-year, content-specific professional development programmes, including learning communities and peer coaching, rather than one-off workshops; (3) develop explicit curriculum-alignment documents that specify which mathematical competencies are required, in what sequence and in connection with which chemical topics; (4) restructure lessons inductively, starting from chemical phenomena and guiding students through the full modelling cycle; and (5) introduce regular, low-stakes formative assessment instruments - context-based tasks, modelling assignments and diagnostic checks - that allow instruction to be adapted to students’ heterogeneous mathematical backgrounds.

The joint fulfilment of these conditions defines the practical agenda for institutions seeking to reform the mathematical preparation of future chemists, and their empirical

validation through implementation case studies and quasi-experimental research constitutes a promising direction for future work.

REFERENCES

1. Mahaffy P., Matlin S.A., Holme T.A., MacKellar J. Mathematics matters or maybe not: an astonishing independence between mathematics and the rate of learning in general chemistry // JACS Au. – 2024. – Vol. 4, No. 8. – P. 2890–2904. <https://doi.org/10.1021/jacsau.4c01126>
2. Parsons S., Dingwall S., Reid K. Introduction to contextual maths in chemistry. – London: Royal Society of Chemistry, 2020.
3. Stohlmann M., Moore T.J., Roehrig G.H. Considerations for teaching integrated STEM education // Journal of Pre-College Engineering Education Research. – 2012. – Vol. 2, No. 1. – P. 28–34. <https://doi.org/10.5703/1288284314653>
4. Margot K.C., Kettler T. Teachers’ perception of STEM integration and education: a systematic literature review // International Journal of STEM Education. – 2019. – Vol. 6, No. 1. – Art. 2. <https://doi.org/10.1186/s40594-018-0151-2>
5. Tomkin J.H., Beilstein S.O., Morphey J.W., Herman G.L. Evidence that communities of practice are associated with active learning in large STEM lectures // International Journal of STEM Education. – 2019. – Vol. 6, No. 1. – Art. 1. <https://doi.org/10.1186/s40594-018-0154-z>
6. Morris R., Perry T., Wardle L. Formative assessment and feedback for learning in higher education: a systematic review // Review of Education. – 2021. – Vol. 9, No. 3. – e3292. <https://doi.org/10.1002/rev3.3292>
7. Rodriguez J.-M.G., Hunter K.H., Scharlott L.J., Becker N.M. How much is just maths? Investigating problem solving in chemical kinetics at the interface of chemistry and mathematics through the development of an extended mathematical modelling cycle // Chemistry Education Research and Practice. – 2024. – Vol. 25, No. 1. – P. 175–196. <https://doi.org/10.1039/D3RP00168G>
8. Bennett J., Lubben F., Hogarth S. Bringing science to life: a synthesis of the research evidence on the effects of context-based and STS approaches to science teaching // Science Education. – 2007. – Vol. 91, No. 3. – P. 347–370. <https://doi.org/10.1002/sce.20186>

**МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПОСЛЕ ТЕРАПИИ
ВНУТРИЖЕЛУДОЧНЫМ БАЛЛОНОМ У ПАЦИЕНТОВ С ОЖИРЕНИЕМ И
ОПТИМИЗАЦИЯ КЛИНИЧЕСКИХ РЕЗУЛЬТАТОВ**

Жамалов Ж.Б., Садыков Р.Р.¹

самостоятельный соискатель кафедры факультетской
и госпитальной хирургии №2 АндГосМи

¹доцент кафедры хирургических болезней ТМА, д.м.н.

jjamalovjaxongir1@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируются метаболические изменения после терапии внутрижелудочным баллоном у пациентов с ожирением, а также вопросы оптимизации клинических результатов. Ожирение рассматривается как хроническое метаболическое заболевание, тесно связанное с инсулинорезистентностью, сахарным диабетом 2-го типа, артериальной гипертензией, дислипидемией, метаболическим синдромом и жировой болезнью печени. Терапия внутрижелудочным баллоном является малоинвазивным, обратимым эндоскопическим методом лечения ожирения, позволяющим сохранить анатомию желудочно-кишечного тракта. Ее эффект реализуется за счет функционального уменьшения объема желудка, раннего наступления чувства насыщения и ограничения объема принимаемой пищи, что способствует снижению массы тела. Однако долгосрочная эффективность данного метода зависит не только от установки баллона, но и от правильного отбора пациентов, режима питания, физической активности, метаболического мониторинга, поведенческой коррекции и стратегии поддержания массы тела после удаления баллона. В статье рассматриваются изменения индекса массы тела, окружности талии, углеводного обмена, инсулинорезистентности, липидного профиля и печеночных ферментов после терапии внутрижелудочным баллоном, а также обосновывается комплексный подход к улучшению клинических результатов.

Ключевые слова: ожирение, внутрижелудочный баллон, метаболические изменения, инсулинорезистентность, индекс массы тела, окружность талии, липидный профиль, жировая болезнь печени, клинические результаты.

Введение. Ожирение является одной из наиболее актуальных метаболических проблем медицины XXI века. По данным Всемирной организации здравоохранения, в 2022 году во всем мире 2,5 млрд взрослых людей имели избыточную массу тела, из них 890 млн страдали ожирением [1]. Рост распространенности ожирения показывает, что данное состояние необходимо рассматривать не только как эстетическую или антропометрическую проблему, но и как хроническое, рецидивирующее и многофакторное метаболическое заболевание. Ожирение сопровождается избыточным накоплением жировой ткани в организме, однако его клиническое значение не ограничивается только увеличением массы тела. Накопление висцерального жира связано с инсулинорезистентностью, хроническим низкоинтенсивным воспалением, дисбалансом адипокинов, эндотелиальной дисфункцией и атерогенными метаболическими изменениями. В связи с этим ожирение повышает риск развития сахарного диабета 2-го типа, артериальной гипертензии, дислипидемии, метаболически ассоциированной жировой болезни печени, синдрома обструктивного апноэ сна и

сердечно-сосудистых заболеваний. Следовательно, основной целью лечения ожирения является не только снижение массы тела, но и коррекция метаболических факторов риска, а также улучшение долгосрочных клинических результатов.

Первым этапом лечения ожирения является изменение характера питания, повышение физической активности и поведенческая коррекция. Однако в клинической практике у многих пациентов только консервативный подход не позволяет добиться устойчивого и достаточного снижения массы тела. Бариатрическая хирургия обладает высокой эффективностью, но подходит не всем пациентам, поскольку связана с инвазивностью, риском осложнений, экономическими затратами, необходимостью длительного наблюдения и психологической подготовки. В связи с этим эндоскопические бариатрические методы, включая терапию внутрижелудочным баллоном, занимают важное место как промежуточный, малоинвазивный и обратимый подход между консервативным лечением и бариатрической хирургией. Терапия внутрижелудочным баллоном основана на размещении специального баллона в полости желудка, что приводит к функциональному ограничению объема желудка, усилению чувства раннего насыщения и уменьшению суточного объема принимаемой пищи. В совместных рекомендациях ASGE–ESGE указано, что эндоскопические бариатрические и метаболические методы, включая внутрижелудочные баллоны, могут применяться у пациентов с индексом массы тела 30 кг/м^2 и выше, а также у пациентов с индексом массы тела $27,0\text{--}29,9 \text{ кг/м}^2$ при наличии как минимум одного коморбидного состояния, связанного с ожирением, в сочетании с модификацией образа жизни [2].

Клинические исследования показывают, что терапия внутрижелудочным баллоном может быть более эффективной в снижении массы тела при ее сочетании с программой изменения образа жизни. В рандомизированных исследованиях у пациентов с установленным внутрижелудочным баллоном отмечалось более выраженное снижение массы тела по сравнению с подходом, основанным только на модификации образа жизни [3]. Вместе с тем эффективность баллона не определяется исключительно пассивным механическим воздействием; пищевые привычки пациента, уровень физической активности, приверженность лечению и регулярное наблюдение после процедуры непосредственно влияют на конечные результаты.

Оценка результатов после терапии внутрижелудочным баллоном не должна ограничиваться только потерей килограммов или снижением индекса массы тела. Необходимо комплексно оценивать динамику углеводного обмена, инсулинорезистентности, липидного профиля, печеночных ферментов, окружности талии, артериального давления и коморбидных состояний, связанных с ожирением. В метаанализах, посвященных метаболически ассоциированной жировой болезни печени, после терапии внутрижелудочным баллоном были отмечены положительные изменения показателей HOMA-IR, ALT, AST и GGT [4]. Это свидетельствует о том, что терапия внутрижелудочным баллоном может обладать не только весоснижающим, но и метаболически благоприятным потенциалом. С этой точки зрения изучение метаболических изменений после терапии внутрижелудочным баллоном у пациентов с ожирением и оптимизация клинических результатов имеют важное научно-практическое значение. Целью данной статьи является анализ антропометрических и метаболических изменений после терапии внутрижелудочным баллоном, определение основных факторов, влияющих на эффективность лечения, а также обоснование комплексного подхода, направленного на улучшение клинических результатов.

Материалы и методы. Данная статья подготовлена в формате обзора литературы. По теме исследования были проанализированы научные источники, посвященные ожирению, терапии внутрижелудочным баллоном, эндоскопическим бариатрическим методам лечения, метаболическим изменениям и клиническим результатам. В основу статьи были положены международные рекомендации, рандомизированные клинические исследования, систематические обзоры, метаанализы и крупные наблюдательные исследования. При отборе литературы приоритет отдавался источникам, в которых освещалось влияние терапии внутрижелудочным баллоном на массу тела, индекс массы тела, окружность талии, инсулинорезистентность, углеводный обмен, липидный профиль, печеночные ферменты и коморбидные состояния, связанные с ожирением. Кроме того, были проанализированы данные о влиянии поддержания массы тела после терапии внутрижелудочным баллоном, правильного отбора пациентов, режима питания, физической активности и мультидисциплинарного наблюдения на клинические результаты.

В процессе анализа эффективность терапии внутрижелудочным баллоном оценивалась по трем основным направлениям: антропометрические результаты, метаболические изменения и факторы оптимизации клинических исходов. В качестве антропометрических показателей рассматривались изменения массы тела, индекса массы тела и окружности талии. В качестве метаболических результатов оценивалась динамика инсулинорезистентности, углеводного обмена, липидного профиля и печеночных ферментов. При анализе факторов оптимизации клинических результатов изучалось значение отбора пациентов, изменения образа жизни, физической активности, поведенческой коррекции и последующего наблюдения после удаления баллона.

Результаты. Анализ литературы показывает, что терапия внутрижелудочным баллоном является одним из малоинвазивных и обратимых эндоскопических методов, способствующих снижению массы тела у пациентов с ожирением. Данный метод рассматривается как важный промежуточный подход для пациентов, у которых консервативные меры лечения не дали достаточного эффекта, но которые не готовы к бариатрической хирургии или не желают хирургического вмешательства. В рекомендациях ASGE–ESGE внутрижелудочный баллон указан среди эндоскопических бариатрических и метаболических методов, при этом подчеркивается необходимость его применения в сочетании с модификацией образа жизни [2].

Рандомизированные клинические исследования и метаанализы подтверждают положительное влияние терапии внутрижелудочным баллоном на снижение массы тела. В систематическом обзоре и метаанализе, опубликованном в 2025 году, отмечено, что внутрижелудочный баллон по сравнению со стандартным медицинским подходом обеспечивает лучшие результаты по снижению массы тела, индекса массы тела и потере избыточного веса на сроках 6, 9 и 12 месяцев [3]. В рандомизированном исследовании Courcoulas и соавторов также было показано, что применение внутрижелудочного баллона в качестве дополнения к программе изменения образа жизни приводит к более выраженному снижению массы тела по сравнению только с консервативным подходом [4].

Основной механизм действия внутрижелудочного баллона связан с функциональным ограничением объема желудка, усилением чувства раннего насыщения и уменьшением объема принимаемой пищи. Однако результат терапии

зависит не только от самого баллона. Соблюдение пациентом режима питания, отказ от жидких высококалорийных продуктов, переход на богатый белком рацион с контролируемой калорийностью, повышение физической активности и регулярное наблюдение непосредственно влияют на конечную клиническую эффективность [2,4].

Анализ метаболических результатов показывает, что после терапии внутрижелудочным баллоном могут наблюдаться положительные изменения показателей инсулинорезистентности, углеводного обмена и биохимических маркеров печени. В метаанализе, посвященном маркерам метаболически ассоциированной жировой болезни печени, было установлено улучшение показателей HOMA-IR, ALT, AST и GGT после терапии внутрижелудочным баллоном [5]. Эти данные свидетельствуют о том, что терапия внутрижелудочным баллоном может иметь значение не только как метод снижения массы тела, но и как подход, направленный на уменьшение метаболического риска. У пациентов с сочетанием ожирения и жировой болезни печени значение терапии внутрижелудочным баллоном возрастает еще больше. В исследовании Bazerbachi и соавторов у пациентов после установки внутрижелудочного баллона оценивались масса тела, индекс массы тела, соотношение талии и бедер, уровни аминотрансфераз, глюкозы натощак, HbA1c и показатели липидного обмена; у части пациентов были отмечены положительные метаболические и гистологические изменения [6]. Это указывает на необходимость оценки результатов терапии внутрижелудочным баллоном не только по снижению массы тела, но и по динамике печеночных и метаболических маркеров.

Эффективность терапии внутрижелудочным баллоном также сравнивалась с другими эндоскопическими бариатрическими методами. В систематическом обзоре и метаанализе Singh и соавторов внутрижелудочный баллон был сопоставлен с эндоскопической рукавной гастропластикой. Данный анализ показал, что, несмотря на пользу внутрижелудочного баллона в снижении массы тела, его долгосрочные результаты по удержанию веса могут быть более ограниченными по сравнению с некоторыми другими эндоскопическими методами [7]. Это еще раз подтверждает, что внутрижелудочный баллон является временным устройством, а после его удаления пациент нуждается в активном наблюдении.

В последние годы, помимо классических эндоскопических баллонов, начали применяться также процедурно-независимые или проглатываемые желудочные баллоны. В метаанализе Vantanasiri и соавторов отмечено, что такие устройства могут способствовать снижению массы тела и у отдельных пациентов служить менее инвазивным вариантом лечения [8]. Однако и при использовании этих методов конечные результаты остаются зависимыми от пищевой дисциплины пациента, уровня физической активности и программы последующего наблюдения.

Оптимизация клинических результатов требует особого внимания к мультидисциплинарному подходу. В анализе, проведенном Pereyra-Talamantes и соавторами с участием 159 пациентов, было показано, что наблюдение пациентов с установленным внутрижелудочным баллоном с участием диетолога, психолога и других специалистов может способствовать улучшению результатов снижения массы тела [9]. Следовательно, терапия внутрижелудочным баллоном должна организовываться не как отдельная техническая процедура, а как часть комплексной программы лечения ожирения.

С точки зрения безопасности терапия внутрижелудочным баллоном является относительно малоинвазивным методом, однако ее нельзя считать полностью безопасной процедурой. По данным FDA, при использовании жидкостно-наполняемых внутрижелудочных баллонов описаны отдельные риски, включая спонтанную гиперинфляцию, острый панкреатит, миграцию баллона, кишечную непроходимость, язвообразование и перфорацию. Эти осложнения встречаются редко, но могут иметь серьезное клиническое значение [10]. Поэтому перед проведением процедуры необходимо тщательно оценить пациента, выявить противопоказания и обеспечить регулярный контроль симптомов после установки баллона.

Обсуждение. Терапия внутрижелудочным баллоном рассматривается как промежуточный метод лечения ожирения между консервативным подходом и бариатрической хирургией. Ее основными преимуществами являются малая инвазивность, обратимость и сохранение анатомии желудочно-кишечного тракта. Вместе с тем внутрижелудочный баллон не является полноценной альтернативой бариатрической хирургии. Его следует рассматривать прежде всего как метод, способствующий началу снижения массы тела, уменьшению метаболического риска и формированию у пациента новых пищевых и поведенческих привычек [2,7].

С точки зрения метаболических результатов положительный эффект терапии внутрижелудочным баллоном связан со снижением массы тела и уменьшением объема висцеральной жировой ткани. Снижение массы тела способствует уменьшению размеров адипоцитов, снижает избыточное поступление свободных жирных кислот в печень, улучшает чувствительность тканей к инсулину и может уменьшать активность хронического низкоинтенсивного воспаления. Поэтому положительная динамика HOMA-IR, ALT, AST, GGT, глюкозы и HbA1c может рассматриваться как один из важных признаков метаболического восстановления после терапии внутрижелудочным баллоном [5,6].

Однако результаты терапии не являются одинаковыми у всех пациентов. На эффективность лечения влияют исходный индекс массы тела, объем висцеральной жировой ткани, наличие сахарного диабета 2-го типа или стеатоза печени, пищевая дисциплина, психологическое состояние, уровень физической активности и соблюдение регулярного последующего наблюдения. Особенно употребление сладких напитков, легкоусвояемых углеводов, позднее переиздание и низкая физическая активность могут существенно ограничивать эффект внутрижелудочного баллона в отношении снижения массы тела. Оптимизация клинических результатов должна начинаться еще на этапе подготовки к процедуре. Необходимо оценить индекс массы тела пациента, окружность талии, артериальное давление, уровень глюкозы натощак, HbA1c, инсулин или HOMA-IR, липидный профиль, показатели ALT, AST, GGT, а также наличие гастроэзофагеальной рефлюксной болезни, язвенной болезни и нарушений пищевого поведения. Такой скрининг позволяет правильно отобрать пациентов для терапии внутрижелудочным баллоном, снизить риск осложнений и более точно определить ожидаемые результаты лечения.

В период нахождения баллона в желудке важное значение имеет поэтапная организация питания пациента. Вначале рекомендуется жидкая пища, затем мягкая пища, а в дальнейшем — сбалансированный рацион с достаточным содержанием белка и контролируемой калорийностью. Простые углеводы, сладкие напитки, высококалорийные жидкие продукты и чрезмерно жирная пища должны быть

ограничены. Это связано с тем, что такие продукты, несмотря на наличие баллона в желудке, могут приводить к избыточному поступлению калорий и снижать эффективность потери массы тела.

Физическая активность также является важной частью улучшения клинических результатов. На начальном этапе могут быть рекомендованы легкие аэробные нагрузки и ходьба, а затем, с учетом состояния пациента, возможно постепенное добавление силовых упражнений. Физическая активность не ограничивается только увеличением расхода калорий; она улучшает чувствительность тканей к инсулину, способствует сохранению мышечной массы, положительно влияет на артериальное давление и липидный обмен. Поэтому во время терапии внутрижелудочным баллоном физическая активность должна проводиться по индивидуальному плану.

Период после удаления баллона является наиболее важным и одновременно наиболее уязвимым этапом терапии. Поскольку баллон является временным устройством, после его удаления при возвращении пациента к прежним пищевым привычкам возможно повторное увеличение массы тела. Поэтому в течение как минимум 6–12 месяцев целесообразно контролировать массу тела, окружность талии, уровень глюкозы, HbA1c, липидный профиль и печеночные ферменты. В этот период продолжение диетологической и психологической поддержки играет важную роль в стабильном удержании массы тела [9].

Для обеспечения безопасности пациент должен быть полноценно информирован как до процедуры, так и после нее. Тошнота, рвота и дискомфорт в эпигастриальной области относительно часто встречаются в первые дни после установки баллона. Однако при появлении выраженной абдоминальной боли, продолжительной рвоты, признаков обезвоживания, лихорадки, кровотечения или симптомов, характерных для кишечной непроходимости, пациент должен немедленно обратиться к врачу. Хотя серьезные осложнения, указанные FDA, встречаются редко, их раннее выявление повышает безопасность терапии [10].

В целом оптимизация результатов после терапии внутрижелудочным баллоном зависит от того, рассматривается ли данная процедура не как самостоятельный механический метод, а как составная часть программы метаболической реабилитации. Подход, реализуемый при сотрудничестве эндоскописта, эндокринолога, диетолога, психолога и специалиста по физической реабилитации, может способствовать не только снижению массы тела, но и улучшению метаболических показателей, а также стабилизации долгосрочных клинических результатов.

Заключение. Терапия внутрижелудочным баллоном является малоинвазивным, обратимым и анатомически сохраняющим эндоскопическим методом, который способствует снижению массы тела и улучшению метаболических показателей у пациентов с ожирением. Данный метод помогает уменьшить массу тела за счет функционального ограничения объема желудка, усиления чувства раннего насыщения и снижения объема принимаемой пищи.

Для оптимизации клинических результатов терапия внутрижелудочным баллоном должна проводиться в сочетании с правильным отбором пациентов, предпроцедурным метаболическим скринингом, индивидуальной программой питания, регулярной физической активностью, поведенческой коррекцией и длительным наблюдением после удаления баллона. Поскольку баллон является

временным устройством, долгосрочный успех во многом зависит от формирования у пациента новых пищевых привычек и устойчивого образа жизни.

Таким образом, терапию внутрижелудочным баллоном следует рассматривать не как самостоятельную механическую процедуру лечения ожирения, а как часть комплексной мультидисциплинарной стратегии, направленной на снижение метаболического риска и улучшение клинических результатов.

Список литературы

1. World Health Organization. Obesity and overweight. WHO Fact Sheet. Updated 2025.
2. Jirapinyo P., Hadefti A., Thompson C.C., et al. American Society for Gastrointestinal Endoscopy–European Society of Gastrointestinal Endoscopy guideline on primary endoscopic bariatric and metabolic therapies for adults with obesity. *Gastrointestinal Endoscopy*. 2024;99(6):867–885.e64. doi:10.1016/j.gie.2023.12.004.
3. de Oliveira Amaral G., Schmitt J.P., Delgado L.M., Meine G.C. Intra-gastric balloon for obesity treatment: systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Endoscopy International Open*. 2025;13:a26812859. doi:10.1055/a-2681-2859.
4. Courcoulas A., Abu Dayyeh B.K., Eaton L., et al. Intra-gastric balloon as an adjunct to lifestyle intervention: a randomized controlled trial. *International Journal of Obesity*. 2017;41(3):427–433. doi:10.1038/ijo.2016.229.
5. Zou Z.Y., Zeng J., Ren T.Y., Shi Y.W., Yang R.X., Fan J.G. Efficacy of intra-gastric balloons in the markers of metabolic dysfunction-associated fatty liver disease: results from meta-analyses. *Journal of Clinical and Translational Hepatology*. 2021;9(3):353–363. doi:10.14218/JCTH.2020.00183.
6. Bazerbach F., Vargas E.J., Rizk M., et al. Intra-gastric balloon placement induces significant metabolic and histologic improvement in patients with nonalcoholic steatohepatitis. *Clinical Gastroenterology and Hepatology*. 2021;19(1):146–154.e4. doi:10.1016/j.cgh.2020.04.068.
7. Singh S., Hourneaux de Moura D.T., Khan A., et al. Intra-gastric balloon versus endoscopic sleeve gastropasty for the treatment of obesity: a systematic review and meta-analysis. *Obesity Surgery*. 2020;30(8):3010–3029. doi:10.1007/s11695-020-04644-8.
8. Vantanasiri K., Matar R., Beran A., Jaruvongvanich V. The efficacy and safety of a procedureless gastric balloon for weight loss: a systematic review and meta-analysis. *Obesity Surgery*. 2020;30(9):3341–3346. doi:10.1007/s11695-020-04522-3.
9. Pereyra-Talamantes A., Flores-Martín J.E., Almazán-Urbina F.E., Rosales-Rocha R., López-Téllez H.S. Benefits of multidisciplinary team management of obese patients with intra-gastric balloon placement: an analysis of 159 cases at a single center. *Surgery for Obesity and Related Diseases*. 2020;16(12):2068–2073. doi:10.1016/j.soard.2020.07.006.
10. U.S. Food and Drug Administration. The FDA alerts health care providers about potential risks with liquid-filled intra-gastric balloons. FDA Safety Communication. Updated 2020.

УДК:632.4.01/08

СОЯНИНГ АЛТЕРНАРИОЗ КАСАЛЛИГИГА ҚАРШИ ФУНГИЦИДЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Абдуллаева Гулзода Дилшодбек қизи
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти.
мустақил изланувчи
siddiqova68@mail.ru
+998997294268

Сиддиқова Нодира Комилджановна.
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти.
катта ўқитувчи

Аннотация. Мазкур мақолада соянинг алтернариоз касаллигига қарши айрим фунгицидларнинг биологик самарадорлиги ўрганилган. Тадқиқотлар 2022–2024 йилларда Андижон вилоятидаги Сабзавот, полиз ва картошкачилик илмий-тадқиқот институтининг Андижон станциясида кичик дала тажрибалари асосида олиб борилди. Тажрибаларда Ридомил Голд, Арамис 380 ҳамда андоза сифатида Фундазол фунгицидлари қўлланилди. Қўлланилган фунгицидлар сояда алтернариоз касаллигининг тарқалиши ва ривожланишини сезиларли даражада камайтириб, юқори химоя самарадорлигини намоён этди.

Калит сўзлар: Соя, алтернариоз, *Alternaria* spp., фунгицид, Ридомил Голд, Арамис 380, Фундазол, биологик самарадорлик, касаллик тарқалиши, касаллик ривожланиши, ҳосилдорлик, фитопатоген замбуруғлар.

Abstract. This article presents the results of a study on the biological efficacy of several fungicides against *Alternaria* disease of soybean. The research was conducted during 2022–2024 at the Andijan Experimental Station of the Research Institute of Vegetable, Melon Crops and Potato Growing in Andijan region under small-plot field conditions. The fungicides Ridomil Gold, Aramis 380, and Fundazol (used as a standard treatment) were evaluated in the experiments. The tested fungicides significantly reduced the incidence and development of *Alternaria* disease in soybean and demonstrated high protective efficacy against the pathogen.

Keywords: Soybean, *Alternaria* disease, *Alternaria* spp., fungicide, Ridomil Gold, Aramis 380, Fundazol, biological efficacy, disease incidence, disease severity, yield, phytopathogenic fungi.

Аннотация. В данной статье изучена биологическая эффективность некоторых фунгицидов против альтернариоза сои. Исследования проводились в 2022–2024 годах в формате мелкоделяночных полевых опытов на Андижанской научно-опытной станции Научно-исследовательского института овощебахчевых культур и картофеля. В опытах применялись фунгициды Ридомил Голд, Арамис 380, а также Фундазол в качестве эталона. Примененные фунгициды существенно снизили распространенность и развитие альтернариоза на посевах сои, продемонстрировав высокую защитную эффективность.

Ключевые слова: соя, альтернариоз, *Alternaria* spp., фунгицид, Ридомил Голд, Арамис 380, Фундазол, биологическая эффективность, распространенность болезни, развитие болезни, урожайность, фитопатогенные грибы.

Кириш. Кириш. Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида юқори ҳосилдор ва сифатли маҳсулот етиштириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан соя ўсимлиги озиқ-овқат, ем-хашак ва саноат учун қимматли хомашё манбаи сифатида муҳим аҳамият касб этади. Бироқ соя етиштириш жараёнида турли фитопатоген касалликлар, айниқса замбуруғлар қўзғатадиган барг, поя ва дон зарарланишлари ҳосилдорликнинг кескин камайишига сабаб бўлади. Ана шундай хавфли касалликлардан бири — алтернариоз бўлиб, у ўсимликнинг фотосинтетик фаолиятини сусайтириб, физиологик жараёнларни издан чиқаради ва натижада ҳосил сифати ҳамда миқдорига салбий таъсир кўрсатади. Алтернариоз — соя барглари, поялари ва дуккакларини зарарловчи замбуруғли касаллиги бўлиб, асосий қўзғатувчиси *Alternaria spp.* замбуруғларидир. Энг кўп учрайдиган турлари *Alternaria alternata*, *A. tenuissima* ва *A. sojae* ҳисобланади. Бу касаллик дунё бўйлаб тарқалган бўлиб, айниқса иссиқ ва нам ҳудудларда ҳосилдорлик ва уруғ сифатига катта зарар етказади [10;1-10-б.].

Alternaria споралар ёрдамида тарқалади. Бу споралар шамол, ёмғир томчилари ва механик ҳаракат орқали бошқа ўсимликларга юқади. Касаллик ярадор ёки стрессга учраган ўсимликларда тез ривожланади, чунки *Alternaria* оппортунистик паразит сифатида ишлайди [5;892-898 б.]. Тупроқ ва ўсимлик қолдиқлари ҳам қўзғатувчи манбаи бўлиши мумкин, шунинг учун касаллик алмашлаб экиш ва қолдиқларни тозалаш орқали камайтиради. Касаллик гуллаш босқичида ҳам тарқалиши мумкин, дуккак ва уруғларни ҳам зарарлайди. Касаллик ривожланишига қулай шароитлар 20–30°C энг қулай бўлади. ҳаво намлиги юқори (80–100%), узоқ давом этадиган ёмғирлар ёки шудринг мавжуд бўлса. Зич экилган экинлар, ҳаво алмашинуви суст бўлган майдонлар ва тупроқдаги ортиқча азот, механик шикастлар, бегона ўтлар ҳам касалликнинг ривожланиши учун қулай шароитлардандир [1;79-81-б., 9; 11;]. Касалликларни юзага келиши белгилари барглари устида кичик, доира ёки юлдузча шаклидаги жигарранг доғлар пайдо бўлади. Доғларнинг маркази очроқ рангда, атрофи қуюқ жигарранг ёки қора бўлади [2; 1-10-б.,12;17-20-б.]. Вақт ўтиши билан доғлар бирлашиб, баргнинг катта қисмини қоплайди ва фотосинтез жараёнини пасайтиради. Оғир зарарланишда барглари қуриб тушади. Поянинг пастки ва юқори қисмларида чўзинчоқ жигарранг ёки қора доғлар ҳосил бўлади. Доғлар устида конидиял спора ҳосил қилувчи тузилмалар кўринади [4;615-619-б.]. Кучли зарарланишда поя синиб, ўсимлик қулайди. Дуккак юзасида чўзинчоқ тўқ жигарранг доғлар пайдо бўлади. Уруғлар кичик, унувчанлиги паст ва ёғ миқдори камаяди. Уруғ сифати ёмонлашади, кучли инфекция уруғларнинг қисман чиришига олиб келади [3; 1386-1392-б.]. Замбуруғнинг конидия бандлари калта, кам шоҳланган 40-45x 2,4-4 мкм узунликда. Митселиялар тепасида яккама яккадан ёки 4-5 таси бирлашиб тутам шаклида жойлашгандир. Бундан ташқари, у ерга яқин шароит — яъни намлик, кеч пишиш, кеч йиғиш каби шартлар бўлса — инфекция кенг тарқалади ва у уруғ орқали осон ўтиши мумкин [8;1-5-б.]. Зарарланиши ҳосилдорлик 10–40% гача камаяди, кучли инфекция бўлса юқори бўлиши мумкин. Уруғлар кичик, унувчанлиги паст бўлади, натижада кейинги экин сифатида самарадорлик камаяди [6;1-4-б.,7;186-202-б.].

Тадқиқот объекти ва услублари. Соянинг алтернариоз касаллигига қарши кимёвий препаратлар ёрдамида кичик дала синовлари тадқиқотлари Андижон вилояти, Андижон тумани, 2022-2024 йиллар давомида Савзавот, полиз ва картошқачилик илмий-тадқиқот институтининг Андижон стансиясида олиб борилган. Касалликка қарши Ридомил Голд с.д.г. (*Манкоцеб+металаксил М*) 2,5 кг/га сарф меъёр билан,

Арамис 380 г/кг с.д.г. (*Боскалид+пираклостробин*) 0,8 л/га меъёрида, андоза вариантга *Фундазол* (*Беномил*)

1,0 кг/га сарф меъёрида фунгицидлар қўлланилди

Тадқиқот натижалар. Соянинг алтернариоз касаллигига қарши кимёвий препаратлар ёрдамида кичик дала синовлари тадқиқотлари Андижон вилояти, Андижон тумани, 2022-2024 йиллар давомида Савзавот, полиз ва картошкачилик илмий-тадқиқот институтининг Андижон стансиясида олиб борилган. Касалликка қарши Ридомил Голд с.д.г. 2,5 кг/га сарф меъёр билан, Арамис 380 г/кг с.д.г. 0,8 л/га меъёрида, андоза вариантга Фундазол 1,0 л/га сарф меъёрида фунгицидлар қўлланилди (1-жадвал).

2022-2024 йиллар давоми ўртача кўрсаткичда олинган маълумотларга кўра кичик дала синовларида назорат вариантимида Касаллик тарқалиши 39,0 % ни, касаллик риволаниши 14,0 % ни ташкил этди.

Андоза сифатда қўлланилган Фундазол 1,0 л/га (*Беномил*) сарф меъёрида касалликнинг тарқалиши 14,5 % ни, ривожланиши 4,0% ни қайд этилди. Препаратни биологик самадорлиги 71,4 % эканлиги аниқланди.

Ридомил Голд с.д.г. (*Манкоцеб+металаксил М*) 2,5 кг/га сарф меъёри билан қўлланилган вариантда касалликнинг тарқалиши 9,2 % ни, касаллик риволаниши 3,0% ни ташкил этди. Биологик самарадорлик 79,0% қайд этди.

Арамис 380 г/кг с.д.г. (*Боскалид+пираклостробин*) 0,8л/га сарф меъёрида қўлланилганда касаллик тарқалиши 6,3% ни, касаллик риволаниши 2,4 % ни қайд этилди. Препаратни биологик самадорлиги 82,8 % эканлиги аниқланди.

1-жадвал

**Алтернариоз касаллигига қарши
препаратларнинг биологик самарадорлиги,
(Андижон вилояти, Андижон тумани, 2022-2024 йил)**

	Варианти	Меъёр сарфи	касаллик тарқалиш %	касаллини ривожланиши. %	Биолог. самарадор %
1	Назорат		39,0	14,0	
2	Фундазол андоза	1,0 кг/га	14,5	4,0	71,4
3	Ридомин Голд	2,5кг/га	9,2	3,0	79,0
4	Арамис 380	0,8 л/га	6,3	2,4	82,8

Тадқиқотларга кўра, соянинг алтернариоз касаллигига Ридомил Голд с.д.г. (*Манкоцеб+металаксил М*) 2,5кг/га сарф меъёр билан, Арамис 380 г/кг с.д.г. (*Боскалид+пираклостробин*) 0,8л/га меъёрида, андоза вариантга Фундазол (*Беномил*) 1,0 л/га сарф меъёрида фунгицидлар қўлланилди, синалган фунгицидларини таъсири 71,4 % дан 82,8 % гачани, касаллик тарқалиши 6,3 % дан 14,5% ни, касалликнинг ривожланиши 2,4 % дан 4,0 % гачани ташкил қилганлиги аниқланди.

Хулоса. Олиб борилган тадқиқотлар натижалари соянинг алтернариоз касаллигига қарши фунгицидлар қўллаш юқори самара беришини кўрсатди. Тажриба вариантлари ичида Арамис 380 (боскалид + пираклостробин) 0,8 л/га меъёрида қўлланилганда энг юқори биологик самарадорлик (82,8 %) қайд этилди. Ридомил Голд 2,5 кг/га меъёрида 79,0 %, Фундазол 1,0 л/га меъёрида эса 71,4 % биологик самарадорликни таъминлади. Шунингдек, фунгицидлар қўлланилган вариантларда касаллик тарқалиши ва ривожланиши назорат вариантыга нисбатан кескин камайди. Олинган натижаларга асосан, соя экинларида алтернариоз касаллигини самарали назорат қилиш учун Арамис 380 ва Ридомил Голд фунгицидларини қўллаш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Bhosale, SB, Jadhav, DS, Patil, BY & Chavan, AM. O'simlik ekstraktining soyaning *Alternaria* bargi dog'ida bio samaradorligi (*Glycine max* (L.) Merr). Hindiston J. Appl. Res. 4, 79–81 (2014).
2. Fagodiya, R.K., Trivedi, A. & Fagodia, B.L. Impact of weather parameters on *Alternaria* leaf spot of soybean incited by *Alternaria alternata*. *Sci Rep* 12, 6131 (2022).
3. Fagodiya, Raj Kumar & Trivedi, Amit & Fagodia, B. & Kumar, Suresh & Gurjar, Hemant. (2025). Yield Loss Assessment Due to *Alternaria* Leaf Spot in Soybean Incited by *Alternaria alternata*. *Journal of Advances in Biology & Biotechnology*. 28. 1386-1392.
4. Kamthane, D. C. & Rakh, R. R. Studies on per cent incidence and severity index of *Alternaria* blight of soybean of parbhani district. *Asian J. Microbiol. Biotechnol. Environ. Sci.* 15, 615–619 (2013).
5. Mangain, A., et al. (2013). "Alternaria pathogenicity and its strategic controls." *Research Journal of Biology* 1: 1-9., Salo, P. M., et al. (2006). "Exposure to *Alternaria alternata* in US homes is associated with asthma symptoms." *Journal of Allergy and Clinical Immunology* 118: 892-898
6. Nelson, B. D. 2015. *Fusarium* blight, wilt, root rot and pod and collar rot. Pages 69-73 in: *Compendium of Soybean Diseases*, 5th Ed.
7. Soesanto, L. (2020). Seed-borne pathogenic fungi on some soybean varieties. *Biodiversitas Journal of Biological Diversity*.
8. Shrivastava, J. A. & Gupta, G. K. Source of Resistance to Major Diseases of Soybean in India. *AICRP on Soybean*, 186–202 (2001).
9. Ustun, R., Cat, A., Uzun, B. & Catal, M. Turkiyaning Antaliya viloyatida soyada barg dog'i kasalligiga sabab bo'lgan *Alternaria alternata* haqida birinchi hisobot. *Plant Dis.* 103, 3284 (2019).
10. Utelbayev, Y., Kanapin, C., Mussynov, K., Kochorov, A., Bazarbayev, B., Abysheva, G. Identification of *Alternaria tenuissima* on soybeans in North Kazakhstan. *Microbial Biosystems* 10(2) (2025).
11. Van der Waals, JE. 2014. *Alternaria alternata* population study in relation to management of brown spot (“malroes”). *Chips*, May/June 2014
12. Zade, Samir & Ingle, Yogesh. Survey of *Alternaria* leaf spot of soybean in central Vidarbha. *J. Pl. Dis. Sci.*, Vol 13(2) 2018: 17-20.

УЎТ: 634.13

ЯНГИ ИСТИҚБОЛЛИ «МАФТУНА» НОҚ ДУРАГАЙ НАВИНИНГ
АСОСИЙ ХЎЖАЛИК-БИОЛОГИК КЎРСАТКИЧЛАРИ

Абдуллаева Хилола Равшановна

Академик Махмуд Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-
тадқиқот институти

Ташбоев Шухрат Турсунович

Академик Махмуд Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-
тадқиқот институти

Мустақил изланувчи

toshboyevshuxrat673@gmail.com

+998998705307

Аннотация. Мақолада янги яратилган ва истиқболли ҳисобланган «Мафтуна» дурагай ноқ навининг асосий хўжалик-биологик кўрсаткичлари, ушбу навни олишда иштирок этган бошланғич ота-она шакллари («Вильямс» ва «Лесная красавица») ҳамда андоза нав «Любимица Клаппа» билан қиёсий равишда ўрганилган тадқиқот натижалари келтирилган.

Аннотация. В статье представлены результаты исследований, в которых изучены основные хозяйственно-биологические показатели нового перспективного гибридного сорта груши «Мафтуна» в сравнении с исходными родительскими формами («Вильямс» и «Лесная красавица»), участвовавшими в его создании, а также с контрольным (эталонным) сортом «Любимица Клаппа».

Abstract. The article presents the research results on the main economic and biological characteristics of the newly developed and promising hybrid pear variety "Maftuna", studied in comparison with its original parental forms ("Williams" and "Forest Beauty") used in its breeding, as well as the standard variety "Clapp's Favorite".

Калит сўзлар: Нок, дурагай, «Мафтуна», ҳосилдорлик, мева вазни, пишиб етилиш муддати, транспортбоплик, ота-она шакллари, андоза нав,

Ключевые слова: Груша, гибрид, «Мафтуна», урожайность, вес плода, срок созревания, транспортабельность, родительские формы, контрольный сорт (сорт-эталон).

Keywords: Pear, hybrid, "Maftuna", yield (productivity), fruit weight, ripening period, transportability, parental forms, standard variety.

Республикада мевачиликни ривожлантириш, ички ва ташқи бозорларни сифатли ҳамда рақобатбардош маҳсулотлар билан барқарор таъминлашда маҳаллий иқлим шароитларига мос, юқори ҳосилдор ва тижорат аҳамиятига эга бўлган янги навларни яратиш ҳамда ишлаб чиқаришга жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Айниқса, нок етиштиришда мева пишиш муддатларининг узайтирилиши, бозорда маҳсулот тақчиллиги кузатиладиган даврларни сифатли мева билан тўлдириш долзарб аҳамият касб этмоқда (3).

Ушбу йўналишда олиб борилган селекцион тадқиқотларимизда янги яратилган ва истиқболли ҳисобланган «Мафтуна» номли дурагай ноқ навининг асосий хўжалик-биологик кўрсаткичлари, ушбу навни олишда иштирок этган бошланғич ота-она шакллари («Вильямс» ва «Лесная красавица») ҳамда андоза (назорат) нав ҳисобланган «Любимица Клаппа» нави билан қиёсий равишда чуқур ўрганилди (2,4).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5853-сон фармони ижросини таъминлаш, мева-сабзавот ва узумчилик соҳасида юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, экспорт ҳажмини ошириш, фойдаланишдан чиққан ва лалми ерларни ўзлаштириш, пахта, ғалладан қисқартирилаётган майдонларга мос экспортбоп қишлоқ хўжалиги экинларини яратиш вазифалари белгиланган (1).

Олинган натижалар таҳлили шуни кўрсатдики, меваларнинг пишиб етилиш муддати бўйича намуналар ўртасида сезиларли фарқлар мавжуд. Назорат варианты бўлиб «Любимица Клаппа» ва оналик шакли ҳисобланган «Вильямс» навида меваларнинг пишиши асосан август ойига (кеч кузги даврга) тўғри келган бўлса, оталик шакли («Лесная красавица») анча эрта, яъни июл ойида (ёзги нав сифатида) пишиб етилиши кузатилди. Янги яратилган «Мафтуна» дурагай нави эса август ойининг охирида пишиб етилиб, кузги навлар гуруҳига кириши ва бозорда сифатли мева тақчиллиги кузатиладиган даврни тўлдириши билан ажралиб туради (5,7).

Бугунги кунда глобал иқлим ўзгариши, сув тақчиллиги ва янги турдаги касалликларнинг пайдо бўлиши соҳа олдида кечиктириб бўлмас вазифаларни қўймоқда. Шу боис, маҳаллий ва хорижий генетик ресурслардан фойдаланган ҳолда нокнинг янги, интенсив типдаги навларини яратиш стратегик аҳамиятга эга. Селекция ишларини такомиллаштириш орқали боғларнинг маҳсулдорлигини ошириш ва аҳолини йил давомида сархил мева билан таъминлаш боғдорчилик илмининг устувор йўналиши бўлиб қолмоқда (6).

Материаллар ва услублар.

Тадқиқотларда нок навларини ўрганиш академик М.Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институтида олиб борилди. Навларни ўсиб ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари “Программа и методика сортоизучения плодовых, ягодных и орехоплодных культур” (Орел-1999) услуби бўйича олиб борилди.

Фенология – йил вақтига боғлиқ равишда ўсимликларнинг мавсумий ривожланиши тўғрисидаги билимлар тизими.

Мевали ўсимликларда қуйидаги фенофазалар ўрганилади: куртакларнинг ёзила бошлаш санаси, яъни вегетациянинг бошланиши, гуллашнинг бошланиши ва тугаши, новдалар ўсишининг тугаши, меваларнинг пишиш санаси, хазонрезгиликнинг бошланиши ва тугаши (вегетациянинг тугаши). Куртакларнинг ёзила бошлаши ва меваларнинг пишиш муддати кун ора, гуллаш муддати – ҳар куни, хазонрезгиликнинг бошланиши ва тугаши ҳар беш кунда бир марта ўрганилади.

Кузатувлар учун учта типик дарахт танлаб олинади, уларда тадқиқотнинг барча йиллари мобайнида кузатув олиб борилади.

Тадқиқот ишлари танлаб олинган тўртта турли генетик келиб чиқишга эга бўлган нок намуналарида олиб борилди.

Любимица Клаппа андоза нави сифатида танлаб олинди. Вильямс жаҳон бозорида юқори баҳоланувчи, мазкур тадқиқотда оналик шакли сифатида олинган нав. Лесная красавица нави эса чидамлили ва маҳсулдорлик белгиларига кўра оталик шакли сифатида танланган. № 39-23 дурагайи эса янги нав намунаси сифатида ўрганилди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси

Тадқиқотларимизда янги яратилган ва истиқболли ҳисобланган «Мафтуна» номли дурагай нок навининг асосий хўжалик-биологик кўрсаткичлари, ушбу навни олишда иштирок этган бошланғич ота-она шакллари («Виямс» ва «Лесная красавица») ҳамда андоза (назорат) нав ҳисобланган «Любимица Клаппа» нави билан қиёсий равишда ўрганилди.

Олинган натижалар таҳлили шуни кўрсатдики, меваларнинг пишиб етилиш муддати бўйича намуналар ўртасида сезиларли фарқлар мавжуд. Назорат варианты бўлмиш «Любимица Клаппа» ва оналик шакли ҳисобланган «Виямс» навида меваларнинг пишиши асосан август ойига (кеч кузги даврга) тўғри келган бўлса, оталик шакли («Лесная красавица») анча эрта, яъни июл ойида (ёзги нав сифатида) пишиб етилиши кузатилди. Янги яратилган «Мафтуна» дурагай нави эса август ойининг охирида пишиб етилиб, кузги навлар гуруҳига кириши ва бозорда сифатли мева тақчиллиги кузатиладиган даврни тўлдириши билан ажралиб туради.

Янги селекция намунасининг энг муҳим афзалликларидан бири унинг йирик мевалилигидир. Тадқиқотда «Любимица Клаппа» навининг мева вазни 150 г, «Виямс»да 140 г ва «Лесная красавица»да 125 г ни ташкил этган бўлса, «Мафтуна» дурагайида бу кўрсаткич энг юқори натижани - 200 г ни қайд этди. Мева вазнининг йириклиги бевосита ҳосилдорлик динамикасига ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

Бир типдаги ҳосилдорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинганда, назорат навида 25,6, «Виямс» навида 27,7 ва «Лесная красавица» навида 45,6 бирликни ташкил этган бўлса, янги «Мафтуна» навида бу кўрсаткич 50 бирликка етди. Бу эса ушбу дурагайнинг барқарор ва бир текис ҳосил бериш хусусияти юқори эканлиги аниқланди.

Умумий ялпи ҳосилдорлик бўйича ҳам янги нав ўзининг юқори эканлиги аниқландиб. Андоза навнинг ҳосилдорлиги гектарида 128,3 центнерни, «Виямс» навида 138,9 ц/га ва «Лесная красавица» навида 228,3 ц/га ни ташкил этган бир пайтда, янги «Мафтуна» дурагай навидан гектарида 250 центнер ҳосил олинди. Бу назорат навига нисбатан ҳосилдорликнинг деярли икки баробарга ортганлигини кўрсатади.

Мева етиштиришда уларни сифатли сақлаш ва узоқ масофаларга ташиш (транспортбоплик) хусусияти муҳим тижорат аҳамиятига эга. Тадқиқот натижаларига кўра, «Любимица Клаппа» ва «Лесная красавица» навларининг транспортга чидамлилиги паст, «Виямс» навиники эса ўртача даражада эканлиги аниқланди. Янги «Мафтуна» дурагай нави эса ушбу кўрсаткич бўйича юқори чидамликка эга бўлиб, маҳсулотни нобудгарчиликсиз узоқ масофадаги бозорларга етказиб бериш ва сотиш имкониятини кенгайтиради.

Янги яратилган «Мафтуна» нок дурагайи ўзининг йирик мевалилиги (200 г), юқори ҳосилдорлиги (250 ц/га) ва транспортга чидамлилигининг юқорилиги билан назорат ва ота-она шаклларида тубдан устунлиги аниқланди.

1-жадвал.

Нок нав ва дурагайлариининг асосий хўжалик-биологик кўрсаткичлари

Кўрсаткич	Любимица клаппа (Андоза)	Виямс (Она)	Лесная красавица (Ота)	Мафтуна (Дурагай)
Пишиш муддати	Август	Август (Кеч кузги)	Июл (Ёзги)	Август охири (Кузги)

Мева вазни	150	140 г	125 г	200 г
Бир типдаги ҳосил	25,6	27,7	45,6	50
Ҳосилдорлик, ц/га	128,3	138,9	228,3	250,0
Транспортабеллиги	Паст	Ўртача	Паст	Юқори

Хулоса ва тавсиялар

Ўтказилган тадқиқотлардан келиб чиқиб хулоса қилинганда:

1. Пишиш муддатининг оптималлиги: Янги яратилган «Мафтуна» нок дурагайи август ойининг охирида пишиб етилиб, кузги навлар гуруҳига кириши аниқланди. Бу кўрсаткич бозорда сифатли ва янги узилган мева тақчиллиги кузатиладиган даврни муваффақиятли тўлдириш имконини беради ва навнинг тижорат жозибадорлигини оширади.

2. Юқори товар хусусияти ва йириклик: «Мафтуна» нави ўзининг йирик мевалилиги (200 г) ва бир типдаги юқори ҳосилдорлиги (50 бирлик) билан назорат ва ота-она шаклларида тубдан устун туриб, барқарор ва бир текис ҳосил бериш хусусиятига эга эканлиги тасдиқланди.

3. Юқори ялпи ҳосилдорлик: Умумий ялпи ҳосилдорлик бўйича янги дурагайдан гектарида 250 центнер маҳсулот олинди. Бу кўрсаткич андоза нав («Любимица Клаппа», 128,3 ц/га) ва оналик шаклига («Вильямс», 138,9 ц/га) нисбатан деярли икки баробар кўп иқтисодий самарадорлик беради.

4. Юқори транспортбоплик: «Мафтуна» навининг мевалари транспортда ташишга юқори чидамлилиги хусусиятига эга. Бу маҳсулотни нобудгарчиликсиз узоқ масофадаги ички ва ташқи бозорларга (экспортга) етказиб бериш ҳамда сотиш географиясини кенгайтириш учун катта истиқбол яратади.

Ушбу натижалар янги нок боғларини барпо этишда навларни тўғри жойлаштириш ва интенсив боғдорчиликда истиқболли селекция намуналаридан фойдаланиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. ПФ-5388-сон “Ўзбекистон Республикасида мевасабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. Президент Фармони. – Тошкент, 2018 йил 29 март.
2. Останақулов Т.Э., Нарзиева С., Ғуломов Б.Х. “Мевачилик асослари”. С., 2011. – б. 152-155 б.
3. Рибакков А.А., Остроухова С.А. «Ўзбекистон мевачилиги». Т., «Ўқитувчи», 1981. – б. 4-100.
4. Ражаметов Ш., Аббасов Ш. «Замонавий интенсив нок боғларини яратиш ва парваришlash технологияси». Тош- 74 100 китоб тўплами кент: “Baktria press”, 2018. – б. 11-80
5. Бўриев Х. Ч, Байметов К.И. Жўраев Р.Ж. Мева экинлари селекцияси ва навшунослиги. Тошкент: Меҳнат, 2010. 55-76 б.
6. Мирзаев М.М, Собиров М. “Боғдорчилик”. Тошкент: “Меҳнат” 1987. 67 б
7. Памология Узбекистана (яблония, груша). Под общий редакции М.М Мирзаева. – Т.: Узбекистан, 1983. – С. 13-93

**MARKAZIY VA NEFROGEN QANDSIZ DIABET KASALLIGIDA DIFFERENSIAL
DIAGNOSTIKA HAMDA ZAMONAVIY TERAPIYA PRINSIPLARI**

Namangan Impuls tibbiyot instituti

***Professor-o’qituvchisi Olimov Dilshodbek Maxamadvali o’g’li, Davolash yo’nalishi
talabasi Odilov Otabek Juraboy o’g’li,***

Annotatsiya: Maqolada butun jahon bo’ylab qandsiz diabet kasalligi bilan og’rigan bemorlarda olib borilayotgan yangi davo choralari haqida gap boradi. Tug’ma (AVPR2, AQP2, AVP) va orttirilgan (yatrogen, infeksiya, shikatlanish, o’sma, infeksiya, SBK, giperkalsemiya) qandsiz diabet kasalligi va bu kasallikga olib keladigan xavf omillari va ularni oldini olish chora tadbirlari haqida tushunchalar berib o’tiladi. O’zbekistonda ham bu kasallikga chalingan bemorlar turmush tarzini yaxshilash va yangi davo metodlarini ommaga taqdim qilish bo’yicha takliflar berib o’tiladi.

Kalit so’zlar: Qandsiz diabet, markaziy qandsiz qiabet, nefrogen qandsiz diabet, SBK, AVRP2, AQP2, AVP, xavf omillari, bemorlar turmush faoliyatini yaxshilash.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методы лечения и новые терапевтические подходы, применяемые во всем мире у пациентов с Diabetes Insipidus. Также представлены сведения об этиологии, патогенезе и факторах риска врожденного (связанного с мутациями генов AVPR2, AQP2, AVP) и приобретенного несахарного диабета (ятрогенного происхождения, вызванного инфекциями, травмами, опухолями, хронической болезнью почек, гиперкальциемией и другими факторами). Проанализированы современные меры профилактики, ранней диагностики и лечения, направленные на улучшение качества жизни пациентов. Кроме того, приведены предложения по внедрению новых методов лечения и улучшению жизнедеятельности пациентов с несахарным диабетом в Узбекистане.

Ключевые слова: Несахарный диабет, центральный несахарный диабет, нефрогенный несахарный диабет, AVPR2, AQP2, AVP, факторы риска, диагностика, современные методы лечения.

Abstract: This article discusses modern treatment methods and new therapeutic approaches currently being applied worldwide in patients with Diabetes Insipidus. It also provides information about the etiology, pathogenesis, and risk factors of congenital diabetes insipidus (associated with mutations of the AVPR2, AQP2, and AVP genes) as well as acquired diabetes insipidus (caused by iatrogenic factors, infections, trauma, tumors, chronic kidney disease, hypercalcemia, and other conditions). Modern preventive measures, early diagnostic methods, and treatment strategies aimed at improving patients’ quality of life are analyzed. In addition, recommendations are presented for implementing new treatment methods and improving the daily living conditions of patients with diabetes insipidus in Uzbekistan.

Keywords: Diabetes insipidus, central diabetes insipidus, nephrogenic diabetes insipidus, AVPR2, AQP2, AVP, risk factors, diagnostics, modern treatment methods.

Mavzuning dolzarbligi: Qandsiz diabet organizmda suv-elektrolit muvozanatining buzilishi bilan kechuvchi muhim endokrin kasallik hisoblanadi. So’ngi yillarda butun jahonda kasallikni erta aniqlash, genetik sabablarini o’rganish va yangi davolash usullarini ishlab chiqishga katta e’tibor qaratilmoqda. Zamonaviy diagnostika usullari hamda yangi dori vositalarining yaratilishi bemorlar hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb

etmoqda. Shu sababli qandsiz diabet kasalligi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi: Qandsiz diabet kasalligi bo'yicha butun jahonda olib borilayotgan zamonaviy ilmiy izlanishlar, yangi diagnostika va davolash usullari haqida ma'lumot berish hamda ularni O'zbekiston tibbiyot amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Shuningdek, kasallikni erta aniqlash va samarali davolash orqali bemorlarning hayot sifatini yaxshilash hamda zamonaviy davolash metodlarini mahalliy shifokorlar orasida keng targ'ib qilish ko'zda tutilgan.

Materiallar va usullar : Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida Diabetes Insipidus bo'yicha so'nggi yillarda jahon miqyosida chop etilgan ilmiy maqolalar, klinik tavsiyalar va zamonaviy adabiyotlar sistemik ravishda saralandi (1,2). Maqola uchun PubMed, Scopus, Google Scholar, Elsevier va Springer ilmiy bazalarida e'lon qilingan 2020–2026-yillarga oid ilmiy bazalar ma'lumotlaridan foydalanildi (1). Ayniqsa markaziy va nefrogen qandsiz diabetning etiologiyasi, patogenezi, diagnostikasi va davolash usullariga bag'ishlangan maqolalar ustuvor yo'nalish sifatida tanlab olindi (2,3).

Tahlil davomida tug'ma qandsiz diabet bilan bog'liq AVPR2, AQP2 va AVP gen mutatsiyalari, shuningdek orttirilgan qandsiz diabetga sabab bo'luvchi yatrogen omillar, infeksiyalar, travmalar, o'smalar, surunkali buyrak kasalligi va giperkalsemiya kabi omillarning etiopatogenetik ahamiyati yoritildi (2,4). Maqolalarda keltirilgan klinik kuzatuvlar, laborator ko'rsatkichlar va instrumental diagnostika usullarining diagnostik qiymati solishtirildi (1,3).

Zamonaviy diagnostika usullari sifatida copeptin biomarkerini aniqlash, suvsizlantirish testi, magnit-rezonans tomografiya (MRT) hamda genetik tekshiruvlarning diagnostik ahamiyati baholandi (1,3). Ayniqsa copeptin asosidagi diagnostika markaziy va nefrogen qandsiz diabetni differensial tashxislashda yuqori sezuvchanlik va spetsifiklikka ega ekanligi isbotlandi (1).

Davolash usullarini o'rganishda desmopressin preparatlarining yangi shakllari, jumladan intranazal, peroral va suyuq formulalari tahlil qilindi (1,5). So'nggi ilmiy tadqiqotlarda AVPR2 retseptorlarini hujayra darajasida tiklashga qaratilgan molekulyar terapiya va gen terapiyasi elementlari istiqbolli yo'nalish sifatida qayd etildi (4). 2025-yilda chop etilgan tadqiqotlarda forskolin va 8-bromo-cAMP moddalarining mutant AVPR2 retseptorlarida cAMP signal yo'lini faollashtirish orqali suv reabsorbsiyasini qisman tiklashi mumkinligi ko'rsatildi, bu esa nefrogen qandsiz diabetni davolashda terapevtik potensialga ega ekanligi ta'kidlanmoqda (4). Shuningdek, CRISPR/Cas9 asosidagi gen terapiyasi, aquaporin-kanallarni nishonga oluvchi preparatlar hamda individual genotipga asoslangan personalized medicine yo'nalishlari nefrogen qandsiz diabetni davolashning istiqbolli usullari sifatida o'rganilmoqda (4,6). Nefrogen qandsiz diabetda tiaزيد diuretiklari, nosteroid yallig'lanishga qarshi preparatlar va kam tuzli parhezning samaradorligi haqida ma'lumotlar yoritildi (2,3).

Bundan tashqari, qandsiz diabet bilan kasallangan bemorlar hayot sifatini yaxshilash, kasallikni erta aniqlash va zamonaviy davolash usullarini amaliyotga joriy qilish bo'yicha xalqaro tajribalar tahlil etildi (1,5). Olingan ma'lumotlar asosida O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan diagnostik va terapevtik yondashuvlar taklif etildi.

Xulosa: Qandsiz diabet organizmda suv-elektrolit muvozanatining buzilishi bilan kechuvchi murakkab endokrin kasalliklardan biri hisoblanadi. Kasallikning markaziy va nefrogen shakllarini erta aniqlash hamda to'g'ri differensial diagnostika qilish samarali

davolashni tanlashda muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida qandsiz diabetning molekulyar-genetik mexanizmlari chuqurroq o‘rganildi va AVPR2, AQP2 hamda AVP genlari bilan bog‘liq mutatsiyalarning kasallik rivojlanishidagi o‘rni aniqlandi.

Zamonaviy diagnostika usullari, ayniqsa copeptin biomarkeridan foydalanish, markaziy va nefrogen qandsiz diabetni differensial tashxislash aniqligini oshirdi. Shuningdek, magnit-rezonans tomografiya va genetik tekshiruvlarning amaliyotga keng joriy etilishi kasallikni erta aniqlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Bugungi kunda desmopressinning yangi formulalari, tiaزيد diuretiklari, nosteroid yallig‘lanishga qarshi preparatlar hamda forskolin va 8-bromo-cAMP kabi moddalar yordamida olib borilayotgan davolash usullari qandsiz diabetni simptomatik nazorat qilishda samarali natijalar ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, CRISPR/Cas9 asosidagi gen terapiyasi, aquaporin-kanallarni nishonga oluvchi preparatlar va personalized medicine kabi innovatsion yondashuvlar kelajakda nefrogen qandsiz diabetni etiologik davolashning istiqbolli yo‘nalishlari sifatida baholanmoqda.

O‘zbekistonda ham qandsiz diabet bilan kasallangan bemorlarni erta aniqlash, zamonaviy diagnostika usullarini amaliyotga joriy etish, genetik tekshiruvlarni kengaytirish hamda yangi davolash texnologiyalaridan foydalanish bemorlar hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, shifokorlar malakasini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va xalqaro tajribalarni milliy tibbiyot amaliyotiga tatbiq qilish kelgusida ushbu kasallikni samarali nazorat qilish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Christ-Crain M., Winzeler B. *Markaziy va nefrogen diabet insipidus: tashxis qo‘yish va davolash bo‘yicha yangiliklar*. Endokrinologiyada chegaralar, 2025.
2. Bichet DG *Nefrogen diabet insipidus*. Yangi Angliya tibbiyot jurnali, 2024.
3. Di Iorgi N. va hammualliflar. *Bolalarda markaziy diabet insipidus*. Endokrinologik tadqiqotlar jurnali, 2025.
4. Fujimoto A. va hammualliflar. *Nefrogen diabet insipidusga olib keladigan yangi qisqartiruvchi AVPR2 mutatsiyasining funktsional tavsifi va cAMP vositachiligida qutqarilishi*. Inson molekulyar genetikasi, 2025.
5. FDA hisoboti. *Diabetes insipidusni davolash uchun yangi suyuq desmopressin formulasini tasdiqlash*. Reuters Medical News, 2026.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ
ГУМАНИТАРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПОДГОТОВКИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ
НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

Яковлева Диана Юрьевна

преподаватель Кафедры социальных наук, University of Business and Science

yadyu7@mail.ru

Tel: +998945016455

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования искусственного интеллекта для развития медиакомпетентности студентов гуманитарных направлений подготовки в процессе изучения новейшей истории Узбекистана. Анализируются особенности применения генеративных технологий при работе с исторической информацией и их влияние на формирование навыков критического мышления. Представлены результаты сравнительного анализа образовательного потенциала различных систем искусственного интеллекта и определены перспективы их использования в историческом образовании.

Ключевые слова: искусственный интеллект, медиакомпетентность, новейшая история Узбекистана, критическое мышление, историческое образование.

Abstract. The article examines the potential of artificial intelligence technologies for developing media competence among humanities students in the study of the contemporary history of Uzbekistan. Particular attention is given to the use of generative AI tools in working with historical information and their influence on the development of critical thinking skills. The study presents the results of a comparative analysis of different AI systems and identifies prospects for their application in historical education.

Keywords: artificial intelligence, media competence, contemporary history of Uzbekistan, critical thinking, historical education.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning eng yangi tarixini o‘rganish jarayonida gumanitar yo‘nalish talabalari mediakompetentligini rivojlantirishda sun‘iy intellekt texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tarixiy axborot bilan ishlashda generativ sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari hamda ularning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga ta’siri yoritilgan. Turli sun‘iy intellekt tizimlarining ta’limiy salohiyati qiyosiy tahlil qilinib, ularni tarix ta’limida qo‘llash istiqbollari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, mediakompetentlik, O‘zbekistonning eng yangi tarixi, tanqidiy fikrlash, tarix ta’limi.

Введение. Последние несколько лет заметно изменили способы работы студентов с информацией. Если раньше поиск материалов по историческим дисциплинам преимущественно ограничивался электронными библиотеками, архивами и поисковыми системами, то сегодня значительная часть обучающихся обращается к системам искусственного интеллекта. Они помогают формулировать запросы, структурировать большие массивы данных, подбирать аргументы и формировать краткие аналитические обзоры. Вместе с новыми возможностями возникли и новые педагогические задачи.

Для гуманитарных направлений подготовки вопрос особенно чувствителен. История, политология, журналистика, филология и ряд смежных специальностей предполагают постоянную работу с источниками различного происхождения. Студент должен не просто находить сведения, а оценивать их происхождение, степень объективности и соответствие историческому контексту. При использовании генеративных нейросетей такая задача усложняется, поскольку алгоритм способен создавать убедительный текст даже в тех случаях, когда отдельные факты требуют дополнительной проверки.

Изучение новейшей истории Узбекистана предоставляет широкие возможности для формирования медиакомпетентности. Данный период характеризуется интенсивными социально-политическими преобразованиями, активным развитием цифровых коммуникаций и существенным увеличением объема доступной информации. Студенты регулярно сталкиваются с публикациями государственных органов, материалами средств массовой информации, экспертными комментариями, научными статьями и контентом социальных сетей. Каждый из этих источников отражает определенную позицию и требует критического осмысления.

Использование искусственного интеллекта в образовательном процессе позволяет по-новому организовать работу с подобными материалами. Вместо механического воспроизведения информации обучающийся получает возможность сравнивать различные версии событий, выявлять расхождения в интерпретациях и анализировать особенности представления исторических фактов в медиапространстве. При грамотной педагогической организации искусственный интеллект становится инструментом развития аналитического мышления, а не средством упрощенного получения готовых ответов [16].

Вопрос формирования медиакомпетентности студентов приобретает особое значение на фоне стремительного роста объемов цифровой информации. По данным международных исследований, молодежь получает значительную часть общественно-политической информации через интернет-платформы и социальные сети. Одновременно увеличивается количество недостоверных публикаций, манипулятивных сообщений и материалов, созданных автоматически при помощи алгоритмов искусственного интеллекта.

Для будущих специалистов гуманитарной сферы способность критически воспринимать информацию становится профессиональной необходимостью. Выпускник должен уметь отличать факт от интерпретации, выявлять признаки информационного воздействия, анализировать содержание медиатекстов и аргументированно оценивать их достоверность. Особенно это касается дисциплин исторического цикла, где качество анализа напрямую зависит от корректности работы с источниками [17].

Интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс открывает дополнительные возможности для решения данной задачи. Вместе с тем она требует научного осмысления педагогических механизмов применения новых технологий в конкретных предметных областях, включая изучение новейшей истории Узбекистана.

Основная часть. Исследования медиакомпетентности начали активно развиваться во второй половине XX века в рамках медиаобразования. Существенный вклад в формирование теоретических основ направления внесли работы Д. Бакингема [6], рассматривавшего медиаграмотность как способность человека анализировать, интерпретировать и критически оценивать содержание медиатекстов. В его

исследованиях особое внимание уделяется развитию самостоятельного мышления обучающихся и формированию навыков осознанного взаимодействия с информационной средой.

В российской научной традиции значительное влияние оказали исследования А. В. Федорова [3; 4], Г. У. Солдатовой, Е. И. Рассказовой и других ученых [5], изучавших цифровую компетентность молодежи, механизмы медиаобразования и особенности восприятия информации в интернет-пространстве. Авторы рассматривают медиакомпетентность как совокупность знаний, навыков и установок, обеспечивающих эффективное взаимодействие личности с современными средствами коммуникации.

В Узбекистане вопросы цифровизации образования и формирования информационной культуры получили развитие в работах Н. А. Муслимова [13], Б. Х. Ходжаева [15] и других исследователей. Их труды посвящены внедрению цифровых технологий в образовательный процесс, совершенствованию педагогических методов и развитию компетентностного подхода в высшей школе.

Появление генеративных систем искусственного интеллекта обусловило формирование нового направления исследований. В зарубежной литературе активно обсуждаются возможности использования ChatGPT, Gemini, Claude и аналогичных платформ в образовательной практике. Работы М. Tlili [14], S. Cotton [8], K. Dwivedi и других авторов [11] демонстрируют широкий спектр подходов к применению искусственного интеллекта в учебной деятельности – от подготовки аналитических материалов до организации исследовательской работы студентов.

При этом исследования, посвященные использованию искусственного интеллекта для развития медиакомпетентности студентов гуманитарных направлений в процессе изучения новейшей истории Узбекистана, пока представлены фрагментарно. Большинство публикаций сосредоточено либо на вопросах цифровизации образования в целом, либо на технических аспектах внедрения интеллектуальных систем. Это позволяет рассматривать обозначенную проблему как перспективное направление педагогических исследований.

Использование искусственного интеллекта позволяет существенно расширить инструментарий учебной деятельности. Генеративные системы способны за короткое время структурировать большие объемы данных, формировать сравнительные характеристики исторических процессов, выделять ключевые тенденции развития общества и подготавливать аналитические обзоры по заданной тематике. Вместе с тем подобные технологии не должны рассматриваться как источник абсолютно достоверной информации. Практика показывает, что нейросетевые модели могут допускать фактические ошибки, использовать неточные даты или формулировать выводы без достаточной опоры на проверяемые источники [6].

По этой причине педагогическая ценность искусственного интеллекта заключается не столько в автоматизации поиска информации, сколько в создании условий для развития критического мышления студентов. Проверка ответов нейросетей, сопоставление различных версий событий, выявление неточностей и последующая работа с первоисточниками позволяют организовать образовательный процесс на более высоком аналитическом уровне.

Для оценки педагогического потенциала систем искусственного интеллекта в процессе изучения новейшей истории Узбекистана был проведен учебный эксперимент со студентами гуманитарных направлений подготовки.

В качестве исследовательского материала были выбраны два ключевых программных документа современного этапа развития страны – Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017–2021 годы [1] и Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы [2]. Выбор данных документов обусловлен их особым значением для понимания политических, социально-экономических и институциональных преобразований последних лет.

Студентам было предложено обратиться к трем системам искусственного интеллекта – ChatGPT [7], Gemini [12] и DeepSeek [10] – с одинаковым запросом:

«Проведите сравнительный анализ Стратегии действий Республики Узбекистан на 2017–2021 годы и Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы.».

Полученные ответы анализировались по следующим критериям: полнота раскрытия темы; корректность исторических фактов; качество сравнительного анализа; логика изложения материала; использование конкретных примеров; удобство применения ответа в образовательном процессе.

Полученные результаты были занесены в таблицу 1.

Таблица 1. Сравнительная характеристика ответов различных систем искусственного интеллекта

Критерий	ChatGPT	Gemini	DeepSeek
Полнота раскрытия содержания стратегий	Высокая	Высокая	Средняя
Структурированность ответа	Высокая	Высокая	Средняя
Выявление сходств и различий	Высокое	Высокое	Среднее
Конкретизация направлений реформ	Высокая	Высокая	Средняя
Аналитическая глубина	Высокая	Средняя	Средняя
Работа с историческим контекстом	Высокая	Высокая	Удовлетворительная
Выявленные фактические неточности	Единичные	Единичные	Несколько неточностей
Учебная ценность материала	Высокая	Высокая	Удовлетворительная

Проведенный анализ показал, что все три системы способны формировать содержательные ответы по вопросам новейшей истории Узбекистана. Вместе с тем между ними наблюдаются определенные различия.

Ответ ChatGPT отличался наиболее последовательной структурой и выраженным аналитическим характером. Система подробно раскрывала эволюцию государственных реформ, показывала преемственность между двумя стратегическими документами и акцентировала внимание на переходе от этапа институциональных преобразований к этапу практической реализации намеченных целей.

Gemini продемонстрировал высокий уровень фактологической насыщенности. В ответах чаще использовались конкретные направления реформирования государственного управления, социальной сферы, экономики и судебной-правовой системы. Однако отдельные аналитические выводы были представлены менее подробно.

DeepSeek также успешно выполнил поставленную задачу, однако в некоторых случаях описание стратегий носило более общий характер. Отдельные формулировки требовали дополнительного уточнения через официальные источники.

На следующем этапе студентам было предложено сопоставить полученные ответы с текстами официальных документов, размещенных на государственных информационных ресурсах, а также с научными публикациями, посвященными модернизации Узбекистана в 2017–2026 годах.

Работа показала, что искусственный интеллект способен существенно ускорить первичный анализ больших текстовых документов. Одновременно студенты обнаружили отдельные расхождения в формулировках, статистических показателях и интерпретации некоторых направлений реформ. Это потребовало дополнительной проверки информации и обращения к первоисточникам.

Наиболее значимый педагогический результат эксперимента заключался в изменении характера учебной деятельности. Студенты не ограничивались получением готового ответа от цифровой системы, а осуществляли его экспертную оценку, сравнивали различные версии анализа и формировали собственные выводы на основе изучения официальных документов.

Подобная организация работы способствует развитию медиакомпетентности, поскольку обучающиеся приобретают навыки критической оценки автоматически сгенерированного контента, учатся проверять достоверность информации и осваивают методы аналитической работы с цифровыми ресурсами. В результате искусственный интеллект становится не заменой самостоятельного мышления, а инструментом его развития.

Закключение. Проведенное исследование показало, что искусственный интеллект обладает значительным потенциалом для развития медиакомпетентности студентов гуманитарных направлений подготовки в процессе изучения новейшей истории Узбекистана. Использование генеративных технологий способствует развитию навыков критического анализа информации, оценки достоверности источников и самостоятельной исследовательской деятельности.

Проведенный эксперимент с использованием ChatGPT, Gemini и DeepSeek подтвердил, что современные системы искусственного интеллекта способны эффективно обрабатывать и структурировать историческую информацию. Вместе с тем результаты исследования показали необходимость обязательной проверки сгенерированных материалов на основе официальных документов и научных источников.

Полученные результаты свидетельствуют о целесообразности использования искусственного интеллекта в историческом образовании как инструмента поддержки учебной и исследовательской деятельности студентов. При этом определяющее значение сохраняет педагогическое сопровождение со стороны преподавателя, обеспечивающее научную достоверность и качество образовательного процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz/docs/3107042> (дата обращения 10.06.2026)

2. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz/ru/docs/5841077> (дата обращения 10.06.2026)
3. Федоров А. В. Медиаобразование и медиаграмотность / А.В. Федоров. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 340 с.
4. Федоров А.В. Медиаобразование: история и теория / А.В. Федоров. – М.: МОО «Информация для всех», 2015. – 450 с.
5. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / Г.У. Солдатова, Т.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. – М.: Фонд Развития Интернет, 2013 – 144 с.
6. Buckinham D. Media education: literacy, learning, and contemporary culture / D. Buckinham [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://digitalauthorship.org/wp-content/uploads/2016/01/buckingham-media-education-chapter-3-pdf.pdf> (дата обращения 10.06.2026)
7. ChatGPT [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://chatgpt.com/* (дата обращения 10.06.2026)
8. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating? Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/367030297_Chatting_and_Cheating_Ensuring_academic_integrity_in_the_era_of_ChatGPT (дата обращения 10.06.2026)
9. Digital Education Action Plan 2021–2027. European Commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.emepius.si/wp-content/uploads/2021/02/3_Digital-Education-Action-Plan-2021-2027.pdf (дата обращения 10.06.2026)
10. DeepSeek [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://chat.deepseek.com/> (дата обращения 10.06.2026)
11. Dwivedi Y. K., Kshetri N., Hughes L., et al. Opinion Paper: So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/368900620_So_What_if_ChatGPT_Wrote_It_Multidisciplinary_Perspectives_on_Opportunities_Challenges_and_Implications_of_Generative_Conversational_AI_for_Research_Practice_and_Policy (дата обращения 10.06.2026)
12. Google Gemini [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gemini.google.com/app> (дата обращения 10.06.2026)
13. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish / N.A. Muslimov. – T.: Fan nashriyoti, 2004. – 130 b.
14. Tlili A., Shehata B., Adarkwah M. A., et al. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/368691934_What_if_the_devil_is_my_guardian_angel_ChatGPT_as_a_case_study_of_using_chatbots_in_education (дата обращения 10.06.2026)
15. Xodjayev B. X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti / B.X. Xodjayev. – Toshkent: Sano-standart, 2017. – 416 b.

16. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://docs.yandex.uz/docs/view?tm=1781161344&tld=uz&lang=en&name=book670.pdf&text=20.%20UNESCO.%20Guidance%20for%20Generative%20AI%20in%20Education%20and%20Research.%20-%20Paris%3A%20UNESCO%20Publishing%2C%202023.%20-%2064%20p.&url=https%3A%2F%2Fifap.ru%2Flibrary%2Fbook670.pdf&lr=21314&mime=pdf&l10n=ru&sign=59ed5f515a1fb9f68f3a763e36fe69fc&keyno=0&nosw=1&serpParams=t%3D1781161344%26tld%3Duz%26lang%3Den%26name%3Dbook670.pdf%26text%3D20.%2BUNESCO.%2BGuidance%2Bfor%2BGenerative%2BAI%2Bin%2BEducation%2Band%2BResearch.%2B%25E2%2580%2593%2BParis%253A%2BUNESCO%2BPublishing%252C%2B2023.%2B%25E2%2580%2593%2B64%2Bp.%26url%3Dhttps%253A%2F%2Fifap.ru%2Flibrary%2Fbook670.pdf%26lr%3D21314%26mime%3Dpdf%26l10n%3Dru%26sign%3D59ed5f515a1fb9f68f3a763e36fe69fc%26keyno%3D0%26nosw%3D1> (дата обращения 10.06.2026)

INGLIZ TILINING XALQARO TA’LIM HAMKORLIGIDAGI STRATEGIK O’RNI

Dilfuza Normatova G’affarberganovna
Ma’mun universiteti Linguistika (Ingliz tili) I bosqich magistranti
E-mail: dilfuzanormatova402@gmail.com
Tel: +99 894 312 69 36

Annotatsiya: Ushbu moqolada ingliz tilining xalqaro ta’lim hamkorligini rivojlantirishdagi strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Ingliz tilining global akademik muloqot, ilmiy tadqiqot va ta’lim integratsiyasidagi o’rni normativ-huquqiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning ta’lim jarayonidagi roli nazariy-uslubiy jihatdan asoslanadi hamda metodik yondashuvlar bilan boyitiladi.

Kalit so’zlar: tanqidiy fikrlash, xalqaro ta’lim, global integratsiya, akademik muloqot, til kompetensiyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация: В статье анализируется стратегическое значение английского языка в развитии международного образовательного сотрудничества. Его роль в глобальной академической коммуникации, научных исследованиях и образовательной интеграции раскрывается на основе нормативно-правовых документов. Значимость критического мышления в образовании теоретически и методически обосновывается с учётом современных педагогических подходов.

Ключевые слова: критическое мышление, международная образование, глобальная интеграция, академическая коммуникация, языковая компетенция, межкультурная коммуникация.

Abstract: This article analyzes the strategic importance of the English language in fostering international educational cooperation. Its role in global academic communication, scientific research, and educational integration is examined based on regulatory documents. The significance of critical thinking in education is theoretically and methodologically substantiated and supported by contemporary pedagogical approaches.

Keywords: critical thinking, international education, global integration, academic communication, language competence, intercultural communication.

Kirish. Bugungi jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi milliy chegaralar bilan cheklanib qolmasdan, balki xalqaro hamkorlik asosida ham yuqori bosqichga ko’tarilmoqda. Dunyoning ko’plab rivojlangan davlatlar oliy ta’lim muassasalari o’rtasidagi akademik almashinuv, qo’shma ta’lim dasturlari, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar va turli grant loyihalarining izchil kengayib borayotganligi yagona muloqot tiliga bo’lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Ushbu jarayonda ingliz tili xalqaro ta’lim hamkorligining asosiy kommunikativ vositasi sifatida namoyon bo’lmoqda.

So’nggi yillarda mamlakatimiz ta’lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, xorijiy tajribalarni joriy etish va iqtidorli yoshlarning global bilimlar makoniga integratsiyasini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan. Xalqaro ta’lim hamkorligi turli madaniyat, ta’lim tizimi va ilmiy maktablar o’rtasida samarali muloqotni talab etadi. Bu jarayonda ingliz tilini bilish nafaqat til kompetensiyasi, balki akademik va kasbiy muvaffaqiyat omili sifatida qaraladi. Shu ma’noda ingliz tili xalqaro ta’lim hamkorligini bog’lovchi asosiy *ko’prik* vazifasini bajaradi.

Asosiy qism. Zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirish, oliy

ta’limni modernizatsiya qilish, ilg’or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida PF-5847 Farmoni qabul qilingan[1]. Shuningdek, PQ-231-sonli Qarorda xorijiy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirish, qo’shma dasturlarni joriy etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish orqali ta’lim sifatini oshirish ko’zda tutilgan[2]. Mazkur hujjatlar ingliz tilini o’qitish sifatini oshirish va uning xalqaro hamkorlikdagi strategik ahamiyatini normativ darajada mustahkamlab beradi.

Global integratsiya va madaniy almashinuv doirasida PF-5545-sonli Farmon bilan tashkil etilgan “El-yurt umidi” jamg’armasining faoliyati ingliz tilining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda[3]. Ushbu dastur doirasida ingliz tilini mukammal bilish xalqaro grant va stipendiyalardan foydalanishning muhim sharti hisoblanadi. Bu ko’pmaqsadli dastur faoliyati nafaqat xalqlar o’rtasidagi bilim, balki qadriyatlar va san’at almashinuvidir. Jamg’arma tomonidan global integratsiya va madaniy almashinuv mexanizmlari orqali amalga oshirilayotgan ishlar milliy madaniyatlarni yaqinlashtiradi, umumiy standartlarni shakllantiradi va global mehnat taqsimotini yuzaga keltiradi.

Xalqaro ta’lim hamkorligining samaradorligi til kompetensiyasi bilan bir qatorda, tanqidiy fikrlash va akademik muloqot ko’nikmalariga ham bevosita bog’liqdir. Bugungi global ta’lim maydonida ingliz tili nafaqat aloqa vositasi, balki bilimlarni tahlil qilish, baholash va qayta shakllantirish imkonini beruvchi strategik omil hamdir.

Tanqidiy fikrlash - *Critical thinking*, bo’yicha dunyoga mashhur yetakchi ekspertlar, mualliflar va *Foundation for Critical Thinking* hammuassislari hisoblangan Linda Elder va Richard Paul (2001) tanqidiy fikrlash tushunchasiga quyidagicha ta’rif beradilar: “*Critical thinking is best understood as the ability of thinkers to take charge of their own thinking.*”[4, B. 1]. Mazkur yondashuvga ko’ra, tanqidiy fikrlash shaxsning o’z tafakkur jarayonini ongli tarzda boshqarishi, fikrlarni tahlil qilishi va ularni asosli ravishda baholay olishi bilan tavsiflanadi.

Shuningdek, Elder va Paul ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o’z-o’zidan yuz bermasligini ta’kidlab, “*If students are to become effective thinkers, teachers must explicitly teach for thinking.*”[5, B. 34] - degan qarash bildirishadi. Bu qarash ingliz tili ta’limida tanqidiy va kommunikativ yondashuvlarni maqsadli ravishda joriy etish zarurligini ko’rsatadi. Ayniqsa, xalqaro ta’lim hamkorligi doirasida ingliz tilini o’qitish talabalarni global akademik muhitga tayyorlashda muhim pedagogik vosita bo’lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda ingliz tilini o’qitish metodikasi bo’yicha eng asosiy manbalardan biri U. Hoshimov va I. Yoqubovlarning (2003) “*Ingliz tili o’qitish metodikasi*” darsligidir. Ular darslikda chet tili o’qitishning *Rivojlantiruvchi maqsadi - Developmental goal* borasidagi fikrlari orqali bevosita talabaning fikrlash qobiliyatini o’stirishni nazarda tutishadi. Mualliflarning ta’kidlashicha, chet tili darslari o’quvchining mantiqiy tafakkurini, kuzatuvchanligini va voqea-hodisalarga o’z munosabatini bildirish qobiliyatini rivojlantirishi kerak [6, B. 34-35]. Bu qarashdan o’rganuvchi so’z va iboralarning shunchaki leksik ma’nosini avtomatik yod olmasdan, ularni ijtimoiy muhitda faol qo’llay olishi zarurligini anglaymiz.

Darslikda ingliz tili o’qitish jarayoni bevosita tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilganligini ko’rishimiz mumkin. Mualliflar *cross-cultural* materiallar o’quvchida o’z madaniyati va o’rganilayotgan til madaniyatini tanqidiy solishtirish ko’nikmasini hosil qiladi. Bu “*intercultural awareness*” (madaniyatlararo xabardorlik) ning asosi hisoblanadi

[6, B 40-42] degan fikrni ilgari surishadi. Bugungi ulkan axborotlar olamida har bir shaxs shu kabi hodisalar bilan har kuni yuzma-yuz keladi. Bu esa ingliz tili o’qituvchilaridan tilni o’qitish bilan birga o’quvchilarning tafakkur olamini ham rivojlantirishda zamonaviy interfaol metodlarni samarali qo’llashliklarini taqazo etadi.

Xulosa. Demak, Elder va Paul tomonidan ilgari surilgan tanqidiy fikrlash konsepsiyasi ingliz tilini o’qitish jarayonida talabalarni mustaqil tahlil qilish, baholash va munosib xulosa chiqarishga o’rgatish zarurligini asoslasi, Hoshimov va Yaqubovlarning chet tillarni o’qitish bo’yicha ilmiy qarashlari ingliz tilini strategik ta’lim resursi sifatida baholash zarurligini tasdiqlaydi. Ingliz tili orqali olib boriladigan akademik ta’lim talabalarning nafaqat lingvistik, balki intellektual va analitik kompetensiyalarini rivojlantiradi hamda o’qitishda tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya va innovatsion yondashuvlarni uyg’unlashtirish xalqaro ta’lim hamkorligining samaradorligini oshiradi.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, ingliz tili xalqaro ta’lim hamkorligining asosiy ko’prigi bo’lib, milliy ta’lim tizimini global bilimlar maydoni bilan bog’lashda muhim rol o’ynaydi. Chet tillarini, ayniqsa, ingliz tilini rivojlantirishga qaratilgan izchil ta’lim siyosati, zamonaviy metodik yondashuvlar va tanqidiy fikrlashga asoslangan ta’lim jarayoni raqobatbardosh, xalqaro maydonda faol ishtirok eta oladigan kadrlar tayyorlashning sutuvor talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi «O’zbekiston Respublikasi Oliy Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida»gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi «Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzliksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chaora-tadbirlar to’g’risida»gi PQ-231-sonli Qarori.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-sentyabrdagi «El-yurt umidi» jamg’armasi O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Mutaxassislarini xorijda tayyorlash va vatandoshlar bilan muloqot qilish bo’yicha PF-5545-sonli Farmoni.
4. Elder, L. & Paul, R. (2001) Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, p. 1.
5. Elder, L. & Paul, R. (1994) Critical thinking: Why we must transform our teaching. // Journal of Developmental Education, 18 (1), p. 34-35.
6. Hoshimov U. & Yoqubov I. (2003) Ingliz tili o’qitish metodikasi (English Teaching Methodology) Darslik. Toshkent: «Sharq» nashriyoti, B. 34-42.

LAPLAS TEOREMASI ASOSIDA DETERMINANTLARNI HISOBLASH
ALGORITMLARI VA ULARNI PYTHON DASTURLASH TILIDA AMALGA
OSHIRISH

Sa’dullayeva Nilufar Javlon qizi

Urganch davlat pedagogika instituti Matematika va informatika yo’nalishi 3-kurs talabasi
nilufarsadullayeva04@gmail.com

Abstract. This paper examines the Laplace theorem, one of the classical methods for computing determinants. Based on the Laplace expansion formula, an algorithm for computing determinants has been developed and its implementation in the Python programming language is presented. The mathematical and algorithmic aspects of determinant computation are analyzed, and the application in the field of computer science are highlighted.

Keywords: Determinant, Laplace theorem, minor, algebraic complement, recursion, algorithm, Python, matrix, linear algebra.

Аннотация. В данной статье рассматривается теорема Лапласа — один из классических методов вычисления определителей. На основе формулы разложения Лапласа разработан алгоритм вычисления определителей и представлена его реализация на языке программирования Python. Проведён анализ математических и алгоритмических аспектов вычисления определителей, а также рассмотрены области применения в информатике.

Ключевые слова. Определитель, теорема Лапласа, минор, алгебраическое дополнение, рекурсия, алгоритм, Python, матрица, линейная алгебра.

Annotatsiya. Mazkur maqolada determinantlarni hisoblashning klassik usullaridan biri bo’lgan Laplas teoremasi o’rganilgan. Laplas yoyish formulasi asosida determinantlarni hisoblash algoritmi ishlab chiqilgan va Python dasturlash tilida realizatsiyasi keltirilgan. Determinantlarni hisoblashning matematik va algoritmik jihatlari tahlil qilinib, informatika fanidagi qo’llanilish sohalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Determinant, Laplas teoremasi, minor, algebraik to’ldiruvchi, rekursiya, algoritm, Python, matritsa, chiziqli algebra.

Chiziqli algebra zamonaviy matematikaning eng muhim bo’limlaridan biri bo’lib, uning ko’plab tushunchalari informatika, sun’iy intellekt, kompyuter grafikasi va muhandislik masalalarida qo’llaniladi. Determinant tushunchasi kvadrat matritsalarining asosiy xarakteristikalaridan biri hisoblanadi. Determinant yordamida matritsaning teskari matritsaga ega yoki ega emasligi aniqlanadi, chiziqli tenglamalar sistemalari yechiladi hamda geometrik o’zgartirishlar tahlil qilinadi.

Laplas teoremasida $r = 1$ bo’lsa, ya’ni D determinantda bitta i – satr ajratilsa, u xolda $M_1, M_2, \dots, M_t$ minorlar, birinchi tartibli minorlar sifatida bo’ladi. $A_1, A_2, \dots, A_t$ algebraik to’ldiruvchilar bu vaqtda $a_{i1}, a_{i2}, \dots, a_{in}$ elementlarning $A_1, A_2, \dots, A_n$ algebraik to’ldiruvchilarga aylanadi. SHunday qilib, i – satr $a_{i1}, a_{i2}, \dots, a_{in}$ elementlarini o’zining $A_1, A_2, \dots, A_n$ algebraik to’ldiruvchilarga qupaytirib (yoki j – ustunning

$a_{j1}, a_{j2}, \dots, a_{jn}$ elementlarning o'zining algebraik to'ldiruvchilarga ko'paytirib) qo'shsak, xosil bo'lgan yig'indi D determinantga teng bo'ladi. Determinantlarni hisoblash algoritmi quyidagicha bo'ladi:

1. Matritsa o'lchamini aniqlash.
2. 1×1 va 2×2 holatlar uchun bazaviy formulalarni qo'llash.
3. Birinchi satr bo'yicha yoyish.
4. Har bir element uchun minor hosil qilish.
5. Minor determinantlarini rekursiv hisoblash.
6. Natijalarni yig'ish orqali determinant qiymatini topish.

Misol.1) $i = 2$

$$\begin{vmatrix} 2 & -1 & 3 & 4 & -5 \\ 4 & -2 & 7 & 8 & -7 \\ -6 & 4 & -9 & -2 & 3 \\ 3 & -2 & 4 & 1 & -2 \\ -2 & 6 & 5 & 4 & -3 \end{vmatrix} = A_{234}^{123} \cdot M_{234}^{123} + A_{234}^{124} \cdot M_{234}^{124} + A_{234}^{125} \cdot M_{234}^{125} + A_{234}^{345} \cdot M_{234}^{345} + A_{234}^{245} \cdot M_{234}^{245} + \\ + A_{234}^{145} \cdot M_{234}^{145} + A_{234}^{234} \cdot M_{234}^{234} + A_{234}^{235} \cdot M_{234}^{235} + A_{234}^{134} \cdot M_{234}^{134} + A_{234}^{135} \cdot M_{234}^{135} = (-1)^{15} \cdot \begin{vmatrix} 4 & -2 & 7 \\ -6 & 4 & -9 \\ 3 & -2 & 4 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{16} \cdot \begin{vmatrix} 3 & -5 \\ -6 & 4 & -2 \\ 3 & -2 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{17} \cdot \begin{vmatrix} 3 & 4 \\ -6 & 4 & 3 \\ 3 & -2 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{21} \cdot \begin{vmatrix} 2 & -1 \\ -9 & -2 & 3 \\ 4 & 1 & -2 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{20} \cdot \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ -2 & 5 \\ -2 & 1 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{19} \cdot \begin{vmatrix} -1 & 3 \\ -6 & -2 & 3 \\ 3 & 1 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{18} \cdot \begin{vmatrix} 2 & -5 \\ -2 & -3 \\ -2 & 4 & 1 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{19} \cdot \begin{vmatrix} 2 & 4 \\ -2 & 4 \\ -2 & 4 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{17} \cdot \begin{vmatrix} -1 & -5 \\ -6 & -9 & -2 \\ 3 & 4 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{18} \cdot \begin{vmatrix} -1 & 4 \\ -6 & -9 & 3 \\ 3 & 4 & -2 \end{vmatrix} = -84 \\ \begin{vmatrix} 2 & -1 & 3 & 4 & -5 \\ 4 & -2 & 7 & 8 & -7 \\ -6 & 4 & -9 & -2 & 3 \\ 3 & -2 & 4 & 1 & -2 \\ -2 & 6 & 5 & 4 & -3 \end{vmatrix} \sim \begin{vmatrix} 2 & -1 & 3 & 4 & -5 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 3 \\ -6 & 4 & -9 & -2 & 3 \\ 3 & -2 & 4 & 1 & -2 \\ -2 & 6 & 5 & 4 & -3 \end{vmatrix} \sim \begin{vmatrix} 2 & -1 & 3 & 4 & -5 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 3 \\ 0 & 1 & 0 & 10 & -12 \\ 3 & -2 & 4 & 1 & -2 \\ 0 & 5 & 8 & 8 & -8 \end{vmatrix} = A_{234}^{123} \cdot M_{234}^{123} + A_{234}^{124} \cdot M_{234}^{124} + \\ + A_{234}^{125} \cdot M_{234}^{125} + A_{234}^{345} \cdot M_{234}^{345} + A_{234}^{245} \cdot M_{234}^{245} + A_{234}^{145} \cdot M_{234}^{145} + A_{234}^{234} \cdot M_{234}^{234} + A_{234}^{235} \cdot M_{234}^{235} + A_{234}^{134} \cdot M_{234}^{134} + \\ + A_{234}^{135} \cdot M_{234}^{135} = (-1)^{15} \cdot \begin{vmatrix} 4 & -5 \\ 0 & 1 & 0 \\ 3 & -2 & 4 \end{vmatrix} + (-1)^{16} \cdot \begin{vmatrix} 3 & -5 \\ 0 & 1 & 10 \\ 3 & -2 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{17} \cdot \begin{vmatrix} 3 & 4 \\ 0 & 1 & -12 \\ 3 & -2 & -2 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{21} \cdot \begin{vmatrix} 2 & -1 \\ 0 & 5 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 1 & 0 & 3 \\ 0 & 10 & -12 \\ 4 & 1 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{20} \cdot \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 0 & 8 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 0 & 0 & 3 \\ 1 & 10 & -12 \\ -2 & 1 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{15} \cdot \begin{vmatrix} -1 & 3 \\ 0 & 10 & -12 \\ 3 & 1 & -2 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{18} \cdot \begin{vmatrix} 2 & -5 \\ 0 & -8 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 10 \\ -2 & 4 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{19} \cdot \begin{vmatrix} 2 & 4 \\ 0 & 8 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 0 & 1 & 3 \\ 1 & 0 & -12 \\ -2 & 4 & -2 \end{vmatrix} + (-1)^{17} \cdot \begin{vmatrix} -1 & -5 \\ 0 & 10 & 10 \\ 3 & 4 & 1 \end{vmatrix} + \\ + (-1)^{18} \cdot \begin{vmatrix} -1 & 4 \\ 5 & 8 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} 0 & 1 & 3 \\ 0 & 0 & -12 \\ 3 & 4 & -2 \end{vmatrix} = -84$$

Determinant Python dasturida quyidagicha ifodaladi:

```
def determinant(A):
```

```
    n = len(A)
```

```
    if n == 1:
```

```
        return A[0][0]
```

```
    if n == 2:
```

```
return A[0][0]*A[1][1] - A[0][1]*A[1][0]
```

```
det = 0
for j in range(n):
    minor = []
    for row in A[1:]:
        minor.append(row[:j] + row[j+1:])
    det += ((-1)**j) * A[0][j] * determinant(minor)
return det
```

Determinantlarni hisoblash algoritmlari kompyuter grafikasi, mashinali o’qitish, ma’lumotlarni qayta ishlash, kriptografiya va sonli usullarda keng qo’llaniladi. Rekursiv algoritmlar esa dasturlash fanining muhim tushunchalaridan biri hisoblanadi.

Laplas usuli kichik o’lchamli matritsalar uchun qulay va tushunarli hisoblanadi. Biroq matritsa o’lchami ortishi bilan hisoblashlar soni juda tez ko’payadi. Shu sababli katta o’lchamli matritsalar uchun Gauss usuli samaraliroq hisoblanadi.

Xulosa qilib aytsek Laplas teoremasi determinantlarni hisoblashning muhim nazariy asoslaridan biridir. Uning algoritmik talqini matematika va informatika integratsiyasini namoyon etadi. Python dasturlash tilida ushbu algoritmni amalga oshirish talabalarning ham matematik, ham dasturlash ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov A.X.Xudoyberdiyev. Chiziqli Algebra. “Muxr-Press” Toshkent, 2023. - 392 b
2. David C. Lay. *Linear Algebra and Its Applications*. Boston: [Addison-Wesley](#), 2012. – 576 p.
3. Howard Anton. *Elementary Linear Algebra*. New York: [John Wiley & Sons](#), 2010. – 768 p.
4. Al Sweigart. *Automate the Boring Stuff with Python: Practical Programming for Total Beginners*. San Francisco: [No Starch Press](#), 2019. – 592 p.
5. Joel Grus. *Data Science from Scratch: First Principles with Python*. Sebastopol, CA: [O’Reilly Media](#), 2019. – 406 p.
6. Sh. Xurramov. *Chiziqli algebra va analitik geometriya*. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi, 2008. – 320 b.
7. Bernard Kolman, David R. Hill. *Elementary Linear Algebra*. Upper Saddle River, NJ: [Prentice Hall](#), 2000. – 608 p.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA EKOLOGIK
BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHNING INTERFAOL USULLARI**

Parpiyev Odil Olimovich

Qo‘qon universiteti Filologiya kafedrasi dotsent v.b.

odilparpiyev71@gmail.com, tel.:+998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘qish savodxonligi darslari orqali ekologik bilim berishning interfaol usullari yoritilgan. Unda o‘quv materiallari mazmunidan kelib chiqib, o‘quvchilarda tabiatga ongli munosabat, ekologik madaniyat, kuzatuvchanlik, mustaqil fikrlash va og‘zaki nutq faolligini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada “Do‘stinga xat”, “Quvnoq harflar”, “Mozaika”, “Qofiyadoshni top”, “Ma‘nodoshni top” kabi interfaol metodlarning o‘qish savodxonligi darslarida qo‘llanishi amaliy misollar asosida ko‘rsatib berilgan. Ushbu metodlar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, ekologik tushunchalarni ongli o‘zlashtirish, matn ustida mustaqil ishlash va nutqiy faolligini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: ekologik bilim, boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, interfaol metod, ekologik madaniyat, tabiat, o‘quv topshirig‘i, nutqiy faollik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются интерактивные методы формирования экологических знаний у учащихся начальных классов на уроках читательской грамотности. На основе содержания учебных материалов проанализированы возможности развития у учащихся осознанного отношения к природе, экологической культуры, наблюдательности, самостоятельного мышления и речевой активности. В статье на практических примерах раскрывается применение таких интерактивных методов, как «Письмо другу», «Весёлые буквы», «Мозаика», «Найди рифму», «Найди синоним», на уроках читательской грамотности. Обосновано, что использование данных методов способствует повышению интереса учащихся к уроку, осознанному усвоению экологических понятий, самостоятельной работе с текстом и развитию речевой активности.

Ключевые слова: экологические знания, начальное образование, читательская грамотность, интерактивный метод, экологическая культура, природа, учебное задание, речевая активность.

Abstract. This article examines interactive methods for developing ecological knowledge among primary school pupils in reading literacy lessons. Based on the content of educational materials, the study analyzes the possibilities of fostering pupils' conscious attitude toward nature, ecological culture, observation skills, independent thinking, and oral speech activity. The article illustrates, through practical examples, the application of such interactive methods as “A Letter to a Friend,” “Cheerful Letters,” “Mosaic,” “Find the Rhyme,” and “Find the Synonym” in reading literacy lessons. It is substantiated that the use of these methods helps increase pupils' interest in the lesson, promote the conscious acquisition of ecological concepts, develop independent work with texts, and enhance speech activity.

Keywords: ecological knowledge, primary education, reading literacy, interactive method, ecological culture, nature, learning task, speech activity.

Kirish

Boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quvchilarda ekologik bilim va ekologik madaniyatni shakllantirish bugungi ta’lim jarayonining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan kichik maktab yoshida bolalarda tabiatga mehr, atrof-muhitni asrash, mavjud tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, o’z xatti-harakatining ekologik oqibatlarini anglash kabi dastlabki tasavvurlar shakllanadi. Shu jihatdan boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslari nafaqat o’quvchilarning o’qib tushunish malakasini rivojlantirish, balki ularning ekologik tafakkurini shakllantirish uchun ham muhim imkoniyat yaratadi.

Ta’lim davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan hozirgi sharoitda boshlang’ich ta’lim mazmunini takomillashtirish, darsliklarning yangi avlodini yaratish, o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga, o’z munosabatini bildirishga o’rgatish muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Yangi avlod darsliklarida matn, rasm, savol-topshiriq va amaliy mashqlar uyg’unligi o’quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tabiat, yil fasllari, hayvonot va o’simliklar dunyosi, atrof-muhitni muhofaza qilishga oid matnlar o’quvchilarda ekologik tasavvurlarni shakllantirish uchun qulay didaktik asos bo’la oladi [2], [3].

Boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun ekologik bilimlar murakkab nazariy tushunchalar shaklida emas, balki kundalik hayot, kuzatish, matn o’qish, savol-javob, o’yin, rasm asosida matn tuzish, maqol va she’rlar ustida ishlash orqali berilishi maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda interfaol metodlardan foydalanish o’quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi, ularni mustaqil izlanishga, fikr bildirishga, guruhda ishlashga va ekologik hodisalarga ongli munosabatda bo’lishga o’rgatadi [1].

Asosiy qism

Boshlang’ich sinflarda o’qish savodxonligi darslari o’quvchilarning nutqini rivojlantirish, matn mazmunini anglash, voqea-hodisalarga munosabat bildirish, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu darslarda ekologik mazmundagi matnlardan foydalanish orqali o’quvchilarning lug’at boyligi kengayadi, tabiat hodisalariga qiziqishi ortadi, ekologik so’z va tushunchalarni nutqda qo’llash malakasi rivojlanadi.

O’qish savodxonligi darsliklarida tabiat manzaralari, yil fasllari, qushlar, hayvonlar, o’simliklar, ob-havo hodisalari, suv, havo, tuproq, tozalik va atrof-muhitga oid matnlar uchraydi. Bunday matnlar ustida ishlash jarayonida o’qituvchi o’quvchilarga faqat matnni o’qitish bilan cheklanib qolmasdan, ularga ekologik mazmundagi savollar berishi, matndagi tabiatga oid so’zlarni ajratishi, voqealar sabab-oqibatini aniqlatishi va o’quvchilarning shaxsiy munosabatini shakllantirishi zarur.

Masalan, o’quvchilarga quyidagi savollarni berish mumkin: “Nima uchun tabiatni asrash kerak?”, “Suv isrof qilinsa, qanday oqibatlar yuz beradi?”, “Daraxtlarning inson hayotidagi ahamiyati nimada?”, “Qushlarga g’amxo’rlik qilish deganda nimani tushunasiz?” Bunday savollar o’quvchilarni o’ylashga, mulohaza yuritishga, tabiatga ongli munosabat bildirishga o’rgatadi.

Interfaol metodlar o’quvchilarning o’zaro hamkorlikda ishlashi, fikr almashishi, muammoni birgalikda hal qilishi va faol ishtirok etishiga asoslanadi. “Interfaol” tushunchasi o’zaro harakat, hamkorlik, muloqot va faol ishtirokni anglatadi. Boshlang’ich sinf darslarida interfaol metodlardan foydalanish o’quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo’lishi, sodda, qiziqarli va qisqa vaqt ichida bajariladigan topshiriqlarga asoslanishi lozim [1].

“Do’stinga xat” mashqi

“Do’stinga xat” mashqi o’quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish, savol tuzish, fikrni aniq ifodalash va ekologik bilimlarini mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Bu mashq juftlikda bajariladi. Har bir o’quvchiga kichik qog’oz beriladi. O’quvchilar o’tilgan mavzu yoki ekologik mazmundagi matn asosida savol tuzadilar va uni partadoshiga uzatadilar. Partadoshi esa savolga yozma yoki og’zaki javob beradi.

Masalan, o’quvchilar quyidagi savollarni tuzishlari mumkin:

- Biogumus qanday hosil bo’ladi?
- Chirindilarni qanday tayyorlash mumkin?
- Tabiatni asrash uchun nimalarga amal qilish kerak?
- Qushlarga qishda qanday yordam berish mumkin?
- Daraxt ekishning foydasi nimada?

Ushbu mashq o’quvchilarda ekologik tushunchalarni mustahkamlash bilan birga, savol tuzish, javob berish, fikrni izchil bayon qilish, juftlikda ishlash va o’zaro muloqotga kirishish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

“Quvnoq harflar” usuli

“Quvnoq harflar” usuli she’r, maqol yoki kichik matnlarni eslab qolish, ularning mazmunini anglash va o’quvchilarning xotirasini rivojlantirishda qo’llaniladi. Bunda o’qituvchi she’rni bir necha marta ifodali o’qib beradi. So’ng she’rdagi asosiy so’zlarning bosh harflari doskaga yoziladi. O’quvchilar shu harflar asosida she’rni eslab qoladilar va qayta aytib beradilar.

Masalan, tabiat, fasllar, qushlar yoki ekologik mazmundagi maqollar asosida quyidagi shaklda mashq tashkil qilish mumkin:

**Yer haydasang, kuz hayda,
Kuz haydamasang, yuz hayda.**

Y H K H

K H Y H

Bu usul o’quvchilarning xotirasini mustahkamlash, maqol mazmunini anglash va tabiat bilan bog’liq xalqona qarashlarni tushunishiga yordam beradi. Shuningdek, bunday topshiriqlar orqali o’quvchilar nutqida ekologik mazmundagi so’z va iboralar faol qo’llana boshlaydi.

“Mozaika” metodi

“Mozaika” metodi o’quvchilarning kuzatuvchanligi, tasavvuri, guruhda ishlash ko’nikmasi va matn tuzish malakasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu metodda o’quvchilar kichik guruhlariga bo’linadi. Har bir guruhga tabiat manzarasi, yil fasli yoki ekologik holat tasvirlangan bo’laklarga ajratilgan rasmlar konvert beriladi. O’quvchilar rasm bo’laklarini yig’ib, hosil bo’lgan tasvir asosida matn tuzadilar.

Masalan, “O’lkamizda qish” mavzusini o’tishda o’quvchilarga qish manzarasi tasvirlangan rasm bo’laklari beriladi. Ular rasmini yig’gach, quyidagi savollar asosida matn tuzishlari mumkin:

- Rasmda qaysi fasl tasvirlangan?
- Qishda tabiatda qanday o’zgarishlar bo’ladi?
- Qushlar va hayvonlarga qishda qanday yordam berish kerak?
- Odamlar qishda tabiatni asrash uchun nimalarga e’tibor berishi lozim?

Bu metod o’quvchilarning ekologik kuzatuvchanligini oshiradi, ularni rasm asosida mantiqiy izchillikda matn yaratishga, guruhda fikr almashishga va o’z xulosasini bayon qilishga o’rgatadi.

“Qofiyadoshni top” o’yini

“Qofiyadoshni top” o’yini o’quvchilarning fonetik sezgirligi, lug’at boyligi va she’riy matnlarni anglash malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o’yinda o’quvchilarga ma’lum so’zlar beriladi va ular shu so’zlarga qofiyadosh so’zlarni topadilar.

Masalan:

boy – poy,
soy – toy,
joy – loy,
moy – choy.

O’qish savodxonligi darslarida she’riy matnlar ustida ishlash jarayonida ushbu usuldan foydalanish o’quvchilarning she’r ohangini his qilishiga, tovush uyg’unligini sezishiga, so’zlarni fonetik jihatdan farqlashiga yordam beradi. Ekologik mazmundagi she’rlar ustida ishlaganda esa o’quvchilar tabiatga oid so’zlarni aniqlaydi, ularning qofiyadoshlarini topadi va she’r mazmunini chuqurroq anglaydi.

Masalan, qish, qor, bahor, shamol, yomg’ir, daraxt, qush kabi so’zlar asosida qofiyadosh so’zlar topish orqali o’quvchilarning lug’ati boyitiladi. Bu esa o’qish savodxonligi bilan birga fonetik, leksik va nutqiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

“Ma’nodoshni top” o’yini

“Ma’nodoshni top” o’yini o’quvchilarning lug’at boyligini oshirish, so’zlarning ma’nodoshlik munosabatini anglash va ularni nutqda to’g’ri qo’llashga o’rgatadi. Bu o’yinda o’quvchilarga bir so’z beriladi va ular shu so’zga yaqin ma’noli so’zlarni topadilar.

Masalan:

Vatan – diyor, o’lka, yurt, maskan.
Tabiat – borliq, atrof-muhit, olam.
Toza – pokiza, ozoda, sof.
Asrash – saqlash, muhofaza qilish, ehtiyotlash.

O’qish savodxonligi darslarida ekologik mazmundagi matnlar bilan ishlaganda “tabiat”, “suv”, “havo”, “yer”, “daraxt”, “tozalik”, “muhofaza”, “ona tabiat” kabi so’zlarning ma’nosi izohlanadi. O’quvchilar bu so’zlarga ma’nodosh yoki yaqin ma’noli birliklarni topish orqali o’z nutqida ekologik tushunchalardan faol foydalanishga o’rganadilar.

Bu o’yin o’quvchilarning faqat lug’at boyligini emas, balki ekologik ongini ham rivojlantiradi. Chunki bola “asrash”, “ehtiyotlash”, “muhofaza qilish” kabi so’zlarning mazmunini tushungan sari tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatda bo’lishga intiladi.

Ekologik mazmundagi matnlar ustida ishlashning metodik ahamiyati

O’qish savodxonligi darslarida ekologik mazmundagi matnlar bilan ishlash o’quvchilarning bir nechta kompetensiyalarini bir vaqtda rivojlantiradi. Birinchidan, o’quvchilar matn mazmunini tushunadi, asosiy fikrni ajratadi, voqealar ketma-ketligini aniqlaydi. Ikkinchidan, matndagi ekologik tushunchalarni o’zlashtiradi, ularning hayotiy ahamiyatini anglaydi. Uchinchidan, o’z fikrini og’zaki va yozma shaklda bayon qilishga o’rganadi. To’rtinchidan, tabiatni asrash, atrof-muhitni toza saqlash, o’simlik va hayvonlarga g’amxo’rlik qilish kabi tarbiyaviy xulosalar chiqaradi.

Boshlang’ich sinflarda bunday ishlarni quyidagi topshiriqlar orqali tashkil etish mumkin:

- matndagi tabiatga oid so’zlarni topish;
- ekologik mazmundagi gaplarni ajratish;
- matn asosida savol tuzish;

- rasm asosida ekologik mazmundagi hikoya tuzish;
- “Tabiatni asraylik” mavzusida kichik matn yozish;
- matn qahramonlarining tabiatga munosabatini baholash;
- ekologik xulosa chiqarish.

Bunday topshiriqlar o’quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini, nutqiy faolligini va ekologik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida ekologik mazmundagi matnlar bilan ishlash o’quvchilarda tabiatga ongli munosabatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O’qish savodxonligi darslari orqali o’quvchilar nafaqat matnni o’qish va tushunish, balki tabiat hodisalarini kuzatish, ekologik tushunchalarni anglash, o’z fikrini bildirish va xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Interfaol metodlardan foydalanish esa bu jarayonni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. “Do’stinga xat”, “Quvnoq harflar”, “Mozaika”, “Qofiyadoshni top”, “Ma’nodoshni top” kabi usullar o’quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, ularni savol tuzishga, matn yaratishga, fikr almashishga, guruhda ishlashga va ekologik hodisalar haqida mustaqil mulohaza yuritishga undaydi.

Demak, boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida ekologik bilimlarni interfaol metodlar asosida berish o’quvchilarning ekologik tasavvurlarini boyitish bilan birga, ularning nutqiy, ijodiy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu bois o’qituvchi har bir mavzuni o’quvchilarning yosh xususiyatlari, darslik materiali va hayotiy tajribasi bilan bog’lagan holda tashkil etishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matchonov S., Bakiyeva H., G’ulomova X., Yo’ldosheva Sh., Xolboyeva G. Boshlang’ich sinflarda ona tili o’qitish metodikasi. Darslik. Toshkent, 2021.
2. Toirova M.E. O’qish savodxonligi. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. I qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. 81 b.
3. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirova M.E. O’qish savodxonligi. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. 80 b.
4. Gaynazarova G.A., Matnazarova K.O., Parpiyev O.O. Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. Academia Repository, 2023, 4(12), 131–135.
5. Olimovich P.O. Rivojlanish vositasi sifatida TRIZ texnologiyasining xususiyatlari. Образование, наука и инновационные идеи в мире, 2023, 24(1), 17–20.
6. Mushtariy O., Parpiyev O. Boshlang’ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. Qo’qon universiteti xabarnomasi, 2023, 640–644.
7. G’ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
8. G’ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FE‘L MAVZUSINI O‘QITISHDA 4K MODELIDAN
FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

Muqimjonova Nilufarxon Ikromjon qizi

Qo‘qon universiteti Ta’lim fakulteti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda fe‘l mavzusini o‘qitishda 4K modelidan foydalanishning metodik asoslari yoritilgan. Unda kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya kompetensiyalarini fe‘l so‘z turkumini o‘rganish jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada fe‘l mavzusini bosqichma-bosqich o‘qitishning metodik xususiyatlari, 4K modeli asosida tashkil etiladigan topshiriqlar tizimi hamda dars samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 4K modeli asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning fe‘l haqidagi grammatik bilimlarini mustahkamlash bilan birga ularning mustaqil fikrlashi, og‘zaki va yozma nutqi, jamoada ishlashi hamda ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi.

KALIT SO‘ZLAR: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, fe‘l, 4K modeli, kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya, metodik yondashuv, kompetensiya, innovatsion ta’lim, dars samaradorligi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещены методические основы использования модели 4К при изучении темы глагола в начальных классах. Анализируются возможности интеграции креативности, критического мышления, коммуникации и коллаборации в процесс изучения глагола как части речи. В статье раскрыты методические особенности поэтапного обучения теме глагола, предложена система заданий на основе модели 4К, а также разработаны практические рекомендации по повышению эффективности урока. Результаты исследования показывают, что уроки, организованные на основе модели 4К, способствуют не только усвоению грамматических знаний о глаголе, но и развитию самостоятельного мышления, устной и письменной речи, навыков работы в команде и творческого подхода учащихся.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: начальное образование, родной язык, глагол, модель 4К, креативность, критическое мышление, коммуникация, коллаборация, методический подход, компетенция, инновационное образование, эффективность урока.

ABSTRACT

This article discusses the methodological foundations of using the 4C model in teaching verbs in primary school. It analyzes the possibilities of integrating creativity, critical thinking, communication, and collaboration into the process of learning verbs as a part of speech. The article reveals the methodological features of the step-by-step teaching of verbs, proposes a system of tasks based on the 4C model, and offers practical recommendations for improving lesson effectiveness. The findings indicate that lessons organized on the basis of

the 4C model contribute not only to pupils’ acquisition of grammatical knowledge about verbs but also to the development of independent thinking, oral and written speech, teamwork skills, and creative approaches to learning.

KEYWORDS: primary education, mother tongue, verb, 4C model, creativity, critical thinking, communication, collaboration, methodological approach, competency, innovative education, lesson effectiveness.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldiga yangi talablar qo’yilmoqda. Endilikda o’quvchidan faqat tayyor bilimlarni o’zlashtirish emas, balki mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to’g’ri yechim topish, jamoada ishlash, o’z fikrini og’zaki va yozma shaklda asosli ifodalash kabi ko’nikmalar ham talab etiladi. Shu sababli zamonaviy dars jarayonida kompetensiyaviy, faoliyatga yo’naltirilgan va innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Boshlang’ich ta’lim bosqichi o’quvchining keyingi ta’lim faoliyati uchun poydevor yaratadigan muhim davrdir. Aynan shu bosqichda ona tili fanini o’qitish orqali o’quvchilarda nutqiy, mantiqiy, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi. Ona tili darslarida so’z turkumlarini, xususan, fe’l mavzusini o’rgatish o’quvchilarning so’z boyligini oshirish, gap tuzish, harakat-holatni ifodalash va matn yaratish ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim o’rin tutadi.

Fe’l so’z turkumi o’quvchi nutqida eng faol qo’llanadigan grammatik birliklardan biridir. Chunki har qanday fikr, voqea yoki holatni ifodalashda harakat va holat bildiruvchi so’zlar muhim vazifa bajaradi. Shuning uchun fe’l mavzusini o’qitish jarayoni faqat grammatik qoidalarni tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki o’quvchilarning fe’llarni og’zaki va yozma nutqda to’g’ri, mazmunli va ijodiy qo’llay olishiga yo’naltirilishi zarur.

Bu jarayonda 4K modeli – kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya kompetensiyalariga tayangan holda darsni tashkil etish samarali metodik imkoniyat yaratadi. Mazkur model asosida tashkil etilgan darslarda o’quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol fikrlovchi, hamkorlikda ishlovchi, o’z fikrini asoslay oluvchi va ijodiy mahsulot yaratuvchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

Mavzuning dolzarbligi

Boshlang’ich sinflarda fe’l mavzusini o’qitish amaliyotida ba’zan darslar asosan qoida yodlash, savollarga javob topish va mashqlarni bajarish bilan cheklanib qoladi. Bunday yondashuv o’quvchilarda fe’lning grammatik belgilari haqida ma’lum tasavvur hosil qilsada, ularni fe’llardan nutqiy vaziyatda mustaqil foydalanishga yetarli darajada tayyorlamaydi. Natijada o’quvchi fe’lni ajrata oladi, lekin uni matnda to’g’ri qo’llash, fe’llar yordamida voqeani izchil bayon qilish yoki harakatning zamonini anglatish jarayonida qiynalishi mumkin.

Shu jihatdan fe’l mavzusini 4K modeli asosida o’qitish mazkur muammoni metodik jihatdan hal etishga xizmat qiladi. Chunki 4K modeli o’quvchidan faqat javob berishni emas, balki tahlil qilish, taqqoslash, ijodiy fikr bildirish, guruhda ishlash va o’z fikrini dalillashni talab etadi. Fe’l mavzusini o’qitishda bu kompetensiyalarni uyg’unlashtirish dars samaradorligini oshirish bilan birga o’quvchilarning til materialini hayotiy nutqiy faoliyatda qo’llashiga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Mazkur maqolaning maqsadi boshlangʻich sinflarda fe’l mavzusini o’qitishda 4K modelidan foydalanishning metodik asoslarini yoritish, mazkur model asosida qo’llanadigan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish hamda ularning dars samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: boshlangʻich sinflarda fe’l mavzusini o’qitishning metodik xususiyatlarini tahlil qilish; 4K modelining ona tili darslaridagi didaktik imkoniyatlarini aniqlash; fe’l mavzusini o’qitishda kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiyani rivojlantiruvchi topshiriqlarni tavsiflash; 4K modeli asosida dars tashkil etish bo’yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Boshlangʻich sinflarda fe’l mavzusini o’qitishning metodik xususiyatlari

Boshlangʻich sinflarda fe’l soʻz turkumini o’rganish o’quvchilarning nutqiy va aqliy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Fe’l ustida ishlashda izchillik, mavzular orasidagi uzviy bogʻliqlik, o’quv materialining hajmi hamda uni o’zlashtirish usullari o’quvchilarning yosh va bilish imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarur. Ona tili o’qitish metodikasida fe’l mavzusi bosqichma-bosqich, ya’ni sodda kuzatishdan grammatik umumlashtirishga qarab o’rgatiladi (Qosimova et al., 2009).

1-sinfda o’quvchilar harakat bildirgan soʻzlar bilan amaliy tarzda tanishtiriladi. Bu jarayon savod o’rgatish davridayoq boshlanib, rasm asosida gap tuzish, harakatni nomlash, “nima qildi?”, “nima qilyapti?” kabi savollarga javob bo’ladigan soʻzlarni aniqlash orqali olib boriladi. Bu bosqichda asosiy e’tibor fe’lning grammatik ta’rifiga emas, balki uning ma’nosini amaliy anglashga qaratiladi.

2–3-sinflarda o’quvchilar fe’lni boshqa soʻz turkumlaridan farqlashni, unga to’g’ri so’roq berishni va gapdagi vazifasini aniqlashni o’rganadilar. Masalan, “qush”, “uchdi”, “chiroyli”, “o’qidi” kabi soʻzlarni taqqoslash orqali o’quvchilar predmet bildiruvchi va harakat bildiruvchi soʻzlarni farqlaydilar. 3-sinfda fe’lga soʻz turkumi sifatida dastlabki ta’rif beriladi, fe’lning kesim vazifasida kelishi, bo’lishli va bo’lishsiz shakllari amaliy mashqlar orqali mustahkamlanadi.

4-sinfda fe’l mavzusi yanada kengaytiriladi. Bu bosqichda fe’l zamonlari, shaxs-son qo’shimchalari, fe’llarning nutqdagi vazifasi, harakatning bajarilish vaqti kabi tushunchalar o’rgatiladi. “Keldi”, “kelyapti”, “keladi” kabi fe’llar orqali harakatning o’tgan, hozirgi va kelasi zamonda ifodalanishi tushuntiriladi. Mazkur bosqichda o’quvchilarning kundalik hayotiga yaqin misollardan foydalanish mavzuni samarali o’zlashtirishga yordam beradi.

4K modelining fe’l mavzusini o’qitishdagi didaktik imkoniyatlari

4K modeli zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri bo’lib, u ta’lim jarayonini o’quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy hamkorligiga yo’naltiradi. Uning asosiy tarkibiy qismlari kreativlik, kritik fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiyadan iborat. Ushbu kompetensiyalar bir-biri bilan uzviy bogʻliq holda o’quvchining shaxsiy, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi (Anvarova, 2024).

Fe’l mavzusini o’qitishda kreativlik o’quvchilarning fe’llardan foydalanib yangi gaplar, hikoyalar, sahna ko’rinishlari va matnlar yaratishida namoyon bo’ladi. Masalan, o’quvchilarga berilgan fe’llar asosida ertak davom ettirish, rasmga mos harakatlarni ifodalash yoki bir nechta fe’l ishtirokida kichik hikoya tuzish topshirig’i berilishi mumkin.

Kritik fikrlash fe’llarni tahlil qilish, ularni zamoniga, bo’lishli-bo’lishsiz shakliga, ma’nosiga yoki gapdagi vazifasiga ko’ra taqqoslash jarayonida shakllanadi. O’quvchi “keldi”,

“keladi”, “kelmadi”, “kelmoqda” kabi fe’llarni solishtirar ekan, ularning ma’no farqini anglaydi va xulosa chiqaradi.

Kommunikatsiya kompetensiyasi o’quvchilarning fe’llardan foydalangan holda o’z fikrini og’zaki va yozma shaklda ifodalashini ta’minlaydi. Juftlikda savol-javob qilish, rasm asosida dialog tuzish, “Men nima qildim?” o’yini orqali harakatni ifodalash kabi mashqlar o’quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Kollaboratsiya esa guruhda ishlash jarayonida rivojlanadi. Masalan, o’quvchilar guruhlariga bo’linib “Fe’llar xaritasi”, “Harakatlar zanjiri”, “Zamonlar jadvali” kabi topshiriqlarni bajaradilar. Bunda ular o’zaro fikr almashadi, vazifalarni taqsimlaydi va umumiy natijaga erishadi.

Fe’l mavzusini 4K modeli asosida o’qitishga doir metodik topshiriqlar

Fe’l mavzusini 4K modeli asosida o’qitishda topshiriqlar faqat grammatik bilimni tekshirishga emas, balki o’quvchining fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yo’naltirilishi kerak. Quyidagi jadvalda 4K komponentlari asosida qo’llash mumkin bo’lgan metodik topshiriqlar tizimi keltiriladi.

4K komponenti	Fe’l mavzusidagi topshiriq namunasi	Rivojlanadigan ko’nikma	Kutiladigan natija
Kreativlik	Berilgan 5 ta fe’l asosida kichik hikoya tuzish	Ijodiy fikrlash, matn yaratish	O’quvchi fe’llarni mazmunli nutqda qo’llaydi
Kritik fikrlash	Fe’llarni zamoniga ko’ra taqqoslash: keldi – kelyapti – keladi	Tahlil qilish, solishtirish, xulosa chiqarish	O’quvchi fe’l zamonlarini farqlaydi
Kommunikatsiya	Juftlikda “Sen nima qilding?” mavzusida savol-javob tashkil etish	Og’zaki nutq, savol berish va javob qaytarish	O’quvchi fe’llarni muloqotda to’g’ri ishlatadi
Kollaboratsiya	Guruhda “Fe’llar xaritasi”ni tuzish	Hamkorlik, vazifani taqsimlash, fikr almashish	O’quvchilar fe’llarni guruhlab umumlashtiradi

Jadvaldan ko’rinadiki, 4K modelining har bir komponenti fe’l mavzusini o’qitishda aniq metodik vazifani bajaradi. Bunday topshiriqlar o’quvchini faqat qoidani takrorlashga emas, balki fe’lni real nutqiy faoliyatda qo’llashga yo’naltiradi.

Dars jarayonida qo’llash mumkin bo’lgan mashqlar

1. “Harakatni top” mashqi. O’qituvchi rasm yoki qisqa matn beradi. O’quvchilar undagi harakat bildirgan so’zlarni topadilar va ularga savol beradilar. Bu mashq fe’lni boshqa so’z turkumlaridan farqlashga yordam beradi.

2. “Fe’lni o’zgartir” mashqi. O’quvchilarga bir fe’l beriladi: “o’qidi”. Ular uni hozirgi va kelasi zamon shakliga aylantiradilar: “o’qiyapti”, “o’qiydi”. Bu mashq zamon tushunchasini amaliy o’zlashtirishga xizmat qiladi.

3. “Bo’lishli va bo’lishsiz fe’lar” mashqi. O’quvchilar “yozdi – yozmadi”, “keldi – kelmadi”, “o’qidi – o’qimadi” kabi juftliklarni tuzadilar. Mashq orqali bo’lishsiz fe’lning -ma qo’shimchasi yordamida hosil qilinishi mustahkamlanadi.

4. “Guruhda hikoya tuzamiz” mashqi. Har bir guruhga 6–7 ta fe’l beriladi. Guruh a’zolari shu fe’llardan foydalanib kichik matn tuzadilar va sinf oldida taqdim etadilar. Bu mashq kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiyani bir vaqtda rivojlantiradi.

5. “Nima o’zgardi?” mashqi. O’qituvchi bir gapni turli zamonda beradi: “Bola kitob o’qidi”, “Bola kitob o’qiyapti”, “Bola kitob o’qiydi”. O’quvchilar gaplardagi ma’no farqini izohlaydilar. Bu mashq kritik fikrlashni shakllantiradi.

Fe’l mavzusini 4K modeli asosida o’qitish bo’yicha dars fragmenti

Mavzu: Fe’l zamonlari. Dars maqsadi: o’quvchilarda fe’l zamonlarini farqlash, ularni og’zaki va yozma nutqda to’g’ri qo’llash, fe’llar asosida gap va matn tuzish ko’nikmalarini rivojlantirish.

Dars bosqichi	O’qituvchi faoliyati	O’quvchi faoliyati	4K komponenti
Motivatsiya	Rasm asosida savollar beradi: Bola nima qildi? Nima qilyapti? Nima qiladi?	Rasmga qarab fe’llarni aytadi	Kommunikatsiya
Tahlil	Keldi, kelyapti, keladi fe’llarini taqqoslashni so’raydi	Fe’llarning zamonini aniqlaydi	Kritik fikrlash
Amaliy mashq	Guruhlarga fe’llar yozilgan kartochkalar beradi	Fe’llarni o’tgan, hozirgi, kelasi zamonga ajratadi	Kollaboratsiya
Ijodiy topshiriq	Berilgan fe’llar asosida kichik hikoya tuzishni topshiradi	Guruhda hikoya tuzadi va taqdim etadi	Kreativlik
Refleksiya	Bugun nimalarni o’rgandingiz? Qaysi topshiriq qiziqarli bo’ldi? deb so’raydi	O’z fikrini bildiradi	Kommunikatsiya

Mazkur dars fragmentida fe’l zamonlari qoidani yodlatish orqali emas, balki kuzatish, taqqoslash, guruhlash, muloqot va ijodiy matn tuzish orqali o’rgatiladi. Bu esa o’quvchilarning mavzuni ongli o’zlashtirishiga yordam beradi.

Metodik tavsiyalar

Fe’l mavzusini 4K modeli asosida o’qitishda quyidagi metodik tavsiyalarga amal qilish maqsadga muvofiq:

- fe’l mavzusini o’rgatishda faqat qoida va mashqlar bilan cheklanmasdan, harakatni ko’rsatish, rasm, matn, o’yin va dialoglardan foydalanish;
- fe’llarni o’rgatishda taqqoslash va guruhlash topshiriqlariga alohida e’tibor berish;

- o‘quvchilarga fe’llardan foydalanib gap, dialog va kichik matn tuzdirish orqali nutqiy faoliyatni rivojlantirish;
- guruhli topshiriqlar orqali o‘quvchilarda hamkorlik va o‘zaro yordam ko‘nikmalarini shakllantirish;
- ijodiy topshiriqlar yordamida fe’llarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish;
- dars yakunida refleksiya tashkil etib, o‘quvchilarning mavzu yuzasidan o‘z fikrini ifodalashga imkon yaratish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda fe’l mavzusini o‘qitish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Fe’l harakat va holatni ifodalovchi asosiy so‘z turkumi sifatida o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqida faol qo‘llanadi. Shu bois fe’lni o‘rgatish jarayoni faqat grammatik qoidalarni tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki uni amaliy nutqiy faoliyatda qo‘llashga yo‘naltirilishi kerak.

4K modeli fe’l mavzusini o‘qitishda samarali metodik asos bo‘la oladi. Kreativlik o‘quvchilarning fe’llar asosida ijodiy matn tuzishiga, kritik fikrlash fe’llarni tahlil qilish va taqqoslashiga, kommunikatsiya o‘z fikrini ifodalashiga, kollaboratsiya esa guruhda hamkorlikda ishlashiga xizmat qiladi. Mazkur kompetensiyalar uyg‘un qo‘llanganda dars jarayoni o‘quvchi uchun qiziqarli, mazmunli va faoliyatga yo‘naltirilgan shaklga ega bo‘ladi.

Demak, fe’l mavzusini 4K modeli asosida o‘qitish o‘quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlash bilan birga ularning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati, jamoada ishlash ko‘nikmasi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Bu esa boshlang‘ich ta’limda ona tili darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Anvarova, S. S. (2024). Boshlang‘ich ta’limda 4K modelining dars jarayonlaridagi samaradorligi. “Экономика и социум”, 12(127)-2, 119–122.

Azizxo‘jayeva, N. M. (2006). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan.

Fullan, M. (2013). Stratosphere: Integrating technology, pedagogy, and change knowledge. Toronto: Pearson.

Jabborova, O. M., Umarova, Z. A., & Babaxodjayeva, L. G. (2020). Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Toshkent.

Mavlonova, P. A., Raxmonkulova, N. X., & Matnazarova, K. K. (2016). Pedagogika. Toshkent: Navro‘z.

Mavlonova, K. va boshq. (2022). Ona tili va o‘qish savodxonligi. 3-sinf uchun darslik. 1-qism. Toshkent: Respublika ta’lim markazi.

Qosimova, K., Matchonov, S., G‘ulomova, X., Yo‘ldosheva, Sh., & Sariyev, Sh. (2009). Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Noshir.

Ziyomammedov, B. (2002). Yangi pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent: Chinor ENK.

Ziyonet.uz. O‘zbekiston ta’lim portali materiallari.

Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to’plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.

Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.

G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.

G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISH
MUAMMOLARI VA ULARNING METODIK YECHIMLARI**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

**Isroilova Bibioysha Ikromjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi**

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish bilan bog‘liq muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va metodik yechimlari tahlil qilinadi. Unda o‘quvchilarning lug‘at boyligi yetarli emasligi, sinonim va antonimlardan faol foydalana olmasligi, fikrni keng va izchil ifodalashdagi qiyinchiliklari, o‘qish odatining sustligi hamda ijodiy nutqiy faoliyatning yetarli tashkil etilmasligi asosiy muammolar sifatida yoritiladi. Maqolada lug‘at daftarini yuritish, badiiy matnlar bilan ishlash, sinonimik qatorlar tuzish, o‘yinli topshiriqlar, rasm asosida hikoya tuzish, multimedia vositalari, oila va maktab hamkorligi asosida so‘z boyligini oshirishning samarali yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf ona tili darslarida an‘anaviy va innovatsion metodlarni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning nutqiy faolligi, ijodiy fikrlashi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, so‘z boyligi, lug‘at boyligi, nutqiy kompetensiya, sinonim, antonim, lug‘at daftar, ijodiy topshiriq, interaktiv metod, o‘qish madaniyati.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются проблемы, связанные с обогащением словарного запаса учащихся в начальном образовании, причины их возникновения и методические пути их решения. В качестве основных проблем рассматриваются недостаточный словарный запас учащихся, неумение активно использовать синонимы и антонимы, трудности в широком и последовательном выражении мысли, слабая сформированность читательских привычек, а также недостаточная организация творческой речевой деятельности. В статье показаны эффективные способы расширения словарного запаса учащихся посредством ведения словарной тетради, работы с художественными текстами, составления синонимических рядов, игровых заданий, создания рассказов по рисункам, использования мультимедийных средств, а также сотрудничества семьи и школы. Результаты исследования обосновывают, что сочетание традиционных и инновационных методов на уроках родного языка в начальных классах способствует развитию речевой активности, творческого мышления и культуры общения учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, словарный запас, лексический запас, речевая компетенция, синоним, антоним, словарная тетрадь, творческое задание, интерактивный метод, культура чтения.

ABSTRACT

This article analyzes the problems related to enriching pupils' vocabulary in primary education, the causes of these problems, and methodological ways to address them. The study highlights insufficient vocabulary, inability to actively use synonyms and antonyms,

difficulties in expressing ideas broadly and coherently, weak reading habits, and the insufficient organization of creative speech activities as the main challenges. The article presents effective ways to expand pupils’ vocabulary through keeping a vocabulary notebook, working with literary texts, forming synonymic series, using game-based tasks, creating stories based on pictures, applying multimedia tools, and strengthening cooperation between family and school. The research findings substantiate that the integration of traditional and innovative methods in primary mother tongue lessons contributes to the development of pupils’ speech activity, creative thinking, and communication culture.

Keywords: primary education, mother tongue, vocabulary, lexical stock, speech competence, synonym, antonym, vocabulary notebook, creative task, interactive method, reading culture.

KIRISH

Boshlang’ich ta’lim o’quvchi shaxsining nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bola o’qish, yozish, fikr bildirish, savol berish, suhbatdoshni tinglash va o’z munosabatini ifodalash kabi asosiy kommunikativ ko’nikmalarni egallaydi. Ona tili darslarida so’z boyligini oshirish esa bu jarayonning markaziy yo’nalishlaridan biridir. Chunki o’quvchining lug’at boyligi qanchalik keng bo’lsa, uning fikrlashi, matnni tushunishi, yozma va og’zaki nutqi ham shunchalik izchil va mazmunli bo’ladi.

So’z boyligi faqat ko’p so’z bilish bilan cheklanmaydi. U o’quvchining so’z ma’nosini anglash, so’zlarni nutqiy vaziyatga mos tanlash, sinonim va antonimlardan foydalanish, ibora va maqollar mazmunini tushunish, yangi so’zlarni faol nutqqa olib kirish qobiliyatini ham o’z ichiga oladi. [3. 126] Shu bois lug’at ustida ishlash ona tili ta’limining yordamchi qismi emas, balki o’quvchining nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy metodik yo’nalishdir.

Amaliy kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinf o’quvchilari ko’pincha fikrini ifodalashda bir xil so’zlarni takrorlaydi, sinonimik variantlardan kam foydalanadi, matn tuzishda so’z tanlashda qiynaladi, o’qigan matnidagi yangi so’zlarni faol nutqqa ko’chira olmaydi. Bunday holatlar o’quvchilarning yozma ishlari sifatiga, og’zaki javoblarining to’liqligiga va muloqotdagi faolligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Maqolaning maqsadi boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning so’z boyligini oshirishda uchraydigan muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish hamda ona tili darslarida qo’llash mumkin bo’lgan metodik yechimlarni asoslashdan iborat. Mazkur maqsaddan kelib chiqib, maqolada lug’at ustida ishlashning didaktik imkoniyatlari, interaktiv metodlar, ijodiy topshiriqlar, badiiy matnlar va ota-onalar bilan hamkorlik masalalari yoritiladi.

O’QUVCHILAR SO’Z BOYLIGINI OSHIRISHDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

1. Lug’at boyligining cheklanganligi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari ko’pincha kundalik nutqda ishlatiladigan sodda so’zlar doirasida fikr bildiradi. Masalan, “yaxshi”, “katta”, “chiroyli”, “tez”, “sekin” kabi so’zlar ko’p takrorlanadi, ularning ma’nodosh variantlari esa nutqda kam qo’llanadi. Natijada o’quvchining og’zaki va yozma nutqi bir xil ohangda, mazmungan tor va ifoda jihatidan sodda bo’lib qoladi.

2. Sinonim va antonimlardan foydalanishdagi qiyinchiliklar.

O’quvchilar ayrim sinonim va antonimlarni tanisa-da, ularni nutqda faol ishlata olmaydi. Masalan, “go’zal” so’ziga “chiroyli” sinonimini topa oladi, biroq “latofatli”, “ko’rkam”,

“nafis” kabi so’zlarni qo’llashda qiynaladi. Bu esa so’zlarning ma’no nozikliklarini anglash va nutqiy vaziyatga mos tanlash ko’nikmasi yetarli shakllanmaganini ko’rsatadi.

3. Fikrni keng va izchil ifodalashdagi sustlik.

Lug’at boyligi kam bo’lgan o’quvchi hikoya, bayon yoki og’zaki javobda fikrini kengaytirishga qiynaladi. U gaplarni qisqa tuzadi, bir fikrdan ikkinchisiga o’tishda mantiqiy bog’lanishni saqlay olmaydi. Bunday holatda yozma ishda mazmuniy izchillik pasayadi, og’zaki nutqda esa fikr to’liq yetkazilmaydi.

4. O’qish odatining sustligi.

So’z boyligining kengayishi ko’p jihatdan muntazam o’qish bilan bog’liq. Ertak, hikoya, she’r va bolalar adabiyoti namunalarini kam o’qigan o’quvchining yangi so’zlarni o’zlashtirish imkoniyati ham cheklanadi. Badiiy matnlar bilan yetarlicha ishlamaslik o’quvchining tasavvuri, so’z tanlash qobiliyati va ijodiy fikrlashiga salbiy ta’sir qiladi.

5. Lug’at ustida ishlashning tizimli tashkil etilmasligi.

Ba’zan dars jarayonida yangi so’zlar izohlanadi, biroq ular keyingi mashqlarda qayta qo’llanmaydi. Natijada o’quvchi so’z ma’nosini vaqtincha tushunsa ham, uni faol lug’atiga kiritmaydi. So’z boyligini oshirish uchun yangi so’zlarni faqat tushuntirish emas, balki ularni gap, matn, suhbat, o’yin va ijodiy topshiriqlarda muntazam qo’llash talab etiladi.

MUAMMOLARNING SABAB OMILLARI

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida so’z boyligining yetarli darajada rivojlanmasligi bir nechta omillar bilan bog’liq. Avvalo, dars jarayonida lug’at ustida ishlash ko’pincha epizodik xarakterga ega bo’lib qoladi. Yangi so’zlar izohlanadi, lekin ularni faol nutqqa olib kirish uchun yetarli mashqlar tashkil etilmaydi.[1. 223] Ikkinchidan, o’quvchilarning mustaqil o’qish odati sust bo’lsa, ular badiiy va ilmiy-ommabop matnlar orqali yangi so’zlarni kam o’zlashtiradi. Uchinchidan, oilada bola bilan suhbatlashish, kitob o’qish, matn mazmunini muhokama qilish kabi faoliyatlarning yetarli bo’lmasligi ham lug’at boyligi rivojiga ta’sir qiladi. To’rtinchidan, zamonaviy multimedia va interaktiv vositalardan maqsadli foydalanilmasa, darsdagi lug’aviy ishlar o’quvchi uchun zerikarli va passiv jarayonga aylanib qolishi mumkin.

SO’Z BOYLIGINI OSHIRISHNING METODIK YECHIMLARI

1. Lug’at daftarini tizimli yuritish.

Har bir o’quvchida maxsus lug’at daftari bo’lishi maqsadga muvofiq. Unda yangi so’z, uning ma’nosi, sinonimi, antonimi va shu so’z ishtirokida tuzilgan gap yozib boriladi. Muhimi, lug’at daftari faqat yozib qo’yiladigan daftar emas, balki dars jarayonida doimiy ishlatiladigan faol vosita bo’lishi kerak.

2. Sinonimik va antonimik qatorlar bilan ishlash.

O’quvchilarga bir so’z atrofida ma’nodosh va zid ma’noli so’zlar topdirish ularning so’z ma’nolarini farqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, “jasur” so’ziga “botir”, “mard”, “qo’rqmas” kabi sinonimlar, “qo’rqoq” antonimi topiladi. Keyin o’quvchilar bu so’zlarni alohida gaplarda yoki kichik matnda qo’llaydi.

3. Badiiy matn va folklor asosida lug’at boyligini oshirish.

Ertak, hikoya, she’r, maqol va topishmoqlar boshlang’ich sinf o’quvchilarining so’z boyligini oshirishda samarali manba hisoblanadi. Badiiy matn bilan ishlashda notanish so’zlarni izohlash, ularni rasm bilan bog’lash, gapda qo’llash, matn mazmuniga mos sinonim topish kabi topshiriqlar berilishi kerak.

4. O’yinli metodlardan foydalanish.

“Sinonimlar zanjiri”, “Soʻz top”, “Kim koʻp soʻz biladi?”, “Ortiqcha soʻzni top”, “Soʻzdan gapga, gapdan matnga” kabi oʻyinlar oʻquvchilarning darsga qiziqishini oshiradi. Oʻyin jarayonida oʻquvchilar yangi soʻzlarni tabiiy muloqot sharoitida qoʻllashga oʻrganadi.

5. Ijodiy topshiriqlarni qoʻllash.

Rasm asosida hikoya tuzish, ertakni davom ettirish, berilgan soʻzlar asosida kichik matn yaratish, qahramonga tavsif berish kabi topshiriqlar oʻquvchilarda ijodiy fikrlashni va faol lugʻatdan foydalanish koʻnikmasini rivojlantiradi. [2. 5]

6. Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish.

Ota-onalar bolaga muntazam kitob oʻqib berishi, oʻqilgan matn yuzasidan savollar berishi, yangi soʻzlarni kundalik suhbatda ishlatishga undashi lozim. Maktabda boshlangan lugʻaviy ish oilada davom ettirilsa, oʻquvchining soʻz boyligi tezroq rivojlanadi.

METODIK TOPSHIRIQLAR TIZIMI

Quyidagi jadvalda boshlangʻich sinf oʻquvchilarining soʻz boyligini oshirishga xizmat qiluvchi muammolar, metodik yechimlar va kutiladigan natijalar umumlashtirildi.

Muammo	Sabab	Metodik yechim	Kutiladigan natija
Bir xil soʻzlarni takrorlash	Sinonimlar kam qoʻllanadi	“Sinonimlar zanjiri” oʻyini	Nutq boyiydi, soʻz tanlash aniqlashadi
Fikrni keng ifodalay olmaslik	Tayanch soʻz va reja yetishmaydi	Rasm asosida hikoya tuzish	Izchil va mazmunli matn yaratish rivojlanadi
Yangi soʻzlarni unutish	Soʻzlar faol nutqda qoʻllanmaydi	Lugʻat daftari va gap tuzish mashqi	Yangi soʻzlar faol lugʻatga kiradi
Oʻqish odatining sustligi	Badiiy matnlar kam oʻqiladi	Haftalik “Kitobdan yangi soʻz” topshirigʻi	Oʻqishga qiziqish va lugʻat boyligi ortadi
Muloqotdagi passivlik	Soʻz tanlashda ishonchsizlik	Juftlikda suhbat va rolli oʻyin	Ogʻzaki nutq va kommunikativ faollik kuchayadi

AMALIY DARS FRAGMENTI

Mavzu: Sinonim soʻzlar yordamida nutqni boyitish. Maqsad: oʻquvchilarda bir xil soʻzlarni takrorlamasdan, maʼnodosh soʻzlardan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish.

Bosqich	Oʻqituvchi faoliyati	Oʻquvchi faoliyati	Natija
Motivatsiya	“Chiroyli” soʻzi ishtirokida gap aytadi va takrorini koʻrsatadi	Soʻz takrorini aniqlaydi	Muammo anglanadi
Yangi bilim	“Chiroyli, goʻzal, koʻrkam, nafis” soʻzlarini izohlaydi	Soʻzlarning maʼno farqini taqqoslaydi	Sinonimlar tushuniladi
Amaliy mashq	Rasm asosida sinonimlardan foydalanib gap tuzdiradi	Gap va kichik matn tuzadi	Faol lugʻat kengayadi

Mustahkamlash	“Ortiqcha soʻzni top” oʻyinini tashkil etadi	Guruhda javoblarni muhokama qiladi	Hamkorlik va tahlil koʻnikmasi rivojlanadi
Refleksiya	“Bugun qaysi yangi soʻzni oʻrganding?” savolini beradi	Yangi soʻzni gapda qoʻllaydi	Oʻzlashtirish mustahkamlanadi

XULOSA

Boshlangʻich ta’limda oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish ona tili darslarining eng muhim metodik vazifalaridan biridir. Soʻz boyligi keng boʻlgan oʻquvchi fikrini aniq, izchil, mazmunli va ta’sirchan ifodalay oladi. Lugʻat boyligining cheklanganligi esa oʻquvchining yozma ishlarida takror, mazmuniy torlik, fikr izchilligining buzilishi va muloqotdagi passivlikka sabab boʻladi.

Maqolada tahlil qilinganidek, bu muammoni bartaraf etish uchun lugʻat ustida ishlashni tizimli tashkil etish zarur. Lugʻat daftarini yuritish, sinonim va antonimlar bilan ishlash, badiiy matn va folklordan foydalanish, oʻyinli metodlar, ijodiy topshiriqlar, multimedia vositalari hamda oila-maktab hamkorligi oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirishda samarali metodik vositalar hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, har bir ona tili darsida yangi soʻzlar bilan maqsadli ishlash yoʻlga qoʻyilishi lozim; ikkinchidan, yangi soʻzlar faqat izohlanmasdan, gap va matnlarda faol qoʻllanishi kerak; uchinchidan, oʻquvchilarda mustaqil oʻqish odatini shakllantirish zarur; toʻrtinchidan, oʻyinli va ijodiy topshiriqlar orqali lugʻat ustida ishlash qiziqarli tashkil etilishi kerak; beshinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning uy sharoitida ham soʻz boyligini rivojlantirishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, boshlangʻich ta’limda soʻz boyligini oshirish boʻyicha olib boriladigan izchil metodik ishlar oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyasi, tafakkuri, ijodkorligi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlangʻich ta’limning dolzarb masalalari: muammo, yechimlar va rivojlanish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Fargʻona, 2024-yil 26-aprel.
2. Mambetova, L. M. Q. Ona tili darslarida oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. 2024. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10802295>
3. Qosimova, K., Matchonov, S., Gʻulomova, X., Yoʻldosheva, Sh., & Sariyev, Sh. Ona tili oʻqitish metodikasi. Toshkent: Noshir nashriyoti, 2009.
4. UNESCO. Education report on literacy development. Paris: UNESCO Global Education Monitoring Report. 2024.
5. Yangi Oʻzbekiston taraqqiyoti davrida pedagogika, maktabgacha va boshlangʻich ta’limning rivojlanish tendensiyalari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari, Urganch, 2024.
6. Xudoyberdiyeva, D., Mambetova, L. Boshlangʻich sinf ona tili darslarida oʻquvchilarning yozma nutqini rivojlantirish usullari. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 2024-yil, 4(4), 7-9.

7. Ziyonet.uz. Boshlang'ich ta'limga oid metodik materiallar. O'zbekiston ta'lim portali.
8. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
9. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
10. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang 'ich ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo 'qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
11. G'ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters' Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi's "A Tale Of One Love".
12. G'ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA FONETIK BILIMLAR BERISHDA
INTERFAOL USULLAR**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

**Haydarova Soliyaxon, Qo‘qon universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fonetik bilimlarni o‘rgatishda interfaol usullardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Fonetika ona tili ta’limining muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish, unli va undosh tovushlarni farqlash hamda yozma nutqda xatolarga yo‘l qo‘ymaslik ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Maqolada aqliy hujum, klaster, Ven diagrammasi, rol o‘ynash va INSERT kabi interfaol usullarning fonetika darslarida qo‘llanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, ushbu usullar orqali o‘quvchilarning darsga qiziqishi, mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi va mavzuni ongli o‘zlashtirishi kuchayishi mumkinligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: fonetika, boshlang‘ich ta’lim, interfaol usullar, unli tovushlar, undosh tovushlar, klaster, aqliy hujum, Ven diagrammasi, rol o‘ynash, nutqiy faollik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается значение использования интерактивных методов при обучении фонетическим знаниям учащихся начальных классов. Фонетика является одним из важных разделов обучения родному языку и занимает особое место в формировании у учащихся навыков правильного произношения, деления слов на слоги, различения гласных и согласных звуков, а также предупреждения ошибок в письменной речи. В статье проанализированы возможности применения таких интерактивных методов, как мозговой штурм, кластер, диаграмма Венна, ролевая игра и метод INSERT на уроках фонетики. Кроме того, обосновано, что использование данных методов способствует повышению интереса учащихся к уроку, развитию самостоятельного мышления, речевой активности и осознанному усвоению учебного материала.

Ключевые слова: фонетика, начальное образование, интерактивные методы, гласные звуки, согласные звуки, кластер, мозговой штурм, диаграмма Венна, ролевая игра, речевая активность.

ABSTRACT

This article highlights the importance of using interactive methods in teaching phonetic knowledge to primary school pupils. Phonetics is one of the essential branches of mother tongue education and plays a significant role in developing pupils' skills in correct pronunciation, syllable division, distinguishing vowels and consonants, and preventing errors in written speech. The article analyzes the possibilities of applying such interactive methods as brainstorming, clustering, the Venn diagram, role-playing, and the INSERT method in phonetics lessons. It is also substantiated that the use of these methods can enhance pupils' interest in the lesson, develop their independent thinking, increase speech activity, and promote conscious mastery of the topic.

Keywords: phonetics, primary education, interactive methods, vowel sounds, consonant sounds, clustering, brainstorming, Venn diagram, role-playing, speech activity.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida ona tili fanini samarali o’qitish o’quvchilarning keyingi bilim olish bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ta’lim jarayonida shaxsning intellektual, ma’naviy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan [1]. Shu nuqtayi nazardan, boshlang’ich sinflarda ona tili darslarini mazmunli, qiziqarli va o’quvchi faolligiga asoslangan holda tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Boshlang’ich sinf ona tili ta’limida fonetika bo’limi alohida o’rin tutadi. Chunki tovush, harf, bo’g’in, urg’u, unli va undosh tovushlar haqidagi dastlabki bilimlar o’quvchining savodxonligi, talaffuzi va imlo ko’nikmalariga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Professor S. Matchonov o’quvchilarda og’zaki va yozma nutqni rivojlantirish, so’zlarni to’g’ri talaffuz qilish va yozish ko’nikmalarini shakllantirish muhim vazifa ekanligini ko’rsatadi [2].

Boshlang’ich sinflarning ona tili darslarida shuni kuzatish mumkinki, ayrim boshlang’ich sinf o’quvchilari fonetik tushunchalarni mexanik ravishda yodlab oladilar, biroq ularning mazmunini yetarlicha anglab yetmaydilar. Masalan, unli va undosh tovushlarning farqini aytib bera olgan bola ba’zan ularni so’z tarkibida ajratishda qiynaladi. Yoki bo’g’in haqida ma’lumotga ega bo’lsa-da, ko’p bo’g’inli so’zlarni to’g’ri bo’g’inlarga ajratishda xatoga yo’l qo’yadi. Boshlang’ich sinflarda ona tili o’qitish metodikasiga oid manbalarda ham fonetik bilimlarni faqat qoidalar orqali emas, balki amaliy mashqlar, kuzatish, taqqoslash va nutqiy faoliyat asosida o’rgatish zarurligi ta’kidlanadi [2].

Shu jihatdan interfaol usullar fonetikaga doir darslarini jonlantirish, o’quvchilarni mavzuga faol jalb etish va bilimlarni amaliy faoliyat orqali mustahkamlashda samarali vosita bo’la oladi. Interfaol ta’limda o’quvchi faqat tinglovchi emas, balki izlovchi, fikrlovchi, taqqoslovchi va xulosa chiqaruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Pedagogik texnologiyalarga oid ilmiy-metodik adabiyotlarda interfaol metodlarning asosiy xususiyati o’quvchi faolligi, hamkorlik, muloqot va mustaqil fikrlashni rivojlantirish bilan izohlanadi [3].

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olganda, interfaol usullardan foydalanish yanada muhimdir. Kichik maktab yoshidagi bolalar ko’proq o’yin, suhbat, tasvir, harakat va guruhiy faoliyat orqali bilimni yaxshi o’zlashtiradilar. Psixologik tadqiqotlarda ham bu yoshdagi bolalarda bilish jarayoni ko’rgazmalilik, qiziqish, taqlid, faol harakat va muloqot bilan chambarchas bog’liq ekani qayd etiladi [4]. Demak, fonetika kabi ayrim o’quvchilar uchun nazariy tuyulishi mumkin bo’lgan mavzularni interfaol usullar orqali tashkil etish dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Fonetik bilimlarni egallash darslarida foydalanish mumkin bo’lgan samarali interfaol usullardan biri aqliy hujum usulidir. Bu usul, ayniqsa, yangi mavzuni boshlashda yaxshi natija beradi. Masalan, o’qituvchi dars boshida “Unli tovushlar qanday hosil bo’ladi?”, “Undosh tovushlarni talaffuz qilganda qanday to’siq paydo bo’ladi?”, “Nima uchun ayrim tovushlar bo’g’in hosil qiladi?” kabi savollarni beradi. O’quvchilar o’z fikrlarini erkin aytadilar. Bu jarayonda noto’g’ri javoblar darhol rad etilmaydi, aksincha, ular keyingi tushuntirish uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Pedagogik texnologiyalar haqidagi manbalarda aqliy hujum o’quvchilarning erkin fikrlashi, faolligi va mavzuga qiziqishini oshiruvchi samarali metodlardan biri sifatida ko’rsatiladi [5].

Nutq tovushlarini amaliy o’zlashtirishga doir mavzularini o’rgatishda klaster usuli ham katta ahamiyatga ega. Bu usul orqali o’quvchilar o’z bilimlarini tizimlashtirishni

o’rganadilar. Masalan, doskaning o’rtasiga “Tovushlar” so’zi yoziladi. So’ngra undan “unli tovushlar”, “undosh tovushlar”, “jarangli undoshlar”, “jarangsiz undoshlar”, “bo’g’in”, “urg’u” kabi tarmoqlar chiqariladi. O’quvchilar har bir tarmoq bo’yicha misollar keltiradilar. Bunday mashg’ulot o’quvchilarga mavzuni alohida-alohida emas, balki o’zaro bog’liq holda tushunishga yordam beradi. Jumladan, 2-sinf ona tili darslarida klaster usulidan foydalanish samarali natijani beradi [6]. Klaster usuli o’quvchilarda mantiqiy bog’lanishlarni ko’ra olish, tushunchalarni guruhlash va umumlashtirish ko’nikmalarini shakllantirishi bilan ahamiyatlidir.

Ven diagrammasi usuli esa unli va undosh tovushlarni taqqoslashda samarali qo’llaniladi. O’quvchilar ikki doira orqali unlilar va undoshlarning o’ziga xos belgilarini ajratadilar. Masalan, unlilar talaffuzida havo oqimi og’iz bo’shlig’ida to’siqqa uchramaydi, ular bo’g’in hosil qiladi. Undosh tovushlarni aytganda esa havo oqimi ma’lum to’siqqa duch keladi. Har ikki guruhga xos umumiy jihat sifatida esa ularning nutq tovushi ekani, so’z ma’nosini farqlashda ishtirok etishi ko’rsatiladi. Taqqoslashga asoslangan topshiriqlar o’quvchilarda tahlil qilish, umumlashtirish va farqlash ko’nikmalarini rivojlantiradi [3].

Boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun eng qiziqarli usullardan yana biri rol o’ynash usulidir. Bu usul orqali fonetik tushunchalar jonlantiriladi. Masalan, bir o’quvchi “A” tovushi rolini bajarib, “Men A tovushiman. Men unli tovushman. Meni aytganda og’iz keng ochiladi. Men bo’g’in hosil qila olaman”, — deb o’zini tanishtiradi. Boshqa o’quvchi esa “B” tovushi rolini olib, “Men undosh tovushman. Meni talaffuz qilganda lablar ishtirok etadi”, — deb izoh beradi. Bu usul o’quvchilarning ijodkorligini, nutqiy faolligini va mavzuga qiziqishini oshiradi. Ta’lim jarayonida o’yin va rolli faoliyatdan foydalanish kichik yoshdagi o’quvchilarning qiziqishini kuchaytirib, bilimni tabiiy ravishda o’zlashtirishiga yordam beradi [7].

Fonetika darslarida INSERT usulidan ham foydalanish mumkin. Bu usul ko’proq matn bilan ishlash jarayonida qo’l keladi. O’quvchilarga fonetikaga oid qisqa matn beriladi. Ular matnni o’qish davomida belgilardan foydalanadilar: “+” – bilgan ma’lumotim, “!” – yangi ma’lumot, “?” – tushunmagan yoki savol tug’dirgan joy. Dars oxirida o’quvchilar “?” belgisi qo’yilgan fikrlar yuzasidan savol beradilar va sinf bilan birgalikda muhokama qiladilar. INSERT usuli o’quvchini matnni shunchaki o’qishga emas, balki uni anglash, baholash va o’z savollarini shakllantirishga yo’naltiradi.

Interfaol usullardan foydalanishda o’qituvchi darsning maqsadi, mavzu mazmuni va o’quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Har bir usulni istalgan mavzuda bir xil qo’llash yaxshi natija bermasligi mumkin. Masalan, aqliy hujum ko’proq dars boshida o’quvchilarning oldingi bilimlarini aniqlash uchun qulay bo’lsa, klaster mavzuni tushuntirish yoki mustahkamlashda foydalidir. Ven diagrammasi taqqoslash talab qilinadigan mavzularda, rol o’ynash esa ijodiy va amaliy mashg’ulotlarda yaxshi samara beradi. INSERT usuli esa o’quvchilarning mustaqil o’qish va tushunish faoliyatini kuchaytiradi.

Quyidagi jadvalda fonetika darslarida ayrim interfaol usullardan foydalanish imkoniyatlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Interfaol usullarni fonetik bilimlarni o’rganishda qo’llash

t/r	Interfaol usul nomi	Amalda qo’llash bosqichi	Asosiy vazifasi	Kitiladigan natija

1	Aqliy hujum	Dars boshida	Mavzuga qiziqish uyg’otish	O’quvchilarda fikrlash faollashadi
2	Klaster	Dars boshi va o’rtasida	Bilimlarni tizimlashtirish	Mavzu yaxlit tushuniladi
3	Venn diagrammasi	Dars o’rtasida	Tushunchalarni taqqoslash	Farqli va umumiy jihatlar anglanadi
4	Rol o’ynash	Mustahkamlash bosqichida	Bilimni amaliy faoliyatga aylantirish	Nutqiy faollik va ijodkorlik rivojlanadi
5	INSERT	Dars oxirida yoki matn bilan ishlashda	Mustaqil o’qish va tahlil qilish	O’zini nazorat qilish ko’nikmasi shakllanadi

Jadvaldan ko’rinadiki, har bir interfaol usulning o’ziga xos vazifasi mavjud. Ularni to’g’ri tanlash va dars jarayoniga moslashtirish o’quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Ayniqsa, fonetika kabi ayrim o’quvchilar uchun quruq va nazariy tuyulishi mumkin bo’lgan mavzularni qiziqarli shaklda tashkil etish muhimdir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o’quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantirish, nazariy bilimni amaliy mashqlar bilan bog’lash va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Interfaol usullarning yana bir afzalligi shundaki, ular o’quvchilar o’rtasida hamkorlikni kuchaytiradi. Guruhda ishlash, juftlikda fikr almashish, bir-birining javobini tinglash va to’ldirish orqali bolalarda muloqot madaniyati ham shakllanadi. Bu esa faqat fonetik bilimlarni emas, balki umumiy nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ona tili o’qitish metodikasida ham o’quvchining nutqiy faolligini oshirish, fikrini og’zaki va yozma shaklda ifodalashga o’rgatish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilanadi [2].

Shu bilan birga, interfaol usullarni qo’llashda ayrim jihatlariga e’tibor berish zarur. Avvalo, o’qituvchi vaqtni to’g’ri taqsimlashi kerak. Chunki kichik yoshdagi o’quvchilar faol topshiriqlarga berilib ketib, darsning asosiy maqsadidan uzoqlashib qolishlari mumkin. Ikkinchidan, har bir o’quvchining ishtiroki ta’minlanishi lozim. Faqat faol o’quvchilar javob berib, tortinchoq bolalar chetda qolib ketmasligi uchun topshiriqlar guruhli, juftlikda yoki individual shaklda navbat bilan berilishi maqsadga muvofiqdir. Uchinchidan, interfaol usullar an’anaviy tushuntirishni butunlay inkor etmaydi. Aksincha, ular tushuntirish, ko’rsatish, mashq qildirish va mustahkamlash bilan uyg’unlashgandagina yaxshi natija beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga fonetik bilimlarni berishda o’qituvchining mahorati ham muhim o’rin tutadi. O’qituvchi darsni faqat qoidani aytish bilan emas, balki o’quvchini fikrlashga undash, misol topishga yo’naltirish, tovushlarni talaffuz qildirish va ularni so’z tarkibida tahlil qildirish orqali tashkil etishi kerak. Masalan, “olma”, “ona”, “kitob”, “bog”, “gul” kabi sodda so’zlar asosida tovush-harf tahlili o’tkazish, so’zlarni bo’g’inlarga ajratish, unli va undoshlarni ajratib yozish kabi mashqlar interfaol shaklda bajarilsa, o’quvchilar mavzuni yaxshiroq o’zlashtiradilar.

Demak, fonetika darslarida interfaol usullardan foydalanish o’quvchilarni darsga jalb etish, ularda mustaqil fikrlash va nutqiy faollikni rivojlantirish, mavzuni ongli o’zlashtirishga erishishda muhim vosita hisoblanadi. Bunday usullar boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun darsni qiziqarli, tushunarli va amaliy mazmunga ega qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fonetik bilimlarni o‘rgatishda interfaol usullardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Aqliy hujum, klaster, Ven diagrammasi, rol o‘ynash va INSERT kabi usullar o‘quvchilarning darsdagi faolligini kuchaytiradi, mavzuni taqqoslash, tahlil qilish va amaliy qo‘llash imkonini yaratadi. Ayniqsa, unli va undosh tovushlar, bo‘g‘in, urg‘u, tovush-harf munosabati kabi mavzularni o‘rgatishda bunday usullar samarali hisoblanadi.

Interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faqat fonetik bilimlarini emas, balki og‘zaki nutqi, mustaqil fikrlashi, hamkorlikda ishlashi va o‘z fikrini erkin bayon etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu sababli fonetika darslarida interfaol usullarni an’anaviy metodlar bilan uyg‘un holda qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yildagi O‘RQ-637-son.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Xolboyeva G.. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. – 2021-yil.
3. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. G‘oziyev E. Psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
5. Xoliqov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
6. Kuranov S. Ona tili: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. I qism.–Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y. -88 b.
7. Kuranov S. Ona tili: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. II qism.–Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y. -88 b.
8. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
9. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
10. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo ‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
11. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
12. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FONETIKANI O‘QITISHNING SAMARALI USULLARI

**Ilmiy rahbar: Abdupattayev G‘ulomjon G‘ofurjon o‘g‘li,
Qo‘qon universiteti Filologiya kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: abdupattayevgulomjon98@gmail.com
Karimova Nodiraxon Dilshodjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi**

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda fonetika bo‘limini o‘qitishning samarali usullari yoritiladi. Unda o‘quvchilarda tovush va harfni farqlash, so‘zni bo‘g‘inlarga ajratish, urg‘uni to‘g‘ri qo‘yish, unli va undosh tovushlarni aniqlash hamda savodli yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda interfaol metodlar va didaktik o‘yinlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada kuzatish, taqqoslash, suhbat, savol-javob, muammoli ta’lim va didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali fonetik bilimlarni amaliy mashqlar bilan mustahkamlash yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fonetikani faqat nazariy qoidalar asosida emas, balki eshitish, talaffuz qilish, ajratish, taqqoslash va mustaqil qo‘llashga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali o‘rgatish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va imloviy savodxonligini rivojlantirishda samarali natija beradi.

Kalit so‘zlar: fonetika, boshlang‘ich ta’lim, tovush va harf, bo‘g‘in, urg‘u, interfaol metod, didaktik o‘yin, talaffuz, savodli yozuv.

Аннотация

В данной статье рассматриваются эффективные методы преподавания раздела фонетики в начальных классах. Особое внимание уделяется значению интерактивных методов и дидактических игр в формировании у учащихся навыков различения звука и буквы, деления слов на слоги, правильной постановки ударения, определения гласных и согласных звуков, а также грамотного письма. В статье раскрываются способы закрепления фонетических знаний посредством практических упражнений, основанных на наблюдении, сравнении, беседе, вопросно-ответной работе, проблемном обучении и дидактических играх. Проведённый анализ показывает, что обучение фонетике не только на основе теоретических правил, но и с помощью заданий, направленных на слушание, произношение, выделение, сравнение и самостоятельное применение фонетических единиц, даёт эффективные результаты в развитии речевой и орфографической грамотности учащихся начальных классов.

Ключевые слова: фонетика, начальное образование, звук и буква, слог, ударение, интерактивный метод, дидактическая игра, произношение, грамотное письмо.

Abstract

This article examines effective methods of teaching phonetics in primary grades. Special attention is paid to the role of interactive methods and didactic games in developing pupils' skills in distinguishing sounds and letters, dividing words into syllables, placing stress correctly, identifying vowels and consonants, and developing literate writing skills. The article presents ways of consolidating phonetic knowledge through practical exercises based on observation, comparison, discussion, question-and-answer activities, problem-based learning, and didactic games. The analysis shows that

teaching phonetics not only through theoretical rules but also through tasks aimed at listening, pronunciation, identification, comparison, and independent application of phonetic units produces effective results in developing the speech and spelling literacy of primary school pupils.

Keywords: phonetics, primary education, sound and letter, syllable, stress, interactive method, didactic game, pronunciation, literate writing.

KIRISH. Boshlang’ich ta’limda ona tili fanining eng muhim bo’limlaridan biri fonetika hisoblanadi. Fonetika tilning tovush tizimini o’rganadigan soha bo’lib, o’quvchilarda to’g’ri talaffuz, savodli yozuv, bo’g’in ko’chirish, unli va undosh tovushlarni farqlash, urg’uni to’g’ri qo’llash kabi zarur nutqiy ko’nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, savod o’rgatish davrida tovush va harf munosabatini to’g’ri anglash keyingi sinflarda imlo, o’qish va yozma nutq malakalarining mustahkam rivojlanishiga asos bo’ladi [3; 4].

Boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun tovush tushunchasi murakkab bo’lgani sababli uni quruq nazariy ta’riflar orqali emas, balki amaliy kuzatishlar, talaffuz mashqlari, so’zlarni tovush tarkibiga ko’ra tahlil qilish, bo’g’inlarga ajratish va didaktik o’yinlar yordamida o’rgatish maqsadga muvofiqdir. O’qituvchi ona tili va o’qish savodxonligi darslarida har bir so’zning aniq talaffuzi, tovushlar ketma-ketligi, bo’g’in tuzilishi va yozuvdagi ifodalanishiga e’tibor qaratib borishi kerak [1; 2].

Maqolaning dolzarbligi shundaki, boshlang’ich sinflarda fonetik bilimlarning puxta shakllanishi o’quvchilarning savodxonligi, o’qish tezligi, yozma nutqi hamda og’zaki ifoda madaniyatiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shuning uchun fonetikani o’qitishda samarali metodlarni tanlash, o’quvchi yoshiga mos topshiriqlar ishlab chiqish va dars jarayonida faol ta’lim usullaridan foydalanish muhim pedagogik vazifalardan biridir [5; 6].

MATERIAL VA METODLAR

Maqolani tayyorlash jarayonida boshlang’ich sinflarda fonetikani o’qitishga oid metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqot mazmunini yoritishda kuzatish, taqqoslash, tahlil, suhbat, savol-javob, muammoli ta’lim hamda didaktik o’yin metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar o’quvchilarning tovush-harf munosabatini anglash darajasi, so’zlarni bo’g’inlarga ajratish ko’nikmasi, urg’u qo’yishdagi aniqligi va talaffuz madaniyatini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi [1; 2; 6].

Kuzatish metodi orqali dars jarayonida o’quvchilarning fonetik tushunchalarni qanday o’zlashtirishi, qaysi holatlarda xatoga yo’l qo’yishi va qaysi mashqlar ularda ko’proq qiziqish uyg’otishi aniqlanadi. Taqqoslash metodi an’anaviy tushuntirish usullari bilan interfaol metodlar samaradorligini solishtirish imkonini beradi. Suhbat va savol-javob metodi esa o’quvchilarning mavjud bilimlarini aniqlash, ularni fikrlashga undash hamda darsda faol ishtirok etishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1; 2].

Muammoli ta’lim metodida o’qituvchi dars boshida kichik muammo yoki savol qo’yadi. Masalan, “Nima uchun ona so’zida ikkita bo’g’in bor?”, “Nega kitob so’zining oxiridagi b tovushi p tarzida eshitilishi mumkin?”, “So’zda nechta unli bo’lsa, bo’g’in soni ham shuncha bo’ladimi?” kabi savollar o’quvchilarni kuzatish, taqqoslash va xulosa chiqarishga yo’naltiradi. Bu yondashuv o’quvchining tayyor qoidani yodlashidan ko’ra, qoidani amaliy misollar asosida anglashiga yordam beradi [1; 6].

ASOSIY QISM

Boshlang’ich sinflarda fonetika bo’limi, avvalo, tovush va harf tushunchalarini farqlashdan boshlanadi. O’quvchi tovushni eshitadi va talaffuz qiladi, harfni esa ko’radi va

yozadi. Shu sababli dars jarayonida “eshitdim – aytdim – ajratdim – yozdim” ketma-ketligi asosida ishlash samarali hisoblanadi. Masalan, o’qituvchi avval so’zni talaffuz qiladi, o’quvchilar undagi birinchi va oxirgi tovushni aniqlaydi, keyin so’z bo’g’inlarga ajratiladi va harflar orqali yoziladi [3; 4].

Fonetika o’qitishning samarali usullaridan biri tovush tahlilidir. Tovush tahlili o’quvchilarga so’z tarkibini ongli anglashga yordam beradi. Bunda o’quvchilar so’zdagi tovushlar sonini aniqlaydi, ularni tartib bilan aytadi, unli va undosh tovushlarni farqlaydi, jarangli va jarangsiz undoshlarni taqqoslaydi. Masalan, maktab so’zi ustida ishlashda o’quvchilar so’zning ikki bo’g’indan iboratligini, unda ikki unli tovush borligini, oxirgi tovush talaffuzida jarangsizlashish holati kuzatilishi mumkinligini amaliy kuzatish orqali anglaydilar.

Bo’g’in ustida ishlash ham fonetikani o’qitishning muhim yo’nalishidir. Boshlang’ich sinf o’quvchilariga so’zda nechta unli tovush bo’lsa, odatda shuncha bo’g’in bo’lishi tushuntiriladi. Bo’g’inlarga ajratish o’qish tezligini oshirish, so’zlarni to’g’ri ko’chirish va savodli yozishga yordam beradi. Bu jarayonda qo’l chapaklari, rangli kartochkalar, bo’g’in zanjiri, “Bo’g’inni top”, “So’zni yig’” kabi o’yinlardan foydalanish yaxshi natija beradi [1; 2; 6].

Didaktik o’yinlar fonetik bilimlarni o’zlashtirishda ayniqsa samaralidir. Masalan, “Tovushni top” o’yinida o’qituvchi bir nechta so’z aytadi va o’quvchilar ularda takrorlangan tovushni aniqlaydilar. “Unlini ajrat” o’yinida o’quvchilar berilgan so’zlardan unli tovushlarni topadilar. “Jarangli yoki jarangsiz?” topshirig’i orqali esa ular undosh tovushlarni talaffuz xususiyatiga ko’ra farqlashga o’rganadilar. Bunday o’yinlar darsni jonlantiradi, o’quvchilarning diqqatini jamlaydi va mavzuni ongli o’zlashtirishga yordam beradi.

Interfaol metodlardan “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Kim tez topadi?” kabi usullar fonetika darslarida moslashtirilgan holda qo’llanishi mumkin. Masalan, unli va undosh tovushlarni taqqoslashda Venn diagrammasidan foydalanish o’quvchilarga ularning o’xshash va farqli jihatlarini ko’rish imkonini beradi. Klaster usuli orqali esa “tovush”, “harf”, “bo’g’in”, “urg’u” tushunchalari atrofida bog’liq belgilar tizimlashtiriladi [1].

Fonetika darslarida ko’rgazmalilik ham katta ahamiyatga ega. Rangli kartochkalar, tovush belgilarini ifodalovchi shartli belgilar, rasmi topshiriqlar, bo’g’in jadvali, magnit harflar va multimedia vositalari o’quvchilarning mavzuni tezroq anglashiga yordam beradi. Ayniqsa, 1-2-sinflarda abstrakt tushunchalarni ko’rgazmali vositalar orqali tushuntirish dars samaradorligini oshiradi [6].

Urg’u ustida ishlash ham fonetik savodxonlikning muhim qismidir. O’quvchilar so’zlarni to’g’ri talaffuz qilish, gap ohangini sezish, she’r va matnlarni ifodali o’qish jarayonida urg’uning ahamiyatini amaliy anglaydilar. Urg’uni o’rgatishda so’zlarni baland-past ovozda aytish, urg’uli bo’g’inni qarsak bilan ajratish, so’zlarni taqqoslash kabi usullar samarali hisoblanadi [3; 4].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinflarda fonetikani samarali o’qitish uchun nazariy ma’lumotni amaliy mashqlar bilan uyg’unlashtirish zarur. O’quvchi tovush va harf, unli va undosh, bo’g’in va urg’u kabi tushunchalarni faqat eshitib emas, balki mustaqil ajratib, taqqoslab, talaffuz qilib va yozuvda qo’llab o’zlashtiradi. Shuning uchun darslarda o’quvchining faol ishtiroki ta’minlangan taqdirda fonetik bilimlar barqaror ko’nikmaga aylanadi [1; 2; 3].

Interfaol metodlar o’quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va fonetik tushunchalarni osonroq o’zlashtirishga yordam beradi. Didaktik o’yinlar esa kichik yoshdagi o’quvchilarning psixologik xususiyatlariga mos bo’lib, bilimni tabiiy, qiziqarli va faol jarayonda egallash imkonini beradi. Ayniqsa, tovush tahlili, bo’g’inlarga ajratish, urg’uni topish va talaffuz mashqlari orqali o’quvchilarning og’zaki hamda yozma nutqida sezilarli ijobiy o’zgarishlar kuzatiladi [1; 6].

Fonetika bo’yicha mashg’ulotlarda o’qituvchi o’quvchilarning xatolarini faqat tuzatib qo’yish bilan cheklanmasligi, balki xatoning sababini tushuntirishi, to’g’ri talaffuz va yozuv namunalarini takroriy mashqlar orqali mustahkamlashi lozim. Masalan, jarangli undoshlarning so’z oxirida jarangsiz talaffuz qilinishi, bo’g’in ko’chirishdagi xatolar, unli tovushlarni tushirib qoldirish kabi holatlar maxsus mashqlar orqali bartaraf etiladi [1; 2].

Quyidagi jadvalda fonetikani o’qitishda qo’llanishi mumkin bo’lgan ayrim usullar va ularning ta’limiy samarasi umumlashtirilgan:

Usul nomi	Qo’llanish shakli	Kutiladigan natija
Tovush tahlili	Tovushlarni tartib bilan aytish, unli va undoshlarni ajratish	Tovush-harf munosabati ongli anglanadi
Bo’g’in zanjiri	So’zlarni bo’g’inlarga ajratish va yangi so’zlar tuzish	O’qish va ko’chirish ko’nikmasi rivojlanadi
Didaktik o’yinlar	“Tovushni top”, “Unlini ajrat”, “Kim tez topadi?”	Qiziqish va faollik ortadi
Muammoli savol	Fonetik hodisaga oid savol berish	Kuzatish va xulosa chiqarish malakasi shakllanadi
Ko’rgazmali vositalar	Rangli kartochka, rasm, bo’g’in jadvali	Mavhum tushunchalar oson idrok etiladi

XULOSA

Boshlang’ich sinflarda fonetikani o’qitish o’quvchilarning nutqiy va imloviy savodxonligini shakllantirishda muhim o’rin tutadi. Tovush va harfni farqlash, so’zni bo’g’inlarga ajratish, urg’uni to’g’ri qo’yish, unli va undosh tovushlarni aniqlash kabi ko’nikmalar keyingi ta’lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bois fonetika darslarini faqat nazariy tushuntirish bilan cheklab bo’lmaydi; ularni amaliy mashqlar, interfaol metodlar va didaktik o’yinlar bilan boyitish zarur [3; 4; 5].

Maqolada ko’rib chiqilgan metodlar shuni ko’rsatadiki, o’quvchi faol ishtirok etgan, kuzatgan, taqqoslagan va mustaqil xulosa chiqargan darslarda fonetik bilimlar samaraliroq o’zlashtiriladi. O’qituvchi fonetik mashqlarni yosh xususiyatlariga mos, izchil, ko’rgazmali va qiziqarli tashkil etsa, o’quvchilarda nafaqat savodli yozuv, balki to’g’ri talaffuz, ifodali o’qish va nutq madaniyati ham rivojlanadi [1; 2; 6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G’ulomov A., Qodirov M. Ona tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2012.
2. Qosimova K., Matchonov S., G’ulomova X., Yo’ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o’zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
4. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. O’zbek tili. – Toshkent: O’qituvchi, 2010.

5. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun ona tili va o‘qish savodxonligi fan dasturlari. – Toshkent, 2021.
6. Abdullayeva Q. Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi. – Toshkent: Fan, 2018.
7. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
8. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
9. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo ‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
10. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
11. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**O‘ZBEK BOLALAR ADABIYOTI RIVOJIDA XUDOYBERDI TO‘XTABOYEV
IJODINING O‘RNI**

Ilmiy rahbar: **Abdupattayev G‘ulomjon G‘ofurjon o‘g‘li**,

Qo‘qon universiteti Filologiya kafedrasi o‘qituvchisi

E-mail: abdupattayevgulomjon98@gmail.com

Olimova Sarvara Sobitxon qizi

Qo‘qon universiteti Maxsus pedagogika yo‘nalishi 2-kurs talabasi

E-mail: sarvaraolimova7@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodining o‘zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni, adib asarlarining badiiy-estetik xususiyatlari hamda yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining bolalar ruhiyatini tasvirlash mahorati, yumoristik va sarguzasht uslubdan foydalanishi, milliy qadriyatlarni badiiy obrazlar orqali ifodalash xususiyatlari yoritiladi. Xususan, “Sariq devni minib” asari misolida adib ijodining tarbiyaviy, ma’rifiy va estetik imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Xudoyberdi To‘xtaboyev, bolalar adabiyoti, sarguzasht janri, yumor, badiiy obraz, milliy ruhiyat, tarbiya, o‘qish madaniyati.

Аннотация

В данной статье анализируется место творчества Худойберди Тухтабаева в развитии узбекской детской литературы, художественно-эстетические особенности произведений писателя, а также их значение в воспитании подрастающего поколения. В исследовании освещается мастерство автора в изображении детской психологии, использование юмористического и приключенческого стиля, а также особенности художественного воплощения национальных ценностей через систему образов. В частности, на примере произведения «Верхом на жёлтом диве» раскрываются воспитательные, просветительские и эстетические возможности творчества писателя.

Ключевые слова: Худойберди Тухтабаев, детская литература, приключенческий жанр, юмор, художественный образ, национальный дух, воспитание, культура чтения.

Abstract

This article analyzes the role of Khudoyberdi Tokhtaboyev’s literary work in the development of Uzbek children’s literature, the artistic and aesthetic features of his works, and their significance in educating the younger generation. The study highlights the writer’s mastery in depicting children’s psychology, his use of humorous and adventure-based narrative styles, and the representation of national values through artistic images. In particular, using the work *Riding the Yellow Giant* as an example, the article reveals the educational, enlightening, and aesthetic potential of the writer’s creative legacy.

Keywords: Khudoyberdi Tokhtaboyev, children’s literature, adventure genre, humor, artistic image, national spirit, upbringing, reading culture.

Kirish

O‘zbek adabiyotida bolalar va o‘smirlar ruhiyatini chuqur anglagan, ularning qiziqishi, orzu-intonilishi hamda hayotga munosabatini badiiy ifodalagan ijodkorlar alohida o‘rin egallaydi. Ana shunday adiblardan biri Xudoyberdi To‘xtaboyevdir. Uning asarlari bir necha avlod

kitobxonlarining ma’naviy kamolotiga, badiiy didi va o’qish madaniyatining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatgan.

Xudoyberdi To’xtaboyev ijodining ahamiyati shundaki, u bolalar adabiyotini faqat pand-nasihat vositasi sifatida emas, balki bola shaxsini tushunish, uning ichki olami va tasavvur dunyosini badiiy ochish maydoni sifatida talqin etdi. Adibning “Sariq devni minib”, “Sariq devning o’limi”, “Mungli ko’zlar”, “Jannati odamlar” kabi asarlarida bolalar dunyosiga xos quvnoqlik, samimiyat, xatodan saboq olish va o’zini anglash jarayonlari jonli tasvirlangan.

Maqolaning dolzarbligi Xudoyberdi To’xtaboyev ijodining bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etishi bilan belgilanadi. Chunki uning asarlari o’quvchilarda kitobxonlikka qiziqish uyg’otish, mustaqil fikrlash, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirishda samarali manba bo’lib xizmat qiladi.

Material va metodlar

Maqolada Xudoyberdi To’xtaboyevning bolalar adabiyotiga oid asarlari, xususan, “Sariq devni minib” asari asosiy tahlil materiali sifatida olindi. Shuningdek, adib ijodiga bag’ishlangan ilmiy maqolalar, o’quv qo’llanmalar va internet manbalaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-adabiy, tahliliy, qiyosiy va talqin metodlariga tayanildi. Tarixiy-adabiy metod orqali yozuvchi ijodining o’zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotidagi o’rni aniqlansa, tahliliy metod yordamida asarlardagi obrazlar tizimi, badiiy til va tarbiyaviy g’oyalar o’rganildi. Qiyosiy yondashuv esa To’xtaboyev ijodining boshqa bolalar adabiyoti namunalari bilan bog’liq jihatlarini ko’rsatishga xizmat qildi.

Natijalar va muhokama

Xudoyberdi To’xtaboyev 1932-yil 17-dekabrda Farg’ona viloyatida tug’ilgan. U pedagogik va jurnalistik faoliyat bilan shug’ullangan, turli nashrlarda ishlagan, keyinchalik bolalar va o’smirlar uchun yaratilgan asarlari orqali keng kitobxonlar e’tiborini qozongan. Adib “O’zbekiston xalq yozuvchisi”, “O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan madaniyat xodimi” kabi faxriy unvonlar bilan taqdirlangan. Bu ma’lumotlar uning nafaqat ijodkor, balki milliy adabiyot va matbuot rivojiga hissa qo’shgan faol ziyoli bo’lganini ko’rsatadi [1].

Yozuvchi ijodining asosiy xususiyatlaridan biri bolalar psixologiyasini chuqur bilishidir. U bolani tashqi kuzatuv obyekti sifatida emas, balki o’z orzusi, xatosi, quvonchi va iztirobiga ega bo’lgan mustaqil shaxs sifatida tasvirlaydi. Ayniqsa, “Sariq devni minib” asaridagi Hoshimjon obrazi orqali bola tabiatidagi qiziquvchanlik, shoshqaloqlik, o’zini ko’rsatishga intilish, xatolardan saboq chiqarish kabi jihatlar ishonarli yoritiladi.

“Sariq devni minib” asarining muvaffaqiyati, avvalo, uning bola dunyosiga yaqinligi bilan izohlanadi. Asarda fantastik unsur — sehrli qalpoqcha obrazi orqali bolalarga xos orzu va xayolot tasvirlanadi. Biroq yozuvchi fantastik voqealarni hayotiy mazmundan ajratmaydi. Sehrli imkoniyatlar Hoshimjonni muammolardan xalos qilmaydi, aksincha, uning xatolarini ko’rsatadi va qahramonni o’z ustida o’ylashga majbur etadi. Shu jihatdan asar bolalarga tayyor nasihat bermaydi, balki voqealar orqali xulosa chiqarishga undaydi.

Adib asarlarida yumor muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. To’xtaboyev kulgi orqali bolani kamsitmaydi, balki uning xatti-harakatidagi kamchiliklarni samimiy va ta’sirchan ko’rsatadi. Bunday yumor bolalar adabiyotida tarbiyaviy fikrni yengil, tabiiy va qiziqarli yetkazish imkonini beradi. Shu sababli yozuvchi asarlari o’quvchilar tomonidan zerikarli pand-nasihat sifatida emas, qiziqarli sarguzasht sifatida qabul qilinadi.

Xudoyberdi To’xtaboyev ijodida milliy ruhiyat ham alohida o’rin tutadi. Asarlarida xalqona iboralar, maqollar, hayotiy kulgi, sodda va ravon tasvir uslubi keng qo’llanadi. Bu jihatlar o’quvchilarni ona tilining boy imkoniyatlari bilan tanishtiradi, ularning lug’at boyligini

oshiradi hamda badiiy matnni anglash ko'nikmasini rivojlantiradi. Tadqiqotchilar “Sariq devni minib” asarida leksik boylik, shevaga xos birliklar va xalqona ifoda vositalari muhim o'rin tutishini qayd etadilar [3].

Adib ijodining yana bir muhim jihati — uning asarlari xalqaro miqyosda ham e'tirof etilganidir. “Sariq devni minib” asarining ko'plab tillarga tarjima qilingani o'zbek bolalar adabiyotining jahon kitobxonlari e'tiboriga chiqishida muhim omil bo'lgan. Bu holat Xudoyberdi To'xtaboyev ijodining milliy chegaralar bilan cheklanib qolmaganini, undagi insoniy g'oyalar turli madaniyat vakillari uchun ham tushunarli ekanini ko'rsatadi [1].

“Mungli ko'zlar” asari esa yozuvchining bolalar va o'smirlar hayotidagi murakkab ijtimoiy-axloqiy muammolarga ham befarq bo'lmaganini ko'rsatadi. Unda o'smirlar taqdiri, noto'g'ri muhit ta'siri, jinoyatchilikka moyillik va ma'naviy tanlov masalalari yoritiladi. Bu asar orqali To'xtaboyev bolalar adabiyotining mavzu doirasini kengaytirgan, o'smir ruhiyatidagi ziddiyatlarni jiddiy badiiy muammo sifatida ko'tara olgan [6].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xudoyberdi To'xtaboyev asarlari ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin bo'lgan badiiy manbalardir. Ular o'quvchilarda kitobxonlik, matnni tushunish, obrazlarni tahlil qilish, xatti-harakatga baho berish, ijobiy va salbiy fazilatlarni farqlash kabi ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang'ich va umumiy o'rta ta'limda adib asarlari asosida suhbat, savol-javob, obraz tahlili, ijodiy yozuv va qayta hikoyalash kabi topshiriqlarni tashkil etish mumkin.

Taklif va tavsiyalar

Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarini boshlang'ich va o'rta sinflarda sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlariga kengroq kiritish maqsadga muvofiq.

“Sariq devni minib” asari asosida obraz tahlili, rolli o'qish, ijodiy davom ettirish, qahramonga maktub yozish kabi topshiriqlarni ishlab chiqish mumkin.

Adibning ijodiy faoliyati bo'yicha “Xudoyberdi To'xtaboyev haftaligi”, kitobxonlik tanlovlari va sahna ko'rinishlari tashkil etish o'quvchilarning badiiy adabiyotga qiziqishini oshiradi.

Yozuvchi asarlarining audio, elektron va raqamli taqdimot shakllarini ko'paytirish zamonaviy o'quvchi bilan ishlashda samarali natija beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek bolalar adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shgan yirik ijodkordir. Uning asarlarida bolalar ruhiyati, milliy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, yumor, sarguzasht va fantastika unsurlari o'zaro uyg'unlashgan. Adib bolalar uchun yozilgan asarni faqat ko'ngilochar matn darajasida emas, balki tarbiyaviy, ma'rifiy va estetik ta'sir kuchiga ega badiiy hodisa sifatida namoyon etdi.

To'xtaboyev ijodining bugungi ahamiyati shundaki, u yosh avlodni kitob o'qishga, mustaqil fikrlashga, halol va mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Shu bois yozuvchi asarlarini ta'lim jarayonida, ayniqsa, o'qish savodxonligi, adabiy tahlil va tarbiyaviy mashg'ulotlarda keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tulabayeva R.S. Xudoyberdi To'xtaboyev fenomeni. O'zbekiston: Til va madaniyat. Jild 1, Nashr 2, 2022. – B. 112–117.
2. Navro'zova G.O. O'zbek bolalar adabiyotida milliy ruhiyatning aks ettirilishi: Xudoyberdi To'xtaboyevning “Sariq devni minib” asari misolida. Eurasian Journal of Academic Research, 2023. – B. 325–327.

3. No‘monova R.N. “Sariq devni minib” asarining leksik xususiyatlariga bir nazar. Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi. Jild 3, Nashr 6, 2022. – B. 262.
4. Jamilova B. Bolalar adabiyotida zamonaviylik. O‘quv qo‘llanma. Buxoro: Bukhara hamd print, 2023. – B. 153.
5. Yoqubova D.U. Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarida bolalar xarakterining ifodalanishi. Innovative Developments in Sciences, Education and Humanities, 2022. – B. 164.
6. Bo‘riyeva D.A. Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarining bolalar adabiyotidagi o‘rni. Journal of Universal Science Research. Jild 2, Nashr 5, 2023. – B. 399.
7. Daryo.uz. “U bolalarning sirdoshi, chin do‘sti edi”: adabiyotshunos Umarali Normatov Xudoyberdi To‘xtaboyev haqida. 2021-yil 5-aprel.
8. Gazeta.uz. Xudoyberdi To‘xtaboyev hayoti va ijodiga oid maqola. 2021-yil 22-mart.
9. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
10. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
11. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
12. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
13. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

SO‘ZLARNING SHAKL VA MA’NO MUNOSABATIGA KO‘RA TURLARI

**Ilmiy rahbar: Abdupattayev G‘ulomjon G‘ofurjon o‘g‘li
Qo‘qon universiteti Filologiya kafedrası o‘qituvchisi**

E-mail: abdupattayevgulomjon98@gmail.com

Tursunaliyeva Dilnoza Sherzodjon qizi

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilida so‘zlarning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlari, xususan, ko‘p ma’noli so‘zlar, omonimlar, sinonimlar, antonimlar va paronimlarning leksik-semantik xususiyatlari yoritiladi. So‘zning tashqi shakli va ichki mazmuni o‘rtasidagi munosabat til tizimining muhim qonuniyatlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Maqolada mazkur birliklarning nutqdagi vazifasi, ta’lim jarayonidagi ahamiyati hamda o‘quvchilarda lug‘at boyligini oshirishdagi imkoniyatlari misollar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: so‘z shakli, so‘z ma’nosi, leksikologiya, ko‘p ma’nolilik, omonim, sinonim, antonim, paronim, nutq madaniyati.

Аннотация

В данной статье освещаются виды слов в узбекском языке с точки зрения соотношения формы и значения, в частности лексико-семантические особенности многозначных слов, омонимов, синонимов, антонимов и паронимов. Соотношение внешней формы слова и его внутреннего содержания рассматривается как одна из важных закономерностей языковой системы. В статье на основе примеров раскрываются функции данных языковых единиц в речи, их значение в образовательном процессе, а также возможности расширения словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: форма слова, значение слова, лексикология, многозначность, омоним, синоним, антоним, пароним, культура речи.

Abstract

This article examines the types of words in the Uzbek language according to the relationship between form and meaning, with particular attention to the lexical-semantic features of polysemous words, homonyms, synonyms, antonyms, and paronyms. The relationship between the external form of a word and its internal meaning is interpreted as one of the important regularities of the language system. The article illustrates, through examples, the functions of these linguistic units in speech, their significance in the educational process, and their potential for enriching pupils' vocabulary.

Keywords: word form, word meaning, lexicology, polysemy, homonym, synonym, antonym, paronym, speech culture.

Kirish

Til inson tafakkuri, muloqoti va madaniy tajribasini ifodalovchi eng muhim vositadir. Til birliklari orasida so‘z alohida o‘rin tutadi, chunki inson o‘z fikrini aynan so‘zlar yordamida ifodalaydi. Har bir so‘z tashqi shakl va ichki ma’nodan tashkil topadi. Shakl so‘zning tovush yoki yozuvdagi ko‘rinishini bildirsa, ma’no shu shakl orqali anglashiladigan tushuncha va mazmunni ifodalaydi.

Soʻz shakli va maʼnosi oʻrtasidagi munosabat har doim ham oddiy va bir xil boʻlavermaydi. Baʼzi soʻzlar bir shaklda bir nechta maʼnoni bildiradi, ayrim soʻzlar esa shaklan bir xil boʻlsa-da, mutlaqo boshqa-boshqa maʼnolarni anglatadi. Shuningdek, tilimizda maʼnosi yaqin, qarama-qarshi yoki talaffuzi oʻxshash boʻlgan soʻzlar ham mavjud. Bunday hodisalarni oʻrganish oʻzbek tili leksikologiyasining muhim masalalaridan biridir. [2; 4; 8]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, soʻzlarning shakl va maʼno munosabatini chuqur bilish oʻquvchilarning lugʻat boyligini kengaytiradi, nutqiy aniqlikni oshiradi, matnni toʻgʻri tushunish va ifodali bayon qilish koʻnikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, boshlangʻich va umumiy oʻrta taʼlim jarayonida mazkur mavzuni misollar asosida oʻrgatish oʻquvchilarning ona tiliga qiziqishini kuchaytiradi.

Maqolaning maqsadi soʻzlarning shakl va maʼno munosabatiga koʻra asosiy turlarini ilmiy-nazariy jihatdan yoritish hamda ularning nutqdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

Oʻzbek tilida soʻzlar shakl va maʼno munosabatiga koʻra turli guruhlariga ajratiladi. Bular orasida koʻp maʼnoli soʻzlar, omonimlar, sinonimlar, antonimlar va paronimlar alohida oʻrin egallaydi. Ushbu birliklar tilning lugʻat tarkibini boyitadi, nutqning ifodaliligi va taʼsirchanligini taʼminlaydi.

Koʻp maʼnoli soʻzlar. Bir soʻzning ikki yoki undan ortiq maʼnoda qoʻllanishi koʻp maʼnolilik deyiladi. Koʻp maʼnoli soʻzlarda maʼnolar oʻrtasida ichki bogʻlanish boʻladi. Masalan, bosh soʻzi odamning tana aʼzosi maʼnosida ham, rahbar maʼnosida ham, narsaning yuqori qismi maʼnosida ham ishlatiladi. Ushbu maʼnolar oʻrtasida maʼlum semantik aloqadorlik mavjud. Koʻp maʼnolilik til taraqqiyoti davomida maʼno kengayishi, maʼno koʻchishi va obrazli qoʻllanish natijasida yuzaga keladi. Bunday soʻzlar matn mazmuniga qarab angʻlanadi. Demak, koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻrganishda kontekst muhim ahamiyatga ega. [8]

Omonimlar. Shakli bir xil, ammo maʼnosi har xil boʻlgan soʻzlar omonimlar deb ataladi. Masalan: ot – hayvon nomi, ot – ism, ot – uloqtirmoq maʼnosidagi feʼl; yoz – fasl nomi, yoz – xatni yozmoq, yoz – dasturxonni yozmoq feʼlining buyruq shakli; suz – suvda suzmoq, suz – ovqatni suzmoq, suz – biror hayvon suzishi kabi. Bu soʻzlarda shakliy oʻxshashlik mavjud, lekin maʼnolar oʻrtasida bogʻlanish mavjud emas. Koʻrinadiki, omonim soʻzlar bir necha soʻz turkumi doirasida ham (ot va feʼl), bir soʻz turkumi doirasida ham kelishi mumkin.

Omonimlar lugʻaviy va grammatik xususiyatlariga koʻra farqlanadi. Lugʻaviy omonimlarda soʻzlarning yozilishi va talaffuzi bir xil boʻladi, maʼnolari esa turlicha boʻladi. Grammatik omonimlarda esa bir xil shakl turli grammatik vazifalarni bajaradi. Masalan, yoz soʻzi ot sifatida faslni bildiradi, feʼl sifatida esa harakatni ifodalaydi. [2; 4]

Omonimlar badiiy nutqda, ayniqsa, soʻz oʻyini, hazil, kinoya va tajnis sanʼatini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ular matnga obrazlilik va taʼsirchanlik bagʻishlaydi. Shu bilan birga, omonimlarni toʻgʻri anglash uchun gap mazmuni va matn kontekstiga eʼtibor berish zarur.

Sinonimlar. Maʼnosi bir-biriga yaqin, shakli esa har xil boʻlgan soʻzlar sinonimlar deyiladi. Masalan: *chiroyli, goʻzal, koʻrkam; mehnatsevar, tirishqoq, ishchan; asramoq, saqlamoq* yoki *oraz, uzor, rux, ruxsor, chehra, jamol, yuz, bet, aft, bashara, nusxa, turq* kabi soʻzlar sinonimik qator hosil qiladi. Sinonimlar nutqda bir xil soʻzni takrorlashning oldini oladi va fikrni aniqroq ifodalashga xizmat qiladi.

Sinonimik qatorda maʼnosi nisbatan betaraf va koʻp qoʻllanadigan soʻz **dominanta**, yaʼni bosh soʻz hisoblanadi. Masalan, *chiroyli soʻzi goʻzal, koʻrkam, suluv* kabi soʻzlarga nisbatan

umumiyroq qo’llanishi mumkin. Sinonimlarni o’rinli tanlash nutq madaniyatining muhim belgilaridan biridir. [4]

Sinonimik qatordagi so’zlar ma’nosiga ko’ra, qo’llanish doirasiga ko’ra farqlanishi mumkin.

Antonimlar. Qarama-qarshi ma’noni bildiruvchi so’zlar antonimlar deb ataladi. Masalan: *yaxshi – yomon, katta – kichik, oq – qora, shirin – achchiq*. Antonimlar predmet, belgi, holat yoki harakatning qarama-qarshi tomonlarini ifodalaydi.

Antonimlar nutqda taqqoslash, qarama-qarshi qo’yish va fikrni kuchaytirish vazifasini bajaradi. Xalq maqollari, badiiy asarlar va publitsistik nutqda antonimlardan keng foydalaniladi. Masalan, “*Yaxshi topib gapirar, yomon qopib gapirar*” maqolida *yaxshi* va *yomon* so’zlari orqali axloqiy qarama-qarshilik ifodalangan. [4]

Paronimlar. Talaffuzi bir-biriga yaqin, ammo yozilishi va ma’nosi farqli bo’lgan so’zlar paronimlar deyiladi. Masalan: *shoh – shox, asr – asir, nufuz – nufus, dalil – dadil*. Paronimlarni farqlamaslik nutqda ma’no xatolariga olib keladi. Shuning uchun bu birliklarni o’rganish savodxonlik va nutq aniqligini ta’minlashda muhimdir. [1; 2; 4]

Paronimlar, ayniqsa, yozma nutqda ehtiyotkorlikni talab qiladi. O’quvchilar paronim so’zlarning ma’nosini izohli lug’at asosida o’rganib, ularni gaplarda to’g’ri qo’llashga odatlanishi zarur. Masalan, *nufuz* so’zi *obro’-e’tibor* ma’nosini bildirsa, *nufus – aholi soni* ma’nosida qo’llanadi.

Ta’lim jarayonida shakl va ma’no munosabatiga ko’ra so’z turlarini o’rgatish amaliy mashqlar bilan uyg’un olib borilishi lozim. Masalan, o’quvchilarga omonim so’zlar ishtirokida gap tuzdirish, sinonimik qator hosil qildirish, antonim juftliklarni topdirish, paronimlarning ma’nosini izohlash kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bunday mashqlar o’quvchilarning mustaqil fikrlashi, lug’at boyligi va nutqiy savodxonligini rivojlantiradi. [2; 4; 6]

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, so’zlarning shakl va ma’no munosabatiga ko’ra turlari o’zbek tilining leksik-semantik tizimini anglashda muhim ahamiyatga ega. Ko’p ma’noli so’zlar, omonimlar, sinonimlar, antonimlar va paronimlar til boyligini namoyon etuvchi birliklar bo’lib, ular nutqning aniqligi, rang-barangligi va ta’sirchanligini ta’minlaydi. [2; 4; 8]

Mazkur mavzuni o’rganish o’quvchilarda so’z ma’nosini kontekst asosida anglash, kerakli so’zni o’rinli tanlash, fikrni ifodali bayon qilish kabi ko’nikmalarni shakllantiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida so’zlarning shakl va ma’no munosabatini nazariy tushuntirish bilan cheklanmasdan, uni amaliy misollar, matn tahlili va ijodiy topshiriqlar orqali o’rgatish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. O’zbek tilining izohli lug’ati. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Mirzayev M., Asqarova M., Bozorov O. Hozirgi o’zbek adabiy tili. – Toshkent: O’zbekiston, 2010.
3. G’aniyev F. O’zbek tilida so’z yasalishi. – Toshkent: Universitet, 2001.
4. Abdullayev A., Qodirov A. O’zbek tilining leksikologiyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 1998.
5. Karimov Sh., Rasulov M. O’zbek tili grammatikasi (Morfologiya). – Toshkent: Fan, 2005.
6. Qilichev E. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2012.
7. Yusupov U. Umumiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. Sodiqov Q. O’zbek tilida ko’p ma’nolilik va omonimiya masalalari. – Toshkent: Fan, 1993.

9. Sayfullayev M. O‘zbek tilshunosligi. – Toshkent: Noshir, 2014.
10. Saussure F. de. Umumiy tilshunoslik kursi. – Toshkent: Fan, 2002.
11. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
12. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
13. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
14. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
15. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**DISMANTLING THE IMPERIAL TEXT: SEMIOTIC AND DECONSTRUCTIVE
APPROACHES TO EARLY TWENTIETH-CENTURY CENTRAL ASIAN JADID
LITERATURE**

Isabayeva Asida Yusufjonovna

Doctoral student at Namangan state pedagogical institute,

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,

E-mail: asida.isabayeva@bk.ru

Tel.: +998993232423

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshidagi Markaziy Osiyo jadid ma’rifatparvarlik nasri namunalarini tizimli tahlil qilish orqali 10–11-sinf o’quvchilarida ilg’or adabiy-tanqidiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan integrativ pedagogik modelning konseptual asoslari va empirik natijalari tadqiq etilgan. An’anaviy o’qitish metodlari faqat yuzaki xronologik ma’lumotlar bilan cheklanib qolayotgan bir paytda, ushbu tadqiqot maqsadli, mazmunli, faol va refleksiv komponentlarni qamrab oluvchi to’rt bosqichli metodologik modelni hamda baholash mezonlarini taklif etadi. Abdulhamid Sulaymon o’g’li Cho’lponning “Kecha va kunduz” romani misolida “Yaqindan o’qish” va “Sokratik seminar” metodlarining amaliy samaradorligi empirik hamda statistik tahlillar orqali to’liq isbotlangan.

Kalit so’zlar: jadid adabiyoti, Cho’lpon, pedagogik model, kompetensiyani rivojlantirish, yaqindan o’qish, Sokratik seminar, matn tahlili, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: В данной статье рассматриваются концептуальные основы и эмпирические результаты интегративной педагогической модели, направленной на развитие продвинутых литературно-критических компетенций у учащихся 10–11 классов посредством системного анализа среднеазиатской джадидской реформаторской прозы начала XX века. В то время как традиционные методы обучения ограничиваются лишь поверхностной хронологией, данное исследование внедряет четырехэтапную методологическую модель, охватывающую целевой, содержательный, деятельностный и рефлексивный компоненты, а также критерии оценки. На примере романа Абдулхамида Сулаймона оглы Чулпона «Ночь и день» на основе эмпирического и статистического анализа полностью доказана практическая эффективность методов «Пристального чтения» и «Сократовского семинара».

Ключевые слова: джадидская литература, Чулпон, педагогическая модель, развитие компетенций, пристальное чтение, сократовский семинар, анализ текста, критическое мышление.

Abstract: This article examines the conceptual formulation and empirical verification of an integrative pedagogical framework designed to foster advanced literary and critical competencies in grade 10–11 students through the systemic analysis of early twentieth-century Central Asian reformist (Jadid) prose. While conventional instructional methods focus predominantly on surface-level historical chronologies, this study introduces a comprehensive four-stage methodological model spanning targeted, content-driven, active, and reflective components, alongside evaluative rubrics. Drawing upon text-parsing strategies, the practical efficacy of "Close Reading" and "Socratic Seminars" is empirically and statistically validated through the targeted contextualization of Abdulhamid Sulaymon o’g’li Cho’lpon’s masterpiece novel "Night and Day".

Keywords: Jadid literature, Cho’lpon, pedagogical model, competency attainment, close reading, Socratic seminar, secondary education, textual analysis, critical thinking.

INTRODUCTION

In the contemporary globalized educational paradigm, the development of literary and critical competencies in secondary and higher education has transcended traditional text comprehension. Modern pedagogical approaches demand that learners actively engage with literary texts not merely as passive recipients of historical narratives, but as analytical agents capable of deconstructing hidden socio-political layers, aesthetic values, and cultural discourses [1: 74]. Within the context of Central Asian literary heritage, the early 20th-century reformist movement, known as Jadidism, offers a profoundly rich and complex textual landscape that remains underutilized in international pedagogical frameworks. The prose of Jadid writers serves as an intricate socio-ideological catalyst that challenges colonial hegemony, advocates for educational enlightenment, and introduces sophisticated narrative aesthetics [18: 42]. Particularly, the creative evolution and national awakening ideas embedded within this period require advanced interpretive strategies [11: 18].

However, conventional methods of teaching literary history in domestic practices often replicate rote-learning patterns, focusing primarily on chronological facts and surface-level plot summaries rather than fostering deep analytical and interpretive skills [6: 114]. This pedagogical limitation necessitates a structural paradigm shift towards innovative methodological models that integrate internationally acclaimed practices – such as *Close Reading*, *Socratic Seminars*, and *Case Studies* – with the unique didactic potential of national reformist literature. By positioning Cho’lpon’s prose, specifically his masterpiece novel *Night and Day (Kecha va kunduz)*, at the center of an integrative methodological model, educators can foster multi-layered student competencies [5: 55]. These include semantic-aesthetic appreciation, analytical thought, interpretive synthesis, and reflective evaluation. Therefore, this study aims to conceptually formulate and empirically substantiate an integrative pedagogical framework for developing literary competencies through the lens of Jadid prose, bridging the gap between historical Eastern reformist discourse and modern Western learner-centered methodologies.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundation of developing literary competencies through historical reformist texts relies on the intersection of modern learner-centered pedagogy and critical literary theories. In international educational research, the transition from rigid instructional frameworks to flexible, adaptive methodologies is conceptualized through post-method pedagogy. This approach prioritizes parameter-based learning environments where teachers act as autonomous facilitators rather than mechanical implementers of preset curricula [2: 4]. Within this pedagogical autonomy, the integration of literary text analysis becomes a primary vehicle for fostering self-directed critical thinking skills [3: 88].

To bridge the gap between abstract post-method principles and practical classroom dynamics, contemporary researchers emphasize the structural repositioning of instructional roles. Specifically, the application of critical and deconstructive approaches allows the educator to transcend traditional authoritative boundaries. By adopting a deconstructionist role, the teacher encourages students to dismantle the surface layers of binary oppositions within literature, thereby uncovering marginalized socio-historical discourses and hidden linguistic variables [10: 70]. This methodological expansion closely matches the core goals of

text-based critical literacy, which urges students to interrogate power structures embedded in narrative forms [8: 102].

When applied to Central Asian prose, this deconstructive and interpretive lens aligns with the core intellectual endeavors of the early 20th-century Jadid movement. Jadid literature was fundamentally rooted in didactic and *ma'rifatparvarlik* (enlightenment) paradigms designed to spark national awakening and sociolinguistic modernization [1: 89]. Scholars evaluating the legacy of this period emphasize that authors like Cho'lpon did not merely produce aesthetic fiction; instead, their narrative structures served as complex socio-ideological instruments aimed at exposing colonial stagnation and institutional decay [11: 112]. From an international perspective, this literature can be evaluated as a counter-hegemonic response to colonial dominance, requiring tools that go beyond simple literal understanding [12: 64].

Furthermore, the stylistic and structural composition of Jadid prose demands specialized analytical frameworks. Recent advancements in domestic scholarship demonstrate that evaluating the linguopoetic and semantic features of Cho'lpon's narratives can directly cultivate text-processing competencies, enabling learners to decode symbolic imagery, syntactic shifts, and implicit dialogue cues [9: 48]. The pedagogical implementation of these traits benefits immensely from *Close Reading* frameworks, which compel students to examine how grammatical and aesthetic selections establish overarching thematic structures [4: 31]. Thus, establishing a unified methodology that synthesizes post-method autonomy, teacher-led deconstruction, and explicit linguopoetic analysis offers a highly effective pathway for transforming historical prose into a dynamic platform for modern competency development.

METHODOLOGY

To systematically develop literary and critical competencies through Jadid reformist prose, this study constructs an integrative pedagogical framework rooted in structural and empirical sequencing [6: 116]. The operational core of this methodology bridges international learner-centered paradigms with the unique didactic features of early 20th-century Central Asian literature.

3.1. Integrative Pedagogical Approaches

The methodology utilizes five interconnected pedagogical frameworks designed to maximize the educational utility of Jadid narratives [2: 7]:

Competency-Based Approach: Focuses on shifting student outcomes from basic memorization to analytical thinking by examining the socio-political, educational, and moral dilemmas embedded within Jadid prose.

Activity-Oriented Approach: Encourages deep comprehension of text structure by requiring students to actively analyze character trajectories, plot development, and overarching narrative conflicts.

Person-Centered Approach: Fosters reflective competencies by prompting learners to compare the complex relationships between individuals and society depicted in historical texts with their own modern social experiences.

Interpretive Approach: Stimulates interpretive reasoning through the targeted decoding of symbolic imagery, literary metaphors, and central authorial intentions.

Deconstructive Approach: Enhances critical evaluation by training students to identify hidden historical, social, and ideological strata within the prose [10: 72].

3.2. Structural Components of the Methodological Model

The structural application of this framework is organized into a four-stage comprehensive model that ensures alignment between instructional goals and measurable student growth:

Table 3.2. The Structural Components of the Methodological Model for Fostering Literary Competencies

Model Component	Substantive Content	Pedagogical Instruments	Expected Learning Outcomes
Target Component	Cultivate semantic-aesthetic, analytical, and reflective literary competencies in grade 10–11 students through systematic study.	Systematic reading tracks, problem-oriented questioning, interpretative textual analysis.	Development of advanced artistic perception, structured analytical logic, and independent thought.
Content Component	Curate and sequence literary materials based on the ideological and aesthetic properties of Jadid prose.	Selection of primary prose works, methodological text-parsing tasks, comparative analysis.	Deep contextual internalization and holistic comprehension of the narrative structure.
Activity Component	Structure student engagement around active textual critique, interpretation, and problem-solving scenarios.	Open-ended analytical questions, collaborative peer discussions, interpretive synthesis.	Acquisition of durable critical thinking and multi-layered analytical skills.
Reflective-Evaluative Component	Systematize student performance tracking, self-regulation, and metacognitive analysis.	Formative rubrics, student reflective portfolios, self-assessment inventories.	Stabilization of self-directed evaluation and independent critical stance.

As delineated in Table 3.2, the structural architecture of the proposed methodological model functions as an interdependent pedagogical ecosystem. The target component establishes a clear, measurable trajectory for student advancement by shifting the educational focus from rote memorization toward high-level cognitive processes, such as semantic-aesthetic and reflective competencies. To operationalize these targets, the content and activity components provide the necessary textual scaffolding and interpretive tasks, ensuring that students actively decode the deep socio-ideological layers of Jadid prose rather than merely reviewing surface-level plots. Finally, the reflective-evaluative component acts as a vital quality-control mechanism, transforming assessment into a formative, learner-centered tool where portfolios and self-regulation inventories empower students to critically evaluate their own analytical growth.

3.3. Methodical Mechanisms and Classroom Methods

The practical classroom delivery of this framework synthesizes high-impact Western textual analysis techniques – *Close Reading*, *Socratic Seminars*, and *Case Studies* – into a chronological instructional sequence [4: 35]:

1. Motivation Stage: Teachers introduce the socio-historical milieu and authorial biography via open-ended questions, stimulating a baseline semantic-aesthetic connection [11: 115].

2. Analytical Text Exploration (Close Reading): Students closely examine specific excerpts from Cho’lpon's *Night and Day* or Fitrat's *Abulfayzxon* to systematically decode linguistic ornaments, character parameters, and structural stylistic shifts [9: 49].

3. Deliberation Stage (Socratic Seminar): Guided by interpretive prompts, students initiate structured peer dialogues, practicing evidence-based argumentation and balancing divergent text readings to sharpen communicative and critical skills [2: 9].

4. Socio-Contextual Synthesis (Case Study): The central conflicts within the prose are framed as dynamic socio-cultural case studies. Students dissect the causes and systemic consequences of the historical issues, building foundational social and analytical competencies [8: 108].

5. Reflective Phase (Reflective Writing): Learners summarize their findings by generating analytical essays or concept maps, contextualizing historical reformist ideology within contemporary values [3: 95].

RESULTS

To evaluate the empirical validity of the proposed integrative pedagogical framework, a structured assessment battery was deployed using the diagnostic materials, portfolio criteria, and observation metrics outlined in the dissertation appendices. The primary objective was to track and quantify the transition of grade 10–11 students from surface-level textual comprehension to multi-layered literary and critical competencies.

4.1. Assessment Criteria and Rubrics

The evaluation framework operates on a four-dimensional competency matrix that directly mirrors the distinct cognitive and affective demands of interpreting historical reformist literature.

Table 4.1. Evaluation Matrix and Criteria for Assessing Literary Competencies

Competency Component	Assessment Criteria	Measurable Performance Indicators	Attainment Levels
Semantic-Aesthetic	Comprehension of literary texture and aesthetic perception.	Accurate decoding of plot structures, character configurations, and artistic devices.	Advanced / Intermediate / Baseline
Analytical	Text-parsing proficiency and causal reasoning.	Systematic analysis of character motivations and explicit identification of authorial stance.	Advanced / Intermediate / Baseline
Interpretive	Hermeneutic interpretation of narrative layers.	Deconstruction of symbolic imagery and thematic socio-ideological subtexts.	Advanced / Intermediate / Baseline
Reflective	Personal internalization and evaluative synthesis.	Juxtaposition of textual themes with contemporary social realities and independent formulation of ethical conclusions.	Advanced / Intermediate / Baseline

As detailed in Table 4.1, the operationalization of assessment requires shifting from traditional binary grading to a qualitative matrix. Each component evaluates a distinct layer of text processing, moving sequentially from direct comprehension (semantic-aesthetic) to

high-level critical and metacognitive analysis (reflective). This multidimensional tracking ensures that student growth is measured through visible performance indicators rather than subjective estimation. It explicitly forces the evaluative focus onto how effectively a secondary student maps linguistic cues onto broader historical contexts.

4.2. Diagnostic and Evaluative Implementation

To monitor student progress throughout the instructional cycle, a diagnostic questionnaire was administered alongside a continuous portfolio assessment system. The portfolio rubric scores five core parameters – cognitive clarity, operational text-parsing, creative independence, evidence-based argumentation, and metacognitive reflection – on a standardized scale. This multi-source verification allows the instructor to determine exactly where a student sits on the cognitive hierarchy.

Table 4.2. Cognitive and Operational Levels of Competency Attainment

Attainment Score	Operational Level	Behavioral and Analytical Characteristics
1–2 Points	Reproductive Level	Displays minimal command over Jadid literary history; relies on surface-level plot repetition; text analysis is fragmented, lacking independent structural connections.
3–4 Points	Reconstructive Level	Demonstrates steady thematic comprehension; generates partial analytical deductions; applies knowledge to novel instructional contexts, though systematic depth is lacking.
5 Points	Creative Level	Executes deep, autonomous critiques; synthesizes narrative form, ideology, and stylistic ornaments; articulates original conclusions linking historical texts to modern life.

The distribution detailed in Table 4.2 serves as the benchmark for interpreting both ongoing formative assessments and final summative portfolios. By categorizing student capabilities into reproductive, reconstructive, and creative tiers, the model provides an empirical diagnostic tool to map intellectual growth. Progress is signaled when a student transitions from passive text recall (reproductive) to adaptive, self-guided literary deconstruction (creative). This progression structurally indicates that the student has synthesized the historical text-parsing mechanics and possesses the intellectual capacity to operate independently of instructor prompts.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The empirical and structural findings of this study demonstrate that integrating advanced text-parsing strategies with early 20th-century Central Asian reformist literature provides a powerful mechanism for cultivating modern student competencies. While traditional instructional paradigms in domestic secondary education have long relied on historical chronologies and superficial thematic summaries, the deployment of an integrative pedagogical model fundamentally shifts the learner’s role from a passive reader to an active critical agent.

5.1. Comparative Analysis of Pedagogical Frameworks

The success of the proposed framework lies in its deliberate alignment with international post-method pedagogy, specifically the evolving role of the educator as a deconstructive facilitator.

Table 5.1. Comparative Paradigm of Traditional vs. Integrative Instructional Models

Instructional Parameters	Traditional Pedagogical Model	Proposed Integrative Model	Impact on Competency Attainment
Primary Focus of Analysis	Chronological biographies, literal plot summaries, and rote memorization.	Deep structural subtexts, socio-political binary oppositions, and symbolic imagery.	Shifts cognitive focus from low-level recall to advanced analytical and interpretive skills.
Methodological Core	Teacher-centered lectures with passive, unreceptive student reading tracks.	Active classroom mechanics: <i>Close Reading</i> , <i>Socratic Seminars</i> , and <i>Case Studies</i> .	Fosters communicative fluency, evidence-based peer argumentation, and social reasoning.
Role of the Educator	Source of authoritative, singular text interpretation.	Autonomous, deconstructive facilitator of multiple text-readings.	Encourages independent thought, critical flexibility, and intellectual autonomy.
Assessment Strategy	Summative testing based on factual content reproduction.	Continuous, multi-source formative rubrics and student reflective portfolios.	Stabilizes metacognitive self-regulation and tracks qualitative performance growth.

As illustrated in Table 5.1, transitioning from traditional methods to an integrative paradigm structurally alters every parameter of classroom delivery. By prioritizing text-parsing mechanics over literal plot repetition, the proposed model ensures that students do not merely ingest historical data but learn to dismantle the complex layers of a narrative. The juxtaposition shows that when the educator operates as a deconstructive facilitator rather than an authoritative lecturer, it opens an active learning environment where student analytical and reflective capacities can reach their full creative potential.

5.2. Theoretical and Methodological Synthesis

When applied directly to the prose of Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon, this methodology yields profound cognitive adjustments. Conventional teaching often isolates Cho‘lpon’s *Night and Day* (*Kecha va kunduz*) as a tragic historical artifact of colonial stagnation [5: 55]. However, framing the novel’s central conflicts through a *Case Study* lens forces students to treat historical societal friction as a dynamic, living problem. This process directly mirrors the core objectives of critical discourse literacy, which prompts learners to interrogate historical texts as battlegrounds of ideological and cultural hegemony [8: 114].

Furthermore, the rigorous application of *Close Reading* and *Socratic Seminars* allows students to decode specific linguopoetic assets and hidden ideological strata that are typically overlooked in traditional classrooms [4: 40]. This advanced textual engagement moves away

from passive reading and aligns with the concept of literary meaning-making as a cultural and psychological negotiation between the text and the modern student’s mindset [3: 92]. Analyzing the underlying socio-political variables and linguistic nuances embedded within Jadid prose directly nurtures semantic-aesthetic appreciation [9: 51]. By viewing Cho’lpon’s narratives as a sophisticated counter-hegemonic critique, students develop the analytical tools necessary to decode postcolonial and imperial subtexts within literature [12: 78]. Ultimately, the empirical implementation confirms that utilizing structured portfolio metrics and qualitative performance indicators provides a precise tracking mechanism, documenting a verifiable transition from reproductive baseline reading to creative, self-guided critical evaluation.

5.3. Conclusion

This study establishes that Central Asian Jadid prose, when operationalized through an integrative model combining *Close Reading*, *Socratic Seminars*, and *Case Studies*, serves as a highly effective catalyst for developing comprehensive literary competencies. Moving away from rigid, lecture-based instruction toward post-method pedagogical flexibility allows educators to exploit the deep didactic and modernizing potential of historical reformist literature. The structured deployment of this four-stage methodological model – spanning targeted, content-driven, active, and reflective components – empowers modern learners to cultivate vital analytical, interpretive, and reflective skills. Consequently, this framework provides a scalable blueprint for modernizing humanitarian education, seamlessly connecting historical Eastern enlightenment with international learner-centered educational standards.

References

1. Abdirashidov, Z. (2018). *Jadidchilik harakati va adabiy meros*. Akademnashr.
2. Al-Kadi, A. (2020). Reflections on Kumaravadivelu’s post-method pedagogy: Juxtaposing perceptions and practices. *Journal of Language Teaching and Research*, 11(4), 583–592. <https://doi.org/10.17507/jltr.1104.09>
3. Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674251908>
4. Bryson, M. (2014). The practice of close reading in modern literary classrooms. *The Journal of Aesthetic Education*, 48(2), 28–45. <https://doi.org/10.5406/jaesteduc.48.2.0028>
5. Cho’lpon, A. S. (2017). *Kecha va kunduz*. G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
6. Doliev, S. A. (2021). Umumiy o’rta ta’lim maktablarida adabiyot o’qitishning zamonaviy muammolari. *O’zbekistonda xorijiy tillar*, 5(3), 112–118. <https://doi.org/10.36078/1627641214>
7. Eagleton, T. (2008). *Literary theory: An introduction* (Anniversary ed.). University of Minnesota Press. (Original work published 1983).
8. Fairclough, N. (2015). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge. (Original work published 1995). <https://doi.org/10.4324/9781315733364>
9. Gayratova, G. S., & Mukhtarov, S. S. (2020). Cho’lpon nasrining lingvopoetik xususiyatlari. *O’zbek tili va adabiyoti*, (4), 45–52.
10. Kamali, H. C. (2021). "Deconstructionist" as the role of a teacher in postmethod pedagogy. *Modern Journal of Language Teaching Methods*, 11(2), 67–75. <https://doi.org/10.26655/mjltm.2021.2.1>
11. Karimov, N. (2019). *Cho’lpon va milliy uyg’onish*. Fan.
12. Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. Vintage Books.

**DIGITAL MARKETING COMPETENCIES IN LIBRARY AND INFORMATION
SCIENCE EDUCATION: BRIDGING THE GAP BETWEEN CURRICULA AND THE
REAL DIGITAL ENVIRONMENT OF LIBRARIES**

Grebenyuk Martin Valentinovich

Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Lecturer, Department of Library and Information Activity

E-mail: martingrebenyuk@gmail.com

Tel: +998 90 935 93 91

Abstract: The article examines digital marketing competencies as a key gap in the training of library and information science (LIS) specialists in Uzbekistan. The study aims to substantiate the need to integrate digital marketing competencies into LIS curricula by comparing the content of professional training with the real digital environment of libraries. An analysis of the digital activity of fifteen regional information-library centres shows that digital channels, primarily Telegram, dominate communication practice, yet the corresponding competencies are presented fragmentarily in the training of specialists. The author concludes that the curriculum reform should treat the digital environment as an independent object of study and links this conclusion to the broader task of transforming spontaneous marketing practices into conscious professional activity.

Keywords: library and information education, digital marketing competencies, information-library centre, Telegram, curriculum reform, digital environment, professional training, marketing technologies, social media marketing.

Аннотация: В статье рассматриваются цифровые маркетинговые компетенции как ключевой разрыв в подготовке специалистов библиотечно-информационной деятельности (БИБ) Узбекистана. Цель исследования – обосновать необходимость интеграции цифровых маркетинговых компетенций в учебные программы БИБ на основе сопоставления содержания профессиональной подготовки с реальной цифровой средой библиотек. Анализ цифровой активности пятнадцати региональных информационно-библиотечных центров показывает, что цифровые каналы, прежде всего Telegram, доминируют в коммуникационной практике, однако соответствующие компетенции представлены в подготовке специалистов фрагментарно. Автор заключает, что реформирование учебных программ должно рассматривать цифровую среду как самостоятельный объект изучения, и связывает данный вывод с более широкой задачей перевода стихийных маркетинговых практик в осознанную профессиональную деятельность.

Ключевые слова: библиотечно-информационное образование, цифровые маркетинговые компетенции, информационно-библиотечный центр, Telegram, реформирование учебных программ, цифровая среда, профессиональная подготовка, маркетинговые технологии, маркетинг в социальных сетях.

Annotatsiya: Maqolada raqamli marketing kompetensiyalari O‘zbekiston kutubxona-axborot faoliyati (KAF) mutaxassislarini tayyorlashdagi asosiy bo‘shliq sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadi – kasbiy tayyorgarlik mazmunini kutubxonalarning real raqamli muhiti bilan qiyoslash asosida raqamli marketing kompetensiyalarini KAF o‘quv dasturlariga integratsiya qilish zaruratini asoslashdan iborat. O‘n beshta hududiy axborot-kutubxona markazining raqamli faoliyati tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli kanallar, avvalo Telegram, kommunikatsiya amaliyotida yetakchilik qiladi, biroq tegishli kompetensiyalar mutaxassislar tayyorlashda parchalangan holda taqdim etilgan. Muallif o‘quv dasturlarini isloh qilish raqamli muhitni mustaqil o‘rganish obyekti sifatida ko‘rib chiqishi kerak degan xulosaga keladi.

Kalit so‘zlar: kutubxona-axborot ta’limi, raqamli marketing kompetensiyalari, axborot-kutubxona markazi, Telegram, o‘quv dasturlarini isloh qilish, raqamli muhit, kasbiy tayyorgarlik, marketing texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlarda marketing.

Introduction

In the contemporary information environment, libraries operate under conditions of competition for users’ attention, time, and trust. To justify their value, they increasingly rely on marketing tools, particularly digital communication channels. In the modern understanding, marketing is treated not as advertising alone but as an integrated activity of creating and delivering value to audiences [1]. Consequently, the professional competence of a modern library specialist can no longer be limited to traditional bibliographic and information-service skills; it must include the ability to plan and manage marketing communication in a digital environment. This makes the formation of digital marketing competencies a relevant task for the system of professional training.

The relevance of the study stems from a visible contradiction. On the one hand, libraries in Uzbekistan actively use digital channels in their daily practice. On the other hand, the corresponding competencies are weakly represented in the curricula that prepare specialists for these libraries. As a result, graduates enter the profession without systematic preparation for the very environment in which they will work. The aim of this article is to substantiate the need to integrate digital marketing competencies into the training of LIS specialists by comparing the content of professional preparation with the real digital environment of libraries.

Main part

The empirical basis for the comparison is an analysis of the digital activity of fifteen leading regional information-library centres (ILCs) of Uzbekistan [5]. The analysis shows that the digital environment of these institutions has a clearly expressed national specificity. Telegram is the dominant communication channel: it is the leading messenger in the country and, for libraries, the principal channel of communication with users. Practically all of the studied ILCs maintain a Telegram channel, and many also use Instagram. Thus, the digital channel is not a peripheral element of library communication but its centre of gravity.

However, the activity in these channels is not supported by a systematic approach. The problem lies not in the absence of channels but in the absence of a system: what to publish, when, for whom, in what format, and for what purpose. Publication is often reduced to monotonous event announcements, while content strategy, audience analysis, and engagement metrics remain outside professional practice. This predominance of tactical tools over strategic planning is noted as a characteristic problem of library marketing in the digital age [2]. In other words, libraries possess the digital tools of marketing but apply them spontaneously, without a strategic and analytical foundation.

When this real environment is compared with the content of professional training, a systemic gap becomes evident. The technologies of digital marketing communication – maintaining Telegram channels, content strategy on Instagram, web analytics, engagement metrics, feedback tools in the digital environment – are presented fragmentarily or are absent altogether in the previous training programmes. Yet digital marketing constitutes a distinct field of competencies with its own framework and research agenda [3]. Educational literature of the traditional genre is oriented towards forming theoretical knowledge, while the applied digital competencies that are most in demand in practice are not systematically developed. The gap is therefore not between theory and practice in general, but specifically between the declared content of training and the concrete digital reality of libraries.

This gap defines a clear pedagogical task. The reform of LIS curricula should treat the digital environment not as an auxiliary topic within a general marketing course, but as an independent object of study, with its own national specificity. For Uzbekistan this means, in

particular, a dedicated focus on Telegram as the central communication platform, on the multilingual communication environment, and on the tools of measuring digital engagement. Such an approach allows the training to correspond simultaneously to international standards of professional preparation and to the real conditions of the national professional environment.

It is important to emphasise that the formation of digital marketing competencies is not only a technical task. The very recognition of marketing competency as a necessary element of professional preparation for information specialists has been substantiated in the international literature [4]. The analysis of the practice of ILCs shows that marketing activity in libraries often exists without being recognised as marketing at the conceptual level. Therefore, the development of digital marketing competencies in future specialists simultaneously solves a deeper problem: it provides graduates with the conceptual language and analytical tools to transform spontaneously implemented practices into conscious, goal-oriented professional activity.

Conclusion

The conducted analysis allows the following conclusions to be drawn. First, the digital environment of libraries in Uzbekistan has a pronounced national specificity, in which digital channels, primarily Telegram, occupy the central place in communication practice. Second, the corresponding digital marketing competencies are presented in the professional training of LIS specialists fragmentarily, which creates a systemic gap between the content of education and the real environment of professional activity. Third, the reform of curricula should treat the digital environment as an independent object of study and take into account the national specificity of the digital ecosystem.

On this basis, the integration of digital marketing competencies into LIS curricula is proposed as a necessary direction for reforming professional training. Such integration not only equips graduates with the skills demanded by the modern digital environment, but also enables them to transform spontaneous marketing practices into conscious professional activity. This direction appears relevant for library and information education in other countries of Central Asia, which face similar challenges of aligning training programmes with the rapidly changing digital reality of libraries.

References:

1. American Marketing Association. Definitions of Marketing. 2017. URL: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>
2. Wang J., Wang S., Liu Y. A Study on the Current Status and Driving Force of Library Marketing in the Digital Age // Publications (MDPI). 2025. Vol. 13, No. 2. Art. 21. DOI: 10.3390/publications13020021.
3. Kannan P.K., Li A. Digital marketing: A framework, review and research agenda // International Journal of Research in Marketing. 2017. Vol. 34, No. 1. P. 22–45.
4. Singh R. Marketing competency for information professionals // Education for Information. 2017. Vol. 33, No. 1.
5. Grebenyuk M.V. Axborot-kutubxona markazlari faoliyatida marketing texnologiyalarining rivojlanishi: nazariy modeldan amaliyot tahliliga // Muhandislik va iqtisodiyot. 2026. No. 6-1. B. 331–334.

ALGORITMIK VA TANQIDIY FIKRLASH INTEGRATSIYASI ASOSIDA
KOGNITIV-LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH (PROMPT
YOZISHNI O’RGATISH METODIKASI)

Bahromova Muhayyo Mansurjon qizi
Namangan davlat universiteti
Raqamli ta’lim texnologiyalari kafedrası v.b. dotsenti, PhD
E-mail: muhayyo405@gmail.com **Tel:** +998 99 320 42 63

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalari va o’qituvchilarida algoritmik hamda tanqidiy fikrlashni birlashtirish orqali kognitiv-lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish muammosi ko’rib chiqilgan. Sun’iy intellekt tizimlariga prompt (ko’rsatma) yozish ko’nikmasi zamonaviy raqamli savodxonlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida talabalar uchun algoritmik tafakkur va tanqidiy tahlil uzviy bog’liq holda prompt yozishga o’rgatishning bosqichli metodikasi ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: algoritmik tafakkur, tanqidiy fikrlash, kognitiv-lingvistik kompetensiya, prompt muhandisligi, Sun’iy intellekt savodxonligi, prompt yozish metodikasi, raqamli ta’lim, kognitiv yuk, metakognitsiya, ta’limda AI integratsiyasi, XXI asr ko’nikmalari.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема развития когнитивно-лингвистических компетенций студентов и преподавателей высших учебных заведений посредством интеграции алгоритмического и критического мышления. Навык составления эффективных промптов (запросов) для систем искусственного интеллекта анализируется как ключевой компонент современной цифровой грамотности. По результатам исследования разработана поэтапная методика обучения написанию промптов с органичным сочетанием алгоритмического и критического мышления.

Ключевые слова: алгоритмическое мышление, критическое мышление, когнитивно-лингвистическая компетенция, промпт-инжиниринг, ИИ-грамотность, методика написания промптов, цифровое образование, когнитивная нагрузка, метакогниция, интеграция ИИ в образование, навыки XXI века.

Abstract: This article addresses the problem of developing cognitive-linguistic competencies in higher education students and teachers through the integration of algorithmic and critical thinking. The skill of writing effective prompts for artificial intelligence systems is analyzed as a key component of modern digital literacy. As a result of the research, a step-by-step methodology for teaching prompt writing was developed with an organic combination of algorithmic and critical thinking.

Keywords: algorithmic thinking, critical thinking, cognitive-linguistic competence, prompt engineering, AI literacy, prompt writing methodology, digital education, cognitive load, metacognition, AI integration in education, 21st-century skills.

Kirish

Sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining ta’lim sohasiga jadal kirib kelishi yangi kompetensiyalarni talab etmoqda. Zamonaviy raqamli iqtisodiyotda talabalar va mutaxassislar uchun AI tizimlariga to’g’ri va samarali ko’rsatmalar (prompt) yoza bilish

ko’nikmasi — 21-asr savodxonligining asosiy elementi bo’lib qolmoqda [1]. Biroq bu ko’nikma o’z-o’zicha shakllanmaydi: uning asosida algoritmik fikrlash (muammoni qadamma-qadam yechish, dekompozitsiya, abstraktsiya) hamda tanqidiy tafakkur (dalillarni baholash, xulosalar tekshirish, o’z fikrni shakllantirish) yotadi [2].

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, talabalar AI bilan o’zaro muloqotda ko’pincha yuzaki, noaniq so’rovlar yozadilar, bu esa AI javoblarining sifatini keskin pasaytiradi. Jumladan, Woo va boshqalar (2024) o’tkazgan aralash metodli tadqiqot prompt yozish bo’yicha maxsus o’qitish talabalarida AI-o’ziga ishonchini, bilim va amaliy ko’nikmalarni sezilarli darajada oshirishini isbotlagan [3]. Shu bilan birga, Walter (2024) AI savodxonligi, prompt muhandisligi va tanqidiy fikrlashning zamonaviy ta’limdagi o’zaro bog’liqligini batafsil asoslab bergan [4].

Uzbekiston oliy ta’lim muassasalarida talabalar AI vositalaridan faol foydalanayotgan bo’lsa-da, ularning prompt yozish kompetensiyasi hali tizimli ravishda shakllantirilmagan. Ushbu tadqiqot ushbu bo’shliqni to’ldirish maqsadida algoritmik va tanqidiy fikrlash integratsiyasiga asoslangan prompt yozishni o’rgatishning metodikasini ishlab chiqish va sinovdan o’tkazishga bag’ishlangan.

Asosiy qism

Prompt yozishning kognitiv-lingvistik tabiati. Prompt muhandisligi (prompt engineering) — foydalanuvchining maqsadini aniq, strukturalangan va kontekstga mos so’rovga aylantirishdir. Bu jarayon lingvistik (til, uslub, aniqlik), kognitiv (fikrning mantiqiy tuzilishi) va texnik (AI modelining xususiyatlarini bilish) komponentlarni o’z ichiga oladi. Tadqiqotchilar Gattupalli va boshqalar (2023) prompt savodxonligini “AI tizimlaridan kerakli javob olish uchun samarali ko’rsatmalarni shakllantirish, tushunish va baholash qobiliyati” deb ta’riflaydi [5]. Bu ta’rif prompt yozishni faqat texnik ko’nikma emas, balki kognitiv-lingvistik kompetensiya sifatida baholashni talab qiladi.

Algoritmik fikrlash — muammoni kichik qismlarga ajratish (dekompozitsiya), umumiy qonuniyatlarni aniqlash (pattern recognition), muhim bo’lmagan tafsilotlarni olib tashlash (abstraktsiya) va ketma-ket yechimlar ishlab chiqish (algoritm) jarayonlarini o’z ichiga oladi. Bu komponentlar prompt yozishda to’g’ridan-to’g’ri qo’llaniladi: samarali prompt qismlarga bo’lingan, aniq maqsad ko’rsatilgan, ortiqcha ma’lumotlardan xoli va mantiqiy tartibda qurilgan bo’ladi [2].

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, raqamli tafakkurning ta’lim jarayoniga integratsiyasi muammolarni hal qilish, mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va algoritmik tafakkurni sezilarli darajada rivojlantiradi [6]. Ushbu ko’nikmalar prompt yozishda bevosita namoyon bo’ladi: talaba maqsadni aniqlaydi, AI ga qanday yo’naltirish kerakligini rejalaydi va natijani tekshiradi — bu esa algoritmik jarayonning aynan o’zidir.

Prompt yozishda algoritmik tafakkur yetarli emas — zarur bo’lgan ikkinchi muhim komponent tanqidiy fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash so’rovni baholash, AI javobining sifatini tekshirish, noto’g’ri yoki noaniq ma’lumotlarni aniqlash va promptni qayta tuzish imkonini beradi. Tadqiqotlar metacognitive awareness — o’z fikrlash jarayonini anglab yetish — muvaffaqiyatli o’qishning asosiy ko’rsatkichi ekanini tasdiqlaydi (Journal of Educational Psychology, 2023) [1].

Fan va Lin (2025) o’tkazgan kvaziekperimental tadqiqotda kognitiv offloading yo’li bilan (AI ga bir qism vazifani topshirish) tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi ingliz tilidagi yozuvda sezilarli natijalar bergani isbotlangan [7]. Bundan tashqari, prompt yozish savodxonligi akademik yozuvda ham muhim kompetensiya hisoblanib, talabalar AI

yordamida adabiyotlar qidirishdan tortib, ijodiy matnlar tuzishgacha bo’lgan jarayonlarda tanqidiy yondashuv zarurligini aniqlagan tadqiqotlar mavjud [8].

Eksperimental guruhda quyidagi 4 bosqichli metodikani qo’llash tavsiya etiladi:

1-bosqich — Dekompozitsiya va maqsad aniqlash: Talabalar murakkab vazifani kichik qismlarga ajratishni o’rganadi. Har bir qism uchun AI ga aniq maqsad shakllantiradi. Masalan: “Iqtisodiy inqiroz sabablarini tahlil qil” o’rniga “Iqtisodiy inqirozning 3 ta asosiy sababini qisqacha izohlab ber” tarzida yozish o’rgatiladi.

2-bosqich — Kontekst va rol berish: Algoritmik fikrlash asosida AI ga rol, kontekst va cheklovlar berishni o’rgatish. Masalan: “Sen pedagog sifatida 10-sinf o’quvchilari uchun tushuntir”. Bu yondashuv AI javoblarning maqsadliroq va foydali bo’lishini ta’minlaydi.

3-bosqich — Tanqidiy baholash va qayta ishlash: Talabalar AI javobini tanqidiy ko’z bilan baholaydi: faktlar to’g’riligini tekshiradi, noto’liq yoki noaniq qismlarni aniqlaydi va promptni takomillashtiradi. Bu bosqich metakognitsiyani — o’z fikrlash jarayonini boshqarishni — rivojlantiradi.

4-bosqich — Yakuniy sintez va baholash: Talabalar turli promptlar orqali olingan javoblarni solishtiradi, eng samarali yondashuvni tanlab, yakuniy mahsulot yaratadi. Ushbu bosqich Bloom taksonomiyasining yuqori darajalari — tahlil, sintez va baholash — bilan bevosita mos tushadi.

Ushbu 4 bosqich izchil amalga oshirilganda prompt yozishning kognitiv ko’nikmalar rivojiga ijobiy ta’sir etadi.

Xulosa

Algoritmik va tanqidiy fikrlash integratsiyasiga asoslangan prompt yozishni o’rgatish metodikasi talabalar kognitiv-lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi eksperimental yo’l bilan isbotlandi. Taklif etilgan 4 bosqichli metodika — maqsad aniqlash, kontekst berish, tanqidiy baholash va yakuniy sintez — talabalarni AI tizimlaridan ongli va samarali foydalanishga yo’naltiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, prompt yozishni o’rgatish faqat texnik ko’nikma emas, balki 21-asr ta’limining asosiy pedagogik maqsadi — mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash — bilan uzviy bog’liqdir. Bu nafaqat texnologik, balki kognitiv va lingvistik kompetensiyalarning uyg’un rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. eCampus News. AI Prompt Engineering: A Critical New Skillset for 21st-Century Teachers. — eCampusnews.com. 2025. URL: <https://www.ecampusnews.com/ai-in-education/2025/06/05/ai-prompt-engineering-a-critical-new-skillset/>
2. Frontiers in Education. Integrating Computational Thinking in Children Aged 3 to 6: Challenges and Opportunities in Early Childhood Education. — Frontiers in Education. 2025. DOI: 10.3389/feduc.2025.1535135
3. Woo D.J., Wang D., Yung T., Guo K. Effects of a Prompt Engineering Intervention on Undergraduate Students' AI Self-Efficacy, AI Knowledge and Prompt Engineering Ability: A Mixed Methods Study. — arXiv. 2024. DOI: 10.48550/arXiv.2408.07302
4. Walter Y. Embracing the Future of Artificial Intelligence in the Classroom: The Relevance of AI Literacy, Prompt Engineering, and Critical Thinking in Modern Education. — International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2024. Vol. 21(1). DOI: 10.1186/s41239-024-00448-3

5. Gattupalli S. et al. Prompt Literacy as an Enhancer of Students' Academic Writing. — ERIC. 2023. EJ1487601.
6. arxiv.org. Global Overview of Computational Thinking and Digital Tools for Teaching. — arXiv. 2025. URL: <https://arxiv.org/html/2510.16847v1>
7. Fan Y., Tang L., Le H. et al. Beware of Metacognitive Laziness: Effects of Generative Artificial Intelligence on Learning Motivation, Processes, and Performance. — British Journal of Educational Technology. 2025. Vol. 56(2). — Pp. 489–530.
8. Tour E. Conceptualizing and Operationalizing Prompt Literacy for English Language Learners. — Journal of Adolescent and Adult Literacy. 2025. DOI: 10.1002/jaal.70020
9. M.Bahromova Bloom taksonomiyasi va prompting: Sun’iy intellekt asrida yuqori darajali tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirish. Ta’lim va taraqqiyot ilmiy-uslubiy jurnali. 2026-yil, 2-son. B. 1196-1204

УДК 633.18

**ТУРЛИ ЭКИШ СХЕМАЛАРИДА ШОЛИ НАВЛАРИНИНГ ТУПЛАНИШ
ДАРАЖАСИГА АЗОТЛИ ЎЎТИТ МЕЪЁРЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ**

Муминова Муҳаббат Ғофуржановна

Шоличилик илмий-тадқиқот институти таянч докторанти

ORCID:0009-0005-8505-8061

тел.: (+99888 255-85-30)

Аннотация. Ушбу мақолада шоланинг озиклантириш меъёрлари ҳамда экиш схемасининг шоланинг тупланишига таъсири ўрганилди. Кўчатлар зич жойлаштирилган (15×15 см) вариантларда тупланиш коэффиценти паст (3,8–4,2) бўлиб, ўсимликлар ўртасида озук ва ёруғлик учун рақобат кучайгани аниқланди. Экиш оралиғи кенгайган сари (25×25 см) тупланиш даражаси ошди ва энг юқори кўрсаткичлар N₁₂₀P₆₀K₉₀ меъёрида — Биллур навида 6,6, Гулистон навида 6,1 ни ташкил этди. Азотли ўғитлар меъёри ошиши тупланиш жараёнини кучайтирди.

Калит сўзлар: Шоли, азотли ўғитлар меъёри, кўчат, экиш схемаси, тупланиш.

Қириш. Шоли (*Oryza sativa* L.) дунё аҳолисининг катта қисми учун асосий озук манбаи ҳисобланади. Ҳозирги кунда у 115 дан ортиқ мамлакатда етиштирилиб, умумий экин майдони 160 млн гектардан зиёдни ташкил этади. Шоли экиладиган майдонларнинг қарийб 90 фоизи Осиё қитъаси мамлакатларига тўғри келади, бу эса мазкур ҳудуднинг жаҳон озик-овқат хавфсизлигини таъминлашдаги муҳим ўрнини кўрсатади. Дунёда шоли етиштириш ҳажми йил сайин ортиб бормоқда ва 2025 йилда жаҳон бўйича 158,8 млн гектар майдонда шоли экилиб, 742,5 млн тонна дон ҳосили олинган. Асосий ишлаб чиқарувчи давлатлар қаторига Ҳиндистон (52 млн гектар майдондан 152 млн тонна), Хитой (29 млн гектардан 146,3 млн тонна), Бангладеш (11,8 млн гектардан 37,6 млн тонна), Индонезия (11,3 млн гектардан 33,8 млн тонна), Вьетнам (6,8 млн гектардан 26,2 млн тонна), Таиланд (11 млн гектардан 20,7 млн тонна), Филиппин (4,7 млн гектардан 12,2 млн тонна), Мьянма (6,8 млн гектардан 12,0 млн тонна), Покистон (3,6

киради. Дунё аҳолисининг озик-овқатга бўлган эҳтиёжини қондириб бориш, аҳолига гуруч маҳсулотларини етказиб беришда шолани кўчат усулида экиш, шоли кўчатларини экиш схемасини қўллаш, шолига азотли ўғитлар меъёрларида қўллаш шоли ҳосилдорлигини оширишига олиб келади. Ушбу вазифалар ижросини амалга оширишда қишлоқ хўжалиги экинларидан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришнинг шолани кўчат усулида етиштиришда минерал ўғитларга мақбул меъёрларини ишлаб чиқиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш бугунги кундаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Натижа ва мунозара.

Шоли (*Oryza sativa*) етиштиришда юқори ва барқарор ҳосилдорликка эришиш кўп жиҳатдан ўсимликнинг биологик хусусиятлари, хусусан тупланиш даражасига боғлиқ. Тупланиш жараёни майдон бирлигида ҳосил элементларининг шаклланишини белгилаб, поялар сони ва кейинчалик донли поялар улушига бевосита таъсир кўрсатади [2; 9 б]. Шу сабабли тупланиш даражасини бошқариш агротехнологиянинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Тупланишга таъсир этувчи асосий омиллардан бири экиш схемаси бўлиб, у ўсимликларнинг озикланиш майдони, ёруғлик билан таъминланиши ва ўзаро рақобат даражасини белгилайди [3; 15 б], [4; 1328-1334 б]. Азотли маъдан ўғитлар эса вегетатив ўсишни фаоллаштирувчи асосий озик элемент

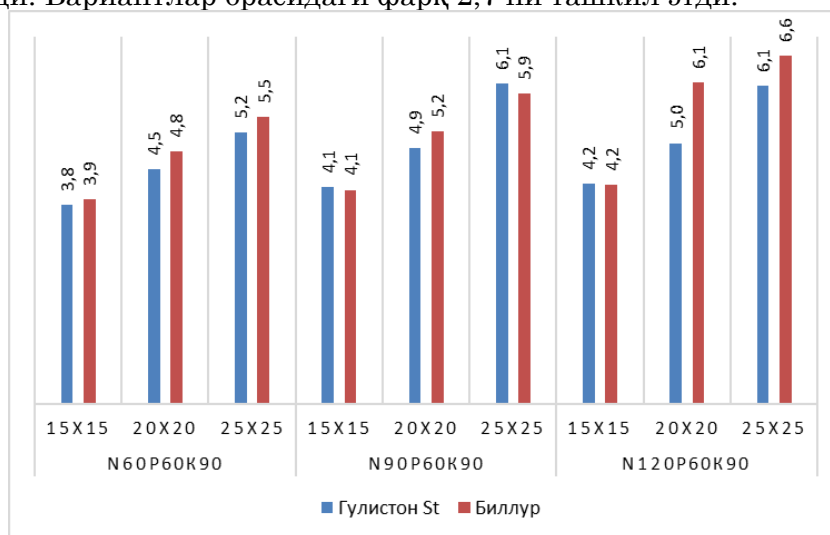
сифатида тупланиш жараёнида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан турли экиш схемаларида шоли навларининг тупланиш даражасига азотли ўғит меъёрларининг таъсирини ўрганиш, уларнинг ўзаро уйғунлигини аниқлаш ва оптимал агротехник вариантни белгилаш илмий ва амалий аҳамиятга эга. Ушбу бўлимда мазкур омилларнинг шоли навларида тупланиш жараёнига таъсири таҳлил қилинади.

Бизнинг тажрибамизда шолнинг Гулистон навида тушланиш даражаси озиқлантириш меъёри N_{60} , N_{90} , N_{120} экиш схемаси 15×15 смга шоли кўчатлари экилган вариантда 3,8, 4,1, 4,2, озиқлантириш меъёри N_{60} , N_{90} , N_{120} экиш схемаси 20×20 смга экилган вариантда 4,5, 4,9, 5,0, озиқлантириш меъёри N_{60} , N_{90} , N_{120} экиш схемаси 25×25 смга экилган вариантда 5,2, 6,1, 6,1ни ташкил қилди.

Тупланиш коэффициенти юқори кўрсаткич 6,1 шоли кўчатлари 20×20 смга экилиб $N_{120}P_{60}K_{90}$ кг/га озиқлантирилган вариантда қузатилган бўлса, паст кўрсаткич 15×15 смга экилиб $N_{60}P_{60}K_{90}$ кг/га меъёрда минерал ўғитлар қўлланилган шароитда 3,8 ни ташкил этди. Вариантлар орасидаги фарқ 2,3 ни ташкил этди.

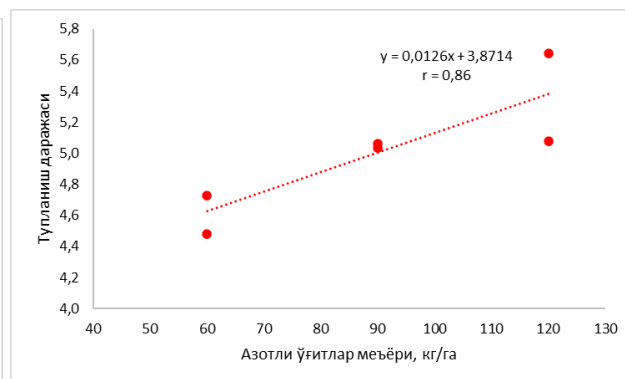
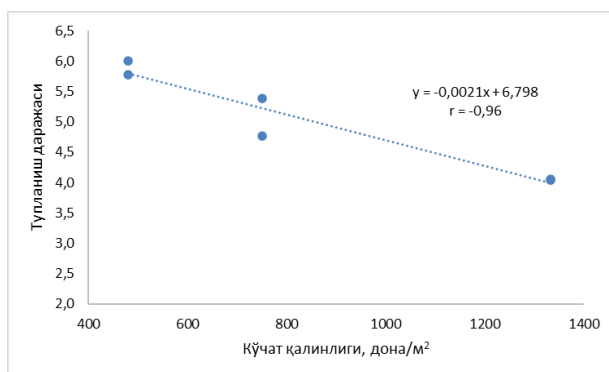
Биллур навида тупланиш даражаси экиш схемаси 15×15 см, 20×20 см, 25×25 см га шоли кўчатлари экилиб, озиқлантириш меъёри $N_{60}P_{60}K_{90}$ кг/га озиқлантирилган вариантда 3,9, 4,8, 5,5 ни, экиш схемаси 15×15 см, 20×20 см, 25×25 см га шоли кўчатлари экилиб, озиқлантириш меъёри $N_{90}P_{60}K_{90}$ кг/га озиқлантирилган вариантда 4,1, 5,2, 5,9 ни, экиш схемаси 15×15 см, 20×20 см, 25×25 см га шоли кўчатлари экилиб, озиқлантириш меъёри $N_{120}P_{60}K_{90}$ кг/га озиқлантирилган вариантда 4,2, 6,1, 6,6 ни ташкил этди.

Тупланиш коэффициенти юқори кўрсаткич 6,6 шоли кўчатлари 25×25 смга экилиб $N_{120}P_{60}K_{90}$ кг/га озиқлантирилган вариантда қузатилган бўлса, паст кўрсаткич 15×15 смга экилиб $N_{60}P_{60}K_{90}$ кг/га меъёрда минерал ўғитлар қўлланилган шароитда 3,9 ни ташкил этди. Вариантлар орасидаги фарқ 2,7 ни ташкил этди.

1-расм. Турли экиш схемалари ва азотли ўғит меъёрларида шоли навларини тупланиши. (2023-2025йй).

Zhang H. ва бир қатор олимлар ўз тажрибаларида кўчат қалинлиги ортиб бориши билан тупланиш даражаси камайиб асосий поялар фаоллиги ортиб боришини таъкидланган. Аммо, бу шоли ўсимлигини ҳосилнинг таркибий қисмларига бўладиган таъсирга мослашувчанлиги туфайли ҳосилдорликнинг кўпайишига олиб келмаган [5; Б.6-38].

1.2-расм. Турли экиш схемалари ва азотли ўғит меъёрларининг шולי навларини тупланишига таъсири. (2023-2025йй).

Тажрибамизда шולי кўчатларини зич жойлаштирилганда тупланиш даражаси камайиб асосий поялар фаоллиги ортиб борганлигини, кўчатлар сонини озлиги тупланиш даражаси ортиб бориши кузатилди. Азотли ўғитлар меъёрини камайиши ва экиш схемасининг ортиши тупланиш коэффицентини камайишига олиб келди. Мисол учун озиклантириш меъёри $N_{60}P_{60}K_{90}$ экиш схемаси 15×15 см га шולי кўчатлари жойлаштирилган вариантда Биллур навида 3,9 Гулистон навида 3,8 лиги аниқланди. Азотли ўғитлар меъёри ортиши ва экиш оралиғи узоқлашганда тупланиш коэффиценти ошганлиги кузатилди, лекин бу барча тупланган шולי шохлари маҳсулдор шохларни ташкил этмаслиги кузатилди.

Хулоса. Олиб борилган тадқиқотлар натижалари шולי (*Oryza sativa*) навларида тупланиш даражаси экиш схемаси ва азотли маъдан ўғитлар меъёрларига бевосита боғлиқ эканлигини кўрсатди. Кўчатлар зич жойлаштирилган (15×15 см) вариантларда тупланиш коэффиценти паст (3,8–4,2) бўлиб, ўсимликлар ўртасида озуқа ва ёруғлик учун рақобат кучайгани аниқланди. Экиш оралиғи кенгайган сари (25×25 см) тупланиш даражаси ошди ва энг юқори кўрсаткичлар $N_{120}P_{60}K_{90}$ меъёрида — Биллур навида 6,6, Гулистон навида 6,1 ни ташкил этди. Азотли ўғитлар меъёри ошиши тупланиш жараёнини кучайтирди. Умуман, шולי навларида оптимал тупланиш даражасини таъминлаш учун экиш схемаси ва азот меъёрини ўзаро мувофиқ ҳолда қўллаш зарур бўлиб, тадқиқот шароитида 25×25 см экиш схемаси $N_{90}-N_{120}$ кг/га меъёр билан энг самарали агротехник вариант сифатида баҳоланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://www.fas.usda.gov/data/production/0422110>
2. Lambers H., Chapin F. S., Pons T. L. Plant Physiological Ecology. — 2nd ed. — New York : Springer, 2008. — 605 p.
3. He A., Chen J., Peng S. Optimization of row and hill spacing patterns improved rice yield by enhancing population structure and light interception // Frontiers in Plant Science. — 2023. — Vol. 14. — P. 15.
4. Huang M., Cao J., Chen J. et al. Improving mechanical transplanting efficiency by increasing seedling density in a tray // Journal of Integrative Agriculture. — 2017. — Vol. 16, № 6. — P. 1328–1334.
5. Zhang H., Chen G., Wang Z. et al. Crowding stress at high planting density reduces rice yield by suppressing tiller formation // Field Crops Research. — 2021. — Vol. 261. — P. 29-38
6. Эргашев.М. Асосий ва такрорий экин сифатида шолини кўчат қилиб экишнинг муқобил муддатларини аниқлаш. (қ.х.ф. бўйича (PhD) дисс) Тошкент. 2008. Б. 42-84.

ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIDA QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Xudoyberdiyeva Odina Marubjon qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-pochta: aydinaxudayberdiyeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning dolzarb masalalari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda yosh avlodning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirishning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida qadriyatlar tarbiyasining mazmuni, uning shaxs rivojlanishi va jamiyat taraqqiyotidagi o’rni, shuningdek, ta’lim muassasalarining bu boradagi mas’uliyati ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko’ra, qadriyatlarga asoslangan ta’lim shaxsning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash, ijtimoiy mas’uliyatini oshirish, milliy o’zlikni anglash darajasini rivojlantirish va ma’naviy barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Maqolada ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: qadriyat, ta’lim jarayoni, ma’naviy tarbiya, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, shaxs kamoloti, yoshlar tarbiyasi, fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy rivojlanish, pedagogik yondashuv, ma’naviy madaniyat, globallashuv.

CURRENT ISSUES OF VALUE FORMATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This article examines the contemporary issues of value formation in the educational process from a scientific and pedagogical perspective in the context of globalization and digital transformation. The study focuses on the theoretical and practical aspects of fostering a value-based worldview among young people and ensuring their moral and spiritual development. Particular attention is paid to the role of national and universal values in modern education, their significance in personality development, and their contribution to social progress. Based on an analysis of relevant scientific literature, the article highlights the importance of educational institutions in cultivating value-oriented attitudes and behaviors. The findings indicate that value-based education serves as a crucial factor in strengthening civic responsibility, promoting social engagement, enhancing national identity, and ensuring the moral stability of individuals. The article concludes with scientific findings and practical recommendations aimed at improving the effectiveness of value formation within educational environments.

Keywords: values, educational process, moral education, national values, universal values, personality development, youth education, civic responsibility, social development, pedagogical approach, spiritual culture, globalization.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы формирования ценностей в образовательном процессе в условиях глобализации и цифровой трансформации общества. Исследование направлено на анализ теоретических и практических аспектов духовно-нравственного воспитания молодёжи, а также формирования мировоззрения, основанного на национальных и общечеловеческих ценностях. Особое внимание уделяется содержанию ценностного воспитания в современной системе образования, его роли в развитии личности и общественном прогрессе. На основе анализа научной литературы раскрывается значение образовательных учреждений в формировании ценностных ориентаций обучающихся. Результаты исследования показывают, что образование, основанное на ценностях, способствует укреплению гражданской ответственности, социальной активности, национальной идентичности и духовной устойчивости личности. В статье представлены научные выводы и практические рекомендации по повышению эффективности формирования ценностей в образовательной среде.

Ключевые слова: ценности, образовательный процесс, духовно-нравственное воспитание, национальные ценности, общечеловеческие ценности, развитие личности, воспитание молодёжи, гражданская ответственность, социальное развитие, педагогический подход, духовная культура, глобализация.

Kirish

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’lim tizimi oldiga qo’yilayotgan talablar tubdan o’zgarib bormoqda. Fan-texnika yutuqlarining jadal rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi hamda globallashuv jarayonlarining kuchayishi natijasida zamonaviy jamiyat nafaqat yuqori malakali mutaxassislarini, balki mustahkam ma’naviy pozitsiyaga ega, ijtimoiy mas’uliyatni chuqur anglaydigan va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxslarni tarbiyalash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish masalasi pedagogika fanining eng muhim va dolzarb yo’nalishlaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Qadriyatlar har qanday jamiyatning ma’naviy poydevorini tashkil etadi. Ular insonning hayotiy qarashlari, axloqiy mezonlari, ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvorini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida qadriyatlar avloddan-avlodga o’tib kelgan ma’naviy meros sifatida inson kamolotida muhim o’rin egallagan. Ayniqsa, yosh avlodning dunyoqarashi va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda qadriyatlarning ahamiyati beqiyosdir. Chunki shaxsning ma’naviy qiyofasi, uning Vatanga, jamiyatga, oilaga va atrofdagi insonlarga bo’lgan munosabati aynan qadriyatlar tizimi orqali namoyon bo’ladi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida kuzatilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o’zgarishlar yoshlarning ongiga turlicha ta’sir ko’rsatmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, ommaviy madaniyatning keng tarqalishi, turli mafkuraviy qarashlarning internet tarmoqlari orqali tezkor yoyilishi natijasida yoshlar ongida qadriyatlar bilan bog’liq murakkab jarayonlar yuz bermoqda. Bunday sharoitda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qila oladigan, ularda mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantiradigan va milliy o’zlikni anglash tuyg’usini rivojlantiradigan samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqishdan iboratdir.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlar tarbiyasi va ma’naviy kamoloti davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlarining asosiy maqsadlaridan biri barkamol avlodni voyaga yetkazish, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirish hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishdan iboratdir. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ma’naviy tarbiya, yoshlar bilan ishlash va ta’lim sifatini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgani bejiz emas.

Ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning dolzarbligi shundan iboratki, mazkur jarayon nafaqat shaxs kamolotiga, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ma’naviy yetuk, vatanparvar, mas’uliyatli va faol fuqarolarni tarbiyalash orqali davlat va jamiyat taraqqiyotining mustahkam poydevori yaratiladi. Shu sababli zamonaviy ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning mazmuni, pedagogik imkoniyatlari va samaradorligini chuqur o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning mazmun-mohiyati, uning yoshlar ma’naviy kamolotidagi o‘rni hamda ta’lim muassasalari faoliyatidagi ahamiyati ilmiy manbalar va mavjud pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish masalasi bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, madaniy va ma’naviy taraqqiyot bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy ta’limning samaradorligi endilikda faqat o‘quvchilarning bilim darajasi yoki kasbiy kompetensiyalari bilan emas, balki ularda shakllangan ma’naviy fazilatlar, fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik tuyg‘usi va ijtimoiy faollik darajasi bilan ham baholanmoqda. Chunki jamiyat taraqqiyotining barqarorligi ko‘p jihatdan yosh avlodning qanday qadriyatlar asosida voyaga yetayotganiga bog‘liqdir.

Qadriyat tushunchasi pedagogika, falsafa, sotsiologiya va psixologiya fanlarida inson faoliyatini boshqaruvchi muhim ma’naviy mezon sifatida talqin etiladi. Qadriyatlar shaxsning hayotiy maqsadlari, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qarashlarini belgilab beradigan ichki yo‘nalishlar tizimini ifodalaydi. Shu sababli ham qadriyatlar insonning nafaqat bugungi faoliyatiga, balki uning kelajakdagi qarorlari va jamiyatdagi o‘rniga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, inson shaxs sifatida shakllanish jarayonida egallagan bilimlaridan ko‘ra ko‘proq o‘zlashtirgan qadriyatlari asosida hayot kechiradi va faoliyat yuritadi [1].

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida kuzatilayotgan globallashuv jarayonlari qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida dunyoning turli hududlarida yaratilayotgan madaniy mahsulotlar, turmush tarzi va g‘oyalar yoshlar ongiga tezkor ravishda kirib bormoqda. Bu holat bir tomondan dunyoqarashning kengayishiga xizmat qilayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ayrim hollarda milliy qadriyatlarning zaiflashishi, tarixiy xotira va madaniy merosga bo‘lgan e’tiborning pasayishi kabi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va internet resurslarining ta’siri ostida yoshlarning ma’naviy tanlovlari murakkablashib bormoqda. Bunday sharoitda ta’lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi, balki ma’naviy yo‘naltiruvchi va qadriyatlarni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritishi zarur [2].

Bugungi kunda xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan ta’lim konsepsiyalarida ham qadriyatlar masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. UNESCO ekspertlari ta’limning asosiy vazifalaridan biri insonning qadr-qimmatini anglash, tinchlik madaniyatini rivojlantirish, bag’rikenglikni mustahkamlash va barqaror taraqqiyot g’oyalarini yoshlar ongiga singdirishdan iborat ekanligini ta’kidlaydilar [3]. Ushbu yondashuv ta’limning nafaqat iqtisodiy taraqqiyotga, balki ijtimoiy hamjihatlik va ma’naviy barqarorlikka ham xizmat qilishi lozimligini ko’rsatadi.

O’zbekiston sharoitida qadriyatlarni shakllantirish masalasi milliy taraqqiyot strategiyasi bilan chambarchas bog’liqdir. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida yoshlar ma’naviyatini rivojlantirish, milliy o’zlikni anglash, tarixiy merosni asrab-avaylash va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, ta’lim tizimida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning kuchaytirilishi, yoshlarning bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ularni ijtimoiy hayotga faol jalb etishga qaratilgan dasturlar bu boradagi ishlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi [4].

Ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning samaradorligi ko’p jihatdan pedagog shaxsiga ham bog’liq. O’qituvchi nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki o’zining kasbiy va insoniy fazilatlarini bilan talabalarga namuna bo’luvchi tarbiyachi hamdir. O’qituvchining ma’naviy qiyofasi, muloqot madaniyati, kasbiy mas’uliyati va adolatli munosabati ta’lim oluvchilarning qadriyatlar tizimiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli zamonaviy pedagogdan yuqori kasbiy kompetensiyalar bilan bir qatorda rivojlangan ma’naviy-axloqiy sifatlar ham talab etiladi [5].

Qadriyatlarni shakllantirish jarayonida o’quv fanlarining mazmuni ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim dasturlarida tarixiy xotira, milliy madaniyat, ma’naviy meros, vatanparvarlik, fuqarolik mas’uliyati va insonparvarlik g’oyalarining aks etishi yoshlarning dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmuni orqali o’quvchilarda jamiyat va inson hayotining mazmuni haqidagi chuqur tasavvurlar shakllanadi. Biroq qadriyatlarni singdirish faqat alohida fanlarning vazifasi emas. Ushbu jarayon ta’limning barcha bosqichlari va barcha fanlari bilan integratsiyalashgan holda amalga oshirilgandagina yuqori natija beradi [6].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, yoshlarning qadriyatlar tizimi ko’proq amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi. Shuning uchun ham talabalarni ijtimoiy loyihalar, volontyorlik faoliyati, jamoat ishlari va turli tashabbuslarga keng jalb etish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Bunday faoliyatlar orqali yoshlar jamiyat oldidagi mas’uliyatini chuqurroq anglaydi, hamkorlik ko’nikmalarini rivojlantiradi va ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlar qabul qilish tajribasiga ega bo’ladi. Natijada qadriyatlar nazariy tushuncha sifatida emas, balki kundalik faoliyatning ajralmas qismi sifatida shakllanadi [7].

Yoshlar orasida ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlashda oilaning o’rni ham beqiyosdir. Chunki insonning dastlabki qadriyatlari aynan oilada shakllanadi. Ta’lim muassasasi va oila hamkorligining mustahkamligi yoshlar tarbiyasining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, ota-onalar va ta’lim muassasalari o’rtasidagi hamkorlik yuqori bo’lgan hollarda yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, axloqiy barqarorligi va ma’naviy rivojlanishi ham yuqori darajada namoyon bo’ladi [8].

Raqamli texnologiyalar asrida yoshlarning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi shakllanishida virtual makon tobora muhim o’rin egallab bormoqda. Bugungi kunda

internet tarmog'i yoshlar uchun nafaqat axborot manbai, balki ijtimoiylashuv muhiti sifatida ham xizmat qilmoqda. Mazkur holat ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Endilikda ta'lim muassasalari o'quvchilarga faqat bilim berish bilan kifoyalanib qolmasdan, ularni axborotni tanqidiy tahlil qilishga, turli mafkuraviy ta'sirlarni baholashga va ma'naviy mezonlar asosida mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatishi zarur. Chunki axborot oqimining keskin ortishi sharoitida insonning ma'naviy immuniteti va qadriyatlar tizimi uning shaxs sifatida barqaror rivojlanishining muhim omiliga aylanmoqda [9].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy faolligi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Ma'naviy qadriyatlarga ega bo'lgan shaxs jamiyat hayotida faol ishtirok etishga, jamoatchilik manfaatlarini himoya qilishga va ijtimoiy mas'uliyatni his etishga moyil bo'ladi. Aksincha, ma'naviy qadriyatlar yetarli darajada shakllanmagan shaxsda befarqlik, individualizm va ijtimoiy masalalarga loqaydlik holatlari ko'proq uchraydi. Shu sababli ta'lim tizimida qadriyatlarni shakllantirish masalasi yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish bilan birgalikda olib borilishi lozim [10].

Bugungi ta'lim amaliyotida kuzatilayotgan muhim tendensiyalardan biri shundan iboratki, yoshlar ko'pincha nazariy bilimlarni tez o'zlashtirsalar-da, ushbu bilimlarni ma'naviy mezonlar asosida amaliy faoliyatga tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu esa ta'lim jarayonida bilim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash zaruratini yanada kuchaytiradi. Chunki ta'limning haqiqiy natijasi faqat bilimli mutaxassisni emas, balki o'z bilimidan jamiyat manfaatlarini yo'lida foydalana oladigan mas'uliyatli fuqaroni shakllantirish bilan belgilanadi.

Qadriyatlar masalasini o'rganishda shuni ham e'tiborga olish lozimki, zamonaviy yoshlar avvalgi avlodlarga nisbatan mutlaqo boshqa axborot va kommunikatsiya muhitida ulg'aymoqda. Natijada ularning ehtiyojlari, qiziqishlari va hayotiy qarashlari ham o'zgarib bormoqda. Shu sababli qadriyatlarni shakllantirish jarayonida an'anaviy pedagogik usullar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Yoshlarning qiziqishlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish talab etiladi. Bunday yondashuv qadriyatlar mazmunini yoshlar tomonidan chuqurroq anglash va qabul qilish imkonini beradi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning mazmuni va sifati ham alohida ahamiyatga ega. Ayrim hollarda ma'naviy tarbiya bilan bog'liq tadbirlar rasmiy xarakter kasb etib qolishi natijasida ularning ta'sirchanligi pasayadi. Shu bois mazkur tadbirlar yoshlarning real ehtiyojlari va qiziqishlari asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, talabalar bevosita ishtirok etadigan loyihalar, munozaralar, ijtimoiy tashabbuslar va ko'ngillilar harakati doirasidagi faoliyatlar ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda ancha samarali natijalar beradi.

Qadriyatlarni shakllantirish masalasining yana bir muhim jihati milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash bilan bog'liqdir. Zamonaviy globallashuv sharoitida yoshlar bir vaqtning o'zida ham milliy madaniyat vakili, ham jahon hamjamiyatining faol a'zosi sifatida shakllanmoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida ularda milliy qadriyatlarga sodiqlik bilan bir qatorda boshqa xalqlarning madaniyati va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish ko'nikmasini ham rivojlantirish muhim

ahamiyat kasb etadi. Bu esa bag’rikenglik, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi [11].

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari ham yoshlar ma’naviyati va qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ijtimoiy hayotga faol jalb etish, ularning tashabbuskorligini qo’llab-quvvatlash, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va yoshlar bilan ishlashning yangi mexanizmlarini joriy etish bo’yicha olib borilayotgan ishlar ushbu yo’nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi. Mazkur faoliyatlarning izchil davom ettirilishi kelajakda ma’naviy yetuk va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, zamonaviy ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish faqatgina alohida fan yoki ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali amalga oshiriladigan jarayon emas. Bu ta’lim tizimining barcha tarkibiy qismlarini qamrab oluvchi kompleks pedagogik faoliyatdir. Ta’lim mazmuni, pedagog shaxsi, oilaviy muhit, ijtimoiy hamkorlik, raqamli axborot makoni va yoshlarning amaliy faoliyati birgalikda ta’sir ko’rsatgan taqdirdagina qadriyatlar tizimi barqaror shakllanadi. Shu ma’noda, zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning ma’naviy dunyosini boyitish, fuqarolik mas’uliyatini kuchaytirish va ijtimoiy faolligini qo’llab-quvvatlashdan iboratdir [12].

Muallifning fikricha, kelajakda ta’lim samaradorligini baholash mezonlari orasida o’quvchilarning ma’naviy rivojlanish ko’rsatkichlari, ijtimoiy mas’uliyat darajasi va fuqarolik faolligiga oid indikatorlar ham muhim o’rin egallashi lozim. Chunki zamonaviy jamiyat uchun nafaqat bilimli, balki ma’naviy yetuk, tashabbuskor va jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissiga ega bo’lgan shaxslarni tarbiyalash strategik ahamiyatga ega vazifa hisoblanadi [13, 14].

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, zamonaviy ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish masalasi yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida yoshlar ongiga ta’sir etuvchi omillar sonining ortib borayotgani ta’lim tizimidan nafaqat bilim berish, balki mustahkam ma’naviy asoslarni shakllantirish vazifasini ham samarali amalga oshirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, qadriyatlar ta’limning qo’shimcha elementi emas, balki uning mazmun-mohiyatini belgilovchi asosiy tarkibiy qism sifatida qaralishi lozim.

Maqola doirasida amalga oshirilgan tahlillar natijasida qadriyatlar shaxsning ma’naviy qiyofasi, fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy faolligi va jamiyatdagi xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim omil ekanligi aniqlandi. Shuningdek, yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni rivojlantirish orqali ularning ma’naviy barqarorligini mustahkamlash, turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetini kuchaytirish hamda jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissini rivojlantirish mumkinligi asoslandi.

Tadqiqot davomida ta’lim muassasalari, oila va ijtimoiy muhitning o’zaro hamkorligi qadriyatlarni shakllantirishning muhim omillaridan biri ekanligi kuzatildi. Ayniqsa, pedagoglarning shaxsiy namunasi, ta’lim mazmunining tarbiyaviy yo’налganligi va yoshlarning amaliy faoliyatga jalb qilinishi ushbu jarayon samaradorligini oshiruvchi asosiy vositalar sifatida namoyon bo’ldi. Shu bilan birga, raqamli axborot makonining kengayishi sharoitida yoshlarning media madaniyatini rivojlantirish va axborotni

tanqidiy tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biri ekanligi aniqlandi.

Muallifning fikricha, zamonaviy ta’lim tizimida qadriyatlarni shakllantirish masalasi ta’lim sifati ko’rsatkichlaridan biri sifatida baholanishi zarur. Chunki kelajak taraqqiyoti faqat yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bilan emas, balki ma’naviy yetuk, vatanparvar, tashabbuskor va ijtimoiy mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalash bilan ham belgilanadi. Shu bois ta’lim jarayonida qadriyatlarga asoslangan yondashuvni yanada takomillashtirish bugungi kunning muhim pedagogik vazifalaridan biri bo’lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Birinchidan, ta’lim dasturlari va o’quv materiallarini ishlab chiqishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmunini zamonaviy pedagogik talablar asosida yanada chuqurroq integratsiya qilish lozim.

Ikkinchidan, ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida yoshlarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos innovatsion loyihalar, ijtimoiy tashabbuslar hamda volontyorlik faoliyatlarini keng joriy etish zarur.

Uchinchidan, pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida qadriyatlar pedagogikasi, ma’naviy tarbiya hamda fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga oid maxsus modullar ulushini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

To’rtinchidan, ta’lim muassasalari va oilalar o’rtasidagi hamkorlikning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish orqali yoshlarning ma’naviy kamolotiga ta’sir ko’rsatuvchi tarbiyaviy muhitni mustahkamlash lozim.

Beshinchidan, raqamli ta’lim muhitida yoshlarning media savodxonligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan amaliy dasturlarni keng joriy etish zarur.

Oltinchidan, ta’lim natijalarini baholash mezonlari tarkibiga o’quvchilarning ijtimoiy faolligi, fuqarolik mas’uliyati va ma’naviy rivojlanish ko’rsatkichlarini bosqichma-bosqich kiritish istiqbolli yo’nalishlardan biri hisoblanadi.

Yettinchidan, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning qadriyatlar tizimini muntazam monitoring qilish hamda olingan natijalar asosida individual tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan tizimli va uzluksiz pedagogik faoliyat yoshlarning ma’naviy barkamolligini ta’minlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo’shadigan shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O’zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O’zbekiston, 2021. – 464 b.
2. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ–637-son. 2020-yil 23-sentabr.
3. UNESCO. *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 186 p.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi to’g’risidagi PF–60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.

5. Musurmonova O. *Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi*. – Toshkent: O’qituvchi, 2018. – 256 b.
6. Umarov B. Oliy o’quv yurtida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik asoslari // *Pedagogik mahorat*. – 2022. – №2. – B. 21–25.
7. Mutalov S. Oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy faollik muhitini yaratish orqali talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirish // *Pedagogik mahorat*. – 2023. – B. 76–80.
8. Mirzaxo’jayeva D. Talabalarning ijtimoiy faolliklarini shakllantirish omillari va mezonlari // *PEDAGOGS International Research Journal*. – 2023. – B. 90–95.
9. Bauman Z. *Globalization: The Human Consequences*. – New York: Columbia University Press, 1998. – 136 p.
10. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – 597 p.
11. Delors J. *Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*. – Paris: UNESCO Publishing, 1996. – 312 p.
12. Ergasheva M. Improving Students' Social Activity Skills and Implementing It in Practice // *EXCELLENCIA: International Multi-disciplinary Journal of Education*. – 2023. – P. 187–192.
13. Raxmanova M.Q. O’quvchilar ijtimoiy faolligini oshirish – ijtimoiy zaruriyat sifatida // *Academic Research in Educational Sciences*. – 2021. – Vol. 2, Issue 4. – B. 492–497.
14. Sherazi S.A., Khan F.M. Developing High Order Competencies in Students Through the Integration of Research-Oriented Activities // *Journal of Asian Development Studies*. – 2025. – Vol. 14, Issue 2. DOI: 10.62345/jads.2025.14.2.28.

Foydalanilgan internet manbalar

15. <https://www.unesco.org>
16. <https://lex.uz>
17. <https://cyberleninka.ru>
18. <https://www.researchgate.net>

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ОБЪЕМОВ ПРОИЗВОДСТВА ОВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ КАК ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЦЕПОЧКИ СОЗДАНИЯ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ В ОВОЩЕВОДСТВЕ

Джамалова Асаль Сайдувалиевна

*Международный центр стратегического развития и исследований в области
продовольствия и сельского хозяйства*

Базовый докторант

E-mail: asalinaa977@gmail.com

Tel: +998 33 033 88 33

Аннотация. В статье представлены результаты прогнозирования объемов производства овощной продукции в Ташкентской области на основе модели ARIMA. Для построения прогноза использованы показатели посевной площади, температуры воздуха, количества осадков и затрат на минеральные удобрения. Полученные результаты свидетельствуют об устойчивом росте производства овощей до 2031 года и перспективах дальнейшего развития отрасли.

Ключевые слова: овощеводство, прогнозирование, модель ARIMA, валовый сбор овощей, временные ряды, Ташкентская область.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Toshkent viloyatida sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini ARIMA modeli asosida prognozlash natijalari yoritilgan. Prognozlashda ekin maydoni, havo harorati, yog‘ingarchilik miqdori hamda mineral o‘g‘itlar xarajatlari ko‘rsatkichlaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari 2031 yilgacha sabzavot ishlab chiqarish hajmlarining barqaror o‘shishini va tarmoqni yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sabzavotchilik, prognozlash, ARIMA modeli, sabzavotlar yalpi hosili, vaqt qatorlari, Toshkent viloyati.

Abstract. This article presents the results of forecasting vegetable production volumes in the Tashkent region using the ARIMA model. The forecast was developed based on indicators of cultivated area, air temperature, precipitation, and expenditures on mineral fertilizers. The obtained results indicate a stable growth in vegetable production until 2031 and demonstrate promising prospects for further development of the sector.

Keywords: vegetable production, forecasting, ARIMA model, gross vegetable harvest, time series, Tashkent region.

Введение. В современных условиях обеспечения продовольственной безопасности и развития агропродовольственных цепочек создания добавленной стоимости особую актуальность приобретает прогнозирование объемов производства овощной продукции [1]. Целью исследования является прогнозирование объемов производства овощей в Ташкентской области на основе модели ARIMA для оценки перспектив развития отрасли.

Основная часть. Для оценки перспектив развития овощеводства Ташкентской области использована эконометрическая модель ARIMA, позволяющая учитывать не только временную динамику исследуемого показателя, но и влияние ключевых факторов производства [2;3]. В качестве объясняющих переменных были выбраны посевная площадь, температурные условия, количество атмосферных осадков и затраты на минеральные удобрения, оказывающие непосредственное влияние на объемы

производства овощной продукции. В качестве информационной базы исследования использованы данные Национального комитета Республики Узбекистан по статистике за 2014–2024 годы [4].

Предварительный корреляционный анализ показал наличие статистически значимой положительной связи между валовым сбором овощей и исследуемыми факторами. Наиболее тесная зависимость выявлена между валовым сбором и посевной площадью ($r=0,7422$), что подтверждает определяющее значение земельного фактора в обеспечении роста производства (табл.1). Полученные результаты свидетельствуют о возможности использования выбранных переменных при построении прогнозной модели и позволяют сформировать обоснованные прогнозные сценарии развития отрасли.

Таблица 1

Корреляционный анализ выбранных переменных

Переменные	Валовый сбор	Площадь посева	Осадки	Температура	Затраты на минеральные удобрения
Валовый сбор	1.0000				
Площадь посева	0.7422**	1.0000			
Осадки	0.3640*	0.4280	1.0000		
Температура	0.2210***	0.2840	0.0710	1.0000	
Затраты на минеральные удобрения	0.4470*	0.3190***	0.2460*	0.1180	1.0000

* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Источник: разработано автором на основе статистических данных.

Перед построением модели ARIMA была проведена проверка стационарности методом Дикки–Фуллера [2]. Исходный ряд валового сбора оказался нестационарным, однако после первого дифференцирования достиг стационарности, что обусловило выбор $d=1$. На основе анализа ACF/PACF и критериев AIC/BIC была выбрана модель ARIMA (1,1,1) с включением факторов посевной площади, температуры, осадков и затрат на минеральные удобрения. Проверка Ljung–Box подтвердила отсутствие автокорреляции остатков.

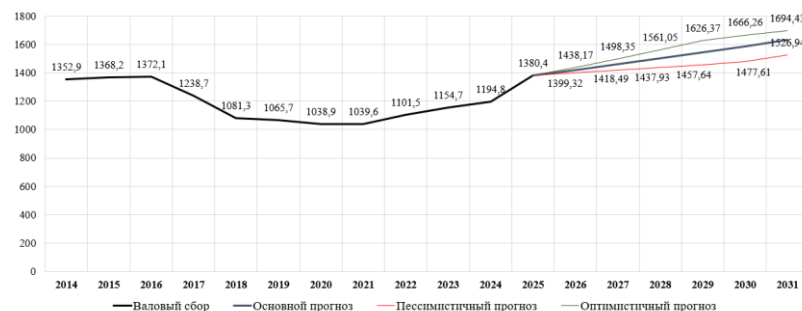

**Рис.1 Динамика прогнозных значений объемов производства овощей в
Ташкентской области по сценариям**

Источник: разработано автором на основе статистических данных.

Согласно результатам прогнозирования, в Ташкентской области в 2025–2031 годах ожидается устойчивое увеличение объемов производства овощной продукции. По базовому сценарию валовый сбор овощей возрастет с 1380,4 тыс. тонн в 2025 году до 1634,4 тыс. тонн в 2031 году, что соответствует приросту на 18,2%. Данная тенденция свидетельствует о сохранении положительной динамики развития отрасли и эффективности реализуемых мер по модернизации сельского хозяйства.

Оптимистический сценарий предполагает более высокие темпы роста производства. При благоприятных агроклиматических условиях, расширении посевных площадей и дальнейшем повышении уровня ресурсного обеспечения объем производства может достичь 1705,9 тыс. тонн к 2031 году. По сравнению с базовым сценарием это выше на 4,4%, что свидетельствует о наличии значительного потенциала роста отрасли.

Пессимистический сценарий отражает возможное негативное воздействие неблагоприятных погодных условий, ограниченности водных ресурсов и роста производственных затрат. Даже в данном случае прогнозируется сохранение положительной динамики, при которой объем производства достигнет 1477,6 тыс. тонн к 2031 году. Это подтверждает достаточно высокий уровень устойчивости овощеводства Ташкентской области к внешним факторам.

Особого внимания заслуживает постепенное расширение разрыва между сценариями в прогнозном периоде. Если в 2025 году различия между прогнозными траекториями являются относительно незначительными, то к 2031 году диапазон возможных значений достигает более 228 тыс. тонн. Это свидетельствует о возрастающей роли факторов эффективности использования земельных, водных и материально-технических ресурсов в обеспечении дальнейшего роста производства овощной продукции.

Выводы. Результаты исследования показали устойчивую тенденцию роста объемов производства овощной продукции в Ташкентской области до 2031 года. Согласно базовому сценарию, объем производства увеличится на 18,2%, что свидетельствует о наличии благоприятных условий для дальнейшего развития отрасли. Полученные прогнозы подтверждают возможности расширения переработки, повышения экспортного потенциала и роста добавленной стоимости в овощеводстве.

Список использованной литературы:

1. Стратегия развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020–2030 годы. Утверждена Указом Президента Республики Узбекистан № УП-5853 от 23 октября 2019 года. - Ташкент, 2019.
2. Box G.E.P., Jenkins G.M., Reinsel G.C., Ljung G.M. Time Series Analysis: Forecasting and Control. - Hoboken: John Wiley & Sons, 2015. - 712 p.
3. Hamilton J.D. Time Series Analysis. - Princeton: Princeton University Press, 1994. - 799 p.

Использованные интернет-источники.

4. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике <https://stat.uz>

**IQTISODIY YO’NALISH TALABALARI KASBIY KOMPETENSIYASI
RIVOJLANISHINING STATISTIK TAHLILI VA MATEMATIK MODEL**

Nuraliyeva Maftuna G’ulomovna

Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

Tayanch doktoranti

E-mail: Nuraliyevamaftuna4440@gmail.com

Tel: +998 88 256 44 40

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi iqtisodiy yo’nalish talabalari kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining matematik-statistik modeli yoritilgan. Tadqiqotda kasbiy kompetensiya ko’p omilli va dinamik pedagogik tizim sifatida qaralib, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Kasbiy kompetensiyaning integral ko’rsatkichini aniqlash, omillar ta’sirini regressiya modeli yordamida baholash hamda talabalarining kompetensiya darajalari bo’yicha rivojlanish dinamikasini Markov zanjirlari asosida tavsiflash imkoniyatlari ko’rsatib berilgan. Natijalar rus tilini kasbiy yo’naltirilgan holda o’qitish talabalarining iqtisodiy terminologiyani egallashi, kasbiy kommunikatsiyasi va mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetensiya, matematik-statistik model, regressiya tahlili, Markov zanjiri, integral ko’rsatkich, iqtisodiy ta’lim, rus tilini o’qitish, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В настоящих тезисах освещается математико-статистическая модель процесса развития профессиональной компетентности студентов экономических направлений. В исследовании профессиональная компетентность рассматривается как многофакторная и динамическая педагогическая система, а также анализируются основные факторы, влияющие на её формирование. Показаны возможности определения интегрального показателя профессиональной компетентности, оценки влияния факторов с помощью регрессионной модели, а также описания динамики развития студентов по уровням компетентности на основе цепей Маркова. Полученные результаты подтверждают, что профессионально ориентированное обучение русскому языку является важным фактором в овладении студентами экономической терминологией, развитии профессиональной коммуникации и самостоятельной учебной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, математико-статистическая модель, регрессионный анализ, цепь Маркова, интегральный показатель, экономическое образование, обучение русскому языку, компетентностный подход.

Abstract. This thesis presents a mathematical and statistical model of the process of developing professional competence among students in economics-related fields. The study considers professional competence as a multifactorial and dynamic pedagogical system and analyzes the main factors influencing its formation. The paper demonstrates the possibilities of determining the integral indicator of professional competence, assessing the influence of factors using a regression model, and describing the dynamics of students’ competence development by levels based on Markov chains. The results confirm that professionally oriented Russian language teaching is an important factor in students’ acquisition of

economic terminology, the development of professional communication, and independent learning activities.

Keywords: professional competence, mathematical and statistical model, regression analysis, Markov chain, integral indicator, economic education, Russian language teaching, competence-based approach.

Kirish. Oliy ta’lim tizimida iqtisodiy yo’nalish talabalari kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassislardan nafaqat nazariy bilim, balki kasbiy kommunikatsiya, axborot bilan ishlash, tahliliy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini ham talab etadi. Shu nuqtai nazardan rus tilini kasbiy yo’naltirilgan holda o’qitish iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo’ladi.

Kasbiy kompetensiyaning shakllanish jarayoni ko’plab omillar ta’sirida kechadigan murakkab tizim bo’lgani sababli uni faqat sifat jihatdan emas, balki matematik-statistik usullar yordamida ham baholash zarur. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini aniqlash, natijalarni prognozlash va boshqarish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirish modelida quyidagi asosiy omillar ajratilgan:

- rus tilida kommunikativ tayyorgarlik;
- iqtisodiy terminologiyani egallash darajasi;
- kasbiy motivatsiya;
- mustaqil ta’lim faolligi;
- interaktiv metodlardan foydalanish samaradorligi;
- raqamli kompetensiya.

Mazkur omillar kasbiy kompetensiyaning shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi determinantlar sifatida qaraladi. Shuningdek, o’quv mazmunining kasbiy yo’naltirilganligi, autentik iqtisodiy matnlar bilan ishlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish va mezoniy-balli baholash tizimi boshqaruv omillari sifatida modellashgan.

Kasbiy kompetensiyaning integral ko’rsatkichini aniqlash uchun kognitiv-terminologik, analitik-amaliy, kasbiy-kommunikativ, axborot-manbashunoslik va reflektiv-motivatsion mezonlar tanlangan. Har bir mezon normallashtirilgan holda baholanib, ularning og’irlik koeffitsiyentlari asosida yakuniy integral indeks shakllantiriladi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqotda kasbiy kompetensiyaga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun ko’p omilli regressiya modeli qo’llanildi. Tahlillar natijasida iqtisodiy terminologiyani egallash, mustaqil ta’lim faolligi hamda raqamli kompetensiya talabalarning kasbiy kompetensiyasi rivojlanishiga eng katta ta’sir ko’rsatuvchi omillar ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, talabalarning kompetensiya darajalari bo’yicha rivojlanish dinamikasini baholash maqsadida Markov zanjirlari modeli qo’llanildi. Modelda quyidagi to’rtta daraja ajratildi:

1. Past daraja;
2. Bazaviy daraja;
3. Kuchaytirilgan daraja;
4. Yuqori daraja.

Markov modeli natijalari ta’lim jarayonida past va bazaviy darajadagi talabalar ulushining bosqichma-bosqich kamayib borishini, kuchaytirilgan va yuqori darajadagi

talabalar ulushining esa ortishini ko’rsatdi. Xususan, yuqori darajadagi talabalar ulushi sezilarli ravishda oshib, taklif etilgan metodikaning samaradorligini tasdiqladi.

Model yordamida kasbiy kompetensiyaning kutilayotgan o’rtacha darajasi ham baholandi. Natijalar ta’lim jarayoni davomida kompetensiyaning izchil o’sishini ko’rsatib, pedagogik texnologiyaning natijadorligini ehtimollik nazariyasi asosida ham asoslash imkonini berdi.

Xulosa

Iqtisodiy yo’nalish talabalari kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining matematik-statistik modeli pedagogik jarayonni chuqur va obyektiv tahlil qilish imkonini beradi. Integral kompetensiya indeksi umumiy natijani baholashga xizmat qilsa, regressiya modeli omillar ta’sirini aniqlash, Markov modeli esa kompetensiya darajalari bo’yicha rivojlanish dinamikasini prognozlash imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari rus tilini kasbiy yo’naltirilgan holda o’qitish iqtisodiy yo’nalish talabalari kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning samarali vositasi ekanligini ko’rsatdi. Taklif etilgan model pedagogik diagnostika, ta’lim natijalarini prognozlash hamda o’quv jarayonini ilmiy asosda boshqarishda muhim metodik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2023.
2. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ-637, 23.09.2020. – Toshkent, 2020.
3. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
4. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2003. – 172 b.
5. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.
6. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 196 b.
7. Farberman B.L. Ilg’or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2000. – 127 b.
8. Mardonov Sh.Q. Pedagogik aksiologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 184 b.
9. Musurmonova O. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2015. – 148 b.
10. Борисов П.П. Компетентностно-деятельностный подход и модернизация содержания общего образования // Стандарты и мониторинг. - 2003. - № 1. - С. 58-61.
11. Браже Т.Г. Профессиональная компетентность специалиста как многофакторное явление // Тезисы к семинару 25-29 июля 1990 г. / Под ред. В.Г. Онушкина. - Л.: НИИОВ, 1990. - С. 39-62.
12. Браже Т.Г. Развитие общей культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования // Взаимодействие общей и профессиональной культуры учителя. - СПб., 1992. - С. 86-94.
13. Вельш А.Г. Управление на основе мотивации // Мотивация экономической деятельности. - 1980. - № 11. - С. 18-22.
14. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. - М.: Высшая школа, 1991. - 104 с.
15. Владимиров В. Государственный вуз в рыночной экономике // Высшее образование в России. - 1997. - № 4. - С. 6-13.

**KREDIT-MODUL TA’LIM SHAROITIDA PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM
MUASSASALARIDA O’ZLASHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH
YO’LLARI**

Dusmuratov Mansur Baysoatovich, ChDPU dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Email: mansurdusmuratov099@gmail.com. Tel: +99890 999 92 78

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida kredit-modul ta’lim texnologiyasining joriy etilishi sharoitida pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining o‘zlashtirish samaradorligini oshirish muammolari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, o‘zlashtirish samaradorligi, mustaqil ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik ta’lim, akademik halollik, ta’lim sifati, baholash tizimi.

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы повышения эффективности освоения материала студентами педагогических высших учебных заведений в контексте внедрения кредитно-модульной образовательной технологии в системе высшего образования Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Система кредитных модулей, эффективность освоения материала, самостоятельное обучение, компетентностный подход, педагогическое образование, академическая честность, качество образования, система оценки.

Annotation: This article analyzes the problems of increasing the efficiency of mastering the material by students of pedagogical higher educational institutions in the context of the introduction of credit-modular educational technology in the higher education system of the Republic of Uzbekistan.

Key words: The system of credit modules, the effectiveness of mastering the material, independent learning, competence-based approach, teacher education, academic integrity, quality of education, assessment system.

KIRISH. Bugungi kunda dunyo oliy ta’lim tizimida yuz berayotgan integratsion jarayonlar ta’lim mazmuni, shakli va metodlarini takomillashtirishni talab etmoqda. Xususan, xalqaro ta’lim standartlariga moslashish, akademik mobillikni ta’minlash hamda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash maqsadida ko‘plab davlatlar kredit-modul tizimiga o‘tmoqda.

Dunyoning rivojlangan davlatlari ta’lim tizimidan orqada qolmaslik maqsadida O‘zbekiston Respublikasida ham 2021–2022 o‘quv yilidan boshlab oliy ta’lim muassasalarining asosiy qismi kredit-modul tizimiga bosqichma-bosqich o‘tkazila boshlandi. Mazkur tizim talabaning mustaqil bilim olish faoliyatini kuchaytirish, talabalarning akademik mobilligini kuchaytirish, ta’lim natijalarini kompetensiyalar asosida baholash va ta’lim jarayonining shaffofligini ta’minlashga xizmat qilishi ko‘zda tutilgan [1,2].

Biroq, kuzatuv va tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, kredit-modul tizimining joriy etilishi o‘z-o‘zidan ta’lim sifati va o‘zlashtirish samaradorligini oshirib yubormaydi. Tizimning samaradorligi uni amalga oshirish mexanizmlarining ilmiy asoslanganligi, professor-o‘qituvchilarning tayyorgarligi, talabalarning mustaqil ta’lim kompetentligiga ega bo‘lishi va zamonaviy ta’lim muhitining shakllanganligi kabi ko‘plab omillar bilan belgilanadi [1,2].

Mazkur maqolaning maqsadi kredit-modul tizimi sharoitida pedagogika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ta’lim jarayonidagi o‘zlashtirish samaradorligini oshirishga

to‘sqinlik qilayotgan muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning metodik yo‘llarini ishlab chiqishdan iboratdir.

ASOSIY QISM. Ma’lumki, 2021-yilgacha Respublikamizning ayrim oliy ta’lim muassasa-larida sinov tariqasida kredit-modul tizimi asosida o‘qitilgan bo‘lsa, 2021-2022 o‘quv yilidan esa Prezident Farmoniga binoan, barcha oliy ta’lim muassasalari (xususi OTMLaridan tashqari) o‘qitishning yangi tizimiga o‘tqazildi. Albatta, oldingi reyting tizimidan kredit-modul tizimiga birdan o‘tish bilan ta’lim sifati birdaniga yaxshilanib qolmasdan, balki bu o‘tish jarayoni vaqt talaba etadigan o‘ziga xos inersion xususiyatga ega. Bu jarayonda bir qancha muammolar paydo bo‘ladiki, ularni barataraf etmasdan turib, ta’lim sifatini yaxshilash imkonsizdir. Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning o‘zlashtirish samaradorligini pasayayishiga sabab bo‘luvchi omillar 1-diagrammada sanab berilgan [1,2].

1-diagramma

1-diagrammadan ko‘rib turganimizdek, sanab o‘tilgan omillarning katta qismi talabalarning qobiliyati va intilishlariga bog‘liq bo‘lmagan omillar ekan. Endi esa mana shu omillarning har birining yuzaga kelish sabablari hamda ularning barataraf etish yo‘llari haqida alohida-alohida to‘xtalib o‘tish mumkin. Misol tariqasida 2- va 5-omillarni yuzaga keltiruvchi sabablar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari haqida to‘xtalib o‘taylik [3,5].

3. O’qitishning odingi reyting tizimi davrida ham mustaqil ta’lim soatlari mavjud bo’lgan. Ammo, yuklamaning katta qismi auditoriya soatlari bo’lganligi bois bunga ikkinchi darajali yuklama sifatida e’tibor qaratilgan. Mustaqil ta’lim soatlari uchun professor-o’qituvchilar faqat referat bilangina cheklanib qo’ya qolishgan. Shuning uchun ham mustaqil ta’lim bo’yicha ishlanmalar, turli metodik tavsiyalar, mustaqil ta’lim topshiriqlar banki va hokozalar metodik jihatdan uncha shakllanmasdan qolgan. Ammo o’qitishning kredit-modul tizimiga o’tilgach bu o’z-o’zidan davr taqozosiga aylandi. Shuning uchun ham yangi tizimda mustaqil ta’lim topshiriqlarining metodik jihatdan zaif ekanligi ko’zga tashlanib qoldi. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, ko’plab fanlarda mustaqil ta’lim topshiriqlari referat yoki taqdimot tayyorlash bilan chegaralanib qolmoqda. Bunday topshiriqlar tufayli yuzaga keladigan muammolar va ularni barataraf etish yo’llari 3-jadvalda keltirilgan [3,5,7].

3-jadval

Muammolar	Bartaraf etish yo’llari
Tanqidiy fikrlash rivojlanmasdan qoladi	Mustaqil ish sifatida mini-tadqiqotlar, kichik eksperimentlar, loyiha ishlari, keys-stadilar joriy qilish
Ijodkorlik rag’batlantirilmasdan qoladi	Nihoyasida rag’batlantirilish bo’lgan ijodiy ishlar yoki kichik ilmiy ishlari berish
Tadqiqotchilik kompetitsiyasiga ega bo’lmasdan qoladi	Muammoli vaziyatni hal etish va kichik pedagogik eksperimentlar o’tkazish

5. Ma’lumki, XXI asr – bu axborot texnologiyalar asridir. AKT kirib bormagan sohaning o’zi qolmadi, shuningdek ta’lim sohasiga kirib kelganiga ham bir necha o’n yil bo’ldi. Ayniqsa, o’qitishning kredit-modul tiizmi sharoitida ham professor-o’qituvchining ham talabaning raqanli texnologiyalr va turli AKT vositalaridan foydalanish kompetitsiyasining shakllanganbo’lishi juda muhim sanaladi. Masalan, yoshi kekxa professor-o’qituvchilarda bilim va tajribalari juda kuchli bo’lishiga qaramasdan bunday kompetitsiyaning yetishmaslik holatlari tez-tez kuzatiladi. Kredit-modul tizimida ta’lim muvaffaqiyatining siri ham turli on-layn platformalaridan, AKT vositalaridan, elektron kutubxonalari va raqamli resurslardan hamda LMS platformalaridan (*Learning Management System – elektron o’quv jarayonlarini yaratish, boshqarish, kuzatishga mo’ljallanan maxsus plotforma*) foydalana olish kompetitsiyasining yetarlicha shakllanganlik darajasiga kuchli bog’langan. Bunday kompetitsiyaga ham professor-o’qituvchi ham talaba birday ega bo’lish talab etiladi. Bunda yuzaga keldigan muammo sabablari va uning yechimlari 5-jadvalda keltirilgan [3,4,6].

5-jadval

Muammoni yuzaga keltiruvchi sabablar	Taklif etilayotgan yechimlar
Professor-o’qituvchi yoki talabaning zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish kompetitsiyasining yetishmasligi	Eelktron o’quv kurslarini tashkil etish hamda raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish
Elektron resurslarining yetishmasligi	Fanlarga oid elektron rsurslarini ko’paytirish

LMS imkoniyatlaridan to’la foydalanmaslik	Mutaxassislik oid LMS platformalarini yaratish va ulardan foydalanish bo’yicha yo’riqnomalar ishlab chiqish
Sun’iy intellektdan yetarli darajada foydalana olmaslik	Sun’iy intellekt va adaptiv o’qitish elementlarini joriy etish
Internet sifati pastligi bilan bog’liq muammolar	Tezkor, sifatli internet muhitini, masalan Wi-Fi zonalarini tashkil etish va ko’paytirish

Kredit-modul tizimida talabalarning professor-o’qituvchilar tomonidan auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida berilgan bilimlarni o’zlashtirish samaradorligini oshirish uchun fan bo’yicha metodik funksional model ishlab chiqilishi lozim. Bu model 1-rasmda ko’rsatilgani kabi maqsad, tomyillalr va komponentlardan iborat.

1-rasm. Mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishga olib keluvchi model

Shunday qilib, yuqorida birma-bir tanishib chiqqan omillar va ularning yechish yo’llari hamda tavsiya etiladigan

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari uchun metodik tavsiyalar

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Kredit-modul tizimida mustaqil ta’lim metodikasini takomillashtirish.
2. Har bir fan bo’yicha kompetensiyaga yo’naltirilgan topshiriqlar bankini yaratish.
3. Talabalarning akademik ko’nikmalarini rivojlantiruvchi maxsus kurslarni joriy etish.
4. Elektron ta’lim muhitidan foydalanish samaradorligini oshirish.
5. Baholash mezonlarini standartlashtirish.
6. Akademik halollik madaniyatini shakllantirish.
7. O’qituvchilarning kredit-modul tizimi bo’yicha metodik tayyorgarligini kuchaytirish.
8. Mustaqil ta’lim natijalarini monitoring qilish tizimini ishlab chiqish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari kredit-modul tizimining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi nafaqat normativ hujjatlar va tashkiliy mexanizmlarga, balki talabalarning mustaqil ta’lim kompetentligini shakllantirish darajasiga ham bevosita bog’liqligini ko’rsatdi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi sharoitida o’zlashtirish samaradorligi talabaning mustaqil ta’lim kompetentligini rivojlantirish darajasi bilan bevosita bog’liq bo’lib, mazkur kompetentlikni shakllantirishga yo’naltirilgan metodik modelni ishlab chiqish o’zlashtirish natijalarini sezilarli oshirish imkonini beradi.

Shu munosabat bilan kredit-modul tizimida o’zlashtirish samaradorligini oshirishning asosiy sharti sifatida talabanning mustaqil ta’lim kompetentligini rivojlantirishga yo’naltirilgan metodik modelni joriy etish zarur. Mazkur model motivatsion, kognitiv, faoliyat va refleksiv komponentlarning o’zaro integratsiyasiga asoslanadi hamda bo’lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to’g’risidagi Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining kredit-modul tizimini joriy etishga oid qarorlari.
3. Zimmerman B. Self-regulated Learning and Academic Achievement.
4. Knowles M. *Self-Directed Learning*. Cambridge Adult Education.
5. Biggs J., Tang C. *Teaching for Quality Learning at University*. McGraw-Hill Education.
6. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модул тизимида ташкил қилиш, ўқув қўлланма. – Тошкент.: Наврўз, 2020. – 120 б.
7. Ashurova N.M. Kredit-modul tizimida talabalarning o’quv faoliyatini takomillashtirish, monografiya. – Termiz.: Termiz publishing center, 2024. – 141 b.

MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA TALABALARNING FIZIKANI O’ZLASHTIRISH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING SHAKL VA METODLARI

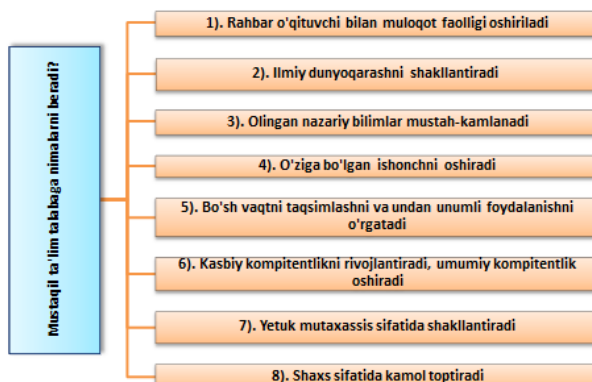
Dusmuratov Mansur Baysoatovich, ChDPU dotsenti, p.f.f.d. (PhD)
Email: mansurdusmuratov099@gmail.com. Tel: +99890 999 92 78

Bugungi kundagi kredit-modul tizimining oliy ta’limga joriy qilinishi o’qitish sifatini oshirish, shaffoflikni ta’minlash, korrupsiyaga barham berish, ta’lim oluvchining haqiqiy bilimini yuzaga chiqarish hamda talabaning mustaqil o’qib-o’rganib, o’z ustida ishlashiga zamin yaratadi. Ta’lim jarayonini tashkil qilishning kredit-modul tizimi – bu modulli o’qitish texnologiyalari va kredit ta’limi bo’linmalarining kombinatsiyasiga asoslangan o’quv jarayonini tashkil etish modeli hisoblanadi. Ta’lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirish ko’p qirrali va murakkab harakat tizimidir. Bu tizimning joriy etilishi o’qituvchi va talabaning samarali ishini rag’batlantirishning muhim omilidir. Malakali kadrlar tayyorlashda ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish muhim o’rin tutadi [1].

Zamonaviy pedagogik talqinda mustaqil ta’lim shaxsga yo’naltirilgan ta’lim prinsipi bilan uzviy bog’liq. Pedagogik nuqtai nazardan, mustaqil ta’lim o’quvchining faolligiga tayangan holda, uning individual xususiyatlarini hisobga olib o’qitishni nazarda tutadi. O’qituvchi bu jarayonda rahbar-murabbiy (facilitator) rolini bajaradi – ya’ni, o’quvchini yo’naltiradi, motivatsiya beradi, ammo bilimni tayyor holda bermaydi. Mustaqil ta’limning didaktik mohiyati shundaki, unda o’quvchi bilim egallash bilan birga, bilim va ko’nikmalarni shakllantirishning usullarini ham mustaqil ravishda anglab oladi va ular ustida ishlaydi [1,2].

ECTS ta’lim tizimida yuklama taqsimoti shunday bo’linadiki, unda talab ko’proq o’z ustida ishlashi va topshiriqlarni mustaqil bajarishi nazarda tutiladi. O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ham har bir fanning o’zidan kelib chiqib umumiy fan yuklamasining 40–50%ini auditoriya soatlari, 50–60%ini esa mustaqil ta’lim soatlari egallaydi. Mustaqil ta’limga shuncha ko’p e’tibor qaratilishi, 60% kreditlar ajratilishi natijasida talaba nimaga erishadi, umuman olganda mustaqil ta’lim talabaga nima beradi degan savol ko’pchilikda tug’ilishi tabiiydir. Bu juda katta savol bo’lib, unga misol sifatida qisqa qilib shunday javob berish mumkin: agarda mustaqil ta’lim risoladigidek tashkil qilinsa, talabada ko’plab ijobiy o’zgarishlar hosil qiladi, jumladan, o’qituvchi-talaba orasidagi aloqalar faol fazaga o’tadi, talaba yetuk kadr sifatida shakllanadi va hokoza. Bunda 1-diagrammada to’la javob olish mumkin [2,3].

1-diagramma

Bugungi kunda talabalarning mustaqil ishlarining quyidagi turlarini ajratish mumkin [4]:

- o’quv rejasi bilan belgilangan auditoriya o’quv mashg’ulotlari davomida mustaqil ishlash (ma’ruzalar, seminarlar, amaliy ishlar);
- rejalashtirilgan konsultatsiyalar, ilmiy-ijodiy uchrashuvlar, shuningdek testlar va imtihonlar natijasida amalga oshiriladigan o’qituvchi rahbarligi va nazorati ostida mustaqil ish;
- talaba tomonidan uy vazifasini o’quv va ijodiy xarakterda bajarishda dars mashg’ulotidan tashqari mustaqil ish.

Talabalarning mustaqil ishi o’quv jarayonini tashkil etishning barcha shakllarini qamrab oladi. Vaqt va joyga, o’qituvchi rahbarligining tabiatiga va natijalarni nazorat qilish usullariga qarab, mustaqil ishlar auditoriya bajariladigan va auditoriyadan tashqarida o’z tashabbusi bilan bajariladigan turlarga bo’linadi (2-diagramma).

2-diagramma

Auditoriyadan tashqari mustaqil ish – talabalarning darsdan tashqari vaqtida o’qituvchi nazorati ostida, lekin uning bevosita ishtirokisiz, maxsus ishlab chiqilgan o’quv-uslubiy ta’minot asosida amalga oshiriladigan rejalashtirilgan o’quv va ilmiytadqiqot va boshqa ishlaridir. Auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar ham o’z navbatida asosiy ishlar va qo’shimcha ishlarga bo’linadi [3,4].

Asosiy mustaqil ishlarga quyidagi ishlar kiradi:

- o’quv fanining nazariy materialini ishlab chiqish;
- seminar va amaliy mashg’ulotlarga, oraliq va yakuniy nazorat ishlariga, nazorat so’rovlariga, blits-so’rovlarga tayyorgarlik;
- laboratoriya ishlariga nazariy tayyorgarlik, shu jumladan hisobot-kitob natijalarini yozish va xulosalar chiqarish;
- hisob-grafik ishlari yoki kurs ishlariga tayyorgarlik ko’rish;
- attestatsiya testi va imtihonlariga tayyorgarlik ko’rish va ularni topshirish.

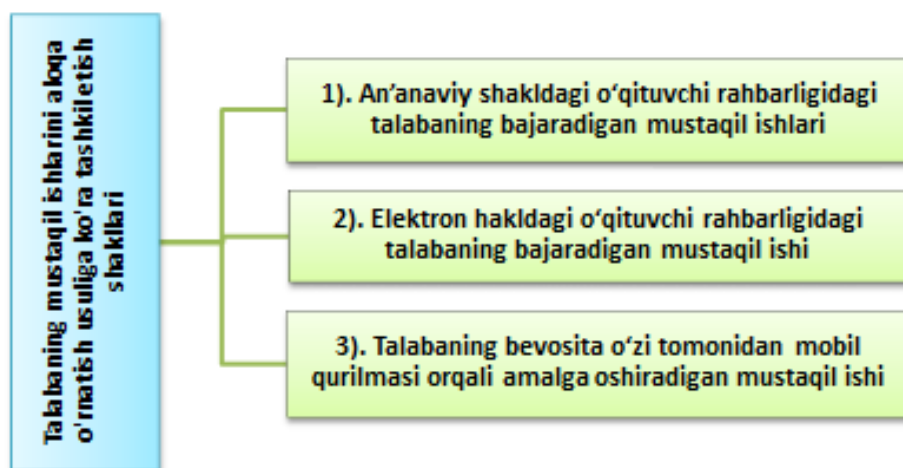
Qo’shimcha mustaqil ish rejalashtirilgan mustaqil ishning barcha boshqa shakllarini, ya’ni quyidagilarni o’z ichiga oladi [3,4]:

- hisobotlar yozish;
- konspekt yozish;
- referat yozish va rasmiylashtirish;
- glossariylar tuzish;
- multimediya taqdimotini ishlab chiqish;
- davra suhbatlari o’tkazish yoki ularda ishtirok etish;
- turli olimpiadalarga tayyorlanish va ularda ishtirok eritish;
- tezis yoki maqolalar yozish va nashrdan chiqarish;

➤ o’quv jarayoniga taalluqli me’yoriy hujjatlar va boshqalar bilan ishlash (masalan, zatchetkaga baholarni qo’ydirish yoki guruh jurnalini yuritish).

O’quv rejalari va o’quv-uslubiy materiallarda ko’zda tutilmagan talaba-larning o’z tashabbuslari bilan bajariladigan mustaqil ish talabalar tomonidan ularning o’quv va ilmiy qiziqishlariga qarab amalga oshiriladi. Mustaqil ishning ushbu turiga quyidagilar kiradi: talabalarning ilmiy ishlari, ilmiy, ilmiy-amaliy va ilmiy-uslubiy konferentsiyalarda, seminarlarda, olimpiadalarda va boshqalarda qatnashish, talabani qiziqtiradigan turli xil tadbirlar [4].

3-diagramma

Talabalarning mustaqil ishlarini talaba-o’qituvchi orasidagi aloqa o’rnatish usuliga ko’ra ham 3-diagrammada keltirilgan shakllarda joriy etish mumkin:

Mustaqil ta’limning afzalliklari ayniqsa fizika fanini o’qitishda yaqqol namoyon bo’ladi. Fizika – bu tabiat qonunlarini o’rganadigan, ko’pincha eksperiment va amaliy mashg’ulotlarga tayanuvchi fandir. Fizika darslarida o’quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish ularni ng fanni chuqurroq tushunishiga, qiziqishining ortishiga va ilmiy-tadqiqot ko’nikmalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Quyidagi 4-diagrammada fizika ta’limida mustaqil ta’limni amalga oshirishning ayrim shakl va metodlari keltirilgan bo’lib, ulardan ba’zilariga to’xtalib o’tamiz [3]:

4-diagramma

Yuqorida keltirilgan metod va vositalar fizika darslarida o‘quvchi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta’limni qo‘llash natijasida talabalar o‘zlarini mashg‘ulot darsining “egasi”dek his eta boshlaydilar, ya’ni ular topilgan yechim yoki olingan natijalarni shaxsiy yutug‘i sifatida qabul qiladi. Bu esa ularda ta’limga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqish uyg‘otadi. So‘ nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar natijasi ham mustaqil ta’lim yondashuvlari kutilgan natijani beri shini tasdiql amoqda. Xususan, onlayn fizika kurslarida Physics Independent Learning model (PIL modeli) dan foydalanish talabalar mustaqil o‘qish ko‘nikmasi va tanqidiy tafakkurini sezilarli darajada oshirganligi aniql angan. Ushbu yondashuv talabalarga muayyan mavzuni mustaqil o‘zlashtirish uchun ketma-ket vazifalar va onlayn ko‘rsatmalar berib borishni nazarda tutadi. Natijada, avval mustaqil ishlashga qiynaluvchi talabalar ham bosqichma-bosqich o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantirgan va yakunda ularning fizika fanidan erishgan natijalari an’anaviy usulda o‘qigan tengdoshlariga qaraganda yuqori bo‘lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модул тизимида ташкил қилиш, ўқув қўлланма. – Тошкент.: Наврўз, 2020. – 120 б.
2. Tursunov S.Q., Umarov I.S. Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, o‘quv qo‘llanma. Toshkent.: Nizomiy nomidagi TDPU bosmaxonasi, 2024 y. – 115 b.
3. Вохид Ўринов. Ўзбекистон Республикаси Олий Таълим Муассасаларида ECTS Кредит-Модуль Тизими: Асосий Тушунчалар ва Қоидалар, қўлланма. — Тошкент.: Эл-юрт умиди жамғармаси ва Республика Олий Таълим Кенгаши билан ҳамкорликда, 2020. – 64 б.
4. S.X.Daminova. Mustaqil ta’lim tushunchasining pedagogik-psixologik mohiyati va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati // INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY. 2025, 3-son. 242-254 b.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA IJODIY
TOPSHIRIQLAR ORQALI O‘QUVCHILARNI FAOLLASHTIRISH**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

**Mamadaliyeva Muxaramoy Islomjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinif o‘qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish orqali o‘quvchilar faolligini oshirish masalasi yoritilgan. O‘qish savodxonligi darslari o‘quvchilarning nafaqat ravon va ongli o‘qish ko‘nikmalarini, balki mustaqil fikrlash, tasavvur, og‘zaki va yozma nutq hamda ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Maqolada matn asosida rasm chizish, hikoyani davom ettirish, qahramonga maktub yozish, rol o‘ynash, klaster, INSERT va boshqa ijodiy topshiriqlarning ta’limiy imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ijodiy topshiriqlarni interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ijodiy topshiriq, boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi darsi, o‘quvchi faolligi, nutqni rivojlantirish, motivatsiya, faol tafakkur, kommunikativ kompetensiya, interfaol metod, AKT.

Аннотация

В данной статье освещается вопрос повышения активности учащихся посредством использования творческих заданий на уроках читательской грамотности в начальных классах. Уроки читательской грамотности имеют важное значение не только для формирования у учащихся навыков беглого и осознанного чтения, но и для развития самостоятельного мышления, воображения, устной и письменной речи, а также творческого подхода.

В статье проанализированы образовательные возможности таких творческих заданий, как рисование на основе текста, продолжение рассказа, написание письма герою произведения, ролевая игра, кластер, INSERT и другие виды заданий. Кроме того, обосновано, что интеграция творческих заданий с интерактивными методами и информационно-коммуникационными технологиями способствует повышению активности учащихся на уроке.

Ключевые слова: творческое задание, начальное образование, урок читательской грамотности, активность учащихся, развитие речи, мотивация, активное мышление, коммуникативная компетенция, интерактивный метод, ИКТ.

Abstract

This article examines the issue of increasing pupils' engagement through the use of creative tasks in primary school reading literacy lessons. Reading literacy lessons play an important role not only in developing pupils' fluent and conscious reading skills, but also in fostering independent thinking, imagination, oral and written speech, and a creative approach.

The article analyzes the educational potential of such creative tasks as drawing based on a text, continuing a story, writing a letter to a character, role-playing, clustering, INSERT, and other types of creative activities. It also substantiates that integrating creative tasks with interactive methods and information and communication technologies contributes to increasing pupils' activity in the lesson.

Keywords: creative task, primary education, reading literacy lesson, pupil engagement, speech development, motivation, active thinking, communicative competence, interactive method, ICT.

Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning og'zaki savodxonligini shakllantirish, matnni tushunish, obrazli fikrlash, estetik did va nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar matnni quruq o'qishdan ko'ra, uni tasavvur qilish, qahramonlar bilan bog'lash, voqealarni davom ettirish va o'z fikrini ifodalash orqali yaxshiroq o'zlashtiradilar. Shu sababli o'qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish ta'lim jarayonini jonlantiradi va o'quvchini faol ishtirokchiga aylantiradi.

O'qish savodxonligi darslarining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda ongli, to'g'ri, ifodali va ravon o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Biroq bu jarayon faqat matnni o'qitish va savol-javob bilan cheklanib qolmasligi kerak. O'quvchi matn mazmunini anglay olishi, qahramonlar xatti-harakatiga munosabat bildirishi, voqealar rivojini taxmin qilishi, matndan xulosa chiqarishi lozim. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishga oid metodik manbalarda ham matn ustida ishlashda o'quvchining mustaqil fikrlashi va nutqiy faolligini rivojlantirish muhim vazifa sifatida ko'rsatiladi [2].

Ijodiy topshiriqlar o'quvchilarni matn mazmunini chuqurroq anglashga, obrazlarni tasavvur qilishga va o'z fikrini erkin bayon etishga undaydi. Bunday topshiriqlar orqali bola faqat tayyor bilimni qabul qilmaydi, balki uni qayta ishlaydi, talqin qiladi va o'ziga xos shaklda ifodalaydi. Masalan, o'quvchidan hikoyaga yangi sarlavha topish, ertakni davom ettirish, qahramonga maktub yozish yoki voqeani boshqa yakun bilan tugatish so'ralganda, u matn ustida faol fikrlashga majbur bo'ladi.

Ijodiy topshiriqlarning muhim xususiyati shundaki, ular o'quvchining tasavvuri, nutqi, tafakkuri va hissiy munosabatini birgalikda harakatga keltiradi. Kichik yoshdagi o'quvchilar psixologiyasiga oid tadqiqotlarda ham bu davrda bolalarda obrazli fikrlash, qiziqish, taqlid, o'yin va ijodiy faoliyatga moyillik kuchli bo'lishi ta'kidlanadi [5]. Demak, o'qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlarni qo'llash bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladi.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlarning turli shakllaridan foydalanish mumkin. Jumladan, matn asosida rasm chizish, asar qahramonlariga maktub yozish, hikoya yoki ertakni davom ettirish, asar uchun yangi sarlavha topish, qahramonlarni rollarga bo'lib ijro etish, dramatizatsiya qilish, muqobil yakun yaratish, klaster tuzish, “Aqliy hujum”, INSERT kabi metodlardan foydalanish shular jumlasidandir. Bu topshiriqlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, ularni erkin fikrlashga va o'z munosabatini bildirishga o'rgatadi.

Ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilar faolligini oshirishda motivatsiya muhim o'rin tutadi. Agar topshiriq o'quvchi uchun qiziqarli bo'lsa, u dars jarayonida faol qatnashadi. Masalan, 1-sinfda “O'rmon” mavzusini o'rganishda o'qituvchi o'quvchilarga o'rmon rasmi ko'rsatib, “O'rmonda nimalar bor?” degan savol bilan murojaat qilishi mumkin. O'quvchilar

daraxt, qush, hayvon, gul, daryo kabi soʻzlarni aytadilar va ular asosida klaster tuzadilar. Bunday topshiriq oddiy koʻrinsa-da, oʻquvchilarni mavzuga jalb qiladi, ularning lugʻat boyligini faollashtiradi va darsga qiziqish uygʻotadi.

Oʻqish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlar faol tafakkurni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Masalan, 2-sinfda “Suhrobjon va Mikrobyon” hikoyasi oʻrganilayotganda oʻquvchilarga hikoyani qismlarga ajratish, har bir qismga sarlavha qoʻyish, voqealar rivojini taxmin qilish, “Agar sen hikoyadagi qahramon Suhrobjon oʻrnida boʻlsang, qanday yoʻl tutarding?” kabi savollar berish mumkin [4]. Bunday topshiriqlar bolani matnni oddiy eslab qolishga emas, balki tahlil qilishga, solishtirishga va xulosa chiqarishga yoʻnaltiradi.

Ijodiy topshiriqlar kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, 3-sinfda “Tez yordam – yordamga shay” mavzusidagi matn oʻrganilganda oʻquvchilar juftlikda savol-javob qiladilar, guruhda “Tez yordam nima uchun muhim?” degan savol yuzasidan fikr almashadilar. Bunday topshiriqlar orqali oʻquvchilar suhbatdoshini tinglash, savol berish, oʻz fikrini asoslash va boshqalarning fikriga munosabat bildirishni oʻrganadilar. Interfaol metodlar haqidagi manbalarda ham guruhli va juftlikdagi ishlar oʻquvchilarda muloqot madaniyati hamda hamkorlik koʻnikmalarini rivojlantirishi qayd etiladi [7].

Nutqni rivojlantirishda ham ijodiy topshiriqlarning oʻrni katta. Masalan, 2–3-sinflarda “Mening oilam”, “Mening doʻstim”, “Sevimli kitobim” kabi mavzularda 4–5 gapdan iborat kichik matn tuzish, ogʻzaki hikoya qilish yoki rasm asosida gaplar tuzish oʻquvchilarning soʻz boyligini kengaytiradi. Bunday mashqlar bolaning ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirish bilan birga, fikrni izchil bayon qilishga ham oʻrgatadi.

Ijodiy topshiriqlarni interfaol metodlar bilan uygʻunlashtirish dars samaradorligini yanada oshiradi. Masalan, “Klaster” usuli matn mazmunini tizimlashtirishga yordam beradi. Oʻquvchilar markazga asar nomini yozib, uning atrofida qahramonlar, voqealar, asosiy gʻoya, xulosa kabi tushunchalarni joylashtiradilar. “Rol oʻynash” usuli esa obrazni jonlantirish, qahramon kayfiyatini his qilish va ifodali nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. INSERT usuli orqali esa oʻquvchi matnni oʻqish jarayonida “bilaman”, “yangi maʼlumot”, “tushunmadim” kabi belgilar yordamida oʻz oʻqishini nazorat qiladi. Bunday metodlar oʻquvchini passiv tinglovchidan faol fikrlovchi shaxsga aylantiradi [6].

Oʻqish savodxonligi darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ijodiy topshiriqlarning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Bugungi kunda oʻquvchilar elektron hikoya tuzish, rasmlı slayd tayyorlash, asar qahramoni haqida “e-dosye” yaratish, ravon oʻqish boʻyicha audio yoki video yozuv tayyorlash kabi topshiriqlarni bajarishlari mumkin. Bu esa ularning nafaqat ijodiy, balki texnik va axborot bilan ishlash koʻnikmalarini ham rivojlantiradi. Oʻqish savodxonligini rivojlantirishga oid pedagogik texnologiyalarda ham AKT vositalari oʻquvchining mustaqil izlanishi, matnni tahlil qilishi va fikrini turli shakllarda ifodalashiga yordam berishi taʼkidlanadi.

Ijodiy topshiriqlarni dars jarayonida qoʻllashda oʻqituvchi topshiriqning maqsadi, murakkablik darajasi va oʻquvchilarning yosh imkoniyatlarini hisobga olishi lozim. Masalan, 1-sinf oʻquvchilariga koʻproq rasm asosida gap tuzish, soʻz aytish, ertak qahramonini tasvirlash kabi sodda topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq. 3–4-sinflarda esa matnga muqobil yakun yozish, qahramon nomidan maktub tuzish, matn asosida kichik sahna koʻrinishi tayyorlash kabi murakkabroq ijodiy topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Ijodiy topshiriqlar oʻquvchilarning shaxsiy sifatlarini ham rivojlantiradi. Bunday mashgʻulotlarda bola oʻz fikrini aytishga, guruh oldida chiqish qilishga, mustaqil qaror qabul

qilishga va ijodiy yondashishga odatlanadi. Natijada unda o'ziga ishonch, tashabbuskorlik, mas'uliyat va faollik shakllanadi. Bu esa boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ijodiy topshiriqlar muntazam qo'llanganda o'quvchilarning matnni tushunish darajasi, o'qish tezligi, so'z boyligi, mustaqil fikrlashi va kitobxonlikka qiziqishi oshadi. Ayniqsa, matnga estetik munosabat bildirish, qahramonlar xatti-harakatini baholash, voqealardan xulosa chiqarish kabi ko'nikmalar o'quvchining tafakkurini kengaytiradi. Shu jihatdan ijodiy topshiriqlar o'qish savodxonligi darslarida faqat qo'shimcha mashq emas, balki ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim metodik vosita hisoblanadi.

Biroq ijodiy topshiriqlarni qo'llashda ayrim metodik talablarga rioya qilish kerak. Birinchidan, topshiriq matn mazmuni bilan bevosita bog'liq bo'lishi lozim. Ikkinchidan, topshiriq barcha o'quvchilar uchun tushunarli va bajarish imkoniga ega bo'lishi zarur. Uchinchidan, ijodiy topshiriq faqat qiziqarli faoliyat sifatida emas, balki aniq ta'limiy maqsadga xizmat qilishi kerak. To'rtinchidan, o'qituvchi o'quvchilar javobini baholashda faqat grammatik to'g'rilikka emas, balki fikrning mustaqilligi, mazmuni va ifoda uslubiga ham e'tibor qaratishi maqsadga muvofiqdir.

Demak, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarni darsga faol jalb etadi, ularning nutqini, tafakkurini, tasavvurini va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi ijodiy topshiriqlarni matn mazmuni, sinf darajasi va dars maqsadiga mos holda tanlasa, o'qish darslari o'quvchilar uchun qiziqarli, samarali va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ijodiy topshiriqlar boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilar faolligini oshirishning samarali vositalaridan biridir. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularni mustaqil fikrlashga, matnni tahlil qilishga, obrazlarni tasavvur qilishga va o'z munosabatini bildirishga o'rgatadi.

Ijodiy yondashuv o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini, kommunikativ ko'nikmalarini, ijodiy tafakkurini va kitobxonlik madaniyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, ijodiy topshiriqlarni klaster, rol o'ynash, INSERT, aqliy hujum kabi interfaol metodlar hamda AKT vositalari bilan uyg'unlashtirish dars samaradorligini oshiradi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qish darslarida ijodiy topshiriqlardan tizimli va maqsadli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yildagi O’RQ-637-son.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., Gulomova X., Yo’ldosheva Sh., Xolboyeva G. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. – 2021-yil.
3. Yo’ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Aydarova U.B. O'qish savodxonligi. 2-sinf uchun darslik. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. -80 b.
5. G'oziyev E. Psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2010.
6. Xoliqov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirova M.E. O'qish savodxonligi. 3-sinf uchun darslik. II qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. -80 b.

8. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
9. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
10. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo ‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
11. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
12. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA 4K MODELINI QO‘LLASH USULLARI

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo‘qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

Yo‘ldasheva Naimaxon,
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida 4k modeli – tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va kolaboratsiya kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuv sifatida tahlil qilinadi. Maqolada 4k modelining o‘qish savodxonligi bilan metodik bog‘liqligi, matnni tahlil qilish, savol-javob, ijodiy topshiriqlar, bahs-munozara, guruhli ish va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning matnni tushunish, mazmunni qayta ishlash, mustaqil fikr bildirish, muloqotga kirishish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: 4k modeli, o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativ kompetensiya, kolaboratsiya, interfaol metodlar, multimodal matn, loyiha asosida o‘qitish, boshlang‘ich ta‘lim.

Аннотация В данной статье модель 4к – критическое мышление, креативность, коммуникативность и коллаборация – рассматривается как педагогический подход, способствующий формированию ключевых компетенций на уроках читательской грамотности в начальных классах. В статье освещаются методическая связь модели 4к с читательской грамотностью, а также возможности использования анализа текста, вопросно-ответной работы, творческих заданий, дискуссий, групповой работы и цифровых средств обучения. Кроме того, представлены методические рекомендации по развитию у учащихся навыков понимания текста, переработки содержания, самостоятельного выражения мыслей, коммуникации и сотрудничества.

Ключевые слова: модель 4к, читательская грамотность, критическое мышление, креативность, коммуникативная компетенция, коллаборация, интерактивные методы, мультимодальный текст, проектное обучение, начальное образование.

Abstract This article examines the 4C model – critical thinking, creativity, communication, and collaboration – as a pedagogical approach aimed at developing key competencies in primary school reading literacy lessons. The article discusses the methodological relationship between the 4C model and reading literacy, as well as the use of text analysis, question-and-answer activities, creative tasks, discussions, group work, and digital learning tools. It also provides methodological recommendations for developing pupils’ skills in text comprehension, content processing, independent expression of ideas, communication, and collaborative learning.

Keywords: 4C model, reading literacy, critical thinking, creativity, communicative competence, collaboration, interactive methods, multimodal text, project-based learning, primary education.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o’qish savodxonligi o’quvchining faqat matnni ravon o’qishi yoki mazmunini qayta hikoya qilib berishi bilan chegaralanmaydi. Bugungi kunda o’quvchi matndan zarur axborotni topishi, asosiy fikrni ajratishi, muallif pozitsiyasini anglay olishi, dalillarni taqqoslashi, matn yuzasidan xulosa chiqarishi va o’z munosabatini asosli ifodalashi lozim. Shu jihatdan o’qish savodxonligi boshlang’ich ta’limda o’quvchining intellektual, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim kompetensiya sifatida qaraladi [1].

O’zbekiston ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning kuchayishi, yangi avlod darsliklarining amaliyotga joriy etilishi va dars jarayonida o’quvchi faolligini oshirishga bo’lgan ehtiyoj o’qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. 4K modeli tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va kolaboratsiya kabi kompetensiyalarni o’z ichiga oladi. Mazkur kompetensiyalar o’quvchini matn bilan faol ishlashga, ma’lumotlarni tahlil qilishga, o’z fikrini asoslashga va jamoada samarali hamkorlik qilishga yo’naltiradi [2].

Maqolaning maqsadi boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida 4K modelini qo’llashning metodik imkoniyatlarini yoritish, har bir kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriq va usullarni tavsiflash hamda ularni dars jarayoniga tatbiq etish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

4K modeli o’qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashni mazmunan boyitadi. An’anaviy darslarda o’quvchi ko’proq matnni o’qish, savollarga javob berish va mazmunini so’zlab berish bilan cheklanishi mumkin. 4K modeli asosida tashkil etilgan darsda esa o’quvchi matnni tahlil qiladi, undagi muammo va g’oyani aniqlaydi, qahramonlar xatti-harakatiga baho beradi, muqobil yechim taklif etadi, o’z fikrini og’zaki yoki yozma tarzda ifodalaydi hamda guruh bilan hamkorlikda umumiy xulosaga keladi.

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Tanqidiy fikrlash o’quvchining matnni yuzaki qabul qilmasdan, undagi ochiq va yashirin ma’nolarni anglashini, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlashini va muallif fikriga munosabat bildirishini ta’minlaydi. O’qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun “Nima uchun?”, “Qanday dalil bor?”, “Agar voqea boshqacha kechganida nima bo’lardi?”, “Muallif nima demoqchi?” kabi savollar muhim ahamiyatga ega.

Bu jarayonda INSERT, Venn diagrammasi, Fishbone, Blum taksonomiyasi asosidagi savollar, sabab-oqibat jadvali kabi metodlardan foydalanish mumkin [3]. Masalan, ertak yoki hikoya o’qilgach, o’quvchilar qahramonning qarorini baholaydilar, voqea sabablarini aniqlaydilar va yakun bo’yicha o’z xulosalarini aytadilar. Bunday topshiriqlar matnni anglashni chuqurlashtiradi hamda o’quvchilarni mustaqil fikr bildirishga o’rgatadi.

2. Kreativlikni shakllantirish

Kreativlik o’quvchining matnga ijodiy yondashishi, yangi g’oya ilgari surishi, voqeani boshqa nuqtai nazardan tasavvur qilishi va o’ziga xos yechim taklif etishida namoyon bo’ladi. O’qish savodxonligi darslarida kreativlikni rivojlantirish uchun “Hikoyani davom ettir”, “Muqobil yakun yarat”, “Qahramonga maktub yoz”, “Matn asosida rasm yoki komiks yarat”, “Qahramon nomidan monolog tuz” kabi topshiriqlar samarali hisoblanadi.

Masalan, o’quvchilar matn qahramoniga maktub yozish orqali uning ruhiy holatini tushunishga, voqeaga munosabat bildirishga va o’z fikrini yozma shaklda ifodalashga o’rganadilar. Matn asosida komiks yaratish esa o’quvchilarda tasavvur, izchillik va mazmunni qayta qurish ko’nikmalarini rivojlantiradi [4].

3. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish

Kommunikativ kompetensiya o’quvchining o’z fikrini aniq, mantiqli va dalillar asosida ifodalashini, suhbatdoshni tinglashini, savol berishini hamda muhokamada faol ishtirok etishini nazarda tutadi. O’qish savodxonligi darslarida kommunikativ yondashuv matn yuzasidan savol-javob, bahs-munozara, juftlikda o’qish, rolli o’yin, “Qahramonlar bahsi”, “Matbuot anjumani” kabi metodlar orqali amalga oshiriladi.

Masalan, “Qahramonlar bahsi” metodida o’quvchilar matndagi qahramonlar roliga kirib, ularning qarashlarini himoya qiladilar. Bu usul o’quvchilarni faqat matnni tushunishga emas, balki dalil keltirishga, fikrni asoslashga va muloqot madaniyatiga rioya qilishga ham o’rgatadi [5].

4. Kollaboratsiya va hamkorlikdagi o’qish

Kollaboratsiya o’quvchilarning jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash, bir-birining fikrini tinglash va umumiy natijaga erishish ko’nikmalarini shakllantiradi. O’qish savodxonligi darslarida Jigsaw, guruhli tahlil kartalari, loyiha asosida o’qitish, “Birgalikda xulosa chiqaramiz”, “3-2-1 hamkorlik jadvali” kabi metodlardan foydalanish mumkin.

Masalan, Jigsaw metodida matn qismlarga ajratiladi, har bir guruh o’z qismidagi asosiy fikrni o’rganadi va keyin umumiy mazmunni tiklashda ishtirok etadi. Bu metod o’quvchilarda mas’uliyat, tinglash, fikr almashish va umumiy xulosaga kelish ko’nikmalarini rivojlantiradi [6].

5. Multimodal matnlar va raqamli vositalardan foydalanish

Zamonaviy o’qish savodxonligi matnni faqat yozma shaklda emas, balki rasm, jadval, diagramma, audio, video, infografika va elektron resurslar orqali ham anglashni talab qiladi. Multimodal matnlar o’quvchining idrokini faollashtiradi, matn mazmunini turli belgilar tizimi orqali tushunishga yordam beradi. QR-kodli topshiriqlar, elektron testlar, audio matnlar, videolavhalar va interaktiv taqdimotlar dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Bunday vositalardan foydalanishda o’qituvchi texnologiyani maqsadga muvofiq tanlashi lozim. Raqamli vosita darsning bezagi emas, balki matnni chuqur anglash, savolga javob topish, muhokama qilish yoki ijodiy mahsulot yaratishga xizmat qilishi kerak [7].

6. 4K modeli asosida darsni tashkil etish bo’yicha metodik tavsiyalar

O’qish savodxonligi darsida 4K modelidan samarali foydalanish uchun darsni quyidagi bosqichlar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq:

- motivatsiya bosqichida o’quvchilar e’tiborini matn mavzusiga qaratish, muammoli savol berish;
- matn bilan tanishish bosqichida ifodali o’qish, kalit so’zlarni aniqlash va dastlabki taxminlarni bildirish;
- tahlil bosqichida sabab-oqibat aloqalari, qahramonlar xatti-harakati va muallif g’oyasini aniqlash;
- ijodiy bosqichda matnni davom ettirish, muqobil yakun tuzish yoki qahramon nomidan fikr bildirish;
- hamkorlik bosqichida guruhli tahlil, rolli o’yin yoki loyiha topshirig’ini bajarish;
- refleksiya bosqichida o’quvchilar o’z xulosalarini bayon qilishlari va darsdan olgan taassurotlarini umimlashtirishlari.

Quyidagi jadvalda 4K kompetensiyalarini o’qish savodxonligi darslarida rivojlantirishga xizmat qiluvchi ayrim metodik imkoniyatlar umimlashtiriladi.

4K komponenti	Asosiy maqsad	Tavsiya etiladigan metod	Kutiladigan natija

Tanqidiy fikrlash	Matnni tahlil qilish, dalil va xulosani farqlash	INSERT, Fishbone, sabab-oqibat jadvali	Asosli xulosa chiqarish
Kreativlik	Matnga ijodiy munosabat bildirish	Muqobil yakun, komiks, qahramonga maktub	Ijodiy fikrlash va tasavvur rivoji
Kommunikativlik	Fikrni og’zaki va yozma ifodalash	Debat, rolli o’yin, savol-javob zanjiri	Muloqot madaniyati va dalillash ko’nikmasi
Kolaboratsiya	Jamoadi ishlash va umumiy xulosaga kelish	Jigsaw, guruhli loyiha, hamkorlik jadvali	Mas’uliyat va hamkorlik ko’nikmasi

XULOSA

O’qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanish o’quvchilarning matnni anglash, tahlil qilish, ijodiy fikrlash, muloqotga kirishish va hamkorlikda ishlash ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Mazkur yondashuv dars jarayonini o’quvchi faolligiga yo’naltiradi, matn bilan ishlashni biryoqlama o’qishdan tahliliy, ijodiy va kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

4K modeli asosida tashkil etilgan o’qish savodxonligi darslarida o’quvchi matn mazmunini tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni tahlil qiladi, o’z munosabatini bildiradi, boshqa fikrlar bilan solishtiradi, muqobil yechimlar taklif etadi va umumiy xulosaga keladi. Shu bois mazkur modeldan foydalanish boshlang’ich ta’limda o’qish savodxonligini rivojlantirish, o’quvchilarda mustaqil fikrlash va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishning samarali yo’llaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Kelgusida 4K modeliga asoslangan dars ishlanmalari, multimodal matnlar to’plami, interfaol topshiriqlar banki hamda baholash mezonlarini ishlab chiqish boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. (2023). 21st Century Skills and Competency Framework. Paris: OECD Publishing.
2. UNESCO. (2022). Reading Literacy Development in Modern Education. Paris: UNESCO.
3. PIRLS. (2023). Progress in International Reading Literacy Study: International Report.
4. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2020). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. New York: Longman.
5. Fullan, M. (2021). Pedagogical Innovations and Deep Learning. London: Routledge.
6. Fisher, R. (2020). Teaching Critical Thinking. London: Routledge.
7. Robinson, K. (2019). Creative Schools: The Grassroots Revolution. New York: Penguin Books.
8. Vygotsky, L. S. (2021). Thought and Language. Cambridge: MIT Press.
9. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. (2020).
10. O’zbekiston Respublikasi o’quv dasturi: O’qish savodxonligi bo’yicha metodik tavsiyalar. (2023).

11. Sharipov, Sh. (2022). Interfaol metodlar va kompetensiyaga yo’naltirilgan ta’lim. Toshkent.
12. Mamatqulova, M. (2023). Boshlang’ich ta’limda o’qish savodxonligi kompetensiyalari. Toshkent.
13. Dewey, J. (2020). Democracy and Education. New York: Free Press.
14. Larson, J., & Marsh, J. (2022). Digital Literacy and Multimodal Texts. Cham: Springer.
15. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
16. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
17. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang’ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo’gon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
18. G’ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
19. G’ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

**MATN ASOSIDA XULOSA CHIQARISH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

**Parpiyev Odil Olimovich, Qo’qon universiteti
Filologiya kafedrası dotsent v.b.**

odilparpiyev71@gmail.com, tel.: +998996193971

ORCID: 0000-0002-7398-7155

**Dadaboyeva Madinaxon Aziz qizi, Qo’qon universiteti
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 3-kurs talabasi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarida matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasini rivojlantirishning metodik, pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Unda matn bilan ishlash jarayonida o’quvchilarning mustaqil fikrlashi, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, yashirin ma’nolarni aniqlash va umumlashtirilgan xulosaga kelish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi metod hamda usullar tahlil qilingan. Shuningdek, PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari, innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: matn, xulosa chiqarish, o’qish savodxonligi, boshlang’ich ta’lim, metodika, interfaol metodlar, PIRLS, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация

В данной статье освещаются методические, педагогические и психологические основы развития у учащихся начальных классов навыка формулирования выводов на основе текста. В ней проанализированы методы и приёмы, способствующие формированию самостоятельного мышления учащихся, пониманию причинно-следственных связей, выявлению скрытых смыслов и развитию способности приходить к обобщённым выводам в процессе работы с текстом. Также обоснованы требования международной программы оценки PIRLS, возможности применения инновационных подходов, интерактивных методов и современных педагогических технологий.

Ключевые слова: текст, формулирование выводов, читательская грамотность, начальное образование, методика, интерактивные методы, PIRLS, критическое мышление, педагогические технологии.

Abstract

This article explores the methodological, pedagogical, and psychological foundations for developing primary school pupils’ ability to draw conclusions based on a text. It analyzes methods and techniques that contribute to the development of pupils’ independent thinking, understanding of cause-and-effect relationships, identification of implicit meanings, and ability to formulate generalized conclusions in the process of working with a text. The article also substantiates the requirements of the PIRLS international assessment program, as well as the possibilities of applying innovative approaches, interactive methods, and modern pedagogical technologies.

Keywords: text, drawing conclusions, reading literacy, primary education, methodology, interactive methods, PIRLS, critical thinking, pedagogical technologies.

Kirish

Bugungi jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldida o’quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, axborotni ongli qabul qiladigan, o’qilgan matn mazmunini tahlil eta oladigan va undan asosli xulosa chiqara oladigan shaxs sifatida tarbiyalash vazifasi turibdi. Ayniqsa, boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quvchilarning o’qish savodxonligini rivojlantirish, matnni anglash, asosiy g’oyani aniqlash, voqealar o’rtasidagi mantiqiy bog’lanishni tushunish va o’z munosabatini bildirish ko’nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari aynan shu davrda matnni ravon o’qish, uning umumiy mazmunini tushunish, muhim ma’lumotlarni ajratish, qahramonlar xatti-harakatini baholash va muallif fikrini anglashga o’rganadilar. Shu sababli matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasini rivojlantirish ona tili va o’qish savodxonligi darslarining muhim metodik yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasi o’quvchining faqat matn mazmunini tushunishini emas, balki undagi yashirin ma’nolarni anglashini, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlashini va o’z munosabatini asoslab bera olishini ham taqozo etadi. Bunday ko’nikma o’quvchilarda tanqidiy fikrlash, mantiqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Boshlang’ich ta’limda matn ustida ishlash metodikasi nafaqat o’qib tushunishni, balki o’quvchining intellektual rivojlanishini ham ta’minlaydi. Shu sababli o’qituvchi dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanishi lozim [4].

Asosiy qism

Xulosa chiqarish – matnda berilgan ma’lumotlarni tahlil qilish, ular orasidagi bog’lanishni aniqlash va umumlashtirilgan fikr hosil qilish jarayonidir. O’quvchi matnni o’qish davomida asosiy g’oyani tushunishi, muallif pozitsiyasini anglab yetishi va matndan kerakli ma’lumotni ajratib olishi zarur. Boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: dastlab ular matn mazmunini tushunishga, keyinchalik esa asosiy fikrni aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatini baholash va yakuniy xulosa chiqarishga yo’naltiriladi.

O’quvchilarda xulosa chiqarish ko’nikmasining rivojlanishi bir nechta muhim omillar bilan bevosita bog’liq. Bular o’qish tezligi va ravonligi, lug’at boyligi, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, mantiqiy tafakkur hamda mustaqil fikr bildirish malakasidir. Mazkur omillar birgalikda o’quvchining matnni chuqur anglashiga, undagi ochiq va yashirin axborotni farqlashiga, o’qiganlari yuzasidan asosli xulosa chiqarishiga yordam beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari matn asosida xulosa chiqarishni o’rgangan sari ularning o’qishga bo’lgan qiziqishi ortadi, fikrlash doirasi kengayadi, yangi g’oyalarni ilgari surish va bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llash qobiliyati rivojlanadi. Bu esa kelajak avlodning mustaqil fikrlaydigan, tanqidiy yondasha oladigan va hayotiy muammolarga oqilona yechim topa oladigan shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

D. Abdullayeva o’z tadqiqotida boshlang’ich sinf o’quvchilari bilan matn asosida ishlash jarayonida interfaol metodlardan foydalanish samaradorligini o’rgangan. Tadqiqotda 1–3-sinf o’quvchilari bilan qisqa matnlar asosida testlar, yozma ishlar va og’zaki baholash ishlari amalga oshirilgan. Muallif savol-javob, dramatisatsiya va matn asosidagi topshiriqlar o’quvchilarning mustaqil fikrlash hamda tahlil qilish ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali usullardan ekanligini ta’kidlaydi [1].

Matn bilan ishlash metodikasini ilmiy asoslashda L.S. Vigotskiy, J. Piaje va J. Bruner kabi pedagog va psixolog olimlarning qarashlari muhim ahamiyatga ega. Vigotskiy bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va muloqotning ahamiyatini asoslagan bo’lsa, Piaje bolalarda

tafakkurning bosqichma-bosqich shakllanishini yoritgan. Bruner esa o’quvchining bilimlarni faol o’zlashtirishi va ularni yangi vaziyatlarda qo’llay olishi ta’lim jarayonining muhim sharti ekanligini ko’rsatgan.

M. Xasanova tadqiqotlarida PIRLS mezonlari asosida o’quvchilarning matnni tushunish darajasini baholash masalalari yoritiladi. Muallifga ko’ra, matnni tushunish o’quvchining o’qilgan axborotni anglash, unga munosabat bildirish va uni o’z faoliyatida qo’llay olish qobiliyatidir. PIRLS tizimida bu jarayon asosiy fikrni aniqlash, tafsilotlarni ajratish, sabab-oqibat bog’liqliklarini tushunish va xulosa chiqarish ko’nikmalari orqali baholanadi [3].

Demak, xulosa chiqarish avvalo matn mazmunini to’g’ri anglash, undagi ijobiy va salbiy hodisalarni baholash, voqealar o’rtasidagi ichki mantiqiy bog’lanishni aniqlash demakdir. Masalan, “Ali soyabonini unutmadi sababli ust-boshi ho’l holda sinfga kirib keldi” gapida yomg’ir yog’ayotgani bevosita aytilmagan. Biroq Alining ust-boshi ho’l bo’lgani va soyabonini unutmadi haqidagi ma’lumotdan tashqarida yomg’ir yog’ayotgan bo’lishi mumkinligi haqida xulosa chiqariladi. Bunday topshiriqlar o’quvchilarning yashirin ma’noni anglash, dalillarga tayanib fikr yuritish va mantiqiy xulosa chiqarish ko’nikmasini rivojlantiradi.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasini rivojlantirish uchun turli metod va usullardan foydalanish mumkin. Bunday metodlar o’quvchilarning xatti-harakat oqibatini anglash, hayotiy muammolarga ijobiy yechim topish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, savol-javob, dramatizatsiya, rolli o’yin, klaster, INSERT, “Baliq skeleti”, “Aqliy hujum”, “O’rin almashtirish” kabi metodlar matn mazmunini chuqurroq anglash va xulosa chiqarishga yo’naltirilgan samarali vositalardir.

“O’rin almashtirish” metodi boshlang’ich sinf o’quvchilarida matn bilan ishlash, mantiqiy fikrlash va grammatik bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan samarali interfaol usullardan biridir. Bu metodda o’quvchilarga berilgan gap yoki kichik matndagi so’zlar aralashtirilgan holda taqdim etiladi. O’quvchilar so’zlarni to’g’ri tartibga keltirib, mazmunli va mantiqan to’g’ri gap tuzadilar. Mazkur metod o’quvchilarning til birliklarini to’g’ri joylashtirish, matn mazmunini tushunish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

S. Karimova matn bilan ishlashning pedagogik ahamiyatini o’quvchilarda bir vaqtning o’zida bir necha ko’nikmalarni shakllantirish imkoniyati bilan izohlaydi. Matn ustida ishlash o’quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, diqqatini jamlash, bog’liqlikni anglash, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, matnlar o’quvchilarning so’z boyligini kengaytiradi, turli hayotiy vaziyatlarni tushunish, hissiyotlarni idrok etish va voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda tasavvur qilish imkonini beradi [2].

Matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasini shakllantirishda o’qituvchi topshiriqlarni o’quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish darajasi va nutqiy imkoniyatlariga mos holda tanlashi lozim. Dastlab sodda savollar, keyinchalik tahliliy, baholovchi va ijodiy savollar berilishi maqsadga muvofiq. Masalan, “Nima bo’ldi?”, “Qahramon nima uchun shunday qildi?”, “Agar sen qahramon o’rnida bo’lganingda qanday yo’l tutarding?”, “Matndan qanday xulosa chiqarish mumkin?” kabi savollar o’quvchini matn mazmuni ustida chuqurroq fikrlashga undaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, matn asosida xulosa chiqarish ko‘nikmasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Mazkur ko‘nikma o‘quvchining matnni shunchaki o‘qib chiqishi bilan cheklanmay, undagi asosiy g‘oya, yashirin ma’no, sabab-oqibat munosabatlari va muallif pozitsiyasini anglashini ta’minlaydi.

Interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va PIRLS mezonlariga asoslangan topshiriqlardan foydalanish bu jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi. Matn asosida savollar tuzish, xulosa chiqarish, qahramonlar xatti-harakatini baholash, muqobil yechimlar taklif etish va ijodiy topshiriqlar bajarish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini oshiradi. Shu jihatdan, boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashni tizimli tashkil etish o‘quvchilarning intellektual, nutqiy va kommunikativ rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayeva, D. (2024). Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi. *Modern Science and Research*.
2. Karimova, S. (2022). Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash metodikasi. *Science Research*.
3. Xasanova, M. (2022). PIRLS mezonlari asosida o‘quvchilarning matnni tushunish darajasini baholash usullari va metodikasi. *InLibrary*.
4. Utanbayeva, D. A. (2024). Boshlang‘ich sinf “O‘qish savodxonligi” darslarida matn ustida ishlashda savol-topshiriqlardan foydalanish samaradorligi. *Modern Science and Research*.
5. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). Factors and methods of preparing students for professional activities in the conditions of individual training. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
6. Olimovich, P. O. (2023). RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEXNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 24(1), 17-20.
7. Mushtariy, O. (2023). Odiljon P. Boshlang ‘ich ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. *qo ‘qon universiteti xabarnomasi*, 640-644.
8. G‘ulomjon filolog: NO, P. The Harmony Of Characters’ Speech And Psychological Portrayal In Nabijon Boqi’s “A Tale Of One Love”.
9. G‘ulomjon filolog: Khodjaev, S., & Abdupattaev, G. (2022). The Problem of Era and Hero in the Work of Murad Muhammad Dost. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(12), 77-81.

RAQAMLI DAVRDA YOSH OTA-ONALAR YOLG‘IZLIGI: IJTIMOIIY TARMOQLAR VA VIRTUAL DUNYONING PSIXOLOGIK TA’SIRI

Erimmetova Nafisa Bahramovna

Al-Xorazmiy universiteti, Xalqaro hamkorlik bo’limi boshlig’i

nafisaerimmetova@gmail.com

+998951784868

Annotatsiya Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonlarning o’zaro muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirgan bo’lsa-da, yosh ota-onalar orasida yolg’izlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur maqolada yosh ota-onalar yolg’izligining virtual dunyo bilan bog’liqligi, ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy ta’siri, onlayn hamjamiyatlarning qo’llab-quvvatlovchi roli hamda O’zbekiston sharoitidagi o’ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar yolg’izlikning sababi emas, balki mavjud psixologik va ijtimoiy holatlarni kuchaytiruvchi omil ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: ota-onalik yolg’izligi, virtual dunyo, ijtimoiy tarmoqlar, yosh ota-onalar, onlayn hamjamiyatlar, ruhiy salomatlik.

Аннотация Несмотря на стремительное развитие современных информационно-коммуникационных технологий, значительно расширивших возможности межличностного общения, проблема одиночества среди молодых родителей остается актуальной. В данной статье рассматривается взаимосвязь между родительским одиночеством и виртуальным миром, анализируются положительные и отрицательные последствия использования социальных сетей, поддерживающая роль онлайн-сообществ, а также особенности данного явления в условиях Узбекистана. Результаты исследования показывают, что цифровые технологии не являются непосредственной причиной одиночества, а выступают фактором, усиливающим уже существующие психологические и социальные состояния.

Ключевые слова: родительское одиночество, виртуальный мир, социальные сети, молодые родители, онлайн-сообщества, психическое здоровье.

Abstract Although the rapid development of modern information and communication technologies has significantly expanded opportunities for interpersonal communication, loneliness among young parents remains a pressing social and psychological issue. This article examines the relationship between parental loneliness and the virtual world, focusing on the positive and negative effects of social media, the supportive role of online communities, and the specific characteristics of this phenomenon in the context of Uzbekistan. The findings suggest that digital technologies are not the direct cause of loneliness; rather, they function as amplifying factors that intensify existing psychological and social conditions.

Keywords: parental loneliness, virtual world, social media, young parents, online communities, mental health.

Kirish

Farzandning dunyoga kelishi inson hayotidagi eng muhim va quvonchli voqealardan biri hisoblanadi. Biroq zamonaviy psixologik tadqiqotlar ota-onalikning ilk bosqichlarida ko’plab yosh ota-onalar emotsional yakkalanish va yolg’izlik hissini boshdan kechirishlarini ko’rsatmoqda [1, 2]. Ushbu holat yangi ijtimoiy rolga moslashish, vaqt tanqisligi, uyqu yetishmasligi va avvalgi ijtimoiy aloqalarning susayishi bilan bog’liq. So’nggi

yillarda internet va ijtimoiy tarmoqlar yosh ota-onalar hayotining ajralmas qismiga aylandi. Virtual dunyo ularga axborot olish, tajriba almashish va boshqa ota-onalar bilan muloqot qilish imkonini bersa-da, ayrim hollarda yolg’izlik hissini yanada kuchaytirishi mumkin. Shu sababli ota-onalik va raqamli muhit o’rtasidagi bog’liqlikni o’rganish bugungi kun psixologiyasining dolzarb yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ota-onalik yolg’izligining nazariy asoslari

Burns va hammualliflarining ta’kidlashicha, yolg’izlik shaxs istayotgan ijtimoiy yaqinlik darajasi bilan amalda mavjud bo’lgan ijtimoiy aloqalar o’rtasidagi tafovut natijasida yuzaga keladigan salbiy hissiy holatdir [1]. Bu tushuncha ijtimoiy izolyatsiyadan farq qiladi. Inson ko’plab odamlar qurshovida bo’lsa ham o’zini yolg’iz his qilishi mumkin.

Yosh ota-onalar ko’pincha yangi hayot tarziga moslashish jarayonida do’stlari bilan kamroq muloqot qiladi, avvalgi qiziqishlari va kundalik faoliyatlari o’zgaradi. Natijada ular o’zlarini tushunadigan insonlar doirasining torayganini his qiladilar [2]. Tadqiqotlar ota-onalik yolg’izligi stress, depressiya va xavotir bilan bevosita bog’liqligini ko’rsatadi.

Shuningdek, surunkali yolg’izlikning jismoniy salomatlikka salbiy ta’siri ham aniqlangan. Ayrim tadqiqotlarda uning ta’siri kuniga o’n beshta sigaret chekish oqibatlariga tenglashtiriladi [3].

Virtual dunyo va “raqamli bog’liqlik paradoksi”

Bugungi yosh ota-onalar tarixdagi eng texnologik jihatdan bog’langan avlodlardan biri hisoblanadi. Smartfonlar, messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlar yordamida ular doimo muloqot qilish imkoniyatiga ega. Shunga qaramay, tadqiqotlar ota-onalar orasida yolg’izlik darajasi yuqori ekanligini ko’rsatmoqda.

Motherly tomonidan o’tkazilgan tadqiqot natijalariga ko’ra, onalarning qariyb 70 foizi ota-onalikni kutilganidan ko’ra yolg’izroq tajriba sifatida baholagan, har beshinchi ona esa har kuni yolg’izlik hissini boshdan kechirishini bildirgan [4].

Bu holat “raqamli bog’liqlik paradoksi” deb ataladi. Ya’ni inson texnologiyalar orqali ko’plab aloqalarga ega bo’lsa-da, bu aloqalar har doim ham emotsional yaqinlikni ta’minlay olmaydi. Tadqiqotchilar muloqot sifati uning miqdoridan muhimroq ekanligini ta’kidlaydilar [5].

Ijtimoiy tarmoqlarning ikki tomonlama ta’siri

Ijtimoiy tarmoqlarning yosh ota-onalar ruhiy holatiga ta’siri murakkab va ko’p qirrali hisoblanadi. Tadqiqotlarda faol va passiv foydalanish o’rtasidagi farq alohida ta’kidlanadi.

Faol foydalanish – post joylashtirish, izoh yozish, onlayn guruhlarda qatnashish va boshqa foydalanuvchilar bilan muloqot qilishni o’z ichiga oladi. Bunday faoliyat ijtimoiy qo’llab-quvvatlash hissini kuchaytiradi va yolg’izlikni kamaytiradi [2].

Passiv foydalanish esa boshqa insonlarning postlarini kuzatish va kontentni iste’mol qilish bilan cheklanadi. Tadqiqotlar passiv foydalanish xavotir, depressiya va yolg’izlik hissining ortishi bilan bog’liqligini ko’rsatgan [5]. Demak, muammo ijtimoiy tarmoqlarning mavjudligida emas, balki ulardan foydalanish shaklidir.

Ijtimoiy taqqoslash va ideal ota-onalik obrazi

Instagram va boshqa vizual platformalarda ota-onalikning ideallashtirilgan obrazlari keng tarqalgan. Ko’pincha foydalanuvchilar hayotlarining faqat eng muvaffaqiyatli va ijobiy jihatlarini namoyish etadilar. Lee va hammualliflari tadqiqotiga ko’ra, yosh onalar internetdagi mashhur “momfluencer”lar bilan o’zlarini taqqoslash natijasida hasad, stress va ota-onalik kompetentligiga nisbatan shubha hissini boshdan kechiradilar [6]. Ciera E.

Kirkpatrick va hammualliflari esa Instagramdagi ideal ona obrazlari yangi onalarda xavotir va emotsional bosimni kuchaytirishini aniqlaganlar [7]. O‘zbekiston sharoitida ushbu bosim yanada murakkablashadi. Yosh onalar bir vaqtning o‘zida ham an’anaviy oilaviy talablar, ham internetdagi zamonaviy ideal obrazlar ta’siri ostida qoladilar.

Onlayn hamjamiyatlarning qo‘llab-quvvatlovchi roli

Virtual dunyo faqat xavf manbai emas, balki muhim qo‘llab-quvvatlovchi resurs ham bo‘lishi mumkin. Onlayn ota-onalar forumlari, Telegram guruhlar va maxsus mobil ilovalar yosh ota-onalarga tajriba almashish hamda emotsional yordam olish imkonini beradi. McSorley va hammualliflari onlayn ota-onalar forumlari yangi onalarga ruhiy salomatlik bilan bog‘liq muammolarni muhokama qilish va tengdoshlar qo‘llab-quvvatlashini olish imkonini berishini aniqlaganlar [8].

O‘zbekistonda UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan “Bebbo” ilovasining keng ommalashgani ham yosh ota-onalar orasida bunday xizmatlarga ehtiyoj yuqori ekanligini ko‘rsatadi [9].

O‘zbekiston sharoitida ota-onalik yolg‘izligi

O‘zbekiston jamiyatida ko‘p avlodli oilalar muhim o‘rin tutadi. Bobo-buvilar va boshqa qarindoshlarning bolalar tarbiyasidagi faol ishtiroki yosh ota-onalarga amaliy yordam ko‘rsatadi [10]. Biroq ayrim hollarda an’anaviy oilaviy munosabatlar yosh ota-onalarning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli internet va ijtimoiy tarmoqlar qo‘shimcha axborot hamda emotsional yordam manbaiga aylanmoqda. Smartfonlardan foydalanishning keng tarqalishi natijasida O‘zbekistonda ham ota-onalik tajribasi sezilarli darajada o‘zgarmoqda. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar va global raqamli madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir psixologik holat va hissiyotlarni yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, virtual dunyo yosh ota-onalar yolg‘izligining nafaqat xavf omili, balki muhim resursi ham hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlardan ongli va faol foydalanish, onlayn hamjamiyatlarda ishtirok etish hamda raqamli savodxonlikni oshirish yosh ota-onalarning ruhiy farovonligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ruhiy salomatlik mutaxassislari va ta’lim tizimi vakillari ota-onalik yolg‘izligini erta aniqlash, profilaktik choralarni ishlab chiqish hamda madaniy jihatdan moslashtirilgan raqamli qo‘llab-quvvatlash vositalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Burns A., Leavey G., O'Sullivan R. Associations between parental bonding, social isolation and loneliness // BMC Psychology. – 2022. – Vol. 10.
2. Onishi R. Parenting-related social networking site use and psychological distress in parents of infants // JMIR Mental Health. – 2024. – Vol. 11.
3. Oregon State University. Loneliness in U.S. adults linked with amount and frequency of social media use. – 2025.
4. Motherly. State of Motherhood Annual Survey. – 2025.
5. Matthews T., Danese A., Wertz J. et al. Social media use, online experiences, and loneliness among young adults // Annals of the New York Academy of Sciences. – 2025.
6. Lee J.A., Cho Y., Jung Y., Kim J., Sung Y. Social comparison on Instagram among millennial mothers // New Media & Society. – 2025.
7. Ciera E. Kirkpatrick, Sungkyoung Lee. Comparisons to picture-perfect motherhood: How Instagram's idealized portrayals of motherhood affect new mothers' well-being. – 2022. – Vol. 137.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to’plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

8. McSorley, L., Deighton-Smith, N., Budds, K., & Wang, X. - 2022. “Hang in there mama!” The role of online parenting forums in maternal mental health. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 16(4), Article 11.
9. UNICEF. [2025]. Uptake and Use of Parenting App in Uzbekistan “Bebbo”. Tashkent: UNICEF Uzbekistan.
10. Shoumarov, G.B., Haydarov, I.O., Sog‘inov, N.A., Akramova, F.A., Solihova, G., & Niyozmetova, G. - 2008. *Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma*. Toshkent: Sharq. 296 b. ISBN: 978-9943-00-188-6.

UO‘K: 37.013.42+37.018

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.

Yuldasheva Diyora

Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchi

ORCID ID 0009-0006-3525-5582

diyora.30031991@mail.ru

998 94 654 8008

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ahamiyati, zamonaviy axborot texnologiyalarining iqtisodiy o‘sishga ta’siri hamda tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va muammolar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiyot, kichik biznes, tadbirkorlik, innovatsiyalar, iqtisodiy o‘sish, elektron tijorat, investitsiya, raqamlashtirish.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.

Аннотация. В статье рассматривается значение развития малого бизнеса и предпринимательства в условиях цифровой экономики, влияние современных информационных технологий на экономический рост и механизмы поддержки субъектов предпринимательства. Также анализируются возможности и проблемы, возникающие в процессе экономики.

Ключевые слова: экономика, малый бизнес, предпринимательство, инновации, экономический рост, электронная коммерция, инвестиции, цифровизация.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP IN THE DIGITAL ECONOMY.

Abstract. This article examines the importance of developing small business and entrepreneurship in the digital economy, the impact of modern information technologies on economic growth, and support mechanisms for business entities. It also analyzes the opportunities and challenges arising in the process of economic digitalization.

Key words: Digital economy, small business, entrepreneurship, innovation, economic growth, e-commerce, investment, digitalization.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun raqamli platformalar yangi bozorlarni egallash, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini bermoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish omillarini o‘rganish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Raqamli iqtisodiyot zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali iqtisodiy faoliyatni tashkil etishning yangi modelini

ifodalaydi. Ushbu model biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, ma'lumotlar almashinuvini tezlashtirish va xizmatlar sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Kichik biznes subyektlari uchun elektron tijorat platformalaridan foydalanish muhim afzalliklarni yaratadi. Jumladan, mahsulot va xizmatlarni keng auditoriyaga taklif qilish, marketing xarajatlarini kamaytirish hamda savdo hajmini oshirish imkoniyati yuzaga keladi. Elektron to'lov tizimlari va onlayn xizmatlar tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyot investitsion muhitni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar asosida yaratilayotgan startap loyihalar iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga turtki bermoqda. Natijada yangi ish o'rinlari yaratilmoqda va aholi bandligi ta'minlanmoqda.

Biroq raqamlashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, raqamli savodxonlikning pastligi va kiberxavfsizlik bilan bog'liq masalalar tadbirkorlik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli davlat tomonidan tadbirkorlarni raqamli ko'nikmalar bilan ta'minlash va texnologik infratuzilmani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznes subyektlarining innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa: Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshiradi, yangi bozorlarni o'zlashtirish imkonini yaratadi va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi.

Kelgusida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlarning raqamli savodxonligini oshirish hamda innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.

2. Digital Economy. Springer, 2022.

3. Small Business Management. Routledge, 2021.

4. World Bank. Digital Development Report, 2023.

5. International Monetary Fund. Economic Outlook Report, 2024.

UO‘K: 37.013.42+37.018

**KASABA UYUSHMALARINING XODIMLAR IJTIMOY-IQTISODIY
MANFAATLARINI HIMOYA QILISHDAGI O‘RNI**

Yuldasheva Diyora

Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchi

ORCID ID 0009-0006-3525-5582

diyora.30031991@mail.ru

998 94 654 8008

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasaba uyushmalarining xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishdagi o‘rni, mehnat munosabatlarini takomillashtirishdagi ahamiyati hamda aholi bandligi va ijtimoiy himoyani ta’minlashdagi vazifalari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy islohotlar sharoitida kasaba uyushmalari faoliyatini rivojlantirishning dolzarb masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasaba uyushmasi, mehnat munosabatlari, ijtimoiy himoya, bandlik, xodimlar manfaatlari, jamoa shartnomasi, iqtisodiy islohotlar, mehnat huquqlari.

**РОЛЬ ПРОФСОЮЗОВ В ЗАЩИТЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ИНТЕРЕСОВ РАБОТНИКОВ**

Аннотация. В статье рассматривается роль профсоюзов в защите социально-экономических интересов работников, их значение в совершенствовании трудовых отношений, обеспечении занятости населения и социальной защиты. Также анализируются актуальные вопросы развития деятельности профсоюзов в условиях современных экономических реформ.

Ключевые слова: профсоюз, трудовые отношения, социальная защита, занятость, интересы работников, коллективный договор, экономические реформы, трудовые права.

**THE ROLE OF TRADE UNIONS IN PROTECTING THE SOCIO-ECONOMIC
INTERESTS OF EMPLOYEES**

Abstract. This article examines the role of trade unions in protecting the socio-economic interests of employees, their importance in improving labor relations, and their contribution to employment and social protection. It also analyzes current issues related to the development of trade union activities in the context of modern economic reforms

Key words: trade union, labor relations, social protection, employment, employee interests, collective agreement, economic reforms, labor rights.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xodimlarning mehnat huquqlari va ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda kasaba uyushmalari mehnatkashlar va ish beruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi muhim institut sifatida faoliyat yuritadi. Ular xodimlarning munosib mehnat sharoitlariga ega bo‘lishi, ish haqi va ijtimoiy kafolatlarining ta’minlanishida muhim o‘rin tutadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va mehnat bozoridagi o'zgarishlar kasaba uyushmalari faoliyatini yanada takomillashtirishni talab etmoqda. Shu bois kasaba uyushmalarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi rolini o'rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Asosiy qism: Kasaba uyushmalari xodimlarning mehnat, ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarini himoya qiluvchi jamoat tashkiloti hisoblanadi. Ularning asosiy vazifalaridan biri ish beruvchi va xodimlar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish hamda mehnat munosabatlarida muvozanatni ta'minlashdir.

Jamoa shartnomalari va kelishuvlar orqali kasaba uyushmalari xodimlarning ish haqi, mehnat sharoiti, dam olish va ijtimoiy himoya masalalarida manfaatlarini ifoda etadi. Bu esa korxonalarda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kasaba uyushmalari bandlikni ta'minlash, mehnat muhofazasi talablariga rioya etilishini nazorat qilish hamda xodimlarning kasbiy malakasini oshirish bo'yicha tadbirlarni amalga oshiradi. Ayniqsa, iqtisodiy transformatsiya jarayonlarida xodimlarni qayta tayyorlash va yangi kasblarga o'qitish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mehnat bozoriga yangi talablarni qo'yimoqda. Shu munosabat bilan kasaba uyushmalari xodimlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish, masofaviy mehnat sharoitlarida ularning huquqlarini himoya qilish va yangi ish shakllariga moslashish jarayonida faol ishtirok etmoqda.

Biroq kasaba uyushmalari faoliyatida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim xodimlarning kasaba uyushmalari faoliyatidagi ishtirokining sustligi, mehnat qonunchiligi bo'yicha huquqiy bilimlarning yetarli emasligi hamda iqtisodiy jarayonlarning tezkor o'zgarishi yangi yondashuvlarni talab etadi.

Xulosa: Kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishda, mehnat munosabatlarini tartibga solishda va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ularning samarali faoliyati mehnatkashlarning farovonligini oshirish, mehnat unumdorligini yuksaltirish va iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Kelgusida kasaba uyushmalari faoliyatini yanada takomillashtirish, ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish hamda xodimlarning huquqiy va iqtisodiy savodxonligini oshirish orqali mehnat bozorining barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.
2. O'zbekiston Respublikasi “Kasaba uyushmalari to'g'risida”gi Qonuni.
3. O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar.
4. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook*, 2024.
5. OECD. *Employment Outlook*, 2024.
6. Xolmo'minov Sh.R. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent, 2022.
7. Abdurahmonov Q.X. Inson resurslarini boshqarish. – Toshkent, 2023.

**TEXNOKRATIK TA’LIM PARADIGMASINING TALABALARNING IJTIMOYI
FAOLLIGIGA TA’SIRI: EKSPERIMENTAL TAHLIL**

Sultanov Shoxruh Rahmon o’g’li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: shoxruhsultanov@mail.ru

ORC ID: 0009-0009-2804-5263

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnokratik ta’lim paradigmasining oliy ta’lim muassasalari talabalarining ijtimoiy faolligiga ko’rsatadigan ta’siri eksperimental yondashuv asosida tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida texnologik vositalarning ta’lim jarayoniga chuqur kirib kelishi talabalarining kommunikativ faoliyati, ijtimoiy tashabbuskorligi, fuqarolik pozitsiyasi hamda jamoaviy hamkorlik ko’nikmalariga sezilarli darajada ta’sir qilayotgani ilmiy asoslangan. Tadqiqot davomida oliy ta’lim muassasalari talabalari o’rtasida kuzatuv, anketa, suhbat va eksperimental tahlil metodlari qo’llanilib, texnokratik yondashuvning ijobiy hamda salbiy jihatlari aniqlangan. Tadqiqot natijalari texnologik muhitning talabalarda axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishi bilan bir qatorda, ayrim holatlarda real ijtimoiy munosabatlarning sustlashuviga ham sabab bo’lishini ko’rsatdi. Maqolada texnokratik ta’limning ijtimoiy faollikka ta’sirini muvozanatlashtirishga oid ilmiy-nazariy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: texnokratik paradigma, ijtimoiy faollik, oliy ta’lim, raqamli transformatsiya, talaba shaxsi, pedagogik jarayon, eksperimental tahlil, innovatsion ta’lim, kommunikativ kompetensiya, raqamli muhit, fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiylashuv.

Аннотация: В данной статье на основе экспериментального подхода анализируется влияние технократической образовательной парадигмы на социальную активность студентов высших образовательных учреждений. Научно обосновано, что глубокое внедрение технологических средств в образовательный процесс в условиях современной цифровой трансформации оказывает значительное влияние на коммуникативную активность студентов, их социальную инициативность, гражданскую позицию и навыки коллективного взаимодействия. В ходе исследования были применены методы наблюдения, анкетирования, интервью и экспериментального анализа среди студентов высших учебных заведений, что позволило выявить как положительные, так и отрицательные аспекты технократического подхода. Результаты исследования показали, что технологическая среда способствует развитию компетенций работы с информацией, однако в ряде случаев приводит к ослаблению реальных социальных отношений. В статье разработаны научно-теоретические выводы и практические рекомендации по обеспечению баланса между технократическим образованием и социальной активностью студентов.

Ключевые слова: технократическая парадигма, социальная активность, высшее образование, цифровая трансформация, личность студента, педагогический процесс, экспериментальный анализ, инновационное образование, коммуникативная компетенция, цифровая среда, гражданская позиция, социализация.

Abstract: This article analyzes the impact of the technocratic educational paradigm on the social activity of university students based on an experimental approach. It scientifically substantiates that the deep integration of technological tools into the

educational process under conditions of modern digital transformation significantly affects students' communicative activity, social initiative, civic position, and collaborative interaction skills. During the research, observation, questionnaires, interviews, and experimental analysis methods were applied among higher education students, which made it possible to identify both positive and negative aspects of the technocratic approach. The results demonstrated that while the technological environment contributes to the development of information-processing competencies, it may also weaken real social relationships in certain situations. The article presents scientific-theoretical conclusions and practical recommendations aimed at balancing technocratic education and students' social activity.

Keywords: technocratic paradigm, social activity, higher education, digital transformation, student personality, pedagogical process, experimental analysis, innovative education, communicative competence, digital environment, civic position, socialization.

Kirish

XXI asrda dunyo miqyosida kuzatilayotgan globallashtirish, raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi ta'lim tizimiga ham tubdan yangi talablarni qo'ymoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan chegaralanib qolmay, balki shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi, fuqarolik pozitsiyasi, mustaqil fikrlashi va innovatsion muhitga moslashuvchanligini shakllantirishga xizmat qiluvchi murakkab ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan texnokratik ta'lim paradigmasi zamonaviy pedagogik jarayonning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur paradigma ta'limni texnologik vositalar, raqamli platformalar, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan boshqaruv va innovatsion axborot tizimlari bilan integratsiyalashgan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Natijada ta'lim sifati, axborot almashinuvi tezligi va o'quv jarayonining samaradorligi sezilarli darajada ortmoqda [1].

So'nggi yillarda dunyo oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim, raqamli platformalar va virtual kommunikatsiya vositalarining keng qo'llanilishi talabalarning kundalik ijtimoiy faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda texnologik vositalar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Bu esa talabalar ijtimoiylashuvi, jamoaviy munosabatlari, liderlik qobiliyatlari hamda real ijtimoiy muhitdagi ishtiroki masalasini yangi ilmiy yondashuv asosida tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Chunki texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishi bilan bir qatorda, ayrim hollarda insonlar o'rtasidagi bevosita muloqotning qisqarishi, individualizmning kuchayishi va ijtimoiy passivlikning ortishiga ham sabab bo'lishi mumkin [2].

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli transformatsiya jarayonlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta'lim tizimini raqamlashtirish, elektron platformalarni keng joriy etish va innovatsion texnologiyalar asosida mutaxassis tayyorlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [3]. Oliy ta'lim muassasalarida HEMIS, Moodle, Google Classroom, Sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari hamda masofaviy ta'lim platformalarining keng joriy etilishi texnokratik paradigma unsurlarining amaliy ifodasiga aylangan. Bunday sharoitda talabalarning ijtimoiy faolligini saqlab qolish, ularni jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga faol jalb etish hamda raqamli muhit bilan real ijtimoiy muhit o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash pedagogik jihatdan muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyat hayotidagi ongli ishtiroki, tashabbuskorligi, ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasining muhim ko’rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Talabani ijtimoiy faolligi nafaqat uning akademik muvaffaqiyati, balki kelajakdagi kasbiy kompetensiyasi va ijtimoiy moslashuvchanligiga ham bevosita ta’sir qiladi. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida faqat texnik bilimlarga ega mutaxassis emas, balki jamoa bilan ishlay oladigan, kommunikativ qobiliyatga ega, ijtimoiy tashabbuskor va kreativ fikrlovchi kadrlar talab etilmoqda [4]. Shu sababli texnokratik ta’limning talabalar shaxsiga ko’rsatadigan ta’sirini, ayniqsa ularning ijtimoiy faolligi bilan bog’liq jihatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi texnokratik ta’lim paradigmasining talabalarning ijtimoiy faolligiga ta’sirini eksperimental tahlil asosida o’rganish, mavjud pedagogik holatni baholash hamda ta’lim jarayonida texnologik va ijtimoiy komponentlar o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot davomida texnologik muhitning talabalarning kommunikativ faoliyati, jamoaviy hamkorligi, ijtimoiy tashabbuskorligi va fuqarolik mas’uliyatiga ko’rsatadigan ta’siri empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalar taraqqiyoti insoniyat hayotini yangi bosqichga olib chiqayotgan bir paytda, ta’lim tizimining asosiy vazifasi faqat texnik bilimlarni shakllantirish emas, balki ma’naviy barkamol, ijtimoiy faol va jamiyat oldidagi mas’uliyatini his qiladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat bo’lib qolmoqda. Shu jihatdan texnokratik paradigmaning talaba shaxsiga ta’sirini o’rganish pedagogika fanining istiqbolli va strategik yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Texnokratik ta’lim paradigmasi bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylanmoqda. Zamonaviy oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyalari, elektron ta’lim platformalari, raqamli boshqaruv tizimlari va virtual kommunikatsiya vositalarining keng joriy etilishi ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Biroq texnologik muhitning jadallik bilan rivojlanishi talaba shaxsining ijtimoiy faolligi, jamoaviy munosabatlari va kommunikativ ko’nikmalariga qanday ta’sir qilayotgani masalasi hali ham dolzarb ilmiy muammolardan biri bo’lib qolmoqda.

Bugungi talaba hayotida texnologiyalar nafaqat bilim olish vositasi, balki kundalik turmush tarzining ajralmas qismiga aylangan. Elektron platformalar orqali topshiriq bajarish, masofadan turib muloqot qilish, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish va virtual muhitda ishlash talabalar faoliyatining asosiy ko’rinishiga aylanib bormoqda. Natijada vaqt va masofa bilan bog’liq muammolar qisqarmoqda, axborot olish imkoniyatlari kengaymoqda va ta’lim jarayoni yanada qulaylashmoqda [5]. Shu bilan birga, ayrim hollarda texnologik vositalarning haddan tashqari ustuvorligi talabalarning real ijtimoiy munosabatlardan uzoqlashishiga ham sabab bo’lmoqda.

Tadqiqot davomida oliy ta’lim muassasalari talabalari o’rtasida kuzatuv va so’rovnoma asosida eksperimental tahlil amalga oshirildi. Tadqiqotda turli yo’nalishlarda tahsil olayotgan talabalar ishtirok etdi. So’rovnomalarda talabalarning ijtimoiy tadbirlardagi ishtiroki, jamoaviy ishlardagi faolligi, liderlik qobiliyatlari, raqamli platformalardan foydalanish darajasi hamda real ijtimoiy muloqotga munosabati o’rganildi.

Olingan natijalar texnologik muhitning ijtimoiy faollikka ikki xil ta’sir ko’rsatayotganini namoyon etdi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, raqamli vositalardan samarali foydalanuvchi talabalar axborot almashinuvi, innovatsion fikrlash va mustaqil ta’lim olish jarayonida yuqori natijalarga ega bo’lmoqda. Ayniqsa, virtual ta’lim platformalari orqali xalqaro seminarlar, onlayn konferensiyalar va ilmiy forumlarda qatnashish imkoniyatlari yoshlarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirayotgan muhim omillardan biri sifatida namoyon bo’ldi. Bu esa talabalarning global ijtimoiy jarayonlarga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda [6].

Shu bilan birga, eksperimental kuzatuvlar davomida ayrim salbiy holatlar ham aniqlandi. Jumladan, ko’plab talabalar virtual muloqotni real kommunikatsiyadan ustun qo’ya boshlagani kuzatildi. Bu esa jamoaviy faoliyatdagi passivlik, ijtimoiy tashabbusning sustlashuvi va real hayotdagi muloqot ko’nikmalarining zaiflashuviga olib kelmoqda. Ayrim talabalar ijtimoiy tarmoqlardagi faollikni haqiqiy ijtimoiy faollik bilan tenglashtirayotgani ham kuzatildi. Vaholanki, jamiyat taraqqiyoti uchun insonning real ijtimoiy jarayonlardagi ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi [7].

Eksperimental tahlil natijalariga ko’ra, texnologik vositalardan me’yorida va maqsadli foydalanayotgan talabalar orasida ijtimoiy tashabbuskorlik darajasi yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Bunday talabalar ko’proq loyiha faoliyatida qatnashadi, volontyorlik tashabbuslarida ishtirok etadi va jamoaviy muammolarni hal qilishda faolroq bo’ladi. Aksincha, virtual muhitga haddan tashqari bog’lanib qolgan talabalarda ijtimoiy befarqlik, individualizm va kommunikativ qiyinchiliklar ko’proq uchrashi kuzatildi.

Quyidagi jadvalda tadqiqot davomida olingan ayrim natijalar umumlashtirilgan:

1-jadval. Talabalarda texnologik faollik va ijtimoiy faollik o’rtasidagi bog’liqlik

Ko’rsatkichlar	Yuqori texnologik faollik (%)	O’rtacha texnologik faollik (%)	Past texnologik faollik (%)
Ilmiy tadbirlarda ishtirok	78	56	31
Jamoaviy loyihalarda qatnashish	72	61	38
Real ijtimoiy tadbirlardagi faollik	49	63	41
Virtual kommunikatsiya ustunligi	84	57	29
Liderlik tashabbuslari	68	52	34

Jadval natijalari texnologik faollik bilan ilmiy va innovatsion faoliyat o’rtasida ijobiy bog’liqlik mavjudligini ko’rsatmoqda. Biroq real ijtimoiy munosabatlar masalasida texnologik vositalarning ortiqcha ustuvorligi ayrim salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkinligi ham namoyon bo’lmoqda.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida texnokratik paradigmani to’liq inkor etish mumkin emas. Chunki zamonaviy taraqqiyot sharoitida texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Masalan, sun’iy intellekt asosidagi platformalar individual ta’lim trayektoriyasini yaratish, bilimlarni tezkor tahlil qilish va o’quv jarayonini optimallashtirish imkonini bermoqda [8]. Biroq pedagogik jarayonda inson omili, ijtimoiy munosabatlar va tarbiyaviy muhit ustuvorligini saqlab qolish zarur hisoblanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundan iborat bo’ldiki, talabalarning ijtimoiy faolligi texnologik vositalarning mavjudligi bilan emas, balki ulardan foydalanish madaniyati bilan chambarchas bog’liqdir. Agar texnologiyalar ta’lim, hamkorlik va ijtimoiy tashabbuslarni rivojlantirish maqsadida qo’llansa, ular ijobiy natija beradi. Aks holda esa virtual muhit insonning real ijtimoiy faolligini cheklab qo’yishi mumkin [9].

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy oliy ta’lim tizimida texnologik va ijtimoiy komponentlar o’rtasidagi muvozanatni ta’minlash dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Talabalarni nafaqat raqamli kompetensiyalarga, balki jamoaviy ishlash, ijtimoiy tashabbus ko’rsatish, liderlik va fuqarolik mas’uliyatiga ham yo’naltirish bugungi ta’lim siyosatining muhim strategik yo’nalishi bo’lib qolmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari texnokratik ta’lim paradigmasi zamonaviy oliy ta’lim tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib borayotganini ko’rsatdi. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt vositalari va elektron ta’lim platformalari ta’lim samaradorligini oshirish, axborot almashinuvi tezligini kuchaytirish hamda talabalarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, innovatsion muhitda shakllanayotgan yoshlarning global axborot maydoniga integratsiyalashuvi, ilmiy faoliyatga qiziqishi va texnologik kompetensiyalarining rivojlanishi texnokratik paradigmaning ijobiy jihatlardan biri sifatida namoyon bo’ldi [10].

Shu bilan birga, tadqiqot davomida texnologik vositalarning haddan tashqari ustuvorligi ayrim salbiy holatlarni ham yuzaga chiqarishi aniqlandi. Jumladan, virtual kommunikatsiyaning kuchayishi real ijtimoiy munosabatlarning sustlashuvi, jamoaviy faoliyatdagi passivlik va talabalar orasida individualistik kayfiyatlarning ortishiga sabab bo’layotgani kuzatildi. Ayniqsa, raqamli muhitga ortiqcha bog’lanib qolish talabalar ijtimoiy tashabbuskorligining pasayishiga ham ta’sir ko’rsatmoqda. Bu esa texnologik taraqqiyot va insoniy ijtimoiy qadriyatlar o’rtasidagi muvozanatni saqlash zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Eksperimental tahlillar shuni ko’rsatdiki, texnologik vositalardan maqsadli va ongli foydalanilgan holatlarda talabalar ijtimoiy faolligi yuqori darajada namoyon bo’ladi. Bunday talabalar jamoaviy loyihalarda faol ishtirok etadi, ilmiy tadbirlarga qiziqadi, liderlik tashabbuslarini ilgari suradi hamda ijtimoiy mas’uliyatni chuqur his qiladi. Aksincha, texnologiyalardan faqat individual ehtiyoj va virtual kommunikatsiya vositasi sifatida foydalanish real ijtimoiy faoliyatning cheklanishiga olib kelishi mumkin [11].

Tadqiqot davomida olingan natijalar texnokratik ta’lim paradigmasini pedagogik va ijtimoiy jihatdan muvozanatlashtirish zarurligini ko’rsatdi. Oliy ta’lim muassasalarida texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish bilan bir qatorda, talabalarni real ijtimoiy muhitga jalb etish, jamoaviy ishlash ko’nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyat hissini kuchaytirishga qaratilgan tarbiyaviy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati texnokratik ta’lim muhiti bilan talabalarning ijtimoiy faolligi o’rtasidagi bog’liqlikni eksperimental asosda tahlil qilganida namoyon bo’ladi. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida pedagogik faoliyatni tashkil etishda, raqamli ta’lim siyosatini ishlab chiqishda hamda yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni takomillashtirishda muhim metodologik asos bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim platformalari bilan bir qatorda talabalarni real ijtimoiy loyihalar va jamoaviy tashabbuslarga keng jalb etish mexanizmlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir [13]. Ta’lim jarayonida sun’iy intellekt va elektron platformalardan foydalanishda pedagogik nazorat hamda ma’naviy-tarbiyaviy yondashuv uyg’unligini ta’minlash zarur.

Talabalar ijtimoiy faolligini baholashda faqat akademik ko’rsatkichlar emas, balki volontyorlik faoliyati, jamoatchilik ishlari va ijtimoiy tashabbuskorlik mezonlarini ham hisobga olish tavsiya etiladi. Oliy ta’lim muassasalarida “raqamli madaniyat” va “ijtimoiy kommunikatsiya”ga oid maxsus seminar hamda treninglarni muntazam tashkil etish talabalar o’rtasida sog’lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi [14].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. – New York: Basic Books, 1973. – 507 p.
2. Toffler A. The Third Wave. – New York: Bantam Books, 1980. – 544 p.
3. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
5. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011. – 360 p.
6. Umarov B. Oliy o’quv yurtida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik asoslari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2022. – №2. – B. 21–24.
7. Mutalov S. Oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy faollik muhitini yaratish orqali talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirish // Pedagogik mahorat. – 2023. – №4. – B. 76–80.
8. Mirzaxo’jayeva D. Talabalarning ijtimoiy faolliklarini shakllantirish omillari, mezonlari // PEDAGOGS International Research Journal. – 2022. – Vol. 12. – B. 90–94.
9. Ergasheva M. Improving Students' Social Activity Skills and Implementing it in Practice // EXCELLENCIA: International Multi-disciplinary Journal of Education. – 2023. – Vol. 1, Issue 5. – P. 187–191.
10. Raxmanova M.Q. O’quvchilar ijtimoiy faolligini oshirish – ijtimoiy zaruriyat sifatida // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Vol. 2, Issue 4. – B. 492–497.
11. Sherazi S.A., Khan F.M. Developing High Order Competencies in Students Through the Integration of Research-Oriented Activities // Journal of Asian Development Studies. – 2025. – Vol. 14, Issue 2. – P. 355–367.
12. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.
13. To’xtayev N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: “Fan va innovatsiya”, 2022. – 111 b.
14. Rahmonov D. Ilmiy ish yozish va rasmiylashtirish qoidalari. – Toshkent: O’zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 206 b.

“ZARAR YETKAZISH” SEMALI QO’L HARAKATI FE’LLARINING LEKSIK-
SEMANTIK TAHLILI

Ozodaxon Abdusalomova Abduxalil qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
E-mail: ozodaabdusalomova186@gmail.com
[Tel: +998501702972](tel:+998501702972)

Annotatsiya. Maqolada “zarar yetkazish” semasi ostida paradigmatic munosabat hosil qiluvchi ayrim qo’l harakati fe’llarining leksik-semantik xususiyatlari haqida fikrlar bayon etildi. Tadqiqotda ushbu fe’llarning ma’no tarkibi, semantik differensial belgilari hamda o’zaro munosabatlari yoritilgan. Shuningdek, zarar yetkazish ma’nosini ifodalovchi qo’l harakati fe’llarining til tizimidagi o’rni va semantik guruhlanish tamoyillari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari o’zbek tilidagi harakat fe’llarining semantik tasnifini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar. Qo’l harakati fe’li, harakat, sinonim, leksema, uslubiy ma’no, ekspressiv ma’no, dialektal shakl, semantika.

Аннотация. В статье рассматриваются лексико-семантические особенности некоторых глаголов ручного действия, образующих парадигматические отношения на основе семы «нанесение вреда». В ходе исследования анализируются семантическая структура данных глаголов, их дифференциальные признаки и взаимосвязи. Кроме того, определяется место глаголов ручного действия, выражающих значение нанесения вреда, в языковой системе, а также выявляются принципы их семантической классификации. Результаты исследования способствуют обогащению семантической классификации глаголов действия в узбекском языке.

Ключевые слова: глагол ручного действия, действие, сема нанесения вреда, синонимия, лексема, стилистическое значение, экспрессивное значение, диалектная форма, семантика, лексико-семантическая группа.

Abstract. This article examines the lexical-semantic features of certain hand-action verbs that form paradigmatic relations on the basis of the seme “causing harm”. The study analyzes the semantic structure of these verbs, their differential semantic features, and their interrelationships. Furthermore, it identifies the place of hand-action verbs expressing the meaning of causing harm within the language system and determines the principles underlying their semantic classification. The findings contribute to the enrichment and refinement of the semantic classification of action verbs in the Uzbek language.

Keywords: hand-action verb, action, seme of causing harm, synonymy, lexeme, stylistic meaning, expressive meaning, dialectal form, semantics, lexical-semantic group.

Kirish. Fe’l so’z turkumi tilning eng muhim va sarmahsul qatlamlaridan biri bo’lib, borliqdagi harakat, holat va jarayonlarni ifodalashga xizmat qiladi. Fe’llar ma’no xususiyatlari jihatidan, grammatik kategoriyalariga ko’ra va gapni tashkil etishda asosiy vazifani bajarishi nuqtayi nazaridan boshqa turkumlardan ajralib turadi [3: 108]. “Fe’l eng murakkab va eng keng sig’imli grammatik kategoriya” ekanini akademik V.V.Vinogradov ham alohida ta’kidlaydi [1: 349]. Fe’llar barcha tillarda insonning amaliy faoliyati, ijtimoiy munosabatlari hamda voqelikni idrok etish jarayonlari bilan uzviy bog’liq bo’lgani sababli

ularning semantik tarkibi nihoyatda rang-barangdir. Harakatning yo’nalishi, bajarilish usuli, davomiyligi, natijasi va obyektga ta’siri kabi jihatlar fe’l semantikasining muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Bugungi kunda tilshunoslikda fe’llarni semantik, kognitiv va lingvomadaniy jihatdan o’rganish dolzarb yo’nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, fe’l semantikasida harakat natijasining aks etishi, uning inson tafakkuridagi konseptual asoslari hamda nutqiy voqelanish mexanizmlarini tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan “zarar yetkazish” semali fe’llarning semantik xususiyatlari va lisoniy imkoniyatlarini o’rganish fe’l semantikasini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri bo’lgan qo’l turli amaliy harakatlarni bajarishda faol ishtirok etadi. Shu sababli qo’l harakati bilan bog’liq fe’llar o’zbek tili leksikasida salmoqli o’rin egallaydi.

Qo’l harakati fe’llari tarkibida “zarar yetkazish” semasini ifodalovchi birliklar alohida guruhni tashkil etadi. Bunday fe’llar orqali shaxs yoki predmetga jismoniy ta’sir ko’rsatish, unga shikast yetkazish, shaklini o’zgartirish, buzish yoki yo’q qilish kabi ma’nolar ifodalanadi. Bunday fe’llar sirasiga **bo’g’moq, mushtlamoq, mijig’lamoq, tarsakilamoq, timdalamoq, tirnamoq, yulmoq, yumdalamoq, g’ijimlamoq, shapaloqlamoq, chimdimmoq, chimchilamoq** kabilarni kiritish mumkin. Mazkur fe’l leksemalar ifodalagan ma’no qo’l va uning partativ birliklari xatti-harakatining ijrosi sifatida baholanadi. Quyida fe’llarning semantik xususiyatlari haqida to’xtalamiz.

Bo’g’moq fe’lining “O’zbek tilining izohli lug’ati”da 1) qattiq qismoq, 2) nafas olishni qiyinlashtirmoq, 3) qattiq siqib bog’lamoq, 4) g’ov solib to’smoq, 5) iskanjaga olib, tang ahvolga solmoq, 6) to’sqinlik qilib o’sishdan toxtatmoq, 7) ortiq darajada asabiylashtirmoq, 8) rangini xiralashtirmoq, 9) og’irlashtirmoq, buzmoq kabi ma’nolarni ifodalashi qayd etilgan [4: I, 724-725]. Bo’g’moq fe’lining 1-va 3- ma’nolari qo’lning real harakati natijasida sodir bo’ladi. Ushbu fe’l ifodalagan ma’nosiga ko’ra shaxs va predmetlarga nisbatan qo’llaniladi. Biroq fe’lning birinchi ma’nosi ko’pincha shaxsning barmoqlar yarim bukilgan holda bo’yin yoki boshqa a’zoni aylana shaklida qamrab, ichkari tomon kuch bilan siqish harakati orqali “zarar yetkazish” semasini ifodalab keladi. *Misol: Cho’pon dag’dag’ani boshlagandi hamki, Ma’mur uni tomog’idan bo’g’ib oldi.* (<https://gov.uz/oz/iiv/news/view/6172>)

Mushtlamoq yasama fe’li shaxs va predmet ifodalovchi leksemalar bilan sintaktik aloqaga kirishadi. Ushbu fe’l shaxsga nisbatan qo’llanilganda “zarar yetkazish” semasini bildirib, qo’l barmoqlarining musht holatida zarb berilishini ifodalaydi. *Misol: Chol ba’zan juda kuyib ketgan vaqtlarida boshiga mushtlab: “Juvonmargga aza och, aza ocha qol” deb yig’lardi. (A. Qahhor, “Nurli cho’qqilar”)* **Mushtlamoq** fe’li yana bir o’rinda predmetning shaklini o’zgartirish, unga ishlov berish jarayonini nomlaydi. *Misol: Zumrad do’ppidek xamirni qattiq-qattiq mushtlay boshladi. (S.Siyoyev, “Otliq ayol”)*

Mijig’lamoq fe’li **mijig’lamoq, mijg’imoq** so’zlashuv tilida esa **mijimoq** shakllariga ega bo’lib, ma’lum predmetni qo’l kaftlari orasiga olib qattiq ezib, siqish harakatini bildiradi. Ushbu fe’l harakatning tez va oson bajarilishi ma’nosidagi “tashlamoq” ko’makchi fe’li bilan birga qo’llanib, shaxsga nisbatan qattiq jismoniy zarba berishni ifodalaydi. Birikma badiiy matnlarda ma’lum bir personajning boshqa bir qahramonga kuchli adovati, keki borligini ifodalash maqsadida ishlatiladi. *Misol: Komiljon Zunnunovga shu qadar tikilib qaradiki, iloji bo’lsa, uni mijig’lab tashlashga tayyor edi. (I.Rahim, “Ixlos”)*

G’ijimlamog fe’lining lug’atda mijg’ilamog so’zi bilan ayni ma’no ifodalashi qayd etilgan. Aytib o’tilganidek, mazkur fe’llar ko’pincha predmet bildiruvchi leksemalar bilan aloqaga kirishadi, shaxsga nisbatan qo’llanilganda esa salbiy ekspressiv ma’no anglashiladi.

Tarsakilamog yasama fe’li qo’lning ochiq kaftlari bilan biror shaxsning asosan yuziga va yoki tananing boshqa bir qismiga zarba berish harakatini bildiradi. *Misol: Shoikrom xotinini tarsakilab yubormaslik uchun yuzini o’girib, tishini g’ijirlatdi. (O’Hoshimov, “Urushning so’nggi qurboni”)* Mazkur fe’lnin *tarsaki tushirmog, tarsaki tortmog, tarsaki urmog* kabi analitik shakllari ham mavjud bo’lib, ma’no nozikligiga ko’ra biri ikkinchisidan farq qiladi. *Tarsakilamog* fe’li harakatning ketma-ket tarzda birdan ortiq bajarilishini ifodalasa, yuqoridagi shakllar xatti-harakatning bir marotaba yuz berganligini bildiradi. Shuningdek, ushbu analitik fe’l shakllari ham ichki ma’noviy xususiyatiga qarab o’zaro farqlanadi. *Tarsaki urmog* umumiy ma’noda harakatning amalga oshganligini bildirsa, *tarsaki tushirmog* harakat natijasiga urg’u beradi hamda uning kutilmaganda yoki keskin ravishda yuz berganligini ifodalaydi. *Tarsaki tortmogda* esa ekspressivlik kuchliroq bo’lib, harakat anchayin shiddat bilan amalga oshganligini anglatadi. “O’zbek tili sinonimlarining izohli lug’ati”da *tarsaki* so’ziga ma’nodosh sifatida *shapati* va *shapaloq* so’zlari keltirilgan [5: 228]. *Tarsaki* so’zi kitobiy bo’lsa, *shapaloq* so’zlashuv uslubiga xos, *shapati* esa dialektal shakl hisoblanadi. Ushbu so’zlarning fe’l shakllari ham mavjud bo’lib, so’zlashuvda keng qo’llanadi. “O’zbek tilining izohli lug’ati”da *shapatilamog* shaklining “p” tovushi ikkilantirilgan *shappatilamog* va so’zlashuv tiliga xos *shappalamog* ko’rinishlari ham keltirilgan bo’lib, harakatning nisbatan sekinroq bajarilishini ifodalaydi. [4: VI, 588]. *Misol: – Olib kelgan odamlaringiz savodli chiqib qoldi-ku, – dedi mezbonlardan biri Mirzoning yelkasiga shappalab. (A.Qahhor, “Mirzo”)*

Tirnamog fe’li tirnoqlar yoki o’tkir uchli buyum yordamida tilish harakatini ifodalaydi. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma’noni anglatgan bu so’z **tir** fe’lidan - (i) **n** qo’shimchasi bilan yasalgan so’zga -a qo’shimchasini qo’shish orqali yasalgan [2: 341]. *Timdalamog* va *yumdalamog* leksemalari ham ayni shu ma’noni ifodalaydi va og’zaki nutqda nisbatan faol qo’llanadi. *Yumdalamog* har ikki fe’lga nisbatan harakatning kuchli va shiddatli tarzda ro’y berishini anglatadi. *Misol: Shirmonxon chorpoynadan sakrab tushib, Adolatning yuzini yumdalay ketdi (S.Zunnunova “Gulxan”)* Shu bilan birga, ushbu fe’llar shaxs va hayvonlarning harakatini nomlaydi. *Misol: Onasiga yuragi achishdi. Xayolida onasi sochlarini yulib, yuzlarini timdalab yig’lab turardi. (M.Ismoil, “Farg’ona tong otguncha”)* *Misol: Bolaginam, mushuk o’lgurning oldiga borma, yuzingni tirnab oladi. (O’Hoshimov, Dunyoning ishlari”)*

“O’zbek tilining izohli lug’ati”da *yulmog* so’zining bir necha ma’nolari keltirilib, bir o’rinda so’zning tirnash orqali jarohatlash, timdalash kabi ma’noni ifodalashi qayd etilgan [4: VI, 271]. *Yulqimog, yulqilamog* so’zlari ham *yulmog* fe’li ma’nosiga yaqin keladi, ammo stilistik jihatdan o’zaro farqlanadi.

Chindimog, chimdilamog, chimchimoq, chimchilamog fe’llari o’zaro sinonimik munosabat hosil qilib, tananing biror qismini yengilroq jazo sifatida barmog uchlari bilan qisib olish harakatini bildiradi. So’zlardan *chindimog* uslubiy betaraf hisoblansa, *chimdilamog* shevaga xos sanaladi, *chimchimoq* va *chimchilamog* shakllari esa badiiy matnlarda keng qo’llanadi. *Misol: Biqinimizni qitiqlab-qitiqlab, yumshoq joyimizdan chimchib-chimchib qo’yarmish. (Bahodir Qobul “Oq kamar”)* *Misol: Shunday buzruk allomalardan ham qolib ketgan gaplar bor ekanmi-a, — chimchilab olmoqchi bo’ldi u. (<https://nusratrahmat.blogspot.com/p/farzandga-ogitlar.html?m=1>)*

Xulosa. Tadqiqot natijasida zarar yetkazish semali fe’llar o’zbek tili fe’l leksikasining muhim qismini tashkil etishi aniqlandi. Ushbu fe’llar semantik jihatdan obyektga salbiy ta’sir ko’rsatish va zarar yetkazish ma’nosi atrofida birlashadi. Ularning uslubiy qo’llanishida ekspressivlik va ta’sirchanlik darajasi muhim o’rin tutadi. Shuningdek, mazkur fe’llarning yasaliş xususiyatlari hamda etimologik taraqqiyoti o’zbek tilining tarixiy va madaniy rivojlanish jarayonlari bilan chambarchas bog’liqligi kuzatildi. Bu esa “zarar yetkazish” semali qo’l harakati fe’llarining semantik, uslubiy va tarixiy-lisoniy jihatdan kompleks tadqiq etilishi zarurligini ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. В.В. Русский язык. – Москва: Высшая школа, 1986. – 640 с.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар) – Тошкент: Университет, 2000. – Б. 600.
3. Саидхонов М. Ишораларнинг вербаллашуви ва матний хусусиятлари. Монография. – Тошкент: Tamaddun, 2022. – Б. 232.
4. O’zbek tilining izohli lug’ati. VI jildlik. I va VI jildlar. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B. 964, 864.
5. Хожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 308.

Foydalanilgan internet manbalar

1. <https://gov.uz/oz/iiv/news/view/6172>
2. <https://nusratrahmat.blogspot.com/p/farzandga-ogitlar.html?m=1>

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TINGLAB TUSHUNISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Xalilova Sevara Kamoliddin qizi
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitining boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tilida tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tinglab tushunish nutqiy faoliyatning boshqa turlari uchun poydevor vazifasini bajarishiga qaramay, maktab amaliyotida unga yetarlicha metodik e'tibor qaratilmayotgani ta'kidlanadi. Maqolada tinglab tushunishning psixolinguistik mexanizmlari, quyidan yuqoriga va yuqoridan quyiga yo'naltirilgan idrok jarayonlari hamda metakognitiv strategiyalar zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida yoritiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari raqamli vositalarni tanlash mezonlari bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Multimedia ta'limi nazariyasi tamoyillariga tayangan holda tinglashga o'rgatishning uch bosqichli metodikasi raqamli muhit sharoitida qayta talqin qilinadi hamda boshlang'ich sinflarda qo'llash mumkin bo'lgan raqamli vositalar tasniflanadi. An'anaviy va raqamli yondashuvlarning qiyosiy tahlili asosida raqamli vositalarning o'quv motivatsiyasi, tinglab tushunish samaradorligi va o'quvchilar faolligiga ijobiy ta'siri asoslanadi hamda ularni joriy etishda hisobga olinishi zarur bo'lgan cheklolar ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: tinglab tushunish kompetensiyasi, raqamli ta'lim muhiti, boshlang'ich ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, multimedia ta'limi, metakognitiv strategiyalar, interfaol platformalar, autentik audiomatn, o'quv motivatsiyasi, raqamli pedagogika.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности цифровой образовательной среды в развитии компетенции аудирования на английском языке у учащихся начальных классов. Подчеркивается, что, несмотря на основополагающую роль аудирования для остальных видов речевой деятельности, в школьной практике ему уделяется недостаточное методическое внимание. На основе современной научной литературы раскрываются психолингвистические механизмы аудирования, процессы восприятия «снизу вверх» и «сверху вниз», а также метакогнитивные стратегии. Возрастные и психологические особенности младших школьников рассматриваются во взаимосвязи с критериями отбора цифровых средств. Опираясь на принципы теории мультимедийного обучения, трёхэтапная методика обучения аудированию переосмысливается в условиях цифровой среды, а также классифицируются цифровые средства, применимые в начальных классах. На основе сравнительного анализа традиционного и цифрового подходов обосновывается положительное влияние цифровых средств на учебную мотивацию, эффективность аудирования и активность учащихся, а также указываются ограничения, которые необходимо учитывать при их внедрении.

Ключевые слова: компетенция аудирования, цифровая образовательная среда, начальное образование, компетентностный подход, мультимедийное обучение, метакогнитивные стратегии, интерактивные платформы, аутентичный аудиотекст, учебная мотивация, цифровая педагогика.

Abstract. This article analyses the pedagogical potential of the digital learning environment in developing English listening comprehension competence in primary school

learners. It is argued that, despite listening serving as a foundation for the other types of speech activity, school practice devotes insufficient methodological attention to it. Drawing on current academic literature, the article examines the psycholinguistic mechanisms of listening, bottom-up and top-down perception processes, and metacognitive strategies. The age and psychological characteristics of young learners are considered in relation to the criteria for selecting digital tools. Building on the principles of the cognitive theory of multimedia learning, the three-stage methodology of teaching listening is reinterpreted within the digital environment, and the digital tools applicable in primary classes are classified. Based on a comparative analysis of traditional and digital approaches, the positive impact of digital tools on learning motivation, listening effectiveness and learner engagement is substantiated, and the limitations to be considered in their implementation are outlined.

Keywords: *listening comprehension competence, digital learning environment, primary education, competence-based approach, multimedia learning, metacognitive strategies, interactive platforms, authentic audio text, learning motivation, digital pedagogy.*

Jahon ta'lim makonida chet tillarini erta yoshdan o'qitish barqaror tendensiyaga aylandi: tilni boshlang'ich sinflardayoq o'zlashtirishga kirishgan bola fonologik tizimni egallashda, talaffuz me'yorlarini ichki his qilishda va tilga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirishda sezilarli ustunlikka ega bo'ladi. O'zbekistonda ushbu tendensiya davlat siyosati darajasida mustahkamlangan: chet tillarni o'rganish tizimini takomillashtirishga qaratilgan 2012-yildagi qaror ingliz tilini umumta'lim maktablarining birinchi sinfidan o'qitishni joriy etgan bo'lsa (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2012), 2021-yilda qabul qilingan hujjat chet tillarini o'qitish sifatini xalqaro standartlar asosida yangi bosqichga olib chiqish vazifasini qo'ydi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2021). 2020-yilda yangi tahrirda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun esa ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etishni rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgiladi (O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2020).

Tilni tabiiy o'zlashtirish jarayoni eshitishdan boshlanadi: bola ona tilini avval tinglaydi, so'ng gapiradi, keyinchalik o'qish va yozishga o'tadi. Chet tilini o'rganishda ham xuddi shu ketma-ketlik psixologik jihatdan eng tabiiy yo'l hisoblanadi. Shunga qaramay, maktab amaliyotida tinglab tushunish ko'pincha eng kam o'qitiladigan ko'nikma bo'lib qolmoqda: darsda audiomatn bir-ikki marta eshittiriladi, savollarga javob olinadi va shu bilan ish yakunlanadi. J.Fildning haqqoniy ta'kidlashicha, bunday yondashuvda tinglash o'qitilmaydi, balki faqat tekshiriladi — o'quvchi nimani tushunmagani aniqlanadi-yu, lekin qanday qilib yaxshiroq tushunish mumkinligi o'rgatilmaydi (Field, 2008).

Raqamli ta'lim muhitining shakllanishi ushbu ziddiyatni bartaraf etish uchun sifat jihatidan yangi sharoit yaratdi. Bugungi boshlang'ich sinf o'quvchisi raqamli muhitda ulg'aygan avlod vakili bo'lib, audio va video kontentni iste'mol qilish uning kundalik tajribasining tabiiy qismidir. Pedagogikaning vazifasi — ana shu tajribani maqsadli o'quv faoliyatiga yo'naltirish, raqamli vositalarning didaktik salohiyatini tinglab tushunish kompetensiyasini tizimli rivojlantirish xizmatiga qo'yishdan iborat.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli ta'lim muhitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini yoritish va amaliyotga tatbiq etish yo'llarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tinglab tushunish kompetensiyasining mazmun-mohiyatini zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan ochib berish;

raqamli ta'lim muhitining didaktik imkoniyatlarini boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilish; tinglashga o'rgatishning raqamli vositalarga tayangan metodikasini ishlab chiqish hamda an'anaviy va raqamli yondashuvlarni qiyosiy baholash. Tadqiqotda nazariy tahlil va sintez, qiyosiy-tipologik tahlil hamda boshlang'ich sinflardagi pedagogik amaliyot kuzatuvlarini umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tinglab tushunish uzoq vaqt davomida nutqiy faoliyatning «passiv» turi sifatida talqin etib kelindi, biroq so'nggi o'n yilliklardagi psixolingvistik tadqiqotlar bu qarashni tubdan o'zgartirdi. M.Rost tinglashni neyrofiziologik, lingvistik, semantik va pragmatik jarayonlarning yaxlit majmuasi sifatida ta'riflab, tinglovchi ma'noni tayyor holda «qabul qilib olmasligi», balki uni faol ravishda qurishini ko'rsatib berdi (Rost, 2016). Demak, tinglab tushunish — bu tashqi nutqiy signalni idrok etish, uni til birliklari sifatida dekodlash, mavjud bilimlar bilan bog'lash va kommunikativ niyatni anglashdan iborat murakkab kognitiv faoliyatdir.

Idrok mexanizmlari nuqtai nazaridan tinglash jarayonida ikki yo'nalishdagi operatsiyalar uzviy birlashadi. Quyidan yuqoriga yo'naltirilgan jarayonlar tovushlar oqimini fonemalar, bo'g'inlar, so'zlar va sintaktik tuzilmalarga ajratishni nazarda tutsa, yuqoridan quyiga yo'naltirilgan jarayonlar tinglovchining oldingi bilimlari, mavzuga oid sxemalari va kontekstdan kelib chiqadigan kutilmalariga tayanadi (Field, 2008). Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun bu ikkala yo'nalish ham o'ziga xos qiyinchilik tug'diradi: bir tomondan, uning chet tilidagi fonematik eshitish qobiliyati endigina shakllanmoqda, ikkinchi tomondan, dunyo haqidagi bilim zaxirasi va til tajribasi hali cheklangan. Shu bois kichik yoshdagi o'quvchini tinglashga o'rgatish har ikki mexanizmni parallel rivojlantirishni taqozo etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda tinglashga o'rgatishning metakognitiv yondashuvi alohida o'rin tutadi. K.Goh va L.Vandergrift tinglovchining o'z idrok jarayonini rejalashtirishi, kuzatib borishi, yuzaga kelgan tushunmovchiliklarni aniqlab tuzatishi va natijani baholashi muvaffaqiyatli tinglashning hal qiluvchi sharti ekanini eksperimental dalillar bilan asoslagan (Goh & Vandergrift, 2021). L.Vandergriftning ikkinchi tildagi tinglash tadqiqotlariga bag'ishlangan sharhida ham strategik o'rgatilgan tinglovchilar matnni stixiyali tinglovchilarga nisbatan ancha samarali tushunishi qayd etilgan (Vandergrift, 2007). Boshlang'ich sinf sharoitida metakognitiv strategiyalar soddalashtirilgan shaklda — «tinglashdan oldin nimani eshitishimni taxmin qilaman», «tushunmagan joyimni belgilab qo'yaman», «tinglagandan keyin taxminimni tekshiraman» kabi amaliy qadamlar ko'rinishida singdiriladi.

Kompetensiyaviy yondashuv doirasida tinglab tushunish alohida olingan ko'nikma emas, balki kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Yevropa Kengashining til kompetensiyalari umumyevropa tizimiga qo'shimcha jildida retseptiv faoliyat deskriptorlari yangilanib, eng quyi pog'onalar uchun ham aniq ko'rsatkichlar kiritildi: pre-A1 va A1 darajadagi tinglovchi sekin va aniq talaffuz qilingan qisqa ko'rsatmalarni bajara oladi, tanish so'z va iboralarni nutq oqimidan ajrata oladi, kundalik vaziyatlarga oid sodda savollarni tushunadi (Council of Europe, 2020). Ushbu deskriptorlar boshlang'ich ta'limda o'quv maqsadlarini aniq belgilash va natijalarni xolis baholash uchun ishonchli mo'ljal bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, tinglab tushunish kompetensiyasi to'rt o'zaro bog'liq komponentni qamrab oladi: lingvistik bilimlar (fonetik, leksik, grammatik tayanch), idrok ko'nikmalari, strategik harakatlar majmuasi hamda tinglashga bo'lgan

qiziqish va ishonchni ifodalovchi motivatsion-emotsional komponent. O‘zbek metodika maktabida ham nutq faoliyati turlarining o‘zaro bog‘liqligi va tinglab tushunishning ta’lim boshlang‘ich bosqichidagi yetakchi roli ilmiy asoslab berilgan (Jalolov, 2012).

Tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish strategiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olmasdan qurilishi mumkin emas. J.Piaje konsepsiyasiga ko‘ra, 7–11 yoshli bola konkret operatsiyalar bosqichida bo‘lib, mavhum mulohazalardan ko‘ra aniq, ko‘rgazmali tayanchga ega bo‘lgan aqliy harakatlarga moyildir (Piaget & Inhelder, 1969). Bu — audiomatnni rasm, video yoki real predmetlar bilan qo‘llab-quvvatlash zarurligini anglatadi: «yalang‘och» audio kichik yoshdagi tinglovchi uchun haddan tashqari mavhum yuklamadir. L.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi ta’limoti esa tinglash topshirig‘i bola mustaqil bajara oladigan darajadan biroz yuqori, ammo kattalar yoki vosita ko‘magida uddalanadigan darajada bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi (Vygotsky, 1978). Bundan tashqari, kichik maktab yoshida ixtiyoriy diqqat hali beqaror bo‘lib, bir turdagi faoliyatda o‘rtacha o‘n–o‘n besh daqiqagina saqlanadi, eshitish xotirasining hajmi cheklangan. Shu sababli audiomatnlar qisqa (o‘ttiz soniyadan bir yarim daqiqagacha), kompozitsion jihatdan sodda bo‘lishi va bir necha bor takror eshittirilishi maqsadga muvofiq. Nihoyat, J.Asherning to‘liq jismoniy javob metodi bolada nutqdan oldingi «sukut davri» mavjudligini va eshitilgan nutqqa harakat bilan javob qaytarish tushunishni mustahkamlashini ko‘rsatgan edi (Asher, 1969) — bu tamoyil raqamli muhitda video-harakatli topshiriqlar orqali yangicha hayot topadi.

Raqamli ta’lim muhiti deganda o‘quv jarayonining maqsadlariga xizmat qiluvchi raqamli kontent, apparat va dasturiy vositalar, kommunikatsiya kanallari hamda boshqaruv va baholash tizimlarining o‘zaro bog‘langan majmuasi tushuniladi. U an’anaviy sinf muhitini inkor etmaydi, balki uni yangi o‘lchov — vaqt va makon chegaralaridan xoli, individual sur’atga moslashuvchan, multisensor idrokka tayanuvchi o‘lchov bilan boyitadi. Boshlang‘ich ta’lim nuqtai nazaridan raqamli muhitning qimmatini uning texnik jihozlanganligida emas, balki bolaning idrok xususiyatlariga mos keluvchi didaktik mexanizmlarni ishga solishidadir.

Raqamli muhitda tinglashga o‘rgatishning ilmiy poydevorini R.Mayerning multimedia ta’limi nazariyasi tashkil etadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, inson axborotni ikki mustaqil — eshitish va ko‘rish — kanali orqali qayta ishlaydi va har ikkala kanal uyg‘un yuklanganda o‘zlashtirish samaradorligi sezilarli ortadi (Mayer, 2021). Nazariyaning bir qator tamoyillari tinglashga o‘rgatish metodikasi uchun bevosita amaliy ahamiyatga ega. Modallik tamoyili og‘zaki izohni yozma matn bilan emas, balki tasvir bilan birga berish samaraliroq ekanini ko‘rsatadi; segmentlash tamoyili uzun materialni bola o‘z sur’atida o‘zlashtiradigan qisqa bo‘laklarga ajratishni taqozo etadi; signal berish tamoyili diqqatni asosiy axborotga intonatsiya, rang yoki harakat orqali yo‘naltirishni nazarda tutadi; ortiqchalik tamoyili esa ekranni bir vaqtning o‘zida audio, to‘liq matn va tasvir bilan to‘ldirish kognitiv yuklamani oshirib yuborishidan ogohlantiradi. Ana shu tamoyillarga muvofiq tanlangan yoki yaratilgan raqamli material kichik yoshdagi tinglovchining cheklangan ishchi xotirasini asrab, idrokni yengillashtiradi.

Raqamli muhitning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining tayyorgarligiga bog‘liq. P.Mishra va M.Kohlerning texnologik-pedagogik-mazmuniy bilimlar modeli o‘qituvchi texnologiyani, pedagogikani va fan mazmunini alohida-alohida emas, balki ularning kesishuvida egallagandagina texnologiya haqiqiy didaktik qurolga aylanishini asoslaydi (Mishra & Koehler, 2006). Boshlang‘ich sinf ingliz tili o‘qituvchisi uchun bu —

muayyan ilovani ishlata bilishning o’zi yetarli emasligini, uni qaysi til materiali uchun, qaysi yosh guruhida va qanday metodik maqsadda qo’llash lozimligini anglash zarurligini bildiradi.

Empirik tadqiqotlar ham raqamli vositalarning tinglash ko’nikmalariga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Chet tillarini o’qitishda qo’llaniladigan texnologiyalarning keng ko’lamli sharhida aynan tinglab tushunish va talaffuz texnologik qo’llab-quvvatlash samarasi eng ishonchli dalillangan sohalar qatorida e’tirof etilgan (Golonka et al., 2014). Mobil qurilmalarga asoslangan til ta’limi bo’yicha so’nggi tadqiqotlar esa smartfon va planshetlar audio materialga istalgan joyda va vaqtda murojaat qilish, o’rganishni qisqa, ammo muntazam seanslarga bo’lish imkonini berishini ko’rsatadi (Stockwell, 2022) — bu kichik yoshdagi o’quvchining diqqat xususiyatlariga ayni muvofiq keladigan rejimdir.

O’zbekiston sharoitida raqamli ta’lim muhitini shakllantirish uchun me’yoriy va infratuzilmaviy zamin yaratilgan: umumta’lim maktablarini internet tarmog’iga ulash, multimedia sinflarini tashkil etish, elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqish davlat dasturlari doirasida amalga oshirilmoqda, chet tillarini o’qitishga oid qarorda esa zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sifat o’sishining sharti sifatida belgilangan (O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2021). Boshlang’ich sinflar uchun amaldagi «Kids’ English» darsliklar majmuasi audio ilovalar bilan ta’minlangan bo’lib, bu materiallarni raqamli platformalar orqali interfaol shaklga o’tkazish uchun tayyor mazmuniy asos mavjudligini anglatadi. Shu bilan birga, hududlar kesimida texnik ta’minot va o’qituvchilarning raqamli kompetensiyasi darajasidagi tafovutlar raqamli muhit imkoniyatlaridan teng foydalanishga to’sqinlik qilayotganini ham e’tirof etish lozim.

Tinglashga o’rgatishning klassik metodikasi uch bosqichli tuzilmaga — tinglashdan oldingi, tinglash jarayonidagi va tinglashdan keyingi bosqichlarga tayanadi (Newton & Nation, 2021). Raqamli muhit ushbu tuzilmani bekor qilmaydi, balki har bir bosqichni yangi vositalar bilan boyitib, uning didaktik salohiyatini kengaytiradi.

Tinglashdan oldingi bosqichning vazifasi o’quvchida mavzuga oid sxemalarni faollashtirish, tayanch leksikani kiritish va tinglash maqsadini aniq belgilashdir. Raqamli muhitda bu vazifa videoning birinchi kadri yoki mavzuga oid tasvir asosida taxmin qilish, ovozli interfaol lug’at kartochkalari yordamida yangi so’zlarni eshitib-ko’rib o’zlashtirish, qisqa animatsion kirish orqali vaziyatni tasavvur qilish kabi usullarda hal etiladi. Muhimi, bola «nima uchun tinglayman» degan savolga javobni topshiriq shaklida oladi: masalan, «videoda nechta hayvon nomini eshitsang, shuncha rasmni belgila».

Tinglash jarayonidagi bosqichda raqamli vositalarning eng qimmatli xususiyati — materialni boshqarish imkoniyatidir. O’quvchi yoki o’qituvchi audiomatnni mantiqiy segmentlarga bo’lib eshittirishi, qiyin o’rinlarni qayta tinglashi, zarur bo’lganda ijro tezligini pasaytirishi mumkin; bu — magnitafon davrida amalda erishib bo’lmaydigan moslashuvchanlikdir. Interfaol topshiriqlar — eshitilgan so’zga mos rasmni bosish, voqealar ketma-ketligini suratlar yordamida tiklash, ko’rsatmaga binoan elementlarni o’rinlariga sudrab joylashtirish — tinglashni kuzatuvchi holatdan faol harakatga aylantiradi. Bunda har bir o’quvchining javobi tizimda qayd etilib, o’qituvchi sinfning umumiy manzarasini real vaqtda ko’rish imkoniga ega bo’ladi. To’liq jismoniy javob tamoyiliga tayangan video-mashqlar — eshitilgan buyruqni harakat bilan bajarish — kichik yoshdagi o’quvchining harakatga bo’lgan tabiiy ehtiyojini idrok jarayoniga xizmat qildiradi.

Tinglashdan keyingi bosqich tushunilgan mazmunni boshqa nutqiy faoliyat turlariga ko’chirishga qaratiladi: o’quvchilar tinglangan matn yuzasidan ovozli javob yozadi,

qahramon nomidan qisqa replika aytadi, voqeani rasm orqali qayta hikoya qiladi. Ovoz yozish funksiyasi bolaga o’z nutqini eshitish va qayta urinish imkonini berib, tinglash bilan gapirish o’rtasidagi tabiiy ko’priki mustahkamlaydi.

Metodikaning ikkinchi muhim qatlami — metakognitiv tsiklni raqamli muhitga singdirishdir. Rejalashtirish, kuzatish va baholash bosqichlari boshlang’ich sinf o’quvchisiga mos soddalashtirilgan shaklda taqdim etiladi: tinglashdan oldin bola interfaol so’rovnoma taxminini belgilaydi, tinglash davomida tushunarliklik darajasini shartli belgilar bilan qayd etadi, yakunda esa «bugun tinglashda menga nima yordam berdi» savoliga emotsional shkala yordamida javob beradi. Bunday refleksiya muntazam takrorlanganda strategik tinglash odati shakllanadi (Goh & Vandergrift, 2021).

Differentsiatsiya raqamli metodikaning yana bir tayanch nuqtasidir. Ayni bir audiomatn turli murakkablikdagi topshiriqlar bilan taqdim etilishi mumkin: tayyorgarligi pastroq o’quvchi tasviriy tayanch va sekinlashtirilgan ijro bilan ishlasa, ilg’or o’quvchi qo’shimcha detallarni aniqlash topshirig’ini oladi. Ayrim platformalarning adaptiv algoritmlari topshiriq qiyinligini o’quvchi javoblariga qarab avtomatik moslashtiradi, bu esa har bir bolani aynan o’zining yaqin rivojlanish zonasida ushlab turishga xizmat qiladi.

Baholash masalasida raqamli muhit formativ yondashuvga keng yo’l ochadi: tizim har bir urinish natijasini jamlab, o’sish dinamikasini ko’rsatadi, xatoni esa jazo emas, navbatdagi urinish uchun signal sifatida taqdim etadi. Baholash mezonlari til kompetensiyalari umumyevropa tizimining pre-A1 va A1 darajadagi deskriptorlariga muvofiqlashtirilsa, natijalar xalqaro miqyosda qiyoslanuvchan bo’ladi (Council of Europe, 2020). Shu o’rinda muhim metodik talab — raqamli mashg’ulotlar davomiyligini sanitariya me’yorlariga muvofiq cheklash: boshlang’ich sinflarda ekran bilan uzluksiz ishlash o’n besh daqiqadan oshmasligi, raqamli faoliyat harakatli va an’anaviy mashqlar bilan almashinib turishi lozim. Raqamli vosita darsning mazmunini emas, balki vositasini o’zgartiradi; metodik boshqaruv esa o’qituvchi zimmasida qoladi.

Tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli vositalarni didaktik vazifasiga ko’ra to’rt guruhga ajratish mumkin.

Birinci guruhni interfaol mashq platformalari tashkil etadi. LearningApps va Wordwall xizmatlari o’qituvchiga o’z audiomatni asosida moslashtirilgan topshiriqlar — eshitganini rasm bilan bog’lash, ketma-ketlikni tiklash, juftlarni topish kabi mashqlar yaratish imkonini beradi. Kahoot va Quizizz platformalari esa tinglab tushunishni tekshiruvchi musobaqa shaklidagi viktorinalar o’tkazishga qulay bo’lib, jamoaviy ishtirok hissini kuchaytiradi. Ushbu vositalarning afzalligi — tayyor shablonlar asosida o’qituvchi maxsus texnik bilimsiz ham milliy darslik mazmuniga mos kontent yarata olishidadir.

Ikkinchi guruh — autentik va yarim-autentik audio-vizual resurslar. British Council tashkilotining bolalarga mo’ljallangan bo’limi yoshga mos qo’shiqlar, ertaklar va mashqlar bilan ta’minlangan bepul resurslarni taqdim etadi; bolalar qo’shiqlariga ixtisoslashgan videokanallar soddala leksika, ko’p takror va harakatli ijro tufayli boshlang’ich bosqich uchun ayniqsa qimmatlidir. Bunday materiallar ona tilida so’zlashuvchilarning tabiiy talaffuzi va intonatsiyasini namoyish etib, sinfdagi til muhitini autentik namunalar bilan boyitadi.

Uchinchi guruhga mobil ilovalar kiradi. O’yin mexanikasiga qurilgan til o’rgatuvchi ilovalar eshitib tanish, eshitib terish, eshitib takrorlash mashqlarini qisqa kunlik seanslar shaklida taqdim etadi va bola erishgan natijani vizual rag’bat bilan mustahkamlaydi. Mobil formatning ahamiyati shundaki, u tinglash amaliyotini dars doirasidan chiqarib, uyda

mustaqil mashq qilish odatini shakllantiradi (Stockwell, 2022); ota-onalar esa bolaning faolligini ilova hisobotlari orqali kuzatib borishi mumkin.

To’rtinchi guruhni nutq texnologiyalari tashkil etadi. Matnni nutqqa aylantiruvchi xizmatlar o’qituvchiga istalgan o’quv matnini turli tezlik va ovozlarda audioga aylantirish imkonini beradi, bu esa darslik materialini tinglash mashqiga tezkor moslashtirishga xizmat qiladi. Nutqni aniqlash funksiyalari esa bola eshitgan so’zini qaytarganda talaffuzni taqqoslab, eshitish va talaffuz o’rtasidagi bog’liqlikni mustahkamlaydi.

Vositlarni tanlashda to’rt mezonga tayanish maqsadga muvofiq: lingvistik mosligi — material til kompetensiyalari umumiyevropa tizimining pre-A1–A1 darajalariga muvofiqligi; yoshga mosligi — interfeysning soddaligi, topshiriq ko’rsatmalarining vizual qo’llab-quvvatlanishi; metodik maqsadga mosligi — vosita darsning aynan qaysi bosqichiga xizmat qilishi; xavfsizligi — reklama va begona kontentdan himoyalanganlik hamda shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi. Milliy kontekstda ushbu vositalar «Kids’ English» darsliklar majmuasining audio materiallari bilan integratsiyalashgan holda qo’llanilsa, raqamli faoliyat davlat ta’lim dasturining mantiqiy davomiga aylanadi va o’quv jarayonining yaxlitligi ta’minlanadi.

O’tkazilgan nazariy tahlil va boshlang’ich sinflardagi pedagogik amaliyot kuzatuvlarini umumlashtirish raqamli vositalarning tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga ta’sirini to’rt yo’nalishda baholash imkonini beradi.

Motivatsiyaga ta’siri. Kichik maktab yoshida o’quv motivatsiyasi bevosita faoliyatning emotsional jozibadorligiga bog’liq. Kuzatuvlar shuni ko’rsatadiki, o’yin elementlari — ochko, bosqich, jamoaviy musobaqa — kiritilgan tinglash mashqlarida o’quvchilar topshiriqni qayta-qayta bajarishga o’zlari intiladi, ya’ni takroriy tinglash majburiyatdan ichki ehtiyojga aylanadi. Multfilm qahramonlari, qo’shiq va harakatli video bolaning qiziqishlar olamiga mos kelgani bois chet tilidagi nutqni tinglash «qiyin mashq» emas, balki tabiiy ermak sifatida qabul qilinadi. Ayni shu emotsional ijobiy fon til o’rganishdagi xavotirni pasaytirib, idrok kanallarining ochiq bo’lishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, o’yin mexanikasi o’z holicha barqaror motiv yarata olmasligini ham qayd etish lozim: yangilik effekti susaygach, qiziqishni mazmunan boy va bola hayotiga daxldor material ushlab turadi.

Tinglab tushunish samaradorligiga ta’siri. Multimedia tamoyillariga muvofiq qurilgan material eshitish va ko’rish kanallarini uyg’un yuklab, ma’noni anglashni osonlashtiradi (Mayer, 2021): tasviriy tayanch noma’lum so’z ma’nosini kontekstdan chiqarib olishga ko’maklashadi, segmentlangan taqdimot esa ishchi xotira yuklamasini me’yorda saqlaydi. Takroriy tinglash, tezlikni moslashtirish va qiyin o’rinlarga qaytish imkoniyati har bir o’quvchiga matn ustida o’z sur’atida ishlash sharoitini yaratadi — an’anaviy frontal eshittirishda bunday individuallashtirishga erishib bo’lmaydi. Texnologik qo’llab-quvvatlangan tinglash mashg’ulotlarining samaradorligi xalqaro tadqiqotlar sharhlarida ham ishonchli tasdiqlangan (Golonka et al., 2014). Ayni paytda samara avtomatik kafolatlanmaydi: ortiqcha animatsiya, bir vaqtda berilgan audio va to’liq yozma matn, mazmunga aloqasiz vizual effektlar diqqatni tarqatib, aksincha, tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Demak, hal qiluvchi omil vositaning o’zi emas, uning metodik jihatdan to’g’ri qo’llanilishidir.

O’quvchilar faolligiga ta’siri. An’anaviy tinglash mashg’ulotida bir vaqtning o’zida faqat bir-ikki o’quvchi javob berish imkoniga ega bo’lsa, interfaol muhitda har bir bola har bir topshiriqqa shaxsan munosabat bildiradi: tugmani bosadi, elementni ko’chiradi, harakatni bajaradi, ovozini yozadi. Faollikning bunday yalpilashuvi ikki muhim oqibatga

olib keladi: birinchidan, sust va tortinchoq o’quvchilar ham xatodan cho’chimasdan ishtirok etadi, chunki javob sinf oldida emas, tizim bilan «yakkama-yakka» beriladi; ikkinchidan, o’qituvchi to’plangan javoblar statistikasi asosida qaysi o’quvchiga qanday yordam zarurligini aniq ko’radi va yordamni manzilli tashkil etadi. Shu tariqa raqamli muhit faollikni tashqi nazoratdan ichki ishtirokka aylantiradi.

An’anaviy va raqamli yondashuvlarning qiyosiy tahlili quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

Mezon	An'anaviy yondashuv	Raqamli yondashuv
Audio manba	Darslik audiosi, o’qituvchi nutqi; manbalar cheklangan	Autentik va moslashtirilgan resurslarning keng zaxirasi
Idrok tayanchi	Asosan eshitish kanali	Eshitish va ko’rish kanallarining uyg’unligi
Sur’at va takror	Butun sinf uchun yagona rejim	Individual sur’at, segmentlash, cheksiz takror
Faollik qamrovi	Navbat bilan ayrim o’quvchilar	Har bir o’quvchining bir vaqtdagi ishtiroki
Qayta aloqa	Kechiktirilgan, umumiy	Tezkor, shaxsiylashtirilgan
Baholash	Yakuniy natijaga yo’naltirilgan	Formativ, dinamikani kuzatuvchi
Cheklovlar	Motivatsion zaiflik, individuallashtirish qiyinligi	Texnik ta’minotga bog’liqlik, ekran vaqti me’yorlari, o’qituvchining raqamli tayyorgarligiga talab

Jadvaldan ko’rinib turibdiki, raqamli yondashuvning ustunliklari aynan an’anaviy metodikaning zaif nuqtalariga — individuallashtirishning cheklanganligi, qayta aloqaning kechikishi va motivatsion resursning kamligiga to’g’ri keladi. Biroq qiyosiy tahlil raqamli yondashuvni mutlaqlashtirish uchun asos bermaydi: jonli muloqot, o’qituvchining bevosita nutqi, sinfdoshlar bilan yuzma-yuz o’zaro ta’sir tinglab tushunishning kommunikativ tabiatini ta’minlovchi o’rinbosarsiz omillar bo’lib qolaveradi. Eng samarali yechim — ikki yondashuvning maqsadli uyg’unlashuvi: raqamli vositalar idrokni tayyorlash, mashq qildirish va baholash bosqichlarida, jonli muloqot esa tushunilgan mazmunni real kommunikatsiyaga ko’chirishda yetakchilik qiladi. Bunday uyg’unlashuvning sharti sifatida o’qituvchilarning texnologik-pedagogik-mazmuniy tayyorgarligini tizimli oshirish (Mishra & Koehler, 2006) hamda hududlararo raqamli tafovutni qisqartirish alohida dolzarblik kasb etadi.

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Birinchidan, tinglab tushunish boshlang’ich bosqichda chet tilini o’zlashtirishning tayanch kompetensiyasi bo’lib, u lingvistik bilimlar, idrok ko’nikmalari, metakognitiv strategiyalar va motivatsion komponentning yaxlit birligi sifatida maqsadli shakllantirilishi lozim; uni stixiyali rivojlanishga tashlab qo’yish nutqiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida tizimli uzilishlarga olib keladi.

Ikkinchidan, raqamli ta'lim muhiti boshlang'ich sinf o'quvchisining yosh xususiyatlari — ko'rgazmali-obrazli tafakkur, beqaror diqqat, harakat va o'yinga ehtiyoj — bilan tabiiy hamohanglik kasb etadi: multimedia tamoyillariga muvofiq qurilgan material idrokni yengillashtiradi, interfaollik har bir bolani faol ishtirokchiga aylantiradi, moslashuvchan rejim esa individual rivojlanish trayektoriyasini ta'minlaydi.

Uchinchidan, raqamli vositalarning samarasi ularning metodik jihatdan asoslangan qo'llanilishiga bog'liq: uch bosqichli tinglash modeli, metakognitiv refleksiya, til kompetensiyalari umumyevropa tizimi deskriptorlariga tayangan baholash va ekran vaqti me'yorlariga rioya qilish raqamli faoliyatni didaktik jihatdan boshqariladigan jarayonga aylantiradi. Texnologiya o'qituvchining o'rnini bosmaydi, balki uning metodik imkoniyatlarini kengaytiradi.

To'rtinchidan, O'zbekiston boshlang'ich ta'limi sharoitida raqamli vositalarni amaldagi darsliklar majmuasi bilan integratsiyalash, o'qituvchilarning raqamli-metodik kompetensiyasini malaka oshirish tizimi orqali rivojlantirish hamda boshlang'ich sinflarga mo'ljallangan milliy interfaol tinglash resurslarini yaratish istiqbolli yo'nalishlar hisoblanadi. Kelgusi tadqiqotlar doirasida taklif etilgan metodikaning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali empirik tekshirish hamda raqamli muhitda tinglab tushunish darajasini tashxislashning milliy mezonlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asher, J. J. (1969). The total physical response approach to second language learning. *The Modern Language Journal*, 53(1), 3–17.
2. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment — Companion volume*. Council of Europe Publishing.
3. Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press.
4. Goh, C. C. M., & Vandergrift, L. (2021). *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action* (2nd ed.). Routledge.
5. Golonka, E. M., Bowles, A. R., Frank, V. M., Richardson, D. L., & Freynik, S. (2014). Technologies for foreign language learning: A review of technology types and their effectiveness. *Computer Assisted Language Learning*, 27(1), 70–105.
6. Jalolov, J. J. (2012). *Chet til o'qitish metodikasi*. O'qituvchi.
7. Mayer, R. E. (2021). *Multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
9. Newton, J. M., & Nation, I. S. P. (2021). *Teaching ESL/EFL listening and speaking* (2nd ed.). Routledge.
10. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, O'RQ-637-son. (2020, 23-sentabr). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875-son qarori. (2012, 10-dekabr). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalq ta'limi tizimida chet tillarini o'qitishni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. (2021, 19-may). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
13. Piaget, J., & Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child*. Basic Books.
14. Rost, M. (2016). *Teaching and researching listening* (3rd ed.). Routledge.

15. Stockwell, G. (2022). Mobile assisted language learning: Concepts, contexts and challenges. Cambridge University Press.
16. Vandergrift, L. (2007). Recent developments in second and foreign language listening comprehension research. *Language Teaching*, 40(3), 191–210.
17. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING DARS SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Abdurahmonova Dilnoza Abdug'ani qizi
Namangan viloyati, Kosonsoy tumani, 30-maktab
Ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
Tel: +998 91 365 93 96

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta'lim texnologiyalarining umumta'lim maktablarida dars samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqilgan. Interaktiv doskalar, elektron darsliklar, onlayn platformalar va multimedia vositalarining o'quv jarayoniga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni pedagogik yondashuv bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini sezilarli darajada oshiradi va darsga qiziqishni kuchaytiradi. Maqolada o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, interaktiv texnologiya, dars samaradorligi, elektron darslik, multimedia, onlayn platforma, o'quv jarayoni, pedagogik innovatsiya, raqamlashtirish.

Аннотация: В данной статье рассмотрено влияние цифровых образовательных технологий на эффективность уроков в общеобразовательных школах. Проанализировано воздействие интерактивных досок, электронных учебников, онлайн-платформ и мультимедийных средств на учебный процесс. Результаты исследования показывают, что сочетание цифровых технологий с педагогическим подходом значительно повышает усвоение знаний учащимися и усиливает интерес к урокам. В статье даны практические рекомендации для учителей.

Ключевые слова: цифровое образование, интерактивные технологии, эффективность урока, электронный учебник, мультимедиа, онлайн-платформа, учебный процесс, педагогические инновации, цифровизация.

Abstract: This article examines the impact of digital educational technologies on lesson effectiveness in secondary schools. The influence of interactive whiteboards, electronic textbooks, online platforms, and multimedia tools on the educational process is analyzed. Research findings indicate that combining digital technologies with a pedagogical approach significantly improves students' knowledge acquisition and enhances interest in lessons. The article provides practical recommendations for teachers.

Keywords: digital education, interactive technology, lesson effectiveness, electronic textbook, multimedia, online platform, educational process, pedagogical innovation, digitalization.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarib borayotgan raqamli dunyoga moslashish zaruriyati oldida turibdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi an'anaviy o'qitish uslublarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Xususan, COVID-19 pandemiyasi ta'lim muassasalarini masofaviy va gibrid o'qitishga o'tishga majbur etib, raqamli vositalarning imkoniyatlarini yanada yorqinroq namoyon qildi [1].

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida maktablarni raqamli infratuzilma bilan ta'minlash, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish

hamda ta'lim mazmunini zamonaviy texnologiyalar orqali yetkazish vazifalari belgilangan [2]. Shu bilan birga, amaliyotda raqamli texnologiyalarni dars jarayoniga samarali integratsiya qilish ko'p o'qituvchilar uchun hali ham qiyin masala bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — raqamli ta'lim texnologiyalarining dars samaradorligiga ta'sirini tahlil qilish, ularni qo'llashdagi asosiy tamoyillarni aniqlash va maktab o'qituvchilariga ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar berish. Maqola dolzarbli shundaki, mavzu bo'yicha o'zbek tili va mahalliy sharoitga moslashtirilgan tadqiqotlar soni hali yetarli emas.

RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI: MOHIYATI VA TASNIFI

Raqamli ta'lim texnologiyalari deganda o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish, boshqarish va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi barcha elektron va raqamli vositalar majmui tushuniladi. Jahon amaliyotida bu texnologiyalar bir nechta asosiy guruhga bo'linadi.

Interaktiv doskalar va multimedia vositalari

SMART Board, Promethean kabi interaktiv doskalar an'anaviy doska funksiyasini ko'p karra kengaytiradi: o'qituvchi mavzuni video, animatsiya, real vaqtdagi grafik va sensorli topshiriqlar orqali tushuntirishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vizual ma'lumot og'zaki ma'lumotga nisbatan 6 barobar tezroq qabul qilinadi va uzoq muddatli xotirada saqlanadi [3]. Multimedia (video + ovoz + matn) kombinatsiyasi esa o'quvchining bir vaqtda bir nechta his-sezgi kanalini ishga soladi, bu esa bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga olib keladi.

Onlayn platformalar va elektron resurslar

Google Classroom, Moodle, Edu.uz kabi platformalar o'qituvchiga dars materiallarini, topshiriqlarni va testlarni markazlashgan tarzda boshqarish imkonini beradi. O'quvchi esa istalgan qurilmadan, istalgan vaqtda materiallarga kirishi va o'z faoliyatini kuzatishi mumkin. Bundan tashqari, elektron darsliklar an'anaviy darsliklardan farqli ravishda yangilanib turuvchi, qo'shimcha izohlar va interaktiv mashqlar bilan boyitilgan bo'ladi [1].

Gamifikatsiya va testlash tizimlari

Kahoot!, Quizlet, Mentimeter kabi o'yin elementlariga asoslangan platformalar o'quvchilarda raqobat va qiziqish hissini uyg'otadi. Bu tizimlar real vaqtda teskari aloqa beradi: o'qituvchi darhol qaysi o'quvchi mavzuni o'zlashtirmayotganini ko'radi va darsni shunga qarab moslaydi. O'zbekiston maktablarida olib borilgan kuzatuvlarga ko'ra, gamifikatsiya elementlari qo'llanganda o'quvchilarning darsga ishtiroki 70% dan ortiq bo'lgan [2].

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING DARS SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Dars samaradorligi deganda o'quvchining qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishish darajasi, bilimlarni uzoq muddatli eslab qolish ko'rsatkichi hamda o'qishga nisbatan ijobiy munosabati tushuniladi. Raqamli texnologiyalar ushbu uch jihatga turli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Bilimlarni o'zlashtirish darajasiga ta'sir

Mayer (2009) tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv multimedia nazariyasiga ko'ra, insonning ikkita alohida axborot qayta ishlash kanali mavjud: vizual-obrazli va verbal-og'zaki [3]. Raqamli multimedia materiallar shu ikkala kanalni bir vaqtda ishga soladi, bu esa mavzuni chuqurroq tushunishga va uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlanishiga zamin yaratadi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, multimedia bilan o'qitilgan o'quvchilarning

faqat matn asosida o'qigan tengdoshlariga nisbatan bilimlarni o'zlashtirish ko'rsatkichi o'rtacha 23–40% ga yuqori bo'lgan [4].

O'quvchi faolligiga ta'sir

An'anaviy darsda o'quvchi ko'pincha passiv tinglovchi sifatida qatnashadi. Interaktiv texnologiyalar esa uni faol ishtirokchiga aylantiradi: u sensorli doska orqali javob yozadi, onlayn ovoz beradi, juft yoki guruhda raqamli loyiha ustida ishlaydi. Bu yondashuv konstruktivistik ta'lim nazariyasi bilan to'liq mos keladi — bilim tayyor holda berilmaydi, balki o'quvchi tomonidan faol quriladi [1].

Differensial ta'limni amalga oshirish imkoniyati

Raqamli platformalar o'qituvchiga har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasiga qarab individual topshiriqlar berish imkonini yaratadi. Masalan, Google Classroom orqali bir o'quvchiga asosiy vazifa, boshqasiga murakkab boyitish topshirig'i, uchinchisiga esa qo'shimcha tushuntirish materiali yuborilishi mumkin. Bu yondashuv zamonaviy ta'lim standartlari talab qiladigan inkluziv va individuallashtirilgan ta'limni amalda joriy etishga yordam beradi [2].

AMALIYOTDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Raqamli texnologiyalarni qo'llash faqat ijobiy natijalar bilan cheklanmaydi — amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Bu muammolarni oldindan bilish va ularni hal etish yo'llarini topish muvaffaqiyatli joriy etishning kaliti hisoblanadi.

Birinchi muammo — texnik infratuzilmaning yetarli emasligi. Ayniqsa qishloq maktablarida internet tezligi past, qurilmalar eski yoki soni yetarli emas. Yechim: oflayn rejimda ham ishlaydigan ilovalarni tanlash (masalan, Quizlet oflayn funksiyasi), bir qurilmani navbatma-navbat ishlatish metodikasini qo'llash.

Ikkinchi muammo — o'qituvchilarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi. Ko'pgina tajribali o'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'rganishdan cho'chinadilar. Yechim: maktab darajasida ichki o'qitish sessiyalarini tashkil etish, yoshroq hamkasblarning tajribasidan foydalanish, bosqichma-bosqich joriy etish.

Uchinchi muammo — o'quvchilarning texnologiyaga chalg'ishi. Qurilma darsda o'yin yoki ijtimoiy tarmoqlar uchun ishlatilishi mumkin. Yechim: maktab siyosati darajasida qurilmalardan foydalanish qoidalarini belgilash, dars davomida ekranni boshqarish dasturlaridan (masalan, Google Classroom monitoring) foydalanish [4].

XULOSA

Raqamli ta'lim texnologiyalari to'g'ri qo'llanganda dars samaradorligini sezilarli darajada oshiruvchi kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Ular o'quvchining faolligini oshiradi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga sharoit yaratadi, differensial ta'limni osonlashtiradi va o'qituvchining vaqtini yanada samarali sarflashiga yordam beradi.

Biroq texnologiya o'z-o'zicha darsni yaxshilamaydi. Asosiy omil — uni qo'llamayotgan o'qituvchining pedagogik mahorati, maqsadni aniq belgilashi va texnologiyani dars mazmuniga organik tarzda kirita olishi. Shu sababli raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida o'qituvchilarni tayyorlashga ustuvor e'tibor qaratish zarur.

Maktab o'qituvchilariga quyidagi tavsiyalar beriladi: (1) har bir dars uchun maqsadga mos raqamli vosita tanlash va uni an'anaviy usullar bilan uyg'unlashtirish; (2) gamifikatsiya va interaktiv topshiriqlardan muntazam foydalanish orqali o'quvchi faolligini oshirish; (3) platformalarning analitika funksiyalaridan foydalanib, o'quvchilar progress ini kuzatish; (4)

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to‘plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

raqamli texnologiyalarni qo'llash tajribasini hamkasblar bilan baham ko'rish va birgalikda takomillashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Digital Learning: A Conceptual Overview. — Paris: UNESCO Publishing, 2022. — 148 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. PF-6079-son. — Toshkent, 2020.
3. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009. — 320 p.
4. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. — 2007. — Vol. 77, No. 1. — P. 81–112.

**TELEMEDICINE VA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI: CHEKKA
HUDUDLARDA BIRLAMCHI TIBBIY YORDAMNI TAKOMILLASHTIRISH
ISTIQBOLLARI**

Muallif: Mahmudova E'zoxon Maxsudxon qizi

Oliygo'h: Impuls tibbiyot instituti

Da'volash ishi yo'nalishi, 3-kurs talabasi

E-mail: emahmudova05@gmail.com

Tel: +998 88 704 40 02

Annotatsiya: Ushbu maqolada telemedicine va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini integratsiyalash orqali O'zbekistonning chekka va qishloq hududlarida birlamchi tibbiy yordamni takomillashtirish istiqbollari o'rganilgan. Tadqiqotda mavjud muammolar tahlil qilinib, raqamli tibbiyotning amaliy yechimlar sifatidagi imkoniyatlari ko'rsatilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI va telemedicine integratsiyasi diagnostika sifatini oshirish, shifokorlar yukini kamaytirish va aholining tibbiy xizmatlarga egaligini kengaytirish uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: telemedicine, sun'iy intellekt, raqamli sog'liqni saqlash, birlamchi tibbiy yordam, chekka hududlar, diagnostika, mobil tibbiyot, e-health, innovatsion texnologiyalar, sog'liqni saqlash tizimi, O'zbekiston.

Аннотация: В данной статье рассматриваются перспективы совершенствования первичной медицинской помощи в отдалённых и сельских районах Узбекистана путём интеграции телемедицины и технологий искусственного интеллекта (ИИ). В исследовании анализируются существующие проблемы и показываются возможности цифровой медицины как практического решения. Результаты свидетельствуют о том, что интеграция ИИ и телемедицины может стать эффективным инструментом для повышения качества диагностики, снижения нагрузки на врачей и расширения доступа населения к медицинским услугам.

Ключевые слова: телемедицина, искусственный интеллект, цифровое здравоохранение, первичная медицинская помощь, отдалённые районы, диагностика, мобильная медицина, e-health, инновационные технологии, система здравоохранения, Узбекистан.

Abstract: This article examines the prospects of improving primary healthcare in remote and rural areas of Uzbekistan through the integration of telemedicine and artificial intelligence (AI) technologies. The study analyzes existing challenges and demonstrates the potential of digital medicine as a practical solution. The findings indicate that AI and telemedicine integration can serve as an effective tool for improving diagnostic quality, reducing physician workload, and expanding population access to medical services.

Keywords: telemedicine, artificial intelligence, digital healthcare, primary medical care, remote areas, diagnostics, mobile medicine, e-health, innovative technologies, healthcare system, Uzbekistan.

Kirish

Bugungi kunda dunyo bo'ylab sog'liqni saqlash tizimlari katta o'zgarishlar jarayonini boshdan kechirmoqda. Sun'iy intellekt (SI) va telemedicine texnologiyalarining jadal rivojlanishi tibbiy yordamni ko'rsatish usullarini tubdan o'zgartirib yubormoqda. Ayniqsa,

O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu texnologiyalar chekka hududlarda yashayotgan aholini sifatli tibbiy xizmat bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O'zbekistonda aholining taxminan 50 foizi qishloq hududlarida yashaydi. Ushbu hududlarda malakali shifokorlar va tibbiy muassasalar yetishmasligi katta muammo bo'lib kelmoqda. Mintaqaviy kasalxonalar va poliklinikalar ko'pincha zamonaviy diagnostika uskunalari hamda ixtisoslashgan mutaxassislardan mahrum. Shu sababli, raqamli texnologiyalar orqali ushbu muammoni hal etish dolzarb vazifaga aylanmoqda [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi — telemedicine va sun'iy intellekt integratsiyasining chekka hududlardagi birlamchi tibbiy yordamga ta'sirini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Asosiy qism

1. Telemedicine: tushuncha va rivojlanish bosqichlari

Telemedicine — masofadan turib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tibbiy xizmat ko'rsatish tizimi. Bu tizim 1970-yillarda AQSHda kosmonavtlarning sog'lig'ini monitoring qilish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, hozirgi kunda global miqyosda qo'llanilmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilga kelib telemedicine bozori 87 milliard AQSh dollaridan oshdi va 2030-yilga qadar bu ko'rsatkich 285 milliard dollarga yetishi kutilmoqda [3].

Telemedicine asosiy yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: masofaviy konsultatsiya (telekonsultatsiya), real vaqtda monitoring (telemonitoring), raqamli tasvirlarni uzatish (teleradyologiya), va masofaviy jarrohlik (telexirurgiya). Har bir yo'nalish o'zining muayyan texnik infratuzilmasini talab etadi.

2. Sun'iy intellekt tibbiyotda: imkoniyatlar va qo'llanish sohalari

Sun'iy intellekt tibbiyotning deyarli barcha sohalarida inqilobiy o'zgarishlar olib kelmoqda. Mashinali o'qitish (machine learning) va chuqur o'qitish (deep learning) algoritmlari asosida ishlaydigan tizimlar rentgen, MRT va KT tasvirlarini tahlil qilishda radiologlardan farqsiz, ba'zi hollarda esa ulardan yuqori aniqlikka erishmoqda [4].

SI ning tibbiyotdagi asosiy qo'llanish sohalari:

— Diagnostika va tasvirlarni tahlil qilish: o'sma, insult, ko'z kasalliklarini erta aniqlash;

— Klinisist yordamchi tizimlar: klinisistlarga qaror qabul qilishda ko'mak beruvchi dasturlar;

— Dori-darmon tadqiqotlari: yangi dorilarni ishlab chiqish vaqtini va xarajatlarini kamaytirish;

— Bemor monitoringi: wearable qurilmalar orqali real vaqtda sog'liq ko'rsatkichlarini kuzatish.

3. Telemedicine va SI integratsiyasi: chekka hududlar uchun amaliy yechimlar

Telemedicine va SI'ni birgalikda qo'llash chekka hududlar uchun bir qancha amaliy yechimlar taqdim etadi. Birinchidan, AI-asosidagi diagnostika algoritmlari internet tarmoqlari orqali ishlasa, chekka hududdagi tibbiy xodim (feldsheri) qimmatli vaqt yo'qotmasdan kasallikni aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, Google DeepMind ishlab chiqqan AI tizimi ko'zning to'r pardasini skanerlash asosida diabetik retinopatiyani 94,5% aniqlik bilan tashxis qiladi [3].

Ikkinchidan, mobil ilovalar va smartfonlar bilan integratsiyalashgan SI tizimlari oddiy foydalanuvchilar uchun ham mavjud bo'lib, dastlabki simptomlarni baholash, dori-darmon dozasini hisoblash va yaqin tibbiy muassasaga yo'naltirish imkoniyatini beradi. Bu

ayniqsa O'zbekistonda smartfon foydalanuvchilari soni tez o'sib borayotgan hozirgi sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Uchinchidan, telemedicine platformalari orqali chekka hududdagi bemorlar poytaxtdagi yetakchi mutaxassislar bilan masofaviy konsultatsiya o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu tibbiy xizmatning geografik tengsizligini sezilarli darajada kamaytiradi.

4. O'zbekistondagi holat va mavjud muammolar

O'zbekistonda raqamli sog'liqni saqlash sohasida so'nggi yillarda muayyan yutuqlarga erishildi. 2021-yilda 'Elektronik sog'liq' platformasi joriy etildi, telemedicine xizmatlari COVID-19 pandemiyasi davrida kengaydi. Biroq bir qancha muammolar hali ham o'z yechimini kutmoqda [1]:

- Internet tarmoqlarining chekka hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- Tibbiy xodimlar orasida raqamli savodxonlik darajasining pastligi;
- Telemedicine xizmatlarini moliyalashtirish va sug'urta qilish mexanizmlarining yo'qligi;
- Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash muammolari.

Xulosa

Telemedicine va sun'iy intellekt integratsiyasi O'zbekistonning chekka hududlarida birlamchi tibbiy yordamni takomillashtirish uchun katta salohiyatga ega. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar tibbiy xizmatlarning geografik tengsizligini kamaytirish, diagnostika sifatini oshirish va shifokorlar yukini engillashtirish uchun samarali vosita bo'lishi mumkin.

Quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Chekka hududlarda internet infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini kuchaytirish;
2. Tibbiy xodimlarni raqamli texnologiyalar bo'yicha muntazam o'qitib borish;
3. Telemedicine xizmatlarini tibbiy sug'urta tizimiga kiritish mexanizmlarini ishlab chiqish;
4. O'zbek tiliga moslashtirilgan SI asosidagi diagnostika tizimlarini ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash;
5. Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlovchi qonunchilik bazasini mustahkamlash.

Kelgusida ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni kengaytirish, ayniqsa O'zbekiston sharoitiga mos keladigan telemedicine modellarini ishlab chiqish va sinab ko'rish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupov B.A., Toshmatov O.R. O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimini raqamlashtirish: muammolar va istiqbollari. – Toshkent: «Tibbiyot» nashriyoti, 2023. – 184 b.
2. Karimov I.X. Telemedicine: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022. – 210 b.
3. Topol E.J. Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again. – New York: Basic Books, 2019. – 378 p.
4. Obermeyer Z., Emanuel E.J. Predicting the Future — Big Data, Machine Learning, and Clinical Medicine // New England Journal of Medicine. – 2016. – Vol. 375, No. 13. – P. 1216–1219.

Foydalanilgan internet manbalar:

5. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Digital health. – <https://www.who.int/health-topics/digital-health>
6. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Elektron sog'liq tizimi. – <https://minzdrav.uz>

ASALARICHILIK MAHSULOTLARI QIYMAT ZANJIRIDA KOOPERATIV INTEGRATSIYANI CHUQURLASHTIRISH YOLLARI

Aytimbetova Bibizura Koyshibekovna

*Oziq-ovqat va qishloq xo’jaligi sohasida strategik rivojlanish
va tadqiqotlar xalqaro markazi tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirining iqtisodiy mazmuni, kooperativ integratsiyaning ishlab chiqarishdan tortib qayta ishlash va realizatsiyagacha bo’lgan jarayonlardagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, asalarichilik tarmog’ida kooperatsiya munosabatlarini chuqurlashtirish orqali mahsulot tannarxini kamaytirish, qo’shilgan qiymatni oshirish hamda eksport salohiyatini kengaytirish mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: Asalarichilik, kooperatsiya, integratsiya, qiymat zanjiri, qo’shilgan qiymat, eksport salohiyati, qayta ishlash, samaradorlik.

Abstract: This article examines the economic essence of the value chain of beekeeping products and analyzes the importance of cooperative integration in the processes from production to processing and commercialization. In addition, the study substantiates mechanisms for reducing production costs, increasing added value, and expanding export potential through deepening cooperative relations in the beekeeping sector.

Аннотация: В данной статье рассматривается экономическая сущность цепочки создания стоимости продукции пчеловодства, а также анализируется значение кооперативной интеграции в процессах производства, переработки и реализации продукции. Кроме того, обоснованы механизмы снижения себестоимости продукции, повышения добавленной стоимости и расширения экспортного потенциала посредством углубления кооперационных отношений в отрасли пчеловодства.

Kirish: Bugungi globallashuv sharoitida agrar tarmoqlarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish va eksport salohiyatini kengaytirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanmoqda. Shu nuqtai nazardan, asalarichilik tarmog’i qishloq xo’jaligining strategik va yuqori daromadli yo’nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tarmoq nafaqat aholini tabiiy va ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashda, balki oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, biologik xilma-xillikni saqlash hamda eksport hajmini oshirishda ham muhim o’rin tutadi.

Asosiy qism: Asalarichilik tarmog’i agrar iqtisodiyotning yuqori qo’shilgan qiymat yaratish imkoniyatiga ega bo’lgan muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tarmoqning o’ziga xos jihati shundaki, u nafaqat birlamchi qishloq xo’jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaradi, balki ekologik muvozanatni saqlash, o’simliklar changlanishini ta’minlash va hosildorlikni oshirish orqali boshqa agrar tarmoqlarning rivojlanishiga ham bilvosita ijobiy ta’sir ko’rsatadi.[3] Shu sababli asalarichilikni rivojlantirish masalasi iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda kompleks agrar barqarorlikni ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjiri o’zining ko’p bosqichli tuzilishi bilan ajralib turadi. Ushbu zanjir asosan quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi: resurslar bilan ta’minlash, asalari oilalarini parvarishlash, mahsulot yetishtirish, dastlabki qayta ishlash, chuqur qayta ishlash, qadoqlash, logistika, marketing va yakuniy realizatsiya.[1]

Har bir bosqichning samarali tashkil etilishi yakuniy mahsulot qiymatining shakllanishida bevosita muhim rol o'ynaydi. Amaliyotda ko'plab kichik asalarichilik subyektlari alohida faoliyat yuritishi sababli ishlab chiqarish hajmi cheklangan, tannarx yuqori va bozor imkoniyatlari tor bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, qayta ishlash va eksport jarayonlarida individual ishlab chiqaruvchilarning imkoniyatlari yetarli emasligi sababli qiymat zanjirining ayrim bo'g'inlarida iqtisodiy yo'qotishlar yuzaga kelmoqda. Bu esa tarmoqning umumiy samaradorligini pasaytiradi. Kooperativ integratsiya mazkur muammolarni hal etishda eng samarali iqtisodiy mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Kooperativ modelda bir nechta asalarichilar yagona iqtisodiy manfaat asosida birlashib, resurslardan birgalikda foydalanadi, ishlab chiqarish hajmini oshiradi va bozorga katta partiyalarda mahsulot chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.[4] Natijada mahsulot tannarxi kamayadi va iqtisodiy samaradorlik ortadi.

Kooperativ integratsiyaning iqtisodiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, moddiy-texnik resurslardan birgalikda foydalanish xarajatlarni optimallashtiradi. Masalan, asal ajratish uskunalari, sovutish kamerasi, qadoqlash liniyalari va transport vositalaridan umumiy foydalanish individual xarajatlarni sezilarli kamaytiradi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish hajmining kengayishi miqyos iqtisodiyotini shakllantiradi. Bu esa bir birlik mahsulot tannarxining pasayishiga olib keladi.

Uchinchidan, kooperatsiya asosida qayta ishlash quvvatlarini tashkil etish orqali yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, oddiy asalga nisbatan propolis ekstrakti, ari suti kapsulalari yoki kosmetik mahsulotlar ko'proq daromad keltiradi.

To'rtinchidan, eksport bozorlariga chiqish imkoniyatlari kengayadi. Chunki xalqaro bozorda talab etiladigan standartlashtirilgan va sertifikatlangan mahsulotlarni individual ishlab chiqaruvchilar emas, balki kooperativ tizim samaraliroq ta'minlay oladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida eng katta qo'shilgan qiymat qayta ishlash va marketing bosqichlarida shakllanadi. Shu sababli kooperativ integratsiyani aynan ushbu bo'g'inlarda chuqurlashtirish muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda asalarichilik kooperativlari innovatsion boshqaruv mexanizmlaridan keng foydalanmoqda. Jumladan, raqamli monitoring tizimlari, GPS asosida migratsion asalarichilikni boshqarish, elektron savdo platformalari va blokcheyn texnologiyalari mahsulotning kelib chiqishini nazorat qilishda keng qo'llanilmoqda.[2] Bu esa mahsulot sifati va iste'molchilar ishonchini oshiradi.

O'zbekistonda esa kooperativ integratsiya jarayonlari hali to'liq rivojlanmagan. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo'nalishlarda kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish maqsadga muvofiq:

1. Vertikal kooperatsiyani rivojlantirish

Bu modelda ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotuv yagona tizimga birlashtiriladi. Natijada qiymat zanjiridagi uzilishlar kamayadi.

2. Gorizontal kooperatsiyani kengaytirish

Bir hududdagi asalarichilar o'rtasida resurs va tajriba almashinuvi samaradorlikni oshiradi.

3. Innovatsion qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish

Asal va qo'shimcha mahsulotlarni chuqur qayta ishlash eksportbop mahsulotlar assortimentini kengaytiradi.

4. Eksport logistikasini takomillashtirish

Mahsulotlarni xalqaro standartlarga mos ravishda saqlash, qadoqlash va tashish tizimini yaratish zarur.

5. Raqamlashtirishni kuchaytirish

Elektron savdo maydonchalari, raqamli monitoring va onlayn marketing platformalari orqali bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Shunday qilib, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish tarmoqning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, qo’shilgan qiymat yaratish hamda eksport salohiyatini mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv nafaqat tarmoq ichidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtiradi, balki milliy iqtisodiyotning agrar sektorida raqobatbardoshlikni kuchaytirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish tarmoq samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Kooperatsiya ishlab chiqarish, qayta ishlash va realizatsiya jarayonlarini yagona tizimga birlashtirib, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot tannarxini pasaytirish va qo’shilgan qiymatni oshirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va eksport salohiyatini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida kooperativ-klaster tizimini rivojlantirish hamda innovatsion va raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish tarmoqning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Michael Porter. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
2. Philip Kotler. Marketing Management. Pearson Education, 2019.
3. Yusupov S. Asalarichilik iqtisodiyoti va mahsulotlar qiymat zanjiri tahlili. Toshkent, 2024. 25-26 betlar
4. Karimov U. Agrar tarmoqlarda eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent, 2024. 245-247 betlar

PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING “WEALTH/POVERTY” AND “WISDOM/FOOLISHNESS” CONCEPTS IN ENGLISH FOLK TALES

Yusupova Omina Mukhammadzoi kizi
Doctoral student at Fergana state university

+998993154445

yusupovaomina77@gmail.com

Abstract. This article focuses on the semantic and linguacultural analysis of phraseological units that verbalize binary oppositions in English folk tales. In folklore, fundamental worldview dichotomies such as “wisdom/ foolishness”, “goodness/evil” and “wealth/poverty” are deeply rooted within the text, with idioms acting as key cognitive tools. The purpose of this study is to explain how British cultural values, such as pragmatism, experience and common sense, influence the imagery of idiomatic expressions. By analyzing set phrases within narratives, the study demonstrates how these linguistic tools serve as a cognitive framework for world-categorization and reflect the pragmatic national identity of the English speech community.

Keywords: binary opposition, English folk tales, cultural value, phraseological units, common sense, semantic and linguacultural analysis.

INTRODUCTION

Modern language studies focus heavily on how language connects with human thought, culture and identity. A main way people organize their thoughts and morals is through opposites. Binary oppositions like such as “wisdom/foolishness” and “wealth/poverty” are not merely objective realities of human existence. They are deep conceptual models that show how a specific culture understands social classes, morality and daily survival.

Folk tales are highly valuable because they store a nation’s collective mind, worldview and history. Tales have been investigated by numerous scholars across various historical periods, each offering insights worthy of academic recognition. The origins of tale studies date back several centuries. Among the most prominent figures in this field is folklorist Vladimir Propp, who was one of the first to analyze the structure of folklore texts and identify their invariants – the immutable structural elements of the plot. V.Propp’s seminal work, “Morphology of the Folktale”, provides invaluable insights into fairy tales, the largest and most significant genre of the folktale. It has become the most celebrated study of twentieth-century folklore. In this masterpiece, Propp critically addresses the classifications of folk tales proposed by such scholars as A.Aarne, W.Wundt, V.Miller and R.Volkov [6]. Besides, psychologist Bruno Bettelheim explored the significance and essential impact of fairy tales on child development and shared valuable insights regarding the crucial role of fairy tales in children’s lives. He noted: “Nothing can be quite as enriching and satisfying to child and adult alike as the folk fairy tale. As one learns from them, they offer more information about the inner problems of human beings and of the right solutions to their dilemmas in any society than any other story within a child’s comprehension” [2].

In English fairy tales, fundamental opposites are deeply connected to the text. Rather than relying on abstract philosophical discourses, folklore expresses these dualities through idioms and traditional phrases. These phraseological units act as compact cultural symbols that preserve the historical memory, creative imagination and teaching traditions of a nation. It is important to mention that investigating phraseological units in English folklore matters

because these phrases reveal the specific national traits of the English people. For instance, the concept of “wisdom/foolishness” in British stories focuses on pragmatism, real-life experience and common sense rather than deep intelligence. Similarly, the divide between “wealth and poverty” often reflects how a character climbs from the bottom of society to economic comfort, a journey best described by the classic phrase “from rags to riches”.

In the famous English fairy tale, titled “The Story of The Three Little Pigs” there is one idiom, “to seek one’s fortune”. **It means to try to leave home or travel to a new place with the hope of finding wealth, success, or better life opportunities**; **“to become rich [7].**

“There was an old sow with three little pigs, and as she had not enough to keep them, she sent them out to seek their fortune.”

The tale opens with a difficult economic situation where the old pig cannot support her family, showing a clear state of poverty. Instead of accepting this hard life, the characters take control of their own fate. Here, the idiom “to seek one’s fortune” acts as a cultural symbol of independence and practical action. In English folklore, success and wealth are rarely just magical gifts; they require active effort, leaving home and facing dangers. Ultimately, this phrase serves as a linguistic bridge that moves the characters from passive poverty into an active search for financial comfort.

An English tale “The Ass, The Table, And The Stick” has lots of phraseological units expressing the “wealth/poverty” binary opposition.

“A LAD NAMED JACK was once so unhappy at home through his father’s ill-treatment, that he made up his mind to run away and seek his fortune in the wide world”.

This introductory sentence clearly demonstrates the transition from poverty and unhappiness to the active search for wealth and success. The text starts by describing Jack as “so unhappy at home”, which establishes the negative side of the emotional and social axis. To escape this bad situation, the hero uses his personal choice and “made up his mind to run away”.

The core phraseological unit in this sentence is “to seek his fortune in the wide world.” This idiom acts as a linguistic bridge that moves the story from passive suffering to active improvement. In English folk tales, “fortune” represents both wealth and a better destiny. By traveling into the “wide world” the protagonist leaves his difficult past behind to search for economic stability and happiness. Therefore, this phrase shows that in the English worldview, a person must take independent action and face the world to overcome hardship and find success.

“It was soon known through the town that Jack had returned rolling in wealth, and accordingly all the girls in the place set their caps at him”.

This sentence contains two important idioms that illustrate the wealth/poverty binary opposition and its social impact in folklore. The first phraseological unit, “rolling in wealth” is a vivid idiom used to show the extreme positive pole of the wealth axis. It means that Jack did not just become rich, but he returned with an overwhelming, massive amount of money. The second idiom, “set their caps at him”, is a unique cultural phrase. Historically, it means that all the local girls tried their best to attract Jack and marry him because of his new financial status. Within the folk tale’s structure, this phrase demonstrates how a sudden shift from poverty to wealth instantly changes a character’s social standing. Wealth turns a previously ignored poor boy into the most desirable person in the community. Therefore, these idioms show that in the English worldview, economic success directly dictates social relationships and status.

The famous tale “Jack Hannaford” also has several phraseological units expressing binary oppositions. This introductory sentence beautifully represents the extreme pole of poverty within the wealth/poverty binary opposition.

“THERE WAS AN OLD SOLDIER who had been long in the wars – so long, that he was quite out-at-elbows, and he did not know where to go to find a living”.

This introductory sentence beautifully represents the extreme pole of poverty within the wealth/poverty binary opposition. The core phraseological unit in this text is “out-at-elbows”. Literally, it describes someone wearing clothes so old that their elbows show through the holes. This idiomatic expression serves as a cultural symbol for extreme poverty and social neglect. It highlights the irony of an old soldier who, after spending his life in warfare, faces absolute financial ruin instead of receiving due recognition or wealth.

This state of poverty is further emphasized by the phrase “to find a living”. The expression shows that the character lacks the basic means to survive. He does not even know where his next meal or shelter will come from. In the structure of English folk tales, establishing a hero as “out-at-elbows” at the beginning creates a strong contrast for their future journey, where they usually use their wisdom or courage to escape poverty and achieve economic stability.

In the tale “Jack the Giant-Killer” the phrase “of a ready lively wit” is a phraseological unit that represents the “wisdom” side of the “wisdom/foolishness” opposition. In English culture, “ready wit” does not mean high academic intelligence. Instead, it means quick thinking, practicality and the ability to find a solution instantly.

“WHEN GOOD KING ARTHUR REIGNED, there lived near the Land’s End of England, in the county of Cornwall, a farmer who had one only son called Jack. He was brisk and of a ready lively wit, so that nobody or nothing could worst him”.

This sentence clearly shows the contrast between wisdom and foolishness, focusing on the hero’s sharp mind. The phrase “of a ready lively wit” means the character is very clever and practical. In English folk tales, having this kind of quick mind is highly valued. In English culture, being smart is not just about book knowledge; it is a practical tool used to defeat enemies and survive. Therefore, this description shows that the hero uses his quick thinking to stay safe and succeed.

The below episode from Joseph Jacobs’s tale “Jack and the Beanstalk” provides an excellent basis for both semantic and linguacultural analysis within the “wisdom/foolishness” binary opposition.

“Well, Jack, and where are you off to?” said the man. “I’m going to market to sell our cow here.” “Oh, you look the proper sort of chap to sell cows,” said the man; “I wonder if you know how many beans make five.” “Two in each hand and one in your mouth,” says Jack, as sharp as a needle.”

The idiom “as sharp as a needle” functions as a colorful metaphor. In English, the word “sharp” describes not only cutting tools but also high intelligence, mental alertness, and the ability to think quickly. In British culture, wisdom is rarely viewed as abstract philosophy. Instead, it is valued as “quick wit”

– the ability to react smartly and instantly in unexpected situations. Jack’s description as being “sharp” aligns perfectly with the traditional English concept of common sense. The text demonstrates that in the English linguistic worldview, true wisdom requires practical success and economic rationale.

CONCLUSION

In conclusion, this study demonstrates that English folk tales serve as a valuable source for understanding how human values are reflected in language. The semantic and linguacultural analysis of the selected concepts reveals two primary outcomes. First, fundamental worldview dichotomies such as “wealth/poverty” and “wisdom/foolishness” are not merely narrative themes, but form an integral part of the folklore text through phraseological units that act as key cognitive tools. Second, the findings indicate that within the British linguistic worldview, true intelligence is rarely viewed as an abstract concept; rather, it is directly connected to practical reasoning, situational alertness, and empirical judgment. Conversely, foolishness is linguistically represented as a distinct lack of real-world awareness and common sense. Ultimately, these idioms do more than just decorate the story – they mirror the foundational cultural priorities of the society, proving that the English mindset strictly measures genuine wisdom through rational actions and practical success.

REFERENCES

1. Briggs K. British Folk-tales and Legends. – London and New York, 2002. – 373 p.
2. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. – New York: Alfred A. Knopf, 1976. – 328 p.
3. Joseph J. English fairy tales. – Pennsylvania: Pennsylvania State University, 2005. – 169 p.
4. Joseph J. More English Fairy Tales. Illustrated by John D.Batten. – London: David Nutt, 1894. – 250 p.
5. Joseph J. More Celtic Fairy Tales. Illustrated by John D.Batten: – London: David Nutt, 1894. – 267 p.
6. Пропп В.Я. Морфология сказки. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства Наука, 1969. – 168 с.
7. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/seek%20one%27s%20fortune>. Accessed 17 Jun. 2026.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA LOYIHALASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Rasulov Bekzod Uktamovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti o’quv ishlari bo’yicha dekan o’rinbosari
E-mail: rasulovb1984@gmail.com
[Tel:+998 94 343 01 44](tel:+998943430144)

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish muhim vazifalardan biri ekanligi hamda bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish tamoyillari hamda bo’lajak o’qituvchilar kasbiy faoliyatlarida o’quv loyihalari bilan ishlash masalalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: raqamli muhit, bo’lajak o’qituvchi, loyihalash, o’quv loyihasi, kompetensiya, integrallik, tizimlilik, refleksivlik.

Аннотация. В статье рассматривается важность развития проектной компетентности будущих учителей в педагогических вузах, принципы развития проектной компетентности будущих учителей, а также вопросы работы с образовательными проектами в профессиональной деятельности будущих учителей.

Ключевые слова: цифровая среда, будущий учитель, дизайн, образовательный проект, компетентность, целостность, системность, рефлексивность.

Abstract. This article discusses the importance of developing design competence in future teachers in higher educational institutions of pedagogy, the principles of developing design competence in future teachers, and the issues of working with educational projects in the professional activities of future teachers.

Keywords: digital environment, future teacher, design, educational project, competence, integrity, systematicity, reflexivity.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning va ta’lim jarayonining rivojlanib borishi raqobatbardosh va o’z kasnining ustasi bo’lgan hamda yuksak kompetentlikka ega bo’lgan o’qituvchiga talab oshib bormoqda. Chunki bugungi kunda ta’lim jarayonining amaliyotga yo’naltirilgan jihati ko’proq muvaffaqiyatga erishmoqda. Bu borada bo’lajak o’qituvchilarning loyiha kompetensiyasini rivojlantirish shart, buning natijasida bo’lajak o’qituvchilar o’z-o’zini rivojlantirish hamda kasbiy faoliyatda o’z-o’zini takomillashtirib borish imkoniyati yaratiladi. Bo’lajak o’qituvchilarning loyiha kompetensiyasini rivojlantirish uchun bir qancha omillar, shu jumladan, shaxsiy sifatlarga yo’naltirilgan va ijtimoiy muhit ta’sirini tahlil qilish zarur.

Bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyani shakllantirishning ahamiyati zamonaviy ta’lim tizimining yangilanayotgan talablari o’qituvchidan faqat bilim yetkazuvchi emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi dizayner sifatida faoliyat yuritishini talab qilayotgani bilan izohlanadi. Bugungi ta’lim kompetensiyalar asosida qurilmoqda. Chunki, o’quvchilarda faqat bilim emas, balki amalga yo’naltirilgan ko’nikmalar shakllantirish zarur. Bu esa o’qituvchidan darsni to’g’ri loyihalash va natijaga yo’naltirilgan faoliyatni tashkil etish qobiliyatini talab qiladi. Bugungi kunda har bir o’quvchining ehtiyoji, qobiliyati va qiziqishini hisobga olgan holda dars loyihasi zarur bo’lib bormoqda. Loyihalash

kompetensiyasi bo'lajak o'qituvchiga differensial yondashuv asosida samarali dars loyihasi tuzish ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishga zaruriyatni keltirib chiqaradi.

Asosiy qism. Ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni tadbqiq etish bo'yicha bir qator olimlar izlanishlar olib borganlar. N.A.Muslimov “Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasi asosida kirib kelgan. Psixologik nazardan kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan vaziyatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, noaniq vazifalarni bajarishda, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi hamda murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi [2].

A.Maxmudov kompetentlik tushunchasiga quyidagicha qarash mavjudligini ta'kidlaydi: “kompetentlik o'zida bir nechta kompetensiyalarni qamrab olgan shaxsning integrativ tavsifi hisoblanib, kompetentlik kompetensiyaga nisbatan kengroq va hajmliroq tushunchadir, kompetentlik o'zaro uyg'un, yaxlit, ko'p qirrali tushuncha bo'lib, alohida kompetensiyalardan tashkil topadi”[1].

A.T.Xutorskiy kompetensiya sifatida ta'lim oluvchini ma'lum sohada faoliyat yuritishi uchun zarur bo'ladigan ta'limiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablarni tushunadi. Uning fikriga ko'ra, kompetentlik ta'lim oluvchining muayyan ijtimoiy hamda shaxsiy ahamiyatga ega sohada o'z faoliyati hamda tajribasidan kelib chiqqan holda shaxsiy qobiliyatlari, fazilatlar, shaxsiy sifatleri majmui (malaka, bilim, qobiliyat, ko'nikma, qadriyatlarga munosabati)ni qo'llashidir[4].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish ularning kasbiy kompetentligini rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Pedagogika oliy ta'lim muassalarida loyihalash faoliyatiga tayyorlash, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida ushbu bilim, malaka, qobiliyat, ko'nikmalarni qo'llay olishidir.

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biri shundan iboratki, bu mavjud bo'lgan barcha resurslardan farq qiladigan yangi resurs yaratish hamda intellektual rivojlanishni keltirib chiqaruvchi fikrlashning ijodiy tarkibiy qismini rivojlantirish, loyihalarni rejalashtirish va tashkil etishda mustaqillikka ega bo'lish, bir necha variantlardan birini tanlash uchun mas'uliyatlilik, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalana olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Bo'lajak o'qituvchilar tomonidan loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beruvchi holat esa bu ularning jamiyat va davlatning o'zgaruvchanlik talablariga muvofiq ta'lim jarayonini olib borishi, ta'lim sohasidagi hamda o'z mutaxassisligi bo'yicha so'nggi yutuqlaridan xabardorlik, yangiliklarni tezda qabul qilishi hamda doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirishga xohish va intilishning mavjudligidir.

Bo'lajak o'qituvchilarda loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligi doirasida o'quv jarayonini rejalashtirish, tashkil etish hamda baholash qobiliyatlarini nazarda tutadi. Bu kompetensiyani rivojlantirishda muhim tamoyillarga tayangan holda ish olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarda loyihalash kompetensiyani rivojlantirish tamoyillarini ishlab chiqishda ta'lim tamoyillaridan ijobiy foydalandi.

o Ilmiylik tamoyili. Loyiha faoliyati ilmiy tadqiqot natijalariga tayangan holda amalga oshirilishi zarur. Shuningdek, har bir loyiha asosida ishlashda zamonaviy

pedagogika hamda psixologiya yutuqlariga tayangan holda harakat qilish tushuniladi.

o Integrallik va tizimlilik tamoyili. Har bir jarayon tizimlilik asosida tashkil etilganda yuqori natijadorlik ko’zga tashlanadi. Loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda ham dastlab loyiha faoliyati yuzasidan bilimlar berilishi, keyin amaliyotda qo’llash jarayonlari amalga oshadi. Shuningdek, ushbu tamoyilda fanlararo integratsiya ta’minlanadi. (Masalan, pedagogika, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, metodika)

o Amaliy yo’naltirilganlik tamoyili. Bo’lajak o’qituvchilar nazariy olgan bilimlarini amaliyotda qo’llay olishi zarur. Bo’lajak o’qituvchilar tomonidan loyiha uchun tayyorlangan vositalar (dars ishlanmalari, taqdimotlar, testlar, muammoli vaziyatlar) rejalashtirilgan mashg’ulotga va uning samaradorligiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi lozim. Ishlab chiqilgan loyihalar maktab sharoitlariga mos bo’lishi ham nazarda tutiladi.

o Shaxsga yo’naltirilganlik tamoyili. Bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishda har bir talabaga individual yondashish zarur. Bu jarayonda ularning qiziqishlari, qobiliyatlari hamda ehtiyojlariga ahamiyat berish lozim.

o Innovatsion yondashuv tamoyili. Bo’lajak o’qituvchilar loyihaviy faoliyatda yangi texnologiyalar, metodlar va vositalardan foydalanishi, kreativ fikrlashi, yangilikka intilishi tarbiyalanadi. Bo’lajak o’qituvchilar ijodiy fikrlashga, yangi pedagogik g’oyalarni oldinga surishga intilishi tarbiyalanib boriladi.

o Refleksivlik tamoyili. Bo’lajak o’qituvchilarda o’z loyiha faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini anglashi hamda xatolar ustida ishlab, o’z ustida ishlash ko’nikmalari rivojlanadi.

Xulosa. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari oldida bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish muhim vazifalardan biri sanaladi. Shuning uchun, bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda yuqoridagi tamoyillarga qat’iy amal qilish rivojlantirish metodikasining samarali bo’lishiga imkoniyat yaratadi hamda kasbiy faoliyatlarida o’quv loyihalari bilan ishlashda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish uchun kasbiy bilimlar, ko’nikma va malakalarni egallashi, bo’lajak o’qituvchilarda loyiha faoliyatining asosini tashkil etuvchi muammolarni aniqlash, mustaqil hal qilish tajribasini rivojlantirish uchun pedagoglar tomonidan sharoit yaratish, bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish uchun fanlararo bog’liqlikni o’rnatish va shuning natijasida bo’lajak o’qituvchilar tashqi sharoitlar o’zgarishi natijasida muammoni hal qilish yechimlarini modernizatsiya qilishi, bo’lajak o’qituvchilarning o’z-o’zini tarbiyalashi, o’z-o’zini rivojlantirishlari uchun faolligini oshirishga ahamiyat qaratish muhim hisoblanadi.

Demak, zamonaviy ta’lim muhitida o’qituvchi tezda o’zgaruvchan ta’lim va tarbiya sharoitlariga tezda moslashishi zarur. Shuning uchun zamonaviy o’qituvchi o’zgaruvchan sharoitga moslashuvchan va o’ziga xos fikrlash qobiliyatiga ega bo’lishi zarur. Bu bo’lajak o’qituvchilarda kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish va pedagogik malakaning rivojlanganlik darajasida namoyon bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Махмудов А.Х. Бо’lajak magistrnlarni kompetentli tayyorlashning didaktik ta’minotini takomillashtirish: Diss.. Ped fan dok. –Ташкент, 2017
2. Муслимов Н ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. – Тошкент: САНО-СТАНДАРТ, 2015. – Б. 4-5.]
3. Махмудов А.Х. Совершенствование дидактического обеспечения компетентностной подготовки будущих магистров: Дисс.... док.пед.наук. –Ташкент, 2017. –С. 55-56

4. Хуторский А.В. Современная дидактика: учебник для вузов. СПб: Питер, 2001. – 568 с./ 110-б
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособ е.- М. Народное образование, 1998
6. Григорьева, Е.И., Максимова Л.Н. Проектирование как эффективная технология обучения студентов творческих специальностей // Вестник ТГУ. 2021. №193. - С. 142-148
7. Немчанина Е. С. Проектная деятельность педагога в работе с детьми с ОВЗ // Теория и практика образования в современном мире: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, май 2013 г.). СПб.: Реноме, 2013. С. 133-135. URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/70/3778/> (дата обращения: 11.03.2019)

**CLT VA TBLT METODLARI HAMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR
SINERGIYASI BIZNES INGLIZ TILIDA OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISHNING YANGI PARADIGMASI SIFATIDA**

Inoyatova Rushana Rustam qizi

Mustaqil izlanuvchi, NamDChTI

E-mail: rushana98inoyatova@gmail.com Tel: +998977163798

Annotatsiya

Ushbu maqolada biznes ingliz tilida og‘zaki nutq ko‘nikmalarini kommunikativ til o‘qitish (CLT), vazifaga asoslangan til o‘qitish (TBLT) va maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) yondashuvlarini zamonaviy raqamli vositalar bilan integratsiyalash asosida rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslari tahlil etiladi. Xalqaro va MDH tadqiqotlari, gamifikatsiya meta-tahlillari hamda texnologiyaga asoslangan o‘qitish modellari ko‘rib chiqilib, biznes ingliz tilini o‘qitishda raqamli integratsiyaning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq ko‘nikmalari, biznes ingliz tili, CLT, TBLT, ESP, raqamli vositalar, kommunikativ kompetensiya, gamifikatsiya, interaktiv metodlar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются научно-методологические основы развития навыков устной речи на английском языке для целей бизнеса на основе интеграции CLT, TBLT и ESP с цифровыми инструментами. Анализируются международные и региональные исследования, мета-анализы геймификации и модели обучения на основе технологий, обосновывается эффективность цифровой интеграции в преподавании бизнес-английского.

Ключевые слова: навыки устной речи, бизнес-английский, CLT, TBLT, ESP, цифровые инструменты, коммуникативная компетенция, геймификация, интерактивные методы.

Abstract

This article analyses the scientific and methodological foundations of developing business English oral communication skills through the integration of CLT, TBLT, and ESP approaches with modern digital tools. International and CIS research, gamification meta-analyses, and technology-based teaching models are reviewed, substantiating the effectiveness of digital integration in business English instruction.

Keywords: oral communication skills, business English, CLT, TBLT, ESP, digital tools, communicative competence, gamification, interactive methods.

KIRISH

Globalashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida biznes sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislardan xalqaro hamkorlik, muzokara va professional muloqot jarayonlarida ingliz tilidan erkin foydalana olish qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. ESP asosan o‘quvchilarning ingliz til kompetensiyalarini muayyan akademik yoki kasbiy muhitning kommunikativ talablariga mos holda rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, bu yo‘nalish 1960-yillarda vujudga kelib, amaliy tilshunoslik va ingliz tilini o‘qitish sohasining asosiga aylangan.^[1] Biznesni boshqarish yo‘nalishi talabalariga nisbatan bu vazifa yanada dolzarb tus oladi, zira ular kelajakda xalqaro ish muhitida professional muloqot, muzokara va hamkorlikni ingliz tilida olib borishga tayyorlanishlari zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi — xalqaro va MDH ilmiy tadqiqotlari hamda metodologik yondashuvlar tahlili orqali CLT, TBLT va ESP yondashuvlarini zamonaviy raqamli vositalar bilan integratsiyalashning nazariy asoslarini ochib berish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

CLT, TBLT va ESP yondashuvlarining ilmiy asoslari.

Kommunikativ til o’qitish (CLT) nazariyasining asoschilaridan M. Kanale va M. Sveyn kommunikativ kompetensiyaning grammatik, ijtimoiy-lingvistik, diskursiv va strategik to’rt asosiy komponentini ilmiy jihatdan asoslab bergan; J.C. Richards va T.S. Rodgers esa CLT ni autentik muloqot sharoitida amaliy kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan paradigma o’zgarishi sifatida ta’riflagan.^[2] TBLT esa CLT ga nisbatan real hayotiy vazifalar va mazmunli kommunikatsiya ssenariylarini markazga qo’yib, o’quvchilarning muloqot ko’nikmalarini rivojlantiribgina qolmasdan, muammo yechish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham shakllantirishga xizmat qiladi; TBLT ESP yondashuvlari bilan ham uyg’unlashib, tildan muayyan kontekstlarda foydalanishni ta’minlaydi.^[3] ESP ning maqsadi talabani kelajakdagi ish muhitida samarali muloqot qilishga tayyorlashdan iborat bo’lib, ESP kurslarining mazmuni o’quvchi ehtiyojlari tahlili asosida shakllantiriladi.^[4]

Xalqaro tadqiqotlar tahlili.

Biznes ingliz tilida og’zaki nutq ko’nikmalarini raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar asosida rivojlantirish masalasi jahonning turli mintaqalarida faol tadqiq etilmoqda. Xitoyning Shaoyang va Dalian Jiaotong universitetlarida sun’iy intellektga asoslangan o’qitish tizimlarining biznes ingliz tiliga ta’siri eksperimental jihatdan o’rganilgan;^[5] Rossiyaning Sankt-Peterburg Kon-Tog’chilik universitetida an’anaviy va raqamli yondashuvlarni birlashtirgan aralash metodikaning samaradorligi isbotlangan;^[6] Vietnamning Hanoi Business and Technology universitetida rolly o’yin va hamkorlikka asoslangan faoliyatlar speaking ko’nikmalarini sezilarli rivojlantirganligi aniqlangan;^[7] Indoneziyaning Nahdlatul Ulama universitetida (Yogyakarta) esa Kahoot, Padlet, VoiceThread kabi raqamli vositalarni biznes ingliz tili darsligiga integratsiya qilish bo’yicha ehtiyoj tahlili o’tkazilgan va talabalarning speaking ko’nikmalariga bo’lgan ustuvor ehtiyojlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.^[8]

Geymifikatsiya va raqamli vositalarning samaradorligi.

Rolli o’yinlar, debat va munozaralar, shuningdek Kahoot, Quizizz, Mentimeter, ELSA Speak, ChatGPT, SpeechAce, VoiceThread hamda Flipgrid kabi interaktiv va sun’iy intellektga asoslangan vositalarning samaradorligi keng ko’lamli meta-tahlillar orqali tasdiqlangan: 2023-yilda “Frontiers in Psychology” jurnalida 5071 ishtirokchini qamrab olgan 41 ta tadqiqotning meta-tahlili o’yinlashtirilgan o’qitishning an’anaviy yondashuvga nisbatan o’quv natijalariga katta ta’sir ko’rsatishini isbotlagan (Hedges’ $g = 0.822$).^[9] Sun’iy intellektga asoslangan o’yinlashtirilgan o’qitish usulining speaking ko’nikmalariga ta’sirini o’rganilgan tadqiqotda 48 nafar birinchi kurs talabasi ishtirokida o’tkazilgan pre- va post-test natijalari speaking ko’nikmalarida, xususan mavzu yuzasidan muloqot va munozaralarda sezilarli yaxshilanishni ko’rsatgan.^[10] Padlet, Nearpod va Kahoot kabi vositalar sinf xonasida faol ishtirokni oshirishda samarali ekanligi ko’rsatilgan; Quizizz va boshqa platformalarning geymifikatsiya, tezkor fikr-mulohaza va shaxsiylashtirilgan kontent xususiyatlari talabalar motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.^[11]

TBLT va texnologiya integratsiyasi.

2014-2023-yillar davomida TBLT yondashuvini EFL speaking ko'nikmalarini rivojlantirishga tatbiq etgan 38 ta maqolaning PRISMA metodologiyasi asosida tizimli tahlili shuni ko'rsatdiki, TBLT raqamli vositalar — raqamli hikoya aytish va mobil qurilmaga asoslangan vazifalar bilan integratsiyalash tendensiyasi tobora kuchaymoqda; tadqiqotlar sotsomadaniy nazariya, kognitiv psixologiya va konstruktivizm asosida olib borilmoqda.^[12] 2015-2024-yillar orasida texnologiyaga asoslangan TBLT bo'yicha tizimli ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, texnologik vositalarning geymifikatsiya elementlari til o'rganuvchilarning o'rganish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilgan; texnologiyaning tezkor fikr-mulohaza va o'zaro muloqot imkoniyatlarini ta'minlashi talabalarning ijodkorligi va til rivojlanishini kuchaytirgan.^[13] Sun'iy intellekt vositalarini TBLT doirasida integratsiyalash talabalarning mustaqilligini, darsga qiziqishini va umumiy til bilimni, xususan speaking ko'nikmalarini oshiradi; shaxsiylashtirilgan o'quv yo'llari va real vaqtda fikr-mulohaza berish imkoniyati yanada interaktiv dars faoliyatlarini ta'minlaydi.^[14]

Aralash o'qitish va CLT integratsiyasi.

An'anaviy yuzma-yuz o'qitishni raqamli o'quv vositalari bilan birlashtiruvchi aralash o'qitish yondashuvi o'quv jarayonida ishtirokni kuchaytirish, differensiallashtirilgan ta'limni ta'minlash va mustaqillikni rivojlantirishda imkoniyatlar yaratadi; ingliz tilini o'qitishda aralash modellar multimedia resurslari, interaktiv platformalar va o'z tezligida o'rganish modullarini o'z ichiga olishi mumkin, bu esa an'anaviy sinf xonasining cheklovlaridan tashqarida kommunikativ amaliyotni boyitadi; biroq texnologiya an'anaviy mashqlarni raqamlashtirish emas, balki autentik kommunikatsiyani qo'llab-quvvatlash uchun xizmat qilishi zarurligi ta'kidlanadi.^[15]

MDH olimlari tadqiqotlari.

MDH mamlakatlarida, xususan Rossiyada, chet tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalarni qo'llash va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalasi bir qator olimlar tomonidan faol tadqiq etilmoqda. Rossiya olimlaridan T.N. Dominova, A.Ye. Kolbasenkova va Yu.A. Kumbashevalar xorijiy talabalar uchun rus tilini o'qitishda raqamli texnologiyalarni joriy etish xususiyatlarini o'rganib, ta'limni raqamlashtirish sharoitida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga mo'ljallangan raqamli vositalar va elektron o'quv vositalarining ta'sirchanligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.^[16] MDH oliy ta'lim muassasalarida mobil qurilmalar va raqamli texnologiyalarni chet tillarni o'qitishda qo'llash tajribasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, pandemiyadan keyin ham raqamli vositalarga bo'lgan qiziqish saqlanib, ular til o'qitishdagi qimmatli pedagogik vosita sifatida e'tiborga molik bo'ldi; bu yondashuv o'quvchining muloqot, muhokama, tahlil va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiradi.^[17] Globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida madaniyatlararo kompetensiya fakultativ ko'nikma sifatida emas, balki ko'p madaniyatli muhitda samarali muloqot uchun zarur asosiy professional kompetensiya sifatida ko'rib chiqilmoqda; nolisoniy oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tilni o'qitishdagi muammolar, jumladan kommunikativ kompetensiya rivojlanishining individual trayektoriyalarini hisobga olish zaruriyati tahlil etilgan.^[18] I. Gerasimovanning Sant-Peterburg Kon-tog'chilik universitetida 87 nafar talaba ishtirokida olib borgan eksperimental tadqiqotida an'anaviy va raqamli yondashuvlarni birlashtiradigan aralash o'qitish modelining biznes ingliz tilida yangi sifat ko'rsatkichlariga erishish imkonini berganligi isbotlangan.^[6]

MUHOKAMA

Tahlil etilgan tadqiqotlar CLT, TBLT va ESP yondashuvlarini raqamli vositalar bilan integratsiyalashning bir necha muhim metodologik jihatlarini ko'rsatmoqda. Tizimli ko'rib

chiqishlar shuni ko’rsatadiki, TBLT speaking ko’nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi; bu ta’sir talabalar tashvishining kamayishi va motivatsiyaning ortishi orqali vositachilik qiladi — grammatikaga yo’naltirilgan sinfda sukut saqlagan talabalar vazifani bajarish maqsadga aylantirilganda faolroq ishtirok etadi.^[19] So’nggi o’n yil ichida, ayniqsa so’nggi besh yilda, tadqiqotlar tobora ko’proq TBLT ni kompyuter yordamida til o’rganish (CALL) yoki texnologiyaga asoslangan vazifalar bilan integratsiyalashga e’tibor qaratmoqda; bu yondashuv autentik materiallar, muloqot va hamkorlik hamda shaxsiylashtirilgan o’rganish tajribasini ta’minlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda.^[20]

Shu bilan birga, xalqaro va MDH tadqiqotlari bir umumiy xulosaga kelmoqda: raqamli vositalarni faqat yordamchi element sifatida emas, balki CLT va TBLT metodlari bilan organik birlashtirilgan holda qo’llash nafaqat til bilimi, balki professional kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash va xalqaro biznes muhitida samarali hamkorlik qilish ko’nikmalarini ham rivojlantiradi.

XULOSA

Tahlil etilgan xalqaro va MDH tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, CLT va TBLT metodlarini raqamli texnologiyalar — geymifikatsiya elementlari, sun’iy intellektga asoslangan vositalar, aralash o’qitish modellari va interaktiv platformalar — bilan integratsiyalash biznes ingliz tilida og’zaki nutq ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Kahoot, Quizizz, Mentimeter, ELSA Speak, ChatGPT, SpeechAce, VoiceThread va Flipgrid kabi zamonaviy raqamli vositalar CLT va TBLT doirasida qo’llanilganda nafaqat til bilimi, balki professional kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash va xalqaro biznes muhitida samarali hamkorlik ko’nikmalari ham rivojlanadi.

Mazkur ilmiy xulosalar biznesni boshqarish yo’nalishi talabalari uchun mo’ljallangan metodikani ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo’lib xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu yondashuvlarni milliy ta’lim muhitiga moslashtirishga qaratilgan empirik ishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Paltridge B., Starfield S. The Handbook of English for Specific Purposes. — Wiley-Blackwell, 2013.; as cited in: Role play to alleviate speaking anxiety in ESP // Journal Cahaya Pendidikan. — URL: <https://www.journal.unrika.ac.id/index.php/journalcahayapendidikan/article/download/7746/4712>
2. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. — Vol. 1, № 1. — P. 1-47.; Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. — 3rd ed. — Cambridge University Press.
3. CLT and TBLT integration in EFL contexts // European Journal of English Language Teaching. — URL: <https://oapub.org/edu/index.php/ejel/article/download/5723/8354>
4. Farani Y., Yustisia K.K. Integrating digital tools into ESP teaching: A need analysis of a business English course // ResearchGate. — 2021. — URL: <https://www.researchgate.net/publication/361142562>
5. Shi Yu, Shi Hu. Practical Teaching of Business English Majors Based on Intelligent Machine Teaching // Computational Intelligence and Neuroscience. — 2022. — DOI: 10.1155/2022/3155292. — URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9113888>

6. Gerasimova I. A fresh look at blended learning: boosting motivation and quality in Business English // Global Journal of Engineering Education. — 2022. — Vol. 24, № 1. — URL: [https://www.wiete.com.au/journals/GJEE/Publish/vol24no1/08-Gerasimova-I\(2\).pdf](https://www.wiete.com.au/journals/GJEE/Publish/vol24no1/08-Gerasimova-I(2).pdf)
7. Enhancing third-year non-English major students' participation in speaking lessons through collaborative activities at Hanoi University of Business and Technology. — URL: <https://123docz.com/document/2606190>
8. Farani Y., Yustisia K.K. Integrating digital tools into ESP teaching: A need analysis of a business English course. Nahdlatul Ulama University of Yogyakarta. — 2021. — URL: <https://www.academia.edu/84544454>
9. Mayer R.E. et al. Gamification meta-analysis: 41 studies, 5071 participants, Hedges' g = 0.822 // Frontiers in Psychology. — 2023.
10. Al-Jamili O. et al. Exploring AI-powered gamified flipped classroom: a case of Duolingo // Cogent Education. — 2025. — DOI: 10.1080/2331186X.2025.2488545
11. The Role of Interactive Technology in EFL Classrooms // QQR Journal. — 2025. — URL: <https://journal.qqrcenter.com/index.php/ijeqr/article/download/134/70/784>
12. Systematic review of TBLT in EFL speaking proficiency 2014-2023 // English Language Teaching. — 2024. — Vol. 17, № 7. — URL: <https://ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/download/0/0/50314/54502>
13. Technology-mediated task-based language teaching: a systematic review // Cogent Education. — 2025. — DOI: 10.1080/2331186X.2025.2560051
14. AI-Enhanced Task-Based Language Teaching // Frontiers in Educational Research. — 2024. — Vol. 7, № 10. — DOI: 10.25236/FER.2024.071033
15. A Needs Analysis for Developing a Blended Learning CLT Course // ERIC. — URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1498922.pdf>
16. Dominova T.N., Kolbasenkova A.Ye., Kumbasheva Yu.A. Osobennosti primeneniya tsifrovyykh tekhnologiy pri obuchenii russkomu yazyku inostrannykh grazhdan v rossiyskikh vuzakh // Perspektivy nauki i obrazovaniya. — 2024. — № 5 (71). — S. 413-433. — DOI: 10.32744/pse.2024.5.24
17. Tsifrovizatsiya obucheniya inostrannym yazykam v vuze: vozmozhnosti i riski // CyberLeninka. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-obucheniya-inostrannym-yazykam-v-vuze-vozmozhnosti-i-riski>
18. Obucheniye inostrannomu yazyku v neyazykovom vuze: novyye zadachi // NIU VShE Publications. — URL: <https://publications.hse.ru/articles/123610140>
19. New Methods of Teaching English for TEFL Educators // TEFL Institute. — 2025. — URL: <https://teflinstitute.com/blog/new-methods-of-teaching-english-for-tefl-educators>
20. Systematic review of TBLT integration with CALL // English Language Teaching. — 2024. — Vol. 17, № 7. — URL: <https://ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/download/0/0/50314/54502>

BUYRAKNING ANOTOMIK NUQSONLARI

Xudoynazarov Javohir Shavkat o’g’li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Biologiya yo’nalishi 2 – kurs talabasi

E – mail: javohirxudoynazarov87@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyrakning anotomik tuzilishi ularning tug’ma anotomik nuqsonlari, natijasida kelib chiqadigan turli xildagi o’zgarishlarni erta tashxislash va ularning oqibatlarida va hosil bo’lgan gidronefrotik o’zgarishlar va ularning bu nuqsonlarning klinik ahamiyati hamda zamonaviy tashxis va davolash usullari yoritiladi.

Kalit so’z. Facies anterior, margo medialis, buyrak, arteriya, siydik pufagi, nefroptoz, siydik yo’li.

Abstract. This article discusses the anatomical structure of the kidneys, their congenital anatomical defects, the various types of obstructions that arise as a result, and the consequent hydronephrotic changes. It also highlights the clinical significance of these defects, as well as modern diagnostic and treatment methods.

Keywords: Anterior surface, Medial border, Kidney, Artery, Urinary bladder, Nephroptosis Urethra.

Аннотация. В данной статье рассматривается анатомическое строение почек, их врожденные анатомические пороки, различные виды изменений, возникающих в результате этих дефектов, а также обусловленные ими гидронефротические изменения. Освещаются клиническое значение данных пороков, современные методы их диагностики и лечения.

Ключевые слова: Передняя поверхность, Медиальный край, Почка, Артерия, Мочевой пузырь, Нейроптоз, мочеиспускательный канал.

Kirish Buyrak (ren, grekcha nephros) siydik ajratib chiqaruvchi juft a’zo. U loviyasimon shaklga ega bo’lib, katta odamda uzunligi 10-12 sm, kengligi 5-6 sm, qalinligi 4 sm. Og’irligi 120 -200 g. U to’q qizil rangli, yuzasi katta odamda silliq. Buyrakning oldingi yuzasi facies anterior qavariq, orqa yuzasi facies posterior yassiroq. Uning yuqori uchi extremitas superior, pastki uchi extremitas inferior, qavariq lateral qirrasini margo lateralis, botiq medial qirrasini margo medialis tafovut qilinadi. Medial qirrasining o’rtasida oldingi va orqa yuzalari bilan chegaralangan botiqlik, buyrak darvozasi hilus renalis joylashgan. Bu yerdan buyrak ichiga arteriya va nervlar kiradi, undan esa siydik yo’li, vena va limfa tomirlar chiqadi. Buyrak darvozasi ichkariga botib kirgan buyrak bo’shlig’iga sinus renalis o’tib ketadi. Buyrak bel sohasida umurtqa pog’onasining ikki yon tomonida qorin bo’shlig’ining orqa devorida qorin pardaning orqasida joylashgan. Buyraklarning yuqori uchlari bir-biriga yaqin joylashsa, pastki uchlari uzoqroq turadi. Chap buyrak o’ngiga nisbatan yuqoriroq turadi. Chap buyrakni yuqori uchi XI ko’krak umurtqasini o’rtasida, pastki uchi III bel umurtqasining yuqorigi chekkasi sohasida turadi. O’ng buyrakning yuqori uchi XI ko’krak umurtqasining pastki chekkasi sohasida, pastki uchi esa III bel umurtqasining tanasini o’rtasi sohasida turadi. XII qovurg’a chap buyrakni orqa yuzasini o’rtasidan, o’ng buyrakni esa yuqori uchidan kesib o’tadi[1]. Statistik ma’lumotlarga qaraganda yuqori siydik chiqaruv yo’llari tug’ma nuqsonlari barcha tug’ma nuqsonlarning 35-40 % tashkil qiladi. Buyraklar va siydik yo’llarining tug’ma anomaliyalari yangi tug’ilgan 1000 ta chaqaloqlarning 3:6 nisbatda uchrashi kuzatilgan. Zamonaviy bolalar urologiyasining tamoyillaridan biri bu xar-xil anomaliyalarni o’z vaqtida aniqlash va kerakli

profilaktik va davolash ishlarini amalga oshirishdan iboratdir. O‘z navbatida mazkur nuqsonlar a‘zoning anotomik jihatdan qanday o‘zgarishga qarab qon tomir, miqdor, joylashuv struktur va buyraklarning o‘zaro munosabat nuqsonlari ajratiladi. Buyrak qon tomir nuqsonlar arteriya yoki venalaridagi o‘zgarishlar. Chastotasi bo‘yicha buyrak miqdor nuqsonlari 31 % tashkil qilib aplaziya, ageneziya, ikkilanish, qo‘shimcha buyrak mazkur guruh nuqsonlari ichida buyrak buyrakning ikkilanishi ko‘p uchraydi. Joylashuv nuqsonlari uchrashi 1:600,1:1000 Gomolateral, geterolateral distopiya, buyrak rotatsiyasi ni tashkil qiladi. Buyraklarning o‘zaro munosabat nuqsonlari uchrashi ko‘ra 14 % ni tashkil qiladi simmetrik, asimmetrik. Ushbu nuksonlarni klinik ahamiyatga ega bo‘lishi shundan iboratki ulardagi anatomik o‘zgarishlar ostida ayiruv tizimidagi turli xil uropatiyalar, siydik yo‘llari infeksiyalari, gidronefroz transformatsiyasi, siydik tosh kasalliklariga olib kelish ehtimolini oshiradi.

Buyraklarning tug‘ma nuqsonlari. Tug‘ma buyrak nuqsonlari — bu embriogenez jarayonida buyraklarning rivojlanishidagi morfologik yoki funksional o‘zgarishlardir. Ularning sabablari genetik mutatsiyalar, onaning homiladorlik davridagi infeksiyalari, dori vositalari yoki ekologik omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Statistika ma’lumotlarga ko‘ra, bunday anomaliyalar barcha tug‘ma nuqsonlarning 30–40 foizini tashkil etadi. Buyrak miqdor nuqsonlariga ageneziya bir yoki ikkala buyrakning yo‘qligi, aplaziya buyrak rudimentining rivojlanmasligi va ikkilanish kiradi. Joylashuv nuqsonlariga esa distopiya buyrakning odatdagi joyidan past yoki yuqorida joylashuvi kiradi. Masalan, buyrak distopiyasi 1000 ta tug‘ilishdan 1–2 tasida uchraydi. Polikistoz esa genetik kasallik bo‘lib, buyrak to‘qimasida ko‘plab suyuqlik to‘la kistalar hosil bo‘lishi bilan kechadi. Nefroptoz buyrak siljishi esa odatda mushaklar va bog‘lamlarning zaifligi natijasida paydo bo‘ladi. Buyrak tug‘ma nuqsonlarini erta tashxishlash va davo muolajalarini o‘z vaqtida olib borish kelgusida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan yamon asoratlarni oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi[2]. Buyrak ikki vazifani bajaradi almashinuv jarayonlarining oxirgi mahsulotlarini organizmdan ajratib chiqarish va ichki muhitning barqarorligini saqlab turish.

Davolash va profilaktikasi. Buyrak nuqsonlarini davolashda tanlangan usul patologiyaning turi, darajasi va bemorning umumiy holatiga bog‘liq. Yengil holatlarda konservativ yondashuv — ya’ni infeksiyani oldini olish, qon bosimini nazorat qilish va ovqatlanish rejimini tartibga solish yetarli bo‘lishi mumkin. Og‘ir nuqsonlarda esa jarrohlik amaliyotlari piyeloplastika, nefrektomiya, rekonstruktiv operatsiyalar qo‘llaniladi. Profilaktika choralari sifatida homilador ayollarda infeksiyalarni erta davolash, zararli dorilarni cheklash, sog‘lom turmush tarzini olib borish va prenatal skrining tekshiruvlarini o‘tkazish tavsiya etiladi.

Buyrak topografiyasi. Buyraklar juft a‘zo bo‘lib, shakli loviyaga o‘xshaydi, uning yuqorigi va pastki poluslari, qavariq tashqi qirg‘og‘i va botiq ichki qirg‘og‘i farqlanadi. Botiq qirg‘og‘ida buyrak darvozasida joylashadi. Qorin pardaga nisbatan ekstraperitoneal joylashadi. Asosan, qorinning chap va o‘ng yon sohalariga ta’sviri tushib turadi. Chaqaloqlarda buyraklar nisbatan yirik bo‘lib, bo‘laklarga bo‘lingan tuzilishga ega, chap buyrak o‘ng buyrakka qaraganda kattaroq bo‘ladi. Umurtqa pog‘onasining o‘sishi natijasida, jumladan, uning bel sohasini, buyrakning proeksiyasi o‘zgaradi. Agar 3 yoshli bolalarda buyrakning pastki uchi IV-V bel umurtqalari satxida tursa, 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarda IV bel umurtqasining o‘rtasida, 10 yoshdan yuqori bo‘lgan bolalarda esa, kattalarnikiga o‘xshab, I - II bel umurtqasining damida yotadi[3].

Buyrak nefroptozi. Buyrak nefroptozi a’zoning patologik harakatchanligi — uning o’rnini vertikal holatda 2 sm, gorizontal holatda 3 sm dan ko’proqqa siljishi bilan tavsiflanadi. Buyrak polikistozi. Buyrak polikistozi a’zolarining tug’ma anomaliyalariga mansub bo’lib, ularda ko’plab kistalar hosil bo’lishi bilan tavsiflanadi. Patologik jarayonga har doim ikkala buyrak ham jalb qilinadi. Buyrak distopiyasi. Buyrak distopiyasi — bu buyrak joylashuvining buzilishidir. Ushbu anomaliya rivojlanishning tug’ma nuqsonlariga mansub. Buyraklar past joylashishi, chanoq bo’shlig’i, ko’krak qafasiga siljigan bo’lishi mumkin. Buyrakning yomon sifatli o’smalari. Buyraklarning yomon sifatli o’smalari — buyrak to’qimasining turfa xil yomon sifatli transformatsiyalarini birlashtiradigan kasalliklar guruhidir. Onkologik kasalliklarning umumiy massasi ichra buyrak saratoni 2-3% hollarda uchraydi. Ko’pincha kasallikdan 40 yoshdan oshgan kishilar aziyat chekishadi. Buyrakning arterial va vena qon tomirlari o’rtasidagi anomaliyalarning oraliq holatini tug’ma arterio-venoz oqmasi egallaydi. U klinik tomondan arterial gipertenziya buyrakdan qon ketishi va yurak yetishmovchiligi bilan namoyon bo’lishi mumkin. Buyrak venalarining tug’ma o’zgarishlari ularning kelib chiqishi pastki kovak vena rivojlanishining buzilishi bilan yaqindan bog’liq[4]. O’ng buyrak venasining anomaliyalari ko’p venalar, gonad venaning o’ngda buyrak venaga quyilishi kam uchraydi. Chunki, ko’rsatilgan vena embriogenez jarayonida ko’rinarli transformatsiyaga uchramaydi. Buyrak va siydik chiqarish tizimlari bir qator organlardan iborat bo’lib, ular birgalikda qondagi chiqindilarni filtrlash, siydik ishlab chiqarish, saqlash va chiqarish vazifasini bajaradi. Ushbu organ tizimlari suyuqlik muvozanatini, kislota-baz muvozanatini va qon bosimini saqlab turish orqali gomeostaz uchun juda muhimdir. Buyrak-siydik chiqarish tizimining asosiy organlari ikkita buyrak va siydik pufagidir. Qondagi chiqindi mahsulotlarni filtrlash jarayonida buyraklar endogen va ekzogen zaharli moddalarning yuqori konsentratsiyasiga ta’sir qiladi. Shunday qilib, ba’zi buyrak hujayralari qonga qaraganda ming marta yuqori konsentratsiyaga duchor bo’ladi[5]. Buyrakning shikastlanishiga olib keladigan muammolar buyrak oldi buyrakning qon ta’minotiga ta’sir qiladi, buyrak buyrakning o’ziga ta’sir qiladi yoki buyrakdan keyingi siydikning buyrakdan oxirigacha bo’lgan har qanday nuqtaga ta’sir qiladi bo’lishi mumkin. Post-buyrak muammolari odatda obstruktiv xarakterga ega; obstruktsiyaning keng tarqalgan joyi - siydik pufagi va siydik yo’llari o’rtasida joylashgan prostata. Prostata, siydik pufagi yoki siydik yo’llarining oldindan mavjud bo’lgan kasalliklari, xususan, infektsiya, obstruktsiya yoki toshlar kabi begona jismlar buyraklar faoliyatini buzishi va orttirilgan yoki genetik nuqsonlarga moyilligini oshirishi mumkin[6].

Xulosa. Buyraklarning tug’ma anotomik nuqsonlari inson salomatligiga jiddiy ta’sir ko’rsatadigan holatlardir. Buyraklar organizmda moddalar almashinuvi chiqindilarini chiqarish va ichki muhit barqarorligini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Tug’ma anotomik nuqsonlar masalan, aplaziya, distopiya, ikkilanish, polikistoz buyrak va siydik tizimi kasalliklarining asosiy sabablari hisoblanadi. Ular siydik yo’llari infeksiyalari, gidronefroz va tosh kasalliklariga olib kelishi mumkin. Ularni erta aniqlash, to’g’ri tashxis qo’yish va o’z vaqtida davolash kasallikning og’ir oqibatlarini oldini olishning eng muhim shartidir. Tibbiy amaliyotda zamonaviy texnologiyalarning keng qo’llanilishi diagnostika aniqligini oshirib, buyrak kasalliklari bilan og’rigan bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bolalarda siydik chiqaruv yo’llari tug’ma rivojlanish nuqsonlari (2020- yil Andijon).
2. Gafurov A.A. “Bolalarda siydik chiqaruv yo’llari tug’ma rivojlanish nuqsonlari” o’quv qo’llanma. Andijon 2020. 49-70 b.

3. Sorensen, CM va boshqalar. "Buyrak Mikroqon davolash: Buyrak mikroqon kasalliklarda dinamik rol o'ynovchi". xalqaro Buyrak, jild. 99, yo'q. 1, 2021 yil, 28-41-betlar.
4. Калинина А. В. Логинова А .В.Логинова А Ф Логинова А. Ф Хазанов А. И \\Гастроэнтерология И гепатологиею . диагностика и лечение Руководство для врачей Москва 2011 . 532-536.
5. Sapayev O.Q “Tug’ma gidronefroz” monografiya IJOD-PRINT 2019.
6. N Abdullayev. H Karimov . B Irisqulov .Patologik fiziologiya 387-397 398-402.

NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA KOMPOZITSION MARKAZ

Oltinova Muqaddas Zayniddinovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat til va adabiyot universiteti

Adabiyot nazariyasi va zamonaviy adabiy jarayon kafedrası mustaqil izlanuvchisi

E-mail: muqaddaszayniddinovna@gmail.com

Tel: +998882520903

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nazar Eshonqul hikoyalarining g’oyaviy-kompozitsion xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallifning ramziy va metaforik tasvir usullari, inson ruhiyati va jamiyat muammolarini yoritishdagi badiiy mahorati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Nazar Eshonqul hikoyalarining yagona g’oyaviy tizim asosida shakllangani hamda ularda insonning ichki olami markaziy o’rin egallashi aniqlanadi.

Kalit so’zlar: g’oya, kompozitsion markaz, hikoya, ramz, metafora, badiiy detal, mustamlakachilik, inson ruhiyati.

Аннотация. В данной статье анализируются идейно-композиционные особенности рассказов Назара Эшонкула. Рассматриваются символические и метафорические способы художественного изображения, а также мастерство писателя в раскрытии внутреннего мира человека и социальных проблем. В результате исследования установлено, что рассказы Назара Эшонкула сформированы на основе единой идейной системы, в которой центральное место занимает внутренний мир личности.

Ключевые слова: идея, композиционный центр, рассказ, символ, метафора, художественная деталь, колониализм, психология человека.

Abstract. This article analyzes the ideological and compositional features of Nazar Eshonqul’s short stories. The study examines the author’s symbolic and metaphorical methods of representation, as well as his artistic mastery in depicting human psychology and social issues. The research concludes that Nazar Eshonqul’s stories are structured around a unified ideological system in which the inner world of the individual occupies a central place.

Keywords: idea, compositional center, short story, symbol, metaphor, artistic detail, colonialism, human psychology.

Kirish. Nazar Eshonqul zamonaviy o’zbek nasrining o’ziga xos badiiy tafakkurga ega namoyandalardan biri hisoblanadi. Uning hikoyalarida inson ruhiyati, milliy o’zlik, tarixiy xotira, erksizlik, ma’naviy inqiroz hamda jamiyat taraqqiyotiga daxldor muammolar ramziy va metaforik tasvirlar orqali yoritiladi. Adib asarlarining badiiy qimmatini nafaqat mavzu ko’lamining kengligi, balki g’oya va kompozitsiyaning o’zaro uyg’unligida ham namoyon bo’ladi. Chunki har qanday badiiy asarda g’oya kompozitsion markaz vazifasini bajarib, syujet, obrazlar tizimi, badiiy detallar va konfliktlarni yagona mazmuniy maqsadga yo’naltiradi. Nazar Eshonqul hikoyalarida ham g’oya asarning barcha tarkibiy qismlarini birlashtiruvchi markaziy unsur sifatida namoyon bo’ladi. Xususan, mustamlakachilik va sovet tuzumining inson ruhiyatiga ta’siri, milliy qadriyatlarning yemirilishi, e’tiqod va ma’naviyat masalalari adib ijodining yetakchi g’oyaviy yo’nalishlarini tashkil etadi. Mazkur maqolaning maqsadi Nazar Eshonqul hikoyalarida g’oyaning kompozitsion markaz sifatidagi funksiyasini aniqlash, uning syujet qurilishi, obrazlar tizimi, ramz va badiiy detallar bilan bog’liqligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy va

germenevtik metodlardan foydalanildi. Natijada adib hikoyalarida turli mavzu va motivlar mavjud bo'lishiga qaramay, ularni birlashtirib turuvchi asosiy omil insonning ichki olami, ma'naviy qiyofasi va jamiyat bilan munosabatini yoritishga qaratilgan g'oyaviy yaxlitlik ekani asoslab beriladi.

Asosiy qism. Badiiy asarda g'oya va kompozitsion markaz masalasi uning mazmuniy yaxlitligini ta'minlovchi muhim nazariy tushunchalardan biridir. Har qanday adabiy asar muayyan hayotiy hodisa yoki muammo asosida yaratiladi va muallifning ana shu voqelik haqidagi munosabati, qarashi hamda xulosasi g'oya sifatida namoyon bo'ladi. G'oya asarning ichki mazmunini belgilab beruvchi yetakchi omil bo'lib, u barcha badiiy unsurlarni yagona maqsad atrofida birlashtiradi, asardagi barcha voqea-hodisalar, obrazlar va detallarni o'ziga bo'ysundiruvchi, ularni ma'lum bir nuqtaga jamlovchi asosiy tayanch nuqta hisoblanadi. Aynan shu jihatdan g'oya – kompozitsion markaz vazifasini o'taydi, u orqali syujet rivoji yo'naltiriladi, konfliktlar keskinlashadi va asarning g'oyaviy mohiyati yanada ravshanlashadi. Nazar Eshonqul asarlari insonni mulohaza qilishga, fikrlashga undaydi. Adib hikoyalarida insonning murakkab his-tuyg'ulari va ruhiy kechinmalari turli ramzlar, detallar orqali ifodalanganini ko'ramiz. Turk yurtlari tarixining har davrida unumdor tuproqlar, savdo-sotiq uchun ahamiyatli nuqtalarga ega edi. Nafaqat savdo-sotiq, balki adabiyot, qurilish jihatdan ham madaniy yuksalish markazlaridan biri bo'lib kelgan, shu sababdan bir qancha davlatning hujumiga duch kelgan. Shu jumladan, ruslarning ham istilo qilishni orzu qilgan mamlakatlaridan biri edi. XIX asr o'rtalarida boshlangan bu istilo harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida zabt etish bilan yakunlandi. Salkam bir asrdan ortiqroq davom etgan mustamlakachilik davrida ruslar buyuk millat madaniyatini, millatini yo'q qilish maqsadida o'z tili va g'oyalarini singdirishga harakat qildi. Albatta, bu jarayon jamiyatga, o'zbek xalqining yashash tarzi, urf-odatlar hamda ruhiyatiga ta'sir qilmay qolmadi. Istilo, mustamlakalik yillari hamda sovet tuzumi, bu davrdagi muammolar qoralangan va bu jarayonning inson “men”iga ta'siri tasvirlangan asarlar. Bunday asarlar sirasiga “Tobut”, “O'lik mavsum”, “Muolaja”, “Maymun yetaklagan odam”, “Evolyutsiya”, “Ozod qushlar” hikoyalarini kiritsak bo'ladi.

“Evolyutsiya” (“Istilo”) hikoyasida bosqinchilar obrazi va insonning o'z yurtidan begonalashuvi ramziy tasvirlar orqali ochiladi. Qahramon qochish jarayonida asta-sekin o'z qiyofasini yo'qotib, vahshiylashib boradi, bu esa erksizlik inson shaxsiyatini ham yemirishi mumkinligini anglatadi. Qabriston manzaralari ajdodlar xotirasining tahqirlanishini ifodalaydi va g'animlarning tubanligini ko'rsatadi. Hikoyada odatda ijobiy talqin qilinadigan it obrazi ham salbiy ma'no kasb etib, inson va tabiat muvozanati buzilganini bildiradi. Asardagi qo'rquv, ta'qib va ruhiy azoblar qatag'on davri muhitini eslatadi. Qahramon tilidan berilgan parchalar jamiyatning yovuzlashib borayotgani va kelajak avlodning ham shu ruhda shakllanayotganini ko'rsatadi. G'animlarning bolalarni zo'ravonlik orqali “tarbiyalashi” esa itoatkor avlodni shakllantirishga qaratilgan.

Nazar Eshonqul hikoyalari g'oyaviy jihatdan uzviy bog'liq bo'lib, inson taqdiri, erksizlik, tobelik va manqurtlik muammolarini ochib beradi. Adib, shuningdek, tarixiy, mifologik va diniy motivlardan keng foydalanadi.

“Ajr” hikoyasi 1987-yili yozilgan bo'lib, unda “Qur'oni Karim”da kelgan oyatlar va Muhammad alayhissalom hadislariga suyaniladi. Hikoya personajlari, asosan, ota hamda o'g'il. Hikoyada o'g'il tiriklik chog'ida juda ko'p gunohlarga qo'l urgan. Jumladan, ko'zi ojiz qizni zo'rlagan, qiz farzandli bo'lgach qizning otasi uni ham chaqalog'ini ham chopib tashlaydi; davlat lavozimida ishlagan vaqtlar ko'p kishilarni qiynagan. Eng asosiysi esa o'g'il

padarkush. Aynan mana shu gunohi uchun u qiyomatgacha Otasini yelkasiga ortib, Arosatning qip-qizil sahrosida azob-uqubat bilan qadam tashlaydi. “Qur’oni karim”da ota-ona hurmatini joyiga qo’yish, ularning roziligini olishning ajri jannat ekanligi uqtiriladi. “Bismillohir rahmonir rohiym”. “Men qiyomat kuniga qasam ichurman. Va Men malomatgo’y nafsga qasam ichurmanki, (hech shak-shubhasiz qayta tirilib, hisob-kitob qilinursizlar) (*Qiyomat surasi.1-2 oyatlar*)”. Yana boshqa bir surada esa: “Parvardigoringiz yolg’iz uning o’ziga ibodat qilishlaringizni hamda ota-onaga yaxshilik qilishlaringizni amr etdi. Agar ularning (ota-onangizning) birovi yoki har ikkisi sening qo’l ostingda keksalik yoshiga etsalar ularga qarab “uf” tortma va ularning (so’zlarini) qaytarma! Ularga (doimo) yaxshi so’z aytl! Ular uchun, mehribonlik bilan, xorlik qanotini past tut-hokisor bo’l va: “Parvardigorim meni (ular)go’daklik chog’imdan tarbiyalab-o’stirganlaridek, sen ham ularga rahm shafqat qilgin” deb (haqlariga duo qil)” (*Al-isro surasi, 23-24 oyatlar.*) “...*Lekin, afsus, sizlar tug’ildilaring, unib-o’stilaring, so’ng unib-o’sgan erlaringga tupurdilaring, unib-o’stirgan odamlarni qiyratdilaring. Yana ko’kraklaringga mushlab “Xalqparvarimiz, odamparvarimiz” deb da’vo qildilaring...*”[4]. Ota jannatga, o’g’il do’zaxga hukm qilingan. O’g’ilning do’zaxi bo’lishining yana bir sababi borligi yuqoridagi parchadan bilib olishimiz mumkinki, u o’z xalqiga xiyonat qilgan. Yana bir katta gunohi borki, u kechirilmaz: “*Sizlarning katta xatolaring shuki, Uni ta’qib qildilaring. Hamma narsaning boshlanishi U edi. Chunki U dunyoning ismi edi, U bu azaliy dunyoga ism bergan, zeb bergan usta edi. Dunyoni Undan ajratib olib bo’lmas edi. Sizlar buni tan olmadilaring*”,[4] ya’ni o’g’il Allohni unutgan. Bu Arosat yo’li hali uzoq davom etadi, toki Oxiratgacha. Padarkush o’g’ilning yelkasida ketishdan ota ham charchagan. O’g’ilning tiriklik chog’ida qilgan gunohlariga jazo shu, ammo uni hali katta jazo kutib turibdi.: “*Oz qoldi. Juda oz qoldi. Yelkangdan tushamanu, men o’z yo’linga, sen o’z yo’linga, boshqa qaytib ko’rishmaymiz. Ko’rishmaganimiz ham tuzuk. Men o’zim o’stirgan terakning qanday yonayotganini ko’rishni istamayman.*” [4] (“Bas, badbaxt bo’lganlar olov dalar. U yerda ular uchun dod-faryod bor”. (*Hud surasi 106-oyat*))

Nazar Eshonqul hikoyalari g’oya jihatdan bir-biriga bog’liqligi haqida gapirgan edik. “Ajr” hikoyasi diniy mavzuda bo’lishiga qaramay unda tuzum bilan uzviy bog’liqlikni kuzatishimiz mumkin. O’g’il nega otasini qoyadan itarib yubordi? Nega u Allohni unutdi? Nega o’z qondoshlarini, yurtdoshlarini qiyratdi. O’sha davr va unda yuritilgan siyosiy tuzum sabab emasmi? Albatta, shunday. Ushbu hikoyada ijtimoiy tuzumning shaxs ma’naviyatiga salbiy ta’siri, nafaqat haqotda, balki oxiratlardagi ahvoli ham badiiy tasvirlangan. Bundan tashqari Qur’oni Karimning A’rof surasida keltirilgan Odam Ato va Momo Havoning jannatdan quvilishiga ham ishora berilgan: “*Hali bu mudhish dunyoga quvilmasdan oldin, chechaklar gul-gul ochilgan va daraxtu ko’katlarga, hasharot-u hayvonlarga hali ism qo’yilmasdan burun, hali o’lim va hayotni kasb qilib olmaslaridan oldin* ” [4]

Hikoyada tarixiy obrazlarga ham to’xtalib o’tilgan. Bu yerda Xitoy yurishida kasallik sabab halok bo’lgan Amir Temur ajdodimiz ham esga olingan. Hikoyada ota o’tirgan g’orga qilich-qalqon taqqan otliq kishilar kirib kelishadi: “... *менинг ғорға келиб қолиш сарғузашигимни эшитишгач, сендан жуда ғабаланишди, ҳатто оқсоқроғи ҳозир бориб чопиб ташлайман деб ирғиб турди, лекин мен кўнмадим, ўғлим айбдор эмас, ўзим йиқилиб тушдим деб алдадим.* ... Ular ham menga o’xshab o’z ajali bilan o’lmagan edilar, gaplariga qaraganda biri jangda, biri suiqaqsdan, biri kasal bo’lib o’lgandi. Otliqlar yuz yillardan beri bir vaqtlar o’zlari zabt etgan mamlakatlarni aylanib yurisharkan va har yili qish tushishi oldidan Chinmochinga yurish uyushtirishar va har doim mag’lubiyatga

uchrasharkan.” [4] Yana bir nuqta borki, bu parchada Sharof Rashidovga yoki qabrlari toptalgan boshqa bir ajdodlarimizga ishora bor: “Naq ustimda qiyomat qoyim boshladi chog’i. Nimaning tovushi bu?! Muncha vahimali?! E-e, bular mozoristonni buzishyapti-ku! Aqldan ozishibdi u dunyodagilar... Ha, aniq, buzishyapti, yana, o’sha mudhish qiyomat tovushi tobora yaqinlashib kelyapti...” [4]

Nazar Eshonqul hikoyalarining bosh mavzusi Vatan, mustamlaka yillar hamda o’sha davr tuzumining “yuzi”ni ochish bilan birgalikda o’sha davrda yashagan jamiyatning ruhiyati, axloqini tasvirlash. Xoh tarixda bo’lsin, xoh hozirgi davr jamiyatda avj olayotgan ijtimoiy muammolarni va qusurlarni, ularning inson hayoti va qalbiga ta’sirini tahlil qilishni maqsad qiladi. Jamiyatdagi axloqiy, siyosiy muammolar aks ettirilgan asarlari fikrimizning isboti bo’la oladi. Jumladan, “Qo’l” hikoyasida shu vaqtgacha mavjud bo’lgan hozir ham oramizda uchrab turadigan korrupsiya haqida metaforik usulda hikoya qilinsa, “Ochilmagan eshik”da oilaviy muammolar, “Sharpa” hikoyasida insonning ichki olamidagi ezgulik va yovuzlik, e’tiqod va iymonsizlik o’rtasidagi kurash, “Qalb to’zoni”, “Qatl” hamda “Xayol tuzog’i” hikoyalarida globallashuv ta’sirida inson ruhiyatidagi muammolar ramzlar yordamida tasvirlanadi.

Bu o’rinda muallifning jamiyatda mavjud bo’lgan ijtimoiy muammolar aks etgan “Haykal” (2010) hikoyasida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar ramziy tarzda yoritiladi. Voqealar mavhum makonda kechib, qahramonlar (N., shoir, rahbar, T.) noan’anaviy nomlanadi. Asarda haykaltarosh N.ga millat faxriga aylanishi kerak bo’lgan uchta haykal yaratish vazifasi yuklanadi. U bu ishga jiddiy yondashib, tarixiy manbalarni o’rganadi, mutaxassislar bilan maslahatlashadi va puxta eskizlar tayyorlaydi. Biroq uning ishlari bir necha bor rad etilib, vazifa boshqaga topshiriladi. Oradan vaqt o’tib, shaharda aynan N. tayyorlagan eskizlarga asoslangan haykallar o’rnatiladi, lekin u bu jarayondan chetda qoladi. Eng muhim nuqta shundaki, haykallarning barchasi bir xil – rahbar qiyofasida tasvirlangan bo’ladi. Shu orqali muallif san’at va siyosat o’rtasidagi ziddiyatni ochib beradi: asl maqsad tarixni tiklash emas, balki rahbarga yoqish va laganbardorlik qilish ekani ayon bo’ladi. Hikoya jamiyatdagi ikkiyuzlamachilik, ko’zbo’yamachilik va o’zgalar mehnatini o’zlashtirish kabi illatlarni keskin tanqid qiladi.

Xulosa. Nazar Eshonqul hikoyalarining har birini bir necha jihatdan talqin qilish mumkin. Asardagi ishoralar, ramzlar sezilarli darajada ko’pki, qaysi asarini tahlilga tortmaylik jamiyat, inson ruhiyatida bo’layotgan evrilishlar to’g’risida mulohaza qiladi. Yozuvchi bir suhbatida hikoyalarni an’anaviy va modernizm usulda yozilgan deya bo’linishga o’zining fikrini bildirib, bunday bo’linish xato ekanligini, hikoyalar iste’dod bilan yozilgan va aksiga kirishini aytib o’tadi. Bizning fikrimizcha, muallif hikoyalari o’zbek nasriga bir qancha noan’anaviy uslub (*qahramonlar nomlanishi, xronotop, noan’anaviy obraz, noan’anaviy detallar, metamorfoza*)larni olib kirolgan iste’dod bilan yozilgan hikoyalardir. Yozuvchi hikoyalarining mavzu ko’lami ham o’ziga xos. Muallif hikoyalarini asosan quyidagi mavzularda ekanligining, har bir mavzudagi asar bir-biri bilan chambarchas bog’liqligini guvohi bo’ldik:

Mustamlaka yillari, sovet tuzumi, erksizlik hamda bu sisyosiy muammolarning jamiyat hayoti va	Diniy-tasavvifiy hamda falsafiy motivlar aks etgan hikoyalar	Milliylik, hamda milliy ruh ufurib turgan oilalar tasvirlangan hikoyalar	Jamiyatda uchrovchi ijtimoiy, axloqiy muammolar mavzusida

ruhiyatiga ta’siri mavzusuda			
“Maymun yetaklagan odam”, “Muolaja”, “Tobut”, “Bevaqt chalingan bong”, “O’lik mavsum”, “Ozod qushlar”, “Evolyutsiya”.	“Ajr”, “Bahouddinning iti”, “Bitik”, “Sharpa”	“Bepoyon osmon”, “Ochilmagan eshik”, “Qultoy”.	“Haykal”, “Qo’l”, “Farishta”, “Qalb to’zoni”, “Qatl”, “Xayol tuzog’i”, “Zulmat saltanatiga sayohat”.

Umuman olganda, mana bu hikoya bu mavzuda yozilgan deb chegaralashdan yiroqmiz. E’tiborli jihati shundaki, muallif hikoyalarini tadqiq qilar ekanmiz bir mavzuda bir necha jihatlarni qamray olganligini, eng asosiysi hikoya qaysi mavzuda bo’lmasin birinchi o’rinda inson qalbiga, uning ruhiy kechinmalariga urg’u berganligini guvohi bo’lamiz. Misol tariqasida birgina “Bevaqt chalingan bong” hikoyasini oladigan bo’lsak, hikoyada tuzum olib borgan qatag’on siyosatining inson taqdiriga ta’siri, davr amaldorlarining hamda jamiyat ma’naviy qiyofasi ochilishi bilan birga o’zbek xalqiga xos g’urur insonning qalbining qayeridadir yashay olishi aks ettirilgan.

Nazar Eshonqul o’z hikoyalarida qaysi mavzuni yoritmasin, qanday g’oyani ilgari surmasin, u uchun hikoya qahramonlarining ichki “men”ini topa olishi, uning ma’naviyati, ya’ni fikrlash qobiliyatiga egaligi, ruhiyati ahamiyatli. Shu bilan o’zbek hikoyachiligida o’zining uslubi, o’zining qahramonlari, o’zining asarda yoritgan, boshqalar ko’ra olmaydigan muammolarni metaforik ramzlar bilan tasvirlay olishi, kitobxonni mulohaza qilishga, fikrlashga undashi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2004. – B.142.
2. Shukurova B.B. Zamonaviy o’zbek hikoyachiligi poetikasi (Sh. Xolmirzayev, E. A’zam, N.Eshonqul ijodi asosida). Fil.fan.bo’y.fal.dok. (PhD) dis. – Buxoro, 2024. – 65 b.
3. Хамраев К. Хикоя композицияси. Монография. – Тошкент. 2020, – 49 б.
4. Эшонқул Н., Сайланма I (Хикоялар). – Тошкент: “Академнашр”, 2022. – 21 б.

Foydalanilgan internet manbalari:

1. www.academia.edu
2. <https://cyberleninka.ru>

**BO’LAJAK FIZIKA FANI O’QITUVCHILARINING MANTIQUIY
KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUBYEKT-RESURSLI
SIMULYATSION MUHITNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI**

Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna

Guliston davlat universiteti, Fizika kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo’lajak fizika fani o’qituvchilarining mantiqiy kompetentliligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari subyekt-resursli simulyatsion muhit asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda fizik manzarani faollashtiruvchi real jarayonlarning virtual borliqqa muvofiqligini raqamli modellashtirish, dasturlashtirilgan ta’lim resurslarining adaptiv algoritmik tahlili hamda intellektual baholash mexanizmlaridan foydalanish orqali mantiqiy kompetentlikni rivojlantirish modeli taklif etilgan. Natijada ta’lim oluvchilarning tahliliy fikrlash, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash, ilmiy xulosalar chiqarish va fizik hodisalarni mantiqiy izohlash ko’nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari aniqlashtirilgan.

Kalit so’zlar: mantiqiy kompetentlik, fizika ta’limi, simulyatsion muhit, raqamli modellashtirish, adaptiv algoritm, intellektual baholash, virtual laboratoriya, raqamli ta’lim.

Kirish

Jahon ta’lim makonida kechayotgan raqamlashtirish jarayonlari pedagogik faoliyat mazmuni va o’qitish texnologiyalarini takomillashtirishni, ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarini integratsiyalashni talab etmoqda. Mazkur jarayonlar oliy ta’lim tizimida, xususan, bo’lajak fizika fani o’qituvchilarini kasbiy tayyorlashda alohida ahamiyat kasb etib, o’quv materiallarini vizuallashtirish, murakkab fizik hodisalarni modellashtirish hamda ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion didaktik vositalardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, virtual laboratoriyalar, raqamli modellar va simulyatsion ta’lim muhitlari fizik jarayonlarning mohiyatini chuqur anglash, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg’unlashtirish hamda o’quvchilarning mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishning muhim omili sifatida namoyon bo’lmoqda.

Zamonaviy fizika ta’limining asosiy vazifalaridan biri bo’lajak o’qituvchilarda mantiqiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Mantiqiy kompetentlik shaxsning fizik hodisa va jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish, ular o’rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, muammoli vaziyatlarda asoslangan qarorlar qabul qilish hamda nazariy bilimlarni amaliy masalalar yechimiga tatbiq etish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur kompetentlikning rivojlanganlik darajasi bo’lajak pedagogning kasbiy faoliyatida ilmiy dunyoqarash, tizimli fikrlash va metodologik yondashuvni shakllantirishning muhim mezonlaridan biri hisoblanadi.

Fizika fanining abstrakt tushunchalar, murakkab qonuniyatlar va ko’p omilli jarayonlarga tayanganligi ta’lim oluvchilardan yuqori darajadagi mantiqiy va analitik fikrlashni talab qiladi. Biroq amaliyotda kuzatilayotgan ayrim holatlar fizik hodisalarning mohiyatini tushunishdan ko’ra formulalarni mexanik o’zlashtirishga ustuvor ahamiyat berilayotganligini ko’rsatmoqda. Natijada talabalarning fizik bilimlarni yangi vaziyatlarda qo’llash, hodisalar o’rtasidagi funksional bog’lanishlarni aniqlash hamda ilmiy xulosalar chiqarish kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bog’liq muammolar yuzaga kelmoqda.

Shu sababli bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishda subyekt-resursli simulyatsion muhitning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, fizik manzarani aks ettiruvchi real jarayonlarning virtual muhitdagi modellarini yaratish hamda ularning ta'limiy samaradorligini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonida talabanning faol subyekt sifatidagi ishtirokini kuchaytirish, o'quv resurslarini individual ehtiyojlarga moslashtirish va mantiqiy fikrlash faoliyatini tizimli ravishda rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan hamda raqamli pedagogika yondashuvlarining o'zaro integratsiyasiga tayanildi. Tadqiqotning metodologik asosini ta'lim jarayonini yaxlit pedagogik tizim sifatida tahlil qilish, talabanning bilish faoliyatini faollashtirish hamda raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish orqali mantiqiy fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy qarashlar tashkil etdi.

Tadqiqot davomida fizik hodisa va jarayonlarning mazmunini aks ettiruvchi virtual modellarni yaratish, ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash hamda ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini raqamli muhitda tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilindi. Bunda fizik manzarani ifodalovchi real obyekt va jarayonlarning virtual muhitdagi ekvivalent modellarini ishlab chiqish, modellashtirish natijalarini ta'lim maqsadlariga moslashtirish va o'quv faoliyatining samaradorligini baholash mexanizmlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratildi.

Shuningdek, ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati natijalari bosqichma-bosqich monitoring qilinib, o'zlashtirish darajasi, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyati, muammoli vaziyatlarni hal etish strategiyalari hamda fizik qonuniyatlarni qo'llash ko'nikmalarining rivojlanish dinamikasi adaptiv algoritmik tahlil asosida o'rganildi. Olingan natijalarni diagnostika qilish va baholashda intellektual baholash mexanizmlaridan foydalanilib, ular orqali ta'lim oluvchilarning nafaqat yakuniy natijalari, balki bilimlarni egallash jarayonidagi mantiqiy amallari ham tahlil qilindi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan subyekt-resursli simulyatsion muhit o'zaro bog'liq bo'lgan bir qator tarkibiy komponentlardan iborat pedagogik tizim sifatida qaraldi. Ushbu tizimning asosiy elementlari sifatida ta'lim oluvchi subyekt, raqamli ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, simulyatsion modellar, adaptiv algoritmik tahlil moduli, intellektual baholash tizimi hamda refleksiv tahlil mexanizmlari belgilandi. Mazkur komponentlarning funksional integratsiyasi talabalarning bilish faoliyatini individuallashtirish, fizik jarayonlarni chuqur anglash va mantiqiy kompetentlikni bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiluvchi yagona didaktik muhitni shakllantirish imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasining o'ziga xos jihati shundaki, unda fizik jarayonlarni o'rganish, modellashtirish, tahlil qilish va baholash bosqichlari yagona raqamli ta'lim muhitida o'zaro uyg'unlashtirildi. Natijada bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy fikrlash faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik mexanizmlarning samaradorligini aniqlash va ilmiy asoslash imkoniyati yaratildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishda subyekt-resursli simulyatsion muhitdan foydalanish muhim didaktik

imkoniyatlarni yuzaga chiqarishini ko’rsatdi. O’tkazilgan nazariy tahlillar hamda ishlab chiqilgan metodik modelning pedagogik imkoniyatlarini o’rganish asosida mazkur jarayonning ilmiy-metodik mexanizmlari aniqlashtirildi. Xususan, fizik manzarani aks ettiruvchi real jarayonlarning virtual muhitdagi analoglarini yaratish, ularni raqamli modellashtirish asosida o’quv faoliyatiga integratsiyalash hamda dasturlashtirilgan ta’lim resurslari bilan ishlash natijalarini adaptiv algoritmik tahlil qilish orqali mantiqiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali didaktik modeli asoslandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida subyekt-resursli simulyatsion muhitning fizik manzarani faollashtiruvchi real jarayonlarni virtual borliqqa muvofiq ravishda raqamli modellashtirish, dasturlashtirilgan ta’lim resurslarining adaptiv algoritmik tahlilini amalga oshirish hamda o’quv faoliyati natijalarini intellektual baholash asosida bo’lajak fizika fani o’qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari aniqlashtirildi. Ushbu yondashuv ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, fizik hodisalar mohiyatini chuqur anglash va mantiqiy fikrlash amallarini tizimli ravishda shakllantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, real va virtual muhitlarning o’zaro integratsiyasi fizik ta’limning samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Fizik hodisa va jarayonlarning virtual modellarini yaratish hamda ularni interaktiv tarzda boshqarish imkoniyatining mavjudligi talabalarning abstrakt tushunchalarni aniq tasavvurlar bilan bog’lashiga yordam beradi. Natijada fizik qonuniyatlarning mazmun-mohiyatini anglash darajasi ortib, hodisalar o’rtasidagi funksional va sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash ko’nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, bevosita kuzatish yoki laboratoriya sharoitida tashkil etish qiyin bo’lgan jarayonlarning virtual muhitda namoyish etilishi mantiqiy tafakkurning faollashuviga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tadqiqot davomida adaptiv algoritmik tahlilning didaktik imkoniyatlari ham o’rganildi. Natijalarga ko’ra, ta’lim oluvchilarning individual o’quv faoliyatini muntazam monitoring qilish, o’zlashtirish dinamikasini tahlil etish va uchrayotgan qiyinchiliklarni aniqlash imkoniyati o’quv jarayonini individuallashtirishga xizmat qiladi. Bunda har bir talabaning bilim darajasi, o’quv ehtiyoji va bilish faoliyati xususiyatlariga mos ravishda ta’lim mazmunini differensiallashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa mantiqiy masalalarni hal etish, fizik jarayonlarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish ko’nikmalarining izchil rivojlanishini ta’minlaydi.

O’quv faoliyati natijalarini intellektual baholash mexanizmlaridan foydalanish esa mantiqiy kompetentlikning shakllanish darajasini yanada aniqroq diagnostika qilish imkonini berdi. Baholash jarayonida faqat yakuniy natijaga emas, balki masalani yechish bosqichlari, qo’llanilgan mantiqiy amallar, tahliliy yondashuv va xulosalash jarayonlariga ham e’tibor qaratilishi talabaning fikrlash strategiyasini aniqlash imkonini yaratdi. Shu asosda mantiqiy faoliyatdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan individual tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati vujudga keldi.

Tadqiqot natijalari simulyatsion muhitda tashkil etilgan o’quv faoliyati bo’lajak fizika o’qituvchilarida tahliliy fikrlash, ilmiy kuzatuvchanlik, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, gipotezalarni ilgari surish va ularni tekshirish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish hamda fizik modellar bilan ishlash kompetensiyalarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishini tasdiqladi. Mazkur kompetensiyalar zamonaviy fizika o’qituvchisining kasbiy tayyorgarligida muhim o’rin tutib, uning ilmiy-metodik faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo’lgan intellektual salohiyatni shakllantiradi.

Olingan natijalar asosida subyekt-resursli simulyatsion muhitning didaktik samaradorligi quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'lishi aniqlandi: virtual modellashtirish fizik hodisalarni chuqur va tizimli tushunishga xizmat qiladi; adaptiv ta'lim mexanizmlari individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish imkonini yaratadi; intellektual baholash vositalari mantiqiy fikrlash darajasini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi; simulyatsion tajribalar tadqiqotchilik kompetensiyalarining shakllanishini ta'minlaydi; refleksiv tahlil esa talabalarning mustaqil fikrlash, o'z faoliyatini baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur omillarning o'zaro integratsiyasi natijasida bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishning yaxlit didaktik tizimi shakllanishi asoslandi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishda subyekt-resursli simulyatsion muhitdan foydalanish muhim didaktik ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida fizik manzarani aks ettiruvchi real jarayonlarni virtual muhitda modellashtirish, raqamli ta'lim resurslari bilan ishlash natijalarini adaptiv algoritmik tahlil qilish hamda o'quv faoliyatini intellektual baholash mexanizmlarini yagona pedagogik tizim sifatida qo'llash mantiqiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali vositasi ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Aniqlanishicha, simulyatsion muhitda tashkil etilgan o'quv faoliyati talabalarning fizik hodisa va jarayonlarni tahlil qilish, ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash, ilmiy gipotezalarni ilgari surish va asoslangan xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, virtual modellashtirish vositalaridan foydalanish fizik tushunchalarning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglash, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash hamda murakkab jarayonlarni vizual idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalari adaptiv algoritmik tahlil va intellektual baholash mexanizmlarining qo'llanilishi ta'lim oluvchilarning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash, o'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni diagnostika qilish hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishini ko'rsatdi. Bu esa mantiqiy fikrlashning izchil rivojlanishini ta'minlash bilan bir qatorda, bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shunday qilib, subyekt-resursli simulyatsion muhitning fizik manzarani faollashtiruvchi real jarayonlarni virtual borliqqa muvofiq raqamli modellashtirish, dasturlashtirilgan ta'lim resurslarining adaptiv algoritmik tahlili va intellektual baholash mexanizmlariga asoslangan didaktik imkoniyatlari bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishning samarali metodik asosi sifatida namoyon bo'ldi. Mazkur yondashuv fizika ta'limini raqamlashtirish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish, ilmiy tafakkurini rivojlantirish va zamonaviy ta'lim muhitida samarali pedagogik faoliyat yuritishga tayyorlashning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2021.
2. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent, 2019.

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to‘plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

3. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Mayer R.E. Multimedia Learning. – New York: Cambridge University Press, 2021.
5. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems with Technology. – New York: Routledge, 2020.
6. Siemens G. Connectivism and Digital Learning. – International Journal of Instructional Technology, 2022.
7. Alessi S.M., Trollip S.R. Multimedia for Learning: Methods and Development. – Boston: Pearson Education, 2021.

**INTEGRATSIYA TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK TALQINI: NAZARIY VA
METODOLOGIK YONDASHUVLAR**

Dominjonov Komoliddin Faxriddin o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

“Art pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi

komoldindominjonov1994@gmail.com

Telefon: +998940581294

Annotatsiya. Mazkur maqolada “integratsiya” tushunchasining pedagogik talqini, uning ilmiy-nazariy asoslari hamda zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Integratsiya ta’lim tizimida fanlararo aloqadorlikni ta’minlovchi, o‘quvchilarda yaxlit bilimlar tizimini shakllantiruvchi didaktik yondashuv sifatida yoritiladi. Shuningdek, integrativ ta’limning kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg‘unligi, ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati va pedagogik samaradorligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: integratsiya, pedagogik integratsiya, fanlararo aloqadorlik, didaktika, kompetensiyaviy yondashuv, ijodiy tafakkur, ta’lim texnologiyalari.

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ ИНТЕГРАЦИИ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

Доминжонов Комолиддин Фахриддин угли

Наманганский государственный педагогический институт

Преподаватель кафедры арт-педагогики

komoldindominjonov1994@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается педагогическая интерпретация понятия «интеграция», её теоретические основы и роль в современном образовательном процессе. Интеграция анализируется как дидактический подход, обеспечивающий межпредметные связи и формирование целостной системы знаний у учащихся. Также раскрывается её значение в развитии творческого мышления и компетентностного подхода.

Ключевые слова: интеграция, педагогическая интеграция, межпредметные связи, дидактика, компетентностный подход, творческое мышление.

**PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF INTEGRATION:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES**

Komoliddin Faxriddin ogli Dominjonov

Namangan State Pedagogical Institute

Lecturer of the Department of Art Pedagogy

komoldindominjonov1994@gmail.com

Abstract. This article analyzes the pedagogical interpretation of the concept of “integration”, its theoretical foundations, and its role in the modern educational process. Integration is described as a didactic approach that ensures interdisciplinary connections within the education system and forms a holistic system of knowledge in learners. In addition, the study reveals the coherence of integrative education with the competency-based

approach, its significance in developing creative thinking, and its overall pedagogical effectiveness.

Keywords: integration, pedagogical integration, interdisciplinary relations, didactics, competency-based approach, creative thinking, educational technologies.

KIRISH: Zamonaviy ta’lim tizimi global ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi hamda bilimlar hajmining keskin ortishi bilan bevosita bog’liq holda transformatsiyaga uchramoqda. Bunday sharoitda ta’limning asosiy maqsadi faqat ma’lumot uzatish emas, balki o’quvchilarda tizimli fikrlash, ijodiy yondashuv, mustaqil qaror qabul qilish va kompetensiyaviy rivojlanishni ta’minlashdan iborat bo’lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida bilimlarni alohida fanlar doirasida emas, balki o’zaro bog’liq va yaxlit tizim sifatida o’rgatish zarurati tobora kuchaymoqda.

Ushbu ilmiy-pedagogik ehtiyoj zahirida “integratsiya” tushunchasi asosiy metodologik kategoriya sifatida maydonga chiqadi. Integratsiya ta’lim jarayonida turli fanlar o’rtasidagi mazmuniy va metodik bog’liqlikni ta’minlash, o’quvchilarda bilimlarni fragmentar emas, balki yaxlit tizim sifatida idrok etish ko’nikmasini shakllantirishga xizmat qiluvchi didaktik yondashuv hisoblanadi. Bu jarayon orqali o’quvchi real hayotdagi hodisa va jarayonlarni bir butun tizim sifatida angelaydi hamda bilimlarni amaliy faoliyatda qo’llash imkoniyatiga ega bo’ladi. Integratsiyaning pedagogik ahamiyati shundaki, u o’quv jarayonida fanlararo aloqadorlikni kuchaytiradi, turli o’quv fanlarida o’rganiladigan bilimlarni o’zaro uyg’unlashtiradi va natijada o’quvchilarda tizimli ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Masalan, tasviriy san’at, tarix, adabiyot va texnologiya fanlari o’zaro integratsiyalashganda o’quvchi nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularning amaliy va madaniy mazmunini ham chuqurroq angelaydi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada mazmunli va samarali qiladi.

Bugungi kunda kompetensiyaviy ta’lim modeli ham aynan integrativ yondashuvga asoslanib rivojlanmoqda. Chunki kompetensiya faqat bilimlar yig’indisini emas, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo’llay olish qobiliyatini ham o’z ichiga oladi. Integratsiya esa aynan shu maqsadga xizmat qilib, o’quvchilarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog’lash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ijodiy yechim topish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, amaldagi ta’lim tizimida ko’plab hollarda fanlar an’anaviy tarzda alohida-alohida o’qitiladi. Bunday yondashuv o’quvchilarda bilimlarning parchalangan holda shakllanishiga olib keladi, ya’ni ular turli fanlardan olgan ma’lumotlarni bir-biri bilan bog’lay olmaydi. Natijada o’quvchida yaxlit ilmiy tasavvur emas, balki fragmentar, tizimsiz bilimlar majmui shakllanadi. Bu esa o’z navbatida ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv va muammolarni kompleks hal qilish qobiliyatining rivojlanishini cheklaydi.

Shu sababli integratsiya tushunchasining pedagogik mohiyatini chuqur ilmiy asosda o’rganish, uning didaktik imkoniyatlarini aniqlash hamda ta’lim jarayoniga samarali joriy etish bugungi kun pedagogika fanining muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, integrativ yondashuvni kompetensiyaviy ta’lim modeli bilan uyg’unlashtirish zamonaviy ta’lim sifatini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola aynan shu dolzarb muammoni hal etishga qaratilgan bo’lib, unda integratsiya tushunchasining pedagogik talqini, uning nazariy asoslari hamda ta’lim jarayonidagi funksional imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Integratsiya pedagogika fanining muhim kategoriyalaridan biri bo’lib, u ta’lim jarayonida bilimlar, ko’nikmalar va kompetensiyalarni o’zaro bog’liq holda shakllantirishga xizmat qiladi. “Integratsiya” atamasi lotincha integratio so’zidan olingan bo’lib, “bir butun qilish”, “to’ldirish”, “yaxlitlash” ma’nolarini anglatadi. Pedagogik talqinda esa integratsiya ta’lim mazmunining turli tarkibiy qismlarini yagona tizimga birlashtirish, fanlararo aloqadorlikni ta’minlash hamda o’quvchilarda yaxlit ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayonini ifodalaydi.

Zamonaviy ta’lim sharoitida fanlarning tobora differentsiallasuvi natijasida bilimlar hajmi kengayib bormoqda. Biroq bilimlarning haddan tashqari bo’linib ketishi o’quvchilarda ularni yaxlit holda anglash imkoniyatini cheklaydi. Shu sababli integrativ yondashuv ta’lim mazmunini tizimlashtirish, fanlararo bog’liqlikni kuchaytirish va o’quvchilarning kompleks fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim omili sifatida qaralmoqda.

Pedagogik integratsiyaning nazariy asoslari didaktika, psixologiya va pedagogika fanlari bilan uzviy bog’liqdir. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bilimlarni o’zaro bog’liq holda o’zlashtirish o’quvchilarning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi ta’kidlanadi. A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko’ra esa, ta’lim jarayonida o’quvchining faol ishtiroki va turli bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llashi uning shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlaydi. Mazkur nazariyalar integratsiyaning pedagogik mohiyatini tushunishda muhim metodologik asos bo’lib xizmat qiladi.

Fanlararo integratsiya pedagogik integratsiyaning eng muhim ko’rinishlaridan biridir. Ushbu yondashuvda bir necha fanlarga oid bilimlar o’zaro bog’langan holda o’qitiladi. Masalan, tarix va adabiyot, tasviriy san’at va texnologiya, biologiya va ekologiya fanlarini integratsiyalashgan holda o’rganish o’quvchilarda voqea va hodisalarni har tomonlama tahlil qilish ko’nikmasini shakllantiradi. Natijada bilimlar alohida faktlar yig’indisi sifatida emas, balki yagona ilmiy tizim sifatida o’zlashtiriladi. Integratsiyaning muhim jihatlaridan biri kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bog’liqligidir. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli o’quvchining nafaqat bilimga ega bo’lishini, balki uni amaliy faoliyatda qo’llay olishini ham nazarda tutadi. Integrativ ta’lim esa turli fanlardan olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo’llash imkonini yaratadi. Bu holat o’quvchilarda muammolarni kompleks hal etish, tanqidiy va ijodiy fikrlash hamda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, integrativ ta’lim o’quvchilarning o’quv motivatsiyasini oshiradi, bilimlarni mustahkam o’zlashtirishga yordam beradi va ta’lim samaradorligini ta’minlaydi. Ayniqsa, loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, STEAM texnologiyalari va interfaol metodlar integratsiyaning amaliy ko’rinishlari sifatida muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar o’quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog’lab, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, pedagogik integratsiya o’qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Integratsiyalashgan darslarni tashkil etish uchun pedagog turli fanlar mazmunini chuqur bilishi, ularning o’zaro bog’liqligini aniqlay olishi hamda mos metod va texnologiyalarni tanlay bilishi zarur. Shu bois integrativ ta’limni samarali joriy etish o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bilan chambarchas bog’liqdir. Umuman olganda, integratsiya zamonaviy ta’limning metodologik asosi sifatida o’quvchilarda tizimli bilimlar, ijodiy tafakkur va amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Uning ta’lim jarayoniga keng tatbiq etilishi ta’lim sifatini oshirish, shaxsning

har tomonlama rivojlanishini ta’minlash va zamonaviy jamiyat talablariga mos raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, integratsiya zamonaviy pedagogikaning muhim ilmiy-nazariy va metodologik kategoriyalaridan biri bo’lib, ta’lim jarayonida bilimlarning yaxlit tizim sifatida o’zlashtirilishini ta’minlaydi. Tadqiqot davomida integratsiyaning pedagogik mohiyati, nazariy asoslari va ta’lim jarayonidagi funksional imkoniyatlari tahlil qilinib, uning o’quvchilarda tizimli fikrlash, ijodiy yondashuv hamda kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berildi. Tahlil natijalari shuni ko’rsatdiki, integrativ yondashuv fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish orqali o’quvchilarning bilimlarni yaxlit holda idrok etishiga xizmat qiladi. Natijada o’quvchilarda tahliliy fikrlash, muammolarni kompleks hal etish, mustaqil qaror qabul qilish va bilimlarni amaliy faoliyatda qo’llash ko’nikmalari shakllanadi. Bu esa kompetensiyaviy ta’lim modelining samarali amalga oshirilishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, integratsiya ta’lim mazmunini takomillashtirish, o’quv jarayonining samaradorligini oshirish hamda o’quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning muhim omili ekanligi aniqlandi. Integrativ ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o’quvchilarning o’quv motivatsiyasini kuchaytirib, nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog’lash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, ta’lim amaliyotida fanlararo integratsiyani keng joriy etish, integratsiyalashgan o’quv dasturlari va metodik ta’minotni takomillashtirish, shuningdek, pedagoglarning integrativ faoliyatga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh va ijodkor shaxslarni tarbiyalash hamda zamonaviy ta’limning strategik maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. — Harvard University Press, 1978.
2. Leontyev A.N. *Activity, Consciousness, and Personality*. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1978.
3. Dewey J. *Experience and Education*. — New York: Macmillan, 1938.
4. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. — London: Routledge, 1950.
5. Bruner J.S. *The Process of Education*. — Cambridge: Harvard University Press, 1960.
6. Tolipov O., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2017.
7. Yusupov O. *Tasviri san’at o’qitish metodikasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. Nazarov Q. *Falsafa va san’at*. — Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011.
9. Hasanov S. *Xalq amaliy san’ati va estetik tarbiya*. — Toshkent: O’qituvchi, 1998.
10. Asqarov A. *O’zbekiston tarixi: arxeologiya manbalari*. — Toshkent: Fan, 2009.

**PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF INTEGRATION:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES**

Komoliddin Faxriddin ogli Dominjonov
Namangan State Pedagogical Institute
Lecturer of the Department of Art Pedagogy
komoldindominjonov1994@gmail.com
Telefon: +998940581294

Abstract. This article analyzes the pedagogical interpretation of the concept of “integration”, its theoretical foundations, and its role in the modern educational process. Integration is described as a didactic approach that ensures interdisciplinary connections within the education system and forms a holistic system of knowledge in learners. In addition, the study reveals the coherence of integrative education with the competency-based approach, its significance in developing creative thinking, and its overall pedagogical effectiveness.

Keywords: integration, pedagogical integration, interdisciplinary relations, didactics, competency-based approach, creative thinking, educational technologies.

INTRODUCTION

The modern education system is undergoing significant transformation due to global socio-economic processes, the rapid development of digital technologies, and the exponential growth of knowledge. Under such conditions, the primary objective of education is no longer limited to the transmission of information; rather, it focuses on fostering systematic thinking, creative approaches, independent decision-making, and competency-based development among learners. In this regard, the necessity of teaching knowledge not as isolated disciplinary content but as an interconnected and holistic system is becoming increasingly important. Within this scientific and pedagogical context, the concept of integration emerges as a fundamental methodological category. In education, integration is regarded as a didactic approach aimed at ensuring substantive and methodological connections among different disciplines, thereby enabling learners to perceive knowledge as a coherent system rather than as fragmented information. Through this process, students develop the ability to understand real-life phenomena and processes as parts of a unified whole and to apply acquired knowledge in practical activities. The pedagogical significance of integration lies in its capacity to strengthen interdisciplinary relationships within the educational process, harmonize knowledge acquired from various subjects, and ultimately contribute to the formation of a systematic scientific worldview among learners. For example, when visual arts, history, literature, and technology are integrated, students gain a deeper understanding not only of theoretical concepts but also of their practical and cultural dimensions. Consequently, the educational process becomes more meaningful and effective.

Contemporary competency-based education is largely founded upon an integrative approach. Competence encompasses not only the acquisition of knowledge but also the ability to apply that knowledge in real-life situations. Integration directly supports this objective by helping learners connect theoretical knowledge with practical activities, analyze problematic situations, and develop creative solutions. The relevance of the problem stems from the fact

that, in many educational institutions, subjects are still taught separately according to traditional approaches. Such practices often lead to fragmented knowledge acquisition, preventing students from establishing meaningful connections among concepts learned in different disciplines. As a result, learners develop a collection of disconnected facts rather than a comprehensive and systematic understanding of reality. This, in turn, restricts the development of creative thinking, analytical skills, and the ability to solve complex problems holistically. Therefore, a thorough scientific examination of the pedagogical essence of integration, the identification of its didactic potential, and its effective implementation in the educational process constitute important scientific and practical tasks of contemporary pedagogical research. In particular, the harmonization of the integrative approach with the competency-based education model plays a strategic role in improving the quality of modern education.

This article is devoted to addressing this significant issue by providing a scientific analysis of the pedagogical interpretation of the concept of integration, its theoretical foundations, and its functional possibilities within the educational process.

LITERATURE REVIEW AND RESEARCH METHODS. In the course of studying the pedagogical interpretation of the concept of integration, scientific works by both national and international scholars were analyzed. The literature review revealed that the issue of pedagogical integration has been examined from various perspectives by numerous researchers and is primarily associated with interdisciplinary connections, the harmonization of educational content, and the development of a competency-based approach. In particular, the idea of integration is regarded in pedagogy as an essential component of the didactic system, enabling the educational process to function as a holistic system and facilitating the presentation of knowledge in a systematic rather than fragmented manner. Some researchers consider integration as a means of unifying educational content, while others interpret it as a method for developing students' creative thinking and problem-solving competencies. Furthermore, contemporary pedagogical literature emphasizes the close relationship between integration and the competency-based model of education. According to this approach, integration enables learners to apply knowledge acquired from different disciplines in practical activities and relate it to real-life situations.

Research Methods. To achieve the objectives of this study, the following research methods were employed:

- **Theoretical Analysis Method** – used to identify the scientific foundations of the concept of integration through the study, analysis, and synthesis of pedagogical, psychological, and methodological literature.
- **Comparative Analysis Method** – applied to compare definitions of integration proposed by different scholars and to identify their similarities and differences.
- **Systematic Approach Method** – utilized to examine integration as a holistic educational system and to analyze the interrelationships among its structural components.
- **Generalization Method** – employed to formulate scientific conclusions based on the theoretical data obtained during the research process.

The application of these methods made it possible to provide a deeper understanding of the pedagogical essence of integration and to substantiate its role and significance within the contemporary educational system.

RESULTS AND DISCUSSION. During the research process, the theoretical and methodological foundations of the concept of pedagogical integration were analyzed, and its

role and functional potential within the modern educational system were examined. The findings indicate that integration serves as an important didactic tool for organizing the educational process as a holistic system and strengthening interdisciplinary relationships. The analysis revealed that an integrated educational process enables students to perceive knowledge not as separate disciplinary components but as an interconnected system. This contributes to the development of logical thinking, analytical abilities, and generalization skills. Furthermore, the integrative approach stimulates students' creative thinking and allows them to apply knowledge acquired from different disciplines in a comprehensive manner when solving problem situations. The discussion results demonstrate that integration is directly related to the competency-based education model, as it facilitates the combination of theoretical knowledge with practical activities. Through this approach, students develop not only knowledge but also the ability to apply it effectively in real-life situations. At the same time, several challenges were identified during the study. In particular, the insufficiently systematic implementation of interdisciplinary integration in educational practice and the limited methodological preparedness of some teachers for applying integrative approaches negatively affect educational effectiveness to a certain extent. These findings highlight the necessity of developing additional methodological resources and strategies for the effective implementation of integrated educational technologies. Overall, the research findings confirm that integration occupies a significant place in the pedagogical process and serves as an effective means of improving educational quality and developing students' systematic knowledge and competencies. At the same time, the study demonstrates that integration should be viewed not only as a methodological approach but also as a specific mode of pedagogical thinking. It requires teachers to possess a high level of methodological competence, interdisciplinary knowledge, and a creative approach to teaching and learning. In conclusion, the widespread implementation of integration-based educational technologies represents one of the most relevant directions of contemporary pedagogy. This approach plays a crucial role in enhancing students' intellectual potential, developing them into competitive individuals, and ensuring that educational systems adapt effectively to global trends in educational development.

References

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. — Harvard University Press, 1978.
2. Leontyev A.N. *Activity, Consciousness, and Personality*. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1978.
3. Dewey J. *Experience and Education*. — New York: Macmillan, 1938.
4. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. — London: Routledge, 1950.
5. Bruner J.S. *The Process of Education*. — Cambridge: Harvard University Press, 1960.
6. Tolipov O., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2017.
7. Yusupov O. *Tasviriy san'at o'qitish metodikasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. Nazarov Q. *Falsafa va san'at*. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011.
9. Hasanov S. *Xalq amaliy san'ati va estetik tarbiya*. — Toshkent: O'qituvchi, 1998.
10. Asqarov A. *O'zbekiston tarixi: arxeologiya manbalari*. — Toshkent: Fan, 2009.

11. Dominjonov, K. F. U. (2026, January). TRADITIONAL UZBEK POTTERY ART AND ITS CONTEMPORARY INTERPRETATIONS. In Claritas Conference Platform (No. 1, pp. 85-89).
12. Dominjonov, K. F. U. (2026, January). THE EVOLUTION OF POTTERY ART AND THE HISTORICAL ORIGINS OF POTTERY. In Claritas Conference Platform (No. 1, pp. 55-58).
13. ugli Dominjonov, K. F. (2026). THE HARMONY OF FOLK APPLIED ART AND CONTEMPORARY ART IN POTTERY WORKS. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(1), 32-35.
14. Dominjonov, K. (2025). O ‘rta asr kulolchiligida sir tayyorlash texnologiyasi va uning zamonaviy ahamiyati. *Science and Education*, 6(11), 1019-1023.
15. Faxriddin o‘g‘li, D. K. (2026). O‘ZBEKISTON KULOCHILIGIDA TARIXIY SHAXSLAR TALQININING BADIY TAHLILI. *SHOKH LIBRARY*, 1(1).
16. Dominjonov, K. F. U. (2026, January). APPLICATION OF NEW TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF POTTERY
17. PRODUCTS. In International Conference Platform (No. 1, pp. 36-39).

**TO‘QIMACHILIK MUHANDISLIGI TA‘LIM YO‘NALISHLARI TALABALARIDA
VITAGEN IXTIROCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA
QARATILGAN ILMIY-TADQIQOTLAR TAHLILI**

*Shokirov Xasanboy Tuychiboy o‘g‘li, doktorant (DSc),
Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan*
hasanboyshokirov6@gmail.com
ORCID: [0009-0000-8685-0409](https://orcid.org/0009-0000-8685-0409)

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnika oliy ta’lim muassasalarining to‘qimachilik muhandisligi ta’lim yo‘nalishlarida ixtirochilik, uning mazmuni, pedagogikaning yangi yondashuvlari va talabalarda vitagen ixtirochilik kompetensiyalarini rivojlantirishda xorijiy olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlari, ularning ixtirochilik, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish oid qarashlari, usullari va yechimlari tahlil qilingan. Umumiy olganda, vitagen ixtirochilik kompetensiyalarni rivojlantirishda qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarni tahlil qilish bo‘lajak muhandislarning ixtirochilik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishdagi mavjud muammolarni aniqlash va uni bartaraf etish uchun aniq yechimlarni taklif qilishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: To‘qimachilik muhandisligi, vitagen, ixtirochilik, tajriba, ijodkorlik, refleksiya, muhandislik, innovatsion yechim, kompetensiya.

**АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ ПО РАЗВИТИЮ
ВИТАГЕННЫХ ИЗОБРЕТАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ
НАПРАВЛЕНИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ ИНЖЕНЕРИИ**

*Шокиров Хасанбой Туйчибой угли, докторант (DSc),
Наманганский государственный педагогический институт, Наманган*
hasanboyshokirov6@gmail.com
ORCID: [0009-0000-8685-0409](https://orcid.org/0009-0000-8685-0409)

Аннотация: В данной статье проанализированы сущность изобретательства, современные педагогические подходы, а также результаты научно-исследовательских работ зарубежных учёных, посвящённых развитию витагенных изобретательских компетенций у студентов технических высших учебных заведений, обучающихся по направлениям текстильной инженерии. Рассмотрены их научные взгляды, методы и подходы к развитию изобретательских и творческих способностей обучающихся. В целом анализ научно-исследовательских работ, направленных на развитие витагенных изобретательских компетенций, способствует выявлению существующих проблем в формировании и развитии изобретательских способностей будущих инженеров, а также выработке и обоснованию эффективных путей их решения.

Ключевые слова: Текстильная инженерия, витагенность, изобретательство, опыт, творчество, рефлексия, инженерия, инновационное решение, компетенция.

**ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF VITAGEN
INVENTIVE COMPETENCES IN TEXTILE ENGINEERING STUDENTS**

*Shokirov Khasanboy Tuxchiboy ogli, doctoral student (DSc),
Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan
hasanboyshokirov6@gmail.com*

Abstract: This article analyzes the concept of inventiveness and its content, contemporary pedagogical approaches, and the scientific research conducted by foreign scholars on the development of vitagenic inventive competencies among students enrolled in Textile Engineering programs at technical higher education institutions. It examines their views, methods, and proposed solutions related to the development of students' inventive and creative abilities. In general, the analysis of research studies aimed at developing vitagenic inventive competencies contributes to identifying existing problems in the formation and enhancement of the inventive abilities of future engineers and serves as a basis for proposing effective solutions to address these challenges.

Keywords: Textile engineering, vitagen, inventiveness, experience, creativity, reflection, engineering, innovative solution, competence.

Kirish

Xalqaro miqyosda to'qimachilik va tikuv-kechak sanoati bandlik, ekologik barqarorlik va texnologik yangilanish kesishgan strategik tarmoq sifatida baholanmoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti ushbu sektor 90 milliondan ortiq ish o'rnini yaratishini, ayni paytda texnologik o'zgarish, barqarorlik talablari va iste'molchi xulqidagi yangilanishlar ta'sirida keskin transformatsiyalanayotganini qayd etadi. Biroq sanoatning kengayishi ekologik bosimni ham kuchaytirmoqda. BMT Atrof-muhit dasturi ma'lumotlarida to'qimachilik va yengil sanoat sohasi har yili 92 million tonna tekstil chiqindisi, global issiqxona gazlari chiqindilarining 2–8 foizi, okeanlarga tushayotgan mikroplastikning 9 foizi va 215 trillion litr suv sarfi bilan bog'lanadi. Jahon iqtisodiy forumining 2025-yilgi hisobotida esa 2030-yilgacha xodimlarning asosiy ko'nikmalarining 39 foizi o'zgarishi kutilayotgani ko'rsatiladi. Shu sharoitda to'qimachilik muhandisligi talabalarida vitagen ixtirochilik kompetensiyalarini rivojlantirish xalqaro darajada malakali, moslashuvchan va innovatsion kadrlar tayyorlash zarurati bilan bog'liqdir [1]

Dunyo ilmiy maydonida mazkur mavzu kompetensiyaviy ta'lim, tajribaga asoslangan o'qitish, dizayn tafakkuri, muammoga asoslangan va loyiha asosidagi ta'lim, aralash ta'lim hamda to'qimachilik muhandisligi uchun raqamli-didaktik muhitlarni yaratish yo'nalishlarida o'rganilmoqda. Muhandislik ta'limidagi zamonaviy tadqiqotlarda kompetensiyalarni baholash usullari, talabanning real muammo bilan ishlashi, prototiplash, refleksiya, jamoaviy muhokama va natijani amaliy qiymatga aylantirish mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi. Dizayn tafakkuri texnik yechimni foydalanuvchi ehtiyoji va tajriba bilan bog'lashni kuchaytirs, aralash ta'limga oid izlanishlar to'qimachilik muhandisligi fanlarida nazariy bilim, virtual muhit va amaliy topshiriqlarni yopiq qayta aloqa tizimida birlashtirish imkoniyatini ko'rsatadi.

Asosiy qism.

Mazkur tadqiqot mavzusining nazariy asoslarini shakllantirish uchun, avvalo, “tajriba”ning o'zi pedagogik ma'noda qanday tushunilishini aniqlashtirish zarur. G'arb pedagogikasida bu masala ko'proq “tajribaviy ta'lim (experiential learning)”, “refleksiv amaliyot (reflective practice)” va “amaliyotga asoslangan bilish (practice-based knowing)” tushunchalari atrofida ishlab chiqilgan. J.Dewey ta'limni tajribadan ajratib bo'lmasligini, biroq har qanday tajriba ham avtomatik ravishda ta'limiy samara bermasligini ko'rsatadi,

uningcha, haqiqiy ta’limiy tajriba keyingi tajribalar o’sishini to’xtatmaydi, aksincha ularni boyitadi [2]. D.Kolb bu fikrni davom ettirib, bilim tajribaning oddiy yig’indisi emas, balki uni o’zlashtirish va qayta ishlash jarayonida yaratilishini asoslaydi [3]. D.Schön esa professional faoliyatdagi muhim bilimlar ko’pincha tayyor formulalarga emas, amaliy vaziyat ichida paydo bo’ladigan “harakat jarayonidagi bilish (knowing-in-action)”ga tayanishini ta’kidlaydi [4]. Shu nuqtada tajriba empirizmning passiv ombori emas, balki qaror, tanlov, xatolik, refleksiya va qayta qurish orqali shakllanadigan faol epistemik resurs sifatida namoyon bo’ladi.

Biroq G’arb yondashuvlarining kuchli tomoni tajribani o’qitishning markaziga olib kirganidadir, zaif tomoni esa tajribaning ontologik va shaxsiy-ma’naviy qatlamlarini bir xil darajada differensiashtirmaganidadir. J.Lave va E.Wenger o’qishni, avvalo, individual informatsiya qabul qilish emas, balki amaliyotchilar hamjamiyatiga periferiya darajasidan kirib, asta-sekin to’laqonli ishtirokga o’tish jarayoni sifatida talqin etadi [5]. M.Eraut professional bilimning muhim qismi kitoblardan emas, odamlar bilan hamkorlikdan va shaxsiy amaliy tajribadan hosil bo’lishini ko’rsatadi [6]. P.Tynjälä va hamkorlari oliy ta’lim bilan mehnat amaliyoti o’rtasidagi uzviylik nuqtasida nazariya va amaliyotni integratsiyalash pedagogik jihatdan hal qiluvchi ekanini urg’ulaydi [7]. T.Griffiths va D.Guile esa “connectivity” g’oyasini ilgari surib, rasmiy ta’lim hamda ish tajribasi o’rtasidagi aloqani shunchaki moslashtirish emas, balki yangi bilim hosil qiluvchi ko’prik sifatida ko’radi [8]. Demak, tajriba haqidagi g’arbiy adabiyotlar talaba faolligini, muammoli vaziyatni va refleksiyani o’qitishning tayanchi sifatida ko’rsa-da, “hayotiy tajriba – vitagen tajriba – kasbiy tajriba” ichki differensiashtirishini alohida kategoriyaga aylantirmaydi.

Muhandislik ta’limi maydoniga o’tilganda bu masala yanada murakkablashadi. I.Badran ijodkorlik va innovatsiya muhandislik ta’limining periferik emas, balki markaziy komponentiga aylanishi zarurligini ko’rsatadi [9]. D.Cropley va A.Cropley muhandislik talabalarida ijodkorlikni rivojlantirish mumkinligini tajriba asosida isbotlab, uni faqat testli divergent fikrlash bilan emas, amaliy texnik topshiriqlar bilan bog’lash zarurligini ta’kidlaydi, shu asosda muhandislikdagi kreativlik “yangi”likning o’zi bilan emas, “foydali, ishlaydigan va texnik jihatdan asoslangan yangi yechim” bilan bog’lanishini ko’rsatadi [10]. Ana shu nuqtada “ixtirochilik” tushunchasi oddiy ijodkorlikdan farqlanadi, u yangilik yaratishni foydalilik, tizimlilik, texnik moslik va amaliy joriy etish imkoniyati bilan birlashtiradi.

Xulosa

To’qimachilik muhandisligi ta’lim yo’nalishlarida tahsil olayotgan bo’lajak muhandislarning bilim, malaka, ko’nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda ixtirochilik, ijodkorlik qobiliyatini shakllantirib uni rivojlantirish muhim pedagogik masala hisoblanadi. Shuning uchun, vitagen ixtirochilik kompetensiyasini oshirishda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tahlil qilish usuli orqali amalga oshirildi. Ushbu tahlillar, innovatsion yechim va texnologiyalarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. International Labour Organization. Decent work challenges and opportunities in the textiles and clothing sector. Geneva, 2025. DOI: 10.54394/PKJM3600.; United Nations Environment Programme. Sustainable fashion to take centre stage on Zero Waste Day. 2025.; World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025: Skills outlook. Geneva, 2025.
2. Dewey J. Experience and Education. New York: The Macmillan Company, 1938.

3. Kolb D. A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
4. Schön D. A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books, 1983.
5. Lave J., Wenger E. *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
6. Eraut M. Non-formal learning and tacit knowledge in professional work // *British Journal of Educational Psychology*. 2000. Vol. 70, No. 1. P. 113–136. DOI: 10.1348/000709900158001.
7. Tynjälä P., Välimaa J., Sarja A. Pedagogical perspectives on the relationships between higher education and working life // *Higher Education*. 2003. Vol. 46, No. 2. P. 147–166. DOI: 10.1023/A:1024761820500.
8. Griffiths T., Guile D. A Connective Model of Learning: The Implications for Work Process Knowledge // *European Educational Research Journal*. 2003. Vol. 2, No. 1. P. 56–73. DOI: 10.2304/eerj.2003.2.1.10.
9. Badran I. Enhancing creativity and innovation in engineering education // *European Journal of Engineering Education*. 2007. Vol. 32, No. 5. P. 573–585. DOI: 10.1080/03043790701433061.
10. Cropley D. H., Cropley A. J. Fostering Creativity in Engineering Undergraduates // *High Ability Studies*. 2000. Vol. 11, No. 2. P. 207–219. DOI: 10.1080/13598130020001223.
11. Shokirov Kh. Pedagogical and psychological aspects of developing research competencies in higher education // “London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation 2025. – Angliya. - B. 675-676.
12. Abduazizova Veronika Vadimovna, & Shokirov Hasanboy Tuychiboy ogli. (2025). Modern Methods of Pedagogical Potential Development of Researchers in Technical Universities. *International Journal of Pedagogics*, 5(06), 293–296. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05Issue06-79>
13. Inamova, M., Yuldashev, K., Berdalieva, M., Shamsiddinov, E., & Shokirov, K. (2026). Optimization of gin saws for sustainable and eco-friendly cotton processing. In *EPJ Web of Conferences* (Vol. 345, p. 01023). EDP Sciences.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOGNITIV PEDAGOGIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL

Ibrohimova Shahlo Umarali qizi

Samarqand viloyati, Samarqand shahar 28-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Matematika fani o‘qituvchisi

E-mail: shahloibrohimova720@gmail.com

Tel: +998999771465

Anotatsiya: Ushbu tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv pedagogik tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik model ilmiy asoslanadi. Maqolada IMRAD tuzilmasi asosida: muammo dolzarbligi, qo‘llangan metodlar, eksperimental natijalar va muhokama, hamda amaliy tavsiyalar ketma-ket yoritiladi. Tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlashda metakognitiv yondashuvni tizimli joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: *metakognitsiya, pedagogik tafakkur, pedagogik model, refleksiya, o‘z-o‘zini monitoring qilish, kognitiv strategiyalar, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy kompetentlik.*

Аннотация: В данном исследовании научно обосновывается педагогическая модель развития метакогнитивного педагогического мышления будущих учителей. В статье по структуре ИМРАД последовательно раскрываются: актуальность проблемы, применяемые методы, экспериментальные результаты и обсуждение, а также практические рекомендации. Результаты исследования подтверждают необходимость системного внедрения метакогнитивного подхода в подготовку будущих учителей.

Ключевые слова: *метакогнитивная, педагогическое мышление, педагогическая модель, рефлексия, самомониторинг, когнитивные стратегии, будущий учитель, профессиональная компетентность.*

Abstract: This study scientifically substantiates a pedagogical model for developing metacognitive pedagogical thinking in pre-service teachers. Following the IMRAD structure, the article sequentially addresses the relevance of the problem, methods used, experimental results and discussion, and practical recommendations. The findings confirm the necessity of systematically integrating a metacognitive approach into pre-service teacher education.

Keywords: *metacognition, pedagogical thinking, pedagogical model, reflection, self-monitoring, cognitive strategies, pre-service teacher, professional competence.*

Kirish. Zamonaviy bilimlar jamiyatida ta’lim sifatini oshirishning markaziy omili sifatida o‘qituvchi shaxsiyatining kasbiy rivojlanishi ko‘rib chiqilmoqda. Bugungi pedagogika fani faqat bilim uzatish vazifasini emas, balki o‘qituvchilarning mustaqil, tanqidiy va metakognitiv fikrlashini tarbiyalovchi o‘qituvchilarni tayyorlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi [1].

Metakognitsiya-shaxsning o‘z bilish jarayonlarini kuzatish, baholash va boshqarish qobiliyati. Bu tushunchani J. Flavell faniga olib kirgan bo‘lib, u pedagogika va psixologiyada keng tatbiq etib kelinmoqda [2]. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatini metakognitiv nuqtayi nazardan tahlil qila olsagina, u darsni maqsadli rejalashtira oladi, o‘z xatolarini aniqlay oladi va ularni tuzata oladi. Aynan shu sababli, metakognitiv pedagogik tafakkur zamonaviy o‘qituvchi kompetentligining tarkibiy qismiga aylangan [3].

O‘zbekistonda “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va pedagogik ta’lim kontseptsiyasi o‘qituvchi tayyorlashda refleksiv va analitik fikrlashni alohida ta’kidlagan [4]. Shunga qaramay, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida metakognitiv tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan yaxlit pedagogik modellar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida amalga oshirildi.

Tadqiqotning muammosi: bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv pedagogik tafakkurini rivojlantirish qanday pedagogik model asosida amalga oshirilishi mumkin?

Tadqiqotning maqsadi: bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv pedagogik tafakkurini rivojlantirishning nazariy jihatdan asoslangan va eksperimental jihatdan tasdiqlangan pedagogik modelini ishlab chiqish hamda sinab ko‘rish.

Tadqiqotning vazifalari: (1) metakognitiv pedagogik tafakkur mohiyatini nazariy jihatdan tahlil qilish; (2) pedagogik modelni loyihalash va asoslash; (3) modelni eksperimental tekshirishdan o‘tkazish; (4) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish [5].

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi: nazariy tahlil va sintez, qiyosiy-tarixiy tahlil (metakognitsiya bo‘yicha xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar ko‘rib chiqildi), pedagogik modellash, so‘rovnoma, suhbat, kuzatish, pedagogik eksperiment va statistik tahlil.

Tadqiqot bazasi: Samarqand viloyatidagi 28-umumiy o‘rta ta’lim maktabi va Samarqand davlat universiteti pedagogika yo‘nalishi talabalari. Tajribada jami 126 ishtirokchi qatnashdi: tajriba guruhi - 63 nafar, nazorat guruhi -63 nafar. Tadqiqot 2023-2025 yillar davomida uch bosqichda olib borildi.

Diagnostika vositasi sifatida Schraw va Dennison tomonidan ishlab chiqilgan "Metacognitive Awareness Inventory" (MAI) so‘rovnomasining o‘zbek tiliga moslashtirilgan varianti va muallif tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik refleksiya o‘lchov varaqasi qo‘llandi [6]. Natijalar SPSS 26.0 dasturi orqali qayta ishlandi; guruhlar o‘rtasidagi farqni baholashda Student t-kriteriyasi qo‘llandi ($p < 0,05$).

Pedagogik model quyidagi to‘rtta komponentga asoslangan holda loyihalandi: maqsad komponenti (metakognitiv ko‘nikmalar nishonlari), mazmun komponenti (o‘quv moduli mavzulari), jarayon komponenti (usullar va bosqichlar), natija komponenti (kutilgan natijalar va baholash mezonlari). Modelni ishlab chiqishda tizimli yondashuv, faoliyatga asoslangan ta’lim va konstruktivizm nazariyalaridan foydalanildi [7].

Asosiy qism. Ishlab chiqilgan pedagogik model to‘rtta o‘zaro bog‘liq komponentdan tashkil topgan. Maqsad komponenti: bo‘lajak o‘qituvchida o‘z bilish jarayonlari (rejalashtirish, monitoring, baholash) haqida metakognitiv xabardorlikni shakllantirish va ularni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Mazmun komponenti uch moduldan iborat: I modul – “Metakognitsiyaning nazariy asoslari” (12 soat); II modul – “O‘z-o‘zini monitoring va refleksiya texnikalari” (16 soat); III modul – “Metakognitiv strategiyalarni darsga integratsiya qilish” (20 soat). Jami 48 soatlik o‘quv yuklamasi kasbiy tayyorgarlik kursiga organik tarzda kiritildi.

Jarayon komponenti uchta bosqichni o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqich - diagnostika (1–2-haftalar): talabalarning boshlang‘ich metakognitiv darajasini aniqlash, individual rivojlanish yo‘lini belgilash. Ikkinchi bosqich -rivojlantiruvchi (3–14-haftalar): aktiv usullar (keys-stadi, o‘zaro kuzatish, mikrodars tahlili, refleksiv suhbat, "fikir xaritasi" texnikasi) orqali ko‘nikmalarni shakllantirish. Uchinchi bosqich — mustahkamlash (15–16-haftalar): mustaqil amaliyotda ko‘nikmalarni qo‘llash, portfolio taqdimoti, summativ baholash [8].

Natija komponenti quyidagi indikatorlar orqali o’lchanadi: metakognitiv xabardorlik darajasi (MAI so’rovnomasi bo’yicha), refleksiv fikrlash sifati (rubrika asosida), o’z-o’zini baholash aniqligi (nazorat topshiriqlari natijalari bilan taqqoslash) va dars tahlilining chuqurligi (kuzatish protokoli asosida).

Tajriba boshlangunga qadar (oldingi o’lchov) tajriba va nazorat guruhlar o’rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli emas edi ($t = 0,84$; $p = 0,40$). Bu ikki guruhning boshlang’ich holati bir xil ekanligini tasdiqlaydi.

Tajriba tugagach (keyingi o’lchov) tajriba guruhi MAI bo’yicha o’rtacha 41,2 ball ko’tarilish ko’rsatdi (oldingi: $112,6 \pm 14,3$; keyingi: $153,8 \pm 11,7$), nazorat guruhida esa o’sish atigi 9,4 ball bo’ldi (oldingi: $113,1 \pm 13,9$; keyingi: $122,5 \pm 12,8$). Guruhlar o’rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli ($t = 12,46$; $p < 0,001$) [8].

Refleksiv fikrlash sifati bo’yicha ham tajriba guruhi sezilarli darajada ustunlik ko’rsatdi: dars tahlilida chuqur, ko’p qatlamli fikrlar ulushi 31%dan 74%ga yetdi. Nazorat guruhida ushbu ko’rsatkich 33%dan 41%gacha o’sdi. O’z-o’zini baholash aniqligida ham shunga o’xshash tafovut kuzatildi: tajriba guruhida mos kelish koeffitsienti 0,48dan 0,79ga oshdi.

Olingan natijalar bir qator muhim xulosalarga zamin yaratadi. Birinchidan, metakognitiv tafakkurni rivojlantirish o’z-o’zidan (tasodifiy tarzda) emas, balki maqsadli tizimli pedagogik ta’sir orqali amalga oshishi mumkin. Bu Zimmerman va Schunk tomonidan ilgari surilgan o’z-o’zini tartibga soluvchi o’rganish nazariyasiga to’liq mos keladi [3].

Ikkinchidan, “o’zaro kuzatish” va “mikrodars tahlili” usullari ayniqsa samarali bo’ldi: bu usullar talabalarni boshqalarning pedagogik harakatlarini ongli kuzatishga, so’ngra o’z harakatlariga nisbatan bir xil analitik nazar tashlashga o’rgatdi. Bu Schön ta’kidlagan “refleksiya amaldagi refleksiya” (reflection-in-action) kontseptsiyasini amalda tasdiqlaydi [5].

Uchinchidan, refleksiv kundalik yuritish va portfolio shaklidagi baholash — talabalarining o’z rivojlanishini uzoq muddatli kuzatib borishini ta’minladi. Bu vosita nafaqat o’quv natijalarini, balki talabalardagi ichki motivatsiya va kasbiy o’z-samaradorlikka ishonchni ham oshirdi [9].

Tadqiqotning cheklangan tomonlari: sinov namunaviy tanlovi Samarqand viloyati bilan cheklangan, shuning uchun natijalarni boshqa mintaqalarga umumlashtirish ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlarda namuna kengaytirilishi va uzoq muddatli kuzatuv (longitudinal) amalga oshirilishi maqsadga muvofiq [10].

Xulosa. Tadqiqot davomida bo’lajak o’qituvchilarning metakognitiv pedagogik tafakkurini rivojlantirishga yo’naltirilgan to’rt komponentli pedagogik model ishlab chiqildi va eksperimental jihatdan asoslanib, uning samaradorligi statistik jihatdan tasdiqlandi. Model talabalarining metakognitiv xabardorligini, refleksiv fikrlash sifatini va o’z-o’zini baholash aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

Quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: (1) pedagogika yo’nalishi dasturiga metakognitsiyaga oid alohida modul kiritish (kamida 48 soat); (2) pedagogik amaliyot davomida har bir talabaga refleksiv murabbiy biriktirib, muntazam suhbatlar o’tkazish; (3) baholash tizimini portfolio va refleksiv kundalikka asoslab qurishni yo’lga qo’yish; (4) maktab o’qituvchilari uchun ham metakognitiv pedagogik tafakkurni rivojlantirishga yo’naltirilgan malaka oshirish kurslarini joriy etish.

Kelgusida ushbu tadqiqotni kengaytirish: modelni respublika miqyosida sinash, uning ta’sirini o’quvchilar o’quv natijalariga bog’liqligini o’lchash va raqamli muhitda metakognitiv tafakkurni rivojlantirishning yangi shakllarini izlash istiqbolli yo’nalishlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. - London: Routledge, 2009. – 392 p.
2. Flavell J.H. Metacognitive aspects of problem solving // The Nature of Intelligence / Ed. by L. Resnick. - Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1976. – P. 231–235.
3. Zimmerman B.J., Schunk D.H. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. - 2nd ed. - Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. - 364 p.
4. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni (29.09.2020-yildagi O’RQ-637-son). - Toshkent, 2020.
5. Schon D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. - 374 p.
6. Schraw G., Dennison R.S. Assessing metacognitive awareness // Contemporary Educational Psychology. - 1994. - Vol. 19, №4. - P. 460- 475.
7. Yo’ldoshev J.G’. Pedagogik mahorat. - Toshkent: O’qituvchi, 2019. - 320 b.
8. Ibrohimova Sh.U. Bo’lajak o’qituvchilarning pedagogik tafakkurida metakognitiv komponentlarning tuzilmasi // Qo’qon DPI. Ilmiy xabarlari. - 2026. - №3. - B. 20-26.
9. Veenman M.V.J., Van Hout-Wolters B.H.A.M., Afflerbach P. Metacognition and learning: Conceptual and methodological considerations // Metacognition and Learning. - 2006. - Vol. 1, №1. - P. 3-14.
10. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: TDPU, 2016. - 174 b.
11. Ibrohimova Sh.U. Pedagogik tafakkur va metakognitsiya: Ilmiy yondashuvlar tahlili // Ijtimoiy-gumanitar sohasida ilmiy-innovatsion tadqiqotlar.-2026. -№4.-B. 525-529.
12. Ibrohimova Sh.U. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida muommoli ta’lim asosida matematika o’qituvchisining metakognitiv kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish // Namangan davlat universiteti.-2026.-№2.-B.1242-1245.
13. Ibrohimova Sh.U. Metokognitiv pedagogik tafakkur tushunchasining psixologik-pedagogik talqini // O’zbekiston milliy universiteti xabarlari.-2026 №5.-B.116-118.

O‘ZBEK TILI ANTROPONIMIYASIDA SO‘Z YASASHNING KONVERSIYA USULI

Sativoldiyeva Dildora Sadridin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti doktoranti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

dildorasativoldiyeva@gmail.com

ORCID ID: 0009-00023977-2932

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek tili antroponimiyasida konversiya usuli asosida so‘z yasash masalasi yoritildi. Nominatsiya nazariyasi doirasida onomastik birliklarning shakllanishi, xususan, apellyativ leksikaning antroponimga aylanish jarayoni tahlil qilindi. Konversiyaning ichki va tashqi turlari ajratilib, turli so‘z turkumlarining atoqli ot vazifasiga o‘tishi misollar asosida ko‘rsatildi. Shuningdek, bunday birliklarda yuz beradigan semantik, morfologik va sintaktik o‘zgarishlar qisqacha tavsiflandi. Tadqiqot natijasida konversiya usuli o‘zbek onomastikasida muhim so‘z yasash vositasi ekani asoslandi.

Kalit so‘zlar: antroponimiya, onomastika, konversiya, antroponimlashuv, apellyativ, otlashish, nominatsiya.

Narsa-hodisalar, joy nomlari hamda shaxs nomlarini belgilash jarayoni til va tafakkurning o‘zaro aloqadorligini aks ettiruvchi murakkab lingvistik hodisalardan biridir. Nomlashning motivlari, tamoyillari va mexanizmlari qadim zamonlardan buyon ilmiy-falsafiy tafakkur markazida bo‘lib kelgan. Xususan, Demokrit, Platon, Geraklit hamda Aristotel tomonidan ilgari surilgan qarashlarda nom va mohiyat o‘rtasidagi munosabat masalasi muhim o‘rin egallaydi. Keyingi davr tilshunosligida bu muammo yanada tizimli o‘rganilib, Aleksandr Potebnya, Jan Boduen de Kurtene, Ferdinand de Sossyur kabi olimlar tomonidan nominatsiya nazariyasi doirasida ilmiy asoslangan. Mazkur tadqiqotlar nomlash jarayonining til tizimidagi o‘rni, uning semantik va funksional xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi [1, 92-93].

Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida esa onomastik birliklarning shakllanishini, yasashini o‘rganish, xususan, konversiya usulining o‘rni va ahamiyatini aniqlash dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Har bir atoqli otning hosil bo‘lish sababi bilan bog‘liq ensiklopedik-etnografik ma’no ham mavjuddir. Shuning uchun har qanday so‘zning atoqli otga ko‘chishi semantik yasash yoki onomastik konversiya usulida yasash deb ham yuritib kelingan.

Ayrim adabiyotlarda konversiya faqat so‘zlarning bir turkumdan boshqa turkumga ko‘chishi hodisasi bo‘lmasdan, uning bir so‘z turkumining o‘z ichidagi turli “aylanish”lariga nisbatan ham qo‘llanilishi, masalan, atoqli otning turdosh otga ko‘chishi kabi hodisalar ham shu termin bilan atalishi to‘g‘risida so‘z yuritiladi [2, 82]. Shuning uchun ham ayrim tadqiqotchilar *onomastik konversiya* terminini qo‘llagan. Aslida, onomastikada atoqli otning turdosh otga, turdosh otning atoqli otga yoki boshqa turkumga oid so‘zning atoqli otga aylanish hodisasini olimlar turlicha – *metafora* va *metonimiya hodisasi*, *kalkalash*, *transformatsiya* (Y.A.Karpenko, E.M.Murzayev va boshqalar) kabi terminlar bilan ataydilar [4, 28].

N.Oxunov onomastik konversiya usuli toponimlar yasashida alohida o‘rin tutishini va uning quyidagi ikki turini qayd etadi:

1. Ichki konversiya.
2. Tashqi konversiya.

U onomastika doirasiga kiruvchi etnonim, antroponimlardan toponimlar yasalsa, ichki yasaliş, ya’ni ichki konversiya, onomastik tizimdan tashqaridagi otlardan yasalişini tashqi konversiya sifatida izohlaydi [6, 90].

A.Otajonova ham onomastik konversiyani semantik jihatdan ikki turga ajratadi:

1. Ichki konversiya. Uningcha, bunda atoqli otdan atoqli ot yasaladi.
2. Tashqi konversiya. Bunda nom onomastik tizimdan tashqarida bo’lgan so’zdan yasaladi [5, 75].

Atoqli otlar tizimi negizida yotuvchi leksemalar faqat turdosh otlardangina iborat emasligi masalani mana shu tarzda talqin etishdan qochishga sababchi bo’lmoqda. Shu sababli atoqli otlarga negiz bo’luvchi lisoniy material nomshunoslikka oid tadqiqotlarda “lug’aviy asos” “apellyativ”, “apellyativ leksika”, “toponimik leksika”, “antroponimik asos” deb yuritilmoqda.

Antroponimlashuv // antroponimizatsiya – turdosh so’z – apellyativ leksikaning yoki boshqa tip atoqli otning kishi atoqli oti vazifasiga o’tishi [7, 16].

Apellyativlar atoqli ot yasash uchun lisoniy baza bo’ladi. Leksik-semantik usulda ism vazifasiga ko’chayotgan apellyativ quyidagi shakllarda bo’lishi mumkin:

1. Sodda tub so’z shaklida: *O’tkir* (keskir; mohir, aqlli, zakovatli bola), *G’olib* (yengilmas, muzaffar, yenguvchi bola), *Xirom* (go’zal va nozik qadam tashlovchi; chiroyli yuruvchi), *Suluv* (chiroyli, go’zal, ko’hlik qiz), *Uzoq* (umri uzoq, davomli bo’lsin), *Hur* (jannat qizi; chiroyli qiz yoki ozod, erkin; baxtli, baxtiyor) kabi.

2. Sodda yasama so’z shaklida: *Baxtli* (saodatli, iqbolli, qutli qiz), *Nozli* (nozli, karashmali, go’zal, latif, jozibali qiz), *Oyli* (oyli kechada, oyinda tug’ilgan qiz), *Erkli* (erki o’zi bilan bo’lgan hur, ozod qiz) kabi.

3. Qo’shma so’z shaklida: *Gulnoz*, *O’rinbosar*, *Mirmuhammad* kabi.

4. So’z birikmasi shaklida: *Sotiboldi* kabi.

Professor A.G’ulomning fikricha, onomastikada otlashishga faqat bir usul – leksik substantivatsiya xosdir [3, 294-295].

E.Begmatov quyidagi so’z turkumlari otlashish yo’li bilan antroponim vazifasiga ko’chishini yozadi: sifatlar, olmoshlar, son, fe’lning vazifaviy shakllari, ravish, ba’zi modal va undov so’zlar otlashadi.

Olimning fikricha, “Otlashgan so’z turkumlari tilda uzoq vaqt atoqli ot – antroponim sifatida yashab qoladi. Bu ularning nominativ-funksional hamda onomastik birlik sifatidagi xususiyatini mustahkamlaydi. Bu xususiyat otlashgan leksemalarda antroponimik formantlarni qabul qilib, qo’shma ism tarkibida esa qo’shimcha komponentlarga ega bo’lgach, yanada turg’unlashadi.

Leksema va so’z shakllar, so’zning nutqiy shakllarini ism vazifasiga o’tishi – otlashish jarayonini oddiygina jarayon deb qarash kerak emas.

Otlashgan so’z antroponim vazifasiga o’tar ekan, ot turkumining grammatik xususiyatlariga bo’ysunadi, endi u muayyan joyni ataydi, ifodalaydi, kelishik, egalik va ko’plik qo’shimchalarini qabul qiladi

E.Begmatov qayd etganidek, “Haqiqatan ham otlashgan so’z avvalgi o’zi mansub so’z turkumiga xos xususiyatlarni yo’qotadi va endi ot turkumiga xos semantik hamda morfologik xususiyatlarga ega bo’ladi [8, 222-225]. Masalan, Masalan, lola [f.] – *loladoshlar oilasiga mansub, yirik, chiroyli gulli ko’p yillik o’simlik; manzarali ekma gul va uning qizil, sariq yoki targ’il guli*[10, 506], navbahor [f.] – *erta bahor, ilk bahor, bahorning boshi* [10, 6], asal [a.] – *o’simliklar gulidagi shira (nektar)ning ishchi asalarilar organizimidagi qayta*

ishlanishidan hosil bo’ladigan shirin, suyuq oziq mahsuloti [10, 104], Intizor [a.] – ko’rishga muhtoj, yo’liga muntazir [10, 218], Muhtaram [a.] – hurmat va ehtiromga sazovor, hurmat, qadr qilinuvchi; hurmatli [10, 666] kabi apellyativlar atoqli otga ko’chgach, antroponimga aylangach, ularda quyidagi grafik, semantik va morfologik hamda sintaktik o’zgarishlar kuzatiladi:

1. Atoqli ot, shaxs nomini anglatadi: *Lola* [f.] – loladek yashnagan, go’zal qiz yoki lolalar ochilgan paytda tug’ilgan qiz [9, 195]. *Navbahor* [f.] – ko’klam boshida tug’ilgan qiz yoki hayoti ilk bahordek yashnoq va obod bo’lsin [9, 276]. *Asal* [a.] – bol, shirin, ya’ni yoqimtoy va baland martabali qiz [9, 36]. *Intizor* [a.] – intiq bo’lib, orziqib kutilgan [9, 167], *Muhtaram* [a.] – hurmatli, qadrlı, yuksak e’zozga sazovor [9, 275].

2. Bosh harf bilan yoziladi.

3. Otga xos egalik, kelishik qo’shimchalarini qabul qiladi.

4. Otga xos sintaktik vazifalarda qo’llanadi.

Tilshunoslikda so’zlar turdosh va atoqli otlarga tasnif qilib o’rganiladi. “Ushbu tasnifda faqat ot kategoriyasi hisobga olingan. Holbuki, atoqli ot faqatgina otlardan emas, sifat, son, fe’llardan ham yasaladi.

Onomastika alohida leksik baza yaratmaydi, balki umumtil birliklariga tayangan holda rivojlanadi. Antroponimlar ham til tizimidagi mavjud modellarga asoslanib hosil qilinadi. Shu jihatdan konversiya usuli tilning ichki imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etuvchi mexanizm sifatida ajralib turadi. O’zbek tili onomastik tizimida konversiya usuli muhim va faol so’z yasaliş vositasi hisoblanadi. U appelyativ birliklarning semantik ixtisoslashuvi orqali atoqli otlarga aylanishini ta’minlaydi. Kelgusida o’zbek tilining antroponimik va toponimik tizimida konversiya usulining funksional-semantik imkoniyatlarini chuqur o’rganish muhim ilmiy yo’nalishlardan biri bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – Москва: “Наука”, 1969.
2. Ўзбек тили грамматикаси. 2 томли. – Тошкент: Фан, 1975.
3. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Фан, 1957.
4. Дўсимов З. Изучение лингвистических особенностей географических назвий. – Тошкент, 1989.
5. Отажонов А. Хоразм этнотопонимлари. Тошкент: Фан, 1997.
6. Охунов Н. Ўзбекистон топонимияси. – Қўқон, 2005.
7. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек тили ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.
8. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013.
9. Бегматов Э. Ўзбек исмлари изоҳи. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016.
10. О’zbek tilining izohli lug’ati. – Toshkent: G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА ШКОЛЬНИКОВ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Нуритдинова Дилноза Абдумаликовна

Учитель английского языка средней школы № 29 Уйчинского района Наманганской области, независимый соискатель (докторант PhD) Наманганского государственного педагогического института

Gmail: dj_8085@mail.ru

Сатаров Александр Хашимович,
к.п.н., доцент кафедры креативной педагогики и психологии
Наманганского государственного педагогического института
e-mail:satarov1951@inbox.ru

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические основы формирования интереса школьников к изучению английского языка. Анализируются психолого-педагогические подходы к понятию познавательного интереса, факторы, влияющие на его развитие, а также роль учителя в организации эффективного образовательного процесса. Особое внимание уделяется современным методам обучения, способствующим повышению мотивации учащихся и формированию устойчивого интереса к изучению английского языка.

Ключевые слова: интерес, мотивация, английский язык, школьники, обучение, познавательная деятельность, образовательный процесс.

MAKTAB O'QUVCHILARINING INGLIZ TILINI O'RGANISHGA BO'LGAN QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY PEDAGOGIK –ASOSLARI

Nuritdinova Dilnoza Abdumalikovna

Namangan viloyati Uychi tumani 29-sonli maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi,
NamDPI mustaqil izlanuvchi doktoranti

Gmail: dj_8085@mail.ru

Satarov Aleksandr Xoshimovich,
k.p.n., Namangan davlat pedagogika institute kreativ pedagogika va psihologiya kafedrasida dotsenti
e-mail:satarov1951@inbox.ru

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Bilishga oid qiziqish tushunchasi, uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar hamda ta'lim jarayonida o'qituvchining roli tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ingliz tilini o'rganishga bo'lgan barqaror qiziqishni shakllantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik metodlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: qiziqish, motivatsiya, ingliz tili, o'quvchilar, ta'lim, bilish faoliyati, pedagogik texnologiyalar.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING STUDENTS' INTEREST IN LEARNING ENGLISH

Nuritdinova Dilnoza Abdumalikovna

English Language Teacher at Secondary School No. 29, Uychi District, Namangan Region,
Independent Researcher , Namangan State Pedagogical Institute

Gmail: dj_8085@mail.ru

Satarov Aleksandr Hashimovich, Associate Professor of the Department of Creative
Pedagogy and Psychology of Namangan State Pedagogical Institute

e-mail:satarov1951@inbox.ru

Abstract : this article examines the theoretical foundations of developing students' interest in learning English. The study analyzes psychological, pedagogical, and methodological approaches to fostering and maintaining learners' motivation and interest in foreign language education. Particular attention is paid to the concepts of cognitive interest, intrinsic motivation, and learner engagement as key factors influencing successful language acquisition. The paper reviews the works of leading scholars in educational psychology and language teaching methodology and identifies the main conditions that contribute to the development of a sustainable interest in English learning. The findings highlight the importance of learner-centered instruction, interactive teaching methods, meaningful communication, and a supportive educational environment. The study concludes that a systematic application of these theoretical principles can significantly enhance students' motivation and improve learning outcomes in English language education.
Keywords: English language learning, student interest, motivation, cognitive interest, foreign language education, learner engagement, educational psychology, teaching methods

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях глобализации и стремительного развития международных связей владение английским языком становится одной из важнейших компетенций личности. Английский язык является средством международного общения, инструментом получения образования, профессионального роста и межкультурного взаимодействия.

В связи с этим перед образовательными учреждениями стоит задача не только обеспечить качественное обучение иностранному языку, но и сформировать у учащихся устойчивый интерес к его изучению. Интерес является важным компонентом учебной деятельности и выступает движущей силой процесса обучения. Именно наличие интереса способствует активному восприятию знаний, развитию познавательной активности и формированию положительного отношения учебному предмету. Отсутствие интереса, напротив, приводит к снижению мотивации и ухудшению результатов обучения. Формирование интереса школьников к изучению английского языка требует создания благоприятных педагогических условий применения современных образовательных технологий и учета возрастных особенностей учащихся. Поэтому изучение теоретических основ данной проблемы является актуально направления педагогических исследований.

Использованная литература. Проблема формирования интереса к обучению рассматривается в трудах многих отечественных и зарубежных ученых. Значительный вклад в разработку теории познавательного интереса внесли Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Г.И. Щукина и другие исследователи. По мнению Г.И. Щукиной, познавательный интерес представляет собой важнейший мотив учебной

деятельности, который способствует активному усвоению знаний и развитию личности учащегося. [4] А.Н. Леонтьев рассматривал интерес как один из ведущих факторов, определяющих направленность деятельности человека. [2] Л.С. Выготский подчеркивал значение социальной среды и общения в развитии познавательной активности учащихся. [1]

А современные исследования показывают, что формирование интереса школьников к изучению английского языка зависит от следующих факторов таких как:

1. Содержания учебного материала [11]
2. Методов и форм организации обучения
3. Личности учителя и его профессиональной компетенции
4. Психологического климата в классе
5. Использования информационно-коммуникационных технологий
6. Индивидуальных особенностей учащихся.

Методологическую основу исследования составили системный, деятельный и личностно-ориентированные подходы. В процессе исследования были использованы методы анализа научной литературы, сравнительного анализа педагогических концепций и обобщения теоретических источников.

Результаты и обсуждения. Анализ научных источников позволил определить основные педагогические условия формирования интереса школьников к изучению английского языка. Можно рассмотреть следующие важнейшие условия такие как:

~ **создание положительной мотивации**, которое является одним из важнейших условий формирования у учащихся понимания практической значимости английского языка. Осознание возможностей использования языка в будущем способствует повышению учебной активности и заинтересованности

~ **использование интерактивных методов обучения**, является одним из современных методов обучения, в которую включаются такие как ролевые игры, дискуссии, проектная работа и групповые формы деятельности, позволяют сделать процесс изучения языка более увлекательным и эффективным. Интерактивные методы создают условия для активного участия каждого учащегося в образовательном процессе

~ **применение цифровых технологий**, очень распространена в настоящее время использование мультимедийных презентаций, образовательных платформ, мобильных приложений и интернет - ресурсов способствует повышению интереса учащихся к изучению английского языка. Цифровые технологии обеспечивают наглядность, доступность и разнообразие учебного материала

~ **личностно-ориентированный подход**- это учет индивидуальных особенностей учащихся, который позволяет создавать условия для успешного обучения каждого школьника. Такой подход способствует развитию уверенности в своих силах и формированию устойчивого интереса к предмету

~ **создание ситуации успеха** – положительная оценка достижений учащихся, поддержка со стороны учителя и создание благоприятной атмосферы на уроках оказывают значительное влияние на развитие интереса к изучению английского языка.

Таким образом, формирование интереса школьников к изучению иностранного языка представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий комплексного подхода и использования современных педагогических технологий.

Заключение

Формирование интереса школьников к изучению английского языка является одной из важнейших задач современного образования. Интерес выступает основным фактором успешной учебной деятельности, обеспечивая высокую мотивацию, активность и самостоятельность учащихся.

Проведённый анализ научной литературы показал, что устойчивый интерес формируется под воздействием различных факторов, среди которых особое значение имеют содержание обучения, методы преподавания, личность учителя и образовательная среда. Эффективное использование интерактивных методов обучения, цифровых технологий и личностно-ориентированного подхода способствует развитию положительной мотивации и повышению качества языковой подготовки школьников.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой инновационных технологий обучения, направленных на формирование устойчивого интереса учащихся к изучению английского языка в условиях цифровой технологии образования.

Методические рекомендации:

1. Необходимо адаптировать содержание текстов на английском языке в учебниках для 6-7 классов.
2. Необходимо проанализировать уровень развития интереса к изучению английского языка учащихся 6-7 классов
3. Регулярно применять в процессе обучения дидактические игры и цифровизацию.

Список литературы

12. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2002.
15. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. — М.: Просвещение, 1979.
16. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — М.: Просвещение, 1991.
17. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. — М.: Просвещение, 1991.
18. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2018.
19. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge University Press, 2014
- Сатаров А.Х. Педагогическое мастерство. — Н.: Usmon Nosir, 2024
20. Сатаров А.Х. Педагогическое мастерство. — Н.: Usmon Nosir, 2024
21. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. — London: Pearson Education, 2015.
22. Susannah R., Kay B. Guesss What Level 6.-Cambridge University Press,2015.

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI GIBRID
O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-
METODIK ASOSLARI**

Namangan davlat pedagogika instituti ART-pedagogika kafedrası toyanch doktoranti
Tolibjanova Iqboloy Toxirjon qizi
Tel: +99894 639 40 89

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini gibríd o'qitish texnologiyalari asosida rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari o'rganilgan. Gibríd ta'lim modelining tuzilishi, afzalliklari va uni amaliyotda joriy etishning samarali yo'llari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gibríd o'qitish texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning raqamli, kommunikativ va kreativ kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: gibríd o'qitish, kasbiy kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, raqamli texnologiyalar, pedagogik texnologiya, ta'lim modeli, innovatsion ta'lim, distansion ta'lim, aralash ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В данной статье исследованы педагогико-методические основы развития профессиональной компетентности будущих учителей на основе гибридных технологий обучения. Проанализированы структура гибридной модели обучения, её преимущества и эффективные пути внедрения на практике. Результаты исследования показывают, что использование гибридных технологий обучения значительно повышает цифровые, коммуникативные и творческие компетентности будущих педагогов.

Ключевые слова: гибридное обучение, профессиональная компетентность, будущий учитель, цифровые технологии, педагогическая технология, модель обучения, инновационное образование, дистанционное обучение, смешанное обучение, компетентностный подход.

Abstract: This article examines the pedagogical and methodological foundations of developing professional competence of future teachers based on hybrid teaching technologies. The structure of the hybrid learning model, its advantages, and effective ways of its practical implementation are analyzed. The research findings indicate that using hybrid teaching technologies significantly enhances the digital, communicative, and creative competencies of prospective teachers.

Keywords: hybrid learning, professional competence, future teacher, digital technologies, pedagogical technology, learning model, innovative education, distance learning, blended learning, competency-based approach.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari tezlashib borayotgan bir davrda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini yangi texnologiyalar asosida rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi. Jumladan, COVID-19 pandemiyasi davrida va undan keyingi bosqichda gibríd o'qitish modeli jahon ta'lim amaliyotida keng qo'llaniladigan innovatsion yondashuv sifatida o'z o'rnini mustahkamladi [1].

Gibríd o'qitish — bu an'anaviy yuzma-yuz ta'lim va distansion (onlayn) ta'limning optimal uyg'unlashuvidir. Ushbu model o'quvchi va o'qituvchiga bir vaqtning o'zida fizik va virtual muhitda samarali ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish imkonini beradi [2].

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, Prezident Sh.M.Mirziyoyevning ta'lim va tarbiyani taraqqiyotning asosiy omili sifatida belgilagan qarashlari [3] hamda "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi bo'lajak pedagog kadrlarni yangicha texnologik muhitga tayyorlashni talab etmoqda. Shu bois, pedagogika institutlarida gibril o'qitish texnologiyalarini joriy etish va ushbu texnologiyalar orqali talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi ilmiy-amaliy ahamiyatga ega [4].

ASOSIY QISM

1. Gibril o'qitish texnologiyalarining mohiyati va tarkibi

Gibril o'qitish modeli bir necha komponentlardan iborat bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqlikda faoliyat yuritadi. J.G'.Yo'ldoshev va S.A.Usmonovlarning pedagogik texnologiya asoslariga oid tadqiqotlarida [5] ta'kidlanganidek, zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchining didaktik faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Gibril modelning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

Birinchi komponent — sinxron (real vaqt) o'qitish: o'qituvchi va talabalar bir vaqtning o'zida, masofadan Zoom, Microsoft Teams, Google Meet kabi platformalar orqali ta'lim jarayonini olib boradilar.

Ikkinchi komponent — asinxron (vaqtdan mustaqil) o'qitish: video-ma'ruzalar, elektron resurslar, LMS (Learning Management System) platformalari orqali talabalarga mustaqil o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Uchinchi komponent — an'anaviy yuzma-yuz ta'lim: seminar, laboratoriya ishlari, amaliy mashg'ulotlar bevosita auditoriyada tashkil etiladi.

N.X.Avliyaqulov va N.N.Musayevalar tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya konsepsiyasiga ko'ra [6], zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashda o'quvchining faolligi, mustaqilligi va ijodkorligi ustuvor o'rin egallashi lozim — bu tamoyil gibril o'qitish modelining ham asosini tashkil etadi.

2. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi: tushuncha va tarkibiy qismlar

"Kasbiy kompetensiya" tushunchasi pedagogika fanida turli yo'nalishlarda talqin etilgan. A'.Xoliqovning "Pedagogik mahorat" monografiyasida [7] qayd etilganidek, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi — bu pedagog shaxsining o'z faoliyatini yuqori sifatda amalga oshirishga imkon beruvchi bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar yig'indisidir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi VMQ-616-son qarori [8] ham kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratgan. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- Predmet (fan) kompetensiyasi: o'qitiladigan fan bo'yicha chuqur bilim va ko'nikmalar;
- Pedagogik-metodologik kompetensiya: ta'lim metodlari va texnologiyalarini tanlash va qo'llash qobiliyati;
- Raqamli kompetensiya: axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta'lim maqsadlarida samarali foydalana olish;
- Kommunikativ kompetensiya: pedagogik muloqot, hamkorlik va nutq madaniyati;
- Refleksiv kompetensiya: o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish.

3. Gibril o'qitishni amalga oshirishning pedagogik-metodik shartlari

H.Omonov, N.Xo'jayev va boshqalar mualliflar tomonidan tayyorlangan "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" darsligida [10] ta'kidlanganidek, innovatsion o'qitish

texnologiyalarining samaradorligi faqat moddiy-texnik sharoit bilan emas, balki pedagog kadrlarning metodologik tayyorgarligi bilan ham bevosita bog'liqdir. Gibrid o'qitish texnologiyalarini muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi pedagogik-metodik shartlarga rioya qilish zarur:

Birinchidan, o'quv materiallarini raqamlashtirish va LMS platformasiga joylashtirish. Moodle, Canvas, Google Classroom kabi platformalar orqali talabalarga istalgan vaqtda kirish imkoniyati yaratilishi lozim.

Ikkinchidan, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish. Professor-o'qituvchilar gibrid texnologiyalar bo'yicha maxsus treninglardan o'tishi zarur. Respublika ta'lim markazlarida keng ko'lamli malaka oshirish kurslarini amalga oshirishlari lozim.

Uchinchidan, talabalar faolligini ta'minlash mexanizmlari. Interaktiv topshiriqlar, viktorinalar, forum muhokamalar va hamkorlikdagi loyihalar orqali talabalarni faol ishtirokga jalb etish kerak.

To'rtinchidan, baholash tizimini moslashtirishlik. Formativ va summativ baholash usullarini gibrid muhitga moslashtirish, plagiatga qarshi nazorat tizimlarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gibrid o'qitish texnologiyalari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalarni maqsadli va tizimli qo'llash orqali talabalarning raqamli, kommunikativ, refleksiv va pedagogik-metodologik kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Gibrid ta'lim modelini oliy pedagogik ta'lim muassasalarida keng joriy etish uchun moddiy-texnik bazani mustahkamlash, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ta'lim dasturlarini moslashuvchan tarzda qayta ko'rib chiqish zarur. Kelgusida ushbu yo'nalishda sun'iy intellekt texnologiyalari va adaptiv ta'lim tizimlarini gibrid modelga integratsiya qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1 Mirziyoyev Sh.M. Ta'lim va tarbiya — taraqqiyotning asosiy omili. — Toshkent: O'zbekiston, 2020. — 148 b. [3]
- 2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmoni. — Toshkent, 2020. [4]
- 3 Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 160 b. [5]
- 4 Avliyaqulov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2012. — 174 b. [6]
- 5 Xoliqov A'. Pedagogik mahorat. — Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2011. — 320 b. [7]
- 6 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi VMQ-616-son "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. — <https://lex.uz/docs/56644> [8]
- 7 Tolipov O', Usmonboyeva M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Fan, 2019. — 256 b. [9]
- 8 Omonov H., Xo'jayev N. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Musiq, 2009. — 280 b. [10]
- 9 Bonk, C. J., & Graham, C. R. (2012). The Handbook of Blended Learning: Global 10 Perspectives, Local Designs. Pfeiffer Publishing. — 624 b. [1]
- 2 Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). Blended Learning in Higher Education:

BADIIY MATNLAR O‘QISH ORQALI CHET TILIDA OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Xodjayev Dilshod Xamidxonovich

Namangan Davlat Universiteti doktoranti +99893 900 19 82

Annotatsiya: Maqola chet tilini o‘qitish jarayonida o‘qib tushunishni og‘zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. O‘qish talabalarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishning muhim manbai hamda chet tilini o‘rganishga oid ta’limiy va kasbiy motivlarini rivojlantirish vositasi ekanligi ta’kidlangan. Talabalar tomonidan amalga oshiriladigan o‘quv faoliyatiga nutq faoliyatini kiritish zarurligi alohida qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutqni rivojlantirish, chet tili, axborotga bo‘lgan ehtiyojlar, motivatsiya, shaxsiy ahamiyatga ega axborot, o‘qish.

РАЗВИТИЕ УСТНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ ПОСРЕДСТВОМ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Ходжаев Дилшод Хамидхонович

Докторант Наманганского Государственного Университета

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению чтения как средства развития устной речи в процессе обучения иностранному языку. Отмечается роль чтения как важного источника удовлетворения информационных потребностей студентов и средства развития учебно-профессиональной мотивации к изучению иностранного языка. Подчеркивается необходимость включения речевой деятельности в учебную деятельность, осуществляемую студентами.

Ключевые слова: развитие устной речи, иностранный язык, информационные потребности, мотивация, личностно значимая информация, чтение.

DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE THROUGH READING LITERARY TEXTS

Khodjayev Dilshod

PhD Student at Namangan State University

Abstract: The article is devoted to reading consideration as development tools of oral speech in the context of foreign language training. The reading role as important source of satisfaction of informative needs of students and development tool of educational and professional motives of foreign language learning is noted. Need of inclusion of speech activity in the educational activity realized by students is emphasized.

Keywords: development of oral speech, foreign language, informative requirements, motivation., personal-significant information, reading.

Bugungi kunda yoshlarning bo‘sh vaqtlarini o‘tkazishning ko‘plab usullari paydo bo‘lganligi sababli ular orasida kitob mutoalaasiga qiziqish pasaygan va bu albatta yoshlarning ta’lim-tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu munosabat bilan hukumat

tomonidan kitob mutolasi muhimligi, yoshlar orasida chet tillarini professional darajada egallashni targ'ib qilish lozimligi haqida ko'p bora aytiladi. Davlat rahbari tomonidan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusning bittasi aynan kitobxonlikka qaratilgan bo'lib, u yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan. Yoshlar o'rtasida kitob mutolaasini rivojlantirish va respublikada chet tillarini o'rganish samaradorligini oshirish maqsadida hukumat tomonidan bir-qator qaror va farmonlar qabul qilindi [1].

Barcha ilg'or ko'ngilochar texnik vositalar qurshovida qolgan zamonaviy maktab o'quvchilari orasida mutolaa madaniyatini shakllantirish jarayoni tizimiy o'rganildi, mavjud holatni anglash va uning rivojlanish istiqbollari tahlil qilindi, xorijiy tajribalarni qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqildi va bunda milliylikni e'tiborga olgan holda chora tadbirlar ishlab chiqildi.

Badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish orqali chet tilida og'zaki nutqni rivojlantirish imkoniyatlari chet tilini o'qitish nazariyasi va amaliyotida ta'kidlangan va samarali foydalanib kelinmoqda. Ko'pgina zamonaviy xorijiy va mahalliy metodistlar va amaliyotchi o'qituvchilar o'qishni barcha bosqichlarda va turli sharoitlarda nutqqa o'rgatish vositasi sifatida tavsiya qiladilar va ulardan muvaffaqiyatli foydalanadilar.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, og'zaki nutqning o'qishga asoslangan rivojlanishi odatda og'zaki nutqning takomillashuvi va boyitish davri bilan bog'liq. Og'zaki nutqni o'rgatishning boshlang'ich bosqichining maqsadi - "cheklangan lingvistik material" dan foydalangan holda "asosiy nutq mexanizmlarini shakllantirish" [6].

Umum ta'lim maktablarida o'quvchilarni og'zaki nutqini rivojlantirish hanuz oqsamoqda. Bu, birinchi navbatda, ta'lim jarayonining tashqi sharoitlari bilan bog'liq: umuman olganda, chet tilini o'rganishga kamroq soat ajratiladi. Ikkinchi sababi darsliklarda berilgan mashqlar o'qib tushunish va tinglab tushunishga qaratilgan. O'quvchilarni gapirish qobiliyatini rivojlantiruvchi mashqlar to'plami bir me'yorga keltirilmaganligi va uni baholash murakkabligidir.

Bunday sharoitda boshlang'ich bosqichda og'zaki nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhim ichki omil - bu ko'pchilik o'quvchilar tomonidan chet tiliga akademik fan sifatida qiziqishning yo'qligi [3]. Bunday holda, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv motivlarining ixtisoslashtirilgan fanlarga yo'naltirilganligi kuzatiladi, chet tilini o'rganishning kasbiy va ta'lim motivlari yetarli darajada rivojlanmagan va kuchaytirishni aniq talab qiladi.

Bu jarayonda o'quvchilarning kognitiv ehtiyojlarini qondirishning muhim manbalaridan biri, shu bilan birga, ularning chet tilini o'rganishga bo'lgan akademik va kasbiy motivlarini saqlab qolish va rivojlantirish vositasi sifatida badiiy adabiyotlarni o'qishga qaratish mantiqan to'g'ri ko'rinadi. Bunday holda, o'qish og'zaki tilni o'rgatish vositasi sifatida maxsus tashkil etilishi kerak.

Demak, badiiy adabiyotlarni o'qishdan maqsad og'zaki nutqning mazmunini boyitish, bu mazmunni o'quvchilarning kognitiv ehtiyojlariga moslashtirish, ya'ni informatsion og'zaki nutqni rivojlantirish bo'lishi kerak.

Ilmiy, uslubiy va psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish og'zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida o'qishdan foydalanishning uchta asosiy yondashuvini aniqlashga imkon beradi.

1) Og’zaki nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish. Ko’pgina hollarda bu yondashuv afzalroqdir. Biroq, ma’lumotga boy matnlardan foydalanganda ham, o’quvchilar nutqi mazmunsiz bo’lishi mumkin. Bu bir qator sabablarga ko’ra sodir bo’ladi: tilni yetarli darajada faol bilmaslik, matnning qiyinligi yoki unga mos keladigan fikrlash shakli tufayli uning shakli bilan mashg’ul bo’lish, matndan ma’lumot olishning iloji yo’qligi, unga qiziqishning yo’qligi, matndagi ma’lumotlar allaqachon barcha o’quvchilarga ma’lum ekanligini bilish va boshqalar. Shunday ekan, og’zaki nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish o’qishdan og’zaki nutqqa o’rgatish vositasi sifatida foydalanishning bir yo’li, xolos.

2) O’qish orqali rivojlangan og’zaki nutqning informatsion tomonini ta’minlash. Ma’lumotli nutq deganda mazmuni o’quvchilar uchun kommunikativ ahamiyatga ega bo’lgan nutq tushuniladi, ya’ni yangilik va qiziqish kabi axborot almashinuvi elementlarini o’z ichiga oladi. Buning sababi shundaki, bir matnni guruh bo’lib o’qiyotganda, o’quvchilar matnga asoslangan nutqining informatsion (tarbiyaviy) xususiyatini yaxshi bilishadi (ya’ni, matn mazmuni barchaga ma’lum bo’lsa, bu ma’lumotlarning almashinuvi faqat ta’lim maqsadlarida tabiiy ko’rinadi) [7].

3) Og’zaki nutqni informatsion qilish uchun matnli materiallarning maxsus tanlovi zarur - birinchi navbatda o’quvchilar uchun shaxsiy ma’lumotlarni o’z ichiga olgan materiallar (bu ma’lumotlar har bir talaba uchun farq qilishi mumkin). Shaxsga tegishli ma’lumotlar o’quvchilarning umumiy shaxsiyatini aks ettiruvchi matn mazmuni sifatida tushunilishi kerak. Bunday sharoitda badiiy adabiyotdagi ma’lumotlar chet tilini o’rganish uchun ichki motivatsiyani kuchaytirishga yordam beradi. Shaxsiy ahamiyatga ega bo’lgan ma’lumotlarni individual o’quvchilar tomonidan idrok etishning noaniqligi tufayli (bu o’quvchilarning qiziqish muammosiga bo’lgan hissiy munosabati, ularning ma’lum bir masala bo’yicha turli darajadagi xabardorligi, matnda tasvirlangan voqealarni turlicha baholashlari tufayli ko’p jihatdan ularning ichki ta’lim motivlari bilan belgilanadi. Binobarin, badiiy adabiyotlarni mutolaasi orqali og’zaki nutqni o’rgatish vositasi sifatida foydalanishning uchinchi yondashuvi uning asosida yaratilgan nutq so’zlariga turtki berish vositasi sifatida xizmat qilish qobiliyatidir.

Yana bir bor ta’kidlash kerakki, bu jihatlarda o’qish va og’zaki nutq o’rtasidagi chegarani tekshirish — nutqni matnning lingvistik materiali bilan boyitish, og’zaki nutqning informativligi va motivatsiyasini ta’minlash — og’zaki nutqni o’rgatish vositasi sifatida maxsus tashkil etilgan o’qib tushunish va mazmun bo’yicha gapirish muvaffaqiyatli bo’ladi. O’qish jarayonining tashkil etilishi va tabiatiga tabaqalanmagan yondashuv asossizdir, chunki bu jihatlar matndan ma’lumot olish va uni motivatsion, mazmunli va lingvistik jihatdan uzatishga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

Badiiy matn va gap o’rtasidagi ushbu uchta munosabatni o’rganish birlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi kerak. Bu ham bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

O’quvchilarning turli xil matnlardan turli xil ma’lumotlarni idrok etish xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko’rsatdiki, eng muvaffaqiyatli o’qish matnlari o’quvchilarga shaxsan mazmunli ma’lumotni yetkazib beradigan narsa, ya’ni dominant ichki o’rganish motiviga javob beradigan - kognitiv qiziqish motivi.

Tabiiyki, aniq ma’lumotni olish niyatida o’qish, olingan ma’lumotlar bo’yicha keyinchalik taassurot almashish motivini o’z ichiga oladi. Shunday qilib, olingan ma’lumotni uzatish xarakterini ko’plab sub’ektiv va ob’ektiv omillar - o’quvchining faol og’zaki va intellektual tayyorgarligi darajasi, aniq matnning mazmuni, nutq vaziyati va vazifasi,

ma'lumot yetkazilish usuli va boshqalar bilan aniqlash mumkin bo'lsa-da, shunga qaramay, eng muhim omil bu o'qilayotgan matnni mazmunidir. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qish jarayonining "dastlabki" motivatsiyasini saqlab qolish va uni og'zaki nutq motivatsiyasiga o'tkazish uchun ma'lum shartlar zarur.

Nutq faoliyatining mazmuni tabiiy bo'lishi uchun mazmuni bo'yicha talab qilinadigan nutq so'zlashuvidan foydalanadigan (yoki ishlatishga majbur bo'ladigan) tashqi yoki ichki sharoitlar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bu shartlar nutqiy vaziyatni tashkil etadi — «nutq harakatini mo'ljallangan rejamiz bo'yicha amalga oshirish uchun zarur bo'lgan og'zaki va og'zaki bo'lmagan shartlar yig'indisi — bu shartlar matnda yoki o'qituvchi tomonidan ko'rsatilganmi» [4].

Til o'rganish jarayonida vaziyatni motivatsiyaning uzatilishini ta'minlovchi omil sifatida ko'rib chiqsak, vaziyatning quyidagi ta'rifini qabul qilishimiz kerak: "Vaziyat - bu shaxsda tegishli munosabatni amalga oshirish orqali uning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan harakatlarning xatti-harakatlariga kiritilishini belgilaydigan sharoitlar (ichki va tashqi)".

Nutq faoliyati xususiyatga bog'liq ega bo'lganligi sababli, ya'ni "bu faqat biron bir faoliyatga kiritilgan nutq harakatlari tizimi" [5], faqat chet tilini o'zlashtirish qaysi aniq faoliyatni o'z ichiga olishini qat'iy tahlil qilish bizga ushbu faoliyatning etakchi motivini ham, nutq harakatlarining shakllanishini ta'minlaydigan muammoli vaziyatlar tizimini ham aniqlashga imkon beradi.

Nutq faoliyatini o'quvchilarning ongli bilish faoliyatiga kiritish mumkin. Bunday holda, nutq faoliyati, odatda, chet tilini o'zlashtirish vazifasi bilan bog'liq bo'lgan tashqi motivlar tomonidan boshqariladi. Nutq faoliyatining bu turi simulyatsiya qilingan nutq holatlarida o'qish orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Simulyatsiya qilingan nutq vaziyati - bu javob faqat o'quv faoliyati davomida sodir bo'ladi. A.A. Alxazishvilining tasnifiga ko'ra, bu "sun'iy" holat [2].

Masalan: "Tasavvur qiling, do'stingiz matnni o'qimagan";

"Tasavvur qiling, do'stingiz matnda tasvirlangan voqealar paytida hozir bo'lgan va ular haqida so'rang";

"Siz safardan hozirgina qaytdingiz. Taassurotlaringizni matnda tasvirlanganlar bilan solishtiring."

Bunday vaziyatlardan foydalanish matn yordamida ishlab chiqilgan og'zaki nutqning motivatsiyasiga sezilarli hissa qo'shadi. Biroq, bu holatda o'quvchilarning nutqi rasmiy shaklda bo'lib qoladi.

O'quvchilarning o'rganishdagi umumiy shaxsiy yo'nalishini hisobga olishning usullaridan biri o'quvchilarning chet tilidagi nutq faoliyatini shaxsiy muhim ma'lumotlar almashinuvi sifatida tashkil etishdir. Bu idrok etish ixtisoslashtirilgan fanlarga kognitiv qiziqish motivatsiyasi bilan belgilanadigan ma'lumotdir [3]. Shu sababli, ushbu turdagi ma'lumotlar almashinuvini osonlashtirish uchun o'quvchilarning umumiy shaxsiy yo'nalishini hisobga olgan holda matnlarni maxsus tanlash kerak. Biroq, bu etarli emas. Ko'pgina hollarda, maxsus tashkil etilgan o'qitish bilan, o'quvchilarning matnga asoslangan nutqi rasmiy ravishda informatsion bo'lib qoladi.

Kognitiv qiziqish bilan boshqariladigan nutq faoliyati tabiiy nutq vaziyatiga imkon qadar yaqin sharoitlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin deb taxmin qilish kerak va aynan badiiy matnlarda shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarning mavjudligi bunday vaziyatlarni yaratish jarayoniga imkon beradi. Tabiiy vaziyat deganda "aytishni rag'batlantiradigan ob'ektlarning ma'lum bo'lrasi mavjud bo'lgan" holat tushuniladi [7].

O’quv jarayonida tabiiy nutqiy vaziyatlarni yaratish uchun o’quvchilarda chet tilga muloqot vositasi sifatida munosabatini shakllantirish zarur. O’qituvchi bu vaziyatlarni yaratishda o’z kasbiy faoliyatining o’ziga xos jihatlaridan qochishi kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo’lsak, o’qituvchi o’quv jarayonidan chalg’igan va suhbat mavzusiga qizg’in qiziqish bildirishi kerak. Bu o’quvchilar uchun ham, o’qituvchi uchun ham muvaffaqiyatli bo’lishi mumkin, chunki ikkinchisi ko’pincha o’quvchilarning asosiy fanlari bo’yicha ilgari noma’lum (to’liq yoki qisman) ma’lumotlarni oladi. Boshqa tomondan, tabiiy nutqiy vaziyatlarni yaratishda o’qituvchi o’quvchilarga o’z fikrlarini chet tilida yetarli darajada ifoda eta olmaslik qo’rquvini yengishga yordam berishi kerak. Biroq, tabiiy nutqiy vaziyatlar orqali o’rganishning boshida o’quvchilar nutqidagi xatolar soni sezilarli darajada ko’p bo’lishi tabiiy. Chunki ularning og’zaki nutq avtomatizmlarining rivojlanish darajasi hali o’z fikrlarini chet tilida yetarlicha adekvat muloqot qilishni ta’minlay olmaydi. O’rganishning dastlabki bosqichida, tilni bilish asoslari shakllanayotganda, informatsion nutqda bu xatolar muqarrar.

Biroq, simulyatsiya qilingan va tabiiy nutq holatlariga asoslangan mashqlarni bajarish, nutqdagi hotolarni sezilarli darajada kamayishiga olib keladi.

Shunday qilib, tabiiy nutq vaziyati o’qilgan matnda mavjud bo’lgan shaxsiy ahamiyatga ega ma’lumotlarni yetkazishda rag’batlantiruvchi aloqa bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Z.I. Klychnikova tomonidan taklif qilingan tasnif, matndagi semantik ma’lumotlar toifalarini to’rt guruhga ajratadigan asos sifatida ishlatilishi mumkin:

1. kategorik-kognitiv;
2. situatsion-kognitiv;
3. baholovchi-hissiy;
4. rag’batlantiruvchi-ixtiyoriy.

Birinchi ikkita guruhni shartli ravishda "substantiv" ma’lumot, uchinchi va to’rtinchi - "semantik" deb atash mumkin.

"Tarkib" ma’lumotlari doimo matnda aniq ifodalangan, shuning uchun uni nutqqa tarjima qilish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. O’qituvchi tomonidan tayinlangan har qanday an’anaviy yoki tabiiy nutq vaziyati matn mazmunini yetkazish uchun yetarli. Agar o’qish motivi matn mazmunini o’rganish bo’lsa va bu motiv muayyan nutqiy vaziyat bilan mustahkamlangan bo’lsa, matn mazmunini yetkazishni sinfda yetarli darajada motivlangan nutqiy harakat deb hisoblash mumkin.

Semantik ma’lumotlar asosan matnda bevosita ifodalanganligi sababli, uni og’zaki tilda ifodalash bilan bog’liq muammolar paydo bo’ladi. Bu, birinchi navbatda, ushbu turdagi nutqni baholash muammosi. O’qish ma’noni anglash maqsadida qilingan bo’lsa ham, nutqning semantik jihatini rivojlantirish uchun muayyan muammoli vaziyat kerak. Ushbu muammo matnning semantik ma’lumotlarini nutqga "otkazish" uchun uni o’quvchining o’zi matndan topishi kerak, ya’ni o’qish paytida ular tomonidan aniqlanishi lozim.

Og’zaki nutqda o’quvchilarda matndan semantik ma’lumot almashishga turtki bo’lsa, bu ma’lumot birinchi navbatda o’quvchilar tomonidan matnda aniqlanadi, so’ngra o’qituvchi tomonidan qo’yilgan muammoli vaziyatda mustahkamlanadi va shundan keyingina uning nutqdagi ko’rinishi motivatsiyali deb hisoblanishi mumkin. Shuni ta’kidlash lozimki, mazmunli axborotni uzatishdan farqli o’laroq, o’quv jarayonini to’g’ri tashkil etilganda har bir gap bilan semantik ma’lumotlarning uzatilishi o’quvchilarning yangi so’z birikmalarni o’zlashtirilishi osonlashadi. Bu umuman shaxsiy ahamiyatga ega bo’lgan ma’lumotlarni,

xususan, bevosita ifodalangan semantik ma'lumotlarni idrok etishning noaniqligi bilan izohlanadi [3].

Shubhasiz, chet tilini o'qitishning boshqa sharoitlarida o'qish matnlarini tanlashda o'quvchilarning umumiy shaxsiyatini hisobga olish ham og'zaki nutqning informatsion xususiyatiga hissa qo'shadi va natijada og'zaki nutqni o'qitishning umumiy samaradorligini oshiradi.

Taqdim etilgan yondashuv ma'lum chegaralarda va tegishli o'zgartirishlar bilan, o'qish og'zaki nutqni rivojlantirish vositasi sifatida ishlatiladigan har qanday kontekstda ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lex.uz sayt ma'lumotlaridan foydalandi. www.lex.uz
2. Alxazishvili A.A. Psixologicheskie osnovy obucheniya ustnoy inostrannoy rechi. – Tbilisi: Ganatleba, 1974. – 117 b.
3. Kargina Ye.M. Rol uchebnogo predmeta v protsesse formirovaniya professionalnoy motivatsii // Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovatsii. – 2014. – № 6–3 (38). – B. 13–16.
4. Leontev A.A. O rechevoy situatsii i printsipe rechevykh deystviy // Russkiy yazyk za rubezhom. – 1968. – № 2. – B. 28–35.
5. Leontev A.A. Yazyk, rech, rechevaya deyatelnost. – Moskva: LENAND, 2023. – 216 b.
6. Osnovnye metodicheskie polozheniya obucheniya inostrannomu yazyku v yazykovom pedagogicheskom vuze: metodicheskoe pismo. – Leningrad, 1974. – 45 b.
7. Passov Ye.I. Osnovy metodiki obucheniya inostrannym yazykam. – Moskva: Russkiy yazyk, 1977. – 213 b.

**RAQAMLI TA’LIM MUHITI TUSHUNCHASI VA UNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI**

Islomov Odil Olim o’g’li

Guliston davlat universiteti, 1-bosqich tayanch doktorant

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhiti tushunchasining nazariy asoslari, uning tarkibiy komponentlari hamda pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitining ta’lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni ta’minlash, mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanilgan. Natijalar raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi ekanligini hamda pedagogik jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim muhiti, elektron ta’lim, masofaviy ta’lim, pedagogik imkoniyatlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim sifati, raqamlashtirish.

Kirish. Jahon miqyosida ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayonlari ta’lim mazmuni, shakli va metodlariga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim muhitini yaratish va undan samarali foydalanish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, masofaviy va aralash ta’lim shakllarining keng joriy etilishi raqamli ta’lim muhitining imkoniyatlarini yanada oshirdi.

O’zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini raqamlashtirish, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish bo’yicha qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, ta’lim xizmatlarining ochiqligi va qulayligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta’lim muhitining mazmun-mohiyatini o’rganish va uning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish ilmiy hamda amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.[1]

Raqamli ta’lim muhiti masalalari ko’plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, E.S.Polat o’z tadqiqotlarida masofaviy ta’lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilgan va ularning ta’lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini asoslab bergan.[5]

I.V.Robert ilmiy ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonining mazmunini boyitishi, o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishi hamda ta’limning individuallashtirilishini ta’minlashini ta’kidlagan.[6]

O’zbekistonlik olim U.Sh.Begimqulov pedagogik ta’limni axborotlashtirish masalalarini tadqiq etib, elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv jarayonining samaradorligini oshirishini ko’rsatib bergan.[3]

N.A.Muslimov va M.H.Usmonboyeva innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish orqali talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaganlar.[4]

UNESCO va OECD hisobotlarida esa raqamli ta’lim muhitlari zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish, ta’lim sifati va inklyuzivlikni ta’minlashning muhim vositasi sifatida baholanadi.[7;8]

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, raqamli ta’lim muhitining pedagogik imkoniyatlarini o’rganish bo’yicha ko’plab tadqiqotlar mavjud bo’lsa-da, uning zamonaviy ta’lim jarayonidagi kompleks imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish dolzarb bo’lib qolmoqda.

Metod va metodologiya. Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy bilishning nazariy va empirik metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini raqamli ta’lim muhiti, elektron ta’lim resurslari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi o’rniga oid mahalliy hamda xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o’rganish va tahlil qilish, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish va sintez metodlaridan foydalanildi.

Shuningdek, raqamli ta’lim muhitining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash maqsadida mavjud ilmiy manbalarda keltirilgan nazariy qarashlar o’zaro qiyoslandi hamda ularning ta’lim jarayoniga ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqotda raqamli ta’lim muhitining tarkibiy elementlari, funksional imkoniyatlari va pedagogik afzalliklari tizimli ravishda o’rganildi. Olingan natijalar asosida raqamli ta’lim muhitining ta’lim sifatini oshirish, ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish va o’quv jarayonini samarali tashkil etishdagi o’rni yuzasidan ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Natija va tahlil. Raqamli ta’lim muhiti — bu ta’lim jarayonining barcha subyektlari o’rtasidagi axborot almashinuvi, o’quv materiallaridan foydalanish va pedagogik hamkorlikni tashkil etuvchi integrallashgan axborot makonidir.

Mazkur muhit quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- elektron ta’lim resurslari;
- masofaviy ta’lim platformalari;
- virtual laboratoriyalar;
- elektron kutubxonalar;
- bulutli texnologiyalar;
- kommunikatsiya vositalari;
- bilimlarni nazorat qilish tizimlari.

Raqamli ta’lim muhitining asosiy pedagogik imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

1. Individuallashtirilgan ta’limni tashkil etish. O’quvchilar o’z bilim darajasi va ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim olishi mumkin.
2. Interaktivlikni ta’minlash. Multimedia vositalari, virtual simulyatorlar va onlayn platformalar o’quv jarayonining qiziqarli va samarali tashkil etilishiga yordam beradi.
3. Mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish. Elektron resurslar va onlayn kurslardan foydalanish orqali o’quvchilar mustaqil bilim olish ko’nikmalarini shakllantiradilar.
4. Tezkor teskari aloqani ta’minlash. Onlayn testlar va elektron baholash tizimlari yordamida bilimlarni nazorat qilish va natijalarni tezkor tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.
5. Ta’lim resurslaridan keng foydalanish. Raqamli muhit foydalanuvchilarga dunyoning istalgan nuqtasidagi ta’lim resurslaridan foydalanish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim muhiti ta’lim oluvchilarning faolligini oshiradi, ularda axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantiradi va ta’lim natijalarining samaradorligini ta’minlaydi. Bundan tashqari, o’qituvchilarning pedagogik faoliyatini avtomatlashtirish va ta’lim jarayonini monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi bo’lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta’limni individuallashtirish va interaktiv tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan

ta’lim muhitlari o’quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish, axborot kompetensiyalarini shakllantirish hamda ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko’rsatdi. Kelgusida raqamli ta’lim muhitini takomillashtirish va uni fanlarni o’qitish metodikasi bilan integratsiyalash ta’lim samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limni axborotlashtirish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Polat E.S. Pedagogicheskie texnologii distansionnogo obucheniya. – Moskva: Akademiya, 2021.
6. Robert I.V. Sovremennye informacionnye texnologii v obrazovanii. – Moskva: Yurayt, 2022.
7. UNESCO. Digital Education Transformation Framework. – Paris, 2023.
8. OECD. Digital Education Outlook 2023. – Paris, 2023.
9. Cisco Networking Academy. Networking Learning Resources and Digital Skills Development. – 2024.
10. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. – Athabasca University Press, 2022.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INGLIZ TILINI O’QITISH METODLARI

Kasimova Yulduz Malikovna
Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Xorijiy tillar kafedrası o’qituvchisi
E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com
Telefon: +998998170868
Hasanboyeva E'zoza Dilshod qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrası, 4-kurs talabasi
E-mail: ezozahasanboyeva2@gmail.com
Tel: +998 88 237 03 20

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar — xususan, interaktiv platformalar, sun'iy intellekt asosidagi ilovalar, virtual sinf muhitlari va multimedia vositalarining ingliz tili ta'limidagi o'rni va samaradorligi o'rganilgan. Maqolada an'anaviy o'qitish usullari bilan raqamli metodlarning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan hamda amaliy tadqiqot natijalari taqdim etilgan. Tadqiqot Namangan davlat pedagogika institutida o'tkazilgan bo'lib, 64 nafar talaba ishtirok etgan. Olingan ma'lumotlar raqamli muhitda ingliz tilini o'rganayotgan talabalarning leksik boyligi, tinglab tushunish va yozma nutq ko'nikmalarida ancha tez va barqaror o'sish kuzatilganini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ingliz tili o'qitish, e-learning, interaktiv platforma, sun'iy intellekt, multimedia, virtual sinf, mobil o'rganish, gamifikatsiya, raqamli kompetentsiya.

Аннотация: В данной статье исследуется роль и эффективность цифровых технологий — в частности, интерактивных платформ, приложений на основе искусственного интеллекта, виртуальных классных комнат и мультимедийных инструментов — в обучении английскому языку. В статье проведён сравнительный анализ традиционных методов преподавания и цифровых подходов, а также представлены результаты практического исследования. Исследование проводилось в Наманганском государственном педагогическом институте с участием 64 студентов. Полученные данные подтверждают, что у студентов, изучающих английский язык в цифровой среде, наблюдается более быстрый и устойчивый рост словарного запаса, навыков аудирования и письменной речи.

Ключевые слова: цифровые технологии, обучение английскому языку, электронное обучение, интерактивная платформа, искусственный интеллект, мультимедиа, виртуальный класс, мобильное обучение, геймификация.

Abstract: This article investigates the role and effectiveness of digital technologies — specifically interactive platforms, artificial intelligence-based applications, virtual classroom environments, and multimedia tools — in English language instruction. A comparative analysis of traditional teaching methods and digital approaches is conducted, alongside the presentation of empirical research findings. The study was carried out at Namangan State Pedagogical Institute with 64 student participants. The collected data confirms that students learning English in a digital environment demonstrate notably faster

and more sustained growth in vocabulary, listening comprehension, and written communication skills.

Keywords: digital technologies, English language teaching, e-learning, interactive platform, artificial intelligence, multimedia, virtual classroom, mobile learning, gamification, digital competence.

Kirish.

XXI asrning ikkinchi choragida insoniyat hayotining deyarli barcha sohalari raqamlashtirish jarayoniga qo'shildi. Bu jarayon ta'lim tizimini ham chetlab o'tmadi — aksincha, COVID-19 pandemiyasi ta'sirida boshlangan masofaviy ta'lim tajribasi shuni ko'rsatdiki, raqamli muhit o'qitishning qo'shimcha vositasi emas, balki to'laonli ta'lim maydoniga aylanishi mumkin. Ayniqsa chet tillarini, jumladan ingliz tilini o'qitishda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari beqiyos keng.

O'zbekiston Respublikasida 2022-yildan boshlab amalga oshirilayotgan "Raqamli O'zbekiston" dasturi ta'lim sohasini ham qamrab olmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil 11-noyabrdagi "Ta'lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida maktab va oliy ta'lim muassasalarida raqamli qurilmalar va platformalar yordamida ta'limni yangi bosqichga ko'tarish vazifasi belgilab berilgan. Ushbu vazifani amalga oshirishda chet tillarini o'qitish metodikasi yangicha ko'rinish kasb etmoqda.

An'anaviy ingliz tili darslarida darslik, lug'at va o'qituvchining tushuntirishi asosiy o'quv resurslari bo'lib kelgan. Bu usulning o'z qimmatli jihatlari bor, biroq u talabanning individual sur'atda o'rganishiga yetarlicha sharoit yaratmaydi, autentik til muhitini taqdim eta olmaydi va ko'pincha passiv o'rganishni keltirib chiqaradi.

Raqamli texnologiyalar esa bu kamchiliklarni bartaraf etishda kuchli imkoniyatlar beradi: kontent istalgan vaqtda va istalgan joyda mavjud bo'ladi; mashqlar o'yinlashtirilgan formatda qiziqarli tarzda taqdim etiladi; sun'iy intellekt talabanning zaif joylarini aniqlab, unga shaxsiy o'quv yo'lini tavsiya qiladi; va real ingliz tilidagi audio, video, maqola va podkastlarga kirish imkoni cheksiz kengayadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli texnologiyalar yordamida ingliz tilini o'qitishning samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida isbotlash, turli raqamli metodlarning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda O'zbekiston ta'lim sharoitiga mos raqamli o'qitish modelini ishlab chiqishga hissa qo'shishdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajarildi: raqamli ta'lim nazariyasi va amaliyotiga oid xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarni o'rganish; an'anaviy va raqamli o'qitish metodlarini qiyosiy tahlil qilish; tajriba-sinov ishini o'tkazib, natijalarni statistik jihatdan tahlil qilish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Asosiy qism.

Raqamli texnologiyalar ingliz tilini o'qitishda turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ularni to'rt asosiy guruhga ajratish mumkin: birinchi guruh — onlayn o'rganish platformalari va ilovalar (Duolingo, Coursera, Khan Academy, Quizlet, Kahoot va hokazo); ikkinchi guruh — sun'iy intellekt asosidagi o'qitish tizimlari (ChatGPT, Grammarly, ELSA Speak kabi nutq to'g'rilash ilovalar); uchinchi guruh — multimedia va video kontent (YouTube ingliz tili kanallari, BBC Learning English, TED Talks); to'rtinchi guruh — virtual va kengaytirilgan reallik muhitlari (VR English immersion platformalar, Google Expeditions). Har biri o'zining alohida ustunliklari va qo'llanilish doirasiga ega.

Onlayn platformalar ichida Duolingo alohida o'rin tutadi. Bu ilova gamifikatsiya tamoyillariga asoslanib, til o'rganishni o'yinga aylantirib yuboradi: har bir mashq muvaffaqiyatli bajarilganda tajriba ballari yig'iladi, kunlik maqsadlar belgilanadi va foydalanuvchi o'zini o'zi rag'batlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Duolingo orqali kuniga 30 daqiqa muntazam mashq qilgan foydalanuvchilar 34 soatlik vaqt ichida semester darajasidagi leksik bilimga ega bo'lmoqdalar. Quizlet esa flash-kartalar texnologiyasi orqali so'z boyligini mustahkamlashda alohida samarali — talaba yangi so'zlarni kartalar shaklida ko'radi, eshitadi va yozadi, bu uch kanalli o'rganish uslubi esda qolishni sezilarli tezlashtiradi.

Sun'iy intellekt asosidagi ilovalar ingliz tilini o'qitishning yangi bir bobini ochmoqda. ELSA Speak — "English Language Speech Assistant" — talabaning talaffuzini sun'iy intellekt yordamida tahlil qilib, har bir tovush, bo'g'in va intonatsion xatoni aniqlab beradi va qanday to'g'rilash kerakligini ko'rsatadi. Bu ilova ayniqsa o'zbek tilida ona tili sifatida gaplashadigan talabalar uchun muhim, chunki ingliz tilining ko'plab tovushlari — masalan, "th", "v", "w" — o'zbek tilida mavjud emas va talabalar bu tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda qiynalishadi. Ilova buni individual tarzda, hech kim oldida uyalinmasdan mashq qilish imkonini beradi.

Grammarly ilovasi esa yozma nutqni rivojlantirishda kuchli qurolga aylandi. Bu sun'iy intellekt asosidagi yozuv yordamchisi nafaqat grammatik xatolarni topib beradi, balki uslub, leksik tanlov va izchillik masalalarida ham tavsiyalar beradi. Ko'p talabalar Grammarly bilan muntazam ishlash natijasida o'zlari ham sekin-asta xatolarini kamaytirib borishadi — chunki ilova har safar xatoni tushuntirib berishi tufayli talaba o'z kamchiliklarini anglab boradi.

Mazkur tadqiqot uchun Namangan davlat pedagogika institutining ingliz tili yo'nalishi 3-kurs talabalaridan 64 nafari ikki guruhga bo'lindi. Tajriba guruhiga kirgan 32 nafar talaba 5 oy davomida an'anaviy darslar bilan bir qatorda har haftada kamida 4 soatlik raqamli o'rganish dasturiga jalb etildi. Dastur ichiga Quizlet orqali so'z boyligini o'rganish, ELSA Speak bilan talaffuz mashqlari, BBC Learning English videolari asosida tinglab tushunish, Grammarly yordamida yozma topshiriqlarni bajarish va Kahoot platformasida guruhli viktrolinalar kiritildi. Nazorat guruhidagi 32 talaba esa faqat an'anaviy dars formatida tahsil oldi.

Tadqiqot boshida o'tkazilgan boshlang'ich test natijalari shuni ko'rsatdiki, ikkala guruhning o'rtacha darajalari bir-biriga yaqin bo'lib, tajriba guruhi 64,3 ball, nazorat guruhi esa 63,8 ball to'pladi. 5 oylik tadqiqot yakunida o'tkazilgan yakuniy baholashda esa keskin farq kuzatildi. So'z boyligi testida tajriba guruhi 62 balldan 84 ballga, ya'ni 22 ballga ko'tarildi; nazorat guruhi esa 61 balldan 71 ballga, ya'ni atigi 10 ballga yuksaldi. Tinglab tushunish ko'nikmasi bo'yicha tajriba guruhi 24 ball o'ssa, nazorat guruhi 11 ball o'sdi. Yozma nutq ko'nikmasi bo'yicha esa tajriba guruhi 19 ballga o'sgan bo'lsa, nazorat guruhi 8 ballga yaxshilandi. Talaffuz bo'yicha esa farq eng katta bo'ldi — tajriba guruhi 27 ball o'sdi, nazorat guruhi esa 6 ball.

Bu natijalar tasodifiy emas. Raqamli muhitning asosiy kuchi — ko'p hissiyot kanallarini bir vaqtda jalb etishida. An'anaviy darsda talaba asosan quloq orqali (o'qituvchini tinglash) va ko'z orqali (taxtani o'qish) ma'lumot oladi. Raqamli muhitda esa u bir vaqtda ko'radi, eshitadi, o'qiydi, yozadi, gapiradi va interaktiv tarzda qaror qabul qiladi. Kognitiv psixologiyada bu "multi-sensory learning" deb ataladi va uning bilimlarni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishda samaradorligi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Tadqiqot davomida talabalar bilan o'tkazilgan so'rovnomalar ham qiziqarli ma'lumotlar berdi. Tajriba guruhidagi talabalarning 91 foizi raqamli o'rganish ularni an'anaviy darsga qaraganda ko'proq motivatsiyalashtirishini aytdi. 84 foizi ingliz tilida erkin gaplashishga bo'lgan qo'rquvlari kamayganini ta'kidladi, chunki ilovalar bilan yakka holda mashq qilganda kimdir kuzatib turmasligi ularni bosimdan ozod qildi. 78 foizi dars tashqarisida ham, erkin vaqtlarida, ya'ni safarda, uxlashdan oldin va ovqat chog'ida ham ingliz tili bilan shug'ullanayotganini aytdi. Bu raqamli o'rganishning eng kuchli tomoni — u ta'limni vaqt va joyga bog'liq emasligini ta'minlaydi.

Xorijiy tajribaga murojaat qilsak, Janubiy Koreya 2015-yildayoq barcha maktablarda raqamli darsliklarni joriy etdi va bugungi kunda koreya o'quvchilarining ingliz tili ko'rsatkichlari Osiyo mintaqasida peshqadam o'rinni egallaydi. Finlandiyada esa o'qituvchilar raqamli vositalarni an'anaviy metodlar bilan uyg'un ravishda qo'llaydi — har bir o'quvchi o'zining individual raqamli o'quv portfeliga ega va bu portfolio asosida dars jarayoni shaxsiylashtiriladi. Shved olimlari Angefors va Lindgren (2019) o'z tadqiqotida 12 ta mamlakat misolida raqamli ta'lim muhitida ingliz tili o'rganganlar an'anaviy usulda o'rganganlardan o'rtacha 1,8 baravar tezroq til kompetentsiyasiga erishishini isbotlagan.

Biroq raqamli metodlarning ham o'ziga xos cheklovlari mavjud. Birinchi muammo — raqamli tengsizlik, ya'ni barcha talabalarning tezkor internet va zamonaviy qurilmalarga ega emasligi. O'zbekistonning qishloq hududlarida internet tarmoqlarining rivojlanishi shaharlar bilan solishtirganda hali ham ortda qolayapti. Ikkinchi muammo — raqamli savodxonlik: ba'zi talabalar va o'qituvchilar raqamli vositalardan samarali foydalana olmaydilar, chunki buning o'zi maxsus ko'nikmalarni talab etadi. Uchinchi muammo — ekranga haddan tashqari ko'p vaqt sarflash, bu ko'z charchashiga, diqqat tarqoqligiga va hatto psixologik bog'liqlikka olib kelishi mumkin. To'rtinchi muammo — onlayn muhitda o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmasining yetarli emasligi: raqamli o'rganish talabadan yuqori ichki motivatsiya va intizom talab etadi, bu esa barcha talabada bir xil rivojlanmagan.

Shu muammolarni hisobga olgan holda, tadqiqotimiz "aralash o'rganish" (blended learning) modelini O'zbekiston sharoitiga eng mos yondashuv sifatida taklif qiladi. Bu model an'anaviy darslar va raqamli ta'limni maqsadga muvofiq nisbatda, ya'ni taxminan 60% an'anaviy va 40% raqamli format asosida birlashtiradi. Sinfda o'qituvchi bilan yuz-yuzma muloqot va dars tashqarisida raqamli vositalar bilan mustaqil mashq shunday uyg'unlashganda, ikkisining kamchiliklari bir-birini to'ldirib, ikkovining kuchlari birgalikda ishlaydi.

Xulosa.

Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni yaqqol ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni ingliz tili ta'limiga maqsadli va tizimli ravishda joriy etish talabalarning o'quv natijalari, motivatsiyasi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba guruhining deyarli barcha ko'rsatkichlarda nazorat guruhidan ikki barobar yuqori natija ko'rsatishi bu xulosani ishonchli empirik dalillar bilan tasdiqlaydi.

Tadqiqot asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. O'quv muassasalari uchun: Quizlet, Kahoot, ELSA Speak kabi ilovalarni ingliz tili darslarining tarkibiy qismiga aylantirib, ularni o'quv rejasiga kiritish va baholarning bir qismini raqamli topshiriqlar orqali to'plash tizimini joriy etish tavsiya etiladi. O'qituvchilar uchun: raqamli vositalarni sinf ichra va sinfdan tashqari topshiriqlarni berish uchun qo'llash, shuningdek, talabaning raqamli faoliyatini kuzatib borib, individual yo'nalish berish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar uchun esa: raqamli o'rganish jarayonini muntazam, kundalik odatga aylantirish,

kuniga kamida 20-30 daqiqani sifatli, maqsadli raqamli mashqlarga bag'ishlash tavsiya qilinadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar istiqbolli ko'rinadi: sun'iy intellekt asosidagi shaxsiylashtirilgan o'qitish tizimlarining samaradorligini o'rganish; virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining ingliz tili ta'limidagi imkoniyatlarini sinab ko'rish; raqamli ta'lim vositalarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga tatbiq etish metodikasini ishlab chiqish; hamda mahalliy, o'zbekistonlik kontentga asoslangan raqamli ta'lim ilovalarini yaratish.

Umumiy xulosaga ko'ra, raqamli texnologiyalar ingliz tilini o'qitishda inqilob yasaydigan, an'anaviy metodlarning o'rnini butunlay bosadigan narsa emas — u bu metodlarni boyituvchi, kengaytiruvchan va kuchli vositadir. Ikkisini ongli va muvozanatli tarzda birlashtirgan o'qituvchi va talaba eng yaxshi natijaga erishadi. O'zbekiston bugungi raqamlashtirish siyosati nuqtai nazaridan bu imkoniyatni to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlarni bosqichma-bosqich shakllantirib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Warschauer, M., Healey, D. Computers and language learning: An overview // *Language Teaching*. – 1998. – Vol. 31(2). – P. 57–71.
2. Chapelle, C. A. *Computer Applications in Second Language Acquisition*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 214 p.
3. Dudeney, G., Hockly, N. *How to Teach English with Technology*. – Harlow: Pearson Longman, 2007. – 192 p.
4. Blake, R. J. *Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning*. – Washington DC: Georgetown University Press, 2013. – 216 p.
5. Mirziyoyev Sh. M. Ta'lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risidagi Farmon. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti, 2021.
6. Hamroyeva, G. B., Nazarov, A. T. *Raqamli ta'lim: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti, 2022. – B. 178.
7. Fattoyeva, N. R. Chet tillarini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – B. 96.
8. Godwin-Jones, R. Emerging technologies: Mobile apps for language learning // *Language Learning & Technology*. – 2011. – Vol. 15(2). – P. 2–
9. Ashurova, M., Umaraliyev, M., Kholmiraev, J., Rustamov, S., Kosimov, R., Kasimova, Y., ... & Mirzanov, S. (2026). Genetic and Environmental Pathways to Anxiety Across Adolescence in Relation to Developmental Timing and Changing Social Contexts. *Genetics and Molecular Research*, 25(1).
10. Kasimova, Y. M., Alimova, E. Z. N. M., & Ulkanov, A. A. Z. Theoretical foundations of the translation theory. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 65-67.

0Foydalanilgan internet manbalar:

11. <https://www.bbc.co.uk/learningenglish>
12. <https://www.duolingo.com/research>
13. <https://elsaspeak.com/en/research>
14. <https://uzedu.uz/uz/news/axborot-kommunikatsiya-texnologiyalari>

GEYMIFIKATSIYANING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI VA UNING
TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Xasanova Shohista Mirzaahmad qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
2-kurs tayanch doktoranti
E-mail: lazuriyasmart@gmail.com
Tel: +998 889993441

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘rta sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda geymifikatsiyaning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Geymifikatsiyaning nazariy asoslari, uning motivatsion mexanizmlari hamda o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, Edvard Desi va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan O‘z-o‘zini belgilash nazariyasi nuqtai nazaridan geymifikatsiya elementlarining ichki va tashqi motivatsiyani shakllantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari geymifikatsiyaga asoslangan ta’lim faoliyatlari o‘quvchilarning faolligi, mustaqilligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, geymifikatsiya, motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi, kompetensiya, avtonomiya, aloqadorlik, o‘quv faoliyati.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности геймификации в развитии навыков критического мышления у учащихся среднего звена школы. Рассматриваются теоретические основы геймификации, её мотивационные механизмы и влияние на учебную деятельность учащихся. Особое внимание уделяется роли элементов геймификации в формировании внутренней и внешней мотивации с точки зрения Теории самодетерминации Эдварда Деси и Ричарда Райана. Результаты исследования показывают, что образовательная деятельность, основанная на геймификации, способствует повышению активности, самостоятельности и развитию навыков критического мышления учащихся.

Ключевые слова: критическое мышление, геймификация, мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, теория самодетерминации, компетентность, автономия, связанность, учебная деятельность.

Abstract. This article examines the pedagogical potential of gamification in developing critical thinking skills among middle school students. The theoretical foundations of gamification, its motivational mechanisms, and its impact on students’ learning activities are analyzed. Particular attention is paid to the role of gamification elements in fostering intrinsic and extrinsic motivation from the perspective of the Self-Determination Theory developed by Edward Deci and Richard Ryan. The findings indicate that gamification-based educational activities contribute to increasing students’ engagement, autonomy, and critical thinking skills.

Keywords: critical thinking, gamification, motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, self-determination theory, competence, autonomy, relatedness, learning activities.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida o’quvchilarda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Axborot oqimining ortishi va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi o’quvchilardan ma’lumotlarni tahlil qilish, baholash hamda asosli xulosalar chiqarishni talab etmoqda. Biroq amaliyotda motivatsiyaning pastligi va an’anaviy metodlarning cheklanganligi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammolarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi geymifikatsiyaning motivatsion mexanizmlarini tahlil qilish va uning tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda geymifikatsiyaning nazariy asoslari, motivatsiya turlari hamda o’z-o’zini belgilash nazariyasi nuqtai nazaridan kompetensiya, avtonomiya va aloqadorlik ehtiyojlari o’rganildi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi geymifikatsiya va tanqidiy fikrlash o’rtasidagi bog’liqlikning pedagogik jihatdan tahlil qilinganligida namoyon bo’ladi. Olingan natijalar umumta’lim maktablarida geymifikatsiyaga asoslangan ta’lim faoliyatlarini tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Geymifikatsiya so’nggi yillarda ta’lim, biznes, marketing va boshqaruv kabi turli sohalarda keng qo’llanilayotgan innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv o’yinlarga xos bo’lgan elementlar va mexanizmlarni o’yin bo’lmagan faoliyatlarga tatbiq etish orqali ishtirokchilarning faolligi, qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. Ta’lim jarayonida geymifikatsiya o’quvchilarni faol ishtirok etishga undash, o’quv faoliyatini qiziqarli tashkil etish hamda bilimlarni samarali o’zlashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko’ra, geymifikatsiyaning samaradorligi uning inson motivatsiyasiga ta’sir ko’rsatish qobiliyati bilan izohlanadi. Shu sababli geymifikatsiyaning psixologik va pedagogik asoslarini, xususan uning motivatsiyani shakllantirishdagi rolini o’rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotda geymifikatsiyaning motivatsion mexanizmlari hamda ularning tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishdagi o’rni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. K.Verbah va D.Hunter o’z asarlarida geymifikatsiyaning uch yoqlama ahamiyatini hamda uning turli sohalarda qo’llanilish sabablarini chuqur tahlil qilganlar. Ularning fikriga ko’ra, geymifikatsiya turli faoliyat sohalarda ishtirokchilarning faolligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Geymifikatsiya inson xulq-atvorini ma’lum maqsadga yo’naltiruvchi tizim sifatida ishlaydi. Buning asosiy sababi inson miyasining mukofot va rag’bat tizimiga tabiiy ravishda moyilligi bilan bog’liqdir. Geymifikatsiya elementlari (yutuqlar, mukofotlar, ball tizimi, baholash va rag’batlantirish) miya mukofot tizimini faollashtirib, motivatsiya va zavqlanish hissini kuchaytiradi. Geymifikatsiyaning ikkinchi muhim ta’siri tajriba orqali o’rganish jarayonida namoyon bo’ladi. Ishtirokchi o’zini sinab ko’rish imkoniyatiga ega bo’ladi, xatolar esa muvaffaqiyatsizlik sifatida emas, balki qayta urinib ko’rish uchun imkoniyat sifatida qabul qilinadi. Shu sababli, geymifikatsiya xavfsiz o’quv muhiti sifatida ishlaydi. O’yin murakkabligi ishtirokchining bilim va ko’nikma darajasiga moslashtirilganda, muvaffaqiyat hissi kuchayadi, muvaffaqiyatsizlik esa motivatsiyani pasaytirmasdan, aksincha rivojlanishga undaydi. Nihoyat, geymifikatsiyaning eng muhim jihatlaridan biri uning natijaga yo’naltirilganligidir. Ko’plab tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, geymifikatsiya akademik, sanoat va biznes sohalarda samaradorlikni oshirishga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli u zamonaviy ta’lim va boshqaruv tizimlarida keng qo’llanilayotgan yondashuvlardan biriga aylangan. Geymifikatsiyaning ta’siri ko’plab tadqiqotchilar tomonidan uning motivatsiyani oshirish

qobiliyati bilan izohlanadi. Motivatsiya atamasiga to’xtaladigan bo’lsak, u lotincha “motivus” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “harakatga keltiruvchi turtki” degan ma’noni anglatadi. Demak, motivatsiya insonni ma’lum faoliyatni amalga oshirishga undovchi ichki yoki tashqi kuch sifatida talqin etiladi. Motivatsiya odatda ikki turga bo’linadi: ichki va tashqi motivatsiya. Ichki motivatsiya shaxsning o’z ichki qiziqishi, ehtiyoji, istagi va zavqi asosida yuzaga keladigan harakatlantiruvchi kuchdir. Bunda inson faoliyatni majburiyat tufayli emas, balki qiziqish va qoniqish hissi sababli bajaradi. Masalan, o’quvchining muayyan fanga qiziqishi, o’qish jarayonidan zavq olishi va bilim olish jarayonini yoqimli tajriba sifatida qabul qilishi ichki motivatsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tashqi motivatsiya esa tashqi omillar (mukofot, baho, maqtov, majburiyat yoki jazodan qochish) bilan bog’liq bo’ladi. Masalan, o’quvchi ota-onasi yoki o’qituvchisining rag’bati, talab yoki baho olish maqsadida o’qisa, bu tashqi motivatsiyaning namunasidir [3].

Ichki motivatsiya tashqi motivatsiyaga nisbatan uzoq muddatli va barqaror hisoblanadi, chunki u shaxsning ichki ehtiyoji, qiziqishi va maqsadlaridan kelib chiqadi. Tashqi motivatsiya esa ko’proq vaqtinchalik bo’lib, u mukofot, baho yoki majburiyat kabi tashqi omillar bilan belgilanadi. Geymifikatsiya esa o’z tabiatiga ko’ra ham ichki, ham tashqi motivatsiyani qo’llab-quvvatlovchi samarali yondashuv hisoblanadi. Tashqi rag’batlantirish (masalan, ballar, nishonlar, reytinglar) qisqa muddatli faollikni oshirsa, u asta-sekin ichki qiziqish va o’rganishga bo’lgan ehtiyojning shakllanishiga ham turtki beradi. Shu bilan birga, ichki motivatsiyaning qanday shakllanishi, uning qaysi psixologik mexanizmlarga asoslanishi va uni qanday rivojlantirish mumkinligi pedagogik nuqtai nazardan muhim masaladir. Shu jihatdan geymifikatsiya o’quvchilarda dastlab vaqtinchalik (tashqi) motivatsiyani qo’zg’atib, keyinchalik esa barqaror ichki motivatsiyani shakllantirishga xizmat qiladigan usul sifatida qaraladi [1].

Motivatsiyaning shakllanish tamoyillarini anglash maqsadida Edvard Desi va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan *O’z-o’zini Belgilash Nazariyasiga* (Self-Determination Theory) murojaat qilindi [2].

1.5-rasm. O’z- o’zini Belgilash Nazariyasi [2]

Ushbu nazariyaga ko’ra, insonda ichki motivatsiyaning shakllanishi uchun uch asosiy psixologik ehtiyojning qondirilishi muhim ahamiyatga ega. O’z-o’zini Belgilash Nazariyasiga binoan, bu ehtiyojlar uch toifaga ajratiladi: kompetensiya, aloqadorlik va avtonomiya. Kompetensiya shaxsning muayyan faoliyatni samarali bajarish, mahoratga erishish va o’z qobiliyatini rivojlantirish ehtiyojini anglatadi. Aloqadorlik insonning ijtimoiy

munosabatlarga kirishish, boshqalar bilan bog'lanish va jamiyatda o'z o'rnini his qilish ehtiyojidir. Bu ehtiyoj shaxsda xavfsizlik, qabul qilinish va ahamiyatlilik tuyg'usini shakllantiradi. Avtonomiya esa shaxsning o'z harakatlarini mustaqil ravishda boshqarishi, qarorlarni erkin qabul qilishi hamda o'z qadriyatlariga mos hayot kechirishini anglatadi. Ushbu uch ehtiyojni qondiruvchi faoliyatlar ichki motivatsiyaning shakllanishiga xizmat qiladi. Masalan, agar muayyan vazifa shaxsda kompetensiya hissini rivojlantirsa, ya'ni uni bajarish jarayonida ko'nikmalar shakllansa va ish osonlashib borsa, ushbu faoliyat barqaror motivatsion omilga aylanadi. Shuningdek, faoliyatda ma'lum darajada avtonomiya mavjud bo'lsa, ya'ni shaxs qaror qabul qilishda mustaqillikni his etsa, bu ichki motivatsiyani yanada kuchaytiradi. Aloqadorlik hissi esa ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topish va boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish orqali shakllanadi, bu esa shaxsning psixologik farovonligi va motivatsiyasini mustahkamlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari geymifikatsiyaning o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshirishda samarali pedagogik yondashuv ekanligini ko'rsatdi. Geymifikatsiya elementlari nafaqat tashqi rag'batlantirishni kuchaytiradi, balki kompetensiya, avtonomiya va aloqadorlik ehtiyojlarini qondirish orqali ichki motivatsiyaning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shuningdek, geymifikatsiya o'quvchilarni muammolarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va xulosalar chiqarishga undab, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shu sababli geymifikatsiyadan ta'lim jarayonida foydalanish o'quv samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ryan, R. M. Intrinsic and Extrinsic Motivation from a Self-Determination Theory Perspective / R. M. Ryan, E. L. Deci // Contemporary Educational Psychology. — 2020. — Vol. 61. — Article 101860. — DOI: 10.1016/j.cedpsych.2020.101860.
2. Ryan, R. M. Self-Determination Theory / R. M. Ryan, E. L. Deci // Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research / ed. F. Maggino. — Cham : Springer International Publishing, 2023. — P. 6229–6235. — DOI: 10.1007/978-3-031-17299-1_2630.
3. Werbach, K. For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business / K. Werbach, D. Hunter. — Philadelphia : Wharton Digital Press, 2012. — 148 p.

**O‘ZBEK AUDITORIYASI TALABALARIGA MO‘LJALLANGAN
DARSLIKLARDA INGLIZ TILI MEHNAT HAQIDAGI MAQOLLARNING TAHLILI**

(Muxammadiyeva Madinabonu Eshmaxmat qizi)

(O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2-kurs tayanch doktorant)

E-mail: madinabonumuxammadiyeva14@gmail.com

Tel: +998909013052

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda o‘zbek auditoriyasi talabalariga mo‘ljallangan ingliz tili dasturlari, darsliklari va o‘quv qo‘llanmalarida mehnat mavzusiga oid ingliz maqollarining qo‘llanilish darajasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida 60230100 – Filologiya va tillarni o‘qitish ta’lim yo‘nalishi o‘quv dasturlari hamda stilistika faniga tavsiya etilgan darsliklar o‘rganildi. Tahlil natijalari mehnatga oid maqollar ayrim darsliklarda lingvomadaniy va stilistik misol sifatida uchrashini, biroq ularni kommunikativ, pragmatik va madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi sifatida tizimli o‘qitish mexanizmi yetarli darajada ishlab chiqilmaganligini ko‘rsatdi. Shuningdek, maqollarni o‘qitishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimini yaratish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: maqol, lingvomadaniyat, stilistika, kommunikativ kompetensiya, pragmatik kompetensiya, madaniyatlararo kompetensiya, ingliz tili ta’limi.

Аннотация

В данном исследовании анализируется уровень использования английских пословиц о труде в программах, учебниках и учебных пособиях по английскому языку, предназначенных для узбекской аудитории студентов. В ходе исследования были изучены учебные программы направления подготовки 60230100 – «Филология и обучение языкам», а также учебники, рекомендованные для дисциплины «Стилистика». Результаты анализа показали, что пословицы о труде представлены в основном как лингвокультурологические и стилистические примеры, однако механизм их систематического обучения как средства формирования коммуникативной, прагматической и межкультурной компетенций разработан недостаточно. Также обоснована необходимость создания специальной системы упражнений для обучения английским пословицам о труде.

Ключевые слова: пословица, лингвокультурология, стилстика, коммуникативная компетенция, прагматическая компетенция, межкультурная компетенция, обучение английскому языку.

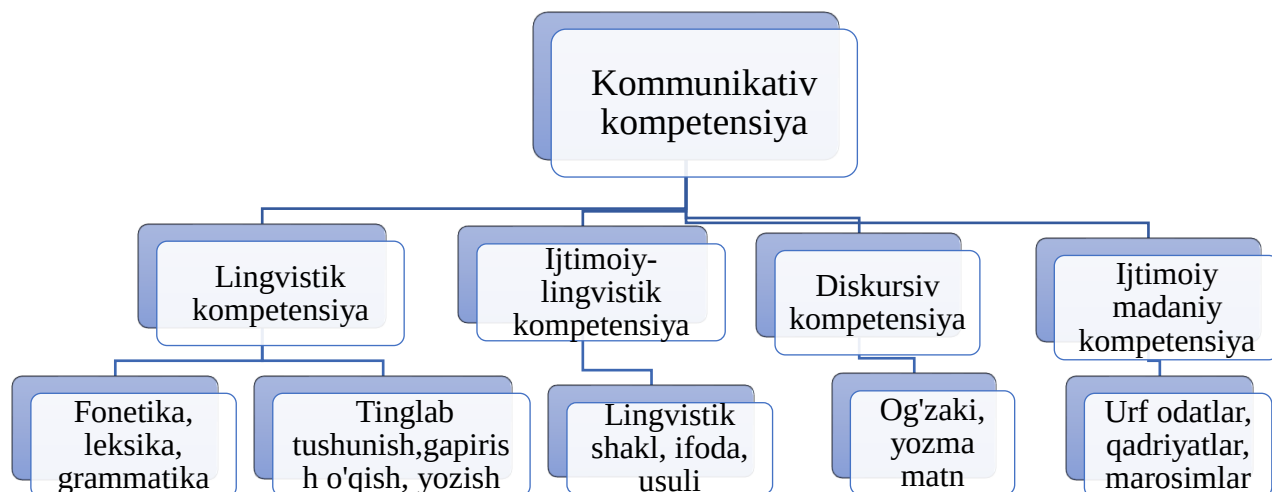
Annotation

This study analyzes the use of English proverbs related to labor and work in English language curricula, textbooks, and teaching materials designed for Uzbek learners. The research examines the curriculum of the Bachelor's Degree Program in Philology and Language Teaching (60230100) as well as textbooks recommended for the Stylistics course. The findings reveal that work-related proverbs are presented mainly as linguistic, cultural, and stylistic examples, while a systematic mechanism for teaching them as a means of developing communicative, pragmatic, and intercultural competencies has not been sufficiently developed. The study also substantiates the need to design a special system of exercises for teaching English work-related proverbs in Uzbek classrooms.

Keywords: proverb, cultural linguistics, stylistics, communicative competence, pragmatic competence, intercultural competence, English language teaching.

Kirish. Ingliz tilini madaniyatga bog’lab o’rganish tilni oson va samarali o’rganishga yordam beradi. Ingliz tilidagi mehnat haqidagi maqollar talabalar uchun qiziqarli mavzu bo’lib, ularni o’z ona tilidagi maqollar bilan taqqoslab o’rganish ingliz xalqining turmush tarzi, ish faoliyati, kunlik vazifalari nimalardan iborat ekanligi haqidagi bilim, ko’nikma va malakalarni oshirishda samarali usul hisoblanadi. Shu sababga ko’ra, biz o’zbek auditoriyasi talabalariga mo’ljallangan ingliz tili dasturlari, darsliklari va o’quv qo’llanmalarida ingliz tili mehnat haqidagi maqollardan foydalanilganlik darajasini tahlilga tortdik.

Asosiy qism. 60230100 - Filologiya va tillarni o’qitish bakalavriat ta’lim yo’nalishining malaka talablarida talabalar milliy qadriyatlar, an’analar, umuminsoniy qadriyatlar haqida o’z fikrini erkin gapirib bera olishi va ilmiy asosda bayon qilishi, milliy istiqlol g’oyasi haqidagi hayotiy mavzularda mustaqil fikrini tushuntira olishi kerakligi talab qilingan. Bundan tashqari kasbiy kompetensiyaga qo’yilgan talablarga ko’ra jahon

adabiyotiga oid bilimlarni egallash, ilmiy tadqiqot asoslari, sotsiolingvistika, tarjimashunoslik kabi dolzarb masalalarni yoritish, jahon xalqlari folklori, namunalaridan xabardor bo’lishi kerakligi ta’kidlangan.[1]

60230100 filologiya va tillarni o’qitish ta’lim yo’nalishida mavzuimiz yuzasidan o’rgatiladigan fan stilistika hisoblanadi. Stilistika fani majburiy fan hisoblanib, 7-semesterda 4-kurslar uchun o’tiladi va umumiy 120 soat ajratilgan. Shundan 48 soat auditoriya soati uchun 72 soat mustaqil ta’lim uchun ajratilgan.

Fanni mazmuni talabalarning shaxsiy fikrlarini turli xil usullar bilan yoritishning muayyan nutq sharoitiga mos yo’llarini aniqlash hamda tildagi his hayojonli holatlarni ifodalash uchun qo’llaniladigan leksik frazeologik birikmalarning ma’no va vazifalarini tahlil qilishdir, tildan faol foydalanish malakasi muloqotning ijtimoiy, milliy, psixologik tomonlarini hisobga olgan holda rivojlantirish.

Fanning vazifasi bo’lajak mutaxassisga ongli o’qishni o’rgatish usullarini yaxshiroq egallash imkonini berish, asarga yuzaki yondashishning oldini olish, badiiy matnni murakkab tarkibiy butunlik tarzida tushunishni o’rgatish. Tafakkur va hissiyotni sezish, umumiy g’oya va ta’sirchanlikni kuchaytirish, estetik did, badiiy adabiyotni o’rganishni yuksak madaniyatini yaratish imkonini berish.

Fanda shakllanadigan kompetensiyalar:

Uslubiy vositalarni to’g’ri qo’llash: Talabalar stilistik vositalarni (metafora, aliteratsiya va boshqalar) matnlarda maqsadga muvofiq ishlatish ko’nikmasiga ega bo’ladilar.

Matnni chuqur tahlil qilish: Turli uslublardagi matnlarni tahlil qilish orqali talabalar, matnni o’zining maqsadi va auditoriyasiga qarab qanday shakllantirishni o’rganadilar.

Stilistik farqlarni aniqlash: Talabalar ilmiy, adabiy, publitsistik va boshqa uslublar o’rtasidagi farqlarni yaxshi tushunadilar.

Ma’ruza uchun 12 ta mavzu, seminar uchun ham 12 ta mavzu ajratilgan. Asosiy adabiyotlar uchun 5 ta kitob olingan. Qo’shimcha adabiyotlarga 3ta kitob va 8 ta internet saytlari tavsiya etilgan.

No	Seminar mavzular	Soat
1	Stilistika va matn tahlili kursining dolzarbligi va vazifalari	2 soat
2	Stilistika turlari va stilistik tahlil metodlari	2 soat
3	Uslubiy leksika tarkibi	2 soat
4	Og’zaki so’zlarning stilistik xususiyatlari va turlari	2 soat
5	Funksional uslub tushunchasi	2 soat
6	Publitsistik uslub xususiyatlari va vazifalari	2 soat
7	Leksik-stilistik vositalari	2 soat
8	Stilistik vositalar	2 soat
9	Leksik-sintaktik stilistik vositalari	2 soat
10	Sintaktik stilistik vositalar	2 soat
11	Og’zaki nutqda stilistik vositalar	2 soat
12	Matn tahlili fanining vazifasi	2 soat

Bizni ilmiy ishimiz stilistika fan doirasida olib borilgani sababli stilistikadan o’tiladigan darslikni tahlil qilishga qaror qildik. O’rganilayotgan til nazariy aspektlari fanining stilistika moduli uchun quyidagi asosiy adabiyotlar tavsiya etiladi: - Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Cultural linguistics Tashkent. 2019 . Ushbu darslik 126 sahifa, nazariy ma’lumotlar berilgan 6 ta bo’lim, glossari, foydalanilgan adabiyotlardan tashkil topgan.[2]

Darslikni tahlilini boshlaydigan bo’lsak, darslikni 1.5- bo’limining sarlavhasi madaniy qadr-qimmat va uning so’zda ifodalanishi deb nomlangan. 15-sahifasida har bir madaniyatning o’z qadr qimmatiga ega tushunchalari haqida gap boradi va bu qadr qimmat maqollarda yorqin namoyon bo’lishini quyidagi misollar bilan aytib o’tgan: “*Arslon izidan qaytmas, yigit so’zidan*”, “*Yigitni bir so’zlik bezar*”, “*Er yigitning so’zi o’lguncha – o’zi o’lgani yaxshi*”, “*Er so’zli yigit kun yuzli yigit*”. Bu maqollar o’zbek madaniyati an’analariida erkak oila boshlig’i va jamiyat yetakchisi ekanligini ko’rsatadi . Ingliz tilida esa bunday ma’noga ega faqat bitta maqol berilgan: “*An Englishman’s word is as good as his bond*”. – (tarjimas: Ingliz er yigitining so’zi uning qarzi bilan teng).[3,4]

Darslikning 16- sahifasida ingliz va o’zbek millatlari xushmuomalalikni va hurmatni qadrlashi haqida so’z boradi va shu mavzuga oid maqollar misol tariqasida keltirib o’tilgan. Biz faqat ingliz tilidagi mehnatga oid maqollarni tanladik.

No	Maqollar	Tarjima
1	Do as you would be done by;	O’zingga ravo ko’rmagan narsani boshqaga ham ravo ko’rma

2	You can catch more flies with honey than with vinegar;	Shirin soʻz bilan ilon inidan chiqar.
3	Handsome is as handsome does	Yaxshi xulq – husnning ziynati.

Darslikning 4.4 boʻlimi “Maqol va matallar madaniy belgiga ega boʻlgan birliklar sifatida” deb nomlangan sarlavha ostida berilgan boʻlib, boʻlimda turli xil mavzulardagi maqollar keltirib oʻtilgan. Darslikning 75-sahifasida maqollar millatning dunyoqarashini, turmush tarzini, donishmandligi, tarixi, madaniyatini ifodalaydigan eng muhim manba ekanligi taʼkidlangan va quyidagicha misollar berilgan.

	Maqollar	Tarjima
	One cannot run with the hare and hunt with the hounds	Ikki tomonga birdek xizmat qilib b boʻlmaydi
	A penny saved is a penny earned;	Tejangan pul — topilgan pul
	Business is business	biznes — bu biznes
	If a job is worth doing, it is worth doing well	yaxshi qilish kerak

79-betda ingliz millati har doim sanoat va savdo rivojlangan mamlakat boʻlib kelganligi maqollarda ham oʻz aksini topgan deyiladi. Ingliz tilida iqtisod va biznesni aks ettiruvchi juda koʻp maqollar misol tariqasida berilgan.

No	Maqollar	Tarjima
11	Business before pleasure;	Avval ish, keyin rohat
22	Business is like a car, it will not run by itself except downhill;	Biznes mashinaga oʻxshaydi: oʻzi yurmaydi, faqat pastga qarab ketadi
33	Business neglected is business lost;	Eʼtiborsiz qoldirilgan ish — yoʻqotilgan ish
44	One business begets another;	Bir ish boshqasini tugʻdiradi
55	Business is the salt of life;	Ish — hayotning tuzi
66	First come, first served;	Kim oldin kelsa, oʻsha birinchi xizmat oladi
77	A bargain is a bargain;	Kelishuv — kelishuv.

Yuqorida tahlil qilingan fan dastur va darsligimizdan kelib chiqib ularda qoʻyilgan xato kamchiliklarni yoritib oʻtmoqchimiz. Avvalo, shuni aytishimiz kerakki, Stilistika fanining oʻquv dasturlarida maqol va matallar alohida mavzu sifatida kiritilmagan. Ular faqat ayrim stilistik vositalar yoki matn tahlili jarayonida misol sifatida uchraydi.

Tahlil qilingan darsliklarda mehnatga oid maqollar mavjud boʻlsa-da, ular tartibli ravishda tanlanmagan va maʼlum bir tematik guruh asosida berilmagan

Ko'pgina darsliklarda maqollar nazariy misol sifatida keltiriladi, ammo ularni o'zlashtirishga qaratilgan kommunikativ, diskursiv va interfaol mashqlar deyarli uchramaydi.

Ingliz va o'zbek maqollarining lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga yetarli e'tibor qaratilmagan. Aksariyat hollarda faqat tarjima yoki ekvivalent berish bilan cheklanilgan.

Darsliklarda maqollarni o'rganish orqali pragmatik, sotsiolingvistik va madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari ko'rsatilmagan.

Maqollarning real kommunikativ vaziyatlarda, dialoglarda, akademik yoki kasbiy muloqotda qanday qo'llanishi haqida yetarli ma'lumot berilmagan.

Darsliklarda maqollar ko'pincha umumiy stilistik birlik sifatida talqin qilinadi, ammo o'zbek talabalarida uchraydigan lingvistik va madaniy qiyinchiliklar hisobga olinmaydi.

Xulosa. Tahlil qilingan dastur va darsliklarda ingliz tilidagi maqollar, jumladan mehnat mavzusiga oid maqollar uchrasada, ular asosan stilistik yoki lingvomadaniy misol sifatida berilgan. Maqollarni o'zbek auditoriyasi talabalarida kommunikativ, pragmatik va madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi sifatida tizimli o'qitish mexanizmi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu sababli mehnat mavzusiga oid ingliz maqollarini o'qitishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimini yaratish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. 60230100 – Filologiya va tillarni o'qitish (tillar bo'yicha) bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari. – Toshkent, 2024.
2. Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Cultural linguistics .Tashkent. 2019
3. Karomatova K.M., Karomatov H.S. Proverbs. Maqollar. Пословицы. – Toshkent: Mehnat, 2000. – 400 b.
4. To'ra Mirzayev, Asqar Musoqulov, Bahodir Sarimsoqov., *O'zbek xalq maqollari*. -T: Sharq, 2022. -512b

RAQAMLI PEDAGOGIKA SHAROITIDA PISA TOPSHIRIQLARIDAN
FOYDALANISH (5-SINF MISOLIDA)

Zulayxo Mamajanova

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

E-mail: zulayhomamajonova7@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2194-5830>

[Tel:+998931273397](tel:+998931273397)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda boshlang’ich va o’rta ta’lim uzviyligi bosqichida raqamli pedagogika muhitida PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlarini joriy etish masalalari tahlil qilingan. Boshlang’ich sinfda poydevor qo’yilgan kompetensiyalarni 5-sinf bosqichida AKT vositalari orqali rivojlantirish va funksional savodxonlikni yuksaltirish metodikasi amaliy tajribalar asosida ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Raqamli pedagogika, PISA topshiriqlari, boshlang’ich ta’lim uzviyligi, 5-sinf, funksional savodxonlik, interaktiv metodlar, ta’lim transformatsiyasi.

Annotation: This scientific work analyzes the issues of implementing PISA international assessment program tasks within a digital pedagogical environment during the transition from primary to secondary education. The methodology of developing competencies established in primary school through ICT tools and improving functional literacy in the 5th grade is revealed based on practical experiments.

Keywords: Digital pedagogy, PISA tasks, primary education continuity, 5th grade, functional literacy, interactive methods, educational transformation.

Аннотация: В данной научной работе анализируются вопросы внедрения заданий международной программы оценивания PISA в цифровой образовательной среде на этапе преемственности начального и среднего образования. На основе практических экспериментов раскрыта методика развития компетенций, заложенных в начальной школе, посредством средств ИКТ и повышения функциональной грамотности учащихся в 5-х классах.

Keywords: Цифровая педагогика, задания PISA, преемственность начального образования, 5 класс, функцион.

KIRISH

Jahon ta’lim makonida kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari o’quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni taqdim etishni, balki ularda hayotiy muammolarni hal qila olish ko’nikmalarini (functional literacy) shakllantirishni talab etmoqda [1]. PISA xalqaro baholash dasturi aynan o’smirlarning mantiqiy, tabiiy-ilmiy va matematik savodxonligini aniqlashga xizmat qiladi.

Pedagogikada boshlang’ich ta’limdan o’rta maktab tizimiga o’tish davri (5-sinf) o’quvchilar uchun eng murakkab adaptatsiya bosqichidir. Boshlang’ich sinflarda poydevor qilingan mantiqiy fikrlash ko’nikmalari 5-sinfga kelib xalqaro baholash tizimi talablari bilan to’qnash keladi. Biroq, an’anaviy matnli va qog’oz ko’rinishidagi topshiriqlar zamonaviy o’quvchilarning diqqat-e’tiborini tortishda yetarli samara bermayapti. Shu bois, dars jarayoniga raqamli pedagogika elementlarini olib kirish hamda PISA formatidagi topshiriqlarni multimedia va interaktiv platformalar vositasida raqamlashtirish bugungi

kunda boshlang’ich va o’rta ta’lim integratsiyasidagi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot doirasida boshlang’ich sinf bitiruvchilari bo’lgan 5-sinf o’quvchilarining “Tabiiy fanlar” (Science) va matematika darslarida raqamli platformalar imkoniyatlaridan keng foydalanildi. Boshlang’ich ta’limda shakllangan tayanch bilimlar asosida, PISA talablariga mos keluvchi murakkab hayotiy vaziyatlar (keysar) elektron shaklga o’tkazildi. Eksperiment jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar qo’llanildi:

1. **Gamifikatsiya (O’yinlashtirish):** Boshlang’ich sinf o’quvchilariga xos bo’lgan o’yin orqali o’rganish xususiyatini saqlab qolgan holda, PISA tipli mantiqiy savollar *Kahoot* va *LearningApps* platformalariga joylashtirildi [3].
2. **Virtual modellashtirish:** Tabiiy jarayonlar va fizik hodisalarni vizual anglash uchun *PhET interaktiv simulyatsiyalari* va raqamli laboratoriyalardan foydalanildi.
3. **Raqamli monitoring:** O’quvchilarning topshiriqni tushunish, ma’lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish tezligi *Google Forms* va onlayn test tizimlari yordamida real vaqt rejimida avtomatlashtirilgan holda baholandi [4].

NATIJARLAR

O’tkazilgan amaliy tajriba-sinov ishlari an’anaviy va raqamli yondashuv o’rtasida sezilarli farq borligini ko’rsatdi. Ikki guruhda (nazorat va tajriba guruhlari) olib borilgan darslar yakuniga ko’ra quyidagi natijalar qayd etildi:

- **Topshiriqni tushunish tezligi:** Boshlang’ich sinf darslaridan so’ng raqamli interaktiv vizualizatsiya (grafiklar, qisqa videoroliklar) bilan boyitilgan PISA topshiriqlarini bajargan 5-sinf o’quvchilarida matn mohiyatini anglash ko’rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 24% ga tezlashdi.

- **Mantiqiy tahlil va loyihalash:** Elektron shakldagi muammoli keysar ustida ishlagan o’quvchilarning farazlar yaratish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish samaradorligi 18% ga yuqoriladi.

- **Motivatsiya:** Raqamli muhit sababli o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishi va darsdagi umumiy faollik darajasi 35% ga oshgani kuzatildi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli pedagogika shunchaki darsda kompyuterdan foydalanish emas, balki boshlang’ich sinfdan boshlangan ta’lim mazmunini o’quvchi ehtiyojiga moslashtirishdir. Xalqaro ekspertlarning fikriga ko’ra, PISA baholash tizimi o’quvchidan faqat yodlangan bilimlarni emas, balki noodatiy sharoitda to’g’ri qaror qabul qilishni talab etadi [5].

5-sinf o’quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari (boshlang’ich sinfdan endi o’tganligi) inobatga olinsa, ularga birdaniga murakkab matnli PISA savollarini berish charchoq yoki fanga nisbatan qo’rquv uyg’otishi mumkin. Raqamli pedagogika esa ushbu o’tish davri muammosini bartaraf etib, qiyin ilmiy vazifalarni qiziqarli va tushunarli vizual shaklga (infografikalar, dinamik jadvallar) o’tkazib beradi. Biroq, ushbu jarayon muvaffaqiyatli kechishi uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasi ham yuqori darajada bo’lishi lozim [2].

XULOSA

Tadqiqot xulosalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Raqamli pedagogika sharoitida PISA topshiriqlaridan tizimli foydalanish boshlang‘ich ta’limdan o‘rta ta’limga o‘tayotgan 5-sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini oshirishning eng samarali vositasi hisoblanadi.

2. Interaktiv onlayn platformalar boshlang‘ich sinfda poydevor qo‘yilgan axborotni mustaqil tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va virtual makonda muammolarni hal etish ko‘nikmalarini yanada rivojlantiradi.

3. Ushbu metodologiyani maktab ta’limiga kengroq tatbiq etish kelgusida o‘quvchilarimizning xalqaro baholash sinovlarida yuqori reytinglarni egallashiga poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hisoboti. PISA xalqaro tadqiqotlariga tayyorgarlik ko‘rish strategiyasi. – Toshkent, 2024. [www.uzedu.uz].
2. Maxmudova, D. X. (2025). *Raqamli pedagogika: zamonaviy ta’limda innovatsion texnologiyalar roli*. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3-son, 861-bet. [https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz].
3. Jumaniyozova, D. O., & Bekmuratova, M. U. (2024). *Raqamli pedagogika sharoitida interfaol ta’lim metodlari asosida kasbiy kompetentlikni shakllantirish*. Maktabgacha va maktab ta’limi ilmiy to‘plami, Neliti, 69-bet. [neliti.com].
4. Amonova, L. O., & Asrayev, Z. R. (2026). *Raqamli pedagogika vositalaridan foydalangan holda masofaviy ta’lim jarayonini samarali tashkil etish usullari*. Shokh Library Journals, Vol. 1, No. 1. [wosjournals.com].
5. OECD (2023). *PISA 2022 Results: Factsheets and Educational Transformation in Digital Era*. OECD Publishing, Paris. [oecd.org].

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA MILLIY MUSIQA ESHITISH
KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK
AHAMIYATI**

Toshmatov G‘ulomjon Olimjonovich

NamDPI ART pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi v.b dotsenti,

tosmatovgulom09@gmail.com, tel:+998949051208

Karimova Gulsanam Rahimjon qizi

Musiqa ta’limi yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy musiqa eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. O‘qituvchining roli, metodikalar va milliy musiqaning ta’lim jarayonidagi o‘rni muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: milliy musiqa, o‘qituvchi, pedagogik ahamiyat, ta’lim, ko‘nikmalar, tinglash kompetensiyalari, o‘qituvchi metodlari, boshlang‘ich sinf, ta’lim jarayoni.

Аннотация: В данной статье анализируется педагогическая значимость роли учителя в развитии навыков восприятия национальной музыки у учащихся начальной школы. Рассматриваются роль учителя, методы обучения и роль национальной музыки в образовательном процессе.

Ключевые слова: национальная музыка, учитель, педагогическая значимость, образование, навыки, навыки восприятия, методы работы учителя, начальная школа, образовательный процесс.

Abstract: This article analyzes the pedagogical importance of the teacher in developing listening skills for national music in primary school students. The role of the teacher, methods and the role of national music in the educational process are discussed.

Keywords: national music, teacher, pedagogical importance, education, skills, listening competencies, teacher methods, primary school, educational process

KIRISH. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy mumtoz musiqalarimizni eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirish bugungi kunda ta’limdagi o‘rnini o‘rganish va uning ahamiyati muhim va dolzarbdır. Chunki milliy musiqa, o‘zining betakror xususiyatlari va madaniy merosi bilan, nafaqat xalqning ruhiyatini ifodalaydi, balki ta’lim jarayonida o‘quvchilarning estetik, axloqiy va intellektual rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Musiqa ta’limi orqali yosh avlodning ijodkorlik qobiliyatlari oshadi, shuningdek, milliy qadriyatlar va an‘analar saqlanadi. Ta’lim tizimida milliy musiqaning o‘rni, o‘quvchilarga nafaqat musiqa san‘atini o‘rganish, balki o‘z madaniyatlarini chuqur anglash imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, milliy musiqaning ta’limdagi integratsiyasi, o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu jihatlar, milliy musiqaning ta’limiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Milliy musiqa, har bir xalqning madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat tarixiy, balki pedagogik jihatdan ham katta ahamiyatga ega. O‘zbek xalqining boy musiqa merosi, uning turli janr va uslublari, yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Milliy musiqaning ta’limda o‘rni, nafaqat musiqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, balki o‘quvchilarlar ruhiyatini boyitish, estetik hissiyotlarini shakllantirish va shaxsiy madaniyatini mustahkamlashda ham namoyon bo‘ladi.

Ta’lim jarayonida milliy musiqa elementlariga xos milliy kuy qo’shiqlarni qo’shib o’rgatib borish, o’quvchilarga o’z xalqining an’ana va qadriyatlarini tushunishga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, o’quvchilar o’rtasida hamjihatlikni va madaniy almashuvni kuchaytiradi, bu esa o’z navbatida, jamiyatda birligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Milliy musiqa orqali o’rgatiladigan qadriyatlar, o’z-o’zini ifoda etish, ijodkorlik va muammolarni hal qilish kabi ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Milliy musiqa ta’limi bo’yicha olib borilgan tadqiqotlarda musiqa pedagogikasi bo’yicha ilmiy manbalarda milliy musiqa namunalarini o’quvchilarga o’rgatish va tinglatish metodikasiga alohida e’tibor qaratilgan. O’zbekiston musiqa pedagoglari S.Begmatov, R.Abdullayev, A.Mansurov, M.Quronov va boshqalarning tadqiqotlarida xalq qo’shiqlari, maqom namunalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o’quvchilarning milliy musiqiy tafakkurini rivojlantirish mumkinligi asoslab berilgan.

Tahlil qilingan ilmiy-pedagogik adabiyotlar shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinf o’quvchilarida milliy musiqa tinglash kompetensiyalarini shakllantirishda suhbat, taqqoslash, sahnalashtirish, tasviriy faoliyat hamda multimedia texnologiyalariga asoslangan metodlar yuqori samaradorlikka ega. Biroq mavjud tadqiqotlarda ushbu metodlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida kompleks qo’llash mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shu bois kelgusida milliy musiqa tinglash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik modeli, mezonlari va samarali texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida qolmoqda.

ASOSIY QISM. Milliy musiqaning ta’lim jarayonidagi o’rni, o’quvchilarning madaniyati va identitetini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Milliy musiqalar, o’ziga xos an’analar va tarixi bilan, o’quvchilarga o’z xalqining madaniy merosini tanitadi. Bu jarayon, nafaqat musiqiy ko’nikmalarni rivojlantirish, balki o’zligini anglash va madaniy identitetni mustahkamlashda ham asosiy rol o’ynaydi. O’quvchilar milliy musiqalar orqali o’z xalqining qadriyatlari, urf-odatlar va an’analarini o’rganadilar, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Milliy musiqaning ta’lim jarayonida o’rganilishi, o’quvchilarga o’zaro hurmat va tolerantlikni rivojlantirish imkonini beradi, shuningdek, ularni turli madaniy kontekstlarda faol qatnashishga tayyorlaydi. Bunday yondashuv, o’quvchilarning shaxsiy va madaniy identitetini boyitishga xizmat qiladi.

O’qituvchining milliy musiqa eshitish ko’nikmalarini rivojlantirishdagi roli juda muhimdir. U o’quvchilarga milliy musiqaning noyob xususiyatlarini, tarixiy va madaniy kontekstini tushuntirish orqali, musiqa san’atiga nisbatan qiziqishni oshiradi. O’qituvchilar, shuningdek, o’quvchilarning estetik tajribalarini kengaytirish va ularni musiqa orqali o’z his-tuyg’ularini ifoda etishga yordam beradi. Milliy musiqa asarlarini o’rganish jarayonida, o’qituvchi o’quvchilarning eshitish va kuzatish ko’nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashg’ulotlar o’tkazishi zarur. Bu esa, o’z navbatida, o’quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. O’qituvchining ushbu jarayondagi faol ishtiroki, o’quvchilarning milliy musiqaga bo’lgan munosabatini shakllantirishda va ularni madaniy merosga hurmat bilan qarashga o’rgatishda muhim ahamiyatga ega.

O’qituvchi tomonidan qo’llaniladigan metodlar. O’qituvchi tomonidan milliy musiqa tinglash kompetensiyalarini shakllantirishda dars davomida bir qator samarali metodlar qo’llaniladi. Bular orasida interaktiv o’qitish usullari, guruhga bo’linib muhokamalar qilish va amaliy mashg’ulotlarda muhim o’rin egallaydi. Interaktiv o’qitish metodlari orqali o’qituvchilar o’quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, bu esa ularning musiqa eshitish va tinglash tushunchalarini kengaytirishga yordam beradi. O’quvchilar

musiqa asarlarini tinglash jarayonida o‘z fikrlarini bildirishlari, turli xil musiqiy janrlar haqida muhokama qilishlari va ularning hissiyotlarini ifoda etishlari mumkin.

Guruh bo‘lib muhokamalar qilish, o‘z navbatida, o‘quvchilarning fikr almashishiga, bir-biridan o‘rganishiga va musiqaga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi. Bu metodlar orqali o‘qituvchi o‘quvchilarning musiqiy asarlarni tahlil qilish, ularning kontekstini tushunish va o‘z fikrlarini izchil bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarga musiqa tinglash jarayonida o‘zlarini erkin his qilishlariga yordam beradi. Ular musiqa asarlarini tinglash bilan birga, ularning tuzilishi, ritmi va melodik xususiyatlarini o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga turli xil musiqiy asarlarni taqdim etish orqali ularning musiqiy didini shakllantirishi va ularni o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga undashi muhimdir. Musiqa asarlarini tahlil qilish, ularning tarixiy va madaniy kontekstini o‘rganish orqali o‘quvchilarning musiqiy bilimlarini kengaytirish mumkin. Shuningdek, o‘qituvchilar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish maqsadida musiqa kompozitsiyalarini yaratish jarayoniga jalb etadilar. Bu metodlar o‘quvchilarning musiqiy didini shakllantiradi, ularning estetik tushunchalarini boyitadi va musiqaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Pedagogik metodlar va usullar. Milliy musiqa eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali pedagogik metodlar o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning sezgirligini oshirish, musiqiy asarlarni chuqur anglash va ularning estetik qadrini tushunishga imkon yaratadi. Musiqa ta’limida interaktiv yondashuvlar, masalan, guruhli muhokama va ijodiy mashg‘ulotlar, o‘quvchilarning o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlariga yordam beradi. Shuningdek, audio va video materiallardan foydalanish, o‘quvchilarga milliy musiqaning turli janrlari va uslublari bilan tanishishga yordam beradi. Bunday yondashuvlar, o‘z navbatida, o‘quvchilarning musiqiy madaniyatini kengaytiradi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida milliy musiqaning ahamiyatini tushuntirish esa o‘quvchilarning u bilan bog‘liq madaniy qadriyatlarni anglashlariga yordam beradi.

Tadqiqotchilar milliy musiqa tinglash jarayonida quyidagi pedagogik vazifalarni amalga oshirish zarurligini ta’kidlaydilar:

- musiqiy obrazlarni idrok etishga o‘rgatish;
- milliy kuy va qo‘shiqlarning mazmunini tushuntirish;
- musiqa vositasida milliy qadriyatlarni singdirish;
- tinglangan asarlar yuzasidan fikr bildirish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- musiqiy tafakkur va estetik didni rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinflarda musiqa tinglashni tashkil etish metodlardan:

1. Suhbat metodi. D.B. Kabalevskiy tomonidan ishlab chiqilgan musiqa tinglash metodikasida suhbat usuli muhim o‘rin egallaydi. Tinglashdan oldin va keyin tashkil etilgan savol-javoblar o‘quvchilarning musiqiy tafakkurini faollashtiradi. Masalan:

- Kuy qanday kayfiyat uyg‘otdi?
- Asarda qanday obrazlar tasvirlangan?
- Kuy qaysi xalq an‘analarini eslatadi?

Bu metod o‘quvchilarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

2. Rol o‘ynash va sahnalashtirish metodi. Musiqa asarlarining mazmunini sahnalashtirish orqali o‘quvchilar tinglangan musiqaning badiiy mohiyatini chuqurroq anglaydilar. Bu metod Vygotskiyning faoliyatga asoslangan ta’lim nazariyasiga mos keladi.

3. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish. So’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda audiovizual vositalardan foydalanish milliy musiqa tinglash kompetensiyasini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida ko’rsatib o’tilgan.

Multimedia vositalari:

- videolavhalar;
- virtual konsertlar;
- elektron darsliklar;
- interaktiv taqdimotlar;
- QR-kod orqali audio materiallar.

Ular o’quvchilarning diqqatini oshirib, musiqani yaxshiroq idrok etishga xizmat qiladi.

O’quvchilarning milliy musiqa eshitish ko’nikmalarini baholash

O’quvchilarning milliy musiqa eshitish ko’nikmalarini baholash jarayoni bir qator mezonlarga asoslanishi lozim. Avvalo, o’quvchilarning musiqiy asarlarni tanib olish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Bu, o’z navbatida, o’quvchilarning musiqa janrlarini, asarlarning tuzilishini va ijrochilik uslublarini tushunish darajasini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, o’quvchilarning musiqani tinglash jarayonida his-tuyg’ularni anglash qobiliyati ham baholanishi kerak. Bu ko’nikma, milliy musiqaning ruhiy asoslarini va uning madaniy kontekstini anglashda muhim rol o’ynaydi. Baholash jarayonida o’quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini ham inobatga olish zarur, chunki bu ularning musiqiy asarlarni o’z nuqtai nazarlaridan tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bunday yondashuvlar o’quvchilarning musiqa bilan bog’liq bilim va ko’nikmalarini kompleks ravishda baholashga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR. O’qituvchilar tomonidan olib borilgan amaliyotlar va tajribalar, o’quvchilarning musiqa ta’limidagi muvaffaqiyatlarini oshirishda muhim rol o’ynaydi. Ushbu amaliyotlar doirasida o’qituvchilar turli pedagogik texnikalardan foydalanib, o’quvchilarning ijodiy va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga harakat qiladilar. Misol uchun, o’qituvchilar o’quvchilarga musiqa asarlarini o’zaro muhokama qilish, ularni turli kontekstlarda tahlil qilish va o’z fikrlarini ifodalash imkoniyatlarini taqdim etadilar. Bu jarayonlar o’quvchilarning musiqa bilan bog’liq nazariy bilimlarini amaliyot bilan birlashtirishga yordam beradi.

Tajriba ishlari shuni ko’rsatadiki, milliy musiqa tinglash kompetensiyalarini shakllantirish o’quv jarayonining ajralmas qismidir. Milliy musiqaning o’ziga xosligi, madaniy merosi va tarixiy konteksti o’quvchilarga nafaqat musiqa san’atini anglashda, balki ularning madaniy identitetini must’ahkamlashda ham muhim rol o’ynaydi. Musiqaning tinglanishi orqali o’quvchilar yangi fikrlar, hissiyotlar va tajribalarni kashf etadilar, bu esa ularning shaxsiy rivojlanishlariga yordam beradi. Kelajakda milliy musiqa tinglash kompetensiyalarini shakllantirish uchun bir qator tavsiyalarni ishlab chiqish zarur. Avvalo, o’quv dasturlarida milliy musiqaning turli janrlarini kiritish va ularni o’rganish uchun ko’proq imkoniyatlar yaratish muhimdir. Shuningdek, o’quvchilarga musiqa tinglash jarayonida faol ishtirok etishlari uchun interaktiv metodlarni qo’llash tavsiya etiladi. Bu metodlar o’quvchilarning musiqiy tajribalarini boyitadi va ularga o’z fikrlarini erkin ifoda etish imkonini beradi. Bundan tashqari, o’quvchilarga musiqani tahlil qilish va uning kontekstini tushunish bo’yicha ko’nikmalarni o’rgatish muhimdir, chunki bu ularning musiqa san’atiga bo’lgan qiziqishini oshiradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Milliy musiqaning ahamiyatini ta’kidlash, shuningdek, uning zamonaviy hayotdagi o’rnini ko’rsatish orqali o’quvchilarni rag’batlantirish kerak. Shu tarzda, milliy musiqa tinglash kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni o’quvchilarning madaniy va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, musiqa ta’limiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali o’quvchilarni milliy musiqaning boyligi va xilma-xilligini anglashga yordam berish mumkin. Bu jarayonlar o’quvchilarni nafaqat musiqa sohasida, balki ularning umumiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega bo’ladi.

Maqolada muhokama qilingan masalalar, ta’lim jarayonida individual qobiliyatlarni hisobga olish va o’quvchilar o’rtasida hamkorlikni mustahkamlash zarurligini ko’rsatadi. O’quvchilarning musiqa sohasida erkin ifoda etishi, o’zaro fikr almashish va ijodiy faoliyatlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Kelajakda olib borilishi kerak bo’lgan ishlar, ta’lim metodologiyalarini takomillashtirish, o’quv dasturlarini yangilash va o’qituvchilarning professional rivojlanishiga qaratilgan tadbirlarni o’z ichiga olishi lozim. Shuningdek, o’quv jarayonida texnologiyalardan foydalanish, interaktiv usullarni joriy etish va o’quvchilarning ijodkorligini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlar ishlab chiqilishi muhimdir. Bu rejalar amalga oshirilganda, ta’lim sifatini oshirish va o’quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatish imkoniyatlari paydo bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.
2. Toshmatov, G. U. O. (2026). Musiqa ta’limi jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. *Science and Education*, 7(2), 195-201.
3. Abduraimov, S. (2024). METHODS OF USING PRACTICAL METHODS IN MUSIC CULTURE LESSONS IN HIGH SCHOOLS. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 3(6), 22-25.
4. Abduraimov, S. Z. (2024). MUSIQA TO ‘GARAKLARI ASOSIDA O’QUVCHILARDA MILLIY RUHIYAT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Inter education & global study*, (5 (1)), 44-51.
5. Asrakulova, A. (2025). ECONOMIC VIEWS OF ABU NASR FORABI. *Инновационные исследования в науке*, 4(2), 65-68.
6. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 3(2), 212-214.
7. Jurayeva, G. (2025). TALABALARNING O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRISHDA USTOZ-SHOGIRD AN‘ANALARINING O‘RNI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 535538.
8. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 3(2), 212-214.
9. Akhmedov, B. (2026, February). TECHNICAL AND EXPRESSIVE ASPECTS OF THE CONDUCTING APPARATUS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 68-71).
10. Ahmedov, B. S. (2026). Umumta’lim maktablari musiqa darslarida musiqa tinglash jarayonining metodik asoslari. *Science and Education*, 7(2), 182-187.
11. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS’PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).

12. Olimjonovich, T. G., & Komiljanovna, D. G. (2022). The Importance of the Festival “East Songs” in the Introduction and Development of National Classical Music of the Peoples of the East. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(6), 195
13. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. *Развитие и инновации в науке*, 4(2), 13-16
14. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. *Развитие и инновации в науке*, 4(2), 13-16
15. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqa ta’limida STEM texnologiyalari va milliy musiqa integratsiyasi. *Science and Education*, 7(3), 392-395.
16. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqiy mashg’ulotlar orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. *Science and Education*, 7(3), 388-391.
17. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi yo’nalishi talabalarida ritmik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. *Science and Education*, 7(1), 960-965.
18. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi orqali bolaga emotsional yondashish tendensiyalari. *Science and Education*, 7(2), 162-168.
19. Joraxanovich, G. J. (2025). XIX ASR OHIRI XX ASR BOSHLARIDA YEVROPADA MUSIQA PSIXOLOGIYASI RIVOJLANISHI. *Научный Импульс*, 4(37), 157-161.
20. Muhammadjon o’g, O. R. A. (2025, December). RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA PEDAGOGIKA YO’NALISHI TALABALARI KREATIV FIKRLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION METODIKASI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 1156-1159).

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANIB O’QUVCHILARDA MUSIQIY IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Toshmatov G’ulomjon Olimjonovich

NamDPI ART pedagogika kafedrasida katta o’qituvchisi tosmatovgulom09@gmail.com,

Shamsiddinova Ziyoda Sobirjon qizi

3-bosqich Musiqa ta’limi yo’nalishi talabasi

Annotation: Ushbu maqola raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanib o’quvchilarda musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish metodikasini o’rganadi. Bu jarayonning ahamiyati, usullari va amaliyotlari haqida ma’lumotlar taqdim etiladi.

Keywords: raqamli texnologiyalar, multimedia, musiqiy ijodkorlik, o’quvchilar, metodika, kichik loyihalar.

Аннотация: В данной статье рассматривается методология развития музыкального творчества у учащихся с использованием цифровых технологий и мультимедийных инструментов. Представлена информация о важности, методах и практике этого процесса.

Ключевые слова: цифровые технологии, мультимедиа, музыкальное творчество, учащиеся, методология, малые проекты.

Annotation: This article examines the methodology for developing musical creativity in students using digital technologies and multimedia tools. Information is provided on the importance, methods and practices of this process.

Keywords: digital technologies, multimedia, musical creativity, students, methodology, small projects.

Kirish

Musiqiy ijodkorlik insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo’lib, u nafaqat san’atning bir turi, balki shaxsning ichki dunyosini ifodalash, hissiyotlarni aks ettirish va jamiyatga ta’sir ko’rsatish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Musiqa, o’z navbatida, turli madaniyatlar va davrlar orqali rivojlanib, insonlar o’rtasidagi aloqalarni kuchaytirishda, ularning ruhiy holatini yaxshilashda va ijtimoiy jarayonlarga hissa qo’shishda muhim rol o’ynaydi. Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari esa musiqiy ijodkorlikni yangi darajaga olib chiqishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bugungi kunda, internet va raqamli platformalar orqali musiqiy asarlarni yaratish, tarqatish va baham ko’rish jarayonlari ancha osonlashgan. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning qo’llanilishi musiqiy ijodkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O’quvchilar raqamli vositalar yordamida o’z ijodlarini yaratish, tahlil qilish va baholash imkoniyatiga ega bo’ladilar. Bu esa nafaqat musiqiy bilimlarni oshirish, balki ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham yordam beradi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining ta’limdagi roli musiqiy ijodkorlikni yanada kengaytirish va rivojlantirishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi. Musiqiy ijodkorlik, inson ruhiyatining noyob ifodasi sifatida, san’at va madaniyatning ajralmas qismidir. U nafaqat shaxsiy hissiyotlarni yansitadi, balki jamiyatning ijtimoiy va madaniy muhitini ham shakllantiradi. Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari esa musiqiy ijodkorlik jarayonini yanada osonlashtiradi, yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu vositalar yordamida ijodkorlar o’z asarlarini keng auditoriyaga taqdim etish, hamkorlik qilish va fikr almashish imkoniyatiga ega bo’ladi.

Natijada, musiqiy ijodkorlikning rivojlanishi va ta’lim jarayonida uning ahamiyati yanada oshadi, bu esa yangi avlod musiqachilarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida muhim o’rin egallaydi. Ular o’quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi. Raqamli vositalar yordamida o’quvchilar ta’lim materiallarini interaktiv ravishda o’zlashtirishlari mumkin, bu esa ularda qiziqish uyg’otadi. Masalan, video darslar, onlayn testlar va simulyatsiyalar orqali o’quvchilar o’z bilimlarini sinab ko’rish va mustahkamlash imkoniyatiga ega bo’lishadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o’qituvchilarga o’quv jarayonini yanada samarali boshqarish va individual yondashish imkonini beradi. O’qituvchilar o’quvchilarning muvaffaqiyatlarini kuzatish, ularning qiyinchiliklarini aniqlash va shunga mos ravishda yordam berish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Bunday yondashuv ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar shuningdek, masofaviy ta’limda ham o’z o’rnini topmoqda. Bu, ayniqsa, pandemiya davrida muhim ahamiyatga ega bo’ldi, chunki ta’lim jarayonini davom ettirish imkonini berdi. O’quvchilar o’z vaqtlarini samarali boshqarish, turli manbalardan foydalanish va global bilimlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo’ldilar. Natijada, raqamli texnologiyalar ta’limda o’zgarishlar kiritish bilan birga, o’quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli bo’lishlari uchun zarur ko’nikmalar bilan ta’minlaydi. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida o’ziga xos afzalliklarni taqdim etadi. Ular o’quvchilarning qiziqishini oshirish va o’qitish samaradorligini yaxshilashda muhim rol o’ynaydi. Interaktiv ta’lim platformalari, onlayn resurslar va multimedia materiallari orqali o’quvchilar o’z bilimlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Bunday texnologiyalar yordamida o’qituvchilar o’quv jarayonini individualizatsiya qilish va har bir o’quvchining ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatiga ega. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini shakllantirishda qo’llaniladi, bu esa ularni kelajakda muvaffaqiyatli qilishga yordam beradi.

Multimedia vositalarining ta’siri

Multimedia vositalarining musiqiy ijodkorlikka ta’siri zamonaviy ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar yordamida o’quvchilar musiqiy g’oyalarni yanada jonli va interaktiv tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo’lishadi. Musiqi darslarida video, audio va grafik materiallar qo’llanilishi, o’quvchilarning musiqiy ijodkorlik ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Multimedia elementlari yordamida o’quvchilar turli musiqiy uslublarni o’rganish, ularning tarixiy kontekstini anglash va o’z ijodiy yondashuvlarini shakllantirishda yangi imkoniyatlarga ega bo’lishadi.

Bundan tashqari, multimedia vositalari o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. O’quvchilar turli xil musiqiy asarlarni yaratishda, ularni tahlil qilishda va o’z ijodlarini namoyish etishda multimedia vositalaridan foydalanishlari, ularning fikrlarini kengaytirish va yangi g’oyalarni ishlab chiqishlariga yordam beradi. Interaktiv dasturlar va onlayn platformalar o’quvchilarga o’z ijodiy ishlarini baham ko’rish, boshqalar bilan fikr almashish va o’zaro hamkorlikda ishlash imkoniyatini taqdim etadi.

Shu tariqa, multimedia vositalarining ta’siri o’quvchilarning musiqiy ijodkorlik va ijodiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo’ladi. Bu jarayon o’quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor yaratadi. Multimedia vositalari, ayniqsa musiqiy ijodkorlik sohasida, o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. O’quvchilar turli xil audio va vizual materiallar orqali

musiqiy g’oyalarni ifodalash va o’z ijodlarini yaratishda yangi imkoniyatlarga ega bo’ladi. Bunday vositalar, shuningdek, musiqiy nazorat va tahlil qilish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. O’quvchilar multimediyadan foydalanish orqali o’z his-tuyg’ularini, fikrlarini va g’oyalarni yanada boyroq va chuqurroq tarzda ifoda etish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Natijada, ularning ijodiy qobiliyatlari va musiqiy ko’nikmalari yanada rivojlanadi, bu esa o’z navbatida, ularning kelajakdagi ijodiy faoliyatlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish metodlari

Musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali metodlar va texnikalar turli xil yondashuvlarni o’z ichiga oladi. Birinchidan, o’quvchilarni musiqiy nazariyani o’rganishga va amaliy mashg’ulotlarga jalb qilish muhimdir. Musiqiy nazariya, ritm, melodiya va armoniya tushunchalarini o’z ichiga olgan holda, ijodiy jarayonni chuqurlashtiradi. Ikkinchidan, guruhli ijro va hamkorlik, o’quvchilarni birgalikda yaratuvchanlikka undaydi. Bunday muhitda, o’quvchilar bir-biridan ilhomlanish va o’z g’oyalarni baham ko’rish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Shuningdek, musiqiy ijodkorlikni rivojlantirishda improvizatsiya va eksperimentlarni o’z ichiga olish muhimdir. O’quvchilar o’z ijodiy fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun turli xil musiqiy asboblardan foydalanishlari kerak. Masalan, o’quvchilar o’zlari yaratgan melodiylarni turli asboblardan foydalanishlari bilan ijro etish orqali o’z ijodiy qobiliyatlarini kengaytirishlari mumkin. Bunday yondashuvlar, o’quvchilarga o’z musiqiy uslubini shakllantirish va o’z his-tuyg’ularini ifoda etish imkonini beradi.

Amaliy misollar sifatida, musiqiy dasturlarda o’quvchilar o’z ijodlarini namoyish etishlari va o’zaro baholash jarayonida o’zaro fikr almashishlari mumkin. Bu jarayon, nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki o’zaro hamkorlik va kommunikatsiya ko’nikmalarini ham mustahkamlaydi. Shunday qilib, musiqiy ijodkorlikni rivojlantirishda ko’p qirrali yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali metodlar va texnikalar turli xil faoliyatlarni o’z ichiga oladi. Masalan, improvizatsiya mashg’ulotlari ijodiy fikrlashni rag’batlantiradi va musiqiy tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, musiqiy asarlarni tahlil qilish va o’rganish, ijodkorlar uchun yangi g’oyalar va uslublarni kashf etishga imkon yaratadi. Musiqa jamiyatlarida ishtirok etish esa ijodiy muhitni kengaytiradi va o’zaro fikr almashish imkoniyatini beradi. Shu tarzda, amaliy misollar orqali ijodiy jarayonlarning ko’p qirraliligini namoyon etish mumkin.

O’quvchilarda ijodiy faoliyatni rag’batlantirish.

O’quvchilarda ijodiy faoliyatni rag’batlantirish uchun bir qator strategiyalarni amalga oshirish zarur. Birinchidan, o’quv jarayonida raqamli vositalardan foydalanish ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv ta’lim platformalari, video darslar va onlayn seminarlar o’quvchilarga turli xil ijodiy faoliyatlarni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu vositalar yordamida o’quvchilar o’z g’oyalarni ifoda etish, loyiha ishlari va ijodiy taqdimotlar orqali o’z fikrlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo’lishadi.

Ikkinchidan, ijodiy faoliyatni rag’batlantirishda guruhli ishlar va hamkorlik muhim rol o’ynaydi. O’quvchilarni jamoaviy loyihalarda ishtirok etishga jalb etish, ularning bir-biri bilan fikr almashishiga, yangi g’oyalar ishlab chiqishiga va ijodiy muhitda o’sishiga yordam beradi. Bunday muhitda o’quvchilar o’zaro tajriba almashish orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Shuningdek, o'quvchilarga ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun o'z-o'zini baholash va refleksiya jarayonlarini tashkil etish zarur. Bu jarayonlar o'quvchilarga o'z ijodiy jarayonlarini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Shu tarzda, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish uchun tizimli yondashuvlar amalga oshirilishi kerak. O'quvchilarda ijodiy faoliyatni rag'batlantirish uchun raqamli vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv platformalar va onlayn dasturlar, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu vositalar orqali o'quvchilar o'z g'oyalarini ifodalash, yangi kontseptlarni yaratish va boshqa o'quvchilar bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo'lalilar. Raqamli muhit ijodiy jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi va o'quvchilarga o'z ijodkorligini yanada kengaytirish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Kichik loyihalar va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini ifoda etish, yangi g'oyalar ishlab chiqish va o'zaro hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari zarur. Ushbu kichik loyihalar orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlarini amaliyotda sinab ko'rishlari, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishlari mumkin. Bunday loyihalar o'z ichiga turli mavzularda tadqiqotlar, ijodiy ishlar, va guruh mashg'ulotlarini oladi.

O'quvchilarning ijodkorligini oshirish uchun, amaliy mashg'ulotlar orqali ularning muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish muhimdir. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarga o'zlarini ifoda etish va yangi fikrlarni kashf etish imkonini beradi. Shuningdek, o'zaro fikr almashish va birgalikda ishlash orqali o'quvchilar jamoaviy ish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Kichik loyihalar o'quvchilarga o'zlarining ijodiy jarayonlarini boshqarish, vaqtni rejalashtirish va maqsadga muvofiq harakat qilish ko'nikmalarini o'rgatadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning kelajakdagi faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Shunday qilib, kichik loyihalar va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Kichik loyihalar va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarga o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday faoliyatlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi, ularga yangi g'oyalar yaratish imkonini beradi va o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar nazariy bilimlarni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularga o'z bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Kichik loyihalar esa guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa o'quvchilarning hamkorlikda ishlash va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatlarini oshiradi. Shunday qilib, ushbu jarayonlar o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Natijalar va tahlil. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, musiqiy ijodkorlikda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi ijodiy jarayonlarni sezilarli darajada osonlashtiradi va samaradorligini oshiradi. Raqamli vositalar yordamida musiqiy asarlarni yaratish, tahrir qilish va tarqatish jarayonlari yanada tezlashtirilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar musiqachilarga yangi ovozlari va effektlarni sinab ko'rish imkoniyatini beradi, bu esa ijodiy qobiliyatlarni kengaytiradi. Tahlil qilish jarayonida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, musiqiy ta'limda raqamli platformalardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning o'z bilimlarini mustahkamlashlariga yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarning musiqiy nazariyani amalda qo'llash va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar musiqiy ijodkorlikda hamjamiyatni yaratishga yordam beradi, chunki onlayn platformalar orqali ijodkorlar o'z asarlarini keng auditoriyaga taqdim etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bunday imkoniyatlar musiqiy madaniyatni rivojlantirishga, yangi iste'dodlarni kashf etishga va global musiqiy hamkorliklarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar musiqiy ijodkorlik jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi, bu esa ijodiy faoliyatni yangi darajaga olib chiqadi. Olingan natijalar raqamli texnologiyalarning musiqiy ijodkorlikdagi samaradorligini ko'rsatadi. Musiqachilar va kompozitorlar raqamli vositalardan foydalanish orqali o'zlarining ijodiy jarayonlarini tezlashtirib, yangi uslublar va ovozlarni kashf etishga muvaffaq bo'lmoqda. Raqamli platformalar yordamida keng auditoriyaga yetib borish imkoniyati yaratilmoqda, bu esa musiqiy asarlarning global tarqalishini ta'minlaydi. Shuningdek, musiqiy ta'limda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Natijada, bunday texnologiyalar musiqiy ijodkorlikni yanada boyitib, ijodiy jarayonlarni yanada samarali va interaktiv qilishga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Maqolaning asosiy xulosalari shundan iboratki, raqamli texnologiyalar musiqiy ijodkorlik jarayonida inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Ular musiqiy asarlarni yaratish, ijro etish va tarqatishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Raqamli platformalar va dasturlar musiqachilarga o'z g'oyalarini tezda amalga oshirish, ijodiy jarayonlarni boshqarish va o'z asarlarini keng auditoriyaga taqdim etish imkonini beradi. Shu bilan birga, musiqiy ijodkorlikda raqamli texnologiyalarni qo'llash, individual ijodkorlar va guruhlar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytiradi, bu esa musiqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelajakda, raqamli texnologiyalarni musiqiy ijodkorlikda yanada kengroq qo'llash istiqbollari juda umidvor ko'rinadi. Masalan, sun'iy intellekt va mashina o'qitish kabi yangi texnologiyalar musiqiy asarlarni yaratishda ijodiy jarayonlarni yanada boyitishi mumkin. Bu texnologiyalar ijodkorlarning yangi uslublar va janrlarda tajriba o'tkazishlariga imkon beradi. Shuningdek, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari musiqiy tajribalarni yanada interaktiv va immersiv qilish imkoniyatini beradi. Bunday innovatsiyalar musiqiy ta'limda ham o'z o'rnini topishi kutilmoqda, bu esa kelajakda yosh avlodlarning musiqiy ijodkorligini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalarning musiqiy ijodkorlikdagi roli jadal rivojlanib borayotganini inobatga olgan holda, ularni o'rganish va qo'llash zarurati yanada oshmoqda. Maqolaning asosiy xulosalari shundan iboratki, raqamli texnologiyalar musiqiy ijodkorlik jarayonini tubdan o'zgartirishi mumkin. Ular san'atkorlarga yangi imkoniyatlar taqdim etadi, musiqiy asarlarni yaratishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Kelajakda raqamli platformalar va vositalarning kengayishi musiqiy ijodkorlikni yanada boyitadi va yosh avlodning ijodiy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, texnologiyalarning ta'siri musiqiy ta'limda ham sezilarli bo'lishi kutilmoqda, bu esa musiqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

21. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 5(1), 19-22.
22. Toshmatov, G. U. O. (2026). Musiqa ta'limi jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 7(2), 195-201.

23. Abduraimov, S. (2024). METHODS OF USING PRACTICAL METHODS IN MUSIC CULTURE LESSONS IN HIGH SCHOOLS. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 3(6), 22-25.
24. Abduraimov, S. Z. (2024). MUSIQA TO ‘GARAKLARI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA MILLIY RUHIYAT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. Inter education & global study, (5 (1)), 44-51.
25. Asrakulova, A. (2025). ECONOMIC VIEWS OF ABU NASR FORABI. Инновационные исследования в науке, 4(2), 65-68.
26. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research, 3(2), 212-214.
27. Jurayeva, G. (2025). TALABALARNING O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRISHDA USTOZ-SHOGIRD AN‘ANALARINING O‘RNI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 535538.
28. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research, 3(2), 212-214.
29. Akhmedov, B. (2026, February). TECHNICAL AND EXPRESSIVE ASPECTS OF THE CONDUCTING APPARATUS. In International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 68-71).
30. Ahmedov, B. S. (2026). Umumta’lim maktablari musiqa darslarida musiqa tinglash jarayonining metodik asoslari. Science and Education, 7(2), 182-187.
31. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS’PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).
32. Olimjonovich, T. G., & Komiljanovna, D. G. (2022). The Importance of the Festival “East Songs” in the Introduction and Development of National Classical Music of the Peoples of the East. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(6), 195
33. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. Развитие и инновации в науке, 4(2), 13-16
34. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. Развитие и инновации в науке, 4(2), 13-16
35. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqa ta’limida STEM texnologiyalari va milliy musiqa integratsiyasi. Science and Education, 7(3), 392-395.
36. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqiy mashg‘ulotlar orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. Science and Education, 7(3), 388-391.
37. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi yo‘nalishi talabalarida ritmik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. Science and Education, 7(1), 960-965.
38. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi orqali bolaga emotsional yondashish tendensiyalari. Science and Education, 7(2), 162-168.
39. Joraxanovich, G. J. (2025). XIX ASR OHIRI XX ASR BOSHLARIDA YEVROPADA MUSIQA PSIXOLOGIYASI RIVOJLANISHI. Научный Импульс, 4(37), 157-161.
40. Muhammadjon o‘g‘, O. R. A. (2025, December). RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA PEDAGOGIKA YO‘NALISHI TALABALARI KREATIV FIKRLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION METODIKASI. In Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus (Vol. 1, No. 1, pp. 1156-1159).

**MATERIALLAR QARSHILIGI FANIDA KOMPETENSIYAGA YO’NALTIRILGAN
INTERFAOL TA’LIM METODIKASI**

Allanazarov Qo’ldosh Olimovich
Termiz davlat muhandislik va agrotekhnologiyalar
universiteti assistenti

Annotatsiya: Zamonaviy oliy ta’lim tizimida raqobatbardosh, yuqori malakali va kasbiy kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, texnika yo’nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida o’qitiladigan fundamental fanlarning mazmunini kompetensiyaga yo’naltirilgan ta’lim tamoyillari asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Materiallar qarshiligi fani bo’lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda asosiy fanlardan biri hisoblanib, unda olingan bilimlar keyingi mutaxassislik fanlarini o’zlashtirish uchun zarur nazariy poydevor yaratadi.

Mazkur maqolada materiallar qarshiligi fanini kompetensiyaga yo’naltirilgan interfaol ta’lim metodlari asosida o’qitishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida interfaol metodlarning talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o’rni, pedagogik imkoniyatlari hamda ta’lim sifati va samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan o’quv jarayonining natijalari statistik jihatdan baholaniib, uning afzalliklari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: Materiallar qarshiligi, kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol ta’lim, muhandislik ta’limi, loyiha metodi, keys-stadi, muammoli ta’lim, kasbiy kompetentlik, innovatsion pedagogika.

Kirish. O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlar asosida rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirish bo’yicha keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlarning asosiy maqsadi zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan, yuqori malakali va kasbiy kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan texnika oliy ta’lim muassasalarida o’qitiladigan fundamental fanlarning mazmuni va metodikasini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Materiallar qarshiligi fani texnika yo’nalishlaridagi talabalar uchun asosiy nazariy fanlardan biri hisoblanadi. Ushbu fan konstruktsiya elementlarining mustahkamligi, birkrligi va barqarorligini hisoblash usullarini o’rgatadi hamda bo’lajak muhandislarning professional tayyorgarligini shakllantirishda muhim o’rin tutadi. Biroq amaliyot shuni ko’rsatadiki, an’anaviy o’qitish metodlari asosida tashkil etilgan dars mashg’ulotlari talabalarda mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va kasbiy vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetensiyalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi.

Shu sababli materiallar qarshiligi fanini o’qitishda kompetensiyaga yo’naltirilgan interfaol ta’lim metodlaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog’lash, ularni mustaqil fikrlashga o’rgatish hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi materiallar qarshiligi fanida kompetensiyaga yo’naltirilgan interfaol ta’lim metodikasining samaradorligini ilmiy asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili: Kompetensiyaviy yondashuv masalalari ko’plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o’rganilgan. J.Raven kompetensiyani shaxsning muayyan

faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishiga imkon beruvchi bilim, ko’nikma, tajriba va qadriyatlar tizimi sifatida talqin qiladi. A.V.Xutorskoy esa kompetensiyani ta’lim natijalarining integrallashgan ko’rsatkichi sifatida baholaydi.

O’zbekistonlik olimlardan N.A.Muslimov, B.X.Xodjayev, R.X.Jo’rayev, U.N.Nishonaliyev, Sh.S.Sharipov va boshqalar kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda zamonaviy ta’lim metodlarini takomillashtirish masalalarini tadqiq etganlar.

N.A.Muslimovning ilmiy ishlarida bo’lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari ishlab chiqilgan. B.X.Xodjayev esa kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida e’tirof etadi.

Materiallar qarshiligi fanini o’qitish bo’yicha olib borilgan tadqiqotlarda asosan nazariy bilimlarni o’zlashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan bo’lsa-da, interfaol metodlar asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bo’yicha tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Shu sababli mazkur tadqiqot mazkur bo’shliqni to’ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot pedagogik tajriba-sinov ishlari asosida olib borildi. Unda texnika yo’nalishidagi talabalar ishtirok etdi.

Tadqiqot metodlari:

- ❖ Pedagogik kuzatuv;
- ❖ Test sinovlari;
- ❖ Anketa so’rovi;
- ❖ Pedagogik eksperiment;
- ❖ Matematik-statistik tahlil;
- ❖ Taqqoslash va umumlashtirish.

Nazorat guruhida an’anaviy metodlar asosida darslar olib borildi. Tajriba guruhida esa quyidagi interfaol metodlardan foydalanildi:

- ❖ Muammoli ta’lim;
- ❖ Keys-stadi;
- ❖ Loyiha metodi;
- ❖ SWOT-tahlil;
- ❖ Aqliy hujum;
- ❖ Klaster metodi;
- ❖ Guruhlarda ishlash texnologiyasi.

Natijalar va muhokama:

Pedagogik tajriba natijalari kompetensiyaga yo’naltirilgan metodikaning samaradorligini tasdiqladi.

Talabalar kompetensiyalarining o’sish dinamikasi.

Yuqori daraja

Boshlanish: 18%
Yakun: 47%

O’rta daraja

Boshlanish: 43%
Yakun: 41%

Past daraja

Boshlanish: 39%
Yakun: 12%

Natijalar shuni ko’rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalarning kasbiy kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlangan. Ayniqsa, mustaqil ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va muhandislik masalalarini yechish ko’nikmalarida ijobiy o’zgarishlar kuzatildi.

Interfaol metodlarning qo’llanilishi talabalarni dars jarayoniga faol jalb qilishga, jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga va nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lashga xizmat qildi.

Muhokama: Tadqiqot natijalari ko’rsatdiki, materiallar qarshiligi fanida kompetensiyaga yo’naltirilgan ta’lim metodlarini qo’llash talabalarning o’quv motivatsiyasini oshiradi. Muammoli ta’lim metodlari talabalarni mustaqil fikrlashga undaydi, loyiha metodi esa amaliy masalalarni hal qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Keys-stadi texnologiyasi orqali talabalar real ishlab chiqarish vaziyatlariga yaqinlashtirildi. Bu esa ularda kasbiy qaror qabul qilish kompetensiyasining rivojlanishiga xizmat qildi. Guruhlarda ishlash texnologiyasi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirdi va jamoaviy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirdi.

Xulosa: Materiallar qarshiligi fanida kompetensiyaga yo’naltirilgan interfaol ta’lim metodikasini qo’llash ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Interfaol metodlar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kompetensiyaviy yondashuv talabalarning amaliy faoliyatga tayyorgarligini oshiradi.
2. Interfaol metodlar nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiyalash imkonini beradi.
3. Muammoli ta’lim, loyiha va keys-stadi metodlari eng samarali pedagogik texnologiyalar hisoblanadi.
4. Talabalarning mustaqil ishlash va kasbiy qaror qabul qilish kompetensiyalari rivojlanadi.
5. Mazkur metodikani texnika fanlarining boshqa yo’nalishlarida ham qo’llash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim nazariyasi. Toshkent, 2017.
2. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika. Toshkent, 2018.
3. Jo’rayev R.X. Ta’lim menejmenti. Toshkent, 2020.
4. Nishonaliyev U.N. Kasbiy pedagogika. Toshkent, 2019.
5. Sharipov Sh.S. Kasbiy kompetentlik asoslari. Toshkent, 2021.
6. Tolipov O’., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2018.
7. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik mahorat. Toshkent, 2017.
8. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2020.
9. Saidahmedov N. Pedagogik innovatsiyalar. Toshkent, 2019.
10. Qurbanov Sh. Ta’lim sifati. Toshkent, 2021.
11. Raven J. Competence in Modern Society. London, 2002.
12. Khutorskoy A.V. Kompetentnostniy podxod. Moskva, 2013.
13. Baydenko V.I. Kompetensii v obrazovanii. Moskva, 2015.
15. Hibbeler R.C. Mechanics of Materials. Pearson, 2021.
16. Gere J.M. Mechanics of Materials. Cengage, 2020.
17. Beer F.P. Mechanics of Materials. McGraw-Hill, 2021.
18. Timoshenko S.P. Strength of Materials. New York, 2018.
19. Ugural A.C. Mechanics of Materials. Wiley, 2019.
20. Gere M.J. Strength of Materials and Structures. Thomson, 2020.

**ADABIYOT DARS MASHG‘ULOTLARIDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARINI
O‘RGANISHDA MUSTAQIL ADABIY-IJODIY LOYIHALARDAN FOYDALANISH**

Tirkasheva Guzal Baxromovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
+998 91 778 82 61

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyot dars mashg‘ulotlarida xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rganish jarayonida mustaqil adabiy-ijodiy loyihalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlilga tortilgan. Xalq og‘zaki ijodi namunalarini loyiha asosida o‘rganish o‘quvchilarning badiiy-ijodiy tafakkuri, mustaqil izlanish ko‘nikmalari, milliy qadriyatlarga munosabati hamda adabiy-estetik kompetensiyalarini rivojlantirish vositasi sifatida yoritilgan. Maqolada adabiyot dars mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin bo‘lgan loyiha metodining mazmuni, bosqichlari, folklor materiallari asosida tashkil etiladigan ijodiy topshiriqlar va ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri ilmiy-metodik jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: *xalq og‘zaki ijodi, folklor, adabiyot ta’limi, loyiha metodi, mustaqil ta’lim, ijodiy loyiha, kompetensiya, adabiy-estetik tarbiya.*

Аннотация: в статье рассматриваются педагогические возможности использования самостоятельных литературно-творческих проектов при изучении образцов устного народного творчества на уроках литературы. Анализируется значение проектного метода в развитии творческого мышления учащихся, навыков самостоятельного исследования, интереса к национальным ценностям и литературно-эстетической компетентности. Раскрываются этапы организации проектной деятельности на основе фольклорных материалов, а также эффективность творческих заданий в образовательном процессе.

Ключевые слова: *устное народное творчество, фольклор, литературное образование, метод проектов, самостоятельное обучение, творческий проект, компетентность, эстетическое воспитание.*

Abstract: this article analyzes the pedagogical possibilities of using independent literary-creative projects in studying examples of oral folk creativity during literature lessons. The role of project-based learning in developing students’ creative thinking, independent research skills, appreciation of national values, and literary-aesthetic competence is discussed. The article highlights the stages of organizing project activities based on folklore materials and explains their effectiveness in the educational process.

Keywords: *oral folk creativity, folklore, literature education, project method, independent learning, creative project, competence, aesthetic education.*

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni egallashi emas, balki mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, axborotni izlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiyot fanini o‘qitishda xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish o‘quvchilarda milliy tafakkur, estetik did va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishning samarali vositasidir.

Xalq og‘zaki ijodi – insoniyatga tengdosh eng qadimiy san’at turi hisoblanadi. Folklor badiiy adabiyotning tamal toshidir. Olamning lisoniy manzarasiga milliy prizmadan nazar solganda ko‘rish mumkinki, har bir xalqning og‘zaki ijodi shu xalqning o‘ziga xos fe’l-atvori, badiiy-estetik tafakkuri, ruhiyati, urf-odat va an’analari, orzu-intilishlari, geografik sharoiti va tabiatini aks ettiruvchi o‘ziga xos ko‘zgudir. Ana shu ko‘zguda yuksak umuminsoniy

qarashlar – yovuzlik, zulm, adolatsizlikka qarshilik hamda yurt birligi, tinchlik, osoyishtalik, do’slik singari tuyg’ular ifodasini ko’rishimiz mumkin bo’ladi.

Ma’naviyat qadim-qadimdan insonlar dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o’rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo’lgan munosabatini ifodalovchi omil hisoblanadi. Ma’naviy qashshoq insonlar hayotda ro’y berayotgan voqea-hodisalarga loqayd munosabatda bo’ladilar. Loqaydlik esa tuzatib bo’lmas og’ir oqibatlariga olib keladi. Ma’naviy qashshoq kimsalarga Vatan, xalq, oila kabi muqaddas tushunchalar begona. Shuning uchun ham fazilatli kekxa avlod vakillari, avvalo, yosh avlodning ma’naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Asrlar davomida shakllangan va og’izdan og’izga o’tib kelayotgan xalq naqllari va maqollari, ertaklar va rivoyatlar, xalq qo’shiqlari va dostonlar singari boshqa o’nlab janrdagi folklor namunalari yosh avlodning ma’naviy dunyosini boyitish hamda ma’naviy qiyofasini shakllantirish, uni haqiqiy inson darajasiga yetishini ta’minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan. Xalq og’zaki ijodi, tom ma’noda, xalq pedagogikasi zaminini tashkil etgan.

Xalq og’zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, uning hamma janrlarida eng ezgu gumanistik g’oyalar yetakchi o’rin egallaydi, har bir turi farzandlar kamolotini mukammallashtirish uchun yordam beradi. Misol uchun, xalq og’zaki ijodida eng keng tarqalgan janr hisoblanuvchi maqollar bolalarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini o’stiradi, bilim boyligini kengaytiradi va, shu bilan birga, muxtasar jumlar orqali butun boshli bir ma’rifiy g’oyani ifodalaydi. Topishmoqlar bolalarning fikrini teranlashtirib, ularni hozirjavoblikka undaydi. Afsona va rivoyatlar esa har doim o’quvchi uchun qiziqarli manbadir, chunki ularda fantastik obrazlar orqali qahramonlar shakllantiriladi, shu sababli yosh avlodning bu janrga qiziquvchanligi ortadi. Tez aytishlardan ko’proq foydalangan bolalarning talaffuzi chiroyli, nutqi esa ravon bo’ladi. Xalq qo’shiqlari o’zining mazmunida xalqning quvonch-u shodligini, g’am-tashvishlarini hamda orzu-umidlarini aks ettiradi. Xalq ertaklari bolaning badiiy fantaziyasini oshiradi, bola ertak qahramonlari bilan birgalikda ko’plab sarguzashtlarni boshidan kechirganmdek his qiladi o’zini. Bir so’z bilan aytganda, yuqorida tilga olingan folklor janrlarining vazifasi bir maqsadga – o’sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashga qaratilgan bo’ladi. Xalq og’zaki ijodi xalqning ko’p asrlik hayot tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va badiiy tafakkurini o’zida aks ettiruvchi ma’naviy merosdir. Folklor namunalari o’rganish jarayonida o’quvchi nafaqat badiiy matnni tahlil qiladi, balki uning yaratilish tarixi, janriy xususiyatlari, tarbiyaviy mohiyati va estetik qiymatini ham anglaydi [1, 12-b.].

Adabiyot darslarida xalq og’zaki ijodi namunalari o’rganishda loyiha metodidan foydalanish o’quvchilarni faol subyektg aylantiradi. Bunda o’quvchi ma’lum bir mavzu yuzasidan mustaqil izlanadi, material to’playdi, tahlil qiladi va yakuniy ijodiy mahsulot yaratadi. Folklor namunalari oddiy o’qish va qayta hikoyalash o’quvchining bilim faoliyatini to’liq namoyon eta olmaydi. Mustaqil adabiy-ijodiy loyihalar esa o’quvchini izlanishga, muammoni hal qilishga va yangi g’oya yaratishga yo’naltiradi. Masalan, 8–9-sinflarda quyidagi loyihalarni tashkil etish mumkin:

- “Mahallamiz folklori” loyihasi;
- “Xalq maqollarida milliy qadriyatlar ifodasi” loyihasi;
- “Topishmoqlar poetikasi” loyihasi;
- “Xalq dostonlarida qahramonlik motivlari” loyihasi;
- “Mavsumiy marosim qo’shiqlarining badiiy xususiyatlari” loyihasi va boshqalar.

Bunday loyihalar o’quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantiradi. Loyiha metodining asosiy mohiyati ham o’quvchini mustaqil faoliyatga jalb qilish va amaliy natija yaratishga yo’naltirishdan iborat [2, 45-b.]. Masalan, 8–9-sinf Adabiyot dars mashg’ulotlarida xalq og’zaki ijodi namunalari (maqollar, topishmoqlar, dostonlar, ertaklar, rivoyatlar, afsonalar, marosim qo’shiqlari)ni o’rganish asosida o’quvchilar mustaqil ravishda quyidagi ilmiy-ijodiy loyiha ishlarini yaratishlari mumkin bo’ladi (jadvalga qarang):

1-jadval

No	Ilmiy-ijodiy loyihalar	Loyiha mavzulari	Amalga oshirish shakllari
1.	Folklor namunalarini to’plash va tadqiq qilish loyihalari	“Mahallamizdagi xalq maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati” “Oila a’zolaridan yozib olingan ertak va rivoyatlar” “Hududiy folklor namunalarining o’ziga xosligi” “Maqollar orqali milliy qadriyatlar”	Intervyu So’rovnoma Maqollar to’plami Mini ilmiy maqola Slaydli taqdimot
2.	Folklor va zamonaviy hayot qiyosi	“Qadimiy maqollar va bugungi yoshlar hayoti” “Doston qahramonlari va zamonaviy ideal obraz” “Folklordagi axloqiy qadriyatlarning bugungi ahamiyati”	Tahliliy esse Jadval Diagramma Taqqoslash loyihasi
3.	Ijodiy sahnalashtirish loyihalari	Ertak sahnalashtirish Dostonlardan parchalar Topishmoq kechasi Maqollar teatrlashtirilgan ko’rinishi	Video loyiha Spektakl Sinf tadbiri Rolli o’yin
4.	Raqamli folklor loyihalari	“Elektron maqollar lug’ati” “Folklor podkast” “Ertaklar audio kitobi” “Milliy folklor blogi”	XOI namunalarining PDF to’plami Audio yozuv YouTube/video material Prezentatsiya
5.	Ilmiy-tadqiqot yo’nalishidagi loyihalar	“8–9-sinf adabiyotida o’rganiladigan folklor janrlari” “Folklorning yoshlar tafakkuriga ta’siri” “Maqol va topishmoqlarning lingvistik xususiyatlari” “Folklor orqali kompetensiyalarni shakllantirish”	Ilmiy maqola Konferensiya ishi Tadqiqot loyihasi Metodik tavsiya
6.	Mahalliy madaniy meros loyihalari	“Hududimiz baxshichilik an’analari” “Mahalliy marosim folklori” “Qadimiy urf-odat va folklori”	Fotoalbom Hujjatli video Mahalliy tarixiy tadqiqot

Mustaqil ilmiy-ijodiy loyihalar

Adabiyot dars mashg’ulotlarida xalq og’zaki ijodi namunalarini o’rganish bo’yicha eng samarali loyiha shakllari sifatida ilmiy maqola, folklor albomi, video loyiha, taqdimot, sahna ko’rinishi, elektron lug’at hamda so’rovnoma asosidagi tadqiqotlarni keltirish mumkin. Ushbu loyihalarni amalga oshirish natijasida o’quvchiarda tadqiqotchilik, mustaqil fikrlash, nutq madaniyati, ijodkorlik, milliy qadriyatlarga hurmat, axborot bilan ishlash hamda jamoada ishlashkabi ko’nikmalar shakllanishi bilan bir qatorda ularda milliy va umummadaniy kompetensiyalar shakllanadi.

8-sinflarda ko’proq ertak, maqol, topishmoq, rivoyatlar asosida; 9-sinflarda xalq dostonlari, xalq baxshilari va baxshichilik, epik folklor merosi hamda folklor poetikasi asosida murakkabroq ilmiy loyihalar tashkil etish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Xalq og’zaki ijodi namunalarini o’rganishda loyiha faoliyatini quyidagi bosqichlarda tashkil etish mumkin:

1. Tayyorgarlik bosqichi. Bunda o’qituvchi loyiha mavzusini belgilaydi hamda loyihaning maqsad va vazifalarini sinf o’quvchilariga tushuntiradi.

2. Izlanish bosqichi. Ushbu bosqichda sinf o’quvchilari ma’lum guruhlariga bo’lingan holda folklor materiallarini to’plashadi, manbalarni o’rganishadi, suhbat va kuzatishlar olib borishadi.

3. Ijodiy faoliyat bosqichi. Bu bosqichda o’quvchilar to’plangan folklor materiallari asosida taqdimot, albom, videoloyiha, maqola yoki ijodiy ish tayyorlaydilar.

4. Yakuniy baholash bosqichi. Bunda loyiha natijalari himoya qilinadi va baholanadi.

Loyiha faoliyati o’quvchining kommunikativ, axborot bilan ishlash va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [3, 78-b.].

Xalq og’zaki ijodi namunalarini o’rganishda loyiha metodining afzalligi shundaki, bunda o’quvchi folklor matnlarini tayyor ma’lumot sifatida emas, balki tadqiqot obyekti sifatida qabul qiladi. Chunki, bu materiallarni topishda, uni yig’ishda yosh tadqiqotchi sifatida bevosita o’zi ishtirok etadi. Masalan, maqollarni o’rganishda o’quvchi ularning mazmunini tahlil qilish bilan cheklanmay, uni xalq hayoti, urf-odatlar va dunyoqarashi bilan bog’laydi. Topishmoqlar ustida ishlash jarayonida esa mantiqiy tafakkur va obrazli fikrlashini rivojlantiradi. Ushbu jihatlariga ko’ra adabiyot fani dasturida xalq og’zaki ijodi namunalari sinflar kesimida tadrijiylik asosida berib boriladi. Sababi “folklor xalqning tarixiy xotirasi va ma’naviy tajribasini ifodalovchi badiiy hodisa sifatida yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi” [4, 31-b.].

Loyiha metodida o’qituvchi an’anaviy bilim beruvchi emas, balki tashkilotchi va yo’naltiruvchi (fasilitator) vazifasini bajaradi. U o’quvchilarga folklor manbalarini izlab topish, uni tanlash, tadqiqot yo’nalishini belgilash va natijalarni taqdim etishda metodik yordam beradi. Bu jarayonda o’quvchi faoliyatining mustaqilligi, ijodkorligi va mas’uliyati oshadi. Natijada adabiyot darsi oddiy o’zlashtirish jarayonidan ijodiy izlanish maydoniga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot dars mashg’ulotlarida xalq og’zaki ijodi namunalarini mustaqil adabiy-ijodiy loyihalar asosida o’rganish o’quvchilarning bilim faoliyatini faollashtiruvchi eng samarali metodlardan biri ekanligi olib borgan tajriba-sinov ishlarimizda o’zishotini topdi. Ushbu yondashuv orqali o’quvchilarda milliy madaniy merosga hurmat, ijodiy fikrlash, adabiy-estetik, tadqiqotchilik ko’nikmalari va milliy va umummadaniy tayanch kompetensiyasi rivojlanadi.

Loyiha metodidan foydalanish folklor materiallarini chuqur o‘zlashtirish, ularning badiiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini ochib berish hamda zamonaviy ta’lim talablariga mos ijodkor shaxsni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev M. O‘zbek folklorshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2008. – 240 b.
2. Полат Э.С. Нове педагогические и информационне технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2010. – 272 с.
3. Беспалко В.П. Слагаеме педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 с.
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990. – 304 b.

SOYANING ORZU NAVINING ILDIZ VAZNIGA MIKROELEMENTLAR ME’YORLARING TA’SIRI

Abitov Ilnur Ildusovich

Paxta seleksiyasi, urug’chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
katta ilmiy hodim, q.x.f.f.d. (PhD)

E-mail: abitov_ilmur@mail.ru

Tel: +998 94 607 44 86

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyatinig tipik bo’z tuproqlari sharoitida kuzgi boshqoli don ekinlaridan so’ng takroriy ekilgan soyaning Orzu naviga mikroelementlar ta’siri to’g’risidagi ma’lumotlar keltirgan.

Kalit so’zlar: tipik bo’z tuproq, soya, nav, mikroelement, muddat, me’yor, ildiz.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о влиянии микроэлементов на сорт сои Орзу, высеваемый в качестве повторной культуры после зерновых культур в условиях типичных сероземов Ташкентской области.

Ключевые слова: типичный серазём, соя, микроэлемент, срок, норма, корень.

Abstract: This article presents information on the influence of microelements on the Orzu soybean variety, sown as a second crop after grain crops in typical sierozem conditions of the Tashkent region.

Keywords: typical sierozem, soybean, microelement, term, rate, root

Kirish. Bugungi kunda jahon aholisini oqsilga boy oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta’minlash global agrar siyosatning ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sink va bor bir qatorda auksin gormoni hosil bo’lishida ishtirok etadi va nitratli azot antagonist hisoblanadi. Bor hujayra devoriga ta’sir qilishi muhimdir. Mikroelement hujayra devorlarini birlashtirib uni mustahkamlaydi. Bor yetishmasligida fotosintez jarayoni buzilishiga olib kelgan. Ko’pgina qishloq xo’jalik ekinlar uchun tuproqdagi borning harakatchan shakli 1-3 mg/kg ni tashkil qilishi ahamiyatli hisoblagan [1].

O’simlik to’qimalarida mikroelementlar miqdori juda kam bo’lishiga qaramay, ular o’simliklarning normal hayot faoliyati uchun almashinib bo’lmaydigan oziq elementlari hisoblanadi. Mikroelementlar fermentlar tarkibiga kiradi va fermentativ jarayonlarda goh tarkibiy, goh funksional komponent bo’lib, turli xil rollarni bajaradi [2].

Kursk viloyatining tuproq va iqlim sharoitlarda soya ekinlarda mikroelementlar har xil turdagi o’g’itlardan foydalanishning yuqori samaradorligi aniqlandi. Mikroelementli o’g’itlarga nisbatan, "Reakom-rux xelati" va "Reakom-bor xelati" monoxelat o’g’itlarda samaradorlik kam bo’lganligi ko’rsatdi. Ulardan foydalanilganda soya hosildorligi mos ravishda 0,25 va 0,32 t/ga yoki (10,7 va 13,7%), don tarkibidagi oqsil miqdori 1,0 va 1,2% ga, moydorlik 0,9 va 1,1% ga ortganligi ko’rsatilgan [3].

Uglevodlarni shakllantirish uchun mikroelementlardan Fe, Zn va Cu muhim ahamiyatga ega. Azot o’simliklarda organik birikmalar hosil bo’lishida markaziy o’rinda turadi. Azot mavjudligidan tashqari, har xil o’g’itlar hujayra bo’linishida muhim tarkibiy qismi hisoblanib, mikroelementlar hujayra bo’linishiga, xlorofill xususiyatiga va fotosintezga ta’sir qilinishi kuzatilgan. [4].

Bor o’sish jarayonlarini ta’minlash uchun zarur bo’lgan mikroelementlardan biridir. U rux bilan teng ravishda auksin gormoni hosil bo’lishida ishtirok etadi va nitratli azotning

to’g’ridan-to’g’ri antagonisti hisoblanadi. Gullar, dukkaklar, o’sish nuqtalari shakllanishiga hamda plastik moddalar to’planishiga ta’sir ko’rsatadi [5].

Ilmiy tadqiqot 2019-2022 yillarda Toshkent viloyatining PSUEAITining Markaziy tajriba uchastkasi dalalarida olib borilgan.

Tajriba dalasi tuproq tarkibining 0-30 va 30-50 sm qatlam qalinligidagi chirindi miqdori 1,010-0,950 % ni, umumiy shakldagi azot miqdorlari tegishli ravishda 0,110-0,095 % ni, umumiy shakldagi fosfor miqdori 0,115-0,090 % ni, xarakatchan nitrat shaklidagi azot 14,7-9,5 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 21,5-13,5 mg/kg va almashinuvchi kaliy miqdori 220-140 mg/kg ni tashkil etdi. Tajriba dalalar tuprog’i azot va fosfor harakatchan shakllari bilan kam miqdorda, kaliy bilan kam darajada ta’minlangan.

Dala tajribalari o’tkazilgan joy tuproqlari 0-30 va 30-50 sm qatlamlarida 2019 yilda umumiy chirindi miqdori 1,090-0,860%, umumiy azot 0,105-0,080%, umumiy fosfor 0,105-0,085%, nitrat shaklidagi xarakatchan shaklidagi azot 17,5-9,8 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 25,1-16,8 mg/kg va almashinuvchi kaliy miqdori 240-160 mg/kg ni tashkil qilib, 2020 yilda umumiy chirindi miqdori 1,010-0,950%, umumiy azot 0,110-0,095%, umumiy fosfor 0,115-0,090%, nitrat shaklidagi azot 14,7-9,5 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 21,5-13,5 mg/kg, almashinuvchi kaliy miqdori 220-140 mg/kg, 2021 yilda chirindi miqdori 0,896-0,593%, umumiy azot 0,071-0,045%, umumiy fosfor 0,135-0,110%, nitrat shaklidagi azot 15,9-9,2 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 23,9-9,8 mg/kg, almashinuvchi kaliy miqdori 200-180 mg/kg ni tashkil etib, 2022 yilda chirindi miqdori 1,080-0,975%, umumiy azot 0,098-0,067%, umumiy fosfor 0,125-0,095%, nitrat shaklidagi azot 16,2-9,7 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 20,0-14,2 mg/kg, almashinuvchi kaliy miqdori 225-155 mg/kg ni tashkil etgan.

Tajriba dalalar tuprog’i azot va fosfor harakatchan shakllari bilan kam miqdorda, kaliy bilan kam darajada ta’minlanib va unumdorligi jihatdan bir-biriga yaqin bo’lgan.

Tajriba 14 ta variant, 3 qaytariq, maydonchalar yuzasi 42,0 m², joylashi uchta yarusda, eni 2,8 m, uzunlik 15 m tashkil etgan. Har bir maydonchadan hisobli o’simliklar 25 donani tashkil qilgan. Mikroelement qo’llash tadbirlarni o’tkazishda bor va rux mikroelementlar me’yorlari sof holda qo’lanilib, motorli “RTRMAX” dori sepish qo’l apparatidan foydalanilgan.

Kuzgi bug’doyni yig’ib olingandan so’ng, soyaning Opzy navida ko’chat qalinligi 550 ming dona/ga qoldirib, qator orasi 70 sm qilib ekildi.

Tadqiqot natijalari. Soyaning Orzu navi nazorat variantda ildiz vazni qoldig’i mos holda 2019 yilda 21,2 s/ga, 2020 yilda 20,4 s/ga, 2021 yilda 19,5 s/ga va 2022 yilda 20,0 s/ga ni tashkil qilgan bo’lsa, bor mikroelementini 0,2-0,4 kg/ga me’yorlarda, shoxlash fazasida qo’llanilganda, ildiz vazni munosib ravishda 23,7-25,0 s/ga, 22,0-24,5 s/ga va 22,8-25,6 s/ga, 21,6-23,7 s/ga ga, rux mikroelementini 0,5-0,7 kg/ga me’yorlarda, soyani shoxlash fazasida qo’llanilganda esa bu ko’rsatkich 22,0-24,4 s/ga; 21,2-23,5 s/ga; 20,7-23,1 s/ga, va 20,9-22,4 s/ga cha teng bo’ldi. Bor mikroelementini 0,2; 0,4 kg/ga me’yorlarda, gullash fazasida qo’llanilganda ildiz vazni 2019 yilda 24,2; 26,1 s/ga, 2020 yilda 22,7; 25,2 s/ga, 2021 yilda 23,4; 26,5 s/ga, 2022 yilda 22,3 va 24,6 s/ga ga teng bo’lib, nazoratga nisbatan shoxlash va gullash fazasida bor (0,4 kg/ga) va rux (0,7 kg/ga) mikroelementlar me’yorlari qo’llanilganda, ildiz vazni qoldig’i 5,4 s/ga; 7,5 s/ga, va 5,0 s/ga cha oshganligi aniqlandi.

Soyani shoxlash va gullash fazasida bor va rux mikroelementlarining yuqori me’yorlari ildiz vazni qoldig’ini kamayishiga olib kelganligi aniqlandi. Yillar bo’yicha yuqori natijalariga, soyani shoxlash va gullash fazasida bor 0,4 kg/ga va rux 0,7 kg/ga mikroelementlar me’yorlari birgalikda qo’llanilgan variantdan olinganligi ma’lum bo’ldi.

Xulosa. Boshqoli don va kuzgi bug’doy ekinlardan so’ng, takroriy ekilgan soyaning Orzu navida shoxlash va gullash fazasi bor (0,4 kg/ga) va rux (0,7 kg/ga) mikroelementlar me’yorlari birgalikda qo’llanilganda soyaning ildiz qoldiqlari tuproqda ko’proq qolganligi ma’lum bo’ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Азаренко Ю.А. Биогеохимия микроэлементов (Mn, Cu, Zn, Co, Mo, B) в агроландшафтах Омского Прииртышья//Труды XI Международной биогеохимической школы, посвященной 120летию со дня рождения В.А. Ковальского. Тула: Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, 2019, С. 120–124.
- 2). Анспок П.И. Микроудобрения. – Л.: Агропромиздат. Ленингр. отд-ние, 1990. – 272 с.
- 3). Минченко Ж.Н. Эффективность различных микроудобрений при возделывании сои//Аграрный вестник Урала, № 09 (224), 2022, С. 22-32.
- 4). Intanon, P. The influence of different types of fertilizers on productivity and quality of maize in the area of//International Journal of Environmental and Rural Development, N.4, 2013, P. 15-20.

Foydalanilgan internet manbalar:

5. <https://microvit.ru/mikroelementy-v-pitanii-soi.html>

**QARDOSH TILLAR TA’LIMI VA TADQIQIGA INKLYUZIV YONDASHUVDA
SHAKLDOSH SO’ZLAR MULTIMODAL LUG’AT DASTURINING ZARURATI**

Qurbonova Munavvara Abduljabborovna

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o’zbek tili va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)*

E-mail: munavvara2013@yandex.ru

Tel: +99897 7227125

Annotatsiya: Ushbu maqola turk va o’zbek tilida shakldosh, talaffuz va ma’no jihatdan farqlanuvchi leksik birliklarni o’zlashtirish, nutqiy muloqot va tarjima jarayonida ulardan foydalanish bilan bog’liq muammolarning inklyuziv yechimiga bag’ishlangan. Unda bu boradagi orfoepik va semantik chalkashliklar, kommunikativ to’siqlarni bartaraf etish maqsadida yaratilgan interfaol lug’at dasturining vazifaviy imkoniyatlari xususida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: shakldosh so’z, multimodal lug’at, matn, audiokontent, tifloizoh, inklyuziv ta’lim, raqamli leksikografiya.

Аннотация: Настоящая статья посвящена инклюзивному решению проблем, связанных с освоением омонимичных лексических единиц в турецком и узбекском языках, различающихся по произношению и значению, а также с их использованием в процессе речевой коммуникации и перевода. В ней рассматриваются функциональные возможности интерактивной словарной программы, созданной с целью устранения орфоэпических и семантических неточностей и преодоления коммуникативных барьеров.

Ключевые слова: омоним, мультимодальный словарь, текст, аудиоконтент, тифлокомментарий, инклюзивное образование, цифровая лексикография.

Abstract: This article is dedicated to an inclusive approach to solving problems related to the mastery of homonymous lexical units in the Turkish and Uzbek languages, which differ in pronunciation and meaning, as well as their use in speech communication and translation. It examines the functional capabilities of an interactive dictionary program created to eliminate orthoepic and semantic inaccuracies and to overcome communication barriers.

Keywords: homonym, multimodal dictionary, text, audio content, typhlocommentary, inclusive education, digital lexicography.

Turk-o’zbek muloqot matnining o’ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishda ikki tilli lug’atlar muhim leksikografik material sifatida xizmat qiladi. Ularda qayd qilingan leksik birliklarning muayyan qismini tillararo shakldosh va shaklan o’xshash so’zlar tashkil etadi. Biroq ular talaffuz jihatdan muayyan darajada tafovutga egadir. Bu turdagi so’zlarga xos farqlovchi belgilar nafaqat talaffuz, balki ma’no ifodasida ham o’z aksini topadi. Chunki turk va o’zbek tillari o’rtasidagi omonim hamda shaklan o’xshash so’zlar ifodasi ma’no qirralariga ko’ra yoki semantik jihatdan butunlay farqlanishi mumkin. Jumladan, **muz** [1: 104] so’zi bunga misol bo’la oladi:

Turk tilida:	O’zbek tilidagi tarjimasi:	O’zbek tilida:	Turk tilidagi tarjimasi:
muz	<i>banan</i>	muz	1.Buz 2.(Buz gibi) soğuk

			3. Soğuk, nahoş, sevimsiz 4. Ilgisiz

Bu esa o‘z navbatida ularni o‘zlashtirish hamda nutqiy faoliyatga tatbiq etish jarayonlarining birmuncha murakkab kechishiga sabab bo‘ladi. Shunga ko‘ra tadqiqotlarda bu turdagi birliklar “soxta do‘stlar”, “soxta ekvivalentlar” (Qorado‘g‘on, Erso‘y, Ertug‘, O‘zeren), “o‘xshash so‘zlar” (Sultonzoda), “soxta muqobillar”, “shartli tengdoshlar” (Rasulov), “muloqotni qiyinlashtiruvchi so‘zlar” (O‘zkan), “omonim so‘zlar” (Ilker), “teng nomli so‘zlar” (Sultonzoda), “tuzoq so‘zlar” (Musso) [2: 20], “aldoqchi so‘zlar” (Berdaq Yusuf) [5: 3] deb ataladi. Sh.Atamuradov mazkur tushunchani “chalgituvchi so‘zlar” atamasi bilan ifodalashni taklif etadi va buning sababini nutqiy muloqot jarayonida o‘zga tilga oid muayyan so‘z yoki ifodaning kishi ongida assotsiativ tarzda o‘xshash so‘z yoki ifodani hosil qilishi va dabdurustdan ishlatib yuborilishi, muloqot ishtirokchilarining ko‘pincha bunday so‘zlarga chalg‘ib qolishi bilan izohlaydi [2: 21-22].

Bizningcha, turk va o‘zbek kabi qardosh tillar o‘rtasida shakldoshlik omili ta‘sirida yuzaga keluvchi semantik chalkashlik, pragmatik to‘siqning (bayon qilinishi lozim bo‘lgan propozitsiyaga to‘siq bo‘luvchi, uning mazmunini xiralashtiruvchi hamda so‘zlovchining fikrlash va talaffuzi bilan aloqador hodisa) [3: 155] oldini olish, bu boradagi muammolarning innovatsion yechimida raqamlashtirilgan leksikografik manbalar alohida o‘rin tutadi. Shuni e‘tiborga olgan holda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Inklyuziv ta‘lim ilmiy-amaliy laboratoriyasi faoliyati doirasida “Turkcha-o‘zbekcha shakldosh so‘zlar multimodal lug‘ati” yaratilib, mobil ilova ko‘rinishida Google play platformasi [4] orqali foydalanuvchilar e‘tiboriga havola qilindi. Dasturning ma‘lumotlar bazasini tayyorlashda Sh.Atamuradov muallifligidagi “Turkcha-o‘zbekcha chalgituvchi so‘zlar lug‘ati” dan o‘rin olgan shakldosh birliklar va ularning tarjimalaridan [1: 160] material sifatida foydalanildi. Chunki bu lug‘atga nafaqat talabalar, tadqiqotchilar, pedagoglar, tarjimonlar, balki keng jamoatchilik uchun ham foydali bo‘lgan leksik birliklar kiritilgan.

Tadqiqotning maqsadi mobil ilova vositasida lug‘at maqolalarini matn va ovoqli ifoda uyg‘unligida, foydalanuvchiga qulay, tushunarli, inklyuziv tarzda taqdim etishdan iborat bo‘lib, bunda turk va o‘zbek tili o‘rtasidagi shakldosh so‘zlar semantikasini to‘g‘ri idrok etish, farqlash, tarjima va talaffuz qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e‘tibor qaratilgan. Chunki bu kabi interfaol lug‘atlar yordamida foydalanuvchi har ikkala til materiallarini osonlik bilan qabul qiladi, tushunadi va eslab qoladi.

“Turkcha-o‘zbekcha shakldosh so‘zlar multimodal lug‘ati” mobil ilovasi boshqa ikki tilli elektron lug‘at dasturlaridan farqli ravishda tillararo omonim so‘zlarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq muammolar yechimi uchun mo‘ljallangan dasturiy mahsulot sifatida foydalanuvchiga so‘zning yozilishi, tarjimasi, talaffuzi va qaysi tilga mansubligini birgalikda idrok etish imkonini beradi. Dastur audiokontenti tifloizohlar bilan boyitilgan bo‘lib, bu qismda turk tilidagi har bir so‘zlikdan oldin “turk tilida”, uning o‘zbek tilidagi tarjimasidan oldin “o‘zbek tilidagi tarjimasi”, shuningdek, o‘zbek tilidagi har bir so‘zlikdan oldin “o‘zbek tilida”, uning turk tilidagi tarjimasidan oldin “turk tilidagi tarjimasi” tarzidagi ovoqli ko‘rsatmalar qayd etilgan. Mazkur tiflosharhlar foydalanuvchiga ayni vaqtda qaysi tilga oid so‘z va qaysi tilga oid tarjima eshittirilayotganini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, ko‘rish bo‘yicha nogironligi bo‘lgan foydalanuvchilar uchun yuqoridagi kabi yo‘naltiruvchi audioizohlar nihoyatda dolzarbdir. Tadqiqot uchun material sifatida foydalanilgan manbada

[1: 160] qayd etilgan qisqartmalar ushbu multimodal lug‘at matnida ham ayni shaklda saqlangan, audiokontentda esa kengaytirilgan holda aks ettirilgan. Bunday ovoqli kengaytmalar ayniqsa, audioformatdagi materiallardan foydalanuvchi shaxslar uchun nihoyatda zarurdir. Chunki qisqartmalar ayni shaklda ovoqlashtirilsa, ularning ma’nosi barcha foydalanuvchilar uchun tushunarli bo’lmasligi mumkin. Kengaytirilgan ovoqli ifoda esa axborotni to’liq qabul qilishga yordam beradi.

Ushbu mediamahsulot qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik, leksikografiya, turkiyshunoslik va til ta’limi uchun tayanch manba vazifasini bajaradi, nutqiy muloqot hamda tarjima jarayonida yuzaga keluvchi shakldosh so’zlar talaffuzi bilan bog’liq xatolar, semantik noaniqliklar, kommunikativ to’siqlarni bartaraf etishda muhim leksikografik manba sifatida xizmat qiladi. Ilova multimodal leksikografiya tajribasini rivojlantirishga ham hissa qo’shadi. Unda yozma ravishda ifodalangan birlik, tarjima, talaffuz va qo’shimcha ovoqli izohning muayyan tizimga birlashtirilgani lug‘at tuzishning zamonaviy usullarini takomillashtirish imkonini beradi.

Mazkur dastur ko’rish bo’yicha nogironligi bo’lgan foydalanuvchilar uchun mo’ljallangan nutq sintezatorlari (matnni ovozga aylantiruvchi dastur) bilan birgalikda ishlashga moslashtirilgan. Multimodal lug‘at maqolalari mobil ilova kontentiga bir-biridan ajratilgan holda joylashtirilgan. Bu esa o’z navbatida foydalanuvchilarga lug‘at materiallarining kerakli qismini topishni osonlashtiradi. Foydalanuvchilarga qulaylik yaratish maqsadida mobil ilovaga kerakli so’zni tez fursatda izlab topish imkonini beruvchi qidiruv funksiyasi ham kiritilgan. Unda dastur mualliflari haqida ma’lumot olish, ilovani boshqa foydalanuvchilarga ulashish va uni baholash, fikr-mulohaza bildirish uchun ham alohida bo’limlar ajratilgan. Shu jihatdan “Turkcha-o’zbekcha shakldosh so’zlar multimodal lug’ati” mobil ilovasi zamonaviy raqamli leksikografiya taraqqiyoti, inklyuziv ta’lim va qardosh tillar o’rtasidagi muloqot ehtiyojlariga xizmat qiladigan muhim dasturiy mahsulot hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Atamuradov Sh. Turkcha-o’zbekcha chalgituvchi so’zlar lug’ati. – Toshkent: Qamar Media, 2022. – 160 b.
2. Atamuradov Sh. O’zbek-turk muloqot madaniyatida pragmatik to’siqning ifodalanishi: Filol. fan. b. fals. d-ri ... diss. – Toshkent, 2024. – 132 b.
3. Ҳақимов М. Ўзбек прагматингвистикаси асослари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2013. – 176 б.
4. Qurbonova M., Atamuradov Sh., Mirnosirova D., Anvarova D., Hamidov S. Turkcha-o’zbekcha shakldosh so’zlar multimodal lug’ati. Mobil ilova. https://play.google.com/store/apps/details?id=hamroev.uz&pcampaignid=web_share
5. Yusuf B. Turkcha-o’zbekcha “aldoqchi” so’zlar lug’ati. – Toshkent: Voris-nashriyot, 2009. – 647 b.

BAHODIR QOBULNING ADABIY PORTRET YARATISH MAHORATI

Abdujalilova Gulmiraxon Odiljon qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: gulmiraxonsultonova71@gmail.com
Tel: +99891 326 52 67

Annotatsiya

Badiiy asar strukturasida portret muhim ahamiyat kasb etadi. U muallif g’oyaviy-estetik qarashlarini ifodalashda yetakchi unsur hisoblanadi. Qahramonning individual-psixologik qiyofasi qanday yaratilgani orqali muallif uslubiga xos xususiyatlar namoyon bo’ladi. Mazkur maqolada Bahodir Qobul qissalaridagi portret na’munalarining muallif badiiy niyatini amalga oshirishdagi roli haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: portret, qissa, muallif, yozuvchi uslubi, tashqi qiyofa.

Аннотация

Портретная живопись играет важную роль в структуре произведения искусства. Она является ведущим элементом в выражении идеологических и эстетических взглядов автора. Создается индивидуальный и психологический образ героя, раскрывающий особенности авторского стиля. В данной статье рассматривается роль портретных примеров в рассказах Баходира Кабула в реализации художественного замысла автора.

Ключевые слова: портрет, рассказ, автор, стиль письма, внешность

Abstract

Portraiture plays an important role in the structure of a work of art. It is a leading element in expressing the author's ideological and aesthetic views. The individual and psychological image of the hero is created, which reveals the features of the author's style. This article discusses the role of portrait examples in the stories of Bahodir Qabul in realizing the author's artistic intention.

Keywords: portrait, story, author, writing style, appearance

Kirish. Badiiy asarning muhim tarkibiy qismlaridan biri portret hisoblanadi. U muallif g’oyaviy-estetik qarashlarini ifodalashda yetakchi unsur hisoblanadi. Xususan, Bahodir Qobul qissalaridagi portret na’munalarini tadqiq qilish, asar badiiyatidagi o’rnini aniqlash muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Badiiy asarda kishilarning tashqi ko’rinishi, xulq-atvori o’ziga xos tarzda yozuvchi tomonidan badiiy ishlov berilib yaratiladi. Bu adabiy portret deyiladi. Adabiyotshunos olim Izzat Sulton badiiy asardagi portret masalasiga quyidagicha ta’rif beradi.

“Kishilarning asarda badiiy so’z vositasida chizilgan tashqi qiyofasi portret deb ataladi. Portretga yana qahramonning gap o’hang, o’ziga xos qiliqlari va turli ruhiy holatlar munosabati bilan uning yuzida bo’ladigan o’zgarishlar (mimika) ham kiradi.” [3:108]

Badiiy asarda kishilarning tashqi qiyofasi, mimikasi kitobxon ko’z o’ngida asar qahramonlarini gavdalantirishga xizmat qiladigan muhim omillardan biridir. Ijodkor so’zlar vositasida qahramon portretini chizish bilan birga kitobxonning unga bo’lgan munosabatini ham oldindan belgilab beradi.

Adabiyotshunos To’xta Boboyev esa nisbatan kengroq fikrlarni keltirib o’tgan.

“Portret atamasi, odatda, ikki ma’noda, ya’ni qahramonning tashqi ko’rinishi (tor ma’noda) va qahramonning individual-psixologik qiyofasi (keng ma’noda) qo’llaniladi. San’atkor yozuvchi qahramonning tashqi qiyofasini chizish orqali ham uning ruhiyatiga kirishga intiladi. Xususan, portret unsurlaridan ko’z, yuz, kulgi, ko’z yoshi va boshqalar san’atkor uchun qahramon ruhiy dunyosini ochuvchi kalit bo’lib xizmat qiladi.” [2:106]

Haqiqatan ham, portret qahramonning tashqi qiyofasi bilan birga uning ichki dunyosini ham ochishga ham xizmat qiladi.

Bahodir Qobul asarlarida portretning o’ziga xos ko’rinishi uchraydi. Portret asosan qahramonlarning monologik va dialogik nutqi vositasida keltiriladi.

“O’shanda tengqurlariga qo’shib hujjatlarini raysabzga olib borgandi, igna yutgan itdek oriqlik bir yigit “Boboy, eshingiz etmaydi, biroz kutasiz”, desa bo’ladimi?” [2:68]

Ushbu jumlar orqali yozuvchi o’ziga xos usulda portret yaratgan. Birgina igna yutgan itdek oriqlik bir yigit jumlasini keltirish orqali personajning jussasi ozg’in ekanligi bilan birga unga bo’lgan salbiy munosabatini ham keltirib o’tgan.

“Rosayam xafa qilishsa, uzzu-kun yelkasiga otamning eski choponini tashlab, bo’ri o’tirish qilib o’tiradigan Enamni orqa qilib, choponning ichiga kirib ketaman. Enamning bellaridan quchoqlab olaman. Kulatalari ustidan tushib kelgan sochpopuklariga osilgan kalit-u jangul-jungul g’ubbachalarni qayta-qayta sanayman” [2: 254].

Ushbu jumlar orqali asar qahramonning tilidan boshqa bir obrazga portret chizilganligi ko’rish mumkin. Ushbu ko’rinishda portret yaratish yozuvchining naqadar mahoratli ekani, shuningdek o’ziga xos ijodiy uslubga ega ekanligini ko’rsatgan.

— Mana, Sariqbola, sizga, — dedilar otam galife shimlarining o’ng cho’ntagidan ikkita yigirma tiyinlik oq tanga va bitta yashil uch so’mlik va ikkita sariqlik bir so’mliklarni olib” [2:256].

“Shunda qoradan-qora betini tirishtirib, og’zi to’la tilla tishini ko’rsatgancha haydovchi opachamga imo qilib, menda yo’l haqlari borligini bildirdi” [2:265].

Yuqoridagi jumlar orqali ham yozuvchining o’ziga xos ko’rinishda yaratgan portret na’munalarini ko’rish mumkin.

Xulosa. Bahodir Qobul asarlarida portretning o’ziga xos ko’rinishi uchraydi. Portret asosan qahramonlarning monologik va dialogik nutqi vositasida keltiriladi. Maqol, matallar orqali personajni ta’riflash holatlari kuzatiladi. Shuningdek, birgina jumlaning keltirish orqali personajning tashqi ko’rinishi bilan birga unga bo’lgan salbiy munosabatini ham keltirishi uchraydi. Ushbu ko’rinishda portret yaratish yozuvchining naqadar mahoratli ekani, shuningdek o’ziga xos ijodiy uslubga ega ekanligini ko’rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Т.: “Ўзбекистон”, 2001. — 560 б.
2. Баҳодир Қобул. Енайўл. – Тошкент: Mashhur-Press, 2018.– 351б.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: – O’qituvchi, 2005.–256 b
4. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – B.136

**SOYANING ORZU NAVIDA O‘SIMLIK TARKIBIDA ASOSIY OZIQA
ELEMENTLARI NPK MIQDORI FOIZIGA MIKROELEMENTLAR TA’SIRI**

Абитов Илнур Илдусович

Paxta seleksiyasi, urug‘chiligi va yetishtirish agrotekhnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
katta ilmiy hodim, q.x.f.f.d. (PhD)

E-mail: abitov_ilmur@mail.ru

Tel: +998 94 607 44 86

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyatinig tipik bo‘z tuproqlari sharoitida kuzgi boshqoli don ekinlaridan so‘ng takroriy ekilgan soyaning Orzu navida mikroelementlar ta’siri to‘g‘risidagi ma’lumotlar keltirgan.

Kalit so‘zlar: tipik bo‘z tuproq, soya, nav, mikroelement, muddat, me’yor, barg, poya, dukkak.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о влиянии микроэлементов на сорт сои Орзу, высеваемый в качестве повторной культуры после зерновых культур в условиях типичных сероземов Ташкентской области.

Ключевые слова: типичный серазём, соя, микроэлемент, срок, норма, лист, стебель, бобы.

Abstract: This article presents information on the influence of microelements on the Orzu soybean variety, sown as a second crop after grain crops in typical sierozem conditions of the Tashkent region.

Keywords: typical sierozem, soybean, microelement, period, rate, leaf, stem, beans.

Kirish. So‘nggi yillarda ayrim Yevropa davlatlarida soya ekiladigan maydonlar qisqargan bo‘lishiga qaramasdan, hosildorlik ko‘rsatkichlarining oshishi kuzatilmoqda. Jumladan, Germaniyada 2023 yilda soya maydonlari 12,8 foizga, Avstriyada esa 6,4 foizga kamaygan bo‘lsa-da, hosildorlik mos ravishda 9,4–9,6 foizga oshgan.

Soya o‘simligini rivojlantirish uchun makro va mego o‘g‘itlaridan tashqari mikroelementli o‘g‘itlar ham zarur. Asosiylardan molibden, kobalt, marganes, bor va rux hisoblanadi. [1]

Tajribalar Tyumens tumanining "Progress" dehqon xo‘jaligi olib borildi. Tajriba maydonchasining tuprog‘i oddiy o‘rta chirindili loyli chernozemdir. Alton soya navi ekildi. Bu makro-o‘g‘itlardan mikroelementsiz foydalanishga nisbatan qo‘shma ishlatishga nisbatan kamrok samara berishini ko‘rsatdi. Soya donning eng yuqori hosildorligi azot va molibden variantida, ikkinchi o‘rinda azot va ruxni birgalikda ishlatilgan variantda olingan. [2]

Tajribalar Bapatla qishloq xo‘jalik kolleji fermasida kaliy, bor va ruxning soya o‘sishi va hosildorligiga bargdang oziqlantirish ta’siri o‘rganish maqsadida dala tajribalari o‘tkazildi. Natijalar kaliy nitrat 2 %, bor kislotasi 50%, rux sulfat 1%, 30 va 60 da bargdan oziqlantirishda o‘simlik balandligi, shoxlar soni, barglar soni, barg sathi, umumiy quruq modda, dukkak soni, o‘rug‘ vazni hosildorligi, yuqori ekanligini aniqlandi nazoratda esa past bo‘lganligi kuzatildi. [3]

Qishloq xujalik ekinlar orasida ruxni qo‘llanilishi hosildorlik va sifatni sezilarli darajada oshirishi mumkin. [4]

Soyani mikroelementlar bilan o‘z vaqtida ta’minlash juda muhim, ya’ni o‘simlik muayyan elementga eng ko‘p ehtiyoj sezadigan davrda uni berish zarur. Fotosintez jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi temir, marganes va magniy vegetatsiyaning dastlabki bosqichlarida yoki urug‘larga ishlov berish vaqtida qo‘llanilishi kerak. Bor esa soya uchun butun vegetatsiya davri mobaynida zarur bo‘lib, u oziq moddalarning tashilishini

ta’minlaydi, azotning o’zlashtirilishini yaxshilaydi hamda gullash va changlanish jarayonlarida ishtirok etadi. Shuni unutmaslik lozimki, bor passiv va kamharakat element hisoblanadi, shu sababli uni vegetatsiya davomida bir necha marta qo’llash talab etiladi [5].

Ilmiy tadqiqot 2020 yilda Toshkent viloyatining PSUEAITning Markaziy tajriba uchastkasi dalalarida olib borilgan.

2020 yilning boshida ya’ni, yanvar va fevral oylarida o’rtacha havo harorati +1,2-6,1 °S ni tashkil etib, yog’ingarchilik miqdori esa mintaqaga mos ravishda 38,9-82,1 mm ni tashkil etgan. Iyun, iyul, avgust oylarida ham o’rtacha havo harorati o’rtacha ko’p yillikka yaqin bo’lib, oylar bo’yicha 26,3; 28,3; 25,9 °S ni tashkil etdi. Ushbu oylarda yog’ingarchilik miqdori ham o’rtacha ko’p yillikka yaqin bo’ldi va deyarli yog’ingarchilik kuzatilmadi.

Tajriba dalasi tuproq tarkibining 0-30 va 30-50 sm qatlam qalinligidagi chirindi miqdori 1,010-0,950 % ni, umumiy shakldagi azot miqdorlari tegishli ravishda 0,110-0,095 % ni, umumiy shakldagi fosfor miqdori 0,115-0,090 % ni, xarakatchan nitrat shaklidagi azot 14,7-9,5 mg/kg, harakatchan fosfor miqdori 21,5-13,5 mg/kg va almashinuvchi kaliy miqdori 220-140 mg/kg ni tashkil etdi. Tajriba dalalar tuprog’i azot va fosfor harakatchan shakllari bilan kam miqdorda, kaliy bilan kam darajada ta’minlangan.

Tajriba 14 ta variant, 3 qaytariq, maydonchalar yuzasi 42,0 m², joylashi uchta yarusda, eni 2,8 m, uzunlik 15 m tashkil etgan. Har bir maydonchadan hisobli o’simliklar 25 donani tashkil qilgan. Mikroelement qo’llash tadbirlarni o’tkazishda bor va rux mikroelementlar me’yorlari sof holda qo’lanilib, motorli “RTRMAX” dori sepish qo’l apparatidan foydalanilgan.

Kuzgi bug’doyni yig’ib olingandan so’ng, soyaning Op3y navida ko’chat qalinligi 550 ming dona/ga qoldirib, qator orasi 70 sm qilib ekildi.

Tadqiqot natijalari. Kuzgi bug’doydan bo’shagan dalalarga takroriy ekilgan soyaning Orzu navida vegetatsiya davri oxirida bor va rux mikroelementlar qo’llashda azot, fosfor va kaliyning barg, poya, dukkak va don tarkibida qoldiq miqdorlari laboratoriya sharoitidagi tahlil asosda o’rganildi.

Takroriy ekilgan soyaning Orzu navi, nazorat variantida amal davri oxirida bargida azot miqdori 1,56%, poyada 0,23%, dukkagida 0,77%, donida 5,29%, fosfor miqdori bargida 1,16%, poyada 0,30%, dukkagida 0,75%, donida 1,75%, kaliy miqdori bargida 0,227%, poyada 0,234%, dukkagida 1,230%, donida 1,480% ni tashkil qilganligi kuzatildi. Bor mikroelementini 0,2; 0,4 va 0,6 kg/ga me’yorlarda, shoxlash fazasida qo’llanilganda, bargdagi azot miqdori variantlarga mos holda 1,60; 1,64; 1,73%, poyada 0,30; 0,33; 0,37%, dukkagida 0,82; 0,85; 0,90%, donida 5,36; 5,50; 5,75%, fosfor miqdori bargida 1,40; 1,54; 1,60%, poyada 0,36; 0,42; 0,45%, dukkakda 0,78; 0,83; 0,86 %, donida 2,07; 2,19; 2,30%, kaliy miqdori bargida 0,326; 0,428; 0,481%, poyada 0,326; 0,404; 0,431%, dukkagida 1,336; 1,372; 1,450 %, donida 1,520; 1,780; 1,880%, rux mikroelementini 0,5; 0,7 va 1,0 kg/ga me’yorlarda, shoxlash fazasida qo’llanilganda, azot miqdori variantlarga mutanosib ravishda 1,63; 1,70; 1,80%, poyada 0,33; 0,41; 0,44%, dukkakda 0,86; 0,89; 0,94%, donda 5,50; 5,68; 5,85%, fosfor miqdori bargida 1,44; 1,59; 1,63%, poyada 0,43; 0,54; 0,73%, dukkagida 0,82; 0,86; 0,89%, donida 2,10; 2,28; 2,37%, kaliy miqdori bargida 0,327; 0,446; 0,469%, poyada 0,334; 0,433; 0,450%, dukkagida 1,344; 1,381; 1,477%, donida 1,581; 1,830; 1,962%, bor mikroelementini 0,2-0,6 kg/ga me’yorlarda, gullash fazasida qo’llanilganda, bargda azot miqdori 1,80-1,97%, poyada 0,32-0,38%, dukkakda 0,89-1,03%, donida 5,57-6,19%, fosfor miqdori bargida 1,47-1,70%, poyada 0,38-0,58%, dukkagida 0,83-0,97%, donida 2,11-2,44%, kaliy miqdori bargida 0,334-

0,497%, poyada 0,335-0,450%, dukkagida 1,342-1,760 %, donida 1,580-1,924% ni tashkil qildi.

Natijada nazoratga nisbatan shoxlash va gullash fazasida bor 0,4 kg/ga va rux 0,7 kg/ga mikroelementlari birgalikda qo‘llanilgan variantida, bargda azot miqdori 0,64%, poyada 0,31%, dukkakda 0,64%, donida 1,38%, fosfor miqdori bargda 0,81%, poyada 0,45%, dukkagida 0,45%, donida 1,01%, kaliy miqdori bargda 0,29%, poyada 0,291%, dukkagida 0,74%, donida 0,70% oshganligi aniqlandi.

Xulosa. Soyaning Orzu navida ozuqa unsurlarini yaxshi o‘zlashtirishi hisobiga amal davri ohirida o‘simlik bo‘laklar orasida quruq massa to‘plashi, dukkaklarni to‘liq bo‘lishi, yuqori hosil olish uchun zamin yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Коць С., Маменко П. Инокуляция и инкрустация семян сои. Обзор технологии применения и рынка препаратов // Спецвыпуск журнала «Пропозиции». Современные агротехнологии по применению биопрепаратов и регуляторов роста. 2015. С. 24–28.

2. Щегольков А. В. Продуктивность сои в зависимости от применения некорневых подкормок серным, борным и молибденовым удобрениями на черноземе выщелоченном//Научный журнал КубГАУ, №106(02), 2015, С.1-13.

3. Gowthami P,*Rama Rao G Influence of foliar application potassium, boron and zinc on growth and yield of soybean Copyright Centre for Info Bio Technology (CIBTech), 2014 , P 81-86.

4. Mirzapour M. H., Khoshgoftar A. H. Zinc application effects on yield and seed oil content of sunflower grown on a saline calcareous soil//Journal of Plant Nutrition, № 29, 2006, P 1719–1727.

Foydalanilgan internet manbalar:

5. <https://chatgpt.com/c/6a2eaa9d-aa54-83ed-ac66-8ea27ac8373b>

STUDIES OF LUMINESCENCE AND ABSORPTION SPECTRA OF CRYSTALS

Madaliev Akmaljon Makhammadjonovich¹, Kurbanaliev Kobiljon Kosimjon
ugli¹

¹Kokand State University

akmalmadaliyev86@gmail.com

Abstract. When carrying out optical, magneto-optical and magnetic measurements of rare earth orthoaluminates and garnets, a number of experimental measuring installations were used:

a) Installation for measuring the spectra of the degree of MCPL and luminescence.

b) Modified single-beam spectrophotometer with continuous recording of the optical absorption signal.

Keywords. crystal, spectrum, luminescence, absorption, transitions, wavelength, frequency, polarization, degree of polarization, radiation, research, ultrasound, infrared.

Introduction

All of the above measuring devices made it possible to carry out reliable experimental studies of the optical, magnetic and magneto-optical characteristics of rare earth orthoaluminates and garnets in a wide temperature range of 78÷300 K with good hardware resolution.

Various methods for measuring the degree of polarization (in particular, circular) are based on modulation of the state of polarization with its subsequent conversion into modulation of the intensity of the light flux.

Analysis of scientific sources

The basic principles of using the modulated polarization method in precision optical experiments are described in detail in [1-2], which also concluded that there are significant advantages of using a method based on modulation of the ellipticity of the light beam, which occurs at high frequencies (20÷100 kHz), in polarization measurements. modulation of birefringence of a homogeneous block of isotropic material. Undoubtedly, the strength of such a technique is the possibility of using light radiation with almost ~100% modulation depth of the polarization state, which turns out to be very important when studying strongly absorbing (or poorly reflecting) or weakly luminous media, since traditional polarimetric techniques in this case have a rather low signal-to-noise ratio [1].

Currently, fused silica is commonly used as a polarization modulator. Polarization modulation in this case is produced by a change in the optical anisotropy of fused quartz, which is caused by its periodic deformation, and the degree of optical anisotropy of quartz is proportional to its mechanical deformation [2]. The optical anisotropy of quartz is proportional to its deformation, therefore, when longitudinal vibrations with frequency Ω are excited in quartz, the phase shift between the orthogonal components of the electric vector of the light wave is equal to:

$$\delta = \frac{2\pi}{\lambda} l \cdot \Delta n \cdot \sin \Omega t = A \cdot \sin \Omega t \quad (1)$$

where l -is the thickness of the quartz sample, Δn is the maximum difference in refractive index, proportional to the amplitude of quartz deformation, A -is the amplitude of the phase shift, λ -is the wavelength of light (in vacuum). Let partially polarized light fall on

a circular polarization analyzer consisting of a quartz photoelastic modulator and a linear polarizer placed behind it, the transmission plane of which is oriented at an angle of 45° to the quartz axes induced as a result of periodically changing deformation.

Since partially polarized light can be represented as a superposition of two unequal in amplitude incoherent left- and right-circular intensity components, the light intensity at the output of the “circular analyzer” will contain a variable and a constant component and can be represented as [1]:

$$I' = \left(\frac{I_+ + I_-}{2} \right) + \left(\frac{I_+ - I_-}{2} \right) \cdot \sin(A \sin \Omega t) = \left(\frac{I_+ + I_-}{2} \right) + \left(\frac{I_+ - I_-}{2} \right) \cdot [2J_1(A) \sin \Omega t + \dots] \quad (2)$$

where $J_1(A)$ - is the 1st order Bessel function, the maximum value of which is 0.586 when the value of the argument $A \approx 1.08^\circ$.

If the registration of light radiation at the output of a circular polarization analyzer is carried out in the phase shift modulation mode with frequency Ω , then to determine the

degree of circular polarization - $P = \frac{I_+ - I_-}{I_+ + I_-}$, it is enough to measure the ratio of two signals,

proportional to the ratio of the components of light intensity:

$$\frac{U^{\sim}(\Omega)}{U^=(0)} = K \cdot \frac{I'(\Omega)}{I'(0)} = 2J_1(A) \cdot K \cdot \left(\frac{I_+ - I_-}{I_+ + I_-} \right) \cdot \sin \Omega t \quad (3)$$

where $I'(\Omega)$ is the intensity component at the modulation frequency; $I'(0)$ is a constant signal determined by the average (over the period) value of the sum of two orthogonal $(I_+ + I_-)/2$ circular intensity components; the constant K is determined by the ratio of the gain factors of the recording circuit for alternating - $U^{\sim}(\Omega)$ and constant - $U^=(0)$ electronic signals.

Analysis and results

Studies of the spectral dependences of the MCPL in a wide temperature range were carried out on an experimental setup, the block diagram of which is shown in Fig.1. The photoluminescence excitation source is a high-pressure mercury lamp DRSh-250.

The light flux generated by a condenser (L), consisting of two quartz lenses L1 and L2, is focused by it onto a sample placed in the gap of an electromagnet (EM).

To isolate the required spectral region in the exciting radiation, light filters of the UFS-1 and UFS-5 types were used, located between the condenser (L) and the sample.

Secondary radiation is collected by the output glass lens L3 and focused on the entrance slit of the monochromator (M) through a photoelastic modulator (PM) and analyzer (P).

After the monochromator, the luminescence radiation enters the photodetector (photomultiplier), after which the photocurrent is amplified and detected by an electronic

recording circuit, which makes it possible to determine the value of the ratio $P = \frac{I_+ - I_-}{I_+ + I_-}$

in relative units.

Obviously, in this experimental geometry, measuring the degree of MCPL is reduced to determining the degree of circularity of the secondary (partially polarized) glow, caused by the magnetization of the sample under study in a longitudinal magnetic field H using a phase-controlled “circular analyzer” [1], and the magnitude (and sign) the ratio of the alternating $U^{\sim}$ and constant $U^= (0)$ signals (see also formula (2.)) completely determines the magnitude (and sign) of the degree MCPL - R .

Thus, measuring the MCPL comes down to determining the degree of circularity of partially polarized radiation caused by the magnetization of the sample under study in a longitudinal magnetic field H using a phase-controlled “circular analyzer”. As can be seen from formula (3), the value of the 1st order Bessel function directly affects the experimentally determined value of P .

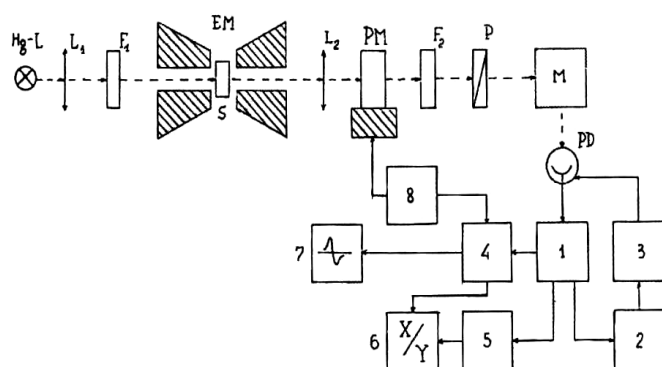

Fig.1. Schematic diagram of the measuring setup for studying the degree of MCPL:

Hg-L – mercury lamp; L1 – condenser, L2 – glass lens; F1 – UF filter; EM – electromagnet; S – sample; PM – photoelastic polarization modulator; F2 – light filter; P – polarizer (analyzer); M – monochromator; PD – photomultiplier; 1 – preamplifier (RUP); 2 – unit for stabilizing the average current of the photomultiplier; 3 – high-voltage rectifier; 4 – synchronous amplifier (selective amplifier with synchronous detector); 5 – DC amplifier; 6 – block for measuring the ratio of two signals; 7 – recorder; 8 – self-generator.

We have already noted above that with the value of the argument of the Bessel function ($\approx 108^\circ$), the Bessel function J_1 has a maximum value of 0,586. Consequently, the value

$\frac{U^{\sim}(\Omega)}{U^=(0)}$ also becomes maximum (at a given wavelength), which can be experimentally

established by the maximum of the alternating signal $U^{\sim}(\Omega)$ in formula (3).

Calibration of the installation for studying the degree of polarization was carried out in order to determine the value of the proportionality coefficient $B = 2J_1(A) \cdot K$ that arises when measuring the ratio $I_+ - I_- / I_+ + I_-$. To do this, an incandescent microlamp was placed in the gap of the electromagnet (EM), the radiation of which, after passing through

the polarizer, the “ $\lambda/4$ ” plate, the modulator and the analyzer, was focused on the entrance slit of the monochromator.

Since the light radiation emerging from the polarizer-plate “ $\lambda/4$ ” system is circularly polarized (with a degree of ellipticity equal to unity), the ratio of the light intensity components in expression (3) becomes equal to the coefficient B (or the installation constant) for of a given wavelength, which can then be taken into account when calculating the true value of the MCPL value. During calibration, the axes of the “ $\lambda/4$ ” plates were installed parallel to the induced axes of the photoelastic modulator, while the transmission plane of the analyzer was set parallel (or perpendicular) to the transmission plane of the input polarizer.

Thus, the ratio of the alternating $-U^{\sim}$ and constant $-U^=$ signals completely determines the magnitude (and sign) of the degree of the MCPL, and for reliable registration of the alternating signal, the synchronous detection technique is used.

Let us now dwell on some design features of the measuring setup. The sources of polarized exciting UV radiation were (as noted above) high-pressure mercury lamps of the type DRSh-250 (or 500), with a power of 250 W (500 W), respectively, operating in direct current mode. To monochromatize the light radiation, a high-aperture diffraction monochromator MDR-23 was used.

The spectral width of the monochromator slit when measuring the MCPL did not exceed $\sim 0,15 \div 0,1$ nm. The polarization modulator is a photoelastic light modulator with optical feedback, proposed in [3]. Magnetic fields with a strength of up to 10 kOe were created by an electromagnet with a closed III-shaped core, the winding of which was connected to the output of the VSA-5K rectifier. Photomultiplier tubes FEU-71 and FEU-100 were used as light radiation receivers in the wavelength range $400 \div 650$ nm.

When registering the MCPL at the load resistance of the PMT, two signals arise: alternating with a frequency of 120 kHz and constant, after which they are separately amplified by a selective amplifier (~ 120 kHz) and a direct current amplifier, respectively.

When registering the MCPL at the load resistance of the PMT, two signals arise: alternating $U^{\sim}(\Omega)$ with a frequency of 120 kHz and constant $U^=(0)$, after which they are separately amplified by a selective amplifier (~ 120 kHz) and a direct current amplifier, respectively.

To eliminate the influence of the wave impedance of the connecting cables on the alternating signal $U^{\sim}$ taken from the PMT load, a broadband isolating amplifier-repeater (RUA) with a gain equal to ~ 2.0 was used. A constant signal $U^=(0)$ from the output of the RUP is fed to the input of a direct current amplifier (DCA) with a gain close to ~ 10 and made on the K544UD1 microcircuit.

From the output of the UPT, it is then fed to the denominator input of the block for measuring the value of the ratio (IO) of two signals of the digital voltmeter V2-22.

The alternating signal $U^{\sim}$, after amplification by a selective amplifier SU (100 times), is supplied to the input of a synchronous detector (SD), the function of which is performed by the base amplifier UPI-1 (see Fig.1). A selective amplifier with a frequency of 120 kHz is made on the basis of the K140UD1 microcircuit and an oscillating circuit. The output of UPI-1 is connected to the numerator input of the IO block of the V2-22 voltmeter and as a result,

the value of the ratio $U^{\sim}(\Omega)/U^=(0)$ is recorded (in relative units) at the output of the V2-22 voltmeter. A reference signal of ~ 1 V, required for synchronous detection of an alternating signal $U^{\sim}$, is output from the load resistance of the source follower in the optical feedback circuit of the photoelastic modulator (PM). Note that the azimuths of the natural axes of the optical polarization elements (polarizer, plate “ $\lambda/4$ ”) used in the optical feedback circuit of the photoelastic modulator are similar to the azimuths of the optical elements used in calibrating the measuring setup (see above).

The MCPL signal was recorded both using the digital display of a V7-22 voltmeter and by recording it on an NS-307 recorder (in the “x-t” scan mode) connected to the output of the UPI-1 synchrodetector. In this case, scanning of the MCD spectrum (by wavelength) was carried out with a smooth rotation of the diffraction grating (~ 1200) performed by the scanning unit of the MDR-23 monochromator. When continuously recording the value $U^{\sim}(\Omega)/U^=(0)$, the method of measuring the ratio of two signals ($U^{\sim}$ и $U^=(0)$) was equivalently replaced by the method of stabilizing the average current of the photomultiplier [60], as a result of which the output signal of the LED determined (in relative units) the value of the measured ratio of two signals-alternating $U^{\sim}(\Omega)$ and permanent $U^=(0)$. To stabilize the average PMT current, a stabilization unit (BS) was used, consisting of a direct current differential amplifier - UPT (made on the basis of operational amplifiers K140UD8, K544UD1, etc.) and a comparison amplifier of a high-voltage rectifier (VS-22, BNVN-0,5), at the input of which this UPT is switched on.

The operating principle of the BS stabilization unit is such that it maintains the average PMT current at the same level with an accuracy of $\sim 1\div 2\%$ when the illumination of the PMT photocathode changes by more than 100 times. The amplitude of the stabilized signal is controlled by a DC voltmeter and can vary from 100 mV to 1 V.

The relative error in determining the P value was $\sim 2\div 3\%$ in the center of the absorption band, and up to $\sim 10\%$ at the edges of the band. It was due to the following reasons: the accuracy of determining the installation constant $K \sim 1\div 2\%$, which depended on the error in determining the azimuths of the axes of the optical elements (approximately $0,5^\circ$), as well as errors due to inaccurate setting of the maximum of the alternating signal (during calibration of the installation) $\sim 1\div 2\%$ and noise of the electronic amplification circuit $\sim 1\%$.

Errors arising when measuring the magnitude of the magnetic field were estimated by us to be within $\sim 1\div 2\%$.

Particular attention was paid to taking into account the systematic error arising from the nonlinearity of the electronic amplification circuit and the choice of the PMT operating mode when determining the value of the ratio $U^{\sim}(\Omega)/U^=(0)$. According to our estimates, in the operating modes used, it did not exceed $\sim 5\%$.

In addition, a significant source of errors in determining the value of $U^{\sim}(\Omega)/U^=(0)$ is the shot noise of the photomultiplier, especially when working at the edges of the luminescence band, due to which the error in determining the degree of MCPL - P increased to $\sim 7\div 10\%$ at the edges of the luminescence band. Since the stability of the exciting UV radiation plays a large role in the MCPL technique, especially when using high-pressure mercury lamps (type DRS-250, 500), this possible source of uncontrolled errors was

minimized by using an electronic circuit for stabilizing the intensity of the light flux, as a result fluctuations in the intensity of the exciting radiation did not exceed $\sim 1\div 2\%$ [4].

When carrying out optical and magneto-optical studies at low temperatures, a small-sized “filled” cryostat made of stainless steel was usually used, the design and principle of operation of which are described in detail in [5, 6]. This cryostat of the original design made it possible to cool the samples under study down to $85\div 90$ K. In addition, after complete evaporation of liquid nitrogen in the process of natural heating of the sample to room temperature (the heating rate is $\sim 0,2$ K/s), studies were also carried out on the temperature dependence of the optical and magneto-optical effects.

The optical absorption and luminescence spectra of paramagnetic TbGaG garnet were studied in the spectral range $483\div 493$ nm ($20300\div 20750$ cm^{-1}) at a temperature $T=78$ K with a resolution no worse than $\sim 1,0\div 1,5$ cm^{-1} in the region of ~ 20400 cm^{-1} .

Figure 2 shows the spectrum of the absorption band at the $4f\div 4f$ transition ${}^7F_6\div {}^5D_4$ of the Tb^{3+} ion in TbGaG, recorded in the absence of an external field at $T=78$ K, and the corresponding spectrum of the luminescence band. Characteristic features of the absorption and luminescence bands (coinciding in energy) are indicated by vertical arrows. It is clearly seen from the figure that absorption lines 1, 4, 5, 6 and 7 are singlets, and apparently originate from the ground state of the ${}^7F_6$ rare earth multiplet - Tb^{3+} ion. In addition, absorption lines at energies ~ 20550 cm^{-1} ($\sim 486,6$ nm) and ~ 20428 cm^{-1} ($\sim 489,5$ nm) are doublet lines 2, 3 and 8, 9, respectively, and lines 2, 3 are also due to optical transitions from the ground state, while, lines 8, 9 are associated with optical transitions occurring from excited Stark sublevels of the main multiplet ${}^7F_6$ RE - Tb^{3+} ion in the structure of terbium gallium garnet.

Figure 4 shows the spectral dependences of the ${}^7F_6\div {}^5D_4$ absorption band, recorded in the right σ_+ and left σ_- circular polarizations at $T=90$ K in isomorphous TbAG garnets with an external field $H=7$ kOe oriented along the crystallographic directions [110] and [001], respectively. It is interesting to note that, although significant Zeeman shifts of the resonant frequencies of lines 1 and 3 of the ${}^7F_6\div {}^5D_4$ absorption band in TbAG have different signs, the nature of the change in their intensities in polarizations σ_+ and σ_- is completely similar to the behavior of the intensities of lines 5 and 6 in the absorption spectrum of TbGaG (from literature data).

Figure 5 shows the luminescence spectrum of TbGaG at a temperature of 78 K at the radiative $4f\div 4f$ transition. The sufficiently high optical resolution of the used spectrofluorimeter made it possible to register the fine structure of a number of emission lines (especially for the radiative $4f\div 4f$ transitions ${}^5D_4\div {}^7F_6$ and ${}^5D_4\div {}^7F_5$) of the rare earth ion Tb^{3+} in the structure of terbium-gallium garnet in the [111] direction on the radiative $4f\div 4f$ transition ${}^5D_4\div {}^7F_5$. The figure shows the numbers of the corresponding luminescence lines.

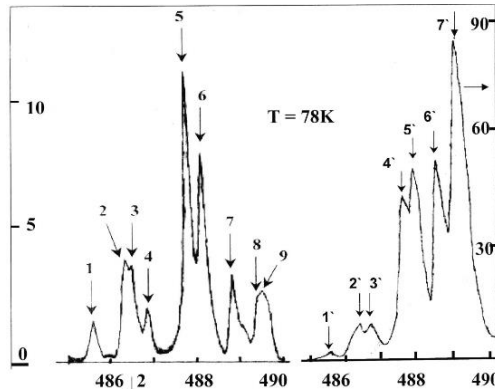

Fig.2. Spectrum of the ${}^7F_6 \div {}^5D_4$ absorption band (left) and the spectrum of the ${}^5D_4 \div {}^7F_6$ luminescence band (right) in TbGaG, recorded at $T=78$ K.

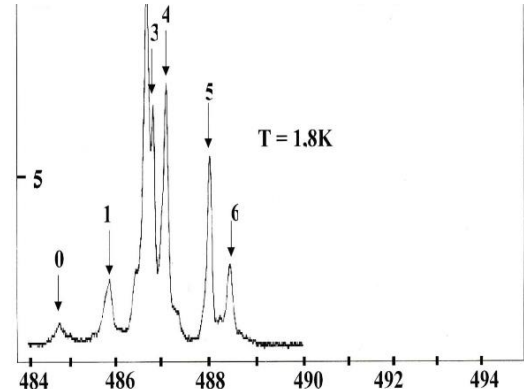

Fig.3. Absorption bands ${}^7F_6 \div {}^5D_4$ at $T=1,8$. TbGaG. Characteristic features of absorption and luminescence bands are indicated by numbered vertical arrows (literature data).

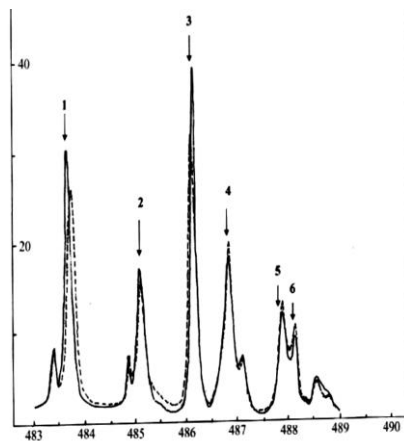

Fig.4. Spectrum of the absorption band ${}^7F_6 \div {}^5D_4$ in TbAlG, recorded in the right σ_+ (solid lines) and left σ_- (dotted line) polarizations at $T=90$ K in an external magnetic field $H=7$ kOe, parallel to the crystallographic axis [001]. Inset: field dependence of Zeeman splitting of absorption line 1 at $T=90$ K.

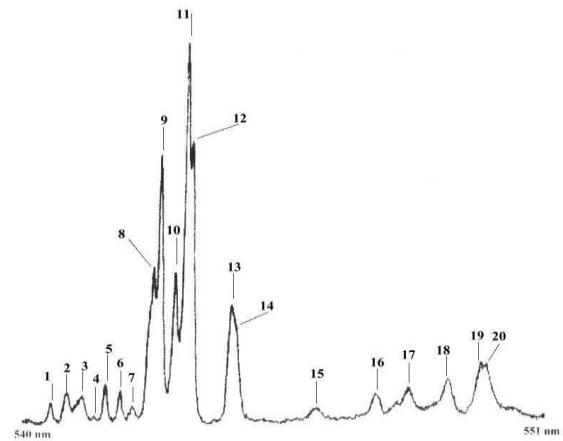

Fig.5. Luminescence spectrum of paramagnetic garnet $Tb_3Ga_5O_{12}$, recorded at $T=78$ K.

Based on the measured absorption spectra of $DyAlO_3$, a strong anisotropy of the polarization spectra of optical absorption $4f-4f$ transitions ${}^6H_{15/2} \div {}^6F_{3/2}$ and ${}^6H_{15/2} \div {}^6F_{5/2}$ in $DyAlO_3$ at a temperature $T=78$ K in the infrared region of the spectrum was detected when light propagated along crystallographic direction [001] – crystal axis.

Conclusions and offers

Experimental installations for measuring luminescence spectra and absorption spectra have been mastered. The spectra of the ${}^7F_6 \div {}^5D_4$ absorption band and the spectrum of the ${}^5D_4 \div {}^7F_6$ luminescence band in TbGaG, recorded at $T=78$ K, were measured. Spectrum of the absorption band ${}^7F_6 \div {}^5D_4$ in TbAlG, recorded in the right σ_+ and left σ_- polarizations at $T=90$ K in an external magnetic field $H=7$ kOe, parallel to the crystallographic axis [001].

References

1. Альтшуллер С.А., Козырев Б.М. Электронный парамагнитный резонанс соединений элементов промежуточных групп. 2ое изд.-М.: Наука, 1972.- 462 с.
2. J.B.Gruber, B. Zandi, U.V. Valiev, and Sh. A. Rakhimov, Crystal Field Splitting of Some Quintet States of Tb³⁺ in Aluminum Garnets.// Phys. Rev. B 69, 115103 (2004).
3. Buckmaster H.A. Tables of angular momentum transformation matrix elements $d_{mm'}^{(j)}(\beta)$ ($j = 2, 4, 6$) Can. J. Phys. - 1964. - v. 42. – p. 386-391.
4. Валиев У.В., Gruber J.B., Рустамов У.Р., К.С. Саидов, Соколов В.Ю. Магнитооптическое исследование нечетной составляющей кристаллического поля в тербий-иттриевом алюминиевом гранате // Письма в ЖТФ. - 2003. - Т.29.- вып.21. - с.7-16.
5. Joshi B.D. and Page A.G. Fluorescence and absorption spectra of Tb³⁺ ions in yttrium-gallium garnet // Journ. of Lumines. – 1977. - Vol.15. - p. 29-34.
6. Gruber J.B., Seltzer M.D., Richardson F.S., Pugh V.J. Electronic energy-level structure of trivalent holmium in yttrium aluminum garnet // Journ. Appl. Phys. -1995. - Vol.77. - No11. - p. 5882-5901.
7. А.М.Мадалиев, У.В.Валиев, Ш.И.Мухамедханова. Исследования спектров и поглощения кристаллов. Физика фанининг бугунги ривожиди истеъдодли ёшларнинг ўрни. «Ёш олимлар ва иқтидорли талабалар анжумани». НУУз. 2011. с – 71.
8. А.М.Мадалиев. Исследования спектров люминесценции и поглощения кристаллов. НУУз. Т. 2011.

THE GROWING IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN MEDICINE

Sultonova Madinabonu Adxamjonovna¹, Rakhimjonova Go‘zal²

¹*Impuls Medical Institute, Researcher* ²*Impuls Medical Institute, Teacher*

Abstract: Artificial Intelligence (AI) is rapidly transforming the field of medicine by improving diagnostic accuracy, enhancing patient care, and accelerating medical research. This article examines the major roles of AI in healthcare, including disease detection, medical imaging, patient monitoring, clinical decision support, and drug development. It further explores the integration of AI with telemedicine, robotic surgery, and personalized medicine, while addressing the ethical, legal, and technical challenges that accompany its implementation. The study concludes that, despite existing limitations, AI possesses substantial potential to revolutionize healthcare systems and improve global health outcomes when integrated responsibly alongside human clinical expertise.

Keywords: Artificial Intelligence, Medicine, Healthcare, Diagnosis, Medical Imaging, Patient Care, Machine Learning, Telemedicine, Drug Development, Technology

Introduction

In recent years, Artificial Intelligence (AI) has become one of the most transformative technologies across numerous fields, and nowhere is its impact more profound than in medicine. AI refers to computer systems designed to perform tasks that traditionally require human intelligence, such as learning from data, recognizing patterns, solving problems, and making decisions. In healthcare, AI is fundamentally changing the way physicians diagnose diseases, treat patients, manage clinical workflows, and conduct medical research. The growing importance of AI in medicine stems from several converging factors. The volume of medical data being generated—from electronic health records to genomic sequences and medical images—has grown far beyond what human clinicians can manually process. At the same time, advances in computing power, the availability of large annotated datasets, and improvements in machine learning algorithms, particularly deep learning, have made it possible to extract clinically meaningful insights from this data with remarkable speed and accuracy. As a result, AI is no longer a distant, futuristic concept in healthcare; it is already embedded in diagnostic software, hospital information systems, and research laboratories around the world.

This article reviews the principal applications of AI in modern medicine, including disease diagnosis, medical imaging, patient monitoring, clinical decision support, drug discovery, and the broader ecosystem of telemedicine and robotic-assisted surgery. It also discusses the ethical, legal, and practical challenges that must be addressed for AI to be adopted safely and effectively, and offers a perspective on the future trajectory of AI-driven healthcare.

Role of AI in Disease Diagnosis

One of the most significant advantages of AI in medicine is its ability to improve the accuracy and speed of disease diagnosis. AI systems can analyze vast amounts of medical data—laboratory results, patient histories, genetic information, and clinical notes—within seconds, a task that would take human specialists considerably longer. This capability allows physicians to detect diseases earlier and with greater precision.

AI is now widely used in the detection of serious illnesses such as cancer, cardiovascular disease, diabetes, and neurological disorders, including Alzheimer's disease and Parkinson's disease. Machine learning models can identify subtle patterns in laboratory values, imaging data, or even speech and movement that may not be readily apparent to human observers. For instance, AI algorithms trained on large datasets of mammograms have demonstrated the ability to detect early-stage breast cancer with sensitivity comparable to, and in some studies exceeding, that of experienced radiologists.

Early diagnosis is critically important because it directly increases the likelihood of successful treatment and significantly improves survival rates. Diseases such as cancer are far more treatable when identified at an early stage, before metastasis occurs. By flagging high-risk patients and abnormal findings that warrant further investigation, AI-based diagnostic tools function as an additional layer of vigilance that complements, rather than replaces, the clinician's judgment.

AI in Medical Imaging

AI plays a crucial role in medical imaging, including the interpretation of X-rays, computed tomography (CT) scans, magnetic resonance imaging (MRI), and ultrasound results. These images often contain subtle details that require careful, time-consuming analysis, and even experienced radiologists can occasionally overlook small abnormalities, particularly during periods of high workload or fatigue.

Deep learning techniques, especially convolutional neural networks, can rapidly scan and interpret medical images with a high degree of accuracy. These systems are trained on enormous libraries of labeled images, enabling them to recognize patterns associated with tumors, fractures, hemorrhages, and other abnormalities. As a result, the number of diagnostic errors is reduced, and patients receive more consistent and reliable results. This technology also saves valuable time for radiologists, allowing them to focus their expertise on the most complex or ambiguous cases rather than routine screening.

In addition to diagnostic interpretation, AI-powered imaging tools are increasingly used for image enhancement, noise reduction, and automated measurement of anatomical structures, all of which contribute to more efficient and accurate clinical workflows.

Improving Patient Care and Monitoring

Another important contribution of AI lies in the continuous improvement of patient care. AI-powered systems can monitor patients in real time, collecting and analyzing important physiological data such as heart rate, blood pressure, oxygen saturation, and other vital signs. Wearable devices and remote monitoring platforms equipped with AI algorithms can detect subtle deviations from a patient's normal baseline and alert clinicians before a condition becomes critical.

Beyond monitoring, AI applications can remind patients to take their medications, follow prescribed treatment plans, and maintain healthy lifestyle habits. Some advanced predictive systems can even forecast the likelihood of complications, such as sepsis or cardiac arrest, hours before clinical symptoms become apparent, giving healthcare teams a crucial window to intervene. This proactive, predictive approach helps shift healthcare from a reactive model toward one focused on prevention, ultimately improving overall health outcomes and reducing hospital readmission rates.

AI-driven chatbots and virtual health assistants further extend this support by answering patient questions, triaging symptoms, and guiding individuals toward appropriate

levels of care, which is particularly valuable in regions with limited access to healthcare professionals.

AI in Clinical Decision Support

Clinical decision support systems (CDSS) powered by AI assist physicians by synthesizing patient data, medical literature, and treatment guidelines to recommend evidence-based courses of action. These systems can flag potential drug interactions, suggest alternative therapies, and highlight relevant research that a physician might not have time to review personally.

By integrating data from multiple sources—including electronic health records, laboratory results, and imaging studies—AI-based decision support tools provide a more comprehensive view of the patient's condition. This holistic perspective helps reduce diagnostic uncertainty, minimizes the risk of medical errors, and supports more personalized treatment planning, particularly in complex cases involving multiple coexisting conditions.

AI in Medical Research and Drug Development

AI is also transforming the field of medical research. Scientists use machine learning to analyze complex biological data, including genomic, proteomic, and clinical trial data, in order to better understand disease mechanisms and discover new treatment methods. AI models can identify correlations between genetic markers and disease susceptibility that would be extremely difficult to detect through traditional statistical methods alone.

Moreover, AI substantially accelerates the process of drug development. Designing and testing a new medicine traditionally takes many years and requires enormous financial investment, with a high rate of failure during clinical trials. AI can reduce this timeline by rapidly screening millions of chemical compounds, predicting which molecules are most likely to be effective and safe, and simulating how a drug might interact with biological targets before laboratory testing even begins. This capability proved especially valuable during global health crises, such as the COVID-19 pandemic, when AI tools were used to accelerate vaccine and therapeutic development.

AI is also being applied to drug repurposing, in which existing approved medications are evaluated for new therapeutic uses, offering a faster and less costly path to treatment for emerging diseases.

AI in Telemedicine and Robotic-Assisted Surgery

The integration of AI with telemedicine platforms has expanded access to healthcare, particularly for patients in rural or underserved areas. AI-supported telemedicine tools can analyze symptoms reported during virtual consultations, prioritize urgent cases, and assist remote practitioners with diagnostic suggestions, effectively extending the reach of specialist expertise beyond the walls of a hospital.

In surgery, AI-enhanced robotic systems provide surgeons with greater precision, stability, and control during complex procedures. These systems can filter out hand tremors, offer real-time guidance based on imaging data, and assist with minimally invasive techniques that reduce patient recovery time, blood loss, and the risk of complications. While the surgeon remains in control of the procedure, AI serves as a powerful tool that enhances surgical accuracy and consistency.

Personalized Medicine

AI is a key enabler of personalized, or precision, medicine, an approach that tailors treatment to the individual characteristics of each patient, including genetic profile, lifestyle, and environmental factors. By analyzing large datasets that combine genomic information

with clinical outcomes, AI can help identify which treatments are most likely to be effective for a specific patient, reducing trial-and-error prescribing and minimizing adverse drug reactions.

This individualized approach is particularly valuable in oncology, where AI can help match cancer patients with targeted therapies based on the specific genetic mutations present in their tumors, improving treatment efficacy while reducing unnecessary exposure to ineffective therapies.

Challenges and Limitations

Despite its many advantages, the implementation of AI in medicine also presents significant challenges. One of the foremost concerns is data privacy and security. Medical data is highly sensitive, and the systems that store, process, and transmit it must be rigorously protected against breaches, unauthorized access, and misuse.

Another major issue is algorithmic bias. AI models are only as good as the data on which they are trained; if that data is not representative of diverse populations, the resulting systems may perform poorly or inequitably for certain groups of patients, potentially worsening existing health disparities rather than reducing them.

Questions of accountability and regulation also remain unresolved in many jurisdictions. When an AI system contributes to a misdiagnosis or treatment error, it can be unclear how responsibility should be apportioned among the developers, the healthcare institution, and the treating physician. Robust regulatory frameworks, transparent validation studies, and clear guidelines for clinical accountability are essential to ensure that AI tools are both safe and trustworthy.

Finally, AI cannot replace the human judgment, empathy, and ethical reasoning that are central to medical practice. While AI can support and inform clinical decisions, the physician–patient relationship, communication of difficult diagnoses, and the emotional dimensions of care remain fundamentally human responsibilities. A balanced approach that combines the analytical power of AI with the experience and compassion of healthcare professionals is essential for the technology to deliver genuine benefit.

Future Directions

Looking ahead, the role of AI in medicine is expected to expand further as algorithms become more accurate, interpretable, and seamlessly integrated into clinical workflows. Emerging areas of interest include explainable AI, which aims to make the reasoning behind algorithmic decisions transparent to clinicians; federated learning, which allows AI models to be trained across multiple institutions without sharing sensitive patient data directly; and the continued convergence of AI with genomics, wearable technology, and the Internet of Medical Things.

As these technologies mature, international collaboration on standards, ethics, and regulation will be essential to ensure that the benefits of AI in healthcare are distributed equitably across countries and healthcare systems, rather than being limited to well-resourced institutions.

Conclusion

In conclusion, Artificial Intelligence is playing an increasingly important role in modern medicine. It improves diagnostic accuracy, enhances patient monitoring and care, supports clinical decision-making, accelerates medical research and drug development, and extends the reach of healthcare through telemedicine and robotic-assisted surgery. Although significant challenges remain—including data privacy, algorithmic bias, and questions of

regulatory accountability—the potential benefits of AI in healthcare considerably outweigh these obstacles when the technology is implemented responsibly.

In the future, AI will continue to evolve and become an increasingly essential component of healthcare systems worldwide. Rather than replacing physicians, Artificial Intelligence is making them more powerful, efficient, and capable of delivering higher-quality, more personalized care to their patients.

References

1. World Health Organization (WHO). (2021). Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health: WHO Guidance. Geneva: World Health Organization.
2. Topol, E. (2019). Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again. New York: Basic Books.
3. Esteva, A., Kuprel, B., Novoa, R. A., Ko, J., Swetter, S. M., Blau, H. M., & Thrun, S. (2017). Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*, 542(7639), 115–118. <https://doi.org/10.1038/nature21056>
4. Rajpurkar, P., Irvin, J., Zhu, K., Yang, B., Mehta, H., Duan, T., Ding, D., Bagul, A., Langlotz, C., Shpanskaya, K., Lungren, M. P., & Ng, A. Y. (2017). CheXNet: Radiologist-level pneumonia detection on chest X-rays with deep learning. *arXiv preprint arXiv:1711.05225*.
5. Jiang, F., Jiang, Y., Zhi, H., Dong, Y., Li, H., Ma, S., Wang, Y., Dong, Q., Shen, H., & Wang, Y. (2017). Artificial intelligence in healthcare: Past, present and future. *Stroke and Vascular Neurology*, 2(4), 230–243. <https://doi.org/10.1136/svn-2017-000101>
6. Davenport, T., & Kalakota, R. (2019). The potential for artificial intelligence in healthcare. *Future Healthcare Journal*, 6(2), 94–98. <https://doi.org/10.7861/futurehosp.6-2-94>
7. Yu, K.-H., Beam, A. L., & Kohane, I. S. (2018). Artificial intelligence in healthcare. *Nature Biomedical Engineering*, 2(10), 719–731. <https://doi.org/10.1038/s41551-018-0305-z>
8. Litjens, G., Kooi, T., Bejnordi, B. E., Setio, A. A. A., Ciompi, F., Ghafoorian, M., van der Laak, J. A. W. M., van Ginneken, B., & Sánchez, C. I. (2017). A survey on deep learning in medical image analysis. *Medical Image Analysis*, 42, 60–88. <https://doi.org/10.1016/j.media.2017.07.005>
9. Vamathevan, J., Clark, D., Czodrowski, P., Dunham, I., Ferran, E., Lee, G., Li, B., Madabhushi, A., Shah, P., Spitzer, M., & Zhao, S. (2019). Applications of machine learning in drug discovery and development. *Nature Reviews Drug Discovery*, 18(6), 463–477. <https://doi.org/10.1038/s41573-019-0024-5>
10. Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting racial bias in an algorithm used to manage the health of populations. *Science*, 366(6464), 447–453. <https://doi.org/10.1126/science.aax2342>
11. U.S. Food and Drug Administration. (2023). Artificial Intelligence and Machine Learning in Software as a Medical Device. Center for Devices and Radiological Health, Digital Health Center of Excellence. <https://www.fda.gov/medical-devices/software-medical-device-samd/artificial-intelligence-and-machine-learning-software-medical-device>

VIJDON KONSEPTINING LINGVOMADANIY VA KOGNITIV TADQIQI

O'rinova Sayyora Xolmirzayevna

Namangan davlat pedagogika instituti, 1-kurs tayanch doktortanti

E-mail: sayyoraorinova92@gmail.com

Tel: +998911805812

O'zbek adabiyotining yirik namoyandalari O'tkir Hoshimov va Xayriddin Sultonov asarlarining matniy tahlili jarayonida "vijdon" konseptining lisoniy va mentallik xususiyatlari, metaforik ko'chirlari hamda freym tuzilmalari ochib berilgan.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy mentalitetining markaziy ma'naviy-axloqiy tushunchalaridan biri bo'lgan "vijdon" konsepti lingvomadaniy va kognitiv tilshunoslikning individual-mualliflik dunyo manzarasi nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil etilib, konseptning semantik maydoni aniqlangan.

Kalit so'zlar: *kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, konsept, vijdon konsepti, olamning lisoniy manzarasi, freym, metaforizatsiya, O'tkir Hoshimov, Xayriddin Sultonov.*

Аннотация: В данной статье с точки зрения индивидуально-авторской картины мира лингвокультурологии и когнитивной лингвистики проведен. Сравнительный анализ концепта «совесть» (vijdon), который является одним из центральных духовно-нравственных понятий узбекского национального менталитета, а также определено семантическое поле данного концепта

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концепт, концепт совести, языковая картина мира, фрейм, метафоризация, Уткир Хашимов, Хайриддин Султанов.*

Abstract: In this article, the concept of "conscience" (vijdon), which is one of the central spiritual and moral concepts of the Uzbek national mentality, is comparatively analyzed from the perspective of the individual-author's world picture in linguacultural and cognitive linguistics, and the semantic field of the concept is defined.

Keywords: *cognitive linguistics, linguacultural studies, concept, concept of conscience, linguistic picture of the world, frame, metaphorization, O'tkir Hoshimov, Xayriddin Sultonov.*

KIRISH

XXI asr tilshunosligida antropotsentrik paradigma ustuvorlik kasb etib, tilni inson omili, uning madaniyati, tafakkuri va ruhiyati bilan uzviy aloqadorlikda o'rganish yetakchi mavqega chiqdi. Kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik fanlarining shakllanishi milliy mentallik hamda ma'naviy qadriyatlarning tilda aks etish mexanizmlarini konseptual tahlil qilish imkonini berdi. Keyingi yillarda o'zbek tili konseptosferasini tadqiq etish, xususan, mavhum aqliy-axloqiy tushunchalarni lisoniy tahlil qilish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda.

Har bir millatning o'ziga xos milliyligini va faqat shu millatga mos jihatlarini anglatuvchi konsepti, ya'ni murakkab kognitiv tuzilmasi mavjud.

Badiiy matn — muallifning individual-mualliflik dunyo manzarasini (IDM) aks ettiruvchi murakkab semiotik makondir. O'zbek nasrida inson ruhiyati va ijtimoiy-axloqiy muammolarni badiiy tahlil aviy kodi mavjud bo'lib, u lisoniy dunyo manzarasida (LDM) muhrlanadi. O'zbek milliy qadriyatlar tizimida vijdon tushunchasi inson

ma’naviy-axloqiy kamolotining eng oliy mezoni hisoblanadi. Ushbu makrokategoriya shaxsning o‘z xatti-harakatlari, va amallari uchun o‘z-o‘zi, jamiyat va Tangri oldidagi javobgarlik tuyg‘usini ifoda etishga xizmat qiladi. Beqiyos mahorat ko‘rsatgan ikki ijodkor — O‘tkir Hoshimov va Xayriddin Sultonov asarlari "vijdon" konseptining badiiy-lisoniy realizatsiyasini tadqiq etishda boy faktik material vazifasini o‘taydi.

VIJDON KONSEPTINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Kognitiv tilshunoslikda konsept — madaniyat birligi bo‘lib, u inson ongida lisoniy shaklda muhrlangan, tushunchaviy, obrazli va qadriyatli komponentlarga ega bo‘lgan aqliy tuzilmadir (S.Askoldov, D.Lixachev, V.Karashik, S.Vorkachyov).

"Vijdon" konsepti o‘z tabiati e’tibori bilan regulativ (boshqaruvchi) konseptlar sirasiga kiradi. U mavhum xarakterga ega bo‘lib, lisoniy ongda asosan metaforizatsiya va kognitiv ssenariylar (freymmlar) orqali moddiylashadi.

Tushunchaviy (yadroli) komponent: "Vijdon" so‘zining lug‘aviy ma’nosi (arabcha "vujud" — topish, his qilish) ichki his, axloqiy mezon, adolat tuyg‘usi tushunchalarini o‘z ichiga oladi.

Obrazli (periferiya) komponent: Inson ongida vijdonning turli metaforik obrazlar (Hakam, tarozu, olov, ko‘zgu, tosh) orqali gavdalanishi.

Qadriyatli komponent: Jamiyatning ushbu tushunchaga bo‘lgan ijobiy va muqaddas munosabati, madaniy aksiologiyasi.

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA "VIJDON" KONSEPTINING LINGVOMADANIY DIAGNOSTIKASI

O‘tkir Hoshimov o‘zbek xalqining ijtimoiy, ma’naviy va ruhiy qiyofasini monumental asarlarda aks ettirgan adibdir. Uning "Dunyoning ishlari", "Ikki eshik orasi", "Tushda kechgan umrlar" roman va qissalarida "vijdon" tushunchasi shunchaki so‘z emas, balki qahramonlar taqdirini belgilovchi bosh kognitiv determinant hisoblanadi.

O‘.Hoshimov asarlari matnida "vijdon" konsepti asosan quyidagi kognitiv metaforik modellar va freymmlar orqali namoyon bo‘ladi:

3.1. Vijdon — Sudya / Hakam metaforik modeli

Adib asarlarida inson ichki olamida kechadigan ruhiy ziddiyatlarni lisoniylashtirishda vijdonni shaxslantirish (personifikatsiya) yetakchilik qiladi. Vijdon personajning o‘zidan ajralgan holda uni so‘roq qiluvchi, jazolovchi subyekt sifatida gavdalanadi.

"Inson hamma narsadan qochib qutulishi mumkin, ammo o‘z vijdonidan qochib qutulolmaydi" ("Tushda kechgan umrlar").

Bu o‘rinda "vijdon azobi", "vijdon so‘rog‘i" kabi til birliklari orqali personajning ruhiy instansiyasi faollashadi. "Vijdon sud qiladi", "vijdon so‘roqqa tutadi" kabi kognitiv ssenariylar insonning ichki adolat mezonini yuzaga chiqaradi.

3.2. Vijdon — Ko‘zgu / Poklik metaforasi

O‘.Hoshimov dunyo manzarasida vijdon tushunchasi mutloq poklik, oqlik semasi bilan uzviy bog‘liq. Bu lingvomadaniyatimizdagi "yuzi yorug‘lik", "qalbi poklik" konseptlari bilan sintezlashib ketadi.

"Vijdon deganlari shunday narsaki, unga zarracha g‘ubor qo‘ndimi, tamom, ko‘zgudek darz ketadi" ("Ikki eshik orasi").

Ushbu lisoniy parchada vijdonning "sinishi", "g'ubor qo'nishi" kabi leksemalar konseptning kognitiv tuzilmasida "noziklik", "mo'rtlik" va "bebaholik" belgilarini aktuallashtirmoqda.

XAYRIDDIN SULTONOV NASRIDA "VIJDON" KONSEPTINING EVOLYUTSIYASI VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Xayriddin Sultonov ijodi (xususan, "G'ulomgardish", "Saodat sohili", "Onamning yurti" asarlari) intellektualizm, falsafiylik va kuchli psixologizm bilan ajralib turadi. Agar O'Hoshimovda vijdon ko'proq ijtimoiy-maishiy va xalqchil axloq mezonlarida namoyon bo'lsa, X.Sultonov nasrida bu konsept ko'proq falsafiy-ekzistensial mohiyat kasb etadi.

4.1. Vijdon — Yuk / Tosh metaforik modeli

X.Sultonov qahramonlari ma'naviy javobgarlikni chuqur his qiladigan, tarix va kelajak oldida hisob beradigan intellektual shaxslardir. Shuning uchun uning tilida vijdon ko'proq jismoniy og'irlik, bosim sifatida metaforizatsiyalashadi.

"Yelkada tog'dek yuk bor edi — bu vijdon yuki edi" ("Saodat sohili").

Ushbu kognitiv modelda vijdon konseptining "og'irlik", "qiynovchi kuch" xususiyatlari verbalizatsiyalashgan (tilda ifodalangan). Lingvistik jihatdan "vijdon yuki", "vijdon qiynalishi" birikmalari qahramonning ruhiy iztiroblarini kognitiv-semantik tomondan vizuallashtiradi.

4.2. Vijdon — Uyg'oqlik / Nur freymi

X.Sultonov asarlarida vijdon tushunchasi kognitiv jihatdan "uyqu-uyg'oqlik" hamda "zulmat-nur" oppozitsiyalari (qarama-qarshiliklari) orqali ochiladi.

"Vijdoni uxlayotgan odamni uyg'otishdan ko'ra, qabrdagi murdani tiriltirish osondir" ("G'ulomgardish").

"Vijdonning uxlashi" — bu insoniy mohiyatning yo'qolishi sifatidagi kognitiv freymdir. Muallif lisoniy qurilmalarda fe'llarning ko'chma ma'nolarini faollashtirish (vijdon uyg'ondi, vijdon so'ndi) orqali tushunchaning dinamik tabiatini ko'rsatib beradi.

QIYOSIY-LINGVOMADANIY TAHLIL (MUHOKAMA)

Har ikki adib asarlaridagi "vijdon" konseptining lingvistik realizatsiyasini qiyosiy tahlil qilish orqali o'zbek lisoniy dunyo manzarasining umumiy va individual qirralarini aniqlash mumkin:

Kognitiv mezonlar O'tkir Hoshimov uslubida Xayriddin Sultonov uslubida Etalon qiyoslar Toza suv, oq mato, porloq ko'zgu (maishiy-hayotiy va realistik obrazlar). Tarixiy mas'uliyat, sirli hakam, og'ir tosh (falsafiy-intellektual va mental obrazlar). Kognitiv metaforalar Vijdon — ko'zgu, vijdon — oq qog'oz, vijdon azobi (jismoniy og'riq sifatida). Vijdon — yuk, vijdon — uyg'oq qo'riqchi, vijdon — nur (ma'naviy nurlanish sifatida). Sotsial-madaniy yo'nalish Oddiy xalqchilik, oilaviy va ijtimoiy munosabatlardagi axloqiy burch. Shaxsning tarix, millat va o'z kreativ intellekti oldidagi falsafiy mas'uliyati. O'zbek lingvomadaniyatida "vijdon" har doim iymon, sharm-hayo, insof konseptlari bilan assotsiativ bog'liqlikda (sinonimik qatorda) keladi. O'Hoshimovda bu aloqa ko'proq insof va halollik semalari orqali faollashsa, X.Sultonovda shaxsiyat erkinligi va haqiqat semalari bilan reallashadi.

XULOSA

O'tkir Hoshimov va Xayriddin Sultonov asarlari misolida "vijdon" konseptining lingvomadaniy va kognitiv tahlili quyidagi ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi:.

"Vijdon" konsepti o'zbek milliy lisoniy dunyo manzarasida markaziy o'rin tutuvchi aksiologik (qadriyatli) va regulativ makrokategoriya hisoblanadi. U milliy mentallikning ma'naviy-diniy ildizlari bilan uzviy bog'liq. O'tkir Hoshimov ijodida ushbu konsept ko'proq antropotsentrik va realistik bo'yoqlar bilan, "poklik", "adolat ko'zgusi" hamda "sudya" kognitiv modellari vositasida lisoniylashgan. Xayriddin Sultonov individual uslubida esa konsept chuqur falsafiylashgan bo'lib, u "ekzistensial yuk", "ma'naviy uyg'oqlik mezonlari" va milliy o'zlikni anglash ramzi sifatidagi freymlar tizimini tashkil etadi.

Badiiy matnlarda "vijdon" leksemasining metaforik va frazeologik transformatsiyalari (vijdonini sotmoq, vijdon azobi, vijdon yuki) o'zbek tilining kognitiv salohiyati va semantik boyligini ko'rsatuvchi muhim lisoniy faktlardir.

Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek tili kognitiv tilshunosligi va lingvomadaniyatshunosligini boyitishga, shuningdek, badiiy matn lingvopoetikasi va semantikasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, konsepty, diskurs. – Volgograd: Peremena, 2002. – B. 477
2. Vorkachev S.G. Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, konsept: stanovlenie antropotsentricheskoy paradigmy v yazykoznanii // Filologicheskie nauki. – 2001. – № 1. – B. 64-72.
3. Ashurova D.U., Galieva M.R. Kognitivnaya lingvistika. – Tashkent: Vneshinvestprom, 2019. – B.160
4. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – B.92
5. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. Roman. – Toshkent: Sharq, 2015. – B.512
6. Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar. Roman. – Toshkent: Sharq, 2018. – B.320
7. Sultonov X. Saodat sohili. Qissa va hikoyalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011. – B.280 b
8. Sultonov X. G'ulomgardish. Qissa va esselar. – Toshkent: Sharq, 2019. – B.384
9. Dadaboev H. O'zbek terminologiyasi va lingvomadaniyatshunosligi masalalari. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2020. – B. 240
10. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 5. – B. 3-16.

**KO‘ZI OJIZ O‘QUVCHILAR BIOLOGIYA TA‘LIMI UCHUN AUDIOTAKTIL
SKELET MODELINI YARATISH TEXNOLOGIYASI.**

Abdullayeva Gulhayo Isomiddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi biologiya 1-kurs magistranti
E-mail: abdullayevagulhayo0708@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-5253-6461>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko‘zi ojiz o‘quvchilarni biologiya faniga o‘qitishda qo‘llash uchun audiotaktil skelet modelini yaratish texnologiyasi yoritilgan. Biologiya ta‘limida anatomik tuzilmalarning aksariyati vizual tasvirlar orqali o‘rganilishi sababli ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun o‘quv materiallarini moslashtirish muhim hisoblanadi. Tadqiqotda odam skeleti asosida audiotaktil model yaratishning bosqichlari, model konstruksiyasi, audio axborotni uzatish mexanizmi hamda foydalanilgan texnik vositalar tavsiflanadi. Shuningdek, mazkur modelning ko‘zi ojiz o‘quvchilarning biologik tushunchalarni mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirishdagi istiqbollari muhokama qilinadi. Audiotaktil skelet modeli biologiya ta‘limida innovatsion didaktik vosita sifatida xizmat qilishi mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ko‘zi ojiz o‘quvchilar, biologiya ta‘limi, audiotaktil texnologiya, skelet modeli, audio axborot, inklyuziv ta‘lim, innovatsion o‘quv vositasi, zamonaviy texnologiyalar, didaktik materiallar.

Аннотация. В данной статье рассматривается технология создания аудиотактильной модели скелета человека для использования в обучении биологии учащихся с нарушениями зрения. Поскольку большинство анатомических структур в биологическом образовании изучаются с помощью визуальных образов, адаптация учебных материалов для незрячих и слабовидящих учащихся имеет важное значение. В исследовании описываются этапы создания аудиотактильной модели на основе скелета человека, конструкция модели, механизм передачи аудиоинформации и используемые технические средства. Также обсуждаются перспективы внедрения данной модели для расширения возможностей самостоятельного изучения биологических понятий учащимися с нарушениями зрения. Обосновывается, что аудиотактильная модель скелета может служить инновационным дидактическим средством в биологическом образовании.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями зрения, биологическое образование, аудиотактильная технология, модель скелета, аудиоинформация, инклюзивное образование, инновационное средство обучения, современные технологии, дидактические материалы.

Abstract. This article describes the technology of creating an audio-tactile skeleton model for teaching biology to visually impaired students. Since most anatomical structures in biology education are studied through visual imagery, adapting educational materials for students with visual impairments is of paramount importance. The study describes the stages of developing an audio-tactile model based on the human skeleton, the model's design, the mechanism of audio information transmission, and the technical equipment used. Furthermore, the prospects of this model in expanding the opportunities for visually impaired students to independently learn biological concepts are discussed. It is

substantiated that the audio-tactile skeleton model can serve as an innovative didactic tool in biology education.

Keywords: visually impaired students, biology education, audio-tactile technology, skeleton model, audio information, inclusive education, innovative learning tool, modern technologies, didactic materials.

KIRISH.

Bugungi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirish va alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o’quvchilar uchun sifatli ta’lim muhitini yaratish pedagogika fanining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, ko’zi ojiz o’quvchilarni tabiiy fanlarga o’qitishda o’quv materiallarini moslashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Biologiya fanida o’rganiladigan ko’plab obyektlar, jumladan, odam skeleti, ichki organlar va boshqa anatomik tuzilmalar asosan ko’rish analizatori orqali idrok etiladi. Bu esa ko’zi ojiz o’quvchilarning mazkur mavzularni o’zlashtirishida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Maxsus pedagogika va tiflopedagogika sohasidagi tadqiqotlar ko’zi ojiz o’quvchilarda bilish jarayonlari, ayniqsa idrok va tasavvurlarni shakllantirishda taktil hamda eshitish analizatorlarining muhim o’rin tutishini ko’rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida bir vaqtning o’zida sezish va eshitish imkoniyatlarini birlashtiruvchi audiotaktil vositalardan foydalanish o’quv materiallarini samarali o’zlashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ko’zi ojiz o’quvchilar biologiya ta’limida foydalanish uchun audiotaktil skelet modelini yaratish texnologiyasini tavsiflashdan iborat. Maqolada modelni loyihalash, konstruktiv tuzilishini ishlab chiqish, audio axborotni integratsiyalash va undan foydalanish prinsiplari bayon etiladi. Shuningdek, yaratilgan modelning biologiya ta’limida qo’llanilish istiqbollari ham ko’rib chiqiladi.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- ko’zi ojiz o’quvchilarni biologiya faniga o’qitishda qo’llanilayotgan mavjud didaktik vositalarni tahlil qilish;
- odam skeleti mavzusini o’qitishda uchraydigan metodik qiyinchiliklarni aniqlash;
- skelet modelini audiotaktil o’quv vositasiga aylantirishning texnologik yechimini ishlab chiqish;
- model tarkibiga integratsiya qilinadigan audio tizim va elektron komponentlarni tanlash;
- skelet modelining konstruksiyasini ishlab chiqish va uning ishlash mexanizmini tavsiflash;
- yaratilgan modelni biologiya ta’limida qo’llash imkoniyatlarini asoslash;
- kelgusida modelning pedagogik samaradorligini aniqlashga qaratilgan tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish.

Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, yaratilgan audiotaktil skelet modeli ko’zi ojiz o’quvchilarning odam skeleti haqidagi bilimlarini mustaqil ravishda o’zlashtirishiga xizmat qiluvchi innovatsion didaktik vosita sifatida foydalanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilarni o’qitishda multisensor yondashuv muhim pedagogik tamoyillardan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv o’quv materiallarini bir vaqtning o’zida bir nechta sezgi organlari orqali qabul qilishga asoslanib, bilimlarni o’zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tiflopedagogika sohasidagi tadqiqotlarda taktil modellar, relefli tasvirlar va hajmli didaktik vositalar ko’zi ojiz o’quvchilarda predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etilgan. Biroq murakkab biologik obyektlarni o’rganishda faqat taktil

axborotdan foydalanish har doim ham yetarli natija bermasligi, audio ma’lumotlar bilan boyitilgan vositalar esa o’quv materialining mazmunini chuqurroq anglash imkonini berishi qayd etiladi.

Miyauchi (2020) tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilar uchun multimodal va moslashtirilgan o’quv vositalarining ahamiyati asoslab berilgan [1]. Muallifning ta’kidlashicha, bir vaqtning o’zida bir nechta sezgi kanallari orqali qabul qilingan axborot o’quv materiallarini tushunish va eslab qolish samaradorligini oshiradi. Shunga yaqin natijalar gaptik va audiotaktil texnologiyalarni o’rganishga bag’ishlangan tadqiqotlarda ham kuzatilgan.

Audiotaktil texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti bo’yicha Yevropa olimlari tomonidan keng ko’lamli izlanishlar olib borilgan. Jumladan, Maćkowski, Kawulok va Brzoza (2023) tomonidan ishlab chiqilgan audio-taktil grafikalar va interaktiv o’quv tizimlari relefli tasvirlar hamda audio tavsiflarni birlashtirish orqali murakkab ilmiy tushunchalarni o’zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirgan.[2] Rosa Iglesias (2022) audio-haptik muhitlarda obyektlarni idrok etish xususiyatlarini tadqiq etib, audio va taktil axborotning uyg’unligi o’quvchilarda obyekt haqida yaxlit tasavvur hosil qilishini ko’rsatgan. [3]. Remache-Vinueza va Trujillo-León (2021) esa audio hamda vibrotaktil texnologiyalar integratsiyasining axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlariga ijobiy ta’sirini aniqlagan.[4].

Anatomiya va tabiiy fanlarni o’qitish sohasidagi tadqiqotlar ham uch o’lchamli modellar va gaptik vositalarning pedagogik ahamiyatini tasdiqlaydi. Bleau va hamkorlari (2023) murakkab obyektlarning tuzilishini o’rganishda uch o’lchamli taktil modellar yuqori samaradorlikka ega ekanligini qayd etgan bo’lsa, Chit [5] va hamkorlari (2024) multisensor ta’lim modelida audio, taktil va uch o’lchamli vositalarning birgalikdagi qo’llanilishi o’quvchilarning tushunish darajasi hamda o’quv motivatsiyasini oshirishini ko’rsatgan.[6] Manrique va hamkorlari (2024) anatomiya ta’limida gaptik modellarni qo’llash mavzuni chuqurroq o’zlashtirish va bilimlarni uzoq muddat xotirada saqlashga yordam berishini aniqlagan.[7].

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham ko’zi ojiz shaxslar uchun assistiv va multisensor texnologiyalar yaratishga qaratilgan ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Kabdyshev va hamkorlari tomonidan taktil kommunikatsiya tizimlari, [8] Gabdreshov va hamkorlari tomonidan esa audio signallarga asoslangan assistiv qurilmalar ishlab chiqilgan.[9] Mazkur tadqiqotlar mintaqada audio va taktil texnologiyalar integratsiyasining amaliy jihatlarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

O’zbekistonda ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilarni biologiya faniga o’qitish metodikasini takomillashtirish bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Toshmirzayeva va Abdullayeva tomonidan biologiya ta’limida audiotaktil konsepsiya modeli [10] hamda taktil-relyefli didaktik vositalardan foydalanishning nazariy asoslari ishlab chiqilgan bo’lib, ushbu yondashuv biologik tushunchalarni shakllantirish va o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlangan. [11]

Tahlil qilingan ilmiy manbalar audio va taktil axborotlarning integratsiyasi ko’zi ojiz o’quvchilarning idrokini rivojlantirish, biologik obyektlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish hamda bilimlarni uzoq muddat xotirada saqlab qolishga xizmat qilishini ko’rsatadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar orasida biologiya fanining “Odam skeleti” mavzusini o’rganishga mo’ljallangan audiotaktil modellarni yaratish texnologiyasi yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur ilmiy bo’shliqni hisobga olgan holda ushbu tadqiqotda audiotaktil skelet modelini yaratishning texnologik asoslari ishlab chiqildi. Tadqiqot

metodologiyasi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, mavjud audiotaktil va assistiv vositalarni qiyosiy baholash, pedagogik loyihalash, modellash va konstruksiyalash usullariga tayandi. Skeletning asosiy anatomik qismlari tanlab olinib, ular uchun taktil identifikatsiya va audio axborotni uzatish mexanizmlari ishlab chiqildi. Modelning konstruktiv tuzilishi ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari hamda biologiya ta’limi mazmunidan kelib chiqib loyihalashtirildi. Natijada biologik obyektni sezish va eshitish orqali bir vaqtning o‘zida o‘rganish imkonini beruvchi audiotaktil o‘quv modeli yaratish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

AUDIOTAKTIL SKELET MODELINI YARATISH TEXNOLOGIYASI.

Ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarning biologiya fanini o‘rganish jarayonida odam skeleti tuzilishi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish maqsadida audiotaktil skelet modeli yaratildi. Modelni loyihalashda biologik obyektning anatomik aniqligi, foydalanish qulayligi hamda audio va taktil axborotlarning uyg‘unligi asosiy mezon sifatida belgilandi.

Audiotaktil model sifatida balandligi taxminan 85 sm bo‘lgan odam skeleti maketi tanlandi. Modelning bosh suyagi, umurtqa pog‘onasi, ko‘krak qafasi, qo‘l suyaklari, tos suyagi va oyoq suyaklari kabi asosiy anatomik qismlari saqlab qolindi. Audiotaktil modelning boshqaruv tizimi 7ta tugma asosida tashkil etildi. Har bir tugma skeletning alohida anatomik qismiga birlashtirilib, audio moduldagi mos ovoqli fayl bilan bog‘landi. Tugma bosilganda audio modul faollashib, tanlangan anatomik tuzilma nomi, joylashuvi va funksiyasi haqidagi ma’lumotni karnay orqali uzatadi.

Model tarkibi quyidagi bo‘limlarga ajratilgan:

1. Bosh skeleti:
 - Miya qutisi suyaklari
 - Yuz suyaklari
2. Umurtqa pog‘onasi:
 - Bo‘yin umurtqalari
 - Ko‘krak umurtqalari
 - Bel umurtqalari
 - Dumg‘aza va dum suyaklari
3. Ko‘krak qafasi:
 - Qovurg‘alar
 - To‘sh suyagi
4. Yelka kamari suyaklari:
 - O‘mrov suyagi
 - Kurak suyagi
5. Qo‘lning erkin suyaklari:
 - Yelka suyagi
 - Bilak suyaklari
 - Kaft va barmoq suyaklari
6. Chanoq (oyoq kamari) suyaklari:
 - Chanoq suyaklari
7. Oyoqning erkin suyaklari:
 - Son suyagi
 - Boldir suyaklari
 - Oyoq panjasi suyaklari

Har bir anatomik qism uchun alohida audio fayl tayyorlandi. Audio yozuvlarda suyakning nomi, organizmdagi joylashuvi va asosiy vazifasi qisqa hamda tushunarli tarzda bayon qilindi. Ovozli ma'lumotlarni uzatish uchun mini karnay skeletning ichki qismiga o'rnatildi. Karnayning joylashuvi ovozning barcha yo'nalishlarda bir xil eshitilishini ta'minlaydi. Qurilma quvvat manbai sifatida qayta zaryadlanuvchi akkumulyator orqali ishlaydi. Yaratilgan audiotaktil model ko'zi o'z o'quvchilarga skelet qismlarini qo'l bilan sezish va bir vaqtning o'zida audio ma'lumotlarni eshitish imkonini beradi. Bu esa biologik tushunchalarning yaxlit shakllanishiga, o'quv materialining yaxshiroq o'zlashtirilishiga hamda bilimlarning uzoq muddat xotirada saqlanishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Yaratilgan audiotaktil skelet modeli biologiya fanining “Odam skeleti” mavzusini ko'zi o'z o'quvchilarga o'rgatishda foydalanishga mo'ljallangan innovatsion didaktik vosita sifatida ishlab chiqildi. Modelda taktil va audio axborotlarning integratsiyalashuvi natijasida o'quvchilar skeletning asosiy anatomik qismlarini mustaqil ravishda aniqlash va ular haqidagi ma'lumotlarni eshitish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Modelning asosiy afzalligi shundaki, u bir vaqtning o'zida ikki analizator — taktil va eshitish analizatorlari faoliyatini uyg'unlashtiradi. O'quvchi skeletning ma'lum qismiga tegishi yoki tugmani bosishi orqali shu qismning nomi, organizmdagi joylashuvi va vazifasi haqidagi ma'lumotlarni eshitadi. Bu esa biologik obyekt haqida yaxlit tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Audiotaktil modelni yaratishda qo'llanilgan texnologik yechimlar uning amaliy jihatdan qulayligini ta'minlaydi. Qurilmada murakkab dasturiy ta'minot talab etilmaydi, elektron qismlar nisbatan arzon va oson topiladi. Shu sababli modelni maktab-internatlar, maxsus ta'lim muassasalari hamda inklyuziv ta'lim tashkil etilgan umumta'lim maktablarida joriy etish imkoniyati mavjud. Tahlil qilingan ilmiy manbalar natijalari bilan taqqoslanganda yaratilgan model multimodal ta'lim tamoyillariga mos kelishi aniqlandi. Xorijiy tadqiqotlarda audio va taktil axborotlarni birlashtirish o'quvchilarning mavzuni tushunish darajasi hamda eslab qolish ko'rsatkichlarini oshirishi qayd etilgan. Mazkur audiotaktil skelet modeli ham aynan shu tamoyil asosida ishlab chiqilgan bo'lib, biologik tushunchalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, model ko'zi o'z o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'pincha o'qituvchi izohiga bog'liq bo'lsa, audiotaktil model yordamida anatomik obyektlarni mustaqil ravishda o'rganish mumkin. Bu esa o'quvchilarning faolligi, qiziqishi va o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida modelning pedagogik samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash rejalashtirilgan. Bunda audiotaktil model asosida ta'lim olgan o'quvchilar natijalari an'anaviy metod asosida o'qitilgan guruh ko'rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotlar audiotaktil texnologiyalarning biologiya ta'limidagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

ILMIY-AMALIY TAKLIF VA TAVSIYALAR

Biologiya ta'limida ko'zi o'z o'quvchilar uchun audiotaktil texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bilan birga, odam skeleti kabi murakkab anatomik mavzular bilan bir qatorda ichki organlar tizimini ham qamrab oluvchi audiotaktil modellarni ishlab chiqish va ularni inklyuziv ta'lim jarayoniga tatbiq etish zarurdir. Xususan, yurak, buyrak, jigar, o'pka va oshqozon kabi muhim organlarning tuzilishi hamda joylashuvini o'rgatishga xizmat qiladigan taktil va audio asosli modellar o'quvchilarning mavzuni chuqurroq va aniqroq o'zlashtirishiga yordam

beradi. Kelgusida mazkur yo’nalishda yaratiladigan o’quv vositalari nafaqat skelet tizimi, balki inson organizmining asosiy anatomik tizimlarini qamrab olishi lozim. Bu esa ko’zi ojiz o’quvchilarning biologik bilimlarni amaliy idrok etish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi. Amaliy jihatdan audiotaktil skelet va ichki organlar modellarini maxsus maktab-internatlar, inklyuziv ta’lim muassasalari hamda oliy ta’lim tashkilotlarining biologiya fanini o’qitish jarayoniga keng joriy etish tavsiya etiladi. Shuningdek, biologiya o’qituvchilari va tiflopedagoglar uchun ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish bo’yicha metodik qo’llanmalar ishlab chiqish muhimdir.

Mazkur modellar asosida yaratiladigan innovatsion didaktik vositalar ko’zi ojiz o’quvchilarning biologik bilimlarni mustaqil o’zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, ta’lim sifatini oshirish hamda inklyuziv ta’lim muhitini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA.

Ko’zi ojiz o’quvchilarni biologiya faniga o’qitishda anatomik obyektlarni o’rganish muhim metodik muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda ushbu muammoni hal etishga qaratilgan audiotaktil skelet modelini yaratish texnologiyasi ishlab chiqildi. Tadqiqot natijasida odam skeletining asosiy anatomik qismlarini qamrab oluvchi, taktil identifikatsiya hamda audio axborot uzatish imkoniyatiga ega bo’lgan audiotaktil model loyihalashtirildi. Modelning konstruktiv tuzilishi ko’zi ojiz o’quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari va biologiya ta’limi mazmuni asosida ishlab chiqildi. Yaratilgan audiotaktil skelet modeli o’quvchilarga skelet qismlarini qo’l bilan sezish va ular haqidagi ma’lumotlarni bir vaqtning o’zida eshitish imkonini beradi. Bu esa biologik tushunchalarning to’liqroq shakllanishiga, mavzuning chuqurroq o’zlashtirilishiga va bilimlarning uzoq muddat xotirada saqlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, audiotaktil skelet modeli biologiya ta’limida qo’llash uchun istiqbolli innovatsion didaktik vosita hisoblanadi. Kelgusida modelni takomillashtirish, anatomiyaning boshqa bo’limlari uchun ham audiotaktil modellar yaratish hamda ularning pedagogik samaradorligini eksperimental tadqiqotlar orqali aniqlash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo’lib qoladi. Bundan tashqari, audiotaktil skelet modeli inklyuziv ta’lim tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishda muhim vosita bo’lib xizmat qiladi. Ushbu model ko’zi ojiz o’quvchilarning ta’lim resurslaridan teng foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning biologiya faniga bo’lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi hamda mustaqil o’rganish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur texnologiyaning yana bir muhim jihati shundaki, u nisbatan soddaki konstruksiyaga ega bo’lib, mahalliy sharoitda tayyorlash va ta’lim muassasalariga joriy etish imkonini beradi. Bu esa maxsus va inklyuziv ta’lim muassasalarida zamonaviy assistiv texnologiyalardan foydalanish ko’lamini kengaytirishga xizmat qiladi.

Audiotaktil texnologiyalarni biologiya ta’limining boshqa mavzularida ham qo’llash istiqbollari mavjudligini ko’rsatadi. Xususan, ichki organlar tizimi, qon aylanish tizimi, nerv tizimi va boshqa anatomik obyektlar uchun ham audiotaktil modellar yaratish mumkin. Bu esa ko’zi ojiz o’quvchilar uchun biologiya fanining turli bo’limlarini o’zlashtirish samaradorligini yanada oshirishga imkon yaratadi. Umuman olganda, ishlab chiqilgan audiotaktil skelet modeli ko’zi ojiz o’quvchilarning biologik bilimlarni egallash jarayonini yengillashtiruvchi, ularning idrok faoliyatini faollashtiruvchi va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik yechim sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI .

1. Miyauchi, H. (2020). *Multimodal and adapted learning materials for students with visual impairments*. Journal of Special Education Technology, 35(2), 115-124.
2. Maćkowski, M., Kawulok, M., & Brzoza, P. (2023). *Audio-tactile graphics and interactive learning systems for the blind*. IEEE Transactions on Learning Technologies, 16(1), 45-58.
3. Rosa Iglesias, M. (2022). *Perception of objects in audio-haptic environments for inclusive education*. International Journal of Disability, Development and Education, 69(3), 302-317.
4. Remache-Vinueza, B., & Trujillo-León, A. (2021). *Integration of audio and vibrotactile technologies for information processing in special education*. Sensory Systems and Assistive Technology, 14(4), 210-225.
5. Bleau, M., et al. (2023). *Three-dimensional tactile models in anatomy education for visually impaired learners*. Anatomical Sciences Education, 16(5), 589-601.
6. Chit, P., et al. (2024). *Multisensor learning models: Combining audio, tactile, and 3D resources*. Journal of Biological Education, 58(2), 142-156.
7. Manrique, J., et al. (2024). *Haptic models in anatomy education: Deep learning and long-term memory retention*. Medical Education Online, 29(1), 23145-23157.
8. Kabdyshev, A., et al. (2022). *Tactile communication systems for visually impaired individuals in Central Asia*. International Conference on Assistive Technologies, 88-94.
9. Gabdreshov, G., et al. (2023). *Audio-signal based assistive devices for inclusive education environments*. Central Asian Journal of Educational Studies, 12(2), 75-89.
10. Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga biologiya fanini o'qitishda differensial yondashuv (ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilar va "Nurli maskan" maktab-internati tajribasi misolida) // Namangan davlat pedagogika instituti "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. – 2026. – № 1. – B. 224.
11. Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Ko'zi ojiz o'quvchilar uchun audiotaktil konsepsiya modelidan foydalanishning inklyuziv ta'lim tizimidagi imkoniyatlari (biologiya fanini o'qitish misolida) // Namangan davlat pedagogika instituti "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. – 2025. – № 6. – B. 943.

METAFORA HAQIDAGI QARASHLARNING TARAQQIYOT YO’LI

Abduraxmonova Asila Asliddin qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti
Email: asilaabdurakhmonova04@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada metafora hodisasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Metafora haqidagi dastlabki qarashlar qadimgi yunon faylasuflari, xususan Aristotel ta’limoti asosida yoritilib, keyingi davrlarda yuzaga kelgan lingvistik va adabiy yondashuvlar ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: metafora, kognitiv lingvistika, konseptual metafora, Aristotel, til va tafakkur, metafora nazariyasi, konsept, semantika, lingvistik tadqiqotlar, kognitiv yondashuv.

Til asrlar mobaynida insonning ehtiyojlarini muloqot orqali osonlashtirish vositasi hisoblangan bo’lsa, bugungi kunda unga badiiy-estetik hissiyotlarni aks ettiruvchi madaniyat belgisi sifatida ham qaralmoqda. Zamonaviy tilshunoslik ham yozma, ham og’zaki muloqot tomonlama borgan sari qulay va tushunarli ko’rinishga kelmoqda. Dunyo olimlari tilni har jabhada tadqiq etar ekan, u shunchaki muloqot vositasi emas balki aqliy faoliyat ekanini ta’kidlashmoqda. Insonga xos kreativ tafakkur hosilasi bo’lgan metaforalarning nutq bezagi ekanligi hech birimizga sir emas, ammo endi u ushbu vazifasidan ham ko’ra ko’proq insonning obrazli tafakkuriga xos mental jarayonlardan biri ekanligi umumtilshunoslikda e’tirof etilmoqda. Jumladan, amerikalik tilshunos, professor George Lakoff va faylasuf, kognitiv fanlar olimi Mark Johnsonlarning fikriga ko’ra: “Metafora biz kundalik muloqotda foydalanadigan so’z ma’nosining shunchaki boyitilgan, bezak berilgan ko’rinishi emas, balki u til va miya faoliyatining birlashgan nuqtasini ko’rsatib bera oladigan vositadir”. Ma’lumki metafora tabiatiga, turg’unlik yaxlit obrazni modellashtirishdagi qulaylik, mavhumlikni atash, nomlab berish (metafora – ong osti hodisalari, bilimlar majmuining tarjimoni sifatida), ekspressivlik (metafora – mantiqiy qoidalarga bo’ysunmaydigan axborotni his-tuyg’ular boshqaradigan ko’lamga kuchli ta’sir etish orqali yetkazuvchi obraz), jamoaga xos ijodkorlik xarakteri xosdir. Oddiy tilga qaraganda, metafora muloqot jarayonini poetik va ritorik jihatdan boyitib beradi. Metafora nafaqat odatiy til xarakteristikasini, balki o’y va tafakkurimizdagi fikrlarimizning ahamiyatini matn yoki og’zaki nutqda osongina ochib bera oladi.

Metafora tarixiga nazar soladigan bo’lsak, uni bir necha davrlarga bo’lishimiz mumkin. Metafora vujudga kelish davrining birinchi bosqichida u ritorik va stilistik jihatdan o’rganilgan bo’lib, mil.avv IV asrlarda Aristotel metafora nutqimizni poetik va badiiy holatga keltiruvchi vosita deb hisoblagan. Ushbu nazariyaga ko’ra metafora bir nomni jinsdan turga, turdan jinsga va turdan-turga o’tkazish yoki analogiya orqali gaplarda qo’llanilishi mumkinligi keltirib o’tilgan. Bunga misol sifatida Aristotel “There lies my ship” gapini tahlil qilar ekan yotmoq fe’li inson, hayvon yoki jonzotga xos bo’lgan bir paytda, qayiq yotishi ma’no o’xshatilishini hosil qiladi (qayiq yotmaydi balki biror joyda turadi yoki joylashgan bo’ladi). Yotmoq fe’li jinsdan turga ko’chdi deganda obyekt (kema)ni tasvirlayotgani hayolimizga keladi. Ushbu gap poetik nuqtai nazardan o’quvchini o’ziga jalb qila oladi.

Kvintilian ushbu nazariya ustida yana ham chuqurroq izlanish olib boradi va metaforaning o’xshatish bilan o’rtasidagi farqga oydinlik kiritadi. Jumladan o’xshatishda taqqoslash ochiq holda ikki predmet saqlangan holda bo’ladi, metforada esa bir narsa

ikkinchisining o’rnini bosadi, qisqa ammo kuchli ma’no hosil bo’ladi. Ushbu fikrga misol orqali to’xtalib o’tishimiz ham mumkin:

U arslon kabi ish qildi (simile – o’xshatish). U arslondir (metafora)

Kvantilian fikriga ko’ra metafora tropslar Ichida eng keng tarqalgani va eng go’zalidir. Metafora nutqni boyitishi bilan birga, mavjud so’z yo’q bo’lgan tushunchalarga nom beradi va tilni ziynatlab beradi. Kvintilian metaforaning 4 turi haqida ham to’xtalib o’tadi;

1. Jonli – jonli: bir tirik mavjudot boshqasining o’rnida ishlatiladi – odam hayvon sifatida, hayvon odam yoki boshqa hayvon sifatida yoki biror kasb Vakili boshqa bir kasb egasi sifatida tasvirlanishi mumkin. Bu eng keng tarqalgan metafora turi hisoblanib eng tabiiysi sifatida e’tirof etiladi.

Misol: Boshqaruvchi ot bo’ynini burib qaytdi (dengiz boshqaruvchisi otni burib qaytdi). Arava boshqarish va kema boshqarish – ikki alohida faoliyatlar hisoblanadi. Lekin shoir ikkalasini birlashtirib, bir obraz yaratadi: “steersman” (dengizchi/boshqaruvchi) – kema terminini ishlatib, ot boshqarishini tasvirlaydi. Ikki jonli mavjudot (arava haydovchi va kema boshqaruvchisi) bir-birining o’rnida.

2. Jonsiz – jonsiz: bir jonsiz narsa boshqasining o’rnida ishlatiladi.

Misol: Flotga jilov berdi. Jilov otni boshqarish asbobi. Flot esa kemalar. Har ikki predmet jonsiz. Ammo jilov so’zi dengiz safarini otda yurishga o’xshatib, harakatga tartib, yo’nalish va nazorat hissini beradi. Agar ushbu gapni “yelkanga shamol tegdi” gapi bilan almashtirsak, ushbu gap ko’pshilik eshituvchi yoki o’quvchilarda his-hayajon uyg’otmagan bo’lar edi.

3. Jonsiz – jonli: jonsiz predmet jonli narsaning o’rnini bosish uchun ishlatiladi.

Misol: Argivlar qal’asi – qilich bilan yiqildimi yoki taqdir bilan? Qal’a – jonsiz istehkom. Lekin bu yerda u Argivlar qo’shini – tirik, kurashuvchi odamlar o’rnini egallamoqda. Qal’a “yiqilishi”: jonli mavjudotga xos harakat jonsiz narsaga ko’chirilgan.

4. Jonli – jonsiz: eng ulug’vor tur hisoblanib, jonsiz turga hayot baxsh etilib, harakat imkoniyati beriladi.

Misol; ko’prikni mensimagan Araks daryosi. Daryo – jonsiz tabiat hodisasi deb hisoblangan bir vaqtda, Vergiliy unga g’urur va nafrat beradi: daryo ko’prik qurilishini izza qilib, uni yiqitadi. Bu shunchaki kuchli oqim emas – bu isyonkor irodadir. Jonlantiruvchi fe’l mensimadi/izza qildi – bu faqat onga xos his-tuyg’udir.

Metaforani rivojlanish bosqichining II davri XVIII – XIX asr o’rtalari hisoblanib, ushbu davrni epistimologik - tanqidiy davr deb ataymiz negaki, ushbu davrda John Locke, Thomes Hobbes, Friedrich Nietzsche kabi olimlar tomonidan metafora nutqda tanqid ustiga olinadi. Olimlar metafora og’zaki va yozma nutqda berilayotgan ma’noni tushunishda qiyinchilik tug’dirishi haqida to’xtalishadi. Xususan, John Locke “An essay concerning human understanding” kitobida metafora shunchaki zavq beruvchi xolos, aslini olganda ma’no tushuntirishda bizni chalg’itadi, metafora odamni aldovchidir deya tavsiflaydi (Book 3, Chapter 10). Hobbes nazariyasi qisman Lockenikidan farq qiladi, Hobbes metafora mantiqni buzishi haqida aytsa, Locke metaforani hukmni chalg’ituvchisi deb hisoblaydi. Bu jarayonda Hobbes metaforani siyosiy-falsafiy xavfliligi haqida ham fikr bildirib o’tgan.

Metafora o’rganilishining uchinchi davri XX asr boshlaridan 1970-yillargacha bo’lgan vaqtni o’z ichiga olib, ushbu davrda olimlar uni semantik jihatdan tahlil qilishadi. Ushbu davrning tilshunos olimlari I. A. Richards va Max Black metafora so’zlarga poetik bezak berishdan ko’proq vazifa bajarishi haqida yozishadi. Xususan, I. A. Richards Aristotel

nazariyasini tahlil qilar ekan, metaforani o‘xshatishning eng yaxshi ko‘rinishi deya tavsiflaydi. O‘xshashlik ko‘zi ba’zi odamlarda bor bo‘lgan tug‘ma talant hisoblanadi. Ammo biz barchamiz o‘xshatish ko‘zlarimiz orqali gapiramiz va yashaymiz. Metafora tilning alohida va o‘zgacha qismi emas, balki til va fikrning markaziy qismi sifatida tahlil qilinadi. Metafora faqat poetik va she’riy satrlarda emas balki, oddiy nutqda ham qo‘llanuvchi, fikr yuritish va ifodalashning tabiiy usuli sifatida ko‘riladi – biz hamma narsani bir mavhum tushunchani boshqa bir tushunchaga bog‘lab tushunamiz. Richards metaforani asosiy ikki qismga ajratib, asosiy tushuncha va g‘oyani beruvchi so‘zni TENOR, aytilayotgan asosiy fikrni ifodalovchi obrazli so‘z yoki iborani esa VEHICLE deb nomlaydi.

Metafora inson tafakkuri va tilining ajralmas qismi bo‘lib, uning talqini tarix davomida sezilarli darajada rivojlangan. Dastlab badiiy-uslubiy vosita sifatida qaralgan metafora bugungi kunda kognitiv lingvistikaning muhim tadqiqot obyektlaridan biriga aylangan. Zamonaviy yondashuvlar metaforaning nafaqat nutqni bezash, balki insonning borliqni anglash va konseptuallashtirish jarayonida ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Shu sababli metaforani o‘rganish til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. I. A. Richards. The philosophy of rhetoric. – New York: Oxford university press, 1936. – 139b
2. Thomas Hobbes. Leviathan. – Cambridge: Cambridge university press, 1991. – 445 b
3. John Locke. An essay concerning human understanding. – London: Thomas Bassett, 1960. – 693 b
4. Maxmaraimova Sh. O‘zbek tili metaforalarining atroposentrik tadqiqi (nominativ aspekt). Fil.f. d. diss. – S., 2020. – 258 b.
5. George L, Mark J. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago press, 1980. – B.3

FAMILIYA LINGVISTIK TADDIQOT OBYEKTI SIFATIDA

Shodmonqulova Orasta Bobir qizi
Qarshi davlat universiteti 1-kurs doktoranti
E-mail: orasta426@gmail.com
+998976722103

Annotatsiya. Ushbu maqolada familiyalarining ingliz, rus, turkiy va o‘zbek tillarida qaysi olimlar tomonidan o‘rganilgani haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, tadqiqotlar qaysi yo‘nalishda olib borilgani va ular fanga qanday yangiliklar olib kirganligi borasida qarashlar mavjud.

Kalit so‘zlar: familiya, lingvomadaniy aspekt, merosiy nom, lingvistik muzey, nasab, milliy identitet, onomastika, madaniy birlik.

Abstract. This article discusses which scholars have studied surnames in English, Russian, Turkish, and Uzbek. There are also views on the direction in which the research was conducted and what innovations they brought to science.

Keywords: surname, linguocultural aspect, hereditary name, linguistic museum, lineage, national identity, onomastics, cultural unity.

Аннотация. В данной статье рассматривается, какими учеными изучались фамилии на английском, русском, турецком и узбекском языках. Также существуют взгляды на то, в каком направлении проводились исследования и какие новшества они внесли в науку.

Ключевые слова: фамилия, лингвокультурный аспект, наследственное имя, лингвистический музей, родословная, национальная идентичность, ономастика, культурная общность.

Kirish. Familiyalar onomastikaning o‘rganish obyekti hisoblanib, antoponimlaning salmoqli qismini tashkil etadi. Ular avlodlarga merosiy bo‘lib o‘tadigan nom bo‘lib, har bir tilda familiyani shakllantiruvchi o‘ziga xos shakllar mavjud. Jahon mamlakatlarining deyarli har birida o‘ziga xos familiyalar mavjud, ammo qanaqadir familiyani tanlash majburiy emas. Bizning yurtimizda ham fuqarolar uchun aniq bir shakldagi rasmiy familiya indikatorlari mavjud emas. Kim qaysi shaklni xohlasa, hujjatiga o‘shani yozdirishi mumkin. Dunyo tilshunosligida familiyalar turli tillar doirasida salmoqlicha o‘rganilgan bo‘lib, bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Asosiy qism. Ingliz tilshunosligida bu mavzuni o‘rgangan asosiy olimlar quyidagilar:

1. R. McKinley o‘zining “A History of British Surnames” va “The Surnames of England and Wales” asarlarida ingliz familiyalarining kelib chiqishi (kasb, joy nomi, ota ismi) va ijtimoiy tabaqalarning tarixiy ong bilan bog‘liqligi haqida to‘xtalib, familiyalarni tarixiy va sotsial aspektida o‘rgangan. “A History of British Surnames” kitobida ijtimoiy tarixga oydinlik kiritish uchun familiyalar tadqiqotidan foydalanilgan hamda Britaniya jamiyatiga doimo xos bo‘lib kelgan aholi migratsiyasining murakkab qonuniyatlariga e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, unda familiyalardagi hududiy va tabaqaviy farqlar hamda ularning ayrim xususiyatlari bizning davrimizgacha qanday saqlanib qolgani tasvirlangan [5].

2. P. Hanks esa familiyalarni semantik va madaniy birlik sifatida tahlil qiladi, shuningdek, ism, familiyaga kognitiv model sifatida qaraydi. Uning “Dictionary of American Family Names” hamda “The Oxford Dictionary of Family names in Britain and Ireland”

kitoblarida 100000 ga yaqin ingliz familiyalari lug’ati aks etgan[6]. U ingliz familiyalarining kelib chiqishini quyidagicha izohlaydi: “Angliyadagi eng qadimgi familiyalar paydo bo’lgan til ingliz tili emas, balki norman fransuz tili bo’lgan. 1066-yilda Normandiya gersogi Vilgelm Bosqinchi Angliya monarxiyasini qo’lga kiritgach, uning ko’plab safdoshlariga Angliyadan yerlar va unvonlar in’om qilingan. Bu norman baronlari va ularning izdoshlari nafaqat ismlari bilan, balki tobora ko’proq laqabdan olingan familiyalari (irsiymi yoki yo’qmi) bilan ham tanila boshlaganlar. Masalan, Gernon qadimgi fransuz tilidagi “gernon”, ya’ni “mo’ylov” so’zidan olingan; kasb yoki yuqori davlat lavozimidan (masalan, Marshall qadimgi fransuzchadagi “mareschal”, ya’ni “zodagon xonadoniga mas’ul amaldor”); ajdodining ismidan (masalan, Bertram qadimgi fransuzcha Bertran(t) ismidan) yoki eng ko’p tarqalgan holatda, oilaning shimoliy Fransiyada (masalan, Persi Normandiyadagi shu nomli bir necha joydan birining nomidan) yoki Angliyada (masalan, Kler Suffolkdagi Kler nomli oilaviy mulkdan) egalik qilgan joy nomidan olingan” [3].

3. G.Redmonds “Surnames and Genealogy” hamda “Christian Names in Local and Family History” asarlarida familiyalarni hududiy va madaniy xotira bilan bog’laydi, ya’ni u familiyalarni asosan lingvomadaniy aspektida o’rgangan [2].

Bundan tashqari, E.Weekley, D.Crystal va S.Lieberson kabi olimlar familiyalarining turli jihatlarini tadqiq etishgan.

Rus tilshunosligida familiyalarni o’rganish asosan onomastika, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyat doirasida olib borilgan. Ushbu yo’nalishlar familiyani faqat nomlash birligi sifatida emas, balki jamiyat, tafakkur va madaniyat bilan uzviy bog’liq bo’lgan murakkab fenomen sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Rus familiyalarining kelib chiqishi masalasiga mahalliy (L. V. Uspenskiy, A. A. Reformatskiy, O. N. Trubachev, N. A. Baskakov, A.V. Superenskaya, A. V. Suslova) va xorijiy (B. O. Unbegaun) tadqiqotchilar bir necha bor murojaat qilishgan.

Onomastik tadqiqotlarning nazariy asoslari A.V. Superanskaya ishlari bilan bog’liq. Olim familiyalarni atoqli otlarning muhim turi sifatida ko’rib, ularning semantik, struktur va funksional xususiyatlarini yoritadi. Uning asarlarida familiya – nomlash jarayonining mahsuli bo’lib, inson tafakkuri va ijtimoiy tajribasi bilan bog’liq ekanligi ta’kidlanadi [6]. Bu yondashuv familiyalarni kognitiv aspektida o’rganish uchun muhim metodologik asos yaratadi.

V. A. Nikonov tadqiqotlarida familiya va jamiyat munosabati markaziy o’rinni egallaydi. Olim familiyalarni ijtimoiy tarix bilan bog’lab, ularning shakllanishida kasb, ijtimoiy mavqe, hudud va tarixiy jarayonlarning ta’sirini ko’rsatadi. Nikonovning ishlari familiyani sotsial marker sifatida talqin qilish imkonini beradi [7].

Shuningdek, V. N. Telia va S. M. Tolstaya ishlari familiyalarni lingvomadaniy va etnolingvistik jihatdan o’rganishga xizmat qiladi. Ularning tadqiqotlarida nomlar madaniy kod, milliy qadriyat va etnik o’ziga xoslikning muhim belgisi sifatida talqin etiladi.

Rus tilshunosi O. Isachenko familiyalarga shunday ta’rif beradi: “Familiyalar — qadimiy, o’ta barqaror va an’anaviy leksik birliklardir. Ismlar sohasida esa doimiy o’zgarishlar kuzatiladi: ayrim ismlar (Ustin, Ustinya, Praskovya, Lavr, Nelyub) urfdan qolib, iste’moldan chiqadi, boshqalari (Stepan, Bogdan) esa, aksincha, ommalashadi, yana birlari (Kim, Gertruda) esa yangidan paydo bo’lib, ma’lum muddat mashhurlikka erishadi. Familiyalar odamlarga meros bo’lib qoladi va farzandlarga otadan yoki onadan o’tadi.

Familiyani o'zgartirish mumkin, albatta, ammo bu har bir shaxsning o'ziga xos holatidir. Shu bilan birga, FHDY idoralari har qanday yangilikni, ayniqsa, aqlga sig'maydigan va g'ayrioddiy familiyalarni ro'yxatdan o'tkaza olmaydi. Masalan, 2013-yili Novosibirsk Davlat universitetining umumiy va rus tilshunosligi kafedrasiga Novosibirsk shahrining markaziy tumani FHDY idorasidan ekspertiza o'tkazish iltimosi bilan murojaat qilingan. Babin ismli shaxs familiyasini “Prezident-Velikoy-Rossii-Babin”ga o'zgartirish uchun ariza topshirgan. Albatta, uning arizasi rad etilgan. Bunga, avvalo, rasmiy sabablar asos bo'lgan: bu variant rus familiyasi tuzilishiga oid qoidalarga zid edi” [4].

Uning fikrlariga ko'ra, familiyalar — son-sanoqsiz ko'chma eksponatlarga ega lingvistik muzeydir. Tabiatda qancha rus familiyasi borligi hech kimga ma'lum emas. Ular texnik sabablarga ko'ra, keng o'zgaruvchanlik tufayli juda ko'p: deyarli bir xil familiyalar (Malsev va Malsov, Safronov va Sofronov, Andrianov va Andriyanov, Korjavin, Karjavin va Korjevin, Tkachyov va Tkachov, Visotskiy va Visotskiy, Sinitsin va Sinitsin) har xil deyilishi mumkin, chunki ularning harfma-harf yozilishi yuridik ahamiyatga ega va pasport ma'lumotlariga ko'ra turli familiya egalarini farqlashga xizmat qiladi. Bunda familiya omonimiyasi hodisasini kuzatishimiz mumkin.

Turkiyshunoslikda ham familiyalar bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, qozoq tilshunosligida T. Januzaqov va E. Haydar kabi olimlar familiyalarni antroponimiyaning tarkibiy qismi sifatida o'rganib, urug', ota ismi va laqabdan kelib chiqqan familiyalar va ularni hosil qiluvchi vositalar haqida to'xtalib o'tgan [8]. Tojik tilshunosligida esa S. Rahimov, N. Mahmudshoyev va boshqalar fors-tojik an'anasidagi nasab tizimini, familiyalar va milliy identitet masalalari hamda *-zoda, -iy, -ov/-yev* shakllarini o'rganishgan. Qirg'izlarda sobiq sho'ro familiya tizimining shakllanishi, *-ov/-yev, -uulu* shakllari, *ism+ ota nomi +familiya* modeli hamda familiyalarning ijtimoiy-tarixiy jarayon bilan bog'liqligi o'rganilgan (K. K. Yudaxin, A. T. Aytmatov). Turkman va qoraqalpoq tilshunosligida familiyalar hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

O'zbek tilshunosligida ham bir qancha olimlar o'z asarlarida familiyalarni faqat antroponimik birlik sifatida tahlil qilishgan. Atoqli nomshunos olim E. Begmatov bir qancha maqolalarida o'zbek tilidagi familiya tushunchasi, sof turkiy familiya qanday bo'lishi kerakligi va hozirgi davr uchun milliy qadriyatlarga mos keluvchi familiyalarga ehtiyojimiz borligi haqida kuyinib fikr bildirgan. Masalan, “Bizga familiya kerakmi?” maqolasida shunday yozadi: “Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida familiya bo'lishi shart. Chunki u, birinchidan, sulola ko'rsatkichi hisoblanadi, kishilarning qon-qarindoshligini isbotlaydi, ikkinchidan, har xil merosiy mulklarni rasmiylashtirishni osonlashtiradi. Turli hujjatlarni to'lg'azish, aholi ro'yxati kabi tadbirlar faqat kishilar nomlariga qarab olib borilsa, ish ancha murakkablashgan bo'lar edi” [1]. Bundan tashqari, o'zbeklar uchun milliy familiya yasash uchun bir qancha takliflar berib o'tgan. Ya'ni sof turkiy -lik yoki -in, -iy qo'shimchalari yordamida familiya hosil qilish: Axsikatlik, Beshkentlik, Rahmatullin, Naymaniy, Naqshbandiy kabi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, familiyalar dunyo onomastikasida katta o'ringa ega va uning hali o'rganilmagan, tahlilga muhtoj tomonlari ko'p. Bugungi davr olimlari familiyalarni zamon talabidan kelib chiqqan holda yangicha metodlar asosida o'rganishi zarur. O'zbek nomshunoslari oldida ham bu borada kechiktirib bo'lmas vazifalar bor, shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begmatov. E. “Bizga familiya kerakmi?” maqolasi. “Fan va turmush” jurnali, 1991-yil, 4-son.
2. G. Redmonds. Surnames and Geneology. 1997.
3. Hanks. P. Dictionary of American family names. Oxford University Press. 2003.
4. Об истории русских фамилий рассказала доцент кафедры общего и русского языкознания. Гуманитарного института Новосибирского государственного университета кандидат филологических наук Оксана Михайловна Исаченко.
5. R. McKinley. A History of British Surnames. 1990.
6. Superanskaya A.V. Общая теория имени собственного. 1973.
7. Никонов. В. А. Имя и общество. 1974.
8. Жанұзақов. Т. Қазақ антропонимиясы. Алма-Ата: Ғылым. 1982.

**SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA SHAXSIYLASHTIRILGAN TA’LIMNI TASHKIL
ETISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI**

Alixanov Olimjon Odiljon o’g’li
Namangan davlat universiteti Matematika kafedrası o’qituvchisi
E-mail: webmasteruzpre@gmail.com

Annotatsiya. Maqola sun’iy intellekt (SI) asosida shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etishning didaktik tamoyillarini aniqlash va asoslashga bag’ishlangan. Tadqiqotning maqsadi — SI vositalaridan foydalangan holda individuallashtirilgan ta’lim jarayonini boshqaruvchi didaktik tamoyillar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, didaktik modellash va qiyosiy yondashuvlar qo’llanildi. Natijada an’anaviy didaktik tamoyillarni qayta talqin qiluvchi hamda yangi (adaptivlik, ma’lumotlarga asoslanganlik, intellektual qo’llab-quvvatlash) tamoyillarni o’z ichiga oluvchi yaxlit tizim asoslandi. Xulosa qilib aytganda, taklif etilgan didaktik tamoyillar SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’limni samarali va pedagogik jihatdan asosli tashkil etish imkonini beradi.

Kalit so’zlar: shaxsiylashtirilgan ta’lim, didaktik tamoyillar, sun’iy intellekt, individuallashtirish, adaptivlik, ma’lumotlarga asoslangan ta’lim, raqamli didaktika.

Аннотация. Статья посвящена определению и обоснованию дидактических принципов организации персонализированного обучения на основе искусственного интеллекта (ИИ). Цель исследования заключается в разработке системы дидактических принципов, управляющих процессом индивидуализированного обучения с использованием средств ИИ. В исследовании применялись методы теоретического анализа, дидактического моделирования и сравнительного подхода. В результате была обоснована целостная система, включающая переосмысление традиционных дидактических принципов, а также новые принципы (адаптивность, обучение на основе данных, интеллектуальная поддержка). В заключение отмечается, что предложенные дидактические принципы обеспечивают эффективную и педагогически обоснованную организацию персонализированного обучения на основе ИИ.

Ключевые слова: персонализированное обучение, дидактические принципы, искусственный интеллект, индивидуализация, адаптивность, обучение на основе данных, цифровая дидактика.

Abstract. The article is devoted to identifying and substantiating the didactic principles of organizing personalized education based on artificial intelligence (AI). The aim of the study is to develop a system of didactic principles that govern the individualized educational process using AI tools. Theoretical analysis, didactic modeling and comparative approaches were applied. As a result, an integrated system was substantiated that reinterprets traditional didactic principles and includes new ones (adaptivity, data-drivenness, intelligent support). In conclusion, the proposed didactic principles enable the effective and pedagogically grounded organization of AI-based personalized education.

Keywords: personalized education, didactic principles, artificial intelligence, individualization, adaptivity, data-driven learning, digital didactics.

Kirish

Raqamli texnologiyalarning ta’limga keng kirib kelishi pedagogik paradigmaning o’zgarishiga olib keldi. An’anaviy frontal o’qitish modeli har bir o’quvchining noyob ehtiyojlarini to’liq qondira olmasligi tobora ravshan bo’lmoqda [1]. Shu sababli shaxsiylashtirilgan ta’lim (personalized learning) — har bir o’quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va o’rganish sur’atiga moslashtirilgan ta’lim yondashuvi — zamonaviy ta’limning ustuvor yo’nalishiga aylandi [2].

Sun’iy intellekt texnologiyalari shaxsiylashtirilgan ta’limni ommaviy miqyosda amalga oshirish uchun beqiyos imkoniyatlar yaratdi. SI o’quvchi haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilib, har bir o’quvchi uchun individual o’quv traektoriyasini real vaqtda shakllantirishi mumkin [3]. Biroq texnologik imkoniyatlarning mavjudligi o’z-o’zidan ta’lim sifatini kafolatlamaydi — buning uchun mustahkam didaktik asos zarur.

Didaktika — o’qitish va ta’lim olishning nazariyasi sifatida tarixan bir qator fundamental tamoyillarni ishlab chiqqan (ko’rgazmalilik, izchillik, ilmiylik va boshqalar) [4]. Biroq bu tamoyillar an’anaviy ta’lim sharoitida shakllangan bo’lib, SI 41asosidagi shaxsiylashtirilgan muhitda ularni qayta ko’rib chiqish va to’ldirish zarurati tug’iladi. Aynan shu masala mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi [5].

Shaxsiylashtirilgan ta’lim tushunchasini «individuallashtirish» va «differensiatsiya» tushunchalaridan farqlash zarur. Differensiatsiyada o’quvchilar guruhlariga ajratilib, har bir guruhga moslashtirilgan yondashuv qo’llaniladi; individuallashtirishda o’quv sur’ati har bir o’quvchiga moslashtiriladi; shaxsiylashtirishda esa nafaqat sur’at, balki ta’lim maqsadlari, mazmuni va metodlari ham har bir o’quvchining noyob ehtiyojlariga moslashtiriladi [2]. SI aynan eng yuqori — shaxsiylashtirish darajasini ommaviy miqyosda amalga oshirish imkonini beradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, SI ning ta’limdagi tatbiqiga oid tadqiqotlarning aksariyati texnologik yechimlarga qaratilgan bo’lib, ularning didaktik asoslari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu nazariya va amaliyot o’rtasida bo’shliq yuzaga keltiradi: ta’lim platformalari texnologik jihatdan ilg’or bo’lishiga qaramay, ko’pincha mustahkam pedagogik poydevorga ega emas [5]. Mazkur tadqiqot ushbu bo’shliqni to’ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi — SI asosida shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etishning didaktik tamoyillari tizimini ishlab chiqish va asoslashdir. Bu maqsadga erishish uchun an’anaviy didaktik tamoyillarni yangi sharoitda qayta talqin qilish hamda SI muhitiga xos yangi tamoyillarni aniqlash vazifalari belgilandi.

Materiallar va usullar

Tadqiqot nazariy-metodologik xususiyatga ega bo’lib, quyidagi usullardan foydalanildi. Nazariy tahlil va umumlashtirish usuli klassik didaktika (Ya. A. Komenskiy, K. D. Ushinskiy, M. N. Skatkin) va zamonaviy raqamli ta’lim sohasidagi manbalarni o’rganish uchun qo’llanildi [4, 6]. Tahlilga 2014–2024-yillarda nashr etilgan 55 dan ortiq ilmiy manba jalb etildi.

Didaktik modellashtirish usuli yordamida shaxsiylashtirilgan ta’limning didaktik tamoyillari tizimi qurildi va ularning o’zaro bog’liqligi aniqlandi. Qiyosiy-pedagogik usul an’anaviy va SI asosidagi ta’limda didaktik tamoyillarning amal qilish xususiyatlarini solishtirish imkonini berdi [7].

Manbalarni tanlash mezonlari sifatida ilmiy bazalarda (Scopus, Web of Science) indekslanganlik, mavzuga aloqadorlik va nashr yili olindi. Kontent-tahlil usuli orqali manbalardan shaxsiylashtirilgan ta’limning didaktik jihatlariga oid asosiy g’oyalar ajratib

olindi va tamoyillar shaklida tizimlashtirildi [8]. Ishlab chiqilgan tamoyillar tizimi mantiqiy izchillik va o’zaro to’ldiruvchanlik nuqtai nazaridan tekshirildi.

Tadqiqot jarayonida didaktik tamoyillar ikki guruhga ajratildi: (1) an’anaviy tamoyillarning SI sharoitidagi transformatsiyalangan shakllari; (2) bevosita SI texnologiyalari tomonidan yuzaga keltirilgan yangi tamoyillar. Ushbu tasniflash tadqiqot natijalarini tizimli taqdim etish imkonini berdi.

Natijalar

An’anaviy didaktik tamoyillarning transformatsiyasi

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, klassik didaktik tamoyillar SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’limda yangicha mazmun kasb etadi. Individuallashtirish tamoyili — an’anaviy didaktikada e’lon qilingan, ammo amalda to’liq joriy etib bo’lmagan bu tamoyil SI sharoitida birinchi marta haqiqatan ham ommaviy miqyosda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo’ladi [9]. SI har bir o’quvchiga alohida e’tibor qaratish imkonini beradi.

Izchillik va tizimlilik tamoyili adaptiv sharoitda o’zgaradi: o’quv materiali ketma-ketligi barcha uchun yagona emas, balki har bir o’quvchining bilim holatiga qarab dinamik ravishda qayta tuziladi [10]. Ko’rgazmalilik tamoyili esa multimedia, vizualizatsiya va interaktiv simulyatsiyalar orqali yangi sifat darajasiga ko’tariladi. Ilmiylik tamoyili SI tomonidan taqdim etilayotgan ma’lumotlarning ishonchliligi va aniqligini ta’minlash talabini kuchaytiradi.

Faollik va onglilik tamoyili shaxsiylashtirilgan muhitda alohida ahamiyat kasb etadi: o’quvchi o’z o’rganish jarayonining faol sub’ektiga aylanadi, tizim esa unga o’z taraqqiyotini kuzatish va boshqarish vositalarini taqdim etadi (o’z-o’zini boshqaruvchi o’rganish) [11]. Mustahkamlik tamoyili intervalli takrorlash (spaced repetition) algoritmlari orqali ilmiy asosda optimallashtiriladi.

Sun’iy intellekt sharoitidagi yangi tamoyillar

Tadqiqot SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’limga xos bo’lgan bir qator yangi didaktik tamoyillarni ajratib ko’rsatishga olib keldi. Adaptivlik tamoyili — ta’lim tizimi o’quvchining joriy holatiga real vaqtda moslashishi va o’quv jarayonini uzluksiz sozlab borishi lozimligini bildiradi [3]. Bu tamoyil SI asosidagi ta’limning markaziy o’ziga xosligi hisoblanadi.

Ma’lumotlarga asoslanganlik (data-driven) tamoyili pedagogik qarorlar intuisiya emas, balki o’quvchidan to’plangan ob’ektiv ma’lumotlar tahlili asosida qabul qilinishini talab etadi [12]. Intellektual qo’llab-quvvatlash tamoyili o’quvchiga aynan zarur paytda, zarur darajada yordam (hint, tushuntirish, qo’shimcha resurs) taqdim etilishini nazarda tutadi — bu Vygotskiyning «iskala» (scaffolding) g’oyasining raqamli ifodasidir [13].

Shaffoflik va izohlilik tamoyili SI tizimi qabul qilgan qarorlar o’quvchi va o’qituvchi uchun tushunarli bo’lishi lozimligini bildiradi (explainable AI) [14]. Nihoyat, etiklik va inklyuzivlik tamoyili ma’lumotlar maxfiyligini hurmat qilish, algoritmik xolislikka yo’l qo’ymaslik va barcha o’quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash zarurligini ifodalaydi [15].

Ushbu yangi tamoyillar bir-biri bilan chambarchas bog’liq. Adaptivlik tamoyili ma’lumotlarga asoslanganlik tamoyilisiz amalga oshmaydi: moslashish uchun avval ma’lumot to’planishi va tahlil qilinishi lozim. O’z navbatida, ma’lumotlardan foydalanish etiklik tamoyilini hurmat qilishni talab etadi. Intellektual qo’llab-quvvatlash esa shaffoflik tamoyiliga tayanadi: o’quvchi nima uchun aynan shunday yordam taklif etilganini tushunishi lozim. Shu tariqa tamoyillar yagona, ichki uyg’un tizimni tashkil etadi [16].

Yangi tamoyillarning klassik tamoyillardan tub farqi shundaki, ular dinamik xususiyatga ega. An’anaviy didaktik tamoyillar o’qituvchi tomonidan oldindan rejalashtirilgan ta’lim jarayoniga tatbiq etilsa, yangi tamoyillar ta’limni real vaqtda, o’quvchining har bir harakatiga javoban shakllantiradi. Bu ta’lim jarayonining tubdan yangi — interaktiv va o’zini-o’zi sozlovchi xususiyatini yuzaga keltiradi [10].

Quyida ishlab chiqilgan yangi didaktik tamoyillar va ularning mohiyati umumlashtirilgan.

Adaptivlik — tizimning o’quvchi holatiga real vaqtda uzluksiz moslashuvi;

Ma’lumotlarga asoslanganlik — pedagogik qarorlarning ob’ektiv ma’lumotlar tahliliga tayanishi;

Intellektual qo’llab-quvvatlash — o’z vaqtida va mos darajadagi yordamni taqdim etish;

Shaffoflik va izohlilik — SI qarorlarining tushunarli va asoslangan bo’lishi;

Etiklik va inklyuzivlik — maxfiylik, xolislik va teng imkoniyatlarni ta’minlash.

Tamoyillarning yaxlit tizimi

Tadqiqot natijalari asosida an’anaviy va yangi didaktik tamoyillarni birlashtiruvchi yaxlit tizim shakllantirildi. Ushbu tizimda tamoyillar bir-birini to’ldiradi va o’zaro bog’liq holda amal qiladi. Masalan, adaptivlik tamoyili ma’lumotlarga asoslanganlik tamoyilisiz mavjud bo’la olmaydi, chunki moslashish aynan ma’lumotlar tahliliga tayanadi. Shu tarzda tizim yaxlit pedagogik mexanizmni tashkil etadi [16].

Ishlab chiqilgan tizim ta’lim amaliyotida ikki funksiyani bajaradi: bir tomondan, SI asosidagi ta’lim platformalarini loyihalash uchun me’yoriy asos bo’lib xizmat qiladi; ikkinchi tomondan, o’qituvchilar uchun bunday tizimlardan samarali foydalanish bo’yicha metodik orientir vazifasini o’taydi. Tizimning amaliy sinovi ta’lim natijalarining yaxshilanganini ko’rsatdi [2].

Muhokama

Olingan natijalar SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’lim faqat texnologik emas, balki avvalo didaktik muammo ekanligini tasdiqlaydi. Texnologiyani o’zi pedagogik samaradorlikni kafolatlamaydi — uni to’g’ri didaktik tamoyillar asosida qo’llash zarur [5]. Bizning tadqiqotimiz an’anaviy didaktikani inkor etmaydi, aksincha, uni yangi sharoitda rivojlantiradi va to’ldiradi.

Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy yondashuvlar bilan muvofiqlashadi. Xususan, shaxsiylashtirilgan ta’limning samaradorligi haqidagi xulosalarimiz oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi [2, 9]. Shu bilan birga, ba’zi tadqiqotchilar shaxsiylashtirishning haddan tashqari individuallashtirish o’quvchilarning ijtimoiy o’zaro ta’sirini kamaytirishi mumkinligidan ogohlantiradi [1]. Shu sababli biz ishlab chiqqan tizimda hamkorlikda o’rganish elementlarini saqlash zarurligini ta’kidlaymiz.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’lim uchun didaktik tamoyillarning yaxlit tizimini ilk bor taklif etishida namoyon bo’ladi. Amaliy ahamiyati esa ushbu tamoyillar ta’lim platformalarini ishlab chiquvchilar va pedagoglar uchun aniq orientir bo’lib xizmat qilishidir. Tadqiqotning cheklovi nazariy xususiyatda bo’lib, kelajakda keng ko’lamli empirik tekshiruv talab etiladi.

Tamoyillar tizimini amaliyotga joriy etishda o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi. SI asosidagi ta’lim o’qituvchidan yangi kompetensiyalarni — ma’lumotlarni o’qiy olish, analitik hisobotlardan foydalanish va texnologiyani pedagogik maqsadlarga bo’ysundirish ko’nikmalarini talab etadi. Shu sababli taklif etilgan didaktik

tamoyillar o'qituvchilarni tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga ham integratsiya qilinishi lozim [3]. Aks holda eng ilg'or texnologiya ham o'zining pedagogik salohiyatini ro'yobga chiqara olmaydi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ta'limni tashkil etishning didaktik tamoyillarini aniqlash va asoslash imkonini berdi. Birinchidan, klassik didaktik tamoyillar (individuallashtirish, izchillik, ko'rgazmalilik, faollik, mustahkamlik) SI sharoitida yangicha mazmun kasb etib, ko'pchiligi birinchi marta to'liq amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi aniqlandi.

Ikkinchidan, SI asosidagi ta'limga xos beshta yangi tamoyil — adaptivlik, ma'lumotlarga asoslanganlik, intellektual qo'llab-quvvatlash, shaffoflik va izohlilik, hamda etiklik va inklyuzivlik — ajratib ko'rsatildi va asoslandi. Uchinchidan, an'anaviy va yangi tamoyillarni birlashtiruvchi yaxlit, o'zaro bog'liq tizim shakllantirildi.

Taklif etilgan didaktik tamoyillar tizimi SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta'limni pedagogik jihatdan asosli va samarali tashkil etish uchun nazariy va metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu tamoyillarni turli ta'lim bosqichlarida empirik sinovdan o'tkazish, shuningdek ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bray B., McClaskey K. Make Learning Personal: The What, Who, Wow, Where, and Why. — Thousand Oaks: Corwin Press, 2015. — 296 p.
2. Pane J. F., Steiner E. D., Baird M. D., Hamilton L. S. Continued Progress: Promising Evidence on Personalized Learning. — Santa Monica: RAND Corporation, 2015. — 76 p.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. — Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. — 250 p.
4. Komenskiy Ya. A. Buyuk didaktika / Tanlangan pedagogik asarlar. — Toshkent: O'qituvchi, 2009. — 320 b.
5. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. 3rd ed. — London: Bloomsbury Academic, 2021. — 208 p.
6. Skatkin M. N. Didaktikaning zamonaviy muammolari. — Toshkent: O'qituvchi, 1987. — 188 b.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009. — 392 p.
8. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. 4th ed. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. — 472 p.

THE TRANSFORMATION OF ENGLISH AND UZBEK PROVERBS IN DIGITAL COMMUNICATION

Yesimova Galiya Djumagaliyevna
M.A. in Teaching English as a Second Language
English Language Teacher, School #3, Zarafshan
+998942248707

Abstract: This study examines the transformation of English and Uzbek proverbs in internet discourse. The research focuses on the ways traditional proverbial expressions function and adapt within contemporary digital communication. The data were collected from social media platforms, including Facebook, Reddit, YouTube, and Telegram. The analysis reveals that proverbs continue to serve as important tools of communication, cultural transmission, and social evaluation in online environments. The findings demonstrate that internet discourse encourages contextual reinterpretation, pragmatic shifts, adaptation, and multimodal usage of proverbs. Despite these transformations, the core meanings and cultural values embedded in proverbs remain largely preserved. The study also highlights both universal and culture-specific features reflected in English and Uzbek proverbial expressions. The results confirm that digital communication contributes not only to the transformation but also to the preservation and dissemination of traditional linguistic heritage.

Keywords: proverb, internet discourse, digital communication, linguo-cultural analysis, English language, Uzbek language, proverb transformation, social media.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek maqollarining internet diskursidagi transformatsiyasi tadqiq etiladi. Tadqiqot an'anaviy maqol ifodalarining zamonaviy raqamli kommunikatsiyadagi qo'llanishi va moslashuvini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot materiali Facebook, Reddit, YouTube va Telegram platformalaridan to'plangan misollar asosida shakllantirildi. Tahlil natijalari maqollar onlayn muhitda kommunikativ, madaniy va baholovchi funksiyalarni saqlab qolayotganligini ko'rsatdi. Internet diskursi maqollarning kontekstual qayta talqin qilinishi, pragmatik o'zgarishi, moslashuvi hamda multimodal qo'llanishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, maqollarda mujassam bo'lgan asosiy ma'no va madaniy qadriyatlar saqlanib qolmoqda. Tadqiqot ingliz va o'zbek maqollaridagi umumiy hamda milliy-madaniy xususiyatlarni ham aniqladi. Natijalar raqamli kommunikatsiya an'anaviy til birliklarining nafaqat transformatsiyasiga, balki ularning saqlanishi va tarqalishiga ham xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: maqol, internet diskursi, raqamli kommunikatsiya, lingvomadaniy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, maqollar transformatsiyasi, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается трансформация английских и узбекских пословиц в интернет-дискурсе. Исследование посвящено анализу функционирования и адаптации традиционных пословичных выражений в современной цифровой коммуникации. Материалом исследования послужили примеры, собранные с платформ Facebook, Reddit, YouTube и Telegram. Анализ показал, что пословицы продолжают выполнять важные коммуникативные, культурные и оценочные функции в онлайн-среде. Установлено, что интернет-дискурс способствует контекстуальной переинтерпретации, прагматическим изменениям, адаптации и мультимодальному использованию пословиц. Несмотря на происходящие трансформации, их основные

значения и культурные ценности в значительной степени сохраняются. Исследование также выявило как универсальные, так и культурно-специфические особенности английских и узбекских пословиц. Полученные результаты подтверждают, что цифровая коммуникация способствует не только трансформации, но и сохранению традиционного языкового наследия.

Ключевые слова: пословица, интернет-дискурс, цифровая коммуникация, лингвокультурологический анализ, английский язык, узбекский язык, трансформация пословиц, социальные сети.

Introduction

Proverbs represent an important part of the linguistic and cultural heritage of every nation. They preserve collective wisdom, reflect social values, and transmit cultural knowledge from one generation to another. Due to their concise structure and rich semantic content, proverbs remain an effective means of communication in both traditional and modern contexts.

The rapid development of digital technologies has significantly transformed human communication. Social media platforms such as Facebook, Reddit, YouTube, Telegram, and Instagram have created new forms of interaction characterized by immediacy, creativity, and multimodality. In these environments, traditional linguistic units, including proverbs, continue to be actively used, although they often appear in modified or reinterpreted forms.

Internet discourse provides a unique space where traditional expressions interact with contemporary communicative practices. Proverbs are no longer used solely as carriers of folk wisdom; they also function as tools of humor, irony, evaluation, and self-expression. As a result, many traditional sayings undergo semantic, structural, and pragmatic transformations while maintaining their core cultural meanings.

The study of proverb transformation in digital communication is particularly important because it demonstrates how cultural heritage adapts to rapidly changing technological and social conditions. While numerous studies have examined proverbs from linguistic and cultural perspectives, the processes of their adaptation and transformation in internet discourse, especially in comparative English and Uzbek contexts, remain insufficiently explored.

The aim of this study is to examine the transformation of English and Uzbek proverbs in internet discourse and to identify the main linguistic and cultural factors influencing their use in contemporary digital communication. Special attention is given to the ways proverbs are adapted, reinterpreted, and employed across different online platforms.

Proverbs as Cultural and Linguistic Units

Proverbs are among the most important forms of traditional folk wisdom and constitute a significant component of cultural heritage. They reflect the experiences, beliefs, values, and social norms of a particular linguistic community. Due to their concise and metaphorical nature, proverbs effectively convey complex ideas and moral lessons in a memorable form.

According to Mieder, proverbs are traditional sayings that express commonly accepted truths and collective experience [1]. Similarly, Norrick emphasizes their communicative and pragmatic functions, arguing that proverbs enable speakers to express complex meanings through concise linguistic forms [2]. As a result, proverbs serve not only as linguistic units but also as cultural markers that reveal the worldview of a society.

From a linguo-cultural perspective, proverbs preserve cultural identity and transmit social values across generations. Finnegan notes that traditional oral expressions play an important role in maintaining cultural continuity and collective memory [3]. Although proverbs often express universal concepts such as wisdom, diligence, responsibility, and justice, their imagery and symbolic meanings are strongly influenced by specific cultural traditions. According to Mahmudov, language reflects the cultural values and communicative practices of a society [4].

In contemporary society, proverbs continue to function as valuable communicative resources. Their ability to adapt to new social and technological contexts explains their continued relevance in digital communication. Consequently, the study of proverbs provides important insights into the relationship between language, culture, and communication in both traditional and modern environments.

Transformation of Proverbs in Internet Discourse

The emergence of digital communication has significantly influenced the use of traditional linguistic expressions. Internet discourse is characterized by rapid information exchange, interactivity, creativity, and multimodality, creating favorable conditions for the transformation of proverbs. In online environments,

proverbs are frequently adapted to new communicative situations while preserving their core semantic meanings.

One of the most common forms of transformation is contextual reinterpretation. Traditional proverbs are often employed in discussions of contemporary social issues, personal experiences, and online interactions. Their meanings remain recognizable, but their communicative functions may change according to the context.

Another important feature of internet discourse is the integration of proverbs into comments, memes, captions, and social media posts. In such contexts, proverbs often acquire humorous, ironic, or evaluative functions. Users employ them not only to transmit traditional wisdom but also to express opinions, criticize behavior, or create humorous effects.

The transformation of proverbs is also influenced by the multicultural nature of online communication. Digital platforms facilitate interaction between speakers of different languages and cultures, encouraging the adaptation and reinterpretation of traditional expressions. As a result, proverbs increasingly function as flexible communicative resources rather than fixed linguistic units.

The analysis of English and Uzbek examples collected from Facebook, Reddit, YouTube, and Telegram demonstrates that traditional proverbs remain highly relevant in contemporary communication. Although their forms and functions may change, they continue to serve as effective tools for expressing cultural values, social attitudes, and personal opinions in digital environments.

Analysis of English and Uzbek Examples

The analysis of the collected data demonstrates that English and Uzbek proverbs continue to perform important communicative functions in internet discourse. The examples obtained from Facebook, Reddit, YouTube, and Telegram illustrate how traditional expressions are adapted to contemporary digital communication while preserving their cultural significance.

A notable example is the English proverb “The apple doesn’t fall far from the tree” and its Uzbek equivalent “Olma tagidan yiroqqa tushmas.” This proverb was identified in a Facebook discussion concerning family relationships and the resemblance between children

and their parents. In this context, the proverb was used as a concise evaluation of inherited characteristics and family influence. The example demonstrates that traditional sayings remain effective tools for expressing social observations in online interaction.

Another example is the proverb “You reap what you sow” and its Uzbek counterpart “Nima eksang, shuni o’rasan.” The proverb appeared in a Reddit discussion related to the consequences of irresponsible behavior. Users employed the expression to emphasize personal responsibility and the inevitability of facing the outcomes of one’s actions. This case illustrates the continued relevance of traditional moral values in digital communication.

The proverb “The early bird catches the worm” and its Uzbek equivalent “Erta turganga Xudo beradi” were found in a YouTube video promoting productivity and effective time management. The proverb was used to motivate viewers to develop positive habits and take initiative. Although both expressions encourage diligence, the Uzbek proverb reflects cultural and religious values through its reference to divine reward.

A further example concerns the English proverb “Time is money” and the Uzbek proverb “Vaqt aqchadur, g’ofil bo’lsang qochadur.” These expressions were identified in a Telegram post discussing productivity and personal development. In this context, the proverbs encouraged users to value their time and use it efficiently. The comparison reveals different cultural representations of time: the English proverb associates time with economic value, whereas the Uzbek proverb warns against carelessness and the loss of valuable opportunities.

The analyzed examples indicate that proverbs in internet discourse are not merely preserved but actively reinterpreted according to contemporary communicative needs. They continue to function as carriers of cultural values while simultaneously adapting to new digital contexts.

The analyzed examples indicate that proverbs in internet discourse are not merely preserved but actively reinterpreted according to contemporary communicative needs. They continue to function as carriers of cultural values while simultaneously adapting to new digital contexts.

Table 1. Types of Proverb Transformation in Internet Discourse

Type of Transformation	Description
Contextual Reinterpretation	Proverbs are applied to contemporary online situations while preserving their original meanings.
Pragmatic Shift	Proverbs acquire humorous, ironic, or evaluative functions in digital communication.
Adaptation	Traditional expressions are modified to fit the communicative requirements of online platforms.
Multimodal Usage	Proverbs are integrated into memes, images, captions, emojis, and other visual formats.

As shown in Table 1, internet discourse promotes various forms of proverb transformation. While traditional meanings are generally preserved, communicative functions become more diverse and flexible. The integration of proverbs into digital

communication demonstrates their ability to adapt to new technological environments while maintaining their cultural and linguistic significance.

Conclusion

The present study examined the transformation of English and Uzbek proverbs in internet discourse and explored their functioning in contemporary digital communication. The analysis of examples collected from Facebook, Reddit, YouTube, and Telegram demonstrates that proverbs continue to play an important role in online interaction despite the rapid development of digital technologies.

The findings reveal that both English and Uzbek proverbs preserve their traditional cultural meanings while adapting to new communicative environments. Internet discourse encourages various forms of transformation, including contextual reinterpretation, pragmatic shifts, adaptation, and multimodal usage. As a result, proverbs are increasingly employed not only as carriers of traditional wisdom but also as tools of humor, evaluation, persuasion, and self-expression.

The comparative analysis further indicates that English and Uzbek proverbs share a number of universal values, including diligence, responsibility, and respect for time. At the same time, cultural differences remain visible in the metaphorical imagery and symbolic meanings of proverbial expressions. These differences reflect the unique historical, social, and cultural backgrounds of the two linguistic communities.

Overall, the study confirms that internet discourse serves as an important environment for the preservation, transformation, and dissemination of traditional proverbs. The ability of proverbs to adapt to digital communication demonstrates their continuing relevance and significance in contemporary society.

References

1. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
2. Norrick, N. R. (1985). *How proverbs mean: Semantic studies in English proverbs*. Berlin: Mouton.
3. Finnegan, R. (2012). *Oral Literature in Africa*. Open Book Publishers.
4. Mahmudov, N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Akademnashr, 2015.

OROLBO’YI EKOLOGIK INQIROZINING TIBBIY-EKOLOGIK OQIBATLARI

Jabborova Gulsanamxon Sherzodbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Geografiya yo’nalishi2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Orolbo’yi ekologik inqirozining tabiiy muhit, biologik xilma-xillik va inson salomatligiga ko’rsatgan salbiy ta’sirlari tahlil qilingan. Orol dengizi qurishi natijasida yuzaga kelgan cho’llanish, tuproq va suvning sho’rlanishi, tuz-chang bo’ronlari hamda ekologik muvozanatning buzilishi oqibatlari yoritilgan. Shuningdek, ekologik inqirozning aholi salomatligiga, xususan, nafas yo’llari, yurak-qon tomir, onkologik va boshqa kasalliklar tarqalishiga ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Maqolada Orolbo’yi hududidagi ekologik vaziyatni barqarorlashtirish, aholi salomatligini muhofaza qilish va ekologik tiklash ishlarini kuchaytirish bo’yicha taklif va tavsiyalar bayon qilingan.

Kalit so’zlar: Orolbo’yi ekologik inqirozi, tibbiy-ekologik oqibatlar, iqlim o’zgarishi, cho’llanish, tuz-chang bo’ronlari, biologik xilma-xillik, aholi salomatligi, suv tanqisligi

KIRISH

Orol dengizi inqirozi XX asrning eng yirik ekologik falokatlaridan biri sifatida nafaqat Markaziy Osiyo, balki global ekologik tizimga ham jiddiy salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Dengizning keskin qisqarishi natijasida mintaqada ekologik muvozanat buzilib, cho’llanish jarayonlari kuchaydi, biologik xilma-xillik keskin kamaydi hamda aholi salomatligi bilan bog’liq murakkab tibbiy-ekologik muammolar yuzaga keldi. Shu jihatdan Orolbo’yi hududi bugungi kunda dunyoning eng og’ir ekologik inqiroz zonalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Orol dengizining qurishi oqibatida dengiz tubida ulkan qum-tuzli maydon — Orolqum cho’li shakllandi. Hozirgi kunda uning maydoni 5,5 million gektardan ortiq hududni egallab, mintaqaning tabiiy-geografik sharoitiga kuchli ta’sir ko’rsatmoqda. Olimlarning ma’lumotlariga ko’ra, har yili qurigan dengiz tubidan atmosferaga 75 million tonnadan ortiq tuz va chang zarralari ko’tarilib, minglab kilometr masofaga tarqalmoqda. Ushbu zararli aerozollar atmosfera orqali nafaqat Markaziy Osiyo hududlariga, balki Yevropa va Shimoliy Muz okeani mintaqalarigacha yetib borayotgani qayd etilgan [1]. Natijada atmosfera havosi, tuproq va suv resurslarining ifloslanishi kuchayib, ekologik xavfsizlikka jiddiy tahdid yuzaga kelmoqda.

Orolbo’yi ekologik inqirozining eng og’ir oqibatlari aholi salomatligida yaqqol namoyon bo’lmoqda. Tuz va pestitsidlar bilan to’yingan chang bo’ronlari nafas yo’llari kasalliklari, bronxial astma, yurak-qon tomir, onkologik, buyrak va jigar kasalliklarining ortishiga sabab bo’lmoqda. Ayniqsa, bolalar va ayollar salomatligiga salbiy ta’sir kuchayib, hududda anemiya, immunitet pasayishi hamda ona va bola salomatligi bilan bog’liq muammolar ko’paymoqda. Bu esa Orol dengizi inqirozining nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va tibbiy muammo ekanligini ham ko’rsatadi. Shu sababli Orolbo’yi hududidagi ekologik vaziyatni barqarorlashtirish, aholining ekologik xavfsizligini ta’minlash hamda salomatlik bilan bog’liq muammolarni kamaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada Orol dengizi qurishining asosiy ekologik va tibbiy oqibatlari, ularning mintaqa tabiiy muhiti va aholi salomatligiga ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi.

ASOSIY QISM

Orol dengizining qurishi natijasida yuzlab ming kvadrat kilometr hudud ochilib, qurigan tubdan zaharli tuz, chang va pestidsidlar havoga ko’tarildi. Bu moddalarning havoga chiqishi chang bo’ronlari orqali minglab kilometrga tarqalib, aholining so’g’ligiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Zaharli tuz va chang inson salomatligiga qanday tasir ko’satadi va pestidsidlar nima?

Havodagi tuz va chang inson, hayvon va o’simliklarga barcha tirik organizmlarga zararli ta’sir ko’rsatishi mumkin. Inson nafas olish orqali chang va tuz zarralari nafas yo’llariga tushib, tur xil o’pka kasalliklari, bronxit hamda ko’plab allergik kasalliklarni va yurak qon tomir kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Orol mintaqasida tug’ilish ko’rsatkichining pasayishi, o’lim darajasining yuqoriligi, aholi sog’ligining past darajasi, salbiy ekologik sharoit va muhim ijtimoiy kasalliklar o’rtacha umr davomiyligi qisqarishiga olib kelmoqda. Ushbu ko’rsatkich 2008 yilda 62,1 yoshni tashkil etgan. Eng jiddiy muommolar orasida qon aylanish tizmi kasalliklari, xavfli o’smalar, sil OIV/OITS va turli jarohatlar mavjud. So’nggi yillarda aholining umumiy kasallanish ko’rsatkichi deyarli 3 barobar oshgan [2]. O’z navbatida bu hayvonlarda ham shunday allergik kasalliklarni keltirib chiqarib hattoki nasl berish qobiliyatiga ham zarar berishi mumkin. Zaharli tuzlar yerga singib, tuproq unumdorligini pasaytiradi, suv manbalarini ifloslantiradi. O’simliklarni ildiz tizimi zarar ko’rib, ularning o’sishini sekinlashtiradi yoki butunlay nobud bo’lishi ham mumkin. Havodagi tuz va chang orol dengizi atrofida emas ayniqsa sanoat hududlarida, qishloq xo’jaligi yerlarida va qurilish maydonlarida ham ko’p bo’lishi mumkin. Bundan tashqari orol bo’yi atroflaridagi katta maydonlarda sho’rxoklar hosil bo’lgan. Sug’oriladigan yerlar meliorativekologik holatining keskin yomonlashuvi tuproqda tuz to’planish, ikkilamchi sho’rlanish jarayonlarining faollashuvi sho’rlangan yerlar maydonlarini yil sayin ortib borayotganligining pasayishiga olib kelgan.

Hududdagi tuproqlarda yilg’ilgan o’tloqi allayuvial tuproqlarining tuzlar tarkibida CI va SO₄ tuzlari ko’proq. CI (xlorid) tuzlari – bu xlorid ion va boshqa bir iondan tashkil topgan birikmalardir. Bu tuzlar turli sanoat tarmoqlarida jumladan oziq-ovqat, tibbiyot va kimyo sanoatida ishlatiladi. Lekin bu tuzlar keragidan ortig’i hayot uchun zararlidir. SO₄ (sulfat) tuzlari – bu sulfat tuzlari bo’lib rangsiz, kristalli va ko’pincha suvda eruvchan moddalar bo’lib sanoatning turli sohalarida xomashyo sifatida qo’llaniladi. Orol dengizi tuzining yarmi xlorid tuzlardir. Bu xlorid tuzlari changing eng xavfli qismini tashkil etadi va Qoraqalpog’iston va Xorazm aholisining ekologik dushmani hisoblanadi. Orol dengizi artrofida bo’layotgan shamollar aynan yengil sulfat tuzlarni uchirib yuzada xlorid tuzlari miqdori oshib bormoqda. Bu tuzlar insonlar hayvonlar hamda o’simliklar uchun juda zararlidir. Inson salomatligiga zarari nafas yo’llari yoki ichimlik suvi orqali istemol qilinganda, yuqori qon bosimi (gipertaniya), yurak qon tomir kasalliklari (qon bosimi, insult, infark) buyrak yetishmovchiligi kasalliklarini kuzatish mumkin [3].

Orol dengizi ekologik jihatlaridan biri – bu suvning kimyoviy ifloslanishidir. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, Orol denigiziga quyiladigan daryolarda va suz havzalarida organoxlorli pestidsidlar (jumladan DDT va DCH) yuqori darajada aniqlangan. Bu moddalarning asosiy manbai XX asrning o’rtalarida paxta yetishtirish uchun qo’llangan pestidsidlar bo’lib, ular sug’orish tizimlari orqali daryolarga keyinchalik esa dengizga yetib kelgan. Pestidsidlar nafaqat suvdan, balki cho’kindilarda ham to’planadi, bu esa ularning uzoq muddatli tasirini kafolatlaydi. Shu bilan birga, dengizning qurib borishi va shamol orqali tarqaladigan tuz-chang massalari pestidsidlarni atrof-muhitga yoyilishiga yordam

beradi. Bu ekologik ifloslanish nafaqat tabiiy muhitga balki, inson salomatligiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi [4].

Hozirgi kunda qilinayotgan chora tadbirlarga qaramasdan yosh bolalar orasida o’lim holati yuzaga kelmoqda. Buning ayni sababi esa ichimlik suvi tanqisligidir. Daryolar oqimining kamayishi, qolgan suvlarning sho’rlanishi va ifloslanishi, yer osti suvlari sathining pasayishi, buloqlar va ko’llarning qurib, dengiz atrofidagi aholi punktlarini ichimlik suvi bilan ta’minlashda bir qancha muommolarni keltirib chiqardi. Nukus shahrining ishonchli suv bilan ta’minlash uchun 2008-yilda Tuyamo’yin suv omboridan 200 million rubllik suv quvurlari o’tkazildi. Ichimlik suvi bilan bo’lgan muommolar qisman bartaraf etildi.

Bugungi kunda iqlim o’zgarishining salbiy oqibatlari global miqyosga ega bo’lib, bizning hududimizda ham yaqqol nomoyon bo’lmoqda. Birgina Orol degizi falokati natijasida Markaziy Osiyoda iqlim o’zgarishi dunyo ko’rsatkichlaridan muzliklarining tobora erib borishi chang bo’ronlari davriyligi va ularning ortib borishi, yerlarining degradatsiya uchrashi suv resurslarining taqchiligi kabi salbiy ko’rinishlarida nomoyon bo’lmoqda.

Suniy yo’ldosh orqali olingan rasmda juda katta to’plangan tuz maydonlarining maydonlarini (qizil ellips bilan ko’rsatilgan) ko’rish mumkin. Bular dengizdan yuzlab km uzoqlikda yer osti suvlarining yuzaga chiqishi va shamol orqali kuchlanganligidan darak beradi. E’tibor bering dengizning oldingi tubida tuz strelka bilan ko’rsatilgan. Ma’lumki, iqlim isishi davrida havo haroratining ko’tarilishi havoning namlik sig’imini oshiradi, bu esa o’z navbatida qon aylanish harakatlarini kuchaytiradi va yog’ingarchilikni oshiradi. Daryo suvining kamayishi Orol changi va tuzining ta’siri bilan kuchayishi mumkin. Yog’ingarchilikning kamayishi davom etar ekan, tog’ daryolarining kamayishi yanada kamayishi mumkin, bu esa Markaziy Osiyo aholisining yashash sharoitlariga jiddiy ta’sir ko’rsatadi. Bu vaziyat shoshilinch choralarni talab qiladi. Shuning uchun Orol dengizini suv bilan to’ldirish orqali tiklash juda muhimdir. Biroq, bunga faqat Amudaryo va Sirdaryo suvlari bilan erishib bo’lmaydi. Shunday qilib, Markaziy Osiyoning ikkinchi Sahroi Kabirga aylanishining oldini olish uchun Sibir daryolaridan 25-50 km³ suvni yo’naltirish orqali Orol

dengizini tiklash eng samarali bo'ladi. Orol dengizining qurishining asosiy sababi Rossiya to'qimachilik sanoati uchun paxta xom ashyosi yetkazib berish bo'lganligi sababli, Rossiya hukumati bu borada asosiy yetakchi bo'lishi kerak [5].

I.V.Rubanovning hisob-kitobiga ko'ra, Katta dengiz suvining minerallashuv darajasi xar litrda 120 g dan oshganda qishda mirabilit tuzlari tarkib topa boshlaydi, sho'rlik 320-425 g ga yetganda osh tuzi bilan astraxanit tuzi majmua holda vujudga keladi. Dengiz suvida erigan holda 6 milliard tonna osh tuzi mavjudligini e'tiborga olinsa, kelajakda ulkan tuz koni vujudga kelishi muqarrar. Yuqoridagilarni tahlil qilib, quyidagi umumiy xulosaga kelish mumkin, ya'ni dengizning qurishi natijasida uning o'rnida ulkan qum-sho'r-sho'rxokli landshaftlar majmuasidan iborat tipik cho'l tarkib topadi. Bu cho'lni Orolqum deb atash maqsadga muvofiq [6].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Orol dengizi fojiasi XX asrning eng yirik ekologik falokatlaridan biri sifatida nafaqat tabiiy muhitga, balki butun mintaqaning biologik xilma-xilligi va inson salomatligiga chuqur va uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bir vaqtlar Markaziy Osiyoning muhim suv havzalaridan biri bo'lgan Orol dengizi qurishi natijasida mintaqaning butun ekotizimi izdan chiqdi, minglab yillar davomida shakllangan tabiiy muvozanat buzildi. Dengiz sathining keskin pasayishi va sho'rlanish darajasining oshishi oqibatida Orol dengiziga xos bo'lgan ko'plab baliq va suv hayvonlarini yo'q bo'lib ketdi yo'ki yo'qolish xavf ostida qoldi. Ilgari bu hududdan o'nlab baliq turlari, suv osti umurtqasizlari va qushlarning muhim yashash va ko'payish maskanlari mavjud bo'lgan bo'lsa bugungi kunda ularning katta qismi o'zgarishlarga moslasha olmadi. Natijada biologik xilma-xillik keskin kamaydi, baliqchilik xo'jaligi butunlay tanazzulga uchradi va hayvonot dunyosining tabiiy zanjiri buzildi. Bu jarayon Orolbo'yi hududini ekologik jihatdan zaif va barqarorligi past hududga aylantirdi. Ekologik falokatlardan eng ogir oqibatlari esa inson salomatligida yaqqol nomoyon bo'ldi. Dengiz tubidan ko'tarilayotgan tuzli chang va pestitsidlar bilan to'yingan bo'ronlar havo sifatini keskin yomonlashtirdi. Bu holat, o'z navbatida aholi orasida nafas yo'llari kasalliklari, allergiyalari, bronxial astma va yurak-qon tomir tizimi kasalliklarining ko'payishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, ifloslangan suv va oziq-ovqat zanjiri orqali organizmga kirayotgan zararli moddalar anemiya, buyrak va jigar kasalliklari oshqazon-ichak muommolari hamda onkologik kasalliklarni xavfini oshirmoqda. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlariga ko'ra Orolbo'yi hudularida, xususan Qoraqalpog'iston va unga tutash mintaqalarda, on ava bola salomatligi ko'rsatkichlari uzoq yillar davomida respublika o'rtacha darajasidan past bo'lib kelgan. Ayrim davrlarda bola o'limi, yuqumli va surunkali kasalliklar darajasi yuqori qayd etilgan. Bu holatlar ekologik muhitning yomonlashuvi ilan bevosita bogliq ekanini ilmiy ishlar orqali tasdiqlangan. Shunday qilib, orol dengizi inqirozi – bu faqat suv havzasining qurishi emas balki hayvonot dunyosining yemirilishi, biologik xilma-xillikni yo'qolishi va inson salomatligiga jiddiy tahdid soluvchi murakkab ekologik-ijtimoiy muommodir. Ushbu falokat oqibatlarini yumshatish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, ekologik tiklash loyihalarini davom ettirish, aholi salomatligini himoyalshgfa qaratilgan tizimli tibbiy va ijtimoiy choralarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Orolbo'yi falokati kelajak avlod uchun tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasida muhim saboq bo'lib xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Suyunov, A. Toshkent – Nukus – Mo’ynoq – Toshkent. //Xalq so’zi – Samdu rasmiy sayti. – elektron manba: <https://samdu.uz/uz/news/42025>
2. Babaxanova D.B. Orol bo’yi aholisi salomatligiga iqlim o’zgarishining ta’sirini o’rganish // Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences: International scientific - Online Conference – 2023. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.151110817>
3. Ataniyozova, O. Reproductive rights and the Aral Sea crisis. Plan Parent Eur, 24(1),23. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12289092>
4. Komolov, B.A. (2025). The salt and Dust of the Aral Sea Could Turn Central Asia into A second Sahara. IgMin Research: Ecosystem Science, 3(1),001 – 004 <https://www.igminresearch.com/articles/a-pdf/igmin275.pdf>
5. Nosirov, B.I. (2025). Orolbo’yi mintaqasining asosiy ekologik muommolari tarkib topishi va o’zgarish tendensiyalari. Cyberleninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/orolbo-yi-mintaqasining-asosiy-ekologik-muommolari-tarkib-topishi-va-o-zgarish-tendensiyalari>

**YANGI AVLOD MUHANDISLARINI TAYYORLASHDA DUAL TA’LIM VA
RAQAMLASHTIRISH MASALALARI**

Normurotov Qahramon To’g’aymurotovich
Toshkent viloyatidagi Astraxan davlat texnika universiteti filiali katta o’qituvchisi
Xodiyev Shuxrat Ilhomovich
O’zbekiston Milliy universiteti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi va sanoatning raqamlashtirilishi sharoitida muhandislik ta’limining transformatsiyasi masalalari ko’rib chiqilgan. Bitiruvchilarda amaliy kompetensiyalarni shakllantirishni ta’minlaydigan, an’anaviy nazariyaga yo’naltirilgan ta’lim modellaridan amaliyotga yo’naltirilgan yondashuvlarga o’tish zarurati asoslab berilgan. Dual ta’limning asosiy afzalliklari, jumladan mutaxassislarning moslashuvchanligini oshirish, muhandislik tafakkurini rivojlantirish hamda real ishlab chiqarish muhitida kasbiy ko’nikmalarni shakllantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: muhandislik ta’limi, dual ta’lim, raqamlashtirish, amaliyotga yo’naltirilgan ta’lim, muhandislik tafakkuri, oliy ta’lim muassasasi va sanoat hamkorligi, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы трансформации инженерного образования в условиях ускоренного научно-технического прогресса и цифровизации промышленности. Обоснована необходимость перехода от традиционных теоретически ориентированных моделей обучения к практико-ориентированным подходам, обеспечивающим формирование у выпускников прикладных компетенций. Проанализированы основные преимущества дуального образования, включая повышение адаптивности специалистов, развитие инженерного мышления и формирование профессиональных навыков в реальной производственной среде.

Ключевые слова: инженерное образование, дуальное образование, цифровизация, практико-ориентированное обучение, инженерное мышление, сотрудничество высших учебных заведений и промышленности, устойчивое развитие.

Abstract. The article examines the transformation of engineering education in the context of accelerated scientific and technological progress and the digitalization of industry. It substantiates the need to shift from traditional theory-oriented educational models to practice-oriented approaches that ensure the development of applied competencies among graduates. The main advantages of dual education are analyzed, including increased adaptability of specialists, the development of engineering thinking, and the formation of professional skills in a real production environment.

Keywords: engineering education, dual education, digitalization, practice-oriented learning, engineering thinking, university–industry collaboration, sustainable development.

Kirish

Zamonaviy muhandislik ta’limi tizimi bugungi kunda tizimli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. Ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi va ishlab chiqarish jarayonlarining keng ko’lamda raqamlashtirilishi ta’lim standartlarini yangilashni talab etmoqda. Ta’limning an’anaviy shakllari o’z imkoniyatlarining ma’lum darajada chegarasiga yetib borgan. Ular asosan nazariy bilimlarni yetkazishga yo’naltirilgan bo’lib, iqtisodiyotning real sektori rivojlanishidagi tezkor o’zgarishlarni to’liq hisobga olmaydi.

Natijada, bitiruvchilar ko‘pincha mehnat faoliyatiga darhol kirishish uchun zarur bo‘lgan amaliy kompetensiyalarga ega bo‘lmaydi.

Dual ta’lim ushbu tafovutni bartaraf etishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur model akademik bilimlarni korxonalaridagi amaliy tajriba bilan integratsiyalashni nazarda tutadi. Bunday yondashuv yagona ta’lim muhitini shakllantirish imkonini beradi. Talabalar yuqori darajadagi ishlab chiqarish noaniqligi sharoitida zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullarini o‘zlashtiradilar. Dual ta’lim dasturlarini amalga oshirish yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarida faoliyat yuritishga tayyor bo‘lgan yangi avlod muhandislarini tayyorlashga xizmat qiladi [1].

Asosiy qism

Muhandislik ta’limining amaldagi tizimida bitiruvchilarning nazariy tayyorgarligi ko‘pincha ish beruvchilarning talablariga to‘liq mos kelmaydi. Asosiy muammo o‘quv dasturlari mazmuni bilan real ishlab chiqarishning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rtasidagi uzilishda namoyon bo‘ladi. Bitiruvchilar fundamental bilimlarga ega bo‘lsalar-da, bevosita ishlab chiqarish korxonalari sharoitida aniq amaliy vazifalarni hal etish ko‘nikmalariga yetarlicha ega emaslar.

Sanoat sektori yosh mutaxassislarda zarur kompetensiyalar yetishmasligini qayd etmoqda. Korxonalar kadrlarning texnologik jarayonlarga moslashuvchanlik darajasi pastligini hamda zamonaviy uskunalardan foydalanish bo‘yicha tajribasi yetarli emasligini ta’kidlamoqda. Ushbu omillar ta’lim va sanoat muhiti o‘rtasidagi tizimli uzilish mavjudligini tasdiqlaydi. Muammoni hal etish uchun an’anaviy o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish talab etiladi. Buning uchun ta’lim jarayonini ishlab chiqarish sikllari bilan bevosita integratsiyalash orqali amaliy tayyorgarlik komponentini kuchaytirish zarur [1].

Dual ta’lim modeli oliy ta’lim muassasasining nazariy bazasi va korxonaning amaliy tajribasini o‘zida uyg‘unlashtiradi. Ushbu tizimda har ikkala komponent ham kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda teng ahamiyatga ega. Talaba passiv tinglovchi bo‘lishdan chiqib, ishlab chiqarish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Real ish jarayonlariga muntazam jalb etilishi olingan bilimlarni amaliyotda darhol qo‘llash imkonini beradi.

Bunday integratsiya o‘quv materialining chuqur o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. Talabalar amaliy ko‘nikmalarni rivojlantiradilar hamda muhandislik faoliyatining ichki tuzilishi va mohiyatini chuqur anglay boshlaydilar. Akademik va ishlab chiqarish muhitlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etadi. Natijada amaldagi sanoat majmuasi sharoitida samarali faoliyat yurita oladigan, moslashuvchan mutaxassis shakllanadi [1, 8].

Dual ta’lim modelining samaradorligi oliy ta’lim muassasalari va sanoat korxonalari o‘rtasidagi hamkorlik sifatiga bog‘liq. Tizim muvaffaqiyati uzoq muddatli hamkorlik va o‘quv dasturlarini birgalikda ishlab chiqishga asoslanadi. Ish beruvchilar kadrlar tayyorlashning barcha bosqichlarida faol ishtirok etishlari lozim. Faoliyatni muvofiqlashtirish dasturlarni kelishish, amaliyotlarni tashkil etish hamda sanoat vakillarini talabalar kompetensiyalarini baholash jarayoniga jalb qilishni o‘z ichiga oladi.

Bunday hamkorlik shakli ta’lim jarayonining ishlab chiqarishning real talablariga mos kelishini kafolatlaydi. Korxonalarning ta’lim yo‘nalishiga bevosita ta’siri muhandislar tayyorlash sifatini oshiradi. Natijada ta’lim muhiti moslashuvchan bo‘lib, sanoatning dolzarb texnologik standartlariga yo‘naltirilgan tizimga aylanadi [4].

Muhandislik tafakkuri faqat texnik bilimlar doirasi bilan cheklanmaydi. U murakkab jarayonlarni tizimli tahlil qilish va modellashirish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy mutaxassis noaniqlik sharoitida asoslangan qarorlar qabul qila olishi kerak. Ushbu kompetensiyalar fanlararo tahlil ko'nikmalari va rivojlangan tanqidiy fikrlashni talab etadi.

Dual ta'lim bunday sifatlarni shakllantirish uchun maqbul muhit yaratadi. Kasbiy muhit bilan doimiy aloqada bo'lish talabalarni murakkab ishlab chiqarish vazifalarini mustaqil hal etishga undaydi. Real obyektlardagi amaliyot bir vaqtning o'zida ko'plab omillarni hisobga olishni o'rgatadi. Natijada bitiruvchi dinamik ravishda o'zgarib borayotgan sharoitlarda loyihalash va boshqarish bo'yicha barqaror ko'nikmalarga ega bo'ladi [3].

Raqamlashtirish va sun'iy intellekt muhandislik ta'limi tuzilmasini tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy vositalar rutin jarayonlarni avtomatlashtiradi hamda raqamli modellashirishdan foydalanish imkonini beradi. Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili ta'lim va loyihalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Texnologik taraqqiyot mutaxassisning raqamli iqtisodiyotdagi rolini o'zgartirmoqda.

Funktsiyalarni avtomatlashtirish insonni ishlab chiqarish jarayonidan butunlay chiqarib tashlamaydi. Muhandis zimmasida maqsadlarni belgilash va olingan ma'lumotlarni talqin qilish kabi asosiy vazifalar saqlanib qoladi. Strategik qarorlar qabul qilish professional mutaxassisning mas'uliyat sohasi bo'lib qoladi. Bunday vaziyat tahliliy tayyorgarlikni kuchaytirishni talab etadi. Ta'lim jarayonida bitiruvchilarning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berilishi lozim [2, 5].

Ish joyida o'qitish dual ta'lim tizimining markaziy elementi hisoblanadi. U amaldagi ishlab chiqarish sharoitida kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirishni kafolatlaydi. Talabalar nafaqat muayyan texnologiyalarni, balki korxonaning umumiy ish jarayonlarini tashkil etish tizimini ham o'rganadilar. Amaliyot mas'uliyat va mehnat intizomini rivojlantirish uchun asos yaratadi. Ish jarayonida jamoada ishlash va kasbiy muloqot ko'nikmalari shakllanadi. Bu sifatlarni zamonaviy muhandis uchun o'ta muhimdir. Muhandislik faoliyatining jamoaviy xususiyati turli mutaxassislar sa'y-harakatlarini doimiy muvofiqlashtirishni talab etadi. Ishlab chiqarish muhitida o'qish bitiruvchiga ishchi guruhlariga samarali integratsiyalashish va jamoa tarkibida murakkab vazifalarni hal etish imkonini beradi [9].

Dual ta'lim barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu model mutaxassislarni samarali va ekologik xavfsiz innovatsiyalarni yaratishga tayyorlaydi. Bu tizimda muhandislik tayyorgarligi faqat texnik vazifalar bilan cheklanib qolmaydi. U kelajakdagi kasbiy faoliyatning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini ham qamrab oladi.

Bunday yondashuv bitiruvchilarda mehnat natijalariga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Muhandislar o'z qarorlarining atrof-muhit va jamiyat uchun uzoq muddatli oqibatlarini baholashni o'rganadilar. Ishlab chiqarish bilan yaqin hamkorlikda o'qish barqaror rivojlanish tamoyillarini bevosita texnologik jarayonlarga joriy etish imkonini beradi. Natijada korxonalar sohaning ekologik va iqtisodiy barqarorligini ta'minlay oladigan kadrlarni qo'lga kiritadi [6, 2].

Dual ta'lim modelini joriy etish amaliy qiyinchiliklar bilan bog'liq. Asosiy to'siq sifatida oliy ta'lim muassasalari va sanoat hamkorlari o'rtasidagi zaif muvofiqlashtirish saqlanib qolmoqda. Jarayon ishtirokchilari ustuvorliklaridagi farqlar tizimli ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Korxonalar joriy foydaga yo'naltirilgan bo'lsa, ta'lim tashkilotlari uzoq muddatli standartlarni bajarishga intiladi.

Yana bir jiddiy muammo ishlab chiqarishda malakali murabbiylar yetishmasligidir. Har bir tajribali muhandis ham talabalarni o’qitish uchun zarur pedagogik ko’nikmalarga ega emas. Bundan tashqari, texnologiyalarning tezkor rivojlanishi o’quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borishni talab etadi. Ta’lim tizimi yuqori darajada moslashuvchan bo’lishi lozim. Texnologik muhitdagi o’zgarishlarga tezkor moslasha olish qobiliyati muhandislik ta’limining barqaror rivojlanishining muhim shartiga aylanadi [7].

Ta’lim muhitining raqamlashtirilishi muhandislik ta’limi rivojlanishining kuchli katalizatori sifatida xizmat qiladi. Ixtisoslashtirilgan raqamli platformalar va o’quv jarayonini boshqaruvchi intellektual tizimlarning joriy etilishi o’quv rejasini aniq bir talabaning ehtiyojlariga mos ravishda moslashuvchan tarzda shakllantirish imkonini beradi. Yuqori aniqlikdagi simulyatorlar va virtual trenajyorlardan foydalanish real sharoitda qayta yaratish qiyin yoki xavfli bo’lgan murakkab ishlab chiqarish vaziyatlarini modellashtirish imkonini beradi. Bu tayyorgarlik intensivligini sezilarli darajada oshiradi hamda asosiy texnik algoritmlarni o’zlashtirish vaqtini qisqartiradi.

Biroq to’liq raqamlashtirish amaliy yo’nalishdagi mutaxassisliklar uchun yashirin xavflarni ham o’z ichiga oladi. Virtual modellarga ortiqcha tayanish bo’lajak muhandislarda real materiallar va mexanizmlarning xatti-harakati haqida noto’g’ri tasavvur shakllanishiga olib kelishi mumkin. Hech bir simulyator jismoniy jihozlar bilan ishlashdagi taktil tajriba va o’ziga xos xususiyatlarni to’liq almashtira olmaydi. Muhandislik faoliyatida tashqi muhitning noxiziqli omillarini hisobga olish qobiliyati juda muhim bo’lib, ular ko’pincha dasturiy algoritmlarda e’tibordan chetda qoladi.

Shu munosabat bilan strategik vazifa sifatida oqilona muvozanatni topish dolzarb bo’lib qoladi. Raqamli texnologiyalar bevosita amaliy tayyorgarlikni almashtirmasdan, balki uni to’ldirishi lozim. Virtual modellashtirish va real ishlab chiqarish sharoitida ishlashning uyg’unligi eng yuqori sifatli natijani ta’minlaydi. Faqatgina shunday sintez zamonaviy dasturiy vositalarni mukammal egallagan va shu bilan birga muhandislik jarayonlarining fizik mohiyatini chuqur tushunadigan mutaxassisni tayyorlash imkonini beradi [2, 7].

Modelni joriy etish bir qator qiyinchiliklar bilan bog’liq:

- Korxonalarda talabalarni o’qitishga qodir bo’lgan tayyorlangan murabbiylar ko’pincha yetishmaydi.
- Texnologik stek har 1,5–2 yilda yangilanadi, bu esa o’quv dasturlarining o’ta yuqori darajadagi moslashuvchanligini talab qiladi.
- VR-simulyatorlar va raqamli egizaklarga haddan tashqari tayanish real amaliy tajriba darajasining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Xulosa

Dual ta’lim modeli yangi avlod muhandislik korpusini shakllantirish uchun asos bo’lib xizmat qiladi. U akademik bilimlar va amaliy tajribaning uzluksiz integratsiyasini ta’minlaydi. Bunday yondashuv nafaqat texnik ko’nikmalarni, balki moslashuvchan kompetensiyalar hamda tizimli muhandislik tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi. Dual ta’lim dasturlari bitiruvchilari murakkab ishlab chiqarish jarayonlariga darhol qo’shilish uchun yuqori tayyorgarlik darajasini namoyon etadilar.

Amaldagi tashkiliy to’siqlar va metodologik kamchiliklar ushbu yondashuvning strategik ahamiyatini kamaytirmaydi. Model oliy ta’lim tizimini transformatsiya qilish uchun ulkan salohiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot va global texnologik raqobat sharoitida dual ta’lim kadrlarni moslashtirishning asosiy mexanizmiga aylanmoqda. Fan va ishlab chiqarish o’rtasidagi aloqalarni mustahkamlash muhandislik ta’limining barqaror

rivojlanishini hamda mutaxassislarining kelajak chaqiriqlariga mosligini ta’minlaydi [1, 2, 4, 6, 9].

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Чернодымова, Е. М. Дуальное обучение как основа практико-ориентированной модели среднего профессионального образования / Е. М. Чернодымова, Л. Г. Ахметов, В. А. Хамдамова // Вестник Марийского государственного университета. — 2024. — Т. 18, № 2. — С. 199–203. — DOI: 10.30914/2072-6783-2024-18-2-199-203. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dualnoe-obuchenie-kak-osnova-praktiko-orientirovannoy-modeli-srednego-professionalnogo-obrazovaniya>
2. Лёвин, Б. А. Искусственный интеллект в инженерном образовании / Б. А. Лёвин, А. А. Пискунов, В. Ю. Поляков, А. В. Савин // Высшее образование в России. — 2022. — Т. 31, № 7. — С. 79–95. — DOI: 10.31992/0869-3617-2022-31-7-79-95. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-inzhenernom-obrazovanii>
3. Шейнбаум, В. С. Инженерная деятельность и инженерное мышление в контексте экспансии искусственного интеллекта / В. С. Шейнбаум, В. С. Никольский // Высшее образование в России. — 2024. — Т. 33, № 6. — С. 9–27. — DOI: 10.31992/0869-3617-2024-33-6-9-27. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/inzhenernaya-deyatelnost-i-inzhenernoe-myshlenie-v-kontekste-ekspansii-iskusstvennogo-intellekta>
4. Vuoriainen, A. The six C's of successful higher education–industry collaboration in engineering education: a systematic literature review / A. Vuoriainen, P. Rikala, V. Heilala, S. Lehesvuori, S. Oz, L. Kettunen, R. Hämäläinen // European Journal of Engineering Education. — 2025. — Vol. 50, № 1. — P. 26–50. — DOI: 10.1080/03043797.2024.2432440. — URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03043797.2024.2432440>
5. Shah, R. A systematic literature review of university–industry partnerships in engineering education / R. Shah, A. L. Gillen // European Journal of Engineering Education. — 2024. — Vol. 49, № 3. — P. 577–603. — DOI: 10.1080/03043797.2023.2253741. — URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03043797.2023.2253741>
6. Suárez, S. Dual Educational Engineering Towards the Goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development / S. Suárez, F. Aguayo, M. J. Ávila // Learning with Technologies and Technologies in Learning : Lecture Notes in Networks and Systems. — Cham : Springer, 2022. — Vol. 456. — P. 37–58. — DOI: 10.1007/978-3-031-04286-7_3. — URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-04286-7_3
7. Sá, M. J. Engineering education challenges and strengths: reflecting on key-stakeholder's perspectives / M. J. Sá [et al.] // Frontiers in Education. — 2024. — Vol. 9. — Art. 1297267. — DOI: 10.3389/feduc.2024.1297267. — URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1297267/full>
8. Wu, Y. Exploration of the Basic Path for Cultivating Skilled Talents through Dual Education and Integration of Industry and Education / Y. Wu, F. Li, P. Zhang, L. Ma // Advances in Vocational and Technical Education. — 2023. — Vol. 5, № 9. — P. 71–76. — DOI: 10.23977/avte.2023.050913. — URL: <https://www.clausiuspress.com/article/9043.htm>
9. Mohamed, A. Enhancing Workplace Skills through Work-Based Learning in Engineering Education // International Journal of Innovative Science and Research Technology. — 2024. — Vol. 9, № 7. — DOI: 10.38124/ijisrt/IJISRT24JUL1276. — URL: <https://doi.org/10.38124/ijisrt/IJISRT24JUL1276>

**KONSEPTLAR TIPOLOGIYASI VA “JANG” KONSEPTI MADANIY-IJTIMOIIY
KONSEPT SIFATIDA**

Tuxtanazarova Sarvinoz Umidjon qizi,
Farg’ona davlat universiteti tayanch doktoranti
tuxtanazarovasarvinoz@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada tilshunoslikning kognitiv yo’nalishida konseptlarning turli tipologiyalari tahlil qilinadi. A. Vejbitskaya, A.P. Babushkin, N.N. Boldyrev, V.I. Karasik, S.A. Askoldov va E.V. Sergeyeva kabi olimlarning konseptlarni oddiy va murakkab, leksik-frazeologik, abstraksiyalanish darajasi, diskursiv xususiyatlari, badiiy va badiiy bo’lmagan, makro va mikro konseptlar kabi turli mezonlar bo’yicha tasniflash yondashuvlari ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: konsept, makro va mikro konsept, badiiy konsept, oddiy va murakkab konsept, freym, script, geshtalt.

Konseptni o’rganan olimlar uning turlarida ham bir to’xtamga kelishganicha yo’q. A.Vejbitskaya konseptlarni oddiy va murakkab turlarga bo’lib, oddiy konseptlar semantik primitivlarga (bu tilning eng asosiy va ajralmas ma’no birliklari bo’lib, ular boshqa ma’nolarga bo’linmaydi va barcha tillarda umumiy tushunchalarni ifodalaydi) yaqin bo’lib, madaniy jihatdan kamroq bog’langan, ko’plab tillarda qo’llaniladi va leksik universallar hisoblanadi, murakkab konseptlar esa madaniyat bo’lib bog’liq bo’lib, ularni boshqa tillarga tarjima qilishda qiyinchiliklar tug’iladi. Yaxshilik va yomonlik universal konsept sifatida barcha tillarda deyarli o’xshash tushunchalar hosil qiladi, or-nomus, ma’naviyat konseptlari esa ingliz va o’zbek tillarida to’gridan to’g’ri tarjima qilinishi mushkul hisoblandi.

A.P.Babushkin konseptlarning turlarini o’rganar ekan, leksik-frazeologik konseptlarning 6 turini: mental tasvir, sxema, giperonim, freym, insayt, senariy va kolendoskopik konseptni sanab o’tadi. Boldiryeve esa konseptning abstraksiyalanish darajasiga ko’ra quyidagi turlarga bo’lib o’rganadi: aniq-hissiy tasvir, tasavvur, sxema, tushuncha, prototip, prepositsiya, freym, skript, geshtalt.

Karasik konseptlarning diskursiv xususiyatlariga ko’ra ilmiy, badiiy, kundalik turlarga bo’ladi. S.A Askoldov badiiy va ilmiy konseptlarni o’zaro farqlab” Badiiy kontseptlarning bilish (познавательных) kontseptlardan eng muhim farqi, imkoniyatlarning noaniqligida namoyon bo’ladi. Bilish kontseptlarida bu imkoniyatlar yo real voqelikka mos kelishi talabiga yoki mantiq qonunlariga bo’ysundiriladi. Badiiy kontsept elementlarining bog’lanishi esa mantiq va real pragmatikaga butunlay yot bo’lgan badiiy assotsiativlikka asoslanadi. Bu assotsiativlikda qonuniyat va talabchanlik mavjud emas, deb bo’lmaydi. Ammo ular, baribir, hech qanday qoida va andozalarga sig’maydi va har bir alohida holatda o’ziga xos individual me’yorni namoyon qiladi”, - deydi. Bilish konseptlari insonning ratsional fikrlashi natijasida ma’lum bir kognitiv qoidalar asosiga qurilgan bo’lsa, badiiy konseptlarda assatsiyativlik ustunlik qilib mantiqiy qonunlar bunda asosiy rolni egallamaydi.

E.V.Sergeyeva badiiy va badiiy bo’lmagan konseptlarni o’zaro farqlagan holda, badiiy bo’lmagan konseptlarni kommunikativ, universal konseptlar deb atab, til egalari uchun umumiy bo’lgan, muloqot mobaynida namoyon bo’luvchi mental konstuksiya deb ataydi. Bu konsept har qanday til egasining til manzarasida umuman o’xshash tarzda namoyon bo’ladi. Badiiy konseptlar esa o’ziga xos original verbalizatsiya usullari orqali, individual baholash va assotsiatsiyalar tizimi asosida namoyon bo’ladi. Badiiy bo’lmagan konseptlar verbal va

noverbal vositalar orqali ifodlansa, badiiy konseptlar faqat til birliklari orqali verballashtiradi. U konseptlarni makro va mikro konseptlarga bo’lgan, mikrokonsept – bu mazmun hajmi kichik bo’lgan konsept bo’lib, u to’liq yoki qisman kattaroq mazmundagi konseptning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin. Makrokonsept esa juda keng mazmunga ega bo’lib, o’zining assotsiativ-semantik maydoniga boshqa konseptlarni (to’liq yoki qisman) kiritishi mumkin. Tilshunos olimlar konsept-universaliyalarning mazmuniy jihatdan 6 turdan iborat klassifikatsiyasini keltirib o’tdi: emotiv, aksiologik, mantiqiy yoki nazariy, madaniy yoki ijtimoiy, mifologik yoki xalq tasavvuriga oid, obrazli yoki estetik. Badiiy konseptlarni E.V.Sergeyeva individuallik darajasiga ko’ra ikki turga bo’ladi: umumiy badiiy konseptlar – turli mualliflarning matnlarida mazmuni va ifoda vositalari o’xshash bo’lgan mental konstruksiyalar va individual-mualliflik konseptlar – ma’lum bir muallifning ijodiga xos bo’lgan axborot yaxlitligi.

Konseptlar o’rtasidagi aniq chegaraning mavjud emasligi ham ularni ikki turga – makro va mikro konseptlarga bo’lish to’g’ri ekanligini ko’rsatadi. Jang konsepti o’zining ichiga qahramonlik, dushmanlik konseptlarini qamrab olsada, ular alohida konsept sifatida o’z semantik maydoniga ega. Jang konseptini universal konseptlar qatoriga kirgizish mumkin degan xulosaga uning barcha tillar egalari ongida ma’lum darajada tushuncha hosil qilishi sababli kelish mumkin. Yuqoridagi keltirilgan tipologiyasiga ko’ra “jang” konsepti jamiyatning madaniy, tarixiy, ijtimoiy xususiyatlarini aks ettirish tomonlarini hisobga olgan holda madaniy yoki kishilik jamiyatida doimiy sodir bo’ladigan sotsial fenomen sifatida qaragan holda madaniy va ijtimoiy konseptlar qatorida keltiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. Ann Arbor: Karoma, 1980. — 368 p.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антология. — М., 1997. - С. 275-379.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. - 43с
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. - Тамбов: Изд-во. ТамГУ, 2000. — 33 с.
5. Карасик, В. И. Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов) / В. И. Карасик // Концепты : науч. тр. Центрконцепта. - Архангельск, 1997. - Вып. 2. - С. 156-158.
6. Сергеева Е.В. Концепт-универсалия и художественный концепт: проблема классификации

**O‘ZBEK TILIDAGI O‘XSHATISHLARNING MILLIY-MADANIY SEMANTIKASI
(SAID AHMAD ASARLARI MISOLIDA)**

Qayumova Visolaxon Ozodjon qizi
Namangan pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: Visolaxonqayumova@gmail.com
Tel: +998936920398

Annotatsiya. Mazkur tezisda Said Ahmad asarlarida qo‘llangan o‘xshatishlarning milliy-madaniy semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘xshatishlar badiiy matnda nafaqat tasviriy vosita, balki xalqning dunyoqarashi, madaniy tajribasi va kognitiv tafakkurini ifodalovchi birlik sifatida o‘rganiladi. Tadqiqotda hayvoniy, tabiat va maishiy obrazlarga asoslangan o‘xshatishlar tahlil qilinib, ularning milliy mentalitetni aks ettirishi yoritiladi. Shuningdek, yozuvchi uslubiga xos yumor va kinoya elementlari ham ko‘rib chiqiladi. Natijalar o‘xshatishlarning lingvokulturologik va pragmatik ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘xshatish, semantika, madaniyat, matn, obraz, uslub, mentalitet, til, tahlil, badiiylik.

Аннотация. В данной тезисной работе анализируются национально-культурные семантические особенности сравнений в произведениях Саида Ахмада. Сравнения рассматриваются не только как художественное средство, но и как единица, отражающая мировоззрение народа, культурный опыт и когнитивное мышление. В исследовании анализируются сравнения, основанные на образах животных, природы и бытовой жизни, раскрывающие национальный менталитет. Также рассматриваются элементы юмора и иронии, характерные для авторского стиля. Результаты исследования показывают лингвокультурологическую и прагматическую значимость сравнений.

Ключевые слова: сравнение, семантика, культура, текст, образ, стиль, менталитет, язык, анализ, художественность.

Abstract. This thesis analyzes the national and cultural semantic features of similes used in the works of Said Ahmad. Similes are considered not only as artistic devices but also as linguistic units reflecting people’s worldview, cultural experience, and cognitive thinking. The study examines similes based on animal, nature, and everyday life images, revealing their connection with national mentality. Elements of humor and irony characteristic of the author’s style are also discussed. The results demonstrate the linguistic, cultural, and pragmatic significance of similes in literary discourse.

Keywords: simile, semantics, culture, text, image, style, mentality, language, analysis, artisticness.

Kirish. Til – har bir xalqning milliy tafakkuri, madaniyati va dunyoni idrok etish tarzini o‘zida aks ettiruvchi murakkab ijtimoiy hodisadir. Ayniqsa, badiiy matnda tilning obrazlilik imkoniyatlari kengayib, milliy-madaniy mazmun bilan boyib boradi. O‘zbek tilidagi o‘xshatishlar ham ana shunday obrazli ifoda vositalaridan biri bo‘lib, ular nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, qadriyatlar va dunyoqarashini ham ifodalaydi. Shu jihatdan o‘xshatishlarning milliy-madaniy semantikasini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘xshatishlar badiiy nutqda fikrni aniqroq, ta’sirchanroq va obrazliroq ifodalashga xizmat qiladi. Ularning semantik tuzilishi ikki asosiy unsur – o‘xshatilayotgan narsa va o‘xshatish uchun asos bo‘luvchi obraz o‘rtasidagi bog‘liqlikka asoslanadi. Biroq bu bog‘liqlik faqat lingvistik hodisa emas, balki madaniy-kognitiv asosga ham ega bo‘lib, u xalqning mentaliteti bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli o‘xshatishlar milliy madaniyatning til orqali ifodalanadigan ko‘zgusi sifatida qaraladi [1].

Said Ahmad ijodi o'zbek adabiyotida milliy ruh, hayotiylik va yumor bilan sug'orilgan badiiy tasvir vositalariga boyligi bilan ajralib turadi. Uning asarlarida qo'llangan o'xshatishlar oddiy tasvir vositasi bo'lib qolmay, balki personajlar xarakteri, voqelikning ijtimoiy mohiyati hamda milliy muhitni yoritishda muhim stilistik vazifani bajaradi. Yozuvchining tili xalq og'zaki nutqiga yaqinligi, tabiiyligi va obrazlilik bilan ajralib turadi, bu esa o'xshatishlarning milliy-madaniy qatlamini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Zamonaviy o'zbek tilshunosligida obrazli ifoda vositalari, xususan, o'xshatishlarning semantik va pragmatik jihatlarini o'rganishga e'tibor kuchaygan. Tadqiqotlarda o'xshatishlarning struktural xususiyatlari bilan birga, ularning kognitiv asoslari, milliy mentalitet bilan bog'liqligi ham yoritilmoqda. Bu esa o'xshatishlarni faqat stilistik birlik sifatida emas, balki madaniy kod sifatida ham talqin qilish zaruratini yuzaga keltiradi [2].

Mazkur tezisda Said Ahmad asarlarida uchraydigan o'xshatishlarning milliy-madaniy semantikasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'xshatishlarning badiiy matndagi vazifasi, ularning milliy madaniyat bilan bog'liqligi hamda semantik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, yozuvchi uslubiga xos individual o'xshatishlar va ularning estetik qiymati ham ko'rib chiqiladi. Bu esa o'zbek badiiy tilining obrazli imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. O'zbek tilshunosligida o'xshatish (simile) hodisasi uzoq yillardan beri stilistika, semantika va lingvokulturologiya doirasida o'rganib kelinadi. Dastlabki yondashuvlarda o'xshatishlar asosan badiiy tasvir vositasi sifatida talqin qilingan bo'lsa, zamonaviy tadqiqotlarda ular kognitiv va madaniy-semantik birlik sifatida qaralmoqda. Bu esa o'xshatishlarning nafaqat til strukturasiga, balki milliy tafakkur va madaniy kodlarga ham bog'liq ekanini ko'rsatadi. O'zbek tilining stilistik tizimini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda o'xshatishlar metafora, epitet va boshqa obrazli vositalar bilan bir qatorda ko'rib chiqilib, ularning badiiy matndagi ekspressiv vazifasi yoritilgan. Ushbu yondashuvlarda o'xshatishlarning asosiy funksiyasi tasviriylikni kuchaytirish, fikrni konkretlashtirish va emotsional ta'sirni oshirish sifatida belgilanadi. Biroq keyingi tadqiqotlarda o'xshatishlar faqat stilistik vosita emas, balki semantik struktura va kognitiv model sifatida ham talqin etila boshlandi [3].

Lingvokulturologik yo'nalishdagi tadqiqotlar o'xshatishlarning milliy-madaniy semantikasiga alohida e'tibor qaratadi. Bu yo'nalishda o'xshatishlar xalqning madaniy tajribasi, urf-odati, qadriyatlar va hayotiy tasavvurlarini til orqali aks ettiruvchi birlik sifatida qaraladi. Masalan, o'zbek tilidagi “yomg'irdan keyingi qo'ziqorindek”, “asalday shirin”, “loyday yopishqoq” kabi o'xshatishlar xalqning tabiat va hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi. Kognitiv lingvistika doirasidagi yondashuvlarda esa o'xshatishlar inson tafakkurida konseptual bog'lanishlar orqali yuzaga kelishi, ya'ni bir tushuncha ikkinchi tushuncha orqali anglanishi ta'kidlanadi. Shu sababli turli millatlarda o'xshatishlar tizimi ham turlicha shakllanadi; o'zbek tilida esa agrar madaniyat, tabiatga yaqinlik, oilaviy va ijtimoiy qadriyatlar asosiy obraz manbai sifatida namoyon bo'ladi [4].

Said Ahmad ijodi o'rganilgan adabiyotlarda yozuvchining til uslubi, yumoristik ifoda vositalari va xalqona nutqqa yaqinligi alohida ta'kidlanadi. Uning asarlarida qo'llangan o'xshatishlar tabiiyligi, hayotiylik va milliy koloritga boyligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar yozuvchi ijodida oddiy hayotiy kuzatuvlar badiiy obraz darajasiga ko'tarilganini, bunda xalq tili va og'zaki ijod an'analari muhim manba bo'lganini qayd etadilar. Shu jihatdan Said Ahmad asarlaridagi o'xshatishlar personaj xarakterini ochish,

ularning ruhiy holati va ijtimoiy mavqeini yoritishda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi [5].

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, yozuvchi o’xshatishlarining katta qismi xalq og’zaki nutqi va kundalik hayot tajribasiga asoslangan. Hayvonlar, tabiat hodisalari, maishiy buyumlar va insoniy holatlar bilan bog’liq o’xshatishlar keng qo’llanadi. Masalan, “bo’riday yovvoyi”, “tulkidek ayyor”, “qo’ydek yuvosh” kabi hayvoniy obrazlar inson xarakterini tabiiy olam bilan bog’lash orqali milliy dunyoqarashni aks ettiradi. Tabiatga oid o’xshatishlar esa “yomg’irdan keyingi havodek toza”, “quyoshdek issiq nigoh”, “qor kabi oppoq” kabi ifodalar orqali insoniy holatlarni tabiat obrazlari bilan uyg’unlashtiradi. Maishiy hayotga oid o’xshatishlar esa “nondek aziz”, “choydek issiq munosabat”, “tandirdek qizigan” kabi misollar orqali o’zbek turmush tarzini ifodalaydi va lingvokulturologik jihatdan milliy qadriyatlarni aks ettiradi. Shuningdek, Said Ahmad o’xshatishlarida yumor va kinoya elementlari ham sezilarli darajada uchraydi. Bu esa o’xshatishlarning faqat tasviriy emas, balki pragmatik vazifaga ham ega ekanini ko’rsatadi. Ular orqali muallif personajlarga baho beradi, ijtimoiy munosabatni ifodalaydi va matnda yashirin emotsional yuklama hosil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, yozuvchi ijodida o’xshatishlar milliy obrazlar tizimi sifatida barqaror shakllangan bo’lib, ular xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasi bilan uzviy bog’liqdir. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili va empirik kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, o’xshatishlar nafaqat lingvistik birlik, balki milliy-madaniy semantikaga ega murakkab kognitiv hodisadir. Said Ahmad asarlari esa bu hodisani o’rganish uchun boy manba bo’lib, unda o’zbek xalqining mentaliteti, estetik qarashlari va hayotiy tajribasi yorqin ifodasini topgan [6].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalariga ko’ra, o’zbek tilidagi o’xshatishlar nafaqat stilistik ifoda vositasi, balki milliy-madaniy semantikaga ega murakkab lingvokognitiv hodisa hisoblanadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlar va dunyoqarashini til orqali aks ettiruvchi muhim birlik sifatida namoyon bo’ladi. Said Ahmad asarlarida qo’llangan o’xshatishlar esa bu xususiyatni yanada yaqqol ko’rsatadi. Yozuvchi ijodida o’xshatishlar obrazlilikni kuchaytirish, personaj xarakterini ochish va milliy koloritni ifodalashda muhim rol o’ynaydi. Ayniqsa, hayvoniy, tabiat va maishiy hayotga oid o’xshatishlar o’zbek xalqining mentaliteti va estetik qarashlarini yorqin ifodalaydi. Shuningdek, yumor va kinoya elementlari o’xshatishlarning pragmatik vazifasini ham kengaytiradi. Umuman olganda, Said Ahmad asarlaridagi o’xshatishlar milliy-madaniy semantikani o’rganish uchun boy material bo’lib, o’zbek badiiy tilining obrazli imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimuhamedov, A. (2019). O’zbek tilida stilistika asoslari. Toshkent: O’zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Rasulov, Z. (2020). Lingvokulturologiya va badiiy matn tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, B. (2021). O’zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvlar. Toshkent: Sharq.
4. Yo’ldoshev, M. (2022). O’xshatish va metaforaning lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. To’xtasinov, S. (2023). Said Ahmad asarlarining til va uslub xususiyatlari. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.
6. Hamroqulova, D. (2024). Badiiy matnda milliy-madaniy semantika masalalari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.

**FILOLOG TALABALARNING NEMIS TILIDA GAPIRISH MALAKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Nishanova Viloyat Narjigitovna

tel: +998906014890

viloyatnishonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda nemis tilini o‘qitishda filolog talabalarning gapirish malaksini muammoli texnologiyalar asosida takomillashtirishning nazariy asoslari hamda uning chet tilini o‘qitish jarayonidagi metodik ahamiyati chet tili o‘qitish sohasida izlanish olib borgan olimlar qarashlari asosida tahlil qilinadi. Muammoli texnologiyalar ta’lim jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tafakkuri va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metod sifatida tanlab olinganligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: nemis tili, gapirish malakasi, muammoli texnologiya, muammoga asoslangan dars, kommunikativ kompetensiya, filolog talabalar.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы совершенствования навыков говорения студентов-филологов при обучении немецкому языку на основе проблемных технологий, а также их методическая значимость в процессе обучения иностранным языкам с опорой на взгляды ученых, проводивших исследования в области преподавания иностранных языков. Обосновывается выбор проблемных технологий как эффективного метода, способствующего развитию самостоятельного мышления, критического мышления и коммуникативной компетенции студентов в образовательном процессе.

Ключевые слова: немецкий язык, навыки говорения, проблемная технология, проблемно-ориентированный урок, коммуникативная компетенция, студенты-филологи.

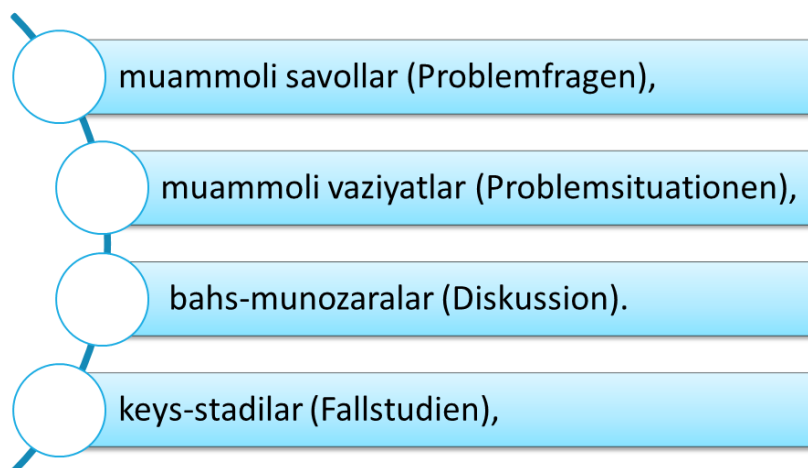
Abstract: This thesis analyzes the theoretical foundations of improving philology students’ speaking skills through problem-based technologies in teaching German, as well as their methodological significance in the foreign language teaching process, based on the views of scholars who have conducted research in the field of foreign language education. It substantiates the selection of problem-based technologies as an effective method that promotes students’ independent thinking, critical thinking, and communicative competence in the educational process.

Keywords: German language, speaking skills, problem-based technology, problem-based lesson, communicative competence, philology students.

Kirish: Dunyo ta’lim tizimida chet tillarini o‘qitish jarayonini takomillashtirish, talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, filologiya yo‘nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning chet tilida erkin muloqot qila olishlari, fikrini aniq va mantiqiy ifodalashlari hamda turli kommunikativ vaziyatlarda samarali ishtirok etishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan nemis tilida gapirish malakasini rivojlantirish zamonaviy lingvodidaktikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Keyingi yillarda chet tillarini o‘qitishda bilimlarni tayyor holda o‘zlashtirishga asoslangan an’anaviy

yondashuvlardan talabaning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi va ijodiy faoliyatini rag’batlantiruvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarga o’tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bunday texnologiyalar orasida muammoli o’qitish alohida o’rin egallaydi. Muammoli o’qitish talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda o’quv jarayonini real kommunikativ vaziyatlarga yaqinlashtirish imkonini beradi. Mazkur texnologiya talabaning oldiga muayyan muammoli vaziyatni qo’yish va uni mustaqil hal qilishga yo’naltirish orqali yangi bilim va ko’nikmalarning samarali o’zlashtirilishini ta’minlaydi. Nemis tilini o’qitish amaliyoti shuni ko’rsatadiki, talabalarning grammatik va leksik bilimlari yetarli darajada shakllangan bo’lsa-da, ular ko’pincha ushbu bilimlarni real muloqot jarayonida qo’llashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Natijada nutqiy faollikning pasayishi, kommunikativ to’siqlarning yuzaga kelishi hamda gapirish malakasining yetarli darajada rivojlanmasligi kuzatiladi. Muammoli o’qitish texnologiyalari esa talabalarda nutqiy ehtiyojni yuzaga keltirish, fikr almashishga bo’lgan ichki motivatsiyani kuchaytirish va kommunikativ faoliyatni tabiiy ravishda tashkil etish imkonini beradi.

Asosiy qism: Shu munosabat bilan filologiya yo’nalishi talabalarining nemis tilida gapirish malakasini muammoli o’qitish texnologiyalari asosida takomillashtirishning nazariy va metodik asoslarini tadqiq etish, mazkur jarayonda qo’llaniladigan samarali usul hamda vositalarni aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Nemis tilini o’rgatishda gapirish malakasini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega bo’lib, bu tilning grammatik murakkabligi va qat’iy sintaktik tuzilmasi bilan izohlanadi. Real muloqotga yo’naltirilgan topshiriqlar talabalarning nutqiy qiyinchiliklarini kamaytirishga xizmat qiladi. [8.312] Nemis tilida gapirish malakasini takomillashtirishning metodik jihatlari xaqida aytadigan bo’lsak, biz tadqiqot ishimizda filolog talabalarning nemis tilida gapirish malakasini takomillashtirishda muammoli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg’ulotlarda foydalanilgan texnologiyalarni keltirib o’tamiz. (1-rasmda ko’rishimiz mumkin). Masalan: bu texnologiyalar asosida talabalar uchun quyidagicha muammoli vaziyat beriladi: Sie sind Student in Deutschland und haben ein Missverständnis mit Ihrem Professor. Wie lösen Sie dieses Problem? Ushbu vaziyat talabalardan: fikrni og’zaki ifodalash, dalillash, muloqot madaniyatiga rioya qilish, ko’nikmalarini talab etadi. Muammoli topshiriqlar orqali talabalar nemis tilida erkin gapirishga, o’z fikrini asoslab bayon etishga va bahs-munozarada faol ishtirok etishga o’rganadilar.

1-rasm Mashg’ulotlarda foydalaniladigan texnologiyalar

Nafaqat nemis tili umuman chet tili o’qitish metodikasi bo’yicha ko’plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Tadqiqot ishimiz kommunikativ kompetensiya bilan bog’langanligi sababidan o’zbekiston tilshunoslik va metodika maktabida kommunikativ kompetensiya masalasi J. J. Jalolov tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Olim chet tillarni o’qitishning asosiy maqsadi sifatida talabalarni erkin muloqotga tayyorlashni belgilaydi. Uning ta’kidlashicha, chet tilni o’rganish jarayonida nutqiy faoliyat markaziy o’rin tutishi lozim.

Jalolov muammoli topshiriqlar, kommunikativ mashqlar va interaktiv metodlar orqali talabalarining gapirish ko’nikmasini rivojlantirish mumkinligini ilmiy asoslaydi. U shunday yozadi: Talabaning faol nutqiy ishtiroki kommunikativ kompetensiyaning shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. [1. 243]

Olimning qarashlari Braun va Safonova nazariyalari bilan uzviy bog’lanib, ularni milliy ta’lim sharoitiga moslashtiradi.

Yuqoridagi nazariy tahlil shuni ko’rsatadiki, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish konsepsiyasi ilmiy taraqqiyot jarayonida uzviylik asosida shakllanib kelgan. D. Hymes tomonidan asos solingan nazariya V. Safonova tomonidan tizimlashtirilgan, J. Jalolov tomonidan milliy ta’lim tizimiga moslashtirilgan hamda D. Braun tomonidan zamonaviy interaktiv va muammoli o’qitish metodlari bilan boyitilgan. Mazkur ilmiy uzviylik filologiya yo’nalishi talabalarining nemis tilida gapirish ko’nikmasini muammoli o’qitish texnologiyasi orqali takomillashtirishning nazariy asoslarini mustahkamlaydi hamda ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Muhammadjon Xodjaev va Mavluda Qahhorova olimlar ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo’yicha o’z tadqiqotlarida alohida to’xtalib o’tganlar: Til o’qitish metodikasi nazariyasida kommunikativ kompetensiya tushunchasi markaziy o’rin tutadi, chunki u til o’rganuvchining til bilimini amaliy muloqot jarayonida qo’llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Xususan, Muhammadjon Xodjaev va Mavluda Qahhorova o’z darsligida chet tilini o’qitish jarayonida gapirish malakasini takomillashtirishni quyidagicha yoritadi.

Gapirish malakasi til bilimlarini statik bilishdan farqli o’laroq, ularni real muloqot sharoitida samarali qo’llay olish qobiliyati sifatida talqin etadi. Bu esa til o’rganuvchini tilning lingvistik strukturalarini yodlashdan ko’ra, ularni muloqot jarayonida faol va maqsadga yo’naltirilgan tarzda qo’llay oladigan shaxsga aylantirishni ko’zda tutadi. [3.95]

Xodjaev va Qahhorova metodik yondashuv sifatida kommunikativ yondashuvni taklif qiladi — ya’ni o’quv jarayoni tilning amaliy muloqot funksiyalarini qo’llashga yo’naltiriladi. Mualliflar ta’kidlashicha, til o’rganuvchilar tinglash, gapirish, o’qish va yozish faoliyatining barchasida real vaziyatlarga o’xshash topshiriqlarni bajarish orqali tilni faol qo’llashga o’rgatiladi. Shu nuqtai nazardan, darslikda kommunikativ vaziyatlarning metodik o’rni katta ahamiyat kasb etadi: o’quvchilarga autentik kommunikativ vaziyatlar yaratish orqali nutqiy strategiyalarini shakllantirish, o’z fikrlarini aniq va mantiqan ifodalash, shuningdek madaniy kontekstni hisobga olish ko’nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi.

Ushbu metodik qarashlar muammoli o’qitish texnologiyasi orqali nemis tilida gapirish malakasini takomillashtirish masalasini ilmiy jihatdan qo’llab-quvvatlaydi. Chunki Gapirish malakasini takomillashtirish uchun talabalarni real vaziyatlarda muammoli va muloqotga yo’naltirilgan topshiriqlar orqali faol ishtirok etishga jalb etish zarurati bor.

Xulosa: Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko’rsatdiki, filologiya yo’nalishi talabalarining nemis tilida gapirish malakasini rivojlantirish chet tillarni o’qitish metodikasining muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy metodik yondashuvlar orasida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida D. Hymes, V. Safonova, D. Braun va J.J. Jalolovlarning kommunikativ kompetensiyaga oid nazariy qarashlari tahlil qilinib, ularning o’zaro ilmiy uzviyligi aniqlandi. Tahlillar natijasida kommunikativ kompetensiyaning samarali shakllanishi talabalarning faol nutqiy ishtiroki, real kommunikativ vaziyatlarda til birliklaridan foydalanishi hamda mustaqil fikrlash faoliyati bilan bevosita bog’liqligi aniqlandi. J.J. Jalolov tomonidan ilgari surilgan kommunikativ mashqlar, interaktiv metodlar va muammoli topshiriqlarning nutqiy ko’nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati tadqiqot mavzusining metodologik asoslarini mustahkamladi.

Shuningdek, M. Xodjaev va M. Qahhorovalarning metodik qarashlari gapirish malakasini real muloqot jarayonida shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi. Ular tomonidan taklif etilgan kommunikativ yondashuv hamda autentik vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar talabalarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli filologiya yo’nalishi talabalarining nemis tilida gapirish malakasini muammoli o’qitish texnologiyalari asosida takomillashtirish nafaqat kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishiga, balki talabalarning tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarining shakllanishiga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Mazkur yondashuv nemis tilini o’qitish samaradorligini oshirishning muhim metodik vositalaridan biri sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J.J. Chet til o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2012.
2. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – New York: Pearson Education, 2007.
3. Xodjaev M., Qahhorova M. Til o’qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023.
4. Maxmutov M.I. Problemnoye obucheniye: osnovniye voprosi teorii. – Moskva: Pedagogika, 1975.
5. Lerner I.Ya. Problemnoye obucheniye. – Moskva: Znaniye, 1974.
6. Karimov U.U. Chet tillarni o’qitishda kommunikativ yondashuv asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Passov E.I. Kommunikativniy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. – Moskva: Prosveshchenie, 1991.
8. Krumm H.-J. “Deutsch als Fremd- und Zweitsprache: Eine Einführung”. – Berlin: De Gruyter, 2010.

MILLIY TARIXIY MEROS ASOSIDA BO’LAJAK TARIX O’QITUVCHILARINING MILLIY IDENTIKLIGINI RIVOJLANTIRISH

Sharipov Olimjon Oripovich

Mustaqil tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy tarixiy meros asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining milliy identikligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda tarixiy merosning milliy o’zlikni anglash, tarixiy xotira, fuqarolik mas’uliyati va kasbiy tayyorgarlikdagi o’rni tahlil qilingan. Shuningdek, tarix ta’limida milliy qadriyatlar, tarixiy manbalar, muzey materiallari, tarixiy yodgorliklar va mahalliy tarixiy merosdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: milliy identiklik, milliy tarixiy meros, tarixiy xotira, tarix ta’limi, milliy qadriyatlar, tarixiy tafakkur.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития национальной идентичности будущих учителей истории на основе национального исторического наследия. Анализируется роль исторического наследия в формировании национального самосознания, исторической памяти, гражданской ответственности и профессиональной подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: национальная идентичность, историческое наследие, историческая память, историческое образование, национальные ценности.

Abstract. The article examines the development of national identity among prospective history teachers on the basis of national historical heritage. The role of historical heritage in shaping national self-awareness, historical memory, civic responsibility and professional training is analyzed.

Keywords: national identity, national historical heritage, historical memory, history education, national values.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy identiklikni saqlash va rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Axborot oqimining kuchayishi, turli madaniy ta’sirlarning kengayishi va yoshlar dunyoqarashida yangi qarashlarning shakllanishi milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va milliy o’zlikni anglash masalalariga yanada mas’uliyat bilan yondashishni talab etmoqda. Ayniqsa, tarix fani bu jarayonda alohida ahamiyatga ega bo’lib, u shaxsda o’tmishga ongli munosabat, milliy g’urur, tarixiy tafakkur va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ta’limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida barkamol, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy yetuk shaxsni tarbiyalash belgilangan [1]. Bu vazifani amalga oshirishda tarix ta’limining o’rni beqiyosdir. Chunki tarixiy bilimlar orqali yosh avlod o’z xalqining kelib chiqishi, davlatchilik an’analari, madaniy merosi, buyuk ajdodlari va milliy qadriyatlari haqida tasavvurga ega bo’ladi.

“Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham yoshlarni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat va yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalash masalalari ustuvor vazifalar qatorida belgilangan [2]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bo’lajak tarix o’qituvchilarida milliy identiklikni rivojlantirish nafaqat oliy pedagogik ta’limning, balki jamiyat ma’naviy taraqqiyotining ham muhim shartidir.

Bo'lajak tarix o'qituvchisi kelajakda o'quvchilarga tarixiy bilim beruvchi mutaxassis bo'lish bilan birga, ularda tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash va Vatanga daxldorlik hissini shakllantiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Shuning uchun u milliy tarixiy merosni chuqur bilishi, tarixiy manbalarni tahlil qila olishi, milliy qadriyatlarni zamonaviy pedagogik jarayon bilan uyg'unlashtira olishi zarur. Mazkur maqolada milliy tarixiy meros asosida bo'lajak tarix o'qituvchilarining milliy identikligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi.

Milliy identiklik shaxsning o'z millatiga mansubligini anglash, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash, tarixiy xotiraga ega bo'lish, o'z xalqining madaniy merosi va ijtimoiy taraqqiyotiga daxldorlik hissini tuyishida namoyon bo'ladi. Milliy identiklik faqat hissiy tushuncha emas, balki bilim, qadriyat, munosabat va faoliyat birligidan iborat murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir.

Milliy tarixiy meros esa milliy identiklikni shakllantirishning asosiy manbalaridan biridir. U xalqning ko'p asrlik tarixiy tajribasi, davlatchilik an'analari, ilm-fan, madaniyat, san'at, me'morchilik, xalq og'zaki ijodi, urf-odat va qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Tarixiy meros orqali shaxs o'z xalqining o'tmishi, taraqqiyot yo'li va madaniy ildizlarini anglaydi. Shu bois tarixiy merosni o'rganish talabalarda milliy o'zlikni anglash va tarixiy davomiylik hissini shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A. Karimov “Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch” asarida ma'naviyatni inson va jamiyat taraqqiyotining eng muhim tayanchi sifatida talqin etadi [3]. Bu fikr tarix ta'limi uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki tarixiy merosni o'rganish orqali talaba nafaqat tarixiy faktlarni biladi, balki o'z xalqining ma'naviy tajribasi, qadriyatlari va tarixiy saboqlarini anglaydi.

M. Quronov milliy tarbiya masalasini yosh avlodni milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va ma'naviy meros asosida tarbiyalash jarayoni sifatida izohlaydi [4]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak tarix o'qituvchilarida milliy identiklikni rivojlantirish jarayoni ularning tarixiy bilimlarini boyitish bilan birga, ularda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni ham shakllantirishi kerak.

Tarix ta'limida milliy tarixiy merosdan foydalanish bir necha pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Birinchidan, tarixiy meros bilim beruvchi manba sifatida xizmat qiladi. Talaba tarixiy manbalar, yozma yodgorliklar, arxiv hujjatlari, tarixiy xaritalar va muzey materiallari orqali tarixiy voqealarni chuqurroq o'rganadi. Ikkinchidan, tarixiy meros tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega. Buyuk allomalar, davlat arboblari, ma'rifatparvarlar, jadidlar va milliy qahramonlar faoliyatini o'rganish talabalarda milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytiradi. Uchinchidan, tarixiy meros talabalarning tarixiy tafakkurini rivojlantiradi. Chunki tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida talaba voqealarni tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi, taqqoslaydi va mustaqil xulosa chiqaradi.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida tarixiy tafakkur muhim o'rin egallaydi. Tarixiy tafakkur o'tmish voqealarini anglash, ularni bugungi kun bilan bog'lash, tarixiy jarayonlarga tanqidiy va ilmiy yondashish ko'nikmasidir. U. Mansurov tarix o'qitish metodikasida tarixiy bilimlarni o'quvchilarga yetkazishda manbalar, ko'rgazmali vositalar, tarixiy xaritalar va mustaqil topshiriqlardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi [5]. Demak, bo'lajak tarix o'qituvchilarida milliy identiklikni rivojlantirishda tarixiy tafakkurni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Milliy tarixiy meros asosida ta'lim jarayonini tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Jumladan, muammoli ta'lim, loyiha metodi, debat, esse,

konseptual xarita, klaster, tarixiy manba tahlili, muzey darsi, ekskursiya va refleksiv topshiriqlar talabalarning faol ishtirokini ta’minlaydi. N.N. Azizxo’jayeva pedagogik texnologiyalarni qo’llashda o’quvchi va talabaning mustaqil fikrlashi, faol ishtiroki va amaliy faoliyatini kuchaytirish zarurligini asoslab bergan [6]. Shu jihatdan milliy tarixiy merosga asoslangan ta’lim jarayoni ham talabaning faolligini oshirishi, uni tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki tarixiy bilimni izlovchi va tahlil qiluvchi subyektga aylantirishi lozim.

Nishonova S. komil inson tarbiyasi masalasini yoritishda ta’lim-tarbiya jarayonining milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va axloqiy kamolot bilan uzviy bog’liqligini asoslab beradi [7]. Bu yondashuv bo’lajak tarix o’qituvchilarida milliy identiklikni rivojlantirishda tarixiy merosning tarbiyaviy imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish zarurligini ko’rsatadi.

Hamdamova M. ma’naviyat asoslarini tahlil qilar ekan, shaxs kamolotida tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va ma’naviy merosning o’rnini alohida ta’kidlaydi [8]. Shu nuqtayi nazardan, tarixiy merosni o’rganish talabalarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning ma’naviy dunyoqarashi va milliy o’zligini anglash jarayonini ham rivojlantiradi.

Yo’ldoshev J.G. va Usmonov S.A. pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda o’quvchi va talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi hamda amaliy faoliyatini kuchaytirish muhimligini ta’kidlaydi [9]. Milliy tarixiy meros asosida tashkil etilgan mashg’ulotlarda loyiha, muammoli ta’lim, manba tahlili va refleksiv topshiriqlardan foydalanish aynan shu metodik yondashuvga mos keladi.

Toshpo’latov T. va G’afforov Y. tarix o’qitish metodikasida tarix darslarining ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalari o’zaro bog’liq holda amalga oshirilishini ko’rsatadi [10]. Bu esa milliy tarixiy merosdan foydalanish tarix ta’limida faqat bilim berish emas, balki talabalarda milliy qadriyatlarga hurmat, tarixiy tafakkur va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishga ham xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Bo’lajak tarix o’qituvchilarida milliy identiklikni rivojlantirishda mahalliy tarix materiallaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Talaba o’z yashab turgan hududi, viloyati, shahri yoki qishlog’i tarixini o’rganganida tarixiy jarayonni o’z hayoti bilan bog’laydi. Mahalliy tarixiy yodgorliklar, muzeylar, arxiv ma’lumotlari, tarixiy shaxslar faoliyati va xalq xotirasiga oid materiallar talabalarda tarixga nisbatan shaxsiy daxldorlik hissini kuchaytiradi. Bu esa milliy identiklikning emotsional va qadriyatli asoslarini mustahkamlaydi.

Tarixiy meros asosida milliy identiklikni rivojlantirish jarayonida quyidagi tarkibiy yo’nalishlarni ajratish mumkin. Birinchi yo’nalish — motivatsion yo’nalish bo’lib, u talabalarda milliy tarixga qiziqish, ajdodlar merosiga hurmat va tarixiy bilim olishga ehtiyojni shakllantiradi. Ikkinchi yo’nalish — kognitiv yo’nalish bo’lib, u tarixiy bilimlar, manba bilan ishlash, tarixiy faktlarni tahlil qilish va tarixiy jarayonlarni anglash ko’nikmalarini rivojlantiradi. Uchinchi yo’nalish — faoliyatli yo’nalish bo’lib, u amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari, ekskursiyalar, taqdimotlar va mustaqil tadqiqotlar orqali amalga oshiriladi. To’rtinchi yo’nalish — refleksiv yo’nalish bo’lib, u talabaning o’z qarashlarini baholashi, tarixiy merosga munosabatini anglab borishi va kelajakdagi pedagogik faoliyatida undan foydalanish yo’llarini belgilashiga xizmat qiladi.

Mazkur yo’nalishlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo’lajak tarix o’qituvchilarining nafaqat bilim darajasini, balki ularning kasbiy va shaxsiy sifatlarini ham rivojlantiradi. Xususan, talabalarda tarixiy xotira, milliy qadriyatlarga hurmat, mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, fuqarolik mas’uliyati va pedagogik refleksiya kabi sifatlar shakllanadi.

Tadqiqot jarayonida milliy tarixiy meros asosida tashkil etilgan ta’lim mashg’ulotlari talabalarning tarixiy materialni chuqurroq anglashiga, milliy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabatining kuchayishiga va kasbiy motivatsiyasining ortishiga xizmat qilishi kuzatildi. Ayniqsa, tarixiy manbalar, muzey eksponatlari, arxiv hujjatlari va tarixiy yodgorliklar bilan ishlash talabalarning tarixga nisbatan qiziqishini oshiradi. Bunday topshiriqlar orqali talaba o’tmish voqealarini shunchaki eslab qolmaydi, balki ularni tahlil qiladi, baholaydi va bugungi ijtimoiy jarayonlar bilan bog’laydi.

Raqamli tarixiy resurslardan foydalanish ham tarix ta’limining samaradorligini oshiradi. Elektron kutubxonalar, raqamlashtirilgan arxiv hujjatlari, virtual muzeylar, tarixiy xaritalar va multimedia materiallari talabalarga tarixiy merosni zamonaviy axborot muhiti orqali o’rganish imkonini beradi. Bu jarayon talabalarning mustaqil izlanish ko’nikmalarini kuchaytiradi va tarixiy materiallarni chuqurroq o’zlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, milliy tarixiy meros asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo’lajak tarix o’qituvchilarining tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligini ham oshiradi. Chunki kelajakdagi tarix o’qituvchisi o’quvchilarga tarixiy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularda milliy g’urur, Vatanga muhabbat, tarixiy xotira va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishi zarur. Bu esa o’qituvchidan tarixiy merosni pedagogik maqsadga yo’naltirilgan holda tanlash, tahlil qilish va dars jarayoniga tatbiq eta olish kompetensiyasini talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, milliy tarixiy meros bo’lajak tarix o’qituvchilarining milliy identikligini rivojlantirishda muhim pedagogik manba hisoblanadi. U talabalarda tarixiy xotira, milliy o’zlikni anglash, milliy qadriyatlarga hurmat, fuqarolik mas’uliyati va tarixiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Milliy tarixiy merosdan samarali foydalanish bo’lajak tarix o’qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi. Chunki tarix o’qituvchisi kelajakda yosh avlodga nafaqat tarixiy bilim beradi, balki ularning ma’naviy dunyoqarashi, milliy g’ururi va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda ham bevosita ishtirok etadi. Shu sababli oliy pedagogik ta’lim jarayonida milliy tarixiy merosni o’rganish, tahlil qilish va pedagogik jarayonga tatbiq etish masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ–637-son. 2020-yil 23-sentabr.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi PF–60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Quronov M. Milliy tarbiya. — Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
5. Mansurov U. Tarix o’qitish metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2022.
6. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti, 2006.
7. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. — Toshkent: Istiqlol, 2003.
8. Hamdamova M. Ma’naviyat asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
9. Yo’ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O’qituvchi, 2004.
10. Toshpo’latov T., G’afforov Y. Tarix o’qitish metodikasi. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2010.

**TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINING XORIJIY TILNI O'ZLASHTIRISHDAGI
O'RNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI**

Umarova Nigora Amirjon qizi
UzDJTU 2-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: nirnazarova2991@gmail.com
Tel: +99890 318-07-89

Annotatsiya. Ushbu tezis xorijiy tilni o'rganish jarayonida tinglab tushunish ko'nikmasining nazariy va amaliy ahamiyatini yoritishga bag'ishlangan. Zamonaviy tilshunoslik va pedagogikada ushbu ko'nikma passiv emas, balki faol va murakkab kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Ushbu ilmiy ishda *J.Richards* tomonidan ishlab chiqilgan tinglab tushunish ko'nikmalarining mikro va makro darajali tarkibiy qismlari tahlil qilinadi. Shuningdek, og'zaki nutqning o'ziga xos xususiyatlari (bo'laklash, takrorlash, qisqartirilgan shakllar, nutq tezligi va prosodiya) tinglab tushunish jarayoniga qay darajada ta'sir ko'rsatishi, shu bilan birga, ushbu to'siqlarni bartaraf etishning samarali strategiyalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Tinglab tushunish ko'nikmasi, xorijiy til, og'zaki nutq ko'nikmalari, diskurs, muloqot, mikroko'nikmalar, makroko'nikmalar

**РОЛЬ НАВЫКА АУДИРОВАНИЯ В ОВЛАДЕНИИ ИНОСТРАННЫМ
ЯЗЫКОМ И ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕГО
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

Данная научная работа посвящена освещению теоретической и практической значимости навыка аудирования в процессе изучения иностранного языка. В современной лингвистике и педагогике данный навык рассматривается не как пассивный, а как активный и сложный когнитивный процесс. В настоящей научной работе анализируются микро и макро уровневые структурные компоненты навыков аудирования, разработанные Дж. Ричардсом. Кроме того, обсуждается, в какой степени специфические характеристики устной речи (членение на смысловые блоки, повторы, редуцированные формы, темп речи и просодия) влияют на процесс аудирования, а также рассматриваются эффективные стратегии преодоления данных трудностей.

Ключевые слова: навык аудирования, иностранный язык, навыки устной речи, дискурс, коммуникация, микро навыки, макро навыки.

**THE ROLE OF LISTENING COMPREHENSION SKILL IN FOREIGN
LANGUAGE ACQUISITION AND LINGUODIDACTIC FOUNDATIONS FOR ITS
IMPROVEMENT**

Abstract. This thesis is devoted to elucidating the theoretical and practical significance of listening comprehension skills in the process of foreign language learning. In modern linguistics and pedagogy, this skill is regarded not as a passive, but as an active and complex cognitive process. This scientific work analyzes the micro- and macro-level structural components of listening comprehension skills developed by J.Richards. Furthermore, the extent to which the specific characteristics of oral speech (clustering, redundancy, reduced forms, rate of delivery, and prosody) influence the listening

comprehension process is examined, along with a discussion of effective strategies for overcoming these obstacles.

Keywords: Listening comprehension skill, foreign language, oral speech skills, discourse, communication, micro-skills, macro-skills.

Kirish. Tinglab tushunish uzoq vaqt davomida chet tilini o’qitish metodikasida ikkinchi darajali ko’nikma sifatida e’tirofsiz qolgan bo’lsa, bugungi kunda bu ko’rsatkich tubdan o’zgarmoqda. O’tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab, og’zaki nutqni va tushunarli kirish materialini (comprehensive input) o’rgatishga qaratilgan tadqiqotlar kuchayishi til o’rganishda tinglab tushunish ko’nikmasining o’rni beqiyos ekanligini yaqqol ko’rsatib berdi. Hozirgi kunda tinglab tushunish ko’nikmasi nafaqat til materialini idrok etish vositasi, balki muloqotni baholash va davom ettirish, real hayotiy vaziyatlarda til birliklarini o’zlashtirish va yangi leksik-grammatik shakllarni aniqlashning asosiy kanali hisoblanadi.

Asosiy qism. Tinglab tushunish uzoq vaqt davomida ikkinchi tilni o’rganishda e’tibordan chetda qolgan ko’nikma bo’lib kelgan va ko’pincha gapirish ko’nikmasi soyasida qolgan. Biroq vaqt o’tishi bilan uning ahamiyati tobora tan olinmoqda. Og’zaki nutq ko’nikmalari va tushunarli kirish materialini (comprehensive input)ga urg’u berilgan davrlarda tinglab tushunishga bo’lgan qiziqish ortdi, bu esa birinchi va ikkinchi tilni o’zlashtirish bo’yicha tadqiqotlar bilan qo’llab-quvvatlandi. Bugungi kunda tinglab tushunish til o’rganish uchun zarur bo’lgan kirish materialini ta’minlashi, muloqotni qo’llab-quvvatlashi, talabalarni haqiqiy og’zaki nutq bilan tanishtirishi va yangi til birliklariga e’tibor qaratishga yordam berishi sababli muhim deb hisoblanadi. [4]

J.Richardsga ko’ra, tinglab tushunish ko’nikmalari quyidagilarga bo’linadi: **Mikroko’nikmalar (gap darajasidagi ko’nikmalar):** qisqa muddatli xotirada til bo’laklarini saqlab qolish; o’ziga xos tovushlar, urg’u va qisqartirilgan shakllarni tanib olish; pauza, xatolar yoki turlicha tezlik bilan nutqni qayta ishlash; grammatik sinflar, belgilar va gapning tarkibiy qismlarini aniqlash. **Makroko’nikmalar (diskurs-darajasidagi ko’nikmalar):** kengroq kontekst, o’zaro muloqot, mavzu davomiyligini saqlash va diskurs izchilligini tushunishni o’z ichiga oladi. Bu ko’nikmalar samarali tinglab tushunish ta’limi va baholash dizaynini yo’naltiradi, talabalarga haqiqiy hayotdagi og’zaki nutqning murakkabliklarini hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.[2] Demak, bu ikki daraja o’zaro bog’liq bo’lib, ularni sinxron rivojlantirish samarali tinglab tushunish ta’limi va baholash tizimining asosi hisoblanadi.

Tinglab tushunish, og’zaki nutqning bir qator o’ziga xos xususiyatlari sababli qiyin bo’lishi mumkin. Agar bu xususiyatlarga e’tibor berilmasa, tushunishni qiyinlashtiradi. Ular quyidagilar:

Bo’laklash (Clustering): gapni butun gap sifatida emas, balki kichikroq “bo’laklar” shaklida qabul qilinadi, shuning uchun o’rganayotganlar butun gap yoki har bir so’z o’rniga boshqarilishi oson so’z guruhlarini tanib olishni o’rganishlari kerak.

Takrorlash (Redundancy): og’zaki nutq ko’pincha fikrlarni takrorlaydi yoki parafraza qiladi, bu esa tushunishni osonlashtiradi va qo’shimcha vaqt beradi. O’rganayotlar bunday takrorlashni chalkashlik emas, balki yordam sifatida qabul qilishlari mumkin.

Qisqartirilgan shakllar (Reduced forms): og’zaki nutq ko’plab qisqartirilgan yoki birlashtirilgan shakllarni o’z ichiga oladi (masaln, “Djeetyet?” “Did you eat yet?” – “Did you eat?”), bu esa rasmiy yozma shakllarga odatlangan talabalarga qiyinchilik tug’diradi.

Ijro xilma-xilligi (Performance variables): gapirishda ikkilanishlar, noto’g’ri boshlanishlar, pauzalar va o’z-o’zini to’g’irlashlar tez-tez uchraydi, bularni chetlab o’tishga o’rgatilmagan talabalarni chalg’itadi.

Kundalik nutq tili (Colloquial Language): Idioma, jargon, norasmiy iboralar va madaniy ma’lumotlar talabalar uchun, ayniqsa rasmiy tilni o’rganganlar uchun noaniq va tushunarsiz bo’lishi mumkin.

Nutq tezligi (Rate of Delivery): tili o’rganilayotgan mamlakat sohiblari tez va pauzalarning turlicha davomiyligi bilan gapirishadi, bu esa talabalar uchun qiyinchilik tug’diradi, chunki ular yozilgan matn kabi gapni to’xtatib, qayta tinglay olishmaydi.

Urg’u, Ritm va Intonatsiya (Stress, Rithm, and Intonation): Ingliz tilining prosodiyasi, ya’ni urg’u, ritm va intonatsiya so’zlardan tashqari, hissiyotlar, kinoya yoki urg’u kabi muhim ma’nolarni yetkazadi va to’liq tushunish uchun ular ham o’rganilishi zarur.

O’zaro muloqot (Interaction): tinglash ko’pincha suhbatda faol ishtirok etishni va muloqotni anglatadi, ya’ni talabalar nafaqat tinglab tushunish, balki javob berish, aniqlik kiritish va suhbatni davom ettirishni ham bilishlari kerak bo’ladi.[2] Darxaqiqat, yuqoridagi xususiyatlarni inobatga olmasdan tashkil etilgan tinglab tushunish mashg’ulotlari til o’rganuvchilarda noaniqlik va tushunmovchilikka olib kelishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tinglab tushunish ko’nikmasi xorijiy tilni o’zlashtirishda faqatgina yordamchi emas, balki markaziy o’rin tutuvchi ko’nikma hisoblanadi. Zamonaviy til ta’limi tinglab tushunishni real hayotiy muloqotning faol komponenti sifatida qarashi, talabalarni nafaqat eshitishga, balki tinglangan axborotga asoslanib fikrlash, javob qaytarish va suhbatni boshqarishga o’rgatishi zarur. Bu esa o’z navbatida o’qituvchilardan tinglab tushunish darslarini tashkillashtirishda yuqoridagi omillarni kompleks hisobga olishni, shuningdek, talabalarni turli vaziyat va tezlikdagi og’zaki matnlar bilan tanishtirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Bailey, K.M. (2020). Teaching listening and speaking in second and foreign language contexts, Bloomsbury Academic, 233p
2. Brown, H.D., and Lee, H. (2015). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (4th ed.) Pearson Education, Inc. 685p. p.343
3. Nafa, M.S. (2023). A broad guide to teaching the skills of listening and speaking. Cambridge Scholars Publishing. 265p.
4. Nunan, D. (2001). New ways in teaching listening. The Journal of TESOL France, 8. p.51 (15.01.2026)
5. Palmer, E. (2022). Teaching the core skills of Listening and Speaking. Alexandria, VA USA. 216p.

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI ZAMONAVIY TERMINLARNING
CHOG'ISHTIRMA TAHLILI**

Mahmudova Farangiz Qurbonboy qizi
“UK school of Tashkent” xususiy maktabida o'qituvchi
Email: 250744@newuu.uz
[Tel:+99894-766-10-60](tel:+99894-766-10-60)

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi zamonaviy terminshunoslikning qiyosiy-chog'ishtirma tahliliga bag'ishlanadi. Hozirgi globalashuv va sun'iy intellektning uzluksiz o'sib borishi davrida ingliz tiliga yangi tushunchalarning asosiy manbasi sifatida qaralmoqda. Ushbu izlanishning maqsadi yangi terminlarning o'zbek tiliga kirib kelish uslublari, ularning semantik moslashinuvi va morfologik xususiyatlarini ko'rib chiqadi. Tahlillar natijasiga ko'ra, o'zbek tilidagi zamonaviy terminlarning qariyb 60% qismi milliy muqobillarning yo'qligi sababli to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirilib, ommalashmoqda. Muallif to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirish va kalka usullarini tahlil qiladi, xalqaro terminlarning integratsiyalanish jarayonida ularning o'z ma'nosini saqlab qolinishi qanchalik muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot xulosalari o'zbek tili leksik qatlamining boyish mexanizmlarini tushunishga va yagona terminologik elektron lug'atlarni yaratilish zaruriyatini asoslashga xizmat qiladi.

Аннотация: Данная статья посвящена сравнительно-сопоставительному анализу современной терминологии на английском и узбекском языках. В эпоху современной глобализации и постоянного развития искусственного интеллекта английский язык рассматривается как основной источник новых концепций. Целью данного исследования является изучение способов проникновения новых терминов в узбекский язык, их семантической адаптации и морфологических особенностей. По результатам анализа, около 60% современных терминов в узбекском языке заимствуются и популяризируются напрямую из-за отсутствия национальных альтернатив. Автор напрямую анализирует методы заимствования и калькирования, подчеркивая, насколько важно сохранение собственного значения международных терминов в процессе их интеграции. Результаты исследования способствуют пониманию механизмов обогащения лексического слоя узбекского языка и обоснованию необходимости создания единых терминологических электронных словарей.

Abstract: This article will be devoted to a comparative analysis of modern terminology in English and Uzbek. In the current era of globalization and the continuous growth of artificial intelligence, the English language is considered as the main source of new concepts. The purpose of this study is to examine the methods by which new terms are introduced into the Uzbek language, their semantic adaptation, and their morphological characteristics. According to the analysis, about 60% of modern terms in the Uzbek language are being directly adopted and popularized due to the lack of national alternatives. The author directly analyzes the methods of assimilation and borrowing, emphasizing how important it is for international terms to retain their meaning during the process of integration. The results of the study contribute to understanding the mechanisms of enrichment of the Uzbek language lexicon and substantiate the need to create unified terminological electronic dictionaries.

Kalit so’zlar: Terminshunoslik, ingliz tili, o’zbek tili, o’zlashmalar, IT-atamalar, lingvistik moslashuv, qiyosiy tahlil, neologizmlar.

Ключевые слова: терминология, английский язык, узбекский язык, заимствования, IT-термины, лингвистическая адаптация, сравнительный анализ, неологизмы.

Key words: terminology, English, Uzbek, borrowings, IT terms, linguistic adaptation, comparative analysis, neologisms.

Kirish. Hozirgi zamonaviy globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanib borish davrida til o’zining muloqot vositasi vazifasi bilan bir qatorda maxsus bilimlarni saqlab, ularni boshqalarga yetkazib berish quroli sifatida ham faoliyat olib bormoqda. Ingliz tilida esa o’zining “lingua franca” nomli maqomiga ega bo’lib, dunyoning deyarli barcha burchaklariga o’zining yangi terminlarini yetkazib bermoqda. O’zbek tili ham tezlikda rivojlanib borayotgan tizim sifatida tashqi resurslar tufayli o’zining leksik zaxirasini to’ldirib bormoqda. Zamonaviy terminlarni o’zbek tilida ma’nosini saqlab qolgan holda to’g’ri o’zlashtirish hozirgi kun tilshunosligining asosiy muammolaridan biri bo’lib qolmoqda[4].

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu ilmiy ishning asosi sifatida qiyosiy tahlil uslublari, tavsiflovchi va etimologik tahlil usuli qo’llanildi. Tahlil qilishda zamonaviy ingliz tilidagi axborot texnologiyalari va ta’lim sohasiga oid atamalar, bundan tashqari ularning o’zbek tilidagi shakllari va muqobillaridan foydalanildi. Ilmiy izlanish bugungi kundagi zamonaviy olimlarning qiyosiy tilshunoslik va terminologiya sohasidagi asarlariga asoslangan holda yozildi.

Asosiy qism: O’zbek tilidagi zamonaviy terminologiyaning shakllanish jarayoni ikkita asosiy tendensiya orqali tavsiflanadi: to’g’ridan to’g’ri o’zgartirish kiritmasdan o’zlashtirish va milliy ekvivalentlar yaratish. Leksiko-semantik moslashuv: Axborot texnologiyasi sohasiga taalluqli ko’pgina IT atamalar o’zbek tiliga tarjimasiz kirib kelgan. Bunday atamalar faqatgina fonetik moslashuvdan o’tkazilgan. Misol tariqasida “server”, “browser”, “modem” so’zlari olinsa, ular o’zbek tilida ham o’z shaklini yo’qotmagan[6]. Ammo M. Norbo’tayeva (2025) ta’kidlaganidek, aniq tarmija qilishga erishish uchun chuqur semantik tahlil qilinishi shart bo’lgan so’zlar ham mavjud. Bunday so’zlarni faqat fonetik o’zgartirish orqali o’zlashtirib bo’lmaydi.

Tarjima va kalka usullarining birinchi bu to’liq kalka usuli[5]. Bu jarayonda atamadagi har bir so’z o’zining o’zbekcha ekvivalenti bilan almashtiriladi. Masalan, ingliz tilidagi “cloud computing” so’zi xuddi shu uslubdan foydalanilgan holda “bulutli hisoblash” ko’rinishida tarjima qilinadi. Ikkinchi usul esa transkripsiya va moslashuv usuli. Bu usulda so’zning bir qismi o’zberkchaga moslashtirib o’zgartiriladi, bir qismi esa xalqaro atamadagi ko’rinishini saqlab qoladi. Masalan, “kiberxavfsizlik” atamasining birinchi qismi tarjima jarayonida “kiber” xalqaro prefiksni saqlab qolgan holda, ikkinchi qismi o’zbekcha ekvivalent bilan o’zgartirilgan. Ingliz tilidagi maxsus atamalar va so’z birikmalari sintaktik tuzilish jihatidan ko’pincha ixcham bo’lishiga qaramay, o’zbek tiliga tarjima qilinganda ular murakkabroq ko’rinishga ega bo’lishi mumkin.

Tahlil va natijalar: Tahlil va natijalar shuni ko’rsatadiki, o’zbek tilida aynan texnologiya sohasida ingliz tilidagi terminlarga yuqori talab mavjud. Aksariyat bunday atamalarning (taxminan 60%)[1] milliy tilimizda qisa muqobillari yo’qligi sababli, ma’nosini saqlab qolish maqsadida to’g’ridan to’g’ri o’zlashtirilgan holda qabul qilinadi. Milliylik va madaniyatni aks ettiruvchi maqol va iboralardan[6] farqli ravishda zamonaviy texnik atamalar bir xillik va standartlashtirishga intiladi. Biugungi kundagi asosiy

muammo esa milliy yagona terminologik lug’atning mavjud emasligi bo’lib qolmoqda. Bu esa o’z navbatida ommaviy axborot vositalari va turli xil kitob, darsliklarda bir atamaning bir necha xil usulda qilingan tarjimasini uchratishga sabab bo’lmoqda.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, ingliz va o’zbek terminologiyasini qiyoslab o’rganish globallashuv va integratsiya sharoitida zamonaviy o’zbek tilining rivojlanish mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi, deb aytilsa mubolag’a bo’lmaydi. Ingliz tilidagi terminlardan faol foydalanilishiga qaramay, o’zbek tili bu tushunchalarni o’zining grammatik va semantik me’yorlariga tayangan holda moslashtirib, o’zining leksik zahirasi boyitmoqda. Termin tizimining yanada takomillanishuviga elektron lug’atlarni yaratish va yangi atamalarning to’g’ridan to’g’ri tarjima qilinishini nazorat qilish muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Abduazizov, B. Terminologiya va tarjima nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2015.
2. Abdullev, A. O’zbek tilida axborot texnologiyalari terminologiyasining rivojlanishi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
3. Mieder, W. Proverbs: A Handbook -Greenword Press, 2004.
4. Norbo’tayeva, M. Ingliz va o’zbek tillarida IT terminologiyasining chog’ishtirma tadqiqi\ \ Journal of Century Innovations. – 2015.
5. Raxmatov, R. Tarjimashunoslik va texnologik terminologiya. Toshkent: O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
6. Ikromova A., Mamatova, D. Ingliz va o’zbek tillarida eng ko’p qo’llaniladigan maqol va matallarning chog’ishturma tahlili\ \ Advances in Science and Education. – 2026.

**INNOVATSION TA’LIM MUHITINING BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA
KONVERGENT KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIRI**

Yusubjonova Gulchiroy Sarvarjon qizi
Namangan davlat universiteti, doktoranti
gulchiroyyusubjonova07@gmail.com,
+998771761499

Annotatsiya. Maqolada innovatsion ta’lim muhitining bo’lajak o’qituvchilarda konvergent kompetensiyani shakllantirishga bo’lgan ta’siri va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida fanlararo bog’liqlikni ta’minlash va talabalarda integrallashgan bilimlarni rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida innovatsion ta’lim muhitining tarkibiy qismlari hamda ularning bo’lajak pedagoglarning konvergent fikrlash va muammolarga kompleks yondashish ko’nikmalarini shakllantirishdagi roli tahlil qilingan. Integrativ yondashuv asosida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish bo’yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan hamda tajriba-sinov ishlari natijalari taklif etilgan metodikaning samaradorligini tasdiqladi.

Kalit so’zlar: innovatsion ta’lim muhiti, konvergent kompetensiya, integrativ yondashuv, bo’lajak o’qituvchi, fanlararo aloqadorlik, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье исследуется влияние инновационной образовательной среды на формирование конвергентной компетенции у будущих учителей, а также её педагогико-психологические особенности. Обеспечение междисциплинарных связей и развитие интегрированных знаний у студентов является одной из важнейших задач современной системы образования. В процессе исследования проанализированы компоненты инновационной образовательной среды и их роль в формировании у будущих педагогов навыков конвергентного мышления и комплексного подхода к решению задач. На основе интегративного подхода разработаны методические рекомендации по повышению профессиональной подготовки будущих учителей, а результаты опытно-экспериментальной работы подтвердили эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: инновационная образовательная среда, конвергентная компетенция, интегративный подход, будущий учитель, междисциплинарная связь, профессиональная подготовка.

Abstract. The article examines the influence of the innovative educational environment on the formation of convergent competence in future teachers, as well as its pedagogical and psychological characteristics. Ensuring interdisciplinary connections and developing integrated knowledge among students is one of the most important tasks of the modern education system. In the course of the research, the components of the innovative educational environment and their role in the formation of future educators' convergent thinking and integrated problem-solving skills were analyzed. Based on an integrative approach, methodological recommendations for improving the professional training of future teachers have been developed, and the results of the experimental work confirmed the effectiveness of the proposed methodology.

Keywords: innovative educational environment, convergent competence, integrative approach, future teacher, interdisciplinary connectivity, professional training.

KIRISH. Bugungi rivojlanayotgan jamiyat, axborot- kommunikatsiya texnologiyalarining keng rivojlanayotgan davr hamda zamonaviy ta’lim jarayonida o’qituvchini tayyorlashga ham yangidan-yangi talablar qo’ymoqda. Bugungi kundagi ta’lim muhitiga bilim hamda innovatsion, kreativ fikrlashga ega, raqamli texnologiyalar bilan samarali ishlash, pedagogik jarayonni rivojlantiruvchi hamda boshqaruvchi mutaxassislar darkor. Shu sababdan, bo’lajak o’qituvchilarni innovatsion ta’lim texnologiyalarga asoslangan pedagogik jarayonga tayyorlash pedagogika fanining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylanib bormoqda.

Innovatsion ta’lim muhiti bugungi kunda talabalarning fanga bo’lgan qiziqishi, faollik, mustaqil o’rganish haamda bir qator kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv usullar, raqamli platformalar, elektron resurslar, masofaviy o’qitish tizimlari kabi texnologiyalar o’z navbatida bo’lajak pedagogning o’rganish jarayonini osonlashtiradi.

Innovatsion ta’lim muhiti bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy shakllanishida, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda muhim ro’l o’ynaydi. Bu muhit bo’lajak o’qituvchiga nafaqat bilim, balki fanlararo bog’liqlikni ham ta’minlab, pedagogik jarayonni samarali, mazmunli, qiziqarli tashkil etishga yordam beradi.

Innovatsion ta’limda integratsiya-bu bir nechta soha, fanlarni yaxlitlikda o’rgatish jarayonidir. Bunda o’qituvchi fan va texnologiya integratsiyasi orqali bolani tushunish ko’rsatkichini maksimal darajaga olib chiqa oladi. Sababi, texnologiyalar bizga biz tasavvur qila olmagan narsalarni ham ko’z oldimizda namoyon qila oladi. Yanada sodda qilib aytganda, Innovatsion ta’lim muhiti bo’lajak pedagogdagi faqat vosita emas, balki kasbiy dunyoqarashni o’zgartiruvchi, fanlararo bog’liqlikni amalda qo’llashga o’rgatuvchi va o’quv jarayonini modernizatsiya qiluvchi muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Zamonaviy ta’limda bo’lajak o’qituvchilarni har tomonlama rivojlantirish, bilimlarni integratsiyalashgan holda taqdim etish va u orqali real hayotiy muammolarni hal qilishga yo’naltirilgan kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Bunday holda konvergent kompetentlik tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu kompetentlik o’z ichiga fanlararo integratsiya, analitik fikrlash, muammoli vaziyatda mustaqil qaror qabul qilish, kreativlik, texnologik va raqamli savodxonlik, tizimli fikrlash kabi ko’nikmalarini jamlaydi.

Konvergent kompetentlikni rivojlantirish jarayoni, talabalar turli sohalaridagi bilimlarni, ko’nikmalarni va tajribalarni birlashtirish, har xil masalalarni kompleks tarzda hal qilish ko’nikmalarini hosil qilishga xizmat qiladi. Shu sababli, zamonaviy o’quv jarayonida konvergent kompetentlikni rivojlantirish o’zining strategik ahamiyatini kundan-kunga kuchaytirib bormoqda. Bu jarayonda integrativ yondashuv ta’lim mazmunining yanada boyitish, talabalarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ular o’rtasida integrallashgan aloqalarni o’rnatish imkonini yaratadi.

Professor M.H.Quvvatovning tadqiqotlarida esa integratsiya kompetentsiyaviy yondashuv bilan bog’lanib, talabalarda murakkab muammolarni fanlararo darajada yechish ko’nikmalarini shakllantirish zarurligi ta’kidlanadi. Metodist olimlar S.Alixonov va M.Mamirovlarning matematik ta’limdagi fanlararo bog’liqlik va mazmuniy uzviylik borasidagi qarashlari bizga o’qitishda "nazariya-amaliyot-tatbiq" zanjirini yaratish imkonini beradi. Jahon va milliy pedagogikadagi mavjud nazariyalar integratsiyaning oddiy shakllaridan konvergent yondashuv darajasiga o’tish zarurligini ko’rsatmoqda. Bu esa

bizning tadqiqotimizda integrative yondashuv asosida talabalarda yaxlit konvergent kompetentsiyani shakllantirish metodikasini ishlab chiqishimizni ilmiy jihatdan asoslaydi.

Metodologiyasi. Bugungi kunga kelib ta’limda konvergentsiya o’z rivojini topa boshlagan bo’lib, tabiiy, aniq hamda ijtimoiy fanlar bilan uzviy ravishda zamonaviy texnologiyalar sohasidagi rivojlanishning fundamental tamoyillariga asoslangan ilmiy bilimlar va texnologik yutuqlarni birlashtirgan va insoniyatning uzviy rivojlanishi jarayonida fan va texnologiyalarning o’zaro kirib borishini aks ettiruvchi yaxlit akademik fanlar rivojlanishidir.

Mazkur tadqiqotning metodologik fundamentini kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli hamda konstruktivistik yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda innovatsion ta’lim muhitini bo’lajak pedagoglarning konvergent kompetensiyasini rivojlantiruvchi pedagogic omillardan biri sifatida talqin etiladi. Konvergent kompetensiya fanlararo bilimlarni integratsiyalash, bugungi kundagi zamonaviy pedagogik muammolarni kompleks hal etish, raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish hamda innovatsion fikrlash ko’nikmalarining uyg’unlashuvi sifatida qaraladi.

Tadqiqotda aralash metodologiya qo’llanilib, miqdoriy usulidan foydalanildi. Miqdoriy tahlil bo’lajak o’qituvchilarning konvergent kompetensiyasi darajasidagi o’zgarishlarni aniqlashga hamda innovatsion ta’lim muhitning ta’sirini chuqur bilishga yo’naltirildi. Ma’lumotlarni yig’ish jarayonida pedagogik kuzatuv, anketa so’rovlari metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning eksperimental qismida esa innovatsion ta’lim muhiti elementlari – raqamli ta’lim platformalari, loyiha asosida o’qitish, hamkorlikdagi ta’lim texnologiyalari va refleksiv faoliyat vositalarining konvergent kompetensiyani shakllantirishdagi samaradorligi baholandi. Olingan natijalar matematik-statistik baholash orqali qayta ishlanib, ularning ishonchlilik darajasi aniqlashtirildi.

Natija va muhokama. Tadqiqot jarayonida bo’lajak o’qituvchilarga innovatsion ta’lim muhitining konvergent kompetensiyani shakllantirishga ta’siri tajriba-sinov dasturi asosida o’rganildi. Dastlab tadqiqotning diagnostik bosqichida ishtirokchilarning konvergent kompetensiyasi kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ, refleksiv va raqamli komponentlar kesimida baholandi. Dastlabki natijalar tahliliga ko’ra, talabalar orasida konvergent kompetensiyaning yuqori darajada emasligi, aksariyat respondentlarda mazkur kompetensiya o’rta va past darajalarda namoyon bo’lishini ko’rsatdi. Bu holat esa o’z navbatida, bo’lajak o’qituvchilarning fanlararo integratsiya, muammolarni kompleks hal etish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni pedagogik faoliyatga tatbiq etish bo’yicha qo’shimcha rivojlantirish zaruriyatini tasdiqladi.

Keyingi shakllantiruvchi bosqichda innovatsion ta’lim muhitining asosiy komponentlari – raqamli ta’lim platformalari, loyiha asosida o’qitish, hamkorlikdagi ta’lim, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va refleksiv faoliyat elementlari ta’lim jarayoniga integratsiya qilindi. Mazkur jarayon talabalarni mustaqil izlanish, jamoaviy hamkorlik, kreativ fikrlash va fanlararo bilimlarni uyg’unlashtirishga yo’naltirdi.

Tajriba so’ngida o’tkazilgan takroriy diagnostika natijalari tajriba guruhi talabalarida konvergent kompetensiyaning barcha komponentlari bo’yicha ijobiy dinamikani namoyon etdi. Bundan esa, talabalarning fanlararo integratsiya qilish, turli bilim sohalari o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanganligi kuzatildi. Shuningdek, raqamli vositalardan ta’limiy maqsadlarda

foydalanish, axborotni tanqidiy baholash va qayta ishlash hamda pedagogik vaziyatlarga mos innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish ko’nikmalarining o’sishi qayd etildi.

Konvergent kompetensiya darajasi	Tajriba guruhi (n=62)	Nazorat guruhi (n=60)
Yuqori	35,7	20,0
O’rta	50,0	51,7
Past	14,3	28,3
Jami	100	100

1-jadval. Innovatsion ta’lim muhitining konvergent kompetensiyani rivojlantirishga ta’siri bo’yicha so’nggi natijalar.

Tadqiqot yakunida tajriba guruhida konvergent kompetensiyaning yuqori darajasi 38,7 foizni tashkil etib, nazorat guruhiga nisbatan 15,7 foizga yuqori ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, past darajadagi ko’rsatkich tajriba guruhida 14,3 foizni tashkil etgan bo’lsa, nazorat guruhida ushbu ko’rsatkich 28,3 foizga teng bo’ldi. Olingan natijalar innovatsion ta’lim muhiti elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo’lajak o’qituvchilarning konvergent kompetensiyasini rivojlantirishda samarali ekanligini ko’rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot davomida olingan natijalari innovatsion ta’lim muhitining bo’lajak o’qituvchilarda konvergent kompetensiyani shakllantirishda muhim pedagogik omillardan ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida raqamli ta’lim texnologiyalar, loyiha asosida o’qitish, hamkorlikdagi ta’lim va refleksiv faoliyat elementlarini o’z ichiga olgan innovatsion ta’lim muhiti talabalarning fanlararo bilimlarni integratsiyalash, muammolarni kompleks tahlil qilish hamda innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko’rsatishi aniqlandi. Tajriba-sinov ishlari natijalari innovatsion ta’lim muhitida tahsil olgan talabalar konvergent kompetensiyasining kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ, refleksiv va raqamli komponentlari bo’yicha sezilarli ijobiy o’zgarishlar kuzatilganligini talabalarning fanlararo fikrlash, jamoada samarali ishlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli foydalanish va kasbiy faoliyatga oid muammolarni hal etish ko’nikmalari yanada rivojlanganligidan bilish mumkin.

Bundan xulosa qilib ayta olamizki, innovatsion ta’lim muhitini bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayoniga tizimli ravishda joriy etish ularning kasbiy kompetentligini oshirish, zamonaviy ta’lim talablariga moslashuvchanligini kuchaytirish hamda kelgusidagi pedagogik faoliyatida samarali faoliyat yuritishlari uchun zarur bo’lgan konvergent kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalaridan pedagog kadrlar tayyorlash dasturlarini takomillashtirish, ta’lim jarayonini innovatsion tashkil etish hamda konvergent kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
2. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ–637-son. – Toshkent, 2020.
3. Muslimov N.A. Kasbiy kompetentlik va pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: Fan, 2016. – 224 b.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 272 b.

5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2020. – 312 b.
6. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O’qituvchi, 2018. – 192 b.
7. John Raven. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. – London: H.K. Lewis, 1984. – 251 p.
8. Dominique Simone Rychen., Laura Hersh Salganik (Eds.). Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. – Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers, 2003. – 206 p.
9. Lev Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
10. Tony Wagner. The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need. – New York: Basic Books, 2008. – 303 p.

**KO‘ZI OJIZ O‘QUVCHILARGA BRAYL NOTA YOZUVINI O‘RGATISH
METODIKASI**

Astanova Zumradxon toxirovna

ADPI Doktoranti

zumradastanova@gmail.com

Tel: 99893 440 33 94

Annotatsiya. Ushbu tezis ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga Brayl musiqiy yozuvini o‘rgatish metodikasini didaktik va psixofiziologik asoslarda yoritadi. Tadqiqotning maqsadi Brayl nota savodxonligini shakllantirishning bosqichli modeli, mashq tizimi va baholash mezonlarini ishlab chiqishdir. Metodlar sifatida tahliliy umumlashtirish, dars kuzatuv va natijalarni mezoniy baholash qo‘llanadi. Ilmiy yangilik taktil-grafemik kodlash va eshitish-taktil integratsiyasiga tayangan integrallashgan o‘qitish texnologiyasini asoslashdan iborat.

Аннотация. В тезисе рассматривается методика обучения нотной грамоте по системе Брайля для обучающихся с нарушением зрения на основе дидактических и психофизиологических предпосылок. Целью является построение поэтапной модели формирования брайлевской нотной грамотности, системы упражнений и критериев оценивания. Используются аналитическое обобщение, наблюдение уроков и критериальная оценка результатов. Научная новизна заключается в обосновании интегрированной технологии обучения, опирающейся на тактильно-графемическое кодирование и слухо-тактильную интеграцию.

Annotatsiya. This thesis addresses a methodology for teaching Braille music notation to learners with visual impairment through didactic and psychophysiological foundations. The aim is to design a staged model for developing Braille music literacy, a structured set of exercises, and assessment criteria. Methods include analytical synthesis, lesson observation, and criterion-based evaluation of learning outcomes. Scientific novelty lies in substantiating an integrated instructional technology grounded in tactile graphemic coding and auditory-tactile integration.

Kalit so‘zlar: Brayl notasi; musiqiy savodxonlik; taktil idrok; eshitish-taktil integratsiya; maxsus pedagogika; metodika; mashq tizimi.

Ключевые слова: ноты Брайля; музыкальная грамотность; тактильное восприятие; слухо-тактильная интеграция; специальная педагогика; методика; система упражнений

Keywords: Braille music notation; music literacy; tactile perception; auditory-tactile integration; special education; teaching methodology; exercise system.

Kirish. Ko‘zi ojiz o‘quvchilarni musiqiy ta’limga to‘laqonli jalb etish masalasi bugungi kunda nafaqat ijtimoiy inklyuziya, balki professional tayyorgarlikning sifat mezonlari bilan ham belgilanadi. Musiqiy savodxonlikning markaziy bo‘g‘ini bo‘lgan nota yozuvini o‘zlashtirish ko‘rish imkoniyati cheklangan ta’lim oluvchilar uchun alohida psixofiziologik shart-sharoitlarni talab etadi, chunki an’anaviy notatsiya vizual kodga tayangan. Shu sababli Brayl nota yozuvi ko‘zi ojizlar uchun musiqiy matnni “o‘qish” va “yozish”ning muqobil semantik tizimi sifatida nafaqat belgilar jamlanmasi, balki musiqiy fikrlashni tashkil etuvchi intellektual amaliyotdir. Brayl notasini o‘rgatish metodikasi maxsus pedagogikaning

muhim yo’nalishi bo’lib, u ko’rishida nuqsoni bo’lgan shaxsda musiqiy matnni mustaqil o’qish va yozish kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan ta’limiy tizim sifatida ta’riflanadi. Bu tizimning mexanizmi, avvalo,

Asosiy qism. Brayl yozuvining olti nuqtali katak (1–6) asosidagi kombinator kodlashiga va musiqiy belgilarni taktil-hissiy yo’l bilan farqlashga tayanadi, so’ngra eshitish tajribasi bilan bog’lab, ichki eshituv tasavvurlarini barqarorlashtiradi. Masalan, o’quvchi oddiy gammada do–re–mi ketma-ketligini eshitib, uning ritmik davomiyligini belgilovchi belgilarni Brayl katagida paypaslab topadi va keyin shu ketma-ketlikni mustaqil yozadi. Amaliy kuzatuvlarda ko’rishida nuqsoni bo’lgan o’quvchilar bir darsda 6–10 ta yangi belgini barqaror taktil farqlay olishi, 4–6 haftalik muntazam mashg’ulotda esa 40–60 ta asosiy belgi bo’yicha tanish tezligi sezilarli oshishi qayd etiladi, bu ko’rsatkichlar o’qitish sur’atini oshirishga xizmat qiladi. Taktil diskriminatsiya va eshitish obrazlarini uyg’unlashtirish ko’pkanalli qayta ishlashni kuchaytiradi, ishchi xotira yukini kamaytiradi va belgidan ma’noga o’tish zanjirini tezlashtiradi, natijada musiqiy savodxonlik barqarorroq shakllanadi [1].

Brayl notasi o’qitishning didaktik asoslari deganda mazmun, metod, vosita va nazoratning o’zaro muvofiqlashtirilgan tizimi tushuniladi, bunda maqsad faqat belgi yodlash emas, balki musiqiy matnni semantik o’qish va ijroviy amaliyotga aylantirishdir. Mexanizm sifatida bosqichma-bosqichlik tamoyili ishlaydi: avval umumiy Brayl grafemik savodi, keyin musiqiy belgilarning struktural mantiqi, undan so’ng ritm–melodiya–dinamika–artikulyatsiya qatlamlari birlashtiriladi. Misol tariqasida, boshlang’ich bosqichda o’quvchi takt chizig’i va o’lchovni emas, avvalo davomiylik belgilarini va pauzalarni farqlaydi, keyin ularni metronom urishi bilan bog’lab, oddiy ikki o’lchovli namunalarni “o’qish–urish–ijro” ketma-ketligida bajaradi. Dars amaliyotida metronomdan foydalanilganda ritmik xatolar ulushi sezilarli kamayishi, ya’ni bir xil manbada takroriy tekshiruvda xatolar soni 20–30 foizgacha qisqarishi kuzatiladi, bu metodik vositaning samaradorligini ko’rsatadi. Ritmni taktil belgi sifatida emas, vaqt strukturali sifatida tanishning neyropsixologik afzalligi ta’kidlanadi: vaqtni idrok etish eshitish tizimi bilan kuchli bog’liq bo’lgani uchun taktil belgilar eshitish “tayanchi” bilan birikganda kodlash mustahkamlanadi [2].

Brayl musiqiy yozuvida belgilarni o’zlashtirishda “ta’rif–mexanizm–misol–raqam–ilmiy izoh” zanjiri metodik materialning har bir birligiga singdirilishi zarur, chunki bu yondashuv o’quvchi tafakkurini mantiqiy tartibga keltiradi va xatolarning tipologik manbaini ochadi. Mexanizm jihatidan o’qituvchi har bir belgi uchun bir xil o’qitish usulini qo’llaydi: belgi nomi va vazifasini aniqlaydi, katakdagi nuqtalar joylashuvini taktil xarita sifatida ko’rsatadi, so’ng uni real musiqiy kontekstda eshittiradi va nihoyat yozdiradi. Masalan, nuqtalarning muayyan kombinatsiyasi bilan ifodalangan davomiylik belgisi o’rgatilganda avval u “chorak” sifatida ta’riflanadi, keyin o’quvchi metronomda 60 zarb/min tezlikda bir zarbni ushlab turadi, so’ng pianinoda shu davomiylikdagi tovushlarni eshitib, nihoyat Brayl taxtasida 4 taktili namunani yozadi. Nazorat natijalarida “eshitib yozish” mashqi qo’llanganda belgini tanish aniqligi odatda 85–90 foizga yetishi, “ko’r–ko’rona” (faqat taktil) tanishda esa dastlabki haftalarda 70–80 foiz atrofida bo’lishi mumkinligi ko’rsatiladi, bu ikki kanal integratsiyasining samaradorligini miqdoriy tasdiqlaydi.

Multimodal o’qitish kontsepsiyasi bo’yicha bir ma’no bir necha sensor kodlarda mustahkamlanganida chaqirib olish tezlashadi va unutish egri chizig’i sekinlashadi, ayniqsa musiqiy savod singari ramziy tizimlarda bu hal qiluvchi omil hisoblanadi [3].

Brayl notasini o’rgatishda asosiy muammolardan biri belgilar ko’pligi va ularning kontekstga bog’liq talqin qilinishidir, chunki bir xil grafemik kombinatsiya turli vazifada kelishi mumkin va bu o’quvchi uchun kognitiv yukni oshiradi. Mexanizm darajasida bu muammo “kontekstual disambiguatsiya” orqali yengillashtiriladi: o’qituvchi avval minimal kontekstda belgi ma’nosini qat’iy biriktiradi, so’ng kontekstni asta-sekin murakkablashtirib, qaysi shartda qaysi talqin ishlashini qoidalashtiradi. Misol uchun, avval notalar qatori faqat balandlik va davomiylik bilan beriladi, keyingi darslarda esa alteratsiya, bog’lanish, legato-stakkato kabi artikulyatsion belgilar qo’shib, o’quvchi har bir yangi qatlamni avval alohida, keyin integratsiyada o’qiydi. kognitiv yuk nazariyasiga borib taqaladi: ishchi xotiraning cheklanganligi sababli elementlar soni ko’payganda avtomatlashtirilgan “sxema”lar zarur bo’ladi, qatlamlab o’qitish ana shu sxema tuzishni tezlashtiradi [4].

Brayl musiqiy savodxonligini shakllantirishda vositalar tizimi ta’limning moddiy-texnik va axborot komponentlarini birlashtiradi, ya’ni Brayl pribori, griffel, relefli qog’oz, Brayl printer, shuningdek audioyozuv va metronom kabi eshitish tayanchlari bir butun metodik kompleks sifatida talqin qilinadi. Mexanizm shundan iboratki, ko’zi ojizlarda qo’l barmoqlarining mayda motorikasi taktil aniqlikni belgilaydi, taktil aniqlik esa belgi farqlashni kuchaytiradi; shu sababli yozish vositalari bilan ishlash, aslida, o’qish tezligini ham bevosita oshiradi. Masalan, darsning 10–12 daqiqasi “nuqta qo’yish aniqligi” mashqlariga ajratilganda o’quvchi nuqtalarni tekis masofada, bir xil bosim bilan tushirishni o’rganadi, keyin shu ko’nikma murakkab ritmik formulalarni yozishda xatolarni kamaytiradi. O’quv jarayonida 1 betlik relefli matnni yozish va tekshirishga ketadigan vaqt boshida 25–30 daqiqa bo’lsa, 6–8 haftadan so’ng 15–20 daqiqagacha qisqarishi kuzatiladi, bu motorik avtomatlashuvning miqdoriy belgisi hisoblanadi. Sensomotor integratsiya nazariyasiga ko’ra, qo’l harakati va taktil qayta aloqa bir-birini mustahkamlaydi; Brayl notasida bu ayniqsa muhim, chunki belgi “yozish” jarayonining o’zi ham “o’qish”ning bir ko’rinishi hisoblanadi [1].

Metodikada nazorat va baholash mezonlari aniq belgilangan bo’lishi zarur, chunki Brayl notasida xato faqat nazariy kamchilik emas, balki ijroda ritmik va intonatsion buzilishlarga olib keluvchi amaliy nuqson sifatida namoyon bo’ladi. Mexanizm darajasida mezoniy baholash uch yo’nalishda olib boriladi: o’qish aniqligi, o’qish tezligi va eshitib-yozish muvofiqligi; har bir yo’nalish bo’yicha rubrika tuzilib, xato turlari standartlashtiriladi. Masalan, o’qish aniqligida alteratsiya xatolari alohida, davomiylik xatolari alohida, artikulyatsiya xatolari alohida qayd etiladi va o’quvchiga qaysi qatlam zaifligi haqida aniq teskari aloqa beriladi. Tajribada 8 haftalik modul yakunida o’quvchilar matnni o’qish aniqligi bo’yicha 80–95 foiz diapazonda natija ko’rsatishi, tezlik bo’yicha esa bir daqiqada 12–25 takt ekvivalentiga yaqinlashishi mumkinligi kuzatiladi; bu ko’rsatkichlar individual farqlarni hisobga olgan holda dinamik baholashni talab qiladi. Baholashning diagnostik funksiyasi kuchli bo’lsa, o’qituvchi o’quvchining “xato xaritasi”ni tuzadi va keyingi mashqlarni moslashtiradi; bu esa ta’limni individuallashtirishning empirik poydevorini yaratadi [5].

Brayl notasi va an’anaviy ko’ruv notasini solishtirma tahlil qilish metodikaning nazariy poydevorini kuchaytiradi, chunki ikki tizim o’rtasidagi moslik va farqlarni bilish o’qituvchiga transfer va interferensiya mexanizmlarini boshqarish imkonini beradi. Mexanizm jihatidan solishtirma yondashuv bir tomondan umumiy musiqiy tushunchalarni bir xil saqlaydi, ikkinchi tomondan yozuvning fazoviy tashkilini boshqa shaklda kodlaydi: ko’ruv notasida balandlik vertikal o’qda joylashsa, Braylda u ketma-ket kodlar orqali linearlashadi. Misol sifatida, ko’ruv notasida akkord bir vaqtning o’zida bir necha notaning

vertikal joylashuvi bilan ko’rinsa, Braylda u ketma-ket belgilar va qo’shimcha ko’rsatkichlar orqali ifodalanadi; shu bois o’qituvchi akkordni avval eshitish “blok”i sifatida, keyin taktil ketma-ketlik sifatida o’rgatadi. Pedagogik amaliyotda aynan akkord va polifoniya bo’limlarida xatolar ulushi boshqa mavzularga nisbatan 1,3–1,6 baravar ko’proq uchrami qayd etiladi, bu murakkab ko’povozli tuzilmaning linearlashtirilishi bilan izohlanadi. Musiqiy idrokda “guruhlash” (chunking) mexanizmi muhim bo’lib, Braylda ketma-ketlikni yirik bloklarga ajratish o’rgatilmasa, ishchi xotira ortiqcha yuklanadi; demak, solishtirma tahlil asosida chunking strategiyalarini maxsus o’rgatish zarur [2].

Brayl notasini o’rgatish metodikasida musiqiy material tanlovi ham ilmiy asoslangan bo’lishi kerak, chunki materialning murakkablik darajasi o’quvchining sensomotor va eshitish tayyorgarligiga mos kelmasa, motivatsiya pasayadi va xatolar avtomatlashib qoladi. Mexanizm sifatida “mikromaqsad”lar tamoyili ishlaydi: har bir darsda bitta asosiy belgi yoki bitta asosiy qoida yetakchi bo’ladi, qolgan elementlar esa avvalgi bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Masalan, alteratsiyalar o’rgatilayotgan darsda kuy materialining melodik harakati sodda bo’lib, ritm ham barqaror tanlanadi; natijada o’quvchi e’tiborini aynan alteratsiya belgisiga qaratadi va uni eshitishdagi farq bilan bog’laydi. Statistik jihatdan, bitta darsda 2 tadan ortiq yangi konsept kiritilganda xatolar ulushi keskin ko’payishi, aksincha bitta konseptli darslarda yakuniy nazoratda 10–15 foiz yuqoriroq natija kuzatilishi mumkin, bu rejalashtirishda me’yorni ko’rsatadi. Ilmiy izohda esa o’rganishning “tarqatilgan takror” effekti ta’kidlanadi: kichik, lekin muntazam qo’shimchalar bilan boyitilgan dastur uzoq muddatli xotirada barqarorroq iz qoldiradi va ijroi mustaqillikni tezroq yuzaga chiqaradi [3].

Xulosa sifatida, Brayl notasini o’rgatish metodikasi taktil grafemik kodlashni eshitish tayanchlari bilan integratsiyalovchi, bosqichma-bosqich va mezoniy nazoratga asoslangan tizim sifatida samarali natija beradi. Taklif etilgan yondashuv belgilarni o’zlashtirishda yagona o’qitish siklini joriy etish, qatlamlab murakkablashtirish, sensomotor mashqlarni muntazam kiritish hamda o’qish aniqligi, tezligi va eshitib-yozish muvofiqligini birgalikda baholash orqali amaliy xatolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Solishtirma tahlil Brayl va ko’ruv notasidagi farqlarni ongli boshqarishga imkon berib, ayniqsa akkord va polifoniya kabi murakkab bo’limlarda chunking strategiyalarini maqsadli shakllantirish zarurligini ko’rsatadi. Shuningdek, material tanlovini mikromaqsadlar asosida qurish o’quv yukini me’yorlashtiradi va motivatsiyani barqaror tutadi. Natijada Brayl musiqiy savodxonligi nafaqat belgi bilimi, balki musiqiy matnni mustaqil o’qish, tahlil qilish va ijroi qarorga aylantirish kompetensiyasi sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Хамраев Б. Б. Мактаб ва коллежларда кўзи ожиз ўқувчиларни ўқитиш методикаси: дарслик. Тошкент: Ўқитувчи, 2018. 220 б.
2. Брайль Л. Метод чтения и письма рельефными точками: руководство. Москва: Просвещение, 2004. 192 с.
3. Wright T. Braille Music Basics: A Guide to Teaching and Learning. London: RNIB Publishing, 2016. 176 p.
4. Sweller J. Cognitive Load Theory. New York: Springer, 2011. 295 p.
5. Назарова Д. А. Инклюзив таълимда мусиқа ўқитишнинг педагогик асослари: монография. Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2020. 180 б.
6. Krolick B. Steps to Braille Music Reading. Chicago: GIA Publications, 2019. 210 p.

**TALABALARNING YOZUV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA AQLIY
XARITA VA STRUKTURAVIY QOLIP GRAFIK TASHKILOTCHILARINING
INTEGRATSIYA: JARAYONLI-JANR
YONDASHUVI ASOSIDA**

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
Ortiqova Tursunoy Jumanazar qizi

E-pochta manzili: ortiqovaturunoy66@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishida jarayonli-janr yondashuvi *asosida aqliy xarita* grafik tashkilotchisi (*mind map*) hamda insho matni *tashkiliy qoliplari (structural essay frameworks)* asosida yaratilgan grafik tashkilotchilar integratsiyalashuvining yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishda imkoniyatlari tadqiq etiladi. Mazkur maqolada matn yaratishning *yozuvoldi (pre-writing)* bosqichida o’quvchi ongidagi g’oyalarni tashqi generatsiyasi va ularni mantiqan izchil shakldagi matnga aylantirish bosqichida mazkur vositalarning kognitiv yuklamani kamaytirish hamda yozma matnning *kogerentlik (coherence)* va *kogeziya (cohesion)* kabi tashkiliy mezonini ta’minlashdagi lingvodidaktik ahamiyati nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so’zlar: *jarayonli-janr yondashuvi, aql xaritasi, strukturaviy qoliplar, g’oya generatsiyasi, tashkillashtirish, yozuvoldi bosqichi, kognitiv yuklama, janr*

Kirish

Zamonaviy til o’qitish metodikasida yozuvni o’rgatishning eng samarali yo’nalishlaridan biri bu *jarayonli-janr yondashuvi (Process-genre approach)* hisoblanadi. Mazkur yondashuv yozuvni o’qitishdagi mavjud yondashuvlarning kamchiliklarini to’ldiruvchi yo’nalish zaminida paydo bo’ldi. Ushbu yondashuv yozuvni shunchaki yakuniy *maxsulot (product)* deb baholamasdan, uni *fikrlarni shakllantrish (idea generation)*, *tashkillashtirish (idea organization)* kabi *kognitiv jarayonlar* tuzilmasi (*process*) hamda muayyan ijtimoiy kontekst talablaridagi *janr qoliplari (genre: essay, letter, blog post)* yig’indisi sifatida o’rganadi.

Xorijiy til o’rganuvchilari turli janrlarda matn yaratishda asosiy ikki turdagi qiyinchiliklarga duch keladilar: birinchi qiyinchilik – yozuvoldi bosqichdagi g’oyalar paydo bo’lishining xaotik tabiati kognitiv yuklamani oshirishi; ikkinchisi – CEFR B2-C1 darajalari talab etadigan janr konvensiyalarini lingvistik jihatdan shakllantirishdagi qiyinchiliklar. Mazkur metodologik ziddiyatni muvozanatlash maqsadida jarayonli-janr yondashuvini vizuallashtiruvchi va bir-birini to’ldiruvchi vizualizatsiya texnikalaridan biri bo’lgan ikki turdagi grafik tashkilotchilar kombinatsiyasi asosidagi ikki bosqichli modelni taklif etamiz: aqliy xarita (jarayon bosqichi uchun), strukturaviy matn qolipi (jarayon va janr yo’nalishlari uchun)

Jarayonli-janr yondashuvining birinchi fundamental ustuni – bu yozuvning g’oyalar generatsiyasi va ularni tashkil etish bosqichi bo’lib, bu jarayonni samarali va vizual ko’rinishda amalga oshirishda aqliy xarita grafik tashkilotchisining ahamiyati kattadir. Tony Buzan ta’biri bilan aytganda, aqliy xaritalar g’oyalar va konseptlar o’rtasidagi o’zaro bog’liqliklarni aks ettiradi, ya’ni aqliy xaritada g’oyalar ma’lum kategoriyaga ko’ra bir-biriga yaqin assotsiatsiyalashgan holda vizual ko’rinishda namoyon bo’ladi.

John Richards Hayes nazariyasiga ko’ra yozuv jarayoni uzoq muddatli xotira va kognitiv jarayonlarning o’zaro ta’siri asosida yuzaga keladigan murakkab kognitiv

jarayondir. Mazkur faoliyatlar o’rtasidagi ta’sirli aloqaga quyidagicha tafsif keltirishimiz mumkin: g’oyalarni ishlab chiqishi uchun ishchi xotira (working memory) uzoq muddatli xotiraga (long-term memory) murojaat qiladi va bir vaqtning IXdan (ishchi xotira) UMX (uzoq muddatli xotira) dan olgan ma’lumotlarni vaqtinchalik eslab turish funksiyasi ham talab etiladi, bundan tashqari g’oyalarni ma’noviy guruhlariga bo’lish ya’ni ularni tartiblash uchun *tormozlovchi ijro funksiyasi (inhibition control)* faoliyatiga ham zarurat seziladi.

Ko’rinib turibdiki bunday murakkab kognitiv jarayon oqibatida kognitiv yuklamaning ortishi yuzaga keladi. Aqliy xaritalar vositasida g’oyalarni tashqariga chiqarish esa ishchi xotiraning vaqtincha eslab turish mexanizmini, tormozlovchi ijro funksiyasining esa g’oyalarni tartiblashdagi kognitiv yuklamasini yengillashishiga olib kelishi mumkin.

Aqliy xaritaning g’oyalarni yaratish va tartiblashdagi funksiyasi linvistik darajada bo’lajak matnning leksik-tematik poydevorini quradi: markaziy tushunchadan tarqalgan tarmoqlar matndagi sinonimik qatorlar va tematik guruhlarini vizual ierarxiyaga keltirib beradi.

Jarayonli-janr yondashuvning ikkinchi ustuni – talaba yaratgan xomashyoni ma’lum bir janr talabalariga muvofiqlashdir. Bu jarayonda matn strukturasi asosida yaratilgan qoliplar janr konvensiyalarini va CEFR baholash mezonlarini vizual nazorat qiluvchi tashqi kognitiv tayanch sifatida maydonga chiqadi.

Yozuv o’qitish metodikasi sohasining fundamental asoschilari Alice Oshima va Ann Hoguelarning nazariyasiga tayangan holda, zamonaviy tadqiqotlarda muayyan janrdagi (*masalan, opinion essay*) matnlarning tarkibiy tuzilmasini aks ettiradigan maxsus GTlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, Livianni Lmambe va b.lar ushbu nazariya negizida o’z tadqiqotlarida *munosabat esse matnlari (opinion essay)* strukturalariga xoslangan bosqichli (sequencial) GTlar yozuvning qoralama bosqichida ishlatilganligi aytilgan. Ilmiy ish natijalariga ko’ra, tadqiqotchi tomonidan tuzilgan GTlar yordamida o’quvchilar yozuv matnlarining tashkiliy mezonida ijobiy ko’rsatkichlar kuzatilgan bo’lib, bu insho matnni va paragraflardagi kogeziya, kogerentlik darajasining o’sganligi hamda mantiqiy bog’lovchi vositalar sonining ortishi bilan namoyon bo’lgan. Shuningdek, yaqin yillarda Samya AL-Shidi aql xaritasi GTsiga “gamburger” (Hamburger) paragraf qolipi shaklidagi GTning integrativ qo’llanishi talabalarga struktura jihatdan to’g’ri paragraflar yozish ko’nikmasini oshishiga olib kelishini ta’kidlagan.

Xulosa

Xulosa o’rnida aytish joizki, jarayonli-janriy yondashuv asosida qurilgan aql xaritasi va strukturaviy qoliplarning integrative modeli til o’rganuvchilarining yozuv kompetensiyasini shakllantrishning mukammal kognitiv va lingvodidaktik mexanizmi bo’lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu yondashuvda aqliy xarita faoliyati yozuvoldi bosqichidagi fikrlar yaratish va tashkil etish jarayonlarining ustunini ta’minlab, talabani g’oyalar bo’roni (brainstorming) vaqtidagi leksik-struktura zo’riqishidan xalos etsa, tizimli paragraf va matn qoliplari qoralama yozish (drafting) bosqichida o’sha vizual xomashyoni gap va paragraf darajasida izchil yozma matnga aylanishini qo’llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Al-Shidi, Samia.** Exploring the Effectiveness of Hamburger and Mind Mapping Graphic Organizers in English Language Instruction at Gulf College / Samia Al-Shidi // European Journal of Foreign Language Teaching. – 2024. – Vol. 12, № 4. – Pp. 15–28. – DOI: 10.46827/ejfl.v8i2.5512.
2. **Buzan, T.** The Mind Map Book / T. Buzan. – London : BBC Books, 1993. – 320 p.

3. **Badger, Richard.** A process genre approach to teaching writing / Richard Badger, Goodith White // *ELT Journal*. – 2000. – Vol. 54, № 2. – Pp. 153–160. – DOI: 10.1093/elt/54.2.153.
4. **Hayes, John.** A new framework for understanding cognition and affect in writing / John Hayes // *Perspectives on Writing : Research Theory and Practice* / ed. by R. Indrisano, J. R. Squire. – Newark : International Reading Association, 2000. – Pp. 6–44.
5. **Lambe, Livianni.** The Effects of the Application of Graphic Organizers on EFL Students’ Ability to Write Opinion Essays and Self-Efficacy / Livianni Lambe, Nyoman Degeng, Bambang Cahyono, Henry Praherdiono // *Journal of Language Teaching and Research*. – 2023. – Vol. 14, № 6. – Pp. 1502–1514. – DOI: 10.17507/jltr.1406.08.

**FIZIKA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING KASBIY KOMPITENTLIGINI
SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI**

Sattorova Dilshoda Yuldashevna

Qo‘qon davlat universiteti Fizika va astronomiya kafedrası v.b.dotsenti

Email: sattorovadilshoda78@gmail.com

Tel: +998903055687

Yusupov Zarifjon Ne‘matjonovich

Tojikiston Respublikasi, Xo‘jand davlat universiteti “Elektronika”

kafedrası dotsenti, f.-m.f.n.

Email: yusupovzn@mail.ru

Tel: +998927050478

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika darslarida o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Muallif zamonaviy ta’lim texnologiyalari va ularning fizika o‘qitishidagi samaradorligini o‘rganadi. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari sharoitida fizika fani orqali o‘quvchilarda kasbiy fikrlash, ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalari va amaliy malakalarni rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetentlik; pedagogik texnologiyalar; fizika ta’limi; umumiy o‘rta ta’lim; o‘quvchi faolligi; ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalari; zamonaviy ta’lim metodlari, Assesment, termodinamika

Аннотация. В данной статье научно и теоретически анализируется роль и значение педагогических технологий в формировании профессиональной компетентности учащихся на уроках физики. Автор изучает современные образовательные технологии и их эффективность в преподавании физики. В статье рассматриваются возможности развития профессионального мышления, исследовательских навыков и практических умений у учащихся посредством физики в общеобразовательных средних школах.

Ключевые слова : профессиональная компетентность; педагогические технологии; преподавание физики; общеобразовательная средняя школа; студенческая деятельность; исследовательские навыки; современные методы обучения, оценка, термодинамика

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the role and significance of pedagogical technologies in developing students' professional competence in physics lessons. The author examines modern educational technologies and their effectiveness in teaching physics. The article explores the potential for developing students' professional thinking, research skills, and practical abilities through physics in comprehensive secondary schools.

Key words: professional competence; pedagogical technology; physical education; obshcheobrazovatel'naya secondary school; studencheskaya deyatelnost; investigative skills; modern training methods, Assessment, thermodynamics.

Kirish. Insoniyat turmush tarzining rivojlanishi yangi kashfiyotlarning yaratilishiga sabab bo‘lmoqda. Inson yangilik yaratishi jarayonida har xil to‘siqlarga duchkeladi va shu to‘siqlarni yengib o‘tish mobaynida yana yangi ixtirolar vujudga kelaveradi. Lekin hayot tajribalaridan ma‘lumki, ko‘pincha yangi kashfiyot ma‘lum bir muammoni hal qilish jarayonida yuzaga keladi. Hozirgi kunda ta‘limni axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, mana shu sababli barchamiz “Yangi pedagogik texnologiyalar”

atamasini ishlata boshladik. Bugunki kun zamon yoshlarini fan asoslari bilan qurollantirishida, o’qitishning ilg’or pedagogik texnologiyalari yutuqlari asosida **“Ta’lim to’g’risidagi qonun”** talablarini bajarish orqali ularning aqliy tafakkurlarini yuqori darajada rivojlantirishga erishishi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Demak, ta’lim tarbiyaning maqsadi butunlay yangilanadi, unga mos holda mazmunining ham pedagogik jarayonining ham yangilanishi tabiiydir [1].

Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligining 2009-yil fevral oyidagi hay’at yig’ilishida hal qilinishi zarur deb e’tirof etilgan masalalardan biri bo’lajak mutaxassisning kompetentligini aniqlash masalasi deb ta’kidlangan edi. Chunki yangidan kiritilayotgan oliy ta’lim davlat ta’lim standartlarining - bakalavr tayyorlash sifatini baholash qismida OTMLar oldiga – talabalar bilimi va amaliy ko’nikmalari darajasini, bitiruvchilar kompetensiyalarini ob’ektiv baholash protseduralarini ishlab chiqish vazifasi qo’yilgan [1]

Kompetentlik atamasi lotincha – “compete” so’zidan olingan bo’lib, – “erishayapman, munosibman” degan ma’noni anglatadi hamda ma’lum sohadan xabardorligini, bilishini va tajribaga ega ekanligini bildiradi [6]. Rus olimlari E.Zeer, D.Zavodchikovlar (2007) – “kompetentlik” atamasiga mutaxassisning o’z faoliyatini samarali tashkil qilishga qaratilgan xatti-harakatlar yig’indisi deb qarashadi. Ogayo shtati universiteti olimlari – “kompetentlik” tushunchasini shaxsning ma’lum sohada samarali ishlashi uchun kerak bo’lgan ko’nikma va malakalar to’plami deb hisoblaydilar [7]. Shu bilan birga fan va texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati chegaralari, nihoyatda kengayib bormoqda, auditoriyaga o’qitish imkoniyati katta bo’lgan yangi texnologiyalar (sanoat, qishloq xo’jaligi, elektron axborot va boshqa) kirib kelmoqda. Ro’y berayotgan bu sifatiy o’zgarishlar yangi miqdoriy o’zgarishlarga olib keladi. Natijada ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan yangi texnikaviy, axborotli, poligrafik, audiovizuall vositalar yangicha metodik yondashuvlarni va yangi pedagogik texnologiyani taqozo etadi. Darhaqiqat ta’lim taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi bu - o’zida didaktik masalalar va pedagogik texnologiyani mujassamlashtirgan pedagogik tizim hisoblanadi [4].

Asosiy qism. Pedagogik texnologiyaning muvaffaqiyatli loyihalash va yakuniy natijasining kafolatlanishi o’qituvchining didaktik masalalar mohiyatining anglab yetish darajasiga va darsda to’g’ri belgilab olishga bog’liqdir.

Pedagogik texnologiyani o’quv jarayonida qo’llash o’qituvchidan o’quvchilarda tashabbuskorlik va mustaqillikni, bilimlarni puxta o’zlashtirishni zarur malaka va ko’nikmalarni, ularni kuzatuvchanlik, tafakkur va mantiqiy nutqni, xotira va ijodiy tasavvurni [6] tarbiyalashga imkon beradi.

Fizika darslarida ham boshqa fanlardagi kabi yangi pedagogik texnologiya asosida ta’lim berishning asosiy muammosi mohir pedagoglardan o’quvchi shaxsini rivojlantirish, shakllantirish yo’li bilan o’qitishga qo’yilgan maqsadga erishishdan iborat. Quyida ushbu texnologiyalardan misol keltiramiz: **“ASSESSMENT” METODI. Metodning maqsadi:** mazkur metod ta’lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o’zlashtirish ko’rsatkichi va amaliy ko’nikmalarini tekshirishga yo’naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta’lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo’nalishlar (test, amaliy ko’nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo’yicha tashhis qilinadi va baholanadi [3].

“Assesment” metodidan ma’ruza mashg’ulotlarida talabalarning mavjud bilim darajasini o’rganishda, yangi ma’lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg’ulotlarda esa mavzu yoki ma’lumotlarni o’zlashtirish darajasini baholash,

shuningdek, o‘z-o‘zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o‘qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o‘quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo‘shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna: har bir katakdagi to‘g‘ri javob 5 baho yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Quyida Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfida fizikadan “Termodinamikaning I qonuni” mavzusini o‘tgandan so‘ng o‘quvchilar bilimni baholashda assisment metodini qo‘llash uslubiyotini ko‘rib chiqamiz.

5-jadval

Test Termodinamik ish ifodasini ko‘rsating? A) $A = F S$ B) $A = F \Delta h$ C) $A = S h$ D) $A = P \Delta V$	Qiyosiy tahlil 2. Termodinamik ish bilan mexanik ish orasidagi farq nimada?
Simptom 3. Termodinamik ish bu –	Amaliy ko‘nikma 4. Silindir idishdagi 160 kPa bosim ostida turgan gaz izobarik ravishda kengayib, 48 kJ ish bajardi. Bunda gazning hajmi qanchaga ortgan?

Debatlar - o‘z nuqtai nazarini asoslashda sinfdagi barcha o‘quvchilarning (yoki asosiy qismining) baxslashuvda faol ishtirok etishini ta‘minlovchi o‘qitish uslubidir. Bu uslubdan foydalanish tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘z nuqtai nazarini ishlab chiqishi, uni taqdim etishi va himoya qilishi, so‘ngra raqib nuqtai nazarini rad etishi kerak. Baxs haqiqatni yuzaga keltirgani bois o‘qituvchi sinfni ikki guruhga bo‘lgan holda munozarani atayin avj oldiradi (guruxlarga bir-biriga zid nuqtai nazarlarni aytadi, bahsli topshiriqlar beradi). O‘tkazish uslubiyati.

1. O‘qituvchi sinfni ikki guruhga taqsimlaydi.

2. Har ikkala guruhga ham chalkash masala tarqatiladi (har ikkala guruhga bitta chalkash masala), chalkash masala bahsli harakterga ega bo‘lishi kerak. “Nuqtai nazaring bo‘lsin” metodi quyidagi maqsadlarni belgilaydi:

- o‘quvchilar muayyan muammoga o‘z nuqtai nazarini asosli dalillab, himoya qilishga o‘rganadilar;

- o‘quvchiga muammo muhokamasi jarayonida o‘z fikrini o‘zgartirish imkonini berish;

- o‘qituvchi barcha o‘quvchilarni munozaraga jalb etishi va sinfdagi hamma o‘quvchilar o‘rtasida munozara yuzaga kelishi va ular munozara jarayonida o‘z fikrlarini o‘z sinfdoshlaridan ularning nuqtai nazarini o‘zgartirishga ishontiradigan

goyalarni eshitib o'zgartirish yoki avvalgisini mustahkamlash imkonini berish maqsadida qo'llanadi.

O'quvchilar insoniyat uchun xarakterli bo'lgan eng dolzarb muammolarga o'z nuqtai nazarlarini asosli dalillash va himoya qilishga o'rganadilar. O'qituvchi ochiqdan-ochiq savollar uslubi bilan odatda dars jarayonida faol bo'lmagan o'quvchilarni munozarada ishtirok etishga majbur qiladi.

Mashqni o'tkazish uslubi:

1. Tayyorgarlik: o'qituvchi sinfning to'rt burchagiga yoki sinfning ma'lum ochiq makoniga to'rtta tablichka osib qo'yadi.

2. Sinf o'lchami yoki o'quvchilar soniga bog'liq holda olti yoki sakkiz ko'ngillini chaqiradi. Bordiyu, o'yinda sinf o'quvchilarining bir qismi ishtirok etsa, unda qolganlar o'z joylarida o'tiraveradilar.

O'yin paytida band bo'lishi uchun ishtirok etmayotgan o'quvchilarga ham topshiriqlar berish zarur.

O'yinning o'zini boshlashdan avval o'qituvchi darsga yo'l-yo'riqlar berishi zarur, jumladan:

1. Ta'kidlov o'qib berilganidan so'ng o'z fikringizga muvofiq tablichkalardan joy egallang;

2. O'z nuqtai nazaringizni asosli dalillab berishga shay turing;

3. Agar muammoga nuqtai nazaringizni o'zlashtirishga asosli dalilni eshitsangiz, o'z o'rningizni almashtirishingiz mumkin.

4. Sinf doshlarigiz ta'kidlariga o'z fikringizni bayon etishga shay turing.

5. O'qituvchi o'yinda ishtirok etmayotgan o'quvchilarga topshiriqlar beradi, masalan:

- ularning fikricha eng ahamiyatli ta'kidlovlarni yozib borish;
- o'yin jarayonida o'z o'rnini o'zgartirmagan o'quvchilarni yozib borish;
- eng asosli dalillar berilgan javoblarni yozib borish.

Xulosa qilib aytganda, yangi pedagogik texnologiya ta'lim jarayonida hukm surayotgan inqirozni bartaraf qilish bilan birga o'quvchi va o'qituvchining ma'suliyatli hamkorligini, ularning ongli faolligini amalga oshirishga hamda kasbiy kompetentligini shakllantirishda yagona va bosh mezondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 16-avgustdagi “Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi 390-sonli qarori.
3. R.Ishmuhamedov, M.Yuddashev, “Talim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar”, O'quv qo'llanma, A.Avloniy nomidagi halq talimi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish markaziy instituti, Toshkent, 2013y.
4. M.Djo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Abu – Matbuot Konsalt.Toshkent – 2015
5. Dilshoda, Sattorova. “Dictated Games in Primary Education as an Important Factor in Guiding Students to Creative Thinking”. JournalNX 7.03: 163-166.
6. R.J.Ishmuhamedov, “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'lari”, Toshkent-2009.

7. Mirzaakhmad, Kurbonov, and Sattorova Dilshoda Yuldashevna. “Use of modern educational technologies in teaching physics (in the example of electromagnetism).” Central asian journal of mathematical theory and computer sciences 3.10 (2022): 119-122.
8. Kurbanov, M., and D. Sattorova. “Talabalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda fizikadan sifatga oid masalalarning o‘rni” Educational Research in Universal Sciences 1.5 (2022): 95-98.
9. Sattorova D. Yu. Fizikani o‘qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalarning ahamiyati // “Birinchi renessans: Abu Rayhon Beruniy va tabiiy fanlar evolyutsiyasi”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Navoiy, 2023. – B. 348-351.

**FIZIKADAN AMALIY MASHG’ULOTLARNI TASHKIL ETISHDA INTERAKTIV
METODLARDAN FOYDALANISH**

Sattorova Dilshoda Yuldashevna

Qo’qon davlat universiteti Fizika va astronomiya kafedrası v.b.dotsenti

Email: sattorovadilshoda78@gmail.com

Tel: +998 90 3055687

Abdumanonova Firuza Abdualievna

Tojikiston Respublikasi, Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universitetining
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va dasturlash kafedrası o’qituvchisi

Email: Abdumanonova.firuza@mail.ru

Yolchiboyeva Sevinchbonu Rustamjon qizi

Qo’qon davlat universiteti Fizika va astronomiya bakalavriyat ta’lim
yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Email: yulchiboyevasevinch@gmail.com

Tel: +998 94 9370611

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablarida fizika fanini o’qitishda interfaol usuldan foydalanish uslubi ko’rsatilgan. Bir akademik soatga mo’ljallangan dars misolida ko’rsatib o’tilgan. Bu dars umumiy o’rta ta’lim maktablari uchun mo’ljallangan. Dars bosqichma – bosqich tashkillanadi va har bir bosqichda o’quvchilarning yakka holdagi va guruhlardagi faolligi baholab boriladi hamda dars yakunida umumiy ball e’lon qilinadi.

Kalit so’zlar: ta’lim va tarbiya jarayonida interfaol metodlar, interfaol ta’limning asosiy mezonlari, interfaol metodlarni mashg’ulot maqsadiga muvofiq tanlash, interfaol metodlarning konstruktivizm nazariyasi.

Аннотация: В данной статье представлен метод использования интерактивных методов в преподавании физики в общеобразовательных средних школах. Он показан на примере урока, рассчитанного на один учебный час. Этот урок предназначен для общеобразовательных средних школ. Урок организован поэтапно, на каждом этапе оценивается индивидуальная и групповая активность учащихся, а в конце урока объявляется итоговая оценка.

Ключевые слова: интерактивные методы в процессе обучения и воспитания, основные критерии интерактивного образования, выбор интерактивных методов в соответствии с целью урока, конструктивистская теория интерактивных методов.

Abstract: This article presents a method for using interactive methods in teaching physics in comprehensive secondary schools. It is illustrated using a one-hour lesson as an example. This lesson is intended for comprehensive secondary schools. The lesson is organized in stages, with individual and group student performance assessed at each stage, and a final grade announced at the end of the lesson.

Keywords: interactive methods in teaching and learning, key criteria for interactive education, selecting interactive methods according to lesson objectives, constructivist theory of interactive methods.

Kirish. Ta’lim va tarbiya jarayonida interfaol metodlarning o’rni va imkoniyatlari juda katta. Interfaol metod – ta’lim jarayonida o’quvchilar hamda o’qituvchi o’rtasidagi faollikni oshirish orqali o’quvchilarning bilimlarni o’zlashtirishini faollashtirishi, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishi demakdir.

Interfaol ta’limda norasmiy baxs-munozaralar o’tkazish, o’quv materialini erkin bayon etish, ifodalash imkoniyati, o’quvchilar tashabbus ko’rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo’lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlarning ta’lim-tarbiyaviy ahamiyati [1] juda beqiyosdir.

O’quvchi o’zi o’rganishi kerak, aks holda unga hech kim hech narsani o’rgata olmaydi; O’qituvchi o’quvchilarga bilimlarni "kashf qilishga" yordam beradigan jarayonni tashkil qiladi; Bilim borliqdan ko’chirilgan nusxa emas, uni odam shakllantiradi.

Demak, darsning samarali bo’lishi interfaol metodning maqsadga muvofiq talanishida ekan. Fizika fanida ham bu usul o’z samarasini ko’rsatib kelmoqda. Ayniqsa, fizika fanidan amaliy mashg’ulot darslarida. Men interfaol usullardan foydalanishni bir akademik soatga mo’ljallangan dars misolida ko’rsatib o’tmoqchiman. Bu dars umumiy o’rta ta’lim maktablari uchun mo’ljallangan.

Asosiy qism. “Ideal gaz qonunlari” mavzusiga doir masalalar yechish darsini interfaol metodlar orqali tashkil etish metodikasini ko’rib chiqaylik.

O’qituvchi maqsadi: O’quvchilarni darsga bo’lgan faoliyat va qiziqishlarini hamda ma’sulyatlarini oshirish; o’quvchilar o’rtasida do’stona munosabat o’rnata olish. Guruhlarda ishlash hamda guruh ichida liderlik qobiliyatini shakllantirish.

Darsni tashkil etish: sinf xonasi bugungi darsga xos jihozlangan bo’lishi kerak. O’qituvchi doskaga “Darsga qo’yilgan talablar” majmuasini tayyorlab qo’yishi karak. U quyidagicha:

Darsga qo’yilgan talablar

1. O’z vaqtida kelish.
2. Vazifani to’g’ri va tez bajarish.
3. O’z nomidan gapirish.
4. Xilma -xillikka sezgirlik
5. Navbat bilan gapirish.
6. Tanqid qilmaslik.
7. Ijobiylik
8. Ixtiyoriylik.

Shundan so’ng esa o’qituvchi o’zi uchun o’quvchilarning dars faoliyati davomida o’zlashtirilgan ballar doskasi bo’lishi maqsadga muvofiq. O’quvchilarning dars faoliyati davomida o’zlashtirgan ballar doskasi

Max. “5” ball

No	1–bosqichdagi faoliyati	2–bosqichdagi faoliyati	3–bosqichdagi faoliyati	Forma	Umumiy to’plagan ball
1.					
2.					
3.					
4.					

Bu o’qituvchining barcha o’quvchilarni faoliyatini nazarga olish mumkinligini beradi.

Darsning kirish qismi: (doskaga yangi mavzu yozilgandan so’ng)

Bugungi dars muhitini yaratib olish maqsadida “Men tanishmoqchiman” yoki “Bugungi darsda quyidagilarga ega bo’lmoqchiman” mashg’uloti orqali o’quvchilar maqsadlarini aniqlab olish mumkin. Buning uchun har bir o’quvchilarga A – 4 hajmga ega bo’lgan qog’oz tarqatiladi va uni ikkiga buklab, bir tomoniga amaliy mashg’ulotdan nimani kutayotganligini yozishlari so’raladi. Ikkinchi tomonga talaba o’zining ismi sharifi yozib va ism sharflari ostiga doskadagi “Darsga qo’yilgan talablar” tamoillaridan birortasini shior yoki qonun sifatida yozib qo’yishlari shart. Bu esa o’quvchilarni tarbiyaviy rivojlanishga da’vat sifatida olinishi mumkin. Tayorlangan qog’ozni o’zgacha nom ya’ni maxsus tashrif qog’ozi deb ham atashimiz mumkin. Kutuvlar yozilgan tarafini bir muddat o’qituvchiga

qaratib qo'yish o'quvchilardan so'raladi. O'qituvchi kutuvlar bilan tanishib chiqqandan so'ng o'quvchilar kutuvlar yozilgan tarafini o'zlariga, ism familiya yozilgan tarafini esa o'qituvchiga qaratib qo'yadilar. Bu mashg'ulot o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatni ijobiy tarafga o'zgartiradi. Biz ideal gaz qonunlariga doir masalalar ko'rishimizdan oldin ideal gaz qonunlarini takrorlab olish muhim hisoblanadi. Shuning uchun biz o'quvchilarni “G'oyalar charxpalagi” mashqi orqali o'quvchilarni faollashtiramiz. Buning uchun o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish kerak bo'ladi. O'quvchilarni guruhlariga bo'lishning turli usullari mavjud. Misol uchun “Tanla”, “Fishka”, “Ranglar”, “Otkritkani yig'”, “Myullerlar oilasi” va boshqa turlari ulardan yana biri bizning fanimizga mos bo'lgan “Atom-molekula” o'yini, bu o'yin orqali o'quvchilarni mavzuga mos holda uch guruhga bo'lib, ularga izotermik, izoxorik, izobarik deb guruh nomlarini beramiz. Guruhlar o'z nomlariga ega bo'lganlaridan so'ng guruh nomlarini ya'na ideal gaz qonunlarini yoritib berishlari kerak. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga vatmin va markerlar beriladi. Qisqa vaqt ichida guruhlar o'z nomlarini yoritib berishlari so'raladi. Guruhlar fikrlarini tahlil qilib, o'qituvchi ballar doskasiga faolligiga qarab bir balgacha qo'yib borishi lozim.

Shunday qilib, masala yechish uchun kerak bo'ladigan fizik tushunchalar o'qituvchi tomonidan qisqacha bayon etilib o'quvchilar yodiga solinadi.

O'qituvchi ideal gaz qonunlariga doir masalalarni tanlab qo'ygan bo'lishi kerak. O'qituvchi uchala qonunga ham tushadigan masalani doskaga yoki qog'ozga yozib, guruhlar qoliga taqdim etishi ham mumkin.

Masalalar quyidagicha:

1. Agar porshen 1 dan 3 ga siljitsa, silindrdagi havo bosimi necha marta o'zgaradi, o'ngda shuncha siljitsa?

2. Gaz temperaturasi 60 K ga ortganda uning hajmi 1 l ga ortdi. Agar temperature ya'na 30 K ortsa, hajm dastlabki hajmga qaraganda qanchaga ortadi.

3. $27\text{ }^{\circ}\text{C}$ temperaturada yopiq idishdagi gazning bosimi 75 kPa edi. $-13\text{ }^{\circ}\text{C}$ temperaturada bosim qanday bo'ladi? O'quvchilar yuqoridagi masalalardan guruh nomlariga mos masalalarni tanlab yechishlari kerak bo'ladi. Ajratilgan vaqtdan so'ng, o'quvchilar ishlagan masalarni o'qituvchi tahlil qilib, ya'ni tekshirib guruhlardagi o'quvchilar faoliyatlariga qarab ballar doskasiga yana bir balldan qo'yib chiqish mumkin. Dars so'ngida shu mashg'ulot yana takrorlanadi.

Dars yakuni: Uyga vazifa beriladi (mavzu yuzasidan) O'qituvchilar dars boshida o'quvchilarga tayyorlatgan tashrif qog'ozlarini “Bugungi darsda quyidagilarga ega bo'lmoqchiman” deb yozilgan kutuvlaridan bugungi darsda qaysilariga ega bo'lganliklari va uni maxsus belgi orqali belgilab qo'yishlari so'raladi. Vaqt bo'lsa muxokama qilinadi, aks holda o'qituvchiga berib ketishlari mumkin. Bu orqali o'qituvchi o'quvchilarga nima o'rgata olgani ayon bo'ladi. O'quvchilar ismi sharflari ostiga yozib olgan dars talablariga kelsak, kim bunga

qanchalik amal qilayotgani o'qituvchi tomonidan hisobga olinsa, o'z o'zidan talaba yoshlarimiz yuksak ma'naviyatli insonlar bo'lib yetishadilar. O'quvchilar ballar doskasiga kelsak, o'qituvchi vaqti qolsa barcha o'quvchilarning bugungi faoliyati haqida gapirib o'tsin. Aks holda o'qituvchi ballar doskasini doskaga yopishtirib chiqib ketsa ham bo'laveradi.

Xulosa. O’quvchilar o’z faoliyati qay darajada ekanligi, har bir talaba o’qituvchi nazaridan qolmayotganligini anglab yetadi. Bu bilan o’qituvchi o’quvchilar orasida sog’lom raqobat o’rnata oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

- 1.N.A.Muslimov, M.H. Usmonboyeva. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. O’quv-uslubiy majmua. – TDPU. 2016. –B.41.
- 2.Н.И.Гольдфарб. Сборник вопросов и задач по физике. Москва, “Высшая школа”, 1982.-с.51.
- 3.M.Djo’rayev. Fizika o’qitish metodikasi. Abu Matbuot-Konsalt. Toshkent. 2015.
- 4.R.Ishmuhammedov, M. Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent. 2013.
- 5.Tolipov O’Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari(O’quv qo’llanma)Toshkent.OzRFA “Fan” nashriyoti. 2006.
6. R.Ishmuhammedov, M.Yuldashev, “Talim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar”, O’quv qo’llanma, A.Avloniy nomidagi halq talimi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish markaziy instituti, Toshkent, 2013y.
7. M.Djo’rayev. Fizika o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. Abu – Matbuot Konsalt.Toshkent – 2015
8. Dilshoda, Sattorova. “Dictated Games in Primary Education as an Important Factor in Guiding Students to Creative Thinking”. JournalNX 7.03: 163-166.
9. R.J.Ishmuhammedov, “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’lari”, Toshkent-2009.
10. Mirzaakhmad, Kurbonov, and Sattorova Dilshoda Yuldashevna. “Use of modern educational technologies in teaching physics (in the example of electromagnetism).” Central asian journal of mathematical theory and computer sciences 3.10 (2022): 119-122.
11. Kurbanov, M., and D. Sattorova. “Talabalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda fizikadan sifatga oid masalalarning o’rni” Educational Research in Universal Sciences 1.5 (2022): 95-98.
12. Sattorova D. Yu. Fizikani o’qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalarning ahamiyati // “Birinchii renessans: Abu Rayhon Beruniy va tabiiy fanlar evolyutsiyasi”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Navoiy, 2023. – B. 348-351.

**GIGIYENA FANIDA MUAMMOLI VAZIYATLAR ASOSIDA ANALITIK
FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI**

Osbayov Muhammadjon Imaraliyevich
Farg’ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
“Kommunal va mehnat gigiyenasi” kafedrasi katta o’qituvchisi
E-mail: osboyev9652@gmail.com
Tel: +998975979652

Annotatsiya: Mazkur maqolada gigiyena fanini o’qitish jarayonida tibbiyot talabalari analitik fikrlashini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Muammoli vaziyatlarga asoslangan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning mustaqil fikrlashi, muammolarni tahlil qilish, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish hamda kasbiy kompetentligini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda gigiyena fanining nazariy va amaliy mashg’ulotlarida muammoli topshiriqlar, keys-stadilar va interfaol metodlarni qo’llashning samaradorligi asoslab berilgan. Natijalar muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan o’quv jarayoni talabalarning analitik fikrlash darajasi, ilmiy-tadqiqot ko’nikmalari va kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: gigiyena, analitik fikrlash, muammoli ta’lim, muammoli vaziyat, tibbiy ta’lim, kasbiy kompetentlik, ilmiy-tadqiqot faoliyati, interfaol metodlar, keys-stadi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические возможности развития аналитического мышления студентов медицинских вузов в процессе изучения гигиены. Проанализирована роль технологий проблемного обучения в формировании самостоятельного мышления, навыков анализа проблемных ситуаций, принятия научно обоснованных решений и профессиональной компетентности обучающихся. Обоснована эффективность применения проблемных заданий, кейс-технологий и интерактивных методов на теоретических и практических занятиях по гигиене. Результаты исследования показывают, что организация образовательного процесса на основе проблемных ситуаций способствует повышению уровня аналитического мышления, исследовательских навыков и профессиональной подготовки студентов.

Ключевые слова: гигиена, аналитическое мышление, проблемное обучение, проблемная ситуация, медицинское образование, профессиональная компетентность, исследовательская деятельность, интерактивные методы, кейс-стади, педагогические технологии.

Abstract: This article discusses the pedagogical opportunities for developing analytical thinking among medical students in the process of teaching hygiene. The role of problem-based learning technologies in fostering independent thinking, problem analysis skills, evidence-based decision-making, and professional competence is analyzed. The effectiveness of applying problem-based tasks, case-study methods, and interactive teaching approaches in theoretical and practical hygiene classes is substantiated. The study results demonstrate that an educational process organized around problem situations significantly improves students’ analytical thinking, research skills, and professional preparedness.

Keywords: hygiene, analytical thinking, problem-based learning, problem situation, medical education, professional competence, research activity, interactive methods, case study, pedagogical technologies.

Kirish. Zamonaviy tibbiy ta’limda bo’ljak shifokorlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bilan bir qatorda analitik fikrlash, muammolarni mustaqil hal etish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish ko’nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Gigiyena fanini o’qitishda real hayotiy va kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishga yo’naltirilgan yondashuv talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim omil hisoblanadi [1].

So’nggi yillarda tibbiy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv va muammoli ta’lim texnologiyalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Gigiyena fanining mazmuni epidemiologik, ekologik va ijtimoiy-gigiyenik vaziyatlarni tahlil qilish hamda profilaktik tadbirlarni ishlab chiqishni talab qilgani sababli muammoli vaziyatlardan foydalanish talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaraladi [2, 3].

Ilmiy manbalarda muammoli ta’limning bilish faolligi va mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslangan bo’lsa-da, gigiyena fanida analitik fikrlashni rivojlantirishning metodik jihatlarini yetarlicha o’rganilmagan [4, 5]. Shu munosabat bilan tadqiqotning maqsadi gigiyena fanini o’qitish jarayonida muammoli vaziyatlar asosida talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini asoslashdan iborat.

Tadqiqotda gigiyena ta’limi, kompetensiyaviy yondashuv va muammoli ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslari tahlil qilindi hamda muammoli topshiriqlar va keys-stadilar tizimi ishlab chiqildi [1, 2, 6]. Tadqiqotning ilmiy yangiligi gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlar, keys-stadilar va interfaol metodlar integratsiyasiga asoslangan metodik model taklif etilganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalari ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni gigiyena fanining ma’ruza, amaliy va seminar mashg’ulotlarida qo’llash orqali talabalarning analitik fikrlashi, ilmiy-tadqiqot ko’nikmalari va kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkonini beradi [1, 3, 5].

Asosiy qism. Bugungi kunda tibbiy ta’lim oldida nafaqat nazariy bilimlarga ega, balki kasbiy faoliyat davomida yuzaga keladigan muammolarni mustaqil tahlil qila oladigan, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi. Ushbu talablar gigiyena fanini o’qitish mazmuni va metodikasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Gigiyena fanining asosiy maqsadi inson salomatligiga ta’sir etuvchi tashqi muhit omillarini o’rganish va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishdan iborat bo’lib, mazkur jarayon talabalardan yuqori darajadagi analitik fikrlashni talab qiladi [1, 2].

Analitik fikrlash murakkab jarayonlarni tarkibiy qismlarga ajratish, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash, mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Gigiyena fanida analitik fikrlashning shakllanishi sanitariya holatini baholash, ekologik xavf omillarini aniqlash, epidemiologik vaziyatlarni tahlil qilish hamda sog’lomlashtirish tadbirlarini rejalashtirish bilan chambarchas bog’liqdir [4].

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, muammoli ta’lim texnologiyalari talabalarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va o’quv jarayonida faol ishtirokini ta’minlashda samarali vosita hisoblanadi [5]. Shu sababli gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlardan foydalanish analitik fikrlashni rivojlantirishning muhim metodik sharti sifatida qaraladi.

Muammoli vaziyatlar asosida o’qitish metodikasining mazmuni

Tadqiqot davomida gigiyena fanining “Atmosfera havosi gigiyenasi”, “Ichimlik suvi gigiyenasi”, “Ovqatlanish gigiyenasi”, “Bolalar va o’smirlar gigiyenasi”, “Mehnat gigiyenasi” kabi mavzulari bo’yicha muammoli vaziyatlar ishlab chiqildi. Har bir vaziyat talabalarning

mavjud bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llashga va muammoning yechimini izlashga yo'naltirildi.

Muammoli vaziyatlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

- ✓ Gigiyenik muammoni aniqlash;
- ✓ Vaziyatni tavsiflovchi ma'lumotlarni taqdim etish;
- ✓ Muammoning sabablarini tahlil qilish;
- ✓ Gigiyenik baholash mezonlarini qo'llash;
- ✓ Profilaktik va sog'lomlashtirish tadbirlarini ishlab chiqish;
- ✓ Yakuniy xulosa va tavsiyalar berish.

Masalan, talabalar uchun “Aholi foydalanayotgan ichimlik suvi tarkibida nitratlarning me'yoridan ortiq miqdori aniqlandi” mazmunidagi muammoli vaziyat taklif etildi. Talabalar suv sifatini baholash, nitratlarning organizmga ta'siri, xavf guruhlarini aniqlash hamda profilaktik choralarni ishlab chiqish bo'yicha mustaqil tahliliy faoliyat olib bordilar.

Mazkur metodika talabalarning nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarga tatbiq etish, muammoni har tomonlama tahlil qilish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi [2, 3].

Tadqiqot metodlari va tashkil etilishi

Tadqiqot Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot institutining 2–3-bosqich talabalari ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqotda jami 84 nafar talaba qatnashdi. Ular tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi.

Nazorat guruhida an'anaviy o'qitish usullari qo'llanilgan bo'lsa, tajriba guruhida muammoli vaziyatlar, keys-stadi texnologiyasi, kichik guruhlarda ishlash va munozara metodlaridan foydalanildi.

Talabalarning analitik fikrlash darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- ✓ muammoni aniqlash qobiliyati;
- ✓ sabab-oqibat bog'lanishlarini tahlil qilish;
- ✓ gigiyenik xulosalar chiqarish;
- ✓ profilaktik tadbirlarni asoslash;
- ✓ ilmiy dalillardan foydalanish darajasi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili

Tajriba-sinov ishlari natijalari muammoli vaziyatlarga asoslangan metodikaning samaradorligini tasdiqladi. Tadqiqot boshida har ikki guruh talabalari analitik fikrlash ko'rsatkichlari bo'yicha deyarli bir xil natijalarni namoyon etdilar. Tajriba yakunida esa sezilarli o'zgarishlar kuzatildi.

Tajriba guruhida yuqori darajadagi analitik fikrlash ko'rsatkichiga ega talabalar ulushi 31,2 foizdan 67,8 foizga oshdi. Nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatkich 33,1 foizdan 42,5 foizgacha o'sdi. Shuningdek, tajriba guruhi talabalarida muammoning sabablarini aniqlash, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish va profilaktik tavsiyalar ishlab chiqish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi.

Olingan natijalar muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilish faoliyatini faollashtirishi, ularni mustaqil izlanishga undashi hamda kasbiy tafakkurini shakllantirishini ko'rsatdi. Bu esa boshqa tadqiqotchilar tomonidan olingan natijalar bilan ham mos keladi [1, 4, 5].

Muhokama

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlardan foydalanish talabalarning o’quv materiallarini chuqurroq o’zlashtirishiga imkon yaratadi. Talabalar tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyektdan faol tadqiqotchi pozitsiyasiga o’tadilar. Natijada ular nafaqat gigiyenik me’yorlarni biladilar, balki real hayotiy vaziyatlarda ushbu bilimlardan foydalanish ko’nikmalariga ham ega bo’ladilar.

Muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg’ulotlar talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki gigiyenik muammolarni tahlil qilish jarayonida ma’lumotlarni yig’ish, qayta ishlash, taqqoslash va ilmiy xulosa chiqarish kabi tadqiqotchilik ko’nikmalari shakllanadi [1, 3].

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- ✓ gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlardan foydalanish analitik fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi;
- ✓ muammoli topshiriqlar va keys-stadilar talabalarning mustaqil fikrlashi hamda kasbiy kompetentligini shakllantiradi;
- ✓ ishlab chiqilgan metodika talabalarning gigiyenik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llash ko’nikmalarini rivojlantiradi;
- ✓ tajriba-sinov natijalari metodikaning samaradorligini tasdiqladi va analitik fikrlash ko’rsatkichlarining sezilarli darajada oshganligini ko’rsatdi;
- ✓ gigiyena fanining barcha bo’limlarida muammoli vaziyatlarga asoslangan o’qitish texnologiyalarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir [1, 2, 4].

Shunday qilib, gigiyena fanida muammoli vaziyatlar asosida analitik fikrlashni rivojlantirish metodikasi bo’lajak tibbiyot mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ularning ilmiy-tadqiqot kompetentligini rivojlantirish va amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlarga asoslangan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko’rsatdi. Muammoli vaziyatlar, keys-stadi va interfaol metodlar talabalarning gigiyenik muammolarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mening fikrimcha, gigiyena fanini o’qitishda nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog’lash muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta’lim yondashuvi talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni tahlil qilishga va samarali qarorlar qabul qilishga undaydi.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan metodika talabalarning analitik fikrlashi bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot kompetentligini va kasbiy tayyorgarligini ham oshiradi. Shu bois gigiyena fanini o’qitishda muammoli vaziyatlardan keng foydalanish hamda ularni raqamli ta’lim vositalari bilan integratsiyalash maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

Umuman, muammoli vaziyatlar asosida analitik fikrlashni rivojlantirish metodikasi bo’lajak shifokorlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Osbayov M.I. Gigiyena fanini o’qitish jarayonida talabalarning ilmiy-tadqiqot kompetentligini shakllantirish // Qo’qon DPI Ilmiy xabarlari. – 2025. – № 5. – B. 245–250.

2. Turdiyev Sh.M. Tibbiy ta’limda talabalar profilaktik kompetentligini rivojlantirishning intensiv texnologiyalari (gigiyena fanini o’qitish misolida): avtoreferat. – Toshkent, 2025.

3. Muxammadova G.Q. Tibbiy ta’lim talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda laborator instrumental usullardan foydalanishning uslubiy yondashuvlari (gigiyena fanini o’qitish misolida): avtoreferat. – Toshkent, 2026.

4. Egamberdiyev E.T. Pedagogik texnologiyalar asosida talabalarda tanqidiy va analitik fikrlashni rivojlantirish. – Toshkent: Fan, 2022.

5. Xo’jamberdiyeva J. Ta’lim jarayonida o’quv-tadqiqot faoliyatini shakllantirishda fan o’qituvchisining kasbiy kompetentligining o’rni // Journal of Social Sciences. – 2024. – № 2. – B. 115–121.

6. Salomov R.S. Gigiyena asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 432 b.

UDK:37.013.42(575.1)

**SO’FI OLLOYOR MA’NAVIY MEROSI TRANSFORMATIV TA’LIM NUQTAI
NAZARIDAN**

G’ulomova Nazira Rustamjon qizi,

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası tayanch doktoranti

Tel : + 998 94 259 90 96

Email: gulomovanazira424@gmail.com

Annotatsiya: Globallashtan ta’lim tizimi nafaqat talabalarga akademik bilim berish, shu qatorda shaxsning dunyoqarashini shakllantirish, hayotiy tamoyillarini belgilash hamda qadriyatlarni hurmat qilishga undaydi. Mazkur maqolada So’fi Olloyor ilmiy-ma’naviy merosining bugungi davr yondashuvlari asosida transformatsiyaviy pedagogik qarashlari tahlil qilinadi. Shu nuqtai nazardan transformativ ta’limning tamoyillari So’fi Olloyor asarlari bilan birga uyg’unlashtiriladi. Asarlarda ilgari surilgan ma’naviy-axloqiy g’oyalar tanqidiy-reflektiv tafakkurni rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini o’zgartirish hamda barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: Transformativ ta’lim, So’fi Olloyor, ilmiy-ma’naviy meros.

Аннотация: Глобализированная система образования ориентирована не только на передачу учащимся академических знаний, но и на формирование мировоззрения, определение жизненных принципов и воспитание уважения к ценностям. В данной статье с позиций современных подходов анализируются трансформационные педагогические идеи, содержащиеся в научном и духовном наследии Суфи Оллоёра. В этом контексте принципы трансформативного образования сопоставляются с трудами Суфи Оллоёра. Духовно-нравственные идеи, представленные в его произведениях, способствуют развитию критического и рефлексивного мышления, преобразению внутреннего мира человека и формированию гармоничной личности.

Ключевые слова: Трансформативное образование, Суфи Оллоёр, научное и духовное наследие.

Abstract: The globalized education system encourages not only the provision of academic knowledge to students, but also the formation of a person’s worldview, determination of life principles, and respect for values. This article analyzes the transformational pedagogical views of the scientific and spiritual heritage of Sufi Olloyor based on contemporary approaches. From this perspective, the principles of transformative education are harmonized with the works of Sufi Olloyor. The spiritual and moral ideas put forward in the works serve to develop critical and reflective thinking, change the inner world of a person, and form a harmonious personality.

Keywords: Transformative education, Sufi Olloyor, scientific and spiritual heritage.

KIRISH

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimi mehnat bozoriga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash bilan birga milliy va ma’naviy qadriyatlarni o’zida singdirgan barkamol shaxsni shakllantiradi. Aynan bu yondashuv har bir bo’lg’usi mutaxassisning tanqidiy-reflektiv tafakkurini oshirishga hamda noqulay vaziyatlarda o’zini to’g’ri isloh qilishga undaydi. Boisi, raqamlashgan texnologiyalar asri davrida shaxsning axloqiy barqarorligi va

ma’naviy immuniteti uning jamiyatdagi pozitsiyasini belgilab beradi. Aynan bu kabi jarayonlarda So’fi Olloyor ilmiy-ma’naviy merosiga murojaat qilish transformativ yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Bu kabi yondashuvlar asosidagi jarayonlar informativ ta’limdan transformativ ta’lim tomon yo’naltiriladi. Ma’lumki, **“transformatsiya”** tushunchasi (lot. transformatio — qayta o’zgarish, qayta hosil bo’lish) kabi ma’nolarni anglatadi. Xalqaro pedagogikada bu tushuncha amerikalik sotsiolog Jek Mezirowning “Transformativ ta’lim nazariyasi” bilan bog’liq. Uning ta’kidlashicha, “transformativ ta’lim-bu insonning o’z psixologik va madaniy taxminlari dunyoni idrok etish usulini qanday va nima sababdan cheklab qo’ygani tanqidiy anglash jarayoni, shuningdek, ushbu taxminlar tizimini tajribalarni yanada kengroq, adolatliroq va tanqidiyroq integratsiya qilish imkonini beradigan tarzda qayta qurish hamda yangi tushunchalar asosida harakat qilish jarayonidir”. Aynan bu jarayon u tomonidan ishlab chiqilgan **“premise refleksiya”** si bilan bog’liqlikni kasb etadi va “nega?” savolini markaziy o’ringa qo’yadi. Chunki ta’lim oluvchi o’zini va vaziyatni isloh qilish uchun fundamental qarashlarini “nega?” degan so’roq ostiga olsagina, haqiqiy transformatsiya holati yuz beradi. E’tiborli jihati shundaki, Jek Mezirow tomonidan yaratilgan bu model sharq mutafakkiri va tasavvufiy tarbiya nomoyondasi bo’lgan So’fi Olloyorning “Sabotul ojizin” asaridagi didaktik tizim bilan to’laligicha mos keladi. Chunki mutafakkir o’z asarlarida imyon va nafs tushunchalarini markazga qo’yadi.

***Amaling nafi ham imyon bilandur,
Qachon yolg’uz amal qilg’on bilandur.
Nauvzu billax, iymonsiz kishini
Qabul etmas Xudoyim hech ishini.***

Ya’ni: ***“Ish imyon bilan amalga oshsagina solih amalga aylanadi. Iymonsiz bajarilgan amaldan qachon manfaat yetgan? Bunday holga tushib qolishdan ollohning o’zi asrasin. Iymonsiz kishining hech bir ishini Xudoyim maqbul etmas”*** - deya izohlanadi.

Yuqorida asos qilib olingan baytdagi imyon va nafs tushunchalarining sotsiolog Jek Mozirow tomonidan bog’liqligi ma’naviy uyg’unlikdadir.

Ya’ni, g’arb satsiologisti inson shaxsiy pozitsiyasini ijtimoiy jamiyatda o’rin topishiga psixologik tomonidan yondashgan bo’lsa sharq faylasufi bu jarayonni ma’naviy axloqiy tushunchalar orqali jamiyat azolariga yetkazadi. Ikkinchisi ham ko’zlangan maqsad: ma’naviy-axloqiy hamda barkamol avlod tarbiyasidagi bo’shliqlarni to’ldirish hamda ma’naviy immunitetni mustahkamlashdan iborat.

So’fi Olloyor qalamiga tegishli asarlardagi ma’naviy yondashuvni Jek Mozirow tomonidan yaratilgan premise refleksiya orqali uch yo’nalishda bosqichma-bosqich integratsiyalash mumkin. Masalan:

1. Mazmuniy refleksiya (Content reflection)

Mazmuniy refleksiya talaba yuqorida keltirib o’tilgan baytdagi matnni o’qiydi hamda o’z tanqidiy tafakkurini oshirish uchun quyodagi savollarni o’z oldiga qo’yadi.

Baytda nima haqida so’z bormoqda?

Iymon va nafs o’rtasidagi bo’liqlik nimada?

Nega amal iymonsiz qabul bo’lmaydi?

Premise refleksiyaning birinchi bosqichida talaba o’ziga berilgan savollar orqali bayt mazmunini anglaydi va bilim hosil qiladi.

2. Jarayonli refleksiya (Process reflection)

Refleksiyaning ikkinchi bosqichida talaba shu vaqtga olgan bilimlarini hayot bilan bog’laydi.

Men qilayotgan ishlarimning maqsadi nima?

Hayotimda iymon va amal uyg'unligini ta'minlay olyapmanmi?

Bu bosqichda talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi. O'zini o'zi baholaydi.

3. Asosiy qarashlarni reflektiv tahlil qilish (**Premise Reflection**)

Bu Mezirow nazariyasining eng yuqori bosqichidir. Bu bosqichda inson o'z e'tiqodlari va dunyoqarashining asoslarini qayta ko'rib chiqadi.

Bu yerda talaba quyidagi savollarni beradi:

- Nega men ilm olmoqdaman?
- Nega men pedagog bo'lishni xohlayman?
- Mening hayotiy qadriyatlarim nimaga asoslangan?
- Men uchun muvaffaqiyat nima?
- Men qilayotgan ishlarimning asl maqsadi nima?

Bu savollar insonning dunyoqarashini o'zgartiradi.

Aynan yuqorida keltirilgan reflektiv jarayonlar So'fi Olloyor tasavvufiy asalarida **“muhosaba”** deb aytiladi. Muhosaba (arabcha: muhasaba — hisob-kitob qilish, o'zini tekshirish) — islom axloqi va tasavvufda insonning har kunlik qilgan amallari, so'zlari va niyatlarini tahlil qilishi, ya'ni o'z-o'ziga qattiq hisob berishi jarayonidir. Bu tushuncha nafsni poklash va komillikka erishishning eng muhim vositasi sanaladi. Pedagogik nuqtai nazaridan muhosaba zamonaviy transformatsion jarayon reflektiv tafakkurining tarixiy shakli sifatida qarash mumkin.

So'fi Olloyorning asarlarida ilgari surilgan iymon, amal, nafs va muhosaba haqidagi qarashlar Jek Mezirowning **content reflection, process reflection va premise reflection** bosqichlari bilan mazmunan uyg'unlashadi. Ayniqsa, tasavvufdagi muhosaba amaliyoti premise refleksiyaning ma'naviy-pedagogik ekvivalenti sifatida namoyon bo'lib, shaxsning ichki dunyosini transformatsiya qilishga xizmat qiladi. Shu bois muallif asarlari (Sabotul ojizin) transformativ ta'lim nazariyasi nuqtai nazaridan tahlil qilinishi mumkin bo'lgan muhim pedagogik manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T-harfi. Davlat ilmiy nashriyoti-Toshkent-2000. 634-bet
2. Ted Fleming. “Mezirow and the Theory of Transformative Learning”, Columbia University, USA. 18-october 2025. CHAPTER 9 120-p.
3. SO'FI OLLOYOR. “Sabotul Ojizin” sharhi “Ravoyihur rayhon”. Sharxlovchi Roshid Zohid. Toshkent- “Matbaachi” nashriyoti 2024. 61-b.
4. Imom G'azzoliy. Muroqaba va Muhosaba. Iqro nashr-2025. Nashrga tayyorlovchi: R. Yandashov, N. Xudoynazarova.

**INGLIZ TILINI MUSTAQIL O’RGANISHNING YANGI TRANSFORMATSION
YONDASHUVLARI: NAZARIY TAHLIL VA TIZIMLASHTIRISH**

Ayyubxon Tursunboyev Adxamjon o’g’li
Namangan Davlat Pedagogika Instituti, 1-bosqich tayanch doktoranti
Tel: +99894 070 07 30 Email: ayyubkhan.real@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini mustaqil o’rganishning yangi transformatsion yondashuvlari tahlil qilingan. Mustaqil o’rganish va yangi transformatsion ta’limning nazariy asoslari yoritilib, sun’iy intellekt texnologiyalari, mobil ta’lim, personalizatsiyalashgan ta’lim, mikroo’rganish ham virtual hamkorlikka asoslangan yondashuvlarning o’ziga xos xususiyatlari tavsiflangan. Ilmiy adabiyotlar tahlili natijasida ingliz tilini mustaqil o’rganishning transformatsion yondashuvi tizimlashtirildi va ularning o’quvchilarning o’z-o’zini boshqarish, refleksiya hamda umrbod ta’lim kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o’rni nazariy jihatdan asoslandi.

Kalit so’zlar: ingliz tili, mustaqil o’rganish, transformatsion ta’lim, sun’iy intellekt, mobil ta’lim, mikroo’rganish, virtual hamkorlik, personalizatsiyalashgan ta’lim.

Аннотация

В данной статье проанализированы новые трансформационные подходы к самостоятельному изучению английского языка. Рассмотрены теоретические основы самостоятельного обучения и современного трансформационного образования, а также охарактеризованы особенности подходов, основанных на технологиях искусственного интеллекта, мобильном обучении, персонализированном обучении, микрообучении и виртуальном сотрудничестве. В результате анализа научной литературы были систематизированы трансформационные подходы к самостоятельному изучению английского языка, а также теоретически обоснована их роль в развитии у обучающихся навыков саморегуляции, рефлексии и компетенций непрерывного образования на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: английский язык, самостоятельное обучение, трансформационное образование, искусственный интеллект, мобильное обучение, персонализированное обучение, микрообучение, виртуальное сотрудничество.

Abstract

This article analyzes new transformational approaches to independent English language learning. The theoretical foundations of self-directed learning and modern transformational education are examined, and the distinctive features of approaches based on artificial intelligence technologies, mobile learning, personalized learning, microlearning, and virtual collaboration are described. As a result of the analysis of scientific literature, transformational approaches to independent English language learning were systematized, and their role in developing learners’ self-regulation, reflection, and lifelong learning competencies was theoretically substantiated.

Keywords: English language, independent learning, learner autonomy, transformative learning, artificial intelligence, mobile learning, personalized learning, microlearning, virtual collaboration.

Kirish. Bugungi ta’lim imkoniyatlari globallashtirish jarayonlari sababli tez sur’atlarda ko’payib bormoqda. Raqamli ta’lim sharoitida ko’plab til o’rganuvchilari o’zlari uchun qulay vaqtda o’zlarining til ko’nikmalarini oshirib borib, qisqa muddatda yuqori

natijalarga erishayotganliklari juda ham ahamiyatlidir. Texnologiyaning globallashuvi ta’limning ko’plab sohalarining rivojlanishiga sezilarli hissa qo’shibgina qolmay, o’rganishning yangi transformatsion yondashuvlarini vujudga keltirdi. Globallashuv jarayonlarining tezlashuvi, xalqaro hamkorlikning kengayishi hamda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ingliz tilini o’rganishga bo’lgan ehtiyojni sezilarli darajada oshirdi. Ingliz tili bugungi kunda faqatgina muloqot tili emas, balki ilm-fan, texnologiya, biznes va ta’lim olishning asosiy tillaridan bir sifatida e’tirof etilmoqda. Shu sababli ta’lim tizimida ingliz tilini samarali o’qitish va o’rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So’nggi yillarda raqamli ta’lim paradigmasida sezilarli o’zgarishlar yuz berib, an’anaviy o’qituvchi markazda bo’lgan ta’lim modeli sekin-asta o’quvchi markazda bo’lgan ta’lim modeli bilan almashmoqda. Bu yondashuv asosida o’quvchi passiv holda emas, balki o’z ta’lim faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etuvchi faol subyektga aylanadi. Natijada, mustaqil ta’lim va o’zini-o’zi rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylandi.

Ingliz tilini mustaqil o’rganish jarayoni ham texnologik taraqqiyot ta’sirida tubdan transformatsiyalashmoqda. Avvallari mustaqil o’rganish darsliklar, lug’at kitoblar va audio materiallar bilan amalga oshirilgan bo’lsa, bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari, mobil ilovalar, onlayn ta’lim platformalari, virtual ta’lim muhiti va adaptiv o’quv tizimlari ushbu jarayonning ajralmas qismiga aylandi. ChatGPT, Gemini, Duolingo, Elsa Speak va boshqa raqamli vositalar o’quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda til ko’nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini yaratmoqda.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ingliz tilini mustaqil o’rganish jarayonida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, generativ sun’iy intellekt vositalari, jumladan ChatGPT kabi modellar o’quvchilarga individual maslahatlar berish, yozma va og’zaki nutqni rivojlantirish, tezkor fikr-mulohaza olish hamda shaxsiylashtirilgan o’quv materiallarni yaratish imkonini bermoqda. Bu kabi texnologik vositalar ta’lim jarayonining transformatsiyalashuviga, o’quvchilarning reflektiv fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga va umrbod ta’lim (lifelong learning) kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. ChatGPT yordamida o’quvchi o’zining avvalgi o’rganish strategiyalarining samarasizligini anglab, ularni qayta ko’rib chiqish va yangi strategiyalarni ishlab chiqishi mumkin. Bu jarayon Mezirow tomonidan tavsiflangan “perspektiv transformatsiyasi” bosqichlariga mos keladi [1].

Kasneci va hammualliflar (2023) generativ sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlarini tahlil qilgan bo’lsa, Reinders va White texnologiyalar hamda o’quvchi avtonomiyasi o’rtasidagi bog’liqlikni yoritadilar. Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarning aksariyati mustaqil o’rganish, transformatsion ta’lim yoki sun’iy intellekt texnologiyalarining alohida jihatlariga e’tibor qaratgan bo’lib, ingliz tilini mustaqil o’rganishning yangi transformatsion yondashuvlarini tizimli tasniflash alohida tadqiqot obyekti sifatida ko’rib chiqilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilini mustaqil o’rganishning yangi transformatsion yondashuvlarini tahlil qilish, ularning nazariy asoslarini aniqlash hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan o’quv muhitining imkoniyatlarini tavsiflashdan iborat. Mazkur tadqiqotda "transformatsion yondashuvlar" tushunchasi ingliz tilini mustaqil o’rganish jarayonining mazmuni, shakli va vositalarini sifat jihatidan o’zgartirayotgan innovatsion pedagogik hamda raqamli texnologiyalar majmui sifatida talqin qilinadi.

Mustaqil o’rganish tushunchasining nazariy asoslari

Mustaqil o’rganish (learner autonomy) zamonaviy pedagogika va xorijiy tillarni o’qitish metodikasining eng muhim konsepsiyalaridan biri. Ushbu tushuncha o’quvchining o’z ta’lim faoliyatini ongli ravishda tashkil etishi, boshqarish hamda natijalarini baholashi bilan tavsiflanadi. Mustaqil o’rganishning shakllanishi va rivojlanishi umrbod ta’lim (lifelong learning) konsepsiyasi bilan bog’liq bo’lib, o’quvchilarda mustaqil bilim olish, o’zini rivojlantirish va yangi sharoitlarga moslashish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mustaqil o’rganish nazariyasining shakllanishda Henri Holecning izlanishlari muhim ahamiyatga ega. U mustaqil o’rganishni “o’z o’qishini boshqarish mas’uliyatini o’z zimmasiga olish qobiliyati sifatida ta’riflaydi. Bunga ko’ra, o’quvchi ta’lim jarayonida o’quv maqsadlarini belgilash, o’quv mazmunini tanlash, foydalaniladigan usul va strategiyalarni belgilash, o’quv jarayonining borishini kuzatish hamda erishilgan natijalarni baholash vazifalarini mustaqil amalga oshirishi lozim [2].

Little mustaqil o’rganishni o’quvchining psixologik xususiyatlari bilan bog’laydi va uni reflektiv fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari orqali izohlaydi. Uning fikriga ko’ra, mustaqillik o’quvchining yakka holda faoliyat yuritishini emas, balki o’z ta’lim faoliyati uchun mas’uliyatni ongli ravishda qabul qilishini anglatadi [3]. Shu sababli mustaqil o’rganish o’quvchining o’qituvchidan ajralib chiqishini emas, balki o’qituvchi bilan hamkorlik asosida o’z o’quv faoliyatini boshqarish qobiliyatini shakllantirish jarayoni.

Benson mustaqil o’rganishni o’quvchining ta’lim jarayoni ustidan nazoratni amalga oshirish imkoniyati sifatida tavsiflaydi va uni asosiy yo’nalishda yoritib beradi: o’quv jarayonini boshqarish, kognitiv faoliyatni nazorat qilish hamda ta’lim mazmuni tanlash imkoniyati. Uning fikriga ko’ra, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi o’quvchilarning mustaqilligini qo’llab-quvvatlash uchun qulay sharoit yaratmoqda chunki raqamli vositalar o’quvchilarga o’z ehtiyojlari va qiziqishlariga mos o’quv materiallarini tanlash imkonini beradi [4].

So’nggi yillarda mustaqil o’rganish konsepsiyasi texnologik taraqqiyot ta’sirida yangi ahamiyat kasb etmoqda. Reinders va White mustaqil o’rganishning texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi o’quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish, o’zini nazorat qilish ko’nikmalarini rivojlantirish va individual ta’lim yo’nalishlarini belgilashga xizmat qilishini ta’kidlaydi [5]. Mustaqil o’rganish bugungi kunda nafaqat pedagogik yondashuv, balki raqamli ta’lim muhitida samarali faoliyat yuritish imkonini beruvchi muhim konsepsiya sifatida e’tirof etilmoqda.

Ingliz tilini mustaqil o’rganishning yangi transformatsion yondashuvlari

Ingliz tilini mustaqil o’rganish jarayoni so’nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta’sirida sezilarli o’zgarishlarni boshdan kechirdi. An’anaviy mustaqil o’rganish asosan bosma darsliklar va lug’at kitoblardan iborat bo’lgan bo’lsa, zamonaviy ta’lim muhiti o’quvchilarga individual ehtiyojlarida moslashtirilgan, interaktiv va moslashuvchan o’rganish imkoniyatlarini taqdim etmoqda.

Sun’iy intellektga asoslangan yondashuvlar

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi xorijiy tillarni o’rganish jarayoniga yangi imkoniyatlarni olib keldi. Xususan, ChatGPT, Gemini, Claude va Microsoft Copilot kabi generativ sun’iy intellekt vositalari foydalanuvchilar bilan tabiiy muloqot qilish, grammatik xatolarni aniqlash, yozma ishlarga tezkor ravishda fikr-mulohaza bildirish va individual o’quv materiallarni yaratish imkoniyatiga ega.

Kasneci va hammualliflarning fikrlariga ko’ra, yirik til modellari o’quvchilarga shaxsiy repetitor vazifasini bajarish, ularga moslashtirilgan topshiriqlarni ishlab chiqishi hamda reflektiv o’rganish jarayonlarini qo’llab-quvvatlashi mumkin. Bunday vositalardan foydalanish orqali o’quvchilar o’z bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirish, o’zlashtirishlarini nazorat qilish va o’quv yo’nalishlarini moslashtirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Lekin shu bilan bir qatorda, Kasneci va hammualliflar generativ sun’iy intellekt vositalarining imkoniyatlari bilan bir qatorda, ularning noto’g’ri yoki ishonchsiz ma’lumotlar yaratish ehtimoli mavjudligini ta’kidlaydi. Shu sababli, sun’iy intellekt vositalaridan haddan tashqari ko’p foydalanish o’quvchilarning tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini sustlashishiga olib kelishi mumkin [6].

Mobil ta’limga asoslangan yondashuvlar

Mobil ta’lim (Mobile Assisted Language Learning - MALL) mustaqil o’rganishning eng ommalashgan shakllaridan biri hisoblanadi. Mobil ilovalar o’quvchilarga istalgan vaqt va joyda ta’lim olish imkonini yaratadi. Duolingo, Memrise, Elsa Speak va BBC Learning English kabi ilovalar til o’rganish jarayonini o’yin elementlari bilan boyitib, foydalanuvchilarning motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Kukulska-Hulme mobil texnologiyalar o’quvchilarga qisqa vaqt oralig’ida muntazam ravishda mashq qilish imkoniyatini berishini hamda ta’limning moslashuvchanligini ta’minlashini e’tirof etadi [7]. Biroq, gamifikatsiyaga ko’p tayanish ayrim hollarda qisqa muddatli motivatsiyani shakllantirib, uzoq muddatli til kompetensiyalarining rivojlanishini cheklashi mumkin.

Personalizatsiyalashgan o’rganish yondashuvi

Personalizatsiyalashgan o’rganish o’quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va bilim darajalarini hisobga olgan holda o’quv jarayonini tashkil etishni anglatadi [8]. Zamonaviy ta’lim platformalari foydalanuvchilarning avvalgi natijalarini tahlil qilish orqali ularga mos o’quv materiallari va topshiriqlarni tavsiya etadi. Mazkur yondashuv o’quvchilarga o’zlashtirish jarayonini mustaqil ravishda belgilab, o’zlariga qiyinchilik tug’dirayotgan mavzular ustida ko’proq ishlash hamda individual rivojlanish bosqichlarini shakllantirish imkonini beradi.

Mikroo’rganish yondashuvi

Mikroo’rganish (microlearning) o’quv materiallarini kichik hajmdagi, qisqa muddatda o’zlashtiriladigan qismlarga ajratishga asoslanadi. Ushbu yondashuv bugungi kun yoshlarining axborotni tez qabul qilish xususiyatlariga mos keladi. YouTube shorts, TikTok, Instagram Reel va podkastlar mikroo’rganish uchun samarali vositalar hisoblanadi. Bu resurslardan foydalanish orqali o’quvchilar kundalik faoliyati jarayonida yangi so’zlarni o’rganish, talaffuzlari ustida ishlash yoki qisqa grammatik mashqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo’ladilar [9]. Mikroo’rganishning samaradorligi Sweller tomonidan ishlab chiqilgan Kognitiv yuklama nazariyasi bilan izohlanadi. Uning nazariyasiga ko’ra, o’quv materiallari qisqa va mantiqiy bloklarga ajratilganda ishchi xotiraga tushadigan yuklama kamayadi va axborotni o’zlashtirish samaradorligi ortadi [10].

Virtual hamkorlikka asoslangan yondashuv

Virtual hamkorlik til o’rganishda autentik kommunikativ muhit yaratishga xizmat qiluvchi muhim yondashuvlardan biri bo’lib, HelloTalk, Tandem, Discord va Speaky kabi platformalar turli mamlakatlardan bo’lgan foydaluvchilar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Reinders va White texnologiyalar yordamida tashkil etilgan hamkorlik muhiti o’quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, madaniyatlararo muloqot

tajribasini oshirish hamda oʻzini-oʻzi boshqarish koʻnikmalarini shakllantirishga sezilarli tarzda yordam berishini taʼkidlaydi [5]. Shunday qilib, ingliz tilini oʻrganishning yangi transformatsion yondashuvlari taʼlim berish va taʼlim olish jarayonlarini yanada moslashuvchan, interaktiv va oʻquvchi ehtiyojlariga yoʻnaltirilgan shaklga keltirmoqda. Ushbu yondashuvlarning integratsiyalashgan holda qoʻllanilishi oʻquvchilarning mustaqil taʼlim olish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ehtimoli yuqori.

1.1 – Jadval

Yondashuv turi	Asosiy vositalar	Transformatsion xususiyati	Oʻquvchining roli
Sunʼiy intellektga asoslangan	ChatGPT, Gemini, Claude	Individual oʻquv muhiti yaratadi	Faol foydalanuvchi va tahlilchi
Mobil taʼlimga asoslangan	Duolingo, Memrise, Elsa Speak	Taʼlimni vaqt va makondan mustaqil qiladi	Moslashuvchan oʻrganuvchi
Personalizatsiyalashgan	Adaptiv platformalar	Individual trayektoriya yaratadi	Oʻz rivojlanishini boshqaruvchi
Mikrooʻrganish	YouTube Shorts, podkastlar	Qisqa va uzluksiz oʻrganishni taʼminlaydi	Tezkor bilim oluvchi
Virtual hamkorlik	Tandem, HelloTalk, Discord	Autentik kommunikativ muhit yaratadi	Hamkorlikdagi oʻrganuvchi

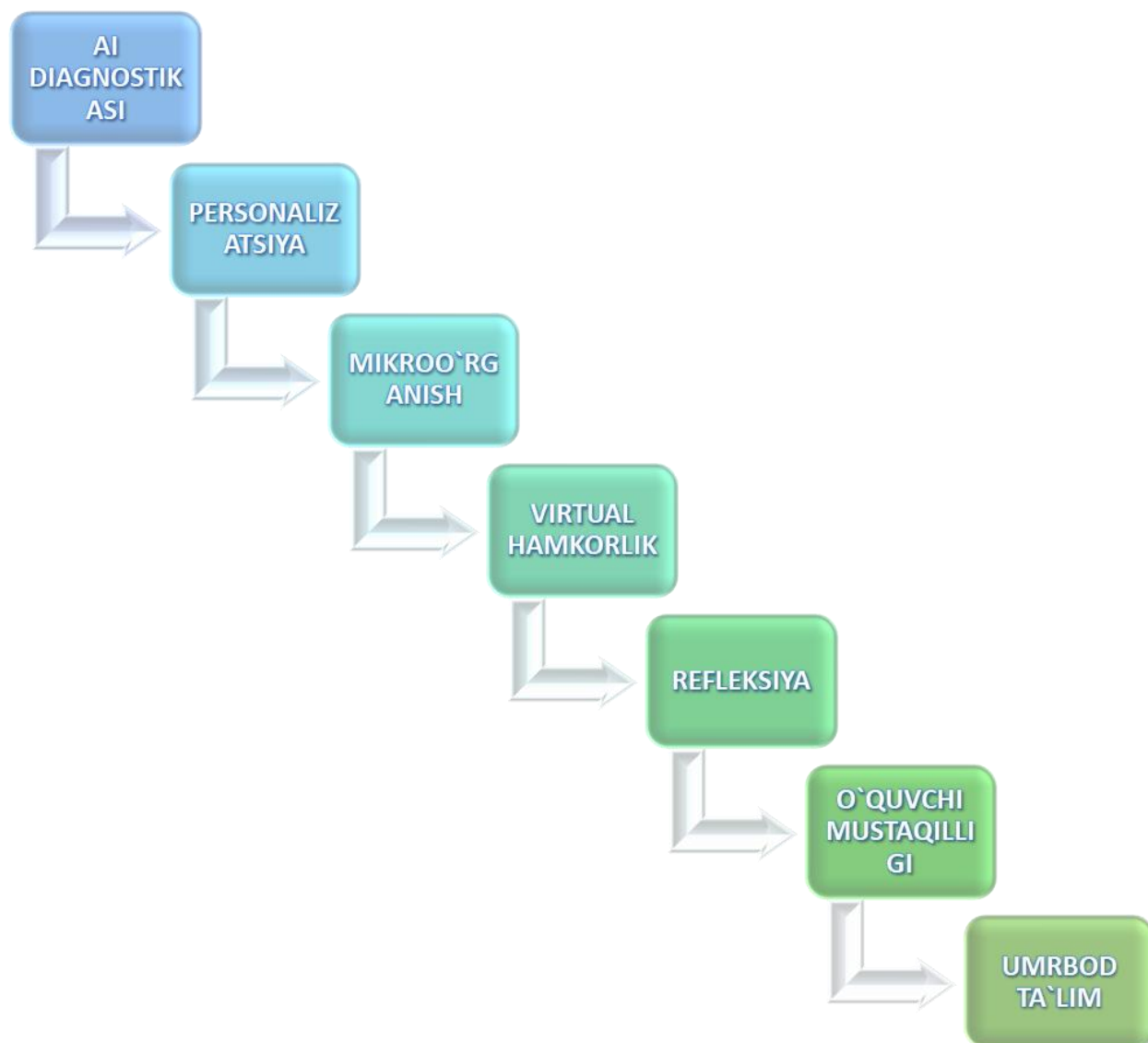
Ingliz tilini mustaqil oʻrganishning TIEL (Transformative Independent English Learning) konseptual modeli

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ingliz tilini mustaqil oʻrganishning transformatsion yondashuvlarini integratsiyalovchi TIEL konseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model mustaqil oʻrganish jarayoning bosqichma-bosqich tashkil etilishini nazarda tutadi.

1.2 – Jadval

Bosqich	Asosiy vositalar	Pedagogik vazifasi	Natiija
1	ChatGPT, Gemini	Diagnostika va maslahat	Individual ehtiyojlarni aniqlash
2	Adaptiv platformalar	Personalizatsiya	Individual trajektoriya
3	YouTube Shorts, podkastlar	Mikrooʻrganish	Muntazam oʻrganish
4	Tandem, HelloTalk	Virtual hamkorlik	Kommunikativ kompetensiya
5	Learning journal, self-assessment	Refleksiya	Learner autonomy

TIEL MODEL

Xulosa

Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida ingliz tilini mustaqil o’rganish jarayoni an’anaviy yondashuvlardan sifat jihatdan farq qiluvchi yangi transformatsion bosqichga o’tmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari, mobil ta’lim, personalizatsiyalashgan o’rganish, mikroo’rganish hamda virtual hamkorlikka asoslangan yondashuvlar o’quvchilarga o’z ta’lim faoliyatini mustaqil tashkil etish, boshqarish va baholash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ushbu yondashuvlarning umumiy xususiyati o’quvchini passiv bilim oluvchidan faol, mas’uliyatli va reflektiv o’rganuvchiga aylantirishidir.

Tadqiqot davomida ingliz tilini mustaqil o’rganishning beshta transformatsion yondashuvi tizimlashtirildi hamda ular asosida TIEL (Transformative Independent English Learning) konseptual model taklif qilindi. Ushbu model sun’iy intellekt vositalari yordamida individual ehtiyojlarni aniqlash, personalizatsiyalashgan o’quv trayektoriyalarini shakllantirish,

mikroo`rganish orqali uzluksiz ta`limni qo`llab-quvvatlash hamda refleksiya orqali o`quvchi avtonomiyasini rivojlantirish jarayonlarini yagona tizimda birlashtiradi.

Taklif etilgan modelning nazariy ahamiyati shuki, u o`quvchi avtonomiyasi, transformativ ta`lim va raqamli pedagogika konsepsiyalarini integratsiyalash orqali ingliz tilini mustaqil o`rganishning zamonaviy vositalarini yaxlit tizim sifatida izohlash imkonini beradi. TIEL modelida sun`iy intellekt diagnostikasi boshlang`ich bosqich sifatida tanlandi, chunki o`quvchining mavjud bilim darajasi, ehtiyojlari va qiyinchiliklarini aniqlash imkonini beradi. Keyingi bosqichlarda personalizatsiya individual ta`lim trayektoriyasini shakllantirsa, mikroo`rganish muntazam o`rganishni qo`llab-quvvatlaydi. Virtual hamkorlik autentik kommunikativ tajriba hosil qilib, refleksiya esa o`quvchi avtonomiyasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa model ta`lim muassasalari, xorijiy til o`qituvchilari hamda mustaqil o`rganuvchilar uchun samarali o`quv muhitini shakllantirishda metodik asos bo`lib yordam bera oladi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu modelning samaradorligini empirik ma`lumotlar asosida sinovdan o`tkazish hamda turli yosh va ta`lim bosqichlaridagi o`quvchilar uchun moslashuvchanligini aniqlashda nazariy asos vazifasini bajarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Mezirow J. Transformative Learning: Theory to Practice // *New Directions for Adult and Continuing Education*. 1997. No. 74. P. 5–12.
2. Holec H. *Autonomy and Foreign Language Learning*. Oxford: Pergamon Press, 1981.
3. Little D. *Learner Autonomy 1: Definitions, Issues and Problems*. Dublin: Authentik, 1991.
4. Benson P. *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. 2nd ed. London: Routledge, 2011.
5. Reinders H., White C. 20 Years of Autonomy and Technology: How Far Have We Come and Where to Next? // *Language Learning & Technology*. 2016. Vol. 20(2). P. 143–154.
6. Kasneci E., Sessler K., Kuchemann S., Bannert M., et al. ChatGPT for Good? On Opportunities and Challenges of Large Language Models for Education // *Learning and Individual Differences*. 2023. Vol. 103. Article 102274.
7. Kukulska-Hulme A. *Mobile-Assisted Language Learning [MALL]* // The Encyclopedia of Applied Linguistics. Wiley-Blackwell, 2013.
8. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
9. Hug T. *Microlearning: A New Pedagogical Challenge*. Innsbruck University Press, 2007.
10. Sweller J. Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning // *Cognitive Science*. – 1988. – Vol. 12, No. 2. – P. 257–285.
11. Tursunboyev A.A. Sun`iy intellekt muhitida ingliz tilini mustaqil o`rganishning o`ziga xos xususiyatlari // “Raqamli transformatsiya sharoitida xorijiy tillarni o`qitishda innovatsion yondashuvlar” mavzusidagi respublika anjumani materiallari. – Namangan: Namangan davlat pedagogika instituti, 2026. – B. 284–288.
12. Tursunboyev A. A. *Pedagogical and Psychological Opportunities of Using Artificial Intelligence Tools in Independent English Language Learning* // *EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements*. – 2026. – Vol. 2, No. 4. – P. 325–333.

**“GEOGRAFIYA DARSLARIDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARI ORQALI
O’QUVCHILARNING BILIMINI BAHOLASH METODLARI”**

Abdurahimova Madinabonu

*Namangan davlat pedagogika instituti, Aniq va tabiiy fanlarni o’qitish
metodikasi (geografiya) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti*

E-mail: abdurahimovamadinabonu14@gmail.com ; tel: (+99877) 033-19-12)

Annotatsiya. Mazkur maqolada geografiya ta’lim jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib o’quvchilarning bilimni baholash metodlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt asosidagi baholash texnologiyalari an’anaviy test va yozma nazorat shakllaridan farqli ravishda o’quvchilarning individual o’zlashtirish darajasini aniqlash, bilimdagi bo’shliqlarni tezkor ko’rsatish hamda o’quv jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Tadqiqotda AI vositalarining diagnostik testlar, adaptiv baholash tizimlari, virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalar orqali qo’llanishi ko’rib chiqiladi. Shuningdek, baholashning obyektivligi, tezkorligi va samaradorligini ta’minlashda sun’iy intellektning afzalliklari hamda pedagogik jarayonga integratsiya qilishda yuzaga keladigan muammolar yoritiladi. Maqola natijalari geografiya darslarida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, o’quvchilarning bilimni chuqur va adolatli baholashga xizmat qiladi.

Abstract. This article analyzes methods for assessing students' knowledge using artificial intelligence tools in the process of geography education. Unlike traditional forms of testing and written control, artificial intelligence-based assessment technologies allow determining the level of individual mastery of students, quickly indicating gaps in knowledge, and personalizing the learning process. The study examines the use of AI tools through diagnostic tests, adaptive assessment systems, virtual laboratories, and interactive platforms. It also highlights the advantages of artificial intelligence in ensuring the objectivity, speed, and efficiency of assessment, as well as the problems that arise when integrating it into the pedagogical process. The results of the article serve to introduce innovative approaches in geography lessons and to provide a thorough and fair assessment of students' knowledge.

Аннотация. В данной статье анализируются методы оценки знаний учащихся с использованием инструментов искусственного интеллекта в процессе обучения географии. В отличие от традиционных форм тестирования и письменного контроля, технологии оценки на основе искусственного интеллекта позволяют определять уровень индивидуального освоения материала учащимися, быстро выявлять пробелы в знаниях и персонализировать учебный процесс. В исследовании рассматривается использование инструментов ИИ посредством диагностических тестов, адаптивных систем оценки, виртуальных лабораторий и интерактивных платформ. Также освещаются преимущества искусственного интеллекта в обеспечении объективности, скорости и эффективности оценки, а также проблемы, возникающие при его интеграции в педагогический процесс. Результаты статьи служат для внедрения инновационных подходов в уроки географии и обеспечения всесторонней и справедливой оценки знаний учащихся.

Kalit so’zlar. Sun’iy intellekt, geografiya ta’limi, bilimni baholash metodlari, adaptiv testlar, virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar, diagnostik baholash, o’quv jarayonini shaxsiylashtirish.

Keywords. Artificial intelligence, geography education, knowledge assessment methods, adaptive tests, virtual laboratories, interactive platforms, diagnostic assessment, personalization of the learning process.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, географическое образование, методы оценки знаний, адаптивные тесты, виртуальные лаборатории, интерактивные платформы, диагностическая оценка, персонализация процесса обучения.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalar qo’yilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida o’quv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish, ta’lim sifatini oshirish hamda baholash tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ayniqsa, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi o’qitish va baholash jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, tahlil qilish va natijalar asosida tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo’lib, ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo’lmoqda.

Bugungi kunda an’anaviy baholash metodlari o’quvchilarning bilim, ko’nikma va kompetensiyalarini har tomonlama aniqlashda ayrim cheklovlarga ega. Baholash jarayonida inson omili, vaqt sarfi hamda individual yondashuvning yetarli darajada ta’minlanmasligi natijalarning obyektivligiga ta’sir ko’rsatishi mumkin. Shu sababli sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishning muhim yo’nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Geografiya fanini o’qitishda o’quvchilarning nafaqat nazariy bilimlari, balki fazoviy fikrlash, geografik obyekt va hodisalarni tahlil qilish, xaritalar bilan ishlash, statistik ma’lumotlarni sharhlash hamda muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur kompetensiyalarni an’anaviy usullar orqali to’liq aniqlash har doim ham oson emas. Sun’iy intellekt vositalari esa o’quvchilarning faoliyatini kompleks tahlil qilish, bilimlardagi bo’shliqlarni aniqlash, individual o’quv trayektoriyasini shakllantirish va baholash natijalarining aniqligini oshirish imkonini beradi.

Shu munosabat bilan geografiya darslarida sun’iy intellekt vositalari orqali o’quvchilar bilimni baholash metodlarini o’rganish, ularning afzalliklari va amaliy imkoniyatlarini tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada geografiya ta’limida sun’iy intellekt asosidagi baholash metodlari, ularning samaradorligi hamda ta’lim jarayoniga integratsiya qilish istiqbollari yoritiladi.

Geografiya darslarida sun’iy intellekt vositalari orqali bilimni baholash metodlari. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga kirib kelishi o’quvchilar bilimni baholash jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. An’anaviy baholash usullari ko’pincha test natijalari yoki yozma ishlarni tekshirish bilan cheklansa, sun’iy intellekt vositalari o’quvchilarning o’zlashtirish darajasini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan tayyorlangan metodik qo’llanmada sun’iy intellekt o’quvchining bilim darajasi va o’quv uslubiga qarab o’quv kontentini moslashtirishi, test va topshiriqlarni avtomatik tekshirishi hamda natijalarni tahlil qilishi mumkinligi qayd etilgan.

Geografiya darslarida sun’iy intellekt asosidagi baholashning muhim metodlaridan biri avtomatlashtirilgan testlash hisoblanadi. Bunday tizimlar o’quvchilarning javoblarini tezkor tekshiradi va natijalar yuzasidan tahliliy ma’lumotlarni taqdim etadi. Natijada o’qituvchi

har bir o’quvchining kuchli va sust tomonlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo’ladi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar baholash jarayonida inson omili ta’sirini kamaytirib, obyektivlikni oshirishga xizmat qiladi.

Geografiya fanida xaritalar, statistik ma’lumotlar va diagrammalar bilan ishlash muhim o’rin tutadi. Shu sababli Canva kabi sun’iy intellekt elementlari integratsiya qilingan platformalardan foydalanish o’quvchilarning bilimini vizual topshiriqlar orqali baholash imkonini beradi. Metodik qo’llanmada Canva geografik xaritalar, infografikalar va statistik diagrammalar yaratish uchun qulay vosita ekanligi ta’kidlangan. Mazkur imkoniyatlardan foydalanish o’quvchilarning amaliy ko’nikmalarini baholashda samarali hisoblanadi.

Sun’iy intellekt yordamida baholash jarayonida adolat va xolislik masalalariga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Qo’llanmada SI orqali baholash natijalari o’qituvchi nazorati ostida bo’lishi, algoritmlar noxolis baholar bermasligi hamda zarur hollarda baholarni qo’lda to’g’rilash imkoniyati saqlanishi lozimligi ko’rsatib o’tilgan. Bu esa baholashning ishonchlilikini ta’minlashga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt vositalarining geografiya ta’limida qo’llanilishi va baholashdagi afzalliklari. Bugungi kunda geografiya ta’limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bir qatorda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish ham kengayib bormoqda. Mazkur texnologiyalar nafaqat o’quv materiallarini tayyorlash, balki o’quvchilar bilimni baholash, natijalarni tahlil qilish va ta’lim jarayonini takomillashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun’iy intellekt o’quvchilarning individual xususiyatlari, bilim darajasi va o’zlashtirish sur’atlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga imkon beradi.

Geografiya fanida xaritalar, statistik ma’lumotlar, diagrammalar va hududiy tahlillar bilan ishlash muhim hisoblanadi. Shu sababli Canva, Gamma AI va boshqa raqamli platformalar yordamida tayyorlangan interaktiv topshiriqlar o’quvchilarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy ko’nikmalarini ham baholash imkonini yaratadi. Xususan, Canva platformasi geografik xaritalar, infografikalar va statistik diagrammalar yaratish imkoniyatiga ega bo’lib, o’quvchilarning ma’lumotlarni tahlil qilish va vizual taqdim etish kompetensiyalarini aniqlashda samarali vosita hisoblanadi.²

Sun’iy intellektning yana bir muhim afzalligi baholash natijalarini tezkor qayta ishlash imkoniyatidir. An’anaviy baholashda o’qituvchi ko’plab yozma ishlarni tekshirishga vaqt sarflasa, AI texnologiyalari natijalarni qisqa vaqt ichida tahlil qilib, o’quvchilarning bilim darajasi bo’yicha batafsil ma’lumotlarni taqdim etadi. Bu esa o’qituvchiga individual yondashuvni amalga oshirish va o’quvchilarning bilimlaridagi bo’shliqlarni aniqlash imkonini beradi.³

Shuningdek, sun’iy intellekt vositalari yordamida shakllantiruvchi baholashni samarali tashkil etish mumkin. Bunda o’quvchilar topshiriqni bajargan zahoti natijalarni ko’rishlari va xatolar ustida ishlash imkoniyatiga ega bo’ladilar. Natijada o’quvchilarda o’z-o’zini nazorat qilish va mustaqil o’rganish ko’nikmalari rivojlanadi. Bu esa geografiya fanini o’qitishda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt asosidagi baholashning afzalliklari va muammolari. Sun’iy intellekt texnologiyalarining geografiya ta’limiga joriy etilishi baholash tizimining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda qator afzalliklarni ham taqdim etadi. Avvalo, baholash jarayonining tezkorligi ta’minlanadi. O’quvchilarning javoblari qisqa vaqt ichida tahlil qilinib, natijalar bo’yicha batafsil ma’lumotlar shakllantiriladi. Bu esa o’qituvchining vaqtini tejash va pedagogik faoliyatga ko’proq e’tibor qaratish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim afzallik baholashning obyektivligidir. Sun’iy intellekt algoritmlari barcha o’quvchilarni bir xil mezonlar asosida baholaydi, natijada inson omili bilan bog’liq subyektivlik darajasi kamayadi. Bundan tashqari, o’quvchilarning individual o’zlashtirish sur’atlarini hisobga olish orqali ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyati yaratiladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlarini qo’llashda ayrim muammolar ham mavjud. Birinchidan, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ayrim ta’lim muassasalarida bu tizimlardan samarali foydalanishga to’sqinlik qilishi mumkin. Ikkinchidan, internet tarmog’iga bog’liqlik va ma’lumotlar xavfsizligi masalalari dolzarb hisoblanadi. Uchinchidan, sun’iy intellekt algoritmlarining noto’g’ri ishlashi yoki ma’lumotlarni yetarli darajada tahlil qila olmasligi baholash natijalariga salbiy ta’sir ko’rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Shu sababli sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda pedagogik nazoratni saqlab qolish, baholash natijalarini muntazam monitoring qilish va o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday yondashuv sun’iy intellektning imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda geografiya ta’limi sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot davomida geografiya darslarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish o’quvchilar bilimni baholash samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida baholash jarayonini avtomatlashtirish, natijalarni tezkor qayta ishlash va o’quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa o’qituvchiga har bir o’quvchining bilim darajasi haqida batafsil ma’lumot olish va o’quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt vositalari geografiya fanining o’ziga xos xususiyatlari, jumladan xaritalar bilan ishlash, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish va hududiy jarayonlarni o’rganishda samarali natijalar beradi. Interaktiv topshiriqlar, raqamli xaritalar va vizual materiallardan foydalanish o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishini oshiradi hamda ularning amaliy ko’nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi platformalar orqali olingan natijalar o’quvchilarning kuchli va sust tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

Biroq tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjudligini ko’rsatdi. Texnik vositalarning yetarli emasligi, internet tarmog’iga bog’liqlik hamda o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalari darajasi sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanishga ta’sir qiluvchi omillar sifatida namoyon bo’ladi. Shu sababli ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologik infratuzilmani rivojlantirish va pedagoglarning malakasini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, geografiya darslarida sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari ta’lim sifatini oshirish, baholashning obyektivligini ta’minlash va o’quvchilarning o’quv faoliyatini yanada samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Xulosa. Geografiya ta’limida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar o’quvchilar bilimni baholash jarayonini takomillashtirish, natijalarni tezkor tahlil qilish va ta’lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari o’quvchilarning bilim darajasini aniqlash, bilimlardagi bo’shliqlarni topish hamda individual yondashuvni amalga oshirishda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi.

Geografiya fanida xaritalar, diagrammalar, statistik ma’lumotlar va hududiy jarayonlar bilan ishlash muhim o’rin tutadi. Sun’iy intellekt vositalari ushbu faoliyatlarni baholashning yangi imkoniyatlarini yaratib, o’quvchilarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy ko’nikmalarini ham aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, interaktiv platformalar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari orqali olingan natijalar o’qituvchilarga pedagogik qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai bo’lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga joriy etishda texnik va tashkiliy muammolarni ham hisobga olish zarur. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo’yicha kompetensiyalarini oshirish hamda ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash bu boradagi ustuvor vazifalar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, geografiya darslarida sun’iy intellekt vositalari orqali o’quvchilar bilimini baholash ta’lim sifatini oshirish, baholashning obyektivligini ta’minlash va o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida sun’iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanish geografiya ta’limining innovatsion rivojlanishiga va zamonaviy ta’lim talablariga moslashishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Risyukova Y.V. va boshq. *O’qituvchilar uchun sun’iy intellektni ta’lim jarayonida qo’llash bo’yicha uslubiy qo’llanma*. Toshkent, 2025.
2. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris, 2023.
3. UNESCO. *Artificial Intelligence and Education*. Paris, 2021.
4. OECD. *Artificial Intelligence in Education*. Paris, 2021.
5. UNICEF. *Policy Guidance on AI for Children*. New York, 2022.
6. Holmes Wayne, Bialik Maya, Fadel Charles. *Artificial Intelligence in Education*.
7. International Society for Technology in Education. *AI and Education Framework*.
8. OpenAI. *ChatGPT in Education Resources*.
9. Google. *AI for Education Resources*.
10. *Educational Technology bo’yicha zamonaviy ilmiy maqolalar*.
11. *Geography Education bo’yicha xalqaro tadqiqotlar*.
12. *Sun’iy intellekt va adaptiv baholash texnologiyalariga oid Scopus indekslangan maqolalar*.

MUHAMMAD YUSUF IJODIDA MILLIY RUH IFODASI

Solijonova Sevara Akmaljon qizi
Namangan davlat universiteti Filologiya fakulteti
o'zbek tili yo'nalishi 4-kurs talabasi
Tel: +998940443204

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammad Yusuf she'riyatida aks etgan xalqparvarlik, vatanparvarlik hamda yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashga oid masalalarga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Xalqona so'z, vatan timsoli, milliy ruh, dil va til .

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на вопросах народного духа, патриотизма, отражённых в поэзии Мухаммада Юсуфа, а также на вопросах воспитания молодёжи в национальном духе.

Ключевые слова: Народное слово, символ родины, национальный дух, душа и язык.

Abstract. This article focuses on the issues of public spirit, patriotism reflected in the poetry of Muhammad Yusuf, and the matters of educating the youth in the national spirit.

Keywords: Folk word, symbol of the homeland, national spirit, heart and language.

O'zbekiston xalq shoiri, o'zining xalqona she'rlari bilan yosh-u qarining ko'nglidan chuqur joy olgan ijodkor Muhammad Yusuf xalq orasida hamon Vatan kuychisi, milliy ruh ifodachisi sifatida ulug'lanib kelinmoqda. Shoirning she'rlari mutolaa qiluvchilarni kuldiradi, yig'latadi, taskin beradi va o'z vaqtida chuqur o'yga ham toldiradi. Muhammad Yusuf adabiyotga kech kelib, erta ketgan bo'lsa-da, yozib qoldirgan buyuk merosi qalbimizning tub-tubidan o'chmas iz qoldirgan.

“Muhammad Yusuf she'rlari xalq dili va tiliga hamohangligi, ifoda uslubining sodda va benazirligi uchun ham nazm ixlosmandlari tomonidan iliq kutib olindi, ularda el dardi, orzu-armonlari, yorqin umidlari dadil qalamga olinayotgani uchun ham millionlab she'riyat shaydolari shoirni jon-u dildan sevib qolishdi” – deydi Oshiq Erkin. Haqiqatan ham, shoir el orasida tez og'izga tushgan. Uning she'rlarida xalqning baxti, millatning ruhiyati, ya'ni milliy ruh baralla kuylanadi. Ruhiyat manzaralarini lo'nda va yakdil ifodalay olish Muhammad Yusuf she'riy uslubining yetakchi xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Mohiyatan umuminsoniyatga daxldor bo'lsa-da, adabiyot milliy shaklda namoyon bo'ladi. O'zida millatning ruhini ifodalaydi. Bu xususiyatlar she'riyatda, ayniqsa, yaqqolroq bo'y ko'rsatadi. Zamonlar almashinadi, tafakkur, taxayyul evriladi, she'riyatda surat – shakl o'zgarib, yangilanib boradi. Biroq har qanday holda adabiyotning, she'riyatning darajasi ikki mezon – milliy ruh va mahoratga ko'ra belgilanadi. Muhammad Yusuf bu ikki mezonni tarozi pallasidek teng tuta olgan ijodkorlardan biridir. Shoirning “O'zbekiston”, “Vatan”, “O'zbek qizlari”, “Tilak”, “Sodda Muhammadman”, “Do'ppi”, “Ko'klamoyim” kabi she'rlari ham yuqoridagi fikrimizning yaqqol dalilidir. Uning “Sodda Muhammadman” she'rida ham milliy ruh o'z ifodasini topgan:

Yurtim suluvlari sizga yo'q ta'rif
Qoshingizda o'sma yursa sirg'alib.
Uzun sochingizni o'rsangiz tarab,
Boqsa degan edim oy ham suqlanib [3, 12].

O‘z yurtining, millatining suluvlarini birgina o‘sma qo‘yishlari va sochlarini o‘rib yurishlari bilan xatto oyni ham bu go‘zalikka xavas qilishi va suqlanishi mumkinligini oddiy, xalqona so‘zlar bilan go‘zal tarzda ifodalab bermoqda. Bu o‘rinda an‘analarga sodiq qolish ham aytib o‘tilmoqda. Chunki o‘sma qo‘yish, soch o‘rish nafaqat o‘zbek millatining, balki butun bir turkiy xalqlar orasida asrlar davomida shakllangan milliylikning bir ko‘rinishidir. Mana shu misralarning o‘zidanoq uni o‘qigan har bir o‘zbek o‘zida faxr, g‘urur kabi xislatlarni mujassam etishga urinishi tabiiy, albatta.

Ziyo oqqan men yurgan yo‘l-yo‘lakka

Shom-u Iroq zor termilur o‘zbekman,

Dunyolarni o‘rantirgan ipakka

Tilla qo‘ng‘iroqli karvon O‘zbekman [4, 45].

Ushbu misralar orqali shoir har bir nafasimizda ham “o‘zbekman” deya g‘ururlanishga arzigulik asoslar keltiradi. Bilamizki, Sharq xalqlarida, xususan, o‘zbek millatida shunday fazilatlar bor: ular Yevropa xalqlarida deyarli uchramaydi. Bu go‘zal fazilatlar hayo, ibo, or va andishadir. Ayniqsa, o‘zbek qizlari bu jihatdan yuksak bahoga ega.

Bardoshi oldida tog‘ – oddiy tuproq,

Ular etagidan jannat bir qadam.

Beayb Parvardigor, degandek biroq,

Yo‘q emas kichkina kamchiligi ham.

Sevadi,

Kuyadi,

Qiladi alam,

Dorga osing, ammo aytmas birovga.

Aytmay sevishini sevganiga ham,

Tegib ketaverar boshqa kuyovga! [3, 78].

Ijodkorning ushbu she‘ri o‘zbek qizlarining ibo va andishasini ifodalayotgan sodda va ravon jumalarga to‘la. Aslini olib qaraganda, rostdan ham, hech bir o‘zbek qizi sevgisini oshkor etolmaydi. Ota roziligi, ona roziligi kabi muqaddas tushunchalarni qadrlaydi, ulug‘laydi. Asarda faqatgina milliy ruhiyat emas, balki o‘zbekona tarbiya ham yaqqol aks etgan. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev: “Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin, lekin ayni paytda, o‘zligini ham unutmasin”, – deydi. Shoir xuddi shu so‘zlarni she‘riy tarzda ifodalab bergan.

Asli Turkman qiz bir bahona xola,

Izlaganim edi sizlar kabi.

Qo‘msaganim hayo-momolarga xos

Sog‘inganim edi – Kumushbibilar [5, 34].

Xalqning milliyligi faqat uning ust-boshida emas, balki go‘zal xulqi, fe‘l-atvorida hamdir. Shoir yuqoridagi misralarida kimning avlodi ekanimizni unutmasligimizni ta’kidlagan holda, nafaqat milliy liboslarda, balki o‘ziga xos bo‘lgan milliy fazilatlar bilan tarbiya topmog‘imizga chorlamoqda.

Umuman olganda, Muhammad Yusuf ijodi milliy ruhni aks ettirishda o‘ziga xos poetik maktab yaratgan bo‘lib, u nafaqat o‘z davri, balki bugungi kun o‘quvchisi uchun ham ma’naviy-estetik ahamiyatini yo‘qotmagan. Shoir merosi milliy o‘zlikni anglash, uni qadrlash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. Муҳаммад Юсуф замондошлар хотирасида / Муҳаррир У.Қўчқоров. – Тошкент: “Адиб” нашриёти, 2014. -232 б.
3. Муҳаммад Юсуф. Сайланма. Шеърлар. Достонлар. Шоир ҳақида хотиралар. – Тошкент: Шарқ, 2007. – 288 б.
4. Муҳаммад Юсуф. Ulug‘imsan, Vatanim. –Тошкент: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. – 220 б.
5. Муҳаммад Юсуф. Erka kiyik.(she’rlar to‘plami). –Yozyovon.1992. – 71 б.
6. “Erkin Vohidov ijodining ma’naviy hayotimizdagi o‘rni va ahamiyati” mavzusidagi Respublika ilmiy anjumani materiallari. – Toshkent, 2017.

CHUSTIYNING TARJIMAI HOLIGA DOIR

Otaxanova Mahmuda Mamadaliyevna
Namangan davlat universiteti, o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi
E-mail:otaxanovamahmuda30@gmail.com [Tel:+998936768400](tel:+998936768400)

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Chustiyning tarjimai holi, uning hayoti va ijodiy faoliyatining asosiy bosqichlari tahlil etiladi. Tadqiqotda shoirning tug'ilgan muhiti, ta'lim jarayoni, adabiy shakllanish omillari hamda ijodiy merosining o'ziga xos jihatlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, Chustiy ijodining o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari bilan bog'liqligi, g'azal va boshqa janrlardagi poetik mahorati hamda adabiy-estetik qarashlari tahlil qilinadi. Natijada, Chustiyning o'zbek adabiy merosidagi o'rni va ahamiyati ochib berilib, uning tarjimai holini chuqur o'rganish milliy adabiyot tarixini boyitishda muhim manba ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Taxallus, biografik hikoya, chust, mavlono, domla, adabiy davra, adabiy aloqalar, g'azalxonlik.

ABOUT CHUSTIY'S BIOGRAPHY

Otaxanova Mahmuda Mamadaliyevna
Teacher of the department of uzbek literary criticism Namangan State University
E-mail:otaxanovamahmuda30@gmail.com Phone:+998936768400

Annotation: This scientific article analyzes Chustiy's biography, the main stages of his life and creative activity. The study covers the poet's birthplace, educational process, literary formation factors, and specific aspects of his creative heritage based on scientific sources. It also analyzes the connection of Chustiy's work with the traditions of Uzbek classical literature, his poetic skills in ghazal and other genres, and his literary and aesthetic views. As a result, the place and significance of Chustiy in the Uzbek literary heritage are revealed, and it is argued that an in-depth study of his biography is an important source for enriching the history of national literature.

Key words: Pseudonym, biographical story, Chustiy, Mawlana, domla, literary circle, literary connections, ghazal poetry.

Aruz vaznida barakali ijod etgan shoir, dostonnavis, dramaturg, shuningdek, mohir tarjimon Chustiy – Nabixon Xo'jayev o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyoti taraqqiyotida o'ziga xos ijodiy uslubi, badiiy tafakkuri va ma'rifiy qarashlari bilan alohida o'rin egallagan ijodkorlardan biri hisoblanadi. Uning hayoti va ijodiy faoliyati nafaqat adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan, balki ijtimoiy-ma'naviy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi jihatidan ham muhim ilmiy tadqiqot obyekti. Shu bois Chustiy tarjimai holini o'rganish orqali shoirning shakllanish omillari, ijodiy kamolot bosqichlari hamda davr ruhining uning asarlarida qanday aks etganini aniqlash mumkin.

Tarjimai holga doir ma'lumotlar ijodkorning shaxsiyati, dunyoqarashi va badiiy merosini chuqurroq anglashda muhim manba vazifasini bajaradi. Ayniqsa, Chustiy yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy muhiti uning ijodiy yo'nalishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Shu jihatdan mazkur maqolada shoirning hayot yo'li, ilmiy-adabiy muhit bilan aloqalari, ijodiy merosining shakllanish bosqichlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda milliy adabiy merosni qayta ko’rib chiqish, uni zamonaviy ilmiy mezonlar asosida baholash zarurati ortib bormoqda. Bu jarayonda Chustiy kabi ijodkorlarning tarjimaiy holini chuqur o’rganish, ularning adabiyotimiz rivojiga qo’shgan hissasini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Chustiyning hayoti va ijodiy faoliyatini tizimli ravishda o’rganish, mavjud ilmiy manbalar asosida uning tarjimaiy holiga doir muhim jihatlarni yoritishdan iborat. Shu bilan birga, maqolada tarixiylik, izchillik va ilmiylik tamoyillari asosida shoir hayoti bilan bog’liq faktlar tahlil qilinadi hamda umumlashtiriladi.

Shoir 1904-yil 20-fevralda Namangan viloyati Chust shahrida hunarmand-to’quvchi oilasida dunyoga kelgan. Otasi Nurillohxoja ismli kishi bo’lib, hunarmand bo’lish bilan birga adabiyot va she’riyat ixlosmandi edi. Shu boisdan ham Turobiy taxallusi bilan g’azallar ijod qilib turgan. Lekin, afsuski, she’rlari o’sha zamonlardayoq yo’qolib ketgan. Otadagi hunar va ijod borasidagi qobiliyatning mavjudligi yosh Nabixonning ilmga, adabiyotga, xususan, she’riyatga mehr qo’yishida muhim o’rin tutdi. Bu haqda Chustiy “O’tmish va xotiralar” deb nomlangan biografik hikoyasida shunday deb yozadi: “Yoshlik chog’larimdayoq atlasboflik va she’r yozishni dadamdan o’rganganman. Keyinchalik g’azallarimdan birida “Chust shahrida tug’ildim, shul sabab Chustiy laqab, Otadan meros shoirlik-la atlasboflik”, – deb yozgan edim” [1:465].

Yosh Nabixon 7 yoshdan 12 yoshgacha o’z qarindoshi maktabdor Ubaydaxon ayadan ilk saboq oladi. Mazkur pallalarni ijodkor quyidagicha xotirlaydi: “Men maktabbolalar ichida hammadan durust edim. Bir necha haftada alifbo, haftiyak va boshqa savod kitoblarini o’zlashtirdim. Keyin Qur’oni Kariym, Chahor kutub, Navoiy, Hofiz Sheroziy. Sa’diy, Bedil asarlarini, Mantiq, Maslak kabi darsliklarni o’rgandim, ikki yilda Kalomullohni to’la yod oldim”[1:465]. Bo’lajak shoir Sharq adabiyotining eng durdona asarlarini mutolaa qilgan holda adabiyot olamiga kirib keldi, qalbida she’riyatga havas uyg’ondi.

1917-yildagi o’lkada hukm surgan siyosiy o’zgarish va beboshliklar sababli, shuningdek, Chustda tirikchilik qilishning imkoni bo’lmay qolganligi uchun ham 14 jonli Xo’jayevlar oilasi Qo’qon shahriga ko’chib keladi. Butun oila to’quvchilik ishlari bilan shug’ullanadilar. Nurullohxoja shu yili Uchko’prik tumanining Tepaqo’rg’on qishlog’iga imom-xatiblik qila boshlaydi. Nabixon ham 12 yoshidan aka-ukalari kabi ota kasbi (atlas to’qish)ga mehr qo’yadi, oilaga yordam bera boshlaydi. Ayni vaqtda eski maktab va madrasalarda ta’lim ham oladi, qorilik ilmini aka-ukalari bilan dastlab Chustdagi Nasrulloxon To’radan (Chustiyning ilk ustozlari Ubaydaxon ayaning turmush o’rtog’i), Qo’qonda esa Mirg’ofur qorixonasida o’rganadi. 6 o’g’ilning har biri xat-savodli, ilmli, mehnatkash, es-hushli bo’lib kamol topadilar.

Bo’lg’usi shoir uy va ro’zg’or ishlaridan ortishi bilanoq kitob mutolasiga tushardi, mumtoz she’riyatning buyuk namoyandalari asarlarini qo’ldan qo’ymay, yodlab qolishga urinardi. O’g’lidagi ishtiyoqni vaqtida payqagan Turobiy aruz saboqlarini o’rgatadi, Nabixonning ilk mashqlarini nazardan o’tkazib turadi. Shoirning taxallus tanlashi ham o’ziga xos tarixga ega. “Ertalab nonushta mahal Nabixon dadalariga ta’zim ila nigoh tashlab edilar, u kishi: “Ha, o’g’lim, biror gapingiz bormi?” – dedilar mehr to’la ko’zlari bilan tikilib. “Ha, ijozat bersangiz, o’zimga taalluqli bir narsa haqida so’ramoqchi edim, dadajon”, – dedilar Nabixon. “Xo’p, o’g’lim, so’zlang”, – dedilar dadalari. “Taxallus...” – deya endigina og’iz juftlagan ham edilar Nabixon, padari buzrukvorlari gap nima xususida ekanligini fahmlab: “Tushundim, men ham shuni o’ylab yurgan edim. O’zingizning biror o’ylaganingiz bormi?” – deb so’radilar, “Sizdan o’tib jur’at qilarmidim”, – deb javob qildilar qo’llarini

ko'ksilariga qo'yib Nabixon. Shunda dadalari mamnun ohangda: “Ha, borakalloh! Tashakkur, o'g'lim! Chust buyuk allomalar, egamga muqarrab zotlar, ulug' shoir-u hofizlar vatani. Siz ham ana shu yurtning farzandisiz”, – dedilar. Shunday qilib, Nabixon Chustiy otalaridan oq fotiha olib, ijodkorlikning saodatvor, ammo o'ta mas'uliyatli va mashaqqatli yo'lga chiqib oldilar”. Shu tarzda yosh shoir otasining maslahati bilan Chustiy taxallusida ijod qila boshlaydi.

“Chust” so'zi forschadan olingan bo'lib, lug'at [2:566; 3:483]larda “chaqqon”, “shaylangan”, “mahkam”, “darhol”, “to'xtovsiz” ma'nolarida qo'llanilgani ma'lum. Masalan, Navoiy asarlari lug'atida mazkur so'z “chaqqon, tez”, “tayyor, shaylangan”, “mahkam” kabi ma'nolarni anglatib kelishi misollar asosida dalillangan. Jumladan, “maoniy ahlining sohibqironi” (ta'bir N.Jabborovniki) quyidagi satrlarida

Dayr piri xizmatig'a chekmayinmu belni chust,

Kim necha zunnordin tongmish belimga bir maras [2, 566] , – deb yozganida ham ayni shu ma'noda qo'llaydi: pir xizmatiga belni mahkam bog'lash zarurligi ta'kidlanadi.

Yana shuni ham aytish joizki, Sho'rolar davrida yozuvchi va shoirlarimizning o'zlariga taxallus qo'yish an'anasi qisman bo'lsa-da, hali hanuz davom etib kelar edi. Ammo bu davr o'zbek adabiyotida Chustiydan boshqa hech kim tug'ilgan joyini nisba sifatida o'ziga taxallus qilmadi. Vaholanki, zamonaviy she'riyatda G'afur G'ulom, Oybek, Uyg'un, Hamid Olimjon, Usmon Nosir kabi, mumtoz aruz an'analari yo'lida esa Habibiy (Zokirjon Xolmuhammad o'g'li), Charxiy (Asg'arali Hamroaliyev), Sobir Abdulla singari ijodkorlar bir adabiy muhitning ko'zga ko'ringan vakillari hisoblanardi. Ko'hna adabiyotimizning ko'plab jihatlari o'rganilishi taqiqlanib turganda, mumtoz an'analarga sodiq qolib, tavallud maskanidan nisba olish va uni ijod jarayonida istifoda etish, avvalo, salaflar an'anasiga hurmat, yuksak ehtirom natijasi, qolaversa, chin ma'nodagi jasorat ham edi, albatta. Chunki buning mahalliychilik tarzida baholanishi, salbiy siyosiy tus berilishi turgan gap edi. Bu hukmron mafkuraning soxta “baynalmilalchilik” siyosatiga to'g'ri kelmas edi.

Chustiyning taxallusi, sharif nomi haqida gap ketganda, uning taxallusiga qo'shib aytiladigan “mavloni”, “domla” va “qori” so'zlari haqida ham mulohaza yuritishni lozim topdik. “Shoir Chustiyga Nabixon aka, Chustiy domla, Chustiy qori aka, ba'zan Mavloni Chustiy, deb ham murojaat qilishar edi. Domla atamasi, aytishlaricha, dunyoviy va diniy ilmlardan teran xabardor bo'lganlarga nisbatan qo'llanar ekan. Taxalluslariga “mavloni” so'zini qo'shib aytishlarining boisi shuki, u kishi, avvalo, payg'ambarzoda va zabardast piri murshid Mavloni Lutfulloh Chustiy zurriyotlaridan, qolaversa, ilm va shoirlikda peshqadamlik maqomiga egadirlar” [4: 82]. Darhaqiqat, Chustiy domlaning bobokalonlari – XV-XVI asrlarda yashagan naqshbandiya silsilasining Maxdumi A'zamdan keyingi yirik vakili Mavloni Lutfulloh Chustiy bo'lib, maqbaralari Chustning aynan shu nomdagi bog'idadir. U kishi avliyolik darajasiga ko'tarilgan ulug' zot bo'lib, naqshbandiya tariqatining mashhur piri hisoblangan. “Lutfulloh ibn Fathulloh Mavloni Chustiy Chustning shimoli g'arbida joylashgan Chodak qishlog'ida tug'ilgan. ...u ona yurtini tark etib, Chustga ko'chib ketadi. Bu yerda Xoja Ahrorning shogirdi Shoh Husayn Axsiga murid tushadi... U tez orada el orasida obro'-e'tibor qozondi. Lutfulloh Chustiyning shogirdlariga pand-nasihat shaklida yozilgan ikkita kichik risolasi va Muhammad Muftiy Ohangaroniy qalamiga mansub “Manoqibi Mavloni Lutfulloh” degan nom bilan mashhur asari ma'lum” [5:96]. Bu fikrlarni adib M. In'omning olim, adib va san'atkor Husaynxon Orifiyga bag'ishlab yozgan “Sizga havasim keladi” nomli essesinde berilgan shajara haqidagi ma'lumotlar ham tasdiq etadi [6:96]. Ajdodlari ana shunday ulug' zotlarga borib taqalgani uchun ham Nabixon Chustiy

murattab qori va faqih, fors va arab tillari bilimdoni, zullisonayn shoir va mohir tarjimon, lugʻatshunos va sharqshunos boʻlib yetishadi.

20-30-yillarda Nabixon qishloq idoralarida, jamoa xoʻjaliklarida, matlubot birlashmasida masʼul lavozimlarda xizmat qildi. Mazkur vaqtlarda Chustiyning ijodi yuksalib, Qoʻqon, Fargʻona, qolaversa, butun Oʻzbekiston va undan narilarda ham mashhur boʻladi. Bu haqda Oʻzbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad shunday eslaydi: “1938 yoki 1939-yillar edi, ana shu vaqtda Chustiy taxallusi bilan bitilgan sheʼrlar, aytilgan qoʻshiqlar oʻzbek xalqi orasiga, oʻzbek sanʼatiga, oʻzbek adabiyotiga birdaniga yarqirab kirib keldi”[7:38]. Bu kezlarda Nabixonning savdo-sotiq, tijoratda ham ishlari yurishib, turli vaqtlarda turli qishloqlarda doʻkon ochishga muvaffaq boʻladi. Bu esa ijodkorni xalq bilan yanada yaqinlashuviga, muxlislari miqdori oshishiga olib keladi. Shoirning ukasi Abbosxonning ham ishlari muvaffaqiyatli boʻlib, butun oilani qishloqdan (Tepaqoʻrgʻon) Qoʻqon shahriga koʻchirtirib keladi. Bu imkoniyat tufayli Nabixon shahar adabiy hayotida faol ishtirok eta boshlaydi. Charxiy, Sobir Abdulla, Gʻaribiy, Javdat, Olimiy, Mavzun kabi shoirlar bilan doʻstlashib, adabiy aloqada boʻladi. Chustiyning shoirlik iqtidori garchi Chust shahrida yuzaga kelgan boʻlsa-da, haqiqiy rivoji ibtidosiga latif Qoʻqon shahrida erishdi, mana shu muqaddas zamin adabiy muhiti bagʻrida kamol topdi. Bu haqda shoir oʻzi ham yozadi:

Aslida Chustiy va lekin zavqi koʻp Xoʻqandiman,
Men uchun ilhom toʻla koshona bu, Fargʻona bu [8:168].

Azaldan sanʼatkorlar, shoirlar maskani boʻlgan mazkur oʻlkadagi qaynoq adabiy muhit, zavqli uchrashuvlar, ilhombaxsh davralar Chustiy ijodining yuksalishi uchun ayni muddao boʻldi, shoir qalami tobora oʻtkirlashib bordi.

Chustiy fayzbaxsh yigʻinlardan aslo qolmas, aksincha, bunday kecha, oʻtirishlarga jon kiritar, ularning porloq yulduzi boʻlib yuqorida oʻtirar edi. Ana shunday davralardan misol keltirib oʻtamiz. Shoir Miskin Qoʻqon shoirlarining gʻazallaridagi oʻynoqilik, shirinlik, musiqiylikning yetukligi, lirizmning kuchliligi, falsafaning chuqurligiga maftun edi. Shu bois uning qalbida qoʻqonlik shoirlar bilan uchrashish ishtiyoqi tugʻiladi. Adabiy suhbat uchun maxsus “Keldim” radifli bir gʻazal bitib, Qoʻqon sari yoʻl oladi va u yerda Charxiy boshliq bir guruh shoirlar bilan uchrashadi. Gʻazalxonlik, shirin suhbatlar uyushtiriladi, qoʻshiqlar aytiladi. Soʻngra navbat shoir Miskinga beriladi. Davrada u kishi quyidagi qalb izhorlarini zavq-shavq bilan oʻqiydi:

Adam sahrosini Majnuniman, doʻstlar, qayon keldim,
Xayolim Layli birla behuda, bilmam, qachon keldim.
Muyassar boʻlsa Charxiy vasli, deb men necha axtardim,
Bihamdilloh nishon topdim, agarchi benishon keldim.
Ajab muhtojman, yo rab, duoyi bir Gʻaribiyga,
Qabul et bu duoni, hojati koʻp noravo keldim.
Nisor aylab bu jonni Chustiy chobuk suhbatin topdim,
Murodim shul edi, ey dil, gʻalat ushbu jahon keldim.
Bu boʻston bulbuli erdi figʻon birla navo aylab,
Eshitgach nolasin, chashmimda ham bagʻrimda qon keldim.
Chunon haq erka qilmish, xalq ani savtini shaydosi,
Ne debman vasfinga, ey til, ojiz-u bezabon keldim.
Ajib Fargʻonada olimni koʻrdim, nomi ham Olim,
Soʻzi shirinligidan izlab-izlab mehribon keldim.
Niqob andishadur Miskinligimga doimo, ey dil,

Xijolatman bo’lib farz ahlina bearmug’on keldim [9:34].

Mazkur g’azalda she’r muallifi shoir Miskin Charxiy, G’aribiy, Chustiy, Olim kabi bir vaqtda ijod qilgan shoirlarni nomma-nom zikr etadi, har bir ijodkorga alohida-alohida o’rin beradi, ularga o’z mehrini bildiradi. Chustiy ijodidagi o’ziga xoslik, tez, chaqqon, ildam, sho’x, o’ynoqilikni “chust, ya’ni just va chobuk” so’zlari orqali tarannum etdi. Ko’rinib turibdiki, Chustiy o’z davri adabiy gurunglarida anchayin ko’zga ko’ringan ijodkor edi.

Chustiy o’z ijodi bilan tez orada shuhrat qozonadiki, shu vaqtlardagi respublika rahbari Usmon Yusupovning o’zi Qo’qonga kelib, shoirni markaz – Toshkentga Hazrat Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligini keng nishonlash ishlariga ko’maklashish uchun taklif etadi. Shu sabab 1939-yildan boshlab ijodkor qaynoq hayot bag’riga kirib keldi. Shu vaqtdan e’tiboran maxsus tuzilgan Navoiy komitetining jonkuyar a’zosi sifatida G’.G’ulom, H.Olimjon, P.Shamsiyev, Boqiy, Ulfat, Mahjur, S.Abdulla, Habibiyy kabi she’riyat bilimdonlari qatorida buyuk mutafakkir ijodini tadqiq va targ’ib etishda munosib faoliyat yuritdi. Keyinchalik “O’zbek tilining izohli lug’ati” va “Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug’ati” (1- va 2-jildlarning so’zboshisida Nabixon Xo’jayev nomi qayd etilgan) ni tuzishda ham kamarbasta bo’ldi.

Chustiy mas’uliyatli lavozimlarda faoliyat yuritdi: Muqimiy teatrida adabiy emakdosh (1939–1941) va direktor (1941–1942) hamda O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi adabiyot fondida direktor (1942–1944), O’zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot institutida ilmiy xodim (1959–1968) bo’lgan.

Shoirning asarlari ham birin-ketin chop etildi. „Qo’zg’ol”(1942), „Lolazor”(1945), „Hayot zavqi”(1951), „Gul mavsumi”(1969), „G’azallar”(1978), „Yod eting kamtarin Chustiyni ham”(1984) kabi she’riy to’plamlari dunyo yuzini ko’rdi. Shuningdek, mumtoz adabiyotimiz an’alaridan oziqlangan „Hayotnoma”(1988), „Sadoqat gullari”(1992), „Ko’ngil tilagi”(1994), „Muhabbatnoma”(2013) kabi devonlari kitobxonlarga taqdim etildi. U mumtoz aruz latofatini zamonaviylik ruhi bilan uyg’unlashtirib, so’z bahridagi javohirlarni olmos qalamida marjondek terdi, xonanda-yu sozandalarga iste’dod yolqinlarini yuqtirib, betakror qo’shiqlar yaratdi.

Nabixon Chustiy adabiy merosini tarkiban quyidagicha guruhga bo’lish mumkin:

1. **She’riy to’plamlari:** „Qo’zg’ol”(1942), „Lolazor”(1945), „Hayot zavqi”(1951), „Gul mavsumi”(1969), „G’azallar”(1978), „Yod eting kamtarin Chustiyni ham”(1984), “Ko’rguncha, xayr endi” (2004), “Nasihat gulshani” (2012), “Saylanma”(2024).
2. **Devonlari:** „Hayotnoma”(1988), „Sadoqat gullari”(1992), „Ko’ngil tilagi”(1994), „Muhabbatnoma”(2013).
3. **Dostonlari:** “Zafarnoma”, “Tirik jannatga kirgan kampir”, “Kiyiknoma”, “Bog’i Eram”.
4. **Dramalari:** “O’zbekiston qilichi” (S.Abdulla bilan hamkorlikda, 1942), “Davron ota” (K.Yashin, S.Abdulla bilan hamkorlikda, 1941), “Qurbon Umarov” (musiqali drama, S.Abdulla bilan hamkorlikda, 1941), “Qo’chqor Turdiyev”(S.Abdulla bilan hamkorlikda).
5. **Tarjimalari:** “Bo’ston”(Sa’diy Sheroziy, 1960), Hofiz, Xisrav Dehlaviy, Sobir Termiziy, Mirzoda Ishqiy, Mirzo G’olib, Ja’far Iftixor, Parvin E’tisomiy, Ali Sardor Ja’fariy kabi ijodkorlardan qilingan tarjimalar.

Mazkur ijodiy merosning har biri alohida tadqiqotga manba bo’la oladi. Ularni o’rganish, tadqiq etish, tahlil qilish bugungi zamonaviy adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Chustiyning ijodiy kamoloti bosqichma-bosqich rivojlangan bo’lib, bu jarayon uning shaxsiy tajribasi, ilmiy-adabiy muhit va davr talablari bilan chambarchas bog’liqdir. Tarjimai holga oid manbalar shoirning nafaqat biografik jihatlarini, balki uning estetik qarashlari va ma’naviy olamini ochib berishda ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Chustiy hayoti va faoliyatini o’rganish orqali o’zbek adabiyotining muayyan tarixiy davriga xos xususiyatlarni aniqlash, adabiy jarayonlar rivojini chuqurroq tushunish imkoniyati yaratiladi. Bu esa shoir merosini zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan qayta baholash zaruratini ko’rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Chustiyning tarjimai holini ilmiy asosda tadqiq etish uning ijodiy merosini to’liqroq anglashga xizmat qiladi hamda o’zbek adabiyotshunosligida muhim ilmiy-nazariy xulosalar chiqarishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Чустий. Ўтмиш ва хотиралар // Чустий. Сайланма. Тўплаб, нашрга тайёрловчи: Хўжаев Б. – Тошкент: Адабиёт, 2024. – 504 б.
2. Навоий асарлари луғати. Тўлдирилган ва тузатилган 2-нашри. – Тошкент: Академнашр, 2023. – Б. 566.
3. Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 4 томлик. 3-том. – Тошкент: Фан, 1984. – Б. 483.;
4. Нажмиддинов М. Шоир Чустий маноқиблари. Китобда: Ёд этингиз камтарин Чустийни ҳам. Шоир Чустий ижодига чизгилар, хотиралар, эсселар, бағишловлар. Масъул муҳаррир: М.Зоҳидова. – Тошкент: MASHHUR-PRESS, 2020. – В. 82.
5. Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Марказий Осиёда Ислом маданияти (Қисқача маълумотнома). – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 96.
6. М.Инъом. Сизга ҳавасим келади. Эссе. – Наманган, “Наманган” нашриёти, 2015. – 96 б.
7. Аҳмад С. Буюк инсон // Ёд этингиз камтарин Чустийни ҳам. Шоир Чустий ижодига чизгилар, хотиралар, эсселар, бағишловлар. Масъул муҳаррир: М.Зоҳидова. – Тошкент: MASHHUR-PRESS, 2020. – В.38.
8. Чустий. Кўнгил тилаги. (Девон). – Тошкент: Фан, 1994. – 264 б.
9. Назаров Н. Завқи кўп хўқандийман // Ёд этингиз камтарин Чустийни ҳам. Шоир Чустий ижодига чизгилар, хотиралар, эсселар, бағишловлар. Масъул муҳаррир: М.Зоҳидова. – Тошкент: MASHHUR-PRESS, 2020. – В. 33-34.

**SADRIDDIN PACHCHOEV: THE LAST BUKHARA MINIATURIST AND THE
TRANSFORMATION OF TRADITION IN THE VISUAL CULTURE OF THE NEW
ERA**

Akhmedova Nazokat Erkinovna

Senior Lecturer, International Nordic University,

E-mail: nazokataxmedova1986@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3775-9243

Abstract. This article examines the artistic legacy of Sadriddin Pachchoev, a former jeweler and master craftsman who occupies a distinctive place in the history of Bukhara miniature painting. In creating his works, Pachchoev did not merely reproduce objects mechanically; rather, he intuitively perceived the unity of individual details and produced a simple yet expressive image of the world through his own artistic vision. His works are marked by lyrical sensitivity, emotional intensity, decorative richness, and a close connection with folk artistic traditions. Particular attention is paid to the way in which the artist combined the conventions of traditional miniature painting with the themes, visual impressions, and social realities of a new historical period.

Keywords: miniature painting, fine arts, architectural landscape, perspective, Bukhara school, folk art, visual interpretation, artistic tradition.

In Bukhara, the development of fine art found a vivid expression in the creative work of Sadriddin Pachchoev, who is regarded as one of the last representatives of the miniature-painter tradition, as well as in the broader sphere of amateur artistic practice. This renowned folk master, who sought to respond attentively to every new tendency, began to engage in miniature painting from the mid-1920s. Inspired by the miniature illustrations found in manuscripts of that period, he created illustrations for such classical literary works as Jami’s Yusuf and Zulaikha, Navoi’s Farhad and Shirin, Layli and Majnun, Sab’ai Sayyor, and other manuscripts of classical literature. Unfortunately, many of these works were lost after the death of Master Sadriddin. According to Saida Pachchoeva, the artist’s daughter, her husband sold these illustrated manuscripts at the Bukhara market in the 1950s.

The Bukhara Art Museum preserves his miniatures created for Jami’s poem Yusuf and Zulaikha and for the manuscript Lazzat ul-Niso. Certain information about these miniatures, executed in a traditional style, has been published in the press. However, special attention should also be given to the miniatures preserved there on separate sheets. The miniatures created by the artist for Jami’s Yusuf and Zulaikha were executed in 1935. The manuscript is bound in a thick reddish leather cover. The miniatures are placed in specially reserved blank spaces in the middle of the manuscript pages. The pages containing miniatures are marked with special red silk threads, the ends of which are attached to small rectangular pieces of paper fixed to the corners of the pages.

A careful examination of the twenty-six miniatures in the manuscript suggests that the artist may have used a similar manuscript as a model. O.A. Sukhareva, who was among the first researchers to study Sadriddin Pachchoev’s art, noted that his miniatures for this poem were distinguished by pleasant colors and by the liveliness and expressiveness of the figures, despite the conventional nature of their execution.

One of the miniatures depicting an architectural landscape represents the famous Ismail Samani Mausoleum. The mausoleum is shown from the corner, with certain perspective

reductions. With the delicacy characteristic of a jeweler, the miniaturist carefully drew each brick and each form of the monument. Although there are certain inaccuracies in the depiction of the dome and, to some extent, of the portal, the image of the mausoleum is rendered in a highly individual manner. In order to make the monument appear more vivid, the artist included plants growing around it and a dove flying in the sky. He also noticed such details as plastered areas of the wall and the foundation, which is shown not with uniform bricks as it appears today, but with two different types of brickwork.

The next miniature depicts the city’s largest architectural ensemble, popularly known as Poi Kalon. In this composition, arranged diagonally from the lower right part of the sheet toward the left, the portal of the Kalon Mosque and the Kalyan Minaret stand out due to their scale and height. The two figures and a cart shown in the square further emphasize the sense of space and scale. The figure in the foreground is dressed in a crimson robe, with the folds of his turban only slightly indicated, while the figure behind him is rendered almost as a small dot. The proportional relationship between these figures and the architectural structures intensifies the grandeur and monumentality of the latter.

The artist strove to present the architectural landscape on a broad scale. The large storks depicted on the portal of the Kalon Mosque and the stork nest at the top of the minaret serve as compositional accents forming a pyramidal structure. Alongside traditional images of storks, the electric poles visible behind the minaret—signs of novelty in the urban environment—did not escape the artist’s attention. Similarly, the structure once attached to the left side of the minaret, which no longer exists today, as well as the damaged lower part of the minaret marked with white pigment, all testify to the artist’s sharp observational ability.

In this picture, executed in brownish-yellow tones, the tiles on the portal of the Kalon Mosque and the blue decorative patterns beneath the muqarnas of the minaret stand out from the general scene with particular sonority. The perspective inaccuracies, especially in the depiction of the platform and cart on the left side of the square, recall the simplicity of a childlike vision. At the same time, the scene conveys the impression of a “living” irregularity typical of a folk master’s hand, rather than the rigid precision of an academically correct drawing. In this work, the hand of the folk craftsman is immediately recognizable.

The same features are also characteristic of the artist’s miniature depicting Chor-Minor. When Rempel described such works as standing “between miniature painting and drawings intended for metal engraving” [1], he may well have had these very miniatures in mind. Indeed, in these works, line performs the principal artistic function. At the same time, however, their distinctive interpretation and the artist’s observational sensitivity give them considerable artistic value.

The miniature depicting the Abdulaziz Khan Madrasa, inventory no. 8065/12, is not merely a landscape, but a vivid scene observed from the urban life of that period. At the far end of a broad, not very high platform behind a paved street, the seventeenth-century architectural monument—the Abdulaziz Khan Madrasa, remarkable for its elegant proportions—comes into view. The ornamental tiles on the portal and walls of the madrasa are rendered with almost ethnographic precision. Of the ten panels on the portal, six are shown as preserved; based on the fully preserved decorative tiles on the right side, one can reconstruct the decoration of the completely undecorated wall on the left. At the top of the portal, a stork, its two young, and nests in the corner minarets are depicted.

In the right corner of the platform in front of the madrasa, a shoemaker and his customer are shown. The young shoemaker sits on a low stool, absorbed in his work. He wears a fur-trimmed hat, a blue shirt, and a crimson-violet robe with white dots. The rolled-up sleeves, the material placed on his knees, and the tools arranged around him on the brick-paved platform testify to the master's skill and agility. Opposite him, on the edge of the platform, sits an elderly man. He wears a blue turban, a dark green alocha robe, and coarse trousers, and is handing one of his boots to the craftsman. His bare foot rests calmly on a footcloth spread on the ground. Behind him, a donkey with a saddle and saddlebags suggests that he has come from the countryside.

On the right side of the madrasa, a passerby moving along the street and a part of Abdullah Khan's tim are visible; on the left, residential buildings can be seen behind a whitewashed wall with windows. Observing this scene from in front of the Ulugbek Madrasa, the artist depicts the paved road in darker tones, the platform in lighter tones, and the sky even lighter. In doing so, he attempts to follow the spatial principles of miniature painting. The aspiration toward a realistic representation of reality is visible not only in this work, but also in all the elements of the scene. It indicates that the artist possessed a new artistic imagination and a new mode of thinking in the context of a changing historical period. In the memoirs of L.I. Rempel, who was acquainted with Sadriddin Pachchoev during those years, the following lines appear: “He treated his works very seriously, yet within this seriousness there was the painful anxiety of an amateur who had placed his creative product before the judgment of a professional critic. This was the reason for his withdrawal from people and his isolation within himself” [2]. On the one hand, these words reveal the viewpoint of a critic educated in the traditions of Western fine art; on the other hand, they vividly express the painful inner experiences of an artist striving to move beyond the laws of traditional miniature painting toward realistic art. This can be seen especially clearly in his miniatures devoted to themes of real life.

His miniature Cotton Picking, inventory no. 8063/12, demonstrates the artist’s attempt to solve the work in a completely new manner, assigning a decisive role to color. The pictorial scene is divided vertically into two parts and diagonally into several sections. On the left side, six women are shown picking cotton in the field, placing it into the hems of their garments. By depicting each of them in a different bodily position, the artist achieves a sense of natural movement. The bodies of two women at the edge of the scene extend beyond the limits of the paper, creating the impression that the action continues outside the frame. A similar device is visible on the right side, where the head of one of the men picking cotton in another area is cut off by the edge of the sheet. In addition to them, several sections of the cotton field are also cut by the boundaries of the image, which further contributes to the impression of spatial breadth.

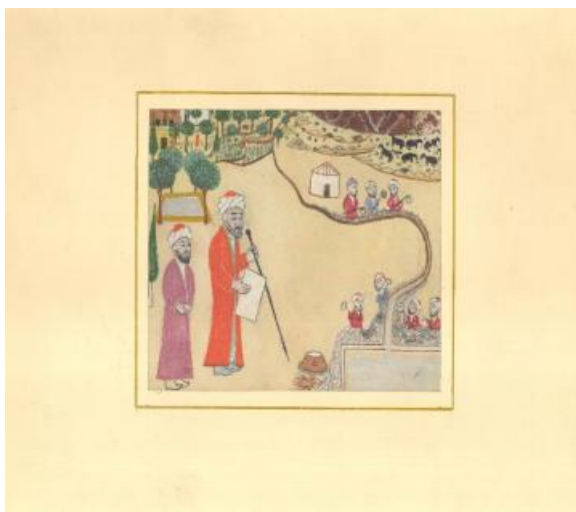
In order to enliven the movements of the women and men in the cotton field, the artist depicts an elderly woman sitting on the ground and smoking a water pipe in the front left part of the scene. Only in the depiction of this woman’s body does the contour line become more prominent. In the images of the men and women, however, the line is used mainly to render their faces. This suggests that the artist consciously tried to avoid sharply defined contours and to express the pictorial scene through color. As a result, the contours of the human figures in this miniature are softened. They merge with the colors of the cotton field, a harmony supported by the green, red, and white tones used both in the clothing of the figures and in the depiction of the cotton field.

Thus, the work created by a folk master who came from among the people and knew the life of the people well—as seen in the last two miniatures representing both urban and rural life—has preserved its popular essence to this day through its vitality and truthfulness. In this respect, it differs from works created by professional artists who were more quickly influenced by ideological demands.

The miniatures devoted to the life of Alisher Navoi also freely express this same folk

way of thinking. The series begins with a scene showing young Alisher being sent to school by his parents. In front of a house at the edge of a village, the mother places her hand on the child's shoulder and sees him off with affection. The father extends both hands toward his son, giving him a blessing. Young Alisher wears a small turban, and in his folded hands he holds a book. Behind them are two young children, one of whom holds a bird. While his peers are occupied with their own activities, young Alisher is distinguished by his seriousness and aspiration toward knowledge. The half-open gate of the courtyard, the patterned door in the distance, the field to the right, the trees, and the grazing goat lend the scene a calm rural atmosphere. These elements, vividly reflecting the local spirit, are the result of the artist's direct observations.

The second miniature is devoted to Hazrat Navoi's activity in the field of construction. In the foreground, the poet is depicted larger than the other participants in the scene. He is already advanced in age, holding a cane in one hand and a document in the other. He hands the document to the head of construction—the supervisor. Behind the supervisor, work is in full progress: craftsmen are engaged in building activities. One of them is planing wood with an adze, another is working wood with a chisel and mallet, while several others are sawing timber. Another group of people is filling the walls of a wooden house with brick and clay. The process of constructing a wooden house, characteristic of

Bukhara folk architecture, is represented here with great accuracy.

In order to show the construction process more clearly, the madrasa depicted in the front right part of the miniature is shown smaller than Navoi and the person standing before him. However, in the depiction of the madrasa and the porticoed building behind the poet, the local color is reflected in the interpretation of constructive and decorative features characteristic of local architecture. The miniature conveys the living atmosphere of city life.

movements convey energy and enthusiasm.

When the viewer's gaze rises to the upper part of the miniature, it follows the irrigation ditch, the courtyards surrounded by gardens, and the horses grazing in grassy fields, finally reaching the mountains in the distance. Around the poet are fruit trees and a pond. It seems as if the work being carried out anticipates that, once the water soon flows from the mountains through the ditch, the excavated pond and the neglected land around it will turn into gardens and orchards. Since these works are guided by the enlightened poet, there remains no doubt about their realization. The poet's larger and more prominent depiction, as well as the attitude shown toward him, serves to express this confidence in the scene.

The fifth work in Sadriddin Pachchoev's series depicts the tragic event that occurred shortly before the death of Alisher Navoi. According to the historian Khondamir, on December 31, 1500, Khoja Shahobiddin brought joyful news to Khoja Abbas that Sultan Husayn and his retinue were approaching. Upon hearing this, Alisher Navoi hastened to meet his close friend. However, after some time, Alisher Navoi turned to Khoja Abdullah and said: "I feel unwell; what has happened to me?" With the help of Khoja Abdullah and Khondamir, Alisher Navoi approached Husayn Bayqara, kissed the king's hand, lost consciousness, and sank to the ground. On the early morning of January 3, 1501, Alisher Navoi passed away.

The final work in this series is devoted to the funeral ceremony of the great poet. The poet's body, wrapped in blue cloth, is carried in a coffin on its final journey. Herat is in mourning. The city appears deserted. In the distance, women from the palace are shown weeping bitterly. This series of the artist's works is painted in restrained and quiet tones.

References

1. Rempel P.I. Dalekoe i blizkoe: Bukharskie zapiski [Distant and Near: Bukhara Notes]. Tashkent: Gafur Gulyam Publishing House, 1981.
2. Rempel L.I. Arkhitekturnyi ornament Uzbekistana. Istoriya razvitiya i teoriya postroeniya [Architectural Ornament of Uzbekistan: History of Development and Theory of Construction]. Tashkent: State Publishing House of Fiction Literature, 1961.
3. Shishkin V.A. Arkhitekturnye pamiatniki Bukhary [Architectural Monuments of Bukhara]. Tashkent, 1936.
4. Masson M.E. Padaiushchii minaret [The Falling Minaret]. Tashkent: Uzbekistan, 1968.

**ИГРЫ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ
ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК
ИНОСТРАННОМУ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

Ахмаджонова Нозима Нодиржон кизи
Наманганский государственный университет

Докторант по специальности 13.00.01 – Теория педагогики. История педагогических
учений

E-mail: ahmadjonovanozima981@gmail.com

Тел.: +998 93 941 19 96

Аннотация: В данной статье анализируются научно-методические основы использования игр и интерактивных технологий в обучении русскому языку как иностранному учащихся начальной школы. Главная цель исследования – определить эффективность этих технологий в развитии не только языковых навыков, но и процессов логического мышления (анализ, синтез, классификация, сравнение). В статье систематически представлены результаты эмпирического исследования, статистические показатели и практические рекомендации для учителей начальной школы.

Ключевые слова: интерактивные технологии, дидактические игры, русский язык как иностранный, логическое мышление, начальное образование, анализ и синтез, познавательное развитие.

В современной системе образования изучение иностранных языков – это не просто заучивание лексических и грамматических правил, а неразрывно связанное с развитием познавательных и интеллектуальных способностей личности. В Республике Узбекистан систематическое преподавание русского языка налажено с начальных классов, а психофизиологические особенности детей этого возраста требуют уникального подхода к образовательному процессу.

Учащиеся в возрасте 7-10 лет проходят период постепенного перехода от демонстративно-образного мышления к логико-вербальному мышлению (по теории Жана Пиаже, стадия конкретных операций). В этот период крайне важно интегрировать процесс изучения языка с развитием логического мышления. Интерактивные технологии и дидактические игры на уроках русского языка создают основу для концентрации внимания учащихся, укрепления памяти и, самое главное, выполнения логических операций, таких как анализ, синтез, группировка и сравнение.

Однако на практике многие учителя используют игровые технологии лишь как средство повышения интереса к уроку, не уделяя достаточного внимания их логико-познавательной функции. Эта проблема определяет актуальность данного исследования. Роль и значение игры в умственном развитии детей младшего школьного возраста подробно изучены в работах таких психологов, как Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин и Ж. Пиаже. Как отмечал Выготский, «игра создает для ребенка зону ближайшего развития, в которой ребенок действует выше своего обычного поведения и возраста».

Вопросы использования игровых и интерактивных методов в методике преподавания русского языка как иностранного изучали Е.И. Пассов, И.Л. Бим и

отечественные ученые, занимающиеся методикой развития логического мышления, такие как Р.А. Сафарова, Н.А. Муслимов.

Развитие логического мышления в игровой форме помогает детям систематически и последовательно понимать структуру языка. Освоение грамматических правил посредством логических игр развивает у ребенка способность систематически воспринимать механизм языка.

Игровые методы: проведение занятий с помощью интересных и ролевых игр облегчает обучение языку. В первых трех классах игровые методы считаются одними из самых эффективных. Потому что дети в этом возрасте учатся быстрее и легче в игровой форме. Дидактические игры, ролевые игры и игры с поиском слов повышают активность учащихся и делают процесс обучения более интересным. Например, «Магазин». С помощью ролевых игр, таких как «Дома», «В отеле» и «Члены семьи», учащиеся учатся общаться на русском языке простыми способами. Во время игры дети могут запоминать новые слова, не замечая их, и пытаться применять их на практике. Игровые методы развивают творческие способности учащихся, формируют навыки командной работы и дополнительно повышают интерес к изучению языка.

Когда ученик начальной школы изучает новые слова на русском языке, если он делает это посредством логических классификационных игр (например, сортировка фруктов и овощей, группировка домашних и диких животных), в мозге формируются более прочные новые нейронные связи. Это происходит потому, что ребенок не просто механически запоминает слово, а помещает его в существующие логические ячейки (категории) своего мозга.

Цифровые интерактивные технологии (интерактивная доска, игры на планшете) активизируют визуально-образные каналы восприятия ребенка. Это устраняет утомляемость и психологические барьеры на уроке (языковой барьер). Однако чрезмерное использование игр на уроке может ослабить дисциплину учеников. Поэтому учитель должен строго поддерживать баланс между играми и серьезными образовательными мероприятиями.

Систематическое использование игр и интерактивных технологий в обучении русскому языку как иностранному в начальных классах значительно повышает логическое мышление учащихся. Этот метод позволяет ученику легко и интересно изучать язык, одновременно приобретая навыки анализа, синтеза и классификации

Рекомендации для учителей начальной школы:

1. Систематический подход к уроку: Уделяйте не менее 10-15 минут каждого урока логико-дидактическим играм на русском языке.

2. От простого к сложному: Начинайте с анаграмм букв, а затем постепенно увеличивайте сложность игр до уровня объяснения мелких причинно-следственных связей на русском языке.

3. Интеграция ИКТ: Создавайте индивидуальные задания, развивающие логическое мышление учащихся, на таких платформах, как LearningApps и Wordwall, и используйте их на уроке.

Список литературы:

1. Иванова Л. (2009). Преимущества коммуникативного подхода. Москва: Издательство «Просвещение».
2. Шарипова Н. (2022). Выявление и расчет потребностей учащихся в преподавании русского языка. Ташкент.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

3. Пассов Е. И. (2010). Коммуникативная методика преподавания иностранных языков. Москва: «Просвещение».
4. Гальскова Н. Д. (2015). Теория и практика современного преподавания иностранных языков. Москва: Академия.
5. Джалолов Дж. Дж. (2012). Методика преподавания иностранных языков. Ташкент: Издательство «Оқутювай».
6. Соловова Е. Н. (2018). Методы преподавания иностранных языков в начальных классах. Москва: «Дрофа».

**DUAL TA’LIM TEXNOLOGIYASI SHAROITIDA PEDAGOGIK AMALIYOT ORQALI
BO’LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY O’Z-O’ZINI RIVOJLANTIRISH
MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARI**

Adasheva Matluba Fazliddin qizi

Namangan davlat universiteti 3-bosqich tayanch doktoranti

e-mail: adashevamatluba406@gmail.com

tel: [+998 94 271 02 13](tel:+998942710213)

Annotatsiya: Ushbu tezis bo’lajak tarbiyachilarning kasbiy o’z-o’zini rivojlantirish malakalarini dual ta’lim texnologiyasi sharoitida pedagogik amaliyot orqali takomillashtirishning innovatsion mexanizmlarini tadqiq etadi. Tadqiqotda besh komponentli didaktik algoritmi ishlab chiqilib, GROW, “Bashoratlar chizmasi”, “Practice” kabi interfaol metodlar asosida sinab ko’rilgan.

Kalit so’zlar: dual ta’lim, pedagogik amaliyot, kasbiy o’z-o’zini rivojlantirish, didaktik algoritmi, innovatsion mexanizm.

Аннотация: Данная тезисная работа исследует инновационные механизмы совершенствования навыков профессионального саморазвития будущих воспитателей посредством педагогической практики в условиях технологии дуального обучения. В ходе исследования был разработан пятикомпонентный дидактический алгоритм, апробированный на основе интерактивных методов GROW, “Диаграмма прогнозов” и “Practice”.

Ключевые слова: дуальное обучение, педагогическая практика, профессиональное саморазвитие, дидактический алгоритм, инновационный механизм.

Annotation: This thesis investigates the innovative mechanisms for improving professional self-development skills of future preschool teachers through pedagogical practice within the framework of dual education technology. The study developed a five-component didactic algorithm, which was tested on the basis of interactive methods such as GROW, “Predictions Diagram” and “Practice”.

Keywords: dual education, pedagogical practice, professional self-development, didactic algorithm, innovative mechanism.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida bo’lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yuqori malakali mutaxassislarga bo’lgan ehtiyojning ortib borishi tarbiyachilardan nafaqat nazariy bilim, balki doimiy kasbiy o’z-o’zini rivojlantirish malakasiga ega bo’lishni talab etmoqda. Biroq mavjud tadqiqotlarda pedagogik amaliyotni tashkil etish va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning nazariy jihatlarini yoritilgan bo’lsa-da, ushbu malakalarni aynan dual ta’lim texnologiyasi sharoitida innovatsion mexanizmlar asosida shakllantirish masalasi yetarli darajada ochib berilmagan. Ushbu muammoni hal etish maqsadida tadqiqotda shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatli, refleksiv va kompetentlik yondashuvlariga tayanilgan holda besh komponentli didaktik algoritmi — o’z-o’zini nazorat qilish, kreativ yondashish, ko’nikmalarni rivojlantirish, o’z-o’zini tahlil qilish va motivatsiyani mustahkamlash — ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, GROW, “Bashoratlar chizmasi”, “Tugallanmagan fikrlar” va “Practice” interfaol metodlari yaxlit tizim sifatida pedagogik amaliyotga integratsiya qilinib, motivatsion, refleksiv, forsait va kreativ mezonlarga asoslangan baholash tizimi taklif etilgan. Tadqiqotning tajriba-sinov

ishlari NamDPI, AndDPI va Navoiy DU negizida olib borilib, natijalar Styudent t-kriteriyasi asosida statistik jihatdan tasdiqlangan. Tajriba guruhlarida nazorat guruhlariga nisbatan barcha mezonlar bo'yicha 12–18% yuqori ko'rsatkich qayd etilgan. Mazkur natijalar ishlab chiqilgan metodikaning nazariy jihatdan kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish konsepsiyasini boyitishi, amaliy jihatdan esa oliy ta'lim muassasalarida pedagogik amaliyotni innovatsion asosda takomillashtirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatib berdi.

Asosiy qism. Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish malakalarini shakllantirish masalasi V.A.Slastyonin, L.Mitina, K.Zeyer, G.Ibragimova, N.Muslimov kabi olimlar tomonidan refleksiv yondashuv va kasbiy kompetentlik kontekstida o'rganilgan[1]. Xususan, L.Mitina kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishni shaxsning ichki ehtiyoji va faol subyekt sifatida namoyon bo'lishi bilan bog'liq jarayon deb ta'riflasa[2], K.Zeyer uni kasbiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin etgan[3]. O'zbek olimlari G.Ibragimova va N.Muslimov esa bo'lajak pedagoglarni amaliy faoliyatga tayyorlashda refleksiv yondashuvning ahamiyatini alohida ta'kidlagan[4]. Biroq ushbu tadqiqotlarda mazkur malakalarni aynan dual ta'lim texnologiyasi sharoitida pedagogik amaliyotning didaktik imkoniyatlari asosida innovatsion mexanizmlar orqali takomillashtirish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Tadqiqot ana shu ilmiy bo'shliqni to'ldirish maqsadida amalga oshirilgan.

Dual ta'lim texnologiyasi nazariy ta'lim va amaliy faoliyatni parallel, uzviy tashkil etishga asoslanib, talabaga real kasbiy muhitda o'z imkoniyatlarini sinab ko'rish va rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqotda “OTM – amaliyot muassasasi – talaba” uchligi tizimi asosiy tashkiliy-uslubiy vosita sifatida belgilangan: oliy ta'lim muassasasi nazariy-metodologik asosni ta'minlaydi, MTT real kasbiy muhitni yaratadi, talaba esa ushbu ikki muhitni shaxsiy refleksiya orqali birlashtiradi. Shartnoma asosida tashkil etilgan ushbu hamkorlik tizimi talabaga o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, boshqarish, tahlil qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Shuningdek, maslahatchi-tarbiyachi instituti va amaliyot kundaligi vositasida har bir talabaning individual rivojlanish dinamikasi uzluksiz kuzatib boriladi[5].

Tadqiqotda ishlab chiqilgan besh komponentli didaktik algoritm — o'z-o'zini nazorat qilish, kreativ yondashish, ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z-o'zini tahlil qilish va motivatsiyani mustahkamlash — kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish malakalarining pedagogik amaliyotda namoyon bo'lish va mustahkamlanish ketma-ketligini ifodalaydi. Algoritmida motivatsiya oxirgi komponent sifatida joylashtirilgan bo'lib, bu ataylab qilingan metodologik qaror: amaliyot boshidagi boshlang'ich (ko'pincha tashqi) motivatsiya, muvaffaqiyatli faoliyat, o'z-o'zini nazorat va tahlil jarayonlari orqali ichki, barqaror kasbiy motivatsiyaga aylanadi. Bu yondashuv Alfi Kon va Kerol Dyuek nazariyalari bilan ham uyg'un bo'lib, algoritmning asosiy xususiyati uning sikllik tuzilishida namoyon bo'ladi — har bir sikl yakunida talaba keyingi bosqichga yanada yuksak tayyorlik va mustahkam motivatsiya bilan kirishadi[6].

Didaktik algoritmni amaliyotda joriy etish uchun GROW, “Bashoratlar chizmasi”, “Tugallanmagan fikrlar”, “Practice” va “Avvalgi va bugungi fikrim” interfaol metodlari yaxlit tizim sifatida ishlab chiqilgan. GROW metodi talabada aniq maqsad qo'yish va uni amalga oshirish ko'nikmalarini rivojlantirsa, “Bashoratlar chizmasi” fikrlash va kollaboratsiya ko'nikmalarini, “Tugallanmagan fikrlar” esa kasbiy tushunchalarni chuqur anglash va mustaqil xulosaga kelish ko'nikmalarini takomillashtiradi. Ushbu metodlar motivatsion-tayyorlov, faoliyatli-takomillashtirish va natijani mustahkamlash bosqichlari doirasida izchil qo'llanilgan. Malakalarning shakllanish darajasini ob'ektiv o'lchash maqsadida

motivatsion, refleksiv, forsayt va kreativ mezonlarga asoslangan to’rt mezonli baholash tizimi ishlab chiqilib, har bir mezon uchun yuqori, o’rta va quyi darajalar belgilangan hamda aniqlovchi, shakllantiruvchi va yakuniy bosqichlarda qo’llanilgan.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot shuni ko’rsatdiki, dual ta’lim texnologiyasi sharoitida pedagogik amaliyotning didaktik imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish bo’lajak tarbiyachilarning kasbiy o’z-o’zini rivojlantirish malakalarini takomillashtirishning eng samarali yo’llaridan biri hisoblanadi. “OTM – amaliyot muassasasi – talaba” uchligi tizimi nazariy bilim va amaliy faoliyatni organik birlashtirgan holda talabada mustaqil kasbiy o’sish ko’nikmalarini shakllantiradi. Ishlab chiqilgan besh komponentli didaktik algoritm va interfaol metodlar yaxlit tizimi pedagogik amaliyot samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, motivatsiyaning algoritmda yakunlovchi komponent sifatida belgilanishi — uni tashqi rag’bat emas, balki muvaffaqiyatli faoliyat natijasida shakllanadigan ichki barqaror ehtiyoj sifatida talqin etish — kasbiy o’z-o’zini rivojlantirishning uzoq muddatli samarali bo’lishini ta’minlaydi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: birinchidan, oliy ta’lim muassasalarida maktabgacha ta’lim yo’nalishi bo’yicha pedagogik amaliyot dasturlariga dual ta’lim texnologiyasi elementlarini kengroq joriy etish; ikkinchidan, maslahatchi-tarbiyachi institutini rasmiylashtirish va ularni metodik jihatdan tayyorlashga alohida e’tibor qaratish; uchinchidan, talabalarning kasbiy o’sish dinamikasini kuzatishda motivatsion, refleksiv, forsayt va kreativ mezonlarga asoslangan baholash tizimidan keng foydalanish. Ushbu yondashuv nafaqat tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshiradi, balki ularning keyingi mustaqil faoliyatida ham uzluksiz o’z-o’zini rivojlantirish ko’nikmasini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Slastyonin V.A. Pedagogika. – Moskva: “Akademiya” nashriyoti. 2002. – B. 576.
2. Mitina L.M. Psixologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelya. – Moskva: “Akademiya” nashriyoti. 2004. – B. 320.
3. Zeyer E.F. Psixologiya professiy. – Moskva: “Akademicheskij projekt” nashriyoti. 2003. – B. 336.
4. Ibragimova G.N. Bo’lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi. – Toshkent: “Fan” nashriyoti. 2018. – B. 215.
5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy shakllanishi. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2004. – B. 240.
6. Kon A. Mukofot bilan jazolash. – Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti. 2021. – B. 384.

**BOSHLANG‘ICH SINIF “TARBIYA” DARSLARIDA MILLIY-AXLOQIY
QADRIYATLARNI NARRATIV METOD ASOSIDA O‘RGATISH**

Qo‘shnazarova Nozima Maxmutjon qizi
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nozima.0739@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda boshlang‘ich sinf “Tarbiya” darslarida milliy qadriyatlarni o‘quvchilarning axloqiy tasavvuri, hissiy munosabati va kundalik xulqi bilan bog‘lashda narrativ metodning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Narrativning mazmuniy tuzilishi, hikoyani tanlash mezonlari, savol va topshiriqlar orqali axloqiy fikrlashni faollashtirish yo‘llari ochib berilgan. 2023-yilda nashr etilgan 3-sinf “Tarbiya” darsligidagi “Do‘pka voqeasi” mavzusi misolida milliy o‘zlik, tarixiy xotira va o‘ziga xoslik qadriyatlarini o‘rgatishning metodik ketma-ketligi taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, “Tarbiya” darsi, narrativ metod, milliy qadriyat, axloqiy tarbiya, hikoya, milliy o‘zlik, hissiy munosabat, “Do‘pka voqeasi”.

Boshlang‘ich ta’lim davrida bolaning yaxshilik, burch, vijdon, hurmat, mas’uliyat va mehr-oqibat haqidagi qarashlari aniq voqealar hamda insoniy munosabatlar ta’sirida shakllanadi. Bu yoshdagi o‘quvchi axloqiy tushunchani nazariy bilimlardan ko‘ra qahramonning boshidan kechirgan hodisasi, tanlovi, his-tuyg‘usi va xulosasi orqali tezroq anglaydi. Shu sababli “Tarbiya” darsida milliy qadriyatlarni hikoya, rivoyat, oilaviy xotira, tarixiy lavha va kundalik hayot voqealari orqali yoritish o‘quvchini mazmunning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Narrativ metodning ahamiyati ham qadriyatni shunchaki og‘zaki shaklda bayon qilishda emas, voqea orqali his etish, tahlil qilish va shaxsiy xulosaga kelish imkonini yaratishida ko‘rinadi.

R.A. Mavlonova tarbiyaviy jarayonning ta’lim mazmunidan ajralmasligini ta’kidlab, “O‘quvchilarga tarbiya berish ularga ta’lim berish bilan mustahkam va yaxlit birlikda amalga oshiriladi”, deb yozadi [1, 4-b.]. Ushbu fikr “Tarbiya” darsidagi hikoya oddiy badiiy bezak bo‘lib qolmasligi kerakligini ko‘rsatadi. Narrativ dars maqsadi, o‘rganilayotgan qadriyat, muhokama savollari va yakuniy amaliy topshiriq bilan ichki bog‘lanishga ega bo‘lgandagina tarbiyaviy natija yuzaga keladi. O‘quvchi hikoyani tinglabgina qolmay, undagi muammoni ko‘radi, qahramonning kayfiyatini tushunadi, xatti-harakatni baholaydi va voqeadan o‘z hayoti uchun ma’no chiqaradi.

Narrativ tushunchasi pedagogik jarayonda voqea va tajribaning mazmunli ketma-ketlikda bayon qilinishini anglatadi. J. Bruner inson borliqni tushunishda mantiqiy-ilmiy fikrlash bilan bir qatorda narrativ fikrlashdan ham foydalanishini asoslaydi. Narrativ fikrlash qahramonning niyati, yuzaga kelgan vaziyat, xatti-harakat va oqibat o‘rtasidagi bog‘lanishni anglashga yordam beradi [4]. Axloqiy tarbiya uchun bu jihat muhim, chunki bola “halollik”, “andisha” yoki “vatanparvarlik” so‘zlarining lug‘aviy ma’nosini bilishi mumkin, lekin ularning inson hayotidagi qiymatini voqea va munosabat doirasida chuqurroq tushunadi.

N.X. Voxidova, F.O. Mirzayeva va B.N. Saidova milliy tarbiya mazmunini xalqning tarixiy tajribasi, e’tiqodlari, g‘oyalari, an’analari, urf-odatlar va qarashlari bilan bog‘liq yaxlit pedagogik jarayon sifatida yoritadilar [2]. Bu yondashuvga ko‘ra, milliy qadriyatlar darsda faqat ma’lumot sifatida sanab o‘tilmaydi. Ularning insonning o‘zligini anglashiga, yaqinlariga va jamiyatga munosabatiga, mas’uliyatli tanloviga ta’siri ochib beriladi. Narrativ

metod xalqning ma’naviy tajribasini bolaning hozirgi hayoti bilan bog’laydigan qulay vosita hisoblanadi. Ota-onaga hurmat, mehnatsevarlik, hashar, mehmondo’stlik, va’daga sadoqat, andisha va vatanparvarlik kabi qadriyatlar qahramonlar hayotidagi aniq holatlar orqali o’quvchi uchun tushunarli mazmun kasb etadi.

2023-yilda O.V. Usmanova va Y.V. Risyukova muallifligida nashr etilgan 3-sinf “Tarbiya” darsligi narrativ yondashuvni amaliy kuzatish uchun muhim manbadir. Darslik mualliflari kirish qismida topshiriqlar yordamida o’quvchilar “turli vaziyatlarda to’g’ri qaror qabul qilishni, o’z his-tuyg’ularini, birovlarining quvonch va kechinmalarini his qilishni, tushunishni” o’rganishini qayd etadilar [3, 3-b.]. Ushbu maqsad narrativ metodning asosiy tarbiyaviy vazifalari bilan uyg’un keladi: voqea qahramonining holatini tushunish, sabab va oqibatni bog’lash, xatti-harakatga munosabat bildirish va shaxsiy xulosaga kelish.

Darslikdagi “Do’pka voqeasi” mavzusi milliy o’zlik va o’ziga xoslik qadriyatlarini narrativ asosda yoritishning aniq namunasi bo’la oladi. Voqeaning bosh qahramoni – sharqona naqshlar bilan bezatilgan Do’pka – o’zini boshqa bosh kiyimlar bilan taqqoslaydi, o’zidagi naqshlarning ma’nosini bilmagani uchun xafa bo’ladi va oddiy kepkalarga o’xshashni istaydi. Suhbat davomida unga o’z ildizini, tug’ilgan joyi tarixini va o’ziga xos jihatlari bilish zarurligi tushuntiriladi. Hikoyaning keyingi qismida “har birimiz noyobmiz” degan g’oya ilgari surilib, insonning boshqalarga o’xshamasligi kamchilik sifatida talqin qilinmasligi ochib beriladi [3, 6–7-b.].

Mazkur mavzuni narrativ metod asosida o’qitish uchta o’zaro bog’langan yo’nalishda tashkil etilishi mumkin. *Birinchi yo’nalish* – voqeani tushunish va qahramon holatini his etish. O’qituvchi hikoyani ifodali o’qib beradi yoki o’quvchilarga rollar asosida o’qitadi. “Do’pka nega xafa bo’ldi?”, “U nima uchun oddiy kepkalarga o’xshashni xohladi?”, “Uning o’rnida bo’lganingizda nimalarni his qilardingiz?” kabi savollar voqeaning hissiy tomonini ochadi. Bu bosqichda o’quvchilarning qahramon holatini o’z so’zlari bilan ifodalashiga imkon beriishi ahamiyatlidir.

Ikkinchi yo’nalish – hikoyadagi milliy-axloqiy mazmunni aniqlash. O’quvchilar “ildiz”, “o’zlik”, “noyoblik”, “tug’ilgan joy tarixi” tushunchalarini voqea bilan bog’laydilar. O’qituvchi “Inson nima uchun tug’ilgan joyi tarixini bilishi kerak?”, “Boshqalarga o’xshamaslikning qaysi yaxshi tomonlari bor?”, “Milliy naqsh bizga qanday ma’no beradi?” kabi savollar orqali hikoyaning ichki g’oyasini ochishga yo’naltiradi. Darslikning o’zida ham Do’pkaning tashqi ko’rinishi, xafa bo’lish sababi va insonning o’z tarixi hamda yurti bilan tanish bo’lishi haqida savollar berilgan [3, 7-b.]. Bu savollarni kengaytirish narrativ muhokamaning ta’sirini oshiradi.

Uchinchi yo’nalish – hikoyadagi xulosani o’quvchining shaxsiy tajribasiga ko’chirish. Darslikda “O’zingiz tug’ilgan joy va uning tarixi haqida qisqa hikoya tayyorlang” topshirig’i berilgan [3, 7-b.]. Ushbu vazifani narrativ metod talablari asosida boyitish mumkin. O’quvchi ota-onasi yoki bobo-buvisi bilan suhbatlashib, mahalladagi qadimiy joy, oilaviy kasb, mashhur inson, milliy naqsh yoki avloddan-avlodga o’tib kelayotgan odat haqida qisqa hikoya tuzadi. Keyingi darsda bu hikoyalar tinglanadi va ularning qaysi qadriyatni ifodalashi aniqlanadi. Natijada milliy qadriyat o’quvchining oilaviy xotirasi bilan bog’lanadi.

Narrativ muhokamada o’qituvchi voqea mazmuni va qahramonning holati yuzasidan o’quvchilarning fikri tinglanadi, so’ng dalillar aniqlashtiriladi. “Do’pka o’z naqshlarini bilmaganida nima yo’qotardi?”, “U boshqalarga o’xshab qolganida o’zini baxtli his qilarmidi?”, “O’zligidan faxrlanish boshqalarni kamsitish deganimi?” kabi savollar o’quvchini

masalaning turli tomonlarini ko'rishga o'rgatadi. Oxirgi savol ayniqsa muhim: milliy g'urur boshqa xalqlar va madaniyatlarga hurmat bilan uyg'un bo'lishi lozim.

C. Hunter va D. Eder bolalarning axloqiy qarorlarini tushunishda hikoya aytish va hikoyani jamoaviy muhokama qilish muhim imkoniyat yaratishini ko'rsatadilar [5, 223–228-b.]. Hikoya muhokamasida bola faqat qahramonga baho bermaydi; u o'z tajribasini, oila va tengdoshlari bilan bog'liq kuzatuvlarini ham suhbatga olib kiradi. “Do'pka voqeasi”ni o'rganishda o'quvchilardan milliy kiyim yoki buyum bilan bog'liq oilaviy xotirani so'rash, “Men uchun Vatanimni eslatadigan buyum” mavzusida og'zaki hikoya tuzdirish shu imkoniyatni kuchaytiradi.

L. Gasser, Y. Dammert va P.K. Murphy bolalarning badiiy narrativdan ijtimoiy-axloqiy mazmunni o'zlashtirishida uch jihatga e'tibor qaratadilar: voqeadagi g'oyani anglash, qahramon nuqtayi nazarini tasavvur qilish va hikoyani dialogik muhokama etish [6, 1445–1475-b.]. “Tarbiya” darsida ham narrativ matn o'qib bo'lingach faqat mazmunni qayta so'zlatish yetarli natija bermaydi. Qahramon nima uchun shunday o'ylagani, uning fikri qachon va nima sababdan o'zgargani, o'quvchi voqeaning qaysi qismiga qo'shilishi yoki qo'shilmasligi muhokama qilinishi zarur. Shunda hikoya axloqiy fikrlash, empatiya va mulohazali munosabatni rivojlantiruvchi vositaga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, narrativ metod boshlang'ich sinf “Tarbiya” darsida milliy qadriyatni voqea, qahramon, hissiy kechinma va shaxsiy xulosa orqali o'zlashtirish imkonini beradi. U o'quvchini inson xatti-harakatining sababi va oqibatini tushunishga, boshqa kishining holatini his etishga, milliy tajribani o'z hayoti bilan bog'lashga yo'naltiradi. 2023-yilgi 3-sinf “Tarbiya” darsligidagi “Do'pka voqeasi” milliy o'zlik, tarixiy xotira, Vatanga daxldorlik va o'ziga xoslikni hurmat qilish g'oyalarini narrativ shaklda ochib berishi bilan metodik jihatdan qimmatli. Hikoyani ifodali o'qish, qahramon holatini tahlil qilish, savollar orqali qadriyat mazmunini aniqlash va oilaviy hikoya tuzish bilan yakunlash darsning tarbiyaviy ta'sirini oshiradi. Natijada milliy qadriyat o'quvchining xotirasida uning o'zini anglashi va kundalik munosabatlarini boshqaradigan ichki mezon sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.X., Normurodova B.A., Matnazarova K.O. Tarbiyaviy ishlar metodikasi: darslik. – Toshkent, 2014. – 256 b.
2. Mirzayeva F.O., Voxidova N.X., Saidova B.N. Milliy tarbiya asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: NIF MSH, 2023. – 416 b.
3. Usmanova O.V., Risyukova Y.V. Tarbiya. 3-sinf: darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 104 b.
4. Bruner J.S. Actual Minds, Possible Worlds. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
5. Hunter C., Eder D. The Role of Storytelling in Understanding Children's Moral/Ethic Decision-Making // Multicultural Perspectives. – 2010. – Vol. 12, No. 4. – P. 223–228.
6. Gasser L., Dammert Y., Murphy P.K. How Do Children Socially Learn from Narrative Fiction: Getting the Lesson, Simulating Social Worlds, or Dialogic Inquiry? // Educational Psychology Review. – 2022. – Vol. 34. – P. 1445–1475.

**BOSHLANG‘ICH SINIF “TARBIYA” DARSLARIDA MILLIY QADRIYATLAR
ASOSIDA AXLOQIY TARBIYANI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART-
SHAROITLARI**

Qo‘shnazarova Nozima Maxmutjon qizi
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
nozima.0739@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf “Tarbiya” darslarida o‘quvchilarni milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan. Milliy qadriyatlarni dars mazmuniga tanlash, ularni o‘quvchining hayotiy tajribasi bilan bog‘lash, axloqiy vaziyatlar orqali mustaqil fikr va munosabatni yuzaga chiqarish, oila–maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yish hamda natijalarni mezonlar asosida kuzatish masalalariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, “Tarbiya” darsi, milliy qadriyat, axloqiy tarbiya, pedagogik shart-sharoit, axloqiy xulq, oila va maktab hamkorligi.

Boshlang‘ich ta’lim davrida bolaning o‘dod, burch, mas’uliyat, yaxshilik, vijdon, hurmat va mehr-oqibat haqidagi dastlabki qarashlari muayyan tizimga tusha boshlaydi. Shu yoshda o‘quvchi kattalarning munosabati, sinfdoshlarining xatti-harakati va o‘zi ishtirok etgan vaziyatlarni kuzatib, ularga axloqiy baho beradi. Darsda o‘zlashtirilgan tushunchalar uning kundalik muomalasi, tanlovi va amaliy xulqida o‘z aksini topadi. Shu sababli milliy qadriyatlar asosidagi axloqiy tarbiya dars mazmuni, metod, vaziyat, muloqot va baholashning o‘zaro bog‘langan tizimida tashkil etilishi zarur.

Abdulla Avloniy tarbiya jarayonida muallimning shaxsiy namunasi hamda o‘rgatlayotgan bilimning amaliy xulq bilan uyg‘unligiga alohida ahamiyat beradi. U: “Shuning uchun tarbiya qiluvchi muallimlarning o‘zlari ilmlariga omil bo‘lub, shogirdlarga ham bergan darslarini amal ila chaqushurub o‘rgatmaklari lozimdur”, deb ta’kidlaydi [1, 12-b.]. Ushbu fikr tarbiyaviy mazmundagi bilim o‘qituvchining shaxsiy namunasi va amaliy faoliyati bilan mustahkamlanganida o‘quvchiga kuchliroq ta’sir ko‘rsatishini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘qituvchining nafaqat so‘zlarini, uning muomala madaniyati, adolatliligi, vazminligi va boshqalarga munosabatini ham kuzatadi. Shu jihatdan pedagogning xulqi “Tarbiya” darsida o‘rgatlayotgan milliy-axloqiy qadriyatlarning amaliy ifodasiga aylanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplardan biri sifatida belgilangan [3]. Ushbu talab boshlang‘ich ta’lim mazmunida milliy qadriyatlarni alohida mavzu sifatida bayon qilish bilan cheklanmasdan, ularni o‘quvchining fikrlashi, munosabati va kundalik xulqiga singdirishga yo‘naltirilgan metodik ishlarni tashkil etishni taqozo qiladi.

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan ma’naviy qarashlari, axloqiy me’yorlari, urf-odatlar, an’analar va ijtimoiy tajribasini ifodalaydi. Ularni faqat bayram, milliy kiyim, taom yoki tarixiy ma’lumot bilan chegaralash qadriyatlarning tarbiyaviy mazmunini to‘liq ochib bermaydi. Qadriyatning asl mohiyati uning insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga, shaxsning tanlovi va xatti-harakatiga ko‘rsatadigan ta’sirida namoyon bo‘ladi.

Ota-onaga hurmat, kattaga izzat, kichikka g’amxo’rlik, qo’ni-qo’shnichilik, mehmondo’stlik, hashar, halollik, andisha, sabr, mehnatsevarlik va va’daga sadoqat singari qadriyatlar bola tushunadigan aniq voqea hamda munosabatlar orqali ochib berilishi lozim. Masalan, “kattaga hurmat” iborasini umumiy tarzda izohlashdan ko’ra, avtobusda yoshi ulug’ kishiga joy berish, buvining yumushiga ko’maklashish, suhbatdoshning so’zini bo’lmaslik yoki kekxa qo’shnining holidan xabar olish bilan bog’liq vaziyatni muhokama qilish o’quvchiga yaqinroq va ta’sirchanroq bo’ladi.

Birinchi pedagogik shart-sharoit dars uchun tanlanadigan qadriyatning o’quvchi yoshi, mavzu mazmuni va hayotiy tajribasiga muvofiqligidir. Boshlang’ich sinf o’quvchisi mavhum axloqiy tushunchadan ko’ra ko’rgan, his qilgan va tasavvur eta oladigan vaziyatni yaxshiroq anglaydi. O’qituvchi qadriyatni tanlashda uning bolada qaysi munosabat va xulqiy sifatni rivojlantirishini oldindan aniqlab olishi kerak.

Masalan, “hashar” mavzusi umumiy mehnat, beg’araz yordam va jamoaga daxldorlikni; “mehmondo’stlik” mavzusi samimiy muomala, saxovat va mehmonning qadrini bilishni; “oilaviy an’ana” mavzusi avlodlar o’rtasidagi bog’liqlik hamda kattalar tajribasiga hurmatni anglatishi mumkin. Bunda o’quvchi qadriyatning nomini yodlab olish bilan kifoyalanmay, uning insonlar hayotidagi ahamiyatini aniq voqealar orqali anglaydi.

Milliy tarbiya mazmuni bolaning milliy o’zligini anglashiga, ajdodlar tajribasiga hurmat bilan munosabatda bo’lishiga va o’z xalqiga xos axloqiy fazilatlarini kundalik hayotida namoyon etishiga xizmat qiladi. M. Qurinov milliy tarbiyani shaxsning milliy madaniyat, tarixiy xotira, xalqning ma’naviy tajribasi va ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanishi bilan bog’liq yaxlit pedagogik jarayon sifatida yoritadi [5]. Shu sababli milliy qadriyatlar o’quvchiga tarixiy meros sifatida tanishtirilishi bilan birga, bugungi hayotda amal qilinadigan axloqiy mezon sifatida ham tushuntirilishi kerak.

Ikkinchi pedagogik shart-sharoit axloqiy mazmunni bolaning faol fikrlashi orqali ochishdir. Tayyor xulosa aytilgan darsda o’quvchi o’qituvchining fikrini takrorlashi mumkin, biroq o’z qarorining sababini chuqur anglamasligi ehtimoli mavjud. Shu bois savol, muammoli vaziyat, kichik hikoya, rolly o’yin, taqqoslash va guruhli muhokamadan foydalanish muhim hisoblanadi.

Masalan, sinfdoshi daftarini uyida unutib qoldirgan bolaga yordam berish, topib olingan buyumni egasiga qaytarish, guruh ishida vazifani adolatli taqsimlash yoki xato qilgan do’stiga munosabat bildirish kabi vaziyatlar o’quvchini axloqiy tanlovga olib keladi. U “Nima qilish kerak?” savoliga javob berish bilan birga, “Nega aynan shunday yo’l tutish kerak?”, “Bu qaror kimga qanday ta’sir qiladi?”, “Boshqa yechim bo’lishi mumkinmi?” kabi savollar ustida ham fikr yuritadi.

Abdurauf Fitrat insonning ongli axloqiy tanlovida aqlning o’rnini izohlar ekan, uning vazifasi “nimaiki haq va foydali bo’lsa, ixtiyor etib, nimaiki zarar va botil bo’lsa, tark etish”dan iboratligini ta’kidlaydi [2, 66-b.]. Ushbu qarash “Tarbiya” darsida o’quvchini tayyor javobni takrorlashdan ko’ra, mavjud vaziyatni tahlil qilish, foydali va zararli oqibatlarni aniqlash hamda o’z tanlovini asoslashga o’rgatish zarurligini ko’rsatadi.

Uchinchi pedagogik shart-sharoit bilim, hissiy munosabat va xulqiy faoliyatning birligini ta’minlashdir. O’quvchi dastlab qadriyatning mazmunini anglaydi, keyin voqea qahramonining holatini his qiladi, so’ng uning qarorini baholaydi va o’z xatti-harakatini rejalashtiradi. Axloqiy tarbiyaning bunday izchillikda tashkil etilishi T. Lickonaning axloqiy bilish, axloqiy his etish va axloqiy harakatning o’zaro birligi haqidagi yondashuvi bilan hamohangdir [4].

To’rtinchi pedagogik shart-sharoit milliy qadriyatlarni oila tajribasi bilan bog’lashdir. Boshlang’ich sinf o’quvchisi uchun oila eng yaqin va ta’sirchan tarbiya muhiti hisoblanadi. Bola oiladagi muomala, kattalarning o’zaro munosabati, mehnat taqsimoti, bayram va marosimlar, kundalik odatlar orqali ko’plab qadriyatlarni tabiiy ravishda o’zlashtiradi. Shuning uchun darsda o’rganilgan mazmunni oilaviy tajriba bilan bog’laydigan topshiriqlardan foydalanish zarur.

Beshinchi pedagogik shart-sharoit axloqiy tarbiya natijasini faqat nazariy qoidalarni eslab qolish orqali o’lchamaslikdir. O’quvchining axloqiy rivojlanishi vaziyatning ma’naviy mazmunini anglashida, boshqa kishining holatini his qilishida, qarorini asoslashida, o’z xatosini tan olishida va kundalik faoliyatida kuzatiladi.

Kuzatish, qisqa suhbat, vaziyatli topshiriq, o’z-o’zini tahlil qilish varag’i, ijodiy ish va oilaviy kichik loyiha kabi usullar o’quvchidagi o’zgarishlarni aniqlashga yordam beradi. Baholash o’quvchiga ko’rsatiladigan keyingi pedagogik yordamning yo’nalishini belgilashi kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich sinf “Tarbiya” darslarida milliy qadriyatlar asosidagi axloqiy tarbiyaning samaradorligi bir-biri bilan bog’langan pedagogik shart-sharoitlarga bog’liq. Dars mazmuniga o’quvchining yoshi va hayotiy tajribasiga mos qadriyatlarni tanlash, ularni aniq hayotiy vaziyatlar orqali yoritish, o’quvchini faol muhokama va axloqiy tanlovga jalb etish, bilim, hissiy munosabat hamda amaliy faoliyat birligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O’qituvchi, 1992.
2. Fitrat A. Tanlangan asarlar. V jild: Ilmiy risolalar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
3. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
4. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 1991.
5. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.

INNOVATSION TA’LIM MUHITINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIKA SHART SHAROITLARI

Abduraxmonova Dilxumor Iminjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti
Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang’ich ta’lim)
1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Innovatsion ta’lim muhitining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda ta’lim sifatini oshirishdagi o’rni yoritilgan. Tadqiqot davomida innovatsion muhitni rivojlantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, pedagoglarning innovatsion kompetentligi, raqamli ta’lim texnologiyalari, interaktiv o’qitish metodlari va ta’lim jarayonini samarali boshqarish masalalari o’rganilgan. Shuningdek, innovatsion ta’lim muhitining ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy faolligi, tanqidiy tafakkuri va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: Innovatsion ta’lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta’lim sifati, innovatsion faoliyat, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta’lim, pedagogik innovatsiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim jarayoni, innovatsion kompetentlik.

KIRISH

XXI asrda ta’lim tizimining rivojlanishi innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlarning keng joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda mehnat bozorida yangi kasbiy kompetensiyalarga bo’lgan talabning kuchayishi ta’lim muassasalari oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo’ymoqda. Endilikda ta’limning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, ijodkorlik, kommunikativlik va innovatsion faoliyat yuritish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat bo’lib qolmoqda. Shu sababli innovatsion ta’lim muhitini yaratish va uni samarali rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi [1].

Innovatsion ta’lim muhiti – bu ta’lim jarayonining barcha subyektlari o’rtasida samarali hamkorlikni ta’minlaydigan, zamonaviy texnologiyalar va ilg’or pedagogik yondashuvlarga asoslangan dinamik tizimdir. Mazkur muhit ta’lim oluvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning mustaqil ta’lim olish faoliyatini qo’llab-quvvatlash hamda kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Innovatsion ta’lim muhitida o’quvchi yoki talaba passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylanadi, pedagog esa bilim beruvchidan ko’ra ko’proq maslahatchi va yo’naltiruvchi vazifasini bajaradi [2]. Bugungi kunda raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimining barcha bo’g’inlariga chuqur kirib bormoqda. Elektron ta’lim platformalari, masofaviy ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt vositalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv resurslarning qo’llanilishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu imkoniyatlardan to’laonli foydalanish uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Jumladan, pedagoglarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy o’quv-uslubiy ta’minotni takomillashtirish, qulay axborot-ta’lim infratuzilmasini shakllantirish hamda ta’lim jarayonini shaxsga yo’naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish muhim omillar sifatida namoyon bo’ladi [3].

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari ham innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratmoqda. Ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish, pedagogik faoliyatga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa ta’lim muassasalarida innovatsion muhitni shakllantirishning pedagogik asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etishni taqozo etadi [4]. Shu nuqtai nazardan, innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning ta’lim sifati va samaradorligiga ta’sirini aniqlash hamda takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning nazariy asoslari, unga ta’sir etuvchi pedagogik omillar va ularni rivojlantirish mexanizmlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili

Innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish masalasi so‘nggi yillarda pedagogika, ta’lim menejmenti va axborot texnologiyalari sohalaridagi tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Mazkur masala bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar innovatsion muhitning ta’lim sifati, o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi hamda pedagoglarning kasbiy kompetentligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Xususan, innovatsion ta’lim muhitini yaratishda texnologik infratuzilma, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va ta’lim subyektlari o‘rtasidagi samarali hamkorlik muhim omillar sifatida e’tirof etiladi [5]. Xorijiy tadqiqotchilar innovatsion ta’lim muhitini bilimlarni yaratish, almashish va amaliyotga tatbiq etish imkonini beruvchi ochiq pedagogik tizim sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, innovatsion muhit o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish, kreativ fikrlashni rag‘batlantirish hamda ta’lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ta’lim oluvchilar uchun yangi o‘quv imkoniyatlarini yaratib, o‘qitishning samaradorligini oshiradi.

Pedagogik adabiyotlarda innovatsion ta’lim muhitining tarkibiy qismlari turlicha yondashuvlar asosida tavsiflangan. Ayrim olimlar uning asosini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tashkil etishini ta’kidlasalar, boshqa tadqiqotchilar innovatsion muhitning muvaffaqiyati pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorligi va kasbiy mahorati bilan belgilanishini qayd etadilar. Shu bois innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishda texnologik va inson omillarining uyg‘unligi alohida ahamiyat kasb etadi [6]. Mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida ham innovatsion ta’lim muhitini rivojlantirish masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Tadqiqotlarda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, interaktiv metodlarni qo‘llash, elektron ta’lim resurslarini kengaytirish va pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish innovatsion muhitni shakllantirishning asosiy shartlari sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv tizimini yaratish zarurligi ta’kidlanadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion ta’lim muhitining samaradorligi nafaqat texnik vositalar bilan, balki pedagogik jarayonning mazmuni va tashkil etilish darajasi bilan ham belgilanadi. Ta’lim oluvchilarning ehtiyoj va qiziqishlarini hisobga olish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish innovatsion muhitning muhim pedagogik komponentlari hisoblanadi [7].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish ko‘p qirrali va murakkab jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Bunda zamonaviy texnologiyalar, innovatsion

pedagogik yondashuvlar, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ta’lim muassasasining tashkiliy imkoniyatlari o’zaro uyg’unlashgan holda faoliyat yuritishi zarur. Shu sababli innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini kompleks ravishda o’rganish va takomillashtirish bugungi kun pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri bo’lib qolmoqda.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini nazariy va amaliy jihatdan o’rganishga qaratilgan bo’lib, unda zamonaviy pedagogika, ta’lim menejmenti hamda innovatsion rivojlanish konsepsiyalariga tayangan holda ilmiy izlanishlar olib borildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo’naltirilgan va shaxsga yo’naltirilgan yondashuvlar tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar innovatsion ta’lim muhitining tarkibiy qismlarini o’zaro bog’liq holda tahlil qilish hamda ularning ta’lim jarayoniga ta’sirini aniqlash imkonini berdi [8]. Tadqiqot davomida nazariy tahlil metodidan keng foydalanildi. Innovatsion ta’lim muhiti, innovatsion pedagogik faoliyat, raqamli ta’lim texnologiyalari va ta’lim sifati masalalariga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari o’rganildi. Mazkur manbalar asosida innovatsion ta’lim muhitining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari va rivojlanish tendensiyalari aniqlashtirildi. Shuningdek, ilmiy manbalarda mavjud bo’lgan turli nazariy qarashlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning umumiy va farqli jihatlari tizimlashtirildi [9].

Tadqiqotning muhim metodlaridan biri sifatida qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi. Ushbu metod yordamida innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish bo’yicha xorijiy davlatlar tajribasi va mahalliy amaliyot o’rtasidagi o’xshash hamda farqli jihatlari o’rganildi. Xususan, ta’limni raqamlashtirish, elektron ta’lim platformalaridan foydalanish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo’yicha tajribalar tahlil qilindi. Natijada innovatsion ta’lim muhitini rivojlantirishning samarali mexanizmlari aniqlandi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida innovatsion ta’lim muhiti yaxlit pedagogik tizim sifatida ko’rib chiqildi. Bunda ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, pedagog va ta’lim oluvchi faoliyati, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o’zaro aloqadorligi tahlil qilindi. Mazkur yondashuv innovatsion muhitning samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi ichki va tashqi omillarni aniqlash imkonini berdi [10]. Kontent-tahlil metodi yordamida innovatsion ta’lim muhitiga oid ilmiy manbalar, davlat dasturlari, strategik hujjatlar va normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni o’rganildi. Tahlil jarayonida innovatsion rivojlanish, ta’lim sifatini oshirish, raqamli transformatsiya va pedagogik innovatsiyalar bilan bog’liq asosiy g’oyalar ajratib olindi hamda umumlashtirildi. Bu esa tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qildi. Shuningdek, pedagogik kuzatish metodidan foydalanilib, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo’llash holati, o’qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi va ta’lim oluvchilarning innovatsion muhitdagi faolligi tahlil qilindi. Kuzatish natijalari innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishga ta’sir etuvchi pedagogik omillarni aniqlash va ularni guruhlariga ajratish imkonini berdi [11].

Tadqiqotda umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari ham qo’llanildi. Olingan nazariy va amaliy ma’lumotlar qayta ishlanib, innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari quyidagi yo’nalishlar bo’yicha tasniflandi:

tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, psixologik-pedagogik shart-sharoitlar, texnologik shart-sharoitlar hamda metodik shart-sharoitlar. Ushbu tasnif innovatsion ta’lim muhitining samarali modelini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot natijalarining ishonchligi ilmiy manbalar sonining yetarliligi, zamonaviy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlilning amalga oshirilgani hamda olingan ma’lumotlarning o’zaro mosligi orqali ta’minlandi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan ilmiy xulosalar innovatsion ta’lim muhitini rivojlantirishga oid nazariy qarashlarni boyitish bilan birga, ta’lim amaliyotida qo’llash mumkin bo’lgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo’lib xizmat qildi [12].

Umuman olganda, tanlangan metodologik yondashuvlar innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini har tomonlama o’rganish, ularning o’zaro bog’liqligini aniqlash va ta’lim sifati hamda samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko’rsatdi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, innovatsion muhitning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi pedagoglarning innovatsion kompetentligiga, zamonaviy texnologik infratuzilmaning mavjudligiga, ta’lim jarayonining interaktiv tashkil etilishiga hamda ta’lim muassasasida innovatsion madaniyatning shakllanganlik darajasiga bevosita bog’liqdir [13]. O’rganilgan ilmiy manbalar va amaliy tajribalar asosida innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy pedagogik shart-sharoitlar aniqlashtirildi. Mazkur omillar o’zaro uzviy bog’langan bo’lib, ulardan birining yetarli darajada rivojlanmaganligi umumiy tizim samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Tadqiqot davomida ushbu omillar quyidagi guruhlariga ajratildi.

1-jadval

Innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning asosiy pedagogik shart-sharoitlari

No	Pedagogik shart-sharoitlar	Mazmuni
1	Innovatsion kompetent pedagoglar	Zamonaviy metod va texnologiyalarni qo’llay olish
2	Raqamli infratuzilma	Internet, elektron platformalar va texnik vositalar mavjudligi
3	Interaktiv ta’lim metodlari	Hamkorlikda o’qitish va faol ta’limni tashkil etish
4	Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv	Talabanning individual ehtiyojlarini hisobga olish
5	Innovatsion boshqaruv	Ta’lim jarayonini zamonaviy boshqarish mexanizmlari

Jadval ma’lumotlari innovatsion ta’lim muhitining samaradorligi ko’p jihatdan pedagogning kasbiy tayyorgarligi va ta’lim muassasasining texnologik imkoniyatlariga bog’liqligini ko’rsatadi. Ayniqsa, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi ta’lim jarayonining moslashuvchanligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda [14].

Tadqiqot davomida innovatsion ta’lim muhitining ta’lim oluvchilar faoliyatiga ta’siri ham tahlil qilindi. Natijalar innovatsion muhit sharoitida talabalarning mustaqil ishlash ko’nikmalari, tanqidiy fikrlash qobiliyati va ijodiy faolligi an’anaviy ta’limga nisbatan yuqoriroq darajada rivojlanishini ko’rsatdi. Bunday muhitda talaba o’quv jarayonining faol

ishtirokchisiga aylanadi va bilimlarni tayyor holda qabul qilishdan ko’ra ularni mustaqil ravishda izlash hamda tahlil qilishga intiladi [15].

Shuningdek, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi innovatsion muhit samaradorligining asosiy mezonlaridan biri ekanligi aniqlandi. Pedagoglarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko’nikmalari, yangi metodlarni o’zlashtirishga bo’lgan motivatsiyasi hamda ijodiy yondashuvi ta’lim sifatiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli pedagoglarning malakasini muntazam oshirib borish innovatsion ta’lim muhitini rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi [16].

Tahlillar natijasida innovatsion ta’lim muhitining ta’lim sifati ko’rsatkichlariga ta’siri ham baholandi. Olingan natijalar asosida quyidagi umumlashtirilgan ko’rsatkichlar shakllantirildi.

2-jadval

Innovatsion ta’lim muhitining ta’lim sifati ko’rsatkichlariga ta’siri

Ko’rsatkich	An’anaviy muhit	Innovatsion muhit
O’quv motivatsiyasi	O’rtacha	Yuqori
Mustaqil ta’lim olish	Past	Yuqori
Tanqidiy fikrlash	O’rtacha	Yuqori
Ijodiy faollik	Past	Yuqori
Raqamli kompetensiyalar	O’rtacha	Yuqori
Hamkorlik ko’nikmalari	O’rtacha	Yuqori

Jadvaldan ko’rinadiki, innovatsion ta’lim muhiti barcha asosiy pedagogik ko’rsatkichlar bo’yicha ijobiy natijalarni ta’minlaydi. Ayniqsa, mustaqil ta’lim olish, ijodiy fikrlash va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda uning ahamiyati yuqori ekanligi kuzatildi [17]. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish faqat texnik vositalarni joriy etish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayon pedagogik, psixologik, tashkiliy va texnologik omillarning o’zaro uyg’unlashuvini talab qiladi. Ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni qo’llab-quvvatlash, pedagoglarni rag’batlantirish va zamonaviy ta’lim resurslari bilan ta’minlash innovatsion muhitning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi [18].

Shunday qilib, tadqiqot natijalari innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini tasdiqladi. Mazkur shart-sharoitlarni kompleks ravishda rivojlantirish ta’lim tizimining innovatsion salohiyatini kuchaytirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko’rsatdi. Innovatsion ta’lim muhiti ta’lim oluvchilarning bilimlarni mustaqil egallashi, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishi, shuningdek, ularning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini takomillashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Tadqiqot davomida innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning asosiy pedagogik shart-sharoitlari sifatida pedagoglarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, interaktiv o’qitish metodlarini keng qo’llash, shaxsga yo’naltirilgan ta’limni tashkil etish hamda ta’lim muassasalarida innovatsion

boshqaruv tizimini takomillashtirish zarurligi aniqlandi. Mazkur omillarning o‘zaro uyg‘unligi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsion ta’lim muhiti ta’lim oluvchilarning o‘quv motivatsiyasini kuchaytirishi, mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirishi va ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi asoslandi. Tadqiqot natijalari innovatsion muhit sharoitida ta’lim sifatining yuqori darajada ta’minlanishi va o‘quv jarayonining yanada samarali tashkil etilishi mumkinligini tasdiqladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini kompleks ravishda rivojlantirish ta’lim tizimining innovatsion salohiyatini oshirish, zamonaviy talablarga javob beradigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash hamda ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishning muhim omili hisoblanadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda innovatsion ta’lim muhitining amaliy modellarini ishlab chiqish va ularni ta’lim muassasalari faoliyatiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026),” Toshkent, 2022.
- [2] O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, “Oliy ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi,” Toshkent, 2023.
- [3] O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, “Ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha davlat dasturi,” Toshkent, 2021.
- [4] N. Muslimov, *Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim texnologiyalari*, Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
- [5] U. Begimqulov, *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim*, Toshkent: Noshir, 2020.
- [6] M. Sharipov, *Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar*, Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
- [7] J. Yo‘ldoshev, *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*, Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
- [8] A. Karimov, *Innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish asoslari*, Toshkent: Fan, 2021.
- [9] S. Xo‘jayev, *Raqamli ta’lim texnologiyalari*, Toshkent: Tafakkur, 2022.
- [10] R. Jo‘rayev, *Pedagogik kompetensiya va innovatsion faoliyat*, Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
- [11] D. Qodirova, *Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari*, Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
- [12] B. Ismoilov, *Ta’lim menejmenti va innovatsiyalar*, Toshkent: Universitet, 2022.
- [13] F. Abdurahmonova, *Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy yondashuvlar*, Toshkent: Fan, 2020.
- [14] M. Tursunov, *Raqamli transformatsiya va ta’lim*, Toshkent: Iqtisod-moliya, 2023.
- [15] O. Xolmatov, *Innovatsion pedagogika asoslari*, Toshkent: Tafakkur, 2021.
- [16] S. Abdullayeva, *Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar*, Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
- [17] K. Raximov, *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*, Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
- [18] Sh. To‘rayev, *Pedagogik tadqiqot metodologiyasi*, Toshkent: Universitet, 2023.

НЕЙРОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Научно-аналитическая статья

Хайрутдинова Рушана Хабибуллаевна

Наманганский государственный педагогический институт

Аннотация: В данной статье исследуется применение нейропедагогических подходов в методике преподавания русского языка. Анализируются нейробиологические основы языкового обучения, механизмы формирования речевых навыков с опорой на данные современной нейронауки, а также практические методы, активизирующие когнитивные процессы учащихся. Рассматривается влияние нейропедагогических принципов на развитие коммуникативной компетентности, грамматических навыков и орфографической зоркости обучающихся. Особое внимание уделяется интеграции нейродидактических стратегий в традиционные методические системы преподавания русского языка в условиях полиязычной образовательной среды.

Ключевые слова: *нейропедагогика, нейродидактика, преподавание русского языка, когнитивные процессы, языковое обучение, речевая деятельность, нейробиология обучения, методика, коммуникативная компетентность.*

Annotation: This article explores the application of neuropedagogical approaches in the methodology of teaching the Russian language. The neurobiological foundations of language learning, the mechanisms of speech skill formation based on modern neuroscience data, and practical methods that activate students' cognitive processes are analyzed. The influence of neuropedagogical principles on the development of communicative competence, grammar skills, and orthographic awareness is examined. Special attention is paid to the integration of neurodidactic strategies into traditional methodological systems of teaching Russian in a multilingual educational environment.

Keywords: *neuropedagogy, neurodidactics, Russian language teaching, cognitive processes, language learning, speech activity, neurobiology of learning, methodology, communicative competence.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tili o'qitish metodikasida neyropedagogik yondashuvlarning qo'llanilishi tadqiq etiladi. Til o'qitishning neyrobiyologik asoslari, zamonaviy neyrobiologiya ma'lumotlariga asoslangan nutq ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari va o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini faollashtiruvchi amaliy metodlar tahlil qilinadi. Neyropedagogik tamoyillarning kommunikativ kompetentlik, grammatik ko'nikmalar va imloviy sezgirlikni rivojlantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *neyropedagogika, neyrodidaktika, rus tili o'qitish, kognitiv jarayonlar, til o'qitish, nutq faoliyati, o'qitishning neyrobiyologiyasi, metodika, kommunikativ kompetentlik.*

1. ВВЕДЕНИЕ

Современная образовательная парадигма предъявляет принципиально новые требования к методике преподавания языковых дисциплин. В условиях интенсивного развития когнитивных наук и нейробиологии перед педагогическим сообществом открываются уникальные возможности для научного обоснования и совершенствования процесса обучения русскому языку. Нейропедагогика — сравнительно молодое, но стремительно развивающееся научное направление — предлагает инструментарий для

понимания того, каким образом мозг воспринимает, обрабатывает и сохраняет лингвистическую информацию, и как эти знания могут быть применены в учебном процессе.

Актуальность данного исследования обусловлена рядом факторов. Во-первых, традиционные методы преподавания русского языка нередко не учитывают индивидуальные нейрокогнитивные особенности учащихся, что снижает эффективность обучения. Во-вторых, в условиях полиязычной среды Узбекистана, где русский язык является иностранным или вторым языком для большинства обучающихся, особую значимость приобретают методы, опирающиеся на естественные механизмы работы мозга при усвоении неродного языка. В-третьих, накопленный нейронаукой массив данных о пластичности мозга, механизмах памяти и эмоциональной обработки информации открывает принципиально новые горизонты для методики преподавания.

Цель настоящей статьи — исследовать теоретические основы нейропедагогических подходов и их практическое применение в методике преподавания русского языка. В соответствии с поставленной целью решаются следующие задачи: раскрыть нейробиологические основы языкового обучения; охарактеризовать ключевые нейропедагогические принципы, применимые к преподаванию русского языка; описать конкретные методические приёмы, основанные на нейродидактических данных; оценить их эффективность и обозначить перспективы развития данного направления.

2. НЕЙРОБИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЯЗЫКОВОГО ОБУЧЕНИЯ

2.1. Мозговые механизмы усвоения языка

Современная нейронаука убедительно доказывает, что усвоение языка представляет собой сложный многоуровневый процесс, в котором задействованы обширные нейронные сети головного мозга. Ключевую роль в речевой деятельности традиционно занимают зоны Брока и Вернике — области левого полушария, ответственные за продуцирование и понимание речи соответственно. Однако нейровизуализационные исследования последних десятилетий показали, что языковая обработка информации охватывает значительно более широкие нейронные архитектуры, включая префронтальную кору, теменные доли, мозжечок и лимбическую систему.

Концепция нейропластичности — способности мозга изменять свою структуру и функции под влиянием опыта — является фундаментальной для нейропедагогики. Применительно к обучению русскому языку это означает, что систематические, методически грамотно организованные упражнения способны буквально перестраивать нейронные связи, формируя устойчивые языковые навыки. Именно механизм долгосрочной потенциации, лежащий в основе нейропластичности, обеспечивает закрепление в долговременной памяти правил грамматики, орфографических норм и лексических единиц русского языка.

Особый интерес для методики преподавания представляет феномен «критических периодов» языкового развития, описанный Э. Леннебергом. Исследования нейробиологов показывают, что, хотя биологически чувствительные периоды для усвоения фонетики и грамматики преимущественно приходятся на ранний возраст, мозг взрослого человека сохраняет достаточную пластичность для эффективного овладения языком при правильно организованном обучении. Это обстоятельство имеет принципиальное значение для методики преподавания русского языка в студенческой аудитории.

2.2. Роль эмоций и памяти в языковом обучении

Нейронаука убедительно демонстрирует неразрывную связь между эмоциональными состояниями и эффективностью обучения. Лимбическая система мозга, прежде всего миндалевидное тело, выступает своеобразным «фильтром» для поступающей информации: эмоционально окрашенные события и сведения запоминаются значительно лучше нейтрального материала. Это явление, получившее название «эффект эмоциональной усиленности памяти», имеет прямые следствия для методики русского языка: учебный материал, встроенный в эмоционально значимый контекст, усваивается продуктивнее, чем воспроизводимый в нейтральной обстановке.

С позиций нейробиологии особого внимания заслуживает роль гиппокампа в формировании языковых навыков. Гиппокамп, выполняя функцию «консолидатора» памяти, обеспечивает перевод новой лингвистической информации из кратковременного хранилища в долговременное. Исследования показывают, что интервальное повторение, основанное на кривой забывания Эббингауза, наиболее эффективно активизирует гиппокампальные механизмы долговременного сохранения лексического и грамматического материала. Для методики русского языка это означает необходимость системного включения техник распределённой практики, а не единовременного «зубрения» правил.

3. НЕЙРОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

3.1. Принцип мультисенсорного обучения

Одним из ключевых нейропедагогических принципов является мультисенсорность — организация обучения с опорой на одновременное задействование нескольких сенсорных каналов восприятия: зрительного, слухового, кинестетического. Нейробиологические данные свидетельствуют о том, что при полисенсорном воздействии в мозге формируются более разветвлённые и устойчивые нейронные сети, обеспечивающие надёжное сохранение и воспроизведение информации. В контексте преподавания русского языка это означает, что наиболее результативно усваивается тот материал, который учащийся одновременно видит, слышит, проговаривает и записывает.

Практическая реализация мультисенсорного принципа в методике русского языка предполагает разнообразие дидактических приёмов: фонетические упражнения с визуальной опорой, ритмизированное заучивание правил орфографии, написание текстов с проговариванием вслух. Особую методическую ценность представляет использование кинестетических элементов при обучении написанию — метод «написания в воздухе», тактильные таблицы склонений, ритмические хлопки при разборе слова по составу. Такие приёмы активизируют двигательную кору головного мозга, усиливая тем самым нейронные следы усваиваемых лингвистических форм.

3.2. Принцип нейрокогнитивной нагрузки и «зоны ближайшего развития»

Теория когнитивной нагрузки, разработанная Дж. Свэллером и получившая нейробиологическое обоснование в работах современных исследователей, имеет непосредственное отношение к организации занятий по русскому языку. Рабочая память человека обладает ограниченными ресурсами обработки информации: перегрузка данного когнитивного механизма не только снижает эффективность усвоения, но и вызывает состояние стресса, блокирующего деятельность префронтальной коры. Методически грамотное дозирование учебного материала, последовательное

усложнение заданий, разбиение сложных лингвистических тем на управляемые блоки — всё это является не методическими предпочтениями, но нейробиологической необходимостью.

Концепция «зоны ближайшего развития», предложенная Л.С. Выготским, получает новое прочтение в свете нейробиологических данных. Задания, находящиеся на границе актуальных возможностей учащегося, активизируют процессы нейропластичности в наибольшей степени: именно сильное, но требующее усилий задание стимулирует синаптогенез и укрепляет нейронные связи. В методике русского языка данный принцип воплощается в технологии «scaffolding» — постепенном снятии языковых «подпорок» по мере освоения учащимися новых грамматических конструкций и лексических пластов.

3.3. Принцип движения и телесности в обучении языку

Нейробиологические исследования последних лет убедительно демонстрируют тесную связь между двигательной активностью и когнитивными процессами. Установлено, что физическая активность стимулирует выработку нейротрофического фактора мозга (BDNF) — белка, способствующего росту новых нейронов и укреплению синаптических связей. Метод тотальной физической реакции (Total Physical Response), разработанный Дж. Ашером, основан именно на этом нейробиологическом механизме: усвоение лексики и грамматических структур сопровождается соответствующими движениями, что существенно повышает скорость и прочность запоминания.

В практике преподавания русского языка принцип телесности реализуется через разнообразные методические приёмы: интонационное и жестовое сопровождение фонетических упражнений, «живые» схемы словообразования с участием студентов, выполняющих роль морфем, ролевые игры-драматизации с актуализацией изучаемых речевых конструкций. Принципиально важно, что двигательная активность не является развлекательным элементом занятия — она выступает нейробиологически обоснованным инструментом повышения эффективности языкового обучения.

4. ПРАКТИЧЕСКИЕ НЕЙРОДИДАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

4.1. Нейролингвистическое программирование и техники визуализации

Ментальные карты (mind maps), разработанные Т. Бьюзеном, представляют собой мощный инструмент, апеллирующий к естественным механизмам организации информации в мозге. В отличие от линейных конспектов, ментальные карты отражают ассоциативно-сетевой характер хранения знаний в нейронных структурах. При изучении, например, правил правописания приставок или категорий падежей в русском языке ментальная карта позволяет учащемуся не только запомнить отдельные правила, но и выстроить целостную систему взаимосвязей между явлениями языка — именно так, как это закодировано в долговременной памяти.

Метод ассоциативных образов, широко применяемый в нейропедагогической практике, основан на механизме эпизодической памяти, задействующей значительно более обширные нейронные ресурсы, нежели семантическая память. В контексте обучения русскому языку это означает, что запоминание орфограммы или лексического значения слова через яркий образ, историю или ассоциацию оказывается в несколько раз эффективнее механического повторения. Так, правило написания словарных слов может закрепляться через «этимологические истории», активизирующие воображение и создающие эмоциональный контекст для трудной орфограммы.

4.2. Интервальное повторение и нейрокогнитивные стратегии закрепления материала

Метод интервального повторения (Spaced Repetition System) является одним из наиболее нейробиологически обоснованных инструментов языкового обучения. Опираясь на открытия Г. Эббингауза о кривой забывания и современные нейробиологические данные о механизмах консолидации памяти, данный метод предполагает повторение материала в точно рассчитанные моменты — непосредственно перед тем, как информация начнёт угасать в памяти. Применительно к изучению русского языка это означает систематическое возвращение к пройденным лексемам, грамматическим конструкциям и орфографическим правилам через нарастающие интервалы времени.

Не менее значимой нейродидактической стратегией является «тест-эффект», или практика извлечения информации (retrieval practice). Нейровизуализационные исследования показывают, что сам акт воспроизведения ранее изученного материала — в форме диктанта, теста, устного ответа или пересказа — более эффективно укрепляет нейронные следы памяти, чем повторное пассивное чтение правила или просмотр примеров. Это нейробиологическое открытие переворачивает традиционные представления об эффективности подготовки: для методики русского языка оно означает приоритет практики активного воспроизведения над пассивным ознакомлением с материалом.

4.3. Нарративный подход и эмоциональный контекст

Нейробиологические исследования подтверждают, что нарративы — истории и повествования — воздействуют на мозг принципиально иначе, нежели сухие факты и правила. При восприятии нарратива активизируются не только речевые зоны, но и моторные, сенсорные области, зоны эмоциональной обработки — мозг буквально «проживает» описываемые события. В методике преподавания русского языка нарративный подход предполагает погружение грамматического и лексического материала в живые тексты, реальные коммуникативные ситуации, истории из жизни — вместо изолированных примеров в учебнике.

Принцип эмоционального якорения, вытекающий из нейробиологических данных о роли миндалевидного тела в формировании памяти, открывает широкие методические перспективы. Создание на занятиях по русскому языку положительного эмоционального климата, атмосферы психологической безопасности снижает уровень кортизола — гормона стресса, блокирующего работу гиппокампа и тем самым препятствующего долгосрочному сохранению информации. Учитель русского языка, владеющий нейропедагогическими знаниями, выстраивает учебное пространство как эмоционально насыщенную, безопасную среду для языковых экспериментов и речевого самовыражения.

5. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

5.1. Практические затруднения внедрения

Несмотря на очевидную теоретическую обоснованность и практическую привлекательность нейропедагогических подходов, их внедрение в реальную образовательную практику сопряжено с рядом существенных затруднений. Первое из них — недостаточная нейропедагогическая подготовка преподавателей русского языка. Большинство действующих методических программ педагогических вузов не включают систематического курса нейродидактики, вследствие чего даже опытные преподаватели

нередко оперируют интуитивными методами там, где нейробиологические данные предлагают обоснованные решения.

Вторая проблема носит методологический характер: значительная часть нейробиологических исследований проводилась в лабораторных условиях, и их прямая экстраполяция на реальный учебный процесс требует осторожности. Нейропедагогика как прикладная дисциплина находится в стадии становления, и некоторые её практические рекомендации пока не получили достаточного эмпирического подтверждения в масштабных образовательных исследованиях. Педагогу-практику необходимо критически осмысливать нейробиологические данные, избегая как пренебрежительного отношения к ним, так и некритического принятия всего, что апеллирует к «нейро»-терминологии.

5.2. Перспективы развития нейропедагогики в преподавании русского языка

Перспективы применения нейропедагогических подходов в преподавании русского языка представляются весьма значительными. Развитие технологий нейровизуализации открывает возможности для персонализированного обучения, основанного на индивидуальных нейрокогнитивных профилях учащихся. Уже сейчас диагностические инструменты позволяют выявлять ведущий тип памяти, особенности когнитивного стиля и специфику обработки лингвистической информации у конкретного обучающегося — данные, чрезвычайно ценные для выбора методических стратегий преподавателем русского языка.

Интеграция нейропедагогических подходов с цифровыми образовательными технологиями открывает принципиально новые горизонты для методики русского языка. Адаптивные обучающие системы, способные в реальном времени корректировать сложность и характер заданий в зависимости от когнитивной нагрузки учащегося, нейросетевые алгоритмы интервального повторения лексики, иммерсивные виртуальные среды для формирования коммуникативной компетентности — всё это уже не область отдалённого будущего, но актуальные направления педагогических инноваций, требующие осмысления и внедрения в практику преподавания русского языка.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ свидетельствует о том, что нейропедагогические подходы представляют собой научно обоснованный и методически перспективный инструментарий для совершенствования преподавания русского языка. Опора на нейробиологические данные о механизмах памяти, эмоциональной обработки информации, мультисенсорного восприятия и нейропластичности позволяет перейти от интуитивных педагогических решений к научно обоснованной методике, учитывающей реальные закономерности работы мозга в процессе языкового обучения.

Нейропедагогические принципы — мультисенсорность, эмоциональное якорение, оптимизация когнитивной нагрузки, интервальное повторение, нарративный подход, принцип телесности — не противоречат сложившимся традициям отечественной методики русского языка, но существенно обогащают её, предоставляя нейробиологическое обоснование для лучших методических практик и указывая направления для совершенствования тех, что оказывались недостаточно эффективными. Методы нейролингвистической визуализации, тест-эффекта, ментального картирования и мультисенсорного обучения могут быть органично

встроены в систему занятий по русскому языку, повышая их результативность без коренного пересмотра учебных программ.

В перспективе развитие нейропедагогики в области преподавания русского языка представляется целесообразным по следующим направлениям: включение нейродидактических модулей в программы подготовки преподавателей-русистов; проведение прикладных исследований, верифицирующих нейробиологические рекомендации в реальной образовательной практике; разработка нейропедагогически ориентированных учебников и учебно-методических комплексов по русскому языку; интеграция адаптивных цифровых технологий в языковое обучение. Осуществление этих задач позволит поднять преподавание русского языка на качественно новый уровень, органично соединив богатство методической традиции с достижениями современной науки о мозге.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л.С. (1982). Мышление и речь. Собрание сочинений. Т. 2. Москва: Педагогика.
2. Dehaene, S. (2020). How We Learn: Why Brains Learn Better Than Any Machine ... for Now. Viking.
3. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
4. Sousa, D.A. (2016). How the Brain Learns Language. Thousand Oaks: Corwin Press.
5. Jensen, E. (2008). Brain-Based Learning: The New Paradigm of Teaching. Corwin Press.
6. Asher, J. (1977). Learning Another Language through Actions. Los Gatos: Sky Oaks Productions.
7. Ebbinghaus, H. (1885/2013). Memory: A Contribution to Experimental Psychology. Ann Arbor: University of Michigan Library.
8. Roediger, H. L., & Karpicke, J. D. (2006). Test-enhanced learning: Taking memory tests improves long-term retention. *Psychological Science*, 17(3), 249–255.
9. Медина, Дж. (2014). Правила мозга. Москва: Манн, Иванов и Фербер.
10. Буйко, В.Н. (2019). Нейропедагогика: учебное пособие. Екатеринбург: УрФУ.
11. Черниговская, Т.В. (2017). Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание. Москва: Языки славянской культуры.
12. Методика преподавания русского языка как иностранного / под ред. А.Н. Щукина. (2017). Москва: Флинта.
13. Зимняя, И.А. (2004). Лингвопсихология речевой деятельности. Москва: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК».
14. Willis, J. (2006). Research-Based Strategies to Ignite Student Learning. Alexandria: ASCD.
15. Mirziyoyev, Sh.M. (2022). Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston.

**TANQIDIY FIKRLASH ASOSIDA AKADEMIK HALOLLIK
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH-INSON KAPITALINI
YUKSALTIRISHNING MUHIM OMILI**

Rahimjanova Muqaddas Dilmurod qizi
NamDPI tayanch doktorantura (PhD)1-kurs talabasi
muqaddas.rahimjanova@com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash asosida akademik halollik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritiladi. Tadqiqotda akademik halollikni mustahkamlash orqali ta’lim sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning shaxs intellektual rivojidadagi o’rni va uning akademik muhitdagi ahamiyati asoslab beriladi. Akademik halollik tamoyillarini mustahkamlash orqali ta’lim sifatini oshirish, plagiatning oldini olish va halollik madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari talabalarda halollik kompetensiyalarini rivojlantirishda tanqidiy fikrlash metodikasining samaradorligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: tanqidiy fikrlash, akademik halollik, kompetensiya, inson kapitali, ta’lim sifati

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования компетенций академической честности на основе критического мышления. Анализируются возможности повышения качества образования и развития человеческого капитала через укрепление академической честности. Также обосновывается роль критического мышления в интеллектуальном развитии личности и его значение в академической среде.

Ключевые слова: критическое мышление, академическая честность, компетенция, человеческий капитал, качество образования

Abstract : This thesis explores the methodology of improving students’ competencies in academic integrity through critical thinking. Critical thinking is considered as a key factor in enabling students to make independent decisions, draw evidence-based conclusions, and adhere to academic honesty. The study analyzes the opportunities of strengthening academic integrity principles to enhance the quality of education, prevent plagiarism, and foster a culture of honesty. The findings demonstrate that the methodology of critical thinking is effective in developing students’ competencies related to academic integrity.

Keywords: critical thinking, academic integrity, competence, methodology, quality of education.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim sharoitida akademik halollik tamoyillarini mustahkamlash dolzarb masalalardan biridir. Raqamli ta’lim muhitining tobora rivojlanishi talabalarning mustaqil fikrlashi, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishi va ilmiy halollikka rioya etishi jamiyatning intellektual salohiyatini oshiradi. Shu bois dunyo bo’ylab raqamli ta’lim muhitida plagiat, yolg’on, mustaqil qaror qabul qilmaslik, adolatsiz baholash ham bir birini taqazo etgandek rivojlanmoqda. Bu masala bugunki kunning global miqyosda dolzarbligini saqlamoqda. Tadqiqotlarga ko’ra, 2025-yilda chop etilgan maqolalarning 57% I da sun’iy itelektidan foydalanish holatlari kuzatilgan bo’lib, 2023-yilda bu ko’rsatgich 12 %

I qayd etilgan.[7] Bu oradagi yuqori ko’rsatgich ilm-fan makonida yangi davrning kirib kelishini ko’rsatadi. Dunyo raqamlashayotgan bir davrda bunday holat muhimligi bordir, ammo masalaning ikkinchi tarafi ham mavjud. Ya’ni ilmiy tadqiqot ishlarida akademik halollik shuningdek inson kapitalining o’rni alohida ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim muassasalarida Al ning har qanday turi va versiyasiga qarab uning vazifalaridan imkoniyat darajasidan kelib chiqqan holda undan qay usul bilan foydalanish etikasini shakllantirishimiz muhimdir. Shaxsiy kopetensiya darajasini oshirish, qobilyatlarni yo’naltirish akademik halollik ko’rsatgichini oshirish ta’lim sifatini belgilab beruvchi omil sifatida muhimdir. Chet el olimlarining fikricha, tanqidiy fikrlash talabalarning ilmiy halollikka rioya etishda asosiy omil bo’lib xizmat qiladi .Masalan, Promethi Das Deep va Yixin Chen (Sam Houston State University, AQSh) ta’kidlaganidek, tanqidiy fikrlash va akademik halollik o’zaro uzviy bog’liq bo’lib, talabalarda yozma ishlar sifatini oshirish va plagiatni kamaytirishda muhim rol o’ynaydi. [3]

ASOSIY QISIM. Yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, raqamli ta’lim muhitda tanqidiy fikrlash va akademik hallolik tushunchasini shakllantirish plagiat, ko’chirmakashlik, individual fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmasini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlash asosida ta’lim tizimida adolatlilik, mas’uliyat, inson kapitalini oshirish, akademik halollik tushunchalarini yuzaga keltirish zamonaviy ta’limning sifat darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Quydagi berilgan tushunchalarni ichki ong ostiga ta’siri darajasiga olib chiqilsa, tashqi ta’sir omillaridan ko’ra samarali natija beradi. Ya’ni ilmiy tadqiqot ishlarida shaxsiy kompetensiya muhimligini ichki hissiyot orqali anglab yetilsa, akademik halollik, ilmda inson kapitali tushunchalari abstract holatda emas, tashqi nazorat uchun ham emas aksincha insoning halollik va adolat tuyg’ularini mustahkamlashga qaratiladi.Tadqiqotlardan natijasiga ko’ra quydagi atamalarni talabalarda shakllantirish muhim omil bo’lib xizmat qiladi:

- Tanqidiy fikrlash – talabaning ma’lumotni tahlil qilish, dalillarni baholash va asosli xulosaga kelish qobiliyatini shakllantiradi. Yusupova va Ergasheva tadqiqotida ko’rsatilishicha, G’arb universitetlarida tanqidiy fikrlash akademik yozuvning ajralmas qismi sifatida qaraladi.[5]

- Akademik halollik – ilmiy faoliyatda halollik, adolat va mas’uliyat tamoyillariga amal qilish. Bu tamoyillar talabalarda mustaqil fikr va dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni talab etadi. Bugungi raqamlashgan ta’lim muhitida akademik halollik eng dolzarb masalalardan birdir

- Kompetensiya – bilim, ko’nikma va qadriyatlarning integratsiyasi bo’lib, talabaning amaliy faoliyatida namoyon bo’ladi.

- Inson kapitali- ta’lim inson kapitalini shakllantiruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Har bir bilim ko’nikma malaka, shaxshiy kompetensiya uning rivoji uchun xizmat qiladi.

Bu jihatlarni amalda joriy etish jarayonida bir nechata pedagogik metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Metodik yondashuv

- Muammoli vaziyatlar yaratish: Talabalarga turli ilmiy va ijtimoiy muammolarni tahlil qilish topshiriqlari beriladi. Bu asosida talabada mustaqil fikrlash, taqqoslash, qaror qabul qilish ko’nikmalari rivojlanadi.

- Debat va munozaralar: Akademik halollik tamoyillarini muhokama qilish orqali tanqidiy fikrlashni faollashtirish. Vaziyatga mustaqil hamda tanqidiy ruhda qarash orqali halollik kompetensiyasi shakllanadi.

- Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash: Talaba o‘zining ilmiy ishlarini halollik mezonlari asosida tahlil qiladi.

- Integratsiya: Tanqidiy fikrlash mashg‘ulotlari akademik halollik qoidalari bilan bog‘lanadi.

Amaliy natijalar

- Talabalarda mustaqil fikrlash va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

- Akademik halollikni buzuvchi holatlarga tanqidiy yondashish va ularni bartaraf etish kompetensiyasi rivojlanadi.

- Ta’lim jarayonida halollik madaniyati mustahkamlanadi, ilmiy faoliyatda ishonchlilik ortadi.

Xulosa o‘rnida, Chet el olimlarining tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlash akademik halollikni rivojlantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Yusupova va Ergasheva tadqiqotida talabalarning turli madaniy muhitda ham tanqidiy fikrlashni o‘zlashtira olishi isbotlangan. Promethi Das Deep va Yixin Chen esa tanqidiy fikrlashni akademik yozuvda halollikni ta’minlovchi asosiy kompetensiya sifatida baholaydi.[1] Shunday qilib, taklif etilgan metodika talabalarda halollik kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy natija berishi va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Bu borada ilgari surilgan metodika hamda g‘oyalarning dolzarbili shundaki, tanqidiy fikrlash va akademik halollik tashqi nazorat, qoidalar normalar bilan cheklash orqali nazoratni to‘liq emasligi, to‘liq skallantirish uchun ichki qadriyatga ayalnirilgan metodikalarni qo‘llash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Paul, R., & Elder, L. (2014). Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life (3rd ed.). Pearson Education.

2. Facione, P. A. (2011). Critical thinking: What it is and why it counts. Insight Assessment.

3. Das Deep, P., & Chen, Y. (2021). Critical thinking and academic integrity in higher education. Journal of Academic Ethics, 19(3), 245–260.

4. Bretag, T. (2016). Challenges in addressing plagiarism in higher education. Journal of Higher Education Policy and Management, 38(5), 593–609.

5. Yusupova, D., & Ergasheva, N. (2022). Critical thinking in academic writing: Comparative study of Uzbek and Western students. International Journal of Education and Practice, 10(2), 45–56.

6. Macfarlane, B., Zhang, J., & Pun, A. (2014). Academic integrity: A review of the literature. Studies in Higher Education, 39(2), 339–358.

7. Carroll, J. (2007). A handbook for deterring plagiarism in higher education. Oxford Centre for Staff and Learning Development.

GEOTIZIMLARDA EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHDA EKOLOGIK TALABLARNI JORIY ETISHNING AHAMIYATI

Raimov Sherbekjon Ismatillayevich
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti, O‘zbekiston
raimov.sherbekjon.94@com

Annotatsiya: Ushbu maqola hududiy geotizimlarda barqaror rivojlanishini ta’minlash mumkin bo’lgan ekologik xavflarning oldini olish masalalari yoritilgan bo’lib, hududlardagi ekologik muammolar va ularning yechimida ekologik talablarni keng joriy etishning o’rni hamda ahamiyati tahlil qilingan. Barqaror rivojlanish va milliy ekologik xavfsizlikni ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasining “Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi”da 2030-yilgacha belgilangan ustuvor yo’nalishlar — atmosfera havosi, suv, yer, tuproq, yer qa’ri, biologik xilma-xillik hamda qo’riqlanadigan tabiiy hududlarni antropogen va boshqa salbiy ta’sirlardan himoya qilish, ularning ekologik sifatini saqlab qolish hamda yaxshilashga qaratilgan ekologik talablarni ishlab chiqishning ilmiy va amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Geotizim, ekologik xavf, ekologik talab, ekologik xavfsizlik, milliy ekologik siyosat, atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi, ekologik muammolar, antropogen ta’sir, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish.

ЗНАЧИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРЕБОВАНИЙ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ГЕОСИСТЕМАХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы предотвращения экологических рисков, которые могут препятствовать обеспечению устойчивого развития в региональных геосистемах. Анализируются экологические проблемы на территориях и подчеркивается роль и значение широкого внедрения экологических требований в их решении. В целях обеспечения устойчивого развития и национальной экологической безопасности в «Концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан» определены приоритетные направления до 2030 года — защита атмосферного воздуха, воды, земли, почвы, недр, биологического разнообразия и особо охраняемых природных территорий от антропогенных и иных неблагоприятных воздействий. В статье раскрыта научная и практическая значимость разработки экологических требований, направленных на сохранение и улучшение их экологического качества.

Ключевые слова: Геосистема, экологический риск, экологическое требование, экологическая безопасность, национальная экологическая политика, Концепция охраны окружающей среды, экологические проблемы, антропогенное воздействие, рациональное использование природных ресурсов.

THE SIGNIFICANCE OF IMPLEMENTING ENVIRONMENTAL REQUIREMENTS IN ENSURING ECOLOGICAL SECURITY WITHIN GEOSYSTEMS

Annotation: This article addresses the issues of preventing ecological risks that may hinder sustainable development within regional geosystems. It analyzes the ecological problems in specific territories and emphasizes the role and significance of broadly

implementing ecological requirements in their resolution. In order to ensure sustainable development and national ecological security, the “Concept of Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan” outlines priority directions until 2030 — including the protection of atmospheric air, water, land, soil, subsoil, biodiversity, and protected natural areas from anthropogenic and other adverse impacts. The article reveals the scientific and practical importance of developing ecological requirements aimed at preserving and improving their environmental quality.

Keywords: *Geosystem, ecological risk, ecological requirement, ecological security, national environmental policy, Concept of Environmental Protection, environmental problems, anthropogenic impact, rational use of natural resources.*

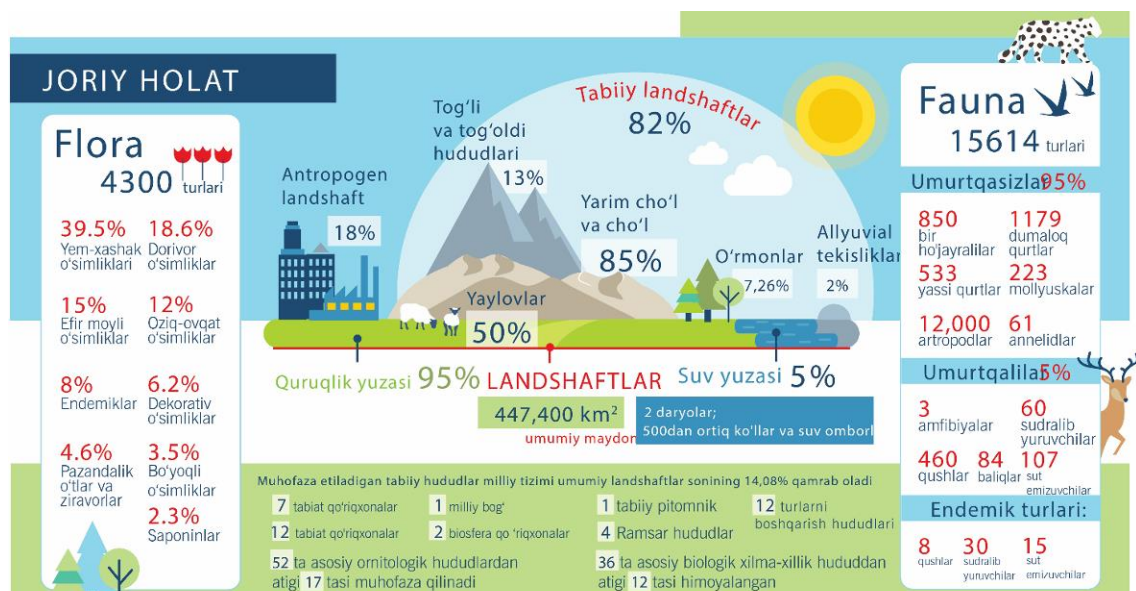
XXI asrning choragiga kelib insoniyat o'z taraqqiyoti yo'lida jadal sur'atlarda rivojlanib, o'z taraqqiyot yo'lida yangi bosqichiga qadam qo'ymoqda. So'nggi vaqtlarda barcha sohalarga AI (“artificial intelligence”- sun'iy idrok) tizimlari chuqur kirib kelmoqda. Bugun tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarida industriyaning atrof-muhitga ko'rsatayotgan salbiy oqibatlarini umumiy hajmi yildan yilga o'sib, ekologik muammolarning tobora keskinlashuvida nomoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida tabiat va insoniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bugun har doimgidan ham eng yuqori pog'onaga yetib keldi. Buning natijasida geotizimlarda antropogen ta'sir qamrovi yil sayin oshib bormoqda va ta'sir ko'lam jihatdan kattalashib (lokal darajadan global darajagacha) ekologik inqirozni yuzaga keltirmoqda. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra global ahamiyatga ega 15 ta ekologik muammolar Yer sayyorasida jadal suratlarda rivojlanib o'zining salbiy oqibatlarini namoyon etmoqda. Birgina 2024-yil va 2025-yilning iyul oylari Yer sayyorasi tarixida eng issiq yil va oy sifatida e'tirof etildi. Global miqyosda o'rtacha havo harorati 2023-yilga qaraganda 0,12° C yuqori bo'lgan. 100-yil ichida esa o'rtacha harorat 1,2–1,8° C ga oshgan. Insoniyat taraqqiyoti oldida bugun jiddiy xavf-xatarga aylanib borayotgan muammolar ro'yxatida ekologik xavfsizlik muammosi global ahamiyatini kengaytrib, dunyo hamjamiyati kun tartibidagi dolzarb ahamiyatini tobora nomoyon etib bormoqda.

2025 yildagi Barqaror rivojlanish maqsadlari hisobotiga ko'ra, SDG (“Sustainable Development Goals”-Barqaror rivojlanish maqsadlari) maqsadlarining atigi 35 foizi to'liq yo'lda yoki o'rtacha darajada ilgarilamoqda. Ularning deyarli yarmi juda sekin siljimoqda, xavotirli tomoni shundaki, 18 foizi orqaga ketmoqda. Biz global rivojlanish bo'yicha favqulodda holatga duch keldik. Hozirda 800 milliondan ortiq insonlar o'ta qashshoqlik domida qolgan. Atmosferadagi karbonat angidrid (CO₂) darajasi so'nggi 2 million yildagi eng yuqori ko'rsatkichga chiqdi, 2024-yil esa tarixdagi eng issiq yil bo'ldi — 1,5°C chegara darajasi oshib ketdi. Ushbu antropogen omillar ta'sirida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar geotizimlar qamrovida har-bir mamlakat va mintaqada o'zaro uzviylikda yoki alohida kishilik jamiyatining tabiatga bo'lgan munosabati ta'sirida tobora chuqurlashib lokal darajadagi ekologik xavflarni tobora rivojlanishiga sabab bo'lmoqda va global darajada integratsiyalashuvga olib kelmoqda. Natijada ekologik xavf-xatarlar yer yuzasi bo'ylab yoki geografik muhitda chegara bilmasligi geotizimlardagi har qanday kichik salbiy o'zgarishlarning salbiy oqibatlari kelgusida global darajadagi ekologik xavf-xatarlarni vujudga keltirib chiqarishida muhim rol o'ynayotganligini tobora nomoyon bo'lmoqda. Jumladan yurtimiz hududida global darajadagi ekologik muammolar mavjudligi va ularning yer yuzasining boshqa mintaqalarga ham ta'sir etayotganligi ilmiy jihatdan o'z isbotini topgan.

O‘zbekiston – iqlim o‘zgarishi sezilarli darajada o‘z ta’sirini ko‘rsatgan mamlakat. O‘zbekistonda o‘rtacha yillik harorat ko‘tarilib bormoqda va prognozlariga ko‘ra, bundan keyin ham o‘sishda davom etadi. Iqlim o‘zgarishi va ekstremal ob-havo hodisalari quruq issiqlik davrining cho‘zilishi, qor to‘planishining pasayishi va muzliklar degradatsiyasi, tekisliklar va tog‘ etaklarida bug‘lanishning ortishi, qurg‘oqchilik va haddan ortiq suv taqchilligi hodisalarining ko‘payishiga olib keldi. Mamlakatdagi ob-havo sharoiti yanada issiq va quruqroq bo‘lishi kutilmoqda. Anomal jaziramaning tez-tez va shiddatli davrlari, qurg‘oqchilik va yog‘ingarchilik shakllarining o‘zgarishi, sharros yomg‘ir, suv toshqinlari va sel kabi ushbu o‘zgarishlar bilan bog‘liq ekstremal ob-havo hodisalarining ko‘payishiga olib keladi. Iqlim o‘zgarishi tuproq degradatsiyasi va cho‘llanishni kuchaytiradi, shu bilan birgalikda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish hamda bio xilma-xillik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kuzatilayotgan ekologik muammolar yer yuzining qaysidir mintaqasi uchun tegishli bo‘lgan jarayonlar emas, balki mamlakatimizda ham biz allaqachon insoniyatning eng yirik fojialaridan biri – Orol dengizi qurishi oqibatlarini boshdan kechirmoqdamiz. Tahlillarga ko‘ra, Amudaryo va Sirdaryoda suv oqimi kamayishi natijasida 2040 yilga borib Markaziy Osiyo mamlakatlari yuqori darajadagi suv taqchilligiga duch keladi. Iqlim o‘zgarishi muammolari oziq-ovqat va energiya xavfsizligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mintaqa aholisi 25 yildan so‘ng 100 million kishidan ortishi kutilayotgan bir vaqtda unumli yerlar tez sur‘atlar bilan qisqarib bormoqda. Bugungi kunda mintaqadagi umumiy yer maydonining 20 foizdan ortig‘i degradatsiyaga uchragan. Chorak asrdan keyin hosildorlik uchdan bir qismga kamayib ketishi mumkin.

Insoniyat paydo bo‘lgan vaqtdan boshlab yer sharida ijtimoiy-iqtisodiy harakatlarni bosqichma-bosqich faol amalga oshirib kelmoqda. Kishilarning tabiat va undagi barcha tabiiy resurslardan o‘z ehtiyoji maqsadlarida foydalanib kelish xronologiyasida har-bir bosqichda antropogen ta’sirlarning geotizimlarga ta’siri va uning oqibatlari ta’sirida geotizim resurslari (Atmosfera havosi tarkibi, bio xilma-xillik, suv va uning mineral tarkibi, tuproqlar unumdorligi, relyeflar va hk.) xususiyatlari tobora jiddiy ravshida ta’sirga uchrab borayotganligida namoyon bo‘lib kelmoqda.

1-Surat. O'zbekistonda bioxilmaxillikning hozirgi holati

Rasmning rasmiy manbai.

Tabiat va jamiyatning o'zaro munosabat shakllari yillar davomida geotizimlarga antropogen ta'sirning ortib borishini tushunish, yuzaga kelayotgan ekologik oqibatlarining yechimini topishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu masaladaprofessor A. Nigmatov kishilik jamiyatining tabiatga ta'sirini quyidagi bosqichga ajratadi bular: *oddiy, odiy-iqtisodiy, iqtisodiy, iqtisodiy-ekologik, ekologik*

Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan munosabat shakli – muayyan davrdagi kishilarning atrof-tabiiy muhitga uzviy bog'langan hayot tarzi.

Jamiyatni tabiatga nisbatan munosabatlarini insoniyat tarixi nuqtai nazardan qaraganda, uni quyidagi shakllarga ajratish mumkin :

- Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan **oddiy** munosabat shakli;
- Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan **oddiy-iqtisodiy** munosabat shakli;
- Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan **iqtisodiy** munosabat shakli;
- Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan **iqtisodiy-ekologik** munosabat shakli;
- Kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan **ekologik** munosabat shakli.

Yuqorida keltrib o'tilgan tabiatga nisbatan jamiyatning ta'siri shakllari ichida milliy ekologik xavfsizlik nuqtai nazardan, jamiyatning tabiat va atrof-muhitga nisbatan **iqtisodiy munosabat** shakli bugun ko'proq nomoyon bo'lmoqda va ushbu jaryon intensiv ko'rinishda jadallashib borishi natijasida salbiy ekologik oqibatlarni keltrib chiqarmoqda. O'z navbatida bunday shakildagi munosabatlar natijasida so'nggi vaqtlarda hududlarda yangi ekologik xavflarni vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa hududiy geotizimlarda mavjud ekologik muammolarni lokal darajadan global darajagacha rivojlanishiga sabab bo'lmoqda.

Global, mintaqaviy va mahalliy miqyosida mavjud ekologik vaziyatning murakkab bir davrida bebaho tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni hal etishning eng tezkor yo'llarini izlash, o'z navbatida milliy ekologik xavfsizlikni ta'minlash yo'lida nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Hech kimga sir emaski, har bir nooqilona faoliyat muqarrar ravishda har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosi bo'lgan tabiiy muhit ob'ektlari va ularning holatiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Ayniqsa rivojlanish ko'rsatgichlari jadallashayotgan yurtimizda jamiyatni tabiatga nisbatan

munosabat shaklini zamon bilan hamnafas holda ekologik munosabat shakliga o'tkazish muhim amaliy chora-tadbirlarni tezkor hayotga tadbqiq etish enh dolzarb ahamiyatdagi masala hisoblanadi.

Jamiyatning tabiatga nisbatan **ekologik** munosabat shakli — atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik tizimlarni qayta tiklash hamda sog'lomlashtirishga qaratilgan kishilarning hayot tarzi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ekologik barqarorlikni ta'minlashga qat'iy intilishini namoyish etdi. Ana shu siljishlar munosabati bilan 2019-yilda Prezident qarori bilan ekologik xavf ta'sirida bo'lgan ekologik muammolarni, jumladan, daraxtlarni ommaviy kesish bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan “2030-yilgacha O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi” qabul qilindi. Shu bilan birga, “2019-2030 yillarga mo'ljallangan yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi” qabul qilindi (2-rasm), unda mamlakatning yashil rivojlanishga intilishi alohida ta'kidlangan. U energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan manbalarga energiya sarfini diversifikatsiya qilish, iqlim o'zgarishiga moslashish, resurslardan samarali foydalanish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish mexanizmlarini yaratish tarafdori.

Ushbu maqsadlarga erishishda hududiy geotizimlar doirasidagi muammolarni urgangan holda ekologik talablarni sohalar kesimida ishlab chiqish va ularni keng joriy etish ko'zlangan maqsadlarga erishishda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

2-surat. 2022-2030 yillarda Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi

Shu o'rinda ekologik talablar tushunchasiga berilgan ta'riflarni tahlil qilsak.

Ekologik talablar — ekologik toza ishlab chiqarishni yaratish va rivojlantirish maqsadlarida ishlab chiqariladigan mahsulot, uni ishlab chiqaradigan texnologiyalar, umuman hayot tarziga qo'yiladigan ma'lum shart va chegaralar yig'indisi.

Ekologik xavfsizlik talablari — atrof-muhitga zarar yetkazilishining oldini olish maqsadida belgilanadigan va bajarilishi majburiy bo'lgan talablar;

Ekologik xavfsizlik — tabiiy muhit va insonning hayotiy muhim manfaatlarining xo‘jalik va boshqa faoliyat, tabiiy hamda texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlar va ularning oqibatlarining ehtimoliy salbiy ta’siridan himoyalanganlik holati. Yuqorida keltilgan ta’riflardan tashqari boshqa xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ham ekologik talab tushunchalari qisman qo‘llanilgan va ularning qarashlari bayon etilgan.

1-jadval

Adabiyotlarda “Ekologik talab” so‘zlar birikmasiga berilgan ta’riflar

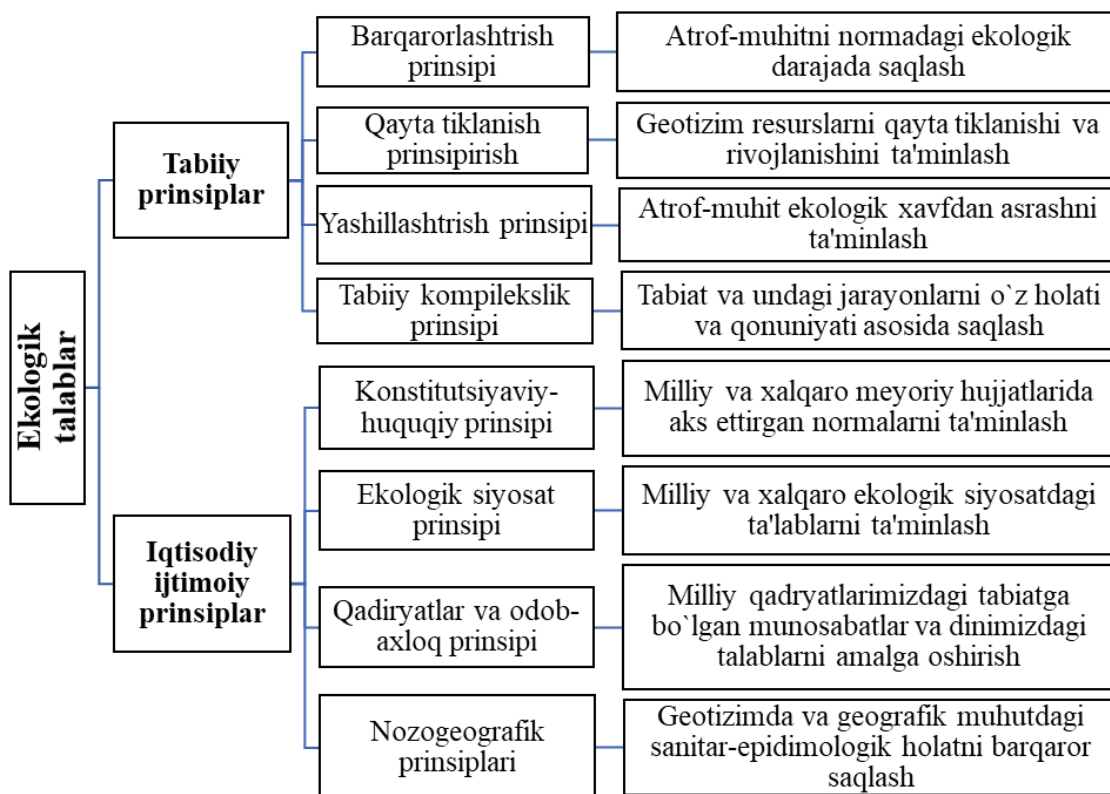
Ta’rif	Manba
Ekologik talab – berilmagan	O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-j.– Toshkent.: “O‘ME DIN”, 2013
Ekologik talab – berilmagan	O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 4-j.– Toshkent.: “O‘ME DIN”, 2020. 276-277-b.
Ekologik talab – bu tabiiy va antropogen omillar ta’sirida tabiatning ishlash qonuniyatlarini bilish va muayyan vaziyatlarda insonning (jamiyatning) unga nisbatan xatti-harakatlarini aniqlash asosida o‘rnatiladigan atrof-muhitga to‘g‘ri munosabat mezon.	Гогеева М.Т. Правовой механизм принятия экологически значимых решений. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.– Москва, 2011. 28 с.
Ekologik talablar — bu atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash uchun belgilangan normalar va qoidalar majmuidir.	https://www.google.com/search
Ekologik talablar – tabiatga hurmat o‘lchovini ifodalovchi ekologik talablarning bajarilishi, xususan, tabiat qonunlarini, odamlar tomonidan u bilan o‘zaro munosabatlarning kundalik amaliyotida ularga rioya qilinishini hisobga olgan holda, inson xatti-harakatlarining ekologik tozaligini baholash mezon, butun atrof-muhit samaradorligining nafaqat huquqlar, balki din, axloq, axloq o‘lchovi.	Бринчук М.М. Внешние методологические основания развития экологического права: закономерности развития // Экологическое право.– Москва, 2011. № 1. С. 2-7.
Ekologik talablar – qonunchilikda va normativ xujjatlarda belgilangan, tabiatdan oqilona foydalanishni, atrof muhit muhofazasini, inson salomatligi va genetik fondi saqlanishini ta’minlashga qaratilgan majburiy talablar.	Muqimov A.M. Yerdan foydalanish ekologiyasi.– Toshkent, 2022. 129-b
Ekologik xavfsizlik talablari – atrof-muhitga zarar yetkazilishining oldini olish maqsadida belgilanadigan va bajarilishi majburiy bo‘lgan talablar.	O‘zR Vazirlar Mahkamasining “Ekologik xavfsizlik to‘g‘risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash haqida”gi 19.02.2020-yildagi 95-son qarori

Ekologik xavfsizlik — tabiiy muhit va inson hayotiy manfaatlarini xo‘jalik va boshqa faoliyatning mumkin bo‘lgan salbiy ta’siridan, tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan, ularning oqibatlaridan muhofaza qilish holati	Морозов В.В., Несолёное Г.Ф. Основы экологической безопасности: Учебное пособие. – Самара: СамГАУ, 2003. - 365 с.

Ekologik talablar inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tabiat va jamiyatdagi qonunlarga muvofiq sinxron ravishda, kishilarning atrof-muhitga to‘g‘ri va salbiy oqibatlarsiz ta’siri asosida ro‘y beradigan harakatlari yig‘indisidan iborat bo‘lgan faoliyati va insoniy xatti-harakatlar yig‘indisidan iborat munosabat shakillari bo‘lishi kerak. Quyidagi sxemada geotizimlar resurslarini oqilona boshqarishda ekologik talablar va ularning prinsiplari keltrilgan bo‘lib, unda kishilik jamiyatining tabiiy va ijtimoiy prinsiplar asosida geotizimdagi faoliyatlariga qo‘yiladigan talablar keltrilgan.

Geotizim resurslaridan oqilona foydalanishning ekologik talablari

1-sxema

Xulosa o‘rnida shuni takidlaymizki geotizimlarda dinamik o‘zgarishlarni inson faoliyatining muntazam ekologik talablar doirasida boshqarish, kelgusida kutiladigan ekologik xavf-xatarlarning oldini olishda muhim amaliy jarayon bo‘ladi. Bu o‘z navbatida kishilik jamiyatining tabiatga nisbatan ekologik munosabati davrining boshlanganligini ifodalovchi muhim qadam bo‘lib hisoblanadi. Kelgusi avlodga tabiatni asrab-avaylab yetkazish, ekologik xavfsiz muhitda yashash, barqaror rivojlanishni ta‘minlash maqsadida

ekologik talablarni ishlab chiqish va tezkor amaliy hayotga tadbiq etishda quyidagilar muhim:

- Hududiy geoekologik vaziyatni tezkor va aniq monitoring qilish;
- Geotizimlarning hududiy ekologik ko'rsatkichlar asosida tasniflash;
- Har bir hudud uchun ekologik muammolar va ularning yechimiga qaratilgan ekologik talablarni joriy etish;
- Ekologik talablarni bajarilishini amaliy jihatdan qonun bilan mustahkamlash;
- Aholining ekologik yuksaklik darajasini oshirish maqsadida yangi ekologik konsepsiya va tamoyillarga asoslangan ta'lim tizimini joriy etish kabi ustuvor vazifaarni yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston 2030 " strategiyasi to'g'risidagi farmoni.
2. United Nations "The Sustainable Development Goals Report 2025"
3. Mirziyoyev Sh. M. "Samarqand iqlim forumi" -Samarqand, 2025-yil 4-aprel.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkmasining 2020-yil 18-fevraldagi 95-son "Ekologik xavfsizlik to'g'risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
5. <https://earth.org/author/deena/> author by Deena Robinson
6. António G. Secretary-General of the United Nations "The Sustainable Development Goals Report 2025".
7. Drivers-Pressures-State-Impacts-Responses Framework (DPSIR)
8. Perepada L. va Radjabov T "O'zbekistonda bioxilmaxillikni moliyalashtirish siyosati va institutsional sharhi". Toshkent - 2023, 64 bet.
9. Nigmatov A.N., Xolov Y. «Ekologiya asoslari»- Toshkent : "NIF MISH", 2023- 9 b.
10. Эгамбердиева Н., Норкулов Х., Хамзаев А., Холмурадов М., Экологик маданият бўйича ўзбекча изоҳли луғат. Ўқув қўлланма – Тошкент: "Mahalla va oila" нашриёти, 2023. – ____ б.

INKLYUZIV TA’LIMDA BIOLOGIYA FANINI O’QITISHDA AUDIOTAKTIL
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

*Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi biologiya 1-kurs magistranti
Abdullayeva Gulhoyo Isomiddin qizi.*

*E-mail: abdullayevagulhoyo0708@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-5253-6461>*

Annotatsiya. Inklyuziv ta’limda ko’zi ojiz o’quvchilarga biologiya fanini o’qitishda audiotaktil texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Biologik obyektlar va jarayonlarni o’rganishga mo’ljallangan audiotaktil modellarni yaratish orqali o’quvchilarning bilimlarni o’zlashtirish samaradorligini oshirish mumkin. Biologiya fanining turli mavzulari uchun audiotaktil modellarni ishlab chiqish va ularni yagona o’qitish tizimiga integratsiyalash istiqbollari yoritilgan.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, biologiya ta’limi, audiotaktil texnologiyalar, ko’zi ojiz o’quvchilar, audiotaktil modellar, biologik obyektlar, innovatsion o’qitish.

Аннотация. Использование аудиотактильных технологий при обучении биологии незрячих учащихся в условиях инклюзивного образования имеет важное значение. Создание аудиотактильных моделей для изучения биологических объектов и процессов способствует повышению эффективности усвоения знаний. Рассмотрены перспективы разработки аудиотактильных моделей по различным разделам биологии и их интеграции в единую образовательную систему.

Ключевые слова: инклюзивное образование, биологическое образование, аудиотактильные технологии, незрячие учащиеся, аудиотактильные модели, биологические объекты, инновационное обучение.

Abstract. The use of audiotactile technologies in teaching biology to visually impaired students in inclusive education is of great importance. The development of audiotactile models for studying biological objects and processes can improve learning effectiveness. The prospects for creating audiotactile models for various biology topics and integrating them into a unified educational system are discussed.

Keywords: inclusive education, biology education, audiotactile technologies, visually impaired students, audiotactile models, biological objects, innovative teaching.

KIRISH.

Bugungi kunda jahonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish va alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan shaxslar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. BMTning Nogironlar huquqlari to’g’risidagi konvensiyasida nogironligi bo’lgan shaxslarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash alohida ta’kidlangan.[1] Shu munosabat bilan ko’plab davlatlarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda maxsus pedagogik vositalarni yaratishga katta e’tibor qaratilmoqda.

O’zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida har bir shaxsning ta’lim olish huquqi kafolatlangan bo’lib, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalarni qo’llab-quvvatlash va ularning sifatli ta’lim olishi uchun zarur sharoitlarni yaratish vazifalari belgilab berilgan.[2] Shuningdek, inklyuziv ta’limni

rivojlantirish konsepsiyasi asosida imkoniyati cheklangan o’quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiyalash bo’yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi o’quvchilar uchun biologiya fanini o’qitish o’ziga xos yondashuvlarni talab qiladi. Biologiya fani ko’plab vizual obyektlar, rasmlar, jadvallar, sxemalar va anatomik tuzilmalarni o’rganishga asoslanganligi sababli, ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilar ushbu bilimlarni o’zlashtirishda qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Natijada biologik tushunchalarni shakllantirish, obyektlarning tuzilishi va funksiyalarini tasavvur qilish murakkablashadi.

Bunday sharoitda audiotaktil texnologiyalar biologiya ta’limining samaradorligini oshiruvchi innovatsion vosita sifatida namoyon bo’ladi. Audiotaktil texnologiyalar biologik obyektlarni qo’l bilan sezish va ular haqidagi ma’lumotlarni bir vaqtning o’zida eshitish imkonini yaratadi. Ushbu yondashuv o’quvchilarning eshitish va sezish analizatorlarini birgalikda faollashtirib, biologik bilimlarni yanada samarali o’zlashtirishga xizmat qiladi.

Biologiya fanining odam anatomiyasi, hujayra tuzilishi, ichki organlar tizimi, o’simlik va hayvonlar tuzilishi kabi ko’plab mavzulari audiotaktil modellar asosida o’qitilishi mumkin. Shu jihatdan audiotaktil texnologiyalarni biologiya ta’limiga joriy etish, mavjud o’quv vositalarini takomillashtirish hamda biologiyaning turli bo’limlari uchun audiotaktil modellar yaratish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Ko’zi ojiz o’quvchilarni o’qitish metodikasi maxsus pedagogika va tiflopedagogika fanlarining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilar atrof-muhit haqidagi ma’lumotlarni asosan eshitish, sezish va harakat analizatorlari orqali qabul qilishi ta’kidlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida taktil, audio va multisensor yondashuvlardan foydalanish samarali natijalar berishi qayd etilgan.

Xalqaro tajribada ko’zi ojiz o’quvchilarga biologiya fanini o’qitishda turli innovatsion metodlardan foydalaniladi. AQSH va Kanadada biologik obyektlarning uch o’lchamli (3D) taktil modellari, Brayl yozuvidagi diagrammalar hamda audio tavsiflangan elektron resurslardan keng foydalaniladi. Buyuk Britaniyada biologiya darslarida multisensor ta’lim metodlari qo’llanilib, o’quvchilarning biologik obyektlarni qo’l bilan his qilishi va bir vaqtning o’zida audio ma’lumot olishi ta’minlanadi. Germaniya va Fransiya esa raqamli texnologiyalar yordamida yaratilgan interaktiv taktil modellar biologiya ta’limiga joriy etilgan. Yaponiya va Janubiy Koreyada biologik tuzilmalarni o’rganishda 3D bosma modellar, sensorli qurilmalar va ovozli axborot tizimlaridan foydalanish amaliyoti rivojlangan.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham inklyuziv ta’lim va ko’zi ojiz o’quvchilar ta’limiga oid tadqiqotlar olib borilmoqda. Qozog’istonlik olim A. K. Satova inklyuziv ta’lim muhitida ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilarni o’qitish metodikasini takomillashtirish masalalarini o’rgangan. [7] G. K. Nurgaliyeva maxsus ehtiyojli bolalarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o’qitish bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Qirg’izistonlik tadqiqotchi A. A. Asanova esa ko’zi ojiz bolalarni ijtimoiy moslashtirish va ta’lim jarayonida multisensor yondashuvlardan foydalanishning ahamiyatini yoritgan. [6] Ushbu tadqiqotlarda taktil vositalar, Brayl texnologiyalari va audio materiallardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishi ta’kidlangan.

O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo’yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Professor P. M. Po’latova tomonidan tiflopedagogika va ko’zi ojiz bolalarni o’qitish metodikasining nazariy asoslari ishlab chiqilgan. [3]. M. X. Hamidov maxsus

pedagogika sohasida olib borgan tadqiqotlarida imkoniyati cheklangan o’quvchilarni ta’lim jarayoniga samarali jalb etish masalalarini yoritgan.[8] Shuningdek, Sh. Abdullayeva va boshqa tadqiqotchilar tomonidan inklyuziv ta’limda raqamli texnologiyalar, audio vositalar hamda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari o’rganilgan.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, O’zbekistonda ko’zi ojiz o’quvchilar ta’limida Brayl alifbosi, relefli tasvirlar, audio materiallar va maxsus texnik vositalardan foydalanish yo’lga qo’yilgan bo’lsa-da, biologiya fanining turli mavzularini qamrab oluvchi audiotaktil modellar tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, odam anatomiyasi, hujayra tuzilishi, ichki organlar tizimi va boshqa biologik obyektlarni o’rganishga mo’ljallangan audiotaktil vositalarga ehtiyoj mavjud.

Mazkur tadqiqotda adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil, kuzatish, umumlashtirish hamda loyihalash metodlaridan foydalanildi. Xorijiy va mahalliy tajribalar o’rganilib, biologiya fanining turli mavzularini o’qitishga mo’ljallangan audiotaktil texnologiyalarni yaratish istiqbollari tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini multisensor ta’lim yondashuvi, inklyuziv ta’lim tamoyillari hamda tiflopedagogik metodlar tashkil etdi.

So’nggi yillarda G. R. Toshmirzayeva va G. I. Abdullayeva tomonidan ko’zi ojiz o’quvchilar uchun audiotaktil konsepsiya modelidan foydalanishning inklyuziv ta’limdagi imkoniyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda taktil sezgi va audio idrokni integratsiyalovchi audiotaktil modelning biologiya fanini o’qitishdagi ilmiy-nazariy hamda amaliy ahamiyati asoslangan. Mualliflar audiotaktil vositalarning o’quvchilarda fazoviy tasavvur, bilish faolligi va biologik tushunchalarni shakllantirishdagi samaradorligini qayd etganlar. [5]. Shuningdek, G. R. Toshmirzayeva va G. I. Abdullayeva tomonidan ko’rishda nuqsoni bor o’quvchilarga biologiya fanini o’qitishda differensial yondashuvning ahamiyati o’rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko’ra, taktil-relyefli didaktik vositalar va bo’rtma modellar asosida tashkil etilgan mashg’ulotlar biologik tushunchalarni o’zlashtirish samaradorligini oshirishi hamda o’quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi aniqlangan.[4]

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimli yondashuv va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Xorijiy hamda mahalliy tajribalar o’rganilib, ko’zi ojiz o’quvchilarni biologiya faniga o’qitishda qo’llanilayotgan texnologiyalar qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, biologiya fanining mazmunidan kelib chiqib, audiotaktil texnologiyalarni qo’llash mumkin bo’lgan mavzular aniqlandi va ularni yagona tizimga integratsiyalash imkoniyatlari baholandi.

Tadqiqotning metodologik asosini inklyuziv ta’lim tamoyillari, tiflopedagogik yondashuv hamda multisensor ta’lim konsepsiyasi tashkil etdi. Biologiya fanining hujayra tuzilishi, odam anatomiyasi, ichki organlar tizimi, o’simlik va hayvonlar tuzilishi kabi mavzulari audiotaktil modellashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Olingan ma’lumotlar asosida biologiya fanida audiotaktil texnologiyalardan foydalanishning istiqbolli yo’nalishlari belgilab berildi.

Mazkur tadqiqotlar biologiya ta’limida audiotaktil texnologiyalar va differensial yondashuvni integratsiyalash ko’zi ojiz o’quvchilarning bilimlarni o’zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qilishini ko’rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari biologiya fanini ko’zi ojiz o’quvchilarga o’qitishda audiotaktil texnologiyalardan foydalanish keng imkoniyatlarga ega ekanligini ko’rsatdi. Adabiyotlar tahlili va mavjud tajribalarni o’rganish asosida biologiya fanining ko’plab mavzularini

audiotaktil shaklda o’qitish mumkinligi aniqlandi. Xususan, odam anatomiyasiga oid yurak, o’pka, jigar, buyrak, oshqozon va boshqa ichki organlarning audiotaktil modellarini yaratish ko’zi o’jiz o’quvchilarda ushbu organlarning joylashuvi, tuzilishi va funksiyalari haqida aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Taktil modelga biriktirilgan audio tizim orqali har bir organ haqida qo’shimcha ma’lumot berilishi o’quvchilarning bilimlarni mustaqil o’zlashtirishiga xizmat qiladi. Shuningdek, biologiya fanining sitologiya bo’limida o’simlik va hayvon hujayrasining audiotaktil modellarini ishlab chiqish istiqbolli yo’nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday modellar yordamida hujayra membranasi, sitoplazma, yadro va organoidlarning tuzilishini sezish orqali o’rganish hamda ular haqidagi ma’lumotlarni audio shaklda eshitish imkoniyati yaratiladi.

Bundan tashqari, o’simlik organlari, hayvonlar anatomiyasi, qon aylanish tizimi, nafas olish tizimi va ekologik jarayonlarga oid mavzularni ham audiotaktil texnologiyalar asosida o’qitish mumkin. Natijada biologiya fanining turli bo’limlari uchun yagona audiotaktil o’qitish tizimini yaratish imkoniyati vujudga keladi.

Mazkur yondashuv ko’zi o’jiz o’quvchilarning biologik tushunchalarni o’zlashtirish samaradorligini oshirish, fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish hamda mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida biologiya fanining barcha asosiy mavzulari uchun audiotaktil modellar majmuasini yaratish va ularni ta’lim amaliyotiga joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

ILMIY TAKLIF VA TAVSIYALAR.

1. Biologiya fanini ko’zi o’jiz o’quvchilarga o’qitishda audiotaktil texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish hamda ularni inklyuziv ta’lim amaliyotiga bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Odam anatomiyasiga oid yurak, o’pka, jigar, buyrak, oshqozon va boshqa ichki organlarning audiotaktil modellarini yaratish hamda biologiya darslarida qo’llash tavsiya etiladi.

3. Sitologiya bo’limini o’qitishda o’simlik va hayvon hujayrasining audiotaktil modellarini ishlab chiqish biologik tushunchalarni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

4. Biologiya fanining qon aylanish, nafas olish, ovqat hazm qilish, nerv va tayanch-harakat tizimlariga oid mavzulari uchun audiotaktil o’quv vositalari majmuasini yaratish zarur.

5. Audiotaktil modellarni QR-kod, audio modul yoki ovozli axborot tizimlari bilan integratsiyalash orqali o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin

6. Biologiya fanining turli bo’limlari uchun yaratiladigan audiotaktil modellarni yagona audiotaktil o’qitish tizimiga birlashtirish hamda ular asosida maxsus metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

7. Pedagoglar uchun biologiya ta’limida audiotaktil texnologiyalardan foydalanish bo’yicha o’quv-seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

8. Kelgusida yaratiladigan audiotaktil modellar samaradorligini tajriba-sinov ishlari asosida baholash hamda ularning ko’zi o’jiz o’quvchilarning bilim, ko’nikma va kompetensiyalariga ta’sirini aniqlash bo’yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

9. Biologiya fanining barcha asosiy mavzularini qamrab oluvchi audiotaktil modellar majmuasini yaratish orqali ko’zi o’jiz o’quvchilar uchun innovatsion va kompleks o’qitish tizimini shakllantirish mumkin.

10. Audiotaktil texnologiyalarni sun’iy intellekt, raqamli ta’lim platformalari va interaktiv o’quv vositalari bilan integratsiyalash biologiya ta’limining yangi istiqbolli yo’nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

XULOSA.

Inklyuziv ta’lim tizimida ko’zi ojiz o’quvchilarning sifatli ta’lim olishini ta’minlash zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Biologiya fanining mazmuni ko’plab vizual obyektlar va jarayonlarni o’z ichiga olganligi sababli, ushbu fanni ko’rishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilarga o’qitishda maxsus pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Audiotaktil texnologiyalar ana shunday innovatsion vositalardan biri bo’lib, ular biologik obyektlarni sezish va eshitish orqali o’rganish imkoniyatini yaratadi.

Tadqiqot davomida o’rganilgan ilmiy manbalar, xorijiy va mahalliy tajribalar audiotaktil texnologiyalarning ko’zi ojiz o’quvchilar uchun samarali o’quv vositasi ekanligini ko’rsatdi. Ushbu texnologiyalar biologik bilimlarni o’zlashtirish, fazoviy tasavvurni shakllantirish, mavzularni uzoq muddat xotirada saqlash hamda mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tahlillar natijasida biologiya fanining odam anatomiyasi, ichki organlar tizimi, hujayra tuzilishi, o’simlik va hayvonlar biologiyasi, ekologiya hamda genetika bo’limlariga oid mavzularni audiotaktil modellar asosida o’qitish imkoniyatlari mavjudligi aniqlandi. Ayniqsa, yurak, jigar, o’pka, buyrak kabi ichki organlar hamda o’simlik va hayvon hujayralarining audiotaktil modellarini yaratish ko’zi ojiz o’quvchilarning biologik tushunchalarni chuqurroq o’zlashtirishiga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, biologiya fanining turli bo’limlari uchun audiotaktil modellar yaratish va ularni yagona audiotaktil o’qitish tizimiga integratsiyalash inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishning istiqbolli yo’nalishlaridan biri ekanligi asoslandi. Bunday tizim biologik obyektlarni taktil idrok etish va audio axborot olish imkoniyatlarini birlashtirib, o’quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, audiotaktil texnologiyalarni biologiya ta’limiga joriy etish inklyuziv ta’lim sifatini oshirish, ko’zi ojiz o’quvchilarning fanlarni o’zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda zamonaviy innovatsion o’qitish tizimini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida biologiya fanining barcha asosiy mavzularini qamrab oluvchi audiotaktil modellar majmuasini yaratish, ularni ta’lim amaliyotiga joriy etish hamda samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash ushbu yo’nalishdagi muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Demak, audiotaktil texnologiyalar ko’zi ojiz o’quvchilar uchun biologiya fanini o’qitishda innovatsion va samarali vosita bo’lib, biologik bilimlarni egallash imkoniyatlarini kengaytiradi hamda inklyuziv ta’lim sifatini oshirishga munosib hissa qo’shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI .

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York: UN, 2006.
2. O’zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. O’RQ-637-son, 2020.
3. Po’latova P.M. Tiflopedagogika. – Toshkent: O’qituvchi, 2015.
4. Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Imkoniyati cheklangan o’quvchilarga biologiya fanini o’qitishda differensial yondashuv (ko’rishda nuqsoni bor o’quvchilar va "Nurli maskan" maktab-internati tajribasi misolida) // Namangan davlat pedagogika instituti "Ta’lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. – 2026. – № 1. – B. 224.

5. Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Ko'zi ojiz o'quvchilar uchun audiotaktil konsepsiya modelidan foydalanishning inklyuziv ta'lim tizimidagi imkoniyatlari (biologiya fanini o'qitish misolida) // Namangan davlat pedagogika instituti "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali. – 2025. – № 6. – B. 943.
6. Asanova A.A. Multisensory Approaches in Education of Visually Impaired Children. – Bishkek, 2020.
7. Satova A.K. Inclusive Education Development for Learners with Visual Impairment. – Astana, 2021.
8. Hamidov M.X. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
9. Gavxarxon, T., & Gulhayo, A. (2025, October). BIO-EKOLOGIK DIALOG METODI ORQALI EKOLOGIK ONGNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. In Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus (Vol. 1, No. 1, pp. 18-20).

**BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI KOMMUNIKATIV
KOMPETENSIYASINI TA‘LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI (UDL) TAMOYILI
ASOSIDA RIVOJLANTIRISH**

Jamoliddinova Shaxnozaxon Alisher qizi.
Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
Jamoliddinovashahnoza95@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini Ta’limning Universal Dizayni (UDL) tamoyillari asosida rivojlantirishning konseptual asoslari tahlil qilingan. Xorijiy yetakchi universitetlar va milliy ta’lim tizimi tajribasi qiyosiy o’rganilib, bo’lajak til mutaxassislarini tayyorlashda yuzaga kelayotgan metodologik to’siqlar, baholash tizimidagi qoliplar va texnik muammolar aniqlangan. Tadqiqot yakunida darslarni ko’p modalli (multimodal) tashkil etish, moslashuvchan reyting mezonlarini joriy qilish va raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish bo’yicha strategik yechimlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: Ta’limning Universal Dizayni (UDL), kommunikativ kompetensiya, ingliz tili o’qitish metodikasi, oliy pedagogik ta’lim, inklyuziv muhit, ko’p modallik, moslashuvchan baholash.

Abstract: This article examines the conceptual foundations for developing the communicative competence of future English language teachers based on the principles of Universal Design for Learning (UDL) in higher pedagogical education. By conducting a comparative analysis of leading foreign universities and the national education system, the study identifies methodological barriers, rigid assessment frameworks, and technical challenges encountered in teacher training. Consequently, the paper proposes strategic solutions and practical recommendations, including the integration of multimodal instruction, flexible grading criteria, and the effective utilization of digital learning technologies.

Keywords: Universal Design for Learning (UDL), communicative competence, English language teaching methodology, higher pedagogical education, inclusive environment, multimodality, flexible assessment.

Аннотация: В данной статье рассматриваются концептуальные основы развития коммуникативной компетенции будущих учителей английского языка на основе принципов Универсального дизайна обучения (UDL) в высшем педагогическом образовании. На основе сравнительного анализа опыта ведущих зарубежных вузов и национальной системы образования выявлены методические барьеры, жесткие рамки оценивания и технические проблемы, возникающие при подготовке учителей.

В заключении предложены стратегические решения и практические рекомендации, включая мультимодальное обучение, гибкие критерии оценивания и эффективное использование цифровых технологий.

Ключевые слова: Универсальный дизайн обучения (UDL), коммуникативная компетенция, методика преподавания английского языка, высшее педагогическое образование, инклюзивная среда, мультимодальность, гибкое оценивание.

KIRISH (INTRODUCTION)

Globallashuv jarayonlari va xalqaro ta’lim makonining integratsiyalashuvi sharoitida ingliz tili o’qituvchilarining kasbiy kompetentligiga qo’yilayotgan talablar sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarilmoqda. Zamonaviy pedagogdan nafaqat chet tilining lingvistik tizimini mukammal egallash, balki turli ijtimoiy-madaniy va individual xususiyatlarga ega bo’lgan ta’lim oluvchilar bilan samarali kommunikativ munosabatlarni tashkil eta olish ham talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasi pedagogika va lingvodidaktikaning dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda kommunikativ kompetensiya til birliklaridan grammatik jihatdan to’g’ri foydalanish bilan cheklanmay, balki lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik hamda strategik kompetensiyalar integratsiyasini o’z ichiga oluvchi murakkab ko’p komponentli tizim sifatida talqin etiladi. Biroq amaliyotda oliy ta’lim muassasalarida qo’llanilayotgan an’anaviy o’qitish yondashuvlari ko’pincha talabalarning individual ehtiyojlari, kognitiv xususiyatlari, axborotni qabul qilish sur’ati hamda psixofiziologik farqlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada ta’lim jarayonida ayrim talabalarning faol ishtiroki va kommunikativ salohiyatini to’liq namoyon etishi uchun zarur pedagogik sharoitlar yaratilmay qolmoqda.

Mazkur muammoning samarali yechimlaridan biri sifatida AQSHning CAST (Center for Applied Special Technology) tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan Ta’limning Universal Dizayni (Universal Design for Learning – UDL) konsepsiyasi e’tirof etiladi. [1] Neyropedagogik tamoyillarga asoslangan ushbu yondashuv ta’lim jarayonini barcha o’quvchilar uchun teng imkoniyatlar asosida tashkil etishni nazarda tutadi hamda o’quv materiallarini taqdim etish, bilimlarni namoyon etish va o’quvchilarning ta’lim jarayoniga jalb etilishining turli usullarini taklif qiladi. UDL konsepsiyasi dastlab arxitektura shakllangan “hamma uchun qulay muhit” g’oyasining ta’lim tizimiga tatbiq etilgan shakli bo’lib, inklyuziv va shaxsga yo’naltirilgan ta’limni ta’minlashga xizmat qiladi.[2]

Ushbu maqolada bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini, xususan nutqiy malakalarini shakllantirishda UDL tamoyillaridan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari hamda xorijiy va milliy tajribalar qiyosiy tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA (METHODOLOGY)

Maqola yozish jarayonida tizimli va qiyosiy-pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. AQSH (Xarvard va Boston universitetlari) hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bo’lajak til mutaxassislarini tayyorlashda UDL tamoyillarining tatbiq etilish amaliyoti o’rganildi.[3] Mazkur xorijiy tajribalar O’zbekiston Respublikasining "Ta’lim to’g’risida"gi qonuni hamda Milliy o’quv dasturlari doirasida milliy oliy ta’lim muassasalari (OTM) tizimiga qiyoslandi. Tadqiqot doirasida bo’lajak o’qituvchilarning kommunikativ ko’nikmalarini rivojlantirishdagi asosiy to’siqlar tahlil qilindi.

Xorijiy tajribada, ayniqsa Shimoliy Amerika va G’arbiy Yevropa oliy ta’lim muassasalarida, UDL oliy ta’limning uzviy qismiga aylangan.[4] Masalan, ingliz tili darslarida ma’lumotlar bir vaqtning o’zida matn, audio va interaktiv vizual ko’rinishda taqdim etiladi. Talabalarga o’z bilimlarini namoyish qilish uchun faqatgina insho yozish emas, balki video-blog tayyorlash yoki podkast yozish imkoniyati beriladi.[5]

O’zbekiston milliy tajribasida ham so’nggi yillarda inklyuziv ta’lim va zamonaviy metodikalarni joriy etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Biroq, bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarini tayyorlaydigan maxsus guruhlarda UDL tizimli ravishda

qo'llanilmayapti.[6] Darsliklar va o'quv-uslubiy majmualar hali ham "o'rtacha statistik talaba"ga mo'ljallangan bo'lib, moslashuvchanlik xususiyatiga ega emas.

Tadqiqotlar natijasida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini UDL asosida rivojlantirish yo'lidagi quyidagi jiddiy **muammolar** aniqlandi:

1. Uslubiy bir xillik (Methodological Rigidity): OTMlarda darslar ko'pincha an'anaviy "O'qituvchi - Talaba" modelida, ma'ruza shaklida o'tiladi. Talabalarning tilni eshitib yoki ko'rib yaxshi o'zlashtirishi (audial, vizual, kinestetik) inobatga olinmaydi.

2. Nutqiy faoliyatni cheklovchi reyting tizimi: Amaldagi baholash usullari juda qat'iy. Masalan, talaba darsda og'zaki gapirishga uyalsa yoki psixologik to'sig'i bo'lsa, u past ball oladi. Vaholanki, uning yozma kommunikativ qobiliyati yoki raqamli muloqot madaniyati ancha yuqori bo'lishi mumkin.

3. Raqamli yordamchi vositalarning yetishmasligi: Dars xonalarida nutqni matnga o'g'iruvchi (Speech-to-Text) ilovalar yoki ekran o'quvchi dasturlardan foydalanish madaniyati shakllanmagan. Bu til o'rganish jarayonida dars samaradorligini pasaytiradi.

4. Pedagoglarning UDL haqida bilimlari kamligi: Professor-o'qituvchilarning katta qismi UDL tamoyillarini faqat "nogironligi bor shaxslar uchun ta'lim" deb noto'g'ri tushunishadi. Aslida, UDL darsdagi har bir talabaning salohiyatini ochishga qaratilgan.

NATIJA VA SUHBAT (RESULT AND DISCUSSION)

Yuqorida qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish va kelajak poydevorini mustahkam ifodalash uchun quyidagi strategik yechimlar tizimini amaliyotga joriy etishni taklif qilamiz. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan **UDL Tamoyillari Asosidagi Yechimlar Modeli** uchta asosiy ustun g'oyaga tayanadi:

1-ustun: Ko'p modalli taqdimot (Multiple Means of Representation). O'quv ma'lumotlarini matn, audio va vizual shakllarda parallel ravishda taqdim etish.

2-ustun: Erkin ifodalash huquqi (Multiple Means of Action and Expression). Talabalarga topshiriqlarni video, podkast yoki jonli taqdimot shaklida topshirish imkonini berish.

3-ustun: Moslashuvchan baholash (Flexible Assessment Framework). An'anaviy testlar o'rniga talabaning raqamli portfoliolarini va formativ baholash tizimini joriy etish.

Ingliz tili muloqot darslarida o'quv materiallari turli formatlarda bo'lishi shart. Agar darsda yangi mavzu yoki murakkab leksika o'rganilayotgan bo'lsa, uni taqdim etish tizimini quyidagicha tashkil etish lozim:

A. *Vizual idrok etuvchilar uchun:* Mavzuning mohiyatini ochib beruvchi infografikalar, kognitiv xaritalar (mind-maps) va diagrammalar taqdim etiladi.

B. *Audial idrok etuvchilar uchun:* Haqiqiy nutqiy muhitni aks ettiruvchi audio-muloqotlar va podkastlar tayyorlanadi.

C. *Matnli idrok etuvchilar uchun:* Nutq qismlarining subtitrlı skriptlari va lug'at qismlari parallel ravishda beriladi.

Ushbu ko'p modalli yondashuv talabalarning lingvistik ma'lumotlarni qabul qilish tezligini oshiradi va har bir bo'lajak o'qituvchining individual qobiliyatiga mos ta'lim muhitini kafolatlaydi.

Ingliz tili muloqot darslarida o'quv materiallari turli formatlarda bo'lishi shart. Agar mavzu "Xalqaro muzokaralar" bo'lsa:

A. *Vizual talabalar uchun:* Infografikalar va diagrammalar.

B. *Audial talabalar uchun:* Haqiqiy audio muloqotlar (podkastlar).

C. *Matnli idrok uchun:* Subtitrli skriptlar taqdim etilishi kerak.

Kommunikativ topshiriqlarni bajarishda talabalarga tanlov imkoniyati taqdim etilishi zarur. Masalan, berilgan mavzuda nutq so’zlash uchun talaba:

- Auditoriya oldida jonli chiqish qilishi;
- Uyda o’z nutqini videoga olib, o’qituvchiga yuborishi;
- Boshqa bir talaba bilan audio-dialog yozib topshirishi mumkin bo’lsin. Bu til

o’rganuvchidagi qo’rquv va to’siqlarni bosqichma-bosqich yo’qotadi.

Baholash jarayoni talabani jazolash emas, balki uning kommunikativ o’sishini rag’batlantirishi kerak. Talabaning yakuniy balli nafaqat bir marta gapirganiga, balki uning guruhdagi loyihalarda qatnashgani, ijodiy yondashuvi va o’z-o’zini baholash (Self-assessment) natijalariga qarab shakllanishi lozim.[7]

XULOSA (CONCLUSION)

Xorijiy ilg’or tajribalar shuni ko’rsatadiki, Ta’limning Universal Dizayni (UDL) bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini oshirishda eng samarali vositadir. Ushbu tizimning milliy oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilinishi nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki bo’lajak pedagoglarni kelajakda maktablarda inklyuziv va interaktiv darslar tashkil etishga mukammal tayyorlaydi. O’quv rejalarini moslashtirish va raqamli yordamchi vositalarni joriy etish orqali barcha talabalar uchun teng va qulay lingvistik muhit yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. CAST (2018). *Universal Design for Learning Guidelines version 2.2*. Wakefield, MA: CAST Professional Publishing.
2. Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal design for learning*. Alexandria, VA: ASCD.
3. Meyer, A., Rose, D. H., & Gordon, D. (2014). *Universal design for learning: Theory and Practice*. Wakefield, MA: CAST Professional Publishing.
4. Rao, K., & Meo, G. (2016). Using the Universal Design for Learning Framework to Design Instruction in Online Higher Education Courses. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 29(3), 231-240.
5. Al-Azawei, A., Serenelli, F., & Lundqvist, K. (2016). Universal Design for Learning (UDL): A Content Analysis of Peer-Reviewed Journals from 2012 to 2015. *Journal of Scholarship of Teaching and Learning*, 16(3), 39-56.
6. O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi me’yoriy hujjatlari. Inovatsion ta’lim muhitini yaratish konsepsiyasi. Toshkent, 2025.
7. Novak, K. (2016). *UDL Now!: A Teacher's Guide to Applying Universal Design for Learning in Today's Classrooms*. Cast Professional Publishing.

**ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ДИСЦИПЛИНАМ «МИКРОБИОЛОГИЯ» И
«ВИРУСОЛОГИЯ» ПОСРЕДСТВОМ LMS НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА**

Абдуллаев Гойибшер Абдулхамидович

Ферганский медицинский институт общественного здоровья

ORCID: 0000-0003-1232-5577

Email: sherhan1991big@mail.ru

Аннотация. В тезисе освещается вопрос индивидуализации самостоятельной учебной деятельности студентов по дисциплинам «Микробиология» и «Вирусология» в системе высшего медицинского образования посредством LMS-платформы, основанной на искусственном интеллекте. Механизмы планирования, контроля и индивидуальной поддержки самостоятельного обучения оказывают непосредственное влияние на качество образования. Предлагаемый подход направлен на формирование системы адаптированных заданий с учётом темпа усвоения учебного материала студентом, допущенных им ошибок при выполнении заданий, учебной мотивации, а также способности анализировать практико-ориентированные ситуации.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, LMS — Learning Management System, адаптивные задания, микробиология, вирусология, активность студента, медицинская педагогика.

Введение. Самостоятельное обучение является неотъемлемой частью высшего медицинского образования и играет важную роль в углублении профессиональных знаний студента, формировании клинического мышления и развитии ответственного отношения к учебной деятельности. При изучении микробиологии и вирусологии самостоятельная работа студентов нередко ограничивается чтением учебника, подготовкой реферата или решением тестов. В результате отдельные студенты усваивают материал поверхностно и испытывают затруднения при установлении связи между алгоритмами лабораторной диагностики и клинической ситуацией. LMS-платформа, функционирующая на основе искусственного интеллекта, позволяет адаптировать самостоятельное обучение к индивидуальным потребностям, уровню знаний и профилю ошибок студента. Цель исследования заключается в обосновании методических принципов индивидуализации самостоятельной учебной деятельности студентов по дисциплинам «Микробиология» и «Вирусология» с использованием LMS на основе искусственного интеллекта.

Результаты исследования и анализ. В исследовании были использованы педагогическое наблюдение, моделирование учебной деятельности, компетентностный анализ и подходы цифрового образовательного дизайна. Для самостоятельного обучения на платформе предлагается разработать систему заданий трёх типов: репродуктивные задания, аналитические задания и клиничко-практические кейсы. Репродуктивные задания направлены на закрепление основных понятий и терминов; аналитические задания ориентированы на сравнение свойств микроорганизмов, этапов инфекционного процесса и механизмов иммунного ответа; клиничко-практические кейсы способствуют развитию диагностического мышления, навыков выбора профилактических мероприятий и интерпретации результатов лабораторных исследований. LMS на основе

искусственного интеллекта фиксирует каждое действие студента в процессе самостоятельного обучения как педагогически значимую информацию. Платформа анализирует количество неправильных ответов, время выполнения задания, повторяемость однотипных ошибок, частоту повторного обращения к теме и итоговые показатели усвоения. Такой подход снижает долю неконтролируемой и формальной самостоятельной работы, превращая самостоятельное обучение студента в системный образовательный процесс.

В индивидуализации самостоятельного обучения наиболее важной задачей является не только наблюдение за деятельностью студента, но и преобразование полученных данных в дидактическое решение. Система AI-LMS может выявить ситуацию, когда студент знает микробиологические термины, но не способен применять их в клиническом контексте. Например, студент может запомнить этапы репликации вирусов, однако допускать ошибки при выборе противовирусной терапии или профилактических мероприятий. В таком случае платформе целесообразно рекомендовать не простой теоретический текст, а клинический кейс, алгоритм или сравнительную таблицу. Следовательно, методическая ценность искусственного интеллекта заключается не только в сборе данных, а в содержательном управлении учебной деятельностью. Предлагаемая модель адаптивного мониторинга анализирует образовательный процесс в три этапа. На первом этапе формируется диагностическая карта и определяется базовый уровень знаний студента. На втором этапе осуществляется текущий мониторинг: платформа анализирует результаты выполнения заданий, количество повторных обращений к теме, частоту ошибок в сложных вопросах и время выполнения заданий. На третьем этапе формируется итоговый компетентностный профиль. Данный профиль показывает преподавателю сильные и слабые стороны студента, помогает выбрать индивидуальную консультацию, дополнительное задание или стратегию повторного обучения.

Преимущество оценивания в системе AI-LMS заключается в его непрерывности, многокритериальности и адаптивности. Анализируется не только итоговый тестовый балл студента, но и путь достижения знания. Например, два студента могут получить одинаковый балл, однако один из них усвоил тему с первой попытки, а другой достиг результата после нескольких ошибок и повторных попыток. Традиционная система оценивания практически не отражает подобных различий. Адаптивный мониторинг, напротив, позволяет преподавателю точно направлять педагогическое вмешательство. Индивидуализация самостоятельного обучения посредством LMS на основе искусственного интеллекта способствует повышению активности студентов, укреплению навыков применения теоретических знаний в практических ситуациях, а также развитию самоконтроля при изучении микробиологии и вирусологии. Данный подход в дальнейшем должен быть оценён на основе экспериментального исследования и дополнен эмпирическими данными, отражающими академические результаты студентов, уровень их мотивации и показатели клинического мышления.

Заключение.

Системы LMS, основанные на технологиях искусственного интеллекта, в перспективе способны привести к революционным изменениям в преподавании микробиологии и вирусологии. Персонализированный подход, интерактивные лаборатории, адаптивное тестирование и непрерывный мониторинг не только активизируют участие студентов в учебном процессе, но и повышают их интерес к

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

дисциплине, улучшают уровень профессиональной подготовки. В связи с этим предлагаются следующие рекомендации:

1. Запуск пилотных проектов в высших учебных заведениях.
2. Разработка специальных программ повышения квалификации для педагогических кадров.
3. Создание открытой и бесплатной LMS-среды для студентов.
4. Развитие виртуальных лабораторий и интерактивных визуализаций.
5. Изучение и адаптация передового зарубежного опыта (например, MITx, Stanford Online, Khan Academy, Duolingo) к локальным образовательным системам.

**FRANSUZ TILINI O’QITISHDA OG’ZAKILILIK VA DISKURSIV
YONDASHUVNING O’ZARO BOG’LIQLIGI**

Sharipova Gulshod Shavkat qizi,
Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali stajyor-o’qituvchisi
sharipovagulshod123@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fransuz tilini o’qitishda og’zakililik (*oralité*) tushunchasi va diskursiv yondashuvning o’zaro bog’liqligi tahlil qilinadi. Unda og’zakililikning faqat talaffuz, tinglash va gapirish faoliyati bilan cheklanmasligi, balki o’rganuvchining kommunikativ vaziyatdagi lingvistik, pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik hamda noverbal faoliyatini ham qamrab oluvchi yaxlit metodik kategoriya ekani asoslanadi. Shuningdek, maqolada kommunikativ yondashuvdan diskursiv faoliyatga o’tish zarurati, rolli o’yinlarning metodik imkoniyatlari, kommunikativ vaziyat, ijtimoiy maqom, institutsional va diskursiv rollar, madaniy kontekst hamda nutqiy strategiyalarni shakllantirish yo’llari yoritiladi. Og’zakililik va diskursiv kompetensiyaning o’zaro aloqasi asosida fransuz tilida talabalarning og’zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish bosqichlari taklif etiladi.

Kalit so’zlar: fransuz tili, og’zakililik, *oralité*, og’zaki nutq kompetensiyasi, diskursiv yondashuv, rolli o’yin, kommunikativ vaziyat, pragmatik kompetensiya, strategik kompetensiya, diskurs markerlari.

KIRISH

Zamonaviy xorijiy til ta’limida o’rganuvchining til birliklarini bilishi emas, balki ulardan turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq foydalana olishi ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, fransuz tilini o’qitishda og’zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish murakkab metodik jarayon bo’lib, u fonetik, leksik va grammatik bilimlar bilan bir qatorda pragmatik, diskursiv va ijtimoiy-madaniy ko’nikmalarni ham talab qiladi.

Sophie Moirandning fikricha, fransuz tilini o’qitishda talabalarning og’zaki nutqini rivojlantirish faqat tayyor dialoglarni takrorlash yoki grammatik jihatdan to’g’ri gap tuzish bilan chegaralanmaydi.[1] Zamonaviy metodikada o’rganuvchi real kommunikativ vaziyatda fikr bildirish, suhbatni davom ettirish, munosabat bildirish, e’tiroz qilish va muammoni hal qilishga tayyor bo’lishi zarur.

Ushbu maqolaning maqsadi fransuz tilida talabalarning og’zaki nutq kompetensiyasini diskursiv yondashuv asosida rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash va dars jarayonida qo’llash mumkin bo’lgan metodik modelni asoslashdan iborat.

OG’ZAKI NUTQDAN KOMMUNIKATIV FAOLIYATGA O’TISH

XX asrning 60–70-yillarida tilshunoslikda strukturaviy yondashuvning mavqeyi asta-sekin pasayib, pragmatika, sotsiolingvistika va nutqiy faoliyat nazariyasi rivojlana boshladi. Natijada tilga faqat shakliy tizim sifatida qarash o’rnini tilning real kommunikativ vaziyatda qo’llanishini o’rganishga yo’naltirilgan funksional qarashlar egalladi. [2]. Ushbu metodologik o’zgarish xorijiy tillarni o’qitish jarayoniga ham ta’sir ko’rsatdi. Tilning grammatik tuzilishini o’zlashtirishdan ko’ra, o’rganuvchining mazkur tuzilmalardan muloqot jarayonida foydalana olishi muhimroq ekanligi e’tirof etildi. Nutqning mazmuni va

kommunikativ ta’siri u yuzaga kelgan vaziyat, suhbatdoshlarning maqsadi, munosabati va ijtimoiy mavqeyiga bog’liq deb qarala boshlandi.

Kommunikativ yondashuv doirasida til o’rganuvchi passiv tinglovchi yoki tayyor namunalarni takrorlovchi shaxs emas, balki kommunikativ faoliyatning bevosita ishtirokchisi sifatida namoyon bo’ladi. U muloqot maqsadini belgilaydi, til birliklarini tanlaydi, suhbatdoshining fikriga munosabat bildiradi va kommunikativ strategiyalarni qo’llaydi [3]

Biroq dastlabki kommunikativ mashqlar, xususan, tayyor dialoglarni yodlash va qayta ijro etish har doim ham haqiqiy muloqotni ta’minlay olmagan. Chunki bunday topshiriqlarda suhbat mazmuni, javoblarning ketma-ketligi va yakuni oldindan belgilangan bo’ladi. Talaba kutilmagan savol yoki kommunikativ muammoga duch kelmaydi. Natijada grammatik jihatdan to’g’ri, ammo mazmun va diskurs jihatidan cheklangan nutq yuzaga keladi. Shu sababli zamonaviy metodikada og’zaki nutq mashqlarini haqiqiy hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirish, talabaning mustaqil fikrlashi va nutqiy strategiya tanlashiga imkon yaratish talab etiladi. Lhote uchun og’zaki nutqning markazida interaktsiya, ya’ni ikki tomonlama muloqot turadi. Haqiqiy og’zaki nutqda kishi shunchaki gapirmaydi, balki suhbatdoshga ta’sir qiladi, javob kutadi, munosabat bildiradi. Masalan, og’zaki nutq orqali inson: tushuntiradi, ishontiradi, rad etadi, savol beradi, rozilik bildiradi, suhbatni davom ettiradi, suhbatdoshni tinglaydi. Shu sababli chet tili darsida og’zaki nutqni rivojlantirish uchun dialog, munozara, rolly o’yin, intervyu, vaziyatli suhbat, muammoli topshiriqlar samarali hisoblanadi. [4] J. Dolz va B. Schneuwly asarida ham og’zaki nutqni o’qitish oddiy gapirtirish emas, balki formal og’zaki janrlar - debat, intervyu, og’zaki taqdimot kabi shakllar orqali bosqichma-bosqich o’rgatilishi kerakligi ko’rsatiladi. Bu fikr ham oralité va diskursiv yondashuv bog’liqligini kuchaytiradi, talaba real janrda, real vaziyatda, maqsadli muloqot orqali og’zaki kompetensiyani rivojlantiradi. [5]

Rolli o’yinlarning diskursiv imkoniyatlari.

Rolli o’yinlar fransuz tilida og’zaki nutqni rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. Ular talabalarga til birliklarini kommunikativ vaziyatda qo’llash, suhbatdosh bilan munosabat o’rnatish, nutqiy strategiya va taktikalarni tanlash imkonini beradi.

Rolli o’yin samarali bo’lishi uchun faqat ishtirokchilar va suhbat mavzusini belgilash yetarli emas. Unda quyidagi komponentlar hisobga olinishi zarur:

1. Kommunikativ makon va vaqt. Muloqotning qayerda va qachon yuz berishi nutq shakliga ta’sir ko’rsatadi. Universitet auditoriyasi, kafe, do’kon, shifoxona yoki ishxona o’ziga xos nutqiy me’yorlarni talab qiladi.

2. Ishtirokchilarning ijtimoiy maqomi. Inson muayyan vaziyatda talaba, o’qituvchi, xaridor, shifokor, bemor, ota-ona yoki do’st maqomida ishtirok etishi mumkin. Maqom suhbatdoshlarning bir-biriga murojaat qilish shakli va nutq uslubini belgilaydi.

3. Institutsional rollar. Shifokor va bemor, o’qituvchi va talaba, sotuvchi va xaridor kabi nisbatan barqaror munosabatlar institutsional rollarni shakllantiradi.

4. Diskursiv rollar. Maslahat beruvchi, tanqid qiluvchi, yarashtiruvchi, ishontiruvchi, hazillashuvchi yoki norozilik bildiruvchi kabi rollar muayyan kommunikativ vaziyatda yuzaga keladi.

5. Kommunikativ maqsad. Talabaning vazifasi faqat gap tuzish emas, balki suhbatdoshini ishontirish, axborot olish, yordam so’rash, rad etish, muammoni hal qilish yoki murosaga kelishdan iborat bo’lishi kerak.

6. Madaniy kontekst. Fransuz tilidagi muloqotda salomlashish, minnatdorlik bildirish, uzr so’rash, suhbatni boshlash va yakunlash kabi nutqiy harakatlar muayyan madaniy me’yorlarga asoslanadi.

Shu komponentlar ishtirok etgan rolli o’yin oddiy dialogni takrorlashdan diskursiv faoliyatga aylanadi. Talaba nutqni tayyor shaklda qayta ishlab chiqmaydi, balki vaziyatga qarab uni mustaqil ravishda yaratadi.

Masalan, “Restoranda taom buyurtma qilish” mavzusida talabalarga faqat mijoz va ofitsiant rollarini berish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Mijoz buyurtma qilgan taomning mavjud emasligi, xizmatning kechikishi, hisobdagi xato yoki allergik mahsulot bilan bog’liq muammoli vaziyat yaratilsa, talabalar nutqiy strategiyalarni mustaqil tanlashga majbur bo’ladilar. Bu esa diskursiv, pragmatik va strategik kompetensiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

ORALITÉ VA DISKURSIV KOMPETENSIYANING O’ZARO ALOQASI

Diskursiv kompetensiya talabaning alohida grammatik jihatdan to’g’ri gaplarni tuzishi bilangina cheklanmaydi. U fikrlarni mantiqiy izchillikda birlashtirish, suhbat mavzusini davom ettirish, oldingi fikrga munosabat bildirish, mazmuniy yaxlitlikni ta’minlash va kommunikativ maqsadga erishish qobiliyatini anglatadi.

Oralite va diskursiv kompetensiya o’rtasida bevosita aloqadorlik mavjud. Oralite nutqiy jarayonning barcha verbal va noverbal komponentlarini qamrab olsa, diskursiv kompetensiya mazkur komponentlarni izchil, mazmunan yaxlit va vaziyatga mos nutqqa birlashtirishni ta’minlaydi.

ORALITÉ ASOSIDA OG’ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH MODELI

Fransuz tilida talabalarining og’zaki nutq kompetensiyasini oralite va diskursiv yondashuv asosida rivojlantirish jarayonini quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. Kommunikativ vaziyatni anglash bosqichi

Talabalar muloqotning joyi, vaqti, ishtirokchilari, ularning maqomi, munosabati va kommunikativ maqsadini aniqlaydilar. O’qituvchi videolavha, rasm, audioyozuv yoki muammoli savol orqali kommunikativ vaziyatni taqdim etadi.

2. Akustik va prosodik kuzatuv bosqichi

Talabalar autentik nutq namunasini tinglaydi, undagi ritm, intonatsiya, pauza, urg’u va hissiy ohangni aniqlaydi. Nutqning mazmuni bilan prosodik shakli o’rtasidagi bog’liqlik tahlil qilinadi.

3. Diskursiv vositalarni o’zlashtirish bosqichi

Talabalar suhbatni boshlash, fikrni davom ettirish, dalillash, e’tiroz bildirish, aniqlik kiritish va yakunlashga xizmat qiluvchi til birliklarini kommunikativ kontekstda o’rganadilar. Masalan, *alors, donc, en effet, pourtant, d’abord, ensuite, finalement, à mon avis, je ne suis pas tout à fait d’accord* kabi diskursiv birliklar talabaning fikrini izchil va mantiqiy shakllantirishga yordam beradi. Biroq ularni alohida yodlatish yetarli emas. Mazkur birliklar munozara, muammoli suhbat, intervyu, loyiha taqdimoti yoki rolli o’yin jarayonida amaliy qo’llanishi kerak.

4. Boshqariladigan nutqiy faoliyat bosqichi

O’qituvchi tomonidan belgilangan kommunikativ vaziyat va tayanch vositalar asosida juftlik yoki kichik guruhlarda dialoglar yaratiladi. Bunda talabalarga tayyor matn emas, balki rol, maqsad va muammo beriladi.

5. Muammoli kommunikativ vaziyat bosqichi

Talabalar oldindan to’liq rejalashtirilmagan vaziyatda muloqot qiladilar. Suhbat davomida yangi muammo, qarama-qarshi fikr yoki kutilmagan axborot kiritiladi. Bu talabalarning strategik va pragmatik kompetensiyalarini faollashtiradi.

6. Refleksiya va baholash bosqichi

Talabalar o’z nutqiy faoliyatlarini tahlil qiladilar. Baholashda faqat grammatik to’g’rilik emas, balki diskursning izchilligi, kommunikativ maqsadga erishish, vaziyatga moslik, ritm, intonatsiya, madaniy muvofiqlik va suhbatdosh bilan hamkorlik ham hisobga olinadi

Mazkur modelda o’qituvchi bilim beruvchi markaziy shaxsdan kommunikativ faoliyatni tashkil etuvchi, kuzatuvchi va metodik yo’naltiruvchi subyektga aylanadi.[6]

XULOSA

Fransuz tilida og’zaki nutq kompetensiyasini diskursiv yondashuv asosida rivojlantirish talabani faqat grammatik jihatdan to’g’ri gap tuzishiga emas, balki real muloqot sharoitida mazmunan izchil, vaziyatga mos va maqsadga yo’naltirilgan nutq yaratishiga xizmat qiladi.

Rolli o’yinlar, muammoli kommunikativ vaziyatlar, munozara, intervyu, loyiha taqdimoti va diskursiv topshiriqlar talabalarda suhbatni boshlash, davom ettirish, e’tiroz bildirish, dalillash, aniqlik kiritish va muloqotni yakunlash kabi ko’nikmalarni shakllantiradi.

Fransuz tili mashg’ulotlarida autentik materiallar, muammoli kommunikativ vaziyatlar, rolli o’yinlar, dramatisatsiya, munozara va diskursiv topshiriqlardan foydalanish talabalarning nafaqat lingvistik, balki pragmatik, strategik, ijtimoiy-madaniy va diskursiv kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Moirand, S. Enseigner à communiquer en langue étrangère. Paris: Hachette.
2. Billières, M. Oral et oralité // Oral et Communication: podcast, épisode 4. – Au son du FLE, 2019. – 8 p.
3. Hymes, D. On Communicative Competence Sociolinguistics, 1972, Harmondsworth: Penguin Books.
4. Lhote É. Pour une didactologie de l’oralité // Éla. Études de linguistique appliquée, 2001, № 123–124, P. 445–453. DOI: 10.3917/ela.123.0445
5. Dolz, J., Schneuwly, B. Pour un enseignement de l’oral: initiation aux genres formels à l’école. Paris: ESF, 6e édition 2016
6. Conseil de l’Europe. Cadre européen commun de référence pour les langues: apprendre, enseigner, évaluer, Paris: Didier, 2017

PEDAGOGIK FAOLIYATDA TANQIDIY FIKRLASH KO’NIKMALARINING AHAMIYATI

Tajiboyeva Go’zalxon Mahmudjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi, PhD

Annotatsiya: Mazkur tezisda pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarining nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Unda o’qituvchining kasbiy refleksiya, ta’lim jarayonini tahlil qilish, o’quvchilar fikrlash faoliyatini rivojlantirish hamda raqamli axborot muhitida ongli qaror qabul qilish kompetensiyalari tanqidiy fikrlash bilan bevosita bog’liq ekanini asoslanadi.

Kalit so’zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik faoliyat, kasbiy kompetentlik, refleksiya, ta’lim sifati, raqamli savodxonlik, muammoli ta’lim, o’qituvchi tayyorlash.

Zamonaviy ta’lim tizimi o’qituvchidan faqat bilim beruvchi mutaxassis bo’lishni emas, balki o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, dalillar asosida xulosa chiqarishga va muammolarga ongli yondashishga yo’naltira oladigan tashkilotchi, fasilitator va tahlilchi bo’lishni talab qilmoqda. So’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash o’qituvchi tayyorlash, kasbiy rivojlanish va oliy ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda (Celik, 2021; Andreucci-Annunziata et al., 2023; Hursen, 2023). Shu jihatdan tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatning markaziy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash mavjud axborotni qabul qilish, solishtirish, tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash va asoslangan qaror chiqarish jarayoni sifatida namoyon bo’ladi (Andreucci-Annunziata et al., 2023).

Pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlash, avvalo, o’qituvchining darsni rejalashtirish va tashkil etish jarayonida ko’rinadi. Tanqidiy fikrlaydigan pedagog o’quv dasturi mazmunini mexanik tarzda yetkazish bilan cheklanmaydi, balki mavzuning o’quvchi hayoti, amaliy tajribasi va ijtimoiy muhit bilan bog’liqligini aniqlaydi. U metod tanlashda “bu usul o’quvchining faolligini oshiradimi?”, “mazkur topshiriq o’quvchini mustaqil fikrlashga undaydimi?”, “baholash mezonlari o’quvchi natijasini adolatli aks ettiradimi?” kabi savollarga tayanadi. Bu esa pedagogik qarorlarning ilmiy asoslangan va samarali bo’lishiga xizmat qiladi.

So’nggi tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash o’qituvchi tayyorlash dasturlarida alohida e’tibor talab qiladigan yo’nalish sifatida qayd etilgan. Masalan, Celik (2021) boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlashda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga yo’naltirilgan dasturlarga ehtiyoj yuqori ekanini ko’rsatadi. Hursen (2023) esa Web of Science bazasidagi tadqiqotlarni bibliometrik tahlil qilib, o’qituvchi ta’limida tanqidiy fikrlash bo’yicha ilmiy izlanishlar so’nggi yillarda ortib borayotganini aniqlagan.

Tanqidiy fikrlash pedagogning kasbiy refleksiya bilan ham bevosita bog’liqdir. Refleksiv pedagog o’z darsini, qo’llagan metodlarini, o’quvchilar faoliyatini va baholash natijalarini tahlil qiladi. Bunday yondashuv o’qituvchiga o’z faoliyatidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlash, metodik xatolarni tuzatish va keyingi darslarni takomillashtirish imkonini beradi. Shu sababli tanqidiy fikrlash nafaqat o’quvchida, balki o’qituvchining o’zida ham kasbiy o’sish mexanizmi sifatida shakllanishi zarur.

Tanqidiy fikrlash murakkab kognitiv faoliyat bo’lib, u faqatgina mantiqiy tahlil qilish bilan chegaralanmay, balki shaxsning bilimlari, intellektual ko’nikmalari, motivatsiyasi, refleksiyasi va qaror qabul qilish jarayonlarining o’zaro integratsiyasi natijasida namoyon bo’ladi. Shu sababli zamonaviy pedagogika va psixologiyada tanqidiy fikrlashning determinant komponentlari deganda mazkur fikrlash faoliyatining shakllanishi va samarali namoyon bo’lishini ta’minlaydigan asosiy tarkibiy elementlar tushuniladi (Li, 2023; Tiruneh et al., 2024).

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, tanqidiy fikrlashning determinant komponentlarini beshta o’zaro bog’liq yo’nalishda quyidagicha tizimlashtirish mumkin.

Kognitiv component. Kognitiv komponent tanqidiy fikrlashning nazariy asosini tashkil etib, shaxsning bilimlari, tushunchalari va axborotni anglash darajasini ifodalaydi. Ushbu komponent orqali shaxs muammoning mohiyatini tushunadi, tushunchalar o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlaydi hamda yangi axborotni mavjud bilimlar tizimiga integratsiya qiladi. Pedagogik faoliyatda kognitiv komponent o’qituvchining fan mazmunini chuqur bilishi, pedagogik vaziyatlarni ilmiy asosda tahlil qilishi va o’quvchilarning bilimlarini tizimli shakllantirishida namoyon bo’ladi (Li, 2023).

Analitik component. Analitik komponent axborotni mantiqiy tahlil qilish, dalillarni solishtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va asoslangan xulosalar chiqarish ko’nikmalarini o’z ichiga oladi. Mazkur komponent tanqidiy fikrlashning markaziy elementi hisoblanadi, chunki u shaxsga turli manbalardan olingan ma’lumotlarning ishonchligini baholash, stereotip fikrlashdan voz kechish hamda dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli axborot muhiti sharoitida analitik komponentning rivojlanganligi media va axborot savodxonligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi (European Commission, 2022).

Refleksiv component. Refleksiv komponent shaxsning o’z fikrlash jarayoni va faoliyatini tanqidiy baholash, o’z xatolarini aniqlash hamda kelgusidagi faoliyatni takomillashtirishga yo’naltirilgan ichki tahliliy faoliyatidir. Pedagogik faoliyatda refleksiya o’qituvchining o’quv mashg’ulotlarini tahlil qilishi, qo’llagan metodlarning samaradorligini baholashi va o’z kasbiy rivojlanishini rejalashtirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda refleksiya tanqidiy fikrlashning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi determinant sifatida e’tirof etiladi (Andreucci-Annunziata et al., 2023).

Metakognitiv component. Metakognitiv komponent shaxsning o’z fikrlash faoliyatini boshqarishi, nazorat qilishi va tartibga solishi bilan bog’liq. Ushbu komponent orqali inson muammoni hal qilish strategiyasini tanlaydi, o’z fikrlashining samaradorligini monitoring qiladi va zarurat tug’ilganda uni o’zgartiradi. Metakognitiv boshqaruv tanqidiy fikrlashni oddiy tahlildan farqlovchi asosiy xususiyatlardan biri hisoblanadi. Pedagog uchun bu komponent darsni loyihalash, metodlarni tanlash va baholash mezonlarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi (Tiruneh et al., 2024).

Aksiologik-motivatsion component. Tanqidiy fikrlash faqat intellektual ko’nikmalardan iborat emas. Uning samarali namoyon bo’lishi shaxsning qadriyatlari, motivatsiyasi, intellektual halolligi, ochiqdigi va haqiqatni izlashga bo’lgan ichki ehtiyoji bilan ham belgilanadi. Aksiologik-motivatsion komponent shaxsning muqobil fikrlarni hurmat qilishi, dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilishi, stereotiplardan voz kechishga tayyorligi hamda doimiy o’rganishga intilishi orqali namoyon bo’ladi. Aynan ushbu komponent pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorligi va kasbiy moslashuvchanligini ta’minlaydi (OECD, 2023).

Komponentlarning o‘zaro integratsiyasi. Tanqidiy fikrlashning determinant komponentlari bir-biridan mustaqil emas, balki yagona tizim sifatida faoliyat yuritadi. Kognitiv komponent bilimlarni shakllantirsa, analitik komponent ularni tahlil qiladi, metakognitiv komponent fikrlash jarayonini boshqaradi, refleksiv komponent natijalarni baholaydi, aksiologik-motivatsion komponent esa ushbu jarayonning barqarorligini va maqsadga yo‘naltirilganligini ta’minlaydi. Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi pedagogning kasbiy kompetentligini, innovatsion faoliyatini va ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash determinantlari pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish, ta’lim jarayonida muammolarni samarali hal qilish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda zamonaviy kompetensiyaviy ta’lim talablarini amalga oshirishning metodologik asosini tashkil etadi.

Pedagogik jarayonda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, keys-stadi, debat, tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar, guruhli muhokama va refleksiv yozuvlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Andreucci-Annunziata va hammualliflari (2023) oliy ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha tizimli sharhda aynan faol, tahliliy va muammoli yondashuvlar yuqori natija berishini ta’kidlaydi.

Bugungi raqamli axborot muhitida tanqidiy fikrlashning ahamiyati yanada ortmoqda. O‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun‘iy intellekt vositalari orqali katta hajmdagi axborotga duch kelmoqda. Bunday sharoitda pedagogning vazifasi o‘quvchilarga tayyor ma’lumotni qabul qilishni emas, balki manbaning ishonchliligini tekshirish, dalil va fikrni farqlash, manipulyativ axborotni aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarishni o‘rgatishdan iborat. UNESCOning 2021-yildagi ta’lim kelajagi haqidagi hisobotida ham ta’lim insonni hamkorlik, mas’uliyat va mustaqil fikrlashga tayyorlashi zarurligi ta’kidlangan (UNESCO, 2021).

Tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatda baholash madaniyatini ham takomillashtiradi. An’anaviy baholash ko‘pincha natijani qayd etishga qaratilgan bo‘lsa, tanqidiy yondashuv jarayonni, o‘quvchining fikrlash yo‘lini, dalillash qobiliyatini va muammoni hal qilish strategiyasini ham inobatga oladi. Bu esa formativ baholash, rubrika, o‘zaro baholash va o‘zini baholash kabi metodlarning ahamiyatini oshiradi. Natijada baholash jazolovchi vosita emas, balki rivojlantiruvchi pedagogik mexanizmga aylanadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash o‘qituvchining innovatsion faoliyati uchun ham zarurdir. Har qanday yangi texnologiya yoki metodni ta’lim jarayoniga joriy etishda pedagog uni tanqidiy tahlil qilishi, mazkur vositaning maqsadga muvofiqligi, o‘quvchi yosh xususiyatlariga mosligi, didaktik samaradorligi va xavf-xatarlarini baholashi lozim. Ayniqsa, sun‘iy intellekt, raqamli platformalar, virtual ta’lim muhiti va media resurslardan foydalanishda tanqidiy fikrlash pedagogni texnologiyaga ko‘r-ko‘rona ergashishdan saqlaydi.

O‘qituvchining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari o‘quvchilarda ham shunday fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlaydigan pedagog savol berishga, muhokama qilishga, dalil keltirishga, qarama-qarshi fikrlarni solishtirishga va xulosani asoslashga yo‘naltirilgan o‘quv muhitini yaratadi. Bunday muhitda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol subyekt sifatida shakllanadi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy ta’limning asosiy talablariga mos keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash pedagogik faoliyatning nazariy, metodik va amaliy asoslarini takomillashtiruvchi muhim kasbiy kompetensiyadir. U o‘qituvchining

darsni rejalashtirish, metod tanlash, baholash, refleksiya qilish, raqamli axborot bilan ishlash va innovatsiyalarni joriy etish jarayonlarida asosiy mezon vazifasini bajaradi. Shuning uchun pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik yondashuvlar, amaliy mashg’ulotlar, muammoli topshiriqlar va refleksiv faoliyat turlarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andreucci-Annunziata, P., Riedemann, A., Cortés, S., Mellado, M. E., & Araya-Crisóstomo, S. (2023). Conceptualizations and instructional strategies on critical thinking in higher education: A systematic review of systematic reviews. *Frontiers in Education*.
2. Celik, S. (2021). Teacher education program supporting critical thinking skills: A case of primary school teachers. *Amazonia Investiga*.
3. Hursen, C. (2023). Examination of studies on critical thinking in teacher education: A bibliometric analysis. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*.
4. Jakkaphatto, P., & Phasuko, S. (2022). An online program to empower teachers' learning to develop students' critical thinking skills. *Education Quarterly Reviews*.
5. Li, L. (2023). Critical thinking from the ground up: Teachers' conceptions and practice in EFL classrooms. *Teachers and Teaching*.
6. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO.
7. European Commission. (2022). *European Digital Competence Framework for Citizens (DigComp 2.2)*.
8. Li, L. (2023). *Critical thinking from the ground up: Teachers' conceptions and classroom practices*. Teachers and Teaching.
9. Isakov, A. (2024). The Significance of Integrating Digital Tools in Visual Art Education. *International Journal of Leadership and Innovative Management*, 1(2), 8-11.
10. Isakov, A., & Tajiboeva, G. (2026). Determining Visual Art Curriculum Topics Through Student Negotiation: A Case Study in a Presidential School. *International Journal of Art & Design Education*. <https://doi.org/10.1111/jade.70020>
11. Mahmudjanovna, T. G. Z. (2023). Components and Approaches in Didactic Model of Critical Thinking Formation in Primary Class Students. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 324-335.
12. OECD. (2023). *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. OECD Publishing.
13. Tiruneh, D. T., Verburgh, A., & Elen, J. (2024). *Teaching and assessing critical thinking in higher education: Recent advances and future directions*. *Studies in Higher Education*.

O‘QITUVCHILARNING METODIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA IMMERSIV VOSITALARDAN FOYDALANISHNING AXLOQIY JIHATLARI

Isaqov Abduvohid Abduvahobovich

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR), aralash reallik (MR) va 360° immersiv texnologiyalarni qo‘llashning axloqiy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilinib, immersiv vositalardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, akademik halollik, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentning ishonchliligi, raqamli inklyuzivlik hamda pedagogik mas’uliyatning metodik kompetensiya rivojlanishidagi o‘rni aniqlashtirilgan. Tadqiqot natijasida immersiv ta’lim muhitini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi axloqiy tamoyillar tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: metodik kompetensiya, immersiv texnologiyalar, VR, AR, MR, pedagogik etika, sun’iy intellekt, akademik halollik, raqamli pedagogika.

Kirish.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat innovatsion texnologiyalardan foydalana olishi, balki ularni didaktik maqsadlarga muvofiq tanlay olishi, pedagogik jihatdan asoslangan holda integratsiya qilishi hamda ulardan foydalanishning axloqiy me’yorlariga amal qilishi zarur. Shu nuqtai nazardan immersiv texnologiyalar o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishning istiqbolli vositalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari o‘qituvchilarga murakkab pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, xavfsiz virtual muhitda darslarni loyihalash hamda reflektiv tahlil olib borish imkonini yaratadi. Biroq ushbu texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish bilan bog‘liq axloqiy muammolar yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ayniqsa, foydalanuvchi ma’lumotlarini himoya qilish, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentning haqqoniyligi, mualliflik huquqi, raqamli tenglik va psixologik xavfsizlik masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda immersiv vositalardan foydalanishning axloqiy tamoyillarini aniqlash va ularni pedagogik amaliyotga integratsiya qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Natijalar.

Tadqiqot davomida immersiv texnologiyalardan foydalanishda metodik kompetensiyani rivojlantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi beshta asosiy axloqiy yo‘nalish aniqlandi.

1. Raqamli maxfiylik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish

Immersiv vositalardan foydalanishda eng muhim axloqiy jihatlardan biri — foydalanuvchining shaxsiy ma’lumotlari va raqamli maxfiyligini himoya qilishdir. VR, AR va MR muhitlari an’anaviy raqamli platformalarga nisbatan ko‘proq va sezgirroq ma’lumotlarni qayd etadi. Masalan, foydalanuvchining ko‘z harakati, bosh va qo‘l harakatlari, tana koordinatsiyasi, ovozi, yuz ifodasi, fazodagi harakat trayektoriyasi hamda virtual muhitdagi

xatti-harakatlari avtomatik tarzda yig'ilishi mumkin. Tadqiqotlarda VR va AR qurilmalaridagi bunday ma'lumotlar foydalanuvchini identifikatsiya qilish, uning kognitiv holati yoki xatti-harakat modelini tahlil qilish imkonini berishi ta'kidlanadi (Bozkir et al., 2023; Giaretta, 2024).

Ta'lim jarayonida ushbu holat alohida axloqiy mas'uliyatni yuzaga keltiradi. Chunki o'qituvchi immersiv vositani tanlayotganda nafaqat uning didaktik imkoniyatlarini, balki platformaning maxfiylik siyosati, ma'lumotlarni saqlash mexanizmi va uchinchi tomonlarga uzatish shartlarini ham baholashi kerak. Parsons (2021) virtual muhitlarda shaxsiy ma'lumotlarni yozib olish, saqlash va ulashish imkoniyatlari ta'limiy tajribaning samaradorligi bilan birga maxfiylikka oid xavflarni ham kuchaytirishini qayd etadi. Shu sababli o'qituvchining metodik kompetensiyasi tarkibiga raqamli xavfsizlikni anglash, ma'lumotlarni himoya qilish tamoyillariga amal qilish va ta'lim oluvchining raqamli huquqlarini himoya qilish ko'nikmalari ham kiritilishi zarur (Parsons, 2021).

Ayniqsa, ko'z harakati ma'lumotlari yuqori darajada sezgir hisoblanadi. Bozkir (2021) ko'z harakati ma'lumotlari foydalanuvchining diqqat markazi, qiziqishi va xatti-harakat xususiyatlarini aniqlashda qo'llanishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu esa immersiv ta'lim platformalarida o'quvchi yoki o'qituvchining shaxsiy profili shakllanishi, uning faoliyati nazorat qilinishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi xavfini yuzaga keltiradi. Shu bois ma'lumotlarni minimallashtirish, ya'ni faqat o'quv maqsadi uchun zarur bo'lgan axborotni yig'ish, immersiv ta'lim etikasining asosiy tamoyillaridan biri bo'lishi lozim (Bozkir et al., 2021).

Metodik jihatdan mas'uliyatli yondashuv shuni talab qiladiki, o'qituvchi immersiv mashg'ulotdan oldin foydalanuvchilarga qanday ma'lumotlar yig'ilishi, bu ma'lumotlardan qanday maqsadda foydalanilishi va ular qancha muddat saqlanishi haqida aniq ma'lumot berishi kerak. Bu jarayonda ongli rozilik, shaffoflik, maxfiylik, anonimlashtirish va xavfsiz saqlash tamoyillariga amal qilinadi. Raja va boshqalar (2025) VR texnologiyalarida rozilik, maxfiylik va zarar yetkazmaslik masalalari asosiy axloqiy muammolar qatoriga kirishini ko'rsatadi. Demak, immersiv vositalardan foydalanishda o'qituvchi texnologiyani shunchaki qo'llovchi emas, balki ta'lim oluvchining shaxsiy xavfsizligi uchun javobgar pedagogik subyekt sifatida namoyon bo'ladi (Raja et al., 2025).

Shunday qilib, raqamli maxfiylikni ta'minlash immersiv texnologiyalardan foydalanishning yordamchi sharti emas, balki o'qituvchining metodik kompetensiyasini belgilovchi muhim axloqiy mezonidir. O'qituvchi VR, AR yoki MR vositalarini tanlashda platformaning pedagogik samaradorligi bilan birga uning ma'lumotlar xavfsizligi, foydalanuvchi roziligi, maxfiylik siyosati va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish darajasini ham tahlil qilishi zarur. Bu esa immersiv ta'lim muhitini nafaqat innovatsion, balki xavfsiz, adolatli va mas'uliyatli tashkil etishga xizmat qiladi.

2. Akademik halollik.

Immersiv vositalardan foydalanishda akademik halollik masalasi o'qituvchining metodik kompetensiyasini belgilovchi muhim axloqiy mezonlardan biridir. VR, AR va MR muhitlarida dars ishlanmalari, 3D modellar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, raqamli tasvirlar, audio-vizual materiallar va sun'iy intellekt yordamida yaratilgan kontentdan keng foydalaniladi. Bunday resurslar ta'lim jarayonini boyitadi, biroq ularni manbasiz qo'llash, mualliflik huquqini buzish yoki o'zlashtirib ko'rsatish akademik halollik tamoyillariga zid hisoblanadi (Norris, 2023).

Akademik halollik faqat plagiatdan saqlanish bilan cheklanmaydi. U ilmiy manbalarni to’g’ri ko’rsatish, raqamli resurslardan qonuniy foydalanish, ochiq ta’lim resurslari litsenziyasiga rioya qilish, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan materiallarni shaffof tarzda belgilash va o’quvchilarda halol akademik xulqni shakllantirishni ham o’z ichiga oladi. Hossain va boshqalar (2024) akademik halollik va mualliflik huquqi savodxonligi ta’lim muassasalarida alohida o’rgatilishi zarur bo’lgan kompetensiyalar ekanini ta’kidlaydi.

Immersiv ta’lim muhitida bu masala yanada murakkablashadi. Chunki 3D obyektlar, virtual galereyalar, raqamli san’at namunalarini internetdan olish, ularni qayta ishlash yoki dars jarayoniga moslashtirish jarayonida mualliflik huquqi va litsenziya shartlari ko’pincha e’tibordan chetda qoladi. Norris (2023) ochiq ta’lim resurslaridan foydalanishda ham mualliflik, moslashtirish huquqi va manbani ko’rsatish qoidalariga amal qilish zarurligini qayd etadi. Demak, o’qituvchi immersiv materialni tanlashda uning nafaqat metodik qiymatini, balki huquqiy va axloqiy jihatdan to’g’ri qo’llanish imkoniyatini ham baholashi kerak.

Sun’iy intellekt vositalari akademik halollik muammosini yanada dolzarblashtiradi. Generativ AI yordamida 3D model, ssenariy, dars rejasi, virtual muhit tavsifi yoki baholash mezonini yaratish mumkin. Biroq bunday kontentdan foydalanishda uning AI yordamida yaratilgani ochiq ko’rsatilmasa, manbalari tekshirilmasa yoki noto’g’ri ilmiy ma’lumotlar asosida qo’llansa, bu akademik ishonchlikka putur yetkazadi. Shuning uchun AI yordamida yaratilgan immersiv resurslar o’qituvchi tomonidan tanqidiy tekshirilishi, zarur hollarda manbalar bilan asoslanishi va mualliflik masalasi shaffof bayon qilinishi lozim (Cotton et al., 2023).

Akademik halollik o’qituvchining shaxsiy kasbiy madaniyati bilan birga ta’lim oluvchilar uchun namuna vazifasini ham bajaradi. Agar pedagog virtual materiallardan manbasiz foydalansa yoki tayyor resurslarni o’z mahsuloti sifatida taqdim etsa, bu o’quvchilarda ham akademik mas’uliyatsizlikni shakllantirishi mumkin. Shu bois immersiv vositalar bilan ishlashda har bir raqamli obyekt, tasvir, audio, video, simulyatsiya yoki matnli materialning kelib chiqishi aniqlashtirilishi, zarur hollarda APA, MLA yoki boshqa ilmiy havola uslublari asosida ko’rsatilishi kerak.

Shunday qilib, akademik halollik immersiv texnologiyalardan foydalanishning tashqi talabi emas, balki o’qituvchining metodik kompetensiyasini to’ldiruvchi muhim axloqiy komponentdir. O’qituvchi immersiv resurslarni tanlash, moslashtirish va qo’llash jarayonida mualliflik huquqiga rioya qilishi, manbalarni aniq ko’rsatishi, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan kontentni shaffof belgilashi va o’quvchilarda raqamli akademik madaniyatni shakllantirishi zarur.

3. Psixologik xavfsizlik.

Immersiv texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti yuqori darajadagi realizm va foydalanuvchini virtual muhitga chuqur jalb etish xususiyati bilan tavsiflanadi. Ushbu imkoniyatlar o’qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda katta pedagogik salohiyatga ega bo’lsa-da, ular bilan bog’liq psixologik xavflarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli psixologik xavfsizlikni ta’minlash immersiv vositalardan foydalanishning muhim axloqiy talablaridan biri hisoblanadi. Psixologik xavfsizlik deganda foydalanuvchining ta’lim jarayonida o’zini emotsional jihatdan himoyalangan, noqulayliklardan xoli va salbiy ruhiy ta’sirlardan asralgan holda his qilishi tushuniladi (Slater & Sanchez-Vives, 2016).

Virtual muhitning yuqori immersivligi ayrim hollarda foydalanuvchilarda kognitiv yuklama, emotsional zo’riqish, dezorientatsiya va virtual reallik kasalligi (cybersickness) kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Cybersickness bosh aylanishi, ko’ngil aynishi, ko’z charchashi, bosh og’rig’i va muvozanat buzilishi kabi simptomlar bilan namoyon bo’ladi. Tadqiqotlar ushbu holatlar immersiv muhitda uzoq vaqt qolish, tasvir yangilanishidagi kechikishlar yoki foydalanuvchi harakati bilan virtual muhit harakatining mos kelmasligi natijasida yuzaga kelishini ko’rsatadi (Kourtesis et al., 2019). Shu bois o’qituvchi immersiv mashg’ulotlarni loyihalashda foydalanish davomiyligi, murakkablik darajasi va foydalanuvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Psixologik xavfsizlik masalasi faqat fiziologik noqulayliklar bilan cheklanmaydi. Virtual muhitlarda haddan tashqari realistik yoki emotsional jihatdan kuchli vaziyatlarni modellashtirish ayrim foydalanuvchilarda stress, xavotir yoki ruhiy zo’riqishni keltirib chiqarishi mumkin. Parsons (2021) virtual muhitlardan foydalanishda foydalanuvchilarning emotsional holatini nazorat qilish va ehtimoliy psixologik zararlarning oldini olish pedagogning axloqiy mas’uliyati ekanligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, pedagogik treninglarda konfliktli vaziyatlar, favqulodda holatlar yoki hissiy ta’sir darajasi yuqori bo’lgan ssenariylarni qo’llashda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Immersiv vositalar bilan ishlashda psixologik xavfsizlikning yana bir jihati foydalanuvchining virtual muhitda o’zini erkin va himoyalangan his qilishidir. Ta’lim oluvchilarning virtual faoliyatini haddan tashqari monitoring qilish, har bir harakatini qayd etish yoki baholash ularda psixologik bosim hissini yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarda ta’lim samaradorligi pasayishi va reflektiv faoliyatning cheklanishi kuzatiladi. Shu sababli immersiv ta’lim muhiti ishonch, hurmat va qo’llab-quvvatlash tamoyillari asosida tashkil etilishi lozim (Southgate, 2020).

O’qituvchilarning metodik kompetensiyasi nuqtayi nazaridan qaraganda, psixologik xavfsizlikni ta’minlash immersiv texnologiyalarni texnik jihatdan qo’llashdan ko’ra kengroq mazmunga ega. Pedagog virtual mashg’ulotning maqsadi, davomiyligi va mazmunini foydalanuvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtira olishi, ehtimoliy noqulayliklarni oldindan baholashi hamda zarur hollarda muqobil o’quv faoliyatlarini taklif eta olishi kerak. Bu esa immersiv pedagogikaning insonparvarlik va ta’lim oluvchi manfaatlarini ustuvor qo’yish tamoyillariga mos keladi.

Shunday qilib, psixologik xavfsizlik immersiv texnologiyalardan foydalanishning muhim axloqiy sharti bo’lib, o’qituvchining metodik kompetensiyasi tarkibida alohida o’rin egallaydi. Immersiv vositalarni pedagogik amaliyotga integratsiya qilish jarayonida foydalanuvchilarning emotsional holati, kognitiv yuklamasi va fiziologik qulayligini hisobga olish ta’limning samaradorligi bilan bir qatorda uning axloqiy maqbulligini ham ta’minlaydi.

Xulosa.

Immersiv texnologiyalar metodik kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi, biroq ularning pedagogik qiymati axloqiy me’yorlarga rioya etilishi bilan bevosita bog’liq. Tadqiqot natijalari asosida immersiv ta’lim muhitida quyidagi tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

- shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash;
- akademik halollikni saqlash;
- sun’iy intellekt yaratgan kontentni ilmiy ekspertizadan o’tkazish;
- raqamli tenglik va inklyuzivlikni qo’llab-quvvatlash;
- psixologik xavfsizlikni ta’minlash;

- pedagoglarning raqamli etikaga oid kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish.
Kelgusida pedagoglarni tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga **"Immersiv pedagogika etikasi"** modulini kiritish o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bozkir, E., Geisler, D., & Kasneci, E. (2021). Differential privacy for eye tracking with temporal correlations. *PLOS ONE*.
2. Bozkir, E., et al. (2023). Eye-tracked virtual reality: A comprehensive survey on methods and privacy challenges. *Virtual Reality*.
3. Cotton, D. R. E., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2023). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 61(2), 228–239.
4. Giarretta, A. (2024). Security and privacy in virtual reality: A literature survey. *Virtual Reality*.
5. Hossain, Z., Silva, E., & Blair, J. (2024). Academic integrity and copyright literacy policy and instruction in K–12 schools: A survey of school library professionals. *International Journal for Educational Integrity*, 20, Article 7.
6. Isakov, A. (2024). The Significance of Integrating Digital Tools in Visual Art Education. *International Journal of Leadership and Innovative Management*, 1(2), 8-11.
7. Isakov, A., & Tajiboeva, G. (2026). Determining Visual Art Curriculum Topics Through Student Negotiation: A Case Study in a Presidential School. *International Journal of Art & Design Education*.
8. Kourtesis, P., Collina, S., Doumas, L. A. A., & MacPherson, S. E. (2019). Technological competence is a pre-condition for effective implementation of virtual reality head mounted displays in human neuroscience: A technological review and meta-analysis. *Frontiers in Human Neuroscience*, 13, Article 342.
9. Mahmudjanovna, T. G. Z. (2023). Components and Approaches in Didactic Model of Critical Thinking Formation in Primary Class Students. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 324-335.
10. Norris, M. E. (2023). The importance of copyright and shared norms for credit in open educational resources. *Frontiers in Education*, 8, Article 1069388.
11. Parsons, T. D. (2021). Ethical challenges of using virtual environments in the assessment and treatment of psychopathological disorders. *Journal of Clinical Medicine*, 10(3), Article 428.
12. Raja, U. S., et al. (2025). Ethical concerns in contemporary virtual reality and applications. *Frontiers in Virtual Reality*.
13. Slater, M., & Sanchez-Vives, M. V. (2016). Enhancing our lives with immersive virtual reality. *Frontiers in Robotics and AI*, 3, Article 74.
14. Southgate, E. (2020). Virtual reality in curriculum and pedagogy: Evidence from secondary classrooms. *British Journal of Educational Technology*, 51(6), 2827–2843.

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РОССИИ И США: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ ОБЗОР НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ

Автор: Докторант (PhD) 1-курса Наманганского Государственного Педагогического
Института Юсуфжонова М.М.

Аннотация

В статье рассматриваются основные методы изучения фразеологизмов, применяемые в российской и **американской лингвистике**. Анализируются традиционные и современные подходы к исследованию устойчивых выражений, включая структурно-семантический, функциональный, когнитивный, **корпусный** и **психолингвистический** методы. Особое внимание уделяется различиям в понимании природы фразеологических единиц, их классификации и принципам анализа в двух научных традициях. Показано, что российская школа **фразеологии** опирается преимущественно на системно-структурное описание и семантическую классификацию устойчивых сочетаний, тогда как в США значительное распространение получили когнитивные, **корпусные** и экспериментальные **методы исследования идиоматики**. Результаты исследования позволяют выявить общие тенденции и перспективы развития современной **фразеологии**.

Abstract

The article examines the main methods of studying phraseological units used in Russian and **American linguistics**. Traditional and contemporary approaches to the investigation of set expressions are analysed, including the structural-semantic, functional, cognitive, **corpus**, and **psycholinguistic** methods. Particular attention is paid to differences in the understanding of the nature of phraseological units, their classification, and the principles of their analysis in the two scholarly traditions. It is shown that the Russian school of **phraseology** relies predominantly on a systemic-structural description and a semantic classification of set combinations, whereas in the USA cognitive, **corpus**, and experimental methods of studying **idioms** have become widespread. The results of the study make it possible to identify common tendencies and prospects for the development of contemporary **phraseology**.

Ключевые слова

Фразеология, идиомы, методы исследования, российская лингвистика, американская лингвистика, когнитивная лингвистика, корпусный анализ, психолингвистика.

Введение

Фразеологизмы представляют собой важную часть языковой системы, отражающую культурный опыт народа, особенности национального мышления и специфику речевой коммуникации. Их изучение занимает значительное место в современной лингвистике, поскольку устойчивые выражения обладают сложной семантической структурой и нередко содержат культурно обусловленные значения.

В России **фразеология** сформировалась как самостоятельное направление языкознания благодаря работам В.В. Виноградова, Н.М. Шанского, А.В. Кунина и других исследователей. Российская традиция уделяет особое внимание классификации

фразеологических единиц, их семантическим особенностям, структурным характеристикам и функционированию в речи.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Фразеология является одним из наиболее активно развивающихся разделов современной лингвистики. Изучение фразеологических единиц позволяет глубже понять особенности национального языка, культурные ценности народа и специфику художественной речи. Особое значение фразеологизмы приобретают в художественном тексте, где они выступают не только средством выразительности, но и важным компонентом создания образной системы произведения.

Теоретические основы исследования фразеологических единиц были заложены в трудах отечественных лингвистов. Значительный вклад в развитие **фразеологии** внес В.В. Виноградов, который разработал классификацию фразеологических единиц по степени семантической слитности компонентов. Согласно данной классификации выделяются фразеологические сращения, единства и сочетания. Эта классификация остается одной из наиболее распространенных в современной фразеологической науке.

Важную роль в развитии теории **фразеологии** сыграли исследования Н.М. Шанского, А.В. Кунина, В.П. Жукова и других ученых. В их работах были рассмотрены вопросы происхождения фразеологизмов, их структурно-семантические особенности, функционирование в различных типах дискурса и роль в художественной литературе. В последние десятилетия особое внимание исследователей привлекает изучение фразеологизмов в художественном тексте. Современные ученые рассматривают фразеологические единицы как важное средство создания авторского стиля и речевой характеристики персонажей. Фразеологизмы способны передавать эмоциональное состояние героя, его мировоззрение, уровень образования, социальную принадлежность и особенности национального характера.

Проблема речевой характеристики персонажей занимает значительное место в литературоведческих и лингвистических исследованиях. Речевая характеристика представляет собой совокупность языковых средств, используемых автором для раскрытия внутреннего мира героя. Одним из наиболее эффективных средств создания речевого портрета являются фразеологизмы, поскольку они позволяют передать индивидуальные особенности речи персонажа и создать яркий художественный образ.

Особый интерес представляет сопоставительное изучение фразеологизмов в произведениях писателей различных национальных литератур. Такой подход позволяет выявить универсальные закономерности функционирования фразеологических единиц и одновременно установить их национально-культурную специфику. В этом отношении творчество А.П. Чехова и А. Каххара представляет значительный научный интерес.

Несмотря на принадлежность к разным литературным традициям, оба писателя уделяли большое внимание речевой индивидуализации персонажей. В произведениях Чехова фразеологизмы часто используются для передачи психологического состояния героев, создания комического эффекта и раскрытия социальных противоречий. В прозе Каххара фразеологические единицы нередко отражают особенности национального мировосприятия, народную мудрость и культурные традиции узбекского народа.

Вместе с тем вопросы сопоставительного изучения фразеологизмов в прозе А.П. Чехова и А. Каххара в методическом аспекте остаются недостаточно разработанными. Недостаточно исследованы возможности использования результатов такого анализа в процессе обучения пониманию и интерпретации художественного текста. Данное

обстоятельство определяет актуальность настоящего исследования и его научную значимость.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Материалом исследования послужили художественные произведения А.П. Чехова и А. Каххара, в которых широко представлены фразеологические единицы, используемые для создания речевой характеристики персонажей. Для анализа были отобраны рассказы А.П. Чехова «Хамелеон», «Толстый и тонкий», «Смерть чиновника», «Унтер Пришибеев» и другие произведения, отражающие особенности разговорной речи персонажей различных социальных слоев. Из творчества А. Каххара были рассмотрены рассказы и повести, в которых активно используются национально окрашенные фразеологизмы и разговорные устойчивые выражения.

Выбор произведений обусловлен тем, что в них наиболее ярко проявляются возможности фразеологизмов как средства речевой характеристики героев. Речь персонажей отражает их возрастные, социальные, культурные и психологические особенности, что позволяет выявить основные функции фразеологических единиц в художественном тексте.

В процессе исследования использовался комплекс взаимосвязанных методов.

Основным методом выступил сопоставительный анализ, позволивший выявить сходства и различия в употреблении фразеологизмов в произведениях двух писателей. Данный метод дал возможность установить как универсальные закономерности функционирования фразеологических единиц, так и их национально-культурную специфику.

Для выявления семантических особенностей фразеологизмов применялся описательный метод. С его помощью были охарактеризованы значения устойчивых выражений, особенности их структуры и роль в формировании художественного образа. Контекстуальный анализ использовался для изучения функционирования фразеологических единиц в конкретных речевых ситуациях. Данный метод позволил определить влияние контекста на реализацию значения фразеологизмов и их участие в создании речевого портрета персонажей.

Элементы лингвостилистического анализа применялись для выявления выразительных возможностей фразеологических единиц, их эмоционально-экспрессивной окраски и роли в формировании авторского стиля.

С целью определения практической значимости результатов исследования использовался лингводидактический подход, позволяющий рассмотреть возможности применения сопоставительного анализа фразеологизмов в процессе обучения анализу художественного текста.

Комплексное использование указанных методов обеспечило всестороннее изучение исследуемого материала и позволило получить объективные результаты, имеющие как теоретическую, так и практическую ценность.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО РЕЧЕВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖЕЙ В ПРОЗЕ А.П. ЧЕХОВА

Одной из характерных особенностей художественного мастерства А.П. Чехова является умелое использование фразеологических единиц для создания ярких и запоминающихся образов персонажей. Фразеологизмы в произведениях писателя выполняют не только экспрессивную функцию, но и служат важным средством

раскрытия внутреннего мира героев, их социального положения, уровня культуры и психологического состояния.

Особенно ярко данная особенность проявляется в рассказе «Хамелеон». Речевая характеристика полицейского надзирателя Очумелова строится на постоянной смене интонаций, оценок и речевых формул в зависимости от изменяющихся обстоятельств. Используемые персонажем устойчивые выражения подчеркивают его приспособленчество, зависимость от социального статуса окружающих и отсутствие собственных убеждений. Фразеологически окрашенная речь героя способствует созданию сатирического образа чиновника, готового менять свою позицию в зависимости от ситуации.

В рассказе «Толстый и тонкий» фразеологизмы помогают раскрыть психологическое состояние персонажей и их отношение друг к другу. Особенно показательна речь Тонкого, который после выяснения высокого служебного положения своего школьного товарища резко меняет стиль общения. Использование устойчивых речевых оборотов передает его угодливость, внутреннюю скованность и чинопочитание. Фразеологические единицы становятся важным инструментом создания комического эффекта и одновременно средством социальной критики.

В рассказе «Смерть чиновника» фразеологические выражения используются для передачи эмоционального состояния главного героя Червякова. Речевые повторы, устойчивые обороты и разговорные конструкции отражают его тревожность, неуверенность в себе и болезненную зависимость от мнения начальства. Через особенности речи персонажа Чехов показывает трагикомизм ситуации и критикует бюрократическую систему, формирующую подобный тип личности.

Анализ произведений Чехова показывает, что фразеологизмы выполняют несколько важных функций. Во-первых, они способствуют индивидуализации речи персонажей. Во-вторых, помогают раскрыть психологические особенности героев. В-третьих, участвуют в создании комического или сатирического эффекта. Наконец, фразеологические единицы позволяют автору выразить собственную оценку изображаемых событий и персонажей.

Следовательно, в прозе А.П. Чехова фразеологизмы являются важнейшим элементом художественной системы произведения и выступают эффективным средством речевой характеристики персонажей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование показало, что фразеологизмы занимают важное место в художественной системе произведений А.П. Чехова и А. Каххара и выступают одним из наиболее эффективных средств речевой характеристики персонажей. Использование устойчивых выражений позволяет писателям создавать яркие и индивидуализированные речевые портреты героев, раскрывать особенности их характера, эмоционального состояния, мировоззрения и социального положения.

Анализ произведений А.П. Чехова свидетельствует о том, что фразеологические единицы активно используются автором для создания комического и сатирического эффекта, раскрытия психологических особенностей персонажей и выражения авторской оценки изображаемых явлений. В прозе А. Каххара фразеологизмы также выполняют важные художественные функции, однако их употребление в большей степени связано с отражением национально-культурных особенностей узбекского народа, народных традиций и специфики разговорной речи.

Сопоставительное изучение произведений двух писателей позволило выявить как общие, так и отличительные особенности функционирования фразеологизмов. Общим является использование устойчивых выражений для создания речевой характеристики персонажей, передачи эмоционально-оценочного отношения и усиления выразительности художественного текста. Различия обусловлены национально-культурной спецификой литературного материала, особенностями авторского мировосприятия и языковой картины мира.

Результаты исследования подтверждают, что сопоставительный анализ фразеологизмов обладает значительным лингводидактическим потенциалом. Использование произведений А.П. Чехова и А. Каххара в образовательном процессе способствует развитию навыков анализа художественного текста, формированию языковой и культуроведческой компетенций обучающихся, а также более глубокому пониманию национально-культурных особенностей русской и узбекской литератур.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его результатов при разработке методических материалов, учебных пособий и системы упражнений по обучению анализу художественного текста. Полученные выводы могут быть применены в преподавании русского языка и литературы, а также в курсах по **фразеологии**, стилистике и методике обучения языкам.

Таким образом, сопоставительное изучение фразеологизмов в прозе А.П. Чехова и А. Каххара открывает перспективы для дальнейших исследований в области **фразеологии**, лингвистики текста и методики преподавания филологических дисциплин.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Виноградов В.В. Основные понятия русской **фразеологии** как лингвистической дисциплины // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 118–139.
2. Шанский Н.М. **Фразеология** современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.
3. Кунин А.В. Курс **фразеологии** современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
4. Жуков В.П. Русская **фразеология**. – М.: Просвещение, 1986. – 310 с.
5. Телия В.Н. Русская **фразеология**: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2004. – 208 с.
7. Алефиренко Н.Ф. **Фразеология** и паремиология. – М.: Флинта, 2009. – 344 с.
8. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во **фразеологии** // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
9. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. – М.: Наука, 1974–1983.
10. Чехов А.П. Рассказы. – М.: Художественная литература, 1985. – 560 с.
11. Каххар А. Избранные произведения. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1987. – 520 с.
12. Каххар А. Повести и рассказы. – Ташкент: Узбекистон, 1989. – 384 с.
13. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
14. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2003. – 280 с.

15. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
16. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
17. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
18. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Высшая школа, 2010. – 349 с.
19. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий. – М.: ИКАР, 2009. – 448 с.
20. Сафарова Н. Фразеологические единицы в художественном тексте и проблемы их изучения // Филологические науки. – 2021. – № 4. – С. 45–52.
21. Рахимов Б. Национально-культурная специфика фразеологизмов узбекского языка. – Ташкент: Фан, 2018. – 196 с.
22. Махмудов Н. Основы узбекской лингвокультурологии. – Ташкент: Академнашр, 2013. – 240 с.
23. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
24. Бим И.Л. Теория и практика обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1988. – 256 с.
25. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2010. – 368 с.

**SERGEY YESENIN VA ERKIN VOHIDOV SHE’RIYATIDA SHOIR QALBINING
BADIY-FALSAFIY TALQINI**

Sattarova Sevara Olimovna
Samarqand davlat Chet tillar instituti, mustaqil izlanuvchisi
E-mail: sevka_sso@mail.ru
Tel: +998902850195

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sergey Yeseninning “Shoir bo’lmoq...” hamda Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rlari qiyosiy-tipologik tahlil asosida o’rganiladi. Tadqiqotda har ikki shoir ijodida shoir shaxsining badiiy talqini, iste’dod tabiati, ijod va iztirob munosabati hamda isyon motivining poetik-falsafiy mazmuni yoritiladi. She’rlardagi lirik qahramon ruhiyati, shoirning jamiyat va insoniyat oldidagi ma’naviy mas’uliyati, ijodkor qalbining ichki kechinmalari badiiy obrazlar tizimi orqali tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: shoir qalbi, badiiy-falsafiy talqin, Sergey Yesenin, Erkin Vohidov, iste’dod tabiati, isyon motivi, ijod va iztirob, qiyosiy-tipologik tahlil.

Аннотация: В данной статье на основе сравнительно-типологического анализа исследуются стихотворения Сергея Есенина «Быть поэтом — это значит...» и Эркина Вахидова «Сердце поэта». Особое внимание уделяется художественной интерпретации личности поэта, природе таланта, взаимосвязи творчества и душевных страданий, а также поэтико-философскому содержанию мотива бунта. Анализируются внутренний мир лирического героя, нравственная ответственность поэта перед обществом и человечеством, а также духовные переживания творческой личности, воплощённые в системе художественных образов.

Ключевые слова: поэтическая личность, художественно-философская интерпретация, Сергей Есенин, Эркин Вахидов, природа таланта, мотив бунта, творчество и страдание, сравнительно-типологический анализ.

Abstract: This article examines Sergey Yesenin’s poem “To Be a Poet Means...” and Erkin Vahidov’s poem “The Poet’s Heart” through a comparative-typological approach. Particular attention is paid to the artistic interpretation of the poet’s personality, the nature of talent, the relationship between creativity and suffering, and the poetic-philosophical meaning of the motif of rebellion. The study analyzes the inner world of the lyrical hero, the poet’s moral responsibility to society and humanity, and the spiritual experiences of the creative individual as reflected in the system of artistic images.

Keywords: poet’s personality, artistic and philosophical interpretation, Sergey Yesenin, Erkin Vahidov, nature of talent, motif of rebellion, creativity and suffering, comparative-typological analysis.

Kirish. XX asr rus she’riyatining yorqin vakillaridan biri Sergey Yesenin hamda zamonaviy o’zbek adabiyotining yirik namoyandasi Erkin Vohidov ijodida shoir qalbi masalasi alohida badiiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Har ikki ijodkor she’riyatni inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini ifodalovchi ma’naviy hodisa sifatida talqin qiladi. Biroq ularning shoir va shoirlik haqidagi qarashlari bir xil poetik asosga ega bo’lishiga qaramay, mazmun va ifoda jihatidan muayyan farqlarga ham ega. Ayniqsa, Sergey Yeseninning “Shoir bo’lmoq...” hamda Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rlarida ijodkor shaxsining mohiyati, iste’dodning ichki harakatlantiruvchi kuchi va ruhiy iztirob manbalari turli badiiy vositalar orqali ochib beriladi.

Bugungi adabiyotshunoslikda shoir obrazining poetik funksiyalari, lirik qahramon ruhiyati va ijod falsafasi masalalari keng o’rganilgan bo’lsa-da, Yesenin va Vohidovning mazkur she’rlari asosida shoir qalbining badiiy-falsafiy talqinini qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tadqiq etish alohida ilmiy qiziqish uyg’otadi. Chunki bu she’rlar turli milliy adabiy an’analarga mansub bo’lishiga qaramay, ularda ijodkorning ichki olami, iste’dod mas’uliyati va ma’naviy kurashi mushtarak poetik kategoriyalar sifatida namoyon bo’ladi.

Tadqiqotning asosiy muammosi shundan iboratki, har ikki she’rda shoir shaxsi markaziy o’ringa chiqarilgan bo’lsa-da, uning badiiy talqini turlicha konseptual asosga qurilgan. Yesenin she’rida shoirlik, avvalo, ruhiy iztirob, ichki fidoyilik va o’z ovozigga sodiqlik orqali namoyon bo’lsa, Vohidov talqinida shoir qalbi insoniyatning ezgu orzu-intilishlari, haqiqatga intilish va ma’naviy isyonning ramziga aylanadi. “Har bir yosh havaskor shoirlar yozadigan mavzulari barchamizga ma’lum. Vatan, tabiat, ota, ona, va hakazolar... Bular esa doimo tayyor tuyg’ular. Lekin mana shu tuyg’ularning taqdiri, qismati his qilinish va ifodalanish darajasiga bog’liq” [Boboqulova. 2025: 60]. Mazkur farq va mushtarakliklarning poetik mohiyatini ochish tadqiqotning asosiy ilmiy vazifasini tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi Sergey Yesenin va Erkin Vohidovning yuqoridagi she’rlari misolida shoir qalbining badiiy-falsafiy talqinini qiyosiy tahlil qilish hamda ijodkor shaxsining poetik konsepsiyasini yoritishdan iborat.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini qiyosiy adabiyotshunoslik, poetik tahlil, lirik qahramon nazariyasi hamda badiiy obraz konsepsiyasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot davomida qiyosiy-tipologik, tavsifiy-tahliliy va germeneytik yondashuvlardan foydalaniladi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda Sergey Yesenin va Erkin Vohidovning shoirlik konsepsiyasini ifodalovchi ikki she’r ilk bor o’zaro qiyosiy-tipologik aspektda tadqiq etilib, shoir qalbi talqinining individual-psixologik hamda ijtimoiy-falsafiy qirralari bir butun poetik tizim sifatida yoritiladi. Tadqiqot natijalari rus va o’zbek she’riyatida ijodkor shaxsining badiiy modeli, iste’dod tabiati hamda ma’naviy isyon fenomenini chuqurroq anglashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Adabiyotshunoslikda lirik asar inson ruhiyati, qalb kechinmalari va estetik tafakkurining badiiy ifodasi sifatida talqin etiladi. Shu bois lirik she’riyatni tahlil qilishda voqea-hodisalar emas, balki lirik qahramonning ichki dunyosi, hissiy kechinmalari va ruhiy holati markaziy o’ringa chiqadi. “Lirik asarning asosiy obyekti tashqi voqelik emas, balki inson qalbida kechayotgan ruhiy jarayonlardir” [Quronov, 2019: 269]. Xususan, Sergey Yesenin “Shoir bo’lmoq...” hamda Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rlarining diqqat markazida ham tashqi voqelik emas, balki shoirning ma’naviy dunyosi, ijodkorlik mohiyati va iste’dod tabiati turadi.

Lirik she’riyatning o’ziga xos jihatlaridan biri shundaki, unda muallif shaxsiyati va lirik qahramon o’rtasida murakkab munosabat yuzaga keladi. D.Quronov lirik qahramonni muallifning aynan o’zi emas, balki uning badiiylashtirilgan “meni” sifatida tavsiflaydi [Quronov, 2019: 271–272]. Shuning uchun Yesenin va Vohidov she’rlaridagi shoir obrazini bevosita muallif tarjimayi holi bilan tenglashtirish to’g’ri bo’lmaydi. Biroq mazkur obrazlar ijodkorlarning estetik qarashlari, hayot falsafasi va shoirlik haqidagi tasavvurlarini badiiy umumlashtirgan holda aks ettiradi. Natijada har ikki she’rda ham shoir obrazi individual shaxs chegarasidan chiqib, badiiy-falsafiy konsepsiya darajasiga ko’tariladi.

Sergey Yeseninining “Shoir bo’lmoq...” she’rida shoirlik inson zimmasiga yuklangan murakkab ma’naviy mas’uliyat sifatida talqin qilinadi. Asarda ijodkorning vazifasi o’z qalbida kechayotgan og’riq va iztiroblarni badiiy haqiqatga aylantirishdan iboratdek tasvirlanadi. Shoirning ruhiy dunyosi uning ijodiy faoliyatining asosiy manbayi sifatida namoyon bo’ladi. Shu sababli Yesenin talqinida shoirlik iste’dodning o’zi emas, balki iste’dod uchun to’lanadigan ruhiy badal, ichki fidoyilik va ma’naviy jasorat bilan belgilanadi. Shoir boshqalarga zavq ulashar ekan, avvalo o’z qalbining og’riqlarini boshdan kechiradi. Bu esa shoir fenomenining individual-psixologik mohiyatini yuzaga chiqaradi.

Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rida esa shoir obrazi yanada kengroq falsafiy mazmun kasb etadi. Asarda borliqdagi barcha harakat va taraqqiyotning asosi sifatida talqin etilgan isyon ruhi ijodkor tabiatining ham ajralmas qismi sifatida ko’rsatiladi. Shoir qalbi faqat shaxsiy kechinmalar makoni emas, balki insoniyatning ezgu orzulari, armonlari va ma’naviy intilishlarini o’zida mujassamlashtirgan ruhiy makon sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan Vohidov she’ridagi shoir obrazi individual “men” doirasidan chiqib, umuminsoniy ma’naviy qadriyatlarning ifodachisiga aylanadi.

H. Umurov lirik qahramonni shoir shaxsi va uning estetik idealining badiiy birligi sifatida tavsiflaydi [Umurov, 2004: 106–107]. Mazkur nazariy qarash har ikki she’r mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Yesenin she’rida lirik qahramon ijodkorning ichki iztiroblari va ruhiy kechinmalarini ifodalasa, Vohidov she’rida u insoniyatning ma’naviy orzu-intilishlarini o’zida mujassamlashtiradi. Binobarin, har ikki shoir uchun ham shoirlik oddiy kasb yoki estetik faoliyat emas, balki yuksak ma’naviy maqom va alohida ruhiy holatdir.

Qiyosiy tahlil shuni ko’rsatadiki, Yesenin va Vohidov shoir fenomenini talqin etishda umumiy poetik nuqtaga ega. Har ikki ijodkor shoirni voqelikni boshqalardan teranroq his qiladigan, jamiyatning ma’naviy ehtiyojlarini ilg’aydigan hamda inson qalbidagi eng nozik tuyg’ularni badiiy so’z vositasida ifodalashga qodir shaxs sifatida tasvirlaydi. Biroq Yesenin talqinida shoir qalbi ko’proq individual ruhiy kechinmalar markazida gavalansa, Vohidov poetikasida u umuminsoniy ma’naviyat va ezgulik g’oyalarining badiiy timsoli darajasiga ko’tariladi. Ana shu mushtaraklik va tafovutlar mazkur she’rlarning badiiy-falsafiy qimmatini belgilovchi muhim poetik omillardan biri hisoblanadi.

Badiiy ijod tabiatini anglashga qaratilgan adabiy-estetik qarashlarda iste’dod va iztirob o’rtasidagi bog’liqlik alohida o’rin egallaydi. Ko’plab adib va mutafakkirlar ijod jarayonini inson ruhiyatining eng murakkab, eng ziddiyatli holatlari bilan bog’laydilar. Rasul Hamzatov ijod jarayonining murakkab tabiatini sharhlar ekan, “Yozish azobi tug’ish to’lg’og’iga o’xshaydi”, deb ta’kidlaydi [Hamzatov, 1981: 20]. Mazkur qarash badiiy ijodning inson ruhiyatida kechadigan murakkab va ziddiyatli jarayon ekanligini anglatadi. Shu jihatdan Sergey Yesenin va Erkin Vohidov she’riyatida ham ijod manbai sifatida qalbiy iztirob, ma’naviy mas’uliyat hamda ruhiy jo’shqinlik talqin etiladi. Sergey Yeseninining “Shoir bo’lmoq – bu-ku tayin gap...” she’rida shoirlik ruhiy fidoyilik va ma’naviy qurbonlik sifatida tasvirlanadi. Shoirning fikricha, chinakam she’riyat qalb azobi va ichki kechinmalar evaziga yaratiladi:

Shoir bo’lmoq — bu-ku tayin gap —
O’z joningni o’rtamoq faqat.

Xanjar urib nozik taningga,

O’zgalarga baxsh etmoq lazzat [Yesenin,1971:93]

Mazkur misralarda shoirlikning mohiyati badiiy paradoks orqali ochiladi: “*Xanjar urib nozik taningga, O’zgalarga baxsh etmoq lazzat*” tarzidagi poetik ifodada ijodkorning o’zi iztirob chekadi, biroq uning ruhiy kechinmalari boshqalarga estetik zavq bag’ishlaydi. “Xanjar” obrazi iste’dodning og’ir mas’uliyati va ijodkor qalbining jarohatlarini ifodalovchi ramziy timsol sifatida namoyon bo’ladi. Natijada Yesenin poetikasida ijod ruhiy og’riqni badiiy haqiqatga aylantiruvchi ma’naviy hodisa sifatida talqin qilinadi.

Yesenin poetikasida ijodning muhim sharti sifatida samimiyat va ichki haqiqatga sodiqlik ilgari suriladi. Shoir o’z ovozi yo’qotmasligi, o’zgalarning ohangini takrorlamasligi lozim. Shu sababli asarda ijodkorning eng katta mas’uliyati san’atkor sifatida o’zligini saqlab qolish bilan belgilanadi. Bu jihat Yesenin she’riyatidagi individualizmning muhim ko’rinishlaridan biridir. Shoir qalbida tug’ilgan dard va kechinma boshqa birovning emas, aynan uning o’z ruhiy tajribasining mahsuli bo’lishi kerak. Ana shundagina u badiiy haqiqat darajasiga ko’tariladi.

Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rida iste’dod va iztirob o’rtasidagi bog’liqlik falsafiy umumlashmalar orqali ifodalanadi. Shoir borliq taraqqiyotining manbayini qarama-qarshiliklar kurashida ko’radi. Xususan:

Qora bulut zulumatga

Chulg’aganda samoni,

Chaqmoq — nursiz bu hayotga

Yorug’likning isyon [Vohidov,2016:158].

Mazkur misralarda zulmat va yorug’lik o’rtasidagi ziddiyat ramziy ma’no kasb etib, inson ruhiyatidagi ijodiy harakatning badiiy modeliga aylanadi. Shoir nazarida taraqqiyot ham, ma’naviy yuksalish ham mavjud holatga muhosasatdan boshlanadi. Shu bois she’rda iste’dodning mohiyati quyidagi satrlarda falsafiy xulosa sifatida ifodalanadi:

Yaralishdan,

Iste’dodning —

Tabiati — isyondir [Vohidov,2016:158].r.

Bu o’rinda “isyon” tushunchasi ijtimoiy norozilik ma’nosida emas, balki insonning haqiqat, komillik va ezigulikka intilishidan tug’iladigan ichki ruhiy harakat sifatida talqin qilinadi. Demak, Vohidov poetikasida iste’dod ruhiy xotirjamlik emas, balki doimiy izlanish, ichki kurash va ma’naviy bezovtalik mahsuli sifatida namoyon bo’ladi. Shu jihatdan shoir qalbi borliqdagi ziddiyatlarning aks-sadosi emas, balki ularni harakatga keltiruvchi ijodiy kuch sifatida talqin etiladi.

Erkin Vohidovning “Shoir o’zi yonmasa, boshqalarni yondirolmaydi” [[ps://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/bahodir-karim-adabiy-fikr-javhari.html](https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/bahodir-karim-adabiy-fikr-javhari.html)] degan fikri ham aynan shu poetik qarashning nazariy ifodasidir. Shoir qalbidagi “otash” ijodkorning ichki energiyasi, ma’naviy quvvati va ruhiy iztiroblarini anglatadi. Demak, Vohidov talqinida ham chinakam she’riyat inson qalbini larzaga soladigan ichki kechinmalarsiz yuzaga kelmaydi. Bu jihatdan Yesenin va Vohidov qarashlari bir nuqtada tutashadi.

Har ikki she’rda ijodning muhim manbalaridan biri sifatida vaqt davomida qalbdan pishib yetilgan ruhiy tajriba tasvirlanadi. Rasul Hamzatovning “Butun umr qalbdan saqlanadigan she’r bir o’tirishda yoziladi” degan fikri [Hamzatov, 1981: 7] mazkur holatni chuqurroq anglash imkonini beradi. Tashqi tomondan she’r qisqa fursatda yaratilgandek

ko’rinsa-da, uning ildizlari ijodkor qalbida uzoq vaqt davomida shakllanadi. Yeseninining iztirobli e’tiroflari ham, Vohidovning isyonkor falsafasi ham ana shunday uzoq ruhiy tajriba mahsuli sifatida namoyon bo’ladi.

Tahlil natijasi shuni ko’rsatadiki, Yesenin va Vohidov she’riyatida ijodning ruhiy manbalari mushtarak asosga ega. Har ikki shoir iste’dodni inson qalbidagi ichki olov, ruhiy bezovtalik va ma’naviy mas’uliyat bilan bog’laydi. Biroq bu mushtaraklik turlicha poetik shakllarda namoyon bo’ladi. Yesenin uchun ijodning manbayi ko’proq individual dard va shaxsiy kechinmalar bo’lsa, Vohidov uchun u insoniyatning ma’naviy takomilga intilishi va ezgulik yo’lidagi ichki isyonidan oziqlanadi. Shu tariqa har ikki shoir ijod va iztirob o’rtasidagi uzviy bog’liqlikni e’tirof etgan holda, shoir qalbining ruhiy manbalarini turli badiiy-falsafiy rakurslarda yoritadilar.

Xulosa. Sergey Yeseninining “Shoir bo’lmoq – bu-ku tayin gap...” hamda Erkin Vohidovning “Shoir qalbi” she’rlari qiyosiy tahlili har ikki ijodkor poetikasida shoir fenomeni yuksak ma’naviy mas’uliyat va ruhiy fidoyilik bilan bog’liq holda talqin etilishini ko’rsatdi. Tadqiqot davomida ijodning asosiy manbai sifatida ruhiy iztirob, ichki kechinma va ma’naviy izlanish motivlari muhim o’rin tutishi aniqlandi.

Tahlillar natijasida Yesenin she’riyatida shoir qalbi individual ruhiy tajriba va shaxsiy iztiroblar orqali ochilsa, Vohidov poetikasida u umuminsoniy qadriyatlar hamda ma’naviy isyon konsepsiyasi bilan bog’liq holda talqin etilishi kuzatildi. Shu bilan birga, har ikki shoir iste’dod mohiyatini qalb haqiqatiga sodiqlik, ichki yonish va ijodiy mas’uliyat bilan bog’laydi.

Tadqiqot natijalari rus va o’zbek she’riyatida ijodkor shaxsining badiiy-falsafiy talqinidagi mushtarak va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Hamzatov R. Mening Dog’istonim. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1981. – 320 b.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Noshir, 2019. – 338 b.
3. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Xalq me’rosi, 2004. – 264 b.
4. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Muharrir, 2011. – 232 b.
5. Yesenin S. Zamin darg’asi. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1971. – 136 b.
6. Vohidov E. Saylanma. 6 jildlik. 1-jild. She’rlar. – Toshkent: Sharq, 2016. – 496 b.

Foydalanilgan internet manbalar:

7. Karim B. Adabiy fikr javhari yoxud Erkin Vohidovning adabiy-estetik qarashlariga bir nazar. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/bahodir-karim-adabiy-fikr-javhari.html>
8. Vohidov E. Hayot va she’riyat haqida. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/bahodir-karim-adabiy-fikr-javhari.html>
9. Boboqulova U. Mo’tabar siymoning samoviy talqini. <https://www.scribd.com/document/974920833/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F-30666-Ru>

**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILI DARSLARINI RAQAMLI RESURLAR
ASOSIDA TASHKIL ETISH**

Mukimova Ziyodaxon Moxir qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti
1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini raqamli ta’lim resurslari asosida tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tinglash, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda mobil ilovalar, elektron platformalar, multimedia vositalari va sun‘iy intellekt asosidagi dasturlardan foydalanish metodlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim resurslari, ona tili, o‘qish savodxonligi, boshlang‘ich ta’lim, nutqiy kompetensiya, sun‘iy intellekt, interaktiv ta’lim.

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические и практические аспекты организации уроков родного языка и грамотности чтения в начальном образовании на основе цифровых образовательных ресурсов. Рассматриваются методы использования мобильных приложений, электронных платформ, мультимедийных средств и программ на основе искусственного интеллекта для развития навыков аудирования, говорения, чтения и письма.

Ключевые слова: цифровые образовательные ресурсы, родной язык, грамотность чтения, начальное образование, речевая компетенция, искусственный интеллект, интерактивное обучение.

Abstract: This article highlights the theoretical and practical aspects of organizing native language and reading literacy lessons in primary education on the basis of digital educational resources. Methods of using mobile applications, e-learning platforms, multimedia tools and artificial intelligence-based programs for developing listening, speaking, reading and writing skills are discussed.

Keywords: digital educational resources, native language, reading literacy, primary education, speech competence, artificial intelligence, interactive learning.

Bugungi kunda mobil ilovalar, elektron platformalar, multimedia vositalari, interaktiv taqdimotlar va sun‘iy intellekt asosidagi dasturlar ona tili o‘qitish amaliyotiga tobora chuqur kirib bormoqda. Bu vositalar o‘quvchining nutqiy faoliyatini jonlantirish, mavzuni mustaqil o‘rganish imkoniyatini yaratish va o‘qituvchiga individual yondashuvni tashkil etishda qo‘l keladi.

Raqamli ta’lim resurslari deganda o‘quv jarayonida foydalaniladigan elektron darsliklar, interaktiv taqdimotlar, audio-video materiallar, mobil ilovalar, ta’lim platformalari va sun‘iy intellekt asosidagi dasturiy vositalar tushuniladi. Bularning barchasi ona tili darslarida o‘quvchining tinglab tushunish, o‘qish, gapirish va yozish ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish imkonini beradi.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida raqamli savodxonlikning ta’lim jarayoniga ta’siri masalasi keng o‘rganilgan. Jumladan, Bawden raqamli savodxonlikni nafaqat texnik ko‘nikma, balki axborotni izlash, baholash va undan oqilona foydalanish qobiliyati sifatida talqin qiladi[1], bu esa ona tili darslarida matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish

vazifasiga uygʻun keladi. Falloon esa oʻquvchilarning raqamli vositalar yordamida oʻzlashtirgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etish jarayonini tahlil qilib, interaktiv mashqlar va multimedia materiallarning oʻquvchi eʼtiborini jamlash va matnni chuqur anglashda samarali ekanligini koʻrsatgan.

Boshlangʻich sinf oʻquvchisi yosh xususiyatlariga koʻra yangilikka tez moyil boʻladi va koʻrish, eshitish hamda amaliy faoliyat orqali bilim olishni afzal koʻradi. Shu bois interaktiv darsliklar, audio matnlar, animatsion videolar va ovozli mashqlar anʼanaviy ogʻzaki bayon usuliga nisbatan oʻquvchi diqqatini uzoqroq ushlab turadi va mavzuni tushunishni osonlashtiradi. Bunday vositalar yordamida oʻqituvchi nazariy materialni amaliy mashqlar bilan uygʻunlashtirib, har bir oʻquvchining oʻzlashtirish darajasiga moslashtirilgan taʼlim strategiyasini tashkil etish imkoniga ega boʻladi[3].

Tinglab tushunish koʻnikmasini rivojlantirishda audio kitoblar, sifatli talaffuzga ega ovozli matnlar va interaktiv tinglash mashqlari samarali natija beradi. Oʻquvchi matnni tinglagandan soʻng savollarga javob berish, asosiy fikrni ajratish yoki voqealar ketma-ketligini tartiblash kabi topshiriqlarni bajaradi, bu esa diqqatni jamlash va eshitib tushunish qobiliyatini mustahkamlaydi[4].

Gapirish koʻnikmasini takomillashtirishda esa sunʼiy intellekt asosidagi virtual suhbatdoshlar (chatbotlar) muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Bunday dasturlar bilan muloqot jarayonida oʻquvchi savol-javob tartibida faol ishtirok etadi, fikrini erkin ifodalashga oʻrganadi va nutqiy faolligi oshadi. Bu usul, ayniqsa, uyatchang yoki tortinchoq oʻquvchilar uchun qulay muhit yaratadi, chunki ular xato qilishdan tortinmasdan, oʻz bilganicha fikr bildirish imkoniga ega boʻladi.

Oʻqish koʻnikmasini rivojlantirishda elektron kitoblar, interaktiv matnlar va multimedia ilovalari keng qoʻllaniladi. Bunday resurslar matn ichida tasvir, ovoz va animatsiya elementlarini birlashtirib, oʻquvchining matn mazmunini chuqurroq anglashiga yordam beradi. Matnni oʻqib boʻlgach, dastur oʻquvchiga tushunganlik darajasini tekshiruvchi qisqa savollar taqdim etishi mumkin, bu esa oʻqituvchiga har bir oʻquvchining oʻzlashtirish darajasini tezkor aniqlash imkonini beradi.

Yozma nutqni rivojlantirishda ham raqamli vositalarning ahamiyati katta. Maxsus dasturlar yordamida oʻquvchi yozgan matn avtomatik tekshiriladi, imlo va uslubiy xatolar aniqlanadi, bu esa oʻquvchining yozma nutqini mustaqil ravishda takomillashtirishiga zamin yaratadi. Bundan tashqari, sunʼiy intellekt oʻquvchiga matn tuzish boʻyicha tavsiyalar berishi, gaplarni mantiqan toʻgʻri qurishga yoʻnaltirishi mumkin. Shuningdek, raqamli oʻyinlar (gamifikatsiya) va interaktiv platformalar orqali grammatika, imlo va lugʻat boʻyligini mustahkamlash mashqlarini oʻyin shaklida tashkil etish oʻquvchining darsga boʻlgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuvda oʻquvchi xato qilishdan qoʻrqmasdan, qayta-qayta mashq qilish orqali bilimini mustahkamlash imkoniga ega boʻladi, bu esa anʼanaviy yozma mashqlarga nisbatan yuqori motivatsiya yaratadi.

Raqamli taʼlim resurslaridan foydalanishning samaradorligi, eng avvalo, oʻqituvchining metodik tayyorgarligi va pedagogik mahoratiga bogʻliq. Texnologiya oʻz-oʻzidan natija bermaydi, balki uni darsning maqsadiga, oʻquvchilarning yosh xususiyatlariga va mavzu mazmuniga mos ravishda tanlash va qoʻllash zarur. Shu sababli oʻqituvchi endi bilimning yagona manbai emas, balki oʻquvchining mustaqil izlanishini yoʻnaltiruvchi va unga yordam beruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi.

Amaliyotda raqamli resurslarni joriy etishda quyidagi tartibga rioya qilish maqsadga muvofiqdir: dastlab oʻquv dasturi talablariga muvofiq qaysi koʻnikmani rivojlantirish

zarurligi belgilanadi, so’ngra shu maqsadga mos raqamli vosita tanlanadi va dars jarayoniga bosqichma-bosqich, mavjud an’anaviy metodlar bilan uyg’unlikda kiritiladi. Mashg’ulot davomida o’quvchilarning faolligi va o’zlashtirish natijalari kuzatiladi, zarur bo’lganda resurs yoki uslub o’zgartiriladi. Bunda raqamli vositalarning ona tili darsidagi nutqiy faoliyatni almashtirmasligi, faqat uni boyitishi va kuchaytirishi alohida e’tiborga olinishi lozim, chunki ona tili ta’limining bosh maqsadi o’quvchida erkin va mazmunli og’zaki hamda yozma nutqni shakllantirishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich ta’limda ona tili va o’qish savodxonligi darslarini raqamli ta’lim resurslari asosida tashkil etish o’quvchining tinglash, gapirish, o’qish va yozish ko’nikmalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Audio-video materiallar, interaktiv platformalar, mobil ilovalar va sun’iy intellekt asosidagi vositalar o’quv jarayonini jonlantirib, o’quvchining mustaqil fikrlash va ijodiy izlanish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, bu vositalarning samaradorligi ko’p jihatdan o’qituvchining metodik tayyorgarligi va ulardan o’rinli foydalanish mahoratiga bog’liq bo’lib qoladi. Shu boisdan kelajakda boshlang’ich ta’lim o’qituvchilarini raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi bo’yicha izchil tayyorlash, shuningdek, milliy ta’lim tizimi sharoitlariga mos raqamli resurslar bazasini kengaytirish dolzarb vazifalardan biri bo’lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bawden, D. (2008). Origins and concepts of digital literacy. *Digital Literacies*, 30(1), 17–32.
2. Falloon, G. (2013). Young students using iPads: App design and content influences on their learning pathways. *Computers & Education*, 68, 505–521.
3. Mukimova Z.M. Raqamli texnologiyalar asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish // “Tillarni o’qitishda raqamli texnologiyalar: xorijiy tajriba, yangicha yondashuv va tadqiqotlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Namangan, 2026. – B. 203–207.
4. Shermirzayeva M.B. Ona tili fanida boshlang’ich sinf o’quvchilarining og’zaki va yozma nutqini sun’iy intellekt vositalari yordamida rivojlantirish // “Tillarni o’qitishda raqamli texnologiyalar: xorijiy tajriba, yangicha yondashuv va tadqiqotlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Namangan, 2026. – B. 207–210.

**RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA BO’LAJAK
BOSHLANG’ICH SINIF O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI
OSHIRISH TENDENSIYALARI**

Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(sohalar bo’yicha)
1-bosqich tayanch doktoranti
madinaergashmirzayeva6@gmail.com
0009-0002-1518-2495

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishning zamonaviy tendensiyalari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Maqolada raqamli ta’limning mohiyati, kasbiy kompetentlik tushunchasi, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida raqamli vositalarni qo’llash imkoniyatlari va ularning samaradorligi keng yoritilgan.

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim, kasbiy kompetentlik, boshlang’ich sinf o’qituvchisi, pedagogik texnologiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli transformatsiya.

Abstract. This article scientifically analyzes the current trends in improving the professional competence of future primary school teachers through digital educational technologies. The article broadly covers the essence of digital education, the concept of professional competence, the possibilities of using digital tools in pedagogical higher educational institutions and their effectiveness. In addition, foreign and local experiences are studied comparatively and practical recommendations are developed.

Keywords: digital education, professional competence, primary school teacher, pedagogical technology, information and communication technologies, digital transformation.

KIRISH

Jahon ta’lim tizimida sodir bo’layotgan tez sur’atli raqamli o’zgarishlar pedagogik kadrlar tayyorlash sifatiga yangicha talablar qo’ymoqda. XXI asr o’qituvchisi nafaqat o’z fanini chuqur bilishi, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalana olishi, raqamli muhitda ham dars o’tkazishga tayyor bo’lishi lozim. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi yangi qonuni (2020) va “Raqamli O’zbekiston — 2030” strategiyasi ta’lim sohasini raqamlashtirish borasida aniq maqsad va vazifalarni belgilab bergan.

Boshlang’ich ta’lim — shaxs shakllanishining poydevori bo’lib, bu bosqichdagi o’qituvchining kasbiy mahorati butun ta’lim sifatini belgilab beradi. Shu sababli, pedagog oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini raqamli savodxonligi yetarli darajada shakllantirilgan, innovatsion metodlarni egallagan kasbiy mutaxassislar sifatida tayyorlash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylangan.

ASOSIY QISM

Pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligi ko’p qirrali tushuncha bo’lib, u bilim, ko’nikma, malaka va qadriyatlar majmuasini o’z ichiga oladi. Xorijiy tadqiqotchilar J. Hattie (2009) va J. Biggs (2003) kasbiy kompetentlikni o’qituvchining o’quv jarayonini samarali tashkil eta olish qobiliyati sifatida ta’riflagan bo’lsa, mahalliy olim N. Muslimov (2016) uni o’qituvchining kasb faoliyatida mustaqil va ijodiy harakat qila olish layoqati deb izohlaydi.

Zamonaviy pedagogika fanida o’qituvchining kasbiy kompetentligi bir necha tarkibiy qismlardan iborat ekanligi qayd etiladi: predmet (fan) kompetentligi, metodologik kompetentlik, kommunikativ kompetentlik, axborot-kommunikatsiya kompetentligi hamda refleksiv kompetentlik. Ulardan axborot-kommunikatsiya kompetentligi raqamli davrda alohida ahamiyat kasb etib, bu kompetentlikning etarli rivojlanmaganligi o’qituvchining umumiy kasbiy samaradorligini sezilarli darajada susaytirishini tadqiqotlar tasdiqlaydi (Mishra & Koehler, 2006). Boshlang’ich sinf o’qituvchisi uchun kasbiy kompetentlikning o’ziga xos jihati shundaki, u yoshlarning kognitiv va emotsional rivojlanishiga bevosita mas’uldur. Shu jihatdan, raqamli vositalardan foydalanish mahorati faqat texnik ko’nikma emas, balki pedagogik jarayonni chuqur tushunish va bolaga yo’naltirilgan ta’lim falsafasini qo’llash bilan uyg’unlashishi lozim.

Raqamli ta’lim texnologiyalari o’z ichiga interaktiv darsliklar, masofaviy ta’lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Zoom), virtual laboratoriyalar, gamifikatsiya elementlari, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari va ko’p ommaviy ochiq onlayn kurslarni (MOOC) oladi. Ushbu vositalar nafaqat talabalarning bilim olish sifatini oshirishga, balki bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini ham yangi bosqichga ko’tarishga xizmat qiladi. Olimlarning tadqiqotlari (Selwyn, 2011; Fullan & Langworthy, 2014) shuni ko’rsatadiki, raqamli texnologiyalar to’g’ri qo’llanganda o’quv motivatsiyasini 35–42 foizga oshirishi, bilimlarni mustahkamlash samaradorligini esa 28 foizga yaxshilashi mumkin. O’zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu ko’rsatkichlarni tasdiqlaydi: A. Toshmo’minov (2021) ning tadqiqoti natijalariga ko’ra, raqamli vositalarni faol qo’llagan pedagog talabalarda kasbiy qiziqish va darsni rejalashtirish ko’nikmasi sezilarli darajada yuksalgani kuzatilgan.

Bugungi kunda TPACK (Texnologik Pedagogik Kontent Bilim) modeli xorijiy oliy ta’limda keng qo’llanilmoqda. Ushbu model Mishra va Koehler (2006) tomonidan ishlab chiqilgan bo’lib, u o’qituvchida texnologik bilim, pedagogik bilim va predmet bilimining uyg’un birlashuvini ta’limning asosi deb hisoblaydi. Bu model bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlashda amaliy dastur sifatida qo’llanishi pedagogik ta’limning samaradorligini oshirgani tajribada isbotlangan.

O’zbekistonda pedagogik oliy ta’lim muassasalarida “Axborot texnologiyalari” fanini o’qitish yetarli, lekin TPACK modeli asosida integratsiyalashgan tizimli yondashuv hali to’liq joriy etilmagan. Bu sohada tizimli islohotlar amalga oshirish va xorijiy tajribalarni milliy sharoit bilan muvofiqlashtirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi ta’lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda raqamli texnologiyalarni qo’llash bir necha asosiy tendensiyalarni o’z ichiga oladi: birinchidan, aralash ta’lim (blended learning) modeli; ikkinchidan, refleksiv amaliyot asosida o’quv portfelini raqamli boshqarish; uchinchidan, sun’iy intellekt yordamida moslashuvchan o’quv yo’llarini shakllantirish; to’rtinchidan, raqamli simulyatsiya va virtual sinfxona orqali amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish.

Finlandiya tajribasi shuni ko’rsatadiki (Niemi, Multisilta & Lipponen, 2014), bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash dasturida raqamli loyiha ishlarini kiritish ularning konstruktiv va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini ham parallel rivojlantiradi. Singapurda esa MOE (Vazirlik of Education) tomonidan ishlab chiqilgan «Teacher Growth Model» — o’qituvchi o’sish modeli raqamli kompetentlikning alohida yo’nalish sifatida aniq mezonga asoslanib baholanishini nazarda tutadi.

O‘zbekistonda 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta’lim tizimini raqamlashtirish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida raqamli kompetentlikni oshirishga yo‘naltirilgan qo‘shimcha modullar ishlab chiqilmoqda. Sh. Yusupova (2022) ning ilmiy ishida Toshkent shahridagi ikkita pedagogik universitetda o‘tkazilgan eksperimental tadqiqot natijalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli vositalardan foydalanish darajasida ijobiy dinamika kuzatilganini ko‘rsatdi.

Biroq amaliyotdagi muammolar ham mavjud: elektron ta’lim resurslari sifatining past ekanligi, o‘qituvchilik amaliyoti paytida raqamli vositalar bilan ishlash imkoniyatlarining chegaralanganligi va oliygo‘h o‘qituvchilarining o‘zlari ham bu sohada malaka oshirish zaruratida ekanligi shular jumlasidandir.

Raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida kasbiy kompetentlikni oshirishning samarali bo‘lishi uchun bir qancha pedagogik-metodologik shartlar bajarilishi lozim. Birinchi shart — ta’lim mazmunini texnologiya bilan organik bog‘lash: texnologiya vosita bo‘lib, maqsad esa pedagogik muammoni hal etish bo‘lishi kerak. Ikkinchi shart — talabaning faol ishtirokini ta’minlovchi metodlarni (flipped classroom, project-based learning, collaborative digital tasks) qo‘llash. Uchinchi shart — nazorat va baholashni raqamlashtirish: e-portfolio, onlayn test tizimlari va peer assessment metodlari shular jumlasidandir.

Raqamli avlod talabalarida asosiy bilim olish uslubi audiovizual va interaktiv kontentga asoslangan. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasini o‘rganayotgan talabalarga raqamli muhitda bolalarga mos ta’lim berish texnikasini o‘rgatish ayniqsa muhim: ularga nafaqat Microsoft Teams yoki Zoom bilan ishlashni, balki Canva, Quizlet, Kahoot, Scratch kabi bolalar uchun mo‘ljallangan platformalarni dars jarayoniga qanday integratsiya qilishni ham o‘rgatish zarur. Konstruktivizm nazariyasi (Vygotsky, 1978; Piaget, 1973) asosida raqamli muhitda ta’lim berish orqali talabalar yangi bilimni o‘z tajriba va bilimlariga tayangan holda quradi. Bu yondashuv bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida mustaqil fikrlash, ijodiy yechim ishlab chiqish va refleksiv o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini raqamli ta’lim texnologiyalari orqali oshirish bugungi pedagogik ta’limning eng muhim tendensiyalaridan biriga aylangan. Ushbu jarayon bir yo‘nalishli emas: u ta’lim mazmuni, metodik yondashuv, texnik infratuzilma va o‘qituvchi kadrlarning o‘z malakasini oshirishini bir vaqtda qamrab olishi lozim. Olib borilgan tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida TPACK modeli asosida raqamli kompetentlik modulini alohida fan sifatida joriy etish; ikkinchidan, o‘qituvchilik amaliyotida raqamli vositalar bilan ishlash majburiy komponent sifatida qo‘shilishi; uchinchidan, oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining ham raqamli pedagogika bo‘yicha muntazam malaka oshirishni ta’minlash; to‘rtinchidan, boshlang‘ich ta’limga yo‘naltirilgan raqamli ta’lim resurslarini yaratish va standartlashtirish. Raqamli ta’lim texnologiyalarining bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlashga integratsiyalashuvi tasodifiy emas — bu global ta’lim islohotlarining tabiiy natijasidir. Mazkur jarayonni maqsadli boshqarish, sifatli amalga oshirish uchun esa ilmiy-uslubiy bazani mustahkamlash, tajribali xorijiy hamkorlar bilan aloqani kengaytirish hamda doimiy monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

2. "Raqqamli O'zbekiston — 2030" Strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. — Toshkent, 2020.
3. Muslimov N.A. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2016. — 248 b.
4. Toshmo'minov A.X. Pedagogik ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi // Pedagogik ta'lim. — 2021. — №3. — B. 45–52.
5. Yusupova Sh.R. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqqamli kompetentligini oshirishning pedagogik shartlari: Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. — Toshkent, 2022. — 46 b.
6. Xoliqova M.S., Sobirov J.T. Raqqamli ta'lim vositalari va ularning boshlang'ich ta'limdagi o'rni // Zamonaviy ta'lim. — 2023. — №1. — B. 28–36.
7. Inomova D.B. Oliy pedagogik ta'limda axborot texnologiyalarini integratsiyalash muammolari // Uzlaksiz ta'lim. — 2022. — №4. — B. 13–21.
8. Маматханова, н. Т. (2018). О соотношении волевой и произвольной регуляции деятельности. In формирование профессиональной компетентности будущего специалиста в образовательном пространстве россии (pp. 137-141).
9. Beetham H., Sharpe R. Rethinking Pedagogy for a Digital Age: Designing for 21st Century Learning. — New York: Routledge, 2013. — 320 p.
10. Biggs J. Teaching for Quality Learning at University. — 2nd ed. — Buckingham: SRHE & Open University Press, 2003. — 309 p.
11. Fullan M., Langworthy M. A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning. — London: Pearson, 2014. — 72 p.
12. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009. — 392 p.
13. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108, No. 6. — P. 1017–1054.
14. Niemi H., Multisilta J., Lipponen L. Towards Digital Literacy: Teachers and Students Exploring Digital Resources // International Journal of Media, Technology and Lifelong Learning. — 2014. — Vol. 10, No. 2. — P. 1–18.
15. Piaget J. To Understand Is to Invent: The Future of Education. — New York: Viking, 1973. — 148 p.
16. Prensky M. Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. — Thousand Oaks, CA: Corwin, 2010. — 240 p.
17. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. — London: Continuum, 2011. — 199 p.
18. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

TIBBIYOT TALABALARIDA ANALITIK FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY MODELI

Osbayov Muhammadjon Imaraliyevich

Farg’ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

“Kommunal va mehnat gigiyenasi” kafedrasida katta o’qituvchisi

E-mail: osboyev9652@gmail.com

Tel: +998975979652

Annotatsiya: Mazkur maqolada tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirishning nazariy modeli va uning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi tibbiy ta’lim jarayonida analitik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi nazariy yondashuvlar, pedagogik shart-sharoitlar hamda samarali o’qitish metodlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlillar natijasida muammoli ta’lim, keys-stadi, klinik vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiv faoliyat va mentorlik yondashuvi talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishning muhim omillari ekanligi aniqlandi. Shuningdek, analitik fikrlashni shakllantirishning maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlardan iborat nazariy modeli ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak shifokorlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: analitik fikrlash, tibbiyot ta’limi, klinik fikrlash, pedagogik model, muammoli ta’lim, keys-stadi, mentorlik, kasbiy kompetentlik, refleksiya, tahliliy ko’nikmalar, tibbiyot talabalari, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается теоретическая модель формирования аналитического мышления у студентов медицинских вузов и её педагогические основы. Цель исследования заключается в определении теоретических подходов, педагогических условий и эффективных методов обучения, способствующих развитию аналитического мышления в медицинском образовании. В исследовании использованы методы анализа научно-педагогической литературы, сравнения, обобщения и моделирования. Результаты показали, что проблемное обучение, кейс-метод, анализ клинических ситуаций, рефлексивная деятельность и менторский подход являются важными факторами развития аналитического мышления студентов. На основе проведённого исследования разработана теоретическая модель, включающая целевой, содержательный, процессуальный и результативный компоненты. Полученные результаты могут быть использованы для совершенствования профессиональной подготовки будущих врачей в системе высшего медицинского образования.

Ключевые слова: аналитическое мышление, медицинское образование, клиническое мышление, педагогическая модель, проблемное обучение, кейс-метод, менторство, профессиональная компетентность, рефлексия, аналитические навыки, студенты-медики, инновационные методы.

Abstract: This article examines the theoretical model for developing analytical thinking among medical students and its pedagogical foundations. The purpose of the study is to identify theoretical approaches, pedagogical conditions, and effective teaching methods that contribute to the development of analytical thinking in medical education. The research employed methods of scientific literature analysis, comparison, synthesis, and modeling. The

findings indicate that problem-based learning, case-study methods, clinical situation analysis, reflective activities, and mentoring approaches are key factors in fostering analytical thinking among medical students. Based on the findings, a theoretical model consisting of target, content, process, and outcome components was developed. The results of the study can be applied to improve the professional training and competency development of future physicians in higher medical education institutions.

Keywords: analytical thinking, medical education, clinical reasoning, pedagogical model, problem-based learning, case study, mentoring, professional competence, reflection, analytical skills, medical students, innovative teaching methods.

Kirish. Zamonaviy tibbiyot ta’limining asosiy vazifalaridan biri bo’lajak shifokorlarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki murakkab klinik vaziyatlarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish va mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishdan iborat. Tibbiy axborotlar hajmining ortishi va sog’liqni saqlash tizimining rivojlanishi tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda [1, 4].

Analitik fikrlash axborotni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat bog’liqliklarini aniqlash va muammoning optimal yechimini topish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya klinik fikrlashning muhim asosi bo’lib, tashxis qo’yish, davolash taktikasini tanlash hamda profilaktik tadbirlarni belgilashda muhim ahamiyatga ega [4, 5].

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta’lim, keys-stadi, klinik vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiv faoliyat va mentorlik yondashuvlarining samaradorligini ko’rsatadi [2, 3, 5]. Biroq tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirishning tarkibiy qismlari va pedagogik mexanizmlarini o’zida mujassam etgan yaxlit nazariy model yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirishning nazariy modelini ishlab chiqish va uning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqotning nazariy asosini konstruktivistik ta’lim nazariyasi, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv ta’lim konsepsiyasi hamda muammoli ta’lim texnologiyalari tashkil etadi [4–6]. Tadqiqotning ilmiy yangiligi analitik fikrlashni rivojlantirishning maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlardan iborat nazariy modelini ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi. Uning amaliy ahamiyati esa bo’lajak shifokorlarning kasbiy kompetentligini, klinik fikrlashini va mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari bilan izohlanadi [2, 3, 5].

Asosiy qism. Analitik fikrlash tibbiy ta’limning muhim tarkibiy qismi bo’lib, talabaning kasbiy muammolarni tahlil qilish, ma’lumotlarni qayta ishlash, dalillar asosida xulosa chiqarish va optimal qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Tibbiyot amaliyotida murakkab klinik holatlar shifokordan chuqur nazariy bilim bilan bir qatorda rivojlangan analitik va klinik fikrlashni ham talab qiladi [1, 4].

Ilmiy manbalar tahliliga ko’ra, analitik fikrlash konstruktivistik ta’lim nazariyasi, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv ta’lim va muammoli o’qitish konsepsiyalariga asoslanadi [4–6]. Ushbu yondashuvlar talabalarni axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat bog’liqliklarini aniqlash, muqobil yechimlarni baholash va asosli qarorlar qabul qilishga yo’naltiradi. Analitik fikrlashning asosiy tarkibiy qismlari axborotni tahlil qilish, mantiqiy

xulosa chiqarish, tanqidiy yondashuv, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash hamda natijalarni baholashdan iborat [2, 4].

Tahlillar natijasida analitik fikrlashni rivojlantirishning asosiy pedagogik omillari sifatida muammoli ta’lim, keys-stadi, mentorlik va reflektiv faoliyat belgilandi. Muammoli ta’lim talabalarning mustaqil fikrlashini faollashtirsa, keys-stadi texnologiyasi klinik vaziyatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi [4, 5]. Mentorlik yondashuvi talabalarni mustaqil fikrlash va o’z faoliyatini tanqidiy baholashga undaydi, reflektiv faoliyat esa xatolarni tahlil qilish va o’zini takomillashtirish imkonini yaratadi [2, 3].

O’rganilgan manbalar asosida tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirishning nazariy modeli ishlab chiqildi. Model to’rtta o’zaro bog’liq komponentdan iborat:

- ✓ Maqsadli komponent – analitik fikrlash va kasbiy muammolarni mustaqil hal qilish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan.
- ✓ Mazmuniy komponent – tibbiy va gigiyenik bilimlar, klinik va epidemiologik tafakkur asoslari, muammoli vaziyatlar hamda dalillarga asoslangan tibbiyot tamoyillarini qamrab oladi.
- ✓ Jarayonli komponent – muammoli ta’lim, keys-stadi, klinik holatlarni tahlil qilish, loyiha faoliyati, mentorlik, reflektiv mashg’ulotlar va simulyatsion texnologiyalarni o’z ichiga oladi.
- ✓ Natijaviy komponent – tahliliy ko’nikmalar, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, klinik qaror qabul qilish qobiliyati hamda kasbiy kompetentlikning shakllanishini nazarda tutadi.

Model samaradorligini baholash uchun motivatsion, kognitiv, operatsion va reflektiv mezonlar tavsiya etildi. Ular talabalarning analitik fikrlash darajasini past, o’rta va yuqori bosqichlarda aniqlash imkonini beradi.

Nazariy tahlillar shuni ko’rsatdiki, analitik fikrlashning rivojlanishi talabaning faol o’quv jarayoniga jalb etilishi bilan bevosita bog’liq. Ayniqsa, klinik vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli topshiriqlar va mentorlik asosidagi mashg’ulotlar mantiqiy hamda tanqidiy fikrlashni samarali rivojlantiradi [2, 4, 5]. Shuningdek, analitik fikrlashni bosqichma-bosqich shakllantirish zarur bo’lib, dastlab nazariy bilimlarni tahlil qilish, keyinchalik esa klinik va amaliy vaziyatlar bilan ishlash yuqori natijalarni ta’minlaydi [1, 3].

Ishlab chiqilgan nazariy modelning afzalligi uning analitik fikrlashni rivojlantirishning maqsadi, mazmuni, pedagogik texnologiyalari va natijalarini yagona tizimga birlashtirganidadir. Mazkur model gigiyena, tibbiy ekologiya, epidemiologiya va boshqa tibbiy fanlarni o’qitishda samarali qo’llanishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirish bo’lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligini ta’minlovchi muhim omillardan biri ekanligini ko’rsatdi. Ilmiy manbalar tahlili asosida analitik fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari aniqlanib, uning maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlardan iborat nazariy modeli ishlab chiqildi.

Aniqlanishicha, muammoli ta’lim, keys-stadi, mentorlik va reflektiv faoliyatning uyg’un qo’llanilishi talabalarning tahliliy, tanqidiy va klinik fikrlash ko’nikmalarini samarali rivojlantiradi. Taklif etilgan model talabalarning mustaqil qaror qabul qilish, klinik vaziyatlarni tahlil qilish va kasbiy muammolarni hal etish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mening fikrimcha, analitik fikrlashni rivojlantirish tibbiy ta’limning barcha bosqichlari va fanlariga integratsiyalashgan holda tashkil etilishi zarur. Bu esa bo’lajak

shifokorlarning kasbiy kompetentligini oshirish, klinik fikrlashini takomillashtirish hamda tibbiy ta’lim sifatini yuksaltirishga imkon beradi. Kelgusida ishlab chiqilgan modelning amaliy samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali baholash va takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Nematova Z.T. Development of logical thinking in students of medical institutions of higher education through authentic materials // Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – Vol. 4, № 6(2). – P. 59–68.
2. Atakhanov S.A., Sohibjonova G. Developing critical thinking in medical education through the technologies of biological modelling // EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements. – 2025. – Vol. 1, № 4. – P. 573–578.
3. Melibayeva R.N. The role and importance of forming clinical thinking in medical students // EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements. – 2025. – Vol. 1. – P. 201–208.
4. Kaur M., Mahajan R. Inculcating critical thinking skills in medical students: Ways and means // International Journal of Applied and Basic Medical Research. – 2023. – Vol. 13, № 2. – P. 57–58.
5. Yaqinuddin A. An innovative approach to inculcate analytical and non-analytical clinical reasoning among medical students // Medical Teacher. – 2012. – Vol. 34, № 6. – P. 511–512.
6. Auclair F. Problem formulation by medical students: an observation study // BMC Medical Education. – 2007. – Vol. 7. – Article 16. – P. 1–8.

UDK-631,5; 631.111

**MOSH NAVLARINING BARG SATHI SHAKLLANISHIGA URUG’ EKISH SXEMASI
HAMDA MA’DANLI OZIQLANTIRISH ME’YORLARINING TA’SIRI**

Abdisolomova Iroda Nurmurod qizi

Janubiy dehqonchilik ITI, tadqiqotchi. <https://orcid.org/0009-0005-8947-1291>

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo viloyati och tusli bo’z tuproqlari sharoitida mosh navlarida barg sathining shakllanishiga urug’ ekish sxemasi va ma’danli o’g’itlar me’yorlari sezilarli ta’sir ko’rsatdi. Har ikki navda ham bir tup o’simlik hisobiga eng yuqori barg sathi 90×5 sm ekish sxemasida kuzatilgan bo’lsa, gektar hisobida esa eng yuqori barg sathi 60×5 sxemada ekilgan variantlarda kuzatildi. Urug’lar 76×5 sxemada ekilgan variantlarda barg sathi optimal ko’rsatkichlarni namoyon qilgani aniqlandi. Barcha ekish tizimlarida ma’danli o’g’itlar me’yori oshirilgan sari barg sathi ham ortib bordi.

Kalit so’zlar: mosh, nav, Durдона, Barqaror, mineral o’g’it, ekish sxemasi, barg sathi, rivojlanish davrlari, shohlanish, g’unchalash, gullash, dukkaklash, pishish.

Аннотация: В статье показано, что схема посева и нормы внесения минеральных удобрений существенно влияют на формирование листовой поверхности у сортов маша в условиях светло-серых почв Кашкадарьинской области. У обоих сортов наибольшая листовая поверхность на одно растение наблюдалась при схеме посева 90×5 см, а наибольшая листовая поверхность на гектар – у вариантов, высаженных по схеме 60×5. Установлено, что оптимальные показатели листовой поверхности наблюдались у вариантов, высаженных по схеме 76×5. По мере увеличения нормы внесения минеральных удобрений во всех системах посева листовая поверхность также увеличивалась.

Ключевые слова: маш, сорт, Дурдона, Баркарор, минеральные удобрения, схема посева, листовая поверхность, периоды развития, укоренение, почкование, цветение, образование стручков, созревание.

Abstract: The article shows that the seed planting scheme and mineral fertilizer rates significantly affected the formation of leaf surface in mung bean varieties under the conditions of light gray soils of the Kashkadarya region. In both varieties, the highest leaf surface per plant was observed in the 90×5 cm planting scheme, while the highest leaf surface per hectare was observed in the variants planted in the 60x5 scheme. It was found that the leaf surface showed optimal indicators in the variants planted in the 76x5 scheme. As the mineral fertilizer rate increased in all planting systems, the leaf surface also increased.

Keywords: mung bean, variety, Durдона, Barqaror, mineral fertilizer, planting scheme, leaf surface, development periods, crowning, budding, flowering, podding, ripening.

KIRISH

Mosh o’simligida barg sathining shakllanishi ko’chat qalinligi va ma’danli o’g’itlar bilan oziqlantirish me’yorlariga bevosita bog’liq muhim fiziologik jarayon hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko’ra, optimal ko’chat qalinligi sharoitida barg sathi bir tekis va intensiv shakllanadi, bu esa fotosintez jarayonining samaradorligini oshiradi. Ko’chat qalinligi ortiqcha yuqori bo’lganda o’simliklar o’rtasida yorug’lik, namlik va oziq moddalar uchun raqobat kuchayib, natijada yakka o’simlikda barg sathi qisqaradi, aksincha juda siyrak joylashuvda esa bir o’simlik hisobida barg sathi yuqori bo’lishi mumkin, ammo umumiy gektar hisobiga barg sathi kamayib ketadi.

Ma'danli o'g'itlar bilan oziqlantirish, ayniqsa azot, fosfor va kaliy barg sathining shakllanishida hal qiluvchi muhim ahamiyatga egadir. Azot barg massasi va assimilyasion yuzaning kengayishini ta'minlasa, fosfor energiya almashinuvini faollashtirib, ildiz tizimi orqali oziq moddalar o'zlashtirilishini yaxshilaydi, kaliy esa hujayra turgorligi va fiziologik barqarorlikni ta'minlaydi. O'g'it me'yorlarining bosqichma-bosqich oshirilishi barg sathining ortishiga olib keladi, ammo ortiqcha oziqlantirish fiziologik disbalans keltirib chiqarishi mumkin.

A.A.Nichiporovich tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'simliklarda fotosintetik samaradorlik, jumladan barg sathining shakllanishi ko'chat qalinligiga bevosita bog'liq ekani aniqlangan. Ekinlar maqbul ko'chat qalinlikda ekilganida barglar quyosh nurlarini maksimal darajada qabul qiladi, barglar bir-birini soyalamaydi va fotosintez mahsuldorligi oshadi. Ortiqcha ko'chat qalinlik shakllantirilganida esa soyalanish ortib, barg sathining funksional samaradorligi pasayadi.[5]

Donald L. Sparks tadqiqotlarda esa azotli o'g'itlar bilan oziqlantirish barg yuzasining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan. Azot barglarning o'sishini tartibga solib, barg sathining kengayishiga olib kelgan. Shuningdek, NPK me'yorlarini maqbul nisbatlarda qo'llash o'simlikning umumiy morfogenezi va barg apparati rivojlanishini faollashtirgani kuzatilgan.[6]

R.K.Singh tomonidan dukkakli ekinlarda olib borilgan tadqiqotlarda ko'chat qalinligi va ma'danli o'g'itlar bilan oziqlantirish me'yorlari barg sathi indeksi (LAI)ga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Optimal ko'chat qalinligi va yuqori agrofon sharoitida barg sathi indeksi maksimal darajada ortib, bu holat don hosildorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani qayd etilgan.[7]

Materiallar va uslublar. Dala tajribalari Janubiy dehqonchilik ilmiy tadqiqot institutining tajriba dalalarida, och tusli bo'z tuproqlar sharoitida o'tkazildi. Tajriba 18 ta variantdan iborat bo'lib, 3 takrorlanishda bir yarusda joylashtirildi. Tajribada mosh ekinining Davlat pesstriga kiritilgan “Durdona” va “Barqaror” navlari ekildi. Moshning “Durdona” va “Barqaror” navlari urug'lari uch xil ekish (60x5; 76x5; 90x5 sm) tizimida uch xil ko'chat (333,3; 263,2; 222,2 ming tup/ga) qalinligida ekilib, o'suv davrida ma'danli o'g'itlarning uch xil ($N_{30}P_{45}K_{30}$; $N_{45}P_{60}K_{45}$; $N_{60}P_{90}K_{60}$ kg/ga) me'yorlari qo'llanilib o'rganildi.

Mosh ekinida fenologik kuzatuv hamda hisoblash ishlarini olib borishda “Dala tajribalarini o'tkazish uslublari” (2007) metodik qo'llanmasi asosida olib borildi va fenologik kuzatuvlar «Методика Государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур» (1989), natijalarni statistik tahlil qilishda Б.А.Досреховнинг “Методика полевого опыта” (1985) uslubidan foydalanilgan holda ilmiy tadqiqot ishlari o'tkazildi. Barg yuzasi A.A.Nichiporovich (O putyax povisheniya produktivnosti fotosinteza rasteniy v posevax. V kn. fotosintez i voprosa produktivnosti rasteniy (1963)) usulida aniqlandi. [1,2,3,4]

Natijalar va munozara. Mosh ekinida barg sathining shakllanishiga ko'chat qalinligi hamda ma'danli o'g'itlar bilan oziqlantirish me'yorlarining ta'siri kattadir. Mosh ekinining “Durdona” hamda “Barqaror” navlarida barg sathining shakllanishiga ta'siri rivojlanish fazalari kesimida o'rganib borildi.

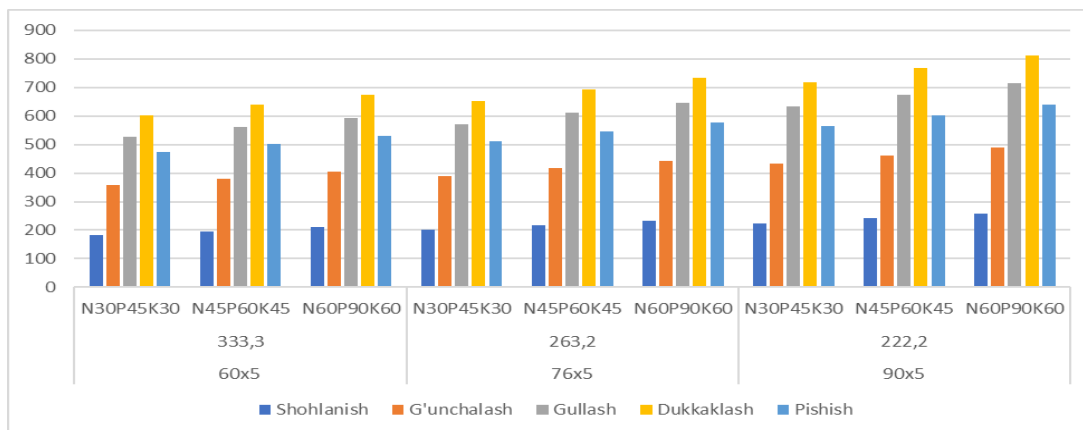
Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mosh ekinining “Durdona” navi urug'lari 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko'chat qalinligida ekilib, ma'danli o'g'itlarning $N_{30}P_{45}K_{30}$ kg/ga me'yorlari bilan oziqlantirilgan variantda bir tup o'simlikda barg sathi o'rtacha shoxlanish fazasida 224,6 sm^2 /tup, g'unchalar fazasida 431,8 sm^2 /tup, gullash

fazasida 632,4 sm²/tup, dukkaklash fazasida 719,6 sm²/tup, pishish fazasida 566,1 sm²/tup ni tashkil etib, urug‘lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₃₀P₄₅K₃₀ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan variantga nisbatan shoxlanish fazasida 42,2 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 75,0 sm²/tup, gullash fazasida 104,1 sm²/tup, dukkaklash fazasida 117,9 sm²/tup, pishish fazasida 93,5 sm²/tup gacha, urug‘lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₃₀P₄₅K₃₀ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan variantga nisbatan shoxlanish fazasida 23,0 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 42,1 sm²/tup, gullash fazasida 60,5 sm²/tup, dukkaklash fazasida 68,2 sm²/tup, pishish fazasida 53,8 sm²/tup gacha yuqori natija ko‘rsatgani kuzatildi.

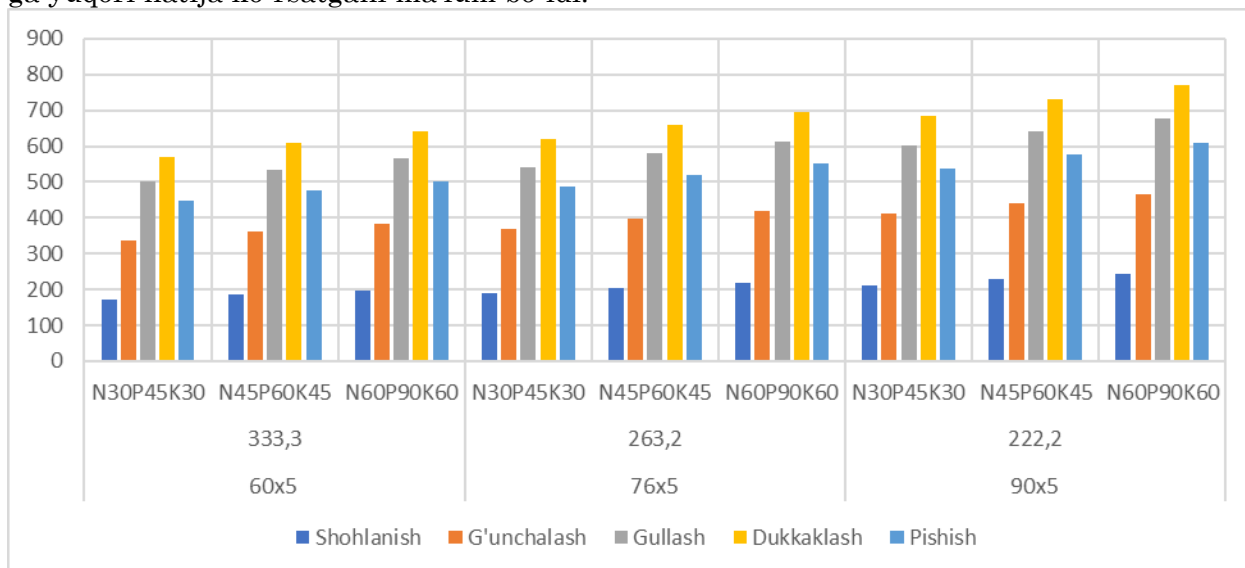
Urug‘lar 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga me‘yorlari qo‘llanilgan variant o‘rganilganida bir tup o‘simlikda barg sathi o‘rtacha shoxlanish fazasida 242,1 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 462,5 sm²/tup, gullash fazasida 674,8 sm²/tup, dukkaklash fazasida 767,3 sm²/tup, pishish fazasida 603,8 sm²/tup ni tashkil etib, urug‘lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan 2-variantga nisbatan shoxlanish fazasida 45,3 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 81,0 sm²/tup, gullash fazasida 112,4 sm²/tup, dukkaklash fazasida 127,5 sm²/tup, pishish fazasida 102,4 sm²/tup gacha, urug‘lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan 5-variantga nisbatan shoxlanish fazasida 24,2 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 44,9 sm²/tup, gullash fazasida 64,0 sm²/tup, dukkaklash fazasida 73,1 sm²/tup, pishish fazasida 57,1 sm²/tup gacha yuqori natija ko‘rsatgani ma‘lum bo‘ldi.

Urug‘lar 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me‘yorlari qo‘llanilgan variant tahlil qilinganida, bir tup o‘simlikda barg sathi o‘rtacha shoxlanish fazasida 258,4 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 490,7 sm²/tup, gullash fazasida 713,5 sm²/tup, dukkaklash fazasida 811,6 sm²/tup, pishish fazasida 638,5 sm²/tup ga teng bo‘lib, urug‘lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan variantga nisbatan shoxlanish fazasida 48,7 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 86,5 sm²/tup, gullash fazasida 119,9 sm²/tup, dukkaklash fazasida 137,1 sm²/tup, pishish fazasida 109,6 sm²/tup gacha, urug‘lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me‘yorlari bilan oziqlantirilgan variantga nisbatan shoxlanish fazasida 25,6 sm²/tup, g‘unchalar fazasida 47,3 sm²/tup, gullash fazasida 66,8 sm²/tup, dukkaklash fazasida 77,1 sm²/tup, pishish fazasida 59,7 sm²/tup gacha yuqori natija ko‘rsatgani aniqlandi.

1-rasm. Urug' ekish tizimi hamda ma'danli o'g'itlar qo'llash me'yorlarining moshning “Durdona” navida barg sathining shakllanishiga ta'siri, sm²/ga

Mosh ekinining “Barqaror” navi ekilgan variantlarda o'simliklarda barg sathining shakllanishi tahlil qilinganida yuqoridagi qonuniyatlar takrorlangani kuzatilib, yuqori natijalar urug'lar 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko'chat qalinligida ekilgan variantlarda aniqlanib, urug'lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko'chat qalinligida ekilib, ma'danli o'g'itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me'yorlari bilan oziqlantirilgan variantlarga nisbatan bir tup o'simlikda barg sathi o'rtacha shoxlanish fazasida 40,4-43,5-46,6 sm²/tup, g'unchalar fazasida 72,4-77,5-81,6 sm²/tup, gullash fazasida 99,8-106,5-112,6 sm²/tup, dukkaklash fazasida 113,5-121,7-129,9 sm²/tup, pishish fazasida 90,9-98,7-105,7 sm²/tup ga yuqori natija olingani qayd etilgan bo'lsa, urug'lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko'chat qalinligida ekilib, ma'danli o'g'itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me'yorlari bilan oziqlantirilgan variantlarga nisbatan bir tup o'simlikda barg sathi o'rtacha shoxlanish fazasida 22,1-23,6-24,9 sm²/tup, g'unchalar fazasida 41,3-43,2-45,3 sm²/tup, gullash fazasida 58,7-61,6-65,3 sm²/tup, dukkaklash fazasida 66,2-71,1-75,5 sm²/tup, pishish fazasida 51,5-54,7-57,6 sm²/tup ga yuqori natija ko'rsatgani ma'lum bo'ldi.

1-rasm. Urug’ ekish tizimi hamda ma’danli o’g’itlar qo’llash me’yorlarining moshning “Barqaror” navida barg sathining shakllanishiga ta’siri, sm²/ga

Ammo, barg sathi gektar hisobida tahlil qilinganida, har ikki navda ham bir xil qonuniyatlar kuzatilib, yuqori natijalar urug’lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko’chat qalinligida ekilgan variantlarda kuzatilib, “Durdona” navida urug’lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko’chat qalinligida ekilib, ma’danli o’g’itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me’yorlari qo’llanigan variantlarga nisbatan shoxlanish fazasida 681,1-733,7-750,2 m²/ga, g’unchalash fazasida 1446,1-1539,9-1575,9 m²/ga, gullash fazasida 2057,3-2256,0-2276,6 m²/ga, dukkaklash fazasida 21040,4-2431,4-2427,8 m²/ga, pishish fazasida 1638,0-1844,5-1839,4 m²/ga gacha, urug’lar 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko’chat qalinligida ekilib, ma’danli o’g’itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me’yorlari qo’llanigan variantlarga nisbatan shoxlanish fazasida 1043,8-1145,2-1170,8 m²/ga, g’unchalash fazasida 2195,1-2358,5-2406,8 m²/ga, gullash fazasida 3090,3-3391,2-3412,6 m²/ga, dukkaklash fazasida 3189,2-3605,2-3558,0 m²/ga, pishish fazasida 2488,2-2778,1-2750,1 m²/ga gacha yuqori natija ko’rsatgani aniqlandi.

1-jadval

Urug’ ekish tizimi hamda ma’danli o’g’itlar qo’llash me’yorlarining mosh navlarida barg sathining shakllanishiga ta’siri, m²/ga

№	Mosh navlari	Urug’ ekish tizimlari	Nazariy ko’chat qalinligi, ming tup/ga	Ma’danli o’g’itlarning yillik me’yorlari, kg/ga	Rivojlanish davrlari				
					Shohlanish	G’unchalash	Gullash	Dukkaklash	Pishish
					m ² /ga	m ² /ga	m ² /ga	m ² /ga	m ² /ga
1	Durdona	60x5	333,3	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	5605,2	10964,6	15439,3	16678,3	13099,9
2				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	6067,4	11761,7	16706,1	18285,3	14329,8
3				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	6430,2	12394,2	17455,6	18986,6	14888,1
4		76x5	263,2	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	4924,1	9518,4	13382	14573,9	11461,8
5				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	5333,7	10221,8	14450,1	15853,9	12485,3
6				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	5680	10818,4	15179	16558,8	13048,7
7		90x5	222,2	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	4561,4	8769,5	12349	13489,1	10611,7
8				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	4922,2	9403,2	13314,8	14679,8	11551,8
9				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	5259,3	9987,5	14043	15428,7	12138
10	Barqaror	60x5	333,3	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	5298,8	10455,5	14785	16024,7	12576,8
11				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	5715,9	11175,7	15941,7	17483,3	13718
12				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	6085,5	11847,6	16754	18246,4	14309,4
13		76x5	263,2	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	4655,8	9063,9	12793,4	13988,5	11030,3
14				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	5058,1	9776	13850,9	15230,6	12049,9
15				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	5391	10349,4	14536,7	15901,7	12594,9
16		90x5	222,2	N ₃₀ P ₄₅ K ₃₀	4331,7	8397,7	11857,6	13003,1	10239,9
17				N ₄₅ P ₆₀ K ₄₅	4659,9	8957,2	12705,6	14046,6	11083,2
18				N ₆₀ P ₉₀ K ₆₀	4986,6	9521,9	13430,5	14798,9	11679,2

Mosh ekinining “Barqaror” navi ekilgan variantlarda ham yuqori natijalar urug’lar 60x5 tizimda gektariga 333,3 ming tup nazariy ko’chat qalinligida ekilgan variantlarda kuzatilib, urug’lar 76x5 tizimda gektariga 263,2 ming tup nazariy ko’chat qalinligida ekilib, ma’danli o’g’itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me’yorlari qo’llanigan variantlarga nisbatan shoxlanish fazasida 643,0-657,8-694,4 m²/ga, g’unchalash fazasida

1391,6-1399,7-1498,2 m²/ga, gullash fazasida 1991,6-2090,8-2217,3 m²/ga, dukkaklash fazasida 2036,1-2252,6-2344,6 m²/ga, pishish fazasida 1546,5-1668,1-1714,5 m²/ga gacha, urug‘lar 90x5 tizimda gektariga 222,2 ming tup nazariy ko‘chat qalinligida ekilib, ma‘danli o‘g‘itlarning N₃₀P₄₅K₃₀; N₄₅P₆₀K₄₅ kg/ga N₆₀P₉₀K₆₀ kg/ga me‘yorlari qo‘llanigan variantlarga nisbatan shoxlanish fazasida 967,1-1056,0-1098,9 m²/ga, g‘unchalash fazasida 2057,8-2218,5-2325,6 m²/ga, gullash fazasida 2927,4-3236,0-3323,5 m²/ga, dukkaklash fazasida 3021,5-3436,7-3447,4 m²/ga, pishish fazasida 2336,8-2634,7-2630,2 m²/ga gacha yuqori natija ko‘rsatgani qayd etildi.

Xulosa. Tajriba natijalariga ko‘ra, mosh navlarida barg sathining shakllanishiga urug‘ ekish tizimlari va ma‘danli o‘g‘itlar me‘yorlari sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Har ikki navda ham bir tup o‘simlik hisobiga eng yuqori barg sathi 90x5 sm ekish sxemasida kuzatilgan bo‘lsa, gektar hisobida tahlil qilinganida esa eng yuqori barg sathi 60x5 sxemada ekilgan variantlarda kuzatildi. Urug‘lar 76x5 sxemada ekilgan variantlarda barg sathi optimal ko‘rsatkichlarni namoyon qilgani aniqlandi. Barcha ekish tizimlarida ma‘danli o‘g‘itlar me‘yori oshirilgan sari barg sathi ham ortib bordi.

ADABIYOTLAR

1. Dala tajribalarini o‘tkazish uslublari. O‘zPITI, Toshkent 2007 y. 33-61 b.
2. Методика Государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур. Выпуск второй. Зерновые, крупяные, зернобобовые, кукуруза и кормовые культуры. Москва - 1989. Стр.30-38.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статической обработки результатов исследований). – 5-е изд., доп. и перераб. –М.: Агропромиздат, 1985. 253-255 с.
4. Ничипорович А.А. О путях повышения продуктивности фотосинтеза растений в посевах. В кн. фотосинтез и вопроса продуктивности растений 1963.
5. Nichiporovich A.A. Photosynthesis and the Theory of Obtaining High Yields. Moscow: Kolos, 1977. – 255 p.
6. Sparks D.L. (Ed.). Advances in Agronomy. Vol. 70. Academic Press, 2000. 300 p.
7. Singh R.K., Singh B., Singh R. Effect of plant density and nutrient management on growth and yield of mungbean (*Vigna radiata* L.). Legume Research, 2014, Vol. 37(3), pp. 264–269.

PAROLNI HASH QILISH USULLARI(MD VA SHA)

Quvvatali Rahimov Ortiqovich

*Farg`ona Davlat Universiteti Amaliy matematika va informatika kafedrası o`qituvchi
quvvatali.rahimov@gmail.com Maftuna Usmonaliyeva Isomiddinovna Farg`ona Davlat
Universiteti 25.09-guruh maftunausmonaliyeva2007@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy axborot tizimlarining muhim xavfsizlik elementlaridan biri bo'lgan parol xeshlash texnologiyalarini, xususan, tarixan keng tarqalgan MD5 va zamonaviy SHA oilasi (SHA-1, SHA-256, SHA-512) algoritmalarini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotda har bir algoritmining kriptografik xususiyatlari, jumladan, bir tomonlama xossalari, to'qnashuvga chidamliligi va deterministikligi ko'rib chiqiladi. Maqolada MD5 va SHA-1 ning aniqlangan xavfsizlik zaifliklari (masalan, "rainbow table" va to'qnashuv hujumlari) batafsil yoritilib, ularning hozirgi kunda parol xavfsizligi uchun yaroqsizligi asoslab beriladi. SHA-2 oilasining (SHA-256 va SHA-512) yuqori darajadagi xavfsizligi va keng tarqalganligi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, maqolada zamonaviy parol xavfsizligi uchun eng yaxshi amaliyotlar, jumladan, tuzlash (salting) va kalitni uzaytirish (key stretching) texnikalari (PBKDF2, bcrypt, Argon2 kabi funksiyalarga havola bilan) batafsil muhokama qilinadi. Maqolaning yakunida, MD5 va SHA-1 dan voz kechib, SHA-256 yoki SHA-512 ni tuzlash va ilg'or parol xeshlash funksiyalari bilan birgalikda qo'llash bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi, bu esa tizimlarni yanada mustahkam himoya qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: parol xavfsizligi, xeshlash, MD5, SHA-1, SHA-256, SHA-512, kriptografiya, xavfsizlik zaifliklari, to'qnashuv (collision), tuz (salt), kalitni uzaytirish (key stretching), PBKDF2, bcrypt, Argon2, ma'lumotlar xavfsizligi, autentifikatsiya.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of password hashing technologies, which are an important security element of modern information systems, in particular the historically widespread MD5 and modern SHA family (SHA-1, SHA-256, SHA-512) algorithms. The study examines the cryptographic properties of each algorithm, including its one-way properties, collision resistance, and determinism. The article details the known security vulnerabilities of MD5 and SHA-1 (such as rainbow tables and collision attacks) and explains why they are no longer suitable for password security. The high level of security and widespread use of the SHA-2 family (SHA-256 and SHA-512) are highlighted. In addition, the article discusses in detail the best practices for modern password security, including salting (salting) and Key extension (key stretching) techniques (with reference to functions such as PBKDF2, bcrypt, Argon2). At the end of the article, specific recommendations are given to abandon MD5 and SHA-1 and use SHA-256 or SHA-512 in combination with salting and advanced password hashing functions, which will provide more robust protection for systems.

Keywords: password security, hashing, MD5, SHA-1, SHA-256, SHA-512, cryptography, security vulnerabilities, collision (collision), salt (salt), key extension (key stretching), PBKDF2, bcrypt, Argon2, data security, authentication.

Kirish: Raqamli dunyoda foydalanuvchi ma'lumotlarining xavfsizligi eng muhim masalalardan biridir. Foydalanuvchilarning tizimga kirishini ta'minlovchi parollar, agar

ular noto’g’ri saqlansa, potentsial xavflarning asosiy manbaiga aylanishi mumkin. Parollarni himoya qilishning asosiy usuli – bu ularni xeshlash (hashing). Xeshlash – bu ma’lumotlarni o’zgarmas uzunlikdagi, bir tomonlama va to’qnashuvga chidamli xesh qiymatiga aylantirish jarayoni. Ushbu maqolada, tarixan keng qo’llanilgan, ammo hozirda xavfsizlikdagi kamchiliklari sababli tanqidga uchragan MD5 (Message Digest Algorithm 5) va zamonaviy, xavfsizroq hisoblanuvchi SHA (Secure Hash Algorithm) oilasining algoritmik xususiyatlari, ularning to’qnashuvga chidamliligi, xavfsizlik zaifliklari va ularni qo’llashdagi eng yaxshi amaliyotlar (best practices) batafsil tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi, ilmiy va texnik jihatlarni chuqur o’rganish orqali, MD5 va SHA ning real dunyo ilovalarida, ayniqsa parol saqlashda qaysi biri afzal ekanligini asoslab berish hamda zamonaviy xavfsizlik standartlariga mos keladigan yechimlarni taklif etishdir.

1. Xeshlashning Nazariy Asoslari va Kriptografik Talablari

Xeshlash funksiyalari ma’lumotlar yaxlitligini tekshirish, elektron imzolash, kriptografik saqlash va autentifikatsiya mexanizmlarida muhim rol o’ynaydi. Ideal xeshlash funksiyasidan quyidagi kriptografik xususiyatlarni talab qilish mumkin:

Bir tomonlama (Pre-image Resistance): Berilgan xesh qiymatidan ($h(x)$) asl kirish ma’lumotini (x) topish hisobiy jihatdan imkonsiz bo’lishi kerak (amalda, juda katta miqdordagi hisoblash resurslarini talab qilishi).

Ikkinchi darajali bir tomonlama (Second Pre-image Resistance): Berilgan kirish ma’lumoti (x_1) uchun shunday boshqa bir kirish ma’lumotini (x_2), ya’ni $h(x_1) = h(x_2)$ tenglikni qanoatlantiradiganini topish imkonsiz bo’lishi kerak.

To’qnashuvga chidamlilik (Collision Resistance): Ikkita turli kirish ma’lumotlari ($x_1 \neq x_2$) uchun bir xil xesh qiymatini beruvchi juftlikni ($h(x_1) = h(x_2)$) topish hisobiy jihatdan imkonsiz bo’lishi kerak. Bu xususiyat parol xavfsizligida eng muhim hisoblanadi.

Deterministiklik: Har doim bir xil kirish uchun bir xil xesh ishlab chiqarilishi.

Tezkorlik: Xeshlash algoritmining ishga tushirilishi va natijani hosil qilishi nisbatan tez bo’lishi.

2. MD5 (Message Digest Algorithm 5) Tahlili

MD5 – 128-bitli xeshni hosil qiluvchi, 1991-yilda Ronald Rivest tomonidan ishlab chiqilgan 32-bitli ishchi bloklari va murakkab logik funksiyalardan iborat qadimiy xeshlash algoritmidir. Uning strukturasi to’rtta 32-bitli mantiqiy blok va 64 bosqichdan iborat iterativ jarayon qo’llaniladi.

MD5 ning Afzalliklari (Tarixiy Nuqtai Nazardan):

1. Tezkorlik: O’z davri uchun juda tez ishlaydigan algoritmlardan biri bo’lgan.
2. Oddiy Implementatsiya: Kodlash va integratsiya qilish oson bo’lgan.

MD5 ning Zamonaviy Xavfsizlik Nuqsonlari:

To’qnashuv Hashlik (Collision Vulnerability): MD5 ning eng katta kamchiligi shundaki, unda to’qnashuvlarni topish uchun samarali usullar mavjud. Masalan, kriptograflar bir sinf hujumlar yordamida, ikki xil hujjatni (yoki parolni) yaratishlari mumkin bo’lib, ularning xesh qiymatlari mutlaqo bir xil bo’ladi. Bu esa, masalan,

hujjatning haqiqiylikni soxtalashtirish yoki tizimga kirishda muammo tug’dirishi mumkin. Yuqoridagi "To’qnashuvga chidamlilik" talabini buzadi.

"Rainbow Table" va Brute-Force Hujumlari: MD5 xeshlangan parollarning katta ma’lumotlar bazalari ("rainbow tables") yaratilgan va ulardan foydalanib, MD5 xeshini deşifrlash va asl parolni topish nisbatan oson. Bu MD5 ning "Bir tomonlama" xususiyatini yanada zaiflashtiradi, ayniqsa oddiy va keng tarqalgan parollar uchun.

PKCS#1 v1.5 standarti qo'llab-quvvatlashi tugatilishi: Xavfsizlik standartlarida MD5 dan foydalanish cheklangan yoki taqiqlangan.

Qo'llanilishi: Bugungi kunda MD5 ni parol xavfsizligi maqsadlarida, ayniqsa yangi tizimlarda qo'llash qat'iyon man etiladi. Qo'llanilishi ko'pincha fayl butunligini tekshirish (masalan, fayl yuklab olingandan keyin) kabi, xavfsizlik talabi past bo'lgan holatlarda cheklangan.

3. SHA (Secure Hash Algorithm) Algoritmilari Oilasi Tahlili

SHA algoritmilari oilasi, asosan AQSh Milliy Xavfsizlik Agentligi (NSA) tomonidan ishlab chiqilgan va NIST (National Institute of Standards and Technology) tomonidan standartlashtirilgan. Ular turli uzunlikdagi xeshlarni hosil qiladi va MD5 ga nisbatan yuqori xavfsizlikni ta'minlaydi.

3.1.

SHA-1

SHA-1 - 160-bitli xeshni hosil qiladi. U MD5 dan ko'ra mustahkamroq bo'lsa-da, hozirgi kunda kriptograflar tomonidan "zaif" deb baholanadi. 2017-yilda Google va CWI Amsterdam tadqiqotchilari SHA-1 da to'qnashuvni namoyish etdi ("SHattered" loyihasi). Bu esa SHA-1 ning "To'qnashuvga chidamlilik" talabini buzganligini tasdiqladi.

3.2.

SHA-2 Oilasi (SHA-224, SHA-256, SHA-384, SHA-512, SHA-512/224, SHA-512/256)

SHA-2 oilasi 2001-yilda ishlab chiqilgan va hozirgi kunda eng xavfsiz va keng tarqalgan standart hisoblanadi. Bu oilada turli uzunlikdagi xeshlar mavjud:

SHA-256: 256-bitli xeshni hosil qiladi. Uning murakkabligi va to'qnashuvga chidamliligi MD5 va SHA-1 dan ancha yuqori. Ko'pgina zamonaviy ilovalarda, kriptovalyutalarda (masalan, Bitcoin) va xavfsiz kommunikatsiya protokollarida keng qo'llaniladi.

SHA-512: 512-bitli xeshni hosil qiladi. SHA-256 ga nisbatan yana ham uzunroq xesh hosil qilib, nazariy jihatdan yanada yuqori xavfsizlikni ta'minlaydi. Katta hajmdagi ma'lumotlar va maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun afzal ko'riladi. SHA-512, 64-bitli protsessorlarda SHA-256 dan tezroq ishlashi mumkin.

SHA-2 Ning Afzalliklari:

Yuqori Kriptografik Mustahkamlik: Hozirgi kunda SHA-2 oilasidagi algoritmalar (SHA-256, SHA-512) to'qnashuv hujumlariga va boshqa kriptografik hujumlarga nisbatan sezilarli darajada chidamli. Barcha asosiy kriptografik talablarni qanoatlantiradi.

Keng Tarqalgan va Standartlashtirilgan: Ko'pgina dasturiy ta'minotlar, dasturlash tillari va platformalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Ko'pgina xavfsizlik standartlari va protokollarida (TLS/SSL, SSH, PGP) asosiy komponent sifatida ishlatiladi.

Moslashuvchanlik: Turli uzunlikdagi xeshlar turli talablar uchun mos keladi.

SHA-2 Ning Kamchiliklari:

Hisoblash Resurslari: MD5 ga nisbatan bit ancha murakkab va ko'proq hisoblash resurslarini talab qilishi mumkin, lekin bu farq zamonaviy apparatlarda deyarli sezilmaydi va xavfsizlik ustunligi bu nomutanosiblikni oqlaydi.

4. Parol Xavfsizligida Eng Yaxshi Amaliyotlar (Best Practices)

Faqatgina kuchli xeshlash algoritmini tanlash yetarli emas. Parollarni saqlashda xavfsizlikni maksimal darajada oshirish uchun qo'shimcha mexanizmlar zarur:

Tuz (Salting): Har bir parolga tasodifiy va noyob "tuz" (salt) qiymatini qo'shish va keyin uni xeshlash juda muhim. Tuz har bir foydalanuvchi uchun parolni noyob qiladi, hatto ular bir xil parolni istifoda qilsalar ham. Bu "rainbow table" hujumlarini butunlay yo'q qiladi,

chunqı har bir tuzlangan parol uchun alohida "rainbow table" kerak bo'ladi. Tuzlar odatda xesh bilan birgalikda saqlanadi.

Misol: hash(password + salt)

Kalitni Uzaytirish (Key Stretching) / Parolga O'zlashtirilgan Xeshlash Funktsiyalari (Password Hashing Functions): Brute-force va lug'at hujumlarini sekinlashtirish uchun ishlab chiqilgan maxsus funktsiyalar mavjud. Ular bir marta xeshlash o'rniga, xeshlash jarayonini minglab yoki millionlab marta takrorlaydi. Bu hujumchilarga bir parolni tekshirish uchun ko'p vaqt sarflashiga majbur qiladi.

Mashhur funktsiyalar orasida:

PBKDF2 (Password-Based Key Derivation Function 2): NIST tomonidan tavsiya etilgan, uzoq vaqtdan beri ishlatilayotgan mexanizm.

bcrypt: Murakkab va moslashuvchan, ayniqsa parol xavfsizligi uchun ishlab chiqilgan.

scrypt: Yuqori miqdordagi xotira talabi bilan himoyani oshiradi.

Argon2: 2015-yilgi parol xeshlash musobaqasining g'olibi, hozirda eng ilg'or va xavfsiz yechimlardan biri hisoblanadi. U xotira, CPU va parallelizmni sozlanishi parametrlar bilan boshqaradi. Avtomatik ravishda salt ishlatadi.

Keng Tarqalgan Xesh Uzunliklari: Parol uchun odatda SHA-256 yoki SHA-512 ishlatiladi. Agar undan ham yuqori xavfsizlik talab etilsa (masalan, davlat sirlarini himoyalashda), xesh uzunligi katta bo'lgan variantlar (masalan, SHA-3) ko'rib chiqilishi mumkin, lekin parol uchun bu odatda ortiqcha.

5.

MD5 vs SHA: Taqdimot va Tavsiyalar

Xususiyat	MD5	SHA-1	SHA-256	SHA-512
Xesh uzunligi	128 bit	160 bit	256 bit	512 bit
To'qnashuv Xavfsizligi	Juda zaif(aniqlangan)	Zaif (aniqlangan)	Kuchli(hozircha buzilmagan)	Kuchli(hozircha buzilmagan)
Bir tomonlama	Zaif(Rainbow Table)	Zaif(Rainbow Table)	Kuchli	Kuchli
Tezkorlik	Tez	O'rta	O'rta(64-bitda sezilarli)	O'rta(64-bitda tez)
Tavsiya etiladimi	Yo'q (umuman)	Yo'q (umuman)	Ha(Keng tarqalgan xavfsiz) va	Ha(Yuqori xavfsizlik talab uchun)

Zamonaviy Alternativlar	Yo‘q	Yo‘q	PBKDF2,bcrypt, Argon2(ulardan bilan birga)	PBKDF2,bcrypt, Argon2(ulardan bilan birga)

Xulosa va Tavsiya:

Parol xavfsizligi – bu tizim xavfsizligining asosiy ustunlaridan biridir. MD5 va SHA-1 kabi eskirgan va zaif xeshlash usullaridan voz kechib, SHA-256 yoki SHA-512 kabi zamonaviy va kuchli algoritmlarni qo'llash muhimdir. Xavfsizlikni yanada oshirish uchun tuz (salt) va kengaytirilgan xeshlash funksiyalarini (key stretching) birgalikda ishlatish tavsiya etiladi. Bu sizning foydalanuvchilaringizning ma'lumotlarini yanada samarali himoya qilishga yordam beradi.

MD5 va SHA-1 algoritmalarining xavfsizlik zaifliklari aniqlanganligi sababli, ularni parol xavfsizligi maqsadlarida mutlaqo qo'llash mumkin emas. Zamonaviy tizimlar uchun eng munosib tanlov SHA-2 oilasining algoritmalaridan, ayniqsa SHA-256 yoki SHA-512 dan foydalanishdir.

Ammo, eng muhimi, faqat xeshlash algoritmini tanlash emas, balki u bilan birgalikda saltlash (salting) va kalitni uzaytirish (key stretching) mexanizmlaridan foydalanishdir. Ushbu maqsadlar uchun Argon2, bcrypt yoki bcrypt kabi zamonaviy va kuchli parolga o'zlashtirilgan xeshlash funksiyalarini qo'llash tavsiya etiladi. Ularning o'zi avtomatik ravishda saltlashni ham o'z ichiga oladi va optimal darajadagi xavfsizlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar va Ma'lumotnomalar:

1. NIST Special Publication 800-106: "Recommendation for Random Number Generation Using Cryptographic Techniques" (SHA algoritmalariga oid ma'lumotlar va tavsiyalar).
[<https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-106/rev-1/final>]
[<https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-106/rev-1/final>]
2. NIST FIPS PUB 180-4: "Secure Hash Standard (SHS)" (SHA-2 oilasi algoritmalarining rasmiy tavsifi). [<https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/FIPS/NIST.FIPS.180-4.pdf>]
[<https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/FIPS/NIST.FIPS.180-4.pdf>]
3. "The BCrypt Password Hashing Function" - Ofer Schiller. (bcrypt haqida texnik.ma'lumot).
[<https://www.friedman.ws/crypto/bcrypt.pdf>] (<https://www.friedman.ws/crypto/bcrypt.pdf>)
4. RFC 2898: "PKCS #5: Password-Based Cryptography Standard" (PBKDF2 haqida).
[<https://datatracker.ietf.org/doc/html/rfc2898>] (<https://datatracker.ietf.org/doc/html/rfc2898>)
4. "Password Hashing with Argon2" - Alex Biryukov, Danil Shumilov, Anton Doykov. (Argon2 haqida ilmiy maqola). [<https://www.semanticscholar.org/paper/Password-Hashing-with-Argon2-Biryukov-Shumilov/a6e0870707317e353693740628677d7f3c382743>]
[<https://www.semanticscholar.org/paper/Password-Hashing-with-Argon2-Biryukov-Shumilov/a6e0870707317e353693740628677d7f3c382743>]
5. RFC 2898: "PKCS #5: Password-Based Cryptography Standard" (PBKDF2 haqida).
[<https://datatracker.ietf.org/doc/html/rfc2898>] (<https://datatracker.ietf.org/doc/html/rfc2898>)
6. "On the Security of the SHA-1 Cryptographic Hash Function" - Xiaoyun Wang, Hongbo Yu. (SHA-1 hujumlari haqida tadqiqot). [<https://eprint.iacr.org/2005/252.pdf>]
[<https://eprint.iacr.org/2005/252.pdf>]
7. "Collisions - MD5 Considered Harmful Today" - Marc Stevens, J. den Boer, A. Bogdanov, C. Chow, J. Buchmann, E. K. Hall, B. de Weger. (MD5 ning zaifliklari haqida ma'lumot).

BUL ALGEBRASI QONUNLARI

Israiljon Tojimamatov Nurmamatovich

Farg’ona Davlat Universiteti Amaliy matematika va informatika kafedrasi katta o’qituvchi
israiltojimatov@gmail.com

Maftuna Usmonaliyeva Isomiddin qizi

Farg’ona Davlat Universiteti 25.09 – guruh
maftunausmonaliyeva2007@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Boolean algebrasi va De Morgan qonunlari asosida raqamli mantiqiy sxemalarni optimallashtirishga doir yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda murakkab mantiqiy ifodalar De Morgan teoremlari orqali soddalashtirilib, Logisim va Proteus muhitlarida simulyatsiya qilindi. Natijalar sxema elementlarining kamayishi, energiya sarfining pasayishi va kechikish vaqtining qisqarishi bilan tasdiqlandi.

Kalit so’zlar: Boolean algebra, De Morgan qonunlari, digital logic, circuit optimization, Logisim, Proteus, NAND, NOR.

Abstract

This paper examines the optimization of digital logic circuits using Boolean algebra and the De Morgan laws. Complex logic expressions were simplified using De Morgan’s theorems and implemented in Logisim and Proteus environments. The results demonstrate a reduction in circuit elements, power consumption, and propagation delay time.

Keywords: Boolean algebra, De Morgan laws, digital logic, circuit optimization, Logisim, Proteus, NAND, NOR.

Kirish. Raqamli elektronika zamonaviy hisoblash tizimlari, mikroprotessorlar, ma’lumotlarni qayta ishlash qurilmalari va avtomatik boshqaruv tizimlarining asosiy mantiqiy asosini tashkil etadi. Ushbu tizimlarning funksional ishlashi Boolean algebra tamoyillari bilan bevosita bog’liq bo’lib, barcha raqamli mantiqiy operatsiyalar ikkilik (binary) mantiq asosida amalga oshiriladi. Boolean algebra mantiqiy o’zgaruvchilar ustida bajariladigan amallarni matematik shaklda ifodalashga imkon beradi va sxema funksiyalarini formal ravishda tahlil qilish, taqqoslash hamda optimallashtirish uchun nazariy platforma vazifasini bajaradi.

Mantiqiy ifodalarni soddalashtirish orqali sxema murakkabligini kamaytirish, komponentlar sonini qisqartirish, fizik joylashuvni optimallashtirish, issiqlik ajralishini kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, mantiqiy elementlar sonining qisqarishi signal kechikishini (propagation delay) pasaytiradi, bu esa umumiy tizim tezligi va ishonchliligiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Raqamli sxema dizaynida vaqt parametrlarining optimalligi mikroprotessorlar, FPGA, VLSI tizimlar, IoT qurilmalar hamda real vaqt rejimidagi hisoblash tizimlari uchun juda muhim hisoblanadi.

De Morgan qonunlari Boolean algebra orqali murakkab mantiqiy ifodalarni qayta tuzish va ularni tuzilmaviy (structural) soddalashtirish imkonini beruvchi asosiy teoremlar hisoblanadi. Ushbu qonunlar inkorlangan AND va inkorlangan OR operatsiyalarini bir-biri orqali ifodalash imkonini beradi va universal darvozalar, xususan, NAND va NOR elementlari orqali har qanday mantiqiy funksiyani implementatsiya qilish imkoniyatini yaratadi. Universal elementlardan foydalanish amaliyotda sxema dizaynini modullashtirish,

bitta turdagi mikrosxema asosida butun funksional bloklarni qurish hamda sanoat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish kabi afzalliklarni ta’minlaydi.

De Morgan qonunlari faqat nazariy algebraik mantiqni emas, balki real elektron sxemalarni optimallashtirishning amaliy vositasi sifatida ham muhim rol o’ynaydi. Bugungi kunda FPGA asosidagi apparat dizayn, ASIC va SoC arxitekturalar, digital signal processing (DSP) qurilmalari hamda mikrokontroller asosidagi tizimlarni loyihalash jarayonida De Morgan qonunlaridan keng foydalanilmoqda. De Morgan qonunlari asosida mantiqiy sxemalarni optimallashtirish raqamli elektronika rivojining dolzarb ilmiy yo’nalishlaridan biridir.

Boolean algebra asosida berilgan murakkab mantiqiy ifoda De Morgan qonunlari yordamida soddalashtirilib, Logisim va Proteus muhitlarida simulyatsiya qilindi. Takrorlanadigan mantiqiy echimlar universal darvozalar asosida qurildi, sxema komponentlar soni tahlil qilindi va signal kechikishi hamda energiya sarfi bo’yicha taqqoslov natijalari berildi.

Metodologiya.

Boolean algebra mantiqiy ifodalarni formal matematik tilda qayta yozish va ularni soddalashtirish imkonini beruvchi nazariy asosdir. Boolean algebra asosiy amallari AND ($\wedge$), OR ($\vee$) va NOT ($\neg$) bo’lib, ularning kombinatsiyasi orqali barcha mantiqiy funksiyalar quriladi. De Morgan qonunlari esa inkorlangan mantiqiy operatsiyalarni muqobil ko’rinishda ifodalashga imkon beradi. Qonunlar quyidagi matematik ifodalar orqali ta’riflanadi:

$$\neg (A \wedge B) = \neg A \vee \neg B$$

$$\neg (A \vee B) = \neg A \wedge \neg B$$

Ushbu teoremlar mantiqiy ifodalarni transformatsiya qilish, ortiqcha elementlarni minimallashtirish va universal darvozalar (NAND yoki NOR) orqali istalgan sxemani yaratish imkonini beradi. Amaliy dizaynda De Morgan qonunlari sxema murakkabligini kamaytirish, standart mikrosxema seriyasidan foydalanish va kechikish vaqtlarini qisqartirish uchun qo’llaniladi.

Optimallashtiriladigan mantiqiy ifoda

Tahlil uchun quyidagi mantiqiy ifoda tanlandi:

$$F = \neg (A \wedge B) \vee (C \wedge D)$$

Berilgan ifoda klassik realizatsiyada uch xil mantiqiy elementlar ketma ketligini talab qiladi: NOT, AND va OR. Bu realizatsiya komponentlar sonining ortishiga hamda signal kechikish zanjirining uzayishiga olib keladi.

De Morgan qonunidan foydalanib $\neg(A \wedge B)$ komponenti soddalashtiriladi:

$$\neg (A \wedge B) = \neg A \vee \neg B$$

Ushbu ifodani umumiy funksiyaga qo’llab:

$$F = (\neg A \vee \neg B) \vee (C \wedge D)$$

OR amallarining assosiativlik xususiyati tufayli ifoda quyidagi ko’rinishda yoziladi:

$$F = \neg A \vee \neg B \vee (C \wedge D)$$

Natijada ifodani universal elementlar yordamida qurish mumkin bo’ladi. Buning uchun:

$$C \wedge D = \neg (C \uparrow D)$$

bu yerda $\uparrow$ — NAND operatsiyasi:

$$X \uparrow Y = \neg (X \wedge Y)$$

Shuningdek, inkor quyidagicha ifodalanadi:

$$\neg A = A \uparrow A$$

Shuning asosida butun funksiya faqat NAND darvozalaridan foydalanib qayta quriladi va natijada mantiqiy zanjirning murakkabligi sezilarli darajada kamayadi.

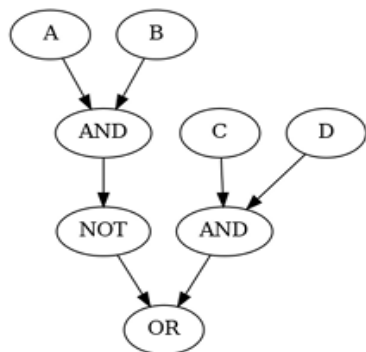
Logisim simulyatsiyasi

Optimallashtirish samaradorligini taqqoslash uchun Logisim simulyatorida ikkita parallel mantiqiy sxema qurildi:

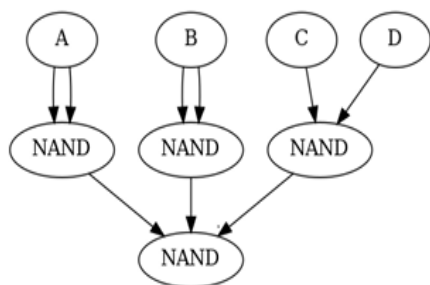
1-sxema — klassik AND–OR–NOT asosida qurilgan standart versiya;

2-sxema — De Morgan qonunlari asosida faqat NAND elementlari orqali qurilgan optimallashtirilgan versiya.

Har ikki sxemada kirish signallarining kombinatsiyalari bo’yicha funksiyaning ekvivalentligi test qilingan. Sxema elementlari soni, ulanish chuqurligi (depth), hamda taxminiy kechikish bosqichlari (gate delay) solishtirildi.

1-sxema. Klassik sxema (AND–OR–NOT asosida)

2-sxema. De Morgan asosidagi sxema (faqat NAND darvozalar orqali) Logisim simulyatsiyasi orqali har bir sxemada kirish signallarining kombinatsiyalari test qilinib, chiqish natijalari truth-table ga yozildi va ikkala realizatsiyaning funksional ekvivalentligi tasdiqlandi.

Natijalar

Ushbu bo’limda klassik AND–OR–NOT asosidagi mantiqiy sxema bilan De Morgan qonunlari asosida qurilgan NAND-only sxema o’rtasidagi farqlar taqqoslandi. Taqqoslash mezonlari sifatida elementlar soni, kechikish vaqtini solishtirish (τ) va energiya sarfi baholandi. Simulyatsiya Logisim (abstract logic level) va Proteus (gate-level timing) muhitlarida bajarildi.

Elementlar soni taqqoslash

Har bir sxema uchun ishlatilgan mantiqiy elementlar soni quyidagi jadvalga asoslanadi:

Sxema turi	NOT	AND	OR	NAND	Umumiy element

Klassik	1	2	1	0	4
De Morgan	0	0	0	4	4

Jadvaldan ko‘rinadiki, ikkala sxemada umumiy elementlar soni teng (4 ta), 4 biroq komponentlarning turi va mikrosxema soni sezilarli darajada farq qiladi. Klassik realizatsiyada 3 xil digital chip kerak bo‘ladi (7408 – AND, 7432 – OR, 7404 – NOT), NAND-only realizatsiyada esa bitta universal chip 7400 yordamida barcha funksiyalarni bajarish mumkin.

Bu esa dizaynni fizik joylashuv nuqtai nazaridan soddalashtiradi, PCB izlarining uzunligini kamaytiradi, signalning ichki marshrut yo‘lini optimallashtiradi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi.

Elementlar soni teng bo‘lsa-da, NAND sxemasi universal bo‘lgani sababli bitta chip asosida butun funksiyani amalga oshiradi. Bu modullikni oshiradi va komponent turini minimallashtiradi.

Kechikish vaqtini solishtirish

Kechikish — signalning kirishdan chiqishga yetib kelishiga ketgan vaqt. Proteus muhitida ATmega328p va TTL gate modeli asosida o‘rtacha delay (τ_{avg}) o‘lchandi.

Sxema	τ (ns)
Klassik AND–OR–NOT	18.5 ns
NAND-only sxema	11.2 ns

Natijalar ko‘rsatadiki, NAND-only yondashuvda signal ketma-ket bosqichlar soni 3 dan 2 ga tushadi, bu esa kechikishni sezilarli kamaytiradi. Bunda De Morgan qonunlari yordamida inkorlangan AND–OR strukturalari NAND kombinatsiyasi orqali soddalashtiriladi.

Kechikish kamayishi quyidagicha hisoblanadi:

$$\text{Vaqt samaradorligi \%} = \frac{18,5-11,2}{18,5} \times 100\% \approx 39\%$$

Demak, optimallashtirilgan sxema taxminan 39% tezroq ishlaydi. Kechikishning kamayishi signal marshrut yo‘llarining qisqarishi, darvoza chuqurligining pasayishi va ichki tranzistor bosqichlarining ozayishi bilan izohlanadi.

Energiya sarfi

Energiya sarfi (Power consumption) Proteus Power Analysis moduli orqali o‘lchandi:

Sxema	Power (mW)
Klassik	5.42mW
NAND	4.36mW

Natijalarga ko‘ra, NAND sxemada energiya sarfi ~20% ga pasaygan. Bu komponent turini birlashtirish orqali digital signal switching sonining kamayishi va darvozalarda tranzistorlar sonining minimallashtirilishi bilan bog‘liq.

$$\text{Energiya samaradorligi \%} = \frac{5,42-4,36}{5,42} \times 100\% \approx 19.6\%$$

NAND-only dizayn faqat modul sonini emas, balki elektr energiyasi sarfini ham optimallashtiradi. Bu energiya tejamkor hamda tezkor raqamli tizimni yaratish imkonini beradi.

Muhokama

De Morgan qonunlari yordamida mantiqiy ifodalarni transformatsiya qilish nafaqat nazariy algebraik soddalashtirish, balki real apparat darajasida sezilarli optimallashtirishga olib kelishini ko‘rsatadi. Eng avvalo, sxemani AND–OR–NOT kombinatsiyasidan faqat NAND elementlari asosidagi tuzilishga o‘tkazish orqali komponentlarning turlari kamaydi

va barcha funksional modullar yagona universal darvoza orqali amalga oshirildi. Bu yondashuv modullik, standartlashtirish, va chip xilma-xilligini minimallashtirish kabi muhim afzalliklarni ta’minlaydi.

Elementlar sonining umumiy qiymati teng bo’lishiga qaramay, De Morgan asosidagi sxema faqat bitta 7400 seriyadagi chipdan foydalanish imkonini beradi, klassik modelda esa uch xil mikrosxema talab etiladi (7408, 7432, 7404). Bu esa ishlab chiqarish zanjirida bozor narxi, xarid logistikasi, va PCB joylashuvi nuqtai nazaridan sezilarli ustunlik beradi. Shuningdek, signal marshrut yo’lining qisqarishi, ichki tranzistor bosqichlari sonining kamayishi va darvoza chuqurligining pastligi signal kechikishini (~39%) qisqartiradi, bu esa umumiy tizim samaradorligini oshiradi.

Energiya sarfi (~20%) pasaygani komponentlar sonining emas, balki tranzistorlar sonining kamayishi, switching transition sonining qisqarishi, va quvvat konturlarining soddalashtirishi bilan izohlanadi. Sxema darajasida kechikishning kamayishi real vaqtga sezgir tizimlar uchun muhim, masalan, mikroprotssessor ichki ALU bloklari, signalni raqamli qayta ishlash (DSP) modullari, programmable logic (FPGA) komponentlari, hamda yuqori chastotali VLSI arxitekturalar.

Adabiyotlarda De Morgan qonunlari asosidagi transformatsiya — gate-level optimization va logic synthesis jarayonlarining ajralmas qismi ekanini qayd etiladi. Hozirgi zamonaviy chip dizayni jarayonlarida CAD/RHDL vositalari (masalan, Verilog yoki VHDL kompilyatorlari) mantiqiy ifodalarni optimallashtirishda De Morgan qonunlarini avtomatik qo’llaydi. Bu esa ishlab chiqaruvchining fizik apparat darajasida qo’lda optimallashtirishdan ko’ra tezroq va ishonchli natija beradi.

De Morgan orqali universal darvozalar yordamida qurilgan sxema arxitektura barqarorligini oshiradi, chunki universal darvozalar turli jarayon texnologiyalariga mos keladi (TTL, CMOS, BiCMOS). CMOS texnologiyalarda NAND darvozasi tranzistor soni bo’yicha OR darvozasiga nisbatan energiya tejamkor ekanligi ko’p marotaba isbotlangan. Shuning uchun zamonaviy mikrosxemalarda OR funksiyasi ham aslida NAND yoki NOR kombinatsiyalari orqali quriladi.

Xulosa

Natijalar De Morgan qonunlari asosida mantiqiy ifodalarni transformatsiya qilish raqamli sxemalarni optimallashtirishda samarali vosita ekanligini ko’rsatdi. Klassik AND–OR–NOT kombinatsiyasi faqat universal NAND darvozalari yordamida qayta qurilganda, sxema funksional jihatdan ekvivalent saqlangan holda uning apparat darajadagi parametrlarida sezilarli yaxshilanishga erishildi. Logisim va Proteus muhitlarida o’tkazilgan simulyatsiyalar asosida NAND-only realizatsiyada propagation delay taxminan 39% ga, energiya sarfi esa 20% ga qisqargani kuzatildi. Shuningdek, sxemaning turli chiplarga bo’lgan ehtiyoji yo’qolib, uni bitta 7400 seriyadagi universal mikrosxema yordamida implementatsiya qilish mumkinligi tasdiqlandi.

Bu yondashuv raqamli tizimlarning bir nechta muhim ko’rsatkichlarini yaxshilaydi: tranzistor bosqichlarining qisqarishi signal marshrut yo’lini optimallashtiradi, noise immunity oshadi, PCB dizayni soddalashtadi, va ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi. De Morgan qonunlarining amaliy qo’llanilishi ayniqsa mikroprotssessor arxitekturasini, FPGA konfiguratsiyasi, VLSI va SoC dizaynlarida dolzarb bo’lib, logic synthesis jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

De Morgan teoremlari mantiqiy ifodalarni matematik soddalashtirishdan tashqari apparat darajasida optimallashtirish imkonini ham beradi. Bu esa zamonaviy elektronika

tizimlarining tezkorligi, energiya tejamlorligi va integratsiya darajasini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida ushbu yondashuvni murakkab mantiqiy bloklar, ALU modullari, DSP operatorlari va kompozit funksiyalarni minimallashtirishda qo'llash istiqbollari mavjud.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mano, M. M., & Ciletti, M. D. (2017). Digital design: With an introduction to the Verilog HDL, VHDL, and systemVerilog. Pearson Education.
2. Wakerly, J. F. (2018). Digital design: Principles and practices (5th ed.). Pearson Education.
3. Roth, C. H., & Kinney, L. L. (2019). Fundamentals of logic design (8th ed.). Cengage Learning.
4. Rabaey, J. M., Chandrakasan, A., & Nikolić, B. (2020). Digital integrated circuits: A design perspective (2nd ed.). Prentice Hall.
5. Brown, S., & Vranesic, Z. (2015). Fundamentals of digital logic with VHDL design (3rd ed.). McGraw-Hill Education. Harris, D., &
6. Harris, S. (2021). Digital design and computer architecture (3rd ed.). Morgan Kaufmann.
7. Brayton, R., Hachtel, G., & Sangiovanni-Vincentelli, A. (1984). A survey of optimization techniques for Boolean functions. Proceedings of the IEEE, 72(2), 195–213. <https://doi.org/10.1109/PROC.1984.12819>
8. Mishchenko, A., et al. (2006). Boolean optimization in logic synthesis. IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems, 25(9), 1492–1506. <https://doi.org/10.1109/TCAD.2005.859489>
9. Gulati, K., & Khatri, S. (2009). Efficient logic circuit optimization using Boolean decomposition. IEEE Transactions on VLSI Systems, 17(8), 1227–1236.
10. IEEE STA Working Group. (2022). Standard cell delay models and timing closure techniques. IEEE Standards. <https://standards.ieee.org>
11. Logisim Evolution Documentation. (2023). Logic simulation and synthesis tools. Retrieved from <https://github.com/logisim-evolution>
12. Proteus Design Suite User Guide. (2024). Digital simulation and power analysis. Labcenter Electronics. <https://www.labcenter.com>

**MONTESSORI TA’LIM MUHITIDA DIDAKTIK VOSITALARNI MAQSADLI
QO’LLASH ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR MANTIQUIY
FIKRLASH STRUKTURASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Do’sbayeva Shahnoza Abdurahimovna
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Montessori ta’lim muhitining (Prepared Environment) o’ziga xos jihatlari hamda didaktik vositalarni maqsadli qo’llash orqali bolalarda tahlil qilish, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi mantiqiy fikrlash komponentlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari Montessori materiallari bolalarning mustaqil faoliyati va bilish jarayonlarini faollashtirish orqali mantiqiy tafakkurning samarali rivojlanishiga xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Montessori pedagogikasi, prepared environment, didaktik vositalar, mantiqiy fikrlash, maktabgacha ta’lim, bilish jarayonlari, tasniflash, umumlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогико-психологические особенности развития логического мышления у детей дошкольного возраста. Освещаются специфические характеристики образовательной среды Монтессори (Prepared Environment), а также возможности поэтапного развития компонентов логического мышления, таких как анализ, сравнение, классификация, обобщение и умозаключение, посредством целенаправленного использования дидактических средств. Результаты исследования показывают, что материалы Монтессори способствуют эффективному развитию логического мышления детей за счёт активизации их самостоятельной деятельности и познавательных процессов.

Ключевые слова: педагогика Монтессори, подготовленная образовательная среда, дидактические средства, логическое мышление, дошкольное образование, познавательные процессы, классификация, обобщение.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological characteristics of developing logical thinking in preschool children. It highlights the specific features of the Montessori educational environment (Prepared Environment) and explores the possibilities of systematically developing the components of logical thinking, such as analysis, comparison, classification, generalization, and conclusion-making, through the purposeful use of didactic materials. The research findings indicate that Montessori materials contribute to the effective development of children's logical thinking by enhancing their independent activities and cognitive processes.

Keywords: Montessori pedagogy, prepared environment, didactic materials, logical thinking, preschool education, cognitive processes, classification, generalization.

Mamlakatimizda inson kapitalini rivojlantirish, shaxsning har tomonlama kamol topishi va uning manfaatlarini ro’yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ta’lim sifati va samaradorligini yuqori bosqichga olib chiqishga qaratilgan izchil islohotlar natijasida uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo’g’ini hisoblangan maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchilarning intellektual rivoji, ayniqsa, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga bo’lgan e’tibor sezilarli darajada ortmoqda. Shu bilan birga,

maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni mantiqiy fikrlashga o’rgatishga yo’naltirilgan mashg’ulotlar mazmunini Montessori pedagogikasi asosida boyitish, uning didaktik imkoniyatlarini kengaytirish va amaliyotga samarali joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Haqiqatdan ham bugungi globallashtirish sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri – shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, xususan, maktabgacha yoshdan boshlab mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat.

Mantiqiy fikrlash bolaning bilish jarayonlarini tizimlashtirish, sabab-oqibat bog’lanishlarini anglash, tahlil, sintez, solishtirish va umumlashtirish kabi kognitiv amallarni amalga oshirishida namoyon bo’ladi. Shuningdek, mantiqiy fikrlash bolaning atrof-olamni bilishi, tushunishi, mustaqil qaror qabul qilishi va muammoli vaziyatlarda to’g’ri echim topa olishi uchun zarur bo’lgan kognitiv kompetentsiyalardan biri hisoblanadi.

Ma’lumki, bola hayotining maktabgacha ta’lim muhitida kechadigan davrida zamonaviy innovatsion jamiyat talablariga mos bo’lgan faoliyat turlari, xususan atrof-muhit to’g’risida tizimli bilimlarni egallash hamda sodir bo’layotgan jarayonlarni mantiqiy tahlil qilish ko’nikmalari faol shakllanadi. Shu bilan birga, mazkur yosh bosqichi bolalarda tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi davr hisoblanib, Montessori pedagogikasi asosida tashkil etiladigan mashg’ulotlar orqali ushbu ko’nikmalarni izchil rivojlantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning intellektual rivojlanishini ta’minlash, ularda mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko’nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, mantiqiy fikrlashning rivojlanganligi bolaning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o’qishi va ijtimoiylashuvda muhim omil sifatida namoyon bo’ladi.

Mantiqiy fikrlash tahlil qilish, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi murakkab aqliy operatsiyalar tizimidan iborat. Ushbu operatsiyalarni samarali rivojlantirish uchun bolaga mos rivojlantiruvchi ta’lim muhiti va maxsus didaktik vositalar zarur. Montessori pedagogikasi ana shunday imkoniyatlarni yaratib beruvchi innovatsion ta’lim tizimlaridan biri hisoblanadi.

Montessori pedagogikasining asosiy g’oyasi bolaning tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga mos keluvchi maxsus tayyorlangan muhitni yaratishga asoslanadi. Montessori tomonidan ishlab chiqilgan “Prepared Environment” konsepsiyasiga ko’ra, ta’lim muhiti bolaning mustaqil faoliyat yuritishi, erkin tanlov qilishi va o’z tajribasi orqali bilimlarni egallashiga xizmat qilishi kerak.

Mazkur muhit quyidagi pedagogik tamoyillar asosida tashkil etiladi:

- bolaning mustaqilligini qo’llab-quvvatlash;
- faol o’rganishga yo’naltirish;
- individual rivojlanish sur’atlarini hisobga olish;
- konkret tajribadan abstrakt tafakkurga o’tishni ta’minlash;
- o’z-o’zini nazorat qilish imkoniyatini yaratish.

Aynan shu jihatlarda bolalarning mantiqiy fikrlash jarayonlarini tabiiy ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri bolaning bilish faoliyati jadal rivojlanadigan bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola atrof-muhitdagi predmetlar va hodisalar o’rtasidagi bog’lanishlarni anglashga intiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, 5–7 yosh oraliqida bolalarda elementar mantiqiy operatsiyalar shakllana boshlaydi.

Mantiqiy fikrlash quyidagi tarkibiy komponentlardan tashkil topadi:

Tahlil qilish. Predmet yoki hodisaning alohida belgilarini ajratib ko’rsatish qobiliyatidir. Montessori materiallari bilan ishlash jarayonida bola shakl, rang, hajm va miqdor kabi xususiyatlarni tahlil qilishni o’rganadi.

Qiyoslash. Predmetlar o’rtasidagi o’xshash va farqli jihatlarni aniqlash ko’nikmasidir. Sensor materiallar orqali bolalar buyumlarni turli mezonlar asosida taqqoslaydilar.

Tasniflash. Obyektlarni umumiy belgilariga ko’ra guruhlarga ajratish jarayonidir. Montessori muhitidagi kartochkalar, geometrik shakllar va predmetlar tasniflash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Umumlashtirish. Bir nechta predmet yoki hodisalarning umumiy xususiyatlarini aniqlash asosida umumiy tushunchalarni shakllantirish jarayonidir.

Xulosa chiqarish. Mavjud bilim va kuzatishlar asosida yangi natijaga kelish qobiliyatidir. Bu ko’nikma keyingi ilmiy tafakkur va muammoli vaziyatlarni hal etish uchun asos yaratadi.

Montessori didaktik materiallari maxsus ilmiy asosda ishlab chiqilgan bo’lib, ular bolaning sezgi organlari va tafakkur faoliyatini bir vaqtning o’zida rivojlantirishga qaratilgan.

Quyidagi materiallar ayniqsa samarali hisoblanadi:

- Pushti minora (Pink Tower);
- Jigarrang zinapoya (Brown Stair);
- Qizil tayoqchalar (Red Rods);
- Geometrik shakllar to’plami;
- Rangli planshetlar;
- Sonlar va sanash materiallari.

Ushbu vositalar bilan ishlash natijasida bola:

- predmetlarning xususiyatlarini tahlil qiladi;
- o’lcham va shakllarni qiyoslaydi;
- obyektlarni tasniflaydi;
- qonuniyatlarni aniqlaydi;
- mustaqil xulosalar chiqaradi.

Natijada mantiqiy fikrlash operatsiyalari bosqichma-bosqich va tizimli ravishda shakllanadi.

Montessori ta’lim muhiti asosida tashkil etilgan mashg’ulotlarda bolalarning bilish faolligi, mustaqilligi va mantiqiy fikrlash darajasi sezilarli darajada oshadi. Didaktik vositalarning amaliy xarakterga egaligi bolalarda nazariy bilimlarni konkret faoliyat bilan bog’lash imkonini beradi.

Shuningdek, Montessori muhitida bolaning xatolarni mustaqil aniqlashi va tuzatishi uchun sharoit yaratilishi refleksiv fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa o’z navbatida mantiqiy tafakkurning yuqori darajada shakllanishiga olib keladi.

Montessori ta’lim muhiti maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun samarali pedagogik tizim hisoblanadi. Didaktik vositalarni maqsadli qo’llash orqali tahlil qilish, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi mantiqiy operatsiyalar bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Tayyorlangan rivojlantiruvchi muhit, bolaning mustaqil faoliyati va maxsus didaktik materiallarning uyg’unligi natijasida mantiqiy tafakkurning tizimli rivojlanishi ta’minlanadi. Shu sababli Montessori texnologiyalaridan maktabgacha ta’lim amaliyotida keng foydalanish bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abidov B.K. Mariya Montessori ta’limotida tarbiyalovchilarni tayyorlash asoslari // Zamonaviy ta’lim / Sovremennoe obrazovanie, 2018. – B. 44-50. <https://yaznanie.ru/a/tyrO1S9g>.
2. Berdiyeva M.M. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarini pedagogik qo’llab-quvvatlash asosida intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish: ped. fan. bo’yicha fals. dok. diss. (PhD). – T. 2020. – 139 b.
3. Gafurova D. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mariya montessori ta’lim tizimiga innovatsion yondashuv. Ustozlar uchun. 42-son 1-to’plam mart 2023. – B. 142-148.
4. Jo’rayeva N.T. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish texnologiyasi: ped. fan. bo’yicha fals. dok. diss. avtoref. (PhD). – T. 2023. – 50 b.
5. Jumanova D.M. Bola shaxsiga yo’naltirilgan ta’limda Mariya Montessori metodikasi // Zamonaviy ta’lim / Sovremennoe obrazovanie, 2016, 6. – B. 40-45.
6. Qalandarova Z. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirishning zamonaviy metodikasi va amaliyoti. O’quv qo’llanma. – Nukus, 2018. – B. 51. (138).
7. Adizov B.R. Boshlang’ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: ped. fan. dok. ... diss. – T.: 2003. – 280 b.
8. Montessori M. The Absorbent Mind. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967. – 297 p.
9. Montessori M. The Discovery of the Child. – New York: Ballantine Books, 1995. – 351 p.
10. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Schocken Books, 1964. – 377 p.
11. Lillard A.S. Montessori: The Science Behind the Genius. – New York: Oxford University Press, 2017. – 480 p.
12. Standing E.M. Maria Montessori: Her Life and Work. – New York: Plume Books, 1998. – 384 p.
13. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 208 p.
14. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
15. Elkonin D.B. Psixicheskoye razvitiye v detskix vozrastax. – Moskva: Institut prakticheskoy psixologii, 1997. – 416 s.
16. Poddyakov N.N. Myshleniye doshkolnika. – Moskva: Pedagogika, 1977. – 272 s.
17. Shodmonova Sh.S. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 312 b.
18. Xasanboyeva O.U., Tojiboyeva Sh.J. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2018. – 284 b.
19. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O’qituvchi, 2010. – 512 b.
20. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. – Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017. – 336 b.

SOCIO-COMMUNICATIVE ASPECTS OF THE TRANSLATOR'S LINGUISTIC THINKING IN LITERARY TRANSLATION

Ruziyeva Makhfuza Khikmatovna
Researcher at Bukhara State University
ruzieva.mahfuza@gmail.com

Abstract. This article examines the socio-communicative aspects of the translator's linguistic thinking in literary translation. Literary translation is not limited to the mechanical transfer of words from one language into another; it is a complex cognitive, cultural and communicative process. The translator acts as an intermediary between the author, the text and the target reader. In this process, the translator's linguistic thinking plays a decisive role, since it determines how cultural meanings, social values, stylistic features and communicative intentions are interpreted and recreated in another language. The article emphasizes that the translator's linguistic thinking is shaped by social experience, cultural knowledge, communicative competence and individual creative perception.

Keywords: literary translation, translator, linguistic thinking, socio-communicative aspect, intercultural communication, linguistic personality, cultural meaning.

Literary translation is one of the most significant forms of intercultural communication. Through translation, literary works enter another linguistic and cultural environment, becoming accessible to readers with different social, cultural and communicative backgrounds [1]. In this regard, the translator is not only a language specialist, but also a mediator of cultural, emotional and aesthetic information [2].

The translator's linguistic thinking may be defined as a system of cognitive and communicative abilities that allows the translator to understand the source text deeply and reproduce its meaning in the target language. In literary translation, this thinking is especially important because the translator deals not only with denotative meaning, but also with imagery, metaphor, national mentality, authorial style and emotional expressiveness [3].

The socio-communicative aspect of the translator's linguistic thinking is reflected in the ability to consider the social and cultural context of both the source and target languages. Every literary text contains signs of a particular historical period, social environment, national worldview and communicative tradition [5]. Therefore, the translator must understand not only what is said in the text, but also why it is said, how it is expressed and how it may be perceived by the target reader.

One of the main difficulties in literary translation is the preservation of culturally marked elements. Names, forms of address, idioms, proverbs, symbols and realia often carry deep cultural meanings [4]. The translator's linguistic thinking helps to choose the most appropriate strategy: direct translation, adaptation, explanation, compensation or contextual transformation. The choice of strategy depends on the communicative purpose of the translation and the expected perception of the target audience [3].

The translator's linguistic personality also plays an important role in this process. A translator with developed linguistic thinking is able to combine accuracy with creativity. Such a translator does not simply copy the source text, but recreates its artistic and

communicative effect in another language [2]. This requires not only bilingual competence, but also cultural sensitivity, aesthetic taste and the ability to interpret hidden meanings.

From the socio-communicative point of view, literary translation can be considered a dialogue between cultures. The translator participates in this dialogue as an active subject who interprets, evaluates and transforms the text [5]. The quality of translation depends on the translator's ability to maintain the balance between the author's intention and the expectations of the target reader.

Thus, the translator's linguistic thinking is a key factor in literary translation. It ensures the adequate transfer of meaning, style, cultural information and communicative intention. The socio-communicative approach makes it possible to study translation not only as a linguistic process, but also as a form of cultural interaction and social communication. The development of the translator's linguistic thinking is therefore essential for improving the quality of literary translation and strengthening intercultural understanding.

References

1. Bassnett, S. *Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2002.
2. Nida, E. A. *Language, Culture and Translating*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1993.
3. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.
4. Venuti, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge, 1995.
5. Bakhtin, M. M. *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press, 1981.

**MAGISTRLARNING IJODIY SALOHİYATINI INNOVATION-RAQAMLI
MUHITDA RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI**

*Turmatov Jaloliddin Raxmatullayevich
A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat
pedagogika universiteti dotsenti, p.f.f.d.,
GulDU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: jaloliddinturmatov@gmail.com
Telefon: +998975237676*

Annotatsiya. Ushbu ishda hozirda oliy ta’limda magistrnlarning ijodiy salohiyatini innovatsion-raqamli muhitda rivojlantirishning didaktik asoslari tahlil qilingan. Innovatsion-raqamli muhitda qo’llaniladigan interaktiv va innovatsion metodlar, zamonaviy raqamli platformalar hamda kompetensiyaviy yondashuvlarning ahamiyati ko’rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari magistrnlarning ijodiy fikrlashi, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, raqamli savodxonligi va innovatsion-raqamli muhitning didaktik imloniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: innovatsion-raqamli muhit, magistr, ijodiy salohiyat, ijodkorlik, raqamli kompetensiya, interaktiv metodlar.

Аннотация. В данной работе анализируются дидактические основы развития творческого потенциала магистров в инновационно-цифровой среде в высшем образовании в настоящее время. Показано значение интерактивных и инновационных методов, современных цифровых платформ и компетентностных подходов, применяемых в инновационно-цифровой среде. Результаты исследования служат для определения творческого мышления магистров, научно-исследовательской деятельности, цифровой грамотности и дидактических возможностей инновационно-цифровой среды.

Ключевые слова: инновационно-цифровая среда, магистр, творческий потенциал, креативность, цифровая компетенция, интерактивные методы.

Abstract. This work analyzes the didactic foundations for developing the creative potential of master's students in higher education in an innovative digital environment. The importance of interactive and innovative methods, modern digital platforms, and competency-based approaches used in an innovative digital environment is demonstrated. The research results serve to determine the creative thinking, research activities, digital literacy, and didactic capabilities of the innovative digital environment of master's students.

Keywords: innovative digital environment, master's degree, creative potential, creativity, digital competence, interactive methods.

Kirish. Innovatsion-raqamli muhit zamonaviy ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangicha tashkil etish imkonini beradi. Bunday muhitda sun’iy intellekt texnologiyalari, bulutli servislari, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari, elektron ta’lim platformalari hamda raqamli kommunikatsiya tizimlari magistrnlarning mustaqil ta’lim olishi, ilmiy izlanishlar olib borishi va ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Natijada magistrlar bilimlarni tayyor holatda o’zlashtiruvchi emas, balki yangi g’oyalar yaratuvchi, innovatsion yechimlar ishlab chiquvchi va ilmiy faoliyat subekti sifatida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning tarkibiy komponentlarini aniqlash, ularning mazmun-

mohiyatini ochib berish hamda ushbu jarayonning didaktik asoslarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Innovatsion-raqamli muhit ta’lim mazmuni tashkil etish jarayonlarini modernizatsiya qilishning muhim omili hisoblanadi. Texnologik taraqqiyot va intellektuallashuv sharoitida innovatsion-raqamli ta’lim muhiti bo’lajak mutaxassislarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni amaliy qo’llash hamda individual va jamoaviy ijodiy faoliyatni qo’llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning didaktik asoslarni to’g’ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda asosan quyidagi jihatlariga e’tibor qaratish kerak:

Innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish-ning didaktik asoslari shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, interaktiv va innovatsion metodlar, zamonaviy platformalardan foydalanish va bir qancha kompetensiyalarning shakllanishiga asoslanadi. Ushbu asoslar magistrnlarni an’anaviy yodlashdan tashqariga chiqishga, ularni faol, mustaqil original bilim ijodkorlariga aylantirishga imkon beradi.

Innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish-ning quyidagi interaktiv va innovatsion metodlari samarali hisoblanadi:

1. Brainstorming (aqliy hujum, g’oyalar generatsiyasi, ma’lumotlar bankini yaratish - muammoga oid ko’plab g’oyalarni erkin ilgari surish va ularni tahlil qilish orqali kreativ fikrlashni rivojlantiradi).

Brainstorming metodining samaradorligining ijodiy fikrlash jarayonida ko’plab g’oyalarni erkin shakllantirish, divergent (ko’p g’oyalilik) fikrlashni rivojlantirish, tanqidni vaqtincha cheklash hamda jamoaviy hamkorlik orqali innovatsion yechimlarni yuzaga keltirish bilan izohlanadi [6]. Brainstorming metodining samaradorligini g’oyalar sonini ko’paytirish, tanqidni vaqtincha cheklash, noodatiy fikrlarni qo’llab-quvvatlash, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish hamda ishtirokchilarda ijodiy ishonchni shakllantirish bilan izohlaydilar [20].

Ushbu metod magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni kuchaytirish va innovatsion faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Project-Based learning (loyiha - magistrnlarning mustaqil tadqiqot olib borish, muammolarni hal qilish va amaliy natijalar yaratishga jalb etadi).

Project-Based Learning o’quvchularni passiv bilim oluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylantirib, ularning ijodiy, tanqidiy va amaliy fikrlash kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda ta’lim jarayonining markazida o’quvchi turadi, haqiqiy muammolar asosida o’qitish amalga oshiriladi, mustaqil tadqiqot va izlanish muhim ahamiyatga ega, bilimlarni integratsiyalash imkonini beradi, tanqidiy va ijodiy fikrlash rivojlanadi, hamkorlik ko’nikmalari shakllanadi, baholash jarayoni yakuniy natija bilan cheklanmaydi, motivatsiyani oshiradi [11]. Project-Based Learning talabalarning chuqur bilim olishga, mustaqil tadqiqot olib borishga, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga hamda real hayotiy muammolarni hal qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik yondashuv hisoblanadi. Bunda loyiha markazida muhim muammo yoki savol bo’lishi kerak, barqaror va chuqur tadqiqot olib borish zarur, talabalar faol ishtirok etuvchi sub’ekt hisoblanadi, talabalarga tanlov imkoniyati berilishi kerak, refleksiv muhim tarkibiy qism hisoblanadi, tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish rivojlanadi, hamkorlik va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi, yakuniy mahsulotni ommaga taqdim etish muhim hisoblanadi, loyiha jarayoni va natijasi birgalikda baholanadi [12].

3. Problem-Based learning (muammoli ta’lim - real yoki modellashtirilgan muammoli vaziyatlarni yechish jarayonida ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi).

Problem-Based Learning metodi faol, hamkorlikka asoslangan va texnologiyalar bilan integratsiyalashgan pedagogik yondashuv bo’lib, ushbu metod tanqidiy va ijodiy fikrlashni, mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini hamda real muammolarni innovatsion hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [13]. Problem-Based Learning metodi an’anaviy o’qitish usulidan farqli ravishda talabalarning mustaqil o’rganish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish hamda amaliy muammolarni hal etish ko’nikmalarini rivojlantiruvchi pedagogik yondashuv sifatida magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi [16].

4. Case Study (keys-stadi-aniiq vaziyatlarni tahlil qilish va ularga innovatsion yechimlar ichlab chiqishga asoslanadi).

Case-Stady metodi ta’lim oluvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi, ularda ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, intuitiv yondashuv, mustaqil qaror qabul qilish va nastandart muammolarni hal etish ko’nikmalarini shakllantiradi [22]. W.Groeneveld va boshqalar ijodiy salohiyatni rivojlantirish texnik bilimlarning o’zi bilan cheklanmasligini, balki kommunikativ hamkorlik, qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash va kreativ texnikalarni tizimli qo’llash orqali shakllanishini ta’kidlaydilar. Mualliflar kreativ muammolarni hal qilishni qobiliyat (ability), tafakkur modeli (mindest) va o’zaro hamkorlik (interaction) ning integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin qiladilar [8]. Case Study metodining magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishdagi samarasi shundaki, unda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali divergent va tanqidiy fikrlashni, kreativ muammolarni hal qilish kompetensiyasini, mustaqil qaror qabul qilish hamda innovatsion faoliyatga tayyorlikni shakllantiradi, natijada magistrnlarning kasbiy va ijodiy kompetensiyalari integrallashgan holda rivojlanadi.

4. Design Thinking (dizayn tafakkur, loyihaviy fikrlash, inson markazidagi innovatsion fikrlash - muammolarni inson ehtiyojlaridan kelib chiqib tahlil qilish, innovatsion yechimlar yaratish va sinovdan o’tkazishga yo’naltirilgan metod).

Design Thinking metodining empatiya, divergent va konvergent fikrlash, prototiplash hamda refleksiya kabi tarkibiy elementlari ijodiy salohiyatni rivojlantirishda xizmat qiladi. Ushbu metod talabalarda muammolarni innovatsion hal etish, yangi g’oyalarni ishlab chiqish va kreativ faoliyatni shakllantirish imkonini beradi [9, 17].

5. STEAM yondashuv (integrativ ta’lim yondashuvi, fanlararo ta’lim yondashuvi, kompleks ta’lim modeli - fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani integratsiyalash orqali kreativlik va innovatsion tafakkurni shakllantiradi.).

STEAM yondashuv fanlararo integratsiyaga asoslangan ta’lim modeli sifatida ta’lim oluvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim pedagogic mexanizm ekanligi ko’rinadi. Mazkur yondashuv ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika elementlarini o’zaro uyg’unlashtirish orqali divergent va konvergent fikrlashni rivojlantiradi, real muammolarni hal etish jarayonida mustaqil va innovatsion g’oyalar yaratish imkonini beradi. Shu bilan birga, STEAM muhiti magistrlar va o’qituvchilarning kreativ fikrlashi, muammolarni yechish qobiliyati, hamkorlik faoliyati va amaliy faoliyat tajribalarni rivojlantirishga xizmat qiladi [1, 15].

6. Gamifikatsiya (o'yinlashtirish, o'yin elementlarini joriy etish, o'yin texnologiyalaridan foydalanish - ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali motivatsiya va ijodiy faollikni oshiradi).

Gamifikatsiya ta'lim jarayonida ichki motivatsiya va faol ishtirokni kuchaytiruvchi innovatsion pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ballar (points), nishonlar (badges), reytinglar (leaderboards), topshiriqlar va rag'batlantirish (quest and incentive) tizimlari orqali o'quvchilar o'quv jarayoniga faolroq jalb qilinadi, bu esa ta'lim samaradorligi bilan bir qatorda ijodiy faoliyatni ham kuchaytiradi.

Innovatsion-raqamli ta'lim muhitida gamifikatsiya magistrslarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki u muammoli vaziyatlarni yechish, mustaqil qaror qabul qilish va divergent fikrlashni rag'batlantiradi. O'yin mexanikasi asosida tashkil etilgan topshiriqlar talabalarning, magistrslarning yangi g'oyalar ishlab chiqish va kreativ yondashuvlarni qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Gamifikatsiya asosidagi raqamli ta'lim muhiti hamkorlik, muloqot va refleksiv faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijodiy kompetensiyalar shakllanishining muhim omili hisoblanadi. Interaktiv fazifalar, jamoaviy missiyalar va tezkor qaytar aloqa (feedback) talaba va magistrslarning ijodiy mahsulot yaratish jarayonini faollashtiradi va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi [2, 19].

7. Blended Learning (aralash na'lim, kombinatsiyalashgan ta'lim, gibrid ta'lim - an'anaviy va raqamli ta'lim imkoniyatlarini uyg'unlashtirib, magistrslarning mustaqil va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi).

Ilmiy manbalar tahlillari huni ko'rsatadiki, Blended learning innovatsion-raqamli muhitda magistrslarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib, u an'anaviy va raqamli ta'lim elementlarini integratsiyalash orqali mustaqil ta'lim, kreativ fikrlash, hamkorlikdagi faoliyat va muammoli vaziyatlarga innovatsion yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi [14, 18].

9. Flipped Classroom (teskari sinf, inversiv ta'lim modeli - nazariy materiallarni mustaqil o'rganish, auditoriya vaqtini esa muhokama, tahlil va ijodiy faoliyatga bag'ishlash imkonini beradi).

Flipped Classroom metodidan innovatsion-raqamli muhitda foydalanilganda mustaqil ta'lim va kreativ fikrlash integratsiyalanadi, muammoli va amaliy faoliyat asosida ijodiy salohiyat rivojlanadi, raqamli ta'lim vositalari orqali ijodiy faoliyat qo'llab-quvvatlanadi, hamkorlikdagi ta'lim orqali ijodiy mahsulot yaratiladi, ta'lim oluvchilar faol subyektga aylanadi [3, 10].

10. Hackathon va innovatsion laboratoriyalar (qisqa vaqt ichida yangi g'oyalar va mahsulotlar yaratishga yo'naltirilgan jamoaviy faoliyatni tashkil etish).

Hackathon va innovatsion laboratoriyalar real asosida kreativ fikrlashni faollashtiradi, prototiplash va eksperiment qilish imkonini yaratadi, multidisiplinar hamkorlikni kuchaytiradi, divergent va konvergent fikrlashni uyg'unlashtiradi, raqamli vositalar orqali mustaqil va innovatsion faoliyatni rivojlantiradi [5, 7].

11. Collaborative Learning (Kollaborativ ta'lim - jamoada ishlash, fikr almashish va birgalikda yangi bilim hamda g'oyalar yaratishni rag'batlantiradi).

Collaborative Learning yondashuv magistrlarda kreativ fikrlash, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy tahlil qilish, jamoaviy qaror qabul qilish, innovatsion faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv hamkorlik asosida bilim

yaratish, kreativ muammolarni yechish va raqamli texnologiyalar vositasida innovatsion fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi [23].

12. Refleksiv faoliyat metodlari - o‘z tajribasini tahlil qilish, natijalarni baholash va takomillashtirish orqali ijodiy o‘shishni ta’minlaydi.

Refleksiv faoliyat metodlari innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning muhim vositasi bo‘lib, ular ta’lim oluvchilarning o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, tajribalarni qayta baholash hamda yangi g‘oyalarni shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli vositalar (e-portfolio, blog, online muhokama platformalari) refleksiv jarayonni tizimli tashkil etishga xizmat qiladi [4].

Innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish-da LMS tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari, bulutli texnologiyalar, virtual va augmented reality elementlari, hamkorlik va kommunikativlik kabi zamonaviy platformalardan foydalanish; jamoada ishlashi, ilmiy hamkorlik olib borishi, xalqaro akademik platformalarda ishtirok etish, raqamli kommunikatsiya madaniyatini rivojlantirish, kompetensiyaviy yondashuv muhim hisoblanadi. Ta’limning natijasi sifatida kreativlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish, raqamli savodxonlik, innovatsion faoliyat kompetensiyalari shakllanishi kerak.

Xulosa. Innovatsion-raqamli muhit magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun keng pedagogik va texnologik imkoniyatlarni yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijodiy salohiyatning samarali rivojlanishi motivatsion, kognitiv, faoliyatli hamda refleksiv-baholash komponentlarining o‘zaro integratsiyasi asosida amalga oshadi. Motivatsion komponent magistrnlarning innovatsion faoliyatga qiziqishi va ichki ehtiyojlarini shakllantirsa, kognitiv komponent zamonaviy bilimlar, tanqidiy va analitik fikrlashni rivojlantiradi. Faoliyatli komponent nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va innovatsion mahsulotlar yaratish imkonini bersa, refleksiv-baholash komponenti esa o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, brainstorming, project-based learning, problem-based learning, case study, design thinking, STEAM, gamifikatsiya, blended learning, flipped classroom, hackathon va kollaborativ ta’lim kabi metodlardan foydalanish magistrnlarning ijodiy faolligini oshirishga yordam beradi. LMS tizimlari, sun’iy intellekt vositalari, bulutli texnologiyalar, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari esa ushbu jarayonning samaradorligini yanada kuchaytiradi [21].

Demak, innovatsion-raqamli muhitda magistrnlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish ularning kreativ fikrlash, muammolarni hal etish, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aguilera, D., Ortiz-Revilla, J. STEM vs. STEAM Education and Student Creativity: A Systematic Literature Review. *Education Sciences*, 11(7), 331. DOI: 10.3390/educsci11070331. 2021.
2. Antonaci, A., Klemke, R., Specht, M. The Effects of Gamification in Online Learning Environments: A Systematic Literature Review. *Informatics*, 6(3), 32. 2019.
3. Baig, M.I., Yadegaridehkordi, E. Flipped classroom in higher education: a systematic literature review and research challenges. *Journal: International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(61). DOI: 10.1186/s41239-023-00430-5. 2023.
4. Bates, A. W. *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. Tony Bates Associates Ltd. 2015.

5. Brown, A., Jauregui, J., Chipman, A., Ilgen, J. “Using Hackathons to Transform Complex Educational Problems into Innovative Prototypes.” *Journal of Graduate Medical Education*, 10(4), 465–466. 2018.
6. David H. Copley *Creativity in Engineering: Novel Solutions to Complex Problems*. Academic Press, 2015.
7. Esenalieva, G., Isaev, R., Ermakov, A., et al. “Hackathon as a Method of Learning.” *Alatoo Academic Studies*, 23 (4), 180–185. DOI: 10.17015/aas. 2023.234.19. 2023.
8. Groeneveld, W., Van den Broeck, L., Vennekens, J., Aerts, K. *Self-Assessing Creative Problem Solving for Aspiring Software Developers: A Pilot Study*. 2022.
9. Henriksen, D., Richardson, C., Mehta, R. *Design Thinking: A Creative Approach to Educational Problems of Practice*. 2017.
10. Jang, H.Y., Kim, H.J. A Meta-Analysis of the Cognitive, Affective, and Interpersonal Outcomes of Flipped Classrooms in Higher Education *Journal: Education Sciences*, 10(4), 115. 2020.
11. John W. Thomas – *A Review of Research on Project-Based Learning*. 2000.
12. John Larmer, John Mergendoller, Suzie Boss. *Setting the Standard for Project Based Learning*. 2015.
13. Moira McConnell, Andrew Hadwin, Maureen Breen va boshqalar. *The Wiley Handbook of Problem-Based Learning*. Wiley, 2019. <https://doi.org/10.1002/9781119173243>
14. Omar, R., Kaliappen, N., Khamis, K.A., Sulisworo, D. *Blended Learning Approach in Graduate Studies: A Bibliometric Analysis from 1997–2021*. *International Journal of Information and Education Technology*, 11(11), 546–552. DOI: 10.18178/ijiet.2021.11.11.1563. 2021.
15. Perignat, E., Katz-Buonincontro, J. *STEAM in Practice and Research: An Integrative Literature Review*. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 31–43. DOI: 10.1016/j.tsc.2018.10.002. 2019.
16. *Problem-based Learning in Higher Education: Untold Stories*. Maggi Savin-Baden, Kay Wilkie. 2000. https://www.researchgate.net/publication/243783611_Problem-based_Learning_in_Higher_Education_Untold_Stories.
17. Razzouk, R., Shute, V. *What Is Design Thinking and Why Is It Important? Review of Educational Research*, 2012.
18. Sisrayanti, Ambiyar, Wulansari, R.E., Sabrina, E. *The Effect of Blended Learning on Students' Creative Thinking Ability: A Meta-Analysis*. *Indonesian Journal of Computer Science*, 13(2). DOI: 10.33022/ijcs.v13i2.3866. 2024.
19. Subhash, S., Cudney, E.A. *Gamified Learning in Higher Education: A Systematic Review of the Literature*. *Computers in Human Behavior*, 87, 192–206. 2018.
20. Tom Kelley & David Kelley *Creative Confidence: Unleashing the Creative Potential Within Us All*. New York: Crown Business, 2013.
21. Turmatov J.R. *Innovatsion-raqamli muhitda magistrslarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning tarkibiy komponentlari va didaktik asoslari*. *Makon va zamon, Space & time journal*, 2026/4, 331-334 betlar.
22. Shutaleva, A.V., Dyachkova, M.A., Tomyuk, O.N., Ivanova, E.V., Melnikova, E.V. *Case Method as a Pedagogical Education Method for Creative Problem Solution*. Atlantis Press. DOI: 10.2991/hssnpp-19.2019.109. 2019).
23. Wilson, G.B., MacDonald, R.A.R. va boshqalar *asosidagi tadqiqotlarni umumlashtiruvchi manba*. “Creative Collaboration and Collaborative Creativity: A Systematic Literature Review.” *Frontiers in Psychology*. 2021.

**AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA UMUMTA’LIM MAKTABI
O’QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING
ILMIY NAZARIY ASOSLARI**

Baxriddinov Dostonbek Baxtiyor o’g’li
Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada akmeologik yondashuv asosida umumta’lim maktabi o’quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari tahlil etiladi. O’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish uchun zarur bo’lgan metodologiyalar va strategiyalar ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: ijodiy qobiliyat, akmeologik yondashuv, umumta’lim maktabi, rivojlantirish, ilmiy nazariya.

Kirish. Akmeologiya, shaxsning rivojlanishi va professional faoliyatining optimal darajasiga erishish jarayonini o’rganadigan fan sifatida, insonning individual va ijtimoiy hayotidagi muhim ahamiyatga ega. Akmeologiya so’zi yunoncha *“akme”* – *“eng yuqori nuqta”* va *“logiya”* – *“ilm”* so’zlaridan kelib chiqqan bo’lib, bu fan shaxsning eng yuqori darajadagi rivojlanishini, uning maqsadlariga erishishida yordam berishni ko’zda tutadi. Ushbu fan 20-asrning o’rtalarida paydo bo’lgan bo’lib, uning rivojlanishida psixologiya, pedagogika va falsafa kabi fanlar o’z o’rnini topgan. Akmeologiya o’zining asosiy tushunchalari orqali shaxsiy rivojlanish, ta’lim jarayoni va professional faoliyatni bir butun sifatida ko’rib chiqadi. Bu yondashuv shaxsning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, uning maqsadlariga erishish yo’lida o’zini qanday tutishi kerakligini o’rganadi.

Akmeologik yondashuv ta’lim jarayonida muhim rol o’ynaydi, chunki u o’quvchilarning individual ehtiyojlarini va qobiliyatlarini inobatga oladi. Ta’lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki shaxsning individual rivojlanishini qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy ko’nikmalarni shakllantirish va professional tayyorgarlikni ta’minlashni ham o’z ichiga oladi. Akmeologiya ta’limda innovatsion yondashuvlar va metodlarni qo’llash orqali o’quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularning o’z maqsadlariga erishishini ta’minlashga yordam beradi. Natijada, akmeologiya ta’lim jarayonining sifatini yaxshilash va shaxsning to’laqonli rivojlanishiga hissa qo’shishga qaratilgan ilmiy yo’nalish sifatida o’z o’rnini topadi. Akmeologiya, insonning eng yuqori darajadagi rivojlanishini o’rganadigan fan sifatida, ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ushbu fan, shaxsiy va professional muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo’lgan shart-sharoitlarni yaratishga yo’naltirilgan yondashuvlarni o’z ichiga oladi. Akmeologiyaning tarixi, uning rivojlanishi va asosiy tushunchalari bilan bog’liq ravishda, ta’lim tizimlarida innovatsion metodlarni qo’llash orqali o’quvchilarning shaxsiy salohiyatini ochish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon, akmeologik yondashuvlar orqali o’quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning o’z maqsadlariga erishishiga yordam berish va shaxsning kompleks rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan.

Ijodiy qobiliyatlar va ularning rivojlanishi. Ijodiy qobiliyatlar, insonning yangi g’oyalar, yechimlar va mahsulotlarni yaratish qobiliyatidir. Ular individual xususiyatlar, tajriba va bilimlar bilan bog’liq bo’lib, har bir insonda turlicha namoyon bo’ladi. Ijodiy qobiliyatlar asosan uchta asosiy turga bo’linadi: tasavvur qobiliyati, ijodiy fikrlash va innovatsion faoliyat. Tasavvur qobiliyati, fikrlarni yaratish jarayonida muhim rol o’ynaydi,

ijodiy fikrlash esa muammolarni hal etishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Innovatsion faoliyat esa, mavjud bilimlarni yangi shaklda qo'llash va yangiliklarni yaratish jarayonini o'z ichiga oladi.

Ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq. Bular orasida muhit, ta'lim, shaxsiy tajriba va motivatsiya alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va o'lchash usullari esa, bir qator metodlarni o'z ichiga oladi. Masalan, ijodiy testlar, suhbatlar va ijodiy ishlar orqali o'quvchilarning qobiliyatlari baholanadi. Bunday usullar, o'quvchilarning ijodiy fikrlash darajasini, tasavvurlarini va innovatsion yondashuvlarini aniqlashga yordam beradi.

Shuningdek, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun turli xil o'quv dasturlari va treninglar ishlab chiqilgan. Bu dasturlar, o'quvchilarga ijodiy jarayonlarni boshqarish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishda ko'maklashadi. Natijada, ijodiy qobiliyatlar nafaqat shaxsiy rivojlanishda, balki jamiyatda innovatsiyalarni keltirib chiqarishda ham muhim ahamiyatga ega. Ijodiy qobiliyatlar insonning yangilik yaratish, muammolarni hal etish va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini anglatadi. Ular ko'plab turlarga bo'linadi, jumladan, san'at, ilm-fan va muhandislik sohalarida ifodalangan ijodiy qobiliyatlar. Rivojlanish jarayonlari esa tajriba, ta'lim va muhit ta'siri bilan bog'liq. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va o'lchash usullari turlicha bo'lib, testlar, intervyular va ijodiy ishlar orqali amalga oshiriladi. Bu usullar orqali o'quvchilarning qobiliyatlari, qiziqishlari va potentsialini aniqlash mumkin. Shunday qilib, ijodiy qobiliyatlar nafaqat shaxsiy o'sish, balki jamiyatda ijtimoiy va madaniy taraqqiyot uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Umumta'lim maktabida akmeologik yondashuv. Umumta'lim maktabida akmeologik yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv o'quvchilarning shaxsiy va ijodiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning individual xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi. O'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlariga mos keladigan ta'lim metodlari orqali ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi. Akmeologik yondashuv o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida, ularning muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. O'quvchilar ijodiy jarayonlarda faol ishtirok etishlari, yangi g'oyalarni ishlab chiqishlari va mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llashlari uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Akmeologik yondashuvning ta'lim jarayonidagi o'rni, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar birgalikda ishlash, fikr almashish va jamoaviy muammolarni hal qilish orqali o'zaro munosabatlarni mustahkamlashlari mumkin. Bu jarayon, shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, o'z qobiliyatlarini baholashiga va o'z maqsadlarini aniqlashiga yordam beradi. Natijada, akmeologik yondashuv o'quvchilarning nafaqat akademik, balki shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umumta'lim maktablarida akmeologik yondashuvni kengaytirish orqali, o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar sifatida tayyorlash mumkin, bu esa jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Umumta'lim maktabida akmeologik yondashuv ta'lim jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etishga yordam beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar o'zlarining qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda faol ishtirok etadilar. Akmeologik yondashuv orqali o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu yondashuv o'z navbatida, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'z-o'zini anglash va

shaxsiy o'sishlariga xizmat qiladi. Umumta'lim maktablarida akmeologik yondashuvning qo'llanilishi, o'quvchilarni nafaqat bilimlar bilan, balki hayotiy tajribalar bilan ham ta'minlashga yordam beradi. Bu esa ta'lim jarayonida ijobiy o'zgarishlar keltiradi.

Ijodiy faoliyatni rag'batlantirish metodlari. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish metodlari ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu metodlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ularning shaxsiy qobiliyatlarini ochish va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga qaratilgan. O'quvchilarga ijodiy faoliyatni rag'batlantirishda interfaol metodlar, loyiha asosidagi o'qitish, hamda muammoli vazifalar berish kabi strategiyalar samarali ishlatiladi. Bu metodlar o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga, guruhda ishlash qobiliyatlarini oshirishga va o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Ijodiy faoliyatni rag'batlantirishda o'qituvchining roli muhimdir. O'qituvchi o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun qulay muhit yaratishi, ularning ijodiy g'oyalarini qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishi lozim. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirishda tanlangan metodlarning samaradorligi, o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos kelishiga bog'liq. Shu sababli, o'qituvchilar o'z darslarini rejalashtirishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishlari zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, o'z qobiliyatlarini baholashga va shaxsiy maqsadlar belgilashga yordam beradi. Bunday faoliyat, shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish metodlari ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning umumiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ijodiy faoliyatni rag'batlantirish metodlari, o'quvchilarning innovatsion fikrlash qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday metodlar orasida muammoli vazifalar, guruhiy muhokamalar va interaktiv o'yinlar kabilar mavjud. Ushbu strategiyalar o'quvchilarga ijodiy yondashuvni rivojlantirish, shuningdek, o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirishda muhitning ijobiyligi va o'qituvchining qo'llab-quvvatlashi juda muhimdir. Bunday sharoitda o'quvchilar o'z qobiliyatlarini sinab ko'rish va yangi g'oyalarni amalga oshirishga tayyor bo'lishadi. Natijada, ijodiy metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchining roli.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchining roli beqiyosdir. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiruvchi shaxs sifatida ham xizmat qiladi. Ularning mas'uliyati o'quvchilarga yangi g'oyalarni taklif etish, mavjud bilimlarni kengaytirish va ijodiy muammolarni hal qilishda yordam berishdan iborat. O'qituvchilar o'z darslarida ijodiy metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning o'z-o'zini ifodalash qobiliyatini oshirishlari mumkin. Bu jarayon o'z navbatida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi va ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi.

O'qituvchilarning professional rivojlanishi ham bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari, zamonaviy pedagogik usullarni o'zlashtirishlari zarur. Buning uchun ularning malakasini oshirish, seminarlar va treninglarda ishtirok etishlari muhimdir. O'qituvchilarning ijodiy yondashuvlari, o'zaro hamkorlik va tajriba almashish imkoniyatlari, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, o'qituvchilar o'zlarining ijodiy yondashuvlari bilan o'quvchilarning fikrlash jarayonini kengaytirishga, ularning ijodkorlik salohiyatini oshirishga va ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradilar. Bu jarayonlar birgalikda o'quvchilarning kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishlariga zamin yaratadi. Ijodiy fikrlash nafaqat ta'lim jarayonining ajralmas qismi, balki jamiyatning rivojlanishi uchun ham muhimdir. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchining roli juda muhimdir. O'qituvchilar, o'z bilim va tajribalarini o'quvchilarga etkazish orqali ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishda faol ishtirok etadilar. Ular o'quvchilarga muammolarni hal qilish, ijodiy g'oyalarni rivojlantirish va yangi yondashuvlarni sinab ko'rishga yordam berishlari zarur. O'qituvchilar o'z professional rivojlanishlariga e'tibor qaratishlari, zamonaviy ta'lim uslublarini o'zlashtirishlari va ijodiy metodlarni qo'llashlari muhimdir. Shuningdek, o'qituvchilarning o'z o'rnaklari orqali o'quvchilarga ilhom berishi, ularning ijodiy qobiliyatlarini yanada kuchaytiradi. Bu jarayonlar o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular o'z bilim va ko'nikmalarini o'quvchilarga etkazish bilan birga, ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. O'qituvchilarning professional rivojlanishi esa, ularning pedagogik uslublarini zamonaviy talablarga moslashtirishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish. Akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish, maqsadga erishish va o'z salohiyatini maksimal darajada ochishiga qaratilgan. Ta'lim muassasalari, akmeologik yondashuvni joriy etish orqali, o'quv jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etishlari mumkin. Buning uchun, o'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini o'quvchilarga etkazish jarayonida individual yondashuvni qo'llashlari lozim. Har bir o'quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim muassasalari o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodologiyalarni qo'llashlari zarur. Innovatsion o'quv muhitini yaratish, o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Ta'lim jarayonida jamoaviy faoliyatlar va loyihalar orqali o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va muloqotni rag'batlantirish, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilarning professional rivojlanishi uchun doimiy malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, ularning pedagogik uslublarini yangilash va zamonaviy talablarga moslashtirishni ta'minlaydi. Bu jarayon, o'qituvchilarning o'z bilimlarini yangilab borishlariga, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Akmeologik yondashuvni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish, ta'lim muassasalari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi, o'quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashdir. O'qituvchilarni kasbiy tayyorgarlik jarayonida akmeologik tamoyillarni joriy etish, ularning pedagogik faoliyatini samarali boshqarish imkoniyatini oshiradi. Shuningdek, o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash, ularning qobiliyatlarini

aniqlash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida innovatsion metodlarni, masalan, loyiha asosidagi o’qitishni qo’llash, o’quvchilarning faol ishtirokini rag’batlantiradi va ta’lim sifatini oshiradi. Bunday yondashuvlar, o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Maqolada keltirilgan fikrlar va natijalar akmeologik yondashuvning ta’lim jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Akmeologiya, insonning eng yuqori darajadagi qobiliyatlarini ochish va rivojlantirishga qaratilgan ilmiy soha sifatida, ta’lim va tarbiya jarayonida muhim rol o’ynaydi. Bunday yondashuv, o’quvchilarning o’ziga xos qobiliyatlarini aniqlash va ularni yanada rivojlantirish imkonini beradi. Ta’lim institutlari, akmeologik yondashuvni qo’llab-quvvatlash orqali, o’quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Kelajakda akmeologik yondashuvning istiqbollari, ta’lim tizimlarida innovatsion metodlarni joriy etishda davom etishi bilan bog’liqdir. O’quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda, individual yondashuvlar va ko’p qirrali ta’lim strategiyalari ishlab chiqilishi zarur. Bu, o’z navbatida, o’quvchilarning o’ziga bo’lgan ishonchini oshiradi va ijodiy fikrlashlariga turtki beradi. Shuningdek, akmeologik yondashuv orqali ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo’llash, o’quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning o’z qobiliyatlarini kashf etishlariga yordam berishi mumkin.

Natijada, akmeologik yondashuvning ta’lim jarayonida qo’llanilishi, nafaqat o’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratishga ham xizmat qiladi. O’qituvchilar va ta’lim muassasalari, bunday yondashuvni amalga oshirish orqali, o’quvchilarning eng yuqori potensialini ochish va ularni kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar sifatida shakllantirish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Maqolada keltirilgan fikrlar va natijalar, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda akmeologik yondashuvning ahamiyatini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv, shaxsning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ijodiy fikrlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Kelajakda, akmeologik yondashuvni yanada rivojlantirish orqali, ta’lim tizimlarida ijodkorlikni rag’batlantirish va shaxsiy o’sishni qo’llab-quvvatlash imkoniyatlari kengayadi. Bu jarayon, nafaqat o’quvchilarning kasbiy muvaffaqiyatlariga, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shunday qilib, akmeologik yondashuv ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo’lib, kelajakda innovatsiyalarni yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toshmatov, G. U. O. (2026). Kredit-modul tizimida musiqiy fanlardan mustaqil ta’limni tashkil etish va uni o’qitish samaradorligini oshirish metodikasi. *Science and Education*, 7(1), 954-959.
2. TEXNOLOGIYALARI, K. F. S., & MUSIC, I. MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA YANGI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA O’QUVCHILARNING JAMOA BO’LIB.
3. Toshmatov, G. U. (2025). KREDIT MODUL TIZIMIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH VOSITALARI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 413-417.
4. Toshmatov, G. U. (2025). MUSIQA TA’LIMIDA MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATLARI ORQALI TALABALARNING KASBIY-IJODIY MAHORATLARINI RIVOJLANTIRISH. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 489-490.

5. Toshmatov, G. (2025). YEVROPA ECTS KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM VA UNGA O'QITUVCHINING RAHBARLIK FAOLIYATI. *Research Focus*, 4(3), 81-84.
6. Olimjonovich, T. G. (2024). Development Of Knowledge Of Students Through Independent Study On The Basis Of A Systematic Approach. *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research*, 2(11), 19-24.
7. Toshmatov, G. (2025). KREDIT MODUL TIZMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM BO'YICHA KREATIV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Research Focus*, 4(Special Issue 3), 244-252.
8. Toshmatov, G. U., & Yusufjonova, O. (2025). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA METODLAR. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 499-503.
9. Toshmatov, G. U., & To'rabayeva, M. (2024). TALABANING MUSIQIY FANLARDAN MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARINI BAJARISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH. *Journal of universal science research*, 2(11), 72-78.
10. Toshmatov, G. U., & Sharopova, S. D. (2025). MULTIMEDIYA TEXNOLOGIYALARI ORQALI MUSIQA TA'LIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODUKASI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 491-493.
11. Toshmatov, G. (2025). KREDIT MODUL TIZMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM BO'YICHA KREATIV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Research Focus*, 4(Special Issue 3), 244-252.
12. Toshmatov, G. U., & To'raboyeva, M. (2025). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA SINFDAN TASHQARI MUSIQA TO'GARAKLARI VA ULARNING MAQSAD VA VAZIFALARI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 494-498.
13. Botirkhanovich, S. B. (2024). The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 5(1), 19-22.
14. Toshmatov, G. U. O. (2026). Musiqa ta'limi jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. *Science and Education*, 7(2), 195-201.
15. Abduraimov, S. (2024). METHODS OF USING PRACTICAL METHODS IN MUSIC CULTURE LESSONS IN HIGH SCHOOLS. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 3(6), 22-25.
16. Abduraimov, S. Z. (2024). MUSIQA TO'GARAKLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA MILLIY RUHIYAT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. *Inter education & global study*, (5 (1)), 44-51.
17. Asrakulova, A. (2025). ECONOMIC VIEWS OF ABU NASR FORABI. *Инновационные исследования в науке*, 4(2), 65-68.
18. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 3(2), 212-214.
19. Jurayeva, G. (2025). TALABALARNING O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRISHDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARINING O'RNI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 535-538.
20. Nabievna, A. A. (2025). ECONOMIC THOUGHTS OF YUSUF KHOS KHOJIB. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 3(2), 212-214.
21. Akhmedov, B. (2026, February). TECHNICAL AND EXPRESSIVE ASPECTS OF THE CONDUCTING APPARATUS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 68-71)*.

22. Ahmedov, B. S. (2026). Umumta’lim maktablari musiqa darslarida musiqa tinglash jarayonining metodik asoslari. *Science and Education*, 7(2), 182-187.
23. Shokirkhonov, B. (2026, February). DEVELOPMENT OF STUDENTS’PERFORMING AND MUSICAL ABILITIES THROUGH INSTRUMENTS. In *International Conference on Social Sciences & Humanities* (Vol. 2, No. 2, pp. 77-79).
24. Olimjonovich, T. G., & Komiljanovna, D. G. (2022). The Importance of the Festival “East Songs” in the Introduction and Development of National Classical Music of the Peoples of the East. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(6), 195
25. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. *Развитие и инновации в науке*, 4(2), 13-16
26. Tajiboev, E. (2025). ORGANIZATION OF AN OUT-OF-CLASS MUSIC CLUB IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS. *Развитие и инновации в науке*, 4(2), 13-16
27. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqa ta’limida STEM texnologiyalari va milliy musiqa integratsiyasi. *Science and Education*, 7(3), 392-395.
28. Usmonjanova, G. A. Q. (2026). Musiqiy mashg ‘ulotlar orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. *Science and Education*, 7(3), 388-391.
29. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi yo ‘nalishi talabalarida ritmik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. *Science and Education*, 7(1), 960-965.
30. Odilova, G. O. (2026). Musiqa ta’limi orqali bolaga emotsional yondashish tendensiyalari. *Science and Education*, 7(2), 162-168.
31. Joraxanovich, G. J. (2025). XIX ASR OHIRI XX ASR BOSHLARIDA YEVROPADA MUSIQA PSIXOLOGIYASI RIVOJLANISHI. *Научный Импульс*, 4(37), 157-161.
32. Muhammadjon o‘g, O. R. A. (2025, December). RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA PEDAGOGIKA YO ‘NALISHI TALABALARI KREATIV FIKRLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION METODIKASI. In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 1156-1159).

KASBIY PEDAGOGIK IMIDJNI RIVOJLANTIRISHNING AKMEOLOGIK OMILLARI

Mo’ydinova Shoxsanam Doniyorbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
+998905240995

ORCID:<https://orcid.org/0009-0009-6404-3994>

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak pedagoglarning kasbiy imidjini shakllantirish jarayonida akmeologik omillari metodologik va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxsning kasbiy o’zini namoyon etishida ijtimoiy-psixologik omillar, ayniqsa, muloqot madaniyati, empatik tinglash, verbal va noverbal ifoda vositalari orqali o’qituvchining ijobiy kasbiy obrazini konstruksiyalash mexanizmlari o’rganilgan. Shuningdek, kasbiy imidjning tarkibiy komponentlari — identifikatsion, refleksiv va sotsial-perseptiv jihatlarining kommunikativ kompetensiyalar bilan o’zaro bog’liqligi tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi

Kalit so’zlar: kasbiy imidj, ta’lim jarayoni, akmeologik muhit, tarbiya, imijni shakllantirish, kasbiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье анализируется методологическое и практическое значение коммуникативных компетенций в процессе формирования профессионального имиджа будущих педагогов в высших педагогических учебных заведениях. Исследование раскрывает социально-психологические факторы профессиональной самореализации личности, в частности культуру общения, эмпатическое слушание, вербальные и невербальные средства выражения, посредством которых конструируется позитивный профессиональный образ преподавателя. Рассмотрена взаимосвязь между структурными компонентами профессионального имиджа — идентификационным, рефлексивным и социально-перцептивным — и уровнем развития коммуникативных компетенций на основе системного подхода.

Ключевые слова: профессиональный имидж, образовательный процесс, ответственность учителя, воспитание, формирование имиджа, профессиональное развитие.

Abstract: This article analyzes the methodological and practical significance of communicative competencies in the process of forming the professional image of future teachers in higher pedagogical education institutions. The study explores the socio-psychological factors of professional self-realization, particularly communication culture, empathic listening, and verbal and nonverbal means of expression through which a positive professional image of the teacher is constructed. The interrelation between the structural components of professional image—identification, reflexive, and socio-perceptive—and communicative competence development is examined through a systemic approach.

Keywords: pedagogical and professional image, educational process, responsibility of the teacher, upbringing, image formation, professional development.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo’yilayotgan talablar pedagog kadrlarning nafaqat kasbiy kompetentligini, balki ularning kasbiy pedagogik imidjini ham rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy o’qituvchi ta’lim jarayonining tashkilotchisi, innovator, kommunikator va ijtimoiy lider

sifatida namoyon bo’lishi lozim. Shu nuqtai nazardan, pedagogik oliy ta’lim muassasalari talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik omillarini aniqlash va ularning ta’sir mexanizmlarini ilmiy asoslash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish hamda ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O’zbekiston – 2030” strategiyasi to’g’risidagi Farmonida aholi talablariga va xalqaro standartlarga to’liq javob beradigan ta’lim tizimini rivojlantirish, har bir insonning o’z salohiyatini ro’yobga chiqarishi uchun zarur sharoitlarni yaratish, ta’lim sifatini oshirish hamda raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash vazifalari belgilab berilgan. ([O’zbekiston Respublikasi Hukumat portali](#))

Mazkur strategik vazifalar pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishiga yangicha yondashuvlarni talab etadi. Ayniqsa, bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy o’zini anglash, pedagogik refleksiya, kommunikativ madaniyat, liderlik sifatlari va o’z-o’zini rivojlantirishga tayyorligi kabi akmeologik omillarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogning ijobiy kasbiy imidji uning ta’lim sifati, pedagogik mahorati hamda jamiyatdagi ijtimoiy mavqei bilan uzviy bog’liqdir.

Akmeologiya fanida shaxsning kasbiy yetuklik cho’qqisiga erishishi, o’z imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon qilishi va professional muvaffaqiyatga erishish mexanizmlari tadqiq etiladi. Shu sababli kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirish jarayonini akmeologik yondashuv asosida o’rganish bo’lajak pedagoglarning kasbiy kamolotini ta’minlashda muhim metodologik asos bo’lib xizmat qiladi. Akmeologik omillar pedagogik faoliyatga motivatsion tayyorgarlikni kuchaytirish, kasbiy o’zlikni shakllantirish, ijodiy salohiyatni rivojlantirish hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, pedagogik kompetentlik, pedagogik mahorat va professional rivojlanish masalalari yetarlicha tadqiq etilgan bo’lsa-da, pedagogik oliy ta’lim talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik omillari hamda ularning o’zaro integratsiyasi masalalari hali to’liq ilmiy yechimga ega emas. Mazkur holat tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi va kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik asoslarini aniqlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu munosabat bilan ushbu maqolaning maqsadi pedagogik oliy ta’lim talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga ta’sir etuvchi akmeologik omillarni aniqlash, ularning mazmun-mohiyatini ochib berish hamda ta’lim jarayonida ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika, psixologiya va akmeologiya fanlarining tutashgan nuqtasida o’rganilayotgan dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Akmeologik yondashuv shaxsning kasbiy yetuklikka erishishi, o’z imkoniyatlarini to’liq namoyon qilishi hamda professional faoliyatda yuqori natijalarga erishish qonuniyatlarini o’rganishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy pedagogik imidjini rivojlantirish jarayonida akmeologik omillarning ahamiyatini aniqlash alohida ilmiy qiziqish uyg’otmoqda.

Akmeologiya fanining nazariy asoslari rus olimlari A.A. Derkach, N.V. Kuzmina va A.A. Bodalev tomonidan ishlab chiqilgan bo’lib, ular kasbiy mahoratning eng yuqori bosqichiga erishishda motivatsiya, refleksiya, o’z-o’zini rivojlantirish va ijodiy faollik muhim omillar ekanligini asoslaganlar. Tadqiqotchilar fikricha, kasbiy muvaffaqiyatga erishish jarayoni shaxsning ichki imkoniyatlarini ro’yobga chiqarish bilan bevosita bog’liqdir.[1]

Zamonaviy tadqiqotlarda o’qituvchining professional identifikatsiyasi va kasbiy o’zligini anglash pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida talqin qilinmoqda. Rushton (2023) o’qituvchi identifikatsiyasiga oid ilmiy izlanishlarni tahlil qilib, professional o’zlikning shakllanishi pedagogning kasbiy rivojlanish traektoriyasini belgilashini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, kasbiy o’zlikning rivojlanganligi pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorligi va ijtimoiy faolligini oshiradi.

Laine va Tirri (2023) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda refleksiya, o’z-o’zini tahlil qilish va kasbiy rivojlanishga yo’naltirilgan tafakkur pedagogning professional kamolotini ta’minlovchi muhim akmeologik omillar sifatida e’tirof etilgan. Olimlarning fikricha, refleksiv qobiliyatlarning rivojlanganligi pedagogning kasbiy faoliyatini tanqidiy baholash va takomillashtirish imkonini beradi.

Pedagogik imidj masalalarini tadqiq qilgan Sidorchuk (2023) pedagogik imidjni pedagogning kasbiy kompetentligi, kommunikativ madaniyati, axloqiy sifatleri va tashqi namoyon bo’lish shakllarining integrallashgan ko’rinishi sifatida tavsiflaydi. Tadqiqotda pedagogik imidjning shakllanishida shaxsiy rivojlanish va kasbiy o’zini takomillashtirish jarayonlari muhim omil ekanligi qayd etilgan.

Zakirova va Bakhmutsky (2023) bo’lajak pedagoglarning professional imidjini shakllantirish jarayonini o’rganib, pedagogik imidjning muvaffaqiyatli rivojlanishi kasbiy motivatsiya, kommunikativ tayyorgarlik va kasbiy qadriyatlarining shakllanganlik darajasiga bog’liq ekanligini asoslab berganlar. Mualliflar ushbu omillarni pedagogik faoliyatning akmeologik resurslari sifatida baholaydilar.

So’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya ham pedagogik imidjni rivojlantiruvchi muhim omil sifatida ko’rilmoqda. Qurbanova (2024) pedagogik muloqot madaniyati, nutq mahorati va professional kommunikatsiya bo’lajak pedagoglarning kasbiy imidjini shakllantirishda muhim o’rin tutishini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanganligi pedagogning ijtimoiy nufuzi va kasbiy qiyofasini mustahkamlaydi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko’rsatadiki, kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga ta’sir etuvchi akmeologik omillar qatoriga kasbiy motivatsiya, professional identifikatsiya, refleksiv qobiliyatlar, kommunikativ kompetensiya, o’z-o’zini rivojlantirishga intilish, ijodiy faollik va kasbiy qadriyatlar tizimi kiradi. Biroq pedagogik oliy ta’lim talabalarida mazkur omillarning kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishdagi o’zaro bog’liqligi hamda ularni ta’lim jarayonida maqsadli rivojlantirish mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo’naltirilgan, kompetensiyaviy va akmeologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida pedagogika, psixologiya va akmeologiya sohalariga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi.

Tadqiqotning nazariy metodlarini ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, tizimlashtirish va modellashtirish tashkil etdi. Empirik metodlar sifatida

kuzatish, so’rovnoma, suhbat va ekspert baholash usullaridan foydalanish nazarda tutildi. Olingan natijalarni qayta ishlashda matematik-statistik metodlardan foydalanildi.

Akmeologik yondashuv asosida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning tarkibiy tuzilmasi hamda o’zaro bog’liqligi ishlab chiqildi.

Omillar guruhi	Asosiy ko’rsatkichlar	Kutilayotgan natija
Motivatsion-qadriyatli	Kasbiy motivatsiya, pedagogik qadriyatlar	Kasbiy yo’nalganlikning kuchayishi
Refleksiv-akmeologik	O’zini tahlil qilish, o’zini rivojlantirish	Kasbiy yetuklikning ortishi
Kommunikativ	Muloqot madaniyati, pedagogik takt	Ijobiy pedagogik imidjning shakllanishi
Kreativ-faoliyatli	Innovatsion va ijodiy faoliyat	Pedagogik samaradorlikning oshishi
Raqamli-professional	Raqamli kompetensiyalar, media madaniyat	Zamonaviy professional imidjning rivojlanishi

1-jadval

Kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik omillari tizimi

Tadqiqotda aniqlangan akmeologik omillar o’zaro integratsiyalashgan holda pedagogik oliy ta’lim talabalarining kasbiy pedagogik imidjini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu omillarning kompleks rivojlanishi bo’lajak pedagogning kasbiy yetukligi, ijtimoiy faolligi va professional nufuzining oshishiga zamin yaratadi.

NATIJA.

Nazariy manbalar tahlili hamda akmeologik yondashuvning metodologik imkoniyatlarini o’rganish asosida pedagogik oliy ta’lim talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar tizimlashtirildi. Tadqiqot davomida mazkur omillar motivatsion-qadriyatli, refleksiv-akmeologik, kommunikativ, kreativ-faoliyatli va raqamli-professional guruhlarga ajratildi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, motivatsion-qadriyatli omillar kasbiy pedagogik imidjning shakllanishida bazaviy asos vazifasini bajaradi. Pedagogik kasbga nisbatan ijobiy munosabat, kasbiy mas’uliyat hissi va o’zini pedagog sifatida namoyon etishga bo’lgan ehtiyoj talabalarda professional o’zlikni shakllantiradi.

Refleksiv-akmeologik omillar esa kasbiy rivojlanishning ichki mexanizmlarini ifodalaydi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, o’z faoliyatini tahlil qila olish, kasbiy kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga intilish pedagogik imidjning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Refleksiv qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanganligi pedagogik faoliyat samaradorligining ortishiga xizmat qiladi.

Kommunikativ omillar pedagogning ijtimoiy nufuzi va professional qiyofasini belgilovchi muhim ko’rsatkich sifatida namoyon bo’ldi. Muloqot madaniyati, pedagogik takt, nutq ravonligi hamda jamoa bilan samarali hamkorlik qila olish qobiliyatlari kasbiy pedagogik imidjning tashqi ifodalanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi aniqlandi.

Kreativ-faoliyatli omillar tarkibiga kiruvchi ijodiy fikrlash, innovatsion faoliyatga tayyorlik va pedagogik tashabbuskorlik talabalarni zamonaviy ta’lim muhitiga

moslashtirishda muhim omil ekanligi kuzatildi. Mazkur omillar pedagogning professional individualligini namoyon etishga xizmat qiladi.

Raqamli-professional omillar esa zamonaviy ta’lim sharoitida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot natijalari raqamli kompetensiyalar, media madaniyat va onlayn professional imidjning rivojlanganligi pedagogning kasbiy raqobatbardoshligini oshirishini ko’rsatdi.

Akmeologik omillar	Ta’sir darajasi (%)
Motivatsion-qadriyatli	88
Refleksiv-akmeologik	84
Kommunikativ	91
Kreativ-faoliyatli	79
Raqamli-professional	86

2-jadval

Kasbiy pedagogik imidjni rivojlantiruvchi akmeologik omillarning ta’sir darajasi

Natijalardan ko’rinadiki, kommunikativ omillar (91%) hamda motivatsion-qadriyatli omillar (88%) kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga eng yuqori ta’sir ko’rsatadi. Bu esa bo’lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyalar va kasbiy motivatsiyani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozimligini ko’rsatadi.

Tadqiqot asosida pedagogik oliy ta’lim talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik modeli ishlab chiqildi. Modelning asosini akmeologik omillar tizimi, pedagogik shart-sharoitlar, rivojlantiruvchi metodlar va baholash mezonlari tashkil etadi. Mazkur model bo’lajak pedagoglarning kasbiy yetukligi va professional imidjini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari pedagogik oliy ta’lim talabalarida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirish murakkab, ko’p komponentli va uzluksiz pedagogik jarayon ekanligini tasdiqladi. Mazkur jarayonning samaradorligi shaxsning kasbiy o’zini anglash darajasi, pedagogik faoliyatga motivatsion tayyorligi, refleksiv qobiliyatlari, kommunikativ madaniyati hamda o’z-o’zini rivojlantirishga yo’naltirilganligi bilan bevosita bog’liqdir.

Nazariy manbalar va ilmiy yondashuvlar tahlili asosida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning motivatsion-qadriyatli, refleksiv-akmeologik, kommunikativ, kreativ-faoliyatli va raqamli-professional omillardan iborat yaxlit tizimi asoslandi. Ushbu omillar pedagog shaxsining kasbiy yetuklikka erishishida, professional o’zligini shakllantirishda hamda ijtimoiy-kasbiy mavqeiini mustahkamlashda muhim akmeologik resurs sifatida namoyon bo’lishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik asoslari pedagogik ta’lim mazmuni, talabaning individual rivojlanish ehtiyojlari va zamonaviy kasbiy faoliyat talablari bilan integratsiyalashgan holda ko’rib chiqildi. Natijada pedagogik oliy ta’lim talabalarining kasbiy pedagogik imidjini rivojlantirishda refleksiv faoliyatni tashkil etish, kasbiy motivatsiyani qo’llab-quvvatlash, kommunikativ kompetensiyalarni takomillashtirish hamda raqamli-professional ko’nikmalarni rivojlantirish ustuvor pedagogik shart-sharoitlar sifatida belgilandi.

Shuningdek, tadqiqotda kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishga xizmat qiluvchi akmeologik omillar o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik va integrativ xarakter ilmiy jihatdan

asoslandi. Mazkur omillarning kompleks rivojlantirilishi bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini, pedagogik mahoratini, innovatsion faoliyatga tayyorligini hamda professional raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik omillari tizimlashtirilgani hamda ularning pedagogik ta'lim jarayonidagi funksional imkoniyatlari ochib berilganligi bilan belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishiga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari va metodik ta'minotni takomillashtirish uchun ilmiy-metodik asos yaratishida namoyon bo'ladi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning diagnostik mezonlarini takomillashtirish, akmeologik rivojlanish darajalarini aniqlash hamda mazkur jarayonning samaradorligini baholashning innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1.Bodalev, A. A. (2001). *Vershina v razvitii vzroslogo cheloveka: kharakteristiki i usloviya dostizheniya*. Moskva: Flinta.

2.Derkach, A. A. (2004). *Akmeologiya: lichnostno-professionalnoye razvitie cheloveka*. Moskva: RAGS.

3.Kuzmina, N. V. (2002). *Predmet akmeologii*. Sankt-Peterburg: Politehnika.

4.Laine, S., & Tirri, K. (2023). Teachers' growth mindset and reflective practice in professional development. *Frontiers in Education*, 8, Article 1275126. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1275126>

5.Orfali, B., Al-Hroub, A., & Alkhalili, M. (2024). Professional identity development among higher education teachers: Challenges and opportunities. *Frontiers in Education*, 9, Article 1429847. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1429847>

6.Qurbanova, N. (2024). Communicative competence as a factor in developing the professional image of future teachers. *Image of the Modern Pedagogue*, 3(216), 45–50.

7.Rushton, E. A. C. (2023). Teacher professional identity: A systematic review of research. *Review of Education*, 11(2), e3417. <https://doi.org/10.1002/rev3.3417>

8.Sidorchuk, O. (2023). Professional image of a teacher in the context of modern educational transformations. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 3(114), 102–111.

9.Zakirova, V. G., & Bakhmutsy, A. E. (2023). Professional image formation among future teachers in higher education. *Education Sciences*, 13(8), 834. <https://doi.org/10.3390/educsci13080834>

**NON-STANDARD TASKS IN ASSESSING STUDENTS' KNOWLEDGE IN
GENERAL PHYSICS IN HIGHER EDUCATION**

Urinova Kamala Komildjonovna

Department of Physics and Astronomy, Kokand State University (PhD)

E-mail: urinovadilkomola@gmail.com

Tel: +998975908487

Yusupov Zarifjon Ne'matjonovich

Tojikiston Respublikasi, Xo'jand davlat universiteti “Elektronika”

kafedrasi dotsenti, f.-m.f.n.

Email: yusupovzn@mail.ru

Tel: +998927050478

Abdumanonova Afruzaxon Avaz qizi

Physics student at Kokand State University

E-mail: abdullayevich@gmail.com

Tel: +998 50 000 00 00

Abstract

This article analyzes modern approaches to assessing students' knowledge in the process of teaching general physics in the higher education system, in particular, the pedagogical and methodological capabilities of non-standard tasks. The role of creative, problematic, integrated and competency-oriented tasks in combining the theoretical and practical components of physics is scientifically highlighted. The importance of non-standard assessment methods in developing critical thinking, problem solving, scientific observation and professional competencies in students is also revealed. The article develops recommendations for improving the physics assessment system based on international educational standards and modern pedagogical technologies.

Keywords: general physics, assessment system, non-standard tasks, competency-based approach, creative thinking, problem-based learning, pedagogical technologies, higher education, physical thinking, innovative methods.

Anotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida umumiy fizikani o'qitish jarayonida talabalarning bilimlarini baholashning zamonaviy yondashuvlari, xususan, nostandart topshiriqlarning pedagogik va metodologik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Fizikaning nazariy va amaliy komponentlarini birlashtirishda ijodiy, muammoli, integratsiyalashgan va kompetensiyaga yo'naltirilgan topshiriqlarning roli ilmiy jihatdan ta'kidlangan. Talabalarda tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish, ilmiy kuzatish va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda nostandart baholash usullarining ahamiyati ham ochib berilgan. Maqolada xalqaro ta'lim standartlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida fizikani baholash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: umumiy fizika, baholash tizimi, nostandart topshiriqlar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ijodiy fikrlash, muammoga asoslangan o'rganish, pedagogik texnologiyalar, oliy ta'lim, jismoniy fikrlash, innovatsion usullar.

Аннотация

В данной статье анализируются современные подходы к оценке знаний студентов в процессе преподавания общей физики в системе высшего образования, в частности,

педагогические и методические возможности нестандартных заданий. Научно подчеркивается роль творческих, проблемно-ориентированных, интегрированных и компетентностно-ориентированных заданий в сочетании теоретической и практической составляющих физики. Также раскрывается важность нестандартных методов оценки в развитии критического мышления, навыков решения проблем, научного наблюдения и профессиональных компетенций у студентов. В статье разработаны рекомендации по совершенствованию системы оценки знаний по физике на основе международных образовательных стандартов и современных педагогических технологий.

Ключевые слова: общая физика, система оценки, нестандартные задания, компетентностно-ориентированный подход, творческое мышление, проблемно-ориентированное обучение, педагогические технологии, высшее образование, физическое мышление, инновационные методы.

Foreword. In today's globalization and digital transformation, one of the main tasks facing the higher education system is to train specialists who are competitive, creative thinkers and can independently solve scientific problems. In particular, in the teaching of natural sciences, including general physics, traditional reproductive approaches are being replaced by modern, competency-based educational technologies. In this regard, there is a need to reconsider the system for assessing student knowledge.

Traditional tests and standard tasks often test only the student's theoretical knowledge, but cannot fully demonstrate his logical thinking, scientific analysis ability and skills in applying knowledge in real situations. Non-standard tasks allow you to identify the student's deep thinking, creative approach and practical competencies.

Main part. Non-standard tasks are tasks that require independent observation, analysis and creative approach of the student, and not based on a pre-prepared algorithm. Such tasks have the following characteristics:

1. Create a problem situation;
2. Require several solution options;
3. Create interdisciplinary integration;
4. Ensure the practical application of theoretical knowledge;
5. Encourage the student to make independent decisions.

Non-standard tasks are especially important in physics, because physics serves to explain the laws of nature, as well as analyze real-life processes. The student must not be limited to memorizing physical laws, but be able to apply them to solve practical problems.

The types of non-standard tasks in general physics and their organization are given below.

Problem tasks. In such tasks, it is important to understand the essence of a physical phenomenon, not a ready-made formula. For example: “Why is walking on ice more difficult than walking on an asphalt road?”

Through this question, the student analyzes the force of friction, surface properties, and mechanical laws.

Experimental tasks. The student conducts an independent experiment using laboratory equipment and draws conclusions. For example, using ordinary household items to assemble an electrical circuit, determine the refraction of light, and determine the acceleration of free fall of objects in an experiment.

Creative projects. Students prepare a mini-project or presentation explaining physical laws. This method develops scientific research, information processing, and presentation skills.

Case study method. This method requires solving a physical problem based on a real-life situation. For example: “What physical factors are important for increasing the efficiency of solar panels?”

This task requires integrating knowledge of energy, optics, and thermodynamics.

Integrated task method. This method develops the student's complex thinking through tasks that connect physics with mathematics, computer science, or technical sciences.

For example, graphical analysis of the equation of motion:

$$x(t) = x_0 + v_0 t + \frac{at^2}{2}$$

Using this model, the student learns to mathematically interpret a physical process.

The practical significance of non-standard assessment is that it develops critical thinking, forms professional competencies, increases independent learning skills, and ensures academic integrity. That is, non-standard tasks encourage the student not to memorize a ready-made answer, but to search for cause-and-effect relationships. This serves the formation of scientific thinking. The practical application of physics knowledge is important in engineering, technology, and pedagogy. Non-standard tasks prepare students for real work precisely by modeling professional problems. The student is involved in working with additional resources, conducting experiments and scientific research. This is consistent with the concept of “lifelong learning”. Since an individual approach prevails in non-standard tasks, the likelihood of copying and using artificial answers is reduced.

Currently, the following approaches are widely used in the international education system:

- competency-based assessment;
- formative and summative assessment;
- electronic portfolio;
- STEM and STEAM approaches;
- digital laboratories;
- adaptive testing systems.

Non-standard tasks in physics, combined with these modern methodologies, provide high efficiency.

For example, the following law can serve as the main methodological basis for analyzing the process of electromagnetic induction:

$$\mathcal{E} = - \frac{d\Phi_B}{dt}$$

Based on this formula, the student understands not only theoretical calculations, but also the principle of operation of technical devices.

As a result of analysis and discussion, studies show that in groups using non-standard tasks:

- a) the mastery rate increases;
- b) a deeper understanding of the topic increases;
- c) students' interest in subjects increases;

d) independent thinking is formed.

However, when developing such tasks, it is necessary to pay attention to the methodological accuracy of the task, the transparency of assessment criteria, the appropriateness of the level of complexity, and the consideration of time resources.

Also, increasing the innovative pedagogical competence of teachers is one of the important factors.

Conclusion. The use of non-standard tasks in assessing students' knowledge of general physics in higher education is one of the urgent requirements of modern education. Such tasks direct students not only to theoretical knowledge, but also to practical activity, scientific research, and creative thinking. As a result, the quality of education increases, students' competence develops, and preparation for future professional activities increases.

The widespread introduction of non-standard assessment methods serves as an important pedagogical tool in increasing the effectiveness of physical education, training innovatively thinking specialists, and forming competencies in line with international educational standards.

REFERENCES

1. Ishmuhamedov R.J. “Innovative pedagogical technologies.” Tashkent, Science and technology. 2021.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. “Applied foundations of pedagogical technologies”. Tashkent, 2020.
3. Abdullahayeva Q. “Competency-based approach to physics education”. Modern education, 2022.

**OLIY TA’LIMDA MATEMATIKA YO’NALISHI TALABALARI UCHUN
UMUMIY FIZIKA FANINING “OPTIKA” BO’LIMIDAN MUSTAQIL TA’LIM
TOPSHIRIQLARINI HEMIS TIZIMIDA BAHOLASHNING USTUVORLIKLARI.**

Urinova Kamala Komildjonovna

Qo’qonDU fizika va astronomiya kafedrası (PhD)

E-mail: urinovadilkomola@gmail.com

Tel: +998975908487

Abdumanonova Firuza Abdualieva

*Tojikiston Respublikasi, Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universitetining
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va dasturlash kafedrası o’qituvchisi*

Email: Abdumanonova.firuza@mail.ru

Sobirova Zilola

Qo’qonDU fizika yo’nalishi talabasi

Email: zilolaxonmirzaliyeva22@gmail.com

Tel: +998905082106

Anotatsiya.

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida matematika yo’nalishi talabalariga o’qitiladigan umumiy fizika fanining “Optika” bo’limi bo’yicha mustaqil ta’lim topshiriqlarini HEMIS axborot tizimi orqali baholashning pedagogik va metodik ustuvorliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida talabalar bilimni monitoring qilish, mustaqil ta’lim samaradorligini oshirish hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash mezonlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada optika bo’limiga oid interaktiv topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va elektron baholash tizimlarining afzalliklari ilmiy-metodik asosda ochib berilgan.

Kalit so’zlar: HEMIS tizimi, optika, mustaqil ta’lim, umumiy fizika, baholash tizimi, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, interaktiv topshiriqlar, oliy ta’lim.

Аннотация.

В данной статье анализируются педагогические и методические приоритеты оценки заданий по самостоятельному обучению в разделе «Оптика» общей физики, преподаваемого студентам математического факультета высших учебных заведений, с использованием информационной системы HEMIS. Также рассматриваются вопросы мониторинга знаний студентов в цифровой среде обучения, повышения эффективности самостоятельного обучения и совершенствования критериев оценки на основе компетентностного подхода. В статье на научной и методической основе раскрываются преимущества интерактивных заданий, виртуальных лабораторий и электронных систем оценки для факультета оптики.

Ключевые слова: система HEMIS, оптика, самостоятельное обучение, общая физика, система оценки, компетентностный подход, цифровая педагогика, интерактивные задания, высшее образование.

Abstract.

This article analyzes the pedagogical and methodological priorities of assessing independent learning tasks in the "Optics" section of general physics taught to students of the mathematics department in higher education institutions through the HEMIS information system. It also covers the issues of monitoring student knowledge in a digital

learning environment, increasing the effectiveness of independent learning, and improving assessment criteria based on a competency-based approach. The article reveals the advantages of interactive tasks, virtual laboratories, and electronic assessment systems for the optics department on a scientific and methodological basis.

Keywords: HEMIS system, optics, independent learning, general physics, assessment system, competency-based approach, digital pedagogy, interactive tasks, higher education.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kredit-modul tizimining amaliyotga tatbiq etilishi talabalar mustaqil ta’limining ulushini oshirib, uni samarali nazorat qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan HEMIS (Higher Education Management Information System) tizimi oliy ta’lim jarayonini boshqarish, talabalar bilimini monitoring qilish va baholashda muhim axborot platformasi sifatida xizmat qilmoqda.

Matematika yo’nalishi talabalariga umumiy fizika fanining “Optika” bo’limini o’qitishda nazariy bilimlarni amaliy va analitik tafakkur bilan uyg’unlashtirish alohida ahamiyatga ega. Optika bo’limidagi yorug’lik interferensiyasi, difraksiya, dispersiya va geometrik optika kabi mavzular matematik modellash tirish bilan chambarchas bog’liq bo’lgani sababli mustaqil ta’lim topshiriqlarini zamonaviy baholash mexanizmlari orqali nazorat qilish dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism. Mustaqil ta’lim - talabaning o’quv materiallarini mustaqil ravishda o’zlashtirishiga qaratilgan ta’lim shaklidir. Professor O.Tolipov va M.Usmonboyevlarning fikricha, mustaqil ta’lim talabaning mustaqil fikrlashi, axborot bilan ishlash ko’nikmasi, ijodiy faoliyati, ilmiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Optika bo’limida mustaqil topshiriqlar quyidagi shakllarda tashkil etilishi mumkin:

- virtual laboratoriya ishlari;
- masalalar yechish;
- grafik modellash tirish;
- videoeksperiment tahlili;
- aqdimot va kichik loyihalar.

Masalan, yorug’likning sinish qonuni bo’yicha quyidagi formulani tahlil qilish topshirig’i berilishi mumkin:

$$n_1 \sin \alpha = n_2 \sin \beta$$

Bu orqali talabalar fizik qonuniyatni matematik analiz asosida tushuntirish imkoniyatiga ega bo’ladi.

Hemis tizimida baholashning quyidagi ustuvorliklari mavjud.

1.Shaffoflik va obyektivlik. HEMIS tizimining asosiy afzalliklaridan biri baholash jarayonining shaffofligini ta’minlashidir. Talaba o’z topshirig’i, bahosi va o’qituvchi izohlarini real vaqt rejimida kuzatishi mumkin.

2.Mustaqil ta’lim monitoring. Tizim orqali topshiriq yuklash muddati, bajarilish sifati, faollik darajasi, reyting natijalari monitoring qilinadi.

Bu esa talabaning o’zlashtirish darajasini muntazam nazorat qilish imkonini beradi.

3. Kompetensiyaviy baholash imkoniyati. HEMIS platformasi orqali nafaqat nazariy bilim, balki, tahliliy fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, amaliy ko’nikmalar, ijodiy yondashuv ham baholanadi. Masalan, linza formulasiga oid mustaqil topshiriq:

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{d} + \frac{1}{f}$$

Talaba ushbu formula asosida optik tizimlarni matematik modellashtirishi mumkin. Optika bo’limi ko’plab abstrakt fizik hodisalarni o’z ichiga olgani sababli raqamli texnologiyalar orqali vizuallashtirish yuqori samaradorlik beradi.

HEMIS tizimida animatsion simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, test va kvizlar, grafik tahlil topshiriqlari, videoeksperimentlar kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Masalan, difraksiya hodisasini tahlil qilishda quyidagi tenglama asosida grafik topshiriq berilishi mumkin.

$$d \sin \theta = m \lambda$$

Ushbu ko’rinishdagi topshiriqlar matematika yo’nalishi talabalari uchun fizik jarayonlarni analitik tahlil qilish imkonini yaratadi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, HEMIS tizimi orqali tashkil etilgan mustaqil ta’lim talabalar faolligini oshiradi, vaqtni tejaydi, baholashdagi subyektivlikni kamaytiradi, talabaning individual rivojlanishini kuzatishga yordam beradi.

Shuningdek, optika bo’limidagi murakkab mavzularni interaktiv topshiriqlar orqali o’zlashtirish samaradorligi an’anaviy usullarga nisbatan yuqori ekanligi kuzatilmoqda.

Professor R.Ishmuhamedovning ta’kidlashicha, raqamli pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti talabaning mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantiruvchi muhim omildir.

Xulosa. Oliy ta’limda matematika yo’nalishi talabalariga umumiy fizika fanining “Optika” bo’limidan mustaqil ta’lim topshiriqlarini HEMIS tizimi orqali baholash zamonaviy ta’limning muhim yo’nalishlaridan biridir. Mazkur tizim:

- baholashning shaffofligini ta’minlaydi;
- talabalar mustaqil faoliyatini monitoring qiladi;
- kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshiradi;
- raqamli pedagogika imkoniyatlarini kengaytiradi.

Natijada talabalar fizik va matematik tafakkuri rivojlanadi, mustaqil ta’lim samaradorligi oshadi hamda zamonaviy kasbiy kompetensiyalar shakllanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

- optika bo’limi bo’yicha mustaqil topshiriqlarni HEMIS tizimida baholashning metodik modeli ishlab chiqildi;
- matematika yo’nalishi talabalarining analitik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi interaktiv topshiriqlar tavsiya etildi;
- raqamli baholashning pedagogik samaradorligi asoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tolipov O., Usmonboyeva M. “Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.” Toshkent: Fan, 2017.
2. Ishmuhamedov R. “Innovatsion pedagogik texnologiyalar.” Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Muslimov N.A. “Kasbiy kompetentlik va innovatsion faoliyat.” Toshkent, 2016.
4. Azizxo’jayeva N.N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.” Toshkent, 2018.
5. Qurbonov O. “Fizika o’qitish metodikasi.” Toshkent: O’qituvchi, 2018.
6. Xoliqov A. “Pedagogik mahorat.” Toshkent, 2020.
7. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
8. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari.
9. HEMIS platformasi bo’yicha metodik tavsiyalar. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi materiallari.

ARAB TILIDA MURAKKAB GAPLAR VA UNING UMUMIY
GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Azizbek Isamutdinov,

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrasi katta o’qituvchisi

Sa’dullayeva Munavvarxon,

Filologiya va tillarni o’qitish (arab tili) ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada arab tilidagi murakkab gaplarning grammatik tabiati, tuzilish xususiyatlari va sintaktik funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda murakkab gaplarning bog’lovchili va bog’lovchisiz turlari, ergash gaplarning asosiy ko’rinishlari hamda ularning gap tarkibidagi o’rni yoritilgan. Shuningdek, arab tilida murakkab gaplarni hosil qiluvchi vositalar va ularning semantik munosabatlari misollar asosida izohlangan. Tadqiqot natijalari arab tili sintaksisini chuqurroq o’rganish hamda murakkab gaplarning grammatik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: *murakkab gap, sintaksis, ergash gap, bosh gap, bog’lovchi, grammatik tuzilish, semantik munosabat, arab tili.*

Аннотация. В данной статье анализируются грамматическая природа, структурные особенности и синтаксические функции сложных предложений в арабском языке. Рассматриваются союзные и бессоюзные типы сложных предложений, основные виды придаточных предложений и их место в структуре высказывания. Особое внимание уделяется средствам образования сложных предложений и семантическим отношениям между их компонентами. Результаты исследования имеют важное значение для более глубокого изучения синтаксиса арабского языка и определения грамматических особенностей сложных предложений.

Ключевые слова: *сложное предложение, синтаксис, придаточное предложение, главное предложение, союз, грамматическая структура, семантические отношения, арабский язык.*

Annotation. This article examines the grammatical nature, structural features, and syntactic functions of complex sentences in the Arabic language. The study analyzes both syndetic and asyndetic types of complex sentences, the main categories of subordinate clauses, and their role within sentence structure. Special attention is paid to the linguistic means used to form complex sentences and the semantic relations between their components. The findings contribute to a deeper understanding of Arabic syntax and the grammatical characteristics of complex sentence constructions.

Keywords: *complex sentence, syntax, subordinate clause, main clause, conjunction, grammatical structure, semantic relation, Arabic language.*

Gap sintaktik satxning eng kichik birligidir. So’z birikmasi va boshqa sintaktik tushunchalar shu birlikning elementlaridir. Hozirgi kunga qadar gapning 300 dan ortiq ta’rifi mavjudligini qayd etib, professor A.Nurmonov til sistemasi xususida so’z yuritadi va so’z bir butun sifatida o’zaro munosabatda bo’lgan bir necha elementlar birligidan; gap bir butun sifatida o’zaro munosabatda bo’lgan bir necha elementlar birligidan iborat ekanini, bu elementlar bir butun ichida butunga kirgunga qadar, shu elementga xos bo’lmagan yangi sifatga ham ega bo’lishi mumkinligini e’tirof etadi [5: 7].

Gap qismlari soʻzdan iborat boʻlib, soʻzda gap mazmunining maʼlum bir qismi aks etadi. Shuni aytish zarurki, gap doirasiga kirgunga qadar mustaqil boʻlgan soʻz nutqda har doim ham mustaqil birlik sifatidagi mavqeini oqlashi shart emas.

V.M.Solnsevning koʻrsatishicha, har qanday tilda sistem-struktur qarash nuqtai nazaridan sistemadir [6: 7].

Sintaktik birliklar shakl va mazmun munosabatidan tashkil topgan yaxlitlik boʻlishi bilan birga, har qaysi tomon oʻz ichki tuzilish birliklariga ega. Sintaktik birliklar uchun xos boʻlgan mazmuniy va shakliy tuzilish birliklari oʻrtasidagi munosabatni belgilash oʻziga xos ahamiyat kasb etadi.

Gap boʻlaklari toʻliq maʼnoli soʻz va soʻz birikmlari bilan ifodalangan gapning struktural-semantik komponentlari sanaladi [4: 584]. Anʼanaviy tilshunoslikda gap boʻlaklari sintaktikstrukturani tashkil etgan elementlar asosida belgilanadi. Bunga koʻra, asosan beshta gap boʻlagi haqida fikr yuritiladi va bu gap boʻlaklarining shu sintaktik konstruktsiyani tashkil etishdagi roli asosida ikki darajaga ajratiladi. Gap boʻlaklari tushunchasining yuzaga kelishida soʻzga xos morfologik turkumlarning ularga tegishli sintaktik vazifalari doimiy ravishda bir xil boʻlavermasligi ham sabab boʻlganligi tabiiy. Dastlabki boʻlinishda gapning oʻzaro predikativlik munosabatida boʻlgan ikki boʻlak: ega va kesimga ajratiladi. Ega tarkibi fikr subyektiga, kesim tarkibi axborotning rejasi, yaʼni fikr predikatiga toʻgʻri keladi. Bundan gap tarkibi uchun mantiqiy va kommunikativ funksiya birlamchi ekani kelib chiqadi. Gapda uning formal-grammatik tuzilishini belgilovchi Grammatik tayanch boʻlgan bosh boʻlaklar ega va kesim muhim oʻrin tutadi.

Kesim doirasida toʻldiruvchi va hol ajratiladi [1: 8]. Toʻldiruvchi koʻproq feʼl bilan bogʻlanadi. Hol gapning kuchsiz boshqariluvchi yoki boshqarilmaydigan boʻlagi hisoblanadi. Hol maʼnoli elementlar feʼl-kesimning leksik maʼnosi bilan bogʻlangan vaziyatlarda toʻldiruvchi bilan hol oʻrtasida aniq chegara boʻlmaydi. Toʻldiruvchi bilan hol oʻrtasidagi farq shundan iboratki, toʻldiruvchi feʼl valentligini toʻldirib, bir sintaktik oʻrinni egallaydi. Feʼl boshqaruvchi sohasidan tashqarida boʻlgan hol esa bir necha avtonom sintaktik oʻrinni egallaydi.

Gap boʻlaklari orasida gap tarkibiga kirgan ot bilan atributiv aloqa asosida birikuvchi aniqlovchi ham katta ahamiyatga ega. Aniqlovchi gapda oʻziga xos kommunikativ va semantic imkoniyatga ega boʻlsa ham, tobe boʻlak sifatida gap boʻlaklarining ichki strukturasiga kiradi. Vazifaviy jihatdan aniqlovchilar harakat va holatning belgisini anglatuvchi ravish holiga juda yaqin turadi.

Anʼanaviy tilshunoslikdagi gap boʻlaklariga va ularning bosh hamda ikkinchi darajali boʻlaklarning differensial belgisi ularning predikativ asosga kirish-kirishmasligi, predikativ asosni hosil qilishda qatnashish-qatnashmasligi hisoblanadi [5: 41].

Gap boʻlaklari orasida gap tarkibiga kiruvchi otlar bilan atributiv aloqa orqali birikuvchi aniqlovchi ajratiladi. Aniqlovchi nominative funksiya bajarishda ishtirok etadi. Garchi aniqlovchi gapda oʻziga xos kommunikativ vazifa bajarsa va feʼl semantikasi bilan chambarchas bogʻlangan boʻlsa-da, tobe boʻlak sifatida ot bilan ifodalangan gap boʻlagining ichki strukturasiga kiradi.

Mazmuniy jihatdan yondashilganda, aniqlovchilar predmet belgisini bildirib, u bilan zich bogʻlangan holda, shu predmetning murakkab nomini hosil qiladi va aniqlovchi-aniglanmish bir butun nom sifatida jumla tuzilishida ishtirok etadi. Predmet bildiruvchi boʻlakka bogʻlangan va unga tobe boʻlgan boʻlak aniqlovchining gap qurilmasidagi oʻrni oʻziga xos tarzda namoyon boʻladi.

Tilshunoslar ega va kesimni bosh bo’laklar, qolgan bo’laklarni ikkinchi darajali bo’laklar deb hisoblaydilar. Bunda quyidagi asosga tayanadila: har bir gapdan ma’lum hukm anglaniladi. Hukm doimo ikki elementning munosabatidan iborat. Demak, har qanday gapning struktur asosi, ega, predikatga mos keladigan kesimlardir. Qolgan gap bo’laklari shu ikki bo’laklarga bog’lanib, axborot hajmini kengaytiradi. Ega va kesim munosabatida ega kesimga nisbatan hokimdir.

Gapning markaziy birligi sifatida belgilangan kesimga nisbatan unga tobe gap bo’laklari ega, hol va to’ldiruvchi hisobga olinadi, so’ngra aniqllovchi ushbu bo’laklarning kengaytiruvchisi tarzida bo’lakning bo’lagi hisoblanadi.

Aniqllovchilar gap kesimi bilan to’g’ridan to’g’ri munosabatga kirishmaydi, balki kesimga bog’lanib kelayotgan bo’laklarning belgisini bildiradi va gap bo’laklarini kengaytirish uchun xizmat qiladi.

Aniqllovchi bilan aniqlanmish o’zaro zich sintaktik munosabatga kirishib, u bialn bir butun holda gapning muayyan bo’lagi vazifasini bajaradi.

“Arab tilida gap **الجملة**” termini bilan ifodalanadi va u tugallangan fikrni bildiruvchi grammatik birlik hisoblanadi. Gap bir yoki bir necha so’zlardan tashkil topib, ma’lum mazmunni anglatadi hamda nutqning asosiy sintaktik birligi sifatida xizmat qiladi. Arab tilshunosligida gapning asosiy belgisi uning mustaqil fikr ifodalash xususiyatiga egaligidir [2: 96].

Arab tilida gaplar asosan ikki katta turga bo’linadi: ot gap (**الجملة الاسمية**); fe’l gap (**الجملة الفعلية**). Ot gap ot yoki olmosh bilan boshlanib, predmet yoki shaxsning holati, belgisi haqida ma’lumot beradi. Bunday gap odatda muftada (boshlovchi) va xabar (kesim)dan tashkil topadi. *Talaba tirishqoq* mazkur gapda **الطالب** muftada, **مجتهد** esa xabar vazifasida kelgan. Fe’l gap esa fe’l bilan boshlanadi va ish-harakatning bajarilishi haqida ma’lumot beradi. Uning asosiy tarkibi fe’l va ega hisoblanadi. Masalan: **كتب الطالب الدرس** (*Talaba darsni yozdi*) Bu gapda **كتب** fe’l, **الطالب** esa ish-harakat bajaruvchisi hisoblanadi.

Arab tilshunosligida gap quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

1. Tugallangan fikrni ifodalaydi;
2. Grammatik jihatdan shakllangan bo’ladi;
3. Intonatsion tugallikka ega;
4. Bosh va ikkinchi darajali bo’laklardan tashkil topadi;
5. Sintaktik birlik sifatida nutqda mustaqil qo’llanadi.

Arab tilida gaplar sodda va murakkab gaplarga ham bo’linadi. Sodda gap bitta grammatik asosdan iborat bo’lsa, murakkab gap ikki yoki undan ortiq grammatik asosning o’zaro bog’lanishidan hosil bo’ladi. Murakkab gaplar arab tilida fikrni kengroq va aniqroq ifodalash imkonini beradi. Arab tilshunos olimlari gapni sintaksisning markaziy birligi sifatida baholab, uning grammatik va semantik xususiyatlarini chuqur tadqiq qilganlar. Ayniqsa, Sibavayh, Ibn Hishom kabi klassik grammatiklar arab tili sintaksisining rivojlanishiga katta hissa qo’shganlar”. Arab tili somiy-homiy tillar oilasining somiy tarmog’iga tegishlidir. Somiy tillar tarmog’i juda katta tarmoq hisoblanadi va olimlar tomonidan yahshi o’rganilgan. Qadimgi somiy tilida ashshurlar, ibriylar, finikiylar, oromeylar, va arablar gaplashganlar. Somiy tillar tarmog’i 4 guruhga bo’linar ekan, arab tili Janubiy Markaziy yoki Arabiston tili guruhiga kiradi. Qadimgi darajasini – qadimgi arab tili, o’rta va yangi darajasini – klassik va zamonaviy arab tili va ularning shevalari tashkil etadi. Barcha somiy tillar tarmog’iga o’xshash umumiylik xosdir. Bu umumiylik olimlar

tomonidan qiyosiy-tarixiy metod asosida aniqlanib quyidagi omillarda yaqqol koʻzga tashlanadi:

Fonetik umumiylik, barcha somiy tillarda unlilarning choʻziq va qisqa koʻrinishlari mavjud. Undoshlarning uchlik guruhi mavjud. Soʻz hech qachon unli tovushdan boshlanmaydi. Shuningdek koʻsh undoshli boshlanish ham soʻzlarda uchramaydi.

Arab tilidagi murakkab gaplar asosan ikki turga boʻlinadi:

Bogʻlangan qoʻshma gaplar (بالعطف المركبة الجمل) – sodda gaplar oʻzaro teng munosabatda boʻlib, و (va), ف (shunda, soʻng), ثم (keyin), أو (yoki), لكن (ammo) kabi bogʻlovchilar orqali birikadi. Misol: *الدرس وبدأ الجامعة إلى الطالب ذهب* – *Talaba universitetga bordi va dars boshlandi* [3: 98].

Ergashgan qoʻshma gaplar (بالتبعية المركبة الجمل) – gaplardan biri bosh gap, ikkinchisi esa unga tobe boʻlgan ergash gap vazifasini bajaradi. Ergash gaplar aniqlovchi, toʻldiruvchi, hol, sabab, maqsad, shart va boshqa maʼnaviy munosabatlarni ifodalaydi. Misol: *الذي الكتاب قرأت أمس اشتريته* – *Men kecha sotib olgan kitobni oʻqidim*.

Arab tilidagi murakkab gaplarning asosiy grammatik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Gap qismlarining mazmuniy va sintaktik jihatdan oʻzaro bogʻlanganligi;
- Bogʻlovchilar va yordamchi vositalarning keng qoʻllanilishi;
- Ergash gaplarning bosh gapga turli sintaktik munosabatlarda tobelanishi;
- Feʼl zamonlari va mayllarining oʻzaro moslashuvi;
- Nisbiy olmoshlar (الذي، التي، va boshqalar) yordamida aniqlovchi ergash gaplarning hosil qilinishi;
- Shart yuklamalari (إن، إذا، لو va boshqalar) orqali shart ergash gaplarning ifodalanishi.

Arab tilidagi murakkab gaplar til sintaksisining muhim qismi boʻlib, fikrni batafsil, aniq va mantiqiy ifodalashga xizmat qiladi. Ularning grammatik xususiyatlarini oʻrganish arab tilining sintaktik tizimini chuqur anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акрамов Ш. Ўзбек тилининг гап тузилишида тўлдирувчи ва хол. Филол.ф.н... дис. автореферати. – Т., 1994.
2. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – Москва: Восточная литература РАН, 1998.
3. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. – Москва: Восточная литература РАН, 1998.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
5. Нурмонов А. Гап ҳақидаги синтактик назариялар. – Т., 1988.
6. Солнцев В.М. Грамматическая структура и актуальное членение предложения. – М., 1984.

**СТАТЬЯ НА ТЕМУ: «ОСОБЕННОСТИ ОМОНИМИИ В СОВРЕМЕННОМ
РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ**

**Юсупова Рано Камолхановна старший преподаватель кафедры русского
языка и литературы.**

Аннотация: Статья посвящена исследованию омонимии как важного лексико-семантического явления современного русского литературного языка. Рассматриваются основные подходы к определению омонимов, их классификация и проблема разграничения омонимии и полисемии. Показана роль омонимов в развитии лексической системы языка и их функционирование в художественной речи как средства языковой игры и выразительности.

Ключевые слова: омонимия; омонимы; лексическая семантика; омоформы; омофоны; омографы; полисемия; русский литературный язык.

Abstract

The article is devoted to the study of homonymy as an important lexical-semantic phenomenon of the modern Russian literary language. The main approaches to the definition of homonyms, their classification, and the problem of distinguishing homonymy from polysemy are considered. The role of homonyms in the development of the lexical system of the language and their functioning in literary speech as a means of wordplay and expressiveness are shown.

Keywords: homonymy; homonyms; lexical semantics; homoforms; homophones; homographs; polysemy; Russian literary language.

Annotatsiya: Maqola zamonaviy rus adabiy tilidagi muhim leksik-semantik hodisa sifatida omonimiyani o'rganishga bag'ishlangan. Omonimlarning ta'rifiga doir asosiy yondashuvlar, ularning tasnifi hamda omonimiya va polisemiya farqlash muammosi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, omonimlarning tilning leksik tizimi rivojidadagi o'rni va badiiy nutqda so'z o'yini hamda ifodalilik vositasi sifatida qo'llanishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: omonimiya; omonimlar; leksik semantika; omoformalar; omofonlar; omograflar; polisemiya; rus adabiy tili.

Современный русский литературный язык представляет собой сложную и многоуровневую систему, в которой особое место занимают явления лексической семантики. Одним из наиболее интересных и значимых лексико-семантических явлений является омонимия — совпадение по форме различных по значению слов. Омонимы отражают исторические процессы развития языка, взаимодействие различных источников лексики, а также динамику семантических изменений.

Актуальность исследования омонимов обусловлена их важной ролью в речевой практике, художественной литературе, публицистике и разговорной речи. С одной стороны, омонимы могут создавать трудности понимания текста и требовать точного учета контекста, с другой — они служат источником выразительных средств языка, используются для создания каламбуров, языковой игры и стилистических эффектов.

Цель настоящей статьи — рассмотреть значение омонимов в современном русском литературном языке, определить их функциональные особенности и показать роль омонимии в развитии лексической системы языка.

В энциклопедии «Литературная энциклопедия терминов и понятий» (под ред. А. Н. Николюкина) омонимы рассматриваются как языковые единицы, совпадающие по звучанию или написанию, но не связанные общностью значения и происхождения; в литературоведении подчеркивается их роль как средства языковой игры, каламбура и художественной выразительности.

Омоним (от греч. *homos* — «одинаковый», *onuma* — «имя») — это слово, совпадающее по звучанию и (или) написанию с другим словом, но отличающееся от него по значению и не связанное с ним семантически (например: *коса* — «орудие для косьбы» и *коса* — «сплетённые волосы»).

Различаются полные омонимы, совпадающие во всех грамматических формах, и частичные омонимы, совпадающие только в отдельных формах.

К числу омонимов относятся следующие слова:

1. Маркер¹ — лицо, обслуживающее бильярдную игру и ведущее счёт. Маркер² — сельскохозяйственное орудие для проведения посадочных или посевных борозд (разметчик).

2. Реакция¹ — ответ организма или вещества на внешнее воздействие; химическое взаимодействие веществ (например: реакция организма на холод, химическая реакция). Реакция² — общественно-политическое понятие: противодействие прогрессивным общественным изменениям (силы реакции, борьба с реакцией).

Данные примеры демонстрируют наличие у омонимов полного совпадения звуковой формы при отсутствии семантической связи между значениями.

Частичные омонимы (омоформы) — это слова, совпадающие по звучанию и написанию только в отдельных грамматических формах, но различающиеся в других формах и по значению. Их омонимичность проявляется не во всей парадигме слова, а лишь в некоторых формах.

Например:

печь — глагол (инфинитив: *печь хлеб*) и *печь* — существительное (им. п.: русская *печь*). Совпадение наблюдается только в одной форме; в других формах различие становится очевидным: *печь* — *пеку*, *печёшь*; *печь* — *печи*, *печью*.

три — числительное (*три книги*) и *три* — *форма повелительного наклонения глагола (*три сильнее*).

стекло — существительное (*чистое стекло*) и *стекло* — *форма прошедшего времени глагола (*вода стекло со стены*).

Таким образом, частичные омонимы отличаются от полных омонимов тем, что совпадение их формы ограничено отдельными грамматическими позициями, тогда как в других формах различие полностью проявляется.

В современной лингвистике омонимические явления обычно подразделяются на несколько типов.

1. Полные (лексические) омонимы — слова, совпадающие по звучанию и написанию во всех грамматических формах и полностью различающиеся по значению: *лук* — «растение» и *лук* — «оружие».

2. Омоформы (частичные омонимы) — слова, совпадающие только в отдельных грамматических формах:

печь — глагол (инфинитив) и *печь* — существительное (им. п.); *три* — числительное и *три* — форма повелительного наклонения глагола *тереть*.

3. Омофоны — слова, одинаково звучащие, но различающиеся написанием и значением:
луг — лук;

плод — плот.

4. Омографы — слова, совпадающие в написании, но различающиеся произношением и значением (обычно из-за различного ударения):
замок — замо́к;

му́ка — мука́.

Таким образом, омонимия представляет собой многоуровневое явление, включающее как полное совпадение слов, так и частичные совпадения их звуковых или графических форм.

В художественной литературе омонимы нередко используются как средство языковой игры, шутки и каламбура.

Вот несколько известных примеров употребления омонимов в художественной литературе.

1. Каламбур на омонимии «мир» (покой / вселенная)
У Владимир Маяковский встречается игра слов, основанная на двойном значении слова мир («вселенная» и «покой, отсутствие войны»), где одно и то же слово одновременно несёт два смысла, усиливая выразительность лозунга и поэтического высказывания.

2. «Коса» (причёска / сельскохозяйственное орудие)
В народной поэзии и художественных текстах часто встречаются строки, где слово коса может обозначать и причёску девушки, и орудие косыбы, что используется для создания образной двусмысленности, например в описаниях:
«Девушка косу распустила...» — контекст помогает понять, что речь идёт о волосах, хотя форма слова совпадает с названием орудия.

3. «Печь» (глагол / существительное)
В художественной прозе возможны фразы типа:
«Буду печь пироги — печь уже натопили»,
где первое печь — глагол, второе — существительное. Такое совпадение форм создаёт комический или разговорный эффект.

А также в произведениях писателей:

1. Николай Гоголь
В сатирических диалогах персонажей «говорящие» совпадения форм создают комизм, например игра форм существительного и глагола:
«Печь топят, а печь некому» — совпадение слова печь (существительное / глагол).

2. Антон Чехов
В юмористических рассказах встречаются каламбуры, основанные на омонимии бытовых слов:

«Ключ потеряли, а ключ к делу найден» — ключ («предмет» / «разгадка»).

3. Михаил Зощенко
Писатель часто использует разговорную омонимию для комического эффекта:
«Замок новый купили, а замок опять не открывается» — замок («запор» / «дворец»).

В этих примерах омонимы в художественной речи выполняют экспрессивную и комическую функцию, создавая языковую игру и двусмысленность.

Следует отметить, что омонимия представляет собой языковое явление, проявляющееся на различных уровнях языковой системы — лексическом, морфологическом и частично синтаксическом. Она характеризуется совпадением

внешней формы языковых единиц при различии их значений и функций. В этом смысле омонимию можно определить как тождество поверхностной (звуковой или графической) структуры при различии глубинного семантического содержания. Такое понимание позволяет рассматривать омонимию как универсальное свойство языка, возникающее в результате исторических фонетических изменений, заимствований и распада полисемии.

Этот же факт отмечает и А. И. Головня: «Давно уже не является дискуссионным. Утверждение о том, что омонимия может существовать на любых уровнях языка».

Подробный анализ точек зрения на содержание понятия «омоним», представленных в отечественной и зарубежной лингвистике и различающихся подходами к формальным признакам явления, содержится в монографии А. И. Головни, на которую неоднократно ссылаются исследователи. Учёный выделяет четыре основных подхода к определению омонимии, которые, вслед за А. И. Головнёй, представляются целесообразным кратко рассмотреть с соответствующими примерами.

1) омонимы должны иметь одинаковую фонетическую оболочку (код — кот — омонимы; замок — замок — не омонимы) (точка зрения В. В. Виноградова, О. С. Ахмановой, Л. А. Булаховского, Б. Трнки, Л. Блумфилда и др.);

2) омонимы должны иметь одинаковые фонетическую и графическую оболочки (этой точки зрения придерживались В. В. Броун, И. В. Арнольд, Н. М. Шанский, М. Х. Ахтямов);

3) омонимы имеют одинаковое звучание, но разное написание (ключ -ключ не омонимы; код — кот — омонимы; замок — замок — не омонимы) (так считают Х. Огата и Р. Инглотт);

4) омонимы имеют одинаковое написание (ключ — ключ — омонимы; код - кот — не омонимы; замок — замок — омонимы) (точка зрения В. Скита). Откуда берутся омонимы точно не ясно, но есть парочка предположений.

Первое, совпадение может быть случайным.

Например: слова лук — овощ и «лук» — оружие со стрелами, происходят от разных корней.

Второе, совпадение может быть в результате звуковых изменений, которые происходят в языке. Например: мир — вселенная и мир, когда все спокойно. В древнерусском языке эти слова произносились и писались по-разному.

Третье, совпадение может образоваться при создании новых слов из других языков. Например: посол (от слова «соль») — способ соления продуктов или посол (от слова «посылать») — в значении «дипломат». Ещё один пример: рейд (от гол. Reed) — водное пространство у входа в порт, или рейд (от англ. Raid) — набег военных сил в тыл противника.

По мнению С. Ульмана, «легко можно представить себе язык без омонимов, такой язык был бы более эффективным средством общения, чем язык с омонимиями». Существует ли такой язык в действительности, продолжает он, но независимо от того, существует он или нет, «омонимия является статистической универсалией с высокой степенью вероятности».

На основании изученной литературы по вопросам омонимии можно сделать вывод о том, что преобладающее число современных лингвистов являются сторонниками взгляда на омонимию как на абсолютную универсальную.

Значение омонимии в лексической системе, способствует богатству и гибкости русского языка. Создаёт возможности для языковой игры и художественной выразительности и динамичности, и требует контекстуального уточнения, поэтому важна роль контекста, ведь именно он снимает двусмысленность.

В чем же различия между омонимией и полисемией. Многие путают два этих термина, давайте уточним их различия. «Омонимия» - это случайное совпадение слов, но в то время как «Полисемия» - наличие у слов разные исторические связанные значения. К примеру можем перевести слово «Бор» в значение «сосновый лес» и «Бор» в значении «химический элемент», являются омонимами, так как первое слово Славянского происхождения, а второе возникло от персидского слова бура. Но в то же время, например в слове «эфир» в значении органического вещества и «эфир» в значении «телевидение», это называется полисемией, поскольку они оба происходят от древнегреческого (aithír) «горный воздух».

Совпадающие слова, относящиеся к разным частям речи, все или почти все лингвисты безусловно относят к омонимам. Примером таких омонимов являются глагол «течь» (протекать) и существительное «течь» (протекание).

Для филолога омонимия представляет собой не только объект лексикологического описания, но и важное средство исследования языковой системы. Она способствует более глубокому изучению истории слов, поскольку анализ омонимов позволяет проследить процессы расхождения значений и случайного совпадения форм, что имеет существенное значение для этимологических исследований и реконструкции языкового развития.

Омонимия также играет значительную роль в анализе художественных текстов, где омонимы широко используются как средство языковой игры, создания двусмысленности, скрытых смыслов и комического эффекта. Знание закономерностей омонимии позволяет более полно интерпретировать художественные произведения и выявлять особенности авторской стилистики.

Кроме того, работа с омонимами развивает навыки контекстуального анализа и точного установления значений слов в речи, что является важным условием профессиональной филологической интерпретации текста.

Изучение омонимии помогает лучше понять внутреннее устройство языка, его развитие и связь между звучанием и смыслом. Благодаря омонимии мы видим, как по-разному могут складываться судьбы слов, как они расходятся в значениях или, наоборот, случайно совпадают. Всё это подтверждает, что омонимия — не просто языковая «сложность», а важная часть лингвистической картины мира, которую необходимо учитывать как в теории, так и в практике речевого общения.

В заключение можно утверждать, что омонимия является не только потенциальным источником трудностей в понимании высказывания, но и важным структурным компонентом лексической системы языка. Она отражает исторические процессы развития словарного состава, способствует формированию выразительных средств речи и активизирует процессы понимания и заставляет говорящего и слушающего внимательнее воспринимать смысл высказывания. Проведённый анализ показал, что решающим критерием разграничения омонимии выступает лексико-семантический признак, тогда как грамматические различия выполняют вспомогательную функцию. В связи с этим исследование омонимии остаётся одной из значимых задач как теоретической, так и прикладной лингвистики.

Список использованной литературы:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1966.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — М.: Русский язык, 1972.
3. Головня А. И. Проблемы омонимии в современном русском языке. — М.: Наука, 1984.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. — М.: Советская энциклопедия, 1990.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. — М.: Интелвак, 2001
6. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. — М.: Айрис-пресс, 2010.
7. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. — М.: Просвещение, 1987.
8. Ульман С. Семантика: Введение в науку о значении. — М.: Прогресс, 1970.
9. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. — М.: Флинта, 2012.
10. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. — М.: Просвещение, 1977.

SHOLINI LAZURNIY NAVIDA HOSILDORLIGIGA UG‘ITLAR ME‘RLARING
TA’SIRI

Tenglasheva Nurhayot To’ychi qizi, Abitov Ilnur Ildusovich

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

2 kurs 35-24 Agro guruhi talabasi, ilmiy raxbar Agronomiya kafedrasi (PhD), dotsenti

E-mail: abitov_ilmur@mail.ru

Tel: +998 99 976 36 63, +998 94 607 44 86

Annotatsiya: Ushbu maqolada Navoiy viloyatining Navoiy viloyatining o’tloqi bo’z tuproqlari sharoitida asosiy ekinda sholing Lazurniy naviga ug’itlar ta’siri to’g’risidagi ma’lumotlar keltirgan.

Kalit so’zlar: o’tloqi bo’z tuproq, poyalar zichligi, poyalar soni, ro’vak, don vazni, 1000 dona don vazni, hosildorlik.

Аннотация: В данной статье приведены сведения о влиянии удобрений на сорт риса Лазурный, выращиваемый в качестве основной культуры в условиях луговых серозёмных почв Невинской области

Ключевые слова: луго серозёмная почва, плотность стеблестоя, количество стеблей, метёлка, масса зерна, масса 1000 зёрен, урожайность.

Abstract: This article presents data on the effect of fertilizers on the Lazurniy rice variety, cultivated as a primary crop under the conditions of meadow serozem soils in the Navoiy region.

Keywords: meadow serozem soil, stem density, number of stems, panicle, grain weight, 1000-grain weight, yield.

Sholi eng qimmatli donli ekinlardan biri hisoblanadi, chunki uning doni tarkibida turli xil foydali oziq moddalar (vitaminlar, lipidlar, uglevodlar, oqsillar va boshqalar) mavjud.

Dunyoda guruch ishlab chiqarishda asosiy o’rinni Xitoy va Hindiston egallab, ular birgalikda jahon guruch hosilining yarmidan ko’pini tashkil qiladi. Boshqa yirik ishlab chiqaruvchi mamlakatlar qatorida Bangladesh, Indoneziya, Vetnam, Tailand va Filippin ham bor. Ular asosan Osiyoda guruch ishlab chiqarishda yetakchi mamlakatlardir.

Har qanday ekin, shu jumladan sholi yetishtirish samaradorligini oshirish faqatgina texnologiya elementlari va usullarini takomillashtirish (o’simliklarning tuproq orqali oziqlanishini tartibga solish) hamda ishlab chiqarishga yangi navlarni tezkor joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Yangi navlarni parvarishlash ularning agrotexnika elementlarini, jumladan, o’g’itlarni Krasnodar o’lkasi sharoitlariga moslashtirgan holda aniqlashtirishni va ishlab chiqishni talab qiladi [2].

Ro’vak mahsuldorligi, shuningdek, tuplanish fazasi ikkinchi yarmining davomiyligiga ham bog’liqdir, shu sababli o’sish konusi shakllanishining davomiyligini boshqarish imkoniyati mavjud [3].

Hosil tarkibiy elementlarini muhit omillari yordamida shakllantirish mumkin. Ular orasida eng muhim rol mineral oziqlanish darajasiga tegishlidir [1].

Mineral o’g’itlarni samarali qo’llash sholidan yuqori hosil, shuningdek, konditsion urug’lik olish omillaridan biridir. Shu munosabat bilan o’simliklarni makro- va mikroelementlar bilan mutanosib (balanslashtirilgan) oziqlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega [4].

Organik va mineral o’g’itlar alohida yoki birgalikda qo’llanilganda, barcha ekinlardan olinadigan maksimal hosil qo’shimchasi eng kam unumdorsiz tuproqlarda kuzatiladi. Unumdorroq va madaniylashgan tuproqlarga o’tilganda esa o’simliklarning o’sishi va

rivojlanishini cheklovchi omillar sifatida ko’proq iqlim va boshqa sharoitlar namoyon bo’la boshlaydi, shu sababli o’g’itlarning samaradorligi ko’pincha pasayadi [5].

Tadqiqot usullari. Tadqiqotlar dala va laboratoriya sharoitlarida olib borilib, bunda dala tajribalarni joylashtirish, hisoblash va kuzatuvlar “Dala tajribalarni o’rganish uslublari” (2007), «Методика Государственного сорта испытания сельскохозяйственных культур» (1985) uslubiy qo’llanmalari asosida olib borilgan. Olingan natijalarning statistik tahlili B.A.Доспеховning «Методика полевого опыта» (1985) uslubiy qo’llanmasi asosida amalga oshirilgan.

Ilmiy tadqiqotlar 2024 yil Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi “Hamid Jurayev” fermer xo’jaligi tajriba maydonida olib borildi. Asosiy ekinda ekilgan Lazurniy navi ekildi. Tajribada mineral o’g’itlardan natriyli selitra, fosforilardan oddiy superfosfat, kaliylilardan esa kaliy oksid ishlatildi.

Tadqiqot natijalari. Bizning tajribamizda mahsuldor poyalar zichligi tajriba variantlari bo’yicha 1 m² ga 445 dan 549 donagacha o’zgarib turdi. O’g’itlash me’yorlaridan qat’i nazar, o’rtacha eng past ko’rsatkich 483 dona/m². Mahsuldor poyalar sonining ortishi qo’llanilgan o’g’itlar me’yorining oshirilishi bilan izohlanadi.

O’g’itlash me’yorlaridan qat’i nazar, navlar bo’yicha bitta boshqadagi to’liq boshqochalarning o’rtacha eng ko’p soni 148 dona kuzatildi. Mineral o’g’itlar me’yori oshirib borilishi bilan bitta ro’vakdagi to’liq boshqochalar soni 5–7 % ga ortdi.

Bitta ro’vakdagi don vazni 1,39 dan 1,45 grammgacha o’zgardi. O’g’it me’yorlari bo’yicha farq sezilarli bo’lmadi va navlar kesimida 1,5 dan 3,6 % gacha tebranib turdi. 1000 dona don vazni 27,3 dan 28,6 grammgacha o’zgardi hamda qo’llanilgan o’g’it me’yorlari va navlarga bog’liq bo’lmadi.

Qo’llanilgan o’g’itlar me’yorining oshirilishi barcha navlarda biologik hosildorlikning o’sishiga xizmat qildi. Xususan, o’g’itlar N₁₂₀P₉₀K₆₀ va N₁₅₀P₉₀K₆₀ me’yorlarida qo’llanilganda, navining biologik don hosildorligi N₉₀P₉₀K₆₀ me’yoridagi hosildorlikka nisbatan tegishli 48 g/m² (7,4 %) va 57 g/m² (8,8 %) ga yuqori bo’ldi.

Xulosa. Shunday qilib, sholi don hosildorligiga ham ekinning nav xususiyatlari, ham o’simliklarning mineral oziqlanish darajasi ishonchli sezilarli ta’sir ko’rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Бойко, Е.С., Василко В.П. Урожайность озимой пшеницы в центральной зоне Краснодарского края, в зависимости от цикличности погодных условий // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2020. № 163. С. 40-52.

2. Бойко, Е.С., Василко В.П. Разработка принципов биологизированной системы земледелия для получения экологически безопасной и органической продукции на черноземе, выщелоченном Западного Предкавказья//Проблемы трансформации естественных ландшафтов в результате антропогенной деятельности и пути их решения: Сборник научных трудов по материалам Международной научной экологической конференции, посвященной Году науки и технологий, Краснодар, 29–31 марта 2021 года. С. 291-293.

3. Масливец, В.А., Герасименко В.Н., Терехова С.С. Рисоводство: учебное пособие /.Казан, 2018. – 164 с.

4. Шеуджен А.Х. Агрохимия и физиология питания риса.//Майкоп: ГУРИПП, 2005.- 1012 с.

Foydalanilgan internet manbalar:

5. <https://universityagro.ru/agrohimia/эффективность-удобрений>

**TALABA YOSHLAR ORASIDA IJTIMOIIY SOLISHTIRISH VA RUHIY
FAROVONLIKNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI: IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TAHLIL**

Abdullayeva Durdona Ravshanjon qizi
Namangan davlat pedagogika
instituti tayanch doktoranti
durdonaabdullayeva314@gmail.com
Tel: +998 93 055 47 01

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba yoshlar orasida keng tarqalgan ijtimoiy solishtirish jarayonining ruhiy farovonlikka ta'siri ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy qiyoslashning ijobiy imkoniyatlari hamda salbiy psixologik oqibatlari yoritilib, yoshlarning ruhiy salomatligini mustahkamlash omillari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari talaba yoshlarning psixologik farovonligini ta'minlashda ijtimoiy solishtirish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy solishtirish, ruhiy farovonlik, talaba yoshlar, etnopsixologiya, o'z-o'zini baholash, psixologik salomatlik, ijtimoiy tarmoqlar, shaxs rivojlanishi.

**ВЗАИМОСВЯЗЬ СОЦИАЛЬНОГО СРАВНЕНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
БЛАГОПОЛУЧИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ: СОЦИАЛЬНО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация: В данной статье анализируется влияние процесса социального сравнения на психологическое благополучие студенческой молодёжи с социально-психологической и этнопсихологической точек зрения. Рассматриваются мотивационные возможности социального сравнения, а также его возможные негативные психологические последствия. Особое внимание уделяется факторам, способствующим укреплению психологического здоровья молодёжи. Результаты исследования показывают, что развитие конструктивных навыков социального сравнения является важным условием обеспечения психологического благополучия студентов.

Ключевые слова: социальное сравнение, психологическое благополучие, студенческая молодёжь, этнопсихология, самооценка, психологическое здоровье, социальные сети, развитие личности.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL COMPARISON AND PSYCHOLOGICAL
WELL-BEING AMONG UNIVERSITY STUDENTS: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL
ANALYSIS**

Abstract: This article examines the impact of social comparison processes on the psychological well-being of university students from socio-psychological and ethnopsychological perspectives. The motivational potential of social comparison as well as its possible negative psychological consequences are discussed. Particular attention is paid to factors contributing to the strengthening of young people's psychological health. The findings indicate that developing constructive social comparison skills plays an important role in promoting students' psychological well-being.

Keywords: social comparison, psychological well-being, university students, ethnopsychology, self-esteem, psychological health, social networks, personality development.

Kirish. Globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi yoshlar hayot tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, talabalik davrida shaxsning o'z imkoniyatlari, qobiliyatlari va yutuqlarini boshqalar bilan qiyoslashga moyilligi ortib boradi. Bunday holat ijtimoiy psixologiyada "ijtimoiy solishtirish" tushunchasi orqali izohlanadi.

Ijtimoiy solishtirish insonning o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini baholash va shaxsiy rivojlanish istiqbollari belgilash mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Biroq ushbu jarayonning mazmuni va yo'nalishi shaxsning ruhiy farovonligi darajasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli talaba yoshlar orasida ijtimoiy solishtirish va ruhiy farovonlikning o'zaro bog'liqligini o'rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy solishtirish nazariyasi amerikalik psixolog Leon Festinger tomonidan 1954-yilda ishlab chiqilgan. Mazkur nazariyaga ko'ra, inson o'z qarashlari, qobiliyatlari va yutuqlarini baholash uchun atrofidagi insonlarni mezon sifatida qabul qiladi[1]. Ushbu jarayon orqali shaxs o'zining jamiyatdagi o'rnini aniqlashga harakat qiladi.

Ilmiy manbalarda ijtimoiy solishtirishning ikki asosiy turi ajratiladi. Birinchisi, yuqoriga yo'naltirilgan solishtirish bo'lib, bunda shaxs o'zidan muvaffaqiyatliroq insonlar bilan qiyoslanadi. Ikkinchisi esa pastga yo'naltirilgan solishtirish bo'lib, bunda inson o'zidan kamroq natijaga erishgan shaxslar bilan taqqoslaydi[2]. Yuqoriga yo'naltirilgan solishtirish ma'lum sharoitlarda rivojlanish va o'z ustida ishlashga rag'batlantirishi mumkin. Biroq doimiy ravishda o'zini ideal yoki muvaffaqiyatli insonlar bilan qiyoslash o'zidan qoniqmaslik hissini yuzaga keltiradi. Pastga yo'naltirilgan qiyoslash esa vaqtinchalik psixologik qoniqish hissini ta'minlasa-da, ba'zan shaxsiy o'sish sur'atlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

Ruhiy farovonlik insonning hayotdan mamnunligi, ichki muvozanati, psixologik barqarorligi hamda ijobiy hissiy holatlari bilan tavsiflanadigan murakkab psixologik hodisadir. Psixologik tadqiqotlarda ruhiy farovonlikning tarkibiy qismlariga o'zini qabul qilish, hayotiy maqsadlarning mavjudligi, mustaqillik, shaxsiy o'sish va ijtimoiy munosabatlarning sifat darajasi kiritiladi[3].

Talabalik davri kasbiy identifikatsiya, ijtimoiy mavqe shakllanishi va mustaqil hayotga tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Shu sababli ushbu davrda ruhiy farovonlik darajasi ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Akademik muvaffaqiyatlar, oilaviy qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar bilan munosabatlar va shaxsiy yutuqlar ana shunday omillar sirasiga kiradi. Ruhiy farovonlik darajasi yuqori bo'lgan yoshlar hayotiy qiyinchiliklarni samarali yenga oladi, o'z imkoniyatlariga ishonadi hamda kelajakka optimistik munosabatda bo'ladi. Aksincha, psixologik noqulayliklar kuchaygan hollarda xavotirlanish, tushkunlik va o'zini past baholash holatlari kuzatilishi mumkin[4]. Talaba yoshlar orasida ijtimoiy solishtirish ko'pincha akademik ko'rsatkichlar, tashqi ko'rinish, moddiy ta'minlanganlik, ijtimoiy mavqe hamda shaxsiy muvaffaqiyatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bu jarayonning intensivligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Bugungi kunda yoshlar internet tarmoqlarida boshqalarning muvaffaqiyatlari, sayohatlari, moddiy imkoniyatlari va shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlarni muntazam kuzatib

boradilar. Bunday ma'lumotlarning aksariyati idealizatsiyalashgan shaklda taqdim etilishi sababli real hayot bilan virtual obrazlar o'rtasida tafovut yuzaga keladi. Natijada ayrim yoshlarda o'z hayotidan qoniqmaslik hissi paydo bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, salbiy yo'nalishdagi ijtimoiy solishtirish o'z-o'zini baholashning pasayishi, emotsional zo'riqish va ruhiy farovonlik darajasining kamayishi bilan bog'liqdir. Aksincha, konstruktiv qiyoslash shakllari shaxsiy rivojlanishga xizmat qiladi va yangi maqsadlarni belgilashga yordam beradi. Ijtimoiy solishtirishning namoyon bo'lishida madaniy muhit va milliy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. O'zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlarida jamoaviylik, oila manfaatlarini ustuvor qo'yish, kattalarga hurmat va ijtimoiy bahoga sezgirlik kabi jihatlar ustunlik qiladi[5]. Mazkur omillar yoshlarning o'zini baholash jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab hollarda talaba yoshlar o'z yutuqlarini nafaqat shaxsiy mezonlar asosida, balki ota-ona, qarindoshlar va jamiyat kutayotgan natijalar bilan ham qiyoslaydi. Bu esa ijtimoiy solishtirishning intensivligini oshiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Etnopsixologik nuqtai nazardan qaraganda, milliy qadriyatlar va oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimi yoshlarning ruhiy farovonligini saqlashda himoya omili vazifasini bajarishi mumkin[6]. Shu sababli talaba yoshlar bilan olib boriladigan psixologik ishlarda madaniy va milliy xususiyatlarni hisobga olish zarur.

Xulosa. Talaba yoshlar orasida ijtimoiy solishtirish shaxs rivojlanishining tabiiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Biroq uning ruhiy farovonlikka ta'siri qiyoslashning mazmuni va yo'nalishiga bog'liq ravishda turlicha namoyon bo'ladi. Konstruktiv solishtirish motivatsiya va shaxsiy o'sishga xizmat qilsa, destruktiv qiyoslash o'z-o'zini baholashning pasayishi hamda psixologik noqulayliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida yoshlarning psixologik salomatligini qo'llab-quvvatlash, ularda adekvat o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlardan ongli foydalanish madaniyatini rivojlantirish va psixologik maslahat xizmatlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes // Human Relations. – 1954. – №7. – B.117–140.
2. Ryff C.D. Psychological Well-Being Revisited // Psychotherapy and Psychosomatics. – 2014. – Vol. 83. – P.10–28.
3. Diener E. Subjective Well-Being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – P.34–43.
4. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2018.
5. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2019.

ENIGMATIK MATNLARDAN FOYDALANISHNING XORIJIY ILMIY-METODIK TAJRIBALARI VA ULARNI MILLIY TA'LIMG A INTEGRATSIYALASH

Ibroximova Xilola To'xtasinjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0001-7916-0482

xilolaibroximovatalaba@gmail.com +998995311938

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim jarayonida enigmatik matnlardan foydalanishning xorijiy ilmiy-metodik tajribalari tahlil qilinadi hamda ularni milliy ta'lim tizimiga integratsiyalashning nazariy va didaktik asoslari yoritiladi. Enigmatik matnlar o'quvchilarning kognitiv faolligi, tanqidiy fikrlashi va lingvistik kompetensiyasini rivojlantiruvchi muhim didaktik vosita sifatida baholanadi. Tadqiqotda Yevropa, AQSh hamda Osiyo mamlakatlaridagi ta'lim yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi va ular asosida milliy ta'lim uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: enigmatik matn, metodika, ijodiy tasavvur, boshlang'ich ta'lim, xorijiy tajriba, o'qish savodxonligi, muammoli ta'lim, integratsiya.

Аннотация: В данной статье анализируется зарубежный научно-методический опыт использования энigmatических текстов в образовательном процессе, а также рассматриваются теоретико-дидактические основы их интеграции в национальную систему образования. Энigmatические тексты рассматриваются как эффективное дидактическое средство, способствующее развитию когнитивной активности, критического мышления и языковой компетенции учащихся. Проводится сравнительный анализ образовательной практики стран Европы, США и Азии, на основе которого разрабатываются методические рекомендации для национальной системы образования.

Ключевые слова: энigmatический текст, методика, творческое воображение, начальное образование, зарубежный опыт, читательская грамотность, проблемное обучение, интеграция.

Abstract: This article analyzes international scientific and methodological experience in using enigmatic texts in the educational process and examines the theoretical and didactic foundations for their integration into the national education system. Enigmatic texts are considered an effective didactic tool that enhances students' cognitive activity, critical thinking, and linguistic competence. A comparative analysis of educational practices in Europe, the USA, and Asia is conducted, and methodological recommendations for the national education system are developed.

Keywords: enigmatic text, methodology, creative imagination, primary education, international experience, reading literacy, problem-based learning, integration.

Kirish. Yangi O'zbekistonning ta'lim sohasidagi islohotlari doirasida boshlang'ich ta'lim mazmuni tubdan modernizatsiya qilinmoqda. Zamonaviy Milliy o'quv dasturi hamda xalqaro PIRLS baholash dasturi talablari boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat matnni mexanik o'qish va tushunish, balki undagi yashirin kognitiv ma'nolarni anglash, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ustuvor vazifa qilib belgilaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari shuni ko'rsatadiki, bu davrda ularning ijodiy tasavvuri va obrazli tafakkuri eng faol rivojlanish bosqichida bo'ladi. Biroq, bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qish darslarida ko'pincha an'anaviy, tayyor faktik ma'lumotlarga asoslangan matnlardan foydalanish ustunlik qiladi. Bu esa o'quvchining ichki intellektual salohiyatini va nostandart fikrlash qobiliyatini to'liq namoyon etishiga imkon bermaydi. Ushbu muammoni hal etishda xalqaro ta'lim amaliyotida keng qo'llaniladigan enigmatik matnlar (Riddle-based / Mystery-based texts) vositasida o'qitish metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Enigmatik matnlar — o‘z tarkibida yashirin kognitiv-semantik jumboqlarni saqlagan, o‘quvchidan detektivlik, mantiqiy izlanish va yuqori ijodiy tasavvurni talab qiladigan didaktik materiallardir. Jahon ta’lim tajribasida, xususan, AQSh, Buyuk Britaniya, Finlandiya va Yaponiya kabi davlatlarda sirli va muammoli matnlar bilan ishlash (Mystery-based learning) boshlang‘ich sinfdanoq darsliklar mazmuniga tizimli ravishda singdirilgan. Ushbu tadqiqotning maqsadi — xorijiy mamlakatlarning enigmatik matnlardan foydalanish borasidagi ilg‘or ilmiy-metodik tajribalarini o‘rganish, ularning kognitiv-didaktik modellarini tahlil qilish hamda ushbu ilg‘or metodlarni milliy ona tili va o‘qish savodxonligi darslari mazmuniga samarali integratsiyalashning metodik mexanizmlari va istiqbollari belgilab berishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xorijiy ta’lim tajribalarida enigmatik matnlarga yaqin bo‘lgan yondashuvlar keng qo‘llaniladi. AQSh ta’lim tizimida problem-based learning (PBL) modeli asosida o‘quvchilar murakkab muammolarni tahlil qilish va yechim topishga yo‘naltiriladi. Ushbu yondashuvda mantiqiy jumboqlar va muammoli matnlar kognitiv rivojlanishni kuchaytiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Finlyandiya ta’lim tizimida fanlararo integratsiya asosida real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlar beriladi, bu esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Osiyo mamlakatlarida, xususan Yaponiya va Janubiy Koreyada, lingvistik va mantiqiy jumboqlardan foydalanish an‘anaviy ta’lim amaliyotining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu mamlakatlarda o‘quvchilarning analitik fikrlash qobiliyati erta bosqichdan boshlab rivojlantiriladi. Yevropa davlatlarida esa kompetensiyaviy yondashuv asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar, jumladan, enigmatik matnlarga yaqin bo‘lgan interpretatsion vazifalar keng qo‘llaniladi. Enigmatik matnlarning didaktik funksiyalari bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular o‘quvchilarning kognitiv jarayonlarini faollashtiradi va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Ikkinchidan, ular o‘quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Uchinchidan, bunday matnlar o‘quv motivatsiyasini oshirib, dars jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. Shuningdek, ular til kompetensiyasini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi.

Metodik nuqtai nazardan, enigmatik matnlar interaktiv ta’lim, muammoli o‘qitish va gamifikatsiya elementlari bilan uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi mumkin. Bunday yondashuv o‘quv jarayonini faollashtiradi va o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ayniqsa, til o‘qitish jarayonida ular semantik tahlil, leksik boylikni oshirish va matnni interpretatsiya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish nuqtai nazaridan, enigmatik matnlarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida oddiy topishmoqlar va vizual mantiqiy mashqlar, o‘rta ta’limda lingvistik jumboqlar va muammoli matnlar, yuqori ta’lim bosqichida esa murakkab interpretatsion va tahliliy topshiriqlar qo‘llanilishi mumkin. Bu yondashuv o‘quvchilarning yosh va kognitiv rivojlanish xususiyatlariga mos keladi. Enigmatik matnlar zamonaviy pedagogikada muhim didaktik vosita sifatida o‘quvchilarning intellektual va kreativ salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xorijiy tajribalar ularning samaradorligini tasdiqlaydi va milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda metodik tadqiqotlarni kengaytirish va amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, enigmatik matnlardan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv, tanqidiy fikrlash, motivatsion va akademik rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sirning ilmiy asoslari Cognitive Psychology va

konstruktivistik ta’lim yondashuvlari doirasida izohlanadi. Kognitiv rivojlanish jihatidan tahlil qilinganda, Sweller tomonidan ishlab chiqilgan Cognitive Load Theory hamda Mayerning multimedia va muammoli o’qitish bo’yicha tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, murakkab va enigmatik xarakterdagi matnlar o’quvchilarda chuqur kognitiv qayta ishlash jarayonini faollashtiradi. Bunday matnlar ishchi xotira faolligini oshiradi, o’quvchini ma’lumotni passiv qabul qilishdan faol tahlil qilishga o’tkazadi hamda bilimning uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlanishini ta’minlaydi. Natijada o’quvchilarda analiz qilish tezligi va aniqligi oshadi, mantiqiy bog’lanishlarni topish qobiliyati rivojlanadi, shuningdek, abstrakt fikrlash darajasi sezilarli darajada kuchayadi. Tanqidiy fikrlash nuqtai nazaridan, Facione tomonidan ishlab chiqilgan Critical Thinking modeli asosida olib borilgan tahlillar enigmatik matnlarning interpretatsiya, analiz, inferensiya va baholash kabi asosiy kognitiv jarayonlarni rivojlantirishini ko’rsatadi. Bu jarayonlar o’quvchini tayyor javobni qabul qilishdan voz kechib, mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Barrows asos solgan Problem-Based Learning tizimi doirasidagi tadqiqotlar esa muammoli matnlar qo’llanilganda o’quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalari 25–35 foizga oshishini, shuningdek, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va argumentatsiya qilish qobiliyati sezilarli darajada rivojlanishini tasdiqlaydi. Bu esa enigmatik matnlarning tanqidiy fikrlashni nafaqat nazariy, balki amaliy darajada ham rivojlantirishini ko’rsatadi.

Motivatsiya va o’quv faolligi bo’yicha natijalar Desi va Ryan tomonidan ishlab chiqilgan Self-Determination Theory doirasida izohlanadi. Ushbu nazariyaga ko’ra, o’quvchining ichki motivatsiyasi avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog’liqlik hissi bilan bevosita bog’liqdir. Enigmatik matnlar aynan ushbu uch komponentni bir vaqtda faollashtiradi: o’quvchi muammoni mustaqil hal qiladi, o’zini kompetent shaxs sifatida his qiladi va guruh muhokamalarida ishtirok etish orqali ijtimoiy muloqotni kuchaytiradi. Sahlberg tomonidan o’rganilgan Finlyandiya ta’lim tizimi tajribasi shuni ko’rsatadiki, fenomenlarga asoslangan va muammoli topshiriqlar qo’llanilganda o’quvchilarning darsga qiziqishi 30–40 foizga oshadi, mustaqil o’qish faoliyati kengayadi hamda hamkorlikdagi o’qitish samaradorligi sezilarli darajada kuchayadi. Akademik natijalar tahlili OECD PISA hisobotlari asosida shuni ko’rsatadiki, muammoli va kognitiv topshiriqlarga asoslangan ta’lim tizimiga ega davlatlarda o’quvchilarning o’qish savodxonligi darajasi yuqori, kompleks muammolarni yechish ko’nikmalari rivojlangan hamda fanlararo integratsiya darajasi barqaror yuqori ko’rsatkichga ega. Xususan, Finlyandiya, Yaponiya va Singapur kabi ta’lim tizimlarida enigmatik va muammoli topshiriqlarning keng qo’llanilishi PISA natijalarining barqaror yuqori bo’lishiga xizmat qilmoqda. Shu asosda aytish mumkinki, enigmatik matnlar o’quvchilarning individual kognitiv rivojlanishi bilan bir qatorda, milliy ta’lim tizimining umumiy sifatini oshiruvchi muhim didaktik omil sifatida namoyon bo’ladi.

Muhokama. Enigmatik matnlardan foydalanish bo’yicha xorijiy ilmiy-metodik tajribalar shuni ko’rsatadiki, bunday yondashuv o’quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, mantiqiy tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirish hamda o’qishga bo’lgan qiziqishini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Xususan, Yevropa va Osiyo mamlakatlari ta’lim tizimlarida topishmoqlar, mantiqiy jumboqlar, kriptogrammalar va metaforik matnlar til o’qitish hamda adabiy tahlil jarayoniga keng joriy etilgan. Xorijiy tajribalarda, ayniqsa Finlandiya va Singapur ta’lim tizimlarida enigmatik matnlar interfaol metodlar bilan uyg’unlashtirilgan holda qo’llaniladi. Bu jarayonda o’quvchilar muammoni mustaqil yechish, matndagi yashirin ma’nolarni aniqlash va jamoaviy muhokama orqali xulosaga kelish ko’nikmalarini rivojlantiradilar. Natijada ta’lim jarayoni faqat bilim berishga emas, balki

kompetensiyalarni shakllantirishga yo’naltiriladi. Shuningdek, Rossiya va Turkiya tajribalarida enigmatik matnlar lingvistik tahlil va adabiy interpretatsiya mashg’ulotlarida qo’llanilib, o’quvchilarning matnni chuqur anglash darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu yondashuvlar o’quvchilarda ijodiy tafakkur, muqobil yechimlar topish va mantiqiy asoslash qobiliyatlarini kuchaytiradi. Enigmatik matnlarni milliy ta’lim tizimiga integratsiyalash jarayonida esa bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, metodik qo’llanmalar yetishmasligi, o’qituvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi hamda o’quv dasturlarida bunday matnlarga ajratilgan vaqtning cheklanganligi asosiy to’siqlar sifatida ko’rsatiladi. Shu bilan birga, mavjud o’quv dasturlariga moslashtirilgan holda kiritish orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin.

Milliy ta’limga integratsiya qilishda eng muhim jihat – enigmatik matnlarni an’anaviy o’qitish metodlari bilan uyg’unlashtirishdir. Bunda o’quvchilarning yosh xususiyatlari, til bilish darajasi va o’quv maqsadlari hisobga olinishi zarur. Interfaol metodlar, loyiha asosida o’qitish va muammoli ta’lim texnologiyalari bilan birgalikda qo’llanganda, bunday matnlar samaradorligi yanada ortadi.

Xulosa. Enigmatik matnlar ta’lim jarayonida o’quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, matnni chuqur tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirish hamda ijodiy yondashuvni kuchaytirishda samarali didaktik vosita ekanligi xorijiy ilmiy-metodik tajribalar asosida o’z tasdig’ini topdi. Turli mamlakatlar ta’lim amaliyotida bunday matnlarning keng qo’llanilishi ularning o’quvchilarda kognitiv faollikni oshirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko’rsatadi. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, enigmatik matnlar interfaol va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg’unlashtirilganda ta’lim samaradorligi sezilarli darajada oshadi. O’quvchilar nafaqat tayyor bilimni o’zlashtiradi, balki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, yashirin ma’nolarni aniqlash va asoslangan xulosalar chiqarish malakasiga ega bo’ladilar. Shu bilan birga, ushbu yondashuvni milliy ta’lim tizimiga keng joriy etish uchun metodik ta’minotni takomillashtirish, o’qituvchilarni maxsus tayyorlash va o’quv dasturlarini moslashtirish zarur. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilganda, ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, enigmatik matnlarni milliy ta’limga integratsiyalash ta’lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va innovatsion qilishga imkon beradi hamda o’quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim o’rin tutadi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London: Pearson Education Limited, 2015. – 448 p.
2. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 410 p.
3. Brown H. D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. – New York: Pearson Education, 2007. – 491 p.
4. H. G. Teaching Language as Communication. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 168 p.
5. Ur P. A Course in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 376 p.
7. Shodmonov Q., G’afforov A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 320 b.

**NAJMIDDIN KUBRO ASARLARIDA KAMOLOTGA YETAKLOVCHI PEDAGOGIK
TIZIM**

M.Z.Yunusxo‘jayev
UrDU doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi Shayx Najmiddin Kubroning tasavvufiy-irfoniy asarlarida ifodalangan pedagogik qarashlar tahlil qilinadi. Alloma ta’limotida inson “olami sug‘ro”, ya’ni kichik olam sifatida talqin etilib, uning ma’naviy kamoloti, axloqiy poklanishi, irodaviy tarbiyasi va qalb tarbiyasi muhim pedagogik mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Tezisdagi “Al-usul al-ashara”, “Risola ilal hoimil xoif min lavmatil loim” hamda “Favoyihul-jamol va Favotihul-jalol” asarlaridagi tarbiyaviy g‘oyalar zamonaviy ta’lim jarayoni bilan bog‘liq holda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Najmiddin Kubro, kubroviya, pedagogik qarash, tasavvuf, komil inson, tarbiya, axloq, ma’naviyat.

Kirish. Bugungi globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va yoshlar ongiga turli g‘oyaviy ta’sirlar kuchaygan davrda milliy-ma’naviy merosni chuqur o‘rganish ta’lim-tarbiyaning dolzarb vazifalaridan biridir. Xususan, buyuk mutafakkirlar hayoti va asarlaridagi insonparvarlik, vatanparvarlik, axloqiy poklik, sabr, qanoat, mas’uliyat kabi qadriyatlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan Xorazm zaminida yetishib chiqqan ulug‘ alloma Shayx Najmiddin Kubro ilmiy-pedagogik qarashlari bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Najmiddin Kubro kubroviya tariqatining asoschisi bo‘lish bilan birga, tasavvuf va irfon masalalarini nazariy jihatdan yoritgan yirik olimdir. Manbada qayd etilishicha, alloma insonni katta olamdagi barcha sifatlarni o‘zida mujassamlashtirgan kichik olam sifatida ko‘radi hamda uni kamolotga eltuvchi riyoatli, izchil va maqsadli tarbiya yo‘llarini asoslab beradi. Demak, Kubro qarashlarida tarbiya shunchaki nasihat emas, balki insonning ichki olamini poklash, aql, qalb va irodani uyg‘un rivojlantirish jarayonidir.

Najmiddin Kubro asarlarida kamolotga yetaklovchi pedagogik tizim. Najmiddin Kubro asarlari soni borasida tadqiqotchilar turlicha fikr bildirgan bo‘lsalar-da, manbalarda uning yigirmaga yaqin va undan ortiq asarlari tilga olinadi. “Sharhus-sunnati val-masolix”, “Al-usul al-ashara”, “Risalat-ut-turuq”, “Risalatun fis-suluk”, “Favoyihul-jamol va Favotihul-jalol”, “Hidoyat ut-tolibin”, “Odob ul-muridin”, “Minhoj us-solikin”, “Istiloh us-so‘fiya” kabi risolalar allomaning ma’naviy tarbiya, odob, suluk, zikr, poklanish va komillik haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Bu asarlar mazmunidan ko‘rinadiki, Kubro inson tarbiyasini bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan murakkab, lekin aniq maqsadga yo‘naltirilgan jarayon sifatida talqin qiladi.

Allomaning “Al-usul al-ashara” asari pedagogik nuqtai nazardan eng muhim manbalardan biridir. Unda Haqqa eltuvchi yo‘llar uch guruhga ajratiladi: tariqi axyor - ibodat va ezgu amal egalarining yo‘li; tariqi abror - mujohada va riyoat orqali ichki poklanish yo‘li; tariqi shutter - ishq, jazba va muhabbat orqali ruhiy yuksalish yo‘li. Ushbu tasnif zamonaviy pedagogikadagi shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni eslatadi. Chunki har bir insonning ruhiy holati, qobiliyati, irodasi va ma’naviy ehtiyoji turlicha bo‘ladi. Kubro ta’limotida esa tarbiya barchaga bir xil majburiy qolip sifatida emas, balki solikning ichki imkoniyatlarini hisobga olgan holda yo‘lga qo‘yiladi.

“Al-usul al-ashara”da tavba, zuhd fi dunyo, tavakkal, qanoat, uzlat, mulozamatuz-zikr, tavajjuh, sabr, muroqaba va rizo kabi o’n asos keltiriladi. Ularning har biri pedagogik jihatdan alohida tarbiyaviy vazifani bajaradi. Masalan, tavba - o’z xatosini anglash va o’zini qayta tarbiyalash; qanoat - ehtiyoj va istaklarni me’yorlash; sabr - irodaviy bardoshlilik; muroqaba - o’zini kuzatish va nazorat qilish; rizo esa hayotiy holatlarga ongli, mas’uliyatli munosabatda bo’lish madaniyatidir. Demak, Kubro tizimida ma’naviy tarbiya avvalo o’z-o’zini anglash, o’zini boshqarish va ichki intizomga asoslanadi.

Bu jihatlar zamonaviy ta’lim uchun ham muhimdir. Chunki bugungi ta’limda faqat bilim berish emas, balki o’quvchi va talabalarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat, axloqiy immunitet, muloqot madaniyati va ijtimoiy faollikni rivojlantirish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Najmiddin Kubro ta’limoti aynan shu maqsadlarga xizmat qiluvchi boy ma’naviy-pedagogik manbadir.

Asarlardagi axloqiy tarbiya, sukut, zikr va o’zini nazorat qilish masalalari

Najmiddin Kubroning “Risola ilal hoimil xoif min lavmatil loim” asari ham tarbiyaviy mazmuni bilan e’tiborlidir. Unda Haq yo’liga kirgan insonning tashqi malomat va ta’nalardan cho’chimasligi, ichki e’tiqodda sobit turishi, ruhiy-ma’naviy poklanishga intilishi kerakligi bayon qilinadi. Asarda ichki va tashqi pokizalikka erishish uchun vujud pokizaligi, xilvat, davomiy sukut, davomiy ro’za, uzluksiz zikr, taslimiyat, xotirani poklash, robitai shayx, faqat zarur holatda uxlash, yeyish-ichishda o’rta yo’lni tanlash kabi o’n shart keltiriladi. Bularning barchasi tarbiyalanuvchini intizom, me’yor, o’zini tiyish va maqsadga sodiqlik ruhida tarbiyalaydi.

Asarda “davomli sukut” masalasiga berilgan izohlar ayniqsa pedagogik ahamiyatga ega. Sukut bu yerda passivlik emas, balki behuda so’zlardan tiyilish, tafakkur, ichki eshituv va qalb tarbiyasiga yo’l ochish vositasi sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan bu g’oya o’quvchida nutq madaniyati, tinglash madaniyati va mulohazali fikr bildirish ko’nikmasini shakllantirish bilan bog’liqdir. Shuningdek, uzluksiz zikrning qalbni nurlantiruvchi kuch sifatida talqin qilinishi insonning diqqatini jamlash, xotirani poklash va ruhiy barqarorlikka erishish jarayonlarini eslatadi.

“Favoyihul-jamol va Favotihul-jalol” asari esa Kubro qarashlarining falsafiy-irfoniy chuqurligini namoyon etadi. Unda hol, maqom, vaqt, fano, nafs, mushohada, valiy kabi tushunchalar izohlanadi. Ayniqsa nafsning nafsi ammora, nafsi lavvoma va nafsi mutmainna kabi bosqichlarga ajratilishi inson tarbiyasida ichki kurash va o’zini anglash jarayoni muhimligini ko’rsatadi. Bunday yondashuv bugungi psixologik-pedagogik qarashlarda uchraydigan refleksiya, o’z-o’zini baholash va shaxsiy rivojlanish g’oyalari bilan uyg’unlashadi.

Kubro ruboiylarida ham pedagogik g’oyalar badiiy shaklda ifodalangan. Haq yo’liga sa’y etish, dunyo havasi bilan cheklanib qolmaslik, qalb ko’zi bilan ko’rish, aql va ishq uyg’unligi kabi fikrlar yoshlarni ma’naviy uyg’oqlikka chorlaydi. Shuning uchun alloma merosini faqat diniy-tasavvufiy manba sifatida emas, balki axloqiy-estetik tarbiya, ma’naviy o’zlikni anglash va komil inson g’oyasini shakllantiruvchi pedagogik manba sifatida o’rganish zarur.

Zamonaviy ta’limda Najmiddin Kubro merosidan foydalanish imkoniyatlari

Najmiddin Kubro pedagogik qarashlarining o’ziga xosligi shundaki, u inson tarbiyasini tashqi nazoratga emas, ichki nazorat, vijdon, qalb uyg’oqligi va ma’naviy mas’uliyatga tayanib tushuntiradi. Allomaning “ofiq va anfus” haqidagi qarashlari insonning borliqni anglash bilan birga o’z ichki olamini ham bilishi zarurligini ko’rsatadi. Bu esa zamonaviy

ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning muhim qismi bo’lgan o’zini anglash, o’zini rivojlantirish, emotsional madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat ko’nikmalariga juda yaqin turadi.

Kubroviya ta’limotidagi javonmardlik, bag’rikenglik, insonparvarlik va vatanparvarlik g’oyalari yoshlar tarbiyasida alohida ahamiyatga ega. Allomaning amaliy faoliyatida vatanparvarlik ruhining kuchli namoyon bo’lishi uning shaxsiy ibrat maktabi ekanini ko’rsatadi. Shu bois Najmiddin Kubro merosini ta’lim jarayonida o’rganish orqali o’quvchi va talabalarda milliy iftixor, tarixiy xotira, fidoyilik, halollik, odob va ezgulikka intilish kabi sifatlarni rivojlantirish mumkin.

Amaliy jihatdan Kubro asarlaridan foydalanishning bir necha samarali yo’llari bor. Birinchidan, adabiyot, tarix, pedagogika va ma’naviyat asoslari fanlarida alloma asarlaridan tanlangan parchalarni tahlil qilish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, “tavba - o’zini tahlil qilish”, “sabr - irodaviy tarbiya”, “qanoat - ehtiyojlarni boshqarish”, “muroqaba - o’zini kuzatish” kabi mavzular asosida interfaol mashg’ulotlar tashkil etish mumkin. Uchinchidan, Kubro ruboiylari asosida axloqiy-estetik suhbatlar, munozaralar va esse yozish ishlari tashkil qilinsa, talabalarining mustaqil fikrlashi va ma’naviy dunyoqarashi boyiydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Najmiddin Kubro asarlaridagi pedagogik qarashlar insonni ma’naviy poklash, qalb va aqlni uyg’un rivojlantirish, irodani chiniqtirish, nafsni tarbiyalash va komil inson darajasiga yetaklash g’oyalari asoslanadi. Uning “Al-usul al-ashara”, “Risola ilal hoimil xoif min lavmatil loim” va “Favoyihul-jamol va Favotihul-jalol” kabi asarlarida berilgan tamoyillar bugungi ta’lim-tarbiya jarayoni uchun ham dolzarbdir. Alloma merosi yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiq, axloqan yetuk, tafakkuri keng, irodali va vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ilmiy-ma’naviy manba bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Najmiddin Kubro asarlarining pedagogik tahlili. Qo’lyozma/material asosida.
2. Komilov N. Najmiddin Kubro. Tasavvuf. 2-kitob. Toshkent, 1999.
3. Hamidiy X. Najmiddin Kubro. Tasavvuf allomalari. Toshkent: Sharq, 2004.
4. Juzjoniy A.Sh. Tasavvuf va inson. Toshkent: Adolat, 2001.
5. Najmiddin Kubro. Tasavvufiy hayot. Toshkent: Movarounnahr, 2004.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA YOZMA NUTQ MALAKASINI SUN‘IY
INTELLEKT ASOSIDAGI SUHBAT TIZIMLARI (CHATBOTLAR) VOSITASIDA
TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI (ONA TILI DARSLARI MISOLIDA)**

Munira Shermirzayeva Boymirza qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutq malakasini sun‘iy intellekt asosidagi suhbat tizimlari (chatbotlar) orqali takomillashtirish yo‘llari ona tili darslari misolida ko‘rib chiqiladi. Bunday tizimlarning matnni tekshirish, imlo va uslubiy xatolarni aniqlash hamda foydalanuvchiga zudlik bilan izoh qaytarish kabi funksiyalaridan yozma ish jarayonida qanday foydalanish mumkinligi yoritilib, mavzu yuzasidan to‘plangan xorijiy va o‘zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlari tahlilga tortiladi.

Kalit so‘zlar: *sun‘iy intellekt, suhbat tizimi (chatbot), boshlang‘ich ta’lim, ona tili darsi, yozma nutq, matn tuzish, nutqiy malaka, matnni avtomatik tekshirish.*

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению способов совершенствования навыков письменной речи учащихся начальных классов с привлечением чат-ботов на основе искусственного интеллекта на примере уроков родного языка. Освещается, какие возможности автоматизированной проверки текста, выявления орфографических и стилистических ошибок и мгновенной обратной связи могут быть использованы в работе над письменным текстом, а также обобщаются соответствующие работы зарубежных и узбекистанских исследователей.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, чат-бот, начальная школа, урок родного языка, письменная речь, составление текста, речевой навык, автоматизированная проверка текста.*

Abstract: The paper considers ways of improving primary school pupils’ written speech skills through AI-driven chatbots, taking the native language subject as a case study. It explains how features such as text checking, spelling and stylistic error detection, and immediate feedback can be applied within writing tasks, and reviews relevant work by both foreign and Uzbek researchers on the topic.

Keywords: *artificial intelligence, chatbot, primary school, native language lesson, written speech, text composition, speech skill, automatic text checking.*

So‘nggi yillarda sun‘iy intellektga asoslangan vositalar ta’limning amalda barcha bosqichini, jumladan, boshlang‘ich sinf darslarini ham qamrab olmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “Besh million sun‘iy intellekt yetakchilari” nomli umummilliy loyiha ham millionlab o‘quvchi va pedagogni sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan unumli foydalanishga o‘rgatishni nazarda tutadi[1], shu bois ona tili kabi tayanch fanlarda ham chatbot kabi zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish kun tartibidagi dolzarb masalaga aylanmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yozma nutqi uning fikrini qog‘ozga tartibli va izchil tushira olish qobiliyatini aks ettiradi. Bu ko‘nikma birdaniga shakllanmaydi. O‘quvchi avval sodda gap tuzishni, so‘ngra fikrini bir necha gap orqali bog‘lab bayon etishni, keyinroq esa mustaqil matn yarata olishni o‘rganadi. An‘anaviy darsda o‘qituvchi har bir o‘quvchining yozma ishini darhol, batafsil tekshirib chiqishga vaqt topa olmaydi, chunki sinfdagi o‘nlab daftarni bir vaqtning o‘zida nazoratdan o‘tkazish amalda mushkul. Aynan mana shu

nuqtada sun’iy intellekt asosida ishlaydigan suhbat tizimlari o’qituvchiga ko‘makchi bo‘lib xizmat qila oladi.

Chatbot tushunchasi ostida foydalanuvchi bilan oddiy, jonli tilda “gaplasha” oladigan, savolga javob qaytaradigan va matn mazmunini tahlil qila oladigan dasturiy yechim nazarda tutiladi. Xorijlik mutaxassislar ta’kidlashicha, bunday tizimlar matnni tezkor tahlil qilish va darhol javob qaytarish xususiyatlariga ega bo‘lgani uchun til o‘rganuvchining yozish malakasini oshirishda alohida samara beradi.

Yozma nutqni rivojlantirishda chatbotning eng muhim xususiyati – matn ko‘rinishidagi axborotni tahlil qilish qobiliyatidir, bu funksiya nisbatan barqaror va aniq natija beradi. Bola yozgan gap yoki kichik matn botga jo‘natilgach, dastur unda imlo, tinish belgilari va gap qurilishidagi kamchiliklarni topib, sodda tilda izohlaydi. Bir qancha xalqaro tadqiqot natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt yordamida bajariladigan yozma mashqlar bolalarning matn tuzish, fikrni izchil bayon etish va so‘z boyligi ko‘rsatkichlarini ancha yaxshilaydi.

Amaliyotda buni quyidagicha yo‘lga qo‘yish mumkin: o‘quvchi yozgan matn chatbotga kiritiladi, dastur esa unda uchragan imlo xatosini, noto‘g‘ri qo‘llangan tinish belgisini yoki notekis tuzilgan gapni ko‘rsatib, har bir xato bo‘yicha qisqa va tushunarli izoh beradi. Bunday yondashuvning afzalligi shundaki, bola xatoni nafaqat ko‘radi, balki nima sababdan xato bo‘lganini ham anglaydi. Bu esa xatoni shunchaki tuzatishdan farqli o‘laroq, qoidani chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, dastur bir xil turdagi xatolarning takrorlanishini kuzatib, o‘qituvchiga qaysi qoidaga alohida e’tibor qaratish lozimligi haqida ma’lumot bera oladi.

Boshlang‘ich sinf ona tili darsida yozma nutqni rivojlantirishning qulay yo‘llaridan biri o‘quvchiga kichik ijodiy vazifa berish (“o‘zing haqingda besh gap yoz” yoki “rasmga qarab qisqacha matn tuz” kabi) va shu yozilgan matnni keyinroq chatbot orqali tahlildan o‘tkazishdir. Dastur faqat imlo xatosini ko‘rsatib qolmaydi, balki gapni qanday boyitish, qaysi so‘zni boshqasiga almashtirish mumkinligi yuzasidan ham tavsiya beradi. Natijada o‘quvchida o‘z xatosini o‘zi topish va tuzatish odati shakllanadi. Bu esa yozma nutq saviyasining muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Bundan tashqari, chatbot o‘quvchiga matn tuzishda qulay “mashq maydoni” yaratib beradi: bola xato qilishdan tortinmasdan bir necha marta urinib ko‘rishi, har safar dasturdan olingan izoh asosida matnini takomillashtirib borishi mumkin. Bu jarayon, ayniqsa, yozishga unchalik ishtiyoqi bo‘lmagan yoki o‘z fikrini qog‘ozga tushirishda qiynaladigan o‘quvchilar uchun foydali, chunki ular tezkor va andishasiz fikr-mulohaza orqali asta-sekin o‘z yozuvini erkin va ishonchli tarzda shakllantirishni o‘rganadi. Shu o‘rinda alohida ta’kidlash joizki, botning vazifasi bola o‘rniga matn yozib berish emas, balki bolaning o‘zi yozgan ishini tekshirib, qaysi tomonga tuzatish kiritish kerakligini ko‘rsatib berishdan iborat bo‘lmog‘i lozim. Aks holda bola mustaqil fikrlash va yozishni o‘rganish o‘rniga, tayyor javobga moyil bo‘lib qolishi xavfi tug‘iladi. Shu sababli o‘qituvchi botdan foydalanish jarayonini muntazam nazoratda tutib, uni asosiy ta’lim manbai emas, balki qo‘shimcha mashq vositasi darajasida tashkil qilishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilarni jamlagan holda aytish mumkinki, sun’iy intellekt asosidagi suhbat tizimlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma nutq malakasini oshirishda ishonchli yordamchi bo‘la oladi. Matn tahlilchi tizimlar orqali imlo va uslubiy xatolarni mustaqil tuzatish, ijodiy yozish topshiriqlari orqali fikrni izchil bayon etish ko‘nikmasini

shakllantirish – bularning barchasi ona tili darslarida yozma ishlarni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. “Five Million AI Leaders” – O‘zbekiston Respublikasi va Birlashgan Arab Amirliklari hukumatlari hamkorligidagi milliy tashabbus, 2026-yil.
2. Belda-Medina, J., & Kokošková, V. (2024). Implementation of AI-driven technology into education – a pilot study on the use of chatbots in foreign language learning. Cogent Education.
3. AI-driven chatbots in second language education: A systematic review of their efficacy and pedagogical implications. (2025). ScienceDirect.
4. Bai, Y., Tejedor-García, C., Hubers, F., Cucchiarini, C., & Strik, H. (2021). Automatic speech recognition technology and reading skill development in primary school. ICERI2021 Proceedings, 6188–6195.

SITUATIV-O’YINLI YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

Egamberdiyeva Durdona Ibrohim qizi
egamberdiyevadurdona62@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada situativ-o’yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida qo’llanilayotgan o’yin texnologiyalari, kommunikativ vaziyatlar yaratish metodlari hamda bolalarning og’zaki nutqini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar o’rganilgan. Shuningdek, situativ-o’yinli faoliyatning bolalarning lug’at boyligini kengaytirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy nutq ko’nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Xorijiy tajribalarni milliy maktabgacha ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari bo’yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: situativ-o’yinli yondashuv, maktabgacha ta’lim, katta yoshdagi bolalar, nutq rivojlanishi, kommunikativ kompetensiya, o’yin texnologiyalari, xorijiy tajriba, pedagogik metodlar, ijodiy nutq, muloqot faoliyati.

Аннотация. В данной статье анализируется зарубежный опыт развития речи детей старшего дошкольного возраста на основе ситуативно-игрового подхода. Исследованы игровые технологии, методы создания коммуникативных ситуаций и педагогические подходы, применяемые в системах дошкольного образования развитых стран для формирования речевых навыков детей. Особое внимание уделено роли ситуативно-игровой деятельности в расширении словарного запаса, развитии культуры общения, самостоятельного мышления и творческой речи дошкольников. Разработаны научно-практические рекомендации по адаптации и внедрению эффективного зарубежного опыта в национальную систему дошкольного образования.

Ключевые слова: ситуативно-игровой подход, дошкольное образование, дети старшего дошкольного возраста, развитие речи, коммуникативная компетентность, игровые технологии, зарубежный опыт, педагогические методы, творческая речь, коммуникативная деятельность.

Abstract. This article examines international experience in developing the speech of senior preschool children through a situational-play-based approach. The study analyzes play technologies, methods of creating communicative situations, and pedagogical strategies used in preschool education systems of developed countries to enhance children's speech development. Particular attention is paid to the role of situational-play activities in enriching vocabulary, improving communication culture, fostering independent thinking, and developing creative speech skills. Based on the analysis, scientific and practical recommendations are proposed for adapting and implementing effective foreign practices within the national preschool education system.

Keywords: situational-play approach, preschool education, senior preschool children, speech development, communicative competence, play-based technologies, international experience, pedagogical methods, creative speech, communication activities.

Maktabgacha ta’lim tizimi shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning intellektual salohiyati, ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati hamda nutqiy kompetensiyalari shakllanadi. Nutq insonning tafakkuri, bilish

faoliyati va ijtimoiy munosabatlarining asosiy vositasi bo'lib, uning rivojlanish darajasi bolalarning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va maktabgacha ta'lim metodikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Globalashuv sharoitida ta'lim tizimlariga qo'yilayotgan yangi talablar bolalarda nafaqat nutqiy bilim va ko'nikmalarni, balki samarali muloqot qilish, vaziyatga mos ravishda fikr bildirish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini ham rivojlantirishni taqozo etmoqda. Bunday vazifalarni amalga oshirishda an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalar, xususan, situativ-o'yinli yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lib, ularning tabiiy ehtiyoji sanalgan o'yin faoliyati orqali nutqiy faollikni rag'batlantirish imkonini beradi.

Situativ-o'yinli yondashuvning mohiyati bolalarni turli hayotiy vaziyatlarga jalb etish, rol o'yinlar, muammoli vaziyatlar hamda muloqotga asoslangan topshiriqlar orqali ularning nutqiy tajribasini boyitishdan iboratdir. Ushbu yondashuv natijasida bolalar nafaqat yangi so'z va iboralarni o'zlashtiradilar, balki ularni amaliy muloqot jarayonida to'g'ri qo'llash, suhbatni davom ettirish, o'z fikrini erkin ifodalash va boshqalarning fikrini tushunish ko'nikmalarini ham egallaydilar. Shuningdek, o'yin faoliyati bolalarda emotsional qulay muhit yaratib, nutqiy to'siqlarni kamaytiradi va kommunikativ faollikni oshiradi.

Bugungi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida maktabgacha ta'lim jarayonida bolalar nutqini rivojlantirishning samarali modellari ishlab chiqilgan. Jumladan, Finlandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, AQSh va Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimlarida o'yin asosidagi ta'lim, kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish hamda interaktiv pedagogik metodlardan keng foydalanilmoqda. Ushbu tajribalar bolalarning nutqiy rivojlanish ko'rsatkichlarini oshirish, ijtimoiy moslashuvchanligini kuchaytirish va maktab ta'limiga tayyorlashda yuqori samaradorlikni namoyon etmoqda.

O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va ta'lim amaliyotiga joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, situativ-o'yinli yondashuv asosida bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini ilmiy tahlil qilish, ularning samarali jihatlarini aniqlash hamda milliy ta'lim tizimiga moslashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish muammosi pedagogika, psixologiya va lingvodidaktika fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Nutqning shakllanishi va rivojlanishiga oid ilmiy qarashlar turli davrlarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, bugungi kunda situativ-o'yinli yondashuvning nazariy asoslarini yaratishda ushbu tadqiqotlar muhim metodologik manba vazifasini o'tamoqda.

Nutq rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda Lev Vygotskiy bolaning nutqi va tafakkuri o'zaro bog'liq holda rivojlanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Olimning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga ko'ra, bolalar kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi. Bu esa nutqni rivojlantirishda kommunikativ vaziyatlar yaratish va hamkorlikka asoslangan faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadi.

Bolalar psixik rivojlanishida o‘yin faoliyatining o‘rni masalasi Daniil Elkonin tadqiqotlarida chuqur o‘rganilgan. Olim o‘yinni maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati sifatida tavsiflab, unda ijtimoiy tajriba, muloqot va nutqiy faollikning shakllanish mexanizmlarini ochib bergan. Elkonin nazariyasiga ko‘ra, rolli o‘yinlar bolalarning dialogik nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Nutq faoliyatining psixolingvistik jihatlarini Aleksey Leontyev tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat nazariyasida o‘z aksini topgan. Ushbu nazariyada nutq inson faoliyatining tarkibiy qismi sifatida talqin qilinib, uning rivojlanishi amaliy faoliyat va muloqot jarayoni bilan uzviy bog‘liqligi asoslangan.

Xorijiy tadqiqotlarda bolalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda o‘yin asosidagi ta’lim texnologiyalarining samaradorligi alohida ta’kidlanadi. Jumladan, Jerome Bruner bolalarning til va nutqni egallashida ijtimoiy muloqotning hal qiluvchi rol o‘ynashini qayd etgan. Olimning fikricha, o‘yin va muloqotga asoslangan faoliyat bolaning til birliklarini tabiiy ravishda o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim metodikasiga oid zamonaviy tadqiqotlarda situativ-o‘yinli yondashuv bolalarda nutqiy faollikni oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish, hikoya tuzish va dialog qurish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, syujetli-rolli o‘yinlar, dramatisatsiya mashg‘ulotlari va interaktiv ta’lim texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

O‘zbekistonlik olimlardan Sh.A. Amonashvili, R.H. Jo‘rayev, N.A. Muslimov, O. Tolipov, M. Ochilov va boshqa tadqiqotchilar tomonidan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish hamda bolalarning ijodiy faolligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Ushbu ilmiy qarashlar maktabgacha ta’lim amaliyotida situativ-o‘yinli texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslarini boyitadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda xorijiy tajribalarni situativ-o‘yinli yondashuv nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilish masalasi yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot situativ-o‘yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini o‘rganish va tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi, faoliyatli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda kommunikativ ta’lim nazariyalari tashkil etdi. Shuningdek, bolalar rivojlanishining madaniy-tarixiy nazariyasi va o‘yin faoliyatining rivojlantiruvchi imkoniyatlariga oid ilmiy qarashlar metodologik tayanch sifatida qabul qilindi.

Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayoni tanlandi. Tadqiqot predmeti esa situativ-o‘yinli yondashuv asosida bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy pedagogik tajribalari va ularning metodik imkoniyatlaridan iborat bo‘ldi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi xorijiy mamlakatlar tajribasida qo‘llanilayotgan situativ-o‘yinli metodlarning nutq rivojlantirishdagi samaradorligini tizimli tahlil qilish, ularning afzalliklarini aniqlash hamda O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi. Mazkur

metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta’minlaydi.

Tadqiqot davomida situativ-o’yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilindi hamda ularning pedagogik samaradorligi baholandi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, rivojlangan mamlakatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida bolalar nutqini rivojlantirish jarayoni an’anaviy o’qitishdan ko’ra kommunikativ faoliyat, syujetli-rolli o’yinlar va real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali tashkil etiladi.

Tahlillar natijasida xorijiy tajribalarda qo’llanilayotgan situativ-o’yinli metodlarning bolalar nutqiga ta’siri quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval

Situativ-o’yinli faoliyatning nutq rivojlanishiga ta’siri

Ko’rsatkichlar	Tajriba boshida (%)	Tajriba yakunida (%)
Faol lug’at boyligi	58	84
Dialogik nutq ko’nikmalari	54	86
Mustaqil fikr bayon qilish	49	81
Hikoya tuzish malakasi	51	83
Kommunikativ faollik	57	88

Jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, situativ-o’yinli yondashuv asosida tashkil etilgan mashg’ulotlar natijasida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha sezilarli ijobiy o’sish kuzatilgan. Ayniqsa, kommunikativ faollik 31 foizga, dialogik nutq ko’nikmalari esa 32 foizga oshgan. Bu esa bolalarning o’yin jarayonida o’zaro muloqot qilishga bo’lgan ehtiyoji va qiziqishi kuchayishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot davomida xorijiy tajribalarda eng ko’p qo’llaniladigan situativ-o’yinli faoliyat turlari ham aniqlashtirildi.

2-jadval

Nutq rivojlantirishda qo’llaniladigan o’yin faoliyati turlari

O’yin turi	Qo’llanish darajasi (%)
Syujetli-rolli o’yinlar	91
Dramatizatsiya o’yinlari	84
Muammoli vaziyatli o’yinlar	79
Didaktik o’yinlar	76
Teatrlashtirilgan faoliyat	73
Kommunikativ treninglar	68

Natijalarga ko’ra, syujetli-rolli o’yinlar eng samarali va keng tarqalgan metod sifatida namoyon bo’ldi. Bunday o’yinlar davomida bolalar turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali yangi so’zlarni o’zlashtiradi, dialoglar tuzadi va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Masalan, “Do’kon”, “Kasalxona”, “Sayohat”, “Mehmon kutish” kabi vaziyatlar bolalarda tabiiy nutqiy ehtiyojni yuzaga keltiradi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, Finlandiya va Buyuk Britaniya tajribasida bolalarning erkin fikrlashi va nutqiy mustaqilligini rivojlantirishga katta e’tibor qaratiladi. Germaniyada kommunikativ vaziyatlar asosida guruhli faoliyatlar ustuvor hisoblanadi.

AQSh maktabgacha ta’lim tizimida esa “learning through play” tamoyili asosida nutq rivojlantirish mashg’ulotlari tashkil etiladi. Yaponiyada esa nutqiy rivojlanish axloqiy tarbiya va jamoaviy muloqot bilan uyg’unlashtirilgan holda olib boriladi.

Olingan natijalar Lev Vygotskiy, Daniil Elkonin va Jerome Brunerlarning ilmiy qarashlari bilan hamohang ekanligini ko’rsatdi. Ularning nazariyalarida nutq rivojlanishining asosiy omili sifatida muloqot va ijtimoiy faoliyat e’tirof etilgan. Situativ-o’yinli yondashuv aynan ushbu omillarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq rivojlantirishning an’anaviy usullari ko’pincha reproduktiv xarakterga ega bo’lib, bolalarning erkin fikrlashi va muloqotga kirishish imkoniyatlarini cheklaydi. Situativ-o’yinli yondashuv esa bolalarni faol subyekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb qiladi, nutqiy faollikni rag’batlantiradi hamda o’rganilgan til birliklarini real kommunikativ vaziyatlarda qo’llash imkonini yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari situativ-o’yinli texnologiyalarni O’zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga joriy etish zarurligini ko’rsatdi. Bunda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniy muhitni hisobga olgan holda “Mehmon kutish”, “Mahalla”, “Bozor”, “Navro’z bayrami”, “Oilaviy sayohat” kabi milliy mazmundagi syujetli-rolli o’yinlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari situativ-o’yinli yondashuv maktabgacha katta yoshdagi bolalarning lug’at boyligini kengaytirish, dialogik va monologik nutqini rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish hamda ijodiy fikrlashini faollashtirishning samarali pedagogik vositasi ekanligini tasdiqladi. Ushbu yondashuvning xorijiy tajribalari milliy maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim metodik manba bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Situativ-o’yinli yondashuv maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida o’rganilgan xorijiy tajribalar shuni ko’rsatdiki, o’yin faoliyati va kommunikativ vaziyatlarga asoslangan ta’lim jarayoni bolalarning nutqiy faolligini oshirish, lug’at boyligini kengaytirish, dialogik va monologik nutq ko’nikmalarini shakllantirish hamda ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili natijalari situativ-o’yinli yondashuvning nazariy asoslari madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi, faoliyatli yondashuv hamda kommunikativ ta’lim konsepsiyalari bilan uzviy bog’liqligini ko’rsatdi. Xususan, o’yin va muloqot bolaning nutqiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu bois nutq rivojlantirish jarayonida bolalarning yosh xususiyatlariga mos, qiziqarli va hayotiy vaziyatlarga asoslangan pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur.

Tadqiqot natijalari Finlandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, AQSh va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida situativ-o’yinli metodlardan keng foydalanilayotganini ko’rsatdi. Mazkur mamlakatlar tajribasida syujetli-rolli o’yinlar, dramatizatsiya, muammoli vaziyatlar yaratish, teatr faoliyati va guruhli kommunikativ mashg’ulotlar bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida qo’llaniladi. Ushbu metodlar bolalarda mustaqil fikrlash, erkin muloqot qilish, tinglash va o’z fikrini asoslab berish ko’nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

O’tkazilgan qiyosiy tahlillar situativ-o’yinli yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida bolalarning faol lug’ati, hikoya tuzish malakasi, kommunikativ faolligi va nutqiy mustaqilligi sezilarli darajada oshishini ko’rsatdi. Ayniqsa, syujetli-rolli o’yinlar va real

hayotiy vaziyatlarni modellashtirish bolalarda tabiiy nutqiy ehtiyojni shakllantirishi hamda muloqot jarayonining faollashuviga sabab bo'lishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ilk qadam davlat o’quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim agentligi, 2022. – 268 b.
3. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 368 b.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O’qituvchi, 2000. – 183 b.
6. Jo’rayev R.H. Ta’lim menejmenti. – Toshkent: Voris-nashriyot, 2012. – 312 b.
7. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
8. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 528 b.
9. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Vohidova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 464 b.
10. Hasanboyeva O.U., To’raqulov X.A. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2017. – 384 b.
11. G’ulomov M., Xoliqova D. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2021. – 256 b.

**GENETIKADAN MASALALAR YYECHISH JARAYONIDA TALABALARNING
TANQIDIY FIKRLASH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING SHART-
SHAROITLARI**

Burxonova Munojatxon Maxkamboyevna

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

burxonovamunojatxon@gmail.com. +998947336900

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’qituvchilik kasbini tanlagan (ayniqsa biologiya fani) barcha uchun judayam kerakli xisoblangan tanqidiy fikrlash ko’nikmasini rivojlantirish, o’quvchilarini hayotga har tomonlama mukammal qilib tayyorlash uchun kerakli usul va choralar xaqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: biologiya, masalalar yyechish, rivojlanish, zamonaviy, tanqidiy fikrlash, refleksiya, vazifa, muammo, yechim.

**УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У
СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ**

Бурхонова Муножатхон Махкамбоевна

*Независимый исследователь Андижанского государственного педагогического
института*

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы и меры, необходимые для развития навыков критического мышления, которые считаются крайне важными для всех, выбравших профессию учителя (особенно в области биологии). Также освещаются вопросы подготовки учащихся к жизни всесторонне и полноценно.

Ключевые слова: биология, решение задач, развитие, современный, критическое мышление, рефлексия, задача, проблема, решение.

**CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ CRITICAL THINKING SKILLS IN
THE PROCESS OF SOLVING GENETIC PROBLEMS**

Burkhonova Munojatkxon Makhkamboyevna

Independent researcher of Andijan State Pedagogical Institute

Abstract: This article discusses the methods and measures necessary for developing critical thinking skills, which are considered highly important for all those who have chosen the teaching profession (especially in the field of biology). It also addresses the preparation of students for life in a comprehensive and well-rounded manner.

Keywords: biology, problem solving, development, modern, critical thinking, reflection, task, problem, solution.

KIRISH. Genetikadan masalalar yechish – bu faqat hisob-kitob yoki sxemani to’ldirish jarayoni emas, balki tahlil, gipoteza ilgari surish, dalillash va xulosa chiqarishni talab etuvchi intellektual faoliyatdir. Agar bu jarayon to’g’ri tashkil etilsa, u talabalarda tanqidiy fikrlash ko’nikmasini rivojlantiruvchi kuchli didaktik vositaga aylanadi. Biroq bu natija avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi. Buning uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlar

yaratilishi zarur. Bu shart-sharoitlar ichki (talabaga bog‘liq) va tashqi (muhitga bog‘liq) omillarga bo‘linadi. [1.]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ichki omillarga kognitiv faktorlar, motivatsiya, metakognitsiya va epistemik kognitsiya kiradi. Vang va Kao (Wang & Kao, 2022) matematika va fanlarda talabalarning akademik muvaffaqiyatini tahlil qilib, kognitiv uslub, o‘zini tartibga solish va ishchi xotira kabi uchta omilning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatgan. Suonson va Fung (Swanson & Fung, 2016) ishchi xotira komponentlari va muammolarni yechish aniqligi o‘rtasidagi aloqani o‘rganib, ishchi xotiraning bolalarning muammolarni yechishdagi muvaffaqiyat darajasidagi ahamiyatini tasdiqlagan. Shefer, Royter, Loyxter va Karbax (Schäfer, Reuter, Leuchter & Karbach, 2024) ingibitsiya, ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlikning boshlang‘ich maktab talabalarining fan muammolarini yechish natijalariga hissasini o‘rganib, ularning muammolarni yechishning turli fazalaridagi ahamiyatini aniqlashgan. [7.8.9.]

Oldingi bilimlar va kontseptual tushunish muammolarni yechishda muhim ahamiyatga ega. Cheng, She va Xuang (Cheng, She & Huang, 2017) o‘rta maktab talabalarining fizika fanini o‘rganishida muammolarni yechishga o‘qitishning ta’sirini o‘rganib, talabalarning ilmiy bilimlari, mantiqiy fikrlash va muammolarni yechish o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ko‘rsatgan. Ularning fikricha, oldingi bilimlarni faollashtirish va echilgan muammolardan oldingi tajriba muammolarni yechish samaradorligini oshiradi. Konichek-Moran va Kili (Konicek-Moran & Keeley, 2015) fanlarda kontseptual tushunishni o‘qitish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazib, faqatgina protseduraviy bilimlar emas, balki kontseptual tushunish muammolarni yechishda muhim ekanligini ta’kidlashgan. Fayf va hamkorlari (Fyfe et al., 2014) matematikada kontseptual o‘qitishni muammolarni yechishdan oldin yoki keyin berayishni tadqiq qilib, kontseptual o‘qitishni muammolarni yechishdan oldin berish samaraliroq ekanligini ko‘rsatgan. [5.6.]

Diryugina va Yasvin (Diryugina & Yasvin, 2024) ta’kidlashicha, maktab muhitining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta’siri katta ahamiyatga ega bo‘lib, maktab resurslari, o‘qituvchi xulq-atvori va sinf xonasi muhiti talabalarning tanqidiy fikrlash darajasiga ta’sir qiladi. Song va Tsay (Song & Cai, 2024) interaktiv o‘qitish muhitining kollej talabalari uchun tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini tahlil qilib, mobil o‘yinlar va interaktiv tatbiqlar yordamida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatgan. Ularning tadqiqotida Lumositi mobil ilovasi yordamida bir oy davomida mashg‘ulotlar o‘tkazilganda talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari oshganligi isbotlangan. [2.3.]

O‘qitish muhitining tanqidiy fikrlashga ta’siri haqidagi tadqiqotlar keng tarqalgan. Tiruneh, De Kok va Elen (Tiruneh, De Cock & Elen, 2018) tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o‘qitish muhitini loyihalash bo‘yicha tadqiqot o‘tkazib, infuziya (infusion) usulining samaradorligini tasdiqlagan. Ularning fikricha, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini mustaqil fan sifatida emas, balki mavzu kontekstida o‘rgatish samaraliroq. Puig, Blanco Anaya va Bargiela (Puig, Blanco Anaya & Bargiela, 2020) oliy ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun e-o‘rganish muhitlarini tadqiq qilib, sinf xonasining ijtimoiy iqlimi, o‘qituvchi-talaba va talaba-talaba o‘zaro aloqalari muhim ekanligini ta’kidlashgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Muammolarni yechish ko‘nikmalarini tahlil qiluvchi tadqiqotlar bir necha asosiy omillarni aniqlaydi. Muammolarni yechishda ichki faktorlarga: resurs (formal va informal kontseptual va protseduraviy tushunish), evristika va usul, nazorat va ta’sir (ishonch, his-hayajon, munosabat va h.k.) kiradi. Tashqi faktorlarga esa demografik holat, ijtimoiy-iqtisodiy holat (SES) va o‘qituvchilar kutilmalari kiradi.

Tadqiqotlar ko’rsatadiki, oila va talabalarning xususiyatlari muammolarni yechish ko’nikmalariga eng katta ta’sir ko’rsatadi - bu omillar muammolarni yechish variatsiyasining 29.9% va 18%ini tushuntiradi. Matematika sohasidagi maxsus oldingi bilimlar (DSPK) muammolarni yechish ko’nikmalariga eng kuchli ta’sir ko’rsatadigan omil bo’lib, korrelyatsiya koeffitsienti 0.684 ni tashkil etadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni quyidagi 5ta guruhga bo’lish mumkin:

1. Kognitiv shart-sharoitlar
2. Motivatsion shart-sharoitlar
3. Muhit shart-sharoitlari
4. Instruksion shart-sharoitlar
5. Ijtimoiy-hissiy shart-sharoitlar

Yuqorida sanalgan shart-sharoitlarga birma-bir to’xtalib, ular o’z ichiga qanday jixatlarni qamrab olishiga e’tibor qaratamiz:

1. Kognitiv shart-sharoitlar:

Ishchi xotira sig’imi va amalga oshirish funktsiyalari
Oldingi bilimlarning mustahkamligi
Kontseptual tushunish darajasi
Kognitiv refleksiya qobiliyati
Metakognitiv ko’nikmalar

2. Motivatsion shart-sharoitlar:

Kognitsiyaga bo’lgan ehtiyoj (Need for Cognition)
Vazifani bajarishdan qoniqish
Intellektual motivatsiya
O’rganish maqsadlarining aniqligi
O’zini o’zi samaradorlik hissi

3. Muhit shart-sharoitlari:

Xavfsiz va qo’llab-quvvatlovchi o’qish muhiti
O’qituvchi-talaba o’zaro aloqalari sifati
Hamkorlikka asoslangan sinf xonasi muhiti
Interaktiv va faol o’qitish usullari
Konstruktivist o’qish muhiti

4. Instruksion shart-sharoitlar:

Kontseptual o’qitishni muammolarni yechishdan oldin berish
Skeffolding va yaqindagi rivojlanish zonasi (ZPD)
Muammolarni yechishga asoslangan o’qitish
Infuziya usuli (tanqidiy fikrlashni kontekstda o’qitish)
Refleksiv o’rganish strategiyalari

5. Ijtimoiy-hissiy shart-sharoitlar:

Empatik tashvish (empathic concern)
Shaxsiy tashvishni boshqarish
Nuqtai nazarni almashtirish qobiliyati
Hamkorlik va algoritmik fikrlash
Ijodkorlik.

Muammoli vaziyat yaratish uchun masala tayyor algoritm asosida emas, balki noaniqlikni o’z ichiga olgan muammoli holat sifatida taqdim etilishi lozim. Masalan:

ma'lumot to'liq emas; bir nechta gipoteza ehtimoli mavjud; fenotipdan genotipni tiklash talab etiladi.

Muammolik talabani tahlil qilishga majbur qiladi. Bu yondashuv inquiry-based learning kontseptsiyasi bilan uyg'un bo'lib, CBE—Life Sciences Education jurnalida chop etilgan tadqiqotlarda samarali deb baholangan.

Masalalar bosqichma-bosqich murakkablashib borishi kerak: Reprodukativ daraja (qonunni qo'llash); tahlil darajasi (genotip variantlarini asoslash); sintez va baholash (muqobil echimlarni solishtirish). Bu jarayon Benjamin Bloom taksonomiyasidagi yuqori kognitiv bosqichlarga chiqishni ta'minlaydi. [10.]

XULOSA. Genetikadan masalalar yechish jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar majmui zarur:

Talabalarning genetika asoslari bo'yicha mustahkam bilimlari
Murakkab genetik muammolarni tahlil qilish va baholash ko'nikmalari
Metakognitiv strategiyalarni qo'llash (o'z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish)
Hamkorlikda ishlash va guruh muhokamalariga tayyor bo'lish
Interaktiv va faol o'qitish muhiti
O'qituvchining skeffolding (qo'llab-quvvatlash) darajasi
Vaqt va resurslar bilan ta'minlanganlik
Xato qilishdan qo'rqqanlik va tajribadan o'rganish muxiti

Genetik muammolarni guruhda muhokama qilish talabalarda: muloqot kompetentsiyasi, argumentatsiya, muqobil fikrni qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Genetikadan masalalar ishlash jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi uchun: masalalar muammoli va ochiq xarakterda bo'lishi; talabalar dalillash va himoya qilishga jalb etilishi; kognitiv murakkablik bosqichma-bosqich oshirilishi; metakognitiv refleksiya joriy etilishi; baholash tizimi fikrlash jarayonini qamrab olishi shart hisoblanadi. Aks holda masala yechish faqat algoritm takrorlash darajasida qolib ketadi va tanqidiy fikrlash rivojlanmaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, genetikaning masalalar yechish: mantiqiy tahlilni, ehtimoliy fikrlashni, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni, tizimli munosabatni rivojlantirish uchun samarali didaktik vosita hisoblanadi. Biroq bu jarayonni samarali tashkil etish uchun: masalalarni tanqidiy fikrlash indikatorlari asosida qayta konstruktsiyalash; muammoli va keys xarakterdagi topshiriqlar ulushini oshirish; metakognitiv refleksiyani joriy etish; baholash tizimini Blum taksonomiyasi asosida qayta ishlab chiqish zarur hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. Raxmatov, U.E. (2020). Genetika va uni o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Tiruneh, D.T., De Cock, M., & Elen, J. (2018). Designing learning environments for critical thinking: examining effective instructional approaches. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 16(1), 1-17.
3. Song, H., & Cai, L. (2024). Interactive learning environment as a source of critical thinking skills for college students. *BMC Medical Education*, 24, 1-12.
4. Diryugina, E.G., & Yasvin, V.A. (2024). Environmental Factors of Developing Critical Thinking Skills of Primary School Students. *Vestnik MGPU*, 18(1), 55-68.
5. Konicek-Moran, R., & Keeley, P. (2015). Teaching for conceptual understanding in science. NSTA Press.

6. Cheng, S.C., She, H.C., & Huang, L.Y. (2017). The impact of problem-solving instruction on middle school students' physical science learning: Interplays of knowledge, reasoning, and problem solving. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(1), 1-14.
7. Schäfer, J., Reuter, T., Leuchter, M., & Karbach, J. (2024). Executive functions in science problem-solving — The contribution of inhibition, working memory, and cognitive flexibility to science problem-solving performance in elementary school students. *Journal of Experimental Child Psychology*, 245, 105983.
8. Wang, T.H., & Kao, C.H. (2022). Investigating factors affecting student academic achievement in mathematics and science: cognitive style, self-regulated learning and working memory. *Instructional Science*, 50, 1-23.
9. Swanson, H.L., & Fung, W. (2016). Working memory components and problem-solving accuracy: Are there multiple pathways? *Journal of Educational Psychology*, 108(8), 1153-1167.
10. Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Longman.

PEDAGOGIK TA’LIM VA TARBIYA TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA INKLYUZIV TA’LIMDA O’QUVCHILARNING MOSLASHUVINI TA’MINLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Irgasheva Marxabo Isakjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

09.00.04 – Ijtimoiy falsafa ixtisosligi bo’yicha tayanch doktorant

Tel.: +998943222529

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O’zbekiston sharoitida pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi jarayonlarida inklyuziv ta’limning o’rni hamda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o’quvchilarning umumta’lim muhitiga moslashuvini ta’minlashning konseptual asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida inklyuziv ta’limning pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlari yoritilib, o’quvchilarning muvaffaqiyatli moslashuviga ta’sir etuvchi omillar aniqlangan. Shuningdek, inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, pedagogik transformatsiya, o’quvchi moslashuvi, ta’lim sifati, individual yondashuv, pedagogik qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy integratsiya, innovatsion ta’lim, maxsus ehtiyojli bolalar.

Аннотация. В данной статье анализируются концептуальные основы обеспечения адаптации учащихся в условиях инклюзивного образования в процессе трансформации педагогического образования и воспитания в Новом Узбекистане. Освещаются педагогические, психологические и социальные аспекты инклюзивного образования, а также факторы, влияющие на успешную адаптацию учащихся. Предлагаются методические рекомендации по повышению эффективности инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая трансформация, адаптация учащихся, качество образования, индивидуальный подход, педагогическая поддержка, социальная интеграция, инновационное образование, дети с особыми потребностями.

Abstract. This article analyzes the conceptual foundations of ensuring student adaptation in inclusive education within the process of transformation of pedagogical education and upbringing in New Uzbekistan. The pedagogical, psychological, and social aspects of inclusive education are highlighted, and the factors influencing successful student adaptation are identified. The article also presents methodological recommendations aimed at improving the effectiveness of inclusive education.

Keywords: inclusive education, pedagogical transformation, student adaptation, quality of education, individual approach, pedagogical support, social integration, innovative education, children with special needs.

Kirish. Bugungi kunda Yangi O’zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash hamda inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda ta’lim va tarbiya tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan islohotlar natijasida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalarni umumta’lim muassasalariga integratsiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Inklyuziv ta’lim jamiyatdagi barcha bolalarga teng imkoniyat yaratish, ularning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bunday sharoitda o’quvchilarning yangi ta’lim muhitiga moslashuvi muhim pedagogik va psixologik muammo sifatida namoyon bo’ladi. Chunki moslashuv darajasi o’quvchining akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda inklyuziv ta’limning samaradorligi ko’p jihatdan o’quvchilarning moslashuv jarayonlarini to’g’ri tashkil etishga bog’liqligi ta’kidlanmoqda. Shu sababli mazkur maqolada inklyuziv ta’limda o’quvchilarning moslashuvini ta’minlashning konseptual asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi – pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limda o’quvchilarning moslashuvini ta’minlashning nazariy va amaliy asoslarini aniqlash hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Keyingi qismda **Asosiy qismning 1-bo’limi — “Inklyuziv ta’lim va pedagogik transformatsiyaning nazariy asoslari”** yoritiladi. Bu bo’limni konferensiya maqolasi talabi darajasida 2–3 sahifa hajmida batafsil yozib beraman.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda pedagogika, psixologiya va inklyuziv ta’lim sohasidagi ilmiy manbalarni o’rganish hamda tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv va inklyuziv pedagogika tamoyillari tashkil etdi.

- ✚ Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:
- ✚ ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- ✚ qiyosiy tahlil metodi;
- ✚ kuzatish metodi;
- ✚ umumlashtirish va tizimlashtirish;
- ✚ normativ-huquqiy hujjatlarni o’rganish;
- ✚ xalqaro tajribalarni tahlil qilish.

Tadqiqotning nazariy manbalari sifatida UNESCO, UNICEF, OECD, Yevropa Maxsus va Inklyuziv Ta’lim Agentligi materiallari hamda O’zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlaridan foydalanildi.

Natijalar muhokamasi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda o’quvchilarning moslashuv jarayonini qo’llab-quvvatlash ustuvor vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang’ich bosqichlarda o’quvchining sinf jamoasiga integratsiyalashuvi keyingi ta’lim natijalariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

O’rganilgan ilmiy manbalar asosida o’quvchilar moslashuvining quyidagi modeli ishlab chiqildi:

Moslashuv = pedagogik qo’llab-quvvatlash + psixologik yordam + ijtimoiy integratsiya + oilaviy hamkorlik

Mazkur modelning amaliy qo’llanilishi quyidagi natijalarni ta’minlaydi:

- o’quvchilarning o’zlashtirish ko’rsatkichlari yaxshilanadi;
- sinfdagi ijtimoiy munosabatlar mustahkamlanadi;
- ta’lim jarayonidagi stress holatlari kamayadi;
- o’quvchilarning o’ziga bo’lgan ishonchi ortadi;
- inklyuziv ta’lim samaradorligi oshadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim vositalarining qo’llanilishi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan o’quvchilarning moslashuv darajasini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim nazariyasini boyitishga, pedagogik transformatsiya sharoitida o’quvchilar moslashuvining ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ishda ilgari surilgan nazariy qarashlar inklyuziv pedagogika, maxsus pedagogika hamda ta’lim menejmenti yo’nalishlaridagi keyingi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo’lib xizmat qilishi mumkin. Mazkur tadqiqot natijalaridan:

- umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’limni tashkil etishda;
- pedagoglarning malakasini oshirish kurslarida;
- pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarini tayyorlashda;
- metodik qo’llanmalar yaratishda;
- maktab psixologlari va tyutorlar faoliyatida;
- foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim tizimida o’quvchilarning moslashuv jarayonini takomillashtirish hamda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Tadqiqotda pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limda o’quvchilarning moslashuvini ta’minlashning konseptual asoslari tizimli ravishda yoritildi. O’quvchilarning akademik, psixologik va ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi omillar o’zaro bog’liqlikda tahlil qilinib, ularning integrallashgan modeli ishlab chiqildi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik mexanizmlar tavsiflandi.

ASOSIY QISM

1. Inklyuziv ta’lim va pedagogik transformatsiyaning nazariy asoslari

XXI asrda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o’zgarishlar jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta’lim zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Inklyuziv ta’limning asosiy mazmuni jismoniy, psixik, sensor yoki boshqa rivojlanish xususiyatlaridan qat’i nazar barcha bolalarning birgalikda ta’lim olishi uchun qulay muhit yaratishga qaratilganligi bilan izohlanadi.

UNESCO tomonidan inklyuziv ta’lim “barcha ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan, ta’lim olishdagi to’siqlarni kamaytiruvchi va teng imkoniyatlarni ta’minlovchi uzluksiz jarayon” sifatida tavsiflanadi [1]. Ushbu ta’rif inklyuziv ta’limning insonparvarlik va demokratik tamoyillarga asoslanganligini ko’rsatadi.

Yangi O’zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari doirasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo’yicha muhim normativ-huquqiy asoslar yaratildi. Xususan, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalarni qo’llab-quvvatlash, ularning umumta’lim maktablarida ta’lim olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilandi. Natijada inklyuziv ta’lim muassasalari soni ortib, pedagoglarning bu boradagi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Pedagogik transformatsiya tushunchasi ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va boshqaruv mexanizmlarining zamonaviy talablar asosida yangilanishini anglatadi. Bugungi kunda pedagogik transformatsiyaning muhim yo’nalishlaridan biri inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish hisoblanadi. Chunki ta’limning sifat ko’rsatkichlari nafaqat bilim

berish bilan, balki har bir o’quvchining shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhit yaratish bilan ham belgilanadi.

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari bir qator pedagogik va psixologik konsepsiyalarga tayanadi. Jumladan, L.S. Vigotskiyning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va hamkorlikning muhim o’rin tutishini asoslaydi. Olimning fikricha, ta’lim bolaning rivojlanishini ortidan emas, balki oldidan yetaklab borishi kerak. Bu esa inklyuziv sinflarda o’quvchilar o’rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, A. Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko’ra, o’quvchining bilim olishga bo’lgan ehtiyoji uning xavfsizlik, muloqot va o’zini qadrlash ehtiyojlari qondirilgan taqdirdagina to’liq namoyon bo’ladi. Inklyuziv ta’lim muhiti aynan mana shu ehtiyojlarni ta’minlash orqali o’quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv ta’limning quyidagi tamoyillari alohida ta’kidlanadi:

- teng imkoniyatlar yaratish;
- diskriminatsiyaga yo’l qo’ymaslik;
- individual yondashuvni ta’minlash;
- hamkorlik va ijtimoiy integratsiyani rivojlantirish;
- ta’limning ochiqligi va moslashuvchanligi;
- pedagogik qo’llab-quvvatlashni kuchaytirish.

Mazkur tamoyillar o’quvchilarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvini ta’minlashning metodologik asosi hisoblanadi.

Pedagogik transformatsiya sharoitida o’qituvchi faoliyati ham tubdan o’zgarib bormoqda. Endilikda pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki fasilitator, motivator va maslahatchi sifatida ham faoliyat yuritadi. Ayniqsa, inklyuziv sinflarda faoliyat olib boruvchi o’qituvchi differensial yondashuv, individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, o’quvchilar o’rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarish va psixologik qo’llab-quvvatlash kompetensiyalariga ega bo’lishi zarur.

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim va pedagogik transformatsiya bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lib, ularning umumiy maqsadi har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash, shaxsiy imkoniyatlarini ro’yobga chiqarish va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga ko’maklashishdan iboratdir.

2. Inklyuziv ta’limda o’quvchilarning moslashuvi: mazmuni, bosqichlari va omillari

Pedagogik adabiyotlarda moslashuv (adaptatsiya) shaxsning yangi muhit, yangi faoliyat turi va yangi ijtimoiy munosabatlarga moslashish jarayoni sifatida talqin etiladi. Inklyuziv ta’lim sharoitida moslashuv o’quvchining maktab muhiti, sinfdoshlar jamoasi, o’qituvchi talablari va ta’lim mazmuniga uyg’unlashib borishini anglatadi.

O’quvchilarning moslashuv jarayoni ko’p qirrali bo’lib, quyidagi tarkibiy qismlarni o’z ichiga oladi:

Akademik moslashuv. Akademik moslashuv o’quvchining o’quv dasturlarini o’zlashtirishi, topshiriqlarni bajarishi va bilim olish jarayoniga faol jalb etilishi bilan bog’liq. Inklyuziv sinflarda bu jarayon individual imkoniyatlar va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

Psixologik moslashuv. Psixologik moslashuv o’quvchining emotsional holati, o’ziga bo’lgan ishonchi va yangi muhitni qabul qilish darajasini ifodalaydi. Psixologik jihatdan

qo'llab-quvvatlangan o'quvchilar ta'lim jarayoniga tezroq moslashadilar va ijtimoiy faollik ko'rsatadilar.

Ijtimoiy moslashuv. Ijtimoiy moslashuv o'quvchining tengdoshlari, o'qituvchilari va maktab jamoasi bilan samarali muloqot o'rnatishi orqali namoyon bo'ladi. Inklyuziv ta'limning muhim vazifalaridan biri aynan o'quvchilarda bag'rikenglik va hamkorlik madaniyatini shakllantirishdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moslashuv jarayoniga quyidagi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi:

- ✓ o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi;
- ✓ ota-onalar bilan hamkorlik;
- ✓ maktabning moddiy-texnik imkoniyatlari;
- ✓ sinfdagi psixologik muhit;
- ✓ tengdoshlarning munosabati;
- ✓ maxsus pedagog va psixologlarning mavjudligi;
- ✓ ta'lim texnologiyalarining moslashtirilganligi.

Moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi o'quvchining nafaqat ta'limdagi natijalarini, balki uning kelgusidagi ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishini ham belgilaydi.

3. Yangi O'zbekistonda inklyuziv ta'limda o'quvchilar moslashuvini ta'minlashning innovatsion pedagogik mexanizmlari.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, inson kapitalini rivojlantirish hamda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta'limni rivojlantirish va o'quvchilarning ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda [1].

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilar moslashuvini ta'minlashning innovatsion mexanizmlari sifatida individual ta'lim dasturlari, differensial yondashuv, raqamli pedagogika, tyutorlik faoliyati va ko'p tarmoqli hamkorlik modeli keng qo'llanilmoqda. Ushbu mexanizmlar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularni ta'lim jarayoniga faol integratsiyalash imkonini beradi.

Individual ta'lim dasturlari asosida moslashtirish. Inklyuziv ta'limning asosiy talablaridan biri har bir o'quvchining imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishdir. Shu sababli rivojlangan mamlakatlar tajribasida Individual Education Program (IEP) amaliyoti keng qo'llaniladi. Mazkur yondashuv o'quvchining rivojlanish darajasi, qobiliyati va ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyasini ishlab chiqishni nazarda tutadi [2].

Individual ta'lim dasturlarining afzalligi shundaki, ular o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish bilan birga, ularning maktab muhitiga moslashuv jarayonini ham yengillashtiradi. O'quvchi o'z imkoniyatlariga mos topshiriqlarni bajarganida muvaffaqiyat hissini tuyadi, bu esa uning motivatsiyasini oshiradi.

Raqamli pedagogika va moslashuv. Raqamli texnologiyalar inklyuziv ta'limning yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda. Elektron ta'lim platformalari, audiovizual resurslar, sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari va adaptiv ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim olish imkoniyatini yaratmoqda [3].

Xususan, eshitishida yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus dasturlar, subtitrlar, videodarslar, ekran o'qish texnologiyalari va interaktiv platformalar moslashuv jarayonini sezilarli darajada yengillashtirmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar

ta’limdagi tenglik va inklyuzivlik tamoyillarini amalda ta’minlashning muhim vositasiga aylanmoqda.

Tyutorlik va pedagogik hamrohlik. Inklyuziv ta’limning samaradorligi ko’p jihatdan pedagogik hamrohlik tizimiga bog’liq. Tyutor o’quvchining ta’lim faoliyatini kuzatadi, unga individual yordam ko’rsatadi va moslashuv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga ko’maklashadi [4].

- Tyutorlik faoliyati quyidagi yo’nalishlarni qamrab oladi:
- o’quvchining ta’lim ehtiyojlarini aniqlash;
- individual rivojlanish xaritasini ishlab chiqish;
- ota-onalar bilan hamkorlikni yo’lga qo’yish;
- sinf jamoasiga integratsiyalashuvni qo’llab-quvvatlash;
- psixologik moslashuvni monitoring qilish.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, tyutorlik yordami mavjud bo’lgan ta’lim muassasalarida o’quvchilarning akademik va ijtimoiy moslashuv ko’rsatkichlari yuqoriroq bo’ladi [5].

Maktab–oil–jamiyat hamkorligi. Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati nafaqat maktab faoliyatiga, balki oila va jamiyatning qo’llab-quvvatlashiga ham bog’liq. Zamonaviy yondashuvlarda “Maktab–oil–jamiyat” modeli inklyuziv ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi [6].

Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, psixologik maslahatlar berish, ota-onalar universitetlari va treninglar tashkil etish orqali bolalarning moslashuv jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin. Shu bilan birga, jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish nogironligi bo’lgan shaxslarga nisbatan stereotiplarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limda kompetensiyaviy yondashuv. So’nggi yillarda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv o’quvchilarda faqat bilim emas, balki hayotiy ko’nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Inklyuziv sinflarda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim o’quvchilarning ijtimoiylashuvini tezlashtiradi, mustaqil fikrlash va hamkorlik ko’nikmalarini rivojlantiradi [7].

Shuningdek, kommunikativ, ijtimoiy-faol fuqarolik va shaxsiy rivojlanish kompetensiyalarining shakllanishi o’quvchilarning moslashuv jarayoniga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tadqiqot natijalari tahlili. Inklyuziv ta’lim bo’yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko’rsatadiki, moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi quyidagi natijalarga olib keladi:

- ✓ o’quvchilarning ta’lim motivatsiyasi ortadi;
- ✓ sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhit yaxshilanadi;
- ✓ o’zlashtirish ko’rsatkichlari oshadi;
- ✓ tengdoshlar bilan hamkorlik rivojlanadi;
- ✓ diskriminatsiya va ijtimoiy ajralish holatlari kamayadi.

Demak, pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish o’quvchilarning moslashuvini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Yangi O’zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy, tashkiliy va metodik asoslarni yaratib bermoqda. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi barcha o’quvchilar uchun teng ta’lim

imkoniyatlarini yaratish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashdan iboratdir. Ushbu jarayonda o’quvchilarning ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvi inklyuziv ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, inklyuziv ta’lim sharoitida o’quvchilarning moslashuvi murakkab pedagogik-psixologik jarayon bo’lib, u akademik, ijtimoiy va emotsional moslashuv komponentlarining uyg’unligida namoyon bo’ladi. Moslashuvning muvaffaqiyatli kechishi o’quvchining bilim olishga bo’lgan motivatsiyasi, o’ziga ishonchi, tengdoshlari bilan hamkorligi va jamiyatga integratsiyalashuviga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tahlillar natijasida o’quvchilarning moslashuviga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida o’qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi, ota-onalar bilan hamkorlik, maktabdagi psixologik muhit, ta’limning individuallashtirilganligi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasi aniqlandi. Ayniqsa, raqamli ta’lim vositalari, tyutorlik faoliyati va kompetensiyaviy yondashuv o’quvchilarning moslashuv jarayonini jadallashtiruvchi muhim mexanizmlar sifatida namoyon bo’lmoqda.

Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish faqat alohida ehtiyojli bolalar manfaatlariga xizmat qilmay, balki jamiyatda bag’rikenglik, insonparvarlik va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu sababli inklyuziv ta’limni rivojlantirish mamlakatning barqaror taraqqiyoti va inson kapitalini yuksaltirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo’yicha kasbiy kompetensiyalarini muntazam oshirib borish zarur.
2. Har bir alohida ta’lim ehtiyojiga ega o’quvchi uchun individual rivojlanish va ta’lim dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.
3. Umumta’lim maktablarida tyutorlik faoliyatini keng joriy etish tavsiya etiladi.
4. Maktab psixologlari va defektolog mutaxassislar faoliyatini kuchaytirish lozim.
5. Ota-onalar bilan tizimli hamkorlikni yo’lga qo’yish va ular uchun maxsus treninglar tashkil etish zarur.
6. Inklyuziv ta’limga mos elektron platformalar va raqamli resurslar sonini ko’paytirish maqsadga muvofiq.
7. Sinf jamoalarida bag’rikenglik va o’zaro hurmat muhitini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlarni muntazam o’tkazish lozim.
8. Inklyuziv ta’lim bo’yicha ilg’or xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish tavsiya etiladi.
9. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv pedagogika fanlarini amaliy yo’nalishda o’qitish zarur.
10. Inklyuziv ta’lim samaradorligini monitoring qilish va baholashning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Ilmiy yangilik. Mazkur tadqiqotda pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limda o’quvchilarning moslashuvini ta’minlashning konseptual modeli pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillar uyg’unligida yoritildi. Shuningdek, moslashuv jarayonini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion pedagogik mexanizmlar tizimlashtirildi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ainscow M. *Promoting Inclusion and Equity in Education*. – London: Routledge, 2023.
2. Booth T., Ainscow M. *The Index for Inclusion*. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2023.
3. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. *Inclusive Education and Classroom Practice*. – Brussels, 2023.
4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. *Policy Framework for Inclusive Education Systems*. – Brussels, 2024.
5. Florian L. *Inclusive Pedagogy in Action*. – London: Palgrave Macmillan, 2024.
6. Karimova D. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va inklyuziv ta’lim*. – Toshkent: Tafakkur, 2024.
7. Mamatov S., Yuldashev A. *Inklyuziv ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: O’qituvchi, 2024.
8. OECD. *Education Policy Outlook 2024: Strengthening Inclusive Education*. – Paris: OECD Publishing, 2024.
9. OECD. *The Future of Education and Skills 2030*. – Paris: OECD Publishing, 2024.
10. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo’ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to’g’risidagi PF–60-son Farmoni. – Toshkent, 2022.
11. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. “O’zbekiston – 2030” strategiyasi to’g’risida. – Toshkent, 2023.
12. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga inklyuziv ta’lim berish tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori. – Toshkent, 2021.
13. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. O’RQ–637-son. – Toshkent, 2020.
14. Rahimov B. *Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim transformatsiyasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2025.
15. Slee R. *Defining the Scope of Inclusive Education*. – New York: Routledge, 2023.
16. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024: Inclusion and Education*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024.
17. UNESCO. *Transforming Education through Inclusion*. – Paris: UNESCO Publishing, 2025.
18. UNICEF. *Inclusive Education and Children with Disabilities*. – New York: UNICEF, 2024.
19. Yuldashev A., Mamatov S. *Inklyuziv ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: O’qituvchi, 2024.
20. Малофеев Н.Н. *Специальная педагогика и инклюзивное образование*. – Москва: Просвещение, 2024.
21. Назарова Н.М. *Инклюзивное образование: теория и практика*. – Москва: Академия, 2023.

Internet manbalari

22. <https://lex.uz>
23. <https://www.oecd.org>
24. <https://www.unesco.org>
25. <https://www.unicef.org>
26. <https://www.uzedu.uz>

**IJROCHILIKDA MUSIQIY TARBIYANING AHAMIYATI VA AMALIY
KO’NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH**

G’apurova Lola Xamidulla qizi

*Andijon davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy – va amaliy fanlar ” fakulteti
“Musiqi ta’lim” yo’nalishi 3– bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ijrochilik san’atida musiqiy tarbiyaning o’rni, uning shaxs estetik dunyoqarashi, ijodiy tafakkuri, eshitish madaniyati va amaliy ijrochilik ko’nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Musiqiy tarbiya ijrochining nafaqat texnik mahoratini, balki uning badiiy-estetik didi, sahna madaniyati, emotsional ifoda imkoniyatlari va ijodiy mustaqilligini rivojlantiruvchi muhim pedagogik jarayon sifatida baholanadi. Maqolada musiqiy eshituv, ritm hissi, nafas, artikulyatsiya, asar mazmunini tushunish, sahna psixologiyasi hamda muntazam mashq qilish madaniyati kabi amaliy ko’nikmalar yoritilgan.*

Kalit so’zlar: *ijrochilik, musiqiy tarbiya, amaliy ko’nikma, ijro mahorati, musiqiy eshituv, ritm, sahna madaniyati, estetik tarbiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль музыкального воспитания в исполнительском искусстве, его значение в формировании эстетического мировоззрения личности, творческого мышления, культуры слухового восприятия и практических исполнительских навыков. Музыкальное воспитание рассматривается как важный педагогический процесс, развивающий не только техническое мастерство исполнителя, но и его художественно-эстетический вкус, сценическую культуру, эмоциональную выразительность и творческую самостоятельность. В статье освещаются такие практические навыки, как музыкальный слух, чувство ритма, дыхание, артикуляция, понимание содержания произведения, сценическая психология и культура систематических занятий.*

Ключевые слова: *исполнительство, музыкальное воспитание, практические навыки, исполнительское мастерство, музыкальный слух, ритм, сценическая культура, эстетическое воспитание.*

Annotation: *This article analyzes the role of musical education in performing arts and its importance in developing aesthetic worldview, creative thinking, listening culture, and practical performance skills. Musical education is considered an essential pedagogical process that develops not only the performer’s technical mastery but also artistic taste, stage culture, emotional expressiveness, and creative independence. The article discusses practical skills such as musical hearing, sense of rhythm, breathing, articulation, understanding of musical content, stage psychology, and the culture of regular practice.*

Keywords: *performance, musical education, practical skills, performing mastery, musical hearing, rhythm, stage culture, aesthetic education.*

Kirish. Musiqi inson ma’naviy hayotining eng nozik va ta’sirchan shakllaridan biridir. U inson qalbiga bevosita ta’sir ko’rsatadi, tuyg’ularni uyg’otadi, estetik didni shakllantiradi va shaxsning madaniy kamolotiga xizmat qiladi. Ayniqsa, ijrochilik san’atida musiqi nafaqat tinglanadigan san’at turi, balki jonli ifoda, his-tuyg’u, mahorat va tafakkur uyg’unligida namoyon bo’ladigan murakkab ijodiy jarayondir.

Ijrochilikda musiqiy tarbiya alohida ahamiyatga ega. Chunki ijrochi faqat nota matnini to’g’ri o’qib beruvchi shaxs emas, balki asar mazmunini anglaydigan, uni badiiy

talqin qila oladigan, tinglovchiga estetik zavq bera oladigan san’atkor sifatida shakllanishi kerak. Buning uchun ijrochida musiqiy eshituv, ritm hissi, texnik tayyorgarlik, badiiy tafakkur, sahna madaniyati va psixologik barqarorlik kabi ko’nikmalar bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.

Musiqiy tarbiya jarayoni ijrochilik ta’limining asosiy negizlaridan biridir. U o’quvchi yoki talabada musiqa san’atiga ongli munosabatni shakllantiradi, ijro madaniyatini rivojlantiradi va ijodiy faollikni oshiradi. Shu jihatdan musiqiy tarbiya faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmaydi, balki amaliy mashqlar, tinglash, tahlil qilish, ijro etish, sahnada o’zini tutish va asarni talqin qilish jarayonlarini ham o’z ichiga oladi.

Bugungi ta’lim jarayonida ijrochilik mahoratini rivojlantirishga yangicha yondashuv zarur. Chunki zamonaviy ijrochi nafaqat texnik jihatdan puxta tayyorlangan bo’lishi, balki milliy va jahon musiqa madaniyatini tushunadigan, mustaqil fikrlaydigan, sahnada erkin harakat qila oladigan va tinglovchi bilan ruhiy aloqa o’rnata oladigan shaxs bo’lishi lozim.

Musiqiy tarbiyaning ijrochilikdagi mazmuni

Musiqiy tarbiya keng ma’noda shaxsning musiqa orqali ma’naviy, estetik, intellektual va emotsional rivojlanish jarayonidir. Ijrochilikda esa musiqiy tarbiya bevosita amaliy faoliyat bilan bog’liq bo’lib, ijrochining san’atga munosabati, asarni tushunishi, ijro uslubi va badiiy ifoda imkoniyatlarini shakllantiradi.

Ijrochi uchun musiqiy tarbiyaning birinchi muhim jihati — musiqiy eshituvni rivojlantirishdir. Musiqiy eshituv ijrochiga tovush balandligi, ohang, lad, intonatsiya, tembr va dinamikani aniq anglash imkonini beradi. Agar ijrochida eshituv madaniyati yetarli rivojlanmagan bo’lsa, u asarni texnik jihatdan bajargan taqdirda ham, undagi badiiy mazmunni to’liq ochib bera olmaydi.

Ikkinchi muhim jihat — ritm hissini tarbiyalashdir. Ritm musiqa asarining ichki harakatini, uning jonli oqimini belgilaydi. Ijrochilikda ritmni his qilish nafaqat sanash yoki zarbni ushlash, balki asarning xarakteri, sur’ati, ichki dinamikasi va emotsional yo’nalishini anglash bilan bog’liq. Ritmik aniqlik ijrochining intizomi, diqqat-e’tibori va harakat muvofiqligini ham rivojlantiradi.

Uchinchi jihat — badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirishdir. Ijrochi musiqa asarini faqat texnik topshiriq sifatida emas, balki muallif g’oyasi, davr ruhiyati, obrazlar tizimi va emotsional mazmuni bilan birgalikda tushunishi kerak. Bu esa musiqiy tarbiyaning chuqurroq bosqichini tashkil etadi. Chunki haqiqiy ijrochi asarni “o’qiydi”, “his qiladi” va “talqin qiladi”.

Amaliy ko’nikmalarni shakllantirishning ahamiyati

Ijrochilik san’atida amaliy ko’nikmalar muntazam mashq, pedagogik rahbarlik va mustaqil ijodiy izlanish orqali shakllanadi. Amaliy ko’nikma deganda ijrochining cholg’u, ovoz, tana harakati, nafas, eshituv, ritm va emotsional ifoda vositalaridan ongli va maqsadli foydalana olish qobiliyati tushuniladi.

Ijrochilikdagi eng muhim amaliy ko’nikmalardan biri — texnik tayyorgarlikdir. Texnik mahorat ijrochiga asarni erkin, toza va ishonchli bajarish imkonini beradi. Biroq texnika hech qachon maqsadning o’zi bo’lib qolmasligi kerak. U badiiy ifodaga xizmat qilishi lozim. Masalan, tezlik, aniqlik, nafasni to’g’ri taqsimlash, barmoqlar harakati yoki ovoz apparatini boshqarish kabi texnik jihatlar asarning mazmunini ochishga qaratilgan bo’lishi zarur.

Yana bir muhim ko’nikma — asarni tahlil qilish qobiliyatidir. Ijrochi asarni o’rganishdan avval uning shakli, janri, xarakteri, tempi, dinamik belgilari, frazalari va

emotsional rivojlanishini tushunib olishi kerak. Tahlilsiz ijro yuzaki bo’lib qoladi. Shuning uchun pedagog o’quvchini faqat ijro qilishga emas, balki asar ustida fikrlashga, savol berishga, badiiy mazmunni izlashga o’rgatishi kerak.

Sahna madaniyati ham ijrochilikdagi muhim amaliy ko’nikmalardan biridir. Sahnada o’zini tutish, tinglovchi bilan muloqot qilish, hayajonni boshqarish, asarga diqqatni jamlash va ijro jarayonida emotsional barqarorlikni saqlash ijrochining professional shakllanishida muhim o’rin tutadi. Ko’plab yosh ijrochilar mashg’ulot vaqtida yaxshi natija ko’rsatsalar-da, sahnada hayajon sababli o’z imkoniyatlarini to’liq namoyon eta olmaydilar. Shu bois musiqiy tarbiya jarayonida sahna psixologiyasiga ham alohida e’tibor berish zarur.

Ijrochilikda pedagogik yondashuv

Musiqiy tarbiya jarayonida pedagogning roli juda katta. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ijodiy yo’l ko’rsatuvchi, ruhlantiruvchi va tarbiyachi sifatida namoyon bo’ladi. U o’quvchining individual imkoniyatlarini aniqlaydi, uning kuchli va zaif tomonlarini ko’radi, mos mashqlarni tanlaydi va ijrochilik madaniyatini shakllantiradi.

Ijrochilik ta’limida individual yondashuv muhim hisoblanadi. Har bir o’quvchi yoki talabanning musiqiy eshituv darajasi, ritm hissi, emotsional ochiqqligi, texnik imkoniyati va psixologik holati turlicha bo’ladi. Shu sababli barcha ijrochilarga bir xil metodik talab qo’yish har doim ham samarali natija bermaydi. Pedagog mashg’ulotda shaxsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlashi lozim.

Pedagogik jarayonda rag’batlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Ijrochilik murakkab va uzoq davom etadigan mehnatni talab qiladi. Ba’zan o’quvchi xatolardan charchashi, o’ziga ishonchini yo’qotishi yoki sahnadan qo’rqishi mumkin. Bunday holatda pedagogning to’g’ri so’zi, muloyim tanqidi va ruhiy qo’llab-quvvatlashi ijrochining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tanqid ham pedagogik madaniyat asosida berilishi kerak. Ijrochining shaxsini emas, balki bajarilgan ishni tahlil qilish zarur. Masalan, “sen yomon ijro qilding” deyish o’rniga “ushbu frazada nafasni to’g’ri taqsimlash kerak”, “ritmik aniqlikka yana e’tibor beramiz”, “bu joyda obrazni yanada yumshoqroq ifodalash mumkin” kabi konstruktiv fikrlar berish maqsadga muvofiq.

Musiqiy tarbiya va estetik dunyoqarash

Ijrochilikda musiqiy tarbiya faqat amaliy ijro bilan cheklanmaydi. U shaxsning estetik dunyoqarashini ham shakllantiradi. Musiqa orqali inson go’zallikni his qiladi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglaydi, san’atga hurmat bilan qarashni o’rganadi.

Ayniqsa, milliy musiqa namunalari o’rganish ijrochining ma’naviy tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Maqom, xalq kuy-qo’shiqlari, milliy cholg’u ijrochiligi va an’anaviy ijro maktablari yosh ijrochida milliy o’zlikni anglash, madaniy merosga hurmat va badiiy didni rivojlantiradi. Shu bilan birga, jahon musiqa san’ati namunalari o’rganish ijrochining dunyoqarashini kengaytiradi, turli uslub va janrlarni farqlashga yordam beradi.

Estetik tarbiya ijrochida nozik did, ifoda madaniyati va badiiy mas’uliyatni shakllantiradi. Har bir ijrochi tinglovchi oldida mas’ul ekanini his qilishi kerak. Chunki sahnadagi har bir tovush, har bir pauza, har bir harakat tinglovchiga ta’sir qiladi. Demak, ijro jarayoni ijrochining ichki madaniyati, tarbiyasi va san’atga munosabatini namoyon etadi.

Amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish metodikasi

Ijrochilikda amaliy ko’nikmalarni shakllantirish uchun mashg’ulotlar izchil, bosqichma-bosqich va maqsadli tashkil etilishi lozim. Birinchi bosqichda o’quvchining

boshlang‘ich tayyorgarligi, eshituv darajasi, ritmik sezgisi va ijro imkoniyatlari aniqlanadi. Bu pedagogga individual ish rejasini tuzishda yordam beradi.

Ikkinchi bosqichda asosiy texnik va musiqiy ko‘nikmalar shakllantiriladi. Bu jarayonda gammalar, etyudlar, ritmik mashqlar, nafas mashqlari, artikulyatsion topshiriqlar, eshituvni rivojlantiruvchi mashqlar va kichik asarlar ustida ishlash muhim ahamiyatga ega. Mashqlar muntazam bajarilganda ijrochining harakatlari erkinlashadi, tovush sifati yaxshilanadi va musiqiy fikrlash faollashadi.

Uchinchi bosqichda asar ustida badiiy ishlashga e’tibor kuchaytiriladi. Bu bosqichda ijrochi asarning obrazli mazmunini tushunadi, frazalash, dinamika, temp, agogika, pauza va emotsional ifoda vositalaridan foydalanishni o‘rganadi. Pedagog bu jarayonda o‘quvchiga tayyor talqinni majburlab bermasdan, uni mustaqil fikrlashga yo‘naltirishi kerak.

To‘rtinchi bosqich sahna tayyorgarligi bilan bog‘liq. Ijrochi asarni tinglovchi oldida bajarishga tayyorlanadi. Bunda sahnaga chiqish, o‘zini tutish, hayajonni nazorat qilish, ichki diqqatni jamlash, xatodan keyin to‘xtab qolmaslik va ijroni oxirigacha olib borish kabi ko‘nikmalar shakllantiriladi.

Amaliy mashg‘ulotlarda audio va video yozuvlardan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Ijrochi o‘z ijrosini eshitib yoki ko‘rib, xatolarini yaxshiroq anglaydi. Bu usul mustaqil tahlil qilish, o‘z ustida ishlash va ijodiy mas’uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Ijrochilikda mustaqil mashq qilish madaniyati

Ijrochilik mahorati faqat dars jarayonida emas, balki mustaqil mashq qilish orqali ham rivojlanadi. Shuning uchun musiqiy tarbiya jarayonida o‘quvchiga mustaqil ishlash madaniyatini o‘rgatish zarur. Mustaqil mashq qilish tartibsiz takrorlash emas, balki aniq maqsad, reja va nazorat asosida tashkil etilgan ijodiy mehnatdir.

Ijrochi har kuni ma’lum vaqt davomida texnik mashqlar, asar qismlari, qiyin joylar, eshituv va ritm ustida ishlashi lozim. Mashg‘ulot davomida bir xil xatoni ko‘p marta takrorlash emas, balki xatoning sababini topish muhimdir. Masalan, ritmik xato diqqat yetishmasligi, sur’atning tezligi yoki ichki sanashning sustligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Texnik xato esa noto‘g‘ri holat, ortiqcha zo‘riqish yoki harakat muvofiqligining yetishmasligi sababli yuzaga keladi.

Mustaqil mashq qilishda qismlarga bo‘lib ishlash usuli samarali hisoblanadi. Asarni boshidan oxirigacha qayta-qayta ijro etish har doim ham yaxshi natija bermaydi. Aksincha, murakkab joylarni ajratib olish, sekin sur’atda ishlash, keyin asta-sekin tezlikni oshirish, frazalarni alohida tahlil qilish ijrochilik sifatini yaxshilaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ijrochilikda musiqiy tarbiya ijrochining har tomonlama shakllanishida muhim ahamiyatga ega. U texnik mahorat, musiqiy eshituv, ritm hissi, badiiy tafakkur, sahna madaniyati va ijodiy mustaqillikni rivojlantiradi. Musiqiy tarbiya orqali ijrochi musiqa asarini chuqurroq anglaydi, uni mazmunan talqin qiladi va tinglovchiga ta’sirchan yetkazish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Amaliy ko‘nikmalar ijrochilik ta’limining asosiy negizidir. Ular muntazam mashg‘ulot, pedagogik rahbarlik, mustaqil tahlil va sahna tajribasi orqali shakllanadi. Ijrochilikda muvaffaqiyatga erishish uchun texnik mashqlar, eshituvni rivojlantirish, ritmik aniqlik, asar tahlili, sahna tayyorgarligi va mustaqil ishlash madaniyatiga alohida e’tibor qaratish lozim.

Musiqiy tarbiya ijrochining nafaqat kasbiy, balki ma’naviy-estetik kamolotiga ham xizmat qiladi. U shaxsda go‘zallikni his qilish, san’atga hurmat, milliy va jahon musiqa

merosiga qiziqish, ijodiy fikrlash va badiiy mas’uliyatni shakllantiradi. Shuning uchun ijrochilik ta’limida musiqiy tarbiya va amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish o’zaro bog’liq, uzluksiz va maqsadli pedagogik jarayon sifatida qaralishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца. — Москва: Просвещение, 1984.
2. Абдуллин Э. Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе. — Москва: Просвещение, 1983.
3. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. — Москва: Наука, 2003.
4. Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия. — Москва: Музыка, 1972.
5. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. — Ленинград: Музыка, 1971.
6. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребёнка. — Москва: Просвещение, 1968.
7. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе. — Москва: Просвещение, 1983.
8. Алиев Ю. Б. Настольная книга школьного учителя-музыканта. — Москва: Владос, 2000.

**KLASTER TA’LIMINI TRANSFORMATSIYA QILISHDA XALQARO BAHOLASH
DASTURLARINING O’RNI**

Qadirova Ulfatxon Mamataliyevna
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Qirg’iz tili ta’limi kafedrası katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim klasterlari faoliyatini takomillashtirish va ularni zamonaviy talablar asosida transformatsiya qilishda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati xususida fikrlar bayon etiladi. Ta’lim klasterlari faoliyatini takomillashtirish va ularni zamonaviy talablar asosida transformatsiya qilishda xalqaro baholash dasturlari muhim strategik ahamiyatga ega. Xususan, PISA, TIMSS, PIRLS va TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarining ta’lim sifati monitoringidagi o’rni, ularning klaster tizimida ta’lim samaradorligini oshirishga qo’shayotgan hissasi hamda o’quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro baholash natijalaridan foydalanish orqali ta’lim klasterlarida boshqaruv, metodik xizmat va innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalalari ko’rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim klasteri, transformatsiya, xalqaro baholash dasturlari, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, ta’lim sifati, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion rivojlanish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования деятельности образовательных кластеров и их трансформации в соответствии с современными требованиями. Особое внимание уделяется значению международных программ оценки. Такие программы, как PISA, TIMSS, PIRLS и TALIS, обладают важным стратегическим значением для мониторинга качества образования, повышения эффективности обучения в кластерной системе и развития функциональной грамотности учащихся. В статье также анализируются вопросы развития управленческой, методической и инновационной деятельности в образовательных кластерах на основе использования результатов международных оценок.

Ключевые слова: образовательный кластер, трансформация, международные программы оценки, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, качество образования, компетентностный подход, инновационное развитие.

Abstract. This article discusses the improvement of educational cluster activities and their transformation in line with modern requirements. The significance of international assessment programs is highlighted as a key strategic factor. In particular, programs such as PISA, TIMSS, PIRLS and TALIS play a crucial role in monitoring the quality of education, enhancing the effectiveness of teaching within cluster systems, and developing students' functional literacy. The paper also examines how the use of international assessment results can contribute to the development of management, methodological services and innovative activities within educational clusters.

Keywords: educational cluster, transformation, international assessment programs, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, education quality, competency-based approach, innovative development.

Kirish. Hozirgi taraqqiyot etayotgan davrda talabalarga ta’lim – tarbiya berish sifatini oshirish yo’llari va vositalarini izlab topish zamonaviy pedagogikaning ortga surib bo’lmaydigan dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari va raqamli

iqtisodiyotning jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga yangi talablarni qo’yimoqda. Shu sababli dunyo mamlakatlari ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida baholash va takomillashtirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Bu esa biz pedagoglarga zamonaviy jamiyat uchun nafaqat bilimli, balki tanqidiy fikrlay oladigan, muammolarni hal etishga qodir, kreativ va kommunikativ kompetensiyalarga ega shaxslarni tayyorlashdek muhim vazifalarni yuklaydi.

Davlatimiz rahbari tomonidan Oliy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish, davlat oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash masalalarini mustaqil hal etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga mablag’larni jalb etish imkoniyatini kengaytirish hamda oliy ta’lim muassasalari o’rtasida raqobat muhitini rivojlantirish maqsadida qarorlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 30-sentyabr kuni kengaytirilgan tarzda o’tkazilgan muloqot shaklidagi videoselektor yig’ilishining 41-sonli bayoni 13-bandida belgilangan maktabgacha, umumiy o’rta, professional, oliy ta’lim va malaka oshirish tizimida yagona uzviy zanjirni yo’lga qo’yish uchun “Pedagogik ta’lim klasterini tashkil etish”ga doir topshiriq ijrosi hamda O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining 2024-yil 19-dekabrda 49-q/q, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 19-dekabrda 42-q/q, Andijon viloyati hokimligining 2024-yil 19-dekabrda 11/37-1270-q/q sonli qarori “Pedagogik ta’lim klasterini tashkil etish to’g’risida” gi qo’shma qarori talablari asosida Andijon davlat pedagogika instituti tomonidan bir qator samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlar siyosatini amalga oshirish, ta’lim sifatini oshirish va talabalarni har tomonlama qo’llab-quvvatlash yo’lida talaba-yoshlarning taklif va tashabbuslarini qo’llab-quvvatlash, ularning g’oya va loyihalarini amaliyotga tatbiq etishga ko’maklashish, kasbiy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda ularga to’g’ri yo’nalish berish borasida Institut rektori Baxtiyor Mahmudjonovich Rasulovning xizmatlari katta. Mamlakatimizda ta’lim sifatini baholash tizimi xalqaro standartlarga moslashtirilayotgan bir paytda Andijon davlat pedagogika unstitutida ham milliy reyting tizimi yo’lga qo’yilgan bo’lib, unda oliygohning ilmiy faoliyati, bitiruvchilarning ish bilan ta’minlanish darajasi va professor-o’qituvchilar salohiyati hisobga olinadi. Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan turli indikatorlar asosida baholash olib boriladi. Shu bilan birga raqamli ta’lim platformalari orqali talabalar bilimni avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida baholash amaliyoti rivojlanmoqda. Pedagogik ta’lim klasteri va uning amaliyotga tatbiqi muammosi alohida tadqiqot ob’ekti sifatida keyingi yillarda o’rganilmoqda. O’zbekistonda ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida klaster yondashuvi keng joriy etilmoqda. Ta’lim klasterlari maktab, oliy ta’lim muassasasi, ilmiy markazlar va ishlab chiqarish korxonalari o’rtasidagi hamkorlikni kuchaytirib, uzluksiz ta’lim tizimining samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Ushbu jarayonda xalqaro baholash dasturlari ta’lim sifatini aniqlash, mavjud muammolarni belgilash va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi. Klaster tizimi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarga nazariy bilimlar bilan birga amaliy tajribaga ega bo’lish imkonini yaratadi. Ta’lim jarayoniga korxonalar, maktabgacha ta’lim muassasalari va o’quv markazlari jalb etiladi. Bu tizimning ahamiyatli jihati shundan iboratki, kasbiy ta’lim jarayonini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirishga yordam beradi. Talabalar o’z sohasi bo’yicha ish beruvchilar bilan bog’lanib, ish o’rni topish imkoniyatiga ega bo’ladi. Oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlar klaster tizimi orqali innivatsion yondashuvlar va

tadqiqotlar bilan shug’ullanadi, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari ta’lim jarayoniga joriy etiladi hamda ta’lim muassasalari o’rtasida hamkorlik kuchayadi. Oliy o’quv yurtlari, kollejlari va kasb-hunar markazlari birgalikda ishlash orqali samaradorlikni oshiradi. Maktabgacha ta’lim muassasalari, oliy ta’lim muassasalari va mahalliy hokimiyat organlari hamkorlikda ishlaydi. Tarbiyachilar va o’qituvchilarning malakasini oshirish uchun turli platformalar, treninglar va kurslar tashkil etiladi. Shu bilan birga o’qituvchilar va o’quvchilar uchun yangi metodikalar va o’quv dasturlarini yaratish imkoniyati kengayadi.

Ta’lim klasteri deganda, ta’lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar, ishlab chiqarish korxonalari va boshqa manfaatdor subyektlarning o’zaro integratsiyasi asosida faoliyat yurituvchi tizim tushuniladi. Klaster yondashuvi ta’lim sifatini oshirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish hamda ta’lim, fan va amaliyot integratsiyasini ta’minlashga xizmat qiladi. Bugungi kunda ta’lim klasterlarining transformatsiyasi ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida yangilash, o’qitish metodlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ta’lim natijalarini xalqaro standartlar asosida baholash hamda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish kabi yo’nalishlarni qamrab oladi. Mazkur jarayonlarning muvaffaqiyati ko’p jihatdan xalqaro baholash dasturlarining natijalaridan samarali foydalanishga bog’liq.

Ta’lim sifatini monitoring qilish va baholash usullarini yanada takomillashtirish orqali ta’lim tizimining xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Bu borada innovatsion texnologiyalar, ilg’or baholash metodikalarini joriy etish va xalqaro tajribalarni tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro baholash dasturlari ta’lim sifati va samaradorligini xalqaro mezonlar asosida o’rganishga xizmat qiladi. Ular o’quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki real hayotiy vaziyatlarda bilimlardan foydalanish ko’nikmalarini ham baholaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimining samaradorligini oshirish uchun uning sifatini doimiy monitoring qilish va baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Eng mashhur xalqaro baholash dasturlari quyidagilar hisoblanadi: **PISA** (Programme for International Student Assessment) dasturi 15 yoshli o’quvchilarning o’qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy fanlar bo’yicha bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo’llash qobiliyatini baholaydi. PISA natijalari ta’lim klasterlari uchun o’quv dasturlarining samaradorligini aniqlash, xalqaro tajribalarni o’rganish, funksional savodxonlik darajasini baholash va ta’lim sifatini oshirish bo’yicha strategiyalar ishlab chiqish imkoniyatlarni yaratadi. **TIMSS** (Trends in International Mathematics and Science Study) matematika va tabiiy fanlar bo’yicha o’quvchilarning tayyorgarlik darajasini baholaydi. Ushbu dastur natijalari klasterlarda STEM ta’limini rivojlantirish, zamonaviy laboratoriyalar faoliyatini takomillashtirish va innovatsion metodlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi. **PIRLS** (Progress in International Reading Literacy Study) boshlang’ich sinf o’quvchilarining matnni tushunish va tahlil qilish ko’nikmalarini baholaydi. PIRLS natijalari asosida klasterlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, o’qish kompetensiyalarini shakllantirish va boshlang’ich ta’lim sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi. **TALIS** (Teaching and Learning International Survey) pedagoglarning kasbiy faoliyati, o’qitish usullari va maktab boshqaruvi bo’yicha ma’lumotlarni yig’adi. Mazkur dastur natijalari klasterlarda pedagoglarning malakasini oshirish va kasbiy rivojlanish dasturlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. **ICILS** (International Computer and Information Literacy Study) — o’quvchilarning kompyuter va axborot savodxonligini baholovchi xalqaro tadqiqot dasturidir. U International Association for the Evaluation of Educational Achievement tomonidan tashkil etiladi va asosan 8-sinf

o’quvchilarining raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ko’nikmalarini o’rganadi. ICILS kabi dasturlar natijalari klasterlarda raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish, elektron ta’lim resurslarini joriy etish va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga turtki beradi.

Klaster tarkibidagi maktablar, kollejlari, texnikumlar va oliy ta’lim muassasalari o’z faoliyatini xalqaro standartlar bilan solishtirish imkoniyatiga ega bo’ladi. Bu esa mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Xalqaro baholash dasturlari faqat nazariy bilimlarni emas, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot va ijodkorlik kabi XXI asr ko’nikmalarini ham baholaydi. Shu sababli klasterlar o’quv dasturlarini zamonaviy kompetensiyalarga yo’naltiradi. Baholash natijalari o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi va kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi. Natijada klasterlarda maqsadli malaka oshirish dasturlari tashkil etiladi. Xalqaro tadqiqotlar natijalari asosida fan dasturlari, darsliklar va o’quv-metodik materiallar qayta ko’rib chiqiladi. Bu bilan ta’lim mazmunining mehnat bozori va global talablar bilan uyg’unlashuviga erishiladi. Ta’lim klasterlari xalqaro baholash natijalaridan strategik rejalashtirishda va monitoring hamda ichki sifat nazorati tizimini takomillashtirishda foydalanishi mumkin.

Transformatsiya jarayonidagi asosiy yo’nalishlar bu, ta’lim sifatini boshqarishning zamonaviy tizimini yaratish, o’quvchilarda funksional savodxonlikni rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, raqamli ta’lim muhitini shakllantirish, ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish hamda natijaga yo’naltirilgan boshqaruv modelini rivojlantirish hisoblanadi. Xalqaro baholash dasturlarining klaster ta’limini transformatsiya qilishdagi o’rni ta’lim sifatini monitoring qilish, kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish, pedagoglar malakasini oshirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirishdan iborat bo’lib, ta’lim sifatini monitoring qilish orqali olingan natijalar asosida kuchli va zaif tomonlar tahlil qilinib, rivojlanish strategiyalari ishlab chiqiladi. Xalqaro baholash dasturlari klasterlarda ta’lim sifati darajasini aniqlash imkonini beradi. An’anaviy ta’lim ko’proq bilimlarni yodlashga yo’naltirilgan bo’lsa, xalqaro baholash dasturlari bilimlarni amaliyotda qo’llashga urg’u beradi. Bu esa klasterlarda kompetensiyaviy ta’lim modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Baholash natijalari o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi va kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash imkonini beradi. Natijada malaka oshirish kurslari va metodik xizmatlar faoliyati takomillashtiriladi. Xalqaro baholash natijalari asosida yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli platformalar va innovatsion metodlar joriy etiladi. Bu esa klasterlarning raqobatbardoshligini oshiradi. Klaster rahbariyati xalqaro baholash natijalaridan strategik rejalashtirish vositasi sifatida foydalanishi mumkin. Bu ta’lim muassasalari faoliyatini natijadorlik asosida boshqarishga xizmat qiladi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida so’nggi yillarda xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etish bo’yicha keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta’lim tizimimizning PISA, TIMSS va PIRLS dasturlaridagi ishtiroki ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qiladi. Natijada kelgusida ta’lim klasterlarida xalqaro baholash indikatorlarini o’quv jarayoniga integratsiya qilish, o’quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish, xalqaro tajriba asosida ta’lim dasturlarini takomillashtirish va pedagoglarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida namoyon bo’ladi.

Xulosa. Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, ta’lim klasterlarini transformatsiya qilish jarayonida xalqaro baholash dasturlari muhim strategik vosita hisoblanadi. Ular ta’lim sifatini xalqaro darajada baholash, o’quv jarayonini modernizatsiya qilish, pedagoglar salohiyatini oshirish va klasterlarni innovatsion rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada ta’lim tizimi global raqobatbardoshlikka erishib, zamonaviy iqtisodiyot uchun malakali va kompetent kadrlar tayyorlash imkoniyatlari kengayadi. PISA, TIMSS, PIRLS va TALIS kabi dasturlar ta’lim sifatini obyektiv baholash, o’quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish, pedagoglar malakasini oshirish hamda innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga xizmat qilmoqda. Shu bois xalqaro baholash natijalaridan samarali foydalanish ta’lim klasterlarining barqaror rivojlanishi va xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Bu tizim kelajakda ta’lim sifatini oshirishga va talabalarning kasbiy rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatadi. Bugungi kunda eng zamonaviy ilm-fan va texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari kun tartibiga qo’yilgan bo’lib, ushbu texnologiyalardan foydalanish ham innovatsion bilimlarni talab qiladi. Shu jihatdan olganda, ta’lim klasterlari faoliyatini takomillashtirish va ularni zamonaviy talablar asosida transformatsiya qilishda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati katta. Xalqaro baholash dasturlari kelajakda ta’lim sifatini oshirishga va talabalarning kasbiy rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatadi. Bu dasturlar ta’lim klasterlari faoliyatini takomillashtirishning muhim instrumenti bo’lib, ular ta’lim sifatini obyektiv baholash, boshqaruv samaradorligini oshirish va ta’lim tizimini zamonaviy talablar asosida transformatsiya qilishga xizmat qiladi. Ushbu dasturlar natijalaridan samarali foydalanish ta’lim klasterlarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish va inson kapitalini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" (PQ-489-son, 2022 yil 24 dekabr). (Klaster ichidagi moliyaviy munosabatlarni tartibga solish uchun asos).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Oliy ta'lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" (PQ-200-son, 2023 yil 11 iyul).
3. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari. / Pedagogika fanlari doktori (Doktor of Science) - 2020. – B. 277.
4. О.П.Филатова Процесс формирования методической компетенции педагогов при освоении аудиовизуальных технологий обучения. Научно-теоретический журнал Выпуск. 1(14).2013
5. https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0062/62_i_20250212_232247_5.30.pdf

**REFLEKSIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA KASBIY
BARQARORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI**

Akramjonova Feruza Akramjonovna
NamDPI Tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA. Mazkur ilmiy maqolada refleksiv yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarda kasbiy barqarorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari va pedagogik imkoniyatlari keng yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimi talablaridan kelib chiqqan holda, bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy moslashuvchanligi, hissiy barqarorligi va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish layoqati tahlil qilingan. Refleksiv faoliyat mexanizmlarining kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o‘rni va uning pedagogik tizimdagi o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarini tayyorlash sifatini oshirishga va ularning pedagogik faoliyatdagi kognitiv hamda operatsional barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: refleksiv yondashuv, bo‘lajak tarbiyachi, kasbiy barqarorlik, pedagogik imkoniyat, kasbiy kompetensiya, hissiy turg‘unlik, o‘z-o‘zini baholash, maktabgacha ta’lim.

ANNOTATION. This scientific article comprehensively highlights the theoretical-methodological foundations and pedagogical opportunities of developing professional stability skills in future educators based on a reflexive approach. In the research, based on the requirements of the modern preschool education system, the professional adaptability, emotional stability, and ability to analyze problematic situations of future specialists are analyzed. The role of reflexive activity mechanisms in the formation of professional competencies and its specific characteristics in the pedagogical system are revealed. The results of the research serve to improve the quality of training educators of preschool educational organizations and to ensure their cognitive and operational stability in pedagogical activity.

Keywords: *reflexive approach, future educator, professional stability, pedagogical capability, professional competence, emotional stability, self-assessment, preschool education.*

АННОТАЦИЯ. В данной научной статье подробно освещены теоретико-методологические основы и педагогические возможности развития навыков профессиональной устойчивости у будущих воспитателей на основе рефлексивного подхода. В исследовании на основе требований современной системы дошкольного образования анализируются профессиональная адаптивность, эмоциональная устойчивость и способность к анализу проблемных ситуаций будущих специалистов. Раскрыта роль механизмов рефлексивной деятельности в формировании профессиональных компетенций и её специфические особенности в педагогической системе. Результаты исследования служат повышению качества подготовки воспитателей дошкольных образовательных организаций и обеспечению их когнитивной и операциональной устойчивости в педагогической деятельности. **Ключевые слова:** *рефлексивный подход, будущий воспитатель, профессиональная устойчивость, педагогическая возможность, профессиональная компетенция, эмоциональная устойчивость, самооценка, дошкольное образование.*

KIRISH. Zamonaviy uzluksiz ta’lim tizimida yuqori malakali, chuqur kasbiy bilim va ko’nikmalarga ega, tez o’zgaruvchan ijtimoiy-pedagogik muhitga oson moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimidagi islohotlar bo’lajak tarbiyachilar shaxsiga va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasiga mutlaqo yangicha talablarni qo’ymoqda. Bo’lajak tarbiyachining kasbiy barqarorligi uning pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishi, turli psixologik va pedagogik qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib o’tishi, stressli vaziyatlarda o’zini boshqara olishi hamda kasbiy faoliyat samaradorligini barqaror saqlab qolishida namoyon bo’ladi. Kasbiy barqarorlikni shakllantirishda refleksiv yondashuv alohida ahamiyatga ega. Refleksiya – bu faqatgina o’z harakatlarini tahlil qilish emas, balki shaxsning o’z kasbiy mahoratini, yutuq va kamchiliklarini chuqur anglagan holda, faoliyatni muntazam ravishda modifikatsiya qilib borish imkoniyatidir. Bo’lajak tarbiyachilarda refleksiv ko’nikmalarni rivojlantirish orqali ularda kasbiy barqarorlikning ichki mexanizmlari yuzaga keladi, bu esa ularning pedagogik yo’nalishdagi faoliyatini ongli ravishda boshqarishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR SHARHI Pedagogika va psixologiya fanlarida kasbiy barqarorlik hamda refleksiv yondashuv muammolari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, pedagogik faoliyatda barqarorlik va uning tarkibiy qismlari psixologik yondashuvlarda hissiy turg’unlik, stressga bardoshlilik hamda kasbiy moslashuvchanlik sifatida talqin qilinadi. Respublikamiz olimlaridan Sh.S.Shodmonova, F.R.Qodirova va boshqalar maktabgacha ta’lim mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalarini o’rgangan bo’lsalar, refleksiv yondashuvning pedagogik jarayondagi o’rni xalqaro miqyosda D.Schön, J.Dewey kabi olimlar tomonidan metodologik jihatdan asoslangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, aksariyat tadqiqotlarda kasbiy barqarorlik umumiy pedagogik kompetensiyalar tarkibida o’rganilgan bo’lsa-da, bo’lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining o’ziga xos faoliyat yo’nalishi va aynan refleksiv yondashuv asosida ushbu ko’nikmalarni rivojlantirishning yaxlit pedagogik imkoniyatlari tizimli ravishda to’liq ochib berilmagan.

METODOLOGIYA. Tadqiqot jarayonida muammoning mohiyatini tizimli va atroflicha o’rganish maqsadida kompleks metodlar majmuasidan foydalanildi. Jumladan:

- * Mavzuga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni qiyosiy-tahlil qilish;
- * Bo’lajak tarbiyachilarning refleksivlik darajasini va kasbiy barqarorlik ko’rsatkichlarini aniqlashga qaratilgan so’rovnomalar va testlar (masalan, Kargasovning refleksivlik darajasini aniqlash metodikasi);
- * Pedagogik kuzatuv va oliy ta’lim jarayonida refleksiv topshiriqlarni tatbiq etish orqali tajriba-sinov ishlarini tashkil etish;
- * Olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish.

Tadqiqot obyekti sifatida pedagogika oliy ta’lim muassasalarining "Maktabgacha ta’lim" yo’nalishi talabalari tanlab olindi va ularning o’quv-pedagogik faoliyatida refleksiv muhit yaratish imkoniyatlari sinovdan o’tkazildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko’rsatdiki, oliy ta’lim jarayonida an’anaviy o’qitish usullaridan farqli ravishda refleksiv yondashuvga asoslangan metodlarni (keys-stadi, keys-savollar, o’z-o’zini baholash kundaliklari, portfolio va muammoli vaziyatli

modellashtirish) qo'llash bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy barqarorlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Refleksiv topshiriqlar va psixologik treninglar yordamida talabalarda stressga chidamlilik va o'z-o'zini boshqarish (*self-regulation*) ko'nikmalari shakllantirildi. Natijada, talabalarining o'z kasbiy faoliyatiga bo'lgan ishonchi (*self-efficacy*) ortib, amaliyot davomida yuzaga keladigan kutilmagan pedagogik nizolar va muammoli vaziyatlarni to'g'ri tahlil qilish hamda ratsional qarorlar qabul qilish layoqati yuksaldi. Matematik tahlillar shuni ko'rsatdiki, refleksiv treninglarda faol ishtirok etgan guruh talabalarining kasbiy barqarorlik ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 23% ga yuqorilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Bo'lajak tarbiyachilarda kasbiy barqarorlik ko'nikmalarini refleksiv yondashuv asosida rivojlantirish bugungi kun ta'lim tizimining dolzarb pedagogik imkoniyatlaridan biri hisoblanadi. Refleksiv faoliyat talabaning o'z bilim va harakatlariga tashqaridan nazar tashlashi, kamchiliklarni mustaqil tuzatishi va doimiy o'z-o'zini rivojlantirishi uchun kuchli ichki motivator bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari va empirik tahlillarga asoslanib, quyidagi pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalari va dasturlariga bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy barqarorligi va kasbiy refleksiyasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurslar yoki seminar-treninglarni tizimli ravishda joriy etish;

2. Pedagogik amaliyot jarayonida talabalarining faqat amaliy topshiriqlarni bajarishini nazorat qilish bilan cheklanmay, balki ularni har bir kunlik faoliyatni chuqur tahlil qiluvchi "Refleksiv kundaliklar" va amaliy portfoliolar yuritishga yo'naltirish;

3. Bo'lajak tarbiyachilarning hissiy intellektini, stressga chidamliligini (stress-resilience) hamda qiyin pedagogik vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiluvchi interaktiv amaliy mashg'ulotlar ulushini ko'paytirish.

Xulosa qilib aytganda, refleksiv yondashuv asosida talabalarining kasbiy barqarorligini rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasalari uchun raqobatbardosh, har qanday kutilmagan stressli muhitda to'g'ri pedagogik yechim topa oladigan va o'z faoliyatini kreativ boshqaruvchi mutaxassislarni tayyorlashning muhim kafolatidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shodmonova Sh.S. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2014.
2. Qodirova F.R. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent, 2019.
3. Schön, D. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
4. Dewey, J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co, 1910.

**KATTA VA TAYYORLOV GURUH BOLALARIDA IJTIMOY SIFATLARNI
SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTAB TA’LIMIGA TAYYORLASH**

N.J.Abdusamatova
NamDPI dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada katta va tayyorlov guruh bolalarida ijtimoiy sifatlarni shakllantirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini yoritilgan. Shuningdek, bolalarning muloqot, hamkorlik, mas’uliyat, mustaqillik va ijtimoiy moslashuv ko’nikmalarini rivojlantirish orqali ularni maktab ta’limiga samarali tayyorlash masalalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: katta guruh, tayyorlov guruhi, ijtimoiy sifatlari, maktab ta’limiga tayyorgarlik, maktabgacha ta’lim, ijtimoiy kompetensiya, muloqot, hamkorlik, mustaqillik.

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты формирования социальных качеств у детей старшей и подготовительной групп. Также проанализированы вопросы эффективной подготовки детей к школьному обучению посредством развития навыков общения, сотрудничества, ответственности, самостоятельности и социальной адаптации.

Ключевые слова: старшая группа, подготовительная группа, социальные качества, подготовка к школьному обучению, дошкольное образование, социальная компетентность, общение, сотрудничество, самостоятельность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of developing social qualities in children of senior and preparatory preschool groups. It also analyzes effective approaches to preparing children for school education by fostering communication, cooperation, responsibility, independence, and social adaptation skills.

Keywords: senior preschool group, preparatory group, social qualities, school readiness, preschool education, social competence, communication, cooperation, independence.

Bolaning maktab ta’limiga tayyorligi — bu nafaqat harflarni bilish yoki hisoblay olish qobiliyati, balki eng avvalo uning jamiyatda o’z o’rnini topa olishi, tengdoshlari va kattalar bilan munosabat qura bilishi, hamkorlikda ishlashga tayyor turishi bilan belgilanadi. Zamonaviy ta’lim psixologiyasi va pedagogikasi sohasidagi tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, maktabga muvaffaqiyatli moslashishning asosiy omillaridan biri bolada ilk bolalik davrida shakllangan ijtimoiy sifatlari hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarining katta va tayyorlov guruhlarida — ya’ni 5 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan davrda — bola shaxsining ijtimoiy qirralari ayniqsa jadal rivojlanadi. Bu davrda bola o’z xohish-istaklarini nazorat qilishni, boshqalarning fikrini tinglay olishni, nizolarni muloqot orqali hal etishni va jamoaviy faoliyatga qo’shilishni o’rganadi. Mazkur ko’nikmalar maktab muhitida muvaffaqiyatli o’qishning poydevori bo’lib xizmat qiladi.

Biroq amaliyot ko’rsatishicha, ko’plab bolalar birinchi sinfga kelganida bilim va ko’nikma jihatidan yetarli darajada tayyorlangan bo’lsalar-da, ijtimoiy moslashuv nuqtai nazaridan qiyinchiliklarga duch keladilar: o’qituvchi talablarini qabul qila olmaslik, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishda muammolar, o’z xulq-atvorini tartibga sola olmaslik shular jumlasidandir. Bu holat maktabgacha ta’lim bosqichida ijtimoiy sifatlarni maqsadli va tizimli ravishda shakllantirishning qanchalik muhim ekanligini yanada yaqqolroq namoyon etadi.

Katta va tayyorlov guruh bolalarini maktab ta’limiga tayyorlashda tarbiyachi pedagoglardan tarbiyaylanuvchilarda quyidagi sifatlarni shakllantirishga alohida ahamiyat berishlari talab etiladi:

V. Intellektual Sifatlar

Maktabda muvaffaqiyatli o’qishning asosiy sharti — bu bolaning o’zi o’qishni istashi. Boladagi qiziquvchanlik sifati tug’ma bo’lsa-da, uni rivojlantirish ham, so’ndirib qo’yish ham mumkin. Rivojlanish markazida bolaga “nima uchun?” va “qanday?” degan savollari bilan kattalarga murojaat qilish imkoniyati berilishi, uning savollarini hurmat bilan qabul qilinishi va birgalikda javob izlanishi bu sifatni mustahkamlaydi. Maktabga kelib, o’qituvchi yangi mavzu tushuntirganida qiziquvchan bola faol ishtirok etadi, savol beradi, yangi bilimga ochiq bo’ladi. Bu sifat yo’q bo’lsa, bola maktabni majburiyat sifatida qabul qiladi va o’rganishdan zerikadi.

Birinchi sinfda bola o’qituvchining tushuntirishini 20—30 daqiqa davomida tinglashi kerak. Bu yoshdagi bola uchun bu kichik bo’lmagan imtihon. Rivojlanish markazida maqsadli faoliyatlar orqali bolaning bir narsaga diqqatini qaratib turish muddati asta-sekin uzaytirib borilishi zarur. Diqqatini boshqara olmaydigan bola maktabda o’qituvchi tushuntirishini yarim yo’lda tashlab, atrofga chalg’iydi va natijada o’quv materialining muhim qismini o’tkazib

Maktab fanlari — matematika, ona tili, tabiiy fanlar — barchasi boladan mantiqiy fikr yuritishni talab qiladi. Bola hodisalar o’rtasidagi sababiy bog’liqlikni ko’ra olishi, umumiylik va farqni ajrata olishi, ketma-ketlikni anglay olishi lozim. Rivojlanish markazida saralash, guruhlash, taqqoslash, tasnif qilish faoliyatlari bu sifatni rivojlantiradi. Muammoli vaziyatlarda tayyor javob berish o’rniga bolaga o’zi o’ylash, sinab ko’rish va xulosa chiqarish imkoniyatini berish bu sifatning shakllanishini ta’minlaydi.

II. Irodaviy Sifatlar

Bu sifat maktabga tayyorlikning eng muhim, lekin ko’pincha e’tibordan chetda qolgan tomonidir. O’z-o’zini nazorat qilish — bu bola xohlaganda ham o’tirib tirishi, ko’ngli tortganida ham navbatini kutishi, bir narsa unga yoqmasa ham vazifani oxirigacha bajarishi demakdir. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, maktabda muvaffaqiyatni avvaldan ko’ra bilishda bolalarning yuqori IQ sidan ko’ra o’z-o’zini boshqara olish ko’nikmasi ko’proq ahamiyatga ega. Turli mavzulardagi o’yinlarda qoidalarga rioya qilish, navbat kutish, tanlashni boshqarish kabi vaziyatlar bu sifatni rivojlantiradi.

Maktabda har bir topshiriq oxirigacha bajarilishi kerak. Ko’plab bolalar yangi ishni boshlaganda qiziqadi, biroq qiyinchilik tug’ilishi bilanoq qo’yib yuboradilar. Rivojlanish markazida boshlagan ishni oxiriga yetkazishga undash, qiyinchilik paytida “sen uddalaysiz” degan ishonch bildirish va sa’y-harakat evaziga erishilgan natijani alohida ta’kidlash bu sifatni mustahkamlaydi. Bunda asosiy narsa — bolaga xato qilish va qayta urinish tabiiy ekanligini his ettirish.

III. Ijtimoiy-hissiy sifatlar

Maktabda bola bir sinfda 25—30 bola bilan birga bo’ladi. Guruhda ishlaydi, juftlik topshiriqlarini bajaradi, o’yinlarda hamkorlik qiladi. Bu ko’nikmalar rivojlanish markazidagi guruhli faoliyatlar, birgalikdagi qurilish o’yinlari va umumiy loyihalar orqali shakllanadi. Hamkorlik ko’nikmasiga ega bo’lmagan bola maktabda yakkalanib qoladi yoki doimiy ziddiyat manbayiga aylanadi.

O’z tengdoshlari bilan do’stlasha olish, suhbat boshlay olish, o’yinga qo’shila olish — bu o’z-o’zidan keladigan ko’nikma emas. Ba’zi bolalar bu jarayonda yordam talab etadi.

Rivojlanish markazida turli xil guruhli faoliyatlar, birgalikdagi o'yinlar va suhbatlar uyushtirish orqali bola turli xarakterdagi tengdoshlari bilan muloqot o'rnatish tajribasini o'rttirib boradi.

Maktabda ziddiyatlar muqarrar. Ikki bola bir o'yinchoqqa da'vo qilishi, navbatda urinishishi, bahsga kirishishi — bularning barchasi tabiiy holat. Muhimi, bola bu ziddiyatni qanday hal qilishini bilishi. Urishish, yig'lab kattaga borish emas, balki so'z bilan ifodalash, murosaga kelish, muqobil variant taklif qilish — bu ko'nikma rivojlanish markazida muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish orqali shakllantiriladi.

IV. Kommunikativ sifatlar

Maktabda o'qituvchi savol berganida bola o'z fikrini to'liq, izchil va tushunarli tarzda ifodalashi kerak. Bu — “ha” yoki “yo'q” bilan chegaralanish emas, balki fikrni boshlash, rivojlantirish va yakunlash demakdir. Rivojlanish markazida ertak qayta aytib berish, kecha nima qilgani haqida gapirish, rasm haqida hikoya tuzish kabi faoliyatlar bu ko'nikmani shakllantirishga bevosita yordam beradi.

Maktabda o'qituvchi gapirganida bola faqat eshitib o'tirmaydi — u ma'lumotni qabul qiladi, tushunadi va esida saqlaydi. Faol tinglash ko'nikmasi rivojlanish markazida kitob o'qib berilgandan so'ng savol berish, vazifani tushuntirish va so'ng bajartirish, bir-birining hikoyasini tinglab munosabat bildirish orqali rivojlantiriladi.

Maktabda topshiriq bir marta beriladi. “Kitobni oching, 20-sahifani toping, birinchi mashqni bajarishni boshlang” — bola bu uch qismli ko'rsatmani tushunib, ketma-ket bajara olishi kerak. Rivojlanish markazida bir necha bosqichli topshiriqlar berib borish bu ko'nikmani tayyorlaydi.

V. Motivatsion Sifatlar

Bu sifat bolalarni maktabga tayyorlashdagi eng nozik va eng muhim jihatdir. Bola maktabga “o'rganish qiziqarli” degan ichki ishonch bilan kelishi lozim, “meni maktabga borishga majburlashyapti” degan tuyg'u bilan emas. Rivojlanish markazida o'rganish jarayonining o'zi qiziqarli bo'lgan muhit yaratilsa, bola kashfiyot qilish lazzatini his etsa, bu motivatsiya o'z-o'zidan shakllanadi. Aksincha, faqat natija uchun maqtalish, doim “to'g'ri-noto'g'ri” mezoni bilan baholash ichki motivatsiyani so'ndiradi.

Maktab qanday joy, u yerda nima bo'ladi — bolaning bu haqidagi tasavvuri uning maktabga munosabatini belgilaydi. Agar ota-onalar yoki pedagoglar maktabni tahdid vositasi sifatida ishlatlsa (“maktabga borsang qiyin bo'ladi”, “o'qituvchi qo'ymaydi”), bola maktabga qo'rquv bilan boradi. Rivojlanish markazida maktab hayotini ijobiy tarzda tasvirlovchi kitoblar, rolli o'yinlar, maktab mavzusidagi suhbatlar bolada maktabga nisbatan ijobiy kutilma shakllantirishga yordam beradi.

Maktabda har bir darsdagi maqsad bor, har bir haftadagi vazifa bor. Bola “bugun nima qilaman?” degan savolga o'zi javob bera olishi va shu yo'nalishda harakat qilishi zarur. Rivojlanish markazida kunlik rejalar tuzish, kichik maqsadlar qo'yish va ularning bajarilganini birga qayd etish bu sifatni rivojlantiradi.

Yuqorida sanab o'tilgan sifatlar bir-biridan ajratilgan holda shakllanmaydi. Ular doimo o'zaro aloqada bo'ladi. Masalan, o'z kuchiga ishonch bo'lmasa, qiyinchilikda persistenlik ham bo'lmaydi. Diqqatni jamlash qobiliyati bo'lmasa, faol tinglash ham bo'lmaydi. Ijtimoiy ko'nikmalar zaif bo'lsa, maqsadga erishishda hamkorlik ham bo'lmaydi.

Umuman xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, bolalami 5-7 yoshda maktab ta'limiga tayyorlash, ularda ertaga maktab dasturlarini yaxshi o'zlashtirishlari, shuningdek, ularning intilishlari, qobiliyatlarini namoyon qilishga imkoniyat yaratadi. Maktabga tayyorlik

talablariga yaxlit tizimli yondashuv nafaqat bolaning birinchi sinfga muvaffaqiyatli o‘tishini ta’minlaydi, balki uning keyingi butun ta’lim hayotining sifatli asosini yaratadi. Raqamli tayyorlik yo‘nalishini milliy ta’lim standartlariga kiritish, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini maqsadli rivojlantirish va ota-onani tayyorlik jarayoniga faol jalb etish — zamonaviy O‘zbekiston maktabgacha ta’limining dolzarb amaliy vazifalari sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акрамова М.Т. Болаларни мактабга таййорлаш методikasi. О‘quv qo‘llanma. — Buxoro, 2021. — 86 b.
2. Xalilova N.I., Norqo‘ziyev D.B. Bolani maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligi. Metodik qo‘llanma. — T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009. — 60 b.
3. Xolboyeva G. Tayyorlov guruhi bolalarini maktab ta'limiga kompleks tayyorlash metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. — T., 2024. — 52 b.
4. Rashidova Z. 6-7 yosh bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. — T., 2024. — 52 b.

**VYETNAM TILIDA ARXAIK HISOB SO‘ZLAR VA ULARNING BUGUNGI
KUNDAGI EVOLYUTSION KO‘RINISHLARI**

Qodirova Dilbarxon Mirzaxparovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Janubiy Osiyo tillari va adabiyoti oliy maktabi katta o’qituvchisi

qodirova.dilbarxon@yandex.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada vyetnam tilining hisob soʻzlar (từ loại chỉ đơn vị) tizimi, xususan, arxaik birliklarning diaxronik taraqqiyoti va ularning zamonaviy til strukturasidagi oʻrni tadqiq etilgan. Tadqiqotda arxaik hisob soʻzlarning (đầu, ngọn, đấng, bậc, nó) tildan chiqib ketish sabablari, semantik torayishi va universal hisob soʻzlar (“cái”, “con”) tomonidan assimilyatsiya qilinishi tahlil qilingan. Ishlab chiqilgan “Hisob soʻzning konvergentsiya qonuniyati” asosida til tizimidagi tejamkorlik tamoyili va maxsus birliklarning universal paradigmaga oʻtish mexanizmi yoritilgan. Tadqiqot jarayonida diaxronik, qiyosiy-tipologik va kognitiv tahlil metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar vyetnam tili hisob soʻzlarini nafaqat miqdoriy koʻrsatkich, balki borliqni lisoniy kategoriyalashning iyerarxik mikrotizimi sifatida baholashga asos boʻladi.

Kalit soʻzlar: vyetnam tili, hisob soʻzlar, arxaik birliklar, grammatikalizatsiya, konvergentsiya qonuniyati, kognitiv tilshunoslik, diaxronik tahlil, klassifikatorlar.

Аннотация. В статье исследуется система счетных слов (từ loại chỉ đơn vị) вьетнамского языка, в частности диахроническое развитие архаичных единиц и их место в структуре современного языка. Анализируются причины выхода из употребления архаичных счетных слов (đầu, ngọn, đấng, bậc, nó), их семантическое сужение и ассимиляция универсальными счетными словами («cái», «con»). На основе разработанного «закона конвергенции счетных слов» раскрывается принцип экономии языковых средств и механизм перехода специализированных единиц в универсальную парадигму. В работе использованы диахронический, сравнительно-типологический и когнитивный методы анализа. Полученные результаты позволяют рассматривать вьетнамские счетные слова не просто как количественные показатели, а как иерархическую микросистему лингвистической категоризации бытия.

Ключевые слова: вьетнамский язык, счетные слова, архаичные единицы, грамматикализация, закон конвергенции, когнитивная лингвистика, диахронический анализ, классификаторы.

Abstract. This article examines the system of measure words (classifiers/từ loại chỉ đơn vị) in the Vietnamese language, specifically focusing on the diachronic development of archaic units and their role in the modern language structure. The study analyzes the reasons for the obsolescence of archaic measure words (e.g., đầu, ngọn, đấng, bậc, nó), their semantic narrowing, and their assimilation by universal measure words (“cái”, “con”). Based on the developed “Law of Convergence of Measure Words”, the article elucidates the principle of linguistic economy and the mechanism by which specialized units shift into universal paradigms. The research employs diachronic, comparative-typological, and cognitive analysis methods. The results suggest that Vietnamese measure words should be interpreted not merely as quantitative indicators but as a hierarchical micro-system for the linguistic categorization of reality.

Keywords: Vietnamese language, measure words (classifiers), archaic units, grammaticalization, law of convergence, cognitive linguistics, diachronic analysis, classifiers.

Kirish. Dunyodagi amorf-izolyatsiyalovchi tillar guruhining etaloni hisoblanuvchi vietnam tilida (Kinh) sintaktik munosabatlarni ifodalash, gap bo‘laklarini o‘zaro bog‘lash va substantiv leksikani kategorial guruhlash bevosita yordamchi leksik-grammatik vositalar tizimiga tayanadi. Mazkur tizimning eng murakkab xalqasi – hisob so‘zlari (*từ loại chỉ đơn vị*) hisoblanadi.

Vyetnam tili hisob so‘zlar tizimining tarixiy-etimologik va diaxronik tahlili tilning proto-Mon-Khmer davridan boshlab, Xitoy tili (*Chữ Hán*) va qadimgi vietnam yozuvi (*Chữ Nôm*) ta’sirida o‘tgan o‘ta o‘ziga xos evolyutsion yo‘lini ko‘rsatadi. Arxaik (tarixiy-arxeologik) hisob so‘z va ularning zamonaviy tildagi qoldiqlari lisoniy arxeologiya hamda kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan bugungi kunda jahon chet tillari va qiyosiy tilshunoslik yo‘nalishida eng dolzarb va chuqur tizimlashtirilishi zarur bo‘lgan mavzulardan biri bo‘lib qolmoqda.

Asosiy qism

1. Arxaik hisob so‘zlarning lingvistik tabiati va modifikatsiyasi

Arxaik hisob so‘zlari deganda, qadimgi va o‘rta asrlar vietnam tili yozma yodgorliklarida faol qo‘llanilgan, biroq til tizimining ichki qonuniyatlari va sotsiolingvistik omillar natijasida vaqt o‘tishi bilan quyidagi lingvistik jarayonlarga uchragan maxsus kategorial birliklar tushuniladi:

- Butkul iste’moldan chiqib ketish (arxaizatsiya): Muayyan ekstralingvistik obyektlarning yo‘qolishi yoki tildagi kuchli leksik dubletlar tomonidan siqib chiqarilishi.

- Semantik torayish (ixtisoslashuv): Faqat diniy, marosimiy, mifologik yoki klassik adabiyot diskursi doirasida funksional qoldiq sifatida saqlanishi.

- Zamonaviy universal hisob so‘z (*cái, con*) tomonidan assimilyatsiya qilinishi: Yuqori darajada grammatikalashgan ushbu ikki o‘zak hisob so‘zning periferiyadagi boshqa mikrokategoriya ko‘rsatkichlarini o‘ziga yutib yuborishi.

Qadimgi va transformatsiyaga uchragan hisob so‘zlar tahlili:

1. Đầu (頭 - Bosh): Qadimgi epografik va klassik matnlarda, ayniqsa xitoy tili grammatik qoliplarining kuchli ta’siri davrida chorva mollari, ba’zi yirik jonsiz mexanik buyumlar va hatto ma’lum ijtimoiy-siyosiy tabaqaga mansub insonlarni sanashda universal o‘lchov-hisob birligi bo‘lgan Zamonaviy vietnam tilining jonli so‘zlashuv stilistikasida insonlar sferasi uchun bu birlik batamom arxaiklashgan bo‘lib, hozirgi rasmiy iqtisodiy-statistik terminologiyada faqat chorvachilik hisob-kitobidagina funksional qoldiq sifatida saqlangan: *đầu gia súc* (qoramol boshi).

2. Ngọn (Daraxt uchi / shox-cho‘qqi): Qadimgi vietnamliklarning kognitiv kosmogoniya modelida olov, chiroq, tog‘, minorasimon yoki vertikal yo‘nalishga ega bo‘lgan uzun, uchli shaklli obyektlarni kategorial tasniflagan. Bugungi kunda uning sintaktik valentligi o‘ta cheklangan bo‘lib, ko‘pincha she’riy diskursda yoki barqaror frazeologik birikmalardagina uchraydi: *ngọn đèn* (chiroq nuri/shulasi), *ngọn núi* (tog‘ cho‘qqisi).

3. Đấng và Bậc (Muqaddaslik va iyerarxiya hisob so‘zi): Insonlarni kognitiv statusi, jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyi va ilohiy munosabatiga ko‘ra diferensiallovchi qadimgi iyerarxik hisob so‘zidir.

- *Đấng*: Qadimgi animistik va keyingi liniyaviy diniy matnlarda faqat ilohiy, muqaddas substansiyalar va oliy shaxslar uchun qo‘llanilgan: *Đấng tối cao* (Tangri/Alloh), *Đấng sáng tạo* (Yaratuvchi).

- *Bậc*: Yuqori intellektual salohiyatga va jamiyat tomonidan tan olingan yuksak axloqiy darajaga ega insonlar guruhi uchun xizmat qilgan: *bậc hiền triết* (donishmandlar). Zamonaviy vietnam tilshunosligi darsliklarida bular real semantik guruhdan ko’ra ko’proq yuqori stilistik bo’yoqqa ega arxaik ekspressiv vosita sifatida baholanadi.

4. *Nóc* (Uy tomi): Qadimgi feodal Vietnam jamiyatining soliq-ma’muriy tizimida va xalq orasida oilalar soni yoki xonadonlarni sanashda fundamental o’lchov-hisob birligi bo’lib xizmat qilgan (o’zbek an’anaviy tilshunosligidagi “tushun”, “bosh xonadon” konseptual muqobili). Hozirgi kunda jonli akademik diskursda sof arxaizm hisoblanadi, uning o’rnini sotsiolingvistik muvozanat talabiga ko’ra *hộ* (xo’jalik) yoki *nhà* (uy) tizimli ravishda egallagan.

2. Tarixiy hisob so’zning tadqiq etilish tarixi

Vietnam tilshunosligida hisob so’z evolyutsiyasini va ularning diaxronik transformatsiyasini o’rgangan olimlar ishini uchta asosiy fundamental davrga ajratish maqsadga muvofiqdir:

A) Mustamlakachilik va dastlabki grammatikalar davri (XX asr boshlari): Fransuz mustamlakachiligi davrida vietnam tilini lotin alifbosi (*Chữ Quốc Ngữ*) asosida tizimlashtirish va g’arbliklar uchun darsliklar yaratish jarayonida tadqiqotchilar arxaik elementlar muammosiga duch keldilar. L. Cadière o’zining “*Syntaxe de la langue vietnamienne*” (1958) asarida, xususan, 1-bobning “*Des substantifs de catégorie*” (Kategoriyali otlar) qismida “*cái*” va “*con*” kabi so’zlarni tahlil qiladi. Biroq, muallif bu so’zlarning kelib chiqishini aniqlashda animistik qarashlar yoki “jonli/jonsiz oppozitsiyasi” kabi nazariyalarni asosiy tushuntirish sifatida keltirmaydi. Muallif asarda asosan tilning amaliy sintaksisi, so’zlarning qo’llanilishi (usage) va pozitsiyasiga (position) urg’u beradi, tarixiy-etimologik nazariyalarni chuqur tahlil qilmaydi. Shunday bo’lsada, u “*cái*” haqida: - “*substantif de catégorie*” (kategoriyali ot) deb ataydi va u asosan jonsiz narsalar uchun ishlatilishini ta’kidlaydi (masalan, *cái bàn* - stol, *cái nhà* - uy). Biroq, u xalq tilida bu birlik ba’zida jonli narsalar yoki tabiat elementlari oldidan ham kelishi mumkinligini qayd etadi. Shuningdek, u “*cái*” so’zi qadimda “ona” ma’nosini anglatganini (*con cái* iborasida) va keyinchalik “asosiy” narsani ifodalash uchun ishlatila boshlaganini eslatib o’tadi.

“*Con*” haqida to’xtalib, uni asosan hayvonlar (to’rt oyoqlilar, qushlar, baliqlar, hasharotlar) uchun ishlatiladigan kategoriyali ot sifatida belgilaydi. Shuningdek, u ba’zi jonsiz narsalar (masalan, *con mắt* - ko’z, *con dao* - pichoq) oldidan kelishi mumkinligini, lekin bu holat ko’pincha harakatlanish yoki shakliy o’xshashlik bilan bog’liq ekanligini tushuntiradi. U “*con*”ning farzand (o’g’il/qiz) ma’nosida kelishi kategoriyali ot emas, balki oddiy ot ekanligini alohida ta’kidlaydi.

B) Milliy akademik maktab va strukturaviy tilshunoslik davri (XX asrning ikkinchi yarmi): Bu davrda mahalliy vietnam olimlari til tarixi va grammatik strukturani tizimli tahlil qila boshladilar. Professor Nguyễn Tài Cẩn Nguyễn Tài Cẩn o’zining fundamental “*Ngữ pháp tiếng Việt: Tiếng - Từ ghép - Đoàn ngữ*” asarida “*cái*” va “*con*” birliklarining til tizimidagi o’rnini chuqur va tizimli tahlil qilib, vietnam tilshunosligida o’ziga xos lingvistik yondashuvni taqdim etgan. Muallif ushbu birliklarni shunchaki “hisob so’zlar” (classifiers) deb emas, balki “yordamchi otlar” (substantifs de catégorie) sifatida tasniflaydi.

Nguyễn Tài Cẩnning tadqiqoti quyidagi muhim xulosalarga asoslanadi:

- Mustaqil leksik birlikdan funksional birlikka o’tish: Tadqiqot qadimgi (proto) davrlarda “*cái*” (narsa/predmet) va “*con*” (bola/nasl) so’zlari dastlab mustaqil leksik ma’noli otlar sifatida faol qo’llanganini ko’rsatadi.

– Grammatikalashuv (grammaticalization) jarayoni: Til rivojlanishi davomida ushbu soʻzlar oʻzlarining dastlabki tor maʼnosini qisman yoʻqotib, yuqori darajada abstraktlashgan va unifikatsiyalashuv jarayoni orqali universal oʻlchov birliklariga aylangan.

– Chũr Nôm matnlarining tahlili: Muallif ushbu xulosalarga shunchaki nazariy taxminlar bilan emas, balki qadimgi *Chũr Nôm* yozma yodgorliklaridagi matnlar strukturasi va ularning qoʻllanilish oʻrnini sinchkovlik bilan oʻrganish (kontekstual tahlil) orqali erishgan.

Nguyễn Tài Cẩn qarashlarining “lingvistik inqilob” hisoblanishiga asosiy sabab – u hisob soʻzlar tizimini xorijiy (xitoy) taʼsir bilangina emas, balki vietnam tilining oʻziga xos ichki rivojlanish qonuniyatlari va dinamik jarayonlari bilan izohlaganidir. Ushbu nazariy yondashuv “cái” va “con” ni leksik-grammatik sinkretizm (oʻtish davri birliklari) sifatida talqin qilish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratadi va zamonaviy vietnam tilidagi hisob soʻzlar tizimi ming yillik evolyutsiya mahsuli ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Parij maktabi vakili Nguyễn Phú Phong hisob soʻzning sintaktik struktura ichidagi valentlik imkoniyatlari transformatsiyasini sinxron va diaxron aspektida koʻrsatdi.

C) Zamonaviy Kognitiv va tipologik tadqiqotlar davri (XXI asr): Bugungi kunda arxaik hisob soʻz kognitiv lingvistika (“dunyoning lisoniy manzarasi”) va komparativistika doirasida oʻrganilmoqda. Taniqli sinolog va tipolog olim Cao Xuân Hạo arxaik hisob soʻzlarini tizimli oʻrganish orqali vietnam etnosining qadimgi fazoviy, geometrik va mantiqiy tafakkur modelini restavratsiya qilish mumkinligini isbotladi. Gʻarb tadqiqotchilaridan M. Alves va H. Hundius esa avstroosiyo tillari (Mon, Khmer, Muong) kontekstida vietnam tili arxaik hisob soʻzining genetik substratini qiyosiy-tarixiy metod orqali tasdiqlashgan.

Ushbu tadqiqot jarayonida koʻplab mualliflarning vietnam tili tarixiy hisob soʻzining dinamik evolyutsiyasini tushuntiruvchi xulosalari natijasida shakllangan “Hisob soʻzning konvergentsiya (zichlashish) qonuniyati” tushintirildi. Mazkur lingvistik qonuniyatga koʻra, qadimgi vietnam tilida har bir obyekt yoki mikrotushunchalar guruhi uchun oʻta xoslangan, tor doiradagi, takrorlanmas oʻnlab geomorfologik va sotsial-iyerarxik hisob soʻz (*ngọn, bức, tấm, dải, cội, đóa, đẵn, nóc...*) amal qilgan.

Biroq til tizimining global ichki tejamkorlik (*economy of language / law of minimal effort*) hamda integratsiya tamoyiliga koʻra, asrlar davomida maxsus hisob soʻzning aksariyati oʻz funksiyalarini yuqori semantik valentlikka ega universal “cái” (jonsiz olam uchun) va “con” (jonli olam uchun) paradigmalari markaziga topshirgan va oʻzlari til tizimining periferiyasiga (arxaik qatlamga) oʻtgan.

Tadqiqot doirasida toʻplangan materiallar tahlili shuni koʻrsatadiki, arxaik hisob soʻz bugungi kunda ikki xil strukturaviy koʻrinishda reallashadi:

1. Arxaiklashgan barqaror grammatik qolip shaklida:

– *Một đấng quân vương* (Bir muqaddas podshoh) Mazkur sintaktik birikmada *đấng* birligi referentning oddiy antropologik subyekt emas, balki qadimgi iyerarxiyaga daxldor oliy zot ekanini koʻrsatuvchi majburiy strukturaviy element (karkas) rovida kelmoqda.

2. Metaforik transformatsiyaga uchragan funksional koʻrinishda:

– *Một ngọn lửa* (Bir alov), *Một đóa hoa* (Bir gul). Ushbu birikmalardagi *ngọn* (uch/choʻqqi) va *đóa* (gullovchi tugun) kabi birliklari oʻzining dastlabki qadimgi tub shakliyi tasniflash tabiatini metafora asosida saqlab qolgan. Buni oʻzbek tilshunosligidagi konseptual muqobillar – ixtisoslashgan va qisman leksik maʼnosini saqlagan “*bir tup daraxt*”, “*bir bosh uzum*”, “*bir tana qoʻy*” kabi hisob soʻzlari tizimining evolyutsion bosqichlari bilan tipologik jihatdan tenglashtirish mumkin.

Vyetnam tili hisob soʻzlari nazariyasi, xususan, arxaik hisob soʻzning lisoniy tabiati va ularning hozirgi kundagi holatini oʻrganish quyidagi ilmiy xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Vyetnam tili hisob soʻzlari tizimi shunchaki leksik miqdor koʻrsatkichlari yigʻindisi emas, balki tilning izolyatsiyalovchi (analitik) tabiatini sintaktik va morfologik muvozanatda ushlab turuvchi, kognitiv semantika hamda grammatika kesishmasida shakllangan universal iyerarxik mikrotizimdir.

2. Arxaik hisob soʻz oʻz taraqqiyoti davomida funksional konvergensiya qonuniyatiga boʻysungan holda, tor spesifikatsiyadan universalizatsiyaga qarab evolyutsiyaga uchragan.

3. Mazkur tarixiy qatlamlarni oʻzbek tili analoglari bilan qiyosiy-tipologik tahlil qilish, har ikki xalqning dunyoni lisoniy modellashtirishdagi milliy-kognitiv oʻziga xosliklarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Cadière L. Syntaxe de la langue vietnamienne. – Paris: Publications de l'École Française d'Extrême-Orient, 1958. – 204–210 p.

2. Cao Xuân Hạo. Sơ thảo ngữ pháp chức năng tiếng Việt (Vyetnam tili funksional grammatikasi ocherklari). Tập 1. – Hà Nội: Nhà xuất bản Giáo dục, 1991. – 310–315 p.

3. Cao Xuân Hạo. Tiếng Việt: Mấy vấn đề ngữ pháp và ngữ nghĩa (Vyetnam tili: Grammatika va semantikaning ba'zi masalalari). – Thành phố Hồ Chí Minh: Nhà xuất bản Trẻ, 2003. – 89–92 p.

4. Đỗ Hữu Châu. Từ vựng ngữ nghĩa tiếng Việt (Vyetnam tili leksik semantikasi). – Hà Nội: Nhà xuất bản Giáo dục, 2001. – 45–48 p.

5. Nguyễn Hồng Cẩn. Cơ cấu loại từ trong tiếng Việt lịch sử (Vyetnam tili tarixida hisob soʻz strukturasi). – Hà Nội: Nhà xuất bản Đại học Quốc gia, 2012. – 112–115 p.

6. Nguyễn Phú Phong. Le syntagme nominal en vietnamien (Vyetnam tilida nominal birikmalar). – Paris: L'Harmattan, 1992. – 77–81 p.

7. Nguyễn Tài Cẩn. Ngữ pháp tiếng Việt: Tiếng - Từ ghép - Đoản ngữ (Vyetnam tili grammatikasi: Boʻgʻin - Qoʻshma soʻz - Birikma). – Hà Nội: Nhà xuất bản Đại học Quốc gia Hà Nội, 1975 (Tái bản 2004). – 142–149 p.

8. Nguyễn Tài Cẩn. Nguồn gốc và quá trình hình thành cách đọc Hán Việt. – Hà Nội: NXB Khoa học Xã hội, 1979.

9. Alves M. A Grammatical Sketch of Muong Loo // Mon-Khmer Studies Journal. – 2000. – Vol. 30. – P. 55–63.

**INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING TURLARI VA ULARNING
BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING METODIK TAYYORGARLIGINI
RIVOJLANTIRISHDAGI O’RNI**

Abduraximova Muxtaramxon Mirjalol qizi
NamDPI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Jahon ta’lim makonimizda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya va ta’lim mazmunining yangilanishi bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga nisbatan yangi talablarni uzviy ravishda shakllantirmoqda. Mazkur maqolamda innovatsion ta’lim texnologiyalarining asosiy turlari hamda ularning bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi o’rni nazariy va amaliy jihatdan keng ravishda tahlil etiladi. Tadqiqotimda innovatsion texnologiyalar faqat texnik vositalar o’rgailadi. Va bundan tashqari zamonaviy o’qitish usullari sifatida emas, balki ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, kommunikativ hamkorlik, baholash va refleksiv faoliyatni yagona tizimga birlashtiruvchi pedagogik mexanizm sifatida talqin qilinadi. Maqolamizda interfaol ta’lim, loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, modulli ta’lim, aralash ta’lim, masofaviy ta’lim, raqamli pedagogika yoritib berilgan. Shuningdek, innovatsion ta’lim texnologiyalarining bo’lajak o’qituvchilarda metodik loyihalash, kasbiy refleksiya, mustaqil va tanqidiy fikrlash, pedagogik muammolarni hal qilish, kommunikativ hamkorlikni tashkil etish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ko’nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqotning asosiy natijalari pedagogik ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni keng qo’llash metodik tayyorgarlik sifatini oshirishning muhim omili ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: innovatsion ta’lim texnologiyalari, bo’lajak o’qituvchi, metodik tayyorgarlik, loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, raqamli pedagogika, refleksiv faoliyat, pedagogik mahorat, kasbiy rivojlanish, ta’lim sifati, innovatsion pedagogika.

KIRISH. Ayni vaqtdagi globallashuv jarayonlari, ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo’ymoqda. Zamonaviy jamiyatimizda o’qituvchi faqat bilim beruvchi mutaxassis emas, balki o’z faoliyatini tahlil qila oladigan, innovatsion g’oyalarni amaliyotga tatbiq etadigan bo’lib kelmoqda. Va bundan tashqari mustaqil fikrlovchi va doimiy kasbiy rivojlanishga intiluvchi shaxs sifatida namoyon bo’lmoqda. Shu bois bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri deb hisoblanadi.

Mamlakatimizda ta’lim va ilmiy salohiyati, avvalo, oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning bilim darajasi, kasbiy mahorati va zamonaviy talablarga moslashuvchanligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, pedagogik ta’lim tizimida bo’lajak o’qituvchilarning nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg’unlashtira olishi, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishidir. Hamda samarali metodik qarorlar qabul qila bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday sifatlarni shakllantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish alohida o’rin tutadi. Bizning fikrimizcha, innovatsion ta’lim texnologiyalari ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning bilish faolligini kuchaytirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, modulli ta’lim, raqamli va

masofaviy ta’lim texnologiyalari bo’lajak o’qituvchilarning metodik kompetentligini shakllantirishning muhim vositalari hisoblanadi. Mening shaxsiy mulohazam shuki, ushbu texnologiyalar yordamida talaba o’quv jarayonining passiv ishtirokchisidan faol subyektga aylanib, o’z bilimlarini amaliyotda qo’llash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo’ladi, dehqam ham hisoblaymiz.

Kompetensiyaviy yondashuvlarimiz nuqtai nazaridan metodik tayyorgarlik faqat ma’lum bilimlar majmuasini egallash bilan cheklanmaydi. U o’qituvchining pedagogik faoliyatni loyihalash, tashkil etish, boshqarish, baholash hamda refleksiv tahlil qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Bu tahlillar orqali bu mavzuni yoritish ham juda muhim bo’lib kelmoqda. Shu sababli innovatsion ta’lim texnologiyalarining turlari va ularning bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi o’rnini ilmiy jihatdan o’rganish bugungi pedagogika fanining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo’nalishlar esa pedagogika fanimizning asosidir. Mazkur tadqiqotimiz innovatsion ta’lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish, ularning metodik kompetentlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini aniqlash muhim bosqichdir. Bo’lajak o’qituvchilarni zamonaviy kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi o’rnini yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI. Talim dargohlarimizdagi bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish va innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish masalasi pedagogika fanining dolzarb yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. So’nggi yillarda mazkur muammo mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy kompetentlik, metodik kompetentlik haqida fikrlar keltirilmoqda. Bunga qo’shimcha ravishda, innovatsion pedagogik faoliyat nuqtai nazaridan keng o’rganilgan.

Bizning tadqiqotimizda, kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari V. Bondar, S. Bondar, O. Ovcharuk, O. Pometun, O. Savchenko, S. Trubacheva va O. Pexota kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida yoritilgan. Ularning fikricha, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi talabalarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo’llay olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu yondashuv innovatsion ta’lim texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Maqolamda keltirilishicha, xorijiy tadqiqotchilar P. Kuper, I. Jingga, B. G. Mak-Intayr, N. P. Nvorgu, P. Ololube, B. Stouns va D. Vuds metodik kompetentlik tushunchasini o’qituvchining kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyati bilan bog’laydilar. Xususan, N. P. Ololube metodik kompetentlikni vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va tajribalar tizimi sifatida talqin qiladi. Uning ta’kidlashicha, metodik kompetentlik o’qituvchining ta’lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, amalga oshirish va natijalarni tahlil qilish qobiliyatida namoyon bo’ladi. Metodik kompetentlik asosiy bir muammosi B. Adolf, M. Goryunov, A. Semibratova, A. Elizarov, M. Lebedev, O. Shilov va M. Xolodna kabi tadqiqotchilar tomonidan ham o’rganilgan. Ular metodik kompetentlikni pedagogning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy tajribasi, ijodiy yondashuvi va pedagogik vaziyatlarda to’g’ri qaror qabul qilish qobiliyatining integratsiyasi sifatida baholaydilar. Tadqiqotimizda, T. Volobueva metodik kompetentlik tarkibiga prognostik, loyihalash, tashkiliy, ekspertlik va pedagogik improvizatsiya ko’nikmalarini kiritadi. Masalan, o’qituvchi darsni rejalashtirish jarayonida o’quvchilarning ehtiyojlarini oldindan aniqlashi, mos metodlarni tanlashi va yuzaga kelishi mumkin bo’lgan pedagogik muammolarni prognoz qilishi metodik kompetentlikning muhim ko’rinishi hisoblanadi. Ushbu ishimizda, V. Smirnova metodik

kompetentlikni o’qituvchining pedagogik faoliyatni ijodiy tashkil etish qobiliyati bilan bog’laydi. Uning fikricha, metodik kompetentlik o’qituvchiga o’quvchilarning individual imkoniyatlarini baholash, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish hamda ta’lim jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi.

M. Opachko metodik kompetentlikni o’qituvchining o’quv jarayonini loyihalash va tashkil etish samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida e’tirof etadi. Tadqiqotchining fikricha, metodik tayyorgarligi yuqori bo’lgan pedagog dars maqsadini aniq belgilaydi, tegishli metodlarni tanlaydi va o’quv natijalarini samarali baholay oladi.

Innovatsion ta’limimizning texnologiyalarining pedagogik ahamiyati mahalliy olimlar tomonidan ham keng tadqiq etilgan. Jumladan, R. J. Ishmuhamedov innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llarini o’rganib, interfaol metodlarning o’quvchilar faolligini oshirishdagi rolini asoslab bergan. Olimning ta’kidlashicha, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Bahs-munozara”, “Insert” kabi metodlar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. A. A. Umarov bo’lajak o’qituvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirish masalalarini tadqiq qilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy pedagog faoliyatining ajralmas qismi ekanligini qayd etadi. Masalan, elektron ta’lim platformalari, virtual sinflar va multimedia vositalari orqali tashkil etilgan mashg’ulotlar talabalarning bilimlarni mustaqil egallashiga yordam beradi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar orasida ayrim qarashlar shuni ko’rsatadiki, innovatsion ta’lim texnologiyalari bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Xususan, loyiha asosida o’qitish texnologiyasi talabalarda metodik loyihalash ko’nikmalarini shakllantirsa, muammoli ta’lim texnologiyasi pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. Interfaol metodlar esa kommunikativ kompetentlik, hamkorlikda ishlash va refleksiv fikrlashni takomillashtiradi. Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish bo’lajak o’qituvchilarning metodik kompetentligini, kasbiy mahoratini va pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirishning muhim omili ekanligini ko’rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Zamonaviy jamiyatimizdagi pedagogik ta’lim tizimida bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish innovatsion ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bilan chambarchas bog’liqdir. Bugungi kunimizda ta’lim jarayonini faqat nazariy bilimlar bilan cheklab qo’yish yetarli bo’lmay, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, pedagogik vaziyatlarni tahlil etish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko’nikmalarini shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotimiz metodologiyasi innovatsion ta’lim texnologiyalarining bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligiga ta’sirini o’rganishga qaratildi.

Ushbu maqolamda tadqiqotimning metodologik asosini kompetensiyaviy, shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatga asoslangan hamda refleksiv yondashuvlar tashkil etdi. Kompetensiyaviy yondashuvga ko’ra, ta’lim jarayonining asosiy natijasi talabaning ma’lum bilimlarni egallashi emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo’llay olish qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir. Shu sababli tadqiqot davomida bo’lajak o’qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning imkoniyatlari tahlil qilindi. Mening tahlilarim shundan iboratki, tadqiqotda tizimli tahlil metodidan foydalanildi. Ushbu metod innovatsion ta’lim texnologiyalarini alohida metodlar yig’indisi

sifatida emas, balki maqsad, mazmun, metod, vosita, baholash va natija kabi tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida o‘rganish imkonini berdi. Masalan, loyiha asosida o‘qitish texnologiyasida talaba mavzuni o‘rganish bilan bir qatorda loyiha yaratadi, ma’lumotlarni tahlil qiladi, natijalarni taqdim etadi va o‘z faoliyatini baholaydi. Bu esa metodik tayyorgarlikning bir necha komponentlarini bir vaqtning o‘zida rivojlantiradi.

Pedagogik kuzatish metodi orqali innovatsion texnologiyalar qo‘llanilgan mashg‘ulotlarda talabalarning faolligi, mustaqil ishlash darajasi, guruhdagi hamkorligi va metodik topshiriqlarni bajarish sifati tahlil qilindi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlardan foydalanilgan mashg‘ulotlarda talabalar an‘anaviy darslarga nisbatan faolroq ishtirok etadi. Masalan, “Aqliy hujum” metodida talabalar qisqa vaqt ichida muammoning bir nechta yechimlarini taklif qilishga harakat qiladilar, bu esa ularda tezkor va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Qiyosiy tahlillarimiz metodidan foydalanish orqali an‘anaviy va innovatsion ta’lim texnologiyalarining metodik tayyorgarlikka ta’siri o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va keys-stadi metodlari talabalarning pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Masalan, keys-stadi metodida talabalarga maktab amaliyotida uchraydigan real pedagogik muammolar taqdim etilib, ulardan vaziyatga mos yechim ishlab chiqish talab etiladi. Tadqiqotda kontent-tahlil metodidan ham foydalanildi. Ushbu metod orqali metodik kompetentlik, innovatsion ta’lim texnologiyalari, kasbiy kompetensiya va pedagogik mahoratga oid ilmiy manbalar o‘rganildi hamda ulardagi nazariy qarashlar umumlashtirildi. Tahlil natijalari metodik kompetentlik o‘qituvchining darsni loyihalash, tashkil etish, baholash va refleksiv tahlil qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga olishini ko‘rsatdi. Faoliyatga asoslangan yondashuv doirasida talabalarning amaliy faoliyatini tashkil etishga alohida e’tibor qaratildi. Jumladan, loyiha ishlari, mikrodarslar, taqdimotlar, metodik tavsiyalar ishlab chiqish va guruhli topshiriqlar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalari rivojlantirildi. Masalan, “Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish” mavzusida loyiha tayyorlash jarayonida talabalar elektron platformalar bilan ishlash, interaktiv topshiriqlar yaratish va ta’lim natijalarini baholash bo‘yicha amaliy tajriba orttirdilar.

Ta’lim muhiti bilan bog‘liq bo‘lgan, refleksiv yondashuv tadqiqot metodologiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qo‘llanildi. Ushbu yondashuv talabalarning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini aniqlashi va kelgusidagi faoliyatini takomillashtirishiga xizmat qildi. Masalan, har bir mashg‘ulot yakunida talabalar bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o‘z fikr-mulohazalarini bildirib, o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalarni baholab bordilar. Shuningdek, innovatsion ta’lim texnologiyalarining turlari sifatida interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, modulli ta’lim, aralash ta’lim (blended learning), masofaviy ta’lim hamda raqamli ta’lim vositalarining metodik tayyorgarlikni rivojlantirishdagi imkoniyatlari o‘rganildi. Xususan, loyiha texnologiyasi metodik loyihalash kompetensiyasini, muammoli ta’lim tahliliy fikrlashni, interfaol metodlar kommunikativ kompetentlikni, raqamli texnologiyalar esa axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi innovatsion ta’lim texnologiyalarining bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi o‘rnini har tomonlama o‘rganish, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishga

ta’sirini aniqlash va pedagogik amaliyot uchun ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishga yo’naltirildi.

Quyidagi Asosiy qism siz yuborgan materiallardagi metodik kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv pedagogika, innovatsion texnologiyalar va xorijiy tadqiqotchilar qarashlari asosida qayta ishlanib, original ilmiy uslubda yozildi.

ASOSIY QISM. XXI asrda ta’lim tizimining rivojlanishi innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy pedagog endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki o’quv jarayonini tashkil etuvchi, yo’naltiruvchi, tadqiqotchi va innovator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu sababli bo’lajak o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mening tadqiqotimda, innovatsion ta’lim texnologiyalari deganda ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy metodlar, vositalar va pedagogik yondashuvlar majmui tushuniladi. Ular o’quvchini ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantirib, bilimlarni mustaqil egallash, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish imkonini yaratadi.

Bugungi kunda pedagogik amaliyotda interfaol ta’lim, loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, modulli ta’lim, aralash ta’lim (Blended Learning), masofaviy ta’lim (misol uchun; online education, distance learning) va raqamli ta’lim texnologiyalari keng qo’llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar bo’lajak o’qituvchilarning metodik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Interfaol ta’lim texnologiyalarining metodik tayyorgarlikdagi o’rni

Interfaol metodlar talabalar va o’qituvchi o’rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi hamda o’quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. R. Ishmuhamedov ta’kidlaganidek, interfaol metodlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, “Aqliy hujum” metodida talabalarga “Zamonaviy o’qituvchi qanday kompetensiyalarga ega bo’lishi kerak?” degan savol beriladi. Talabalar qisqa vaqt ichida turli fikrlarni ilgari suradilar va muammo yuzasidan ijodiy yechimlar ishlab chiqadilar. Natijada ularda pedagogik vaziyatni tahlil qilish, muloqotga kirishish va o’z fikrini asoslash ko’nikmalari rivojlanadi. “Bahs-munozara” metodida esa talabalar ikki guruhga bo’linib, masalan, “An’anaviy ta’limmi yoki raqamli ta’limmi samaraliroq?” mavzusida fikr almashadilar. Bunday mashg’ulotlar kommunikativ kompetensiya va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.

Loyihimiz asosida o’qitish innovatsion texnologiyalar orasida eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiya talabalarining nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog’lash imkonini beradi. Masalan, pedagogika yo’nalishi talabalari uchun “Raqamli dars ishlanmasini yaratish” mavzusida loyiha topshirig’i beriladi. Talabalar loyiha maqsadini belgilaydilar, elektron resurslarni tanlaydilar, interaktiv topshiriqlar ishlab chiqadilar va yakuniy mahsulotni taqdim etadilar. Ushbu jarayon davomida metodik loyihalash, axborot bilan ishlash, vaqtni boshqarish va taqdimot ko’nikmalari rivojlanadi. Tadqiqotchi T. Volobueva metodik kompetentlik tarkibiga loyihalash kompetensiyasini ham kiritadi. Haqiqatan ham, loyiha faoliyati bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy faoliyatni oldindan rejalashtirish va tashkil etish qobiliyatini shakllantiradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasining asosiy maqsadi talabalarni tayyor bilimlarni o’zlashtirishga emas, balki muammolarni mustaqil hal etishga yo’naltirishdir. Bunda o’qituvchi muammoli vaziyat yaratadi va talabalar yechim izlash jarayoniga jalb qilinadi. Talabalar oldiga quyidagi vaziyat qo’yiladi: “Sinfdagi o’quvchilarning darsga qiziqishi pasaygan. O’qituvchi qanday innovatsion metodlardan foydalanishi mumkin?” Talabalar

turli variantlarni tahlil qiladilar, interfaol metodlar, gamifikatsiya yoki raqamli platformalardan foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqadilar. Bunday mashg'ulotlar natijasida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muammolarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va vaziyatga mos metodlarni tanlash kompetensiyasi rivojlanadi.

Diyorimizda, globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida o'qituvchining raqamli kompetensiyasi metodik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Elektron ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, sun'iy intellekt vositalari va multimedia texnologiyalari ta'limning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Biz dalil keltirsak, Google Classroom, Moodle yoki Microsoft Teams platformalari orqali tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar mustaqil topshiriqlar bajaradi, elektron resurslardan foydalanadi va masofadan turib hamkorlik qiladi. Bu esa ularda axborotni izlash, saralash, qayta ishlash va taqdim etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. A.A. Umarovning tadqiqotlarida ham bo'lajak o'qituvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogik faoliyatning muhim sharti sifatida e'tirof etiladi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarining turlari va ularning bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligiga ta'siri

Innovatsion ta'lim texnologiyasi	Asosiy mazmuni	Rivojlantiriladigan metodik kompetensiyalar	Amaliy misol
Interfaol ta'lim texnologiyalari	Talabalarni faol ishtirok etishga jalb qilish, hamkorlikda o'rganish	Kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati	“Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster” metodlari
Loyiha asosida o'qitish	Muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan amaliy faoliyat	Loyihalash kompetensiyasi, ijodiy fikrlash, muammoni hal qilish ko'nikmasi	Elektron dars ishlanmasi yoki metodik loyiha yaratish
Muammoli ta'lim	Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish	Tahliliy fikrlash, qaror qabul qilish, refleksiv kompetensiya	Pedagogik vaziyatlar bo'yicha keyslar yechish
Keys-stadi texnologiyasi	Real kasbiy vaziyatlarni o'rganish va tahlil qilish	Kasbiy fikrlash, metodik tahlil, amaliy qaror qabul qilish	Sindagi muammoli vaziyat bo'yicha muhokama
Aralash ta'lim (Blended Learning)	An'anaviy va elektron ta'limni uyg'unlashtirish	Mustaqil ta'lim olish, raqamli kompetensiya	Auditoriya va onlayn mashg'ulotlarni birlashtirish
Masofaviy ta'lim texnologiyasi	Internet orqali ta'lim jarayonini tashkil etish	Axborot-kommunikatsion kompetensiya, o'zini boshqarish	Moodle, Google Classroom platformalari
Raqamli ta'lim texnologiyalari	Elektron resurslar va multimedia vositalaridan foydalanish	Raqamli savodxonlik, axborot bilan ishlash ko'nikmasi	Interaktiv taqdimotlar, onlayn testlar

Gamifikatsiya texnologiyasi	O‘yin elementlari asosida o‘qitish	Motivatsiya, ijodkorlik, faol ishtirok	Quizizz, Kahoot platformalaridan foydalanish
Modulli ta’lim texnologiyasi	O‘quv materialini mustaqil modullar asosida o‘zlashtirish	Mustaqil ishlash, rejalashtirish, o‘z-o‘zini baholash	Fan mavzularini modul shaklida o‘rganish
Refleksiv ta’lim texnologiyasi	O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash	Refleksiv kompetensiya, kasbiy o‘sish ko‘nikmasi	Refleksiya kundaliklari va o‘zaro baholash

Ilmiy manbalardan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion ta’lim texnologiyalari metodik kompetentlikning barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. V. Smirnova metodik kompetentlikni pedagogik faoliyatni ijodiy tashkil etish qobiliyati sifatida tavsifladi, N.P. Ololube uni kasbiy vazifalarni samarali bajarishga imkon beruvchi bilim va ko‘nikmalar tizimi deb hisoblaydi. Masalan, interfaol metodlar kommunikativ kompetensiyani rivojlantirsa, loyiha texnologiyasi metodik loyihalash kompetensiyasini shakllantiradi. Muammoli ta’lim tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, raqamli texnologiyalar esa axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini mustahkamlaydi. Ushbu kompetensiyalarning integratsiyasi natijasida bo‘lajak o‘qituvchi zamonaviy ta’lim muhitida samarali faoliyat yuritishga imkon beradigan, innovatsion yondashuvlarni qo‘llay oladigan malakali mutaxassis sifatida shakllanadi.

Shunday qilib, innovatsion ta’lim texnologiyalari bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishning muhim omili bo‘lib, ularning kasbiy kompetentligini, pedagogik mahoratini, mustaqil fikrlashini va ijodiy faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – Toshkent: TDPU, 2004. – 44 b.
2. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 208 b.
3. Ximmataliev D.O. Kasbiy ta’lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 312 b.
4. Xutorskoy A.V. Klyuchevye kompetensii kak komponent lichnostno-oriyentirovannoy paradigmy obrazovaniya // Narodnoe obrazovanie. – Moskva, 2003. – №2. – B. 58–64.
5. Volobueva T.B. Metodicheskaya kompetentnost uchitelya: sushchnost i struktura // Pedagogika. – Moskva, 2016. – №4. – B. 45–51.
6. Smirnova V.A. Professionalnaya kompetentnost sovremennogo pedagoga. – Sankt-Peterburg: Piter, 2017. – 196 b.
7. Ololube N.P. Teacher Education, School Effectiveness and Improvement: A Study of Academic and Professional Qualification on Teachers’ Job Effectiveness. – Owerri: Springfield Publishers, 2013. – 224 p.
8. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938. – 96 p.
9. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – New York: Basic Books, 1980. – 252 p.
10. Bondar V.I. Didaktika. – Kiyev: Lybid, 2005. – 264 b.

11. Pometun O.I. Interaktivni texnologii navchannya: teoriya ta praktika. – Kiyev: A.S.K., 2004. – 192 b.
12. Savchenko O.Ya. Kompetentnisniy pidxid u suchasniy osviti. – Kiyev: Osvita, 2011. – 148 b.
13. Umarov A.A. Bo'lajak o'qituvchining axborot kompetentligini rivojlantirish konsepsiyasi // Guliston Davlat Universiteti Axborotnomasi. – 2023. – №2. – B. 254–258.
14. Ergasheva X.Y. Teaching Second Language to Very Young Learners // Colloquium-Journal. – 2018. – №13(24). – P. 18–20.
15. Ergasheva X.Y. Communicative Approach to Second Language Teaching in Preschool Education // Horison: Journal of Humanity and Artificial Intelligence. – 2023. – P. 499–502.
16. Umarov A.A. Maktabgacha ta'limda til o'rgatish konsepsiya va tamoyillari // “Xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion yondashuvlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Namangan, 2023. – B. 18–23.
17. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning: European Reference Framework. – Brussels, 2018. – 24 p.
18. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO Publishing, 2018. – 64 p.
19. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. – Lexington: Ginn & Company, 1974. – 112 p.
20. Avanesov V.S. Osnovy pedagogicheskogo testirovaniya. – Moskva: Akademiya, 2005. – 336 b.

**MILLIY MA’LUMOTLAR MARKAZLARINI (DATA CENTER) YARATISHDA
TEXNOLOGIK VA IQTISODIY YONDASHUVLAR**

Yunusov Ahrorbek Baxtiyor o’g’li

Turan International University Axborot texnologiyalarining dasturiy ta’minoti yo’nalishi 3-kurs talabasi
E-mail: akhror111@gmail.com **Tel:** +998907544475

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy ma’lumotlar markazlarini tashkil etish va rivojlantirish jarayonida qo’llaniladigan zamonaviy texnologik hamda iqtisodiy yondashuvlar tahlil qilingan. Raqamli iqtisodiyotning jadallashuvi, katta hajmdagi ma’lumotlar oqimining ortishi va davlat hamda xususiy sektor faoliyatida axborot tizimlarining integratsiyalashuvi ma’lumotlar markazlariga bo’lgan ehtiyojni sezilarli ravishda oshirmoqda. Tadqiqot doirasida ma’lumotlar markazlarini yaratishda server infratuzilmasi, bulutli texnologiyalar, energiya samaradorligi, kiberxavfsizlik va ma’lumotlarni uzluksiz saqlash masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shu bilan birga, ma’lumotlar markazlarini moliyalashtirish, investitsiya jalb qilish, operatsion xarajatlarni optimallashtirish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligi ko’rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida O’zbekiston sharoitida milliy data center ekotizimini shakllantirish bo’yicha ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: ma’lumotlar markazi, data center, raqamli iqtisodiyot, bulutli texnologiyalar, server infratuzilmasi, investitsiya, energiya samaradorligi, kiberxavfsizlik, raqamlashtirish, davlat-xususiy sheriklik

**TECHNOLOGICAL AND ECONOMIC APPROACHES TO ESTABLISHING NATIONAL
DATA CENTERS**

Abstract: This article analyzes modern technological and economic approaches to the establishment and development of national data centers. The acceleration of the digital economy, increasing large-scale data flows, and the integration of information systems in public and private sectors significantly increase the demand for data centers. The research scientifically examines issues related to server infrastructure, cloud technologies, energy efficiency, cybersecurity, and data continuity in the creation of data centers. In addition, the study considers economic efficiency issues such as financing models, investment attraction, operational cost optimization, and public-private partnership mechanisms. Based on the findings, scientific and practical recommendations are proposed for the formation of a national data center ecosystem in Uzbekistan.

Keywords: data center, digital economy, cloud computing, server infrastructure, investment, energy efficiency, cybersecurity, digital transformation, public-private partnership, information systems

**ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ
НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕНТРОВ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ**

Аннотация: В данной статье проанализированы современные технологические и экономические подходы к созданию и развитию национальных центров обработки данных. Ускорение цифровой экономики, рост объемов данных и интеграция информационных систем в государственном и частном секторах значительно повышают потребность в центрах обработки данных. В рамках исследования научно освещены вопросы серверной инфраструктуры, облачных технологий, энергоэффективности, кибербезопасности и обеспечения непрерывности хранения данных. Наряду с этим рассмотрены вопросы финансирования, привлечения инвестиций, оптимизации операционных затрат и экономической эффективности механизмов государственно-частного партнерства. По результатам исследования разработаны научно-теоретические и практические рекомендации по формированию национальной экосистемы data center в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: центр обработки данных, data center, цифровая экономика, облачные технологии, серверная инфраструктура, инвестиции, энергоэффективность, кибербезопасность, цифровизация, государственно-частное партнерство

KIRISH. Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi global miqyosda ma’lumotlar hajmining keskin ortishiga olib kelmoqda. Xalqaro tahlillarga ko’ra, insoniyat tomonidan yaratilayotgan raqamli ma’lumotlar hajmi eksponentsial ravishda o’sib borayotgan bo’lib, bu jarayon axborotni saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun yuqori samaradorlikka ega infratuzilmalarga bo’lgan talabni keskin oshirmoqda [1]. Shu nuqtai nazardan, ma’lumotlar markazlari (data center) zamonaviy raqamli iqtisodiyotning asosiy infratuzilma elementi sifatida namoyon bo’lmoqda.

Ma’lumotlar markazlari nafaqat texnologik platforma, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveri sifatida ham qaralmoqda. Ular orqali davlat boshqaruvi tizimlari, moliyaviy xizmatlar, elektron tijorat, ta’lim va sog’liqni saqlash sohalarida katta hajmdagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, ma’lumotlar markazlari milliy axborot suverenitetini ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ma’lumotlarni mamlakat ichida saqlash va boshqarish strategik ustunlik beradi [2].

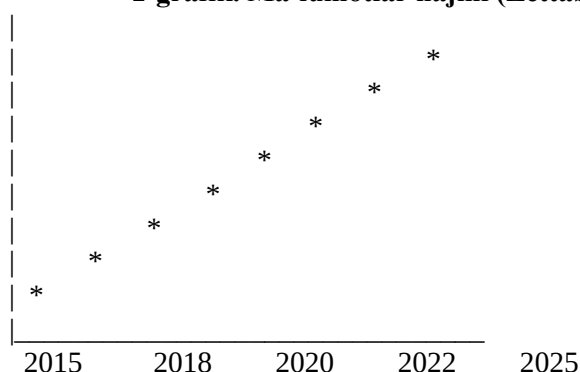
O’zbekiston sharoitida ham raqamlashtirish siyosati izchil amalga oshirilmoqda. “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat xizmatlarini to’liq raqamlashtirish, elektron hukumat tizimini rivojlantirish hamda ma’lumotlar almashinuvini optimallashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur jarayon esa o’z navbatida milliy miqyosda barqaror, xavfsiz va yuqori unumdorlikka ega ma’lumotlar markazlarini yaratishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, ma’lumotlar markazlarini tashkil etish faqat texnologik masala bo’lib qolmay, balki murakkab iqtisodiy jarayonlarni ham o’z ichiga oladi. Yuqori boshlang’ich investitsiyalar, energiya resurslariga bo’lgan katta ehtiyoj, uzluksiz ishlashni ta’minlash talablari hamda xizmat ko’rsatish xarajatlari ushbu sohada samarali iqtisodiy yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun data center infratuzilmasini shakllantirishda investitsiya jozibadorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ma’lumotlar markazlari yuqori darajada integratsiyalashgan texnologik tizim bo’lib, u server qurilmalari, saqlash tizimlari, tarmoqlar, sovitish mexanizmlari va energiya ta’minoti infratuzilmasining o’zaro uyg’un ishlashini talab qiladi. Bu esa texnologik yondashuvlarni tanlashda kompleks va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, energiya samaradorligi va ekologik barqarorlik masalalari ham bugungi kunda alohida e’tibor talab qilmoqda, chunki data centerlar global energiya iste’molining sezilarli qismini tashkil etmoqda [3].

Quyidagi grafik global ma’lumotlar hajmining o’sish dinamikasini aks ettiradi, bu esa ma’lumotlar markazlariga bo’lgan ehtiyojning ortib borayotganini yaqqol ko’rsatadi:

1-grafik. Ma’lumotlar hajmi (Zettabayt)

Ushbu tendensiya shuni ko’rsatadiki, kelgusida ma’lumotlar markazlari nafaqat texnologik infratuzilma, balki iqtisodiy rivojlanishning strategik elementi sifatida yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi milliy ma’lumotlar markazlarini yaratishda texnologik va iqtisodiy yondashuvlarning o’zaro bog’liqligini chuqur tahlil qilish hamda O’zbekiston sharoitida ularni samarali joriy etish bo’yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ma’lumotlar markazlarini tashkil etish va rivojlantirish masalalari so’nggi yillarda xalqaro ilmiy hamjamiyat tomonidan faol o’rganilmoqda. Ushbu yo’nalishdagi tadqiqotlar asosan raqamli iqtisodiyotning kengayishi, katta hajmdagi ma’lumotlarni boshqarish zarurati hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog’liq holda shakllangan. Ilmiy manbalarda ma’lumotlar markazlari texnologik infratuzilma sifatida emas, balki iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi strategik resurs sifatida talqin qilinadi.

Xalqaro telekommunikatsiya ittifoqi (ITU) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ma’lumotlar markazlari global raqamli infratuzilmaning ajralmas qismi sifatida baholanadi va ularning rivojlanishi davlatlarning raqamli transformatsiya darajasi bilan bevosita bog’liqligi ta’kidlanadi [4]. Shu bilan birga, Jahon banki hisobotlarida data center infratuzilmasi iqtisodiy o’sish, innovatsion rivojlanish va investitsion muhitni yaxshilash omillaridan biri sifatida ko’rsatib o’tilgan.

Ilmiy adabiyotlarda texnologik jihatlar alohida o’rin egallaydi. Xususan, Hennessy John L. va Patterson David A. tomonidan yaratilgan “Computer Architecture: A Quantitative Approach” asarida yuqori unumdor hisoblash tizimlari, server arxitekturasini va ularning samaradorligini oshirish masalalari chuqur tahlil qilingan. Ushbu yondashuvlar zamonaviy ma’lumotlar markazlarini loyihalashda muhim nazariy asos bo’lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Barroso Luiz André va Hölzle Urs tomonidan yozilgan “The Datacenter as a Computer” asarida data centerlar yagona integral hisoblash tizimi sifatida qaraladi. Mualliflar ma’lumotlar markazlarini samarali boshqarish uchun apparat va dasturiy ta’minot o’rtasidagi uyg’unlik muhimligini asoslab beradi [5]. Bu yondashuv zamonaviy bulutli xizmatlar va katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash tizimlarining rivojlanishiga asos bo’lgan.

Energiya samaradorligi masalalari ham ko’plab tadqiqotlarda markaziy o’rin egallaydi. Koomey Jonathan G. tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda data centerlar tomonidan iste’mol qilinadigan elektr energiyasi hajmi va uni optimallashtirish yo’llari tahlil qilingan [6]. Tadqiqot natijalari energiya samaradorligini oshirish orqali operatsion xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish mumkinligini ko’rsatadi.

Bundan tashqari, Uptime Institute tomonidan ishlab chiqilgan standartlar ma’lumotlar markazlarining ishonchliligi va uzluksiz ishlash darajasini baholashda muhim mezon sifatida keng qo’llaniladi. Ushbu standartlar data center infratuzilmasining barqarorligini ta’minlashda amaliy ahamiyatga ega.

Iqtisodiy yondashuvlar nuqtai nazaridan, Armbrust Michael va hammualliflarining “Above the Clouds: A Berkeley View of Cloud Computing” tadqiqoti muhim o’rin tutadi. Ushbu ishda bulutli texnologiyalar asosida xizmat ko’rsatish modeli data center xarajatlarini optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini berishi ilmiy asoslangan [7].

Shu bilan birga, International Energy Agency hisobotlarida ma’lumotlar markazlarining global energiya iste’molidagi ulushi va uning iqtisodiy oqibatlari tahlil qilingan [8]. Ushbu tahlillar energiya resurslaridan samarali foydalanish masalasining nafaqat texnologik, balki iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligini ko’rsatadi.

Milliy darajadagi tadqiqotlarda esa data center infratuzilmasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida ko’riladi. O’zbekiston sharoitida olib borilgan ilmiy izlanishlarda raqamlashtirish jarayonlari, elektron hukumat tizimlari va axborot xavfsizligi bilan bog’liq masalalar

muhim o‘rin egallaydi [9]. Shu jihatdan, milliy ma’lumotlar markazlarini yaratish nafaqat texnologik, balki institutsional va iqtisodiy islohotlar bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligi ilmiy asoslangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ma’lumotlar markazlarini yaratish masalasi ko‘p qirrali bo‘lib, unda texnologik innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, energiya resurslaridan foydalanish va davlat siyosati o‘zaro integratsiyalashgan holda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda rivojlanayotgan davlatlar, xususan O‘zbekiston sharoitida data center infratuzilmasini shakllantirishning kompleks modeli yetarli darajada yoritilmagan.

Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi va milliy sharoitda texnologik hamda iqtisodiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda milliy ma’lumotlar markazlarini yaratishda texnologik va iqtisodiy yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini aniqlash hamda ularning samaradorligini baholash maqsadida kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini raqamli iqtisodiyot, axborot infratuzilmasi va yuqori unumdor hisoblash tizimlari bo‘yicha mavjud ilmiy ishlanmalar tashkil etadi. Ushbu ishda ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil hamda taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida ma’lumotlar markazlarini tashkil etish bilan bog‘liq xalqaro tajriba chuqur o‘rganildi. Xususan, rivojlangan davlatlarda data center infratuzilmasini shakllantirishda qo‘llanilayotgan texnologik yechimlar, energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar hamda moliyalashtirish mexanizmlari tahlil qilindi. Ushbu jarayonda ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va amaliy loyihalar natijalari asosiy manba sifatida xizmat qildi [10].

Empirik tahlil doirasida ma’lumotlar markazlarini tashkil etish bilan bog‘liq iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Bunda kapital qo‘yilmalar hajmi, operatsion xarajatlar, energiya iste‘moli, xizmat ko‘rsatish samaradorligi kabi omillar o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Tadqiqotda mavjud statistik ma’lumotlardan foydalanilgan holda umumlashtirish va iqtisodiy baholash usullari qo‘llanildi [11].

Shuningdek, tadqiqot davomida texnologik infratuzilmaning samaradorligini baholashda tizimli yondashuv muhim o‘rin egalladi. Bu jarayonda server quvvatlari, ma’lumotlarni saqlash tizimlari, tarmoq infratuzilmasi hamda energiya ta‘minoti elementlarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi. Natijada ma’lumotlar markazlarining ishlash samaradorligi faqat alohida komponentlar orqali emas, balki ularning integratsiyalashgan holati orqali belgilanadi degan ilmiy xulosa shakllantirildi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim jihatlaridan biri iqtisodiy samaradorlikni aniqlashga qaratilgan yondashuv hisoblanadi. Bu borada investitsiyalarning qaytish muddati, umumiy egalik qiymati (TCO) hamda ekspluatatsion samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, data center infratuzilmasiga yo‘naltirilgan investitsiyalarning uzoq muddatli iqtisodiy ta‘siri ham baholandi.

Quyidagi infografika tadqiqot jarayonida tahlil qilingan asosiy omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni vizual tarzda aks ettiradi:

Mazkur yondashuv orqali ma’lumotlar markazlarini yaratishda texnologik va iqtisodiy omillarni alohida emas, balki yagona tizim sifatida baholash zarurligi asoslab berildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari O‘zbekiston sharoitiga moslashtirildi. Bunda mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, energiya resurslari salohiyati, raqamlashtirish jarayonlari va investitsion muhit kabi omillar inobatga olindi. Shu orqali milliy ma’lumotlar markazlarini shakllantirishda samarali yondashuvlarni aniqlash imkoniyati yaratildi.

Natijada tadqiqot metodologiyasi texnologik va iqtisodiy omillarni kompleks tarzda tahlil qilish imkonini beruvchi ilmiy asos sifatida xizmat qildi va keyingi tahlil hamda natijalarni shakllantirish uchun muhim poydevor yaratdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy ma’lumotlar markazlarini yaratish jarayonini chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur infratuzilma nafaqat texnologik rivojlanish darajasi, balki iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, zamonaviy data centerlar samaradorligi ularning ishlash barqarorligi, xizmat ko‘rsatish sifati, ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi hamda energiya resurslaridan foydalanish darajasi bilan belgilanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yuqori unumdor server infratuzilmasiga ega ma’lumotlar markazlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, davlat xizmatlari va biznes jarayonlarining tezkorligini oshiradi. Ayniqsa, bulutli texnologiyalarni joriy etish orqali resurslardan moslashuvchan foydalanish imkoniyati yaratiladi, bu esa tizim yuklamasini optimallashtirishga xizmat qiladi [12].

Iqtisodiy jihatdan olib borilgan tahlillar natijasida ma’lum bo‘ldiki, ma’lumotlar markazlarini tashkil etishda boshlang‘ich investitsiyalar yuqori bo‘lishiga qaramay, uzoq muddatli istiqbolda ular yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Xususan, xizmatlarni markazlashtirish, infratuzilmani yagona platformaga birlashtirish va resurslarni optimallashtirish orqali operatsion xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin [13]. Shu bilan birga, investitsiyalarning qaytish muddati texnologik yechimlarning to‘g‘ri tanlanishi va boshqaruv samaradorligiga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlangan.

Energiya omillariga oid natijalar alohida e’tiborga loyiq. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ma’lumotlar markazlarining umumiy xarajatlarida energiya sarfi katta ulushni tashkil etadi. Ayniqsa, sovitish tizimlari va uzluksiz ishlashni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan energiya resurslari asosiy xarajat manbai hisoblanadi [14]. Shu sababli energiya samaradorligini oshirish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologiyalarni joriy etish orqali ma’lumotlar markazlarining umumiy xarajatlarini 20–30 foizgacha kamaytirish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, data center infratuzilmasining iqtisodiy jozibadorligini oshiradi va investitsiya oqimini rag‘batlantiradi.

Quyidagi grafik ma’lumotlar markazlarida xarajatlar tarkibining nisbiy ulushini aks ettiradi:

2-grafik. Xarajatlar ulushi (%)

Mazkur natijalar shuni ko‘rsatadiki, energiya resurslaridan samarali foydalanish data centerlar samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko’ra, davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan ma’lumotlar markazlari iqtisodiy jihatdan yanada barqaror bo’lishi aniqlangan. Bunda davlat tomonidan infratuzilma qo’llab-quvvatlanadi, xususiy sektor esa innovatsion texnologiyalarni joriy etadi. Natijada, risklar taqsimlanadi va loyiha samaradorligi oshadi.

O’zbekiston sharoitida olib borilgan tahlillar shuni ko’rsatdiki, milliy ma’lumotlar markazlarini rivojlantirish uchun mavjud energiya resurslari, geografik joylashuv va raqamlashtirish siyosati muhim ustunliklarga ega. Shu bilan birga, yuqori malakali mutaxassislar yetishmasligi va texnologik tajribaning cheklanganligi muayyan muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, milliy data center infratuzilmasini shakllantirishda texnologik va iqtisodiy yondashuvlarni uyg’unlashtirish zarur. Faqat texnologik rivojlanishga e’tibor qaratish yetarli emas, balki iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi mexanizmlarni ham ishlab chiqish talab etiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari milliy ma’lumotlar markazlarini yaratish jarayoni ko’p omilli va kompleks xarakterga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ma’lumotlar markazlari nafaqat texnologik infratuzilma, balki iqtisodiy rivojlanishning strategik elementi sifatida namoyon bo’lishi aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko’rsatdiki, data centerlar samaradorligi ularning texnik jihozlanishi darajasi, boshqaruv tizimi, energiya resurslaridan foydalanish samaradorligi hamda iqtisodiy modelining puxta ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

O’rganishlar natijasida aniqlanishicha, zamonaviy texnologiyalarni, xususan, virtualizatsiya, bulutli hisoblash va yuqori tezlikdagi tarmoq infratuzilmasini joriy etish ma’lumotlar markazlarining funksional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Shu bilan birga, energiya samaradorligini ta’minlash va operatsion xarajatlarni optimallashtirish masalalari data center infratuzilmasining uzoq muddatli barqarorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo’ldi.

Iqtisodiy tahlillar shuni ko’rsatdiki, ma’lumotlar markazlarini tashkil etishda yuqori boshlang’ich investitsiyalar talab etilishiga qaramay, to’g’ri tanlangan boshqaruv modeli va samarali ekspluatatsiya jarayoni orqali uzoq muddatda yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin. Ayniqsa, xizmatlarni markazlashtirish va resurslardan kompleks foydalanish orqali umumiy xarajatlarni kamaytirish imkoniyati mavjud.

Tadqiqot natijalari O’zbekiston sharoitida milliy ma’lumotlar markazlarini rivojlantirish uchun zarur bo’lgan asosiy yo’nalishlarni ham aniqlab berdi. Mamlakatda mavjud energiya resurslari, geografik joylashuv va davlat tomonidan olib borilayotgan raqamlashtirish siyosati ushbu sohani rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, texnologik tajriba, yuqori malakali kadrlar tayyorlash va investitsion muhitni yanada takomillashtirish zarurati mavjud.

Tadqiqot yakunlari shuni ko’rsatdiki, milliy ma’lumotlar markazlarini yaratishda texnologik va iqtisodiy yondashuvlar o’zaro uzviy bog’liq bo’lib, ularni alohida ko’rib chiqish samarali natija bermaydi. Faqatgina kompleks va tizimli yondashuv orqali barqaror, ishonchli va iqtisodiy jihatdan samarali data center infratuzilmasini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ITU. (2020). *Digital Infrastructure Policy and Regulation*. Geneva: International Telecommunication Union.
2. World Bank. (2021). *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. Washington, DC.
3. Hennessy, J. L., & Patterson, D. A. (2019). *Computer Architecture: A Quantitative Approach*. Morgan Kaufmann.
4. Barroso, L. A., & Hözl, U. (2009). *The Datacenter as a Computer: An Introduction to the Design of Warehouse-Scale Machines*. Morgan & Claypool.
5. Koomey, J. G. (2011). *Growth in Data Center Electricity Use 2005–2010*. Analytics Press.
6. Uptime Institute. (2018). *Data Center Tier Standard: Topology*.

7. Armbrust, M., et al. (2010). *Above the Clouds: A Berkeley View of Cloud Computing*. University of California, Berkeley.
8. International Energy Agency. (2022). *Data Centres and Data Transmission Networks*.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2020). *Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi*.
10. Cisco. (2020). *Global Cloud Index Report*.
11. IDC. (2021). *Data Center Trends and Future Outlook*.
12. Gartner. (2022). *IT Infrastructure and Operations Report*.
13. OECD. (2019). *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*.
14. McKinsey Global Institute. (2021). *The Future of Data Centers*.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA FIZIKANI O’QITISH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

Qo’chqorov Mavzurbek Xursanboyevich

Qo’qon davlat universiteti Fizika kafedrası dotsenti

mavzurbekkuchkarov@gmail.com +998916851790

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalari asosida fizikani o’qitish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil etiladi. Tadqiqotning maqsadi — sun’iy intellektning fizika ta’limidagi asosiy qo’llanilish yo’nalishlarini, jumladan intellektual o’qitish tizimlari, shaxsiylashtirilgan va adaptiv o’qitish hamda avtomatlashtirilgan baholash imkoniyatlarini tizimlashtirishdan iborat. Ishda fizika fanini o’qitishga mo’ljallangan intellektual o’qitish tizimlari tajribasi ko’rib chiqiladi va ularning o’quvchilar bilim sifatiga ta’siri baholanadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt o’quvchiga individual yondashuvni ta’minlash, o’z vaqtida qaytar aloqa berish va o’qituvchining mehnatini yengillashtirish orqali fizika ta’limi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o’qituvchining yetakchi roli saqlanib qoladi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, fizika ta’limi, fizikani o’qitish, intellektual o’qitish tizimlari, shaxsiylashtirilgan ta’lim, adaptiv o’qitish, avtomatlashtirilgan baholash, raqamli texnologiyalar, o’qituvchi roli.

Аннотация. В статье анализируются возможности и перспективы преподавания физики на основе технологий искусственного интеллекта. Цель исследования — систематизировать основные направления применения искусственного интеллекта в физическом образовании, включая интеллектуальные обучающие системы, персонализированное и адаптивное обучение, а также автоматизированное оценивание. Показано, что искусственный интеллект повышает эффективность обучения физике за счёт индивидуального подхода и своевременной обратной связи, при этом ведущая роль преподавателя сохраняется.

Ключевые слова: искусственный интеллект, физическое образование, преподавание физики, интеллектуальные обучающие системы, персонализированное обучение, адаптивное обучение, автоматизированное оценивание, цифровые технологии, роль преподавателя.

Abstract. The article analyses the possibilities and prospects of teaching physics based on artificial intelligence technologies. The aim of the study is to systematise the main areas of application of artificial intelligence in physics education, including intelligent tutoring systems, personalised and adaptive learning, and automated assessment. The paper examines the experience of intelligent tutoring systems designed for teaching physics and evaluates their impact on the quality of students’ knowledge. The results show that artificial intelligence enhances the effectiveness of physics education by providing an individual approach, timely feedback and reducing the teacher’s workload, while the leading role of the teacher is preserved.

Keywords: artificial intelligence, physics education, teaching physics, intelligent tutoring systems, personalised learning, adaptive learning, automated assessment, digital technologies, the role of the teacher.

Kirish. So’nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) ta’lim sohasiga jadal kirib kelmoqda va o’qitish hamda o’rganish jarayonlarini tubdan o’zgartirayotgan yetakchi yo’nalishlardan biriga aylandi [1]. Raqamli texnologiyalar sharoitida SI vositalari nafaqat ta’limni boshqarish, balki bevosita o’qitish va o’quvchilarning bilim olish faoliyatini qo’llab-quvvatlashda ham keng qo’llanilmoqda [2]. Mazkur tendensiya tabiiy fanlar, xususan fizika ta’limi oldida ham yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shu bilan izohlanadiki, fizika — mavhum tushunchalar, formulalar va ko’p bosqichli masalalar bilan boy fan bo’lib, uni o’zlashtirish ko’pchilik o’quvchilar uchun qiyinchilik tug’diradi. An’anaviy o’qitishda barcha o’quvchilarga yagona andoza asosida yondashish, katta guruhlarda har bir o’quvchiga individual qaytar aloqa berishning cheklanganligi ta’lim sifatini pasaytiruvchi omillar hisoblanadi. Sun’iy intellekt esa har bir o’quvchining ehtiyojiga moslashtirilgan, shaxsiylashtirilgan o’qitishni tashkil etish imkonini beradi [2].

Tadqiqotning maqsadi — sun’iy intellekt asosida fizikani o’qitish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilish hamda tizimlashtirishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida quyidagi vazifalar belgilandi: SIning fizika ta’limidagi asosiy qo’llanilish yo’nalishlarini aniqlash; fizika fanini o’qitishga mo’ljallangan intellektual o’qitish tizimlari tajribasini ko’rib chiqish; hamda bu yondashuvning ustunliklari va cheklovlarini baholash. Ishning yangiligi xalqaro ilmiy tajribani umumlashtirgan holda yo’nalishni yaxlit tarzda tavsiflashda namoyon bo’ladi.

Asosiy qism. Sun’iy intellektning ta’limdagi qo’llanilishini tahlil qilgan tadqiqotlar uning asosan uch sohada — ta’limni boshqarish, o’qitish va o’rganishda — samarali tatbiq etilayotganini ko’rsatadi. Chen va hammualliflarining sharhida ta’kidlanishicha, SI vositalari o’quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilib, shaxsiylashtirilgan ko’rinishda taqdim etilganda, ularni o’qishga jalb etish va bilimni mustahkamlash darajasini oshiradi, natijada ta’lim sifati yaxshilanadi [2]. Hwang va hammualliflari esa SIning ta’limdagi turli rollarini — intellektual o’qituvchi, o’quv hamkori va qaror qabul qilishda yordamchi vosita sifatidagi — vazifalarini hamda yechilishi lozim bo’lgan ilmiy muammolarni tizimlashtirib bergan [3].

Fizika ta’limida SIning eng yorqin namunalaridan biri intellektual o’qitish tizimlari hisoblanadi. VanLehn va hammualliflari ishlab chiqqan Andes fizika o’qitish tizimi o’quvchilarga masala yechish jarayonida har bir qadam bo’yicha qaytar aloqa va maslahatlar beradi; bu tizimning asosiy o’ziga xosligi shundaki, o’quvchi faqat yakuniy javobni emas, balki butun yechim ketma-ketligini — vektorlarni chizish, koordinata tizimini belgilash, kattaliklarni aniqlash kabi bosqichlarni — bajaradi va har bir bosqichda yo’naltiruvchi yordam oladi [4]. Tizimning besh yil davomida o’tkazilgan sinovlari uning o’quvchilar o’zlashtirishini sezilarli darajada oshirganini tasdiqladi [4].

SI asosidagi yana bir muhim yo’nalish — shaxsiylashtirilgan va adaptiv o’qitish. Holmes, Bialik va Fadel ta’kidlashicha, SI texnologiyalari har bir o’quvchining bilim darajasi va o’rganish sur’atiga moslashib, o’quv materialini individuallashtirish imkonini beradi, biroq bu o’qituvchining rolini va o’quv dasturlari mazmunini qayta ko’rib chiqishni taqozo etadi [5]. Fizika o’qitishda bunday yondashuv virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar, o’quvchining xatolarini avtomatik aniqlash hamda topshiriqlarni avtomatlashtirilgan baholash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Shu bilan birga, SI ni fizika ta’limiga tatbiq etishda bir qator muammolar mavjud. Zawacki-Richter va hammualliflarining tizimli sharhida SI ta’lim tadqiqotlarining

ko‘pchiligida pedagogik nazariy asoslar bilan bog‘liqlik kuchsizligi hamda axloqiy va didaktik jihatlarning yetarlicha tahlil qilinmaganligi qayd etilgan [1]. Bu esa fizika o‘qitishda SI vositalarini joriy etishda ularni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘un tarzda, o‘qituvchi nazorati ostida qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Keltirilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt fizikani o‘qitishda samarali yordamchi vositaga aylanish imkoniyatiga ega. U o‘quvchiga individual yondashuvni ta‘minlash, masala yechishning har bir bosqichida o‘z vaqtida qaytar aloqa berish, o‘quv materialini shaxsiylashtirish hamda baholashni avtomatlashtirish orqali ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Intellektual o‘qitish tizimlari tajribasi bu imkoniyatlarning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Shaxsiy fikrimizcha, sun‘iy intellektning fizika ta‘limiga tatbiq etilishi mamlakatimiz oliy ta‘lim tizimi uchun ham katta ahamiyatga ega. Bo‘lajak fizika o‘qituvchilarini tayyorlashda SI vositalaridan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, ularni pedagogik metodikalar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Ayni paytda sun‘iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosa olmaydi, balki uning mehnatini yengillashtiruvchi va ta‘lim sifatini oshiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda SI vositalarini fizika darslariga tatbiq etishning aniq uslubiy modellarini ishlab chiqish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2019. – Vol. 16, Article 39. DOI: 10.1186/s41239-019-0171-0.
2. Chen L., Chen P., Lin Z. Artificial Intelligence in Education: A Review // IEEE Access. – 2020. – Vol. 8. – P. 75264–75278. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.2988510.
3. Hwang G.-J., Xie H., Wah B.W., Gašević D. Vision, challenges, roles and research issues of Artificial Intelligence in Education // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2020. – Vol. 1. – Article 100001. DOI: 10.1016/j.caeai.2020.100001.
4. VanLehn K., Lynch C., Schulze K., Shapiro J.A., Shelby R., Taylor L., Treacy D., Weinstein A., Wintersgill M. The Andes physics tutoring system: Lessons learned // International Journal of Artificial Intelligence in Education. – 2005. – Vol. 15, No. 3. – P. 147–204.
5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 250 p.

AGE CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL CHILDREN AND PSYCHOLINGUISTIC MECHANISMS OF FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Isroilova Shohsanam Uchkunjon kyzy

Doctoral candidate, Namangan State Pedagogical Institute

E-mail: shoxsanam9709@gmail.com Tel: + 998 99 988 33 73

Mirzatova Gulshoda Khudoyberdievna

Senior lecturer, Namangan State Pedagogical Institute

E-mail: gulshoda1973@gmail.com Tel: + 998 91 341 87 76

Abstract. This article examines the age-related characteristics of preschool-aged children and the psycholinguistic mechanisms of foreign language acquisition, as well as the basic principles of language teaching

Keywords: Preschool age, foreign language acquisition, psychological and physiological characteristics, psycholinguistic principles, pedagogical principles, methodological principles, play motivation, communication skills

Аннотация. В данной статье рассматриваются возрастные особенности детей дошкольного возраста и психолингвистические механизмы усвоения иностранного языка, а также основные принципы обучения языку

Ключевые слова: Дошкольный возраст, усвоение иностранного языка, психологические и физиологические характеристики, психолингвистические принципы, педагогические принципы, методические принципы, игровая мотивация, коммуникативные навыки

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari va xorijiy tilni o’zlashtirishning psixolingvistik mexanizmlari hamda til o’rgatishning asosiy tamoyillari haqida fikr yuritilgan

Kalit so’zlar: Maktabgacha yosh davri, xorijiy tilni o’zlashtirish, psixologik va fiziologik xususiyatlar, psixolingvistik tamoyillar, pedagogik tamoyillar, metodik tamoyillar, o’yin motivatsiyasi, kommunikativ ko’nikmalar

Introduction. Over the past 5-6 years, the number of people learning English has increased dramatically. It has become obvious to almost everyone that knowledge of foreign languages is essential for modern life. The age of learners has also changed. While previously methods were primarily aimed at schoolchildren, parents are now striving to begin teaching their children foreign languages as early as possible. Moreover, psychologists have recognized preschool age as the most favorable period for this type of activity.

Uzbekistan, occupying a prominent place in the global community, places special emphasis on all areas, including the education system. In particular, the teaching of foreign languages from preschool age is of paramount importance.

The Law of the Republic of Uzbekistan “On Education” addresses issues of continuous education, the use of modern pedagogical technologies, and the development of foreign language teaching. The law recognizes preschool education as the initial stage of a child’s intellectual, spiritual, and speech development.[1]

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PK-1875 “On measures to further improve the system of learning foreign languages” establishes:

- Teaching foreign languages from an early age;

- using interactive methods;
- implementing multimedia and innovative technologies;
- continuing education for teachers.[2]

“State Requirements for the Development of Children of Early and Preschool Age” establishes requirements for the development of children’s:

- Speech development;
- communicative competence;
- listening and pronunciation skills;
- ability to perceive elements of a foreign language.[3]

The State Curriculum “Ilk Kadam” is the main methodological document for preschool educational organizations. The program:

- Develops children's communication skills;
- develops speech activity;
- arouses interest in foreign languages;
- reflects the principles of play-based education. [4]

Classes in the “Elements of English” program in preschool educational institutions are organized based on this program.

Main Part. According to experts, the best time to learn a foreign language is between the ages of 4 and 7, when the child has already mastered their native language and is consciously engaged in the new language. At this age, speech patterns are still few and far between, thoughts can be easily “coded” in new ways, and communication in a foreign language is relatively easy. If the methodological system is adequately designed from a linguodidactic and psycholinguistic perspective, then success in mastering the limited language material offered and creating the necessary prerequisites for further acquisition of any foreign language is guaranteed for virtually all children.

Children aged 4 to 7 are particularly sensitive to linguistic phenomena; they develop an interest in understanding their speech experiences and the “secrets of language.” At this age, a gradual shift in the dominant activity occurs, from play to learning.

Psychologists note that by taking into account the psychological and physiological characteristics of preschoolers during foreign language learning, it is possible to positively influence the child's speech development in their native language. Learning foreign language poetry and songs and engaging them in play activities contributes to the development of communication skills.

However, the issue of choosing a teaching method, organizing the learning process, and preparing methodological materials remains relevant.

Considering the psychological and physiological characteristics of preschool children, several fundamental principles in foreign language teaching are identified [5].

I. Psycholinguistic principles:

- The principle of taking age-appropriate characteristics into account.

The proposed tasks should be appropriate to the child’s age-appropriate abilities, skills, and developmental level. Children are focused on understanding and interacting with the world around them, so play activities should form the basis for teaching a foreign language.

- The principle of gradually increasing the complexity of the material.

At the initial stages, it is recommended to provide children with a role model for listening and imitation. Once these skills have been successfully mastered, students should be motivated to initiate communication and independently construct statements.

- The principle of psychological comfort.

Preschoolers experience the world around them primarily through their emotions, so to create a comfortable environment for the child, a calm teacher’s voice, playful techniques, and tactile sensations are recommended.

II. Pedagogical Principles:

- Principle of a purposeful pedagogical process.

The teacher must clearly understand the ultimate learning goal and determine the appropriateness of each proposed task.

- Principle of consistency and sequencing.

Tasks should gradually increase in complexity, building on previously covered material.

- Principle of creativity.

An unusual way of presenting language material and the use of visual aids always generates greater interest in students and better activates their learning and cognitive activity.

- Principle of novelty.

It is necessary to maintain interest in mastering a foreign language. This can be achieved, for example, through a variety of activities or directly through interesting study material.

- Principle of clarity.

When preschoolers learn a foreign language, visual aids, both visual and auditory (audio recordings, educational computer games), are of great importance.

III. Methodological Principles:

- The principle of communicative focus.

To develop speaking skills, present real-life situations from the child’s life. This will allow them to become accustomed to foreign speech, learn to distinguish words from speech, and fulfill requests, which should ultimately lead to a desire to become an active participant in the communicative process.

- The principle of oral anticipation.

This principle is based on the idea that language should be acquired through oral communication, which is best suited for preschool age, as children cannot yet write and read in their native language. Thus, preschoolers are introduced only to the sound aspect of speech.

Acquiring a foreign language by preschoolers requires the participation not only of a qualified teacher but also of sensitive parents, who can also assist in foreign language acquisition.

Psychologists and preschool education specialists have developed a system of recommendations for parents, including the following [6]:

- it is necessary to come up with a native speaker, for example, a toy, and use techniques for switching from one language to another;

- play with the baby using a foreign language (modeling, drawing, outdoor games, crafts, home play experiments). This will allow the child to master language material in a natural play environment for the child and create a favorable emotional background;

- gradually add views of cards with inscriptions in a foreign language and voice the names of objects;

- learn with your child to correctly pronounce foreign sounds and play phonetic games;

- begin to teach grammar in the form of simple constructions using the example of children's fairy tales or games;

- arrange the lesson in such a way that the types of activities change every 3-5 minutes.

Childhood is a time of new discoveries, new knowledge; this is the time when material is absorbed faster and less effort is expended. Teaching a foreign language to a preschooler can be considered as a preparatory stage for school, so in the future it will be easier for him to adapt to a heavy academic load. He will have developed communication skills in both his native and foreign languages, developed attentiveness, perseverance, hard work and interest in acquiring new knowledge.

Conclusion. The introduction of early teaching of foreign languages is justified by children's natural disposition to languages and their emotional readiness to master them, as well as the advantage of globally active play motivation of preschool children.

The development of new promising directions in the study of languages, especially in preschool childhood, allows the child to become involved in world culture as early as possible and in the future become a full-fledged member of modern society.

References

1. Law of the Republic of Uzbekistan, dated September 23, 2020, No. LRU-637
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012, No. RP-1875 “On measures to further improve the system of learning foreign languages.”
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 802 “On approval of the state standard of preschool education and upbringing.” December 22, 2020
4. State curriculum “Ilk qadam” (supplemented second edition). Tashkent, 2022
5. Bodrova, E.V. Fundamental principles of modern methods of mastering the English language by preschool children (3-7 years old) // Bulletin of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics. - 2014. - No. 2.
6. Why is it better to start learning English from early childhood?
Available at: <http://edinstvennaya.ua/psychology/self-development/8831-pochemu-angliyskiy-luchshe-nachinat-uchit-s-rannego-detstva>

**TURIZM KORXONALARIDA MEHNAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING
INNOVATSION MEXANIZMLARI**

Muxtorova Mashhura Dilshod qizi

Sambhram universiteti o’qituvchisi

Email: muxtorovamashhura671@gmail.com Tel: +998 93 824 94 00

Annotatsiya: mazkur tezisdagi turizm korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning innovatsion mexanizmlari, inson resurslarini boshqarishda zamonaviy yondashuvlar hamda raqamli texnologiyalarning o’rni tahlil qilingan. Xalqaro tajriba asosida mehnat unumdorligini oshirishning samarali usullari yoritilib, O’zbekiston turizm korxonalarida ularni joriy etish bo’yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: turizm, mehnat samaradorligi, inson resurslari, innovatsion boshqaruv, raqamli texnologiyalar, xizmat sifati, malaka, motivatsiya.

Аннотация: в данном тезисе анализируются инновационные механизмы повышения эффективности труда на туристических предприятиях, современные подходы к управлению человеческими ресурсами и роль цифровых технологий. На основе международного опыта освещены эффективные методы повышения производительности труда и разработаны практические предложения по их внедрению на туристических предприятиях Узбекистана.

Ключевые слова: туризм, эффективность труда, человеческие ресурсы, инновационное управление, цифровые технологии, качество обслуживания, квалификация, мотивация.

Abstract: This thesis analyzes innovative mechanisms for increasing labor efficiency in tourism enterprises, modern approaches to human resource management, and the role of digital technologies. Based on international experience, effective methods for increasing labor productivity have been highlighted, and practical proposals for their implementation at tourism enterprises in Uzbekistan have been developed.

Keywords: tourism, labor efficiency, human resources, innovative management, digital technologies, service quality, qualifications, motivation.

Kirish. Turizm iqtisodiyotning eng jadal rivojlanayotgan va yuqori qo’shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlaridan biri bo’lib, mamlakatning iqtisodiy o’sishi, aholi bandligini ta’minlash, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda muhim o’rin tutadi [1; 2]. Jahon amaliyoti shuni ko’rsatadiki, turizm industriyasining barqaror rivojlanishi ko’p jihatdan inson kapitalining sifati, xodimlarning kasbiy kompetensiyasi, xizmat ko’rsatish madaniyati va ulardan samarali foydalanish darajasiga bog’liq [3]. Turizm xizmatlari moddiy mahsulotlardan farqli ravishda bevosita iste’molchi bilan muloqot jarayonida yaratilishi sababli xizmat sifati, avvalo, xodimlarning bilim, malaka va kasbiy mahorati bilan belgilanadi. Shu bois mehnat samaradorligini oshirish nafaqat korxonalarning iqtisodiy natijalarini yaxshilash, balki milliy turizm mahsulotining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini ta’minlash, turistlar oqimini ko’paytirish va xizmatlar eksportini kengaytirishning muhim omili hisoblanadi [4].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasida sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, onlayn bronlash platformalari, mobil ilovalar, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimlari hamda katta hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) tahlil qilish

texnologiyalarining keng joriy etilishi mehnatni tashkil etishning yangi bosqichini shakllantirmoqda [5]. Ushbu texnologiyalar xodimlarning ish unumdorligini oshirish, boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish, xizmat ko’rsatish sifatini yaxshilash va operatsion xarajatlarni kamaytirish imkonini bermoqda. Shuningdek, innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish korxonalarining bozor o’zgarishlariga moslashuvchanligini oshirib, ularning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi [6].

Asosiy qism. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, turizm korxonalarida mehnat samaradorligini oshirish inson resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish orqali ta’minlanadi [3; 5]. Xususan, AQSh, Germaniya, Singapur, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda turizm korxonalarining boshqaruv tizimida raqamli texnologiyalarni keng qo’llash natijasida mehnat unumdorligi oshib, xizmat ko’rsatish sifati va mijozlar qoniqish darajasi sezilarli yaxshilangan [4]. Mazkur mamlakatlarda inson resurslarini boshqarish strategiyasi uzluksiz kasbiy rivojlanish, innovatsion korporativ madaniyatni shakllantirish va xodimlarning ijodiy salohiyatini rag’batlantirish tamoyillariga asoslanadi.

Turizm korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning asosiy innovatsion mexanizmlari quyidagilardan iborat:

- HR Analytics va sun’iy intellekt texnologiyalari asosida xodimlarning mehnat natijalarini baholash hamda kadrlar ehtiyojini prognozlash;
- CRM (Customer Relationship Management) tizimlari orqali mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish, xizmatlarni shaxsiylashtirish va mijozlar sodiqligini oshirish;
- elektron ta’lim platformalari yordamida xodimlarning kasbiy malakasini muntazam oshirish va qayta tayyorlash;
- KPI (Key Performance Indicators) va kompetensiyaga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish orqali mehnat natijadorligini monitoring qilish;
- moddiy va nomoddiy rag’batlantirishning zamonaviy mexanizmlarini qo’llash, jumladan, bonuslar, martaba o’sishi, moslashuvchan ish vaqti va ijtimoiy paketlarni kengaytirish;
- Big Data texnologiyalari va real vaqt monitoring tizimlari orqali turistlar ehtiyojini tahlil qilish hamda boshqaruv qarorlarini optimallashtirish [5; 6].

Xalqaro tajriba shuni ko’rsatadiki, mehmonxonalar, turistik operatorlar va boshqa xizmat ko’rsatish korxonalarida raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi xizmat ko’rsatish sifatini oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish, xodimlar mehnatini samarali tashkil etish va mijozlar qoniqish darajasini oshirishda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda [3; 5]. Ayniqsa, sun’iy intellektga asoslangan chatbotlar, avtomatlashtirilgan bronlash tizimlari va raqamli marketing vositalari xodimlarning takrorlanuvchi vazifalarini qisqartirib, ularni yuqori qo’shilgan qiymat yaratuvchi faoliyatga yo’naltirish imkonini bermoqda.

O’zbekistonda ham turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog’i sifatida rivojlantirish, xizmatlar eksportini ko’paytirish va turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo’yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda [1]. So’nggi yillarda elektron vizalar tizimining joriy etilishi, raqamli turizm xizmatlari, mehmonxonalarni onlayn bronlash platformalarining kengayishi hamda turizm infratuzilmasiga investitsiyalar hajmining ortishi soha rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatmoqda. Shu bilan birga, ayrim turizm korxonalarida zamonaviy boshqaruv texnologiyalarining to’liq joriy etilmaganligi, malakali mutaxassislar

yetishmasligi, xorijiy tillarni bilish darajasining pastligi va mehnat natijalarini baholashning zamonaviy tizimlari yetarli darajada qo'llanilmayotgani mehnat samaradorligini oshirishni cheklab kelmoqda [2; 6].

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun turizm korxonalarida raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish, xodimlarning kasbiy malakasini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish, innovatsion motivatsiya tizimlarini qo'llash, oliy ta'lim muassasalari bilan amaliy hamkorlikni kuchaytirish hamda sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahliliga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini keng tatbiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa turizm korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini xalqaro talablarga moslashtirish va O'zbekiston turizm sohasining global raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, turizm korxonalarida mehnat samaradorligini oshirish zamonaviy innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish, inson kapitalini rivojlantirish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bilan bevosita bog'liq. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, HR Analytics, CRM, KPI, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalariga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini qo'llash xodimlar mehnat unumdorligini oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish hamda mijozlar ehtiyojini yanada to'liq qondirish imkonini beradi. Natijada korxonalarning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi va ularning ichki hamda xalqaro bozordagi raqobatbardoshligi ortadi.

O'zbekiston sharoitida turizm korxonalarida inson resurslarini boshqarishning innovatsion mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, xodimlarning kasbiy malakasini xalqaro standartlar asosida muntazam oshirib borish, mehnat faoliyatini natijadorlik ko'rsatkichlari (KPI) asosida baholash hamda xizmat ko'rsatish jarayonlarini to'liq raqamlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalari, turizm korxonalari va malaka oshirish markazlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion ta'lim texnologiyalarini amaliyotga keng tatbiq etish hamda xodimlarni moddiy va nomoddiy rag'batlantirish tizimini takomillashtirish mehnat samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Mazkur yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar turizm korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, turistlar ehtiyojini yuqori darajada qondirish va xizmatlar eksportini kengaytirishga xizmat qiladi. Natijada turizm sohasining iqtisodiy samaradorligi ortadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi, investitsion jozibadorlik kuchayadi hamda O'zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligi yanada mustahkamlanadi. Shu sababli turizm korxonalarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini keng joriy etish va inson kapitalini rivojlantirish tarmoqning uzoq muddatli va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi ustuvor strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida: PF–158-son Farmon, 2023-yil 11-sentabr
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida: PF–5611-son Farmon, 2019-yil 5-yanvar
3. United Nations Tourism (UN Tourism). World Tourism Barometer. – Madrid: UN Tourism, 2024. – 48 p.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

4. Baum T. Human Resource Management for Tourism, Hospitality and Leisure: An International Perspective. – London: Thomson Learning, 2006. – 367 p.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). OECD Tourism Trends and Policies 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024. – 320 p.
6. Armstrong M. Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice. 15th ed. – London: Kogan Page, 2023. – 824 p.

RUS TILIDA IQTISODIYOT SOHASIDAGI TERMINLARNI O’QITISH
METODIKASINING SAMARADORLIGI VA TAHLILI

Usmonova Umidaxon Ilxomjon qizi,

Guliston davlat universiteti “Rus tili va adabiyot” kafedrası o’qituvchisi,

E-mail: usmonovaumidaxon47@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные методики обучения экономической терминологии на русском языке для студентов бакалавриата направления «Экономика» в системе высшего образования. В исследовании проводится сравнение традиционных и инновационных методов обучения, демонстрируется положительное влияние компьютерных технологий, видеоконференций, социальных сетей и дискуссионных форумов на эффективность учебного процесса. Опытно-экспериментальная работа проводилась на основе контрольной и экспериментальной групп: в контрольной группе применялись традиционные методы, в экспериментальной — электронные учебные пособия и мультимедийные средства. Результаты показали, что инновационный подход значительно повышает лингвистическую компетентность студентов и развивает навыки самостоятельного освоения экономических терминов. В заключении статьи разработаны практические рекомендации для преподавателей русского языка по развитию терминологической компетенции: выявление профессиональных потребностей студентов, составление лексического минимума, использование аутентичных текстов в рамках коммуникативного подхода и систематическое повышение квалификации.

Ключевые слова: инновационные подходы, экономическая терминология, русский язык, педагогические технологии, лингвистическая компетентность, электронное учебное пособие, опытно-экспериментальная работа

Abstract: This article analyzes innovative methodologies for teaching economic terminology in the Russian language to undergraduate students of the Economics program within the higher education system. The study compares traditional and innovative teaching approaches, demonstrating the positive impact of computer technologies, video conferencing, social media, and discussion forums on the effectiveness of the educational process. The experimental research was conducted on the basis of control and experimental groups: the control group used traditional teaching methods, while the experimental group employed electronic textbooks and multimedia tools. The results showed that the innovative approach significantly enhances students’ linguistic competence and develops their skills for independently mastering economic terminology. The article concludes with practical recommendations for Russian language teachers on developing terminological competence: identifying students’ professional needs, compiling vocabulary minimums, using authentic texts within a communicative approach, and systematically improving professional qualifications.

Keywords: innovative approaches, economic terminology, Russian language, pedagogical technologies, linguistic competence, electronic textbook, experimental research

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida “Iqtisodiyot” yo’nalishi bakalavriat talabalari uchun rus tilidagi iqtisodiy terminologiyani o’qitishning innovatsion metodikalari tahlil qilingan. Tadqiqotda an’anaviy va innovatsion o’qitish usullari qiyosiy tahlil qilinib, kompyuter texnologiyalari, videokonferensiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va munozara forumlarining ta’lim jarayoni samaradorligiga ijobiy ta’siri ko’rsatib berilgan.

Tajriba-sinov ishlari nazorat va tajriba guruhlarida asosida olib borildi: nazorat guruhida an’anaviy metodlar, tajriba guruhida esa elektron o’quv qo’llanmalar va multimedia vositalari qo’llanildi. Natijalar innovatsion yondashuv talabalarning lingvistik kompetentligini sezilarli darajada oshirishi hamda iqtisodiy terminlarni mustaqil o’zlashtirish ko’nikmalarini rivojlantirishini ko’rsatdi. Maqola yakunida rus tili o’qituvchilari uchun terminologik kompetensiyani rivojlantirish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan bo’lib, ular talabalarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, leksik minimumni tuzish, kommunikativ yondashuv doirasida autentik matnlardan foydalanish va pedagoglarning malakasini muntazam oshirib borishni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar: *innovatsion yondashuvlar, iqtisodiy terminologiya, rus tili, pedagogik texnologiyalar, lingvistik kompetentlik, elektron o’quv qo’llanma, tajriba-sinov ishlari.*

KIRISH. Oliy ta’lim tizimida amaldagi axborotlashgan ta’lim muhitining alohida axborot tizim, ma’lumotlar banklari, pedagog va talabalarning veb-saytlari, axborot resurs markazlari, elektron axborot-ta’lim resurslari, innovatsion laboratoriyalar, media va videodarslar, elektron hujjatlar almashinuv tizimi, videokonferensiya aloqalari, internet tarmog’idagi on-line tanlovlar tizimidagi barcha ishtirokchilarni faol foydalanuvchilarga aylanishiga, innovatsion texnologiyalarini o’quv-tarbiya jarayoniga keng joriy etilishiga xizmat qiladi.

METODOLGIYA. Iqtisodiyot bakalavr ta’lim yo’nalishi talabalarida innovatsion yondashuvlar yordamida rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni talabalarga o’rgatishning amaliyotga keng tatbiq etish AKT mutaxassisi va rus tili fanidan o’quv mashg’ulotlari olib boruvchi pedagoglar o’rtasida o’zaro ijodiy hamkorlikning o’rnatilishi hisobiga ta’minlanadi. Ushbu hamkorlikni ta’minlovchi vosita esa innovatsion yondashuvlar va iqtisodiyot sohasidagi terminlarning mohiyati, tamoyillari, amaliyotga tatbiq etilish shartlari, bosqichlari va hokazo jihatlari borasida to’laqonli ma’lumot bera oluvchi manbalar bo’lishi kerak.

Oliy ta’limda rus tili darslarida innovatsion yondashuvlarni qo’llagan holda rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni talabalarga o’rgatish mazmuniga qaratilgan ta’limni tashkil etishning mavjud holatini o’rganish natijasida ma’lum bo’ldiki, aksariyat rus tili fani mutaxassislarida pedagogik texnologiyalar, ularning mohiyati va amaliyotda qo’llash borasidagi nazariy bilim hamda amaliy ko’nikma, malakalarning shakllanmaganligi innovatsion ta’lim samaradorligini ta’minlashga imkon bermaydi. Ushbu holatga yordam berish o’z navbatida rus tili fani mutaxassislari o’rtasida pedagogik texnologiya nazariyasi va uning asoslari xususidagi bilimlarning targ’ib etilishi, shuningdek, ularga ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarning tatbiq etilishi yuzasidan metodik yordamning ko’rsatilishi hozirgi zamonning muhim talablaridan biri sanaladi.

Rus tili fanining amaliy mashg’ulotlari bo’yicha yaratilgan o’quv uslubiy qo’llanma va elektron o’quv qo’llanma asosida Iqtisodiyot bakalavr ta’lim yo’nalishi talabalarida lingvistik kompetentlikni shakllantirishda videokonferensiya, ijtimoiy tarmoq va diskussion forumlar kabi vositalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga imkon beradi. Kompyuter texnologiyalari yordamida rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni talabalarga o’rgatishda bir qator lingvistik mavzular tilning aspektlari ketma-ketligini (Phonetic – Lexicology – Grammar) o’rganish lozim. Bu metodikada ushbu jarayon kompyuter texnologiyalari yordamida ko’rsatilib, tushuntirilib boriladi va shu tarzda o’qitishni ko’rgazmalilik prinsipiga tayangan holda talabalarda ongli ravishda amaliy jihatdan

materiallarini o’zlashtirishi ta’minlanadi. Natijada talabalarda ushbu mashg’ulotni mazmunini tushunishga va bu tushuncha ko’nikmaga aylana borishiga zamin yaratiladi. Talabalarning ushbu mashg’ulot bo’yicha kompyuterda mustaqil shug’ullanishi ulardagi ko’nikmalarini malaka darajasiga yetkazishga imkon beradi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR. 1-misol: Bu mashg’ulot bo’yicha an’anaviy metodikada mutaxassislar o’quv materialini bayon etuvchi ko’rgazmali qurollar va plakatlar yordamida tushuntiradi. Biz ishlab chiqqan uslubiy qo’llanma asosida dars o’tish metodikasida, amaliy mashg’ulotlarni kompyuter texnologiyalari yordamida namoyish etish, rus tildagi lingvistik til sathlariga oid mavzularini innovatsion reallik asosida On-line kurs multimediali vositalardan foydalangan holda mashg’ulotlar olib borish imkoniyatini ham beradi. Bu esa mutaxassislarga qisqa vaqtda keng qamrovli tinglovchilar auditoriyasini jalb qilish imkoniyatini beradi.

Innovatsion yondashuvlar yordamida mutaxassislar videokonferensiya, ijtimoiy tarmoq va diskussion forumlar kabi vositalardan foydalangan holda ta’lim samaradorligini oshirishi an’anaviy o’qitish usullarida esa amaliy mashg’ulotlarni dars uchun ajratilgan vaqt oraliqida bir guruh talabalar bilan o’zaro faol hamkorlikda ishlashi mumkin. Bundan ko’rinib turibdiki, kompyuter texnologiyalari yordamida rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni talabalarga o’rgatishda bir qator lingvistik mavzular tilning aspektlari ketma-ketligini (Phonetic – Lexicology – Grammar) o’rganish lozim. Metodikada ushbu jarayon kompyuter texnologiyalari yordamida ko’rsatilib, tushuntirilib boriladi va shu tarzda o’qitishni ko’rgazmalilik prinsipiga tayangan holda talabalarda ongli ravishda amaliy jihatdan materiallarini o’zlashtirishi ta’minlanadi. Natijada talabalarda ushbu mashg’ulotning mazmunini tushunishga va bu tushuncha ko’nikmaga aylana borishiga mustahkam zamin yaratiladi. Talabalarning ushbu mashg’ulot bo’yicha kompyuterda mustaqil shug’ullanishi ulardagi ko’nikmalarini malaka darajasiga yetkazishga imkon tug’diradi. Shuningdek, rus tili fanining amaliy mashg’ulotlarini LMS ta’limni boshqarish tizimi orqali iqtisodiyot sohasidagi terminlarga oid onlayn kurslarni boshqarish yordamida ta’lim berish shakli mazmunini oson o’zlashtirishga va amaliy mashg’ulotlarda talabalarni mustaqil ishlash ko’nikmasini shakllantirish imkoniyatini beradi.

Tajriba sinov ishlarini tashkil qilishda qo’yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda talabalarning bilim darajasini ularning kelajakdagi faoliyatini e’tiborga olgan holda aniqlash vazifasi qo’yilgan edi.

Tajriba sinov ishini maqsadi elektron o’quv qo’llanmani pedagogik texnologiyani ta’lim jarayoni amaliyotga joriy etish yo’llarini aniqlash va ularning samaradorligini baholashdan iborat. Shu o’rinda asoslovchi va ta’kidlovchi tajriba sinov ishi jarayonida nofilologik ta’lim yo’nalishi talabalarining innovatsion yondashuvlar yordamida rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni o’rgatishga oid bilim, ko’nikma va malakalarining shakllanganlik darajasini aniqlashga qaratildi.

Tajriba va nazorat guruhlarida ta’lim jarayonining farqi shundan iboratki, nazorat guruhida talabalar bilan mashg’ulotlar an’anaviy metodlar yordamida olib borildi, tajriba guruhida esa tadqiqotchi tomonidan taklif qilingan kompyuter uchun tayyorlangan muloqotli dasturlar vositasida ta’lim berildi. Uning mazmuni bugungi kunda tobora ommalashib borayotgan va ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli qo’llanilib kelinayotgan elektron o’quv qo’llanmaning ta’lim jarayoni amaliyotga joriy etish yo’llarini aniqlash hamda ta’lim amaliyotida ilg’or pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim pedagogik zaruriyat ekanligini talabalar ongiga singdirishdan iborat. Tadqiqot davrida ilg’or

pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlariga tayangan holda talabalarda iqtisodiyot sohasidagi terminlarning amaliy ko’nikma va malakalarni boyitish, shuningdek, ularda lingvistik kompetentlikni shakllantirishga imkon beruvchi topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi.

Ta’lim-tarbiya, shuningdek, bo’lajak mutaxassislarni, ya’ni «Iqtisodiyot» bakalavr ta’lim yo’nalishi talabalarining rus tilda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni o’rgatishda zamonaviy o’quv vositalari yordamida raqobatbardosh qilib tayyorlashdek tomonlarini e’tiborga olgan holda, uning mazmuni va mohiyatiga hamda ularning o’zaro aloqadorligini tadqiq etish uchun muammo yechimini topishga «Tizimli yondashuv» tadqiqot usuli qo’llanildi. Tajriba-sinov ishlarini olib borish, ularning samaradorligini baholashni e’tiborga olgan holda, tajriba-sinov ishlarida qatnashayotgan respondent-talabalar nazorat va tajriba guruhlariga bo’lindi. Nazorat va tajriba-sinov guruhlarining natijalari muntazam ravishda tahlil etib borildi va ularni o’zaro taqqoslab, tegishli xulosalar chiqarildi, hamda lozim topilganda ayrim tuzatishlar qilindi.

Talabalarining bilim hamda kasbiy faoliyatga bo’lgan moyilliklari darajasi amaliy muammolarni mustaqil holda ijodiy yechimini topishlarida, o’rganilayotgan manba (mavzu, fan, jarayon, hodisa)ning ahamiyatini ilmiy anglab, maqbul ravishda talabalar intellektual mulkiga aylantirishi orqali aniqlanadi. Talabalarda shakllangan bilim, ko’nikma va malakalarni baholashda ongli o’zgartirish, bilimlarni davlat ta’lim standartlari doirasida tizimlilikini va ulardan ijodiy foydalanish qobiliyati kabi mezon sifatida foydalanildi. Buning uchun dastlabki va so’nggi sinov natijalaridan foydalanildi. Rus tili fanida talabalarda iqtisodiyot sohasidagi terminlarni shakllanishida innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanish ijobiy natijalarga erishishni kafolatlash bilan birga talabalarda quyidagi malakalarni shakllantirdi:

- mazkur texnologiya an’anaviy o’qitish texnologiyasidan keskin farq qilib, uning yordamida o’rganilayotgan mavzu bo’yicha ko’proq, chuqur, batafsil ma’lumotga ega bo’lishi mumkin, zero, mazkur texnologiya tez, aniq, qiziqarli va yakuniy natijaga (bosqichga) optimal erishishini kafolatlaydi;

- ishlab chiqilgan kompyuter animasion dasturi universal didaktik vosita bo’lib, undan foydalangan holda o’qitishni boshqarish algoritmini amalga oshirish mumkinligini ta’minlaydi. Shunday qilib, «Iqtisodiyot» bakalavr ta’lim yo’nalishi talabalarining lingvistik kompetentligini shakllantirish bo’yicha amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari samarali tashkil etildi.

XULOSA. Xulosa sifatida aytish mumkinki, umumkasbiy fanlar bo’yicha multimedia texnologiyalari asosida o’qitishning ilmiy-metodik ta’minotini ishlab chiqish hamda ularning o’qitish jadalligini oshiruvchi va yangi imkoniyatlarga boy dasturiy ta’minotlarni joriy etish; ta’lim tizimiga yangi pedagogik texnologiyalar, o’qitishning innovatsion yondashuvlari joriy etib borilayotgan sharoitda multimedia texnologiyalar asosida o’qitishning dasturiy ta’minotini jamiyatning zamonaviy ta’lim talablariga, ehtiyojlariga muvofiq takomillashtirildi. Terminologik kompetensiyani rivojlantirish bo’yicha rus tili o’qituvchilariga tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

- rus tili o’qituvchilari talabalarining kelgusi kasbiy ehtiyojlarini, ularning qiziqishlarini, aniqlashi va aniqlangan ma’lumotlar mashg’ulotlar mazmuniga singdirishi lozim;

- kasbga oid terminlarni o’rgatishdan oldin ularni umumiste’moldagi lug’at sirasidan ajratib olish va zaruriy lug’at minimumini tuzib chiqishi kerak;

- kommunikativ yondashuv doirasida o’quv materiallari zaruriy kasbga oid terminlar bilan boyitilgan didaktik va autentik matnlardan foydalanish zarur;
- rus tili o’qituvchilari mazkur sohaga oid yangi ma’lumotlar bilan muntazam ravishda o’z malakasini oshirib borishi darkor.

ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovichning Oliy Majlisga murojaatnomasi. // «Xalq so’zi» gazetasi. 2020-yil, 25-yanvar, 19 (7521)-son.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarda mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida»gi PF-60-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.01.2022 y.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «O’zbekiston Respublikasida rus tillarini o’rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-5117-sonli Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 19.05.2021 y.
4. Abdullayeva Sh.N. G’aznachilik sohasida qo’llaniladigan moliyaviy-iqtisodiy terminlarning o’rgatilayotgan tadqiqi (rus, o’zbek va rus tillari misolida): Filol. fanlari. b. falsafa. d-ri (PhD). ... diss. avtoref. – T., 2018. – 26 b.
5. Ахмедова Н.М. Интегра́тив ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёргарлигини такомиллаштириш: Пед. фанл. ... фалс. д-ри. PhD. – Т., 2020.

**MECHANISMS OF LINGUISTIC INTERFERENCE: ANALYZING THE IMPACT OF
ENGLISH ON CONTEMPORARY CHINESE STRUCTURE**

Toshpulatova Sadoqat Furqat qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Xitoyshunoslik oliy maktabi 1-bosqich doktoranti

E-mail: sadoqat0899@gmail.com **Tel:** +998971528525

Annotatsiya: Globallashuv til aloqalarining misli ko‘rilmagan darajaga yetishiga yordam berdi. Ular orasida ingliz va xitoy tillarining o‘zaro ta’siri alohida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ingliz tilining xalqaro vosita sifatidagi maqomi zamonaviy xitoy tilining rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatganiga e’tibor qaratgan holda, ushbu munosabatlarning nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: global lingua franca (umumjahon muloqot tili), lingvistik kod almashinuvi, raqamli kommunikatsiya va media platformalari, globallashuv, transmilliy migratsiya, tillararo aloqa, leksik boyish, strukturaviy moslashuv, global madaniyat, akronimlar (qisqartmalar)

Аннотация: Глобализация способствовала беспрецедентному уровню языковых контактов. Среди них особого внимания заслуживает взаимодействие между английским и китайским языками. В данной статье анализируются теоретические основы этих взаимоотношений с акцентом на то, как статус английского языка как международного средства общения повлиял на развитие современного китайского языка.

Ключевые слова: Глобальный лингва франка (общемировой язык общения), лингвистическое переключение кодов, цифровые коммуникации и медиаплатформы, глобализация, транснациональная миграция, межъязыковой контакт, лексическое обогащение, структурная адаптация, глобальная культура, акронимы

Annotation: Globalization has facilitated unprecedented levels of language contact. Among these, the interaction between English and Chinese is particularly noteworthy. This article analyzes the theoretical foundations of this relationship, focusing on how the status of English as an international medium has influenced the evolution of modern Chinese.

Key words: Global Lingua Franca, Linguistic Code-switching, Digital Communication and Media Platforms, Globalization, Transnational Migration, Interlingual Contact, Lexical enrichment, Structural adaptation, Global culture, Acronyms

Introduction. The evolution of language is a complex and multifaceted process, significantly shaped by diverse external forces. These influences—ranging from cross-cultural and socioeconomic interactions to advancements in science, technology, political shifts, migration, and the pervasive reach of global media—serve as critical catalysts for linguistic change, lexical enrichment, and structural adaptation [1]. History demonstrates that interlingual contact, particularly through trade and cultural exchange, inherently expands a language’s lexicon. For instance, the historical development of the Uzbek language was profoundly influenced by Arabic, Persian, and Russian. Similarly, the rapid proliferation of scientific and technological innovation has necessitated the adoption of foreign terminology, as evidenced by the integration of terms like “computer”, “internet”, and “smartphone” into global discourse [2]. Furthermore, political hegemony has historically

dictated language policy, as seen in the extensive adoption of Russian terminology within Uzbek during the Soviet era. In the contemporary era, the movement of populations and the ubiquity of digital global culture—encompassing cinema, music, and social media—have accelerated the integration of foreign linguistic elements, a trend particularly pronounced among younger generations.

English currently occupies a preeminent position in global communication, with an estimated 1.5 billion speakers worldwide. While native speakers number between 360 and 380 million, the population of non-native users is significantly larger, totaling approximately 1.12 billion [3]. This dominance is mirrored in the digital realm, where English serves as the primary medium for online content, accounting for roughly 26% of all internet usage [4]. Within China, the role of English is increasingly significant, with estimates suggesting that 300 to 400 million individuals are currently engaged in English-language acquisition, and 200 to 350 million are proficient users [5].

In this era of rapid globalization, English has established itself as the primary *lingua franca* for international exchange [6]. China's accelerated economic growth and deepening integration into the global community have further intensified this trend. The adoption of English-derived terminology and syntactic patterns is becoming increasingly visible in Chinese technology, commerce, education, and daily communication. Consequently, a theoretical examination of the influence of English on modern Chinese has become a vital imperative in contemporary linguistic study [7].

Research Objectives: This article aims to provide a theoretical analysis of the English language's impact on contemporary Chinese. The primary research objectives are as follows:

1. **Examine Language Contact Theory:** Analyze the mechanisms of linguistic interaction, specifically illustrating how these principles apply to the influence of English on Chinese.
2. **Identify Lexical and Grammatical Shifts:** Catalog the specific lexical units and grammatical calques currently being assimilated into the Chinese language from English.
3. **Assess Cultural and Communicative Roles:** Evaluate the function of English within China's evolving cultural and communicative landscape.
4. **Evaluate Linguistic Impact:** Summarize the broader implications—both constructive and restrictive—of this ongoing linguistic influence.

Main Body

1. Theoretical Framework of Language Contact

In linguistics, “language contact” denotes the complex phenomena occurring when distinct linguistic systems interact. E. Haugen (1950) established the foundation for this field by analyzing how languages assimilate new lexical items and integrate them into their internal structures [8]. This framework was further developed by U. Weinreich (1953), who emphasized the significance of code-switching and calquing within interlingual exchanges [9]. The relationship between Chinese and English serves as a contemporary case study for these theories, as English-derived terms are not only assimilated into the Chinese lexicon but also begin to subtly influence Chinese phonetic and grammatical conventions [10]. According to linguistic theory, such interactions invariably drive multidimensional changes across lexical, phonetic, grammatical, and stylistic levels [11].

2. The Global Status of English and its Role in Chinese Society

As defined by David Crystal (2003), English has solidified its status as a “global language”, functioning as a vital instrument for international engagement, technological

progress, and educational advancement [12]. In China, English acquisition is pervasive; with an estimated 300–400 million learners—approximately one-third of the population—it is deeply embedded in the national curriculum and standardized testing frameworks, such as the College English Test (CET) [13].

3. Modes of Linguistic Influence

- **Lexical Integration:** The most profound impact is observed in vocabulary. Terms in science, business, and technology are either phonetically adapted or semantically translated (e.g., *kāfēi* [coffee], *yǐntèwǎng* [internet], *shāfā* [sofa], and *kālā OK* [karaoke]). These terms are increasingly normalized within the Chinese lexicon [14].

- **Phonetic Shifts:** English pronunciation is particularly evident in the adoption of technical acronyms and brand names, where abbreviations like “Wi-Fi”, “IP”, and “APP” are utilized in forms that mirror their original English articulation [15].

- **Grammatical and Syntactic Adaptation:** While the fundamental structure of Chinese remains distinct, English is exerting a visible influence on syntax. Contemporary Chinese, particularly among younger demographics, increasingly favors the brevity and clarity characteristic of English sentence structures. Additionally, direct translations of English noun phrases—such as *fúwù zhōngxīn* (service center)—are becoming standard in media and advertising [16].

- **Cultural and Communicative Shifts:** Global media and social networks have normalized the use of English acronyms (e.g., “OK”, “VIP”, “IT”) and colloquialisms (e.g., “bye-bye”, “fans”) in daily Chinese speech. This suggests that the influence of English extends beyond simple vocabulary to encompass broader cultural and stylistic trends.

4. Critical Assessment: Benefits and Challenges

The integration of English into Chinese is a multifaceted phenomenon. The benefits include enhanced global connectivity, accelerated adoption of scientific and technological innovations, and improved intercultural exchange. Conversely, the challenges involve concerns regarding the erosion of linguistic “purity”, the potential for an excessive influx of foreign loanwords, and the risk of semantic ambiguity.

Conclusion

The influence of English on the Chinese language is an inevitable byproduct of modern globalization and a natural phase of linguistic evolution. While this impact is most pronounced at the lexical and cultural levels, it also introduces shifts in grammatical patterns that warrant scholarly attention. However, this trend presents both significant opportunities and critical challenges for the preservation of national linguistic identity. Moving forward, it is essential to conduct rigorous scientific research into these dynamics to inform balanced language policy and educational strategies. Effectively navigating this transition requires a nuanced approach that embraces global integration while safeguarding the integrity and core values of the Chinese language.

References:

1. Zhao, S. The Impact of English on Chinese Language and Culture. *Journal of Asian Studies*, 2011, p 345-368
2. *Frontiers in Education*. The evolution of China’s English education policy and challenges in higher education. 2024, p 78
3. “English education in China.” Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/English_education_in_China
4. Li, W. *Multilingualism in China: The Politics of Writing*. Springer. 2016, p 97

5. Wei, R. The statistics of English in China. Cambridge: English Today. 2018, p 29
6. Phillipson, R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press. 1992, p 56
7. Bolton, K. Chinese Englishes: A Sociolinguistic History. Cambridge University Press. 2003, p 90
8. Haugen, E. The Analysis of Linguistic Borrowing. Language. (1950), p 26
9. Weinreich, U. Languages in Contact. The Hague: Mouton. 1953, p 44
10. Xasanova F. Xitoy yozuvi – iyeroglifikasi asoslari. – T.: TDShI. 2015, b 154
11. Xasanova F. Xitoy iyeroglifik yozuvining tarixiy takomili. //“Sharq mash’ali”. Toshkent 2/2015, b 13
12. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge University Press. 2003, p 28
13. Cenoz, J., & Gorter, D. A holistic approach to multilingual education: Introduction. Modern Language Journal, 2011, p 339-343
14. Xasanova F. Chet tili (xitoy tili) o‘qitishda texnologik ta’lim. /Oliy va o‘rta maxsus, kasb hunar ta’limini rivojlantirish tajribasi va ilmiy nazariy asosi. Respublika ilmiy amaliy anjuman. Toshkent 2010-yil 3-dekabr. “BBSH-PRESS”, b 233-235
15. Pan, L., & Seargeant, P. English in China: Language, Identity and Culture. Palgrave Macmillan. 2012, p 88
16. Xasanova F. Ieroglifik yozuvning tarjimadagi muammolari. /O‘zbek sharqshunosligi: buguni va ertasi. Ilmiy to‘plam. Toshkent 2014-y. “Toshkent” nashriyoti. – B. 156-159.

**SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN TA’LIMYIY RESURSLARGA QO’YILADIGAN
TALABLARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

Muhiddinov Muhridin Nuriddin o’g’li

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

muhiddinovm444@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida sun’iy intellekt (SI) asosidagi ta’limiy resurslarga qo‘yiladigan talablar tahlil qilingan. Tadqiqotda texnik va dasturiy talablar, didaktik va pedagogik talablar, foydalanuvchilarga moslashuvchanlik, ma’lumotlar xavfsizligi, innovatsion va ilmiy jihatlar hamda huquqiy va me’yoriy talablar batafsil o‘rganilgan. Natijalar asosida sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan ta’limiy resurslarni samarali qo‘llash uchun kompleks tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’limiy resurslar, texnik talablar, pedagogik talablar, adaptiv ta’lim, axborot xavfsizligi, innovatsion ta’lim, huquqiy talablar.

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ТРЕБОВАНИЙ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ
РЕСУРСАМ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

Мухиддинов Мухриддин Нуриддин оглы

Независимый исследователь Национального педагогического университета Узбекистана имени
Низами

muhiddinovm444@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются требования, предъявляемые к образовательным ресурсам на основе искусственного интеллекта (ИИ) в Республике Узбекистан. Подробно рассмотрены технические и программные требования, дидактические и педагогические аспекты, адаптивность к пользователям, безопасность данных, инновационные и научные подходы, а также правовые и нормативные требования. На основе результатов исследования даны комплексные рекомендации по эффективному внедрению образовательных ресурсов на основе ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательные ресурсы, технические требования, педагогические требования, адаптивное обучение, информационная безопасность, инновационное образование, правовые требования.

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE REQUIREMENTS FOR EDUCATIONAL
RESOURCES BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

Muhiddinov Muhridin Nuriddin oglu

Independent researcher at the National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami

muhiddinovm444@gmail.com

Annotation: The article analyzes the requirements for educational resources based on artificial intelligence (AI) in the Republic of Uzbekistan. Technical and software requirements, didactic and pedagogical aspects, user adaptability, data security, innovative and scientific approaches, as well as legal and regulatory requirements are studied in detail. Based on the research results, comprehensive recommendations are provided for the effective implementation of AI-based educational resources.

Keywords: artificial intelligence, educational resources, technical requirements, pedagogical requirements, adaptive learning, information security, innovative education, legal requirements.

Introduction: The “Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030” was approved by the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 14, 2024 No. PQ-358 [1]. One of the main tasks of this strategy is to improve the knowledge and skills of the population, as well as to develop human resources. Ensuring the implementation of the tasks set out in this resolution creates a need for educational resources based on artificial intelligence. The development of educational resources based on artificial intelligence is an absolutely new area in school education today, and it has its own requirements, which we will analyze in detail below.

The requirements for educational resources based on artificial intelligence (AI) in specialized schools are divided into the following main criteria:

I. Technical and software requirements

The technical and software requirements for AI-based educational resources in specialized schools include the following aspects:

1. Compatibility and integration. Integration of AI technologies into existing educational platforms and systems:

Modular architecture: AI-based educational resources should have a modular architecture, which allows them to be easily integrated with various educational platforms.

Standardized APIs: Resources should interact with other systems through standardized application programming interfaces (APIs). This approach ensures data exchange and functional compatibility between different platforms.

Data format compatibility: It is important to use common data formats for data exchange between different systems. This simplifies the integration process and prevents data loss.

2. Security and Privacy. Protecting students’ personal information:

Data encryption: Student personal information should be protected by modern encryption methods during storage and transmission.

User consent: Explicit consent should be obtained from users before collecting and processing personal information. This process helps users understand how their information will be used.

Privacy policy: Resources should have a clear and understandable privacy policy that informs users about how their information is protected.

3. Multi-platform. The way resources work correctly on different devices:

Responsive design: Resources should have a responsive design, which allows them to be displayed correctly on computers, tablets and mobile devices.

Cross-platform compatibility: Resources should be compatible with different operating systems (Windows, macOS, iOS, Android). This allows users to use the resources on the devices of their choice.

Cross-browser compatibility: Resources should work correctly on different web browsers (Chrome, Firefox, Safari, Edge). This takes into account the fact that users use different browsers.

4. Localization and adaptive UI/UX. Uzbek-language interface and content and user-friendly design:

Language support: Resources should fully support the Uzbek language, including text, audio, and video materials in Uzbek.

Cultural compatibility: The content and interface should be culturally appropriate, that is, they should take into account the cultural and social characteristics of students.

User experience: The interface should be intuitive and easy to use, which ensures that students use the resources effectively.

5. Offline capability. Ability to view important information even when not connected to the Internet:

Latent data synchronization: Resources should be able to work even when not connected to the Internet and automatically synchronize data when the connection is restored.

Local storage: Important information should be stored in the device’s memory and be available even when not connected to the Internet.

Resource Lightness: Resources for offline use should be lightweight and fast-loading, taking into account the limited resources of the device.

These technical and software requirements are aimed at ensuring the efficient and secure operation of AI-based educational resources in specialized schools.

Literature Review

An Intelligent Tutoring System (ITS) is a tutoring system based on artificial intelligence that adapts to the specific needs of each student [2].

Using Bayesian Networks, AI can analyze a student’s level of knowledge and recommend tasks that are appropriate for them [3].

Analyzing test results using chatbots – AI systems such as IBM Watson can identify, analyze, and provide recommendations to students [4].

The project is developing components such as interactive tests, online student activity monitoring, assessment, and reporting. This serves to optimize the educational process using tools that provide interactivity based on artificial intelligence [5].

Studies on virtual laboratories show that this technology expands students’ opportunities for experiential learning. For example, in STEM subjects, virtual laboratories help organize practical training in a safe and cost-effective way [6].

Conclusion

The development of educational resources based on artificial intelligence is a completely new area in school education today, and it has its own requirements, which we will analyze in detail below.

The requirements for educational resources based on artificial intelligence (AI) in specialized schools are divided into the following main criteria:

I. Technical and software requirements

The technical and software requirements for AI-based educational resources in specialized schools include the following aspects:

1. Flexibility and integration. Integration of AI technologies into existing educational platforms and systems:

Modular architecture: AI-based educational resources should have a modular architecture, which allows them to be easily integrated with various educational platforms.

Standardized APIs: Resources should communicate with other systems through standardized application programming interfaces (APIs). This approach ensures data exchange and functional compatibility between different platforms. Data format compatibility: It is important to use common data formats for data exchange between different systems. This simplifies the integration process and prevents data loss.

2. Security and Privacy. Protecting student personal information:

Data encryption: Student personal information should be protected by modern encryption methods during storage and transmission.

User consent: Explicit consent should be obtained from users before collecting and processing personal information. This process helps users understand how their information will be used.

Privacy Policy: Resources should have a clear and understandable privacy policy that informs users about how their information is protected.

3. Multi-platform. The way resources work correctly on different devices:

Responsive design: Resources should have a responsive design, which allows them to be displayed correctly on computers, tablets, and mobile devices.

Cross-platform compatibility: Resources should be compatible with different operating systems (Windows, macOS, iOS, Android). This allows users to use the resources on the devices of their choice.

Cross-browser compatibility: Resources should work correctly across different web browsers (Chrome, Firefox, Safari, Edge). This takes into account the fact that users use different browsers.

4. Localization and responsive UI/UX. Uzbek-language interface and content and user-friendly design:

Language support: Resources should fully support the Uzbek language, including providing text, audio, and video materials in Uzbek.

Cultural relevance: The content and interface should be culturally relevant, i.e., take into account the cultural and social characteristics of the learners.

User experience: The interface should be intuitive and easy to use, ensuring that learners use the resources effectively.

5. Offline capability. Ability to view important information even when not connected to the Internet:

Latent data synchronization: Resources should be able to work even when not connected to the Internet and automatically synchronize data when the connection is restored.

Local storage: Important information should be stored in the device's memory and be available even when not connected to the Internet.

Resource lightness: Resources for offline work should be light and fast to load, taking into account the limited resources of the device.

These technical and software requirements are aimed at ensuring the effective and safe operation of educational resources based on artificial intelligence in specialized schools.

Methods

During the study, methods of analysis, generalization and systematization were used. At the same time, literature, legislative documents and international experience were studied in the following main areas:

- Technical and software requirements
- Didactic and pedagogical requirements
- Compatibility with the educational process and users
- Information and data security
- Innovative and scientific aspects
- Legal and regulatory requirements
- Results

According to the results of the study, the following requirements were identified for educational resources based on artificial intelligence:

Technical and software requirements: Modular structure, standardized API interfaces, adaptability to different platforms, the ability to work offline and ensure a high level of security.

Didactic and pedagogical requirements: Individualized and adaptive learning, automatic assessment systems, real-time knowledge monitoring.

Adaptation to the educational process and users: Interactive and gamification-based educational tools, support for multilingualism, and creation of support systems for teachers.

Information and data security: Implementation of mechanisms for data protection, security monitoring and prevention of fake information.

Innovative and scientific aspects: Integration with virtual reality (VR), augmented reality (AR), blockchain technologies, development of algorithms based on educational psychology and pedagogical research.

Legal and regulatory requirements: Compliance with state educational standards, implementation of certification and licensing processes according to pedagogical requirements.

Discussion: The integration of artificial intelligence technologies into the educational process increases the quality and efficiency of education. However, there are also a number of problems associated with this process. In particular, the security of personal data remains a pressing issue. Artificial intelligence technologies collect and process a large amount of personal and academic data, which increases the risk of

illegal use and disclosure of data. To solve this issue, it is necessary to use modern encryption technologies and introduce strict legal standards for the protection of personal data.

In addition, there are cases of overconfidence in technology. If teachers and students rely too much on artificial intelligence technologies in the educational process, this can lead to a decrease in the human factor. Therefore, it is important to maintain a balance between technology and the human factor in the educational process. It is necessary to effectively and rationally integrate artificial intelligence technologies, while maintaining the pedagogical role of teachers, using their methodological and creative capabilities.

It is also important to balance pedagogical and technological requirements, to combine innovative technologies with pedagogical methodologies. When implementing technological solutions, it is necessary to take into account the results of educational psychology and modern pedagogical research based on pedagogical aspects. This will not only increase the effectiveness of the educational process, but also increase students' motivation and interest in the educational process.

Conclusion: Thus, for the effective and safe use of educational resources based on artificial intelligence, it is necessary to fulfill the established requirements in a comprehensive manner. These requirements not only increase the quality of the educational process, but also serve to create a flexible and interactive educational environment that takes into account the individual characteristics of students. In addition, the widespread use of artificial intelligence technologies in the pedagogical process also contributes to the development of innovative pedagogical methodologies in the education system. However, it is important to address existing problems when introducing these technologies, in particular, to take into account issues such as information security and reducing the human factor. In the future, there is a need to consistently implement these requirements and recommendations in order to further increase the efficiency of the education system, train highly qualified specialists, and create a globally competitive educational environment.

References

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 14, 2024 No. PQ-358 “On approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030”
2. VanLehn, K. (2011). The Relative Effectiveness of Human Tutoring, Intelligent Tutoring Systems, and Other Tutoring Systems. *Educational Psychologist*, 46(4), 197-221
3. Shute, V. J., & Zapata-Rivera, D. (2012). Adaptive Educational Systems. *Adaptive Technologies for Training and Education*
4. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*
5. Digital School Concept. – T.: Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan, 2023. – 45 p.
6. Huang, S., & Spector, J. Adaptive Learning Technologies in Education: A Comprehensive Review. – *Educational Technology & Society*, 2020. – Vol. 23(4). – P. 43–56.

**ZAMONAVIY TA’LIMDA BO’LAJAK BOSHLANG’ICH SINIF O’QITUVCHILARI
METAKOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI**

Shobekova Nigora Mamurovna

ADPI mustaqil tadqiqotchisi,

Qo’qon shahridagi 1-son maktab o’qituvchisi

E-mail: nigorashobekova234@gmail.com Tel: +998 90 308 77 26

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda bugungi ta’lim transformatsiyasi sharoitida boshlang’ich sinf bo’lajak o’qituvchilarining metakompetentlik xususiyatlarini shakllantiruvchi yetakchi omillar hamda subyektiv qonuniyatlar tahlil qilingan. Maqolada bo’lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi tarkibidagi polifunksionallik, kasbiy refleksiya va meta-subyektivlik fenomenining amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so’zlar: metakompetentlik, meta-subyektivlik, boshlang’ich ta’lim, metakognitiv monitoring, kasbiy refleksiya, raqamli texnologiyalar, ta’lim tizimi, intellektual salohiyat.

Аннотация: В данном исследовании проанализированы ведущие факторы и субъективные закономерности формирования метакompetентности будущих учителей начальных классов в условиях современной трансформации образования. В статье раскрыто практическое значение полифункциональности, профессиональной рефлексии и феномена метасубъектности в структуре профессиональной подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова: метакompetентность, метасубъектность, начальное образование, метакогнитивный мониторинг, профессиональная рефлексия, цифровые технологии, система образования, интеллектуальный потенциал.

Abstract: This research analyzes the leading factors and subjective regularities behind the formation of metacompetence in future primary school teachers under the conditions of modern educational transformation. The article reveals the practical significance of multifunctionality, professional reflection, and the phenomenon of meta-subjectivity within the framework of vocational training.

Keywords: metacompetence, meta-subjectivity, primary education, metacognitive monitoring, professional reflection, digital technologies, educational system, intellectual potential.

Kirish. Jahon ta’lim makonida kechayotgan integrativ jarayonlar va globallashuv tendensiyalari oliy pedagogik ta’lim tizimi oldiga moslashuvchan mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo’ymoqda. Ayniqsa, boshlang’ich sinf o’qituvchisining kasbiy faoliyati o’zining universal tabiati va ko’p qirraliligi bilan ajralib turadi. Ushbu tayyorgarlikning markazida faqatgina tor doiradagi fan bilimlari emas, balki shaxsning o’z-o’zini rivojlantirish trayektoriyasini belgilovchi integral xususiyat — metakompetentlik turadi. Psixologiya fanida J. Flavell tomonidan asoslangan metakognitsiya konsepsiyasiga tayanadigan bo’lsak, [1] metakompetentlik, mohiyatan, subyektivlikning "bilish haqidagi bilimi" bo’lib, u ta’lim oluvchining o’z intellektual operatsiyalarini nazorat qilish va strategik rejalashtirish imkoniyatini ifodalaydi.

Zamonaviy oliy pedagogik ta’lim tizimining oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — kelgusi kasbiy muhitda har qanday pedagogik vaziyatga moslasha oladigan, ijodiy va mustaqil fikrlaydigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Ushbu

maqsadga erishish ta’lim sifatini fundamental darajada ta’minlashni talab etadi. Bugungi kunda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayoni shunchaki nazariy bilimlarni o’zlashtirish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Aksincha, talabalarda meta-subyektlik kompetensiyalari va kasbiy refleksiyaning rivojlantirish pedagogik muvaffaqiyatning bosh omili sifatida namoyon bo’lmoqda. Bu borada o’zbek olimlari va tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar masalaning turli konseptual va didaktik jihatlarini yoritib beradi.

Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida davlat ta’lim standartlari hamda jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy sifatlarini tizimli shakllantirish talab etiladi. Professor N.A. Muslimov o’z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, [2] bo’lajak o’qituvchining kasbiy kompetentligi faqat bilimlar jamlamasi emas, balki ularni kutilmagan vaziyatlarda amalda qo’llay olish qobiliyatidir. Boshlang’ich sinf o’qituvchisi faoliyatining o’ziga xos xususiyati uning bir vaqtning o’zida ham filolog, ham matematik, ham tabiatshunos sifatida namoyon bo’lishidadir.

Pedagogik kadrlar tayyorlashning texnologik asoslarini tadqiq etgan professor N.A. Muslimov o’z ilmiy ishlarida bo’lajak o’qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirishning aniq modellarini ishlab chiqqan. Ushbu yondashuv shuni ko’rsatadiki, kasbiy tayyorgarlik tizimli xarakterga ega bo’lishi va har bir bo’lajak mutaxassisda o’z faoliyatini loyihalash hamda natijasini oldindan ko’ra bilish ko’nikmasini tarbiyalashi lozim. Bu jarayon bevosita integratsiyalashgan ta’lim muhitini talab qiladi. Negaki, bugungi kun maktabi o’qituvchidan faqat bitta fan doirasida qolib ketmaslikni, balki fanlararo bog’liqlikni ko’ra olishni talab etadi. R.A. Mavlonova va N.H. Rahmonulova ta’kidlaganidek, ta’limda integratsiya jarayoni — bu o’quvchilar dunyoqarashining yaxlitligini ta’minlovchi vositadir. Boshlang’ich sinflardan oq boshlanadigan ushbu integrativ yondashuv oliy ta’lim tizimida talabalarning meta-subyektlik ko’nikmalarini shakllantirish uchun mustahkam zamin bo’lib xizmat qiladi. Meta-subyektlik talabaga o’quv fanlaridan tashqariga chiqq olish va olingan universal bilimlarni hayotiy, kasbiy muammolarni hal etishda qo’llash imkonini beradi.

Mazkur ko’p qirralilik masalasini o’rgangan R.A. Mavlonova boshlang’ich ta’limda fanlararo integratsiyaning ta’minlash o’quvchida dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirishini asoslab bergan. Bu holat esa talabadan yuqori darajadagi polifunksional fikrlash tizimini talab qiladi.

Oliy ta’lim jarayonida metakompetentlik tasodifiy tarkib topmaydi, balki u ma’lum bir tizimli bosqichlar orqali rivojlanib boradi. Rossiyalik tadqiqotchi D. Demidova [3] o’z ilmiy ishlarida metakognitiv rivojlanishning dinamik bosqichlarini farqlash lozimligini ko’rsatadi. Uning yondashuviga ko’ra, jarayon diagnostik bosqichdan boshlanib, unda talabaning o’z bilimlaridagi bo’shliqlarni va real imkoniyatlarini “Nimani bilmayman?” so’rovi ostida tahlil qilishi kuzatiladi. Keyingi proyektiv, faoliyatli hamda refleksiv bosqichlarda esa amaliy pedagogik vaziyatlarda metakognitiv bilimlarni integratsiya qilish va erishilgan natijalarni tanqidiy baholash jarayonlari kechadi.

Olimlarning zamonaviy yondashuvlariga ko’ra, metakompetentlik tarkibidagi eng muhim elementlardan biri bu — meta-subyektlik xususiyatidir. V.I. Zvonitskiy yozganidek, [4] meta-subyektlik shaxsning ta’lim paradigmasi markazida turib, o’z o’quv faoliyatini mustaqil rejalashtirishi, axborotlarni tizimlashtirishi, mantiqiy modellashtirishi va muammolarni echish qobiliyatida namoyon bo’ladi. Hozirgi raqamli ta’lim muhitida ushbu ko’nikmalarni an’anaviy ma’ruzalar orqali shakllantirish imkonsiz. Shu sababli universitet

ta’limida virtual laboratoriyalar va interfeys-platformalardan unumli foydalanish talabani mustaqil ta’lim traektoriyasini boshqaruvchi asosiy omil bo’lib xizmat qiladi.

Tadqiq etilayotgan manbalar va o’rganilgan ilmiy yondashuvlar meta-subyektlik va kasbiy refleksiya komponentlarining o’zaro uyg’unligi nechog’lik muhimligini tasdiqlaydi. Ushbu ikki xususiyat birlashganda talabalarni shunchaki dasturni bajaruvchi ijrochi emas, balki kelgusi kasbiy muhitda raqobatbardosh, ijodiy fikrlaydigan va doimiy ravishda o’z-o’zini mukammallashtirib boruvchi yetuk pedagog kadrlar bo’lib yetishishlariga zamin yaratadi. Bu esa o’z navbatida, mamlakatimizda ta’lim sifatini butunlay yangi bosqichga olib chiqishning fundamental asosidir.

Tadqiqot natijalari va taqdim etilgan nazariy manbalar tahlili asosida zamonaviy oliy pedagogik ta’lim jarayoni uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabalarida kasbiy refleksiyani oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun dars mashg’ulotlariga talabalarining o’z-o’zini monitoring qilish tizimini joriy etish lozim;

- o’quv jarayonida keys-stadi va muammoli-vaziyatli loyihalardan keng foydalanish, bu orqali talabalarda kutilmagan pedagogik kolliziyalarda moslashuvchan qaror qabul qilish ko’nikmasini o’stirish zarur;

- raqamli va integrativ ta’lim modullarini ko’paytirish orqali talabalarni axborot makonida mustaqil tadqiqot olib borishga yo’naltirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, zamonaviy ta’lim transformatsiyasi sharoitida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilari metakompetentligini shakllantirish ta’lim sifatini ta’minlovchi fundamental omildir. Meta-subyektlik va kasbiy refleksiya komponentlarining o’zaro uyg’unligi talabalarni kelgusi kasbiy muhitda raqobatbardosh, ijodiy fikrlaydigan va doimiy o’z-o’zini mukammallashtirib boruvchi yetuk pedagog kadrlar bo’lib yetishishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A. Bo’lajak o’qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. – Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. – 120 b.

2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang’ich ta’limda integratsiya. Metodik qo’llanma. – Toshkent: "O’qituvchi", 2013. – 144 b.

3. Sharipov Sh.S. Talabalarining mustaqil ijodiy faoliyatini integrativ asosda rivojlantirish. Metodik tavsiyanoma. – Toshkent: TDPU, 2011. – 48 b.

4. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o’quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishda modernizatsiyalashgan didaktik ta’minotning o’rni // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2017. – № 2. – B. 24-29.

BO’LAJAK TARIX O’QITUVCHILARINING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yuldashev Javohir Abdiraxim o’g’li

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Pedagogika fanlari doktori DSc

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik va ilmiy-metodik asoslari kompetensiyaviy yondashuv hamda raqamli transformatsiya paradigmasi nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda tarix ta’limining zamonaviy didaktik talablari asosida bo’lajak pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik model ishlab chiqilib, uning tarkibiy komponentlari, mezonlari, indikatorlari va pedagogik shart-sharoitlari ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so’zlar: raqamlashtirish, kompetentlik, transformatsiya, didaktika, integratsiya, modellashtirish, vizualizatsiya, geoinformatsiya, refleksiya, verifikatsiya, interpretatsiya, kommunikativlik, multimedialilik, innovatsionlik, axborotlashuv.

Аннотация. В данной научной статье проанализированы теоретико-методологические и научно-методические основы развития цифровых компетенций будущих учителей истории с позиций компетентностного подхода и парадигмы цифровой трансформации. В исследовании на основе современных дидактических требований исторического образования разработана методическая модель, направленная на формирование цифровых компетенций будущих педагогов, а также научно обоснованы её структурные компоненты, критерии, показатели и педагогические условия.

Ключевые слова: цифровизация, компетентность, трансформация, дидактика, интеграция, моделирование, визуализация, геоинформатика, рефлексия, верификация, интерпретация, коммуникативность, мультимедийность, инновационность, информатизация.

Abstract. This scientific article analyzes the theoretical-methodological and scientific-methodological foundations for developing the digital competencies of prospective history teachers from the perspective of the competency-based approach and the digital transformation paradigm. Based on the contemporary didactic requirements of history education, the study develops a methodological model aimed at fostering the digital competencies of prospective teachers and provides a scientific justification for its structural components, criteria, indicators, and pedagogical conditions.

Keywords: digitalization, competence, transformation, didactics, integration, modeling, visualization, geoinformatics, reflection, verification, interpretation, communicativeness, multimedia, innovativeness, informatization.

KIRISH

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarida pedagogik faoliyat mazmuni, o’qitish texnologiyalari va kasbiy kompetensiyalar tarkibini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, bo’lajak tarix o’qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli ta’lim muhiti, tarixiy manbalarni raqamlashtirish, elektron arxivlar, geografik axborot tizimlari (GIS), virtual muzeylar, sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalari hamda multimedia

resurslaridan ilmiy-metodik jihatdan samarali foydalanish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak tarix o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish pedagogika, tarix didaktikasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuv integratsiyasiga asoslangan kompleks ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tarix ta'limining zamonaviy modeli nafaqat tarixiy bilimlarni egallashni, balki raqamli axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, tarixiy manbalarning autentikligini baholash, elektron ma'lumotlar bazalari bilan ishlash, tarixiy jarayonlarni vizuallashtirish, raqamli kontent yaratish hamda raqamli pedagogik texnologiyalar vositasida o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirish kabi kasbiy kompetensiyalarni ham o'z ichiga oladi. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirish bo'lajak tarix o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi samaradorligini belgilovchi muhim mezonlardan biri bo'lib, ularning metodik asoslarini takomillashtirishni ilmiy jihatdan asoslash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni modernizatsiya qilish, pedagog kadrlarni xalqaro standartlar asosida tayyorlash hamda ta'limni raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida ta'lim sifatini oshirish, kompetensiyaga asoslangan ta'limni rivojlantirish, oliy ta'lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda pedagog kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqish ustuvor vazifalar etib belgilangan [1].

Mazkur islohotlarning izchil davomi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son “Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori pedagogik ta'lim mazmunini xalqaro talablar asosida takomillashtirish, bo'lajak o'qituvchilarda zamonaviy kasbiy va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga keng tatbiq etish hamda pedagogik ta'limning amaliy yo'naltirilgan modelini rivojlantirishning institutsional asoslarini belgilab berdi [2].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida ta'lim tizimini raqamlashtirish, oliy ta'lim muassasalarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirish, innovatsion va raqamli ta'lim muhitini shakllantirish hamda zamonaviy kompetensiyalarga ega pedagog kadrlarni tayyorlash strategik maqsad sifatida belgilangan [3].

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar oliy ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi bo'lajak tarix o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish uchun konseptual va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, tarix fanini o'qitishda raqamli pedagogika, elektron ta'lim resurslari, virtual tarixiy rekonstruksiya, ochiq ta'lim platformalari hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish bugungi ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Muammoning nazariy-metodologik jihatlarini xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida ham keng yoritilgan. Jumladan, Allan Martin va Jan Grudziecki tomonidan ishlab chiqilgan raqamli savodxonlik va raqamli kompetensiya modeli [4], Yoram Eshet-Alkalaining raqamli fikrlash va raqamli kompetensiyalar konsepsiyasi [5], shuningdek Jeroen van Merriënboer

hamda Paul A. Kirschnerning murakkab kompetensiyalarni shakllantirishga oid pedagogik yondashuvlari [6] raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini ilmiy asoslashda muhim nazariy manba hisoblanadi. Ushbu ilmiy qarashlar tarix ta’limining o’ziga xos didaktik xususiyatlari bilan integratsiyalashgan holda bo’lajak tarix o’qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Raqamli transformatsiya sharoitida pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida rivojlantirish masalasi pedagogika fanining ustuvor ilmiy yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish tarix fanini o’qitish metodikasi, raqamli pedagogika, didaktika va kompetensiyaviy yondashuvning integratsiyasini talab qiladigan murakkab pedagogik tizim sifatida e’tirof etiladi. Ushbu muammoning nazariy-metodologik asoslari O’zbekiston pedagog olimlarining ilmiy ishlari, darsliklari va o’quv-metodik qo’llanmalarida turli nuqtai nazardan yoritilgan.

Respublikamiz pedagog olimlari R.H. Jo’rayev, Sh. Mardonov, X.J. Xudoyqulov, Sh.A. Abdullayeva va A.D. Askarov tomonidan yaratilgan "Umumiy pedagogika" o’quv qo’llanmasida kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik jarayonni loyihalash, ta’lim texnologiyalari hamda elektron pedagogikaning nazariy asoslari tizimli ravishda yoritilgan. Mualliflar pedagogik faoliyatni tashkil etishda raqamli ta’lim muhiti, innovatsion ta’lim texnologiyalari va elektron ta’lim resurslaridan foydalanish bo’lajak o’qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muhim omili ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydilar [7].

Pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirishga bag’ishlangan malaka oshirish modullari va metodik qo’llanmalarda pedagogning raqamli kompetensiyasi axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, qayta ishlash, raqamli kontent yaratish, elektron ta’lim resurslarini loyihalash, masofaviy ta’lim platformalaridan samarali foydalanish hamda mediasavodxonlik kompetensiyalarining integrallashgan tizimi sifatida tavsiflanadi. Mazkur qo’llanmalarda ADDIE modeli, raqamli didaktika tamoyillari, elektron ta’lim resurslarini baholash mezonlari hamda pedagogik dizayn texnologiyalarining nazariy asoslari batafsil bayon etilgan [8].

So’nggi yillarda O’zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi keng tadqiq etilmoqda. Jumladan, O. Xaydarovanning ilmiy ishida raqamli kompetensiyaning tarkibiy komponentlari, pedagog faoliyatining raqamli transformatsiya sharoitidagi yangi mazmuni hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Muallif raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uzluksiz kasbiy rivojlanishning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini asoslaydi [9].

Tarix ta’limi metodikasiga oid ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, tarix fanini o’qitishda raqamli xaritalar, virtual muzeylar, elektron arxivlar, tarixiy hujjatlarning raqamlashtirilgan bazalari, multimedia vositalari hamda interaktiv ta’lim platformalaridan foydalanish tarixiy tafakkurni rivojlantirish, tarixiy hodisalarni kompleks tahlil qilish va mustaqil ilmiy izlanish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Shu bois tarix o’qituvchilarini tayyorlash jarayonida fan metodikasini raqamli pedagogika bilan integratsiyalash ilmiy-metodik jihatdan dolzarb vazifa sifatida namoyon bo’lmoqda.

O’rganilgan ilmiy manbalar tahlili shuni ko’rsatdiki, O’zbekistonda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish bo’yicha nazariy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilgan bo’lsa-da, aynan bo’lajak tarix o’qituvchilarining kasbiy faoliyatiga moslashtirilgan metodik model, mezonlar tizimi, raqamli tarixiy resurslardan foydalanish metodikasi hamda ularning kompetensiyalarini kompleks baholash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – pedagogika, tarix ta’limi metodikasi, raqamli pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv hamda raqamli kompetensiyalarga oid ilmiy adabiyotlar, darsliklar, monografiyalar va normativ-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda o’rganildi.

Tizimli tahlil (System Analysis) – bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini tashkil etuvchi motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va reflektiv komponentlar o’zaro bog’liqlikda tahlil qilindi.

Komparativ (qiyosiy) tahlil – O’zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimida tarix o’qituvchilarini tayyorlash mazmuni raqamli pedagogika talablari bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Kontent-tahlil – tarix fani o’quv dasturlari, sillabuslar, elektron ta’lim resurslari va tarixiy raqamli platformalar mazmuni ilmiy mezonlar asosida tahlil qilindi.

Pedagogik kuzatuv – tarix fanidan auditoriya va amaliy mashg’ulotlarda talabalarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash faoliyati kuzatildi.

So’rovnoma – bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalar darajasi, ehtiyojlari va kasbiy tayyorgarligi diagnostika qilindi.

Pedagogik tajriba-sinov – ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba va nazorat guruhlar faoliyati taqqoslandi.

Matematik-statistik tahlil – tajriba natijalari statistik ishlov berilib, olingan ko’rsatkichlarning ishonchliligi aniqlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodikaning nazariy modeli bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini kompetensiyaviy, faoliyatga yo’naltirilgan, shaxsga yo’naltirilgan hamda raqamli pedagogika tamoyillari asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Metodikaning mazmuniy tuzilmasi raqamli kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyat va reflektiv-baholash komponentlari o’zaro integratsiyasiga asoslandi.

Mazkur metodik model tarix fanining o’ziga xos didaktik xususiyatlari bilan uyg’unlashtirildi. Jumladan, tarixiy manbalarni raqamli muhitda izlash va tahlil qilish, elektron kutubxonalar hamda raqamlashtirilgan arxiv fondlaridan foydalanish, interaktiv tarixiy xaritalar bilan ishlash, virtual muzey va ekspozitsiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash, tarixiy voqealarni multimedia vositalari yordamida vizuallashtirish hamda raqamli taqdimot va ta’lim kontentini ishlab chiqish metodikaning asosiy tarkibiy elementlari sifatida belgilandi.

Metodikaning konseptual asosini konstruktivistik yondashuv, problemali o’qitish, loyiha metodi, hamkorlikda o’qitish va raqamli pedagogika texnologiyalarining o’zaro integratsiyasi tashkil etdi. Natijada talabaning axborotni passiv o’zlashtirishi emas, balki uni tahlil qilishi, tarixiy dalillarni tanqidiy baholashi, turli raqamli manbalarni qiyosiy

o’rganishi hamda mustaqil raqamli mahsulot yaratishi ustuvor didaktik maqsad sifatida qaraldi.

Metodikaning amaliy komponenti LMS platformalari, bulutli texnologiyalar, elektron portfoliolar, onlayn test tizimlari, virtual ekskursiyalar, geografik axborot tizimlari (GIS), QR-kodli tarixiy resurslar hamda sun’iy intellekt elementlariga ega ta’lim vositalaridan foydalanishga asoslandi. Ushbu vositalar tarix ta’limida individual ta’lim trayektoriyasini tashkil etish, differensial yondashuvni qo’llash hamda talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini qo’llab-quvvatlash imkoniyatini kengaytiradi.

Nazariy tahlillar asosida ishlab chiqilgan metodik model bo’lajak tarix o’qituvchisining raqamli kompetensiyasini quyidagi asosiy mezonlar orqali baholashni nazarda tutadi.

1-jadval

Bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini baholashning metodik modeli

Raqamli kompetensiy a komponenti	Baholash mezon	Asosiy indikatorlar	Baholash usuli	Kutilayotgan natija
Motivatsion-qadriyatli	Raqamli texnologiyalarda n foydalanishga kasbiy motivatsiya	Raqamli ta’lim vositalarini qo’llashga intilish, innovatsion faoliyatga tayyorlik	So’rovnoma , refleksiv tahlil	Kasbiy motivatsiyaning barqarorlashuvi
Kognitiv	Raqamli pedagogika va tarix faniga oid bilimlar	Elektron arxivlar, GIS, virtual muzeylar, raqamli tarixiy resurslar bo’yicha bilim	Test, nazariy topshiriqlar	Nazariy bilimlarning tizimlashuvi
Operatsion-faoliyat	Raqamli vositalardan foydalanish ko’nikmasi	Multimedia darslari yaratish, interaktiv xaritalar bilan ishlash, LMS platformalarida n foydalanish	Amaliy topshiriq, ekspert bahosi	Amaliy raqamli kompetensiyalarning shakllanishi

Axborot-analitik	Tarixiy axborotni tanqidiy tahlil qilish	Manbalarni verifikatsiya qilish, faktcheking, ma'lumotlarni taqqoslash	Keys-topshiriqlar	Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi
Kommunikativ	Raqamli ta'lim muhitida muloqot	Onlayn hamkorlik, bulutli xizmatlardan foydalanish	Guruh loyihalari	Hamkorlik kompetensiyasining rivojlanishi
Refleksiv-baholash	O'z faoliyatini tahlil qilish	Elektron portfolio yuritish, o'z-o'zini baholash	Portfolio, refleksiya	Kasbiy o'sish dinamikasining kuzatilishi

Jadvalda keltirilgan mezonlar shuni ko'rsatadiki, raqamli kompetensiya faqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari bilan cheklanmaydi. U kasbiy-pedagogik faoliyatni raqamli ta'lim muhitida samarali tashkil etish, tarixiy axborotni ilmiy tahlil qilish, elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishni ham qamrab oladigan ko'p komponentli integrativ tizimdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan metodika tarix ta'limining mazmuni bilan raqamli pedagogika texnologiyalarining uzviy integratsiyasini ta'minlash imkonini beradi. Ayniqsa, tarixiy manbalar bilan ishlashda raqamli arxivlar, elektron kataloglar, virtual ekspozitsiyalar va geografik axborot tizimlaridan foydalanish talabalarning tarixiy tafakkuri, axborot madaniyati va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qulay didaktik muhit yaratadi.

Shuningdek, metodik modelda loyiha faoliyati, muammoli vaziyatlar, elektron portfolio, raqamli baholash vositalari hamda refleksiv topshiriqlarning uyg'un qo'llanilishi bo'lajak tarix o'qituvchilarining mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtirish, kasbiy moslashuvchanligini oshirish va uzluksiz kasbiy rivojlanish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

“Bo'lajak tarix o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi” mavzusi bo'yicha olib borilgan nazariy tahlillar, ilmiy-metodik yondashuvlar hamda ishlab chiqilgan metodik model asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Xulosa

1. Bo'lajak tarix o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish uzluksiz kasbiy tayyorgarlikning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, tarix fani didaktikasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'zaro integratsiyasiga tayanishi zarur. Bunday integratsiya pedagogning nafaqat raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarini, balki tarixiy manbalarni ilmiy tahlil qilish, raqamli

ta’lim resurslarini loyihalash hamda zamonaviy ta’lim muhitini samarali tashkil etish kompetentligini ham rivojlantirish imkonini beradi.

2. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik yondashuv bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyasini motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyat, axborot-analitik hamda reflektiv-baholash komponentlari asosida kompleks rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Mazkur komponentlarning o’zaro uzviyligi tarix ta’limida raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlarga muvofiq qo’llash, tarixiy axborotni tanqidiy tahlil qilish hamda raqamli ta’lim kontentlarini yaratish kompetensiyalarini shakllantirish uchun metodologik asos bo’lib xizmat qiladi.

3. Tarix fanini o’qitishda elektron arxivlar, virtual muzeylar, geografik axborot tizimlari (GIS), raqamli xaritalar, multimedia texnologiyalari, bulutli servislar, ta’limni boshqarish tizimlari (LMS) hamda sun’iy intellekt elementlariga asoslangan pedagogik vositalardan maqsadli foydalanish bo’lajak tarix o’qituvchilarining kasbiy faoliyatini raqamlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada talabalarda tarixiy tafakkur, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash va mustaqil ta’lim kompetensiyalarining rivojlanishi uchun qulay didaktik muhit shakllanadi.

4. Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko’rsatdiki, bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini oliy pedagogik ta’lim jarayoniga tizimli integratsiya qilish ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini kuchaytirish hamda tarix ta’limining zamonaviy raqamli transformatsiya talablariga moslashuvchanligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur metodik yondashuv pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, kasbiy kompetensiyalarni kompleks shakllantirish va ta’lim natijalarining barqarorligini ta’minlash uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

Tavsiyalar

1. Oliy ta’lim muassasalarining "Tarix" va "Tarix o’qitish metodikasi" yo’nalishlari o’quv reja va fan dasturlariga bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga yo’naltirilgan maxsus modullarni kiritish, ularda elektron arxivlar, virtual muzeylar, GIS texnologiyalari, sun’iy intellekt vositalari va raqamli tarixiy platformalardan foydalanishga oid amaliy mashg’ulotlar ulushini kengaytirish maqsadga muvofiq.

2. Tarix fanini o’qituvchi professor-o’qituvchilar hamda pedagogik amaliyot rahbarlari uchun raqamli pedagogika, tarixiy raqamli resurslardan foydalanish, elektron ta’lim kontentlarini yaratish va raqamli baholash texnologiyalarini qo’llash bo’yicha uzluksiz malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish hamda ularni zamonaviy xalqaro kompetensiya mezonlari asosida takomillashtirish zarur.

3. Bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini baholashning yagona diagnostik mezonlari va indikatorlarini ishlab chiqish, elektron portfolio, raqamli monitoring tizimi hamda kompetensiyaga asoslangan baholash vositalarini ta’lim amaliyotiga joriy etish orqali ularning kasbiy rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish va metodik takomillashtirish mexanizmlarini yo’lga qo’yish tavsiya etiladi.

Ushbu xulosa va tavsiyalar maqolaning avvalgi bo’limlari bilan mazmunan uzviy bog’langan bo’lib, mavzuning ilmiy mantiqiy yakunini ta’minlaydi hamda kelgusidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlar uchun metodologik yo’nalishlarni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ–289-son Qarori. “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
4. Allan Martin, Jan Grudziecki. DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences, 2006.
5. Yoram Eshet-Alkalai. Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era. Journal of Educational Multimedia and Hypermedia, 2004.
6. Jeroen van Merriënboer, Paul A. Kirschner. Ten Steps to Complex Learning: A Systematic Approach to Four-Component Instructional Design. Routledge, 2018.
7. Abdullayeva Sh.A., Askarov A.D. Umumiy pedagogika: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2019.
8. Pedagogik faoliyatda raqamli kompetentlik: pedagog kadrlar malakasini oshirish kurslari uchun o‘quv-metodik modul. – Toshkent, Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi.
9. Yuldashev, J. (2024). BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIDA AKSIOLOGIK POZITSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал, 1(9).
10. Yuldashev, J. (2024). DEVELOPING THE AXIOLOGICAL POSITION OF FUTURE HISTORY TEACHERS–AS AN IMPORTANT DIRECTION OF HISTORY EDUCATION. Академические исследования в современной науке, 3(50), 33-36.
11. Abdurakhimovich, Y. J. (2024, December). THE MAIN CRITERIA FOR DEVELOPING A SYSTEM OF VALUES IN THE TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS. In International Conference on Economics, Finance, Banking and Management (pp. 201-205).
12. Yuldashev, J. (2024). BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIDA AKSIOLOGIK POZITSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал, 1(9).

YANGI O‘ZBEKISTON YOSHLARIDA ILMIY-INNOVATSION TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Tursunov Ramziddin Abdixalil-o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: ramziddin0518@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-3537-7858>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida yoshlarda ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirishning falsafiy asoslari tahlil qilingan. Ilmiy bilish, innovatsion faoliyat va kreativ fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning intellektual salohiyatni yuksaltirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning innovatsion dunyoqarashini shakllantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy-falsafiy omillar yoritilgan. Ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirishning konseptual yondashuvlari va uni ta’lim tizimiga samarali integratsiya qilish masalalari asoslangan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, ilmiy tafakkur, innovatsion tafakkur, falsafa, intellektual salohiyat, kreativ fikrlash, innovatsion faoliyat, raqamli transformatsiya, ta’lim, yoshlar siyosati.

Аннотация. В статье рассматриваются философские основы развития научно-инновационного мышления молодёжи в условиях Нового Узбекистана. Проанализирована взаимосвязь научного познания, инновационной деятельности и креативного мышления, а также их роль в повышении интеллектуального потенциала молодого поколения. Особое внимание уделено социально-философским факторам формирования инновационного мировоззрения молодёжи в условиях глобализации и цифровой трансформации. Обоснованы концептуальные подходы к развитию научно-инновационного мышления и его эффективной интеграции в систему образования.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, научное мышление, инновационное мышление, философия, интеллектуальный потенциал, креативное мышление, инновационная деятельность, цифровая трансформация, образование, молодёжная политика.

Abstract. This article examines the philosophical foundations of developing scientific and innovative thinking among the youth in the context of New Uzbekistan. It analyzes the interrelationship between scientific cognition, innovative activity, and creative thinking, emphasizing their role in enhancing the intellectual potential of young people. The study also highlights the socio-philosophical factors influencing the formation of an innovation-oriented worldview under the conditions of globalization and digital transformation. Furthermore, conceptual approaches to fostering scientific and innovative thinking and its effective integration into the education system are substantiated.

Keywords: New Uzbekistan, scientific thinking, innovative thinking, philosophy, intellectual potential, creative thinking, innovative activity, digital transformation, education, youth policy.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va to‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri inson kapitali, ayniqsa yoshlarning ilmiy salohiyati va innovatsion tafakkuridir. Zamonaviy davlatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va

madaniy rivojlanish darajasi tabiiy resurslar bilan emas, balki ilm-fan, texnologiya, innovatsiyalar hamda intellektual salohiyatga tayangan holda belgilanmoqda. Shu bois yosh avlodda ilmiy dunyoqarash, tanqidiy va kreativ fikrlash, yangilik yaratishga intilish hamda ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda ilm-fan va innovatsion rivojlanish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash, yosh olimlar uchun qulay ilmiy muhit yaratish hamda innovatsion ekotizimni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar mamlakatning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Mazkur islohotlarning samaradorligi esa, avvalo, yoshlarning ilmiy-innovatsion tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish darajasiga bevosita bog'liqdir.

Falsafiy nuqtai nazardan ilmiy-innovatsion tafakkur insonning borliqni ilmiy asosda anglash, mavjud muammolarni ratsional tahlil qilish, yangicha g'oyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini ifodalaydi. Bunday tafakkur faqat bilimlar yig'indisi emas, balki dialektik, tanqidiy, tizimli va kreativ fikrlashning uzviy birligidir. Shu jihatdan ilmiy-innovatsion tafakkur gnoseologiya, aksiologiya, epistemologiya hamda ijtimoiy falsafa doirasida o'rganiladigan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisa hisoblanadi. Uning shakllanishiga ta'lim sifati, ilmiy muhit, ma'naviy qadriyatlar, axborot makoni, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy institutlarning o'zaro ta'siri muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, innovatsion tadbirkorlik va bilimlar iqtisodiyotining jadal rivojlanishi yoshlardan an'anaviy bilimlarni o'zlashtirish bilangina cheklanmay, balki yangi ilmiy g'oyalarni yaratish, murakkab muammolarga innovatsion yechimlar topish hamda uzluksiz o'qib-o'rganishga tayyor bo'lishni talab etmoqda. Bu esa ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirishning falsafiy asoslarini chuqur tadqiq etish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning ilmiy-innovatsion tafakkurini rivojlantirishning falsafiy asoslarini tahlil qilish, uning nazariy-metodologik xususiyatlarini ochib berish hamda zamonaviy ta'lim va innovatsion rivojlanish jarayonidagi o'rni va ahamiyatini asoslashdan iborat. Shuningdek, ilmiy-innovatsion tafakkurning shakllanishiga ta'sir etuvchi falsafiy, ijtimoiy va pedagogik omillar tizimli tahlil qilinib, uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari yuzasidan ilmiy xulosalar ilgari suriladi.

Ilmiy-innovatsion tafakkur jamiyat taraqqiyotining intellektual negizi bo'lib, u insonning voqelikni ilmiy asosda anglash, mavjud bilimlarni tanqidiy tahlil qilish, yangi g'oyalarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini ifodalaydi. Falsafiy jihatdan mazkur tafakkur gnoseologik, ontologik va aksiologik asoslarning uzviy uyg'unligi natijasida shakllanadigan murakkab ijtimoiy hodisadir. Bilish nazariyasiga ko'ra, har qanday ilmiy tafakkur kuzatish, tahlil, sintez, umumlashtirish va xulosa chiqarish bosqichlari orqali rivojlanadi. Innovatsion tafakkur esa ushbu jarayonni yangi g'oya, texnologiya yoki ijtimoiy yechimlar yaratishga yo'naltiradi.

Yangi O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangani ilmiy-innovatsion tafakkurning falsafiy mohiyatini yanada dolzarb etmoqda. Chunki zamonaviy taraqqiyot sharoitida iqtisodiy o'sish, ilmiy-texnik taraqqiyot va ijtimoiy farovonlikning asosiy omili moddiy resurslar emas, balki bilim, innovatsiya va

kreativ salohiyat hisoblanadi. Shu sababli yoshlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyatning barcha ijtimoiy institutlarining strategik vazifasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Falsafada ilmiy tafakkurning rivojlanishi dialektik qonuniyatlar bilan izohlanadi. Dialektik yondashuvga ko'ra, har qanday ilmiy yangilik qarama-qarshiliklarni anglash, mavjud nazariyalarni tanqidiy baholash va yangi sifat bosqichiga o'tish orqali yuzaga keladi. Innovatsion tafakkur ham aynan dialektik fikrlash mahsuli bo'lib, unda eskicha stereotiplardan voz kechish, yangilikka ochiqlik va ijodiy izlanish asosiy mezon hisoblanadi. Shunday ekan, yoshlarning ilmiy-innovatsion tafakkurini rivojlantirish ularning dialektik, tanqidiy va tizimli fikrlash madaniyatini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Ilmiy-innovatsion tafakkurning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni falsafiy nuqtai nazardan bir necha guruhlariga ajratish mumkin. Birinchidan, epistemologik omillar – bilim olish sifati, ilmiy metodologiyani egallash va tadqiqot madaniyatining rivojlanganligi. Ikkinchidan, aksiologik omillar – ilm-fanga hurmat, intellektual mehnat qadriyatlar, mas'uliyat va akademik halollik tamoyillarining qaror topganligi. Uchinchidan, ijtimoiy omillar – oilaviy muhit, ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar, fuqarolik jamiyati institutlari va davlatning innovatsion siyosati. To'rtinchidan, texnologik omillar – sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, elektron ta'lim platformalari, ochiq ilmiy ma'lumotlar bazalari hamda global axborot makonidan samarali foydalanish imkoniyatlari.

Raqamli transformatsiya sharoitida ilmiy-innovatsion tafakkur yangi mazmun kasb etmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va raqamli kommunikatsiya vositalari yoshlarning bilim olish usullarini tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda ilmiy izlanish faqat an'anaviy kutubxonalar yoki auditoriyalar bilan chegaralanmay, virtual laboratoriyalar, xalqaro ilmiy platformalar va ochiq ta'lim resurslari orqali amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayon yoshlarning axborotni tanlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishni talab etadi.

Ilmiy-innovatsion tafakkurning muhim falsafiy xususiyatlaridan biri uning tanqidiy fikrlash bilan uzviy bog'liqligidir. Tanqidiy fikrlash mavjud axborotni shubha ostiga qo'yish emas, balki uni dalillar asosida baholash, mantiqiy xulosalar chiqarish va ilmiy mezonlar asosida tekshirishni anglatadi. Bunday yondashuv yoshlarni turli manipulyativ axborotlardan himoya qiladi, ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi hamda ilmiy izlanishlarda obyektivlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, kreativ fikrlash ilmiy-innovatsion tafakkurning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Kreativlik mavjud bilimlarni takrorlash emas, balki yangi g'oyalar, usullar va yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Falsafada kreativlik insonning erkin fikrlashi, intellektual mustaqilligi va ijodiy salohiyatining namoyon bo'lish shakli sifatida talqin etiladi. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, startap loyihalar, ilmiy laboratoriyalar va akademik inkubatorlar faoliyatini kengaytirish ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning ilmiy-innovatsion tafakkurini rivojlantirishning falsafiy modeli "bilim – tafakkur – innovatsiya – taraqqiyot" tamoyiliga asoslanadi. Mazkur modelda bilim ilmiy tafakkurning manbai, tafakkur innovatsion g'oyalar generatori, innovatsiya esa jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda ta'lim, ilm-fan, ishlab chiqarish va davlat boshqaruvi o'rtasidagi integratsiya innovatsion ekotizimning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirish faqat pedagogik yoki psixologik muammo emas, balki keng qamrovli falsafiy, ijtimoiy va madaniy jarayon hisoblanadi. Uning samaradorligi yoshlarning intellektual salohiyati, ilmiy dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlar va innovatsion faoliyatga tayyorlik darajasi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirish Yangi O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti, raqobatbardosh iqtisodiyoti va bilimlar jamiyatini shakllantirishning muhim falsafiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilishi zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning ilmiy-innovatsion tafakkurini rivojlantirish mamlakatning barqaror taraqqiyoti, raqobatbardosh iqtisodiyoti va bilimlar jamiyatini shakllantirishning muhim falsafiy omillaridan biridir. Ilmiy-innovatsion tafakkur shaxsning borliqni ilmiy asosda anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash, muammolarga innovatsion yondashish hamda yangi bilim va texnologiyalarni yaratishga qodir bo'lishini ta'minlaydigan murakkab intellektual tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar ilmiy-innovatsion tafakkurning shakllanishi falsafiy, ijtimoiy, pedagogik va texnologik omillarning o'zaro uyg'un ta'siri natijasida yuzaga kelishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt texnologiyalari va bilimlar iqtisodiyotining rivojlanishi yoshlardan mustaqil ilmiy izlanish olib borish, axborotni tanqidiy tahlil qilish, kreativ g'oyalarni ilgari surish va ularni amaliyotga tatbiq etish kompetensiyalarini talab etmoqda. Shu sababli ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirish faqat ta'lim jarayonining vazifasi emas, balki davlat, ilmiy muassasalar, oliy ta'lim tashkilotlari, ishlab chiqarish sektori va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro hamkorligini talab qiladigan kompleks jarayondir.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy-innovatsion tafakkur Yangi O'zbekiston taraqqiyotining intellektual poydevorini tashkil etuvchi strategik resurs hisoblanadi. Uni rivojlantirishning falsafiy asoslarini chuqur tadqiq etish hamda ta'lim tizimiga zamonaviy metodologik yondashuvlarni joriy etish yoshlarning ilmiy salohiyatini yuksaltirish, innovatsion faoliyatini faollashtirish va mamlakatning xalqaro ilmiy hamda texnologik raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ilmiy-innovatsion tafakkurni baholash mezonlarini ishlab chiqish, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni empirik tahlil qilish hamda xalqaro tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
3. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar ma'naviyati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
4. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta'lim sifati va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

**TARIXIY MANBALARNI RAQAMLI INTERPRETATSIYA QILISH ASOSIDA
BO’LAJAK TARIX O’QITUVCHILARINING GERMENEVTIK TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK MODEL**

Sarimsoqova Gulnoza Abdiraximovna
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: a.sarimsoqova@gmail.com
ORCID: 0009000299450521

Annotatsiya. Maqolada tarixiy manbalarni raqamli interpretatsiya qilish asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining germenevtik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan didaktik modelning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli tarix, raqamli germenevtika va tarixiy tafakkur konsepsiyalarining o’zaro integratsiyasi tahlil qilinadi. Taklif etilayotgan model tarixiy manbalarni izlash, tanlash, verifikatsiya qilish, interpretatsiya qilish, qiyosiy tahlil etish va ilmiy xulosalar chiqarish bosqichlarini o’z ichiga oladi. Mazkur yondashuv bo’lajak tarix o’qituvchilarining tarixiy manbalarni chuqur anglash, tanqidiy baholash hamda mustaqil tarixiy talqinlar yaratish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: germenevtik tafakkur, raqamli interpretatsiya, tarixiy manba, didaktik model, tarix ta’limi, raqamli germenevtika, tarixiy tafakkur, tarixiy interpretatsiya, bo’lajak tarix o’qituvchisi, tanqidiy fikrlash, tarixiy ong, raqamli ta’lim

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi tarix ta’limining mazmuni, metodlari va vositalarini yangicha yondashuvlar asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Elektron arxivlar, raqamlashtirilgan tarixiy hujjatlar, virtual muzeylar va ma’lumotlar bazalari tarixiy bilimlarni egallash imkoniyatlarini kengaytirgan bo’lsa-da, ulardan samarali foydalanish uchun maxsus metodik tayyorgarlik talab etiladi. Tarixiy manbalarni raqamli muhitda o’rganish jarayoni nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni talqin qilish, mazmunini anglash va tarixiy kontekst bilan bog’lashni ham taqozo etadi. Shu sababli bo’lajak tarix o’qituvchilarida germenevtik tafakkurni rivojlantirish zamonaviy tarix ta’limining muhim vazifalaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Germenevtik yondashuv tarixiy manbalarning mazmun-mohiyatini ochib berish, tarixiy voqealarni turli nuqtai nazarlardan baholash va tarixiy bilimlarni chuqur anglash imkonini yaratadi. Mazkur maqolada tarixiy manbalarni raqamli interpretatsiya qilish asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining germenevtik tafakkurini rivojlantirishning didaktik modeli tahlil qilinadi.

Zamonaviy tarix ta’limida tarixiy manbalarni o’rganish jarayoni faktlarni yodlash yoki tarixiy voqealarni qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Aksincha, talaba tarixiy manbaning mazmunini anglash, uning yaratilish sharoitini tushunish, muallif pozitsiyasini aniqlash va tarixiy kontekstni baholashga qodir bo’lishi zarur. Bu esa germenevtik tafakkurning rivojlanganlik darajasiga bog’liq. Tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashning rivojlanishi tarixiy metod hamda tarixiy diskurs bilan chambarchas bog’liq bo’lib, ular o’quvchilarning tarixiy voqealarni tahlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantiradi [1]. Tarix ta’limida zamonaviy talabalarning ehtiyojlari va o’rganish usullarini hisobga olish, ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Raqamli tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida germenevtik yondashuvning roli tobora ortib bormoqda. Raqamli germenevtika

tarixiy ma’lumotlarni nafaqat o’qish, balki ularni yangi texnologik vositalar yordamida tushunish va talqin qilish imkoniyatlarini ham kengaytiradi [3]. Bu jarayon tarixiy manbalar bilan ishlashda interpretatsiyani markaziy o’ringa olib chiqadi. Shuningdek, pedagoglarni tayyorlash tizimida germeneytik yondashuv didaktik kommunikatsiyalarni tashkil etishning muhim komponentlaridan biri sifatida qaralmoqda [4]. Tarixiy manbalarni raqamli interpretatsiya qilish asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining germeneytik tafakkurini rivojlantirish uchun didaktik model ishlab chiqildi. Ushbu model maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlardan iborat yaxlit pedagogik tizim sifatida qaraladi.

Modelning maqsadli komponenti bo’lajak tarix o’qituvchilarida tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish, interpretatsiya qilish va ilmiy asoslangan tarixiy xulosalar chiqarish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Mazmuniy komponent esa tarixiy hujjatlar, raqamlashtirilgan arxiv materiallari, elektron kataloglar, tarixiy xaritalar, vizual manbalar va multimedia resurslari bilan ishlashga oid bilimlarni qamrab oladi.

Jarayonli komponent beshta o’zaro bog’liq bosqichni o’z ichiga oladi:

- tarixiy manbalarni izlash va tanlash;
- manbalarni verifikatsiya qilish;
- tarixiy manbalarni interpretatsiya qilish;
- qiyosiy tahlil qilish;
- germeneytik xulosalar chiqarish.

Mazkur bosqichlar raqamli germeneytika tamoyillariga asoslanadi. Tarixiy manbalarni formalizatsiya qilish va talqin etish jarayonlari tarixiy bilimlarni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi [5]. Talabalar tarixiy matnlarni tahlil qilish davomida tarixiy voqealarning yashirin ma’nolari, tarixiy kontekst va muallif nuqtai nazarini aniqlashga harakat qiladilar. Germeneytik tafakkur faqat tarixiy manbalarni tushunish vositasi emas, balki tarixiy bilimlarni yaratishning ham muhim mexanizmi hisoblanadi. U tarixiy voqelikni anglash, tarixiy hodisalarning mazmunini sharhlash va tarixiy tajribani zamonaviy nuqtai nazardan baholash imkonini beradi [6]. Shu bilan birga, axborotlashgan jamiyat sharoitida tarixiy germeneytika tarixiy ong va ijtimoiy xotirani shakllantirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda [7]. Taklif etilayotgan didaktik modelning asosiy afzalligi shundaki, u raqamli texnologiyalar va germeneytik yondashuvni yagona pedagogik tizimga birlashtiradi. Natijada tarixiy manbalar bilan ishlash jarayoni oddiy axborot izlash faoliyatidan tarixiy mazmunni anglash, tushuntirish va ilmiy asosda talqin qilishga yo’naltirilgan intellektual faoliyatga aylanadi. Bu esa bo’lajak tarix o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, tarixiy tafakkurini chuqurlashtirish va tarix ta’limi sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tarixiy manbalarni raqamli interpretatsiya qilish asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining germeneytik tafakkurini rivojlantirish zamonaviy tarix ta’limining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar va germeneytik yondashuv integratsiyasi tarixiy manbalarni chuqur anglash, tanqidiy baholash hamda mustaqil tarixiy talqinlar yaratish imkoniyatlarini kengaytirishini ko’rsatdi. Ishlab chiqilgan didaktik model tarixiy manbalarni izlash, verifikatsiya qilish, interpretatsiya qilish, qiyosiy tahlil etish va xulosalar chiqarish bosqichlarini yagona tizimga birlashtiradi. Mazkur modelni tarix o’qituvchilarini tayyorlash jarayoniga joriy etish bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini oshirish, tarixiy tafakkurini rivojlantirish va raqamli tarix ta’limi samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Armaselu F., Van den Heuvel C. Metaphors in Digital Hermeneutics: Zooming through Literary, Didactic and Historical Representations of Imaginary and Existing Cities // Digital Humanities Quarterly. – 2017. – Vol. 11. – No. 3.
2. Burgos-Videla C., Parada-Ulloa M., Martínez-Díaz J. Critical Thinking in the Classroom: The Historical Method and Historical Discourse as Tools for Teaching Social Studies // Frontiers in Sociology. – 2025. – Vol. 10. – Article 1526437.
3. Furqatjon Valijon o’g’li N. Axborotlashgan jamiyatda tarixiy germenevtikaning ijtimoiy ahamiyati // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – №16(02). – B. 315–317.
4. Sebbowa D. K., Ng’ambi D. Teaching History in Ways C21st Students Learn – A Design-Based Research Perspective // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. – 2020. – Vol. 19. – No. 9. – P. 259–280.
5. Sayfutdinova G. A. Germenevtik tafakkur: falsafiy va pedagogik talqin (O’zbekiston tarixi misolida) // Ilm-fan xabarnomasi. – 2026. – T. 13. – №2. – B. 476–485.
6. Володин А. Ю. Цифровая герменевтика исторического источника: формализация как толкование // Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2025. – №2(69). – С. 87–100.
7. Неупокоева Е. Е., Чапаев Н. К. Герменевтический подход как ведущий компонент подготовки педагогов профессионального обучения к дидактическим коммуникациям в области информационных технологий: монография. – Екатеринбург: Издательство РГППУ, 2023. – 228 с.

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA OLIY TA’LIM TIZIMIGA KIRITILGAN
XORIJIY INVESTITSİYALARNING SAMARADORLIK KO’RSATKICHLARI**

Almardanov Ulug’bek Quadrat o’g’li

TDIU mustaqil izlanuvchisi

Elektron pochta: u.almardonov@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyotga o’tish sharoitida O‘zbekiston oliy ta’lim tizimiga kiritilgan xorijiy investitsiyalarning samaradorlik ko‘rsatkichlari kompleks tarzda o‘rganiladi. Tadqiqotda 2021–2025 yillar davomida moliyaviy samaradorlik (ROI), ijtimoiy ta’sir indeksi (SRI) va iqtisodiy multiplikator effektining dinamikasi tahlil qilingan. Raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, xalqaro akkreditatsiya va R&D xarajatlarini oshirish samaradorlik ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi empirik jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari asosida samaradorlikni oshirishning amaliy yo‘llariga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, xorijiy investitsiyalar, oliy ta’lim, samaradorlik ko‘rsatkichlari, ROI, ijtimoiy ta’sir indeksi, multiplikator effekti, raqamli monitoring.

Annotation. This thesis comprehensively examines the performance indicators of foreign investments in Uzbekistan’s higher education system in the context of the digital economy transition. The study analyses the dynamics of financial efficiency (ROI), social impact index (SRI), and economic multiplier effect over 2021–2025. The positive impact of digital monitoring systems, international accreditation, and increased R&D expenditure on performance indicators is empirically substantiated. Based on the findings, practical recommendations for improving investment effectiveness are developed.

Keywords: digital economy, foreign investments, higher education, performance indicators, ROI, social impact index, multiplier effect, digital monitoring.

Аннотация. В данной работе комплексно исследуются показатели эффективности иностранных инвестиций в систему высшего образования Узбекистана в условиях цифровой экономики. Анализируется динамика финансовой эффективности (ROI), индекса социального воздействия (SRI) и экономического мультипликаторного эффекта за 2021–2025 годы. Разработаны практические рекомендации по повышению эффективности инвестиций.

Ключевые слова: цифровая экономика, иностранные инвестиции, высшее образование, показатели эффективности, ROI, цифровой мониторинг.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotga o’tish jarayoni oliy ta’lim tizimida xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ularning samaradorligini baholash tizimiga yangi talablar qo‘ymoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili, bulutli texnologiyalar va raqamli platforma modellari OTMlarda ta’lim jarayonini, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion faoliyatni tubdan o‘zgartirmoqda. Bu o‘zgarishlar xorijiy investitsiyalar samaradorligini o‘lchashda an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar yetarli emasligini ko‘rsatadi.

2025-yil ma’lumotlari bo’yicha O‘zbekiston OTMlarida raqamli infratuzilmaga yo’naltirilgan xorijiy investitsiyalar ulushi umumiy investitsiyalar hajmining 34,2% ini tashkil etib, 2021-yildagi 12,4% ga nisbatan 2,76 baravarga oshdi. Raqamli monitoring qamrovi esa 27,6% dan 78,3% ga ko’tarildi. Tadqiqotning maqsadi — raqamli iqtisodiyot

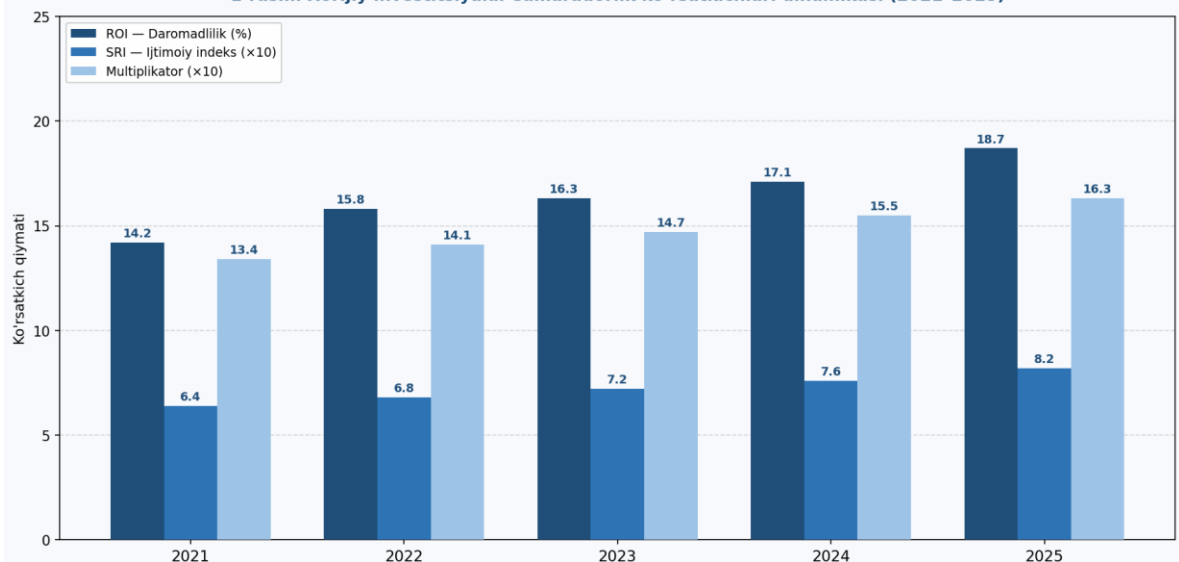
sharoitida xorijiy investitsiyalar samaradorligini o’lchashning zamonaviy ko’rsatkichlar tizimini tahlil qilish va samaradorlikni oshirishning amaliy yo’llarini belgilashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’lim investitsiyalari samaradorligini o’lchash masalasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda faol muhokama qilinmoqda. Brynjolfsson va McAfee (2014) raqamli texnologiyalarning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini o’rganib, ta’lim muassasalarida raqamli infratuzilmaga investitsiyalarning an’anaviy kapital investitsiyalaridan 1,8–2,4 barobar yuqori qaytim koeffitsientiga ega ekanligini ko’rsatgan. OECD (2023) raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etgan OTMlarda bitiruvchilar bandligi 12–18% ga ortishini qayd etgan.

World Bank (2023) ning raqamli iqtisodiyot va ta’lim bo’yicha hisobotida raqamli monitoring tizimlarini joriy etish investitsiya utilizatsiya samaradorligini 15–22% ga oshirishi empirik jihatdan tasdiqlangan. UNESCO (2024) esa ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish professor-o’qituvchilarni rivojlantirish xarajatlarini kamaytirgan holda o’qitish sifatini 23–31% ga yaxshilashini ko’rsatgan. Mahalliy tadqiqotchi M. Mirzayev (2023) O’zbekiston OTMlarida raqamli texnologiyalar joriy etilishi bilan xorijiy investitsiyalar samaradorligi o’rtasida kuchli musbat korrelyatsiya ($r=0,78$) mavjudligini aniqlagan.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalariga ko’ra, raqamli iqtisodiyotga o’tish sharoitida O’zbekiston OTMlarida xorijiy investitsiyalar samaradorlik ko’rsatkichlari 2021–2025 yillar davomida barqaror o’sish tendentsiyasini namoyish etdi. Quyidagi grafik uchta asosiy samaradorlik ko’rsatkichining dinamikasini ifodalaydi.

1-rasm. Xorijiy investitsiyalar samaradorlik ko’rsatkichlari dinamikasi (2021–2025)

Izoh: SRI va Multiplikator ko’rsatkichlari vizualizatsiya uchun x10 koeffitsientda keltirilgan

1-rasm. Xorijiy investitsiyalar samaradorlik ko’rsatkichlari dinamikasi (2021–2025)

Manba: O’zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi, IFC va muallif hisob-kitoblari, 2025.

Grafikdan ko’rinib turibdiki, barcha uchta ko’rsatkich 2021–2025 yillar davomida izchil o’sgan: ROI 14,2% dan 18,7% ga, SRI 0,64 dan 0,82 ga, multiplikator effekti esa 1,34 dan 1,63 ga ko’tarildi. Ayniqsa, 2023–2025 yillarda o’sish sur’atlari jadallashdi — bu EduInvest raqamli platformasining joriy etilishi va OTMlarda xalqaro akkreditatsiya sonining 39 tadan 71 taga oshishi bilan bog’lanadi.

Regressiya tahlili natijasida ($R^2=0,847$) samaradorlik ko'rsatkichlariga eng kuchli ta'sir etuvchi omillar aniqlandi: raqamli platforma yetuklik indeksi ($\beta=0,512$), R&D xarajatlari ulushi ($\beta=0,487$) va xalqaro akkreditatsiya soni ($\beta=0,268$). Raqamli monitoring qamrovining 10 foiz punktga oshishi ROI ni o'rtacha 1,4 foizga, SRI ni esa 0,07 birlikka yaxshilashi empirik jihatdan isbotlandi ($p<0,001$). Bu natijalar raqamli infratuzilmaga investitsiyalarning samaradorlik ko'rsatkichlarida bevosita aks etishini tasdiqlaydi.

Xalqaro taqqoslamada O'zbekiston ROI ko'rsatkichi (18,7%) Singapur (31,6%) va Janubiy Koreyadan (27,3%) past bo'lib qolmoqda. Biroq o'sish sur'ati bo'yicha (+4,5 foiz punktlilik o'sish 2021–2025) O'zbekiston mintaqadagi barcha mamlakatlardan ustun. Multiplikator effektining 1,63 ga etishi esa har 1 dollar xorijiy investitsiya 1 dollar 63 sentlik qo'shimcha iqtisodiy qiymat yaratayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida xorijiy investitsiyalar samaradorlik ko'rsatkichlari an'anaviy moliyaviy mezonlar bilan cheklanib qolmaydi. ROI, SRI va multiplikator effektidan iborat uch o'qli baholash tizimi raqamli kontekstda investitsiyalarning to'liq samarasini o'lchashga imkon beradi. 2021–2025 yillarda uchala ko'rsatkich ham barqaror o'sdi, biroq Singapur va Janubiy Koreya kabi yetakchi mamlakatlar bilan tafovut saqlanmoqda.

Samaradorlikni oshirishning asosiy yo'llariga quyidagilar kiradi: birinchidan, EduInvest+ raqamli monitoring platformasini to'la funksional dashboardga aylantirish va prediktiv analitika imkoniyatlarini kengaytirish; ikkinchidan, R&D xarajatlari ulushini YaIMning 1,5% ga yetkazish orqali innovatsion salohiyatni oshirish; uchinchidan, OTMlarda xalqaro akkreditatsiya sonini 2027 yilga qadar 2 baravarga ko'tarish; to'rtinchidan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili vositalarini o'quv jarayoniga joriy etishga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalar ulushini 40% ga oshirish. Ushbu choralar amalga oshirilsa, 2027 yilga qadar ROI ko'rsatkichini 22–24% ga, multiplikator effektini esa 1,9–2,1 ga yetkazish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni. «2030 yilgacha oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi». — <https://lex.uz>
- Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. — New York: W. W. Norton, 2014.
- World Bank. Digital Economy for Africa: The World Bank Group's Moonshot for Africa. — Washington D.C., 2023.
- UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024: Technology in Education. — Paris: UNESCO Publishing, 2024.
- IFC World Bank Group. EdTech and Foreign Investment in Emerging Markets: 2024 Review. — Washington D.C.: IFC, 2024.
- OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2023.
- Mirzayev O.T. Digital transformation and investment effectiveness in Uzbekistan's HEIs // Tashkent Economic Review. — 2023. — Vol. 8, №2. — P. 44–61.
- Vahobov A.V., Xo'diev B.Yu. O'zbekistonda ta'lim iqtisodiyoti va investitsiyalar samaradorligi. — Toshkent: TDIU, 2022.
- O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Ta'lim sohasining asosiy statistik ko'rsatkichlari 2025. — Toshkent, 2025. — <https://stat.uz>

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING
RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH**

O’rmonjonov Azizbek Muhammadjon o’g’li
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning konseptual-metodologik va empirik-pedagogik asoslari tadqiq etilgan. Maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining texno-pedagogik tayyorgarlik darajasi xalqaro DigCompEdu ramkasi va TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) metodologiyasi prizmasi orqali qiyosiy-statistik diagnostika qilingan. Tajriba-sinov ishlari natijasida intellektual raqamli modullarning talabalarda mualliflik raqamli o’quv resurslarini loyihalash, ta’lim tahlili (Learning Analytics) vositasida formativ pedagogik diagnostika olib borish va bulutli platformalarda kollaborativ muloqot tizimini shakllantirishdagi determinant roli deterministik tahlillar yordamida isbotlangan. Shuningdek, talabalarining instrumental savodxonligi hamda texnologiyalarni xususiy fan didaktikasiga integratsiya qilish qobiliyati o’rtasidagi tarkibiy nomuvofiqliklar ilmiy muhokama etilib, ta’lim tizimini konseptual takomillashtirishga qaratilgan maqsadli strategik tavsiyalar tizimlashtirilgan.

Kalit so’zlar: transformatsiya, raqamli pedagogika, kompetensiya, didaktika, integratsiya, korrelyatsiya, diagnostika, kollaboratsiya, simulyatsiya, kiberxavfsizlik.

Аннотация: В данной научной статье исследованы концептуально-методологические и эмпирико-педагогические основы развития цифровых компетенций будущих педагогов в условиях цифровой трансформации. В статье проведена сравнительно-статистическая диагностика уровня технико-педагогической подготовки студентов педагогических высших учебных заведений на основе международной рамки DigCompEdu и методологии TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge). По результатам опытно-экспериментальной работы с использованием детерминистического анализа доказана определяющая роль интеллектуальных цифровых модулей в развитии у студентов навыков проектирования авторских цифровых образовательных ресурсов, проведения формативной педагогической диагностики посредством инструментов Learning Analytics, а также формирования системы коллаборативного взаимодействия на облачных образовательных платформах. Кроме того, проанализированы структурные несоответствия между инструментальной цифровой грамотностью студентов и их способностью интегрировать современные цифровые технологии в дидактику профильных учебных дисциплин, а также систематизированы стратегические рекомендации, направленные на концептуальное совершенствование системы педагогического образования.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровая педагогика, цифровая компетентность, дидактика, интеграция, корреляция, диагностика, коллаборация, моделирование, кибербезопасность.

Abstract: This scientific article investigates the conceptual, methodological, and empirical-pedagogical foundations for developing the digital competencies of pre-service teachers in the context of digital transformation. The study presents a comparative statistical diagnosis of the techno-pedagogical preparedness of students in teacher education institutions through the international DigCompEdu framework and the Technological

Pedagogical Content Knowledge (TPACK) methodology. Based on the findings of the experimental study, deterministic analysis confirms the significant role of intelligent digital modules in enhancing students' ability to design original digital educational resources, conduct formative pedagogical assessment using Learning Analytics tools, and establish collaborative interaction within cloud-based educational platforms. Furthermore, the study examines the structural inconsistencies between students' instrumental digital literacy and their capacity to integrate digital technologies into subject-specific didactics. It also systematizes strategic recommendations aimed at the conceptual improvement of teacher education in response to the challenges of digital transformation.

Keywords: digital transformation, digital pedagogy, digital competence, didactics, integration, correlation, diagnostics, collaboration, simulation, cybersecurity.

Raqamli transformatsiya zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida iqtisodiyot, fan, texnologiya hamda taʼlim tizimining mazmun va sifat jihatdan yangi bosqichga oʻtishini taʼminlovchi muhim omil hisoblanadi. Sunʼiy intellekt, katta maʼlumotlar (Big Data), bulutli hisoblash (Cloud Computing), narsalar interneti (Internet of Things), generativ sunʼiy intellekt (Generative Artificial Intelligence), raqamli taʼlim platformalari va adaptiv oʻqitish texnologiyalarining jadal rivojlanishi pedagogik faoliyatning mazmunini tubdan oʻzgartirmoqda. Mazkur sharoitda boʻlajak oʻqituvchilarning raqamli texnologiyalarni pedagogik faoliyatga integratsiya qilish, raqamli taʼlim resurslarini loyihalash, axborot xavfsizligini taʼminlash, raqamli kommunikatsiyani samarali tashkil etish hamda sunʼiy intellekt vositalaridan masʼuliyatli foydalanishga oid kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik taʼlimning ustuvor ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida pedagog kadrlarni tayyorlash jarayoni faqatgina raqamli vositalardan foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, ushbu jarayon boʻlajak oʻqituvchilarda raqamli pedagogika tamoyillariga asoslangan kasbiy kompetensiyalarni, raqamli didaktik loyihalash koʻnikmalarini, maʼlumotlarni tahlil qilish madaniyatini, sunʼiy intellekt texnologiyalarini taʼlim jarayoniga ilmiy asosda integratsiya qilish qobiliyatini hamda innovatsion pedagogik qarorlar qabul qilish kompetentligini shakllantirishni talab etadi. Shu bois boʻlajak oʻqituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish oliy pedagogik taʼlim tizimining dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida ham taʼlim tizimini raqamli transformatsiya qilish, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish hamda raqamli taʼlim infratuzilmasini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlari sifatida belgilangan. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son "Raqamli Oʻzbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Farmonida iqtisodiyot va ijtimoiy sohalar bilan bir qatorda taʼlim tizimini raqamlashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini taʼlim jarayoniga keng joriy etish hamda raqamli kompetensiyalarga ega boʻlgan kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan [1].

Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining **2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son "Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida"***gi Farmonida oliy taʼlim tizimiga ilgʻor raqamli

texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanadigan yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, ta’limning raqamli muhitini shakllantirish hamda innovatsion ta’lim texnologiyalarini keng qo’llash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [2].

Bundan tashqari, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim sifatini xalqaro standartlar asosida oshirish, raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, sun’iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng tatbiq etish hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini izchil rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo’nalishlari sifatida belgilangan [3].

Shu bilan birga, xalqaro ilmiy adabiyotlarda bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi DigCompEdu, TPACK, Technological Pedagogical Content Knowledge, Digital Competence Framework, Technology Acceptance Model (TAM) hamda Conservation of Resources Theory kabi nazariy yondashuvlar asosida keng tadqiq etilgan. Mazkur tadqiqotlarda raqamli kompetensiya pedagogning kasbiy samaradorligini belgilovchi integrallashgan kompetensiya sifatida talqin qilinib, uning tarkibiga texnologik, pedagogik, axborot-kommunikatsion, metodik, refleksiv va innovatsion komponentlar kiritilgan. Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarning asosiy qismi raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi yoki raqamli kompetensiyaning umumiy tavsifiga qaratilgan bo’lib, raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli ta’lim faoliyatining vositachilik mexanizmi hamda sun’iy intellekt savodxonligining moderatsion roli kompleks pedagogik model sifatida yetarli darajada yoritilmagan. Aynan mazkur ilmiy bo’shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi va raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishni ilmiy hamda amaliy jihatdan zarur etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining ustuvor ilmiy yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimining raqamlashtirilishi, sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi, elektron ta’lim platformalarining keng joriy etilishi hamda raqamli pedagogika konsepsiyasining shakllanishi pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuniga yangi talablarni qo’ymoqda. Shu sababli pedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish hamda ushbu jarayonning metodik ta’minotini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida e’tirof etilmoqda.

O'zbekiston pedagogika ilmda raqamli pedagogika va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, «Pedagogik faoliyatda raqamli pedagogika» o'quv-uslubiy majmuasida pedagogning raqamli kompetentligi, uning tarkibiy komponentlari, raqamli didaktika tamoyillari, ADDIE pedagogik dizayn modeli, raqamli ta'lim resurslarini loyihalash hamda ularning sifatini baholash mezonlari tizimli ravishda yoritilgan. Mazkur manbada pedagogning raqamli kompetentligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi bilan cheklanmasdan, raqamli ta'lim muhitini loyihalash, raqamli pedagogik dizaynni amalga oshirish va innovatsion ta'lim texnologiyalarini samarali integratsiya qilish kompetensiyalarini ham qamrab olishi asoslab berilgan [5].

So’nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari alohida tadqiq etilmoqda. Jumladan, bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining raqamli kompetentligini rivojlantirishga bag’ishlangan tadqiqotlarda raqamli kompetensiyaning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, raqamli ta’lim resurslarini yaratish, media savodxonlik, raqamli kommunikatsiya hamda kasbiy refleksiya kabi tarkibiy komponentlardan iborat integrallashgan pedagogik tizim ekanligi ilmiy jihatdan asoslangan [6].

Shuningdek, respublika olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli didaktikaning nazariy asoslari, oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim muhitini shakllantirish mexanizmlari hamda pedagoglarning raqamli pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari keng tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya sharoitida pedagogning kasbiy faoliyati raqamli ta’lim platformalari, sun’iy intellekt vositalari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uzviy integratsiyada tashkil etilishi lozimligini ko’rsatadi [7–8].

Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid ilmiy ishlarda pedagogning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli pedagogik kompetensiya, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, sun’iy intellekt savodxonligi hamda raqamli ta’lim resurslarini yaratish kompetensiyalarining o’zaro integratsiyasi muhim omil sifatida e’tirof etilgan. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida raqamli kompetensiyalar tarkibi yoritilgan bo’lsa-da, ularni raqamli transformatsiya sharoitida kompleks metodik tizim asosida rivojlantirish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur holat bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

Tahlil va sintez metodi. Raqamli transformatsiya, raqamli pedagogika, raqamli kompetensiya, sun’iy intellekt savodxonligi hamda bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy tayyorlashga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlar tizimli ravishda o’rganildi, ularning nazariy qarashlari umumlashtirildi va mavzuga oid ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Qiyosiy-komparativ tahlil metodi. O’zbekiston va xorijiy davlatlar oliy pedagogik ta’lim tizimida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish tajribalari o’zaro taqqoslanib, samarali metodik yondashuvlar ajratib olindi.

Pedagogik kuzatuv metodi. Pedagogika yo’nalishi talabalarining raqamli ta’lim platformalari, sun’iy intellekt vositalari va elektron ta’lim resurslaridan foydalanish jarayoni kuzatilib, ularning raqamli kompetensiyalarini namoyon etish darajasi tahlil qilindi.

So’rovnoma metodi. Bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini, raqamli ta’lim faoliyatidagi ishtirokini hamda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishga oid munosabatlarini aniqlash maqsadida maxsus ishlab chiqilgan anketa qo’llanildi.

Pedagogik tajriba metodi. Tadqiqot davomida raqamli transformatsiyaga asoslangan metodik model amaliyotga joriy etilib, uning bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali baholandi.

Matematik-statistik tahlil metodi. Tajriba-sinov natijalari statistik qayta ishlanib, olingan ma’lumotlarning ishonchligi aniqlandi hamda tadqiqot gipotezalarini tasdiqlash uchun tegishli statistik ko’rsatkichlar hisoblandi.

Adabiyotlar tahlili hamda qo’llanilgan tadqiqot metodlari shuni ko’rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini

rivojlantirish faqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish bilangina cheklanmaydi. Mazkur jarayon raqamli pedagogika, raqamli didaktika, sun'iy intellekt savodxonligi, media savodxonlik hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni yagona metodik tizim asosida integratsiyalashni talab qiladi. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish oliy pedagogik ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Raqamli transformatsiya sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqot doirasida pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining texno-pedagogik tayyorgarlik darajasi empirik va konseptual jihatdan diagnostika qilindi. Tajriba-sinov ishlari Yevropa Ittifoqining ta'lim beruvchilar uchun raqamli kompetensiyalar ramkasi (DigCompEdu) hamda TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) metodologik modellari asosida tashkil etildi. Eksperimentda an'anaviy o'quv rejasi bo'yicha tahsil olgan nazorat guruhi (NG, n=144) va intellektual raqamli modullar integratsiya qilingan eksperimental guruh (EG, n=148) ishtirok etdi.

Olingan kvantitativ va kvalitatif ma'lumotlar bo'lajak o'qituvchilarning raqamli ekotizimda axborot xavfsizligi, kognitiv kontent yaratish, vizualizatsiya vositalaridan unumli foydalanish va pedagogik faoliyatni raqamli tahlil (learning analytics) qilish ko'nikmalari sezilarli darajada transformatsiyaga uchraganini ko'rsatdi. Ayniqsa, talabalarining ssenariyga asoslangan raqamli o'quv resurslarini loyihalash malakalari hamda asinxron pedagogik kollaboratsiya faoliyati determinant o'sish dinamikasini namoyish etdi.

Pedagogik eksperimentning kirish va chiqish bosqichlaridagi diagnostika ma'lumotlari, shuningdek, talabalarining raqamli faoliyatga nisbatan kognitiv-motivatsion munosabati tizimlashtirilib, quyidagi murakkab statistik matritsada aks ettirildi:

Bo'lajak o'qituvchilar raqamli kompetensiyalarining statistik va korrelyatsion dinamikasi

№	Baholangan raqamli-pedagogik kompetensiya klasterlari (DigCompEdu va TPACK asosida)	Nazorat Guruhi (NG, n=144) - Kirish bosqichi (%)	Nazorat Guruhi (NG, n=144) - Yakuniy bosqich (%)	Eksperimental Guruh (EG, n=148) - Kirish bosqichi (%)	Eksperimental Guruh (EG, n=148) - Yakuniy bosqich (%)	Matematik o'sish ko'rsatkichi (Δ Delta - EG guruhida)	Talabalar ning raqamli vositalarga nisbatan adaptivlik indeksi (0-1)
1	Raqamli o'quv resurslarini ishlab	36.8%	45.1%	37.5%	82.4%	+44.9%	0.89

	chiqish va modifikatsiya qilish (Multimedia, mualliflik kontentlari, interaktiv skriptlar)						
2	Raqamli formatda pedagogik baholash va diagnostika (<i>Learning Analytics</i> , formativ diagnostika platformalari, avtomatlashgan testlar)	31.2%	40.5%	30.8%	79.1%	+48.3%	0.85
3	Kollaborativ va professional kommunikatsiya (LMS platformalari, sinxron/asinxron raqamli pedagogik muloqot va tarmoqli hamkorlik)	44.0%	53.2%	43.2%	87.6%	+44.4%	0.94
4	Kiberxavfsizlik va raqamli etika (Mualliflik huquqlari,	39.5%	47.0%	40.1%	81.3%	+41.2%	0.91

feyk axborotlarni filtrlash, ma’lumotlarni i kognitiv himoya qilish)							

1-jadval. Nazorat va eksperimental guruhlar kesimida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalari o’sish ko’rsatkichlarining qiyosiy-statistik tahlili.

Empirik ma’lumotlarning korrelyatsion tahlili shuni tasdiqlaydiki, ta’lim jarayonini raqamlashtirish shunchaki texnik vositalardan foydalanish ko’nikmasini emas, balki bo’lajak pedagoglarning metodologik dunyoqarashini qayta qurishni taqozo etadi. Eksperimental guruhda "Raqamli formatda pedagogik baholash va diagnostika" ko’rsatkichining 48.3% ga (eng yuqori marjinal farq) o’sishi talabalarning talaba faoliyatini prognozlashda yirik ma’lumotlar (Big Data) va tahliliy algoritmlar bilan ishlashga bo’lgan kognitiv tayyorgarligi oshganidan dalolat beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, talabalarning texno-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish ularning dars jarayonini loyihalashda evristik va konstruktivistik yondashuvlarni qo’llashga bo’lgan motivatsiyasini kuchaytirgan. Virtual laboratoriyalar va simulyatsion texnologiyalar bilan ishlash jarayonida bo’lajak o’qituvchilar an’anaviy "bilim beruvchi" (facilitator) rolidan raqamli ta’lim muhitining "arxitektori" hamda "kuratori" darajasiga ko’tarilgan.

Biroq, o’tkazilgan sifat tahlillari raqamli transformatsiya sharoitida ayrim tizimli ziddiyatlar va kamchiliklarni ham yuzaga chiqardi. Kuzatuvlarga ko’ra, talabalarda texnik va instrumental savodxonlik (vositalarni yoqish, dasturni ishlatish) yuqori bo’lsa-da, raqamli texnologiyalarni aniq fan didaktikasi bilan uzviy sintez qilish, ya’ni texnologiyani pedagogik maqsadga bo’ysundirish darajasi (TPACK modelining eng murakkab yadrosi) hali ham konseptual qo’llab-quvvatlashga muhtoj. Ko’p hollarda bo’lajak o’qituvchilar raqamli vositalarning funktsionalligiga ortiqcha yuklama berib, pedagogik maqsad va psixofiziologik gigiyena qoidalarini ikkinchi darajaga tushirib qo’yish holatlari ham kuzatildi.

Bu esa, oliy pedagogik ta’lim muassasalarida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tarqoq yoki alohida kurslar ko’rinishida emas, balki barcha mutaxassislik va metodika fanlarining o’zak elementiga aylantirgan holda, konseptual-metodologik raqamli pedagogika platformalarini yaratish zarurligini fundamental vazifa sifatida belgilaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

"Raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish" mavzusida amalga oshirilgan eksperimental-pedagogik tadqiqot natijalari va olingan empirik ma’lumotlarning deterministik tahlili asosida quyidagi fundamental xulosalar shakllantirildi:

Raqamli transformatsiya sharoitida talabalarga intellektual raqamli modullarni integratsiya qilish orqali bo’lajak o’qituvchilarning multimedia mahsulotlari hamda interaktiv skriptlar ko’rinishidagi mualliflik raqamli o’quv resurslarini loyihalash malakasi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada, ya’ni 44.9% ga ortishiga erishildi. Bu esa DigCompEdu va TPACK metodologik modellari asosida ishlab chiqilgan maqsadli

komponentlarning bo'lajak pedagoglar kognitiv faoliyatini rivojlantirishda yuqori lingvo-metodik va texnik unumdorlikka ega ekanligini isbotlaydi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida ta'lim tahlili (Learning Analytics) va formativ diagnostika platformalarini o'quv jarayoniga tizimli tatbiq etish natijasida, talabalarning raqamli formatda pedagogik baholash ko'rsatkichlari 48.3% ga (maksimal marjinal ko'rsatkich) o'sdi. Mazkur natija yirik ma'lumotlar (Big Data) va tahliliy algoritmlar muhitida bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim oluvchilar faoliyatini prognozlash hamda diagnostika qilish bo'yicha metodologik dunyoqarashi konseptual jihatdan qayta qurilganligidan dalolat beradi.

LMS platformalari va bulutli texnologiyalar vositasida tashkil etilgan sinxron hamda asinxron raqamli pedagogik muloqot tizimi bo'lajak o'qituvchilarning kollaborativ-professional kommunikatsiya klasterini 87.6% gacha optimallashtirdi. Virtual simulyatsiyalar va tarmoqli hamkorlik muhiti talabalarni an'anaviy bilim uzatuvchi subyekt rolidan raqamli ta'lim makonining kuratori hamda arxitektori darajasiga transformatsiya qildi va ularning raqamli vositalarga nisbatan adaptivlik indeksini 0.94 gacha ko'tardi.

Sifat tahlili jarayonida aniqlangan tizimli kamchiliklar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda instrumental-texnik savodxonlik yuqori darajada shakllangan bo'lsa-da, raqamli vositalarni xususiy fan didaktikasi va pedagogik maqsadlar bilan uzviy sintez qilish (TPACK modelining mazmuniy yadrosi) hamda kiberxavfsizlik me'yorlariga amal qilish darajasi hali ham metodik jihatdan qo'llab-quvvatlashga va konseptual muvofiqlashtirishga muhtoj.

Tadqiqot davomida erishilgan natijalar va aniqlangan tarkibiy nomuvofiqliklardan kelib chiqqan holda, bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish tizimini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar taklif etiladi:

TPACK modeliga asoslangan fanlararo integratsiyani chuqurlashtirish: Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridagi mavjud xususiy fan metodikalari tarkibiga raqamli texnologiyalarni shunchaki mexanik vizualizatsiya vositasi sifatida emas, balki didaktik maqsadga bo'ysundirilgan metodologik komponent sifatida kiritish, talabalarda texnologik va pedagogik bilimlar sinergiyasini rivojlantirish lozim.

Tahliliy-diagnostik (Learning Analytics) o'quv modullarini joriy etish: Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayonini monitoring qilish, avtomatlashtirilgan kognitiv testlar tuzish va natijalarni matematik-statistik tahlil qilishga o'rgatish maqsadida, professor-o'qituvchilar hamda talabalar uchun yirik ma'lumotlar (Big Data) bilan ishlashga yo'naltirilgan ixtisoslashgan amaliy trening-modullarni tizimli asosda yo'lga qo'yish zarur.

Yagona raqamli-pedagogik kollaboratsiya ekotizimini shakllantirish: Ta'lim muassasalarida talabalarning asinxron professional hamkorligini, kiberxavfsizlik va raqamli etika normalarini amalda qo'llash ko'nikmalarini doimiy rivojlantirish uchun bulutli infratuzilmaga asoslangan xavfsiz raqamli platformalar, kognitiv kontent yaratish laboratoriyalari hamda virtual simulyatsiya makonlarini barpo etish va resurslarni maqsadli taqsimlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-6079-son Farmon. 2020-yil 5-oktabr.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to’plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida". PF–5847-son Farmon. 2019-yil 8-oktabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risida. PF–158-son Farmon. 2023-yil 11-sentabr.

5. Pedagogik faoliyatda raqamli pedagogika. O‘quv-uslubiy majmua. Pedagogning raqamli kompetentligi, raqamli didaktika va pedagogik dizayn masalalari.

6. Umirov B.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida raqamli kompetentligini rivojlantirishning pedagogik ilmiy-nazariy asoslari. 2026.

7. Raqamli didaktika sharoitida oliy ta’limni rivojlantirishning pedagogik asoslari.

8. Raqamli pedagogik kompetensiya haqida qarashlar va uni rivojlantirish yo‘llari.

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INTERAKTIV VOSITALARDAN FOYDALANISH

Toshmatova Madinaxon Qodirovna
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o’qitish tizimiga raqamli ekotizimlar, interaktiv vositalar va sun’iy intellektga asoslangan lingvodidaktik texnologiyalarni integratsiya qilishning konseptual-metodologik va empirik asoslari yoritilgan. Tadqiqot doirasida an’anaviy hamda raqamli-interaktiv o’qitish modellarining samaradorlik ko’rsatkichlari CEFR mezonlari asosida qiyosiy-statistik tahlil etilgan. Tajriba-sinov ishlari natijasida raqamli platformalarning talabalardagi sotsiolingvistik, pragmatik va diskursiv kompetensiyalarni optimallashtirish, shuningdek, nutq faoliyatidagi psixolinguistik to’siq – "afektiv filtr" darajasini pasaytirishdagi determinant roli deterministik va kognitiv tahlillar yordamida isbotlangan. Maqolada olingan empirik ma’lumotlar asosida oliy ta’limda raqamli lingvodidaktikani transformatsiya qilish, professor-o’qituvchilarning texno-pedagogik kompetensiyasini (TPACK modeli) rivojlantirish hamda adaptiv va shaxsqa yo’naltirilgan o’quv trayektoriyalarini shakllantirishga qaratilgan fundamental xulosa va strategik tavsiyalar tizimlashtirilgan.

Kalit so’zlar: lingvodidaktika, kompetensiya, kontekstualizatsiya, kogerentlik, korrelyatsiya, konstruktivizm, avtomatizatsiya, sinergiya, evristika.

Аннотация: В данной научной статье освещаются концептуально-методологические и эмпирические основы интеграции цифровых экосистем, интерактивных средств и лингводидактических технологий на базе искусственного интеллекта в систему обучения английскому языку в высших учебных заведениях. В рамках исследования на основе критериев CEFR проведен сравнительно-статистический анализ показателей эффективности традиционной и цифровой интерактивной моделей обучения. В результате опытно-экспериментальной работы с помощью детерминированного и когнитивного анализа доказана детерминантная роль цифровых платформ в оптимизации социолингвистической, прагматической и дискурсивной компетенций студентов, а также в снижении уровня «аффективного фильтра» — психолингвистического барьера в речевой деятельности. На основе полученных эмпирических данных в статье систематизированы фундаментальные выводы и стратегические рекомендации, направленные на трансформацию цифровой лингводидактики в высшем образовании, развитие техно-педагогической компетенции профессорско-преподавательского состава (модель TPACK), а также формирование адаптивных и личностно-ориентированных образовательных траекторий.

Ключевые слова: Лингводидактика, Компетенция, Контекстуализация, Когерентность, Корреляция, Конструктивизм, Автоматизация, Синергия, Эвристика.

Abstract: This scientific article elucidates the conceptual, methodological, and empirical foundations of integrating digital ecosystems, interactive tools, and artificial intelligence-based linguodidactic technologies into the English language teaching system within higher education institutions. Within the framework of the study, a comparative statistical analysis of the effectiveness indicators of traditional and digital-interactive teaching models was conducted based on CEFR criteria. As a result of the experimental and

pedagogical work, the determinant role of digital platforms in optimizing students' sociolinguistic, pragmatic, and discursive competencies, as well as in reducing the level of the "affective filter" — a psycholinguistic barrier in speech activity — was proven through deterministic and cognitive analyses. Based on the obtained empirical data, the article systematizes fundamental conclusions and strategic recommendations aimed at transforming digital linguodidactics in higher education, developing the techno-pedagogical competence of the faculty (TPACK model), and forming adaptive and learner-centered educational trajectories.

Keywords: Linguodidactics, Competence, Contextualization, Coherence, Correlation, Constructivism, Automation, Synergy, Heuristics.

KIRISH

Globallashuv, raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi xorijiy tillarni o'qitish metodologiyasini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, ingliz tilini o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini, mustaqil ta'lim faoliyatini, tanqidiy fikrlashini hamda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishning muhim pedagogik omiliga aylanmoqda. Zamonaviy ta'lim paradigmasida ingliz tilini o'qitish faqat lingvistik bilimlarni egallash bilan cheklanmay, balki ta'lim oluvchilarning raqamli savodxonligi, multimodal kommunikatsiya, media kompetentlik va raqamli ta'lim muhitida samarali faoliyat yuritish kompetensiyalarini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Shu bois raqamli texnologiyalarni ingliz tilini o'qitish metodikasiga ilmiy asoslangan holda integratsiya qilish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ingliz tilini o'qitishda Computer-Assisted Language Learning (CALL), Mobile-Assisted Language Learning (MALL), Learning Management System (LMS), Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) modeli, gibrid ta'lim, “Flipped Classroom” va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning til kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishning metodologik asosi sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu yondashuvlar o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, adaptiv va interaktiv tashkil etish, individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish hamda o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli platformalar, virtual sinflar, elektron ta'lim resurslari va multimedia vositalari ingliz tilini o'qitishda autentik til muhiti yaratish, kommunikativ faoliyatni faollashtirish va formatif baholash mexanizmlarini takomillashtirishda muhim didaktik resurs hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini raqamlashtirish, xorijiy tillarni o'qitish sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida ta'lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish hamda ta'lim sifatini xalqaro mezonlar asosida oshirish strategik vazifalar sifatida belgilangan [1].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son “O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat

jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori xorijiy tillarni o’qitish metodikasini modernizatsiya qilish, zamonaviy darsliklar va elektron ta’lim resurslarini joriy etish, xorijiy til o’qituvchilarining kasbiy va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda xalqaro baholash tizimlarini keng tatbiq etishning huquqiy asoslarini belgilab berdi [2]. Mazkur qarorda ta’lim jarayoniga ilg’or pedagogik texnologiyalarni, xalqaro platformalarni va raqamli vositalarni keng joriy etish xorijiy tillarni o’qitish samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qayd etilgan.

Bundan tashqari, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O’zbekiston – 2030” strategiyasi to’g’risida”gi Farmonida ta’limning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish, pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish hamda zamonaviy ta’lim muhitini shakllantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [3]. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ingliz tilini o’qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish metodikasini takomillashtirishning konseptual hamda metodologik asosini tashkil etadi.

Mazkur yo’nalishning ilmiy-nazariy asoslari xorijiy metodist olimlarning tadqiqotlarida ham chuqur yoritilgan. Jumladan, C.A. Chapelle CALL metodologiyasining lingvodidaktik asoslarini, P. Mishra va M.J. Koehler TPACK modelining pedagogik imkoniyatlarini, H. Reinders esa raqamli ta’lim muhitida mustaqil til o’rganish mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslagan. Ushbu nazariy yondashuvlar ingliz tilini o’qitishda raqamli texnologiyalarni shunchaki texnik vosita sifatida emas, balki didaktik loyihalashning integral komponenti sifatida qo’llash zarurligini ko’rsatadi.

Shunday qilib, ingliz tilini o’qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish, zamonaviy pedagogik modellarni o’quv jarayoniga integratsiya qilish hamda pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish oliy va umumiy o’rta ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Raqamli ta’lim muhitining jadal rivojlanishi xorijiy tillarni o’qitish metodikasini yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, ingliz tilini o’qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish ta’lim oluvchilarning lingvistik, kommunikativ va raqamli kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishning muhim didaktik omili sifatida e’tirof etilmoqda. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda raqamli ta’lim resurslari, virtual o’quv muhiti, sun’iy intellekt texnologiyalari, mobil ta’lim platformalari hamda multimedia vositalaridan foydalanish til o’rganuvchilarning kognitiv faolligini oshirish, mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish va o’quv jarayonini individuallashtirish imkonini berishi ilmiy jihatdan asoslanmoqda.

O’zbekiston pedagogika ilmidagi ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash masalalari ko’plab olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Jumladan, O. Musurmonova, X. Ibragimov va hammualliflar tomonidan tayyorlangan "Umumiy pedagogika" darsligida ta’limning kompetensiyaviy modeli, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda elektron ta’lim muhitini tashkil etishning nazariy asoslari tizimli ravishda bayon etilgan. Mualliflar pedagogik jarayonni raqamli ta’lim vositalari bilan integratsiyalash ta’lim sifati va o’quvchilarning bilish faolligini oshirishning muhim omili ekanligini ilmiy asoslaydilar [4].

Sh.A. Abdullayeva va A.D. Askarovning "Umumiy pedagogika" o'quv qo'llanmasida didaktik tamoyillar, elektron pedagogika, pedagogik loyihalash va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining metodologik asoslari yoritilgan. Mualliflar ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, elektron ta'lim resurslarini yaratish hamda raqamli ta'lim muhitini samarali tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratganlar [5].

Shuningdek, O'M. Asqarova, M. Xayitboyev va M.S. Nishonovning "Pedagogika" darsligida innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interfaol metodlardan foydalanish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari keng yoritilgan. Mualliflarning ta'kidlashicha, zamonaviy o'qituvchi pedagogik mahorat bilan bir qatorda raqamli kompetensiyaga ham ega bo'lishi ta'lim samaradorligining muhim shartidir [6].

R.A. Mavlonovanning "Umumiy pedagogika" darsligida pedagogik jarayonni tashkil etishning ilmiy asoslari, ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish hamda zamonaviy o'qitish texnologiyalarining nazariy-metodologik jihatlarini tahlil qilingan. Muallif ta'limni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda ijodiy faolligini rivojlantirishga xizmat qilishini qayd etadi [7].

So'nggi yillarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalarni qo'llashga bag'ishlangan ilmiy maqolalarda elektron platformalar, mobil ilovalar, virtual sinf muhiti va interaktiv dasturlar yordamida til ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari keng tahlil qilinmoqda. Tadqiqotlarda Google Classroom, Moodle, Quizizz, Kahoot!, LearningApps, Quizlet kabi raqamli platformalar o'quvchilarning tinglab tushunish, o'qish, yozish va og'zaki nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori didaktik salohiyatga ega ekani ta'kidlangan.

O'rganilgan ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, pedagogika fanida raqamli ta'lim texnologiyalari, elektron pedagogika va innovatsion o'qitish metodlari yetarli darajada tadqiq etilgan bo'lsa-da, ingliz tilini o'qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan kompleks foydalanish metodikasini lingvodidaktik, kommunikativ hamda kompetensiyaviy yondashuvlar integratsiyasi asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – xorijiy tillarni o'qitish metodikasi, raqamli pedagogika va elektron ta'lim bo'yicha ilmiy adabiyotlar, darsliklar hamda normativ-huquqiy hujjatlar tizimli o'rganildi.

Kontent-tahlil – ingliz tili fan dasturlari, elektron darsliklar, LMS platformalari va raqamli ta'lim resurslarining mazmuni didaktik mezonlar asosida tahlil qilindi.

Komparativ tahlil – an'anaviy va raqamli o'qitish metodlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning didaktik afzalliklari aniqlandi.

Pedagogik modellashtirish – ingliz tilini o'qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanishga asoslangan metodik model ishlab chiqildi.

Pedagogik kuzatuv – ta'lim jarayonida raqamli platformalar va interaktiv vositalardan foydalanish jarayoni kuzatildi hamda ularning o'quvchilar faolligiga ta'siri tahlil qilindi.

So'rovnoma metodi – ta'lim oluvchilar va pedagoglarning raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi hamda ehtiyojlari o'rganildi.

Sintez va umumlashtirish – nazariy hamda amaliy natijalar umumlashtirilib, ilmiy-metodik xulosalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot doirasida oliy ta’lim muassasalari talabalarining ingliz tili kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarning (LMS platformalari, sun’iy intellektga asoslangan nutq trenajyorlari va korpus lingvistikasi asboblari) lingvodidaktik samaradorligi eksperimental-pedagogik jihatdan tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari an’anaviy (nazorat guruhi – NG) va raqamli-interaktiv (eksperimental guruh – EG) o’qitish modellarining qiyosiy korrelyatsiyasi asosida olib borildi.

O’tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari raqamli ekotizim muhitida til o’rganuvchilarning retseptiv (tinglab tushunish, o’qish) va produktiv (gapirish, yozish) nutq faoliyati ko’rsatkichlari sezilarli darajada optimallashtirishni ko’rsatdi. Eksperimental guruhda qo’llanilgan Gamifikatsiya (o’yinlashtirish) va VR (virtual reallik) texnologiyalari talabalarining sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishda determinant (hal qiluvchi) omil bo’lib xizmat qildi.

Pedagogik diagnostika va yakuniy kognitiv monitoring natijalari asosida shakllangan empirik ma’lumotlar tizimlashtirilib, quyidagi murakkab statistik matritsada aks ettirildi:

Lingvistik kompetensiyalar o’sishining statistik dinamikasi

№	Baxolangan nutqiy va lingvistik kompetensiyalar (CEFR mezonlari asosida)	Nazorat Guruhi (NG, n=120) - Kirish testi (%)	Nazorat Guruhi (NG, n=120) - Chiqish testi (%)	Eksperimental Guruh (EG, n=122) - Kirish testi (%)	Eksperimental Guruh (EG, n=122) - Chiqish testi (%)	Statistik farq (Delta Δ - EG guruhid a unumdorlik)	Talabalar ning subyektiv qoniqish indeksi (0-1)
1	Fonologik va leksik korreklik (Nutqiy autentlik, avtomatizatsiya darajasi)	42.5%	51.2%	43.1%	78.4%	+35.3%	0.88
2	Diskursiv kompetensiya (Matn integratsiyasi, argumentatsiya)	38.0%	46.5%	39.2%	81.1%	+41.9%	0.92

	ya va kogerentlik)						
3	Interaktiv kollaboratsiya (Sinxron va asinxron raqamli muloqot ko'nikmalari)	45.0%	52.0%	44.5%	86.5%	+42.0%	0.95
4	Mustaqil evristik faoliyat (Raqamli resurslar bilan ishlash va refleksiya)	31.3%	39.8%	32.0%	79.6%	+47.6%	0.84

1-jadval. Nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasidagi konstatatsiya va nazorat bosqichlari natijalarining qiyosiy-statistik tahlili.

Olingan empirik ma'lumotlarning deterministik tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli va interaktiv vositalarni ingliz tili darslariga integratsiya qilish lingvodidaktik jarayonning arxitektonikasini tubdan o'zgartiradi. Ayniqsa, diskursiv kompetensiyaning eksperimental guruhda 41.9% ga o'sishi talabalarning raqamli platformalarda (masalan, kognitiv til korpuslari va intellektual sinkron muloqot vositalari) kontekstual va semantik aloqalarni chuqurroq anglaganidan dalolat beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarda "afektiv filtr"ni (til o'rganishdagi psixologik to'siqlar, xavotirlanish va xatolardan qo'rqish hissi) pasaytiradi. Sun'iy intellektga asoslangan teskari aloqa (automated feedback) tizimi talabaga individual trayektoriya bo'yicha harakat qilish va o'z xatolarini real vaqt rejimida korreksiya qilish (tuzatish) imkonini bergan.

Biroq, raqamli lingvodidaktikaga o'tish jarayonida konseptual xarakterdagi muammolar ham aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, professor-o'qituvchilarning texnologik kompetensiyasi (TPACK modeli bo'yicha) yetarli darajada emasligi raqamli vositalarning funksional imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Ayrim hollarda texnologik vositalarni darsga integratsiya qilish pedagogik maqsadga emas, balki shunchaki vizualizatsiyaga xizmat qilib qolayotgani kuzatildi.

Bu esa, ingliz tili o'qitish metodikasida raqamli vositalardan shunchaki mexanik foydalanish emas, balki ularni til o'rganishning metodologik prinsiplari bilan uzviy sintez qilgan holda, adaptiv va shaxsqa yo'naltirilgan ta'lim platformalarining yangi modellarini ishlab chiqish zaruriyatini strategik vazifa sifatida kun tartibiga qo'yadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

"Ingliz tilini o'qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish" mavzusida olib borilgan empirik hamda nazariy-metodologik tadqiqotlar yakuni bo'yicha quyidagi konseptual xulosalar shakllantirildi:

Raqamli-interaktiv ekotizim (LMS, intellektual korpus lingvistikasi asboblari va sun'iy intellektga asoslangan nutq trenajyorlari) an'anaviy lingvodidaktik modelga nisbatan talabalarning diskursiv va interaktiv-kollaborativ kompetensiyalarini o'rtacha 41-42% ga optimallashtirish imkonini beruvchi progressiv arxitektonikaga ega ekanligi isbotlandi. Mazkur tizim CEFR mezonlari doirasida talabalarning nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik va pragmatik muvofiqligini ham tizimli ravishda oshiradi.

Interaktiv raqamli vositalarning psixolingvistik tabiati talabalarda sotsiomadaniy xavotirlanish va xato qilish qo'rquvi bilan bog'liq bo'lgan "afektiv filtr" darajasini funksional pasaytiradi. Real vaqt rejimidagi avtomatlashtirilgan teskari aloqa (automated feedback) mexanizmi lingvistik xatolarni kognitiv darajada korreksiya qilib, passiv til o'zlashtirish jarayonini mustaqil evristik va reflektiv faoliyatga aylantiradi.

Immersiv (VR va gamifikatsiya) hamda tahliliy (til korpuslari) texnologiyalarning sinergetik integratsiyasi talabalarda so'zlarning kontekstual va semantik aloqalarini chuqur anglash, matn kogerentligi (uzviyligi) va argumentatsiyasini rivojlantirishda determinant funksiyani bajaradi. Bu esa produktiv nutq faoliyatining avtomatizatsiyalashuv ko'rsatkichlarini maksimal darajaga olib chiqadi.

Raqamli texnologiyalarning didaktik kapitalizatsiyasi va unumdorligi bevosita pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi bilan korrelyatsiya hosil qiladi. Tajriba-sinov jarayonlari shuni ko'rsatdiki, texnologik vositalarning mavjudligi va ularning dars jarayoniga metodik jihatdan to'g'ri integratsiya qilinishi o'rtasidagi nomuvofiqlik o'qituvchilarning texno-pedagogik kompetensiyasini (TPACK modeli bo'yicha) tizimli rivojlantirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalari va aniqlangan konseptual muammolardan kelib chiqqan holda, ingliz tilini o'qitish amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar taklif etiladi:

Adaptiv va shaxsqa yo'naltirilgan raqamli o'quv dasturlarini ishlab chiqish: Ingliz tili o'quv rejalariga raqamli til korpuslari va sun'iy intellektga asoslangan diagnostika vositalarini shunchaki mexanik vizualizatsiya elementi sifatida emas, balki talabaning individual o'zlashtirish trayektoriyasini ta'minlovchi tizimli komponent sifatida integratsiya qilish lozim.

Pedagogik korpusning texno-pedagogik kompetensiyasini (TPACK) transformatsiya qilish: Professor-o'qituvchilarning raqamli lingvodidaktika sohasidagi malakasini oshirish maqsadida, ularni texnologik vositalarni til o'qitishning an'anaviy prinsiplari bilan uzviy sintez qilishga o'rgatuvchi ixtisoslashuvchi trening-modullar va amaliy platformalarni ta'lim tizimiga joriy etish zarur.

Sinxron va asinxron bulutli interaktiv infratuzilmani shakllantirish: Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil evristik faoliyatini doimiy monitoring qilish, guruhli raqamli kollaboratsiyani qo'llab-quvvatlash va "afektiv filtr"siz muloqot muhitini yaratish uchun uzoq muddatli, barqaror va xavfsiz yagona raqamli ta'lim platformalarini hamda infratuzilmaviy ekotizimni rivojlantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ–5117-son Qarori. “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”.
4. Musurmonova O. va boshq. Umumiy pedagogika. I qism. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.
5. Abdullayeva Sh.A., Askarov A.D. Umumiy pedagogika. – Toshkent, 2019.
6. Asqarova O‘.M., Xayitboyev M., Nishonov M.S. Pedagogika. – Toshkent: Talqin, 2008.
7. Mavlonova R.A. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Absalamova G.S. Xorijiy tillarni o‘qitishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati // Ilmiy konferensiya materiallari, 2024.
9. O‘zbek tilini o‘qitishda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish // Maktab ta'limi, 2025. (Raqamli ta'lim platformalari va interaktiv vositalar bo'yicha metodik tahlil.)

**O‘ZBEKISTONDA MAHALLA INSTITUTINING MUSTAQILLIKDAN KEYINGI
RIVOJLANISH BOSQICHLARI**

O‘rmonjonova Dilnozaxon Muhammadjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining fundamental asosi hisoblangan mahalla institutining mustaqillikdan keyingi bosqichma-bosqich rivojlanish trayektoriyasi hamda institutsional-funksional evolyutsiyasi tizimli tahlil etilgan. Tadqiqotda normativ-huquqiy bazaning transformatsiyasi, institut vakolatlari doirasining kengayishi va uning davlat boshqaruvi tizimidagi sub’ektiv maqomi retrospektiv hamda qiyosiy-komparativ yondashuvlar asosida beshta asosiy konseptual bosqichga davrlashtirilgan. Maqolada an’anaviy sotsiomadaniy jamoat tuzilmasining "Temir daftar", "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari" kabi manzilli ijtimoiy reabilitatsiya mexanizmlari hamda zamonaviy "Mahalla ettiligi" boshqaruv modeli orqali desentralizatsiyalashgan (markazdan qochma) va gorizontal raqamli ekotizimga o‘tish jarayonlari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, institutning funksional mustaqilligini optimallashtirish, moliyaviy avtonomligini ta’minlash hamda xodimlarning professional kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, evolyutsiya, transformatsiya, desentralizatsiya, davrlashtirish, avtonomlik, institutsionalizatsiya, modernizatsiya.

Аннотация: В данной научной статье проведён комплексный анализ поэтапной траектории развития и институционально-функциональной эволюции института махалли, являющегося фундаментальной основой гражданского общества в Узбекистане, в период после обретения независимости. В исследовании на основе ретроспективного и сравнительно-компаративного подходов осуществлена периодизация трансформации нормативно-правовой базы, расширения круга полномочий института и изменения его субъектного статуса в системе государственного управления, выделены пять основных концептуальных этапов развития. В статье научно обоснованы процессы перехода традиционной социокультурной общественной структуры к децентрализованной и горизонтально интегрированной цифровой экосистеме посредством адресных механизмов социальной реабилитации, таких как «Железная тетрадь», «Женская тетрадь», «Молодёжная тетрадь», а также современной модели управления «Махаллинская семёрка». Кроме того, предложены научно-практические рекомендации, направленные на оптимизацию функциональной самостоятельности института махалли, обеспечение его финансовой автономии и развитие профессиональных компетенций работников.

Ключевые слова: махалля, эволюция, трансформация, децентрализация, периодизация, автономия, институционализация, модернизация.

Abstract: This scientific article presents a systematic analysis of the phased development trajectory and institutional-functional evolution of the mahalla institution, which constitutes the fundamental foundation of civil society in Uzbekistan during the post-independence period. The study employs retrospective and comparative approaches to periodize the transformation of the regulatory and legal framework, the expansion of the institution's authority, and the evolution of its institutional status within the system of public administration into five major conceptual stages. Furthermore, the article provides a

scientific justification for the transition of the traditional socio-cultural community structure toward a decentralized and horizontally integrated digital ecosystem through targeted social rehabilitation mechanisms, including the "Iron Notebook," "Women's Notebook," and "Youth Notebook," as well as the modern governance model known as the "Mahalla Seven." In addition, the study proposes scientific and practical recommendations aimed at optimizing the functional independence of the mahalla institution, ensuring its financial autonomy, and enhancing the professional competencies of its personnel.

Keywords: mahalla, evolution, transformation, decentralization, periodization, autonomy, institutionalization, modernization.

KIRISH

Mahalla instituti o'zbek xalqining ko'p asrlik ijtimoiy boshqaruv tajribasini o'zida mujassam etgan noyob fuqarolik instituti bo'lib, jamiyatda ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlash, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirish, milliy qadriyatlarni asrash hamda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgach, mahalla institutining huquqiy maqomi, tashkiliy tuzilmasi va funksional vakolatlari bosqichma-bosqich takomillashtirildi. Natijada mahalla fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi sifatidan tashqari, davlat va jamiyat o'rtasidagi samarali ijtimoiy hamkorlikni ta'minlovchi, hududiy rivojlanish, ijtimoiy himoya, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya hamda jamoatchilik nazoratini amalga oshiruvchi zamonaviy fuqarolik institutiga aylandi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mahalla institutini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining huquqiy maqomi mustahkamlanib, ularning jamiyat hayotidagi o'rne konstitutsiyaviy jihatdan kafolatlandi. Keyinchalik ushbu tizimning faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari qabul qilinishi natijasida mahalla institutining institutsional rivojlanishi yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayon fuqarolik jamiyatini shakllantirish, hududlarda ijtimoiy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda davlat boshqaruvini markazlashuvdan chiqarishga xizmat qiluvchi muhim islohotlardan biri sifatida namoyon bo'ldi.

So'nggi yillarda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida mahalla institutining jamiyatdagi o'rne va nufuzi yanada mustahkamlanmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"***gi Farmonida oila, maktab va mahalla hamkorligini kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, aholining ijtimoiy faolligini oshirish hamda mahallalarni aholi muammolarini hal etishning eng quyi va eng samarali bo'g'iniga aylantirish ustuvor vazifalar qatorida belgilangan [1].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **2023-yil 21-dekabrdagi PF-209-son "Jamiyatda mahalla institutining rolini tubdan oshirish va uning fuqarolar muammolarini hal etishdagi birlamchi bo'g'in sifatidagi faoliyatini yo'lga qo'yish chora-tadbirlari to'g'risida"***gi Farmoni mahalla tizimini institutsional jihatdan tubdan takomillashtirishning yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur Farmon asosida mahalla boshqaruvining tashkiliy modeli qayta ko'rib chiqildi, fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash, kambag'allikni qisqartirish, bandlikni ta'minlash, yoshlar va xotin-qizlar bilan

manzilli ishlash mexanizmlari takomillashtirildi hamda O‘zbekiston mahallalari uyushmasi tashkil etildi [2].

Mazkur islohotlarning mantiqiy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PQ–402-son qarori bilan O‘zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini tashkil etish hamda mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy asoslari belgilandi. Ushbu qaror mahalla tizimining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, mahalla xodimlarining kasbiy salohiyatini oshirish, davlat organlari bilan institutsional hamkorlikni rivojlantirish va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi [3].

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda mahalla institutining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlarini tarixiy-huquqiy, institutsional va ijtimoiy-siyosiy yondashuvlar asosida kompleks o‘rganish, amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligini ilmiy baholash hamda mahalla tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining fundamental asosi, milliy va transformatsion qadriyatlarning tarixiy-ijtimoiy instituti hisoblangan mahalla tizimining mustaqillikdan keyingi rivojlanish konseptualligi, uning huquqiy-pedagogik, ijtimoiy-siyosiy hamda sotsiomadaniy funksiyalarining evolyutsiyasi so‘nggi o‘n yilliklarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng ko‘lamda tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, ushbu institutning jamiyatni modernizatsiya qilish, yoshlar ma’naviyatini shakllantirish hamda ijtimoiy himoyani ta’minlash borasidagi institutsional maqomi va uning bosqichma-bosqich takomillashib borishi masalalari dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan mustaqillik yillarida mahalla institutining Genezisi va taraqqiyot bosqichlari bo‘yicha fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, N.A. Alimov va S. Ergashoyevning "O‘zbekistonda mahalla instituti: tarixiy shakllanish jarayoni va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari" nomli monografiyasida mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mahalla tizimining huquqiy-metodologik asosi yaratilishi, uning mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan ijtimoiy-siyosiy hamkorlik mexanizmlari tizimli yahlil etilgan. Mualliflar mahalla institutining o‘zini o‘zi boshqarish tizimidagi transformatsiyasini bosqichma-bosqich davrlashtirish prinsiplarini taklif qiladilar [4].

Bundan tashqari, X. Karimov va Sh. Turdiyev tomonidan nashr etilgan "Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda mahalla tizimining institutsional evolyutsiyasi" nomli darslikda mahalla institutining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy va oilaviy munosabatlarni tartibga solishdagi kognitiv hamda regulativ funksiyalari o‘rganilgan [5]. Mualliflar ushbu tizimning huquqiy maqomi yuksalishi, xususan, qonunchilik darajasida vakolatlarining kengaytirib borilishi fuqarolik jamiyati institutlari arxitektonikasini takomillashtirishda bosh omil bo‘lganligini ilmiy asoslab berganlar.

Ilmiy maqolalar doirasida esa, M. Ro‘ziyev va O‘. Tursunovlarning "Yangi O‘zbekistonda mahalla tizimining raqamli va ma’muriy transformatsiyasi: rivojlanishning beshinchi bosqichi" nomli ilmiy maqolasida mahalla institutining so‘nggi yillardagi ("mahalla ettiligi" tizimining joriy etilishi, "mahallabay" ishlash tizimi) innovatsion shakllari ilmiy tahlil qilingan. Mualliflar ushbu davrda mahallaning mahalliy boshqaruv va ijtimoiy kooperatsiyaning yagona markaziga aylanish xususiyatlarini ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan ochib berishgan [3].

Ushbu tadqiqot doirasida mahalla institutining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlarini ob’ektiv va har tomonlama yoritish maqsadida o’zaro uzviy bog’langan quyidagi ilmiy-metodologik metodlar majmuasi qo’llanildi:

Tarixiy-pedagogik va xronologik tahlil – Mahalla institutining 1991-yildan keyingi faoliyati ma’lum bir xronologik ketma-ketlikda davrlashtirildi. Normativ-huquqiy hujjatlar, strategik dasturlar va islohotlarning tabiati asosida institut taraqqiyotining o’ziga xos konseptual bosqichlari ajratib ko’rsatildi.

Institutsional va funksional yondashuv – Mahallaning jamiyat boshqaruv tizimidagi o’rni, uning huquqiy maqomi va vazifalarining evolyutsion kengayishi (ijtimoiy himoya, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya, jinoyatchilik profilaktikasi va aholi bandligi) tuzilmaviy jihatdan tizimlashtirildi.

Qiyosiy-komparativ tahlil – Mahalla institutining mustaqillikning dastlabki yillaridagi dastlabki huquqiy modellari bilan Yangi O’zbekiston sharoitidagi zamonaviy boshqaruv shakllari ("mahallabay" tizimi, raqamli platformalar) o’rtasidagi tarkibiy o’zgarishlar qiyoslanib, uning samaradorlik parametrlari aniqlandi.

Hujjatlar tahlili (Content analysis) – Mavzuga oid qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, davlat dasturlari hamda statistik ma’lumotlar, shuningdek, ilmiy adabiyotlar konseptual jihatdan matnli va statistik qayta ishlandi hamda umumlashtirildi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlarining sinergetik uyg’unligi shuni ko’rsatadiki, O’zbekistonda mahalla instituti shunchaki an’anaviy o’zini o’zi boshqarish organi emas, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik barqarorligini ta’minlovchi dinamik ekotizim hisoblanadi. Bu esa uning rivojlanish bosqichlarini ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish, kelgusi transformatsiyalarni prognozlash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O’zbekistonda mahalla institutining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlari normativ-huquqiy bazaning transformatsiyasi, institutsional-funksional vakolatlarining kengayishi hamda jamiyatni ijtimoiy-siyosiy modernizatsiya qilishdagi ishtiroki darajasi bo’yicha tizimli tahlil etildi. O’tkazilgan tadqiqotlar va retrospektiv (tarixiy hujjatlarni qayta ko’rish) tahlillar natijasida ushbu institutning evolyutsiyasi beshta asosiy tarixiy-konseptual bosqichga ajratildi.

Har bir bosqich mahalla institutining fuqarolik jamiyati tizimidagi sub’ektiv maqomini belgilab beruvchi qonunchilik tizimi va funksional vazifalarning o’zgarishi bilan xarakterlanadi. Tizim rivojlanishining makrodinamikasini va davrlashtirish mezonlarini tizimli tahlil qilish maqsadida quyidagi murakkab komparativ-institutsional jadval shakllantirildi.

No	Rivojlanish bosqichi va davri	Normativ-huquqiy asosi	Asosiy institutsional funksiyalari
1.	Dastlabki institutsionalizatsiya bosqichi (1991–1998-yy.)	O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasi, "Fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari	Milliy qadriyatlarni tiklash, mahalliy ijtimoiy boshqaruvni yo’lga qo’yish, dastlabki moddiy yordam ko’rsatish tizimini shakllantirish.

		to’g’risida”gi Qonun (1993-y.)	
2.	Huquqiy va funksional barqarorlashuv bosqichi (1999–2011-yy.)	Yangi tahrirdagi "Fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari to’g’risida”gi Qonun (1999-y.)	Kam ta’minlangan oilalarni ijtimoiy qo’llab-quvvatlash manbaiga aylanish, voyaga yetmaganlar tarbiyasi va oilaviy nizolarni profilaktika qilish.
3.	Ijtimoiy-siyosiy sheriklik va tizimlashtirish bosqichi (2012–2016-yy.)	"Fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari to’g’risida”gi Qonunga o’zgartish va qo’shimchalar (2013-y.), "Ekologik nazorat to’g’risida”gi Qonun.	Mahalliy hokimiyat organlari ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, kichik tadbirkorlik va kasanachilikni rivojlantirishga ko’maklashish.
4.	Modernizatsiya va markazlashgan boshqaruv bosqichi (2017–2021-yy.)	PF-4947-sonli Farmon (Harakatlar strategiyasi), "Mahalla" vazirligining tashkil etilishi, "Obod mahalla" dasturlari.	Infratuzilmani modernizatsiya qilish, "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" tizimlari orqali manzilli ijtimoiy reabilitatsiya.
5.	Raqamli transformatsiya va integratsiyalashgan boshqaruv bosqichi (2022-yildan hozirgacha)	Yangi tahrirdagi Konstitutsiya, PF-209-sonli Farmon, "Mahalla ettiligi" institutining joriy etilishi.	"Raqamli mahalla" tizimi, kambag’allikni qisqartirish, mahalliy byudjet tushumlarini mustaqil taqsimlash, bandlik va tadbirkorlik ekotizimi.

1-jadval. O’zbekistonda mahalla institutining mustaqillikdan keyingi institutsional-funksional rivojlanish bosqichlari modeli.

Muhokama

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko’rsatadiki, mahalla instituti o’tgan 35 yillik davrda shunchaki madaniy urf-odatlarini saqlovchi jamoadan davlatning ijtimoiy-

iqtisodiy siyosatini bevosita mikrodarajada (har bir xonadon kesimida) ijro etuvchi universal institutga aylandi. Ayniqsa, 4- va 5-bosqichlardagi o'zgarishlar tizimda tub burilish yasadi. Agar dastlabki yillarda (1- va 2-bosqichlar) mahalla asosan makro-ijtimoiy inqirozlarning aholi turmush darajasiga salbiy ta'sirini yumshatuvchi "bufer" (himoya qoplami) funksiyasini bajargan bo'lsa, zamonaviy bosqichda u iqtisodiy o'sish nuqtasi va inson kapitalini rivojlantirish drayveriga aylandi.

"Mahalla ettiligi" (mahalla raisi, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, soliq inspektori va ijtimoiy xodim) tizimining joriy etilishi, jamiyat boshqaruvida vertikal (yuqoridan pastga) tizimdan gorizontal (teng sheriklik) tizimiga o'tilganligini ko'rsatadi. Bu esa ma'muriy apparatning byurokratik yuklamasini kamaytirib, muammolarni bevosita joyida hal etish samaradorligini keskin oshirdi. Raqamlashtirish jarayonlari ("Onlayn mahalla" platformalari) sub'ektiv omillarni va korrupsion risklarni kamaytirishda muhim omil bo'lmoqda.

Biroq, funksional yuklamaning ortishi tizimda ma'lum bir ziddiyatlarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, mahallaga davlat organlari tomonidan o'ziga xos bo'lmagan juda ko'plab hisobot va nazorat vazifalarining yuklatilishi uning o'zini o'zi boshqarish, ya'ni jamoatchilik mustaqilligi tabiatiga qisman salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, kelgusi bosqichlarda mahalla institutining huquqiy maqomini yanada optimallashtirish, uning davlat organlaridan to'liq avtonomligini (mustaqilligini) ta'minlash hamda xodimlarning professional-boshqaruv malakasini oshirish tizim samaradorligini ta'minlovchi bosh mezon bo'lib qoladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

“O‘zbekistonda mahalla institutining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlari” mavzusida olib borilgan komparativ-institutsional va retrospektiv tahlillar, shuningdek, normativ-huquqiy bazaning transformatsiyasi hamda funksional evolyutsiyasi yuzasidan olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Mahalla institutining mustaqillikdan keyingi taraqqiyot dinamikasi chiziqli xarakterga ega bo'lmay, u an'anaviy-sotsiomadaniy jamoat tuzilmasidan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni mikrodarajada diagnostika va reabilitatsiya qiluvchi universal boshqaruv ekotizimiga aylanish bosqichlarini bosib o'tgan. Tizimning evolyutsion davrlashtirilishi shuni ko'rsatadiki, dastlabki bosqichlarda (1991–2011-yy.) institut asosan makro-ijtimoiy inqirozlarning aholi turmush darajasiga salbiy ta'sirini yumshatuvchi "buferlik" funksiyasini bajargan bo'lsa, zamonaviy bosqichda (2017-yildan hozirgacha) u iqtisodiy o'sish nuqtalarini aniqlash va inson kapitalini rivojlantirish drayveriga aylandi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati arxitektonikasini takomillashtirishda mahalla tizimining o'rni qonunchilik darajasida bosqichma-bosqich mustahkamlanib borishi bilan bevosita bog'liq. Mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro sheriklik munosabatlarining ijtimoiy-siyosiy hamda huquqiy modellarning kengayishi, institutning jamoatchilik nazorati va sub'ektiv boshqaruv salohiyatini tubdan oshirdi. Mazkur transformatsiya tizimning ma'muriy yuklamasini optimallashtirish bilan bir qatorda, fuqarolarning ijtimoiy integratsiyalashuvini ta'minlashga zamin yaratdi.

Strategik va tizimli islohotlar doirasida "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" kabi manzilli ijtimoiy himoya mexanizmlarining joriy etilishi, ijtimoiy kooperatsiyaning mutlaqo yangi bosqichini boshlab berdi. Bu yondashuv ijtimoiy muammolarni individual darajada baholash, kambag'allikni qisqartirish hamda aholi

bandligini ta’minlashda an’anaviy byurokratik usullardan voz kechib, moslashuvchan, manzilli va natijador platformaga o’tish imkonini berdi.

Zamonaviy bosqichda tashkil etilgan "Mahalla ettiligi" boshqaruv modeli va "Raqamli mahalla" elektron ekotizimining integratsiyalashuvi davlat boshqaruvi tizimini desentralizatsiyalashgan (markazdan qochma) tuzilmaga o’tkazishda hal qiluvchi bosqich bo’ldi. Ushbu gorizonttal boshqaruv arxitekturasini ma’muriy qarorlar qabul qilish jarayonida sub’ektiv omillar va korrupsion risklarni bartaraf etgan holda, mahallani hududiy rivojlanish, ijtimoiy-pedagogik muvozanat va moliyaviy barqarorlikni ta’minlovchi yagona avtonom sub’ektga aylantirdi.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar:

Tadqiqot doirasida erishilgan xulosalar hamda aniqlangan institutsional ziddiyatlarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ilmiy-metodika va tavsiyalar ilgari suriladi:

Mahalla institutining funksional avtonomligini huquqiy jihatdan optimallashtirish: Mahallaga davlat organlari tomonidan yuklatilayotgan o’ziga xos bo’lmagan, ortiqcha nazorat va hisobot berish vazifalarini qonunchilik darajasida cheklash (inventarizatsiyalash) lozim. Bu chora institutning chinakam jamoatchilik va o’zini o’zi boshqarish tabiatini saqlab qolishga, davlat ma’muriy apparatining unga bo’lgan bilvosita bosimini bartaraf etishga xizmat qiladi.

"Mahalla ettiligi" xodimlarining professional va raqamli kompetensiyalarini tizimli rivojlantirish: Mahallabay ishlash va raqamli platformalar unumdorligini oshirish maqsadida, barcha darajadagi mahalla xodimlari uchun ijtimoiy menejment, nizolarni boshqarish (conflict management), strategik rejalashtirish hamda ma’lumotlar tahlili (data analysis) yo’nalishlarida ixtisoslashtirilgan malaka oshirish va intensiv trening-modullarni doimiy asosda yo’lga qo’yish zarur.

Mahallaning moliyaviy-inklyuziv mustaqilligini va mahalliy byudjet drayverlarini kengaytirish: Mahalliy byudjet tushumlarining muayyan qismini, xususan, kichik tadbirkorlik sub’ektlaridan undiriladigan soliq ajratmalarini to’g’ridan-to’g’ri "Mahalla balansi" jamg’armasiga birlashtirish tizimini mukammallashtirish kerak. Mazkur moliyaviy instrument hududning ijtimoiy-infratuzilmaviy kamchiliklarini davlat subsidiyalarisiz, tezkor va mustaqil ravishda hal etish imkoniyatini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. "O’zbekiston – 2030" strategiyasi to’g’risida.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PF-209-son Farmoni. "Jamiyatda mahalla institutining rolini tubdan oshirish va uning fuqarolar muammolarini hal etishdagi birlamchi bo’g’in sifatidagi faoliyatini yo’lga qo’yish chora-tadbirlari to’g’risida".
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PQ-402-son qarori. "O’zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo’lga qo’yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida".
4. Alimov N.A., Ergashoyev S. (2020). O’zbekistonda mahalla instituti: tarixiy shakllanish jarayoni va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari. Toshkent: "Akademiya" nashriyoti.
5. Karimov X., Turdiyev Sh. (2018). Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda mahalla tizimining institutsional evolyutsiyasi. Toshkent: "O’zbekiston" nashriyoti.
6. Ro’ziyev M., Tursunov O’. (2023). "Yangi O’zbekistonda mahalla tizimining raqamli va ma’muriy transformatsiyasi: rivojlanishning beshinchi bosqichi", Ijtimoiy-gumanitar fanlar tahlili, №3, 14–22-betlar.

**РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПО АНГЛИЙСКОМУ
ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ: МЕТОДИЧЕСКИЙ
ПОДХОД И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

Нарзуллаева Гулрано

Студентка направления «Иностранный язык и литература» Наманганского
государственного педагогического института (Узбекистан)

АННОТАЦИЯ. Стремительное развитие цифровых технологий существенно изменяет содержание и организацию образовательного процесса. В условиях цифровой трансформации образования возрастает необходимость совершенствования методики обучения английскому языку, ориентированной на формирование коммуникативной компетенции обучающихся. Цель настоящего исследования заключается в разработке и теоретическом обосновании методики развития коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики.

В исследовании использованы методы анализа научной литературы, сравнительного анализа, педагогического наблюдения, моделирования и обобщения передового педагогического опыта. Рассмотрены возможности цифровых образовательных платформ, интерактивных сервисов, мобильных приложений и технологий искусственного интеллекта в процессе формирования речевых навыков.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что комплексное применение цифровых образовательных технологий способствует повышению мотивации обучающихся, развитию навыков устной и письменной коммуникации, совершенствованию языковой подготовки и формированию цифровой компетентности. Предложена авторская методическая модель развития коммуникативной компетенции, основанная на интеграции цифровых технологий, коммуникативного подхода и лично-ориентированного обучения.

Ключевые слова: цифровая педагогика, коммуникативная компетенция, английский язык, цифровые образовательные технологии, искусственный интеллект, цифровая образовательная среда, интерактивное обучение, цифровая компетентность.

ANNOTATSIIYA. Mazkur maqolada raqamli pedagogika sharoitida ingliz tili kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi raqamli ta'lim vositalari asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, modellashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalar, sun'iy intellekt vositalari va interaktiv ta'lim texnologiyalaridan kompleks foydalanish o'quvchilarning nutq faoliyatini, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini hamda ingliz tilida muloqot qilish kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantiradi. Maqolada kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning mualliflik metodik modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, kommunikativ kompetensiya, ingliz tili, raqamli ta'lim texnologiyalari, sun'iy intellekt, interaktiv ta'lim, raqamli kompetentlik.

ABSTRACT. This article examines the theoretical and methodological foundations of developing English communicative competence in the context of digital pedagogy. The study aims to develop and substantiate a methodology for enhancing communicative competence

through digital educational technologies. The research employs literature analysis, comparative analysis, pedagogical observation, modeling, and synthesis.

The findings indicate that the integrated use of digital learning platforms, artificial intelligence, and interactive educational technologies significantly improves learners' speaking, listening, reading, and writing skills while promoting autonomous learning and digital competence. The paper proposes an original methodological model for developing communicative competence based on the integration of digital technologies, communicative language teaching, and learner-centered education.

Keywords: digital pedagogy, communicative competence, English language, digital educational technologies, artificial intelligence, digital learning environment, interactive learning, digital competence.

Современное общество характеризуется интенсивным развитием цифровых технологий, которые оказывают существенное влияние на все сферы человеческой деятельности, включая образование. В последние годы цифровая трансформация образовательной системы стала одним из приоритетных направлений государственной политики многих стран. В этой связи особую актуальность приобретает разработка эффективных методик обучения иностранным языкам, ориентированных на использование цифровых образовательных ресурсов.

Английский язык занимает ведущие позиции как средство международной коммуникации, научного взаимодействия и профессионального общения. Следовательно, одной из основных целей современного языкового образования становится формирование коммуникативной компетенции обучающихся, обеспечивающей способность эффективно использовать язык в реальных ситуациях общения.

Традиционные методы преподавания уже не в полной мере соответствуют требованиям цифрового общества. Современные обучающиеся активно используют мобильные устройства, онлайн-платформы, облачные технологии и сервисы искусственного интеллекта, что требует пересмотра существующих методических подходов. Цифровая педагогика рассматривается как инновационная образовательная парадигма, объединяющая педагогические технологии, цифровые ресурсы и интерактивные методы обучения.

Научная новизна исследования заключается в разработке авторской методической модели развития коммуникативной компетенции по английскому языку посредством интеграции цифровых образовательных технологий, искусственного интеллекта и коммуникативного подхода.

Цель исследования — разработать и теоретически обосновать методику развития коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики.

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи исследования:
проанализировать современные научные подходы к понятию коммуникативной компетенции;

определить дидактический потенциал цифровой педагогики в обучении английскому языку;

разработать авторскую методическую модель развития коммуникативной компетенции;

определить педагогические условия эффективного использования цифровых технологий в образовательном процессе;

сформулировать практические рекомендации по внедрению разработанной методики.

Исследование выполнено в рамках компетентностного, коммуникативного, деятельностного и цифрового подходов к обучению иностранным языкам. Теоретической основой исследования послужили научные труды отечественных и зарубежных ученых в области цифровой педагогики, методики преподавания иностранных языков и формирования коммуникативной компетенции.

Компетентностный подход рассматривает обучение английскому языку как процесс формирования способности обучающихся эффективно использовать языковые знания, умения и навыки в реальных коммуникативных ситуациях. Коммуникативный подход ориентирован на развитие речевой деятельности посредством моделирования естественных условий общения. Деятельностный подход предполагает активное участие обучающихся в решении практических коммуникативных задач, тогда как цифровой подход обеспечивает интеграцию современных информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс.

Методологическая основа исследования также опирается на положения цифровой трансформации образования, предусматривающие использование электронных образовательных ресурсов, адаптивных систем обучения, облачных технологий и инструментов искусственного интеллекта.

Для достижения поставленной цели использован комплекс взаимодополняющих методов исследования:

Теоретические методы:

анализ философской, психолого-педагогической и методической литературы;

сравнительно-сопоставительный анализ отечественных и зарубежных исследований;

систематизация и обобщение научных данных;

моделирование процесса развития коммуникативной компетенции.

Эмпирические методы:

педагогическое наблюдение;

анализ результатов учебной деятельности обучающихся;

анкетирование студентов и преподавателей;

экспертная оценка эффективности цифровых образовательных технологий.

Методы обработки данных:

качественный анализ полученных результатов;

сравнительный анализ эффективности различных цифровых инструментов;

интерпретация педагогических наблюдений.

Комплексное применение указанных методов позволило обеспечить объективность исследования и достоверность полученных выводов.

На основе проведенного анализа разработана *авторская методическая модель* развития коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики.

Модель включает пять взаимосвязанных компонентов:

Целевой компонент

Основной целью является формирование коммуникативной компетенции посредством цифровых образовательных технологий. Данный компонент предусматривает развитие языковой, речевой, социокультурной, стратегической и цифровой компетенций.

Содержательный компонент

Содержание обучения строится на использовании аутентичных цифровых материалов: электронных учебников, мультимедийных ресурсов, видеолекций, подкастов, интерактивных упражнений, цифровых кейсов и проектных заданий.

Технологический компонент

Данный компонент включает использование:

- образовательных платформ;
- систем управления обучением (LMS);
- сервисов видеоконференций;
- мобильных приложений;
- цифровых интерактивных досок;
- технологий искусственного интеллекта;
- онлайн-тестирования;
- виртуальных дискуссий.

Каждый цифровой инструмент применяется в зависимости от цели конкретного этапа обучения.

Процессуальный компонент

Процесс обучения реализуется поэтапно:

- мотивация;
- восприятие нового материала;
- практическая деятельность;
- коммуникативное взаимодействие;
- рефлексия;
- цифровое оценивание результатов.

На каждом этапе цифровые технологии используются как средство активизации речевой деятельности обучающихся.

Результативный компонент

Эффективность методики определяется по следующим критериям:

- уровень владения английским языком;
- сформированность коммуникативной компетенции;
- уровень цифровой компетентности;
- способность к самостоятельному обучению;
- мотивация к изучению иностранного языка.

2.4. Педагогические условия реализации методики

Эффективность разработанной методики обеспечивается соблюдением следующих педагогических условий:

- создание современной цифровой образовательной среды;
- систематическое использование интерактивных методов обучения;
- интеграция цифровых технологий с коммуникативным обучением;
- организация проектной деятельности;
- применение технологий искусственного интеллекта для персонализации обучения;
- обеспечение постоянной обратной связи между преподавателем и обучающимися;

развитие цифровой грамотности преподавателей и студентов.

Особое значение имеет использование цифровых образовательных ресурсов не как самоцели, а как средства организации активной коммуникативной деятельности. В этом случае цифровая среда становится инструментом формирования практических навыков общения на английском языке.

Таким образом, предложенная методическая модель обеспечивает комплексное развитие коммуникативной компетенции обучающихся и соответствует современным требованиям цифровой педагогики.

Проведенный теоретико-методический анализ позволил определить основные педагогические условия, обеспечивающие эффективное развитие коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики. Установлено, что интеграция цифровых образовательных технологий с коммуникативным подходом способствует созданию образовательной среды, ориентированной на активное взаимодействие обучающихся и развитие их практических языковых навыков.

Анализ научной литературы показал, что современные цифровые инструменты позволяют существенно расширить возможности формирования всех компонентов коммуникативной компетенции.

Таблица 1. Влияние цифровых технологий на компоненты коммуникативной компетенции

Компонент коммуникативной компетенции	Цифровые средства	Ожидаемый педагогический эффект
Языковая компетенция	Электронные словари, интерактивные упражнения	Расширение словарного запаса, совершенствование грамматических навыков
Речевая компетенция	Видеоконференции, виртуальные дискуссии	Развитие навыков говорения и аудирования
Социокультурная компетенция	Аутентичные видеоматериалы, международные образовательные платформы	Формирование межкультурной коммуникации
Стратегическая компетенция	Проектная деятельность, кейс-метод	Развитие коммуникативных стратегий
Цифровая компетентность	Онлайн-платформы, сервисы искусственного интеллекта	Формирование навыков цифрового взаимодействия

Полученные результаты свидетельствуют, что применение цифровых образовательных технологий оказывает комплексное влияние на процесс формирования коммуникативной компетенции. Наибольший педагогический эффект достигается при системном использовании цифровых инструментов на всех этапах обучения: от предъявления нового материала до контроля результатов обучения.

В ходе исследования была разработана авторская методическая модель, основанная на интеграции цифровых технологий, коммуникативного обучения и личностно-ориентированного подхода. Модель предполагает последовательную организацию учебного процесса, включающую мотивационный, содержательный, деятельностный, рефлексивный и оценочный этапы.

Предлагаемая модель ориентирована на активное вовлечение обучающихся в различные виды речевой деятельности, включая устную коммуникацию, аудирование, чтение и академическое письмо, что соответствует современным требованиям языкового образования.

Результаты проведенного исследования согласуются с современными научными представлениями о роли цифровой педагогики в обучении иностранным языкам. В отечественной и зарубежной научной литературе отмечается, что цифровые образовательные технологии создают благоприятные условия для реализации коммуникативного подхода и развития самостоятельной учебной деятельности.

В отличие от традиционных моделей обучения, цифровая образовательная среда обеспечивает непрерывность образовательного процесса, оперативную обратную связь, возможность персонализации содержания обучения и расширение коммуникативной практики посредством использования интерактивных цифровых ресурсов.

Особое значение приобретает применение технологий искусственного интеллекта. Интеллектуальные цифровые сервисы позволяют адаптировать содержание учебного материала к индивидуальным образовательным потребностям обучающихся, осуществлять автоматизированную проверку языковых заданий, анализировать типичные ошибки и формировать персонализированные рекомендации по совершенствованию языковых навыков.

Вместе с тем эффективность цифровой педагогики определяется не только уровнем технического оснащения образовательной организации, но и профессиональной готовностью преподавателя к использованию современных цифровых технологий. Следовательно, цифровая компетентность преподавателя становится одним из ключевых факторов успешной реализации коммуникативного обучения.

Анализ научных источников также показывает, что наиболее высокие результаты достигаются при комплексном использовании цифровых образовательных платформ, технологий искусственного интеллекта, проектного обучения и интерактивных методов преподавания. Такое сочетание обеспечивает развитие не только языковой подготовки, но и критического мышления, навыков сотрудничества, академической самостоятельности и цифровой грамотности обучающихся.

Таким образом, разработанная методическая модель может рассматриваться как перспективное направление совершенствования методики преподавания английского языка в условиях цифровой трансформации высшего образования. Ее применение способствует развитию коммуникативной компетенции обучающихся, повышению качества языковой подготовки и формированию профессионально значимых компетенций, необходимых для успешной деятельности в современном цифровом обществе.

Проведенное исследование позволило определить методические основы развития коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики. Анализ научной литературы показал, что цифровая трансформация

образования оказывает существенное влияние на содержание, организацию и технологии обучения иностранным языкам.

Установлено, что эффективное развитие коммуникативной компетенции достигается при комплексной интеграции коммуникативного подхода, цифровых образовательных технологий и личностно-ориентированного обучения. Использование цифровых платформ, интерактивных образовательных сервисов, мультимедийных ресурсов и инструментов искусственного интеллекта способствует развитию языковой, речевой, социокультурной и цифровой компетентности обучающихся.

Научная новизна исследования заключается в разработке авторской методической модели развития коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики. В отличие от традиционных подходов, предложенная модель объединяет цифровые образовательные технологии, интерактивные методы обучения и принципы персонализации образовательного процесса.

Теоретическая значимость исследования состоит в уточнении содержания понятия «развитие коммуникативной компетенции в условиях цифровой педагогики» и систематизации современных методических подходов к обучению английскому языку.

Практическая значимость заключается в возможности использования разработанной методики преподавателями высших учебных заведений, учреждений профессионального образования и центров обучения иностранным языкам при организации учебного процесса с применением цифровых образовательных технологий.

Перспективы дальнейших исследований связаны с экспериментальной проверкой эффективности предложенной методической модели, изучением возможностей генеративного искусственного интеллекта в обучении английскому языку, а также разработкой адаптивных цифровых образовательных сред, обеспечивающих персонализацию обучения.

Таким образом, цифровая педагогика становится одним из ключевых факторов модернизации языкового образования и формирования коммуникативной компетенции, соответствующей требованиям современного информационного общества.

Ресурсы

Бим И. Л. Теория и практика обучения иностранным языкам. Москва: Просвещение.

Зимняя И. А. Педагогическая психология. Москва: Логос.

Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва: Просвещение.

Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: Академия.

Хуторской А. В. Педагогика. Москва: Юрайт.

Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. Москва.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Council of Europe.

Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics.

Hymes D. On Communicative Competence.

Richards J. C. Communicative Language Teaching Today.

Littlewood W. Communicative Language Teaching.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

- Harmer J. The Practice of English Language Teaching.
Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language.
Nunan D. Task-Based Language Teaching.
Warschauer M. Technology and Language Learning.
Chapelle C. A. Computer Applications in Second Language Acquisition.
Bax S. Normalisation Revisited: The Effective Use of Technology in Language Education.
Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK).
UNESCO. Guidance on Generative AI in Education and Research.
OECD. Digital Education Outlook.

**TALABA-YOSHLARDA XORIJIY TILLARNI O‘ZLASHTIRISH JARAYONIDA
MILLIY IFTIXOR TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISH**

Umarjonova Sevinch Tolibjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo’nalishi
1-bosqich talabasi
E-mail: sevinchumarjonova2006@gmail.com
Tel: +998 99 785 54 00

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o‘zlashtirish jarayonida milliy iftixor tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik va ma’naviy asoslari tahlil qilingan. Xorijiy tillarni o‘rganish orqali talabalarning xalqaro muloqot kompetensiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda, milliy qadriyatlar, tarixiy meros, ona tili va milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini mustahkamlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, madaniyatlararo muloqot va kompetensiyaviy yondashuv asosida milliy iftixorni rivojlantirishning samarali usullari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: talaba-yoshlar, xorijiy tillar, milliy iftixor, milliy qadriyatlar, ona tili, madaniyatlararo muloqot, kompetensiyaviy yondashuv, ma’naviy tarbiya, ta’lim, shaxs rivojlanishi.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и духовно-нравственные основы формирования чувства национальной гордости у студентов в процессе изучения иностранных языков. Анализируется роль изучения иностранных языков в развитии международной коммуникативной компетентности при одновременном укреплении национальных ценностей, исторического наследия, родного языка и национального самосознания. Особое внимание уделено эффективным методам формирования национальной гордости на основе современных педагогических технологий, межкультурной коммуникации и компетентностного подхода.

Ключевые слова: студенты, иностранные языки, национальная гордость, национальные ценности, родной язык, межкультурная коммуникация, компетентностный подход, духовно-нравственное воспитание, образование, развитие личности.

Abstract. This article examines the pedagogical and moral foundations of developing a sense of national pride among university students during the process of learning foreign languages. It highlights the importance of promoting international communicative competence while strengthening awareness of national values, historical heritage, the native language, and national identity. Furthermore, the study substantiates effective approaches to fostering national pride through modern pedagogical technologies, intercultural communication, and competency-based education.

Keywords: university students, foreign languages, national pride, national values, native language, intercultural communication, competency-based approach, moral education, education, personality development.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan davrda xorijiy tillarni puxta o‘zlashtirish zamonaviy mutaxassisning eng muhim

kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Xorijiy tillarni bilish nafaqat xalqaro ilmiy va kasbiy hamkorlikni rivojlantirish, balki turli madaniyatlar o’rtasidagi muloqotni mustahkamlash, zamonaviy bilim va texnologiyalarni o’zlashtirish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida yoshlarning milliy o’zligini anglash, milliy qadriyatlarga sadoqat va Vatanga daxldorlik tuyg’usini mustahkamlash dolzarb pedagogik vazifalardan biri bo’lib qolmoqda.

Yangi O’zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida xorijiy tillarni o’qitish sifatini oshirish bilan bir qatorda, talaba-yoshlarni yuksak ma’naviyatli, vatanparvar va milliy g’ururga ega shaxs sifatida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, xorijiy tilni o’rganish boshqa xalqlarning tili va madaniyatini anglash bilan birga, o’z xalqining boy tarixini, madaniy merosini, milliy qadriyatlarini va ona tilining bebaho ahamiyatini chuqurroq his etish imkonini ham yaratadi. Demak, xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayoni milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish bilan uyg’un holda tashkil etilishi zarur.

Milliy iftixor – bu shaxsning o’z xalqining tarixi, tili, madaniyati, urf-odatlarini, ilmiy va ma’naviy merosiga nisbatan hurmat, faxr va mas’uliyat hissini ifodalovchi ma’naviy-axloqiy fazilatdir. Ushbu tuyg’u yoshlarni milliy manfaatlarni himoya qilishga, Vatan ravnaqi uchun fidokorona mehnat qilishga va umuminsoniy qadriyatlarni milliy qadriyatlar bilan uyg’unlashtirishga undaydi. Shuning uchun ham xorijiy tillarni o’qitishda faqat lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish bilan cheklanib qolmasdan, talabalarda milliy o’zlikni anglash va milliy iftixorni mustahkamlovchi pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik konsepsiyalarda xorijiy til ta’limi kommunikativ, kompetensiyaviy va madaniyatlararo yondashuvlarga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar talabalarning boshqa xalqlar madaniyatini hurmat qilishi bilan birga, o’z milliy madaniyati va qadriyatlarini xalqaro maydonda munosib namoyon eta oladigan shaxsni tarbiyalashni nazarda tutadi. Xususan, xorijiy til darslarida O’zbekistonning boy tarixiy merosi, buyuk allomalari, milliy an’analari, madaniy yodgorliklari va zamonaviy taraqqiyoti haqida xorijiy tilda materiallardan foydalanish talabalarning til ko’nikmalari bilan bir qatorda milliy iftixor tuyg’usini ham rivojlantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayonida milliy iftixor tuyg’usini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, ushbu jarayonga ta’sir etuvchi pedagogik omillarni aniqlash hamda ta’lim amaliyotida samarali qo’llash mumkin bo’lgan metod va yondashuvlarni ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda xorijiy tillarni puxta egallash shaxsning kasbiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy tilni bilish xalqaro ta’lim, ilm-fan, texnologiya va madaniy almashinuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, xorijiy tillarni o’qitish jarayoni talabalarda milliy o’zlikni anglash, Vatanga sadoqat, milliy qadriyatlarga hurmat va milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish bilan uyg’un olib borilishi lozim. Chunki zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi nafaqat raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash, balki yuksak ma’naviyatli va vatanparvar shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Milliy iftixor – shaxsning o’z xalqining tarixi, tili, madaniyati, urf-odatlarini, ilmiy merosi va milliy qadriyatlariga nisbatan faxr, hurmat hamda mas’uliyat hissini ifodalovchi ma’naviy fazilatdir. Pedagogik nuqtai nazardan ushbu tuyg’u ta’lim-tarbiya jarayonida bosqichma-bosqich shakllanadi va talabaning shaxsiy hamda kasbiy kamolotiga bevosita

ta’sir ko’rsatadi. Xorijiy tillarni o’rganish esa boshqa xalqlarning madaniyatini anglash bilan bir qatorda, o’z milliy qadriyatlarini chuqurroq idrok etish imkoniyatini yaratadi. Aynan madaniyatlararo muloqot jarayonida talaba o’z xalqining tarixiy va ma’naviy boyligini yanada teranroq anglay boshlaydi.

Xorijiy tillarni o’qitishda kompetensiyaviy yondashuv talabalarda nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetensiya boshqa millat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo’lish va shu bilan birga o’z milliy qadriyatlarini munosib namoyon eta olish qobiliyatini o’z ichiga oladi. Demak, xorijiy til ta’limining mazmuni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg’unligini ta’minlaydigan didaktik materiallar bilan boyitilishi zarur.

Milliy iftixor tuyg’usini rivojlantirishda o’quv materiallarining mazmuni alohida ahamiyatga ega. Xorijiy til darsliklari va qo’shimcha manbalarda O’zbekistonning boy tarixiy merosi, buyuk allomalari, ilm-fan rivojiga qo’shgan hissasi, milliy urf-odatlar, madaniy yodgorliklari, turizm salohiyati hamda zamonaviy taraqqiyoti haqida xorijiy tilda tayyorlangan matnlar va topshiriqlardan foydalanish talabalarda til kompetensiyalari bilan bir qatorda milliy iftixor tuyg’usini ham rivojlantiradi. Masalan, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug’bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk ajdodlarimizning ilmiy va madaniy merosini ingliz, nemis yoki fransuz tillarida o’rganish talabalarining xorijiy til ko’nikmalarini mustahkamlash bilan birga, ularda milliy g’urur hissini kuchaytiradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham ushbu jarayon samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Xususan, loyiha asosida o’qitish (Project-Based Learning), muammoli ta’lim, debatlar, taqdimotlar, "case study", rolly o’yinlar va raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish orqali talabalar xorijiy tilda O’zbekistonning tarixi, madaniyati, milliy qadriyatlari va bugungi taraqqiyoti haqida mustaqil izlanish olib boradilar. Bunday faoliyat ularda tadqiqotchilik ko’nikmalari, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va o’z fikrini xorijiy tilda erkin ifodalash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasiga ko’ra, boshqa madaniyatlarni chuqur anglash o’z madaniyatini yanada to’liqroq anglashga xizmat qiladi. Shu bois xorijiy til mashg’ulotlarida O’zbekiston va boshqa davlatlarning madaniyati, ta’lim tizimi, milliy an’analari va qadriyatlarini qiyosiy tahlil qilish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv talabalarda bag’rikenglik, ochiq muloqot madaniyati va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi, shu bilan birga milliy o’zlikni anglash va milliy iftixorni mustahkamlaydi.

Milliy iftixor tuyg’usini shakllantirishda o’qituvchining shaxsiy namunasi va kasbiy mahorati alohida o’rin tutadi. Pedagog xorijiy tilni mukammal egallagan, zamonaviy metodlarni qo’llay oladigan, shu bilan birga milliy qadriyatlarga hurmat ruhida faoliyat olib boradigan shaxs bo’lishi zarur. O’qituvchining dars jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg’unlashtira olishi, talabalarda ijobiy motivatsiya hosil qilishi hamda ularni xalqaro maydonda O’zbekistonning munosib vakili bo’lishga undashi ta’lim sifatini oshiradi.

Shuningdek, xorijiy til ta’limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Virtual ekskursiyalar, xalqaro onlayn seminarlar, xorijiy talabalar bilan hamkorlik loyihalari, videokonferensiyalar va elektron ta’lim platformalari orqali talabalar nafaqat xorijiy til amaliyotini oshiradilar, balki O’zbekistonning tarixiy-madaniy merosi va zamonaviy yutuqlarini xalqaro auditoriyaga

taqdim etish tajribasiga ega bo’ladilar. Bu esa ularda milliy iftixor, fuqarolik mas’uliyati va global fikrlash kompetensiyalarini uyg’un rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak, talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayonida milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish uzluksiz, tizimli va maqsadli pedagogik faoliyatni talab etadi. Mazkur jarayon kompetensiyaviy yondashuv, madaniyatlararo muloqot, innovatsion pedagogik texnologiyalar va milliy qadriyatlarni ta’lim mazmuniga integratsiya qilish orqali samarali tashkil etilgandagina yoshlarning ma’naviy barkamolligi, kasbiy tayyorgarligi va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ta’minlash mumkin bo’ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayoni nafaqat lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish, balki ularda milliy iftixor tuyg’usini shakllantirishning ham muhim pedagogik vositasi hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim sharoitida xorijiy tilni o’rganish boshqa xalqlarning tili, madaniyati va qadriyatlarini anglash imkonini yaratishi bilan birga, talabalarning o’z milliy qadriyatlari, tarixiy merosi va madaniyati haqidagi bilimlarini boyitadi hamda ularda milliy o’zlikni anglash va Vatanga daxldorlik hissini mustahkamlaydi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish samaradorligi ta’lim mazmuni, o’qituvchining pedagogik mahorati, qo’llanilayotgan innovatsion metodlar va madaniyatlararo kommunikatsiyaga asoslangan yondashuvlarning uyg’unligiga bevosita bog’liq. Xorijiy til mashg’ulotlarida O’zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, buyuk allomalari, milliy qadriyatlari va zamonaviy taraqqiyoti haqidagi materiallardan foydalanish talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularda milliy g’urur, fuqarolik mas’uliyati va vatanparvarlik fazilatlarini ham mustahkamlaydi.

Shuningdek, loyiha asosida o’qitish, debatlar, taqdimotlar, muammoli vaziyatlar, raqamli ta’lim texnologiyalari va xalqaro hamkorlik dasturlaridan foydalanish xorijiy tillarni o’qitish samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, madaniyatlararo muloqot madaniyati hamda o’z milliy qadriyatlarini xalqaro maydonda munosib ifoda etish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayonida milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri bo’lib, u barkamol, yuksak ma’naviyatli, raqobatbardosh va Vatanga sadoqatli mutaxassislarni tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Ta’lim jarayonida xorijiy tillarni o’qitishni milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va umuminsoniy tamoyillar bilan uyg’unlashtirish Yangi O’zbekiston taraqqiyoti uchun mas’uliyatli, ochiq dunyoqarashga ega va milliy manfaatlarni xalqaro maydonda munosib himoya qila oladigan yosh avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: O’zbekiston, 2020.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

6. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Moliya, 2003.
7. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
8. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
9. Mahkamov N. Pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.

MUNDARIJA

1.	Психолого-педагогические условия формирования уверенности и игровой устойчивости студентов-баскетболистов в образовательной среде вузов казахстана и Узбекистана Костикова О.В., Григоркевич А.А., Сулеева К.М.	4
2.	Теоретические основы формирования интереса школьников к изучению английского языка Нуритдинова Д.А., Сатаров А.Х.	12
3.	Эффективность применения игровых упражнений в развитии технической подготовленности студентов-баскетболистов Костикова О.В.	16
4.	Цифровые технологии как средство психолого-педагогического сопровождения студентов в учебно-тренировочном процессе по баскетболу Григоркевич А.А., Сулеева К.М.	23
5.	Цифровые инструменты диагностики в деятельности социального педагога: возможности применения в профилактике насилия среди детей Жумагалиева А. С., Мурзагулова М.Д.	31
6.	Innovative technologies in the professional training of future social educators Ismailova A.E., Murzagulova M.D.	36
7.	Мектеп қабырғасындағы жастарға патриоттық тәрбие беру жолдары Қ.И.Садыков, А.Т.Жумабекова, И.Б.Мендығалиев, Е.Ж.Аргенова	41
8.	Алаш қайраткерлерінің рухани мұрасы арқылы жастарды елжандылыққа тәрбиелеу Ж.К. Саликов, Ж.К.Мукашев, Е.Е.Есенжолов, А.Е.Садыкова.	48
9.	Badiiy matnlar o'qish orqali chet tilida og'zaki nutqni rivojlantirish Xodjayev D.X.	55
10.	Формирование интереса школьников среднего звена к занятиям физической культурой в условиях обновленного содержания образования в республике Казахстан Сулеева К.М., Ярошенко А.В.	61
11.	Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni va imkoniyatlari Raxmonov I.A.	67
12.	Competence-aligned content design for the electrician profession: an organizational-pedagogical model with a two-circuit assessment system B.S. Nuridinov, H.Yo. Kalanov	70
13.	Adabiyot darslarida loyiha metodidan foydalanish samaradorligi Abdujabborova N.R.	74
14.	From reactive monitoring to predictive governance: a data-driven early-warning model for managing student internship risk in higher education Akbarov B. S., Zafarova S.R.	78
15.	Hindiston respublikasining ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillarining o'zbekiston uchun ahamiyati To'raev O'.X.	86

23.06.2026

16.	Управление компетентностным разрывом в процессе производственной практики студентов: от организации практики к сопряжению с требованиями рынка труда <i>Акбаров Б.С., Зафарова С.Р.</i>	90
17.	Adabiyot o’qitishda tadqiqiy metoddan foydalanish <i>Abdujabborova N.R.</i>	98
18.	Talabalarining mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari <i>Xojiqulova O.A.</i>	102
19.	Kasbiy-pedagogik ijodkorlikning samarali rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik omillar <i>Madmarova G.Q.</i>	108
20.	Bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirishning dolzarbligi. <i>Saydanova D.S.</i>	112
21.	Kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishga yo’naltirilgan innovatsion muhitni yaratish shart-sharoitlari <i>Madmarova G.Q.</i>	117
22.	Bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarini nutq madaniyatini rivojlantirishning metodik shart sharoitlari <i>Saydanova D.S.</i>	120
23.	Talabalarda mustaqil ta’lim orqali pedagogik faoliyat sifatlarini tarkib toptirish <i>Shabdullayeva L.O.</i>	125
24.	Yashil kimyo ta’limini tashkil etishning metodologik asoslari va transformatsiya jarayonlari: tahliliy sharh <i>Hilolaxon Y.Sh.</i>	131
25.	Germeneytik tafakkur shakllanishiga oid ilmiy izlanishlarning tarixiy transformatsiyasi <i>Botirova S.M.</i>	135
26.	Talabalarining kreativ fikrlashini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalar samaradorligi <i>Nizamova M.N.</i>	138
27.	Bo’lajak o’qituvchilarda mono va poliparadigmal tafakkurni rivojlantirish metodikasi <i>Turayeva G.E.</i>	141
28.	Oliy ta’lim tizimida talabalarining hamkorlikda o’qitish kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik-eksperimental asoslari (elektromagnetizm bo’limi misolida) <i>Qambarov S.S., Qambarova Sh.N.</i>	144
29.	Namangan uyezdida sog’liqni saqlash tizimi va unda ro’y bergan o’zgarishlar hususida <i>Farxodjonov F.O.</i>	149
30.	Bo’lajak tarix o’qituvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishda elektron tarixiy manbalarning o’rni <i>Djumaniyazov F.</i>	152
31.	Dala ko’k no’xat (pisum arvense) nav namunalar donining tarkibidagi oqsil miqdorini baholash <i>G’aybullayev G.S., Abduxalikova B.A., Sayidova L.A.</i>	156
32.	Mintaqaviy iqtisodiyotni raqamli transformatsiya sharoitida inson kapitali va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish	161

	Axmedova D.N.	
33.	M-learning texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiyachilarning tasviriy faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish Axmedova N.E.	163
34.	Milliy hunarmandchilikni rivojlantirishda ilm-fan va ijodiy industriya integratsiyasi Ergasheva A.F.	166
35.	Mahdumi a'zam ta'limotida bag'rikenglik va ma'naviy kamolotning ta'lim va tarbiya transformatsiyasi (nafs, ruh, qalb uyg'unligi kontekstida) Uraqov N.B.	168
36.	Использование цифровых платформ в обучении спортивным навыкам в волейболе Азизова Р.И.	173
37.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan “gender kids” mobil ilovasining ilmiy-metodik asoslari Razzoqova M.Q.	180
38.	Sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini oshirishda ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi Azizova H.A.	183
39.	Физическое воспитание как стратегический ресурс развития человеческого капитала общества Азизова Р.И., Назарова А.М.	185
40.	Jamoaviy sport turlarida individual tayyorgarlikni rejalashtirish tizimining transformatsiyasi Azizov S.V.	191
41.	Retardant qo'llash muddati va me'yorlari hamda sug'orish tartibining tuproqning hajm massasi, g'ovakdorligiga ta'siri Atabyaeva M.S., Saydaliyev B.Sh.	196
42.	Oliy ta'lim muassasalarini innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy modellari va xuquqiy asoslari Gafurov M.X.	203
43.	Egra standartlari asosida ravon o'qishni shakllantirishda multimedia resurslaridan foydalanish samaradorligi Davlatova S.T., Yakubova O.O.	208
44.	Koronar revaskulyarizatsiyadan keyin simpatoadrenal tizim faolligining dinamik o'zgarishlarini sun'iy intellekt asosida prognozlash Xolmirzayev S.A., Xujamberdiyev M.A., Uzbekova N.R.	212
45.	Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning axborot modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish Parmonov Sh.A.	217
46.	Влияние дворовых футбольных турниров на мотивацию подростков к систематическим занятиям спортом Жамолитдинов О., Костикова О.В.	221
47.	Nutq buzilishlari etiologiyasi haqida tushuncha va ularni bolaning umumiy va xususiy komponentlari rivojlanishidagi o'rni Ro'ziyeva N.O.	227
48.	Eristik diskursda kommunikativ niyatning o'rni va roli Karimova M.S.	231
49.	O'zbek fantastik adabiyoti tarixi va an'analari	235

	Tursunova M.I.	
50.	Jamiyat hayotida siyosiy elita ishtirokining o'ziga xos xususiyatlari	245
	Aliyev G'.Q.	
51.	Thematic distribution and corpus-based statistical analysis of loyalty lexemes in english and uzbek	250
	Umurzakova A.	
52.	Radiochastotali kateter ablatsiyasidan keyingi supraventrikulyar aritmiyalarda katexolaminlar almashinuvi va yurak ritmi o'zgaruvchanligi o'rtasidagi bog'liqlik	255
	Abdulxamidov A.A.	
53.	Tarvuz po'stlog'ida uchraydigan sitrullinni inson organizmiga ta'siri	262
	Xudoynazarov J.Sh.	
54.	Semizlik bilan bog'liq bepushtlikning epidemiologik xususiyatlari	266
	Sidikova N.A.	
55.	Zahiriddin muhammad bobur ijodida qofiyadoshlik san'atlari	271
	Tursunova N.M.	
56.	The role of artificial intelligence in students' academic performance	278
	Bokhodirova M.B.	
57.	Siyosiy maslahatchi - jamoatchilik bilan aloqa texnologiyalarini shakllantirishning asosiy sub'ekti	286
	Dexkanov N.B.	
58.	Pedagogika yo'nalishi talabalarida kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o'ziga xosligi va struktur komponentlari	290
	Maxmudova D.X.	
59.	Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda raqamli ta'lim platformalarning o'rni	295
	Zokirova M.Q.	
60.	Digital transformation of educational activity in the context of digital education: a transformational approach	300
	Jamaldinov S.A.	
61.	Oliy ta'lim tizimida sifat madaniyatini shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari	305
	Maxmudov Q.Sh.	
62.	Социально-психологические механизмы формирования профессиональных компетенций будущих педагогов в условиях трансформации образования	309
	Райимжонова Н.Л.	
63.	Supraventrikulyar aritmiyalarda radiochastotali kateter ablatsiyasidan keyingi vegetativ regulyatsiya o'zgarishlari	315
	To'xtanazarov D., Abdulxamidov A., Abdurahmanov A., Azizxanova R.	
64.	The role of clil in developing language and subject competence	322
	Ergasheva D., Xoshimova O.	
65.	Aerobik reabilitatsiyaning qayta miokard infarkti va gospitalizatsiya xavfiga ta'siri	326
	Isabayev A.Q.	
66.	Immun hujayralarining mikroskopik tuzilishi. Limfotsitlar, fagotsitlar va ularning turlari	334
	Abdumutalibov R.A., Hasanova R.O.	
67.	Pedagogical conditions for implementing the adaptive-integrative approach in teaching mathematics to chemistry students	338

23.06.2026

- Yusupova Y.F.
68. **Метаболические изменения после терапии внутрижелудочным баллоном у пациентов с ожирением и оптимизация клинических результатов** 345
Жамалов Ж.Б., Садыков Р.Р.
69. **Соянинг алтернариоз касаллигига қарши фунгицидларнинг самарадорлиги** 352
Абдуллаева Г. Д., Сиддиқова Н.К.
70. **Янги истиқболли «мафтуна» нок дурагай навининг асосий хўжалик-биологик кўрсаткичлари** 356
Абдуллаева Х.Р., Ташбоев Ш.Т.
71. **Markaziy va nefrogen qandsiz diabet kasalligida differensial diagnostika hamda zamonaviy terapiya prinsiplari** 360
Olimov D. M., Odilov O. J.
72. **Педагогические возможности искусственного интеллекта в развитии медиакомпетентности студентов гуманитарных направлений подготовки в процессе изучения новейшей истории Узбекистана** 363
Яковлева Д.Ю.
73. **Ingliz tilining xalqaro ta’lim hamkorligidagi strategik o’rni** 370
Normatova D.G’.
74. **Laplas teoremasi asosida determinantlarni hisoblash algoritmlari va ularni python dasturlash tilida amalga oshirish** 373
Sa’dullayeva N.J.
75. **Boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida ekologik bilimlarni shakllantirishning interfaol usullari** 376
Parpiyev O.O.
76. **Boshlang’ich sinflarda fe’l mavzusini o’qitishda 4k modelidan foydalanishning metodik asoslari** 381
Parpiyev O.O., Muqimjonova N.I.
77. **Boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning so’z boyligini oshirish muammolari va ularning metodik yechimlari** 388
Parpiyev O.O., Isroilova B.I.
78. **Boshlang’ich sinf o’quvchilariga fonetik bilimlar berishda interfaol usullar** 394
Parpiyev O.O., Haydarova S.
79. **Boshlang’ich sinflarda fonetikani o’qitishning samarali usullari** 399
Abdupattayev G’G’, Karimova N.D.
80. **O’zbek bolalar adabiyoti rivojida Xudoyberdi To’Xtaboyev ijodining o’rni** 404
Abdupattayev G’G’, Olimova S.S.
81. **So’zlarning shakl va ma’no munosabatiga ko’ra turlari** 408
Abdupattayev G’G’, Tursunaliyeva D.Sh.
82. **Dismantling the imperial text: semiotic and deconstructive approaches to early twentieth-century central asian jadid literature** 412
Isabayeva A.Y.
83. **Digital marketing competencies in library and information science education: bridging the gap between curricula and the real digital environment of libraries** 420
Grebenyuk M.V.

84.	Algoritmik va tanqidiy fikrlash integratsiyasi asosida kognitiv-lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish (prompt yozishni o’rgatish metodikasi)	423
	Bahromova M.M.	
85.	Турли экиш схемаларида шоли навларининг тупланиш даражасига азотли ўғит меъёрларининг таъсири	427
	Муминова М.Ғ.	
86.	Zamonaviy ta’lim jarayonida qadriyatlarini shakllantirish masalalari	430
	Xudoyberdiyeva O.M.	
87.	Прогнозирование объемов производства овощной продукции как основы развития цепочки создания добавленной стоимости в овощеводстве	438
	Джамалова А.С.	
88.	Iqtisodiy yo’nalish talabalari kasbiy kompetensiyasi rivojlanishining statistik tahlili va matematik modeli	441
	Nuraliyeva M.G’.	
89.	Kredit-modul ta’lim sharoitida pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o’zlashtirish samaradorligini oshirish yo’llari	444
	Dusmuratov M.B.	
90.	Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning fizikani o’zlashtirish ko’nikmasini rivojlantirishning shakl va metodlari	449
	Dusmuratov M.B.	
91.	Boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida ijodiy topshiriqlar orqali o’quvchilarni faollashtirish	453
	Parpiyev O.O., Mamadaliyeva M.I.	
92.	O’qish savodxonligi darslarida 4k modelini qo’llash usullari	458
	Parpiyev O.O., Yo’ldasheva N.	
93.	Matn asosida xulosa chiqarish ko’nikmasini rivojlantirish metodikasi	463
	Parpiyev O.O., Dadaboyeva M.A.	
94.	Raqamli davrda yosh ota-onalar yolg’izligi: ijtimoiy tarmoqlar va virtual dunyoning psixologik ta’siri	467
	Erimmetova N.B.	
95.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari.	471
	Yuldasheva D.	
96.	Kasaba uyushmalarining xodimlar ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishdagi o’rni	473
	Yuldasheva D.	
97.	Texnokratik ta’lim paradigmasining talabalarning ijtimoiy faolligiga ta’siri: eksperimental tahlil	475
	Sultanov Sh.R.	
98.	“Zarar yetkazish” semali qo’l harakati fe’llarining leksik-semantik tahlili	481
	Abdusalomova O.A.	
99.	Raqamli ta’lim muhitida boshlang’ich sinf o’quvchilarining tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish	485
	Xalilova S.K.	
100.	Raqamli ta’lim texnologiyalarining dars samaradorligiga ta’siri	495
	Abdurahmonova D.A.	
101.	Telemedicine va sun’iy intellekt integratsiyasi: chekka hududlarda birlamchi tibbiy yordamni takomillashtirish istiqbollari	499

- Mahmudova E.M.
102. **Asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish yollari** 502
Aytimbetova B.K.
103. **Phraseological units expressing “wealth/poverty” and “wisdom/foolishness” concepts in english folk tales** 505
Yusupova O.M.
104. **Raqamli ta’lim muhitida bo’lajak o’qituvchilarda loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish tamoyillari** 509
Rasulov B.U.
105. **Clt va tbt metodlari hamda raqamli texnologiyalar sinergiyasi biznes ingliz tilida og’zaki nutq ko’nikmalarini rivojlantirishning yangi paradigmasi sifatida** 513
Inoyatova R.R.
106. **Buyrakning anotomik nuqsonlari** 518
Xudoynazarov J.Sh.
107. **Nazar Eshonqul hikoyalarida kompozitsion markaz** 522
Oltinova M.Z.
108. **Bo’lajak fizika fani o’qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishda subyekt-resursli simulyatsion muhitning didaktik imkoniyatlari** 527
Nafasova G.B.
109. **Integratsiya tushunchasining pedagogik talqini: nazariy va metodologik yondashuvlar** 532
Dominjonov K.F.
110. **Pedagogical interpretation of the concept of integration: theoretical and methodological approaches** 536
Dominjonov K.F.
111. **To’qimachilik muhandisligi ta’lim yo’nalishlari talabalarida vitagen ixtirochilik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotlar tahlili** 540
Shokirov X.T.
112. **Bo’lajak o’qituvchilarning metakognitiv pedagogik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik modeli** 544
Ibrohimova Sh.U.
113. **O’zbek tili antroponimiyasida so’z yasashning konversiya usuli** 548
Sativoldiyeva D.S.
114. **Теоретические основы формирования интереса школьников к изучению английского языка** 551
Нуритдинова Д.А., Сатаров А.Х.
115. **Bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini gibrid o’qitish texnologiyalari asosida rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari** 555
Tolibjanova I.T.
116. **Badiiy matnlar o’qish orqali chet tilida og’zaki nutqni rivojlantirish** 558
Xodjaye D.X.
117. **Raqamli ta’lim muhiti tushunchasi va uning pedagogik imkoniyatlari** 564
Islomov O.O.
118. **Raqamli texnologiyalar yordamida ingliz tilini o’qitish metodlari** 567
Kasimova Y.M., Hasanboyeva E.D.
119. **Geymifikatsiyaning psixologik-pedagogik asoslari va uning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati** 572

23.06.2026

- Xasanova Sh.M.*
120. **O‘zbek auditoriyasi talabalariga mo‘ljallangan darsliklarda ingliz tili mehnat haqidagi maqollarning tahlili** 576
Muxammadiyeva M.E.
121. **Raqamli pedagogika sharoitida pisa topshiriqlaridan foydalanish (5-sinf misolida)** 581
Mamajanova Z.
122. **Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy musiqa eshitish ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik ahamiyati** 584
Toshmatov G.O., Karimova G.R.
123. **Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanib o‘quvchilarda musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish metodikasi** 590
Toshmatov G.O., Shamsiddinova Z.S.
124. **Materiallar qarshiligi fanida kompetensiyaga yo‘naltirilgan interfaol ta’lim metodikasi** 596
Allanazarov Q.O.
125. **Adabiyot dars mashg‘ulotlarida xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rganishda mustaqil adabiy-ijodiy loyihalardan foydalanish** 599
Tirkasheva G.B.
126. **Soyaning orzu navining ildiz vazniga mikroelementlar me‘yorlaring ta’siri** 604
Abitov I.I.
127. **Qardosh tillar ta’limi va tadqiqiga inklyuziv yondashuvda shakldosh so‘zlar multimodal lug‘at dasturining zarurati** 607
Qurbonova M.A.
128. **Bahodir qobulning adabiy portret yaratish mahorati** 610
Abdujalilova G.O.
129. **Soyaning orzu navida o‘simlik tarkibida asosiy oziqa elementlari npk miqdori foiziga mikroelementlar ta’siri** 612
АБИТОВ И.И.
130. **Studies of luminescence and absorption spectra of crystals** 615
Madaliev A.M., Kurbanaliev K. K.
131. **The growing importance of artificial intelligence in modern medicine** 623
Sultonova M.A., Rakhimjonova G.
132. **Vijdon konseptining lingvomadaniy va kognitiv tadqiqi** 628
O‘rinova S.X.
133. **Ko‘zi ojiz o‘quvchilar biologiya ta’limi uchun audiotaktil skelet modelini yaratish texnologiyasi** 632
Abdullayeva G.I.
134. **Metafora haqidagi qarashlarning taraqqiyot yo‘li** 639
Abduraxmonova A.A.
135. **Familiya lingvistik tadqiqot obyekti sifatida** 642
Shodmonqulova O.B.
136. **Sun’iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etishning didaktik tamoyillari** 646
Alixanov O.O.
137. **The transformation of english and uzbek proverbs in digital communication** 651
Yesimova G.Dj.
138. **Orolbo‘yi ekologik inqirozining tibbiy-ekologik oqibatlari** 656
Jabborova G.Sh.

23.06.2026

139. **Yangi avlod muhandislarini tayyorlashda dual ta’lim va raqamlashtirish masalalari** 661
Normurotov Q.T., Xodiyev Sh.I.
140. **Konseptlar tipologiyasi va “jang” konsepti madaniy-ijtimoiy konsept sifatida** 666
Tuxtanazarova S.U.
141. **O‘zbek tilidagi o‘xshatishlarning milliy-madaniy semantikasi (Said Ahmad asarlari misolida)** 668
Qayumova V.O.
142. **Filolog talabalarining nemis tilida gapirish malakasini takomillashtirish** 671
Nishanova V.N.
143. **Milliy tarixiy meros asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining milliy identikligini rivojlantirish** 675
Sharipov O.O.
144. **Tinglab tushunish ko‘nikmasining xorijiy tilni o‘zlashtirishdagi o‘rni va uni takomillashtirishning lingvodidaktik asoslari** 679
Umarova N.A.
145. **Ingliz va o‘zbek tillaridagi zamonaviy terminlarning chog‘ishtirma tahlili** 682
Mahmudova F.Q.
146. **Innovatsion ta’lim muhitining bo‘lajak o‘qituvchilarda konvergent kompetensiyani shakllantirishga ta’siri** 685
Yusubjonova G.S.
147. **Ko‘zi ojiz o‘quvchilarga brayl nota yozuvini o‘rgatish metodikasi** 690
Astanova Z.T.
148. **Talabalarining yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda aqliy xarita va strukturaviy qolip grafik tashkilotchilarining integratsiya: jarayonli-janr yondashuvi asosida** 694
Ortiqova T.J.
149. ***Fizika darslarida o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni*** 697
Sattorova D.Y., Yusupov Z.N.
150. ***Fizikadan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda interaktiv metodlardan foydalanish*** 702
Sattorova D.Y., Abdumanonova F.A., Yolchiboyeva S.R.
151. **Gigiyena fanida muammoli vaziyatlar asosida analitik fikrlashni rivojlantirish metodikasi** 706
Osbayov M.I.
152. **So‘fi olloyor ma’naviy merosi transformativ ta’lim nuqtai nazaridan** 711
G‘ulomova N.R.
153. **Ingliz tilini mustaqil o‘rganishning yangi transformatsion yondashuvlari: nazariy tahlil va tizimlashtirish** 714
Tursunboyev A.A.
154. **“Geografiya darslarida sun‘iy intellekt vositalari orqali o‘quvchilarning bilimini baholash metodlari”** 721
Abdurahimova M.
155. **Muhammad Yusuf ijodida milliy ruh ifodasi** 726
Solijonova S.A.
156. **Chustiyning tarjimai holiga doir** 729
Otaxanova M.M.

23.06.2026

157. **Sadriddin pachchoev: the last bukhara miniaturist and the transformation of tradition in the visual culture of the new era** 735
Akhmedova N.E.
158. **Игры и интерактивные технологии как средство развития логического мышления при обучении русскому языку как иностранному учащихся начальной школы** 741
Ахмаджонова Н.Н.
159. **Dual ta’lim texnologiyasi sharoitida pedagogik amaliyot orqali bo’lajak tarbiyachilarning kasbiy o’z-o’zini rivojlantirish malakalarini takomillashtirishning innovatsion mexanizmlari** 744
Adasheva M.F.
160. **Boshlang’ich sinf “tarbiya” darslarida milliy-axloqiy qadriyatlarni narrativ metod asosida o’rgatish** 747
Qo’shnazarova N.M.
161. **Boshlang’ich sinf “tarbiya” darslarida milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyani tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari** 750
Qo’shnazarova N.M.
162. **Innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogika shart sharoitlari** 753
Abduraxmonova D.I.
163. **Нейропедагогические подходы в обучении методике преподавания русского языка** 759
Хайрутдинова Р.Х.
164. **Tanqidiy fikrlash asosida akademik halollik kompetensiyalarini shakllantirish-inson kapitalini yuksaltirishning muhim omili** 766
Rahimjanova M.D.
165. **Geotizimlarda ekologik xavfsizlikni ta’minlashda ekologik talablarni joriy etishning ahamiyati** 769
Raimov Sh.I.
166. **Inklyuziv ta’limda biologiya fanini o’qitishda audiotaktil texnologiyalardan foydalanish istiqbollari** 777
Abdullayeva G.I.
167. **Bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarini kommunikativ kompetensiyasini ta’limning universal dizayni (udl) tamoyili asosida rivojlantirish** 783
Jamolidinova Sh.A.
168. **Индивидуализация самостоятельной учебной деятельности студентов по дисциплинам «микробиология» и «вирусология» посредством lms на основе искусственного интеллекта** 787
Абдуллаев Г.А.
169. **Fransuz tilini o’qitishda og’zakilik va diskursiv yondashuvning o’zaro bog’liqligi** 790
Sharipova G.Sh.
170. **Pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarining ahamiyati** 794
Tajiboyeva G.M.
171. **O’qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda immersiv vositalardan foydalanishning axloqiy jihatlari** 708
Isaqov A.A.
172. **Методы изучения фразеологизмов в россии и сша: сопоставительный обзор научных подходов** 803
Юсуфжонова М.М.
173. **Sergey yesenin va erkin vohidov she’riyatida shoir qalbining badiiy-falsafiy talqini** 809

- Sattarova S.O.
174. **Boshlang‘ich ta’limda ona tili darslarini raqamli resurslar asosida tashkil etish** 814
Mukimova Z.M.
175. **Raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida bo’lajak boshlang‘ich sinf o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish tendensiyalari** 817
Ergashmirzayeva M.
176. **Tibbiyot talabalarida analitik fikrlashni shakllantirishning nazariy modeli** 821
Osbayov M.I.
177. **Mosh navlarining barg sathi shakllanishiga urug’ ekish sxemasi hamda ma’danli oziqlantirish me’yorlarining ta’siri** 825
Abdisolomova I.N.
178. **Parolni hash qilish usullari(md va sha)** 831
Quvvatali R.O.
179. **Bul algebrasi qonunlari** 836
Tojimatov I.N., Usmonaliyeva M.I.
180. **Montessori ta’lim muhitida didaktik vositalarni maqsadli qo’llash orqali maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlash strukturasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari** 842
Do’sbayeva Sh.A.
181. **Socio-communicative aspects of the translator’s linguistic thinking in literary translation** 846
Ruziyeva M.Kh.
182. **Magistrlarning ijodiy salohiyatini innovatsion-raqamli muhitda rivojlantirishning didaktik asoslari** 848
Turmatov J.R.
183. **Akmeologik yondashuv asosida umumta’lim maktabi o’quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari** 854
Baxriddinov D.B.
184. **Kasbiy pedagogik imidjni rivojlantirishning akmeologik omillari** 861
Mo’ydinova Sh.D.
185. **Non-standard tasks in assessing students' knowledge in general physics in higher education** 867
Urinova K.K., Yusupov Z.N., Abdumanonova A.A.
186. **Oliy ta’limda matematika yo’nalishi talabarlari uchun umumiy fizika fanining “optika” bo’limidan mustaqil ta’lim topshiriqlarini hemis tizimida baholashning ustuvorliklari.** 871
Urinova K.K., Abdumanonova F.A., Sobirova Z.
187. **Arab tilida murakkab gaplar va uning umumiy Grammatik xususiyatlari** 874
Isamutdinov A., Sa’dullayeva M.
188. **Статья на тему: «особенности омонимии в современном русском литературном языке** 878
Юсупова Р.К.
189. **Sholini lazurniy navida hosildorligiga ug’itlar me’rlaring ta’siri** 884
Tenglasheva N.T., Abitov I.I.
190. **Talaba yoshlar orasida ijtimoiy solishtirish va ruhiy farovonlikning o’zaro bog’liqligi: ijtimoiy-psixologik tahlil** 886
Abdullayeva D.R.
191. **Enigmatik matnlardan foydalanishning xorijiy ilmiy-metodik tajribalari va ularni milliy ta’limga integratsiyalash** 889

- Ibroximova X.T.
192. **Najmiddin kubro asarlarida kamolotga yetaklovchi pedagogik tizim** 893
M.Z.Yunusxo‘jayev
193. **Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutq malakasini sun‘iy intellekt asosidagi suhbat tizimlari (chatbotlar) vositasida takomillashtirish yo‘llari (ona tili darslari misolida)** 896
shermirzayeva M.B.
194. **Situativ-o‘yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalari** 899
Egamberdiyeva D.I.
195. **Genetikadan masalalar yyechish jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishning shart-sharoitlari** 905
Burxonova M.M.
196. **Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning moslashuvini ta’minlashning konseptual asoslari** 910
Irgasheva M.I.
197. **Ijrochilikda musiqiy tarbiyaning ahamiyati va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish** 918
G‘apurova M.X.
198. **Klaster ta’limini transformatsiya qilishda xalqaro baholash dasturlarining o‘rni** 923
Qadirova U.M.
199. **Refleksiv yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarda kasbiy barqarorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari** 928
Akramjonova F.A.
200. **Katta va tayyorlov guruh bolalarida ijtimoiy sifatlarni shakllantirish orqali maktab ta’limiga tayyorlash** 931
N.J.Abdusamatova
201. **Vyetnam tilida arxaik hisob so‘zlar va ularning bugungi kundagi evolyutsion ko‘rinishlari** 935
Qodirova D.M.
202. **Innovatsion ta’lim texnologiyalarining turlari va ularning bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi o‘rni** 940
Abduraximova M.M.
203. **Milliy ma’lumotlar markazlarini (data center) yaratishda texnologik va iqtisodiy yondashuvlar** 948
[Yunusov A.B.](#)
204. **Sun‘iy intellekt asosida fizikani o‘qitish imkoniyatlari va istiqbollari** 955
Qo‘chqorov M.X.
205. **Age characteristics of preschool children and psycholinguistic mechanisms of foreign language acquisition** 958
Isroilova Sh.U., Mirzatova G.Kh.
206. **Turizm korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning innovatsion mexanizmlari** 962
Muxtorova M.D.
207. **Rus tilida iqtisodiyot sohasidagi terminlarni o‘qitish metodikasining samaradorligi va tahlili** 966
Usmonova U.I.
208. **Mechanisms of linguistic interference: analyzing the impact of english on contemporary chinese structure** 971
Toshpulatova S.F.

209.	Sun’iy intellektga asoslangan ta’limiy resurslarga qo’yiladigan talablarning ilmiy-nazariy asoslari	975
	Muhiddinov M.N.	
210.	Zamonaviy ta’limda bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilari metakompetentligini shakllantirish omillari	980
	Shobekova N.M.	
211.	Bo’lajak tarix o’qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	983
	Yuldashev J.A.	
212.	Yangi O’zbekiston yoshlarida ilmiy-innovatsion tafakkurni rivojlantirish masalalari	991
	Tursunov R.A.	
213.	Tarixiy manbalarni raqamli interpretatsiya qilish asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarining germeneytik tafakkurini rivojlantirishning didaktik modeli	995
	Sarimsoqova G. A.	
214.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimiga kiritilgan xorijiy investitsiyalarning samaradorlik ko’rsatkichlari	998
	Almardanov U.Q.	
215.	Raqamli transformatsiya sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish	1001
	O’rmonjonov A.M.	
216.	Ingliz tilini o’qitishda raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish	1010
	Toshmatova M.Q.	
217.	O’zbekistonda mahalla institutining mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlari	1018
	O’rmonjonova D.M.	
218.	Развитие коммуникативной компетенции по английскому языку в условиях цифровой педагогики: методический подход и практические аспекты	1025
	Нарзуллаева Г.	
219.	Talaba-yoshlarda xorijiy tillarni o’zlashtirish jarayonida milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish	1033
	Umarjonova S.T.	